بۆکان لە مێژوودا

ئەنوەر سوڵتانی

بۆکان لە مێژوودا

«کۆمەڵەی ٤٨١ وتار»

ئەنوەر سوڵتانی

بنکەی ڕۆشنگەری

کتێب: بۆکان لە مێژوودا (کۆمەڵەی ٤٨١ وتار) بەرگی سێیەم
نووسەر: ئەنوەر سوڵتانی
دیزاین و ڕووبەرگ: چیمەن ئیلخانیزادە
چاپی یەکەم: ماڵپەڕی ڕۆژهەڵات – بۆکان ٢٠١٨
چاپی دووهەم: بنکەی ڕۆشنگەری، ئاڵمانیا ٢٠٢١
نیگارەکانی ڕووبەرگ لە کاشییەکانی ئیزیرتوو وەرگیراون

مافی لەچاپدانەوەی بۆ نووسەر پارێزراوە

بیرەوەرییەکان

لەم بەشەدا هەندێک کتێبی بیرەوەریی کوردی و فارسی یان وەرگێڕاوی کوردی و فارسیی نووسەرانی ئوروپایی، پشکێنراون کە لەنێو بیرەوەریی نووسەرەکاندا ئاماژەیەک بە بۆکان یان کەسایەتییەکانی ناوچەی بۆکان کرابێ. زانیاریی دووراودووری ئەو کەسانە وا هەیە سەداسەد ڕاست نەبن، بەڵام هەر ئەوەندەی لایەنێکی تاریکی ژیانی خەڵکی بۆکانیان ڕوونکردبێتەوە، دەتوانێ بایەخی خۆیان هەبێ.

بیرەوەرییەکانی سەردار موقتەدیری سەنجاوی

ئەم دێڕانەی خوارەوە بەشێکن لە بیرەوەرییەکانی«عەلیئەکبەرخانی سەردار موقتەدیری سەنجابی»، کە دوکتۆر کەریمی سەنجابی برازای ڕێکیخستووە و لە ساڵی ٢٠٠١دا لە تاران بڵاوکراوەتەوە.

سەردار موقتەدیر، سەرۆکەۆزی سەنجابی یەک لە سێ هۆزی مەزنی ناوچەی کرماشان (کەڵهوڕ، سەنجابی، گۆران) بوو، کە لە ساڵانی شەڕی یەکەمی جیهانیدا، خۆی و ئەندامانی عەشیرەتەکەی کەوتنە بەر هێرش و بۆمباردمانی بێبەزەییانەی سپا و فڕۆکە شەڕکەرەکانی بریتانیا. هۆی مەسەلەکەش لایەنگری کردنی سەنجابییەکان بوو لە بیرۆکەی «یەکییەتیی ئیسلامی»ی عوسمانییەکان و هاوپەیمانە ئاڵمانییەکانیان. لە ئەنجامدا سەردار موقتەدیر، هۆزەکەی خۆی خستە گێژاوی شەڕێکی بێسوودی بێئەنجام لەگەڵ سپای ڕووس و ئینگلیز و لەژێر گوشاری ئەواندا مەجبوور بوو خاک و وڵاتەکەی بەجێبهێڵێ و پەنا ببات بەر هێزەکانی عوسمانی لە باشووری کوردستان و ئەو بەشەی دواتر بوو بە عێراق.

سەردەمێک کە سەردار موقتەدیر دەچێتە عێراق (ساڵی ١٩١٨)، سەردەمی دەست بە سەربوونی شێخ مەحموودی مەلیکە لە مووسڵ. ناوبراو لە ماوەی مانەوەیدا لە شارەکە چەندین جار دەچێتە چاوپێکەوتنی شێخی نەمر یا ئەو ئیجازەی چەوپێکەوتنی سەردار موقتەدیر وەردەگرێ و دەچێتە مزڵەکەی.

گوێ پێنەدان و هەڵسوکەوتی نالەباری ئەفسەر و بەرپرسانی سپای عوسمانی لەگەڵ سەردار و هاوڕێکانی لەلایەک و جێ لێڕ بوون بە سپای ئاڵمانی و تورک،

کارێک دەکا که سەردار بەبێ ئیجازەی ئەوان و بەدزیی عوسمانییەکانەوە لەگەڵ چەند هاوڕییەکیدا بگەڕێتەوە ئێران و لە ڕێگەی پشدەرەوە بگاتە سەردەشت و لەوێوە بۆ بۆکان و ئینجا تیکانتەپەی هەوشار (تیکاب) و پاشان ئازەربایجان و تاران.

هاوڕێیانی سەردار موقتەدیر لەم سەفەرەدا بریتی بوون لە: حوسێنخانی سالار زەفەری برای، سلێمانخانی سالار موقتەدیری برازی، میرزا ابولقاسم لاهووتیی کرماشانی، شاعیری شۆڕشگێڕی کورد وەک پێشکار، موجاهیدێکی میللی، چەند کوێخازادەی سەنجابی، ئەفسەرێکی هەڵاتووی عوسمانی و ژمارەیەک سوارە، کە سەرجەمی هەمووان بە خۆیەوە گەیشتبووە ٥٣ کەس.

مێژووی سەفەری سەردار موقتەدیر و هاوڕێکانی بەگوێرەی یادداشتەکان بە شێوەی خوارەوەیە:

ـ گەیشتنە نێو خاکی عوسمانی (عێراق) [لە ڕاستیدا چوونە باشووری کوردستان]: ١٦ی ڕەمەزانی ١٣٣٦ (تیرماه ١٢٩٧)، (جوولای ١٩١٨)

ـ گەڕانەوە و گەیشتنە تاران: ١٢ی ڕەبیعی یەکەمی ١٣٣٧ (٢٤ آذر ١٢٩٧ ـ ١٦ی دێسامبری ١٩١٨).

بەگوێرەی لاپەڕەی ٦٢٩ی بیرەوەرییەکان، ماوەی گەڕانەوەی سەردار لە خاکی عوسمانییەوە بۆ ئێران چل ڕۆژ بووە و بەو پێیە، تێپەڕبوونی ئەو و هاوڕێکانی بە سەردەشت و بۆکان و تیکانتەپەی هەوشاردا، دەبێ لە ماوەی مانگی نوامبر و دێسامبری ١٩١٨دا بووبێ.

مەسەلەی سەرنجڕاکێش لە سەفەری سەردار موقتەدیردا، ئەوەیە میرزا ئەبولقاسم لاهووتیی کرماشانی، شاعیری شۆڕشگێڕی کوردیش یەکێ لە هاوڕێیانی بووە. لاهووتی، کە دایکی لە هۆزی سەنجابی بوو و خۆشی بۆ ماوەیەک لەنێو ئەوانـدا ژیابوو، لەو سەردەمە تایبەتیەدا وەک پێشکار و بریکاری سەردار موقتەدیر، گەلێک ئەرکی سیاسی و کۆمەڵایەتیی بۆ ڕاپەڕاندووە و بۆ نموونە لە شاری سنە پێوەندیی بە ئاڵمانییەکانەوە گرتووە.

یادداشتەکانی سەردار موقتەدیر نیشاندەری ئەوەن کە لاهووتی هەستێکی بەهێزی لایەنگریی ئاڵمان و عوسمانیی هەبووبێ و لە ماوەی مانەوەیاندا لە مووسڵ و کەرکووک و هەولێر و سلێمانی هاتوچۆی کاربەدەستانی سپای عوسمانیی کردبێ، ئینجا لەو قۆناغەدا کە سەردار موقتەدیر بڕیاری گەڕانەوەی ئێرانی دابێ، لاهووتی لێی جیا بووبێتەوە و بەتەنیا لە عێراق بۆ ماوەیەک لەژێر حیمایەی عوسمانیدا ژیابێ. ئەم بەشەی یادداشتەکانی سەردار لەمەڕ لاهووتی، لە کتێبێکی منەوە کە لەمەڕ ژیان و ئاسەوارەکانی لاهووتیم نووسیوە، شوێنێکی تایبەتییان داگیر کردووە.[١] موقتەدیر دەنووسێ:

... لای ئێوارە گەیشتینە گوندێک لە سەرەتای دۆڵی پشدەر. ئاوی چۆمی ئاڵتوونکۆپری بەو دۆڵەدا تێپەڕ دەبوو. بەناچار لەم گوندە دابەزین. ئاغای دێیەکە ناوی ڕەسوڵئاغا بوو کە جیاواز بوو لە حاجی ڕەسوڵئاغای پشدەری. ئاغا و خاوەنی گوندەکە لە ماڵ نەبوو... لای ئێوارە هاتەوە. بەبێ هەواڵپرسی و موجامەلە لێی پرسین خەڵکی کوێن؟ گوتم ئێرانین. ئەمجار پرسی موسڵمانن یا عەجەم؟... لە پشدەرایەتی کەسێکی شارەزا بردینە ماڵی عەباسئاغای بۆ بچووکی حاجی ڕەسوڵئاغا، کە لەم دوایییانەدا ببووە سەرۆکی گشتیی.. بەیانیی ئەو ڕۆژە، سەعاتێک پێش نیوەڕۆ گەیشتینە سەردەشت. لە سەردەمی شەڕی جیهانی و هاتنی عوسمانییەکاندا نیوەی شارەکە بەناوی یارمەتی بۆ عەسکەری ئیسلام ڕووتابۆوە. ڕووسەکان لە شەڕی عوسمانیدا شارەکەیان کردبووە خۆڵەمێش و دوای ڕۆیشتنی ئەوانیش پشدەرییەکان دەستیان بەسەردا گرتبوو... سێ وڵاخمان بە سێ تمەن بەکرێ گرت، لەوێوە هەتا بۆکان.

... لای ئێوارە گەیشتینە گوندی حوسێنئاغا یەک لە سەرۆکهۆزانی گەورک. ناوی گوندەکە «نستان» بوو... لای ئێوارە گەیشتینە ماڵی عەلیئاغا... ژنی عەلیئاغا لە بەگزادەکانی عێلی گەورک، ئامۆزای عەلیئاغا بوو. باوکی ئەو کابرایە چەند

١. بڕوانە: ئەنوەر سوڵتانی، «لاهووتی شاعیری شۆڕشگێڕی کورد»، بنکەی ژین، سلێمانی ٢٠٠٦.

ساڵ پێشتر به یارمەتیی خانانی موکری و سەرداری بۆکان بۆ ماوەیەک ببوو به سەرۆکی ئەو لقەی عیلی گەورک...

بۆکان و موکری

نزیک ئێواره گەیشتینه ماڵی مستەفابەگی حاجی ئیلخانی... ماڵ و دەزگایەکی گەلێک باشی هەبوو. کاتێ چووینه ماڵەوه، کەسێکی شەست ساڵان به جلوبەرگی ڕێکوپێک و خاوێنەوه، دارتەعلیمێک بەدەستەوه، کاتێ چاوی به ئێمه کەوت، به ویقارێکەوه وەستا و بانگی چەند کەسێکی کرد. جلەوی ولاخەکانیان گرتین. هەر ئەوەندەی دابەزین، ناوی منی پرسی. منیش بەبێ شاردنەوه، خۆم و سالار زەفەر و سالار موقتەدیرم پێناساند. به گەرمووگوڕی وەریگرتین. هەتا بەر دەرگای ژوورەکه لەگەڵمان هات و بە فەرموو فەرموو بردینیە ژووری. کوڕێکی خوێنشیرینی بەژن و بالا جوانی بیست ساڵان لەوێ وەستابوو. فەرمانی پێدا کەلوپەلەکانمان بێنن و لەنێو یەکێ له ژوورەکاندا دایانبنێن، هاوڕێکانیشمان لەو ژوورەدا دابمەزرێنن. به شێوازی قسە لەگەڵ کردنیدا دەردەکەوت ئەو کەسە، کوڕی مستەفابەگ بێ. دوای نیوسەعاتێک دوو کۆڕی دیکەشی هاتنە لامان کە ناویان محەممەدبەگ و عەبدوڵڵابەگ بوو. بەهۆی میهرەبانی نواندن و دڵپاکی حاجی ئیلخانی و کوڕەکانییەوه، زوویەک ماندوومان حەسایەوه. مستەفابەگ ئەمری کرد بۆ سبەینێی ئەو ڕۆژه حەمامەکەمان بۆ خاوێن و ئامادە بکەن. شەو، دەستێک نوێنی مومتاز و خاوێنیان بۆ هەرکام له ئێمە هێنا. سبەی ڕۆژهەڵات چووینە حەمام. کاتێ هاتینە دەر، چایی و فراوێنێکی تێروتەسەلیان بۆ هێنایین. هەر چەند هەولمان دا پێش نانی نیوەڕۆ بەرەو بۆکان بکەوینه ڕێ، قبوولی نەکرد. نانی نیوەڕۆمان خوارد و ئینجا پێمان لەسەر ڕۆیشتن داگرت و ئیجازەی ڕۆیشتنمان وەرگرت. کەوتینە ڕێ. هەر سێ کوڕەکەی تا فرسەخێک لەگەڵمان هاتن و بەڕێیان کردین. سواریکیش هەتا بۆکان بووه ڕێنوێنمان. نیوسەعات له شەو تێپەڕ ببوو که گەیشتینه شارۆچکەی بۆکان. کاتێ چووینه بەر دەرگای عیمارەتی سەرداری بۆکان، دەنگی ساز و ئاواز دەهات. که چاویان به ئێمه

کەوت ساز و ئاوازیان ڕاگرت.

سەردار خۆی لە ئەندەروون‌دا بوو. نۆکەرەکانی هاتنە پێشەوە و ولاخەکانیان دایە دەست چەند کەسی جڵەودار، ئێمەشیان بردە ژوورێکی گەورە و خاوێن، کە چەند کورسی و مێزێکی گەورەی تێدابوو، سۆبەشیان بۆ پێکردین. عەلی‌خانی سەرداری بۆکان بە جلوبەرگی وەک بەرگی عەسکەرییەوە هاتە دەر. بەبێ ئەوەی کەسێک ئەومان پێ بناسێنێ، بە ڕووخسار و جلوبەرگی‌دا ناسیمانەوە. ئەویش ناوی ئێمەی لە پیاوەکەی حاجی ئیلخانی پرسیبوو. بە تێگەیشتوویی و ڕێزەوە وەریگرتین. کە چاییمان خواردەوە و گەرم داهاتین، بە منی گوت مەیلی خواردنەوەتان هەیە؟ وەڵامم دایەوە ڕەزای ئێوەمان دەوێ. بەزمێکی خۆشیان خستە ڕێ. بەراوردی میوانداریەتی، خولق و خووی باش، دڵپاکی و ئازادیی مەجلیسی ئەوم لەگەڵ مەجلیسی ناوچاوگرژ و ترسێنەری سوارئاغا و ڕەسوڵئاغا کرد، کە تێیدا برا لە برا دڵنیا نەبوو.

هەمان شەو، هەوالیان بە مەحموودئاغا، کوڕە گەورەی حاجی محەممەدئاغا (حاجی ئیلخانی)ی دێبوکری دابوو، کە زاوای سەردار بوو. سبەی پێش‌نیوەڕۆ مەحموودئاغا و حاجی بایزئاغا و عەلی‌ئاغا هەر سێ کوڕی حاجی ئیلخانی هاتنە چاوپێکەوتنمان. سالار ئەسعەدی خزمی مستەفابەگیش هات. ئەو ڕۆژە و شەوی دووهەمیش لە ماڵی سەرداری بۆکان بووین. سەردار پێشنیاری کرد بچینە دیتنی حاجی محەممەدئاغای ئیلخانی گەورەی دێبوکرییان. منیش شەوقی چاوپێکەوتنیم هەبوو. لە کاتی ڕۆیشتن‌دا، من و سالار زەفەر سواری کالیسکەی شەخسیی سەردار بووین. هەر گەیشتینێ، حاجی بایزئاغا و مەحموودئاغا دووسەد هەنگاو پیشتر لە ماڵەکەیان وەستابوون و چاوەڕوانی ئێمە بوون. بەپێیان کەوتنە پێشمان هەتا گەیشتینە نێوماڵ. حاجی ئیلخانی لە دەرەوەی دیوەخان وەستابوو. دابەزین و زۆری ڕێز لێنایین. نەمدەزانی ئەو ڕێزگرتنانە بۆ ئێمەیە یا بۆ سەرداری بۆکان تا ئەوەی لەنێو ژووورەکەدا سەردار بۆ ئەنجامی کارێک چووە دەرەوە و گەڕایەوە. حاجی ئیلخانی هیچ لە بەری نەجوولایەوە. ناوبراو لە بەرانبەر سەردار و بەگزادەکانی تردا لە ڕادەبەدەر لەخۆبایی و خۆڕاگر بوو. وا دەردەکەوت کە تەمەنی حاجی ئیلخانی

له دەوروبەری حەفتاوپێنج و هەشتا ساڵ بێ. نیوتاقە شاڵی سپی و سورمەیی لە پشت بەستبوو و نیو تاقەیەکی دیکەی لە هەمان شاڵ بە دەوری سەرەوە بوو. جلوبەرگ و تەنانەت عەباکەی لە بەرەک بوو. ڕوخسارێکی ڕەشتاڵە ، باڵایەکی مامناوەنجی، کەمەری باریک و سینگێکی هێندێ پانی هەبوو. دوای نانی نیوەڕۆ، شەویش هەر لەوێ ماینەوە. بۆ نانی نیوەڕۆی ڕۆژی دوایی میوانی مەحموودئاغای کوڕە گەورەی حاجی ئێلخانی بووین. بنەماڵەی حاجی ئێلخانی یەک لە ناودارترین و ڕووناکبیرترین بنەماڵە کوردەکانی ئێران، بەتایبەت حاجی بایزئاغای کوڕی، پیاوێکی خاوەن فەزیلەت، عەرەبیزان، ئەدیب و فەقیهـ بوو. مەسلەکی دێموکراتی و مەڕامی سەربەخۆیی حکوومەت و نەتەوەی کوردی هەبوو. بڕوای شەخسیی بریتی بوو لەوەی کە ئینگلیزەکان ئازادی دەدەنە گەلانی جیهان و بەتایبەت وەفا بەو بەڵێن و پەیمانە دەکەن کە لە بەغدا بە نوێنەرانی کوردیان داوە. من دژ بە بۆچوونەکەی وەستام و گوتم بەرلە هەموو شت ئینگلیزەکان لە دەرەوەی وڵاتی خۆیاندا ئازادیخواز نین و ئەوەندەی بتوانن ئازادیخواز و نیشتمانپەرست و خێرخوازی وڵاتانی تر، بەتایبەت وڵاتانی موستەعمەرە، سووک و بێقیمەت و خانەنشین دەکەن. دووهەم ئەوەی کە پێشەوای ساڵح و خەڵکی بەغیرەتی کورد نابێ دیعایەی سەربەخۆیی بکەن و گیانی خۆیان لەو پێناوەدا بەخت بکەن، بەڵکوو دەبێ هەوڵی یەکگرتنەوە لەگەڵ ئەسڵ و بنەچەکی ئێرانیی خۆیان بدەن، حاجی بایزئاغا لە بۆچوونەکانی من ناڕەحەت بوو و گوتی بۆ کورد، عەجەم یا عەرەب و تورک جیاوازییان نییە. وەڵامم دایەوە و گوتم ئەگەر خەڵکانی نەخوێندەوار و تێنەگەیشتوو وەک سوارئاغا و ڕەسوولئاغا کە لەم سەفەرەدا ئێمەیان بە عەجەم دادەنا و خوێنمانیان بە حەڵاڵ دەزانی قسەی وا بکەن، قەیدی ناکا، بەڵام لە خەڵکی خوێندەوار و فازیل و مێژووزانی وەک ئێوە بەدوورە وا بیربکەنەوە. لە قسەکانم هەڵبەزییەوە و هەندێ قسەی سووکی بە ئێران و ئێرانییەکان گوت. منیش لە بەرانبەردا تووڕە بووم و گوتم ئەم قسانەی ئێوە میراتی چەند سەد ساڵ دیعایەی سوڵتانەکانی ئالی عوسمان و شەڕ و دەمارگیریی ئایینی نێوان سوننە و شیعەیە کە ئێرانی موسڵمان بە عەجەم و ڕافزی دادەنێن. ئایا ئەوە

کارێکی بەجێیە کە ئێوە من و سەدان هەزار کوردی ئێرانی بە عەجەم دادەنێن هەر لەبەروەی سوننی نین، لە کاتێکدا خۆتان، کە بەگوێرەی قسەی عەرەب، عەجەمی تەواون، بە غەیرە عەجەم و غەیرە ئێرانی دادەنین؟

دەمەقاڵەی من و حاجی بایزئاغا لە دەوربەری نیوەشەودا کێشایە کێشە و قسەی پیس و ناحەز، بە شێوەیەک کە حاجی بایزئاغا گوتی ئەگەر لە ماڵی خۆمدا میوان نەبووایەی، بە شێوەیەکی تر لەگەڵت دەجووەڵامەوە و ئەگەر نەمتوانیایە بتکوژم، ئەوا خۆمم دەکوشت. ئامادەبووانی مەجلیسەکە کەوتنە نێوان و هەردوو لامان بێدەنگ بووین، بەڵام حاجی بایزئاغا بەتەواوەتی دڵی لێمان ئێشا. ئەو شەوە هەتا بەیانی نەخەوتم. لەلایەکەوە ناڕەحەت بووم کە بۆچی خانەخوێیەکی وا باشم ڕەنجاندووە و لەلایەکی ترەوە بیرم لەوە دەکردەوە کە، خوایە ئەوە چ سەرلێشێواوی و لە ڕێگالادانێکە تووشی ئێمەی گەلی کورد هاتووە بە شێوەیەک کە ئەسڵ و بنەچەکی خۆمان لە بیر کردووە و لە خۆمان نامۆ بووین، کەوتووینەتە داوی بارودۆخی عەشیرەتی و پاشاگەردانی و شوانییەتی و خورافەی دەمارگیریی ئایینیی خۆمان و ئینجا عەرەب و عەجەم و تورک بەهۆی داماویی خۆمان دەزانین.

سبەی ڕۆژ بۆ نانی نیوەڕۆ لە ماڵی مەحموودئاغا بووین. دوای نانی نیوەڕۆ بەگوێرەی بانگهێشتنی سالار ئەسعەد لای عەسر چووینە ماڵی ئەوان. لە ڕاستیدا میوانداریەکی برادەرانەی شایانی کردین. ئەو شەوە و نیوەڕۆی ڕۆژی دوای ئەو لەوێ ماینەوە، بەڵام حاجی بایزئاغا بەهۆی دل ئێشانییەوە لە من، بەرلە نیوەڕۆ گەڕایەوە ماڵی خۆیان.

لای عەسر لەگەڵ سەرداری بۆکان و مەحموودئاغا و عەلیئاغا کوڕانی حاجی ئیلخانی و سالار[سەردار] ئەسعەد گەڕاینەوە بۆکان و شەو لە ماڵی سەردار ماینەوە. ئەو شەوە، کاتی خەو، کە خانان و بەگزادەکان لەگەڵ سەردار ڕۆیشتن و ئێمە لە مەنزڵی خۆمان ماینەوە، یەکێ لە خزمانی عەلیئاغا هات و بانگی سمایلخانی موجاهیدی کرد. وا دەرکەوت کە عەلیئاغا لای وا بووە ئێمە بەهۆی کوشتوبڕ و تاڵان و تەنگژەی نێوخاکی عوسمانییەوە خەرجی ڕێگامان پێنەمابێ و ئاتاج بین بۆیە

پێنج‌ســەد تمەنــی بۆ ناردبووین. گەرچی کارێکــی مرۆڤانەی کردبوو، بەڵام ئەم کارە بــۆ ئێمــە زۆرناخۆش بوو و من لــە عارەقی خەجاڵەتی‌دا نقوم بووم و بەسپاســەوە پارەکەم دایە دواوە.

ڕۆژی دوایی کاتی خۆرهەڵات ســێ ئێســترمان لە چەرچییەکی خەڵکی ســلێمانی کــە لــە بۆکان چارەوێدار بوو، بەکرێ گرت و ئامادەی ڕۆیشــتن بووین. ســەردار و هەمــوو بەگزادان بۆ بەڕێکردنی ئێمە ســوار بــوون. هەرچەند تکامان کرد قبوولّیان نەکرد و تا نیو فرسەخ لە دەرەوەی شارۆچکەکە لەگەڵمان هاتن.

لەگەڵ سەردار و بەگزادەکان خواحافیزیمان کرد.

مزڵــی دواییمــان ماڵــی قۆچبــەگ لەســەر ڕێــگای تیکانتەپە بــوو. عەلی‌خــان دوو ســوارەی شــارەزای لەگەڵ ناردبووین. لای عەسر گەیشــتینێ (قۆچبەگ)، کە ئاگادار کرابــۆوە لە بۆکان چەند شــەو مابووینەوە و میواندارییەکــی زۆر کرابووین، زۆری میوانداری کردین. پێویســت بە خۆناســاندن نەبوو، ڕێزی زۆری گرتین و بۆ نیوەڕۆ فەرمانــی ئامادەکردنــی خواردنی حازری دا. دامودەزگای ئەو لە هی خانانی موکرێ بەڕێوجێتر بوو. دەیانگوت دە برای هەیە و ساڵێک پێش ئەوە یەک لە براکانی لە شەڕ لەگــەڵ هەندێکــی تر لە ئاغاواتی موکــری‌دا کوژرابوو. قۆچبەگ پیاوێکی ڕێکوپێک و دەوڵەمەند بوو، بەڵام ناوی وا دەرکردبوو کە بەهۆی تەماع و لەچەرییەوە زۆربەی براکانی ڕووی لێوەردەگێڕن. مزڵی دواترمان ماڵی جانگیرخان، یەکی تر لە ئاغاواتی موکری بوو لە پێنج یا شــەش فرســەخیی شــوێنەکە. من ئەوم ڕاســتەوخۆ دەناسی، لەبەروەی لە ســەردەمی شــەڕی مەشــرووتەخوازی‌دا هاوڕێ لەگەڵ سالارودەوله هاتبووە کرماشان. داوام لە قۆچبەگ کرد سواریکی شارەزامان تا ماڵی ئەو لەگەڵ‌دا بنێرێ. گوتی دوو ڕۆژ پێشتر نامەیەکم بۆ نووسیوە و بڕیارە ئەمڕۆ بێتە ئێرە. لای ڕۆژاوا جانگیرخانیــش هــات و شــەو لە ماڵی قۆچبەگ ماینــەوە. بەیانی ڕۆژی دواتر لەگەڵ جانگیرخان کەوتینە ڕێ. دوای دوو فرسەخ ڕێگا پێوان، گەیشتینە گوندی یەک لــە براکانــی قۆچبەگ. جەختیان کرد دابەزین و نانی نیوەڕۆ بخۆین، بەڵام لەبەروەی تــا ماڵــی جانگیرخــان زیاد لە شــەش ســەعات ڕێگە بــوو، ناچار بووین پێشــنیارەکە

بدەینە دواوە.

ئینجا گەیشتینە گوندی یەکێکی تر لە براکانی قۆچبەگ. خۆی هاتە پێشەوە و پێی لێ دە کەوشێک کردین و دایبەزاندین. ئەو بۆ هەرە بچووکی قۆچبەگ ناسراو بە«خانی»[خانە] بوو و ناوبانگی میوانداریی دەرکردبوو. لە ڕێگا پێش ئەوەی بگەینە ماڵەکەی، جانگیرخان دەیگوت شتێکی نەگونجاوە خانی ئیجازە بدا بەبێ نانی شەو یا نیوەڕۆ لە ماڵی بێینە دەرەوە. نانێکی نیوەڕۆمان خوارد و بە پێداگری ئیجازەی ڕۆیشتنمان وەرگرت. لای بانگی شێوان گەیشتینە ماڵی جانگیرخان. بارودۆخی ئەندەروونی و بیروونییەکەی بێعەیب بوو. هەموو فەڕشی دیوەخانەکەی، فەڕشی چاکی ئەراکی بوون، کە لە سەردەمی هاوڕێیەتیی سالاروددەولەدا بە تالان لە دەوروبەری مەلایر و سوڵتاناباد (ئەراک) کەوتبووە چنگی. شەو لەوێ ماینەوە و ڕۆژی دواتر وێڕای شارەزایەک بەرەو هەوشاری ئازەربایجان کەوتینە ڕێ.

ڕووداوی ماڵی سەردار ئەفشار

دوای دوو سەعات گەیشتینە ڕووبارێکی بچووک، کە سواره شارەزاکەمان گوتی سنووری نێوان موکریان و ئازەربایجانە. لەوێ دابەزین، دەست و دەموچاومان شۆرد، جلوبەرگی کوردیمان داکەند و هەموومان بەرگی «موجاهیدی»مان کردەبەر. لای نیوەڕۆ چووینە نێو یەکێ لە یەکەم گوندەکانی عێلی هەوشار. چوونی ئێمە هاوکات بوو لەگەڵ شەڕی نێوان ئەو بەشەی هۆزی هەوشار لەگەڵ هۆزێکی کورد بەناوی کەڵهوڕ. ئەم کەڵهوڕانە ٥٠٠ بنەماڵەیەک بوون کە نازاندرێ کەی هاتوونەتە ئەو لایانە. چەند ڕۆژ پێش ئێمە، سەرۆکەکەیان ناسراو بە ئێلخانی، بە دەدوازدە سوارەوە دەچێتە سەر گوندێکی هەوشار و چەند جووت گا بە تالان دێنێ. سەرۆکی ئەو ئەفشارانە کەسێک بوو بەناوی کەریمخان و کوڕەکەشی فەرەیدوونخان بوو کە بە ئازایەتی ناوی دەرکردبوو. ئەوان لە دزیی کەڵهوڕەکان ئاگادار دەکرێنەوە و بە چەند سواریکەوە دەکەونە شوێنی تالانچییەکان. لە پێکدادانێکدا ئێلخانیی سەرۆکیان دەکوژن و ماڵە بەتالانچووەکەش دەستێننەوە. کەڵهوڕ دوای ئەم شکستە، پەنا دەبەنە بەر هۆزی گەڵباخی و مەندەمی و

دووسەد سواری گەڵباخی دێنە یاریدەیان. لەم کاتەدا ئەفشارەکان لە ترسی هێرشی گەڵباخی، خەڵکیان لەسەر هەموو بەرزاییەکان دانابوو و چووبوونە مەتەرێزەوە... چووینە مالّی کەریمخان، پیاوێکی قسەخۆش و خۆشمەشرەب. لە ڕوخسار و هەڵسوکەوتی کوڕەکەی، واتە فەرەیدوونخان دەردەکەوت کە بانگەوازی ئازایەتییەکەی ڕاست بێ. بەهۆی دراوسێیەتی موکرییەکانەوە قسەکردنی ئاسایی‌یان بە زمانی کوردی بوو، گەرچی هەندێ جار لەگەڵ یەکتردا بە تورکی دەدوان. شەو لەوێ ماینەوە و بە میهرەبانی و دڵپاکی میوانداریان کردین. تکامان لە کەریمخان کرد بۆ ڕۆژی دوایی کەسێکی شارەزامان تا تیکانتەپە لەگەڵدا بنێرێ. لێی پرسین ئایا لەوێ دەچنە مالّی سەردار ئەفشار یا لەنێو گوندەکە منزڵ دەگرن. گوتم هەڵبەت دەچینە مالّی سەردار. گوتی بڕوا ناکەم ڕێگەتان بدا. لە گوندی کەریمخانەوە تا تیکانتەپە چوار فرسەخ ڕێگا بوو. نیو سەعات دوای نیوەڕۆ گەیشتینە بەر دەرگای عیمارەتی سەردار ئەفشار لە دەرەوەی گوندەکە. چوار سالّ بوو خەریکی دروستکردنی ئەو عیمارەتە بوو... اقبال لەشکری تەورێزیش لەگەڵی بوو (بڕ: لاپەڕە ۵۹۲ تا ۶۱۲).[1]

۱. «ایل سنجابی و مجاهدت ملی ایران، خاطرات علی‌اکبرخان سردار مقتدر سنجابی»، تحریر و تحشیه دکتر کریم سنجابی، چاپ شیراز، تهران ۱۳۸۰/ ۲۰۰۱، فارسی.

ئەمانوڵڵاخان (حاج عزالممالک)ی ئەردەڵان

بـە حیسـابی بیرەوەرییـەکان، نووسـەر لـە سـەردەمی ناسرەددینشـای قاجـاردا لەدایکبـووە و لەبـەرەوەی لـە دایکـەوە شـازادە بـووە، واتـە دایکـی کچـی شـاکانی قاجـار بـووە، هاتوچـۆی دەرباری کـردووە و چوار شـای قاجار (ناسرەددینشـا، موزەففەرەددینشـا، محەممەدعەلیشـا و ئەحمەدشـا)ی بینیوە، ئینجا لە سـەردەمی هـەر دوو پەهلەوییـەکاندا گەلێـک پۆسـت و مەقامـی وەک وەزارەت (دە جـار)، ئەنـدام پەرلەمانـی (پێنـج جـار) و سـەناتۆری (دوو جـار)ی پێ سـپێردراوە. حاجی «فخرالممالک»ی باوکیشی سەرۆکی دەرباری ئەحمەدشای قاجار بووە (ل ۱۵۴).

من کتێبەکەم خوێندەوە بۆ ئەوەی بزانم کاتێ کە ئومەرا و ئەفسەرانی پایەبەرزی ئازەربایجانـی ئـاوا لە خەمـی خاک و ناوچەی خۆیان دان، کوردیش بۆ کوردسـتان وەهایە؟ بەداخەوە لاپەڕەکانی کتێبەکە پێچەوانەی ئەوەیان بۆ دەرخسـتم! ئەردەڵان گەلێـک مرۆڤێکی ڕاسـت و سـادق و لێـزان و خوێنـدەوار بـووە و زۆریش کوردی خـۆش ویسـتووە، بەڵام کامە کورد؟ ئەو کوردەی کـە وەک ئەو لە خزمەت ئێران و دەوڵەتی ئێراندا بێ و لە کوولەکەی تەڕیشدا باسی مەسەلەی نەتەوایەتیی کورد و خـوای نەکردە سـەربەخۆیی گەلەکەی نەکا! با پێکـەوە ئەم دێڕانەی بیرەوەرییەکانی بخوێنینـەوە کە سـەبارەتە بـە کۆچی خۆی و ژمارەیەک لە کاربەدەسـتانی ئێرانخوا بـۆ خاکـی عوسـمانی دوای ئۆلتیماتۆمـی ڕووسـی تزاری لە سـاڵی ۱۳۲۹ی کۆچی/ ۱۹۱۱ی زایینی، واتە بە سێ ساڵ پێش شەڕی یەکەمی جیهانی. لەو ساڵەدا ئەردەڵان گەیشـتۆتە کەرکووک و «سـەردار شـوجاع»ی کوڕی سـەردار عەزیزخانیش[1] لەوێ بووە. پاشان گەیشتۆتە ئەستەموڵ. ئەوە دەقی قسەکانی خۆیەتی:

«لە ڕێگای کەرکووک و مووسڵ... شەو و ڕۆژ پەیوەندیمان بە خەڵکی ناوچەکەوە هەبـوو، لەبـەرەوەی ئـەم ناوچەیە هەمووی کوردنشـین بـوو و بنەمـای زمانەکەیان

۱. من نەمتوانی بزانم ئایا «سـەردار شـوجاع» ناسـناوی سـەیفەددینخانی کوڕی سـەردار عەزیزخان بووە یان ئەوە کوڕێکی دیکەی سەرداڕە.

فارسی بوو... لە ئەستەموولْ کوردانی تەبەعەی عوسمانی لە بەرانبەر «ئوجاقی تورکی»دا «ئوجاقی کوردی»یان پێکهێنابوو و لە ڕێگەی ئاغای «احتشام السلطنه»ی بالْوێزی ئێرانەوە منیان بانگهێشتن کرد بچمە نێو جەرگە و ڕێکخراوەکەیانەوە. گوتم ئەگەر یەک مادە لە مەڕامنامەکەیان زیاد بکەن و بنووسن دەبێ ئەو بەشەی ناوچە کوردنشینەکان کە لە خاکی عوسمانیدایە بکەوێتە سەر ئێران، ئەوا لەگەلْ ڕێکخراوەکەیاندا دەبم و دەچمە نێو ئوجاقی کوردییەوە، دەنا عینوان کردنی سەربەخۆیی کورد بابەتی قسە لێکردن نییە لەبەروەی کوردان ڕەگەزی پاکی ئێرانین...» (١٤١).

ئەردەلْان لە بڕگەی مێژوویی کۆتایی حکوومەتی ڕەزاشای پەهلەوی و هاتنە سەر حوکمی محەممەدڕەزاشادا ئوستانداری ئوستانی چوارەم (ڕەزائیە) بووە و دوای ئەوەی لەسەر کارەکە وەلانراوە، لەگەلْ سپەهبود جەهانبانی، وەزیری نێوخۆی ئەو دەم، بە ڕێگای مەهاباد و مەراغەدا چوونەتەوە تاران. ئەوە بیرەوەریی ئەو سەفەرەی مەهابادییەتی:

«لە مەهابادیش لەوانە بوو ڕاپەڕینێک بەرپا بێ [پێشتر گوتبووی لە ورمێ خەلْک خەریکی ڕاپەڕین بوون دژ بەو و بە حکوومەتی ئێران]. ئیسکۆرتی وەزیری نێوخۆ بریتی بوو لە ژمارەیەک ژاندرمە و «سەرهەنگ باستی» سەرۆکیان بوو. هەر ئەوەندەی ژاندرمەکان لەگەلْ ئێمەدا هاتنە مەهابادەوە، ئالْۆزییەک پەیدا بوو و شار کەوتە دلْەتەپێ. دەگوترا کوردان خەیالْیان وایە هەموو ژاندرمەکان قەتلْیعام بکەن. لە ڕابردووشدا ئەم چەشنە کوشتارانە لە مەهاباد کرابوو. ئێمە لە مالْی قازی محەممەد دابەزین کە بمانەوێ و نەمانەوێ حکوومەتی مەهابادی بەدەست بوو. من لەگەلْیدا قسەم کرد و گوتم ئێمە میوانین، وەزیری نێوخۆ هاتۆتە مالْتان، ئیتر ئەوە پێچەوانەی جوامێرییە کە ژاندرمەکان بکوژن و بۆ ئێوەش باش نابێ. گەرچی بەڕواڵەت دەیگوت دەسەلْات لە دەست من دەرچووە و هەلْسوکەوتی ژاندرمە لەگەلْ خەلْکی ئێرە تووڕەی کردوون و چاوی دیتنی ئەوانیان لە شارەکەیاندا نییە، بەلْام دوای وتوویژ کردن

بڕیار درا ژاندرمەکان ئەو شەوە لە مالّی قازی محەممەد بمێننەوە و نەچنە نێو شار و ئەو ڕەشاشەش وا بردبوویانە سەربان، بیهێننە خوارێ. ژاندرمەکان وەک میوان لە ژوورێکی گەورەدا مانەوە، قازی محەممەدیش خۆی قەتارەی بەست و تفەنگی بەدەستەوە گرت تا بەیانی چاوەدێریی ئاسایشی شار و ئەمنییەتی ئەو مالّەی کرد کە ئێمەی لێ بووین [واتە مالّی پێشەوا خۆی]. لە کاتی خەوتندا دیتم سەرهەنگ باستی جێگەوبانەکەی هێنا و لەلای تەختی خەوی منی دانا بۆ ئەوەی ئەگەر گوللەیان هاویشت وە هەردووکمان بکەوێ یاخود لەبەروەی من کورد بووم گوللە نەخەن بۆ ئەو لایە. بەیانی ڕۆژی دوایی وەزیری نێوخۆ ئەنگوستیلەیەکی پیرۆزەی لەلایەن ئەعلاحەزرەتەوە بە قازی محەممەد مەرحەمەت فەرموو و بە سەلامەتی لە مەهاباد دەرکەوتین» (ل ٢٩٠).

ئەوە شێوازی قسە و بیرەوەری نووسینی ئەردەڵانە سەبارەت بە گەورەیی و هیممەت و میوانداریەتیی پێشەوا قازی محەممەد کە گیانی ئەم هەمووە ملهوڕانەی پاراستووە و شەو تا بەیانی بە تفەنگەوە کێشکی داوە نەکا ئازارێکیان پێ بگا، ئێستا دەڵێ من پێم گوت بۆ تۆ باش نابێ ژاندرمەکان بکوژرێن، واتە هەڕەشەم لێکرد! یان دەڵێ وەزیری نێوخۆ ئەنگوستیلەیەکی پێ مەرحەمەت فەرموو و بە سەلامەت لە مەهاباد هاتینە دەرەوە؛ جا فەرموو هەڵبگرەوە!

ڕوانگەیەکی دیکەی ئەردەڵان بە نیسبەت کورد لە شوێنێکدا دەردەکەوێ کە دەڵێ من باڵوێزی ئێران بووم لە عێراقی سەردەمی عەبدولکەریم قاسم[1] کە هێرشیان کردە سەر قاسم و بە بریندارى برایە نەخۆشخانە، منیش بۆ هەواڵپرسی چووم بۆ لای. لە ژووری چاوەڕوانیدا بووم کە چاوم بە مەلا مستەفا بارزانی کەوت، ئەویش لەوێ دانیشتبوو. گەرچی پێشتریش لە میوانیی فەرمیدا بینیبووم، بەڵام سەرووسڵاومان لەگەڵ یەکتر نەبوو. ئێستا بیرم لەوە دەکردەوە نەکا پێش من ئەو بانگ بکەنە نێو

١. لە بیرمان نەچێ هەموو یان بەشێک لەو پیلانانەی ڕژیمی شا دژ بە عەبدولکەریم قاسم و هاندانی کورد بۆ چەک هەڵگرتن دژ بە قاسم لەو سەردەمانەدا بووە کە ئەردەڵان باڵوێزی ئێران بووە لە عێراق و هەندێک جاشی کوردیشی بەناوی کاردار و وابەستە و... لەگەڵ خۆیدا بردبووە ئەوێ.

ژووره‌که‌ی قاسم، له‌و حاڵه‌ته‌دا چۆن ته‌حه‌ممولی ئه‌م کاره بکه‌م و ئایا بگه‌ڕێمه‌وه بۆ باڵوێزخانه یان له‌وێ بمێنمه‌وه [!] له‌و خه‌یاڵاته‌دا بووم که ئاجودانه‌که‌ی قاسم هات و منی بانگ کرده ژووره‌که‌وه...» (٣۶١).

دیاره کتێبه‌که هه‌ر ئه‌م چه‌ند لاپه‌ڕه‌یه نییه و پڕه له ڕووداوی ژیانی حاجی عیززولمه‌مالیکی ئه‌رده‌ڵان، بۆ نموونه: سه‌فه‌ری ئوروپا؛ یازده جار زیاره‌تی که‌ربه‌لا و نه‌جه‌ف؛ چوار جار بوونه میرحه‌ج؛ وه‌رگرتنی ڕێبه‌ری حیزبی میللیوون و خه‌زێنه‌داری حیزبی سوسیالیست و ده جار وه‌زاره‌ت و زۆر ڕووداوی دیکه‌ش له سه‌رده‌می په‌هله‌وییه‌کان تا کۆتایی حکوومه‌تی پادشایه‌تی له ئێران. ئه‌رده‌ڵان ساڵی ١٣۵٧، واته له سه‌رده‌می شۆڕش‌دا سه‌ناتۆر و جێگری سه‌رۆکی مه‌جلیسی سه‌نای ئێران بوو، به‌ڵام بۆمن ئه‌م بابه‌ته جێگه‌ی بیرکردنه‌وه‌یه بۆچی هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تی له نێو کوردانی هه‌ندێک ناوچه و شوێن‌دا ئه‌وه‌نده لاوازه و هه‌ر ئه‌وه‌نده‌ی کوردێک بۆ پله‌وپایه ده‌گا خزمه‌ت‌کردنی بێگانه‌ی پێ باشه، به‌ڵام هاونیشتمانییه‌کانی خۆی له‌به‌رچاو ئه‌وه‌نده سووکه؟[1]

١. اردلان، امان‌الله‌خان (حاج عزالممالک)، «خاطرات حاج عزالممالک اردلان، زندگی در دوران شش پادشاه»، تنظیم و تحشیه دکتر باقر عاقلی، چاپ دوم، نشر نامک، تهران ١٣٨٣/ ٢٠٠۴، ۴۵١ صفحه، فارسی.

بیرەوەرییەکانی میرزا کەریم بەهرامبەگی

بیرەوەرییەکانی «میرزا کەریم بەهرامبەگی» سەرچاوەیەکی دەستی ئەوەڵ و بایەخدارە بۆ مێژووی بۆکان و دەوروبەری. میرزا کەریم لە بەگزادەکانی هۆزی «خەڵکی» و نەوەو نەتیجەی عەلیمەردانبەگ بووە کە بە چەند پشت دەگاتەوە بوداق سوڵتانی موکری و فەقێ ئەحمەدی داروشمانە.

هۆزی «خەڵکی» پێش هاتنی عەزیزخانی سەردار کوردل، حاکم و خاوەن ملکی بۆکان بوون، بەڵام بە دەسەڵاتسەندنی ئەو و سێ سەرداری دوای ئەو (سەیفەددینخان، حەمەحوسێنخان و عەلیخان)، ئاغایەتی و خاوەنایەتیی شاریان لەدەست چووە و بەو بۆنەیەوە، بیرەوەرییەکانی میرزا کەریم دارماڵی هێرش کردنە بۆ سەر سەرداڕەکان و ئاغاواتی ئێلخانیزادە، کە ماوەیەک دوای سەرداڕەکان حوکمی بۆکانیان گرتە دەست و ئیتر بەڕەی عەشیرەی «خەڵکی» نەیتوانی سەرهەڵبداتەوە. کێشەی نێوان تیرەی میرزا کەریم و تیرەی سەردار عەزیزخان، کە ئەویش لە تایفەی موراد‌بەگی و خەڵکی نستانی سەردەشت بوو، بەشێک لە لاپەڕەکانی ئەم بیرەوەرییە بەنرخانەی داوە بە خۆی.

ڕووداوەکانی دیکەی ئەو سااڵنەی ناوچەکە، تێکدرانی گوندی «یەنگیجە»؛ دروستکرانی گوندی سەدراباد؛ کێشەی عەشایری کە دەبێتە هۆی کۆچی بنەماڵەی میرزا کەریم لە بۆکانەوە بۆ سابڵاغ؛ کوشتاری خەڵکی سابڵاغ لەلایەن قازاخی ڕووسەوە (١٩١٨)؛ ڕووداوەکانی شەڕی یەکەمی جیهانی لە ناوچەکە؛ شەڕ و پێکدادانی هێزی ڕووس و عوسمانی لە موکریان و وێرانی ماڵ و ئاوارەیی خەڵکی ناوچەکە لە ئەنجامی شەڕ؛ قاتوقڕی و گرانی و گەلێک کێشەی کۆمەاڵیەتی ـ سیاسی ـ ئابووریی دیکە لە یادداشتەکانی میرزا کەریمدا ڕەنگیان داوەتەوە. بەبێ هیچ گومانێک بیرەوەرییەکانی میرزا کەریم یەک لە سەرچاوە بەنرخەکانی مێژووی بۆکانن لە نیوەی دووهەمی سەدەی نۆزدەهەم و نیوەی یەکەمی سەدەی بیستەمدا.

ئەم بیرەوەرییانە، کە بە فارسی نووسراون، هێشتا بە شێوەی کتێبی سەربەخۆ بڵاونەکراونەتەوە، بەڵام گۆڤاری مەهابادلە ژمارە ٥٢-٥٣دادوو بەشی لێ بڵاوکردۆتەوە و بەختەوەرانە، درێژە دەدا بە بڵاوکردنەوەی بەشەکانی دیکەی.

بەهیوای ئەوەی هەرچی زووتر سەرجەمی بیرەوەرییەکان بکەوێتە بەردەستی خوێنەری ئەویندارى مێژووی بۆکان و ناوچەکە.[1]

١. «خاطرات میرزا کریم بهرامبیگی، به همت محمد و طاهر بهرامبیگی، گۆڤاری مەهاباد، بەشی یەکەم: (ژمارە ٥٢، جوولای ٢٠٠٥، لاپەڕە ٥٢ ـ ٥٥)، بەشی دووهەم: (ژمارە ٥٣، ئاگۆستی ٢٠٠٥، لاپەڕە ٥٨ تا ٦٠)».

بیرەوەرییەکانی عەبدوڵڵاخانی ناهید (ئیفتخار)

عەبدوڵڵاخانی ناهید (ئیفتخار) کەسایەتیی سیاسی و هونەری و ئەدەبیی ناوچەی فەیزوڵڵابەگی و یەک لە خاوەنملکەکانی باشووری ڕۆژهەڵاتی بۆکانە. ناهید ساڵی ١٨٩١ لەدایکبووە و ساڵی ١٩٤٥ وەفاتی کردووە و بۆ ماوەی سێ دەورەی چوار ساڵە نوێنەری شاری سەقز بووە لە پەرلەمانی ئێران.

بیرەوەرییەکانی ناهید کە بە زمانی فارسی نووسراوە، لەلایەن مامۆستای پایەبەرز ئەحمەدی قازییەوە ئامادە و چاپ کراوە. لەم کتێبەدا ناهید ڕووداوەکانی ساڵانی پێش شەڕی یەکەمی جیهانیی تا ماوەی شەڕ، هەروەها ساڵانی دوای ئەو هەتا ١٩٤٢ی تۆمار کردووە.

زۆربەی زۆری ڕووداوەکانی کتێبەکە لە ناوچەی فەیزوڵڵابەگی و سەقز و بۆکان ڕوویان داوە و تێیاندا باسی شەڕ و پێکدادانی ڕووس و عوسمانی؛ قاتی و گرانی؛ تاڵانوبڕۆ؛ ئیعدام و قەتڵیعامی ناوچەکە لەلایەن هێزەکانی عوسمانی و ڕووس و چەوسانەوەی خەڵک لەلایەن مەئموورانی ئێرانەوە کراوە. شوێنی هەندێک لە شەڕەکان لە ناوچەی موکریان (مەهاباد، بۆکان، سەقز و بانە) بووە و نووسەر ناوی گەلێک گوندی دەوروبەری بۆکان، وەک ئالبڵاغ و گۆل و سڵێمانکەندی و زۆر کەسایەتیی وەک سەردار حەمەحوسێنخان و سەردار عەلیخان دەبا و لە ئیعدامی حاکمی بانە و سەقز و سەرداری موکری لەلایەن سپای عوسمانییەوە دەدوێ. کتێبەکە تژی لە زانیاریی ناوچەی بۆکانە لەو سەردەمەدا.[١]

١. «خاطرات من»، بقلم عبدالله ناهید (افتخار)، یکی از رجال کردستان، بەاهتمام احمد قاضی، چاپ اول، ناشر نفیسیفر، تهران (؟) ١٣٦٢/ ١٩٨٣، ١٠٧ صفحه، فارسی.

مێژوولکەی بنەماڵەی قازی

کتێبی «تاریخچه خانواده قاضی در ولایت مکری» بیرەوەرییەکانی نەمر خەلیلی فەتاحی قازییه که ڕێزدار قادر فەتاحی قازی (کوڕی نووسەر) بەڵاوی کردۆتەوە. ئێمە بۆ گەلێک ڕووداوی مێژوویی ناوچەکە و تۆمار کرانیان، ئەمەکداری میرزا خەلیلین، کە پێشتر لە کتێبی «سالهای اضطراب» و پاشان لەم کتێبەدا تۆماری کردوون و گەیاندوونییەتە دەست ئێمە و نەوەکانی دوای خۆی.

کتێبی «مێژوولکەی بنەماڵەی قازی...» زانیارییەکی زۆری لەسەر ڕووداوە سیاسی ـ عەشیرەتییەکانی ناوچەی موکریان و مەهاباد، بەتایبەت لە پەیوەندیی بنەماڵەی قازیدا (که خۆی ئەندامێکی بنەماڵەکەیە) ڕاگەیاندووە.

من کتێبەکەم بەوردی خوێندۆتەوە و یادداشتم لەسەر نووسیوە. ئەم لاپەڕانەی که بۆکان و کەسایەتییە بۆکانییەکان بگرنەوە ئەمانەن: ٥٩، ٦٢، ٦٣، ٦٦، ٦٨، ٧٢، ٧٥، ٨٠، ١١٣ تا ١٢٢، ١٢٧، ١٢٨، ١٣٢ ١٣٧، ١٤١، ١٤٢، ١٤٦، ١٤٨، ١٤٩، ١٥٤، ١٥٥، ١٦١، ١٦٢، ١٦٦، ١٦٧، ١٦٩، ١٧٠، ١٧٧، ١٨٢، ١٩٣، ١٩٤ و ١٩٥ . له نێو ئەم لاپەڕانەدا زۆر ڕووداوی گرنگی سیاسی کە پەیوەندیی بە بۆکان یا خەڵکی بۆکان و دەوروبەرییەوە هەیە باس کراون و وا هەیە گرنگترینیان لاپەڕە ١٤٨ ـ ١٤٩ بێ که باسی دوژمنایەتیی ئاغاواتی دێبوکری لەگەڵ بارزانییەکان دەکا. هەروەها لاپەڕە ١٤٦ کە له باسی جوامێریی عەلیئاغای عەلیاردایە، کە ئامادە نەبوو نامەی داخوازیی بۆ ئیعدامی پێشەوا ئیمزا بکا.

ئەوەی لە کتێبەکەدا گەلێک بەڕوونی باسی کراوە، سەفەری هاوینی ساڵی ١٩٢٥/ ١٩٤٦ی پێشەوا قازی محەممەدە بۆ تاران و چاوپێکەوتنی «قوام‌السلطنه»ی سەرۆکوەزیران که دەوری نەرێنیی عەبدوڵڵاغای ئیلخانیزادە بۆ هاندانی قەوام و بەرپرسانی سپای حکوومەتی ئێران دژ بە کۆمار و شەخسی پێشەوا دەردەخا (لاپەڕە ١٧٧ تا ١٨٢). کتێبەکە ماموستای ماندوویی‌نەناس حەسەنی قازی وەریگێڕاوەتە

سەر کوردی.[١]

١. خلیل فتاح قازی، «تاریخچه خانواده قاضی در ولایت مکری»، ویراستار قادر فتاحی قاضی، چاپ اول، تبریز، ١٣٧٨/ ١٩٩٩، ٢٣٢ صفحه، فارسی.

خەلیلی فەتاحی قازی، «کورتە میژووی بنەماڵەی قازی لە ویلایەتی موکری»، وەرگێڕ و ئامادەکار حەسەنی قازی، دەزگای ئاراس، هەولێر٢٠٠٩، کوردی.

ولّاتی من، بیرەوەرییەکانی حاجی عەبدوڵڵای قازی

ولّاتی من بەرگی یەکەمی کتێبی بیرەوەرییەکانی نەمر «حاجی عەبدوڵڵای قازی»یە. حاجی عەبدوڵڵا کوڕی قازی کەریم، لە بنەماڵەی قازییەکانی مەهاباد و سەر چۆمی‌مەجیدخان و ئاغای گوندی «کۆنەدێ» بوو لە دەوروپشتی مەهاباد. بیرەوەرییەکانی حاجی عەبدوڵڵا دارماڵی زانیارییە لە ژیانی عەشیرەتیی ناوچەی موکریان لە سەدەی بیستەم تا سالّی شۆڕشی ئێران (١٩٧٩)، کە کاک قاسمی کوڕی ڕێکیخستووە و لە سوید لە چاپی داوە. لە کتێبەکەدا، زوڵم و زۆریی مەئموورانی حکوومەتی لە ناوچەکە؛ بارودۆخی ژیانی بنەماڵەی قازی؛ سالّانی کۆمەڵەی ژ. ک. و کۆماری کوردستان و دوای ئەو هەتا حکوومەتی موسەددیق و ڕاپەڕینی بالّی شۆڕشگێڕی حیزبی دێموکرات لە سالّانی ١٩٦٧ ـ١٩٦٨ و گەلێک بابەتی دیکەی سەردەمی ڕەزاشا و کوڕەکەی باسیان کراوە.

ئەوەی بۆکان بگرێتەوە، حاجی عەبدوڵڵا باسی عەشایری دێبوکری، عەلی‌ئاغای حاجی ئیلخانی (عەلیار)، قاسم‌ئاغای موهتەدی، حیسامی داشکستان، ئاغایانی فەیزوڵڵابەگی، ڕاپەڕینی وەرزێرانی ناوچەی چۆمی مەجیدخان (١٩٥٣)، هەندێ گوندی دەوروپشتی شار، وەک حەمامیان و دیوەخانی مەحموودئاغای ئیلخانی‌زادە و گەلێک بابەتی هاوچەشن دەکا. حاجی عەبدوڵڵا ماوەیەک لە بۆکان سەربازیی کردووە و لە میهمانخانەی حسێن خاتەمی (ئەندامی حیزبی تووده) ماوەتەوە؛ باسی ئەو سالّانە و کاتی ڕۆیشتنی جوولەکەی بۆکان بۆ فەلەستینی کردووە و ناوی مالّی حاجی حەمەدەمین (تاجری بۆکان) دەبا و هەروەها دەچێتە سەر باسی دوکتۆری ئالّمانی لە بۆکان.[1]

---

١. ولّاتی من، بیرەوەرییەکانی حاجی عەبدوڵڵای قازی، ئامادەکردنی قاسمی قازی، ستۆکهۆڵم (سوید)، ٢٠٠٥، ١٨٨ لاپەڕە، کوردی.

چێشتی مجێور

سەرچاوەیەکی گەلێک بەنرخ بۆ مێژووی سیاسی ـ کۆمەڵایەتی ـ کولتووریی شاری بـۆکان و گوندەکانـی دەوروبـەری بیرەوەرییەکانی نەمر مامۆسـتا هەژارە لە کتێبی «چێشتی مجێور»دا.

هـەژار خـۆی بـۆ ماوەیەکـی زۆر لـە بـۆکان و گونـدی شـەرەفکەندی ڕۆژاوای بـۆکان ژیـاوە و بـە فەقێیەتـی لە چەند گونـدی دیکەی ناوچە دەرسـی خوێندووە و ئاشـکرایە بیرەوەرییەکی دەوڵەمەندی لە سـاڵانی ژیانی ئەو سـەردەمە، واتە نیوەی یەکەمـی سـەدەی بیسـتەم هەبێ. هەژار هـاوڕێ لەگەڵ هێمن، بەشـداریی هەڵکردنی ئـاڵای کۆمـاری کوردسـتانی لە بۆکان کردووە و شـێعری خوێندۆتەوە. پێشـتریش هـاوڕێ لەگەڵ نەمر حەمەڕەشـیدی عەلیزادە وەک نوێنـەری کومیتەی حیزبی تازە دامەزراوی دێموکراتی کوردسـتان لە بۆکان، چۆتە مەهاباد و لەگەڵ نەمر حەسـەنی قزڵجی سەرنووسـەری گۆڤاری هەڵاڵەدا هاوکاری کردووە. ئەم چالاکییانە و گەلێک ڕووداوەی دیکەی ژیانی هەژار لە بۆکان بەشێک لە لاپەڕەکانی «چێشتی مجێور»یان تایبەت بە خۆ کردووە و لەوانە ٧٨ ـ ١٠٧ و...

هـەژار هەروەهـا لـەم کتێبـەدا گەلێـک جـار باسـی سـەرداری بـۆکان، حاجـی ڕەحمانئاغای موهتەدی، قاسـمئاغا و حەمەدەمینئاغـای ئێلخانیزادە، حەمەدئاغای عەباسـی (سـەرا)، قـازی کاکەحەمـەی قزڵجـی، مـەلا ئەمجـەدی عوسـمانی، مـەلا عەبدوڵڵای حەسـار، سـەید حەمەدەمینی نووڕانی، مەلا سەید عەبدولکەریمی زەنبیل (شێخی زەنبیل)، سەید کامیلی ئیمامی (ئاوات)، سەید عەولا شێتە و گەلێکی دیکە لە دانیشتووانی شاری بۆکان و دەوروبەری کردووە.

بەگشتی بیرەوەرییەکانی مامۆستا هەژار وەک سەرچاوەیەکی پڕبایەخی مێژووی بۆکان لە سەدەی بیستەمدا دەبێ سەیر بکرێ.[1]

١. عەبدوڕەحمان شـەرەفکەندی (هەژار)، «چێشـتی مجێور»، ئامادەکردن و سەرپەرشـتی کردنی چاپ: خانی شەرەفکەندی، چاپی یەکەم، پاریس ١٩٩٧، ٥٨١ لاپەڕە، کوردی.

ئاڵەکۆک، بیرەوەرییەکانی غەنی بلووریان

بەشێک لە بیرەوەرییەکانی مامەغەنی، کەسایەتیی ناسراوی سیاسیی کورد، سالانی زیندان و بەشێکیشی چالاکیی سیاسیی نێو شاری مەهاباد و گوندەکانی دەوروبەری دەگرێتەوە، بەڵام باسی سنە و تەورێز و تاران و باشووری کوردستانیشی تێدا کەم نین.

ئەوەی لە بیرەوەرییەکان‌دا، شاری بۆکان و دەوروبەری بگرێتەوە، بریتین لە فەسڵێکی تایبەت بە «ڕاپەڕینی جووتیارانی ناوچەی بۆکان» (پاییزی ١٩٥٢ تا هاوینی ساڵی ١٩٥٣) کە تێیدا باسی حاجی قاسمی کەریمی و جیبەهەی میللی، حسێن فاتحی، بەرپرسی حیزبی دێموکراتی کوردستان لە بۆکان، ئاغاکانی بۆکان و بەگشتی ڕاپەڕینی خەڵک دژ بە ئاغاکان لەنێو شاری بۆکان دەکا و هیچ لەمەڕ ناوچەی فەیزوڵڵابەگی نانووسێ (لاپەڕەی ١١٩ تا ١٢٤).

لە لاپەڕەکانی دیکەش‌دا باسی عەلی‌ئاغای دێبوکری (ئەمیر ئەسعەد) (ل ٢٩)، حەسەن زیرەک (ل١١٩)، عەزیزخانی یەکشەوە (کرمانج) (ل ٢٥)، مەنیج حەیران (ل ٢٧)، بەرپرس و ئەندامانی حیزب لە بۆکان (ل ٢٢٠)، حاجی حەمەڕەسووڵ ئیسماعیل‌زادە، میرزا حەمەسالحی کەریمی و عەبدوڵڵا سامبەگی، کە بە هەڵە بە ڕۆستەمی ناوی بردووە (ل ٢٢٠ ـ ٢٢١)، برایم فەڕشی (ل ١١)، عەبدوڵڵا موهتەدی، نەمران مینەی شێرخانی، دوکتۆر جەعفەری شەفیعی و هەروەها ئەنوەر سوڵتانی (ئەندامی هەیئەتی نوێنەرایەتیی گەلی کورد بۆ وتووێژ لەگەڵ داریووشی فرووهەر و نوێنەرانی دەوڵەتی بازرگان) (ل ٣٢٦ ـ ٣٢٧) و... دەکا.[1]

١. غەنی بلوریان، «ئاڵەکۆک»، کۆکردنەوە و ئامادە کردنی حامید گەوهەری، ستۆکهۆڵم، ١٩٩٧، ٤١٥ لاپەڕە، کوردی.

سەدەی کارەسات

ئەم کتێبە، دەقی وتووێژێکی دوورودرێژی ڕێزدار برایم فەڕشییە لەگەڵ کەسایەتیی ناوداری سیاسیی کوردستان، مامەغەنی بلووریان، کە سەرەتا لەسەر ماڵپەڕی ڕۆژهەڵات/ بۆکان ئینجا لە کۆتایی ساڵی ٢٠٠٨دا بە شێوەی کتێب لە سلێمانی و لەلایەن بنکەی ژینەوە بڵاوکراوەتەوە. کتێبەکە، ڕووبەرەوەی گەلێک ڕووداو و کارەساتی گرنگی کوردستان و ئێران، بەتایبەت موکریانە لە سەرەتاکانی سەدەی بیستەمەوە هەتا کۆتاییی‌یەکەی و هەر بەو بۆنەیەشەوە ناوی «سەدەی کارەسات»ی لێنراوە. مامەغەنی لەم وتووێژەدا، باسی سەرەتاکانی چالاکیی سیاسیی خۆی و سەرهەڵدانی کۆمەڵەی «ژ. ک» لە مەهاباد و موکریان دەکا. بەشی سێهەمی وتارەکان گەیشتۆتە دامەزرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان و چالاکییەکانی. هەر لەو بەشەدا باسی «جووڵانەوەی جووتیاران و خەباتی جەماوەریی شاری بۆکان» لە ساڵی ١٣٣٢/ ١٩٥٣دا کراوە.

بیرەوەرییەکانی مامە لەم بارەیەوە تەنیا لایەنی هەڵوێست و چالاکییەکانی حیزبی دێموکرات لە ناوچەی بۆکان دەگرێتەوە، واتە ئەو پەیوەندییانەی وا حیزب لە ڕێگای خوالێخۆشبوو حسێن فاتحی، بەرپرسی حیزب لە بۆکان لەگەڵ بزووتنەوەی خەڵکی شار و ڕێبەڕی ڕاپەڕینەکە، نەمر حاجی قاسم کەریمی گرتوویەتی، بەڵام ئەو پەیوەندییانەش بۆ نووسینەوەی دواڕۆژی ڕووداوەکانی ئەو دوو ڕاپەڕینە (ڕاپەڕینی شاری بۆکان و ناوچەی فەیزوڵڵابەگی) گرنگە.[١]

١. برایم فەڕشی، «سەدەی کارەسات، گفتوگۆ لەگەڵ غەنی بلووریان»، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٨، ٢٩٧ لاپەڕە، کوردی.

بیرەوەرییەکانی کەریمی حیسامی

نەمر کەریمی حیسامی لە نێوان ساڵانی ١٩٨٦ ـ ١٩٩٦دا، دە بەرگ لە بیرەوەرییەکانی خۆی بڵاوکردەوە کە تێدا باسی ژیانی سیاسیی خۆی کردووە. کتێبەکە گەنجینەیەکی بەنرخە بۆ ڕووداوە سیاسییەکانی کوردستان، ئێران و عێراق کە بەشێکی لە ناوچەی سندووس و مەهاباد و بەگشتی موکریان ڕابردوون. لە بەرگی یەکەمدا، کە ڕووداوەکانی سەردەمی منداڵیی نووسەر (لە ١٩٢٦ هاتۆتە جیهان) هەتا ساڵی ١٩٥٧ی گرتۆتەبەر، کاک کەریم چەندین جار هاتۆتە سەر باسی بۆکان و ناوچەکەی دەوروبەری:

- چوون بۆ خانەقای زەمبیل (ل ٧٣)؛
- گوندی قەرەکەند و میوانییەتیی ماڵی عەبدولکەریمی کارەش (حەمزەیی) (ل ٧٤)؛
- بەشداری مامۆستا هەژار و نەمر ڕەشیدی عەلیزادە لە یەکەم کۆنگرەی حیزبی دێموکراتی کوردستان لە بۆکانەوە (ل ١٠٩)؛
- ژیاندنەوەی چالاکیی حیزبی دێموکراتی کوردستان لە ناوچەی سندووس لە ڕێگەی بڵاوکردنەوەی شێعرێکی نەمر مەلا ئەمجەدی عوسمانی (قەڵای ڕەسووڵەسیت)ەوە (ل ١٥٤)؛
- خەلیفەی سەیدی زەمبیل (ل ١٦٢)؛
- ڕاپەڕینی وەرزێرانی گوندی «گۆل» و پاشماوەی ناوچەی فەیزوڵڵابەگی و موکریان (ل ٢٠٦ بەدواوە)...

ئەگەر دەرفەت هەبێ وا هەیە بە بەرگەکانی دیکەی کتێبەکەشدا بچمەوە کە بۆ نموونە باسی ژیانی نەمر مەلا حەسەنی قزڵجی لە باشووری کوردستان و بوڵغاریای کردووە و لە چالاکییەکانی حیزب لە ناوچەی بۆکان دواوە. بۆچوونی کاک کەریم لەسەر ڕاپەڕینی وەرزێرانی فەیزوڵڵابەگی هەندێ جیاوازە لە سەرچاوەکانی دیکە و دەوری حیزبی دێموکراتی کوردستانی

ئێران لە ڕێبەڕایەتیی ڕووداوەکانداا زۆر بەرچاوتر پیشان دەدا و لەم پێوەندییەدا چەشنە هێرشێکیش دەکاتە سەر نەمران غەنی بلووریان و حوسێنی زێڕینگەران (فرووهەر)، بەڵام لەگەڵ بیرەوەرییەکانی مامەغەنی، لە هەر دوو کتێبی ئاڵەکۆک و سەدەی کارەسات‌دا، یەک دەگرێتەوە. ئەویش دەوری حیزب لە ڕووداوەکان‌دا گرنگ دەنوێنێت.[1]

١. کریم حیسامی، «لە بیرەوەرییەکانم ـ بەرگی یەکەم لە منداڵییەوە تا ساڵی ١٩٥٧»، وەشانێن ژینانوێ، سوید ١٩٨٦، ٣١٦ لاپەڕە، بەرگی دەیەم ١٩٨٩ ـ ١٩٩٥، چاپخانەی ماردین، ستۆکهۆڵم ١٩٩٦، ٢٥٩ لاپەڕە، کوردی.

داکۆکی له دوو ڕوخساری هەڵکەوتەی بزووتنەوەی نەتەوایەتی کورد

ئەوە ناوی کتێبێکی کەم لاپەڕەیە ڕێزدار «صارم‌الدین صادق‌وزیری» بۆ بەرپەرچدانەوەی کتێبی بیرەوەرییەکانی دوکتۆر هاشم شیرازی نووسیویە و لە پەیوەندیی دوو کەسایەتیی کورد: پێشەوا قازی محەممەد و نەمر ئیحسان نووری‌دا بۆچوونەکانی ئەوی ڕەد کردۆتەوە.

کتێبەکە بریتییە لە چوار بەش:

- بەشی یەکەم و دووهەم وەڵامدانەوەن بە نووسینەکانی دوکتۆر شیرازی لەمەڕ ئەو دوو کەسایەتییە؛
- بەشی سێهەم، کە دوورودرێژترە، باسی هەڵبژاردنی پەرلەمانی ئێران لە ساڵی ١٣٣٢/ ١٩٥٣ و کاندیدبوونی خۆیەتی لە شاری مەهابادەوە و لەم پەیوەندییەش‌دا بەرپەرچی قسە و هەواڵی ڕاگەیەندراوی دوکتۆر شیرازی داوەتەوە؛
- بەشی چوارەم پەیوەندیی نووسەرە لەگەڵ دوکتۆر محەممەدی کەیوان‌پوور (موکری).

ئەوەی لە پەیوەندی بۆکان لە کتێبەکەدا هاتبێ بریتین لەوانەی خوارەوە:

- نوێنەرایەتیی عەبدوڵڵائاغای ئێلخانی‌زادە لە مەجلیسی ئێران و دەوڵەتخوابوونی (لاپەڕە ٧ و ١٧)؛
- سەعیدی هومایوون، ئەحمەدی تورجانی‌زادە، حەمەدئاغای عەباسی (لاپەڕە ٤٣، ٥٧ و ٧١)؛
- مەسەلەی گۆڕانی سندووقی دەنگ لە بۆکان و مەهاباد و سەردەشت بە قازانجی «سەید حەسەنی ئیمامی»، ئیمام جومعەی تاران و دژایەتی‌کردنی ئاغاواتی ئێلخانی‌زادە لەگەڵ سادقوەزیری (لاپەڕە ٧٢ ـ ٧٣)؛
- لایەنگری‌کردنی حاجی قاسم [کەریمی]، خەباتگێڕی ناوداری بۆکانی لە سادقوەزیری (لاپەڕە ٧٢)؛

ـ هەروەها ناوی بۆکان لە پەیوەندیی چەند بابەتی دیکەشدا هاتووە (لاپەڕە ٨٥ ـ ٨٦).

سارمخانی سادقوەزیری گەنجینەیەکی بەنرخی میژوویی هاوچەرخی کوردستانە و خۆزیا بەو نامیلکە بچووکانە و وەلّام و شەڕەقسانە کفایەتی نەکردایە و سەرجەم بیرەوەرییەکانی خۆی بنووسیایەتەوە.

(تێبینی: بەداخەوە سارمخان لە سەرەتای بەهاری ٢٠١٩دا لە سویس کۆچیدوایی کرد. یادی بەخێر بێ!)[1]

١. صارمالدین صادقوزیری، «دفاع از دوچهره برجسته جنبش ملی کرد زنده یادان قاضی محمد و احسان نوری پاشا و ماجرای انتخابات دوره هفدهم مجلس شورای ملی در مهاباد» ناشر (؟)، محل انتشار (؟)، سال ٢٠٠۴/١٣٨٣، ٨٨ صفحه، فارسی.

بیرەوەرییەکانی دوکتۆر هاشم شیرازی

پێشتر باس له کتێبێکی ڕێزدار دوکتۆر «صارم‌الدین صادق‌وزیری» کرا، که دوو بەش له چوار بەشی پێکهاتەی کتێبەکە وەڵامی بۆچوونەکانی دوکتۆر هاشم شیرازی بوو، که خوێندوومەتەوە.

خاوەن بیرەوەری له کتێبەکەدا خۆی به کەسێکی نزیک له پێشەوا قازی محەممەد و ئیحسان نووری پاشا و هەڵسووڕاوانی دیکەی بواری سیاسەتی ناوچە دەناسێنێ و دەڵێ بە ئیجازەی ئیحسان نووری بوومەتە ئەندامی حیزبی توودەی ئێران و بە ئیجازەی ئەوانیش هەواڵم بۆ «مولیەر»ی ئەمریکایی له باڵوێزخانەی ئەمریکا له تاران بردووە. هەروەها دەڵێ ئەندامی ژمارە ١١ی کۆمەڵەی «ژ. ک» و بۆ ماوەیەکیش مونشیی کومیتەی ناوەندیی کۆمەڵەکە بووم. جگە لەوانە باسی له بەشداریی خۆی له چەند ڕووداوی سیاسی و کۆمەڵایەتیی کوردستان و بەتایبەت ناوچەی موکریان‌دا کردووە، کە من دەبێ بەسەریان‌دا تێبپەڕم و تەنیا ئەو بابەتانە بهێنمەوە کە له پەیوەندیی ناوچەی بۆکان‌دان:

«له هاوینی ساڵی ١٣٢٣/ ١٩٤٤ له یەکێ له دانیشتنەکان [ی کومیتەی ناوەندیی «ژ. ک»]دا بڕیار درا هەندێک کەس بچنە نێو «عەشایر» و بڵاوکراوەی «دیاریی [کۆمەڵەی «ژ. ک» بۆ لاوانی کورد]» لەگەڵ خۆیان بەرن و به یارمەتیی بڵاوکراوەکە هانی عەشایر بدەن بۆ ئەوەی ببن به ئەندامی کۆمەڵە. من ناوچەی ئەختاچی [نێوان مەهاباد و بۆکان]، واتە [ناوچەی] عێلی دێبوکریم هەڵبژارد و به هەندێک بڵاوکراوەوە له مەهاباد وەڕێکەوتم... هەموو ڕۆژێک چاوم به ئاغاوات دەکەوت و بڵاوکراوەکەم به دیاری دەدانێ، ئەوانیش هەندێک دراویان دەدا. بۆ نموونە، چاوم به سوڵتان‌ئاغای مەعرووفی، قاسم موهتەدی و حاجی ڕەحمان موهتەدی[1] کەوت. عەبدوڵڵا [؟] و

١. سەبارەت بەو هەواڵەی سەرەوە دەبێ بگوترێ کە لەو سەردەمەدا ناوی بنەماڵەیی، واتە شۆرەتی حاجی ڕەحمان‌ئاغا و قاسم‌ئاغا، ئێلخانی‌زادە بوو. له ساڵانێکی درەنگتردا، سەرەتا حاجی ڕەحمان‌ئاغا و پاشان قاسم‌ئاغا شۆرەتیان گۆڕی و کردیان به موهتەدی. هەروەها دیارە ئەم ڕووداوە هی سەردەمی پێش کۆماری کوردستانە. حاجی ڕەحمان‌ئاغا له بڕگەی دامەزرانی کۆماردا چوو بۆ سەفەری حەج و لە ڕۆژی هەڵگردنی ئاڵای کوردستان له

قاسم هەرکام تا ٢٠٠ تمەنیان دامێ، بەڵام ئەندامییەتییان قبووڵ نەکرد. حاجی ڕەحمان ٥٠٠ تمەنی‌دا و ئەندامییەتیشی قبووڵ کرد. بە حاجی ڕەحمانم گوت دەبێ ناوێکی خوازراوە بۆخۆت هەڵبژێری. گوتی من ناوی خوازراوەم پێویست نییە، برایەکی ڕاست دەبم بۆتان. گوتم با هەر ئەو دوو وشەیە ببن بەناوی خوازراوەت. گوتی باشە. درەنگتر لە تاران بە عادەت لە جەژنان‌دا دەچوومە چاوپێکەوتنی، لەنێو خەڵکدا دەیگوت من دوو ناوم هەیە، یەکیان عەبدوڕڕەحمانە کە حاجی بایز[ئاغا] ی باوکم لەسەری داناوم و یەکیشیان «برای ڕاست»ە[1] کە دوکتۆر شیرازی بۆی دەسنیشان کردووم» (ل ١٠٣ ـ ١٠٤).

لە بەشێکی دیکەی بیرەوەرییەکان‌دا، دوکتۆر شیرازی باسی چاوپێکەوتنی پێشەوا قازی محەممەد و نەمر ئیحسان نووری لە تاران دەکا. لەو سەفەرەدا پێشەوا چاوی بە شا و ئەحمەدی قەوام، سەرۆکوەزیرانی ئێران کەوت. شیرازی دەڵێ ئیحسان نووری تکای لە پێشەوا کرد و گوتی هێشتا کاری دروستکردنی بینا [واتە کۆماری کوردستان] تەواو نەبووە مەهێڵن کورد لەسەر ڕەنگ کردنی دیوارەکانی بکەونە شەڕی یەکترەوە!... بۆ بەڕێوەبردنی کاروبار لە شارەکانی سنە، کرماشان، سەقز، پاوە، بۆکان، قەسری شیرین، مەریوان، سەردەشت و بانە لە خەڵکانی لێهاتوو کەڵک وەربگرن لەبەروەی کوردستان تەنیا مەهاباد نییە» (ل ١٢٤).

لە لاپەڕە ١٥٦ی کتێبەکەدا نووسەر باسی دەزگیرانییەتیی خۆی لەگەڵ عیسمەتخانمی کچی پێشەوا و شیرنی‌خواردنی ئەو دەزگیرانییەتییە دەکا و دەڵێ «ئاغای [ئەحمەد] تورجانی‌زادە لەم بارەیەوە قسەی کرد و بۆ هەڵبژاردنی من وەک زاوایان، پیرۆزبایی بە بنەماڵەی قازی گوت.»

بۆکانیش، هێشتا لە سەفەر نەگەڕابۆوە، واتە لەو بڕگەیەی جێباسی نووسەردا حاجی نەبووە و بە کاکە ڕەحمان یان ڕەحمانئاغا بانگ کراوە. ئەوەش ئیرادێکی گرنگ نییە بۆ نووسەر لەبەروەی لە کاتی نووسرانی بیرەوەرییەکان‌دا سالانێکی زۆر بەسەر ئەو ڕووداوانە تێپەڕ ببوو و ئاسایی‌یە وردەکارییەکانیانی لە بیر نەمابێ. من تەنیا بۆ ڕوونکردنەوەی بابەتەکە لە خوێنەر ئەم دێڕانەم نووسی.

١. حاجی ڕەحمانئاغا لە کۆمەڵەی «ژ. ک»دا دوو کۆد یا ناوی خوازراوی هەبوو: یەکیان بۆ «ڕاست» و ئەویتر «مرۆڤ». مامۆستا هەژار لە شێعری بەرەو موکریان‌دا پرسیار دەکا و دەڵێ: «لە مرۆ، ئاخۆ بۆ ڕاست ماون؟»

لـه لاپـەڕه ١٩٥ و باسـی مەسـەلەی هەڵبژاردنـی نوێنەری مەجلیسـی شـووڕای میللـی لـه مەهابادا دەڵێ «مولیـەر»ی ئەمریکایی داوای لێکردم پشـتگیریی دوکتۆر محەممەدی موکری بکەم... نامەی مولیەرم بۆ عومەرخانی شکاک و نامەی ئیحسان نووری‌پاشام بۆ شێخ عەبدوڵڵا گەیلانی له ورمێ وەرگرت... نامەی دوکتۆر [کەریم] سـەنجابیم له تارانەوە برد بۆ دوکتۆر موکری له مەهاباد و پێمگوت پێویسـتە بچم بـۆ بـۆکان، که گەڕامەوە نامەکان دەبـەم بۆ ورمێ... چووم بۆ بۆکان و گەڕامەوە و نامەکانم لێوەرگرت و به ئوتوبووس چووم بۆ ورمێ» (ل ١٨٩ تا ١٩٥).

بەداخـەوە دوکتـۆر شـیرازی نالّـێ له بـۆکان کاری چـی بووە و نامـەی کێی له تارانەوە هێنابوو بۆ کێ له بۆکان.

کتێبەکه بابەتێکی دیکەی سـەبارەت به بۆکان له خۆی نەگرتووە، بەڵام نووسـەر له باسی زیندانی‌کرانی خۆی‌دا، که له مانگی ڕەشەمەی ساڵی ١٣۶٣، واته سەردەمی کۆمـاری ئیسـلامیی مـەلاکان‌دا ڕووی داوە و ۶ مانـگ و چەنـد ڕۆژێکـی درێـژە کێشـاوە، گێڕانەوەیەکـی هەیـە که سەرنجڕاکێشـە. شـیرازی هـۆکاری گیرانی خۆی ڕاناگەیەنێ، بەڵام له ئەفسـەرێکی تورکی ئازەربایجانی دەدوێ که پێکەوە له زیندانی جەمشـیدئابادی تـاران لـه یەک ژووردا بوون و دەڵێ ئەفسـەرەکه پێی گوتم: «کورد له سـەردەمی کۆماری کوردسـتان‌دا گەلێک یەکگرتوو و یەکدڵ بوون و ڕژیمی شـا نەیدەویسـت ئەو ڕۆحی یەکگرتوویی‌یە له بەشـەکانی دیکەی کوردسـتانیش‌دا پەرە بستێنێ. بەپێچەوانه، هەوڵی دەدا له کوردستان خەڵک باوەڕ به یەکتر نەکەن و کەس لای خەڵـک خۆشەویسـت و ڕێـز لێگیـراو نەبێ. هەر بۆیەش سـپای ئێـران تاقمێک پسـپۆڕی ئێرانی و خاریجی نارده کوردستان که ماوەیەک لەوێ مانەوە و خەریکی لێکۆڵینەوە بوون. دوابەدوای ئەوە، ڕژیم بڕیاری دا دەبێ درۆ و بەخیلی و تۆمەت و فێڵبـازی و ڕقەبەرایەتـی و... لـه نێـو کۆمەڵگای کورددا پەرەی پێ بـدرێ بۆ ئەوەی هەموو کەس ببنه نەیار و دوژمنی یەکتر» (ل ٢١۵ ـ ٢١٩).[1]

---

١. شیرازی، دکتر هاشم، «خاطرات دکتر هاشم شیرازی از فعالین سیاسی کردستان (١٢٩٨ ـ ١٣٧٧)»، به‌کوشش هاشم سلیمی، انتشارات توکلی، تهران ١٣٧٩/ ٢٠٠٠.

بیرەوەری و شێعرەکانی محەممەد نووری

مامۆستا محەممەدی نووری یەک لە دوایین شاعیرانی زیندووی سەردەمی کۆماری کوردستان و قوتابییانی قوتابخانەی شێعریی سەیفولقوزاتی قازییە، کە ئێستا لە بۆکان دەژی. ژیانی نووری تژیی ڕووداوە: چالاکی سیاسیی سەردەمی کۆمار؛ سالأنی حکوومەتی موسەددیق؛ سەردەمی ئیسلاحاتی ئەرزیی ئێران؛ ڕووخانی ڕژیمی شا و هاتنە سەرحوکمی مەلاکان و دوای ئەو تا ئەمڕۆ. لە هەموو ئەو سالأنەدا، جگە لە سەردەمی کۆماری مەلایان، نووری مرۆڤێکی چالاک بووە و ئاشکرایە دەبێ بیرەوەریی زۆری لێیان هەبێ، بەتایبەت کە بۆ ماوەیەک نوێنەری بۆکان لە مەجلیسی شووڕای ئێران و لە نزیکەوە ئاگاداری ڕەوتی سیاسیی حکوومەتی شا لە ناوچەی کوردستانیش بووە.

کتێبی «شەوێک و خەوێک؛ بستووی ژیان» لە دوو بەش پێکهاتووە: «شەوێک و خەوێک»، کە بیرەوەرییەکانی مامۆستایە و ١٧٢ لاپەڕەی سەرەتای گرتۆتەبەر و «بستووی ژیان»، کە کۆی شێعرەکانییەتی و تا لاپەڕەی ١٣٢ درێژەیان هەیە.

دەکرێ بگوترێ کتێبەکە سەرتاپا لە پێوەندیی بۆکاندایە، گەرچی خۆی گوتوویەتی خەڵکی «گڵۆڵان»ی مەهابادم، بەڵام نووسەر لە بۆکان و گوندەکانی دەوروبەری و گوندەکانی ناوچەی چۆمی مەجیدخان ژیاوە و بەشداری لە ڕووداوە سیاسی ـ کۆمەڵایەتییەکانی ناوچە بووە؛ ئەو سالأنەش وا لە تاران ژیاوە، نوێنەری بۆکان بووە لە پەرلەمانی ئێران.

شێعرەکانی نووریش یا لە بۆکان گوتراون یا بۆ کەسایەتیی ناوداری ناوچەی بۆکان یاخود لە وەڵامی ئەواندا نووسراون: حەقیقی، سواڕە، ئیمامی، هێدی، کوڕانی سەیدی زەمبیل، قاسم و حوسێنئاغای موهتەدی و... واتە کتێبەکە ئاوێنەی ژیانی سیاسی ـ فەرهەنگی ـ کۆمەڵایەتیی خەڵکی بۆکان و دەوروبەرییەتی.

کاک سەلاحەددین ئاشتی بە کتێبەکەدا چۆتەوە و ئامادەی چاپی کردووە.[١]

---

١. محەممەدی نووری، «شەوێک و خەوێک، بستووی ژیان»، پێداچوونەوە و ئامادەکردنی سەلاحەددین ئاشتی، بنکەی ژین، سلێمانی ٢٠٠٦، ١٣٢ لاپەڕە، کوردی.

بیرەوەرییەکانی محەممەد شاپەسندی

نەمر محەممەد شاپەسندی، ئەندامی کۆمەڵەی «ژ. ک» و حیزبی دێموکراتی کوردستان، ناوی لەگەڵ چاپ و چاپەمەنیی کوردیی ڕۆژهەڵاتی کوردستاندا ئامێتە بووە. هەر لە گۆڤاری نیشتمانەوە تا ڕۆژنامە و گۆڤاری کوردستان (۱۹۴۵) و چاپەمەنییەکانی دیکەی شاری مەهاباد، جێپەنجەی ئەو، وەک پیتچن و نووسەر و ڕۆژنامەوان، بەسەر هەموویانەوە دیارە. دوای هەرەسی کۆمار و ئاوارە بوون لە باشووری کوردستانیش شاپەسندی لە شار و لە چیا بەو ئەرکەوە خەریک بووە و ژمارە ۱۰ی گۆڤاری نیشتمانی هەر لەوێ دەرکردووە، تەنانەت دوو جار لە دووکانی ئاسنگەریی‌دا، چاپخانەی دروستکردووە و چاپەمەنی دەورەیی کوردیی پێ چاپ کردوون. لە بەغداش هەر بەو کارەوە خەریک بووە و دەڵێ هیچ چاپخانەیەک لە بەغدا نەبووە کارم تێدا نەکردبێ.

شاپەسندی تەنیا مرۆڤێکی تەکنیککار نەبووە و بە ناسناوی «ئازەر»ی سەردەمی کۆمەڵەی «ژ. ک»یەوە، وتاری لە زۆرێک لەو چاپەمەنییانەدا نووسیوە و تەنانەت خۆی ژمارەیەکی گۆڤاری «ئاوات»ی لە مەهاباد دەرکردووە (۱۹۴۵). شاپەسندی لە هەموو ماوەی ژیانی‌دا خەریکی کاری سیاسی بووە و لە پەیوەندیی گەلێک نزیکی نەمر عەبدوڕڕەحمان زەبیحی‌دا کاری کردووە و وەک ئەو، لەگەڵ مەکتەبی سیاسیی پارتی دێموکرات کەوتووە، کە لە ساڵی ۱۹۶۶دا لە بارزانی و پارتی جیا بوونەوە؛ هەروەها لە زۆر لایەنی ژیانی سیاسیی زەبیحی ئاگادار بووە. بیرەوەرییەکانی شاپەسندی ڕوونکەرەوەی هەندێک لایەنی سیاسەت و خەباتی کوردی ڕۆژهەڵات و باشوورن کە تا ئەمڕۆ بۆ ئێمە شاراوە بوون یا خود بە ناتەواوی دەمانزانین و لەوانە، هاوکاری‌کردنی حیزبە کوردییەکان لەگەڵ تەیموری بەختیار و ئامادە کردنی ۱۵۰۰ چەکدار بۆ ئەو و «پەناهیان»ی حیزبی تووەی ئێران، کە زۆریان سەریان تێداچوو.

لە کتێبەکەدا باسی بۆکان بابەتێکی سەرەکی نییە، بەڵام مەسەلەیەک باس دەکا کـە من پێشـتر بەرگوێم نەکەوتبـوو، ئەویش لە پەیوەندیی چاپخانـەی بۆکان‌دایە کە شەهید حەسەنی قزڵجی بەڕێوەی دەبرد. شاپەسندی دەنووسێ:

«کاتێ خۆی کۆمەڵە ئامێرێکی چاکی بچووکی[چاپی] بۆ کومیتەی بۆکان کڕیبوو و هەڵاڵە بەو ئامێرە چاپ دەکرا» (لاپەڕە ٣٢).

بـەم پێیـە، یەکـەم، پێـش دامەزراندنـی حیزبـی دێموکراتی کوردسـتان کۆمەڵەی «ژ. ک» لـە بـۆکان کومیتەی هەبـووە و دووهەم، دەزگایەکی چـاپ بۆ ئەو کومیتەیە کـڕدراوە، کـە لـە گۆڕانکارییـە سیاسـییەکانی دواتردا بۆتـە هی حیزبـی دێموکراتی کوردستان و گۆڤاری «هەڵاڵە»ی پێ چاپ کراوە.

هەروەهـا دەڵـێ کاتێـک لـە تەوریـز لەگەڵ زەبیحـی گۆڤاری نیشـتمانمان چاپ دەکـرد، کاری پیتچنیـن لە مااڵی خۆمان بەڕێوەدەبرا و بۆ چاپ دەمانبردە چاپخانەی خەلیفەگەریی ئەرمەنییان. جا دەڵێ ژمارە ٦ ـ ٩ (دیارە ٧ ـ ٩ یەک ژمارەن)، واتە ئەو دوو ژمارەیەمـان لـە مااڵـی برادەرێک لە بنەمااڵەی ئێلخانـی‌زادەدا ئامادە کرد (لاپەڕە ٣٤)، کە دواتر دەڵێ ئەو کەسە قاسمئاغای ئێلخانی‌زادە [موهتەدی] بوو [کە ئەو دەم مااڵی لە تەوریز بوو] (لاپەڕەی ٤٧ی پاشکۆ).

جگـە لەوانـە، نووسـەر چەنـد جارێـک باسـی ژیانـی نەمـر حەسـەنی قزڵجی لە باشووری کوردستان دەکا و جارێکیش باسی نەمر سەعید یەزدان‌پەنا (لاپەڕە ٣٦ی پاشکۆ).

من ئەو لاپەڕانەی کە باسی بۆکانیان تێدا کراوە لێرەدا دەنووسم:

٣٢، ٣٤، ٤٩، ٥١، ٥٣، ٨٥، ٩٦ و ١١٠؛ هەروەها لە بەشـی پاشـکۆدا ئەم لاپەڕانەی خوارەوە:

٣٦، ٤٧، ٧٢، ٧٤، ٧٧[1]

١. محەممەد شاپەسندی، «بیرەوەرییەکانی محەممەد شاپەسندی»، ئامادەکردنی سدیق سااڵح، بنکەی ژین، سلێمانی، ٢٠٠٧، ١٤٥ لاپەڕە، کوردی.

بیرەوەرییەکانی ئەمیری قازی

لـه نەبوونـی مێژوویەکـی سـەرجەم و زانیاریـی ڕاسـتەوخۆ یـا فەرمیـی حیزبـه کوردستانییەکان‌دا بۆ ناسینی گەوهەری ئایدیۆلۆژیک و ڕێباز و ڕێچکەی سیاسییان،[1] وا هەیـه بیرەوەریـی کادر و ئەندامان و هەڵسـووڕاوانی حیزبەکان ببێته جێگرێک و هەندێک لەو بۆشاییانه پڕ بکاتەوه.

هەردوو لقی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران و حیزبی دێموکراتی کوردستان، لەم بوارەدا له ڕێکخراوەکانی دیکه هەڵسووڕاوترن، هەر له مامەغەنی بلووریانەوه تا مامۆسـتایان کەریمی حیسـامی، جەلیلی گادانی، محەممەد شاپەسندی، سەعید کاوه، محەممەدی خزری، ڕەشید ئەحمەدی، عەبدوڵڵا فەتاحی، محەممەد بۆکانی و گەلێکی تر، هـەرکام بـه شـێوەیەک هەوڵیـان داوه بیـرەوەری و ڕوانینی تایبەتی خۆیـان لەمەڕ مێژووی حیزبەکه و بەسەرهاتی ژیانی خۆیان لەنێو حیزبەکەدا بۆ خوێنەری ئاسایی بگێڕنـەوه. ئێمـه هەرەوەزێکـی وا، بۆ نموونـه، له نێو کۆمەڵـەدا نابینین و ڕێکخراوه سەرانسەرییەکانیش که ئیتر هیچ.

دیـاره بیرەوەری‌نووسـان لـه هەمـوو شـوێنێکی ئەم جیهانـه، تەنیا ئـەو بابەتانه دەنووسـن که خۆیان پێیان چاکه و به ڕاسـت و دروسـتی دەزانن، له هەمان کاتدا هەندێـک شـتی جێگەی مشـتومڕ یا دژ بەخۆیـان دیزه بەدەرخۆنـه دەکەن و ناوی نابـەن. ئـەوه دیاردەیەکـی جیهانـی و ئەگەر بتوانم بڵێم ئینسـانییه، واتـه هی هەموو مرۆڤێکـه، بەتایبـەت مرۆڤی سیاسـەتکار، مەگـەر ڕۆحێکی گـەورەی وەک ژان ژاک ڕوسۆ، که له تیروتانەی خەڵک نەترسێ و خۆی له قاو بدا، ئەوەش یەک له ملیۆنه!

ئەو بیرەوەرییانەی ئەندامانی حیزب، سەرەڕای هەندێک ناتەواوی و دەرخستنی ناپێویسـتی نهێنیەکانی نێو حیزبەکه و خۆبواردن له گێڕانەوەی هەندێکی پێویسـتی تر، کەرەسـەیەکی باشـن بۆ نووسـینی مێژووی سیاسـیی کوردسـتان له داهاتوودا،

---

١. دیاره هەوڵی نەمر دوکتۆر عەبدوڕەحمانی قاسـملوو و مامۆسـتا عەبدوڵڵا حەسەن‌زاده بۆ نووسینی مێژووی حیزبی دێموکراتی کوردستان نابێ له بیر بکرێ.

هـەر بۆیـەش خاوەنـی گرنگایەتیـی تایبەتن، بەڵام جگە لە یـەک و دووان، ئەوانی تر لە شـیکردنەوەی ڕووداوەکان و هەڵسـەنگاندنی هۆکارەکانـدا کورتی دێنن و زیاتر بیچمـی حیکایەتگێڕانـەوە بەخـۆوە دەگـرن، گەرچـی تەنانەت لەو بیچمـەشـدا هەر بەکەڵکن.

کاک ئەمیـری قـازی ڕوخسـارێکی ناسـراوی حیزبـی دێموکراتی کوردسـتانە و بـۆ سـاڵانێکی دوورودرێـژ، لـە تەمەنـی مێرمندااڵییـەوە لەگـەڵ یەکییەتیـی لاوان و پاشـان ڕاسـتەوخۆ لەگـەڵ حیزب کەوتـووە و ماوەی چەند سـاڵ ئەندامی دەفتەری سیاسـیش بـووە. ڕێبەرانـی حیـزب لە سـەردەمی کۆنگـرەی دووهەمەوە تـا ئەمڕۆ دەناسێ و ئەزموونی ڕاستەوخۆی کار و هەڵسووڕانی لەگەڵیان هەیە، بەو بۆنەیەوە بیرەوەرییەکانـی دەتوانـن خـاوەن گرنگایەتیـی تایبەت بن و وەک زانیاریی دەسـتی یەکەم سەیر بکرێن.

کتێبی «لە بیرەوەرییە سیاسییەکانم» بە شەرحی ژیانی خۆی و بنەماڵەکەی دەست پێدەکا و دوای سـەردەمی خوێندن لە قوتابخانە و زانسـتگە، دەگاتە پێشمەرگایەتی، چوون بۆ باشووری کوردستان و گەڕانەوە بۆ ڕۆژهەڵات، هەتا هاتنەدەر لە وڵات و نیشتەجێ بوون لە ئورووپا.

ئـەو بابەتانـەی کـە بـۆکان و ناوچەکـەی بگرنـەوە، لـە کتێبەکـەدا گەلێـک زۆرن: نووسـەر لـە بنەماڵـەی قازییەکانـی مەهابـادە، لـە گونـدی حاجیاباتـی سـەر چۆمـی مەجیدخـان لەسـەر ڕێـگای میانـدواو ـ بـۆکان لەدایکبـووە؛ دایکـی لـە دێبوکرییەکانـە؛ پۆلـی یەکەمـی سـەرەتایی لـە قوتابخانـەی شـاری بـۆکان خوێنـدووە؛ لـە تـاران هاتوچـۆی ماڵی حاجـی ڕەحمانئاغـای موهتـەدی کردووە؛ لەگـەڵ کاک سـەلاحی موهتـەدی لـە زانسـتگەی تـاران دەرسـی خوێنـدووە و ئـەوان و چەند کەسـی دیکە لـە خوێندکارانی کـورد «کومیتـەی بەڕێوەبەریی کاتیی حیزبی دێموکراتی کوردستان»یان پێکهێناوە و هەر لەو ڕێڕەوەدا کەوتۆتە پەیوەندی لەگـەڵ کاک سـەعد و حەسـەنئاغای موهتەدی و سـلێمانی عەلیـار و... هاتوچۆی بـۆکان و شـێخلەر و سـەردابادی کـردووە و هەر لەوێشـەوە چووە بۆ باشـووری

کوردستان.

بەکورتی، کتێبەکە بابەتی زۆری لە پەیوەندیی بۆکان و ناوچەی دەوروبەری تێدایە و بەهۆی زۆریی بابەتەکانەوە من بەکورتی ئاماژەیان پێدەکەم. ئەوە ناوی هەندێک کەسایەتیی بۆکانییە لە بیرەوەرییەکان‌دا، هاوڕێ لەگەڵ باسی چەند ڕووداوێکی هاوپەیوەند بە بۆکانەوە:

- جووتیارانی بۆکان، حاجی قاسمی کەریمی و عەولا ئێرانی (ل ٢٩ و ٧٤)؛
- میرزا حەمەڕەئووفی خەیات (ل ٢٩)؛ عومەری کوڕی میرزا حەمەڕەئووف (ل ١٨٤)؛
- مەلا عومەری عەسری (ل ٣٢، ٩٦)؛
- سەعدی موهتەدی (ل ٤٧، ٥٦)؛
- قاسمئاغای موهتەدی (ل ٤٩)؛
- سەلاحی موهتەدی (ل ٤٢، ٤٩، ٥٢، ٥٥، ٩٦)؛
- حاجی ڕەحمانئاغای موهتەدی (ل ٤٩)؛
- مامۆستا هەژار (ل ٧٣ و...)؛
- محەممەدی موهتەدی (ل ٢١٥، ٢١٦، ٢٢٠، ٢٣٣، ٢٥٢)؛
- حەسەنی قزڵجی (ل ٢٣٤، ٢٨٢)؛
- عەلی گەلاوێژ (ل ٢٣٤، ٢٨٢)؛
- عەبدوڵڵا موهتەدی (ل ٣٨٦)؛
- عومەر ئێلخانی‌زادە (ل ٣٨٦)؛
- یەکەمین لقی «کومیتەی بەڕێوەبەرایەتیی کاتیی حیزبی دێموکراتی کوردستان لە بۆکان کرایەوە (ل ٤٧)؛
- یاغی بوونی جاشێکی بۆکانی کە دواتر حیزب کوشتی (ل ٢٦٤ ـ ٢٦٥)؛
- مەسەلەی دەرکرانی یەک لە ئاغاواتی دەوروبەری بۆکان لەسەر ملکەکەی لەلایەن بەرپرسی کومیتەی حیزب لە بۆکانەوە و هاتنی بە ژن و منداڵەوە بۆ بۆکان. نووسەر دەڵێ لە کێشەی دابەشکرانی زەوییەکان‌دا بەو شێوەیەی وا

دەکرا و لە نەبوونی یاسایەکی ڕێکوپێکدا، دژ بەو دابەشکردنانە وەستاوە، بەڵام بەرپرسی کومیتەی بۆکان و دوکتۆر قاسملوو ئەویان بە لایەنگری لە ئاغاوات تۆمەتبار کردووە (ل ٢٦٧ ـ ٢٦٨).

لە شوێنی جیاجیای کتێبەکەدا نووسەر باسی جیاوازیی بیروبۆچوونی خۆی لەگەڵ دوکتۆر قاسملوو، کەریمی حیسامی و حەمەدەمینی سێڕاجی دەکا و بە «تووەکڕات» ناویان دەبا. لە بەرانبەردا پەسنی ڕێباز و کەسایەتی و تواناکانی عەبدوڵڵا ئیسحاقی (ئەحمەد تۆفیق) دەدا، هەر ئەوەش گرنگایەتیی بە کتێبەکەی دەبەخشێ، لەبەروەی ئێمە ڕیوایەتی لایەنەکەی ترمان لە کێشەی نێوان دوو باڵی ناسراو بە ئیسحاقی و قاسملووی حیزب لە زمان چەند کەسەوە بیستووە و ئەم ڕیوایەتە، بۆچوونی لایەنەکەی دیکە دەردەخا، گەرچی نووسەر لە خوێندنەوەی بابەتەکاندا هەستە دەکا هەڵوێستی نووسەر لە سەردەمی کۆنگرەی دووهەم و خەباتی چەکدارانەی باڵی شۆڕشگێڕ و شۆڕشی ئەیلوول، هەڵوێستێکی بەینابەینی بووە و نە لەگەڵ ئەملایان گەڕاوەتەوە نێوخۆی وڵات و نە لەگەڵ نەمر عەبدوڵڵا ئیسحاقی زۆری دانوو کۆلاوە. ئەوە تێگەیشتنی کەسێکی وەک منە لە دوای خوێندنەوەی کتێبەکە، دەنا وا هەیە نووسەر خۆی لەگەڵ ئەم لێکدانەوەی من نەبێ.[1]

١. ئەمیر قازی، «لە بیرەوەرییە سیاسییەکانم»، ناشر (؟)، چاپی ئاپێک، ستۆکهۆڵم ٢٠١٠، ٤٨٢ لاپەڕە، کوردی.

بیرەوەرییەکانی مەلا محەممەدی خزری

بیرەوەرییەکانی مامۆستا مەلا مەحەممەدی خزریم بە شـوێن بیرەوەرییەکانی کاک ئەمیری قازی‌دا خوێندەوە و پاشـان چوومە سـۆراغی بیرەوەرییەکانی کاک سەعید کوێسـتانی. هەرسێ ئەو کەسـانە لە سەردەمی ڕێبەرایەتیی کاک عەبدوڵڵا ئیسحاقی (ئەحمـەد تۆفیـق)دا ئەندامـی چالاکی حیزبـی دێموکراتی کوردسـتانی ئێران بوون و پێکەوە لەگەڵ گەلێک هەڵسووڕاوانی دیکەی حیزب لە باشووری کوردستان ژیاون.

ئەو سـەردەمە بە چەند دیاردەی گرنگ دیاری دەکرێ: کۆدەتای سـاڵی ١٩٥٨ی عەبدولکەریم قاسـم لە عێراق؛ گەڕانەوەی بارزانی لە سـۆڤیەت؛ شۆڕشـی ئەیلوول؛ دووبەرەکیـی نێـوان بارزانـی و باڵی مەکتەبی سیاسـیی پارتـی؛ پێکهاتنی کۆنگرەی دووهەمـی حیزبی دێموکراتی کوردسـتانی ئێـران؛ چەندبەرەکـی و جیاوازیی نێوان لایەنگرانی عەبدوڵڵا ئیسـحاقی لەلایەک و سولەیمانی موعینی، سمایلی شەریف‌زادە، حەمەدەمینی سێڕاجی، دوکتۆر قاسملوو، کەریمی حیسامی و... لەلایەکی تر؛ پێکهاتنی کومیتەی شۆڕشگێڕ لەژێر کارتێکەریی مائۆئیسم و شەڕی چریکیی گریلای چەپ لە زۆر وڵاتی دیکەدا؛ جیابوونەوەی سەلاحوددینی موهتەدی و محەممەدی ئێلخانی‌زادە لە حیزبی دێموکرات و پێکهێنانی حیزبی ڕزگاری و... سـەرەنجام شـەهادەتی دەیان شـۆڕەلاوی کـورد ڕاسـتەوخۆ بەدەسـتی ژاندرمـە و سـاواکی ئێرانی یا لـە ڕێگەی پاراستنی پارتییەوە.

بیرەوەریی ئەم سێ کەسایەتییەی نێو حیزبی دێموکرات دەتوانێ ڕوونکەرەوەی گەلێـک لایەنـی نادیـاری خەباتـی سیاسـی و چەکداریی ئەو سـاڵانە بـێ، گەرچی لە بۆچوون و تەنانەت گێڕانەوەی ڕووداوەکان‌دا جیاوازیی بەرچاو هەیە، بەڵام بابەتی واش گەلێک زۆرن کە هەر سـێ لایەن لەسـەریان هاودەنگ و هاوبەشـن و ئەوەش کاری میژوونووسـانی دواڕۆژ هاسـان دەکاتـەوە. ئاشـکرایە لـە هەرسـێک دەقەکـە ڕووداوەکانی سەبارەت بە بۆکان ڕەنگیان داوەتەوە.

١. نووسەر لە گێڕانەوەی ڕووداو و باسی کەسایەتییەکان‌دا گەلێک جار ناوی کاک سەلاحوددینی موهتەدی (مستەفا) و نەمر محەممەدی ئێلخانی‌زادە (کاوە) دەبا و کاتێ لە دەستەی یەکەمی ئەو لاوانەی ڕۆژهەلاتی کوردستان دەدوێ وا گەیشتوونەتە باشوور، ئەو دوو کەسەش وەک «دوو لاوی خوێندەوار و ڕووناکبیر» دەناسێنێ، ئینجا دەگاتە سەر کێشە و چەندبەرەکیی نێو حیزب و پێکهاتنی حیزبی ڕزگاری لەلایەن ئەوانەوە (لاپەڕە ١٨ ـ ٢١). لە لاپەڕەکانی دواتریش‌دا باسی ئەم دوو کەسە و چوونیان بەرەو مەکتەبی سیاسی و ڕقوکینی عەبدوڵڵای ئیسحاقی بەرانبەر بەوان دێنێتە گۆڕێ. ئەو لاپەڕانە بریتین لە: ٣٦، ٤١، ٤٢، ٤٣، ٤٦، ٧٦، ٨٦، ٨٧، ١٨٢ و پاشکۆ.

٢. ناوی میرزا حەمەڕەئووفی حافیزولقورئان، خەیاتی بۆکانی و بەڕپرس و هەڵسووڕاوی حیزبی دێموکراتی کوردستان لە ڕاپەڕینی ساڵی ١٩٥٣ی بۆکان، کە ماوەیەک دوای کۆدەتای ٢٨ی گەلاوێژ پەڕیوەی باشووری کوردستان ببوو و لەوێ بەناوی «ڕەئووف مەلا حەسەن»ەوە هاوکاریی حیزبی دێموکرات و پاشان پارتی دێموکرات و شۆڕشی ئەیلوولی دەکرد، چەند جار لە بیرەوەرییەکانی خزری‌دا هاتووە. میرزا حەمەڕەئووف لە باوەڕپێکراوانی نزیکی عەبدوڵڵا ئیسحاقی و ناحەزانی باڵی چەپی نێو حیزب بوو. بۆ باسی ئەو دەبێ سەیری لاپەڕە ٢٢، ٣١، ٤٩ (باسی هەڵبژێردرانی بە ئەندامییەتیی کومیتەی چاوەدێری)، ٧١، ٧٧ و ٢١٨ بکرێ.

٣. جگە لەو سێ کەسە، ناوی هەندێک خەڵکی دیکەی بۆکانیش لە کتێبەکەدا هاتوون.

ـ کاک سەعدی موهتەدی، لاپەڕە ٣٦.

ـ مەلا عومەری عەسری، لاپەڕە ٣٦، ٨٥ تا ٨٧ و پاشکۆ.

ـ سەید کامیلی ئیمامی [ئاواتی شاعیر] (وەک هەڵبژێرراوی غیابی بۆ ئەندامییەتیی کومیتەی ناوەندی دوای کۆنگرەی دووهەم): لاپەڕە ٤٨.

ـ حەبیب قەرەگوێزی (وەرزێر)، (وەک هەڵبژێردراوی کومیتەی ناوەندی)، لاپەڕە ٤٨ و ٨٦.

- مامۆستا هەژار موکریانی، (وەک هەڵبژێردراوی کومیتەی ناوەندی)، لاپەڕە ٤٨، ١١٩، ١٩٤، ٢٠٢.
- سەید تاهیری ئیمامی، (وەک هەڵبژێردراوی کومیتەی چاوەدێریی)، لاپەڕە ٤٩، ٧٧، ٢١٨.
- مامۆستا خالیدی حیسامی (هێدی)، لاپەڕەی١٠٩، ١١٠، ١١٩، ١٣٠.

جگە لە ناوی کەسایەتییەکان، هەندێک جار هەواڵی شاری بۆکان و دەوروبەریشی لە کتێبەکەدا دەبیندرێ: لە ڕاگەیاندنی هەواڵی هەڵسووڕانی سیاسیی دوای کۆنگرەی دووهەم و دابەشکرانی بەرپرسایەتییەکان‌دا، نووسەر دەڵێ: «ناوچەکانی سەردەشت، مەهاباد، بۆکان و هەوشار کاک سلێمانی موعینی بەرپرسیان بوو» (ل ٧٤ و ٧٩).

هەروەها باسی هەندێک شوێنی دەوروبەری بۆکانیش دەکا، وەک گوندی قالوێ، قەرەگوێز و کێوی حاجی کیمی لە قەرەگوێز. وەکوو دیارە قالوێ شوێنی شەهادەتی کاک عەوڵای موعینی و مینەشەم بوو (ل ٨٦).

نووسەر لە چەند شوێن بە شێوەیەک لە پەیوەندییەکانی نێو ئەندامان و بەتایبەت بەڕێوەبەرایەتیی ئەو دەمی حیزب دەدوێ و لە زمان سولەیمانی موعینییەوە عەبدوڵڵا ئیسحاقی بە «جینایەتکار» ناو دەبا (ل ١١٤) یا باس لە کوژرانی ئەسعەدی خودایاری و قادر شەریف و سەدیقی ئەنجیری بە دەست خۆییەکان دەکا و سەرەپەتی ئەو ئیعدامانە بە زۆری دەگەیەنێتەوە عەبدوڵڵا ئیسحاقی، کە خوێنەری دڵسۆزی گەل ناتوانێ بە خوێندنەوەیان ناشاد نەبێ. من بە ڕادەیەک ئەم ڕووداوانە دڵی ئێشاندم کە لەسەر ڕووپەڕی ١٥٦ی کتێبەکە نووسیومە «قانوونی جەنگەڵ»! هیوادارم من هەڵەم کردبێ! ئەو هەڵوێستەم تەنیا سەبارەت بە نووسەری بەڕێزی کتێبەکە نییە و بەگشتی بێزارم لە یەکتر پووچاندنەوەی خودییەکان کە لە زۆربەی بیرەوەرییەکانی ئەو ساڵانەدا دیاردەیەکی بەرچاوە.

نووسەر دژ بەوە دەوەستێ کە ناوی «کومیتەی شۆڕشگێڕ» یا «ئینقلابی» لەسەر ئەو خەباتکارانە دابندرێ کە لەو ساڵانەدا گەڕانەوە ئێران و لە شەڕی ژاندرمە و سپای ئێرانی‌دا شەهید کران. ئەو لەگەڵ ئەو بۆچوونەدایە کە ئەوان حەوت کەس

بـوون و بەنـاوی کومیتەی نوێی ڕێبەرایەتیـی حیزبەوە هەڵبژێردران و هیچی تر ﴿ل ١٣١ بـەدواوە﴾. ئـەم بۆچوونـە وا هەیە ناحەزی زۆر بن، بەڵام نووسـەر لە جەنگەی کارەکانـدا بووە و ناکرێ چاو لە هەواڵ یان بۆچوونەکانی بپۆشرێ.[1]

١. محەممـەد خـزری، «لاپەڕەیـەک لە تێکۆشـان و جوواڵنەوەی سـاڵەکانی ٤٢ ـ ٤٧ (١٩٦٣ ـ ١٩٦٧)ی حیزبی دێموکراتی کوردسـتان»، ناشـر: نووسـەر، سـوید ٢٠٠٣، ٢٢٩+٣٧ لاپەڕە، کوردی.

بیرەوەرییەکانی سەعید کۆیستانی

وەک لە دوو بەشی پێشتردا نووسیومە، ئەم کتێبەم دوای بیرەوەرییەکانی «کاک ئەمیری قازی» و «مامۆستا مەلا محەممەدی خزری» خوێندەوە. ئەو سێ کەسە لە هەڵسووڕاوانی سەردەمی کۆنگرەی دووهەمی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بوون.

کاک سەعید خەڵکی ناوچەی نەغەدەیە و هاوڕێ لەگەڵ نەمران سمایلی شەریفزادە و مەلا ئاواڕە، یەک لە ٧ کەسی ئەندامی «کومیتەی نهێنی»ی حیزب بووە. ئەو کومیتەیە دوابەدوای کۆنگرەی دووهەم و ڕۆیشتنی کاک ئەحمەد تۆفیق پیکهات و بەگشتی بەناوی «کومیتەی شۆڕشگێڕ»ەوە دەناسرێ. ئەو ئەندامانەی حیزبیش کە دوای ئەو ڕۆژانە گەڕانەوە ئێران و لە شەڕی ژاندرمەدا شەهید کران یا بە هاوکاریی پاراستنی پارتی گیران و ئیعدام کران، بەناوی ئەو کومیتەیەوە ناسراون. مەلا محەممەدی خزری لای وایە ئەوە کومیتەیەکی ئاسایی بەڕێوەبەرایەتیی حیزب دوای کۆنگرەی ٢ بووە و نابێ ناوی کومیتەی شۆڕشگێڕی لەسەر دابندرێ، بەڵام کاک سەعید کۆیستانی بە «کومیتەی ئینقلابی» ناوی دەبا (ل ١٨٠).

دوای شکستی کومیتە و شەهید بوونی بەشێک لە ئەندامەکانی، نووسەر دەگەڕێتەوە ئێران و خەریکی ژیانێکی بەڕواڵەت ئاسایی، بەڵام کەموزۆر سیاسی دەبێ و لە برگەی شۆڕشی ١٩٧٩ی ئێراندا سەرلەنوێ دەچێتەوە سەر هەڵسووڕانی حیزبی و بۆ ماوەی ساڵانێک لەگەڵ حیزبی دێموکراتی کوردستاندا هاوکاری دەکا، لە کۆتاییشدا بە پەنابەری دێتە دەرەوەی وڵات و تا کاتی نووسینی بیرەوەرییەکانی لە ئوروپا نیشتەجێ دەبێ.

بابەتی نێو کتێبەکە زۆرن و لەوانە هەواڵ لەمەڕ کوژرانی کاک سەدیقی ئەنجیری و شەڕی ساڵی ١٣٥٨ی نەغەدە و شەڕی نێوان کۆمەڵە و حیزبی دێموکرات لە ساڵی ١٣٦٤، کە لە ڕاگەیاندنی ئەم هەواڵانەدا بێلایەن دەنوێنێ و وێناچێ ڕاستییەکان بۆ

بەرژەوەندیی حیزبی بشاریتەوە، بۆ نموونە، دەڵێ کۆمەڵە هەڵگیرسێنەری شەڕ لەگەڵ هێزی شەهید موعینی حیزبی دێموکرات نەبوو (ل ٢٥١ ـ ٢٥٣).

بەڵام ئەوەی وا لە کتێبەکەدا بۆکان بگرێتەوە ئەوانەی خوارەوەن:

- ل ٦٢: فایق ئەمین (سولەیمانی موعینی) گوتی کاتێکی باش هاتووی [بۆ باشووری کوردستان]، ئێستاکە کاوە و مستەفا (سەلاحەددینی موهتەدی و محەممەدی ئیلخانیزادە)ش هاتوون و لای کاک ئەحمەد تۆفیقن (شوباتی ١٩٦٣(؟).
- ل ٦٤: دەمانویست حیزبی دێموکراتی کوردستان وەخۆخەین و هەرەکەتێکی پێ بدەین. لەسەر داوای برادەران لە کۆیسنجاق لە شاری حاجی قادری کۆیی... کۆبوونەوە... بەشدارانی کۆبوونەوە بریتی بووین لە پێنج کەس، واتە کاک عەبدوڵڵا ئیسحاقی، کاک سولەیمانی موعینی، کاک سەلاحەددینی موهتەدی، کاک محەممەدی ئیلخانیزادە و بۆخۆم. ئەو کات حیزب ١٤ـ١٥ پێشمەرگەی هەبوو. دیاربوو «کاوە» واتە کاک محەممەدی ئیلخانیزادە وەک مەسئوولی بەشی پێشمەرگە دیاری کرابوو و لە کۆبوونەوەکەدا تەئیید کرایەوە... بۆ سەلاحەددینی موهتەدی، لای بۆکان و سەقز و هەوشار... دیاری کرا.
- ل ٦٧: لە ساڵی ٤٢ی هەتاوی (١٩٦٣) لەسەر داخوازی ئەحمەد تۆفیق کۆبوونەوەیەکمان لە گوندی ئاڵانێ پێکهێنا... هەواڵێک لە سەلاحەددینی موهتەدی و محەممەدی ئیلخانیزادە نەبوو. دیار بوو لە نێوان ئەحمەد تۆفیق و ئەواندا ساردوسڕی پێکهاتبوو، بەڵام ئەحمەد تۆفیق باسێکی لە ناکۆکی نەکرد و گوتی کارێکیان پێ ئەسپێردراوە بزانین پێیان دەکرێ بیکەن، بەڵام کاتێ لە دەرێ لە کاک فایق (سولەیمانی موعینی)م پرسی بۆچی مستەفا و کاوە نەهاتوون؟ وەڵامی داوە و گوتی لەگەڵ ئەحمەد نێوانیان سارد، تکایە جارێ باسی مەکە بزانین چی لێدێ. دوای ماوەیەک بۆمان ڕوون بووەوە نەک هەر لەگەڵ یەک نەماون بەڵکوو دژایەتیی یەکتریش دەکەن، ئەحمەد تۆفیق بۆیە غەیبەتی سەلاحەددینی نەدەکرد دەیویست بزانێ نیزیکی و دووریی ئەوان لە بارزانی بەکوێ دەگا. کاتێک بەوە گەیشت کە ناتوانن نەزەری بارزانی بۆ لای

خۆیـان ڕاکێشـن، ئەحمـەد تۆفیق بۆی له سـیمی ئاخر دان، ئـەوەی نەدەبوو له ئاست کاوە و مستەفا بیکا، کردی.

- ل ٨٢: حوسـێنی مەدەنـی پێشـنیاری پێکـردم و گوتـی مام جەلال لـە قەڵادزێیە بـا بچینـە لای چاومان پێی بکەوێ و هێندێک مەسـایلی خۆمانـی لەگەڵدا باس بکەیـن... مـام جـەلال پێشـنیاری پێکردین لەگەڵـی بچینە لای مسـتەفا و کاوە... پێمان گوت ناتوانین لەگەڵ ئەوان پێکبێین و کار بکەین. چونکە لەو سەروبەندەدا بوو کە مسـتەفا و محەممەد برۆشـووریێکیان وەک بەرنامـە بەناوی «کۆمەڵەی ڕزگاری» دەرکردبـوو... لەگـەڵ بیروبۆچوونـی ئێمـە نەدەهاتـەوە... بۆ ئەوەی قسەی مام جەلال نەشکابێ زۆر بە نابەدڵی هەستاین لەگەڵ مام جەلال چووین بۆ مزڵی کاک سەلاح و کاک محەممەدی ئیلخانیزادە.
- ل ٩٦: کاک ڕەئووفـی خەیـات لەلایـەن ئەحمـەد تۆفیقـەوە وەک بەرپـرس لـەو بنکەیە [سـونێ] دانرابوو. مەلا ڕەسـوولْ[ی پێشنماز و برادەران دەگەنە بنکە و دوای نـان خـواردن هـەر شـەوی هەوەڵ لەگـەڵ کاک ڕەئووف لێیـان دەبێ بە کێشـە. ڕەئووف پیاوێکی فەقیرۆکەی قسـەگێڕەوەی لەبنەوەبڕی ئەحمەد تۆفیق بوو. لەگەڵ مەلا ڕەسـوولْ قسـەیان لێ چەپ دێ و مەلا ڕەسـوولْ لەگەڵ ئەو برادەرانەی لەگەڵی بوون، ڕەئووف و یەک دوانێکیان چەک دەکەن.
- ل ١٠٨: دەبووایە کاک قادر شەریف و کاک حەسەن نەغەدەیی و کاک محەممەدی کاکاغاش لە دەوروبەری مەهاباد و بۆکان و هەوشار و... هەڵسووڕێن.
- ل ١١٠: قـادر شـەریف لـە سـەفەری لای بـۆکان پەشـیمان بوویـەوە چونکـە محەممەدی کاکاغازادە خواحافیزی کردبوو و ڕۆیبوو.
- ل ١١٦: لەسـەر ئەو بڕیار و قەول و قەرارەی... کاک قادر شـەریفیش بەرەولای ناوچەکانـی پـێ سـپاردراوی خـۆی، واتـە دەوروبـەری مەهابـاد و بـۆکان و سەردەشت بڕوا... قادر شەریف بۆ شوێنی دیاریکراوی خۆی ڕۆیی.
- ل ٢٠٢: [لـە دوای شۆڕشـی ١٣٥٧ی گەلانـی ئێران]، منیش لـە ناوچەی مەهاباد دەسـت بـەکار بـووم... و لـە سـەرەتاوە ناوچـەی «چۆمـی مەجیدخـان»م گرتە

ئەستۆی خۆم.

- ل ۲۰۷: مـن و [مـەلا محەممەدی] خزریش لە زمزیرانڕا تا دەگاتە دەوروبەری مەهاباد و نزیک بۆکان هەر شەوێ لە دێیەک خەڵکمان کۆدەکردەوە و قسەمان بۆ دەکردن.
- ل ۲۲۰: بەهاری ۱۳۸۱ی هەتاوی کاک حەسـەنی شـەرەفی بەڵێنی دابوو بە کاک حەمەدەمینی عیسازادە (سمکۆ) سەری ڕێکخراوی گڵۆڵان بدا... خۆمان گەیاندە ڕێکخراوی گەورکی ۳ لە گڵۆڵانی سەروو.
- ل ۲۳۰: یادی سەروان جاویدفەڕ (هەژار)، دەکاتە باسێک.
- ل ۲۵۷: کاک کەمالی ڕەحیمی خەڵکی ناوچەی بۆکان لەلای دوکتۆر سەعید بەدەل گوتبووی کومیتەی شارستانی سەردەشت کتێبی چاکی هەیە... دەیزانی دوکتۆر سـەعید بە بیسـتنی جۆرە کتێبێک حەساسـە و ناڕەحەت دەبێ. لێی دەپرسێ چ جـۆرە کتێبێـک؟ ناوبراو بۆ خۆ شـیرین کـردن دەڵێ... تەنانەت دووسـێ کتێبی دەرسی و مانیفیستی حیزبی کۆمۆنیست لەوێ لە گۆڕێ بوو.
- ل ۲۸۴: دوای چەند ڕۆژ کاک سـەلامی عەزیزی هات و کومیتەی شارسـتان[ی سەردەشت]م تەحویل دا و خواحافیزیم لە برادەرانی کومیتە کرد.[1]

۱. سـەعید کاوە، «ئاوڕێـک لـە بەسـەرهاتی خـۆم و ڕووداوەکانـی نێـو حیزبـی دێموکراتی کوردسـتانی ئێـران»، چاپـی یەکەم خاکەلێوەی ۱۳۷۵ (۱۹۹۶)، ناشـر: نووسـەر، ۳۱۵ لاپەڕە، کوردی، ژمارەی کتێبخانە: ۸ ۴۰۷۷ ۶۳۰ ۹۱.

بیرەوەرییەکانی نەمر میرزا حەمەڕەئووفی خەیات (ڕەئووفی مەلا حەسەن)

ژیانی پڕ لە شانازیی مامۆستا ڕەئووفی حافیزەلقورئان، بەرگدرووی شاری بۆکان دوای تەمەنێکی درێژی خزمەت و خەبات، لە ڕۆژی ٢٠١١/٤/٩دا لە شاری سلێمانی کۆتایی پێهات و بەرپرسانی بێئەمەگی حیزبە سیاسییەکانی ڕۆژهەلات و باشوور و هەندێک کەسایەتیی ناسراوی ڕۆژهەلاتی کوردستان، کە دانیشتووی باشوورن، مەرگەکەشیان وەک ژیانی، خستە پشتگوێ و تەنانەت سەرەخۆشییەکی ئاساییشیان لە منداڵەکانی دریغ کرد.

«ئێمە دەرگانەی داد بووین، ئاوا ستەممان لێچوو

داخوا قەسری ستەمکار چۆن تووشی نشوستی بێ!»[1]

ژیانی مامۆستا ڕەئووف لێواولێو بوو لە خەباتی سیاسی و چەکداری و پێشمەرگەیی لەپێناو کوردستانە خۆشەویستەکەیدا کە دەیگوت: «بە بەهەشتی ناگۆڕمەوە». لەو ڕێگایەشدا تووشی زیندان، ئاوارەیی، هەژاری، نەخۆشی و کوڕکوژراوی هات، بەڵام کۆسپ و کارەساتەکانی ژیان نەیانتوانی سەری لە قەندیل بەرزتری پێ دانەوێنن و تەنانەت لە ڕۆژانی پیری و نەخۆشیشدا دەستی بە چەکی خەبات ڕاهاتووی بۆ نیاز لە هیچ بوونەوەرێکی سەرزەوی پێ درێژ بکەن. ژیانی مامۆستا نموونەیەک بوو لە پاکی، ڕاستی، سەربەرزی، ئەخلاق و وەفاداری بە نیشتمان.[2]

مامۆستا ڕەئووف تا کۆتایی ژیان لەسەر بیروباوەڕی سیاسیی خۆی مایەوە و

---

١. وەرگێڕاوی فەردێکی شاعیری فارس «خاقانی شیروانی».

٢. من شانازیی ئەوەم هەبوو لەو ماوەیەدا چەند جار بە تەلەفۆن لەگەڵ مامۆستادا قسە بکەم. جاری یەکەم مامۆستا بە پێکەنینەوە فەرمووی کاک سەلاحوددینی موهتەدی پێی گوتووم کە تۆ لە وتارێکدا حەسرەتی ئەوەت خواردووە من و حاجی قاسمی کەریمی کۆچی دواییمان کردووە و بیرەوەرییەکانمان تۆمار نەکراون. ئەوا من زیندووم، فەرموو! ئەو قسەیەی کاک سەلاح ڕاست بوو و من بە بیستنی هەواڵی درێژەی ژیانی مامۆستا لە سلێمانی شاگەشکە بووم. بەشێک لە کاری تۆماری بیرەوەرییەکانیش هەر لەوێوە دەستی پێکرد.

نەگۆڕا. بۆ ئەو، دوای کوردستانی مەزن، دوو کەس لە هەمووان گرنگتر بوون، کە تا دواچرکەی ژیان وەک قارەمان سەیری کردن و وەک بوت سوجدەی بۆبردن: مستەفا بارزانی و ئەحمەد تۆفیق. هیچ گۆڕانکارییەکی سیاسی، کۆمەڵایەتی، بنەماڵەیی، شەخسی یا هیچ خۆشی و نەخۆشییەک نەیانتوانی ئەو دوو قارەمانە لە بیری مامۆستا بەرنەوە. هۆکاری گرنگ بوونی ئەوانیش لای مامۆستا خۆی گوتەنی، ئەو ڕاستییە بوو کە لەپێناو سەربەخۆیی کوردستان و سەرفرازیی کورد بەگیان و بەدڵ خەباتیان کردبوو و ئەویش بەختی ئەوەی ببوو لە نزیکەوە بیاناسێ و هاوخەبات و هاوسەنگەریان بێ.

**

بەختەوەرانە کاک ئیسماعیل ئیسماعیلزادە ماوەی ساڵ و نیوێک پێش کۆچیدوایی مامۆستا چاوپێکەوتنێکی دوورودرێژی چەند ڕۆژەی لەگەڵ کرد و بیرەوەرییەکانی بە دەنگی خۆی تۆمار کرد. هەروەها مامۆستا بەشی زۆری بیرەوەرییەکانیشی بە دەستخەتی خۆی نووسییەوە و دایە کاک ئیسماعیل، منیشی وەک بەرپرسێک بۆ بیرەوەرییەکانی دەستنیشان کرد. دواتر هەموو یادداشتەکان لەلایەن کاک ئیسماعیلەوە تایپ کران و ئەویش و منیش خەریکی نووسینی پەڕاوێز و ڕوونکردنەوە لەسەر هەندێک ڕووداوی سیاسی و کەسایەتیی جێگەی باسی یادداشتەکان بووین، کە مامۆستا تەلەفۆنی بۆ کردم و فەرمووی جارێ دەست ڕابگرن و بڵاوی مەکەنەوە.

لەو کاتەدا مامۆستا ڕەئووف گەلێک نەخۆش بوو، لە ماڵەوە کەوتبوو و من بەڕوونی هەستم کرد کە دەیهەوێ بڵاوکردنەوەی یادداشتەکان بکەوێتە سەردەمی دوای ژیانی خۆی. هەر ئەوەش بووە هۆی دەستڕاگرتن و بڵاونەکرانەوەی بیرەوەرییەکان.

ئێستا کە مامۆستای نەمر بەجێیهێشتووین و کاک ئیسماعیلیش چەرمەسەرێ و تەنگژەی ژیانی کوردستانی کۆتایی هاتووە و لە شوێنێکی بە متمانەتری ئەم جیهانە دەژی، دەتوانم مزگێنی ئەوە بە خوێنەرانی «بۆکان لە مێژوودا» بدەم کە بیرەوەرییەکانی

مامۆستا ڕەئووف بەبێ هیچ چەشنە دەستێوەردان و گۆڕین یا ڕاستەوپاستەکردنی تاقە ڕستەیەکیش، تەنیا دوای نووسرانی پەڕاوێز و ڕوونکردنەوەی پێویست لەسەر هەندێک ڕووداوی ژیانی مامۆستا، سەرەتا لە ماڵپەڕی ڕۆژهەڵات/ بۆکان‌دا بە شێوەیەکی هەفتانە بڵاو دەکرێتەوە و پاشانیش بیچمی کتێبی پێدەدرێ و لە نێوخۆی وڵات دەکەوێتە بەردەستی خوێنەران.

بیرەوەرییەکانی مامۆستا ڕەئووف لە سێ بەش پێکهاتوون:

ـ یەکەم، سەردەمی خەباتی سیاسی لە بۆکانی سەردەمی کۆماری کوردستان (١٣٢٤-٢٥ واتە ١٩٤٦) و بەتایبەت ساڵانی ١٣٣٠ ـ ١٣٣٢ (١٩٥١ ـ ١٩٥٣)، کە بە ڕاپەڕینی شکۆداری خەڵکی بۆکان و ناوچەی فەیزوڵڵابەگی دژ بە ئاغاوات و خاوەن‌ملکان دیاری دەکرێ و بە کۆدەتای ئەمپریالیستیی ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢/ ١٩٥٣، ڕووخانی حکوومەتی موسەددیق و گەڕانەوەی شا بۆ ئێران کۆتایی دێ.

دیاردەی گرنگی ئەو ساڵانەی بۆکان بریتین لە هەوڵ و خەباتی کۆمەڵانی گەل دژ بە فێئۆدالی چەوسێنەر؛ تێکشکانی ڕاپەڕینەکانی شار و گوند لە ناوچەی بۆکان؛ گیرانی مامۆستا و خەباتکارانی دیکەی ناوچەکە و لە کۆتایی‌دا هەڵاتنی ژمارەیەک لە ڕاپەڕیوان، وەک نەمر حاجی قاسمی کەریمی و مامۆستا ڕەئووف، لە دەست گرتن و کوشت‌وبڕی ئاغاکانی بۆکان و حاوانەوەیان لە باشووری کوردستان. لەو ماوەیەدا، مامۆستا ڕەئووف بەرپرسایەتیی لقی بۆکانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی لە ئەستۆ دەبێ و پەیوەندییەکی ڕۆژانەی لەگەڵ ڕاپەڕیوانی شار و دێ دەبێ.

ـ دووهەم، چوونی مامۆستا بۆ باشوور و پەیوەست بوونی بە ڕیزی خەباتی چەکدارانەی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران و هاوسەنگەر بوونی لەگەڵ نەمران ئەحمەد تۆفیق، موعینییەکان، شەریف‌زادە، مەلا ئاوارە و... تا بڕگەی کۆنگرەی دووهەمی حیزب لە ١٩٦٤/١١/١٩، دووفاقە بوونی حیزب و لەگەڵ بااڵی ئەحمەد تۆفیق کەوتنی مامۆستا.

ـ سێهەم، خۆ لادان لە کێشەی باڵەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران و چوونە نێو ڕیزەکانی شۆڕشی ئەیلوول بە ڕێبەرایەتی نەمر بارزانی و شەهید

بوونی یەک لە کوڕەکانی لەپێناو خاک و نەتەوە، تا قۆناغی دانیشتنی دوای هەرەسی ١٩٧٥ و گەڕانەوەی بۆ سەر ئیشوکاری بەرگدروویی لە سلێمانی.

بیرەوەرییەکانی مامۆستا هەر سێ ئەم قۆناغە گرنگانەی ژیانی خۆی و خەباتی گەلی کوردی بەڕوونی گرتۆتەبەر.

یادی «مامۆستا حەمەڕەئووفی حافیزەلقورئان» ناسراو بە «میرزا حەمەڕەئووفی خەیات» و «ڕەئووفی مەلا حەسەن» بۆ هەمیشە زیندوو بێ!

بیرەوەرییەکانی ناسر حیسامی

کاک ناسر حیسامی ڕووناکبیرێکی هەڵکەوتەی گەلەکەمانە. نووسینی سەر مالّپەڕەکەی بە قەدرایی وتاری سەر تەلەفیزیۆن و ئەویشی بە ڕادەی کار و کردەوەی سیاسیی سێ دەیەی ڕابردووی، دڵسۆزانەن.

کاک ناسر ماوەیەکە لە مالّپەڕەکەی خۆی (شارستان)دا،[1] زنجیرەیەک بیرەوەریی ژیانی تاکەکەسی و کۆمەڵایەتی ـ سیاسیی خۆی بڵاوەکاتەوە کە لە باری سیاسییەوە بەنێوەرۆک و لە باری زمانەوە شیرین و شیاوی خوێندنەوەن. لە سەردەمێکدا کە تەلەفیزیۆن و چاپەمەنییە کوردییەکان بایەخی پێویست بە ڕەسانەیەتیی زمانی نەتەوایەتیمان نادەن و ڕۆژانە دەیان وشەی بێگانەی ئاوێتە دەکەن، قەڵەمی ڕەسەنی نووسەر بۆ ئەدەبی کوردی غەنیمەتێکە. بەشێکی بەرچاو لەو ڕووداوانەی وا لە بیرەوەرییەکانی ناسر حیسامیدا ڕەنگیان داوەتەوە لە موکریان و دەوروبەری بۆکان ڕابردوون.

خۆزگە کاک ناسر بیرەوەرییەکانی لە کورتی نەدەبڕیەوە و بە دوورودرێژیی زیاترەوە باسی ڕووداوەکانی دەکرد. هەروەها، بەگوێرەی جێگە و پێگەیەک کە ئێستا لە ڕۆژنامەگەریی کوردیدا هەیەتی، چاوەڕوانی ئەوەی لێدەکرێ کە ڕوانینێکی ڕەخنەگرانەی بە ڕووداوە سیاسی و ڕێکخراوەییەکانی ئەم سی و چەند ساڵەی کوردستانیشدا هەبێ. نەوەی دواڕۆژ پێویستی بەوەیە بزانێ ئێمە چیمان کرد و هەڵە لەکوێ و چی و چۆن ڕووی‌دا، بۆ ئەوەی خۆی بەسەر هەڵەی زیاتردا نەکەوێ. ئەم ڕەخنەگرییە جیاوازە لە بریندارکردن و پووچاندنەوە و ڕووخاندن؛ کاک ناسر ئەم جیاوازییە باش دەناسێ.

گەلەکەمان پێویستی بە چاوی وردبین و قەڵەمی ڕاستگۆ هەیە.

---

1. http://sharistan. org/index. php?id=86

بیرەوەرییەکی کاک خالیدی سەیادەت

شەوێک لەو شەوانە

کاک خالیدی سەیادەت، پێشمەرگەی کۆمەڵە سەبارەت بە شەوێکی مانگی ڕەشەمەی ساڵی ١٣٦٢ی هـ/ ١٩٨٤ی ز، بیرەوەرییەکی نووسیوە. لەو شەوەدا ١٧٠ پێشمەرگەی کۆمەڵە ڕووبەڕووی هێرشی دڕندانەی هێزە سپایی‌یەکانی ڕژیمی مەلاکان بۆ سەر بنکەیەکی کۆمەڵە لە گوندی قزڵجەی خواروی نێوان مەهاباد و بۆکان بوونەتەوە و توانیویانە قارەمانانە خۆ لە گەمارۆی دوژمنی داگیرکەر دەرباز بکەن و بە دیوی ئاجیکەند و حوسێنابادی لای بۆکان‌دا بگەنە گوندی قۆڵغەتە.

نووسەر لەم دەقەدا دژ بە شەڕ نەوەستاوە و هۆی ئاشکرای مەسەلەکەش ئەوەیە لێرەدا باس لە شەڕی داسەپاوی کۆماری مەلاکان دژ بە پێشمەرگەی کوردە، نەک شەڕی نێوخۆیی کورد و کورد، بەڵام هەر ئەویش ناڕاستەوخۆ شەڕی بە دیاردەیەکی گڵاو قەبڵاندووە، کە دوو دڵ و دوو دڵدار لە یەکتر دادەبڕێ، کۆڕپەی ساوا لە زگی دایکی‌دا دەخنکێنێ و هیوا لە دڵی بەجێماوانی کارەساتەکەدا دەتاسێنێ.

گرنگایەتیی بابەتەکەی کاک خالید شی‌کردنەوەی هەستی مرۆڤانەی پێشمەرگە و دەرخستنی ئاوات و ئارەزووی دواڕۆژیان و خوڵقاندنی فەزایەکی ئامادۆ تراژیدییە: ژنەپێشمەرگەیەکی دووگیان لەگەڵ کۆمەڵی خەڵکەکە بە چیای «چەکوچ»ی ناوچەی قزڵجەدا هەڵدەگەڕێ، گوللەی دوژمن دەیپێکێ و دەبێ بە یارمەتی پێشمەرگەکانی تر لە گەمارۆی پاسداران ڕزگار بکرێ. کارەکە بەڕێوەدەبرێ، بەڵام لە نیوەی ڕێگادا برینی گوللەی دوژمن کاری خۆی دەکا و ئەسمەری ژنە پێشمەرگە لەگەڵ کۆڕپەی نێو زگی، پێکەوە سەردەنێنەوە و دەستی سارد‌وەبووی ئەسمەر هەموو هیوایەکی دواڕۆژی بەختەوەری بنەماڵەیی و کۆمەڵایەتی لە دڵی حەمەی حاجی، پێشمەرگەی کۆمەڵە و هاوسەری ئەسمەردا دەتاسێنێ.

شێوازی گێڕانەوەی ڕووداوەکان هەندێک جار هێندە پسپۆڕانەیە کە خوێنەر لە

جیهانی پڕ له تاڵ و سوێریی پێشمەرگەی کوردەوە دەباتە جیهانی سووڕیالیستیی نێو کتێب و فیلم و ڕۆمان، جیهانێک کە زیاتر لە چیرۆک دەچێ تا واقیع، گەرچی واقیعێکی زەقیش بێ. لە ڕاستیدا ئەگەر بیرەوەریی پێشمەرگەی کورد لە ماوەی سەدەی بیستەمدا تۆمار بکرابا، نەوەی نوێی وڵاتەکەمان بە هەزاران شتی سەمەرەی دەبیست و دەخوێندەوە کە لە چیرۆکی پڕ لە قارەمانییەتی ستالینگراد کەمتر نەبن. ئەوەی خوارەوە نموونەیەکە لە بابەتەکە بۆ ناساندنی کاری نووسەر و شێوازی گێڕانەوەی ڕووداوەکان لەلایەن ئەوەوە:

«... ماوەیەک بوو باران نەدەباری و تاریکیش باڵی بەسەر وڵاتدا کێشابوو. حەمەی حاجی و ئەسمەر و سێ پێشمەرگەکە بەرەو قۆڵغەتەپە بەڕێوە بوون، خرمەی پێی خۆیان و ئەسپەکە تەنیا دەنگێک بوو کە دەیانبیست، تەنانەت ئەسمەریش لە نااڵاندن کەوتبوو. دوای ماوەیەک پزیشکیارەکە ئەسپەکەی ڕاگرت، دەیەویست چاوێک لە برینەکەی ئەسمەر بکا، پێشمەرگەکان برانکاردەکەیان هێنا خوارێ، لەبەر شۆقی چراقووە بەهێواشی پانسمانەکەی کردەوە، دیار بوو لە تەواوی ئەو ماوەیەدا خوێنی برینەکەی ڕانەوەستابو، لەشی ئەسمەر گەرمییەکی وای تێدا نەمابوو کە تەنانەت دەستی حەمەی هاوسەریشی هەستی پێ بکا، پزیشکیار ویستی بڵێ تازە هیچ ناکرێ! بەڵام دڵی نەهات! هەر چواریان بەبێ دەنگی بە دیاریيەوە دانیشتبوون. حەمە کەوتەوە بیر و خەیاڵی سااڵی ڕابوردوو، کە بۆ یەکەم جار خۆشەویستیی ئەسمەر چووە دڵییەوە، وەبیر زەماوەندەکەیان کەوتەوە کە بابی ئەسمەر پێی کوت ئەو کچەی من قەت لە شاخ و کێو نەبووە دەبێ زۆرت ئاگا لێی بێ! کەوتەوە بیری ئەو ئارەزووە بچووکەی ئەسمەر، کە ڕۆژێک ماڵێکیان بێ کە منداڵەکەیان لە ئارامیدا تێیدا گەورە بێ. ماوەیەک هەروا هەموویان لە بێدەنگیدا دانیشتبوون کە باران بەنەرمی دەستی پێکردەوە...»

هیوایە نووسەر ئەم قەڵەمە بەرپرسە دانەنێ و ئێمە لە داهاتوودا بابەتی بەپێزی دیکەی لەمەڕ ژیانی پڕ لە کارەسات و قارەمانییەتی پێشمەرگە، لێبخوێنینەوە.

تۆماری ڕاستەقینە و دوور لە لایەنگریی ژیانی پێشمەرگەی کورد و زیندوو

ڕاگرتنی ناوی شەهیدان لە هەموو پارچەکانی کوردستان، ئەرکێکی گەورە و گرانی هاوسەنگەرەکانیان، بەتایبەت پێشمەرگەی خوێندەواری دەستبەقەڵەم و ئەو کەسانەیە کە لە چیا دابەزیون، بەڵام نەبەزیون و دەرەتانی نووسینی بیرەوەرییەکانی خۆشیان هەیە.

تۆبڵێی ئەگەر چیای «چەکوچ» ئەو داستانە مەزنەی ئازایەتی و مرۆڤایەتییەی لێ تۆمار کرابێ، چیای قەندیلی سەردەمی «پشتئاشان» و سالانی دوای ئەو، بەتایبەت دوای سەرهەڵدانی «گریلا»، چەندەها حیکایەتی نەگوتراوی نەبیسراوی لە دڵدا بێ! سەفین و هەڵگورد و شاهۆ و... چی؟

ئەوەش دەقی نووسراوەکەی کاک خالید سەیادەت، کە لە ماڵپەڕی ڕۆژهەڵات/ بۆکانم وەرگرتووە:

شەوێک لەو شەوانە

٣١ی جۆزەردان ڕۆژی پێشمەرگەی کۆمەڵەیە، ئەو ڕۆژە یادکردنەوەیەکە لە خەبات و تێکۆشانی نەوەیەک لە کوڕان و کچانی کوردستان کە لە ساڵە سەختەکانی هێرشی کۆماری ئیسلامی ئێراندا بۆ ئەو وڵاتە ڕێگای موقاوەمەت و وەستانەوەیان هەڵبژارد. ئەو موقاوەمەتە ڕەوایە ئەگەر لەلایەکەوە شانۆیەک بوو لە نیشاندانی ئیرادە و وزەی بێسنووری مرۆڤی تێکۆشەر، لەلایەکی دیکەوە پەردەیەک بوو لە خەباتی گەلێکی ڕاپەڕیو کە نەیدەویست بچێتە ژێر باری دەسەلاتی کۆماری تازەپێگەیشتووی ئیسلامییەوە. لە ڕاستیدا ئەوە بەشداری و پشتیوانیی لێبڕاوانەی خەڵکی کوردستان بوو کە مەودای ئەم خۆڕاگرییەی لە بەرابەر دەسگای سەرکوتی یەکێک لە بێبەزەییترین ڕژیمەکانی دنیادا خولقاند.

ئەم بیرەوەرییە کە بە بۆنەی ڕۆژی پێشمەرگەی کۆمەڵەوە بڵاو دەکرێتەوە، تەنیا تابلۆیەکە لەو خۆڕاگری و بوێرییەی کە پێشمەرگەکانی کۆمەڵە بە مەبەستی ڕزگاریی گەلی کورد و کرێکاران و زەحمەتکێشان لەو سالانەدا تۆماریان کرد. کۆمەڵێک لەو ئازیزانە لەو ڕێگایەدا گیانیان بەخت کرد و زۆر کەسیشیان بەشێک لە

ئەندامی لەشیان لە دەست دا!
یادی ئازیزیان بۆ هەمیشە بەرز و بەڕێزە!

**

لە خەوهەستانی بەیانی زوو، ئەگەر تێرخەو نەبووبێتی خۆش نییە، جا ئەگەر ئەو بەیانییە زۆر زوو بێ و پێش ئەوەی هەوا ڕووناک بووبێ ناخۆشتریشە، بەسەر ئەوەشدا کەسێک بە هەموو توانای خۆیەوە درگای ژوورەکەت بکوتێ و دەسهەڵگریش نەبێ، تۆش هەر خەو بەرت نادا و لە نێوان خەو و بەخەبەریدا بە هیوای ئەوەی کە بەشکم کەسەکە ماندوو بێ و دەست لە کوتانی درگا هەڵگرێ و تۆ بتوانی چەند ساتێکی تر بنووی! پیاوی خاوەنماڵ دەسهەڵگر نییە و بە کوتانی درگاشەوە ڕاناوەستێ و بە هەموو هێزییەوە هەرا دەکا، ئەرێ بۆ هەڵناستن، دەورتان گیراوە! ئەم هەرایە و ئەم وشانە بەسن بۆ ئەوەی وەک فەنەر لە جێی خۆت هەستی و لە ماوەی چەند چرکەدا جلەکانت لە بەرکەی و درگا بکەیەوە.

پیاوی خاوەنماڵ هاتبوو بچێ بۆ مزگەوت بۆ نوێژی بەیانی کە لە گردەکانی دەوری دێ هێزی دوژمنی دیبوو، بەپەلە گەڕابۆوە ماڵێ، ڕەنگی سپیهەڵگەڕابوو، دەمی وشک ببوو، هەموو گیانی دەلەرزی و بێپسانەوە دەیگوت دەوری دێ گیراوە! ئێستا تەقە دەست پێدەکا! کاتێک لێت دەپرسی، کام گرد، کام تەپۆڵکە، گیراوە! لە وەڵامدا دەیگوت هەموو جێیەک، هەموو جێیەکیان گرتووە! پیاوەکە زۆر لەوە زیاتر پەشۆکا بوو کە بتوانێ پێت بڵێ دوژمن کوێی گرتووە و کوێی نەگرتووە.

لە ڕۆژهەڵاتی شاری مەهاباد و لە نێو شیو و دۆڵەکانی چیای گەورە و بەرزی چەکوچوماڵۆکدا چەند دێیەکی بچووک هەڵکەوتوون کە لەو سااڵنەدا جێی حەسانەوە و بنکەی پێشمەرگە بوون. خەڵکەکەی سەرەڕای هەژاری، دڵگەورە و میوانخۆشەویست بوون، هەرچی بوویان لەگەڵ پێشمەرگە بەشیان دەکرد و باوەکوو مەترسی هێرشی ئەرتەش و پاسدارانی کۆماری ئیسلامی نیگەرانی خستبوویە دڵیانەوە، بەاڵم هیچ کاتێک ڕوویان لە پێشمەرگە گرژ نەدەکرد. ئێمەی

کۆمەڵە لە پاییز و زستانی نێوان ساڵانی ١٩٨٣- ١٩٨٤ی زایینیدا کە دەبێتە ١٣٦٢ی هەتاوی بنکەیەکمان لە قزڵجەی خوارێ هەبوو کە جیاواز لە کومیتەی ناوچە و بەشی تەداروکات و موخابەرات (پێوەندی بێسیم) و نەخۆشخانە، جێگای حەسانەوەی هێزی پێشمەرگە و هەروەها پێشمەرگەی نەخۆش و بریندارێش بوو.

لە هەمان کاتدا حیزبی دێموکراتیش لە قزڵجەی سەرێ بنکەی هەبوو، کە هەشتنۆ کیلۆمیتر لە قزلجەی خوارێ دوورە، لە نیزیک هەردووک قزڵجەش، گوندی شیلاناوێ هەڵکەوتووە کە لەو کاتانەدا ماڵی مامۆستا هێمنی شاعیریشی لێبوو. هەموو ئەو دێیانە لە داوێنی چەکوچوماڵۆک و بەرەو شاری مەهاباد هەڵکەوتوون. قزڵجەی خوارێ کەمتر لە بیست کیلۆمیتر لەو شارە دوورە.

ئێمە لەو دێهاتانە بنکەمان کردبۆوە و نێشتەجێ بووین و هیزی دوژمنیش لە پادگانی مەهاباد و بەرزاییەکانی دەوری شار دامەزرابوو. هێرش هێنان بۆ سەر ئەم ناوچەیە بۆ ئەرتەش ئاسان نەبوو، چونکە لەلایەکەوە زۆر شاخاوی و چڕ و سەختن و لەلایەکی دیکەشەوە پێشمەرگەی زۆری تێدا بوو. جگە لەوانەش خەڵک بەگشتی لەگەڵ پێشمەرگە و دژی دەوڵەت بوون.

ئەم بەیانییە زووە، ڕۆژی ٢٠ی مانگی ڕەشەمەی ساڵی١٣٦٢ی هەتاوی بوو کە پیاوی خاوەنماڵ درگای ژوورەکەی ئێمەی دابووە بەر مست و بە ترس و پەشۆکاوییەوە هاواری دەکرد دەورتان گیراوە! لەو کاتەی ساڵدا لەو ناوچەیە هەوا هێشتا هەر ساردە، لە نێو دێ و لە داوێنی شاخ بەفر نەمابوو، بەڵام بەسەر بەرزاییەکانی شاخەکەوە پەڵەپەڵەی گەورەی بەفر دیار بوو، هەرچەند لە سەرەتاوە تاو هەڵات، بەڵام زۆر زوو هەور ئاسمانی داگرت و زریانێکی سارد دەست و دەموچاوی دەتەزاندین.

نیگەرانی و خۆفی هێرشی دوژمن نەیدەهێشت هەست بە تەوژمی سەرمای بەرەبەیان بکەین، بەڵام هەموو کەس دەیزانی کە دەبێ جلی گەرم لە بەر کا و بڕێک خواردن لە گیرفانی خا و دەست داتە چەکەکەی و ئامادە بێ. جلی گەرمیش لە ڕاستیدا تەنیا ژاکەتێک بوو کە بەسەر کەوا و پاتۆڵی پێشمەرگانەدا لە بەرمان

دەکرد و خواردنیش نانێک بوو لەگەڵ بڕێک پەنیر.

هەڵگرتنی چەک و بەستنی ڕەخت و هاتنە دەر لە ماڵ بە هەموویەوە پێنج دەقیقەی پێنەچوو، لە بەر درگای دەرێ ژنی خاوەنماڵمان دی کە خەریک بوو منداڵەکانی دەشاردەوە، کلیلی ژوورەکەی خۆمان دایە و کوتمان کە ئەگەر ئێمە نەگەڕاینەوە با ئەو کلیلە بە تۆ بێ. لە ماوەی ئەو سێزدە مانگەدا کە ژیانی هاوسەریمان پیکەوە نابو ئەوە بۆ جاری سێهەم دەچوو کە ئەوەی نێومان نابوو ماڵ بەجێمان‌دەهێشت. لە ڕێبەندانی ساڵی پێشتردا لە دێی کولیجە لە نزیک جادەی بورهان (ڕێگای بۆکان ـ مەهاباد) زەماوەندمان کرد، لە نێوەڕاستی بەهاردا هەستمان بە مەترسیی هێرشی ئەرتەش و پاسدار کرد و بنکەی هێزی پێشمەرگەی ناوچەی مەهابادمان گوێستەوە بۆ دێی هاچیدەرێ، کە نزیک دەبۆوە لە ناوچەکانی گەورک و مەنگور. پاییزی ئەو ساڵە بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی کە هێزی دوژمن بە زۆری لە پایگاکانی خۆیان‌دا مابوونەوە و جموجوولێکی ئەوتۆیان لە خۆیان نیشان نەدەدا، هاتینە سەر ئەوەی کە خۆمان لە شار نزیکتر کەینەوە و بنکەیەک لە قزڵجەی خوارێ بکەینەوە.

ئەو بەیانییە پێش ئەوەی بزانین دوژمن کوێی گرتووە و هێزی چەندەیە، هەستمان بەوە دەکرد کە ڕۆژێکی درێژ و شەڕێکی قورسمان لە پێشە. گەیشتنی دوژمن تا قزڵجەی خوارێ کە دوورترین و چڕترینی ئەو دێیانە بوو، ئاماژە بوو بە بەرنامەیەکی گەورە بۆ داگیر کردنی ناوچەکە!

نێو دێ زۆر ئاڵۆز بوو، پیاوەکان خەریک بوون بەپەلە مەڕومااڵت و ئاژەڵەکانیان لە دێ دوور خەنەوە، ژنانیش دەستی منداڵەکانیان گرتبوو لە جێیەک دەگەڕان کە خۆی تێدا حەشار بدەن. هەوا زۆرتر ڕووناک ببوو، هێشتا تەقە دەستی پێنەکردبوو. بەپێچەوانەی ئەوەی کە لە سەرەتاوە پێمان وابوو دەوری دێ گیراوە، هێزەکانی دوژمن هێشتا زۆر نزیک نەببوونەوە و لە تەپۆڵکەکانی هێندێک دوورتر لە دێ دامەزرابوون. لە ڕاستیدا تاکتیکی دوژمن ئەوە نەبوو کە خۆی لە شەڕی نزیک و دەستەویەخە بدا، چونکە نە ورەی ئەوەیان هەبوو و نە توانای بەربەرەکانی لەگەڵ پێشمەرگەیان لە شەڕی وادا هەبوو. حەولی ئەوان ئەوە بوو کە بە چەکی قورس و

لـە دووڕەوە هێـزی پێشـمەرگە شـپرزە کـەن. ئێمـە زۆر زوو هاتینە سـەر ئەوە کە نەیەڵـین شـەڕ بکەوێتـە نێو دێوە و تـا ئەوەندەی دەتوانین حـەول بدەین کە خۆمان لە بەرابەر ئەو هێرشـە بەربڵاوەی دوژمن لادەین، بەتایبەتی کە ئەو لە دووڕەوە و بـە چەکـی قورس شـەڕی دەکـرد و لەوانە بوو کە زەرەری گـەورە بە خەڵکی دێش بگەیەنـێ. ئێمـە بۆ ئـەوەی بتوانیـن هێزەکەمان و کەلوپەلی پێویسـت وەک چەک و تەقەمەنـی لـە نێـو دێ بەرینە دەرێ دەبوو هـەر چۆنێک بێ بەرگری لە هاتنە پێشـی هێـزی دوژمـن بکەیـن. بـۆ ئـەم مەبەسـتە دوو پـەل پێشـمەرگە دیاریکـران کـە لە دوو لاوە بەرەنـگاری دوژمـن بنـەوە و نەیەڵـن بـەرەو نێو دێ پێشـڕەوی بکەن، تا بەڵکـوو خەڵکـی دێ فریـا کەون خۆیان حەشـار بـدەن و ئێمەش بتوانیـن کەلوپەلە گرینگـەکان و باقـی هێزەکەمان لە مەیدانی شـەڕ دوور خەینـەوە. بەهۆی ئەوەی کە قزڵجـە مەقـەڕی کومیتـە ناوچە بوو، بنکەی پزیشـکی و تەداروکات و پێشـمەرگەی نەخۆش و بریندار و تەنانەت میوانیشی لێ کۆببۆوە.

بـۆ دووركەوتنـەوە لـە دێ تەنیـا ڕێگایەک هەبـوو، ئەویش هەڵگەڕان بە شـاخی بـەرزی چەکـوچدا و ئاوا بوون بـەرەو ناوچەی بۆکان. چەند وڵاغمان لە خەڵکی دێ وەرگرت و چەک و تەقەمەنی و هێندێک کەلوپەلی پێویست و بێسیمەکەمان لەسەر بار کرد. هێشتاش تەقە دەستی پێنەکردبوو کە بارەکان و ئەو کەسانەی کە بەهۆی باری لەشساغییەوە چەکی قورس یان فیشەکدانیان پێنەبوو، بەرەو لووتکەی چەکوچ کەوتنەڕێ. ژمارەیان نزیک سـی کەس دەبوو، یەکیان دایکی هاوڕێیەکی پێشـمەرگە بوو کە لە شـارەوە هاتبوو بۆ دیتنی کچەکەی. ئەمانە دابەشکران بە دوو دەسـتە و هەر دەستەی فەرماندەیەکی بۆ دیاری کرا.

هـەوا ڕوونـاک ببوو کە تەقە بە چەکی قورس لەلایەن دوژمنەوە دەسـتی پێکرد. هـاوکات ئـەو دوو پەلـە پێشـمەرگەیەی کە بۆ بەرەنـگار بوونـەوەی دوژمن دیاری کرابـوون لـە مـاوەی کەمتـر لـە نیـو سـەعاتدا خۆیـان گەیانـدە نزیک شـوێنەکانی دوژمن و شەڕێکی قورس لە نزیکەوە دەستی پێکرد.

هێرشـی چاوەڕوانـنەکراوی پێشـمەرگە و گوێسـتنەوەی مەیدانی شەڕ بۆ نزیک

شوێنەکانی دوژمن بوو بەهۆی ئەوەی کە لە سەرەتاوە تۆپ و خۆمپارەباران بۆ نێو دێ و دەوروبەری دێ کەم بێتەوە و هەلێکی باش بڕەخسێ بۆ ئەو پێشمەرگانەی کە دەبوو هەرچی زووتر بە شاخی چەکوچدا هەلگەڕێن و لە مەیدانی شەڕ دوور کەونەوە.

ئێستا ئێمە ببووین بە سی بەش، جیاواز لەوانەی کە بە شیو و دۆڵەکانی شاخدا هەلدەگەڕان تا ئاوای ئەودیوی چەکوچ بن و ئەو دوو پەلەی کە لە دوو لاوە خۆیان گەیاندبووە سەنگەرەکانی دوژمن و دەرگیری شەڕی سەنگەر بە سەنگەر بوون، بەشێکیشمان لە نێو دێ مابووینەوە کە هەم وەک هێزی پشتیوان وا بین و هەم ئەگەر لەلایەکی دیکەوە هێرش بکرێتە سەر نێو دێ پێشی پێ بگرین، بەتایبەتی لەبەروەی تا خەڵکی دێ ماوە پەیدا بکەن کە خۆیان حەشار بدەن.

لەگەڵ گەرم بوونی تەقە، دڵەخورپە و ئاڵۆزی وردەوردە لەش و ڕۆحمانی بەجێدەهێشت و جێی خۆی دەدا بە وزە و چالاکی و نەزم. زۆر زوو کۆنترۆڵمان بەسەر خۆماندا پەیدا کرد. هەموو کەس دەیزانی دەبێ چی بکا و هیچ وەزیفەیەک لەو کاتەدا نەدەبوو پشتگوێ بخرێ. گەورەترین مەتریسیمان ئەو دوو دەستەیە بوو کە دەبوو هەرچی زووتر لە مەیدانی شەڕ دوور خرێنەوە. بە بێسیمی دەستی پێوەندی لە نێوان هەرسێک بەشەکەدا بەردەوام بوو. هێرشی ئەو دوو پەلەی کە خۆیان گەیاندبووە سەر سەنگەرەکانی دوژمن، بەتەواوی پێشی بە پێشڕەویی دوژمن گرتبوو. هێزەکانی دوژمن لە جێی خۆیان چەقیبوون و توانای هاتنە پێشیان نەبوو، بەڵام تۆپخانەی قورسیان بەتەواوی کەوتبۆوە کار و شاخەکەی دابووە بەر تۆپ. وردەوردە زانیمان کە هێرشەکەی دوژمن زۆر بەربڵاوە و هەموو دێهاتەکانی بناری چەکوچوماڵۆکی گرتۆتەوە.

لە پشت دێی قزڵجەوە شیو و دۆڵێک بەرەو بەرزایی شاخ دەست پێدەکا کە گەورە و قوول و چڕ و پاش چەند سەد میترێک تەسک دەبێتە و سێچوار دۆڵی چکۆلەتری لێدەبێتەوە کە هەر کام لەلایەکەوە بە چیاکەدا هەلدەگەڕێن و تا نزیک بەرزایی لووتکەی شاخەکە درێژەیان هەیە. ئەو پێشمەرگانە دەبوو بەو دۆڵانەدا

بڕۆنە سەرێ و هەموو حەولیان ئەوە بێ کە دوژمن نەیانبینێ.

چەند ساتەعاتێک تێپەڕیبوو، شەڕ بە قورسی دڕێژەی بوو، هێزی پێشڕەویی دوژمن حەولی ئەوە بوو کە خۆی لە نێو دێ نزیک کاتەوە، بۆ ئەم مەبەستەش چەند جار هێرشیان هێنا، بەڵام هەموو جارەکان تێکدەشکان و بە چەند کوژراو و بریندارەوە دەگەڕانەوە سەنگەرەکانی خۆیان. فەرماندەی ئەو پێشمەرگانەی کە لە نزیکەوە بەرەنگاری دوژمن ببوونەوە حەمەی حاجی، فەرماندەی گوردانی٢٤ی مەهاباد بوو. فەرماندەی گشتی ناوچەی مەهاباد یەکێک لە ئەندامانی کومیتە ناوچە بوو کە لەگەڵ ئێمە لە نێو دێ مابۆوە و لەوێوە فەرماندەیی هەموو شەڕەکەی دەکرد. دووسێ سەعات لە نیوەڕۆ تێپەڕیبوو کە بڕیاری دا وردەوردە هەموومان نێو دێ بەجێبێڵین و بەرەو شاخەکە بکەوینە ڕێ.

دوژمن دەیزانی ناتوانێ بە هێزی پیادە بێتە پێشێ و هەستیشی بەوە کردبوو کە تەنیا ڕێگای پاشەکشەی ئێمە ئەو شاخە بەرزەیە، بۆیە بێپسانەوە هەموو شوێنێکی کێوەکەی دەکوتا. پلانی ئێمە ئەوە بوو کە لەگەڵ تاریکیی هەوا هەموو هێزەکەمان بگەیەنینە سەر چەکوچ، لەوێ پشوویەک بدەین و تا شەومان بە دەستەوەیە خۆمان بگەیەنینە ناوچەی گەورکایەتی. تا ئێستا کە چەند سەعاتێکی مابوو بۆ تاریک بوون، کەسی ئێمە نەگەیشتبووە سەر بەرزایی چەکوچ تا بزانین کە لەو دیوی چەکوچ وەزع چۆنە، بڵێی دوژمن لە بۆکانیشەوە نەهاتبێ و ئەوێشی نەگرتبێ! ئێمە دەبوو تا هەوا بەتەواوی تاریک نەبووە چەند کەسێکمان بگاتە سەر چەکوچ تا بتوانین ئاگادارییەک لە بارودۆخی ئەودیوی کێوەکە وەدەست بخەین.

فەرماندەی گشتی بە بێسیم بە حەمەی حاجی ڕاگەیاند کە ئێمە خەریکین نێو دێ بەجێدێڵین و خۆمان لەو پێشمەرگانە نزیک دەکەینەوە کە بەرەو لووتکەی چەکوچ بەڕێوەن، ئەوانیش تا ماوەیەکی کە و پێش تاریکی، سەنگەرەکانیان بەجێبێڵن و هەر بەو دۆڵانەدا بەرەو لای ئێمە بکەونە ڕێ.

لە ڕێگادا بووین کە بە بێسیم ئاگادار بووینەوە کە دوو کەسمان بە پڕیشکی تۆپی دوژمن بریندار بوون، دوو کەس لەوانەی کە هەر لە بەیانییەوە

بـه مەبەسـتی دووركەوتنـەوه لـه مەیدانی شـەڕ، بـەرەو لووتکەی شـاخ کەوتبوونه ڕێ. دڵەخورپـه دایگرتیـن! دەبـێ کـێ بـن! ماوەیەکـی خایاند تـا زانیمان کـه یەکێک لـه بریندارەکان دایکه پێشـمەرگەکەیە و ئـەوی کەیان ئەسـمەری مەجنوونه. ئەوان خۆیـان بریـنپێچێکیـان لەگـەڵ بـوو کـه دەیتوانـی کاری سـەرەتایی بریـنپێچان بکا، بەڵام بۆ بریـنی قورسـتر کۆمەکپزیشـکی لێهاتووتر و بەئەزموونترمان لەگەڵ بوو، کـه زۆر جـار بریـنداری قورسـی لە مـەرگ نەجات دابوو. بریـنی دایکه پێشـمەرگەکه قـورس نەبـوو، بریـنپێچەکـه هـەر لـەوێ بریـنەکـەی ئـەوی پێچابـوو، بـەڵام بریـنـی ئەسـمەر قـورس بـوو، پزیشـکێکی گەورە لـه زگی درابـوو و خوێنی ڕانەدەوەسـتا. یەکـەم کارمـان ئـەوە بـوو کە پزیشـکیارە بەئەزمونەکەمـان بەخێرایی نـارد بۆ لای بریـنداردەکان تـا بەشـکم ئـەو بتوانـێ کارێکـی بـۆ بـکا. دواجـار بـه بێسـیم حەمەی حاجیمـان ئـاگادار کـردەوە کـه فەرماندەیـی شـەڕەکه بسـپێرێ بـه جێگرەکـەی و خۆی بگەیەنێتە لای ئەسمەر.

نزیک سـاڵێک پێشـتر، ئەو کاتەی بنکەمان لە دێی کولیجە بوو حەمە و ئەسـمەر یەکتریـان خـۆش دەویسـت و هەر لەوێ پاش ماوەیەک زەماوەندیان کرد. ئەسـمەر کچـی بنەماڵەیەکـی زەحمەتکێشـی شـاری مەهابـاد بـوو کـه لەگـەڵ ڕێکخـراوی نهێنیـی نێـو شـار چالاکـی دەکـرد، سـاڵی ١٣٦١ی هەتـاوی پێـش ئـەوەی بگیرێ و ڕاپێچـی زینـدان کـرێ، شـاری بەجێهێشـت و هاتـه نێـو ڕیـزی پێشـمەرگەوە. لـه سـەرەتاوە وەک مامۆسـتا لـه دێهاتـی ناوچەی محاڵـی مەهاباد دەرسـی دەکوتەوە، بـەڵام دواتـر کـه زۆرێـک لـه دێهاتەکانـی ناوچەکـه کەوتنـه ژێـر دەسـەڵاتی هێزی داگیرکـەری کۆمـاری ئیسـلامی، نەیتوانـی درێـژە بـه کاری مامۆسـتایی بـدا، بۆیـه لـه نێـو پەلێـک لـه پێشـمەرگەکانی گوردانـی ٢٤ی مەهابـاددا سـازمان‌درا و زۆری پێنەچـوو کـه بـوو بـه پێشـمەرگەیەکی لێهاتـوو و جێـگای متمانـه. حەمـەی حاجی خەڵکـی دێـی دێبوکـری هەڵکەوتـووی ڕۆژاوای شـاری مەهابـادە. منداڵـی کار و ڕەنج و تێکۆشان بوو، سـاڵی ١٣٥٩ی هەتاوی لە تەمەنی لاوی‌دا بوو بە پێشمەرگەی کۆمەڵە، کورێکی بەڕەنگوڕووی سەوزەی باریکەڵە و هەتا بڵێی لەبەردڵان بوو، هەر

چەند خوێندەوارییەکی ئەوتۆی نەبوو، بەڵام زۆر زیرەک و تیژ و وریا بوو. لە کاتی شەڕ و خەتەردا زۆری ئازایەتی لە خۆی نیشاندابوو. ئەوەندەی لە بەرابەر دوژمندا بەجەرگ و هەڵمەتبەر بوو، لە ئاست خەڵکدا نەرم و میهرەبان و لەخۆبوردوو بوو. لەو کەسانە بوو کە هیچ کات تووڕەیی و دەمارگرژیی پێوە دیار نەبوو.

هێزەکانی دوژمن لە سەنگەرەکانی خۆیاندا چەقیبوون و توانای پێشڕەوییان نەبوو، بەڵام زۆرترین زەختیان بە چەکی قورس خستبووە سەر شیو و دۆڵەکانی شاخی چەکوچ. ئێمە بەزۆری پەرۆشی وەزعی ئەسمەر بووین کە خۆی دووگیان و برینەکەشی قورس بوو، پزیشکیارەکە بڕیاری دا کە ئەسمەر دەبێ بەپەلە بەڕێکرێ بۆ نەخۆشخانە یان لانیکەم شوێنێکی ئەمین، کە برینەکەی دەرمان کرێ. دەسبەجێ برانکاردێکمان ئامادە کرد، لەگەڵ حەمەی حاجی، هاوڕێی پزیشکیار و دوو پێشمەرگەش ئامادە کران کە لەگەڵ تاریک بوونی هەوا بکەونە ڕێ. ئێمە دەبوو چاوەڕێ بین تا هەوا تاریک ببێ جا ئەو کات بەخێرایی خۆمان بگەیەنینە سەر لووتکەی کێوەکە. ڕۆژێک شەڕ، ماندوویی، برسیەتی و کزەی سەرمای قەدی ئەو شاخە و ڕێژنەی جارجاری بارانیش، بەتەواوی ماندووی کردبووین. بەپەلە بووین بچینە یەکێک لە دێیەکانی ئەو دیوی چەکوچ و پشوویەک بدەین.

حەمەی حاجی کە گەیشتبووە لای ئەسمەر و دیتبووی برینەکەی قورسە، ڕووی کردبووە پێشمەرگەکان وکوتبووی دەبێ بەپەلە ئەسمەر بگەیەنینە دێیەک، برانکاردەکەیم بۆ لەسەر ئەسپەکە قایم کەن، پێویست نییە کەسیشم لەگەڵ بێ، بۆخۆم بەخێرایی لە چەکوچی تێپەڕ دەکەم و دەیگەیەنمە قۆڵغەتەپە، ئەگەر تا بەیانی هیچی لێنەیە و بمێنێ، لەوێوە بە کەسی جێمتمانەدا دەینێرمە نێو شاری مەهاباد تا لە مالێک بیشارنەوە و دوکتۆری بەرنە سەری! پێشمەرگەکان لێی قبوول ناکەن بەتەنیا بڕوا، دوو پێشمەرگە و پزیشکیارەکەش لەگەڵیان دەکەون و لەژێر تۆپبارانی دوژمندا خۆیان دەگەیەننە ئەو دیوی چەکوچ و پێش ئەوەی هەوا بەتەواوی تاریک بێ ڕێگای دێی قۆڵغەتەپە دەگرنەبەر.

جێگری حەمەی حاجی کە ئێستا فەرماندەی ئەو پێشمەرگانە بوو، کە لە خوارەوەی

نێودێ و له سەنگەرەکانی پێشەوە لەگەڵ دوژمن له شەڕدا بوون، بڕیاری دابوو تا پێشمەرگەکان خۆیان ئامادە کەن بۆ کشانەوە، هەوا خەریک بوو تاریکی دەکرد، دەبوو هەرچی زووتر هەموو هێزەکە خۆی بگەیەنێتە ئەو دیوی چەکوچ. لەو پێشمەرگانەی کە پێشتر له دۆڵەکانداخۆیان حەشاردابوو، چەند کەسێک خۆیان گەیاندە سەر بەرزایی شاخ و تا ئەوەندەی لێشیان دیار بوو هیچ جموجوولێکی دوژمنیان نەدیبوو. ئێستا ئەوەندە تاریک ببوو کە بتوانین ئەو مەودایە تا سەر لووتکەی شاخ بەبێ خەتەر تێپەڕ کەین. نزیکترین دێ لەو دیوی چەکوچ بەرەو دۆڵی ئاجیکەند و ناوچەی بۆکان، دێی حوسێنابادە. ئێمە نەماندەویست بەرەو دۆڵی ئاجیکەند بچین، چونکە مەترسیی ئەوە دەکرا کە دوژمن گرتبێتی، ئێمە دەمانەویست بڕۆین بۆ قۆڵغەتەپە، ئەو شەوە لەوێ بحەسێینەوە و دواجار خۆمان بگەیەنینە ناوچەی گەورک. ئێستا هەوا تاریک ببوو دوژمنیش دەستی لە تۆپ و خۆمپارەهاویشتن هەڵگرتبوو. هەموو پێشمەرگەکان، بەر و دوا و هەر دەستەی بە دۆڵێکدا خۆمان گەیاندە سەر بەرزاییەکانی شاخەکە. هێزەکەمان دوای ڕۆژێک شەڕی قورس له سەرما و لەژێر باراندا بەتەواوی ماندوو و شەکەت و شپرزە ببوو و پێمان وا نەبوو هێزی ئەوەمان هەیە کە ئەو شەوە له چۆمی قۆڵغەتەپە، کە بەتایبەتی لەو فەسڵەدا ئاویشی زۆر بوو بپەڕینەوە و بگەینە ناوچەی گەورکان. هاتینە سەر ئەوە کە ئەو شەوە بچینە قۆڵغەتەپە، کە هەر چەند پایگای دوژمنیشی لێیە، بەڵام بە شەو دەگەینێ و له ماوەی ڕۆژدا نایەینە دەرێ، دوای تاریک بوونی هەواش له دێ وەدەردەکەوین و لە چۆم دەپەڕینەوە بەرەو گەورکان. زۆربەمان ڕێگاکە بەباشی شارەزا بووین، پێمان وابوو بەوەشەوە کە بریندار و ژنی دووگیان و هاوڕیی بەتەمەنمان لەگەڵە بە دووسێ سەعات دەگەینێ. تیمێکی چەند کەسیمان نارد کە تا نزیک دێی حوسێناباد بچن، بزانن ئەگەر دوژمنی لێنەبێ، له پێشدا بچین و لەوێ پشوویەک بدەین و نانێک بخۆین.

ماوەیەک بوو باران نەدەباری و تاریکیش باڵی بەسەر وڵاتدا کێشابوو. حەمەی حاجی و ئەسمەر و سێ پێشمەرگەکە بەرەو قۆڵغەتەپە بەڕێوە بوون، خرمەی پێی

خۆیان و ئەسپەکە تەنیا دەنگێک بوو کە دەیانبیست، تەنانەت ئەسمەریش لە نالاندن کەوتبوو. دوای ماوەیەک پزیشکیارەکە ئەسپەکەی ڕاگرت، دەیەویست چاوێک لە برینەکەی ئەسمەر بکا، پێشمەرگەکان برانکاردەکەیان هێنا خوارێ، لەبەر شۆقی چراقووە بە هێواشی پانسمانەکەی کردەوە، دیار بوو لە تەواوی ئەو ماوەیەدا خوێنی برینەکەی ڕانەوەستابوو، لەشی ئەسمەر گەرمییەکی وای تێدا نەمابوو کە تەنانەت دەستی حەمەی هاوسەریشی هەستی پێ بکا، پزیشکیار ویستی بڵێ تازە هیچ ناکرێ! بەڵام دڵی نەهات! هەر چواریان بەبێ دەنگی بە دیاریيەوە دانیشتبوون. حەمە کەوتەوە بیر و خەیاڵی سااڵی ڕابوردوو، کە بۆ یەکەم جار خۆشەویستی ئەسمەر چووە دڵییەوە وەبیر زەماوەندەکەیان کەوتەوە کە بابی ئەسمەر پێی کوت ئەو کچەی من قەت لە شاخ و کێو نەبووە، دەبێ زۆرت ئاگا لێی بێ! کەوتەوە بیری ئەو ئارەزووە بچووکەی ئەسمەر، کە ڕۆژێک ماڵێکیان بێ کە منداڵەکەیان لە ئارامیدا تێیدا گەورە بێ. ماوەیەک هەروا هەموویان لە بێدەنگیدا دانیشتبوون کە باران بەنەرمی دەستی پێکردەوە. پێشمەرگەکان دەستیان کرد بەپێچانەوەی تەرمەکە و ئامادەیان کرد کە درێژەی ڕێگا بدەن. حەمە هەروا دانیشتبوو، بیرەوەری و خەیاڵ و دنیای خۆشی ئەسمەر بەری نەدەدا. دڵۆپەکانی باران فرمێسکەکانی سەر ڕوومەتیان دەشتەوە، ویستی بۆ دواین جار ئەسمەر ببینێ و مااڵوایی لێبکا. پزیشکیارەکە چراقووەکەی بۆ هەڵکرد و پەتووەکەی لەسەر سەری ئەسمەر لادا. ئەسمەر چاوی لێکنابوو هەروەک نوستبێ، بەئارامی نێوچاوانی ماچ کرد و بە بێدەنگی هاتە دواوە. ئێستا حەمە خەریک بوو بەتەواوی هەستی بە کارەساتەکە دەکرد. لەگەڵ مەرگی ئەسمەر، منداڵەکەی نێو زگی و هەموو ئاوات و ئارەزووەکانی بۆ ژیانی هاوبەش بەجێیاندەهێشت.

زانیاریی تیمەکە ئەوە بوو کە لە حوسێناباد هیچ جموجوولێکی دوژمن نابیندرێ، بۆیە فەرماندەی گشتی بڕیاری دا کە هەرچی زووتر دوو دەستە پێشمەرگەکەی کە زۆرتر پێکهاتبوون لە بریندارى شەڕەکانی پێشوو و پێشمەرگەی نەخۆش بڕۆن بەرەو نێو دێ و بەدوایاندا باقی هێزەکە پاش ئەوەی کۆبوونەوە و سازمان درانەوە

بچینە نێو دێ و لەوێ پشوویەک بدەین و نانێک بخۆین و ئەوجار هەموومان پێکەوە دڕێژەی ڕێگا بەرەو قۆڵغەتەپە بدەین. لەو کاتەوە کە ئێمە هاتبووینە ئەودیوی شاخەکەوە و لە دوژمن نەدیو ببووین، تەقەیەکی ئەوتۆ نەمابوو، تەنیا جارجار تۆپێک یا خۆمپارەیەک بێهەدەف لە جێگایەکی شاخەکە دەکەوت و بێدەنگیی ئەو شەوە سارد و تاریکەی دەشکاند. ئێستا هەموو فەرماندەی پەل و دەستەکان پێشمەرگەکانی خۆیان کۆکردبۆوە و خەریک بووین بەرەو حوسێناباد بکەوینە ڕێ کە لە دەوری دێ تەقە دەستی پێکرد، تەقەیەکی چاوەڕوانەکراو لەو دەستە پێشمەرگەیەی کە باری تەندروستییان باش نەبوو و دەمانەویست بە هەر جۆرێک بووە لە شەڕ و تێکهەڵچوون بیانپارێزین! دیار بوو دوژمن لەو هێرشە بەربڵاوەی‌دا بە مەبەستی گەمارۆدانی تەواوی ئێمە لەلای شاری بۆکانیشەوە هێرشی هێناوە و هەموو دێهاتەکانی ئەودیوی داوێنی چەکوچوماڵۆکیشی گرتووە. ئەو تیمەی کە هەر سەعاتێک پێشتر تا دەوری دێیەکە چووبوو هیچی نەدیبوو، لەوە دەچوو کە دوژمنیش هەر تازە گەیشتبێتە حوسێناباد. تێکهەڵچونەکە بەرەوڕوو بوونەوەیەکی لەناکاو بوو، ئەو پێشمەرگانەی کە لە پێشەوەی دەستەکە دەگەنە نێو یەکەمین کۆڵانەکەنی دێ، چاویان بە ماشێنێکی سەربڕاوەڵە دەکەوێ کە پڕە لە پاسدار و بە چرای کۆژاوەوە بەرەو ڕووی ئەوان دێ. تەقە دەست پێدەکا، پێش ئەوەی پاسدارەکان لە ماشێن بێنە خوارێ و دامەزرێن، دەسڕێژی پێشمەرگەکان لە مەودای نزیکەوە شپرزە و بڵاویان دەکا. ئەوان بە نەفەر زۆر و بە هێز حەساوە و بە چەک تەیار، پێشمەرگەکانیش بەتایبەت ئەو دەستەیە بەپێچەوانە، چەند کەسیان هەر چەکیان پێنەبوو، چەند کەسیشیان تەنیا چەکێک و یەک خەشابیان پێ بوو، لە ڕاستی‌دا ئەوەی ئامادەیی شەڕی بێ تەنیا تیمێک بوو کە بۆ پاراستنیان لەگەڵیان خرابوو، بەڵام ئەو جارەش وەک هەموو جارەکانی پێشوو وڕە، لەخۆبوردوویی و شارەزایی بەسەر شەڕی نزیک و دەستەویەخەدا بردییەوە. پێشمەرگەکان بەبێ هیچ خەساریک لە کەمینەکەی دوژمن خۆیان دەرباز کرد و بۆ جاری دووهەم ڕوویان کردەوە بەرزاییەکانی شاخەکە. ئێستا غەیری قۆڵغەتەپە، هیچ جێگایەک بۆ پشوودان و

حەسانەوە نەبوو کە بچین. پاش ماوەیەک، هەموومان بەوانەشەوە کە لە حوسێناباد لە کەمین کەوتن، یەکمان گرتبۆوە. هەر جۆرێک بوو دەبێ بەخێرایی وەڕێکەوین.

دوای چاردە سەعات شەڕی قورس لەبەر با و باران و لە سەرمادا، نزیک بە سەدوحەفتا پێشمەرگە، بێئەوەی تەنانەت نیو سەعاتیش مۆڵەتی پشوودان و حەسانەوەیان بێ، بە نێو شیو و دۆڵەکانی چیای چەکوچوماڵۆکدا بەرەو قۆڵغەتەپە ڕێچکەیان بەست. تا گەیشتینە داوێنی شاخ خراپ نەبوو، هەر چەند ماندوویی و برسییەتی هێز و توانایەکی ئەوتۆی بۆ نەهێشتبووینەوە، بەڵام هەر چۆنێک بێ ڕێگاکە سەرەوخوار بوو و باوی ڕۆیشتنمان خۆشتر بوو. هەورێکی ڕەش سەراسەری ئاسمانی داگرتبوو، تەنانەت ئەستێرەیەکیش دیار نەبوو. ڕێچکەی پێشمەرگەکان درێژ ببۆوە و هەنگاوەکان هەر چەند بەئارامی، بەڵام بە بەردەوامی بەرەو پێش دەڕۆیشتن. ئێستا کەوتبووینە نێو دەشتێکەوە کە زەوی کێڵدراو بوو، بارانی زۆریش ڕێگاکەی کردبوو بە قوڕێکی خەست کە جار لەگەڵ جار هەنگاو هەڵێنانەوەی دژوارتر دەکرد. تاریکییەکی کەمووێنە باڵی بەسەر ئەو دەشتەدا کێشابوو. ئاسمان هەورێکی ڕەش و زەوی هەر ڕەش و فەزای دەوریشمان یەکجار تاریک بوو. وردەوردە وای لێهات کە نەک هەر بەرپێی خۆمان، بەڵکوو هاوڕێی بەردەمی خۆشمان نەدەدی. چەند سەعات تێپەڕیبوو، بەڵام ئەو دەشتە هەر کۆتایی نەدەهات و ئێمەش هەر نەدەگەیشتینە دێیەکە. چەند کەسێک توانای ڕۆیشتنیان نەمابوو، یانی لە نێو ئەو قوڕەدا نەیاندەتوانی هەنگاو هەڵێننەوە، کەسی وا بوو لینگە کەوشێک یان هەردووک کەوشەکەی لە نێو قوڕدا بەجێمابوو. ئەو بڕە نان و پەنیرەی کە بەیانی لە سەرەتای شەڕەکەوە هەر کەسە لەگەڵ خۆی هەڵیگرتبوو، تەواو ببوو. ڕێڕۆیشتن بە چەک و ڕەختەوە و بە برسییەتی و دەموشکییەوە لە نێو ئەو دەشتە قوڕەدا، وەک ئەوە وابوو چەند بەرابەری قورسایی خۆت ڕاکێشی. لە سەرەتاوە پێمان وابوو کە ڕوومان لە قۆڵغەتەپەیە، بەڵام زانیمان کە ئێمە ماوەیەکی زۆرە هەر بە دەوری خۆماندا دەخولێینەوە. بۆ ئەوەی لەو تاریکییە سەیرەی ئەو شەوەزەنگەدا لە یەکتری گوم نەبین، هەر کەسەی دەستی بە

پشـتێنی کەسـی پێش خۆی گرتبوو. چەند کەسێک کە هێشتا توانایی‌یەکی زۆرتریان تێدا مابوو چوونە ژێر باڵی ئەو کەسـانەوە کە پەکی ڕۆیشـتنیان کەوتبوو و لەگەڵ خۆیـان دەیانکێشـان. هەمـوو ناوچەکـە داگیرکراو بـوو و پایەگای دوژمنـی لێبوو. تەنانـەت لەسـەر تەپەیـەک لە پەنـا قۆڵغەتەپەش کە ئێمە بە هیـوا بووین ئەگەر پێش ڕووناکبوونی هەوا بگەینێ، ئەو ڕۆژە تا ئێوارێ لێی بمێنینەوە، پایگایەکی گەورەی دوژمنـی لێبـوو. ئێسـتا مەترسـیی گەورەمـان ئەوە بوو کـە لەو دەشـتەدا ڕۆژمان لێببێتـەوە و دوژمـن بمانبینێ و لـە هەموو لایەکەوە گەمارۆمان بـدەن! ئەگەر ئێمە نەگەینـە نێـو دێ و ڕۆژمـان بەسـەردابێ ئـەوە شـەڕێکی قـورس لە نێـوان ئێمە و هێزی گەورە و تەیاری دوژمنـدا دەهاتە پێشـێ، کە بۆ ئێمە دەبووە شـەڕی مان و نەمان و ڕەنگبوو زۆربەشـمان تێدا بچین! نەزمی ڕێڕۆیشـتنی پێشمەرگانەش کەم ببۆوە و زۆر کەس بۆخۆیان بێئەوەی بزانن بەرەو کوێ دەچن هەنگاوی قورس و ماندوویـان هەڵدێنـاوە و دەڕۆیشـتن. فەرماندە دەسـتەکان دواین هێـز و و توانای خۆیان خستبووە گەڕ کە کەسانی دەستەکەی خۆیان بێنێنەوە نێو سەفەکە و نەیەڵن هـەر کـەس بۆ خۆی بە لایەکدا بڕوا. وردەوردە تارمایی لە ڕۆژهەڵاتی ئاسـمانەوە دەردەکـەوت، ئەگـەر ئەوە لەلایەکەوە نیگەرانی لە نزیکبوونەوەی ڕۆژ و ئەویش بە مانای دەرگیر بوون لە شـەڕێکی نابەرابەردا بوو، لەلایەکی کەوە هیوایەکیشـی تێدا بـوو کـە بتوانیـن ڕێگای نێـودێ ببینینەوە. چەند کەسـێک گوتیان گویمـان لە دەنگی سەگوەڕە، دادەی ڕاوەستن! بێدەنگ بن با بزانین وایە! بەڵێ ڕاست بوو دەنگی سەگ دەهـات. دیاربـوو لـە دێیەک نزیک ببووینـەوە. لەو حاڵەدا موهیم نەبـوو کوێیە، هەر کوێیەک بووایە دەچووین، ئەگەر تووشی شەڕیش بووایەن لانیکەم نان و ئاوێکمان دەخوارد و بڕێک هێزمان دەهاتەوە بەر. لەو سـاتەدا دەنگی ئەو سـەگانە بۆ ئێمە لە هەموو مۆسیقایەک خۆشتر بوو. ئێستا لە ڕاستیدا ڕێگامان دیبۆوە، ئەویش بەرەو دەنگـی سـەگەکان بـوو. وردەوردە ڕووناکـی زۆرتـر وەدەرکەوتبوو. هەنـگاوەکان خیراتـر ببوون و دەنگی سـەگەکان نزیکتر. ئەوجـار دەوروبەرمان دەدی و زانیمان کە بەڵێ، لە نزیک قۆڵغەتەپەین. سەگوەڕەکە بە نزیکبوونەوەی ئێمە توندتر ببوو و

وەختێک ئاخر کەسەکانمان لە کۆلانەکانی نێودێدا بڵاوبوونەوە، هەوا ئەوەندە ڕووناک ببوو کە پایەگاکەی دوژمن لەسەر گردەکەی نزیک نێو دێ بەباشی ببینین.

کەس نەیزانی چۆن هەر چوار و پێنجەی بەسەر ماڵێکدا دابەش بووین. ئێمە پێنج کەس چووینە ماڵێک، زۆر بەگەرمی وەریانگرتین. زۆریان پرسیار لێنەکردین، دەیانزانی ڕۆژی پێشوو لە قزڵجە شەڕی قورس بووە و ئێمە لەو شەڕە گەڕاوینەوە، نان و پەنیر و چایان بۆ داناین، بڕێک بووژاینەوە و خەوتین. نزیک نیوەڕۆ هەستاین. ئەو جار حەسابووینەوە، جلە تەڕەکانیان بۆ وشک کردبووینەوە و خواردنێکی خۆشیان بۆ دروستکردبووین. باسی شەڕەکانی شەو و ڕۆژی ڕابردوومان بۆ گێڕانەوە. دەیانکوت دەمانزانی ئەرتەش و پاسدار هاتوونە سەر قزڵجە! دەنگی تۆپ و خۆمپارە دەگەیشتە ئێرەش! باوەشی گەرم و دڵسۆزی ئەو ماڵە هەموو ماندووبوونەکەی لە بیر بردبووینەوە.

ئەمڕۆ باران نەدەباری و هەوریش بە ئاسمانەوە دیار نەبوو، تیشکی خۆر لە پەنجەرەوە هاتبووە ژووری، ڕۆژێکی تازە دەستی پێکردبوو، دەبوو بەرەوپیری بچین. لەگەڵ ئاوابوونی ڕۆژ و تاریک بوونی بەرەبەرەی هەوا، هەموومان لە بەردرگای مزگەوتی دێ کۆبووینەوە. دەبوو بە نزیک پایەگاکەی دوژمندا بڕۆین تا لە چۆمەکە بپەڕینەوە و بڕۆین بەرەو ناوچەی گەورکان.

غەمی قوولّی لە دەستچوونی ئەسمەر و منداڵەکەی بەسەر هەموومانداا قورسایی دەکرد، بەڵام بۆ حەمەی حاجی وەک برێنێک وابوو لەسەر جەستەی کە چاکبوونەوەی نەبوو. بزەی پێکەنینی کەمتر پێوە دیار بوو، مات و کەمقسە و دڵتەنگ ببوو و وەک جاران لە کۆڕ و کۆمەڵی خۆشی و شادی و پێکەنیندا بەشداریی نەدەکرد. ئێمەش بە هەموومان هەوڵمان ئەوە بوو کار و ئەرکی ڕۆژانەی لەسەر شانی کەم کەینەوە و نەیەڵین غەم و پەژارە بەسەریدا زاڵ بێ. سەرەڕای ئەم ڕووداوە دڵتەزێنە ئیرادەی قایم و وزە و توانای ئەو بۆ کار و تێکۆشان هەروا پتەو بوو، وەک هەمیشە لە کۆبوونەوەکاندا بەشداری دەکرد، ئاگای لە بارودۆخی یەکەیەکەی پێشمەرگەکانی گوردانەکەی بوو و لە کاتی

شـەڕیش‌دا وەک فەرماندەیەکـی ژیـر و وریا ئەرکی خۆی بەڕێوە دەبرد. لەو سـاڵە سـەختانەدا کـە کۆمـاری ئیسـلامی گەورەترین لەشـکرەکانی ئەرتەش و پاسـداری لەگـەڵ هەمـوو پسـپۆرانی نیزامیـی خـۆی ڕژاندبوویە کوردسـتانەوە تا ئـەو خەڵکە بەچۆک‌دا بێنێ و ئەو وڵاتە بەتەواوی داگیر کا، فەرماندەیی کردنی بەشێک لە هێزی پێشـمەرگەی کۆمەڵـە لـە نێو جەرگی ناوچـە داگیرکراوەکانی موکریـان‌دا بۆ لاوێکی تەمەن ٢٤ سـاڵە ئەرکێکی ئاسـان نەبوو! حەمەی حاجی کوڕە زەحمەتکێشـی ژیر و نەترس بە سەربەرزی و لێهاتوویی ئەو ئەرکەی تا ئەو ڕۆژەی کە دوو ساڵ دواتر لە شەڕیک‌دا ئەو جار خۆی گیانی بەخت کرد بەڕێوەبرد (٢٠١١/٦/١٦).

بیرەوەریی پێشمەرگەی کورد، عوسمان نۆباری

لێرەدا بیرەوەرییەکانی کاک عوسمان نۆباری سەبارەت بە شەهید «ئەبووبەکر کانیەڕەشی» دەهێنمەوە کە ماڵپەڕی «گیاڕەنگ» بڵاوی کردۆتەوە (٢٠١١/٦/٢٦).

زۆربەی هەرە زۆری شەهیدانی پێشمەرگە، کەسانی خاوەن هیممەت و لەخۆبوردوو و گیانبەختی خاک و گەلەکەیان بوون و گەلێک خەسڵەتی بەرزی مرۆڤایەتییان هەبووە، کە ئەگەر هاوڕێکانیان هەوڵی تۆمارکردن و ناساندنیان بە کۆمەڵانی خەڵک نەدەن، مەترسیی هەیە کە بە تێپەڕبوونی ساڵ، دوای نەوەیەک و دووان، لە بیری خەڵک بچنەوە و وەک چۆن جەستەیان جارێک شەهد کرا، ناویشیان شەهید بکرێ، واتە بەتەواوەتی لە بیری مێژوو بچنەوە. دیارە حیزبە سیاسییەکان هەوڵێک لەپێناو ناساندنیان دەدەن و لە لیستەی شەهیدەکانیاندا ناویان تۆمار دەکەن، بەڵام ئەم کارە فەرمییە گەلێک جیاوازە لەوەی برادەر و دۆست و هاوسەنگەری شەهید، کە لە نزیکەوە دەیناسێ و ئاگاداری هەڵسوکەوت و بیروبۆچوون و هەڵوێستی سیاسی و خەسڵەتە مرۆڤایەتییەکانییەتی، ئەو ئەرکە ڕاپەڕێنێ.

من لێرەدا نموونەیەکی سەرکەوتووی ئەم چەشنە کارەتان بۆ دەهێنمەوە، کە کاک عوسمان نۆباری پێشمەرگەی حیزبی دێموکرات باسی ژیانی پێشمەرگایەتیی خۆی و هاوڕێیەکی شەهیدی دەکا. نووسەر خەڵکی نۆباری ڕۆژاوای بۆکان و پێشمەرگە شەهیدەکەش خەڵکی کانیەڕەشە لە هەمان ناوچە و دراوسێیەتیی نۆبار.

بە ئامانجی کورتکردنەوەی لاپەڕەکان، بەشێک لە سەرەتای نووسەرم هەڵپاچیوە کە بابەتێکی گشتی بوو، بەڵام دواتر ئاوا نووسینەکەی دریژە پێدەدا:

... کاتێک بۆ ئەوەڵین جار شانازیی ئاشنا بوونم لەگەڵ کاک ئەبوو بە نسیب بوو، جێژنی دووی ڕێبەندانی ساڵی ١٣٦٠ بوو. ئەو کات هەم من و هەم کاک ئەبوو ئەندامی یەکێیەتیی لاوان بووین. کاک ئەبوو لەگەڵ کۆمەڵێک لاوی بەهرەمەندی دیکە، کە یەکێک لەوان شەهید سەید عومەری قادری بوو، بەرنامەیەکی هونەرییان هێنابووە نۆبار.

له بیرمه یەکێک له شانۆکان ناوی «سێ برسی» بوو، وا بزانم پاشان جارێکی دیکەش ئەو شانۆیەمان ئیجرا کردەوە. دیارە ئەو شانۆیە سرنجی خەڵکی زۆر ڕاکێشا.

پاش ئەو بەرنامەیە لەگەڵ کاک ئەبوو تێکەڵاویمان پەیدا کرد و قەرار بوو لەوی بەدوا بۆ ئەو جۆرە بەرنامانە منیش یەکێک بم لە هاوکارەکانیان، بەڵام ئیدی بەهۆی هەڵومەرجی ناوچەکەوە زۆری نەبرد کە هەردووکمان لەگەڵ کۆمەڵێک لاوی دیکە کێچ و کوڕ لە ناوچەی بۆکان ڕەسمەن بووینە پێشمەرگە و لە یەکییەتیی لاوانی دێموکراتی کوردستانی ئێران و لە ناوچەی بۆکان سازمان دراین.

لە سەرەتادا و لە چەند دێڕی کورتدا کاک ئەبوو کورێکی خوێندەوار و ڕۆشنبیر و خاوەنبیرێکی پاک و بێگەرد لە ڕاستای بەرژەوەندییەکانی گەلەکەیدا بوو. خۆشکەلام و زۆر جار پێکەنینێکی شیرینی لەسەر لێوان بوو، ئەلاقەیەکی تایبەتی بە موتالا و خوێندنەوە هەبوو و هەر لەو کاتەشدا ئەوەی کە فێری دەبوو بە شێوەیەکی لێهاتووانە دیهێنایە سەر کاغەز. کە دەچوویە ماڵەکەی زۆر بەهاسانی چەندین کتێب و نەشریاتی حیزبیت بەرچاو دەکەوت.

ئەوەندەی من بزانم چەندین وتار و بەرهەمی جۆراجۆری لە گۆڤارە خنجیلانەکەی لاواندا بڵاوکرایەوە؛ ئەو کات کە ئەبوو کانیۆڕەشی لە نووسینەکانیدا باسی لە ڕێز و حورمەت گرتنی یەکتر و پاراستنی بەرژەوەندیی گشتیی حیزب لە نێو خۆمان و خەڵکدا و هەروەها لە قاودانی سیاسەتەکانی ڕژیمی وەک موعتادیی دەکرد، هێشتا زۆر زوو بوو، ئەو بەتایبەت بایەخێکی زۆری دادەنا بۆ ناسینی خورافات لە نێو کۆمەڵگادا و دەیگوت هێندێک شێخ و کۆلکەمەلا هەن کە نەخشی ئەوان زۆر لە نەخشی ئاخوندەکان خرابترە، ئەوانە بەو کارەیان دەیانەوێ خەڵک لە باری عیلمی و زانستییەوە ڕوشد نەکەن و هەروا لە دواکەوتوویی‌دا بمێننەوە.

ئەبوو کانیەڕەشی ئەهلی منمن و پێداهەڵکوتن نەبوو، لە زۆربەی کۆبوونەوەکان‌دا قسەی خۆی هەبوو، هەمیشە ڕەنجی شانی خۆی دەخوارد، ئەو ئاکارە جوانانە بوون کە داهاتوویەکی ڕوونی بۆ کاک ئەبوو بەدی دەکرد. لەسەر تەشکیلات لە بواری تەشکیلاتییەوە کاک ئەبوو خاوەن پێگەیەکی جەماوەری وەک چینی ڕووناکبیر بوو

لـە نێـو هـەر دوو ڕەگەزی ژن و پیاودا، ئەزموونێکی زۆری وەســەریەک نابوو؛ ئەو کە زۆر جاران لە فێرگەی سیاسی ـ نیزامیدا لەسەر تیۆرییەکانی تەشکیلات دەرسی دەکوتـەوە، بەکـردەوەش لە چەندین ناوچەی بۆکاندا ئەو کارەی بەڕێوە دەبرد. ئەو کادرانەی بە خۆشییەوە ئێستا ماون چاک دەزانن کە کاک ئەبوو چەند بە بەرنامە و دەقیـق بـوو لـە کارەکانیدا و هەر لەو کاتـەشدا چەندە مەحبـووب و جێگای ڕێزی بوو لە هەموو ناوچەکاندا، ئەوە لێگەڕێ هێندێک قوڵەچۆماغی چاوبرسی بۆ تەماعی دونیایـە هەمـوو ویژدانی خۆیان دەفرۆشـن و دەبنە چاوســاغی دوژمن، دەنا ئەبوو کانیڕەشـی ئێسـتاش لـە زۆربەی ناوچـەی بۆکاندا هـەروا شـوێنپەنجەی ماوە و خەڵک بە تاسە و حەسرەتەوە یادی دەکەن.

لەســەر شـانۆ دیارە هەر بەتەنیا گۆڤار و ڕۆژنامەکان نەبوون کە کاک ئەبووی شــەهید بیروبۆچوونـی خـۆی تێـدا بڵاودەکـردەوە، بەڵکوو ئەو پێی وابوو شـانۆش میمبەرێکـی دیکەیـە بـۆ پووچەڵکردنـەوەی سیاســەتەکانی کۆمـاری ئیسـلامی، هــەر بۆیــە ئــەو دەیگـوت بـۆ دەربڕینی هەسـت و سـۆزی خەڵـک و ناسـاندنی ئەو فەرهەنـگ و کولتـوورە دەوڵەمەنـدەی گەلـی بەشمەینەتـی کورد ئەوە باشـترین و ئاسـانترین ڕێگایـە، هــەر بۆیە دەسـتی کردەوە بە نووسـینی شـانۆکانی و هێنانیان بۆ ســەر ســەحنەکان؛ دیارە لەو پێیەشدا تووشی ســەختییەکی زۆر هات لەبەروەی ئێمــە زۆربەمـان ئەزموونێکی ئەوتۆمان نەبوو لەســەر شـانۆگەری. جـاری ڕۆژانی ئــەوەڵ و دووهــەم کاتێک تەمرینی پێدەکردین بەردەوام بــە خۆی پێدەکەنین چونکە ئەوەندە لە لامان ســەخت بوو قەت پێمان وا نەبوو بتوانین وەک ئەو شـتەکان ئەدا بکەیـن، بـەڵام چونکـە بۆخۆی کـوڕە کوردێکی دێهاتی بوو و لـە نزیکەوە لە ئێش و ئازارەکانـی خەڵکـی کورد حاڵی بوو دەیزانی باسـی چییان بۆ دەکا و هەر بۆیە ئەو کە شارەزای بواری شانۆ بوو، لەو بارەیەوە ئێمەی تێگەیاند کە ئەرکەکانمان چییە و ئەوەی پێمان دەسپێرێ دەبێ چۆن بەڕێوەی بەرین.

لـە درێـژەی ئـەو کارە هونەرییانـەدا و هونەرنمایـی کاک ئەبـوو لەســەر ســەحنەکان، ڕەنگـە گێڕانـەوەی بیرەوەرییـەک لـەم پێیـەدا خـراب نەبـێ. بەهـۆی

ڕێکوپێکیی ئەو بەرنامە هونەرییانەی کە لە گوندەکان بەڕێوەمان دەبردن، لەسەر یەک تامەزرۆییەکی زۆری بۆ خۆی پەیدا کردبوو، یەکێک لەو گوندانەی کە خەڵکەی داوایان کردبوو ئەو بەرنامەیان بۆ نیشان بدەین گوندی قەرەگۆێز بوو، کە ئەوەندەی لە بیرم مابێ پێم وایە مۆڵگەیەکی ڕژیمیشی لێبوو؛ ئەو ڕۆژە لە ئاوایی حاشیاباد بووین. لای ئێوارێ بەڕێز کاک هەیاس، کە ئەو کات بەرپرسمان بوو کوتی ساز بن ئەمشەو ئەم بەرنامەیە دەبەین و لە گوندی قەرەگوێز پێشانی خەڵکی دەدەین و زۆرمان پێخۆش بوو؛ هێشتا ڕووناکی مابوو کە گەیشتینە نێو ئاوایی، زوو نان و چامان خوارد و چووینە مزگەوت کە ڕوانیمان سوێندت خواردبا کە شەش کەس لە نێو ئاوایی، دانەماوە ڕەنگە سوێندت لێنەکەوتبایە. ورد و درشت و پیر وجوان هەمووی هاتبوون،ئەوەی کە دەمەوێ لێرەدا باسی بکەم لێهاتووی و هونەرنمایی کاک ئەبوویە لەسەر سەحنەکان. یەکێک لەو شانۆیانەی کە هەر بۆخۆشی نووسیبووی، شانۆیەکی کۆمێدی بوو بەناوی «سەلمانی»؛ لەو شانۆیەدا کاک ئەبوو پینج شەش دەقیقە لە پیشدا دەچووە سەر سەحنە، لەو ماوەیەدا حەرەکاتێکی دەکرد کە تەماشاچی لەوێ مەحاڵ بوو کە خۆی پێڕابگیرێ، لەو کاتەدا بوو کە کاک حەمەدەمین قارنجە بانگی کردین کە چووین و لە کونی پەردەکەوە ڕوانیمان هیچ کەسێک ئاگای لە خۆی نەمابوو کابرایەک لە پێشەوە دانیشتبوو و یەکدوو دەدانیشی دیار بوو کەوتبوون، ئەوەندە بە کوڵ و خۆش پێدەکەنی جاری وا بوو گەشکەی دەگرت، لەگەڵ پێکەنینەکەشیدا لیکی بە زاریدا دەهاتە خوارێ. بۆیە لەوێ و لەو سەحنەیەدا بۆمان دەرکەوت کە کاک ئەبوو چۆن بە ناخی ئەو خەڵکەدا چۆتە خوارێ و بۆ دڵخۆشکردنی ئەوان هەر شتێکی کە لە دەستی بێ دەیکا.

ئەوەی لە مەراسم و کۆبوونەوانەدا کەمی هەبوو و دەبوو پێمان با تەنیا کامێرایەک بوو کە ڕەنگە ئێستا بۆ گێڕانەوەی ئەو بەسەرهاتانەش پێویستی بەو کورتە نووسراوەی منیش نەکردبا.

مەسەلەی دەرەبەگەکانی ناوچە

ئـەوەی کـە زۆر جار کاک ئەبووی ئازار دەدا مەسـەلەی ئاغـاوات و دەرەبەگەکانی کوردسـتان بوو، زۆر جار دەیکوت شـیرازەی نێو کۆمەڵگا ئەمانە تێکیانداوە و هەر ئەوانەش بوونەتە فاسیلەی تەبەقاتیی نێو خەڵکی هەژار و لێقەوماو. کاتێک بە ڕێدا دەڕۆیشـتین لە زۆربەی هەرە زۆری ناوچەکانی کوردسـتان و بەتایبەت لە ناوچەی بۆکان و مەهاباد ئەو ئازارەی زیاتر هەست پێدەکرد، هەتا چاو هەتەر دەکا باشترین لـە زەوی‌وزارەکانـی ئـەو ناوچانە، ئەوە ئاغاکانن کە دەسـتیان بەسـەردا گرتووە و بێئەوەی زەحمەتێکیان پێوەکێشابێ هەزاران‌هەزار یەکتار زەوییان بەزۆر لە ڕێگای غەیرەقانوونییەوە دەسبەسەردا گرتووە و بەئاشکرا خوێنی ئەم خەڵکە دەمژن. ئەمانە بێجگە لە کۆێخاکانیان بۆخۆشیان بەدایم لە تەعقیبی خەڵکدا بوون و بوونەتە باعیسی ناکۆکی لەنێو کۆمەڵگادا، خەڵکیان کردۆتە جاسووس لەسەر یەکتر و هەموو شتێکی خەڵکیان بۆ خۆیان بە حەڵاڵ زانیوە و لە سەرانەی مەڕومالاتەوە بگرە هەتا دەغڵ‌ودان و تەنانەت لە سووڕانەی ئەو کچانەی بە مێرد دەدرێن خۆش نابن، سەرەڕای هەموو ئەمانە هەتا هیچ کات حازر نین و دەعێیان نایە نە لەگەڵ خەڵکی خزمایەتی بکەن و نە لە شایی و شینی خەڵکدا بەشدار بن. کاک ئەبوو ئەوانەی بە خاڵی هەرە لاوازی نێـو کۆمەڵـگا و یەکێک لە ئاواتە پیرۆزەکانی ڕزگار کردنی هەمووی ئەو ناوچانە لە دەست ئەو ملۆزمانە و ئەسپاردە کردنی بە خەڵکی هەقدار و برسی بوو.

بڕوا بە یەکسانیی ژن و پیاو

کاک ئەبـوو وەک ئینسـانێکی دێموکـرات باوەڕێکـی زۆری بە بەرابـەری ژن و پیاو هەبـوو، بۆ ئەم مەبەسـتەش لە زۆربـەی کارەکانی‌دا بەکردەوە ئەم ئەرکەی عەمەلی دەکرد، بۆ نموونە لە کارە ئەسـڵییەکانی، وەک کاری تەشـکیلاتی و هەسـتەی نهێنیی حیزبـی و هەروەهـا نووسـینی دەقـی شـانۆیی و چەندیـن کاری دیکـەی‌دا ژنـان و کچانـی خوێندەواری شان‌بەشـانی پیـاوان بەشـداری پێدەکـردن و زۆریـش تێیـدا سـەرکەوتوو بـوو. ئـەو پێی وابـوو بەبێ بەشـداری کردنی هەرکام لەو دوو بەشـە سـەرکەوتن مەحاڵـە و خەباتەکـە ناتـەواو دەمێنێتـەوە. لەلایەکـی دەیکەشـەوە کاک

ئەبـوو پێی وابوو بەشـێکی زۆر لە ژنانیش نیسـبەت بە مافەکانـی خۆیان تاوانبارن، بـۆ نموونـە زۆر جاران دیتراوە کە بە چوار ژنان مێردێکیان بووە، باشـە ئەوە یەک نەیزانـی دوو نەیزانـی چۆن دەکرێ بە هەموویان بڵێ گێل و نەزان، جیا لەوانە وەک دەبینیـن زۆرجـاران پیـاو بەهـۆی ئیـش و کارەوە لە مـاڵ نییە و لە ماوەیـەدا تەنیا ئـەوە ژنـە کـە وەک خوشـکی گـەورە یان دایـک یان ژنی گـەورەی ماڵێ لە ترسـی ئابـڕوو چـوون هەمـوو دەسـتوور و نەریتە کۆنەکانـی پیاو بەڕێوە دەبـا. هەر بۆیە ئەو کە ڕێچکەشکێن و یەکێک لە لایەنگرانی یەکسانی بوو، تەبیعەتەن لەگەڵ ئەوەی ڕێزێکی تایبەتی بۆ خوشکە مەستوورەی هاوسەری دادەنا و هەر لەو کاتەشدا هەم ڕێنوێـن بـوو بۆی و هەم دەستیشـی ئاوادانـە کردوو بۆ هەر کارێکی کـە لەم بوارەدا ئەنجامی بدا.

بێشـک هـەر دایـک و بابێک دەبێ ئەوەی لە مێشـکی خـۆیدا زمزمە کردبێ، کە چ داهاتوویەکـی پـڕ لـە خێر و خۆشـی بـۆ منداڵەکەی بـەدی بێنێ و لـە منداڵەکەش زیاتـر خـەون بە حـەز و ئاواتەکانییەوە دەبینێ، کاک ئەبـوو زۆر زیاتر لە هەمووی ئەوانەش هیوای بە داهاتووی تڕووسـکەی سـاوا و خوێنشیرین بوو و ئاواتی ئەوە بـوو کـە بـە جوانترین شـێوە پەروەردە بـێ، کە بەخۆشـییەوە بەهۆی دڵسـۆزی و وەفاداریـی دایکـی ئەو ئاواتەشـی هاتۆتە دی، دیارە تڕووسـکەخانیش کە لە داوێنی ئەم بنەماڵە شۆڕشگێڕانەدا لەدایکبووە ئەو ناو و ناوبانگەی بە قەد گەورەیی خۆی پاراسـتووە. ئـەو کە لە ئوروپـا خوێندوویە و گەورە بـووە، زانیویە چۆن کەڵک لە عەسری ئەمڕۆی سەردەم وەرگرێ و هەروەها پابەندبوونی خۆشی بە فەرهەنگ و کولتووری دەوڵەمەندی نەتەوەکەی هێشتۆتەوە.

بریندار بوونی کاک ئەبوو و قسەیەکی خۆش

وا بزانم هاوینی ساڵی ١٣٦٢ بوو ئێمە یەکییەتیی لاوان وێڕای کومیتە شارستانی بۆکان و بەشێک لە هێزی بەیان بۆ بەڕێوەبردنی جەوڵەیەکی سیاسی ـ نیزامی چووینە ناوچەی ئاڵەشینی بۆکان. دوژمن هەر لە سەرەتاوە کە چووینە ئەو ناوچەیە زۆرمان پێ حەساس

بـوو، لـە ماوەیەکی کـورتدا نیروویەکی زۆری لە بۆکان و سـاینقەڵا کۆکردەوە و شـەوێکی کە لـە ئاوایی ئەربەنـووس و دەوروبەری مابووینەوە بۆ بەیانی هێرشـی کردینە سـەری. لەو شـەڕەدا جاش و پاسـدارێکی زۆر کوژران ئێمە چەند شەهید و چەند بریندارمان دا، کە من لەگەڵ داوای لێبووردن لە شەهیدەکان تەنیا کاک هەمزەی حیجازی و کاک مەنسووری سواڕە و هەروەها لە بریندارەکانیش کاک قاسمی باقیم لە بیرماوە، دیارە کاک ئەبووش یەکێک بوو لە بریندارەکان، لاقی ڕاستی بریندار ببوو، هەر ئەو شەوە بریندارەکانیان ڕاگوێست بۆ نەخۆشخانە؛ لە ڕێگا لە یەکێک لە گوندەکانی ناوچەی پیە محەممەد لادەدەن کە شتێکیان بدەنێ بە بریندارەکان. لەو کاتەدا ژن و منـداڵ دەچنە سـەر ماشـێنەکە و وەک هەمیشـە بەداخ بوونی خۆیـان لەو وەزعیەتە دەردەبـڕن و ژنێـک دەڵـێ هەی چاوی دایکتان کوێر بـێ، کاک ئەبووش دەڵی چاوی دایکی خۆت کوێر بی، ژنەکە دەڵی کاکە گیان خۆ بۆیەم وا نەکوت ئەتۆ نارەحەت بی، کاک ئەبووش بە پێکەنینەوە دەڵێ دایە گیان منیش بۆیەم وا نەکوت تۆش نارەحەت بی، ئاخر ئەمن دایکم زۆر خۆش دەوێ.

خولیای کاک ئەبوو بۆ زادگاکەی

لـە دڵـە گەورەکـەی کاک ئەبـوودا گەلێـک هیـوا و ئاواتـی گـەش بە دی دەکـرا؛ ئەو شـانازی دەکرد بە هەموو کانیاوەکان و هەرگاشـەبەردێک و مشتەخۆڵێکی ناوچەی پڕپیت و بەرەکەتی بۆکان؛ وێردی سـەرزاری ئەو گشـت شاعیر و ئەدیب و هەموو هونەرمەندانـی دەڤەرەکـە بـوو. ئـەو دەیزانـی ئـەم ناوچەیـە لە بـاری کولتووری و مێژوییەوە ڕابردوویەکی دوورودرێژی هەیە، بۆیە زۆر جار دەیکوت و یەکێک لە خەونە کەسـک و سـوورەکانی ئەوە بوو کە خۆزگە کەسێک هەبایە کە مێژووی ئەم ناوچەیەی وەک خۆی چۆن هەیە ئاواش نووسـیبایەوە و ئەو کات بۆ هەموو کەس مەعلـووم دەبـوو کە ئـەم ناوچەیە لە هەموو بارێکەوە چەنـدە دەوڵەمەندە. هەر ئەو خۆشەویسـتییەش ببوونـە هـۆی ئەوەی کە سـاتێک لەو خەڵکـە دانەبڕێ و هەر لەو پێناوەشدا گیانی شیرینی خۆی فیدای خەڵک و خاکەکەی کرد.

دیـاره دڵخۆشـییەکی کـه هەمـه ئەوەیـه که کاک ئەبـوو له نێو هێزی خرۆشـانی گەڵدا و بەتایبەت له نێو چینی ڕووناکبیردا قەڵایەکی ڕێکخستنی وەهای بینا کردووه بـۆ خـۆی و نەتەوەکـەی که تـا چەندین نەسـڵی دیکەش نـاوی هەروا بـه زیندووی دەمێنێتەوە.

پێویسـته بگوتـرێ کـه ڕۆژی یـازدەی پووشـپەری سـاڵی ١٣٧٠ هاوڕێیـان کاک ئەبووبەکـری خـزری ناسـراو بـه ئەبـوو کانێڕەشـی و کاک جەلیلـی ڕەحیمیان بۆ ئەنجامدانی مەئموورییەتێکی حیزبی دەچنە گوندی حسـێن مامەی سـەر به ناوچەی ئەحمەدی کۆری بۆکان که لەسەر جادەی میاندواو و بۆکان هەڵکەوتووه، بەداخەوە بەهـۆی ناپاکیـی خۆفرۆشـێکەوه شـوێنی حاوانـەوەی هاوڕێیانمان ئاشـکرا دەبێ و دوژمـن بـه هێزێکی زۆرەوه که له بۆکان و میانـدواو کۆی کردبۆوه، هێرش دەکاتە سەر ئەو ماڵەی که کاک ئەبوو و کاک جەلیلی لێدەبێ، به هەموو چەکێکی قورس و نیوەقورس ئەو ماڵە دەدەنە بەر دەسـرێژ و ماڵەکەیان به سـەردا دەڕووخێنن. پاش ماوەیـەک ئینجـا به لۆدێر تەرمی بێگیانـی هەردووکیان له نێو ئاور و خاک و خۆڵ دێنەدەرێ و دەیانبەن بۆ شـوێنێکی نادیار که تا ئێسـتاش مەعلووم نییە لەکوێ ئەم دوو شەهیدە به خاک سپێردراون.

بێشـک شـەهیدبوونی ئـەم دوو تێکۆشـەرە لـه پێشدا خەسـارێکی گـەورە بوو بـۆ حیـزب و پاشـان بۆ کومیتە شارسـتانی بـۆکان و خەڵکـی بەئەمەگـی ناوچەکە. لـه بیسـتەمین سـاڵوەگەڕی شـەهیدبوونی ئـەم دوو کادرە بـەوەج و ئـەم دوو قەڵەمبەدەسـتە و ئـەم دوو پێشـمەرگە چاونەترسـە، جارێکـی دیکـه لـه بەرامبـەر گەورەیی و لەخۆبوردوویی‌یان چۆک دادەدەم و کرنۆشیان بۆ دەبەم.

ڕووحیان شاد و ڕێگایان بەردەوام بێ.

مامۆستا حەسەنی قزڵجی، بیرەوەریی حەسەن ماوەڕانی، هاوکارێکی حیزبی

ئەوەی لێرەدا دەکەوێتە بەر چاوی خوێنەر، وتارێکە ڕێزدار حەسەن ماوەرانی نووسیویەتی و لە ساڵی ٢٠١٢ لە ماڵپەڕی «ڕاڤە»دا بڵاوی کردۆتەوە. [1]

مامۆستا قزڵجی دوای گەڕانەوە نێوخۆی وڵات، ماوەیەکی کەم لە بۆکان و بەگشتی کوردستان مایەوە و پاشان چوو بۆ تاران. لەوێ وەک ئەندامی کومیتەی ناوەندیی حیزبی تووەی ئێران، لە پەیوەندیی حیزبدا بوو و ڕۆژنامەی «مەردوم» ئۆرگانی حیزبی بە زمانی کوردی بڵاو دەکردەوە. هەر لەوێش بوو، کە هاوڕێ لەگەڵ بەرپرسانی سەرەوەی حیزب وەک نووردین کیانووری و ئیحسانی تەبەری و یەک لەوان، عەلی گەلاوێژدا گیرا و لە زیندانی ئیڤینی تاران گیانی لێ ئەستێندرا.

لە ماوەی ژیانی مامۆستا لە تاران و کار کردنی لە دەفتەری حیزبی تووەی ئێراندا، کاک حەسەنی ماوەڕانی، وەک ئەندامی حیزب، یەک لەو کەسانە بووە کە پەیوەندیی نزیک و ڕۆژانەی لەگەڵیدا بووە و بێگومان یەک لە باشترین کەسانێکە کە شارەزای ژیانی ڕۆژانە و ئەرک و کاری حیزبیی مامۆستا لە تاران بێ. ئێستا ٣٠ ساڵێک دوای ڕووداوەکان، کاک حەسەن بابەتێکی سەبارەت بە مامۆستا نووسیوە و لە ڕۆژانێک دواوە کە ئەگەر ئەو و چەند کەسی دیکەی نزیک بە حیزب بۆمانی نەگێڕنەوە، وا هەیە لە تاریکیدا بمێنێتەوە و لە دواڕۆژدا کەسیان لێ ئاگادار نەبێ. بەختەوەرانە، ئێستا ساڵانێکە تەپوتۆزی حیزبایەتی کردن بەو شێوەیەی کە ئەو دەم باو بوو، نیشتۆتەوە و ڕووناکبیری کورد بە سەربەخۆییەکی زیاتر و دوور لە دەمارگیریی حیزبی دەڕوانێتە مێژووی کوردستان و ڕووداوەکانی ڕابردوو، ئێستا زۆرن ئەو کەسانەی کە بەرژەوەندیی گشتیی گەلی کورد دەخەنە پێش بەرژەوەندییە حیزبییەکەیان، دیاردەیەک کە بەداخەوە لە ڕابردوودا بەراوەژوو بوو!

من دڵنیام کاک حەسەن بیرەوەریی زیاتریشی لەو ساڵانەی ژیانی مامۆستا

1. http://www. rave online. org/syasat/H_Qzilci_He_Ma. php

هەیە و کەسانی دیکەی دەوروبەری مامۆستاش لەو سەردەمەدا، بۆ نموونە، کاک ناسری شافیعی و مامۆستا مەلا سالّحی ئیبراهیمی، کە لێرەدا ناویان هاتووە، دەتوانن زانیاریی زیاترمان لەسەر ژیان و کارەکانی بدەنێ. ئەوە ئەرکێکی گرنگی نیشتمانییە و کەسایەتیی مرۆڤێکی هەلّکەوتەی گەلەکەمان لێیان دەخوازێ کە لە بەرانبەری‌دا بێدەنگ و کەمتەرخەم نەبن.

پێویستە بە گوتن ناکا کە ڕاگواستنی وتاری کاک حەسەن بەواتای پەسند یا ڕەد کردنەوەی قسە و بۆچوونەکانی نییە و ئەو خۆی بەرپرسە لە بەرانبەر ئەو شتانەی وا نووسیونی یا ئەو بۆچوونانەی وا سەبارەت بە هەندێک کەس دەربڕیون.

بە یادی مامۆستا حەسەنی قزلّجی

لە مێژووی کورددا گەلێ کەسایەتیی مەزن هەبوون کە بەداخەوە ئەو جۆرەی کە شیاوی ڕێزیانە قەدریان نەگیراوە و یادیان ناکرێتەوە. یەکێ لەو زانا و بلیمەت و خەباتکارانە مامۆستا حەسەنی قزلّجییە کە لە ڕێکەوتی ١٩١٤/٩/١٥ لە بنەماڵەی کوردپەروەر و زاناپەروەری قزلّجی (تورجانی‌زادە) لەدایکبووە و ساڵی ١٩٨٣ لە بەندیخانە ئێڤینی تارانێ‌دا لە ئەنجامی ئەشکەنجە و ئازاری پیاوکوژەکانی خومەینی و جەلادەکانی کۆماری ئیسلامی‌دا شەهید کرا. مامۆستا قزلّجی نووسەر و ئەدیب و ڕۆژنامەوانی هەرە لێهاتووی سەدەی بیستەمی کورد بوو کە خەباتی ئەدەبی و سیاسیی خۆی لە کۆمەڵەی ژ. کدا دەسپێکرد و هەتا دوا ڕۆژی ژیانی کە سەرتاسەری پڕ لە ئاوارەیی و چەرمەسەری بوو، وازی لە تێکۆشان و بەتایبەت نووسین نەهێنا.

هێمن، هەژار، محەممەد مەسعوود، محەممەدی مەلا کەریم، جەلال دەباغ، ڕەفیق سابیر، کەریمی حیسامی، مامۆستا زەبیحی، گۆران و دلّزار و دەیان نووسەر و شاعیر و ئەدیبی کورد هاوڕێیەتییان کردووە و لە تیشکی زانستی وی بەهرەیان وەرگرتووە.

پێکەنینی گەدا، کە کۆمەڵە چیرۆکێ زاتیریی نووسراوەی مامۆستایە و لە ڕاستی‌دا ئاوێنەی کۆمەڵگای کوردەواریی ئەو سەردەمە و ڕەنگدەرەوەی ژیانی خۆیەتی لە ئاوارەیی‌دا، لە مێژوویی ئەدەبیی کورددا بێوێنە دەمێنێتەوە. لە سەردەمی کۆماردا

گۆڤاری هەڵاڵەی لە بۆکان بڵاوکردەوە و بۆ ڕۆژنامەی کوردستانی دەنووسی. پێشەوا قازی محەممەد هەمیشە دووپاتی دەکردەوە کە بریا دە کەسی وەک مامۆستامان هەبا.

لەپاش ڕووخانی کۆمار پەڕەوازەی باشوور دەبێ و ڕۆژنامەی ڕێگا دەردەکا، پاشان لە پەڕەوازەییدا هاوکات لەگەڵ کاری ڕۆژانە، کە بریتی بوون لە کشتوکاڵ، پێشنوێژی لەباتی مەلای دێ، بۆیاخچێتی، کرێکاریی چێشتخانە، میرزای کاسبکاران و... یارمەتیی دەرکردنی «خەبات»، «ڕێگای ئازادی» و دەیان بڵاوکراوەی تری خەباتکارە کوردەکانی باشووری دەدا. لە پەڕەوازەییشدا دەکەوێتە زیندانی ڕژیمی عێراق و ماوەی سێ ساڵان لە بەغدا دەکەوێتە بەندیخانە. لە زیندانی بەغدادا دەگەڵ مامۆستا گۆران، شاعیری مەزنی کورد و عەزیز محەممەد تێکۆشەری بەناوبانگی کورد، کە پاشان بوو بە سکرتێری حیزبی شیووعیی عێراق هاوبەند و هاودەم دەبێ. پاشان بە یارمەتیی حیزبی شیووعی ڕەوانەی ئاڵمانی دێموکراتیک دەکرێ و پاش ساڵێک لە بولغارستان نێشتەجێ دەبێ. لەوی لەلایەن حیزبی تووەدەی ئێرانەوە قواستراوە و بۆ ماوەی ١٥ ساڵان بەرنامەکانی ڕادیوی پەیکی ئێران بە کوردی و عەرەبی بەڕێوەدەبا.

پاش شۆڕشی ١٩٧٨ی ئێران گەڕایەوە نیشتمان و دوای پتر لە ٣٥ ساڵ بە دیداری خاوخێزانی شاد بۆوە.

لە تاران ڕۆژنامەی مەردم بە زمانی کوردیی بڵاوکردەوە و پاش هێرشی ڕژیم بۆ سەر حیزبی تووده کەوتە زیندانی کۆماری ئیسلامییەوە و لە ئەنجامی ئەشکەنجە و ئازاری پیاوکوژەکانی ڕژیمدا کۆچیدوایی کرد.

ئەم نووسراوەیە وردە بیرەوەرییەکانی خۆمن کە ماوەیەکی وەک خوێندکاری بەردەستی لەبەر ڕووناکایی زانستییانەی ئەو بلیمەتەدا بەهرەم لە بیری پێشکەوتووانەی وەرگرتووە و گەلێک شتی لێ فێربووم کە تەنانەت لە زانکۆکانیشدا ناکرێ فێریان بی.

بە مێرمنداڵی زۆر جاران ناوی مامۆستا قزڵجیم لە زمانی گەورەکان بیستبوو،

بەتایبەت لە کاتی بڵاوکردنەوەی بەشی کوردیی پەیکی ئێران‌دا، ڕادیۆی حیزبی تووده‌ی ئێران که له ساله‌کانی ١٩٦٦/ ١٩٦٧دا تاقه ڕادیۆیەک بوو به دروستی دەنگی شۆڕشی چەکدارانەی کورد و تەنانەت شۆڕشی کوردستانی باشووریشی بەتەواوەتی بڵاو دەکردەوە.

بە میژمندالّی و سەرەتای گەنجێتی چەندین جاران گوێم لە بەرنامەکانی دەگرت، بەتایبەت له زنجیرەباسێکی مامۆستا لەسەر حاجی قادری کۆیی که دەنگی لەسەرەخۆی مامۆستا قزلّجی ئەوەنده بەهەستەوە بوو که کاری دەکرده سەر گیانی هەر مرۆڤێک، بەتایبەت گەنجی کوردی میٚشک پڕ پرسیاری وەڵام وەرنەگرتۆوەی وەک من.

له ساڵی ١٩٧٨ که پاش ئازادبوون له بەندیخانەی ڕژیم من و هاوڕێکانم به گەرمی و تونـدی خەریکی خەباتی سیاسی بە لایەنگریی حیزبی دێموکراتی کوردستان بووین و خوێندن و ژیانی ئاساییمان وەلانابوو و به قەولی مامۆستا هەر خەریکی هەڵبەزهەڵبەزێ بووین، بۆ جارێکی تر دەنگی مامۆستام گوێ لێبوو، بەڵام نەک له ڕادیۆ، بەڵکوو لەسەر تەلەیفوون.

له تاران من و حوسێنی برام له شوقەیەکی‌دا دەژیاین که هی خاڵم، محەممەدی سێڕاجی بوو. شوقه چ شوقه، پتر وه مقەر دەچوو هەتا ماڵ. دێموکرات، تووده‌یی، شیووعی، فیدایی و هەر کەس بایی دەنکەجۆیەک پێوەندیی به شۆڕشەوه هەبا لەوێ سەری وەدەردەنا. به خۆشییەوه ئەو سەردەم باوی دژایەتیی سیاسی له گۆڕێدا نەبوو و خەڵک زۆرتر یەکگرتوو بوون. تاقەتیان بۆ گوێ گرتن له یەکتری هەبوو. منیش هەم کۆنە زیندانیی سیاسی بووم و هەم دێموکرات بووم و هەم دۆستایەتییەکی گەرمووگوڕم لەگەڵ شیووعییەکان و تووده‌ییەکان هەبوو و هەم بەهۆی خوێندکاربوون و کار لە بنکەی چاپەمەنی‌دا، ناسیاو و برادەرم زۆر بوو، ماکەی ئەو جموجوولّه بووم له شوقەکەدا. حوسێنی برام، ڕەوانی شاد، له خۆپێشاندانەکانی زانکۆی تاران‌دا زۆر بەگوڕ هەڵدەسووڕا و به بۆنەی ئەویشەوه ماڵەکه هێندەی تر هاتوچۆی لەسەر بوو.

شــەوێک دانیشــتبووین و باس و هەڵڵای دەمەقاڵەی سیاســی لە گۆڕێدا بوو کە تەلەیفــوون زرینــگاوە. هەڵمگــرت و گوتــم فەرموون، لەپــڕ دەنگی مامۆســتا قزڵجیم گوێ لێبوو کە بە هەمان لەســەرەخۆیی ســڵاوی کرد و پرســی کە مااڵی ئێمەیە یان نا؟ ڕســتەکە تەواو نەببوو گوڕاندم وســت بن، مامۆســتا قزڵجییە. دەســبەجێ کوتم ســەلام مامۆســتا قزڵجی. هەموو برادەران بە بیســتنی ناوی مامۆستا بێدەنگ بوون. دەمزانــی کــە خاڵم، ڕەوانی شــاد بێ، حەمەدەمینی ســێڕاجی تەلەیفوونەکەی داوە بە مامۆســتا قزڵجی و ڕەحمەتی کاک کەریمی حیســامی. دەســبەجێ خۆم بە مامۆســتا قزڵجی ناساند و گوتم کە حەسەنی خوشکەزای کاک حەمەدەمینم. گەلێک پرسیاری لەســەر وەزعی ئێران کرد کە وەاڵمم داوە و دڵنیام کرد کە کاتی چاوپێکەوتن و بە دیداری و ســەربەرزبوونمان هاتووە. ئەوە یەکەم جار بوو کە شــانازیی قســەکردنم لەگەڵ ئەو زانا بلیمەتە بە نسیب دەبوو.

ماوەیــەک بەســەرچوو، شــۆڕش ســەرکەوت و مــن و هاوڕێیانیــش ســەرقاڵی کاری حیزبایەتــی و هەڵبەزهەڵبــەزێ بووین، جاروبــارەش ســەرێکی تارانم دەداوە بــۆ خەبــەردار بوون لــە خوێندن و زانکۆ. لە یەکێ لەو ســەفەرانەدا کۆنە برادەرێکی زیندانــم، ئاســەفی ڕەزمدیــدە کە ببوو بــە ئەندامی کومیتــەی ناوەندیی حیزبی تووده (لــە بەندیخانــەی ئیڤیــن شــەهید کــرا)، من و چەند کەســی تری بانگهێشــتن کردبوو. چوومــە دەفتــەری حیزبــی تــووده کە لەوێڕا بەیەکــەوە بەرەو مااڵیــان بڕۆینەوە. لە دەفتــەری حیزبــی تووەدا کە وەژوور دەکەوتی میزێکیان دانابوو و چەند کورســی لە پشــتەوە و کادرێکی دەبیرخانە و یەکدوو کەســی یارمەتیدەر بۆ ڕێنوێنی کردنی خەڵــک و چاوەدێــری کاریــان دەکرد. یەکــێ لەوانە کۆنە هاوبەندم بــوو و یەکترمان بــاش دەناســی. کــە منی دیــت بەرەوپیلمەوە هــات و پاش چاک و چۆنــی کوتی ئەو پیرەمێردەش کوردە، نازانم کێ لێرەی داناوە و ئەویش هەر کیانووری دەناســێ کە لێرە نییە و درەنگ دێتەوە؛ دەڵێ لە بولغارستانەوە گەڕاوەتەوە، بزانە کێیە؟

هەر بیرم بەالی مامۆستا قزڵجییەوە نەبوو. چون بە خەیاڵی من ئەو تەلەیفوونی مااڵــی ئێمــەی هەبــوو و گەر بهاتباوە زەنگی بۆ ئێمە لێدەدا. کە ســڵاوم لێکرد و بە

دەنگـە نەرمەکـەی وەڵامی دامەوە ئامێزم پێداگرت و خۆم پێناسـاند. بە گەنجەکانم گوت مااڵتان نەشێوێ ئەوە مامۆستا قزڵجییە و بەخێر ئەندامی کومیتەی ناوەندیتانە. دەسبەجێ بەرەو دەفتەری کاکە ڕەزای شەڵتووکی وەسەرکەوتین، بزەیەکی هاتێ و گوتـی لـە دەفتەری حیزبەکەشـماندا مەگەر دێموکرات بە هانای پیـاو بگا، دەنا پیاو سەقەت دەبێ، باش بوو تۆ پەیدا بووی و لەو چاوەڕوانییە دەربازت کردم.

کاکە ڕەزا شـەڵتووکی کە ماوەی ۲۵ سـاڵان لە زیندانەکانی شـادا بە سەربەرزی مابـۆوە (لـە سـاڵی ۱۹۸۳ لـە زیندانـی ئێڤین‌دا بـە جەزرەبە کۆچی‌دوایـی کرد) زۆر بە ڕووخۆشی و ڕێزەوە باوەشی بە مامۆستا داگرت و بەخێرهاتنەوەی کرد و گەلێک سەرکۆنەی برادەرەکانی بەردەرگای کرد کە بۆ یەکجاراست نەیاننارد‌وتە سەرێ. پاش هێندی قسەوباس دەگەڵ ئاسەف و کاکە ڕەزا و مورتەزا باباخانی (هەم ئاسەف و هەم مورتەزا ساڵی ۱۹۸۳ لە بەندیخانەی ئێڤین شەهید بوون. مورتەزا هاوڕێیەکی کۆنی من بوو کە لەگەڵ خوشکم زەماوەندیان کرد و پاش لەدایکبوونی منداڵی دووهەمی گیرا و بەداخەوە نەیتوانی پێگەیشتنی کچە ژیرەکانی ببینێ) بۆ نانخواردن چووینەوە ماڵی ئاسـەف. پاشـان من لەگەڵ کاکە ڕەزا سـازام کە هەتا ئەوان ماڵ و شـوێن بۆ مامۆسـتا جێبەجـێ دەکـەن من لەگەڵ خۆم ببەمەوە مەهابـاد و لەوێڕا بەڕێیکەمە بـۆکان بۆ دیتنی ماڵ و منداڵەکانی و پاشـان بۆ تارانـی بنێرمەوە. دیار بوو نەدەکرا دەسبەجێ لە دەست برادەر و دۆستەکانی تاران دەرباز بین، هەر بۆیەش دوو ڕۆژان لە تاران لە شوقەکەی من و حوسێنی برام ماینەوە و گەلێک لە گەنجەکان هاتنە دیداری مامۆستا و گەلێک لە کوردەکانی تری دەوروبەر هاتن و چاویان بە مامۆستا کەوت. مامۆسـتا قزڵجی کە لە سـەردەمی کۆمارەوە پەڕەوازەی هەندەران ببوو یەکەم جار بـوو کـە هاتبووە تاران و بە قەولی خـۆی «ولاتی عەجەمەکان»ی دەدیت. بە گاڵتەوە گێڕایەوە:

لە تەیارەدا لەگەڵ ئەمیری نیکئایین (ئەندامی کومیتەی ناوەندیی ح. ت) بەیەکەوە هاتینەوە، کە گەیشتینە سەر ئێران و لە ئەرز نیزیک بووینەوە هەتا چاو کاری دەکرد هەر ئەرز و شـاخی ویشـک دیار بوو. لە بولغارسـتان هەمیشە ئەمیر باسی جوانیی

گوڵ و گوڵزاری ئێرانی دەکرد. پێم گوت ئەمیر ئەوەیە مەملەکەتی گوڵ و بولبول، خۆ نە تەڕایی تێدایە و نە شینایی.

لەکاتی هاتنمان بەرەو مەهاباد هەرچی لە کوردستان نزیکتر دەبووینەوە مامۆستا پتر دەکەوتە سەر زەوق و وردە بیرەوەرییەکانی لە سەردەمی کۆمار دەگێڕاوە. زۆر بە ڕێز و حورمەت و خۆشەویستی باسی پێشەوای دەکرد. باسی مامۆستا تورجانیزادەی دەکرد کە هەم مامۆستای خۆی بووە و هەم مامی بوو. زۆر بە ڕێز و خۆشەویستی باسی مەلا عەبدوڵڵای داودی، مەلای خەجێی دەکرد و ئەوی بە دانەری سەرەکیی بیری دامەزراندنی کۆمەلەی ژ. ک دەزانی. دەیگوت کە بەرلە کۆمار تاقە ئاسەوارێکی دەسەڵاتی ئێران لە مەهاباد فەرماندارێکی تریاکی بوو بە ناوی «سریع القلم» کە پیاوێکی شێعردۆست بووە و بەکردەوە هیچکارە. مامۆستاش لە دایرەی فەرماندارییدا دامەزرابوو و وەک باسی دەکرد کارەکەیان تەنیا نووسینی چەند نامەی دایرەیی بووە و بەس. زۆربەی کاتەکەیان بە باسی ئەدەبیات و شێعر گوزەرابوو. لە ڕاستیدا مەحکەمەی پێشەوا ناوەندی دەسەڵات بووە و کاروباری شاری بەدەستەوە گرتبوو. دەیکوت کە فەرماندارییش پاش ماوەیەکی کورت گەڕاوە وڵاتی خۆی و بەکردەوە ئیتر ئاسەوارێکی دەسەڵاتی ئێران نەمابوو.

گەڕانەوەی مامۆستا بۆ کوردستان و شادبوونەوەی بە دیداری ماڵ و منداڵ پاش ٣٥ ساڵان لەگەڵ هەموو خۆشییەکانی خەمێکی قورسیشی خستە سەر دەروونی. لەم ماوەیەدا خێزانی لەگەڵ سێ کچەکانی سەرەڕای تێکچوونی باری ئابووری، لە هەلومەرجێکی زۆر دژواردا بە سەربەرزی مابوونەوە و چاوەڕوانی گەڕانەوەی مامۆستا بوون، سەرەڕای ئەوەش منداڵەکانی پێگەیشتبوون. هەر بۆیەش کە باسی ڕاوەستان و دان بە جەرگداگرتنی خێزانی دەکرد، کە ژنە کوردێکی ئاسایی و نەخوێندەوار بوو، ئەوپەڕی ڕێزدانان لە وشەکانی دەباری.

پاش چەند ڕۆژان لە بۆکان چوومە لای. ماڵەکەیان، ماڵێکی هەژارانە بوو و ژیانیان بە کاری کچێکی مامۆستا کە لە خەستەخانە کاری دەکرد بەڕێوە دەچوو.

گەڕانەوەی باوکێکی کە ۳۵ ساڵان لێیان دوور بوو لەگەڵ شادی، خەمێکیشی هێنابووە پێش. باوک و منداڵ لە هەمبەر ئەو دووریيەدا لە یەکتر نامۆ ببوون. ئەو تراژیدیایەش هەوری خەمی خستبووە سەر نیگا هەمیشە بە بزەکانی مامۆستاوە. هاتنەوەی مامۆستا بۆ کوردستان و چاوپێکەوتن بە بەشێک لە کۆنە دۆستەکانی، وەک حەمەدەمینی سێڕاجی، دوکتۆر قاسملوو، کەریمی حیسامی، مامۆستا زەبیحی، مامۆستا هێمن، مەلا عەبدوڵڵای حەسار، گەلێکی هێنابۆوە سەر زەوق.

هەروەک وەعدەم بە کاکە ڕەزا دابوو، پاش دە ڕۆژان بردەمەوە تاران. لەم ماوەیەدا حیزبی تووده شوقەیەکی بۆ ئامادە کردبوو. سێ ژووری هەبوو و حەمام و ئاودەست و متبەخ. دەستێک مۆبل و میزیکی نان خواردن و ۶ کورسی و ژووریێکی نوستنیان بۆ ئامادە کردبوو بە هەموو کەرەسەکانی متبەخەوە. هەر لەو بینایەدا ڕەحیمی ناموەر، کە نووسەرێکی بەناوبانگی فارس و ئەندامی کومیتەی ناوەندی ح. ت بوو، لە بولغارستانیش هەر دراوسێی مامۆستا بوو، جیرانی شوقەی تەنیشتی بوو. عەلی عەموویيش کە ئەندامی مەکتەبی سیاسی بوو، لە قاتی سەرەوە دەژیا.

بەمجۆرە مامۆستا لە تاران نیشتەجێ بوو و منیش گەڕامەوە مەهاباد و سەرم بە کاری حیزبی دێموکراتەوە قاڵ بوو. ماوەی مانگێک گوزەرا و ڕۆژێک مامۆستا لەگەڵ حوسێنی بڕام بۆ سەردانی ماڵ و منداڵەکەی گەڕابۆوە مەهاباد. شەوێک لەلامان ماونەوە و بەیانەکەی چوونە بۆکان. ئەو شەوە لەگەڵ بابم هەتا سەعاتی سێی بەیانی قسەیان کردبوو. بابم لە دانیشتن لەگەڵ مامۆستا تێر نەببوو، وەعدەی لێوەرگرتبوو کە لە گەڕانەوەدا چەند ڕۆژێک بمێنێتەوە. پاش گەڕانەوە لە بۆکان ماوەی حەوتوویەک لەلامان ماوە کە بەڕاستی خۆش گوزەرا. دەکرێ بڵێین لەو حەوتوویەدا گەلێک لە بیرەوەرییەکانی سەردەمی کۆمار و مێژووی کۆنی کورد و بەسەرهاتی پەڕەوازەیی باسکرا.

پاش پێکهاتنی یەکەم پلێنۆمی بەرفراوانی حیزبی دێموکرات بەهۆی ئەو ڕەخنانەی کە من لە پلێنۆمدا گرتبووم بەرەبەرە بەرپرسایەتییەکانیان لە دەست دەرهێنام هەتا هەستم کرد کە کار هەر دێ بەرەو دژایەتی دەڕوا و خەریکی سازکردنی

سیناریۆیەک بوون بۆ لادانی من (دیارە لە داهاتوودا بەوردی باسی سیناریۆکە دەکەم). ئیتر منیش کە سیناریۆکەم لە قاودا هەر ئەوێ ڕۆژێ بە نووسراوە وازم لە حیزب هێنا و بەرەو تاران چوومەوە کە خەریکی درێژەدان بە خوێندن بم. هەمدیسان لە تاران دوو شەو لەماڵی خۆمان دەبووم و سێ شەو لەلای مامۆستا. ئیتر دەوری زەمانە وای لێهات کە منیش چوومە نێو حیزبی تووده و پاش ماوەیەک کار کردن لە کوردستان، گەڕاندیانمەوە تاران کە حەکایەتێکی جیاوازە. بە هەر جۆر پاش ماوەیەکی یەک مانگە دانیشتن و کار نەکردن، شەوێک مامۆستا پێی گوتم کە دەیانهەوێ بە زمانی کوردی ڕۆژنامەیەک بڵاو کەنەوە و هەتا ئەو کاتیش دوو کەسیان لە هاوڕێ کوردەکان دیاریکردبوو کە بەهۆی ناشارەزایی نەیانتوانیبوو کاریکی بکەن. پێی گوتم کە لە کەری شەیتانی وەرە خوار و کاکە ڕەزا بانگت دەکا مل بدە بەو کارە، بە قازانجی گەلەکەمانە. بەیانەکەی کاک ڕەزا شەڵتووکی، مورتەزا باباخانیی بەدوادا ناردبووم، چوومە لای و مامۆستاش هاتە ژوورەکەی کاکە ڕەزا و پاش دڵداریدانەوە ڕازی بووم کە لەگەڵیان دەست بەکار بمەوە. هۆی ئەم ڕازی بوونەش سەرەڕای بیروباوەڕی هاوبەشمان پتر کاری ڕۆژنامە لەگەڵ مامۆستا بوو کە دەمزانی دەتوانم بەهرەی باشی لێوەرگرم و زۆر شتی لێ فێربم.

کاری وەدواکەوتنی ئیزنی ڕۆژنامەیان دا بەخۆمان. دیار بوو کە هەتا ئەو سەردەم من خۆم نەمدەزانی کە لەنێو حیزبی چەشنی نوێی چینی کرێکاریش هەر هەمان بەزمی دەستە و دەستەبازی و سیناریۆ سازکردنی نێو حیزبی دێموکرات باوە. تەنانەت دوایە تێگەیشتم کە حیزبی دێموکراتیش ئەو نەخۆشییەی لەوان گرتۆتەوە؛ هەر بۆیەش بە گیان و دڵەوە وەحەول کەوتین و برادەرێکی کوردی شاهابادی کرماشانمان هەبوو کە زۆر وریا بوو بەناوی غولام قەرەویسکی، ئەومان وەک خاوەن ڕۆژنامە بە وەزارەتی ئیرشاد ناساند و ئیزنی دەرخستنی ڕۆژنامەیەکی سەربەخۆمان بەناوی «ڕیگای کوردستان» وەرگرت.

مامۆستا قزڵجی ناوەکەی بە یادی یەکەم ڕۆژنامەی کە پاش ڕووخانی کۆمار

لـه باشـووری کوردسـتان بڵاویـان کردبۆوه و بـوو بەهۆی بووژاندنـەوەی حیزبی دێموکرات، هەڵبژاردبوو. بە دڵخۆشییەوە خەریکی وەرێخستنی کاری ڕۆژنامە بووین. نووسـەری کـوردی ئەوتۆمان لـه چوارچێوەی حیزبـی تووەدا وەگیـر نەدەکەوت. تەنیـا مامۆسـتا قزڵجـی و دوکتـۆر عەلـی گەلاوێژمـان هەبـوو. منیـش لـه ڕوانگەی مامۆسـتاوە و لە ڕاسـتیشدا بۆ نووسـین بـە زمانی کوردی لە قۆناخـی دارەدارەدا بووم. کاک عەلی گەلاوێژیش لەلایەن بەرێوەبەرایەتیی حیزبەوە کرابووە بەرپرسـی ڕێکخـراوی کوردسـتان کـە خەریکی دامەزراندن بوو و هەم سـەرقاڵیان کردبوو بە نووسـین بـە زمانـی ئازەری بـۆ ڕۆژنامـەی ئازەربایجانی فیرقە، کـە کاتێکی زۆری لێدەگرت و بە هیچ چەشنێ دەرەتانی هاوکاریی ئێمەی نەبوو. بەو هۆیانە مامۆستا پێوەندی بە نووسـەر و شاعیرەکانی شیووعیی باشوورەوە گرت و ئەوانیش ئامادە بوونـی خۆیـان بـۆ یارمەتی بە ئێمە ڕاگەیاند. هەتا وەرێخسـتنی ئـەو ئامادەکارییانە چەنـد حەوتوویەکی پێچوو. برادەرێکی هونەرمەندی فارس و دارێژەری لاپەڕەکانی «نامـە مـردم» ئۆرگانـی ناوەندیـی حیـزب کـە مامۆسـتای ئـەو فەننە بوو، ئـازەری، بەوپـەڕی پێخۆشبوونـەوە ئارمـی ڕێگایـان بۆ سـاز کردبووین. بۆ پەسـند کردنی ئارمەکـە لەگـەڵ کاک ڕەزا شـەڵتووکی دانیشـتین. کاک ڕەزا زۆر بەداخـەوە پێـی ڕاگەیاندین کە بەهۆی هێندێ مەسەلە لەسەر کەسایەتیی خاوەن ڕۆژنامەکە ناتوانین «ڕێـگای کوردسـتان» دەربخەیـن. بەڕیوەبەرایەتیـی حیـزب ئەمـری ڕاگرتنـی کاری بڵاوکردنـەوەی ڕۆژنامەکـەی داوە. مـن زوو هەڵچووم و بـە ناڕەحەتی و تووڕەیی لە هۆیەکەم پرسـی. کاکە ڕەزا پێی ڕاگەیاندین کە لە ڕێکخراوی کرماشـانەوە چەند نامە هاتووە کە یەکیشیان بەرپرسی شاهاباد (ئەو کات کاک سولەیمانی چیرە بوو) نووسـیوێتی و پێیان ڕاگەیاندووین کە ئەو برادەرە خۆشـناو نییە. منیش دەزانم کە ئـەوە تەنیـا چاوپێهەڵنەهاتن و حەسـوودییە، بـەڵام ڕای دەفتەری سیاسـی ڕاگرتنی ڕێگایە و بڕیاریان داوە «نامەی مەردم» بەکوردی دەربکەین. ئەوەشیان بڕیارداوە و لـە نامـەی مەردم بەکوردیدا چەند لاپەڕەش بۆ ئەدەبـی کوردی تەرخان بکەن. من زۆر بەتوندی دەدوام و هێندێ قسـەی خراپیشـم کرد، بەڵام مامۆسـتا لەسـەرەخۆ

بـوو و بەئەهوەنـی کوتـی: کاکـە ڕەزا دیـارە بەزممـان پێدەگرن و نایانـەوێ مل بە ڕۆژنامەیەکی سەربەخۆی کوردی بدەن، هەرچەندە هی خۆیانیش بێ. چون کوردی نازانـن و ناتوانـن نێوەرۆکـی وتـارەکان کۆنتـرۆڵ بکەن. پێیـان بڵێ بـا لەخۆڕا ئەو برادەرەش بەدناو نەکەن.

کە بە دڵپڕی گەڕاینەوە ژوورەکەی خۆمان پێی کوتم:

ڕۆڵە تۆ بۆ بە کەوچێک ئاو وەمەلە دەکەوی و تووڕە دەبی. ئەوە پاشکەوتوویی خۆمانـە، تاقـە ئیزنیکی ڕەسـمیمان بـۆ ڕۆژنامەیەکی کـوردی وەرگرتووە و خودی بـرادەرە کـوردەکان بوونـە هـۆی تێکچوونـی. دەنـا کـێ دەزانـێ ئەوانـەی تـر کـە دەزگاکانی حیزبیان بە ناوە چ پاشـەڵێکیان هەیە. ئەمانە عەیبی یەکتر دەشـارنەوە و ئێمەی کوردیش عەیبی بۆ یەکتر دادەتاشـین. بەداخەوە وا فێر بووین. ئەگینا ئەگەر بەناوی کابرایەکی فارسمان وەرگرتبا یەک لە کوردەکان نەیدەپرسی کە ئەم کابرایە کێیـە. تۆ مەڕوانە کە ئێمە کۆمۆنیسـتین و ئـەوەی تووەییـیە هەمووی هەر مرۆڤی پێگەیشتوو و تێگەیشتووە، گەلێکیان چاویان بە کورد هەڵنایە و هەر عەجەمن.

بەهەر جۆر بۆچوونی مامۆستای دروست بوو و بەکاربردنی «هەر عەجەمن»یش پێشـاندەری تووڕەییەکەی خۆی بوو و بە جێگای ڕیگای کوردسـتانی سـەربەخۆ، «نامـەی مـەردم» بـە کـوردی هاتـەدەر. زۆربـەی وتارەکانـی نامـەی مـەردم بـە کـوردی وەرگێـڕدراوی وتـارە سـەرەکییەکانی حیزبـی تـووده و بەیاننامەکانـی بـوو. دوو لاپەڕەمـان بـۆ ئەدەبیاتـی کـوردی تەرخان کردبـوو. کە لە ڕاسـتیدا پتر لـە هەموو شـتێک سـەرنجی خوێنەرانی ڕادەکێشـا. بەهـۆی نەبوونـی پیتی کوردی زۆر نیشـانەمان بـە دەسـت چـێ دەکرد. لـە مـاوەی دەرچوونی مەردم بـە کوردی ٦١ ژمارەمـان بڵاوکـردەوە کـە حەوتووانـە بـوو. هەروەهـا لەپـاڵ ڕۆژنامـەدا بـە ئیمکاناتـی حیزبـی تووده، کتێبـی پێکەنینی گەدا و پەڕتووکی جێگۆرکێ و سـوان و پوانـی پیتـەکان لـە زمانـی کـوردیدا (مامۆسـتا قزڵجـی)، زووحەیاتیـن (عەلـی گەلاوێـژ)، پێشـمەرگە و پێشـەوا لـە دادگای نیزامـیدا (ڕەحیمـی سـەیفی قـازی)، تانیـا کچـە پێشـمەرگەی قارەمـان (وەرگێڕانـی جـەلال دەبـاغ) و هەروەهـا کۆمەڵـە

شـێعریکی دڵزار و یەکیش هی ڕەفیق ســابیرمان بڵاوکردەوە. بۆ پیتچنین دەبووایە هەموو وتارەکان بە تایپ بنووسرێن. ئەرکی تایپکردن لەسەر شانی کچە کوردێکی خوێنشیرن و کۆڵنەدەر بوو بەناوی پەروین، لە بنەماڵەی قوبادی و ئەمجەدییەکانی کۆلیایی. مامۆســتا زۆری خوشدەویســت و ئەوپەڕی ڕێزی لێدەگرت. ژووریکیان بــۆ ئێمــە تەرخــان کردبــوو لــە تەنیشــت ژووری کیانــووری. ئــەو هۆدەیــە بەهــۆی مامۆســتاوە، ببــوو بە مەکــۆی هاتوچۆی کوردی بەشــە جیاوازەکانی کوردســتان. لــە ئەندامەکانــی پارتی و یەکێتیەوە بگــرە هەتا کوردی باکوور و ڕۆژاوا کە ڕێگایان دەکەوتە تاران ســەریکیان لێدەدا. ئەندامەکانی کوردی حیزبی شــیووعیی عێراقیش کــە دەهاتــن لەجیاتی دانیشــتن لــە ژووری عادڵ حەبــە (ئەندامی مەکتەبی سیاســیی حیزبی شــیووعی بوو کە ماوەی ٩ ســاڵان لە ســەردەمی شــادا لە ئێران لە زیندانـدا بوو) نوێنەری حیزبەکەیان، هەر لەلای ئێمە دەمانەوە.

نووسین و وەرگێڕان دەبووایە لە سەتاسەت بە دڵی مامۆستا بایە. دیارە نەک لە ئاست نێوەرۆک، بەڵکوو لە ئاست ئەدەبیاتەکەیەوە و بەتایبەت لە لانی ڕێزمانییەوە. هەمیشــە بە پێکەنینەوە دەیکوت کە لە ماوەی ئەو ٣٠ ـ ٤٠ ســاڵەدا زمانی کوردیتان لێ شێواوە.

یەکەم جار کە وەرگێڕانی وتارێکم لە بەردەستی دانا، کوتی وەرە لام دانیشە. منیش کورسیەکم لە پەنای دانا و بە قەڵەمی سوور پێیداهات و کەوڵی کرد. گەنج بووم و خام، زۆر تەریق بوومەوە. لەسەرەخۆ گوتی: کوڕم ئەوە زۆر ئاسایییە. تۆ لە هیچ قوتابخانەیەک کوردیت نەخوێندووە و جگە لە کوردستانی حیزبی دێموکرات و چەند کتێبــە کوردییــەک دەرەتانت نەبووە کتیبی کوردیش بخوێنێوە. منیش لە ســەرەتادا هەروا بووم.

لــە پاشــان گێڕایــەوە کە پاش ڕووخانی ڕژیمی ڕەزاشــا بۆ یەکــەم جار کارتێکی پیرۆزبایــی نــەورۆزی لە ورمێ بە کوردی لە چاپدابوو و بڵاوی کردبۆوە. دەیگوت ڕێنووسەکە هەر فارسی بوو. سەرەڕای پیری زۆر بە هێمنی و لەسەرەخۆیی یەکیەکی هەڵەکانی بۆ شــیکردمەوە. لە ڕاســتیدا ســەرەڕای ئەوەی کە لەمێژ بوو بە کوردی

شتم دەنووسی، بەڵام کارکردن لەگەڵ مامۆستا بۆ من سەرەتای فێر بوونی ڕێزمانی کوردی بوو.

هەر کەس، چ چاک با چ خەراپ، ئەگەر بەقەدەر سەرەدەرزییەک کارێکی بۆ کورد کردبایە بەلایەوە بەڕێز بوو، بەتایبەت ئەوەی نووسەر و شاعیر و ئەدیب بایە. بە پشوودرێژی ڕای خۆی پێدەکوتن و شیکارییەکی کە پێی باش بایە لەسەر کارەکانیانی دەکرد. لە بیرمە کە کاک عەلی گەلاوێژ کتێبەکەی لەسەر لێکۆڵینەوەی پەرەسەندنی ئابووریی کوردستان لە دەربەگایەتی بەرەو سەرمایەداری تەواوکرد، هێنای بۆ مامۆستا. بەوردی خوێندییەوە. کاک عەلی گەلاوێژ پاش حەوتوویەک لە کوردستان گەڕاوە تاران و من و مامۆستا لە ماڵەکەی مامۆستا خەریکی نانخواردن بووین کە وەژوور کەوت، بەرلە سڵاو بە پیرییەوە چوو و هەر دوو لای ماچ کرد و کوتی: پیرۆزبایيت لێدەکەم، کارێکی گەلێک گرینگت گرتە ئەستۆ و زۆر بە زانستییانە ئەنجامت داوە. نەتەوەی کورد ئەوانەی پێویستە. کاک عەلیش بە پێکەنینەوە کوتی: ئەگەرچی دەمووچاوت هەموو چەور کردم، بەڵام ماچەکەت حەقدەستێکە کە دەمحەسێنێتەوە. مامۆستا هەر بەمجۆرەش لە ئاست نووسینەکانی خۆی لەخۆبایی نەدەبوو. گەورە یان بچووکی لەلابایە بۆی دەخوێندەوە و گەر ڕایەکت دەربڕیبایە پێشوازیی لێدەکرد. لەو ماوەیەدا نەبوو کە چیرۆکێک یان وتارێکی لەسەر ئەدەبیات و ڕێزمان بنووسێ و بۆ ئێمەی نەخوێندبێتەوە. تەنانەت ڕۆژێک چیرۆکی چەکمەڕەقی بەدەستەوە بوو و دەینووسی. کاک عەلی گەلاوێژیش لە مەهابادەوە هاتبووە تاران و لەلامان دانیشتبوو خەریکی نووسینی وتارێک بوو بە فارسی. مامۆستا جاروبارەش بە بزەوە چاوی لە کاک عەلی گەلاوێژ دەکرد. کە تەواو بوو گوتی گوێ بگرن ئەم چیرۆکەتان بۆ بخوێنمەوە. کە تەواو بوو کاک عەلی گەلاوێژ بە پێکەنینەوە گوتی دەسخۆش مامۆستا، بەڵام هیچت بۆ ئێمەی ئاغاوات تێدا نەهێشتۆتەوە. (کاک عەلی کوڕی برایمئاغای ساروقامیشی بوو و چەکمەڕەق چیرۆکی ئاغاواتێکە کە دەمرێ و دەچێتە بەهەشت و هەڵسوکەوتەکەی لەوێ باس دەکرد)، مامۆستاش بە پێکەنینەوە گوتی تۆ ناگرێتەوە چون خەیانەتت بە چینی دەربەگ کردووە.

ڕۆژێک وتارێکیان لە دنیادا لەسەر بزووتنەوەی ٤٦ ـ ٤٧ بەناوی کاکە ڕەزا شەڵتووکی چاپ کردبوو کە پڕ بوو لە هەڵە. تەنانەت نووسیبویان کە حەمەدەمینی سێڕاجی شەهید کراوە و هێرشێکی زۆریان کردەبووە سەر بارزانی نەمر. بە کاکە ڕەزای کوت ئەوە چییە نووسیوتە؟ دیار بوو کە ئاگای لێ نەبوو کێ نووسیوێتی. بە وەش مامۆستا هێندەی دیکە تووڕە بوو. بە گۆچانەوە بەرەو ژووری کیانووری چوو دەستی کرد بە هەڵلا لەگەڵیان. بە هەر جۆر ئەهوەنیان کردەوە و وەعدیان پێدا کە ئیتر بەری ئەو چەشنە وتارانە بگرن. لە ڕاستیشدا وا نەبوو. هەر بە ناو کومیتەیەکیان ساز کرد بەناوی «کومیتەی ڕاوێژکاری مەسەلەکانی کوردستان» (کمیتە مشورتی مسائل کردستان) کە کاکە ڕەزا بەڕێوەی بەرێ و مامۆستا و کاک عەلی گەلاوێژ و منیش ئەندامی بووین. ئەو کومیتەیە مانگێ جارێک کۆدەبووینەوە و چمان پێ دروستبا بە کاکە ڕەزامان دەگوت و ئەویش ڕەوانی شاد بێ حەولی خۆی بۆ دەدا. بۆ وێنە دانیشتنی نوێنەرەکانی دەفتەری سیاسی و کومیتەی ناوەندیی حیزبی تووده لە مەهاباد دەگەڵ بەڕێوەبەرایەتیی حیزبی دێموکرات لە ماڵە بابی سەلیمی بابانزادە لە ئەنجامی زەختی کومیتەکەدا بوو، بەڵام لەپاش جیابوونەوەی پەیڕەو[انی کۆنگرەی چوار]، بەکردەوە کاری کومیتە بۆوە بە هیچ. کیانووری ڕاستەوخۆ دەگەڵ مامەغەنی ڕاوێژی دەکرد و کومیتەیەک بە بەشداری کاک عەلی گەلاوێژ و ڕەفیق جەوادی فیدائییەکان و وەک لە بیرم مابێ ئەحمەدی عەزیزی لە پەیڕەو چێکرا بوو. هەرچەندە دانیشتنی مانگانەی ئێمەش هەر بەردەوام بوو، بەڵام بەکردەوە کارتێکەریمان لەسەر هیچ نەبوو. بەکردەوە وەک مامۆستا دەیکوت کومیتەکە ببوو بە داوەڵ.

مامۆستا لەگەڵ لەسەرەخۆیی و ئەهوەنی هەمیشە بیری خۆی بەڕاشکاوی دەردەبڕی. ڕیایی نەدەکرد و بەرژەوەندیخوازی لە زاتیدا نەبوو. لەپاش جیابوونەوەی دەستەی هاواری کۆنگرەی چوار لەسەر سیاسەتی حیزب لە ئاست کوردستان بۆچوونی خۆمان هەبوو، کە پڕ بوو لە ڕەخنە. دیارە ڕەخنەکانی مامۆستا لە هی من و کاک عەلی تووندوتیژتر و وردبینانەتر بوون. کاکە ڕەزا داوای کرد

کـە کیانـووری و عەلی عەموویی (سـکرتێر و دەبیـری دووهەمی حیـزب) لەگەڵمان دانیشن و وەڵامی ڕەخنەکانمان بدەنەوە. هەمدیسان لە ماڵی مامۆستا کۆبووینەوە و پـاش وتـوویژێکـی دوورودرێژ مامۆسـتا خـۆی پێڕانەگیـرا و ڕووی دە کیانووری کرد و کوتی: هاوڕێ کیانووری ئەتۆ بەو سیاسەتە کێبەرکێیەت سەری هەموومان بە فەتەڕات دەدەی. کیانوریێ کە چاوەڕوانی قسـەی وەها نەبوو بە ڕامانەوە کوتی: بەڵی مامۆستا؟

مامۆسـتا کوتـی: هـاوڕێ بەڵێی چی؟ ئاخـر ئاخوند و شۆڕشـگێڕیان بە یەکەوە کوتـووە. تـۆ چـۆن دەتوانی مەلا بکەیتە دێموکرات؟ هـەزار خەتیان بۆ دابڕێژی هەر دەگەڕێنەوە سـەر پەت و سـینگی خۆیان و بە کافرت دەزانن. ئێوە کە بە کولتووری شیعە خوتان گرتووە نازانن کە ئەمانە تەقیەتان دەگەڵ دەکەن. بەهەر جۆر کیانووری هەر لەسەر خەتەکەی خۆی ماوە.

هەمدیسان جارێکیان وتارێک لەسەر ئیمامی عەلی لەلایەن تەبەرییەوە نووسرابوو بەناوی «پاکیی کردەوە لە عەلی فێر بە» (از علی آموز اخلاص عمل) کە هێرشی کردبووە سـەر حەزرەتی عوسـمان. مامۆسـتا کە وتارەکەی خوێندەوە بەتووڕیی کوتی وەرە ئەو کەرانە لەو قوڕە دەرهێنە. ئاخر چتان لەم باسانە داوە. دیسان یەخەی کیانووری گـرت و بەتونـدی گوتی: هـاوڕێ ئەگەر ئێوە حیزبی تووەی ئەسناعەشـەرین ئەوە پێمـان بڵێـن با بزانین. دەنا چتان لە تێکبەردانی شـیعە و سـوننی داوە؟ کیانووریش بـۆ ئەهـوەن کردنـەوەی مامۆسـتا تەبەریـی بانگ کـرد و لە ژوورەکەمـاندا بوو بە دەمەقاڵەیەکی زانستییانەی توند لە نێوان هەر دوو زانادا کە یەکیان مەلایەتیی سوننیی خوێندبوو و یەک شـیعە و هەر دوو ببوونە مارکسیسـت. من زۆرم پێ سـەیر بوو کـە مامۆسـتا حەدیس و ڕیوایەتی لە کتێبە کۆنـەکان دەهێناوە، دەتگوت لەبەر دەمی کتێبەکانیـان چنیـوە و لـە ڕوویـان دەخوێنێتەوە. لە ئاخردا مامۆسـتا بـە گێڕانەوەی چەنـد ڕیوایـەت و بەڵگـە بە تەبەری کوت کە هەموو باسـێکی شۆڕشـگێڕی لەسـەر ئیمام عەلی و حوسـێن بێبنەمایە و شـەڕی ئەمان تەنیا لەسـەر دەسـەڵات بووە و بەس. هەروەها بە بزەوە بەشـە تاڵانی ئیمام عەلی لە خوراسـان بۆ باس کرد و بە

پەنجەڕاکێشان بە سەرچاوەکە کە ١٦ باری وشتر زێڕ و زێو و ١٦٨ ژن بووە کە دراوە بە کورەکەی، حەسەن. هەڵبەت تەبەری ڕەخنەکەی مامۆستای لەم لانەوە وەرگرت کە نەدەبووایە ئەم وتارە لە ئۆرگانی حیزبی چینی کرێکاردا لە چاپ بدرێ. زۆرجاران بە شێوەی زاتیری باسی هەڵەکانی حیزبی دەکرد و نەیدەشاردەوە. جارێک خەریکی وەرگێڕانی بەیاننامەی حیزب بوو لەسەر حیزبی دێموکرات و لەبەر خۆیەوە سەری دەلەقاندەوە و دەیکوت: ئەمانە دەڵێی لە گوێی گادا نوستوون. لەبارەی وشەی باندی قاسملوودا جارێک بە پێکەنین و بزەی سەر لێوەوە ڕووی دە کاکە ڕەزا کرد و کوتی: ئەرێ کاکە ڕەزا بۆ نەنووسین باندی مامەغەنی و کاک حەمەدەمین و خۆمان خڵاس کەین. ئەگەر ئەم برادەرانە چەند سەت کەسن، قاسملوو چەند میلیۆنی دەگەڵە. خۆ باندی چەند میلیۆنیمان نییە.

کاک عەلی گەلاوێژ لە کوردستان ڕێکخراوی ئەیالەتیی حیزبی تووەدەی دامەزراندبوو. لەلایەن کومیتەی ناوەندییەوە من و مامۆستاش وەک ئەندامی کومیتەکە دادەنرابووین. مامۆستا قزڵجی کاری ڕێکخراوەیی زۆر بەدڵ نەبوو. دەبووایە گەڕابایەوە کوردستان و لە دانیشتنەکەیاندا بەشداریمان کردبایە. دەرفەتێک بوو بۆ سەردانی کوردستان. کە گەڕاینەوە و لە دانیشتنەکەیاندا بەشداریمان کرد من خۆم زۆرم بەدڵ نەبوو. ئەو کەسانەی کە بەڕاستی بە کاری سیاسییەوە ماندوو ببوون دیار نەبوون و چەند کەسێک دادەنرابوون کە بە بڕوای من نەیاندەتوانی هەڵسووڕێنەری ئەم ئەرکە بن. پاش بەشداری لە کومیتەکەدا گەڕاینەوە تاران. مامۆستا پێی کوتم کورم ئەوە ڕاوەبەرازە و کاری ڕێکوپێکی لێناوەشێتەوە من بە کاکە ڕەزا دەڵێم کە نامەەوێ ئەندامی کومیتەی ئەیالەتی بم.

من کە لەلایەن کومیتەی ناوەندییەوە پێم لە کوردستان بڕابۆوە ئەم هەلوێستەم بە کەیف نەبوو و منەمنم دەکرد. ئاخر پێم کوت کە ئەوە دەرفەتێکە بۆ من کە دیسان بگەڕێمەوە نێو کاری کوردستان. کوتی کە وەک جاری پێش هەموو بەردەکان لەسەری تۆدا دەشکێنن؛ لەسەرەخۆ بە و پاش ماوەیەکی دی خۆیان داوات لێدەکەن کە بگەڕێیەوە. هەتا حیزب لەسەر ئەو خەتە دەڕوا ئێمە

ناتوانین لە کوردستان بە دروستی کار بکەین ئەوە ئەزموونی حیزبی شیووعی سەلماندوویەتی، گەرچی حیزبی ئێمە بە قامکێکی ئەوانی پێناکرێ. بەهەر جۆر منیش بە قسەییم کرد و لە تاران دووبەدوو لەگەڵ کاکە ڕەزا قسەمان کرد و وازمان لە ئەندامەتیی کومیتەکە هێنا و سەرمان بەردایەوە سەر کاری ڕۆژنامەکە. جیاوازییەکی گەورە لە نێوان مامۆستا و ئەوانی تر کە لە وڵاتە سوسیالیستییەکان مابوونەوە لەباسکردنی باری ژیانی ئەو وڵاتانەدا بوو. مامۆستا قەت کەم وکوورییەکان و ڕەخنەکانی نەدەشاردەوە. بەدروستی پەنجەی بۆ بارە ئەڕێنی و نەڕێنییەکان ڕادەکێشا. مێشی نەدەکردە فیل و ڕاست و ڕەوان دەیگێڕاوە کە چۆن کاک کەریم کاری برادەرێکی بە ویسکی جێبەجێ کردبوو و یان دکتۆر ڕەحیم بە بەرتیلێکی بچووک باشترین میوەی لە بازاڕی دەکڕی. ڕەحمەتی دکتۆر ڕەحیم خۆی بە لامانەوە بوو کە مامۆستا نەقڵی سەردانەکەی باکۆی گێڕاوە و کوتی:

لەگەڵ کاکە ڕەحیم بەرەو بازاڕ وەڕێکەوتین کە شووتی بکڕین. کە چاوم بە شووتییەکان کەوت پێم کوت با وازیان لێبێنین بە کاری خواردن نایەن. کاکە ڕەحیم کوتی ئەوە هی من نییە مامۆستا، ڕاوەستە. ئینجا بە تورکی کابرای گاز کرد و پێی کوت: یۆسف شووتییەکانم بەرە نێو ماشێنەکە! کابرا دوو شووتیی زلی لە ژووری پشتەوەڕا هێنا و خستییە نێو ماشێنی کاکە ڕەحیم و ئەویش چەند ڕوبڵی لە دەستی نا. وەڵڵا دەتگوت هەر ڕەحیمئاغایە و لە گوندەکانی خۆیدایە و کابرا ڕەعیەتێتی!

کاکە ڕەحیم خۆشی بە گێڕانەوەی مامۆستا پڕ بەدڵ پێدەکەنی. جارێک باسی برادەرێکی بولغاریی خۆی گێڕاوە کە بەڕێوەبەری کالخۆز بووە. دەیکوت بەرهەمەکەیان تەماتە بووە، باشەکانیان بە نرخی گران بە ئوروپای ڕۆژاوا فرۆشتۆتەوە و خراپەکانیان داوە بە بازاڕی نێوخۆ و هەرە تلخاوەکانیان بەڕیکردۆتە سۆڤێ. لێی پرسیبوو بۆ بۆ سۆڤێ. کابرای برادەری کوتبووی با برا گەورە نەبایە! زۆرجاران بە گاڵتە بە هەندێ کەسی دەکوت: «کەرەکۆمۆنیست» ڕۆژێک پرسیم ئەرێ مامۆستا کۆمۆنیست بەپێی تاریف دەبێ مرۆڤی هەرە تێگەیشتوو و پێگەیشتوو بێ، چۆن دەتوانێ هەم کۆمۆنیست بێ و هەم کەریش بێ؟ پێکەنی و

کوتـی: ئـەوە لەکوێـی! کـەری وامـان هەیـە و سـەت پووتی بـارە؟ چایەک سـاز کە هـەر ئێسـتا یەکیـان دەبینـی. ئێمە لە دەفتەری حیـزب لە چای سـماوری دەفتەرمان نەدەخواردەوە. هەردووکمان جگەرەکێش و چاخۆری بەئیشتیا بووین. لە ژوورەکەی خۆمـان کەتـری و چادانـی کارەباییمان دانابوو و چای باڕووتیی سـەیلانمان سـاز دەکـرد، کـە هـەم خۆشـڕەنگ و هـەم بەتام بـوو. گەلێکجـار هاوڕێیان بـە بیانووی سـەردانمان خۆیـان دەگەیانـدە چـای دروسـت خواردنـەوە. منیش چام سـازکرد و ئینجـا مامۆسـتا پەروینـی نارده شـوێن برادەرێکی کومیتەی ناوەندی کە بەرپرسـی هەرێمی باکووری ئێران بوو. بە منیشی کوت کە ئەو هات هیچ نەڵێم و سەرداخەم.

کـە هاوڕێکە هات دەسـتی کرد لەگەڵی بە قسـە و گێڕانـەوەی حەکایەتی کۆن و گاڵتە. منیش چام بۆ تێکردن و لە بەردەسـتیانم دانا. دیار بوو میوانەکە ئەو چایەی زۆر بەکەیف بوو و بەتام و چێژ دەیخواردەوە. ئینجا مامۆستا دەستی کرد بە تاریفی من: ئەم کوڕە زۆر باشە و منی حەساندۆتەوە و چای خۆش ساز دەکا و دەستاوی خۆشە و چێشتی خۆشم بۆ ساز دەکا... پێداهات هەتا بە کاری حیزبی و گورجوگۆڵی و شـتی وا سـەیر کە خۆشـم نەمدەزانی چن. پاشـان بە بیانووی دەسبەئاوگەیاندن لە کاتێکدا چاوێکـی بەبـزەوەی دادەگـرت لە ژوورەکـە وەدەرکەوت. کابـرا هەر دیتی مامۆستا بزر بووە ڕووی لە من کرد و کوتی هاوڕێ تۆ بۆ خۆت خەسار کردووە و بـە لای مامۆسـتاوە دانیشـتووی کە هیـچ داهاتوویەکی حیزبیی بۆت نییە. مامۆسـتا بەڕێزە، بەڵام هیچی لە حیزبدا بەدەست نییە. وەرە دەتبەمە لای خۆم و دەتکەم بە جێگری خۆم لە شیمال (باکوور) هەم من لە هاتوچۆی زۆر دەحەسێمەوە، هەم تۆ لە ڕێکخراودا سـەردەکەوی و پلەی حیزبیت دەگۆڕدرێ. زۆری ڕسـت، بەڵام لەبەر خۆڕاگرتن و لە قاقانەدان هۆشم لەسەری نەمابوو. کە مامۆستا هاتەوە و ئەو ڕۆیی؛ مامۆستا پرسیی: نەیکوت وەرە لای من؟ لە قاقام دا و پێکەنیم و بۆم گێڕاوە کە چی کوتووە. کوتی ئەوە کەرەکۆمۆنیستیشت دی!

مامۆسـتا کە باسـی بولغارسـتانی دەکرد هەمیشـە بە ڕێز و حورمەتەوە باسـی خەجیجخانمی خێزانی کاک کەریمی حیسامی دەکرد. دیار بوو کە لە سۆفیا بەڕاستی

زۆر ئاگایان لە مامۆستا بووە. هەروەها زۆر بە خۆشییەوە یادی خوێندکارەکانی کوردی باشووری دەکرد کە لەوێ هەمیشە سەریان دابوو و بە قەولی خۆی بێ ساواریان نەکردبوو. لە تارانیش مەلا سالّحی ئیبراهیمی زۆرجاران سەری دەدا و بانگهێشتنی دەکرد. لەسەریەک لە نەقلّەکانیدا بەڕێزەوە باسی هەموو ئەو کەسانەی دەکرد کە یارمەتییان دابوو؛ بەتایبەت هەمیشە بە چاکی باسی شێخ لەتیفی کوڕی شێخ مەحموود و حەلاوەخانی خێزانی دەکرد، کە شێرەژنێکی دڵ و دەروون گەورە و میوانپەروەر بووە. زۆربەی پەنابەرە پەڕەوازەکان لە مالّی ئەوان خۆیان گرتبۆوە و هەمیشە ئاگای لە باری ژیان و گوزەرانی ئەو خەباتکارانە بووە. تەنانەت باسی یارمەتیدانی شێخ لەتیفی بۆ بلّاوکردنەوەی ڕێگا بەوردی بۆ گێڕامەوە؛ دەیکوت:

کەلوپەلی پێویستی دروستکردنی چاپخانەیەکی بچووک و گەڕۆک بە پارەی شێخ لەتیف و بە وەستایی کاک محەممەدی شاپەسندی، یەکێک لە ئەندامەکانی سەرەتای چالاکیی کۆمەلّەی «ژ. ک» و بەرپرسی لەچاپدانی نیشتمان بوو. شاپەسەندی پاشان بەرپرسی چاپخانەی کوردستان و سەرنووسەری گڕوگالّی منداڵان لە سەردەمی کۆماردا بوو و وێڕای مامۆستا قزلّجی و مامۆستا زەبیحی و هەژار، لە مالّی شێخ پەناگیر ببوو. زەحمەتی پیتچنین و لەچاپدانی ڕێگا لەسەر شانی کاک محەممەد بوو... هەروەها دەیکوت:

دەزگای تایپمان نەبوو و کەم کەس تەنانەت دەیزانی کە تایپ چییە و چۆنە. داوام لە شێخ لەتیف کرد. کوتی کە بە پارە ئەگەر بۆتان دەکڕدرێ باشە، دەنا چم لە دەست دێ، منیش پێم کوت شێخ لەتیف ئەوە تەنیا لە دایرەی قایمقامی سلێمانی هەیە. ئەویش خولەپیزەی نارده لام و منیش وێنەیەکی دەزگای تایپم بۆ کێشاوە و پاش چەند ڕۆژان خولەپیزە هێرشی بردبووە سەر دایرەی قایمقام و تایپەکەی بە خەزا بۆ هێناین. (خولەپیزە شۆڕشگێڕیکی بەناوبانگی باشوور بوو لە سەردەمی نووری سەعیددا کە چەکی هەلّگرتبوو و خەباتی دەکرد. ڕژیم ناوی چەتەی بەسەردا بڕیبوو.) زۆربەی پەنابەرە پەڕەوازەکان لە مالّی ئەوان خۆیان گرتبۆوە و هەمیشە ئاگای لە باری ژیان و گوزەرانی ئەو خەباتکارانە بووە. هەروەها زۆر بەباشی باسی

شێخ حیسامەددینی دەکرد کە ماوەی دوو مانگان لە ماڵەکەیان‌دا شاردبوویانەوە و لەگەڵ پیاوەکانی خۆی ڕەوانەی باشووری کردبۆوە.

پاش داخستنی ڕۆژنامەی مەردم منیش لەلایەن کومیتەی ناوەندی بۆ سەروسامان دان بە ڕیکخراوەی شپرێوی ئەیالەتی بەڕێکرامەوە کوردستان. ماڵێکمان لە تەورێز بـە نیوەنهێنـی گرتبـوو. بڕیارمان دابوو مامۆسـتاش بهێنینـە لای خۆمان. کە هات و حەوتوویـەک مـاوە تاقەتـی سـەرمای تەورێزێی نەبـوو و گەڕاوە تـاران. بۆ ئەوەی کـە پـاش هاتنەوەی من بۆ کوردسـتان مامۆسـتا بەتەنیـا نەبێ و پێویستیشـمان بە کەسـێک بـوو وەک پەیـک لە تاران، کاک ناسـری شـافعیمان دیاریکـرد، کە هەر لە ماڵە کۆنەکەمان‌ڕا ناسیاوی لەگەڵ مامۆستا هەبوو و هەر جارێکیش کە هاتبا تاران سـەری مامۆسـتای دەدا. کاک ناسـر زۆری خزمەت بە مامۆستا کرد و مامۆستاش گەلێـک خۆشـی دەویسـت؛ لەگەڵ ئەوەش کـە دەچوومە تاران هـەر جەمێک لە ماڵی براکانم دەبووم و پتر لەلای مامۆستا دەمامەوە.

مامۆسـتا ڕاوێژی دەمی خۆشـبوو و لەگەڵ هەر مرۆڤێکی ناسـیاو و نەناسـیاو ئەوەندە بە ڕووخۆشی دەدوا کە کابرای بەرانبەری زوو هەستی خۆشەویستی دەبزوا. لە تاران ماوەیەکی من و کاکە ڕەزا لە گەڕەکی قولهەک هاوماڵ بووین و ماڵەکەش بڕیـار وابـوو نیوەنهێنـی بێ. جاروبـارە کە دەبووایە لـەو ماڵە بمێنمەوە مامۆسـتام دەهێنـا تـا لە ماڵەکەی خـۆی بەتەنیا نەمێنێتەوە. ڕۆژێک جگـەرەی لێ بڕابوو. کوتم دەچم دەکڕم. کوتی منیش دێم با هێندیک پیاسـەش بکەین ئیرە هەوای زۆر خۆشـە. وەدەرکەوتیـن و لـە بەرانبەری ماڵەکەمـان کابرایەک جگەرەی دەفرۆشـت و منیش زۆرجـاران بەزەییـم پێدا دەهات و جگـەرەم لەو دەکڕی. کە چووینە لای، مامۆسـتا هێندێ قسەی خۆشی لەگەڵ کرد و کوتوپڕ بە زاراوەیەکی عەرەبی دەستی کرد بە قسە لەگەڵ کابرا. ماوەیەکی چارەگە سەعاتی یەکتریان دواند. من تێیان‌نەدەگەیشتم. بەس لە ئاخردا هەسـتم پێکرد کابرا زۆر بە شـەرمەزاری دەڕوانێتە من. مامۆستاش هیچی نەدرکاند و هەر بە لەسەرەخۆیی بەرەو ماڵ گەڕاینەوە. ئینجا کوتی:

ئـەو کابرایـە عەرەبی شـیعەیە و بەسـراوییە، من بـە زاراوەی خۆیـان دواندم و کابـرا وەیدەزانـی منیـش هـەر لە عەشـیرەتەکەی وانم. هەواڵی گەلێک کەسیشـی لێ

پرسیم من هێندی کۆنە شیووعیی بەسراویم دەناسی و خۆم بە خزمیان ناساند. کابرا پێی کوتم کە تۆ چی منی، منیش کوتم کە نەوەی منی. زۆر تەریق بۆوە و داوای لێبووردنی کرد و کوتی مامە وەڵڵاهی نەمزانیوە کە مامێ نەوەی خەڵکی لای خۆمانە، ئەوە من و کابرای میوەفرۆشی ئەو بەریان داناوە کە چاوەدێریی مامێ نەوەکەت بکەین، پێی بڵێ ئاگای لە خۆی بێ.

هەر ئەوێ ڕۆژی مامێکەمان چۆل کرد و من چوومە شوقەیەکی تر و کاکە ڕەزاش بۆ مامێکی تر. مامۆستا هەروەها پاش ئەم ڕووداوە گێڕایەوە کە شارەزایی لە زاراوەکانی عەرەبی لە بەغداش بە فریای گەیشتبوو. کوتی کە حکوومەتی عێراق کۆنبەکۆن لێمان دەگەڕا کە من و زەبیحی بگرن و ڕەوانەی ئێرانمان کەنەوە. پەڕەوازە و بێدەرەتان بووین. من کورسی و خوانچەیەکەم پەیدا کردبوو و لەسەر جادە بۆیاخم لە کەوشان دەدا، کابرایەکی کوردی جاش منی ناسیبۆوە و پۆلیس هاتن ڕەپێچکیان دام و بردیانمە دایرەی پۆلیس. لەوێ ئەفسەرێک هات و لێی پرسیم تۆ حەسەنی قزڵجی خەڵکی ئێران و ڕاکردووی. بە عەرەبییەکی تۆخ کوتم ئەوە شێت بوون. حەسەنی چی و من محەممەدی بۆیاخچیم و خەڵکی فلانە گوندم. کوتی وەڵڵاهی بەو عەرەبییەوە کە تۆ قسەی پێدەکەی تاوانە تۆمەتی وەهات لێبدەن. بانگی کابرای جاشی کرد و وەبەر زلەی دا کە بۆ شڵتاخ بەو عەرەبە بۆیاخچییە بەستەزمانە دەکەی. منیشی بە دڵدانەوە بەڕیکرد و ڕزگاریم هات.

لە ئاخر چاوپێکەوتندا دەیزانی کە خەتەری هێرش کردنی ڕژیم لەسەریانە؛ دەگەڵم باسی کرد و کوتی من ئیتر زۆر پیرم و بمگرن لە مردن زیاتر چارێکم نابێ و بۆ دوو ڕۆژ پتر ژیان حەیای خۆم نابەم. دیسان داوام لێکرد کە بێتەوە لای خۆمان. پێمکوت کە بە کۆڵیش بێ دەربازت دەکەم. پێکەنی و کوتی با سەرماکە بشکێ دێم. تاقەتی سەرمای تەورێزم نییە.

کە خەبەری گیرانی کومیتەی ناوەندیمان بیست، خەبەرمان دا بە ناسر کە بزانێ مامۆستا چی بەسەرهاتووە. ناسر چاوەدێریی مامێکەی کردبوو هەتا پیرێژنێک کە شوقەیەکیان دابوویە و ئاگای لە خانووبەرەکە دەبوو و پلیکان و بەردەرگاکەی

خاوێن دەکردەوە و جاروبار کە ئێمە لەوێ نەباین کەلوپەلی بۆ مامۆستاش دەکڕی، لە ماڵ هاتبووەدەر. لێی پرسیبوو کە چ بەسەر مامۆستا هاتووە و پێیکوتبوو کە خودا غەزەبیان لێگرێ بابەگەورەشیان بردووە.

ئیتر خەبەری مامۆستا نەبیسرا هەتا جارێک بەنهێنی چووبوومەوە تاران و چاوم بە مەلا سالّحی ئیبراهیمی کەوت و بۆی گێڕامەوە کە توانیبووی بەهۆی ئیسلامیبوونییەوە لە سەرەمەرگی مامۆستادا جارێک سەردانی بکا. دەیکوت کە هێنابوویان لەسەر برانکارد ڕایانکێشابوو و زۆر بە زەحمەت قسەی بۆ دەکرا و ئەوەندەی لێتێگەیشتبوو کە سالّاوی بۆ هەموو ناسیاوان ناردبوو و داوای گەردنئازایی کردبوو. دیارە هەرچەند ڕۆژێک پاش ئەم سەردانە کۆچیدوایی کردبوو.

بەمجورە دەفتەری ژیانی نووسەری مەزنی کورد لە بن دەستی جەللادەکانی ڕژیمی خومەینیدا پێچرایەوە و ئەدەبیاتی کورد شاسواری دەمبەپێکەنینی خۆی لە کیسدا،بەڵام هەتا کورد ماوە «پێکەنینی گەدا» وەک ئەستێرەیەکی گەشی گەنجینەی ئەدەبی کورد دەمێنیتەوە.

یادی بەخێر و ڕەوانی شاد و ناوی هەر زیندوو بێ.

بیرەوەرییەکانی ئەمین‌لەشکر

میرزا قارەمانی ئیسفەهانی ناسراو بە «ئەمین‌لەشکر» ماوەی ۲۰ ساڵ لە دامودەزگای عەزیزخانی سەردار لە تاران کاری کردووە و هەندێ ئەرکی وەک «مستەوفیی نیزام»، واتە حیسابداری سپای بەڕێوەبردووە و دوای ئەوەی ئەمیرنیزامی گەڕووسی لەو وەزارەتە لابرا و نێردرایە موکریان بۆ ئەوەی هەمزاغای مەنگوڕ بەفێڵ بکوژێ، ماوەیەک بۆتە «وەزیری فەوائیدی‌عامە» لە دەرباری ناسرەددین‌شا. ئەمین‌لەشکر لە موکریان ڕووخساریکی ناسراوی خەڵک بوو و بۆ ماوەیەکیش لە دەزگای وەلیعەهد لە تەورێز کاری دەکرد.

وا بیرەوەرییەکانی ئەمین‌لەشکر، کە شێوازی یادداشتی ڕۆژانەیان هەیە، لە تاران چاپ کراوە و من نوسخەیەکم لە کتێبخانەی «سواس»ی لەندەن چاوپێکەوت. لەو ماوە کورتەدا کە ۵۰ لاپەڕەیەکی کتێبەکەم خوێندەوە، چاوم بەناوی بۆکان نەکەوت، بەڵام سەبارەت بە سابلاغ و ناوچەکەی گەلێک شتی تێدا نووسرابوو، کە بۆکانیشیان دەگرتەوە. بۆ نموونە لە لاپەڕەی ۲۵دا کە باسی ئامادەبوونی خۆی لە «دربخانە مبارکە»، واتە کاخی وەلیعەهد لە تەورێز دەکا دەنووسێ:

«میرزا قاسمی قازی تا کاتی نانی نیوەڕۆ لەوێ بوو و هەندێک باسی کاروباری سابلاغ و سەیفەددین‌خانی کرد و لە دارایی و ماڵ و ئاسوودەیی قادرئاغا گەلێک دوا، کە گوایە ئەمڕۆ لەنێو خەڵکی موکریان‌دا لە هەموان دەسڕۆیشتووتر و ئاسوودەترە و کوڕەکانیشی جگە لە خۆی، هەرکام سەروسامانێکیان هەیە... [شوێنی دوو وشە بەتاڵە و ئینجا نووسراوە] سەدراباد هی سەیفەددین‌خانە و زۆر تەعریفی گوندەکە و داهاتی ملکەکانی سەیفەددین‌خانی کرد و دەیگوت هەموو ساڵێک دەهەزار تەغاری موکری حاسڵی ملکەکانی سەیفەددین‌خانە، بەڵام خۆی بەوپەڕی لەچەری دژی... عەزیزوڵڵا (عیززەتوڵڵاخان) و فەڕوخخانی کوڕانی نەمر پاشاخانی موزەففەروددەولەش ملک و ماڵیان هەیە و ئاسوودەن (ل ۲۵)؛

- مەلا حەمەدەمینی سابڵاغی چۆوە بۆ سابڵاغ (٢٥)؛
- ڕەسووڵئاغای موکری و قاسمئاغای کوڕی (٣٥)؛
- پۆستەخانەی موکری (٣٥)؛
- عیززەتوڵڵاخان کوڕی نەمر موزەففەرودەدەولە، لەگەڵ شازادەخانمدا لە سابڵاغەوە هاتوون (٤٤)؛
- «کاکە چکۆلە» هات و باسی ئەوەی کرد کە ئەو نامەیەی وا سەبارەت بەو، بۆ «مقرب‌الخاقان ناظم‌المیزان»م نووسیبوو، جێی خۆی گرتووە. ناوبراو گەڕایەوە بۆ سابڵاغ (٥٧) و...

یادداشتەکانی ئەمینلەشکر سەرنجڕاکێشن و جوان نووسراون و جوانیش ڕێکخراون. زۆر وا هەیە لەنێو یادداشتەکاندا بابەتی دیکەی سەبارەت بە ناوچەی بۆکان و خەڵکەکەی هەبێ.

ڕوونکردنەوە: میرزا ئەبولقاسمی قازی باوکی نەمر سەیفولقوزاتی قازی کەسایەتیی مەزنی کوردستانە، بەڵام نەمزانی «کاکە چکۆلە» کێیە، لە کتێبەکەدا ناوی هەر بەو شێوەیە نووسراوە.[1]

١. «روزنامه خاطرات امین لشکر»، بەکوشش ایرج افشار و محمدرسول دریاگشت، نشر اساطیر، تهران، ١٣٧٨/ ١٩٩٩، فارسی.

بیرەوەرییەکانی ئارچیبالّد ڕووزڤێلّت

یەک لەو سەرچاوە بیانییانەی وا لە نووسینە کوردییەکانی سەبارەت بە کۆماری کوردستان (۱۹۴۶) باسی دەکرێ کتێبی بیرەوەرییەکانی مەئموورێکی دەزگا زانیارییەکانی ئەمریکایە بەناوی «ئارچیبالّد ڕووزڤێلّت»، کە لە سەردەمی کۆماری کوردستان و حکوومەتی میللیی ئازەربایجانْدا لە عێراق و ئێران کاری کردووە و ئاشنای کێشەی کورد لە هەر دوو ولاّتەکە بووە.

ڕووزڤێلّت لە مانگی ئاوریلی ۱۹۴۶دا چۆتە سنە و پاشان سەقز، ئینجا لە مانگی دواتردا لە تەوریّزەوە وەڕێکەوتووە و بە سەلّماس و ورمێ و شنۆ و نەغەدەدا تێپەڕ بووە تا گەیشتۆتە مەهاباد و لەوێ چاوی بە پێشەوا قازی محەممەد کەوتووە و سەری چاپخانەی ڕۆژنامەی کوردستانی داوە. ئینجا لەوێوە بە ڕێگای بورهانْدا (؟) چۆتە بۆکان و پاشان گەیوەتە سەقز، کە لەوێ لە پادگان میوانی ژەنەڕاڵ هومایوونی بووە. کتێبەکە وەرگەڕاوەتە سەر فارسی و لە لاپەڕە ۳۴۴ی‌دا دەنووسێ «بە نێو بۆکانْدا تێپەڕ بووین و گەیشتینە هێڵی بەرە»، واتە سەرا، کە سنووری نێوان کۆمار و سپای ئێران بووە. دیارە زانیاریی ئەوتۆ سەبارەت بە بۆکان لە کتێبەکەدا نییە، بەڵام سەبارەت بە کۆمار و بارودۆخی سپای ئێران لە سەقز و سنە و بەتایبەت بۆچوونە سیاسییەکانی پێشەوا و ئەفسەرانی سپای ئێران و بەگشتی کێشەی کوردی ڕۆژهەڵات لە لاپەڕەکانیدا زانیارییەکی زۆر بەرچاو دەکەوێ؛ ئاشکرایە دەبێ بە پاریّزەوە سەیری ئەم زانیارییانە بکرێن لەبەروەی نووسەر لە زۆر شوێنی کتێبەکەدا هەڵەی زەقی کردووە.[1]

۱. آرچیبالد روزویلت، «شوق آموختن»، ترجمه صهبا سعیدی، انتشارات اطلاعات، تهران ۱۳۷۱/ ۱۹۹۲، ۵۷۴ صفحه، فارسی.

بیرەوەرییەکانی سەرتیپ عەلیئەکبەر دەرەخشانی

لـه هـەر دوو ڕژیمـی شـایەتی و مەلایەتـیدا، کوردسـتان فێرگەی کاری سـپایی و ڕاهاتنی ئەفسـەر و کاربەدەستانی ئێرانی بووە و هەر دوو ڕژیمەکە ئەوی شەلات و چەقۆکێشـیان بـووە بەڕێیـان کـردوون بـۆ کوردسـتان و چـرای سـەوزی گرتن و لێدان و ئەشکەنجە و ئیعدامی خەڵکیان پێداون و لێیان ویستوون کەڵک لە ڕێبەران و سـەرۆکەۆزانی کـورد دژ بـە یەکتر وەربگرن و هەوڵ بدەن بە هەڕەشەوگوڕەشـە یـان بـە پلەوپایـە و هەندێک جاریش بە پووڵ و پارە سەرشـۆڕی خۆیانیان بکەن و لە کاتی پێویسـتدا بیانخەنە شـوێن خۆیان و شـەڕی کورد و خەڵکانی دیکەیان پێ بکەن.

سەرلەشـکر عەلیئەکبەری دەرەخشـانی یەک لە ئەفسەرە ئێرانییەکانی سەردەمی کۆماری کوردسـتان (۱۹۴۶)ە. ئەو لە پۆسـتی ئوسـتانداری ئازەربایجانی ڕۆژاوا و هەروەهـا فەرماندەیـی لەشـکری ئازەربایجـاندا پەیوەندیـی ڕاسـتەوخۆی لەگـەڵ کۆماری کوردسـتان و حکوومەتی میللیی ئازەربایجان هەبووە و بەشـێک بووە لەو پێکهاتە لەشکرییەی ئێرانییەکان بۆ دژایەتیکردن لەگەڵ کۆمار و ڕێبەرانی و هەوڵی کەسـانی هاوپیشـەی ئـەو وەک جیهانبانـی، حەسـەن ئەرفەع، هووشـمەند ئەفشـار، وەرەهـرام و لە ژوور ئەوانەوە ڕەزمئارای ڕەئیسـی سـتادی ئەرتەش و شەخسـی شـا و ئاغـا لاوەکییەکانـی ئـەو، بوونـە هۆی تێکشـکانی لەگـەڵ کۆمـار و کوژرانی خەڵکانێکـی زۆر لـە ئازەربایجان و ئیعدامی ۱۹ کەس لە ڕێبەران و هەڵسـووڕاوانی کورد لە سێ شاری مەهاباد، سەقز و بۆکان.

دەرەخشانی، کوڕەزای خان محەممەدخانی کەنگەرلوو لە گەورەپیاوانی نەخجەوان بووە کە دوای پەیمانی سالّی ۱۸۲۸ی تورکمانچای لە نێوان ئێران و ڕووسیای تزاری و دابڕانی نەخجەوان و شەککی و شیروان لە ئێران، هاتوونەتە ئێرانەوە و لە ناوچەی

نازلووچای ورمێ نیشتەجێ بوون (ل ۵۳).[۱] درەخشانی یەک لە ئەفسەرە کۆنەکانی سپای ئێران و یەک لە دامەزرێنەرانی ئەرتەشی نوێی ئێرانە. ناوبراو زیاد لە سی ساڵ لە سەردەمی ئەحمەدشای قاجار و ڕەزاشا و محەممەدڕەزاشای پەهلەوی‌دا وەک ئەفسەری قەزاق، ئەفسەری ژاندرمەری و ئەفسەری سپا لە گێڵان، کوردستان، لوڕستان و ئازەربایجان خزمەتی حکوومەتی ئێرانی کردووە و دووجاریش بە تاوانی جاسووسی کردن بۆ یەکێتیی سۆڤیەت و بەرتیل وەرگرتن لە خەڵک (ل ۲۵۴)، لەلایەن حکوومەتی ئێرانەوە گیراوە؛ جاری یەکەم ماوەی سێ ساڵێک لە زیندان‌دا ماوەتەوە و جاری دووهەم، کە ۱۰ مانگ پێش شۆڕشی ساڵی ۱۳۵۷ [۱۹۷۹]ی گەلانی ئێران بووە، لە تەمەنی ۸۲ ساڵی‌دا گیراوە و لە زیندانی ئیڤین لە کاتی لێپرسینەوەدا تووشی وەستانی دڵ هاتووە و مردووە.

کاری بەرچاوی درەخشانی تەسلیم کردنی پادگانی تەوریز بە هێزی کۆماری ئازەربایجان بوو بەبێ دەسکردنەوە (۱۳۲۴/۸/۲۲ = ۱۹۴۵)؛ هەر ئەوەش بوو بە خاڵی گرنگی ژیانی و بەو تاوانە بوو کە جاری یەکەم لەلایەن حکوومەتی ئێرانەوە گیرا و دادگایی کرا. لەو برگەیەدا درەخشانی فەرماندەی لەشکری ئازەربایجان (ئەرتەش و پۆلیس و ژاندرمەری) لە تەوریز بوو و لە وتوویژ لەگەڵ پێنج هەوالنێری ڕۆژنامەکانی تاران (بزرگ علوی، فروزش، شاهندە، کاتبی و جهانگیر تفضلی) کە لە ساڵی ۱۳۲۴دا سەفەری تەوریزیان کرد،[۲] گوتبووی «ئەگەر دوو خاڵ لە بەرنامەی حیزبی دێموکراتی ئازەربایجان‌دا نەبووایە، هەموو ئێران دەبوونە لایەنگری حیزبەکە: سەربەخۆیی داخڵی و زمانی تورکی» (ل ۴۵). ئەوە هەڵوێستێکی تەواو جیاوازە لە بۆچوونی کاربەدەستانی حکوومەتی ناوەندیی ئەو دەمی ئێران.

درەخشانی لە سەرەتای کاردا لە گێڵان دژ بە هێزی جەنگەڵییەکان جەنگیوە و

---

۱. گەرچی نەخجەوان ناوچەیەکی کوردنشین بووە، بەڵام ئەگەری زیاتر ئەوەیە کەنگەرلووەکان ئازەربایجانی بووبێتن.

۲. دەزانین ئەو هەوالنێرانە دواتر چوون بۆ مەهاباد و لەگەڵ پێشەوا قازی محەممەدیش وتوویژیان کرد. کورتەیەکی ئەو وتوویژە لە ژمارەی یەکەمی ڕۆژنامەی کوردستان ئۆرگانی حیزبی دێموکراتی کوردستان (۱۹۴۶/۱/۱۱)دا، بڵاوکراوەتەوە.

کەوتۆتە شوێن میرزا کووچکخان و خاڵۆ قوربانی کورد (ل ۶۰). پاشان چۆته ئازەربایجان و له ورمێ دامەزراوە و یەک لەو ئەرکانەی پێی سپێردراوە «چاوەدێری کردنی ناوچە کوردنشینەکانی سەر سنوور» بووە (ل ۱۶۲). ساڵی ۱۳۰۳/ ۱۹۲۴، چۆته شاری شنۆ و ماوەیەکیش له ساباڵاغ ماوەتەوە کە دەڵێ شارەکە لەو ساڵەدا ۲ هەزار ماڵی تێدا بووە (ل ۱۸۰). ئینجا بە ڕێگای «عیساکان»دا[1] بەرەو سەقز ڕۆیشتووە و لەسەر ڕێگا، دوو سەعات پێش ئێوارەی ڕۆژی ۲۴ی مانگی عەقرەب [ئابان]، نێوەڕاست مانگی پاییزی ساڵی ۱۳۰۳ گەیشتۆتە بۆکان.

سەبارەت بە بۆکان دەنووسێ:

«بۆکان قەسەبچەیەکی بچووکی گەلێک خاوەن سەفا بوو و ماڵەکانی لەسەر گردێک هەڵکەوتبوون [کە دەبێ گردی قەڵای سەردار بێ]. سەرداری موکری، بە دەست تورکانی عوسمانی تیرەباران کرابوو، ئێستا کورەکەی لە قشوون‌دا «سوڵتان»ی ئیفتیخاری[2] و خاوەن‌ملکی دەوڵەمەندی ئەو شارۆچکەیەیە. ساختمانێکی گەلێک عالی کە ماڵی ئەو بوو، لەسەر بەرزترین شوێنی گردەکە دروستکرابوو. نەفەرات [سەربازەکان] لە کاروانسەراکان و ساحێبمەنسەبان [ئەفسەر و دەرەجەداران] لە ماڵی خەڵکدا نیشتەجێ کران. شوێنی منیان لە ماڵی جوولەکەیەکی خەڵکی هەمان شارۆچکە دابین کرد. چارەکە سەعاتێک دوای ئەوەی چوومە ماڵەکەوە، پێشکار و چەند کەس لە کەسوکاری سەردار هاتنە لام و بە تکای زۆر داخوازیان لێکردم شەو لە ماڵی ئەوان بمێنمەوە. من ڕازی نەبووم، بەڵام پێداگریی زۆری ئەوان مەجبووری کردم قبووڵی بکەم. لەبەروەی ڕێپێوانی ئەو ڕۆژەمان لە ساباڵاغ بە دواوە بە وڵاغی کرێ بوو و خاوەن وڵاغەکانیش گەڕابوونەوە بۆ ورمێ، زۆر ڕێکوپێک و جێگەی ڕەزامەندی بوون. بەیانی ڕۆژی ۲۵ی عەقرەب [ئابان] لە بۆکان وەڕێکەوتین و دوای شەش فرسەخ چووینە ناو سەقزەوە» (ل ۱۸۰ و ۱۸۱).

دڕێژەی سەفەری دەرەخشانی لە سەقزەوە بۆ سنە و لوڕستان بە دوای

---

۱. عیساکەندی سەر ڕێگای بورهان

۲. دواتر هەر لە سەردەمی پەهلەوی‌دا «سوڵتان» بوو بە «سەروان».

ئـەو یادداشـتانەدا دێ تـا ئەوەی دەگاتە مەسـەلەی لەسـەر کار لابـران و ١٨ مانگ زیندانی کرانی.

دوای ئـەم مەئموورییەتـەی، کاتـێ چـاوی بـە ڕەزاشـا دەکـەوێ و ڕەزاشـا دەبیسـێتەوە کـە درەخشـانی کەسـێکی ملهـوڕە و دەتوانـێ خەڵـک بڕووتێنێتـەوە، دەیکاتـە «بازڕەسـی ملکەکانـی خۆی» لە گێـڵان و مازندەران. ئەم فەسـڵەی کتێبەکە گەلێک سەرنجڕاکێشـە و دەریدەخا ڕەزاشـا چۆن بە زۆرداری ملک و ماڵی خەڵکی زەوت کردووە و بەناوی خۆیەوە تاپۆی کردوون. درەخشانی دەڵێ ٧ دەفتەرخانەی ئەسـنادی ڕەسـمی لـە ملکەکانی ئـەودا دامەزرابوون بۆ ئەوەی ملـک و ماڵی خەڵک بەخۆڕایی یان بە پووڵێکی کەم بەناوی «ذات اقدس شاهانە»وە سەبت بکەن و هەموو «ئەملاکی خالیسەی دەوڵەت لە مازندەران و گورگانیش بە «ذات اقدس... فرۆشران» (ل ٢٦٦ ـ ٢٦٧).

دواتـر، درەخشـانی کـە لەو سـەردەمەدا پلەی سـەرهەنگی (کۆلۆنێلـی) هەبووە، دەبێتـە ئوسـتاندار و فەرمانـدەی هێزەکانـی ئازەربایجانـی ڕۆژاوا. لـەم بەشـەدا دژایەتی و ڕق و کینی خۆی دەرحەق بە کورد بەتەواوەتی دەردەبڕێ. ئەو لە زمان ڕۆژنامەکانـی تارانـەوە چەندەها جـار کورد بە «غارەتگەر، یەغماگەر و وەحشـی و ڕاهـزەن» ناودەبـا (ل ٢٨٨ تـا ٣٠٦) و دەڵێ سەرلەشـکر ڕەزمئارا ڕەئیسـی سـتادی ئەرتەش بە تێلگراف پێی گوتم «تاوەکوو چەند بەش لە عەشایر[ی کورد] سەرکوت نەکەی و لە دادگای سـەحرایی بە سـزای خۆیان نەگەیەنی، سەرکەوتوو نابی[!]» (ل ٣٠٠).

لاپەڕە ٣٠٧ تا ٣١٧ی کتێبەکە هەندێک هەواڵ و تێلگرافن سەبارەت بە کوردستان، بەتایبـەت مەهابـاد و پێشـەوا قـازی محەممـەد. تێلگرافەکان لە نێوان درەخشـانی و ڕەزمئارادا ئاڵوگۆڕ کراون. لەم بەشـەدا درەخشـانی لە هەندێک ڕووداو دەدوێ کە لێرەدا ئاماژە بە هەندێکیان دەکەم:

ـ سریع القلم فەرمانداری مەهاباد [پێش دامەزرانی کۆماری کوردستان] کەسێکی بێکەڵک و هیچ لەدەسنەهاتوو بوو؛

- قاتڵانی سەرۆکی ئیدارەی ئاماری مەهاباد بەدزییەوە لە شاری‌دا دەگەڕان؛
- قەرەنی‌ئاغای مامەش نامەیەکی بۆ نووسیوم و تێیدا گوتوویەتی: سەرتیپ هووشمەندی ئەفشار [فەرماندەی لەشکری کوردستان] هاتۆتە مەهاباد و داوای لە کوڕەکەم کردووە نامەیەک بۆ دەوڵەت بنووسێ و تێیدا بخوازێ مەهاباد [چیتر عاید بە لەشکری ئازەربایجان نەبێ و] بخرێتە سەر لەشکری کوردستان؛ هەروەها کاغەزێک [بەخەڵک] مۆر بکا و بڵێ قازی محەممەد خائین بە دەوڵەتە، کوڕەکەشم گوتوویەتی یەکەمیان کاری دەوڵەتە نەک ئێمە و دووهەمیش ئێمە خەیانەتێکمان بە قازی محەممەدەوە نەبینیوە»؛
- نامەیەکم بۆ قازی محەممەد و باوەڕپێکراوان (معتمدین)ی شار نووسی و گوتم هاتنی فەرماندەی لەشکری ۴[ی کوردستان] بۆ مەهاباد هەڵە بووە و دەوڵەت بەباشی ئاگاداری نیشتمان‌دۆستی و دەوڵەتخوایی خەڵکی مەهاباد هەیە؛
- خەڵکی مەهاباد تێلگرافێکیان لە ڕێگەی سەدری قازی نوێنەری مەهاباد لە مەجلیسەوە بۆ سەرۆکوەزیران و... نارد و تێیدا شکایەتیان لە سەرتیپ هووشمەندی ئەفشار کرد کە «هەزاران کەسی مەحو و بەدبەخت و حەبس کردووە و سەرەڕای ئەوانەش هاتۆتە مەهاباد و داخوازی ئەوە بووە مەهاباد ببێ بە بەشێک لە هێزەکانی غەرب [ئوستانی کوردستان]، ئێمەشی بەوە تاوانبار کردووە کە لایەنگری سەربەخۆیی کوردین. ئێمە دژ بەوەین بکەوینە سەر هێزەکانی ڕۆژاوای ئێران [کوردستان] و گازندەشمان لەو فەرماندە خائینە هەیە. محەممەد قازی لەلایەن خەڵکی مەهابادەوە، فەرهادی، کەرباسیان و ئیمزای دیکە؛

لە تێلگرافی ڕۆژی ۱۳۲۳/۶/۲۵ [۱۹۴۴]ی درەخشانی بۆ ستادی ئەرتەش‌دا هاتووە: ڕووسەکان پاسگایەکیان لە بۆکان و یەکیشیان لە [گوندی] سەرا بەرەو سەقز دامەزراندووە (ل ۳۱۴). لە تێلگرافی ۱۳۲۳/۷/۲ی درەخشانی بۆ ستادی ئەرتەشیش‌دا

هاتووە: «ئەو سیاسەتەی کە ۱۰ کەستان داوە بە ئەمیر ئەسعەد[1] هەڵەیە... هەروەها هەڵسوکەوتی خراپی سەرتیپ هووشمەندی ئەفشار لەگەڵ سەرۆکعەشیرەکان بۆتە هۆی ئەوەی مەهاباد بەجێبهێڵن و بڕۆن... ئێستا سەرۆکهۆزەکانی هەرکی، مامەشی شنۆ و زەرزا لە شاری شنۆ کۆبوونەتەوە و دەیانەوێ بچن مەهاباد بگرن، وا من چووم بۆ مەهاباد (هەمان لاپەڕە).

لە لاپەڕە ۳۳۹ بە دواوە تا ۵۵۶، باسی فەرماندەیی لەشکری ئازەربایجانە ڕاست پێش دامەزرانی کۆماری ئازەربایجان؛ تەسلیمی پادگانی تەورێز بە هێزەکانی فیرقەی دێموکرات؛ چوون بۆ تاران؛ گیران و دادگایی کران و لەسەر کار لابران. بەشی کۆتایی کە بریتی بێ لە گیرانی درەخشانی لەلایەن ساواکەوە، هاوسەرەکەی و سەروبەرکەرانی کتێبەکە نووسیویانە. سەرجەم کتێبەکە بەشێکە لە پرۆژەی «تاریخ شفاهی ایران» کە لە زانستگەی هاروارددی ئەمریکا بەڕێوە دەبرێ، بەڵام لە تاران چاپ بووە و هەر ئەوەش شوێنێک بۆ گومان لێکران بەجێدەهێڵێ. وەزارەتی ئیرشاد لە کاتی چاپ بوونی کتێبەکەدا (۲۰۰۶) بەدەست تاقمی ئەحمەدی‌نەژادەوە بوو و کتێبی سیاسیی لەگوێن ئەم کتێبە بەبێ دەستێوەردانی ئەوان نابێ توانیبێتی لە چاپ بێتە دەرێ.[2]

---

۱. عەلی‌ئاغای عەلیار.

۲. درخشانی، سرتیپ علی‌اکبر، «متن کامل خاطرات سرتیپ علی‌اکبر درخشانی از افسران پایه‌گذار ارتش جدید ایران (۱۳۷۵ ـ ۱۲۵۷)، فرمانده لشکر آذربایجان و استاندار آذربایجان غربی»، به‌کوشش حبیب لاجوردی، طرح تاریخ شفاهی ایران مرکز مطالعات خاورمیانه، دانشگاه هاروارد، نشر صفحه سفید، تهران ۱۳۸۵/ ۲۰۰۶، ۶۰۷ صفحه، فارسی.

بیرەوەرییەکانی قەسابی لوڕستان

سـپەهبود ئەمیر ئەحمەدی بە «ئەمیر قەسـابی لوڕسـتان» ناوی ڕۆیشـتووە، ئەویش بەهۆی ئەو جینایەتانەوە کە دەرحەق بە گەلی لوڕی کرد، بەڵام ئەو کردەوانەش کە لە کوردستان کردوونی کەمتر نەبوون لە «شاکار»ەکانی لوڕستان و بەو پێیە دەشێ سووک و سانا وەک قەسابی لوڕستان و کوردستان ناودێر بکرێ.

ئەمیـر ئەحمەدی پەروەردەی «مەدرەسـەی قەزاقخانە»ی تارانە و هەموو ماوەی تەمەنی لە پلەی «گرووبانی»یەوە تا سپەهبودی، وەک بەرزترین پلەی سپایی ئێران، لـە خزمەت حکوومەتی ڕەزاشـا و محەممەدڕەزاشـای پەهلەوی‌دا بـووە. پەیوەندیی ئەمیـر ئەحمـەدی و ڕەزاشـا عەینوبیلـلا پەیوەندیـی ئایەتوڵڵا خەڵخاڵـی و خومەینی بووە، واتە هەر کات و ساتێ ڕەزاشا ویستبێتی ناوچەیەک و خەڵکێک سەرکوت بکا یان بە قەولی خۆی ئاژاوەیەک هێور بکاتەوە، ئەمیر ئەحمەدیی ناردۆتە سەریان.

بیرەوەرییەکانی ئەمیر ئەحمەدی لێواولێون لە پاساودان و پاکانە کردن بۆ خۆ و بـۆ ئـەو ڕژیمـەی کـە خزمەتی پێدەکـرد و بـەو پێیە لە گەلێـک شـوێن‌دا دوورن لە ڕاسـتی، بـەڵام سـەرەڕای ئەوانەش خوێنەر لـەم هەمووە دڵڕەقـی و بێبەزەییەی ئەو وەک تاکەکەس و حکوومەتی ڕەزاشا وەک سیستەم، سەری سوڕ دەمێنێ و لە خۆی دەپرسـێ حکوومەتێک کە بۆ خزمەتی خەڵک دەسـەڵاتی بەدەسـتەوە گرتووە چـۆن دەتوانـێ لەگـەڵ هەمان ئـەو خەڵکە بەو شـێوە نامرۆڤانەیـە بجوولێتەوە؟ ئایا بەهێـز کردنـی حکوومەتـی ناوەنـدی دەبێ بە ویسـت و ئاواتی خەڵک بـێ یان دەبێ ئـەم هەمـووە خوێنڕشـتن و وێرانییەی لە دوا بێ؟ ئەوەی ئەو و ڕەزاشـا لە ناوچە عەشـیرەتییەکانی ئێرانیـان کردووە، ئوروواپاییەکان لەگەڵ سووڕپێسـتی خۆجێیی ئەمریکا و ئەمریکا لەگەڵ خەڵکی ڤیەتنامی نەکردووە.

ئەمیر ئەحمەدی یەکەم کەس بووە کە بە فەرمانی ڕەزاشـا «لەشـکری غەرب»ی پێکهێنـاوە و خـۆی وەک سەرلەشـکر فەرماندەیی کردووە. لەشـکری غەرب هەموو

کرماشـان، کوردستان، ئیلام و هەمەدانی گرتۆتەبەر (ل ۱۸۸ی بیرەوەرییەکان). لەو مەئموورییەتانەیدا لەگەڵ شابەختی، ڕەزمئارا، جیهانبانی، حەسەن ئەرفەع و ئەمیر تەهماسـبیدا هاوکاری کردووە کە دەسـتی هەموویان بە خوێنی کورد سوورە. «من لـە کاتـی فەرماندەیـی لەشـکری غەربدا لـە پشـت دەروازەی شـاری بروجێرد و هەمەدانەوە تا شوێنە سنوورییەکان، هەموویم لە «اشرار» پاک کردەوە» (ل ۲۷۰).

لە کتێبەکەدا، ئەمیر ئەحمەدی باسـی سـەفەری سـاڵی ۱۳۰۴ [۱۹۲۵]ی ڕەزاشـا بۆ ئازەربایجان دەکا و دەڵێ ئەمیر تەهماسـبی، سـمایلئاغای سـمکۆی بانگهێشـتن کردبوو بێ و لە بەر دەم سەربازخانەی سەڵماس چاوی بە سەردار سپە (ڕەزاشا) بکـەوێ.«... سـەردار سـپە بە هەڵـەی ئەمیر تەهماسـبی زانی، بەڵام خـۆی نەدۆڕاند هەندێک چاکوچۆنیی لەگەڵ سمکۆ کرد و گوتی هەندێک کارم پێتە کە دواتر باسی دەکەین... من و هاوڕێیانی دیکەی سەردار سپە ئەو شەوە تا بەیانی نەخەوتین، نەکا لەلایەن سـمکۆوە هێرشـمان بکرێتە سـەر...» (ل ۲۵۹). بەیانی ڕۆژی دوایی چووین بۆ سـابڵاغ (مەهاباد) و شـەوێک لـەوێ ماینەوە و ئینجا چووین بـۆ تەورێز (هەمان لاپەڕە). سـەبارەت بە سـەفەری ئەو ساڵەی ڕەزاشـا بۆ مەهاباد لە کتێبەکەدا هیچی دیکە نەگوتراوە.

دواتـر ئەمیـر ئەحمـەدی دەبێتـە فەرمانـدەی لەشـکری ئازەربایجـان و دەکرێتە مەئمـووری داکووژاندنی شـەڕ لە سەردەشـت. لە باسـی سەردەشـتدا دەنووسـێ خەڵکەکـەی ئەوەنـدە دەوڵەمەنـدن هەموویان جلوبەرگی ئاوریشـمین لە بەر دەکەن (۲۷۰). کێشەی سەردەشت شەڕی پشدەرییەکانە کە دەڵێ شارەکەیان سووتاندبوو. «کاتێ گەیشـتمە مەهاباد شـەڕی تەنبەتەنی سپایییەکان لەگەڵ «شەڕەنگێزان» بوو» (هەمان)... «سەرۆکهۆزانی شکاک، مامەش، گەورک، مەنگوڕ، دێبوکری و هەموویانم بانـگ کـردن و گوتم هەرکامیان بە ژمارەیەک سـوارەی عێل و تایفەی خۆیانەوە لە سـابڵاغ ئامادە بن. ئەم عێلاتە نیشتمانپەرسـتی گەرموگوڕن و لە هەر پێشهاتێک[ی ئەوتۆ]دا، پێشبڕکێی یەکتر دەکەن. کاتێ هێزەکە ئامادە بوو، چووین بۆ سەردەشت... شـەڕ دەسـتی پێکرد... لـەو عەشـایرەی وا هـاوکاری ئێمەیان دەکـرد قەرەنیئاغای

مامەش بریندار بوو و کۆمەڵێک له عەشایر کوژران و بریندار بوون... سەردەشتمان لە دەستی پشدەرییەکان دەرهێنا. له شوێنی سەردەشتدا قەسەبچەیەکی نوێم دروستکرد و سەربازخانەیەکی بەهەیبەتم بنیات نا... هەشت مانگ لەوێ مامەوە (٢٩٤ ـ ٢٩٦)

ئەمیر ئەحمەدی ئینجا دەگەڕێتەوە بۆ مەهاباد و دەڵێ: «تێلگرافم کرد بۆ عومەرخانی شکاک بێ بۆ مەهاباد... بە ٥٠ سوارەوە گەیشتێ... بەسەر گۆڕی ئەو ٨٠٠ ژاندرمەیەدا تێپەڕ بووین کە چەند ساڵ پێشتر سمکۆ ئەوانی لەگەڵ مەلیکزادەدا کوشتبوو... چوومە نێو شاری مەهابادەوە» (٢٧١ ـ ٢٧٢).

سەمەرە ئەوەیە عومەرخان لە ڕۆژی کوژرانی ژاندرمەکان‌دا لەگەڵ سمکۆ بووە، بەڵام ماوەیەکی کەم دوای ئەوە و تەنانەت پێش ئەوەی شۆڕشی سمکۆ تێکبشکێ، بە ٥٠ سوارەوە چۆتە خزمەت ئەمیر ئەحمەدی و بۆی دەچێتە شەڕی کوردی پشدەر و دواتر دەنێردرێتە شەڕەجەنگی سمکۆش؛ فەرموو هەڵیبگرەوە! ئەوە خەسڵەتێکی ناسراوی عەشیرەتییە کە زۆرجار داری لە کوولەکەی ڕۆحی خەباتی کورد داوە.

دواتر تێلگرافی ڕەزاشا دەگاتێ کە داوا لە ئەمیر ئەحمەدی دەکرێ بچێ بۆ سەڵماس کە لەوێ سمکۆ دیسان سەری هەڵداوەتەوە، ئەویش دەسبەجێ بەرەو ورمێ و سەڵماس وەڕێدەکەوێ. «بیرم لەوە کردەوە کە بۆ سەرکوت کردنی سمایلئاغا هیچ چەکێک کاراتر نییە لە عومەرخان کە لە جنسی خۆیەتی... کێشەی بنەماڵەییشی لەگەڵی‌دا هەیە»! بابەتی سەبارەت بە «فیتنەی دووبارەی سمکۆ» لە لاپەڕە ٢٧٢ەوە تا ٢٩٠ی کتێبەکەی بۆ تەرخان کراوە. لەم بەشەدا ئەمیر ئەحمەدی لە عومەرخان دەپرسێ: «تا چەندە لەگەڵ منی؟» لە وەڵامدا دەڵێ: «تا پای گیان». بە سەرۆکانی دیکەی عێلی شکاکیش دەڵێ سمکۆم بۆ بگرن، دەڵێن لەبەروەی کوردە بەڵێن نادەین بیگرین و بیدەینە دەستت، بەڵام دەیکوژین! ئەویش دەڵێ باشە، بیکوژن (٢٨٨ ـ ٢٨٩). ڕوون نییە قسەکانی تیمسار چەندی ڕاست و چەندی خۆهەڵکێشانە، بەڵام ئەگەر ڕاست بێ جێگەی بیرلێکردنەوەن و لە ڕێگەی هەڵسەنگاندنی هەڵوێستی هەر ئەو ڕێبەرانەوە دەزانین بۆچی خەباتی

نەپساوەی سەدە و سااڵنی کورد هێشتا بە ئەنجامێک نەگەیشتووە و ئێمە لە سەدەی بیست و یەکەمیش‌دا هەر بە ئاواتی حکوومەتێکی نەتەوەییەوەین. مامۆستا هێمن ڕاست دەکا کاتێ دەڵێ: «خەتای سواران نەبوو، پێشسوارەکانمان قورس و ناوەستان!»

ئەمیر ئەحمەدی دەنووسێ لە شەڕی سەڵماس لەگەڵ سمکۆدا سەدان کەس کوژران.

بەشێکی زۆری بیرەوەرییەکانی ئەمیر ئەحمەدی لە دەوری شەڕ لە لوڕستان دەگەڕێ و ئەو بەڵایەی وا ئەو، لە دوو مەئموورییەتی جیاوازدا، بەسەر «اشرار»، واتە خەڵکی هەژاری لوڕی هێناوە لە باوەڕ بەدوورە، بەاڵم کتێبەکە لە باسی کوردستان و موکریانیش خاڵی نییە، ئەوە بەشێکە لە نێوەرۆکی الپەڕە ۳۹۸ی بیرەوەرییەکانی ئەمیر ئەحمەدی لەژێر سەردێری «موضوع استقلال کرد»:

«سەرهەڵدانی یەکەدوایەکی کوردان الپەڕەی خوێناوی و دڵتەزێنی لە مێژووی سەدەکانی ئەم دوایەیەی ئێران و تورکیا و عێراق و سووریا و لوبنانی ڕەش کردۆتەوە...» (۳۹۸).

بەم بۆچوونەوە خوێنەر دەتوانێ بزانێ «موضوع استقلال کرد» لە ڕوانگەی ئەوەوە دەبێ چی بێ کە کردوویەتە بابەتێکی سەربەخۆ و لە الپەڕە ۳۸۹دا ئەم عینوانەی پێ داوە. ئەمیر ئەحمەدی دەنووسێ:

«ڕەزاشا لیستەی ناوی سەرۆکانی کوردی ئێرانی لایەنگری سەربەخۆیی کوردی بە تێلگرافی ڕەمز بۆ ناردم و فەرمانی دا هەموویان بگرم بۆ ئەوەی هەودای پەیوەندیی لایەنگرانی سەربەخۆیی کورد[ی تورکیا] لەگەڵ ئێران بپسێ.» ئینجا چۆنییەتیی پیلانێک دەگێڕێتەوە کە دایڕشتووە، سەرەتا فەرماندەی هەموو پادگانەکانی ناوچەی بە نهێنی بانگ کردووە، لیستەی ناوی ئەو کەسانەی پێداون کە دەبووایە لە ناوچەی ژێر فەرمانی ئەوان‌دا بگیرێن و پێی گوتوون بەدرۆ بە هەموو ئەو کەسانە بڵێن سپەهبود ئەمیر ئەحمەدی بڕیارە بێ بۆ ئێرە و پێیان ڕابگەیەنن هەموویان لە ڕۆژی ۱۳۰۹/۱۰/۱۹دا بچنە پادگانی شوێنەکەی خۆیان بۆ

ئـەوەی پێشـوازی لێبکـەن، ئینجا هەر لـەوێ بیانگرن! بەو شـێوەیە لە پرێکدا و بە رۆژێک هەموو ئەو ٢٥٠ سـەرۆکەی کورد تەنیا بەگوێرەی گومان لێکراوییەک یان بە حیسابی راپۆرتی نەیارێک، گیراون و نێردراونەتە تاران، هەتا شەهریوەری ١٣٢٠ [لەسەر کار لابرانی ڕەزاشا] ماوەی ١١ ساڵ لە زیندانیدا ماونەتەوە (٣٩٨ ـ ٣٩٩)!

لـە چەنـد لاپـەڕە دواتـردا ئەمیر ئەحمـەدی هەواڵی سـەرکوت کردنـی ڕاپەڕینی جوانڕۆیی‌یەکان (١٣٠٩) و شەڕ لەگەڵ «جافرەسوڵتان» دەداتە خوێنەر، کە بە قسەی ئەو، دەگاتە ئەنجامی هەڵاتنی جافرەسان بۆ عێراق (٣٩٥ ـ ٣٩٦).

لە لاپەڕە ٤١١ بەدواوە نووسـەری بیرەوەرییەکان هەواڵی ڕووداوەکانی شـەڕی دووهەمی جیهانی و هاتنی هێزی هاوپەیمانی سۆڤیەت و ئینگلیز بۆ نێو ئێران ڕادەگەیەنێ و چەند ڕاگەیاندنی «ستادی جەنگ» و مەجلیسی شووڕای ئێران لەو پەیوەندییەدا دەخاتە بەرچـاوی خوێنـەر. بەگوێرەی ڕاگەیاندنی یەکەم: «سـەعات ١٠ی بەیانی ڕۆژی ٣ی شەهریوەری ١٣٢٠ هێزەکانی سۆڤیەت و ئینگلیز لە باکوور و باشوور و باشووری ڕۆژاواوە هاتوونەتـە نێـو ئێرانەوە؛ تەورێز، ورمێ، خۆی، میاندواو، مەهاباد، بناو، و کوێ و کوێی دیکەیان بۆمباران کردووە... خوراسـان، گورگان، مازندەران، گێڵان و ئازەربایجانیشیان تا مەهابەد داگیر کردووە» (٤٢٥ ـ ٤٢٩).

نووسەرلەم‌قۆناغەداچۆنییەتیلەبەرییەک‌چوونی‌ئەرتەشی‌ئێران،هەڵاتنی‌ئەفسەرو سەربازەکان و چۆڵ بوونی پادگانەکان ڕادەگەیەنێ کە میسداقی شێعرەکەی مامۆستا هەژارە کە دەڵێ «بە بڵاوبوونی دووپەڕ ئاگاهی/ بوو بڵاو ئەرتەشـی شاهەنشـاهی!» دریـژەی کارەکـەش دەگاتـە ئەوەی ڕەزاشـا بە هەمـوو یاڵ و کووپاڵییـەوە لە ٢٥ی شـەهریوەری ١٣٢٠ بە فەرمانی هاوپەیمانان ئیسـتیعفا دەدا و لە ئێران دەردەکرێ، ئینجا محەممەدڕەزاشای کوڕی دێتە سەر حوکم و قشوونی ئێران مەجبوور دەکرێ بکشـێتەوە دیوی باشـووری ئەم هێڵە کە لە بەری باکووری‌دا سـپای سـوور جێگر بووە؛ هێڵەکە بەو شوێنانەدا تێپەڕ دەبێ:

«لە قەسەبچەی شنۆ لە باشووری ڕۆژاوای ورمێوە بۆ حەیدەرئاباد و میاندواو لە باشووری گۆلی ورمێ و زەنجان و خورڕەمئاباد لە باشووری بەحری خەزەر و بابول و

زیرئاب و سمنان و شارڕوود و عەلیاباد لە ڕۆژهەڵات» (۴۴۳). لەو قۆناغانەدا ئەمیر ئەحمەدی دەبێتە فەرمانداری نیزامیی تاران.

ڕادەی دوورەباوەڕی دیکتاتۆرییەتیی ڕەزاشا بۆکەسانێک کەڕاستەوخۆ نەیانبینیوە و هەستیان پێنەکردووە زەحمەتە بزاندرێ، بەڵام کتێبەکە لە چەند شوێنداڕووی ڕاستیی بێبەزەیی و توندوتیژیی ڕەزاشا دەردەخا، ئەوەش سەرەڕای ئەو ڕاستییەی کە ئەمیر ئەحمەدی ئەو دەم و دواتر لە سەردەمی کوڕی ڕەزاشاش‌دا بەشێک بوو لە دەسەڵات و تەنانەت دوای خانەنشینیش بوو بە سەناتۆری ئینتیسابی لەلایەن محەممەدڕەزاشاوە، هەر بۆیەش بەڕاشکاوی ڕەخنەی توند لە ڕەزاشا ناگرێ، بەڵام دیسانەکە، خۆێنەر لە خوێندنەوەی هەندێک لاپەڕەی کتێبەکە و باسی توندوتیژیی ڕەزاشادا مووچڕک بە لەشی‌دا دێ و لەو جانەوەرە درندەیە دەترسێ. بەگوێرەی گێڕانەوەی نووسەر، ڕەزاشا لە قسەکردن لەگەڵ ئەفسەرانی پایەبەرزی سپادا جگە لە «پدرسوخته» و «پدرسگ» و «مادر...» هیچی پێنەگوتوون و هەر کات تووڕە بووبێ ئەفسەری وەبەر شەق و زلە داوە، دەرەجەی لەسەر شانی سەرلەشکر و سپەهبود هەڵکەندووە و خستوونییەتە زیندانەوە، لە ڕۆژی هاتنی سپای موتتەفیقین بۆ ئێران بە شمشیر بەربۆتە سەروسەکوتی دوو ئەفسەری پایەبەرزی خۆی و سەروگوێلاکی خوێناوی کردوون (۴۳۱).

ئەوەی ڕەزاشا لەگەڵ سپەهبود و سەرلەشکری سپای خۆی کردوون، ئەوانیش لەگەڵ ئەفسەرانی خوارەوەتر و ئەوان لەگەڵ دەرەجەدار و سەربازی ئاسایی و هەر هەموو دامودەزگا سپایی‌یەکەش لەگەڵ خەڵکی ئاسایی‌یان کردووە. لە یەک ڕستەدا، لە ئێرانی سەردەمی ڕەزاشادا کەس نەبووە بە شێوەیەک لە شێوەکان کەرامەتی نەشکێ و سووکایەتیی پێنەکرێ، تەنانەت وەزیری دەربار و وەزیرەکانی دیکەی خۆی کە یان ئیعدام کران یان کەوتنە قوژبنی زیندانەوە.

دوای لابرانی ڕەزاشا لەسەر حوکماتی ئێران و کرانەوەی فەزای سیاسیی وڵات، خەڵکەکە نەفەسێکی ڕاحەتیان کێشا و توانییان بۆ ماوەیەکی کەمیش بێ بە ئازادی قسە بکەن و بیروڕا دەربڕن و بنووسن. ئەمیر ئەحمەدی دەڵێ: «لە ماوەی

مانگی شەهریوەر تا ئابانی ساڵی ۱۳۲۰ [واتە ۳ مانگی یەکەمی دوای دەرکرانی ڕەزاشا]، سەرجەم ۱۵۰ حیزب لە ئێران بنیاتنران» (۴۷۸). دیارە ئەوە ڕەنگدانەوەی ئەو بەندوبەستە بوو کە ڕەزاشا لەسەر ئازادییە کۆمەڵایەتییەکانی دانابوو، زمانی خەڵکی قفڵ کردبوو و قەڵەمی شکاندبوو. پێکهاتنی کۆمەڵەی «ژ. ک» و حیزبی دێموکراتی کوردستان و فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجانیش ڕاست دەگەڕێتەوە بۆ هەمان ئەو ساڵانە و بۆشاییەک لە نێوان لاچوونی ڕەزاشا و ئەو ساڵانەی کە محەممەدڕەزاشای کوڕی هێشتا بناغەی دیکتاتۆرییەکەی خۆی قایم نەکردبوو.

ئەمیر ئەحمەدی سەبارەت بە حاجی عەلی ڕەزمئارا دەنووسێ تۆمەتی نزیکایەتیی لە حیزبی تووەدی ئێرانی پێوە بەسترا، بەڵام لە پۆستی فەرماندەیی تیپی کوردستاندا خزمەتەکانی جێگەی دەسخۆشی لێکردنن و لەو هەرا و بەزمەی شەڕ و ئاژاوەیەدا لیاقەتێکی باشی لە خۆی پیشان دا [واتە خەڵکی باش سەرکوت کرد!] (۴۹۹). لە مەسەلەی ئازەربایجاندا دەنووسێ: «لە ماوەیەک پێشترەوە [واتە پێش ۲۱ی ئازەری ۱۳۲۵ و هێرشی ئەرتەش بۆ سەر ئازەربایجان و کوردستان]، کاربەدەستانی ئەرتەش تفەنگ و فیشەکیان دابووە ئاغاواتی نیشتمانپەرستی وەک زولفەقارییەکانی زەنجان و ئەسلەحەدارباشی و یەمینی» (۵۱۸). هەروەها سەبارەت بە سەفەری پیشەوەری و هەیئەتی نوێنەرایەتیی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان بۆ تاران، کە شەهید حەمەحوسێنخانی سەیفی قازیشیان لەگەڵ بوو، دەنووسێ: «نیازی ئێمە لەو وتووێژ و هاتوچۆیانە ئەوە بوو کە سەرقاڵ بن [واتە ڕێبەرانی ئازەربایجان و کوردستان] تا ئەوەی سپای سۆڤیەتی لە ئازەربایجان بچنە دەرەوە و ئەو تاوانبارانە پشتیوانی لاوەکییان نەمێنێ» (۵۱۷).

لەو قۆناغەدا ئەمیر ئەحمەدی وەزیری جەنگی کابینەی قەوامووسسەڵتەنە بوو. گەرچی ئەو هەواڵانەش وا لە کتێبەکەدا سەبارەت بە کوردستان و ئازەربایجان دەیدا زۆریان ناڕاستن، بەڵام هەندێک جار ناڕاستییەکە دەگاتە لووتکەی تۆمەت هەڵبەستن و درۆی زەق کردن: «لە ئازەربایجان و کوردستان کاربەدەستانی پیشەوری و قازی محەممەد دەستیان دایە جینایاتی ترسناک و خەڵکانێکیان بەناوی

کۆنەپەرست و لایەنگری کۆنەپەرستییەوە کوشت و تاقمێکیان لە ئەفسەران و ئەفرادی نیزامی و ئاغاوات و بازرگانان کوشت» (٥١٣). هەموان دەزانن کە لە ماوەی دەسەڵاتداریيەتیی کۆماری کوردستانەوە تاقە کەسێک کە کوژرابێ «غەفووری مەحموودیان» بوو لە مەهاباد، کە ئەویش بەبێ ئاگاداریی حکوومەتی کوردی کوژرا و کاتێ پێشەوا هەوالّەکەی ژنەفت، بۆی گریا. ئەی کامەن ئەو قەتڵ و کوشتارانە لە کوردستانی هێمن و بێئاژاوە کە جەنابی تیمساری ئەرتەشی شاهەنشاهی دەفەرموێ؟

لاپەڕە ٥٢٢ی کتێبەکە بە هەمان شێوە پڕە لە درۆ و هەڵبەستراو سەبارەت بە بارزانییەکان و نەمران شێخ ئەحمەد و مەلا مستەفا بارزانی و ئیعدامی پێشەوا و قازییەکانی تر.

کتێبەکە باسێکی ڕاستەوخۆی بۆکانی تێدا نییە، بەڵام لە چەند شوێنەدا کە هەوالّی مەهاباد ڕادەگەیەنێ بۆکانیش دەگرێتەوە، بۆ نموونە لە شەڕی پشدەرییەکاندا کاتێ سەرۆکهۆزەکانی ناوچەی بانگی مەهاباد کردووە و سوارەی لێخواستوون و بردوونی بۆ شەڕی سەردەشت و سەڵماس، یەک لەو سەرۆکهۆزانە مەزنی هۆزی دێبوکری بووە، هەروەها کاتێ ناوی هۆزەکان دەبا و دەڵێ ئەوە و ئەمە و هتد... واتە هۆزی دیکەی جگە لەوانیش لە لەشکرکێشانەکەدا بەشدار بوون و دوور نییە بەگزادەی فەیزوڵڵابەگیش بگرێتەوە.

یان لەدوو سەفەری ڕەزاشادا بۆ مەهاباد، کاتێ سوارەی عەشایر چوونەتە پێشوازی و بە شانازیی ئەوەوە ڕمبازێ و جلیتبازییان کردووە، گومان نییە دەبێ سوارەی عەشیرەتی دێبوکری، گەورک و بەگزادەی لای بۆکانیش بەشداریيان تێدا کردبێ.[1]

---

١. امیر احمدی، احمد، «خاطرات نخستین سپهبد ایران»، بەکوشش غلامحسین زرگری‌نژاد، موسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی، تهران ١٣٧٣/ ١٩٩٤، ٧١۶ صفحه، فارسی.

بیرەوەرییەکانی سپەهبود ڕەزمئارا

لەو ئەفسەرە ئێرانییانەی وا ڕاستەوخۆ لە پەیوەندیی کۆماری کوردستاندا بوون یەکیان «سەرلەشکر ڕەزمئارا»یە کە دواتر پلەی سپایی‌یەکەی هەڵکشا و کرایە سپەهبود، واتە بەرزترین پلەی سپایی تا ئەو دەم.

پێش هەموو شت با ئەوە ڕوون بێتەوە کە لە مێژووی سپایی سەردەمی پەهلەوییەکانی ئێراندا بەناوی «ڕەزمئارا»وە باوکێک و سێ برای بە ئەسڵ شیرازی هەن، کە هەر چواریان ئەفسەری ئەرتەش بوون: محەممەد ڕەزمئارا لە سەردەمی ناسرەددینشای قاجاردا (١٨٤٨ ـ ١٨٩٦) ژیاوە. سێ کوڕی محەممەدیش بریتین لە حوسێنعەلی و حەسەن کە هەردووکیان سەرهەنگ (کۆلۆنێل) بوون و «عەلی» یان «حاجی عەلی» کە نووسەری ئەم بیرەوەرییانە بێ، کە لە سەردەمی ڕەزاشا (١٩٢١ ـ ١٩٤١) و محەممەدڕەزاشای پەهلەوی‌دا (١٩٤١ ـ ١٩٧٩) گەیشتە بەرزترین پلەی سپایی ئێران و بوو بە سەرۆکوەزیرانی وڵاتەکەش، لە کۆتایی‌دا گرووپی «فیدائییانی ئیسلام» کوشتیان. هەر ئەم حاجی عەلییە «فرهنگ جغرافیائی ایران»ی لە ٢٠ بەرگدا نووسیوە کە بۆتە سەرچاوەیەکی گرنگ بۆ لێکۆڵینەوە لە جوغرافیای ئێران. کەوابوو، بابەتی ئەم وتارە، «حاجی عەلی ڕەزمئارا»یە.

ڕەزمئارا لە قوتابخانەی ئالیانسی فەرەنسییەکان و «مدرسە نظام مشیرالدولە» لە تاران دەرسی خوێندووە، ئینجا چۆتە خزمەتی سپا و قەزاقخانەوە، ماوەی سێ ساڵیش نێردراوەتە فەرەنسە دەرسی سپایی بخوێنێ. پاشان گەڕاوەتەوە ئێران و ساڵی ١٣٠١/ ١٩٢٢ وەک ئەفسەرێک لەگەڵ «فەوجی پەهلەوی»دا، نێردراوەتە شەڕی سمکۆ لە دەوروبەری سەڵماس. لەم بارەیەوە ڕەزمئارا دەڵێ: «لە یەکەم ڕووبەڕووبوونەوەمان لەگەڵ کوردان‌دا بە شێوەیەکی سیحراوی ڕزگاریمان بوو، بەڵام لە شەڕی ڕۆژێک دواتردا کوردەکانمان شکاند و لە هەموو لایەک مرۆڤ و ئەسپ بوو دەکەوتن و عەشایر بوون کە دەبوونە خۆراکی مەرگ... جەنازەیەکی

زۆر لە مەیدانـدا کەوتبوون» (ل ۹ـ۳۷).

ڕەزمئـارا، ماوەیـەک ڕەئیسـی سـتادی ئەرتەش بوو، پاشـان «حەسـەن ئەرفەع» کرایە سـەرۆکی ستادی ئەرتەش کە ڕەزمئارای خانەنشین کرد. ئەرفەع بەتەواوەتی لایەنگری سیاسـەتی ئینگلیز بوو و ڕەزمئارا گومانی لایەنگریی سۆڤیەت و بەگشتی بیـری چەپـی لێدەکـرا بە شـێوەیەک کە محەممەدڕەزاشـا بـە «پیاوی ڕووسـان»ی دەزانی (۱۷۶).

هەر چۆنێک بێ، ڕەزمئارا گەلێک هەڵسووڕاو و لێزان بوو و سەرەڕای دژایەتیی شـا و نەیارەکانی دیکەی، کاتێ قەواموسسـەڵتەنە بوو بە سـەرۆکوەزیرانی ئێران، هێنایـەوە سـەر ئیشوکار و ڕاسـت ناردیە کوردسـتان. ئەوە سـەردەمێکە کۆماری کوردسـتان دامـەزراوە و ڕەزمئارا چۆتە چاوپێکەوتنی پێشـەوا قـازی محەممەد (ل ۱۸۰).

کتێبـی بیرەوەرییەکانـی ڕەزمئـارا لەلایـەن کامبیزی کوڕی خـۆی و کاوە بەیات لێکۆڵـەر و مێژوونووسـی ئێرانییـەوە ئامـادە کـراوە و هەندێک بەشـی هـەر ئەوان خۆیان نووسیویانە. ئەوان [و لە ڕاستیدا کاوەی بەیات] لە لاپەڕە ۱۸۳دا دەنووسن: «دەوری ڕەزمئارا لە گرتنەوەی ئازەربایجاندا گرنگ بوو. ناوبراو نەخشـە و پلانی بەگـژدا چوونـی حکوومەتی ئازەربایجان و کوردسـتانی کێشـا و هێزەکانی سـپای ئێرانی لە سـێ قۆڵەوە نارده سـەر دوو حکوومەتەکە: قۆڵی نێوەڕاست میاندواو بوو بە فەرماندەیی «سەرلەشکر هومایوونی» و دوو قۆڵەکەی دیکەش تەوریز و ئاستارا. هێزەکانـی هومایوونـی بـەرەو مەهابـاد چـوون و هێـزی دەوڵەت لە سەردەشـت و بۆکان نیشتەجێ کران» (۱۸۴).

ڕەزمئارا بەهۆی ئەو ڕاسـتییەوە کە ماوەیەک لە فەرەنسـە دەرسی خوێندبوو و لەگەڵ شـێوەی ژیان و شـێوازی حکوومەتی ڕۆژاواییەکان ئاشـنا ببوو، هەروەها ئەگەر ئەو چاووڕاوە ڕاست بێ کە دەگوترا لەگەڵ حیزبی تووەدەی ئێران و یەکییەتیی سـۆڤیەتیدا پەیوەندی هەیە، لەچاو ئەفسەرانی وەک ئەمیر ئەحمەدی و شابەختی و ئەمیر تەهماسبی، کە جگە لە نۆکەرایەتیی شا هیچیان نەدەزانی، هەندێک جیاواز بوو و

هەڵسەنگاندن و هەڵوێستی سەربەخۆتری هەبوو. سەرەڕای ئەوانەش ئێرانیچییەکی تـەواو بـوو و لەپێنـاو سـەقامگیریی ئەرتەشـی هەڵوەشـاوەی ئێـران دوای شـەڕی دووهەمـی جیهانـی هەوڵـی زۆری دا، تەنانـەت بـۆ سـەرکەوتنی ئامانجەکانـی هیـچ سـێودووی نەدەکرد لەوەی سیسـتەمی عەشیرەیی کە ڕەزاشـا خەریکی تێدابردنی بـوو، بژێنێتـەوە. ئـەو لەگـەڵ ئەوەدابـوو کـە دەوڵـەت هەڵوێسـتێکی هێمنانەتری لە بەرانبەر [سەرۆک]عەشـایردا هەبێ و ئەگەر پێویسـت بێ، عەشـایر چەکداریش بکا (۱۹۳)! یەک لەو کارانەی کە لەم بوارەدا کردی بانگهێشتنی ۲۰۰ سەرۆکعەشیرەت بۆ تاران بوو لە کۆتاییەکانی مانگی شەهریوەری ۱۳۲۷دا (۱۹۴).

ڕەزمئارا لە ماوەی دەسەڵاتداریەتیی خۆی لە لوڕستان و کرماشان ملک و مااڵێکی زۆری پێکەوە نا و لەو کارەدا وەها زیادەڕۆیی کرد کە بە بەرتیل وەرگرتن و دادۆشین و چەوساندنەوەی خەڵک تۆمەتبار کرا و برایە دادگا، هەر بۆیەش لە بەشێک لە کتێبەکەدا لیسـتەی ملک و مااڵی خۆی نووسـیوە، کە دیارە بۆ ئەوەی دیزە بەدەرخۆنەی بکا و بڵـێ هـەر ئەوەنـدەم ملک و ماڵ هەیە نـەک زیاتر (۱۱۹ تـا ۱۲۲). بەرتیل وەگرتن و چەوساندنەوە بەتایبەت لە سەردەمی ڕەزاشادا بێدادی دەکرد و کەسیش نەیدەوێرا شکایەت لە ئەفسەر و کاربەدەستی بەرتیلخۆر بکا، لەبەروەی سەرۆک و فەرماندەی ئەویـش لـە خـۆی خراپتـر خەڵکـی دەچەوسـاندەوە و پشـتی ژێردەسـتەکەی خۆی بەرنەدەدا. ڕەزمئارا دەڵێ لە لوڕستان بووم کە تاقمێک لەلایەن دەربارەوە هاتن بۆ چاوپێکەوتنـی بارودۆخـی ئاسایشـی ناوچەکە و کاروباری نیزامیی ئێمە، سـەرۆکی هەیئەتەکە هەر لە یەکەم ڕۆژ و پێش هەموو شتێکدا داوای بەرتیلی لێکردم (۹۲)!

سەرنجڕاکێشـتر لـەوە، کێشـە و دووبەرەکـی و دژایەتـی و «باندبازی»یـە لـە نێوان ئەفسـەرانی سـپای ئێران و بەرپرسـانی سیاسـیی وڵاتەکەدا. هەر ئەفسـەر و فەرماندەیەک لە پەیوەندیی سیاسـەتمەدارێکدایە و ئەگەر خۆی ڕاستەوخۆ سەر بە دەوڵەتێکـی بێگانـە نەبـێ وا هەیە ئەو سیاسـەتمەدارەی وا ئاگای لێیەتی داردەسـتی وڵاتێکی ئوروپایی بێ. هەر ئەوەندەش کە باڵێک و لایەنێک دەگاتە سەرۆکوەزیری یـان وەزارەت و فەرماندەیـی ئەرتـەش، ئیتـر هاوبیـر و هاوسـەنگەرەکانی خـۆی هەڵدەکێشـێ و ئەوانـی دیکـە وەلا دەنێ. بە شـێوەیەک کە کەس لـە داهاتووی خۆی

دڵنیا نییە و بۆ مانەوە و تێدانەچوون و ئەوەی بای سیاسەت نەیبا و تەفروتوونای نەکا دەبێ سێبەری کەسێکی پایەبەرزی دەوڵەتیی بەسەرەوە بێ!

کتێبەکە بەگوێرەی عینوانەکەی دەبێ لە دوو بەشی «بیرەوەری و بەڵگەنامەکانی ڕەزمئارا» پێکهاتبێ، لە کاتێکدا دەبووایە ناوی «بیرەوەری، سەفەرنامە و بەڵگەنامەکانی ڕەزمئارا»ی لەسەر بووبا، لەبەروەی لە سەرجەمی ٥٧٤ لاپەڕەی کتێبەکە، تەنیا ١٧٤ لاپەڕەی بیرەوەریی ئەون و لە لاپەڕە ١٩٩ بەدواوە تا ٣٨٢ سەفەرنامەی سەفەری ساڵانی ١٣٠٢ ـ ١٣٠٤یەتی بۆ فەرەنسە. فەسڵی پێنجەمی کتێبەکە ١٤ لاپەڕەیە و کاوەی بەیات نووسیویەتی، ١٩٠ لاپەڕەی کۆتایی کتێبەکەش بەڵگەنامەکانن کە پێکهاتووە لە:

ـ کۆپیی هەندێک فەرمان، وەک فەرمانی سەرۆکوەزیری ڕەزمئارا لەلایەن شاوە؛

ـ ٧ نامەی ئەشرەفی پەهلەوی، خوشکی شا بۆ ڕەزمئارا، کە لە خوێندنەوەیاندا هەست بە کەینوبەین و ئەویندارییەک لە نێوانیاندا دەکرێ. دیارە ئەشرەف لەو کارە خێرانەی زۆر کردووە و زانیویەتی لەگەڵ کێ بیکا! ڕەزمئاراش هەر لە سەردەمی لاوییەتییەوە تا ئەو دەمەی کە بوو بە سەرۆکوەزیر هەرگیز دۆخینەکەی نەبەستەوە و لە سەرەتای کتێبەکەدا بە شێوەیەک باسی عەیاشی و ڕابواردنی خۆی لەگەڵ ژنان دەکا کە کوڕەکەی و کاوەی بەیات بەشێکیان قرتاندووە و لە دوو شوێندا (لاپەڕە ٢٣ و ٢٥) نووسیویانە «بەشێک لەم ڕوونکردنەوانە قرت کران»؛

ـ قانوونی ئەساسیی ئێران؛

ـ وەسیەتنامە؛

ـ چەند وێنە، کە بەشێکیان لە لوڕستان و کرماشان و یەکیان بە جلی کوردییەوە لە سنە کێشراون؛

ـ بابەتی سەبارەت بە بۆکان و ناوچەی موکریان و کەسایەتییەکانی لە کتێبەکەدا زۆر نییە و هەر ئەوانەن وا لە سەرەوە ئاماژەیان پێکرا.[1]

---

١. رزم‌آرا، سپهبد حاج عه‌لی، «خاطرات و اسناد سپهبد حاج علی رزم‌آرا»، به‌کوشش کامبیز رزم‌آرا و کاوه بیات، انتشارات شیرازه، تهران ١٣٨٢/ ٢٠٠٣، ٥٧٣ صفحه، فارسی.

بیرەوەرییەکانی چەند کەسایەتیی سەردەمی پەهلەوییەکان (١٩٠١-١٩٧٩)

لە ماوەی دووسێ مانگی ڕابردوودا چەند کتێبی بیرەوەری سەردەمی پەهلەوییەکانم خوێندۆتەوە و لە نێویاندا بۆ مەسەلەی کۆماری کوردستان (١٩٤٦) و هەواڵی ناوچەی موکریان و ڕووداوەکانی بۆکان گەڕاوم. ڕەنگە بۆ خوێنەر سەیر نەبێ ئەگەر بڵێم هیچی وام لێ دەستنەکەوتوون! ڕاستییەکەی ئەوەیە کاربەدەستانی حکوومەتی پەهلەوییەکان وەها گیرۆدەی کێشەی نێوخۆیی لەگەڵ یەکتر و کۆکردنەوەی پووڵ و پارە و نۆکەرایەتیی ئەم یان ئەو ولاتی ڕۆژاوایی بوون کە خەڵکی شار و شارۆچکەکانی ئێران، بەتایبەت شوێنی دوورەدەستی وەک کوردستانیان هەر بە بیریشدا نەهاتووە تا بگاتە ئەوەی لە کتێبی بیرەوەرییەکانیاندا شەش دێڕی بەکاکڵی لەسەر بنووسن. دیارە کوردستان پێگەی سەرەکیی هەڵکشانی پلەوپایە و دەرەجەی ئەفسەران بووە و هەر کەس هاتبێ و لەوێ خەڵکی باشتر چەوساندبێتەوە و کوشتبێتی، لە گەڕانەوەی تاراندا پلەی چۆتە سەرێ و دەرەجەی بەرزتری دراوەتێ.

لای «ئەفسەرانی ئەڕشەدی ئەرتەشی شاهەنشاهی» و بەگشتی هەموو سیستەمی حکوومەتیی پەهلەوی لە کوردستان و لوڕستان و ناوچە دوورەدەستەکانی سەر سنوور یەک دیاردەی سەرەکی و گرنگ هەبووە: هێمنایەتی و بێدەنگ بوونی خەڵک و ناوچەکە بۆ ئەوەی بتوانن پایەی حکوومەتی خۆیان پتەوتر بکەن و بێهەستوخوست خەڵک بڕووتێننەوە. جا لە هەر کوێیەک ناڕەزایەتی و ڕەخنە لە خەڵکەوە وەبەرچاو هاتبێ، دەسبەجێ هەڵیانکوتاوەتە سەریان و بەناوی چەتە و شەڕانی و شەڕەنگێز و ئاژاوەچی و دوژمنی ئاسایش و پێشکەوت و پیاوی بێگانە و کۆمۆنیست، بەتایبەت بەتاوانی جیاوازیخوازییەوە شەڕیان بەسەردا داسەپاندوون، گرتوویانن و کوشتوویانن، ئینجا بە شانازییەوە میدالیا و نیشانی قارەمانییان لە سینگ دراوە و پلەیان چۆتە

سەرێ و بەشی زیاتریان لە تاڵانوبڕۆی ماڵی خەڵک پێگەیشتووە. زۆرجاران تەنانەت بنەماڵەی ئەو کەسانەش وا کەوتوونەتە بەر پەلاماری مەئموورانی حکوومەت شاربەدەر کراون یان لە زیندان خراون و وا بووە بۆ چاوەترسێی خەڵک ئیعدامیش کراون!

لەلایەکی ترەوە، دوای پەیدابوونی نەوت لە ناوچەی خۆرهەڵاتی نێوەڕاست، ڕۆژاواییەکانیش وەربوونەتە ناوچەکەوە، بەڵام ئەوان تەنیا چاویان لە نەوت و بازاڕی فرۆشتنی کەرەسەی خۆیان لە ئێران بووە و جگە لە چەکدارکردنی حکوومەتی ناوەندی بە هەموو چەکێکی کۆمەڵکوژی، کاریان بەسەر چەوسانەوەی خەڵک لەلایەن کاربەدەستانی حکوومەتەوە نەداوە و تەنانەت لێیان بوونەتە شەریکەدزیش.

دزی و بەرتیل وەرگرتن و چەوساندنەوەی خەڵکی ئێران لەلایەن کاربەدەستانی حکوومییەوە، بەتایبەت لە ناوچەکانی دوور لە پێتەخت، لە سنوور و واقیع و تەنانەت نەقڵ و حیکایەت دەرچووە و زیاتر لە ئەفسانە دەچێ: حەوت دەفتەرخانەی ئەسنادی ڕەسمی تەنیا لە باکووری ئێران کاریان بۆ ئەوە کردووە ئەو ملک و ماڵانە بەناوی ڕەزاشاوە تۆمار بکەن کە بەزۆر و بەخۆڕایی یان بە نرخێکی نزیک بە هیچ لە خەڵکەکەی دەسەندن (بیرەوەرییەکانی سەرتیپ درەخشانی، ل ٢٦٦). ڕەزاشا کە خۆی وا خەریکی گردوکۆی سامان و چەوساندنەوە بوو، «هەموو فەرماندەکانی خۆشی دەوڵەمەند کردن، بێئەوەی لە گیرفانی خۆی قڕانێک خەرج بکا... بۆ نموونە، سپەهبود ئەمیر ئەحمەدی چوار ساڵ لە کوردستان مایەوە و دوای ئەوەی بەناوی «فاتح غرب»ەوە گەڕایەوە تاران، ئەوەندەی «زێڕ» لەگەڵ خۆی هێنابوو کە بە بەشێک لە پووڵی ئەو زێڕانە ٥٠٠ ماڵی لە دەوروبەری مەیدانی حەسەنابادکرێ!» (بیرەوەرییەکانی ئەرتەشبود فەردووست، بەرگی ١، ل ٦٢). سپەهبود حاجی عەلی کیا ٢٥٠٠ هیکتار زەوی لە «ئەیوان کەی» نزیک تاران و ٢٠٠ هیکتار باغی پستە و ٥٠ هیکتار باغی هەناری تەنیا لە نزیک تاران هەبوو، ئەوانەش جگە لە دەیان کۆمپانیای زەبەلاحی بازرگانی (بیرەوەرییەکانی سپەهبود حاجی عەلی کیا، ل ٨٧ تا ٨٩). سپەهبود ڕەزمئارا لە ماوەی دەسەلاتداریەتی خۆی لە لوڕستان و

کرماشان ملک و مالێکی زۆری پێکەوە نا و لەو کارەدا وەها زیادەڕۆیی کرد کە بە بەرتیل وەرگرتن و چەوساندنەوەی خەڵک تۆمەتبار کرا و برایە دادگا... (ل ۱۱۹ تا ۱۲۲).

کار تەنیا بە گەندەڵی و گردوکۆی پووڵ و پارە ڕانەدەوەستا، نۆکەر بوون بۆ پەیڕەوکرانی سیاسەتی بێگانە بە تانوپۆی ڕژیمەکەدا گەڕابوو. زۆر بنەماڵەی کاربەدەستی باڵای ئێرانی وەک «عەلەم» و «جەم» و «ئەرفەع» و «قەوام» و «فروغی» و «مەنسوور» داردەستی سیاسەتی ئینگلیز و کەسانی وەک «دوکتۆر ئەمینی» و «ئەردەشێری زاهیدی» نۆکەری ئەمریکا و خەڵکی وەک «مەتین دەفتەری» و شەخسی ڕەزاشا لایەنگری ئاڵمان بوون. ڕەزاشا «تەیموورتاش»ی وەزیری دەرباری خۆی بە تاوانی جاسووسی بۆ یەکێیەتیی سۆڤیەتی ئیعدام کرد؛ سپەهبود ڕەزمئارای ڕەئیسی ستادی ئەرتەش و سەرۆکوەزیری شا بە لایەنگری کردنی سۆڤیەت تۆمەتبار کرا؛ سەرتیپ درەخشانی هەر بەو ناوە موحاکەمە کرا و سێ ساڵ زیندانیی پێدرا؛ درەنگتریش لە سەرەتای شۆڕشی ۱۳۵۷دا بە هەمان تاوان گیرا و لە کاتی لێپرسینەوەدا سەکتەی کرد و مرد.

لەژوور هەموو ئەو دز و تاڵانچییانەوە، خودی ڕەزاشا بووە کە بە یارمەتیی ئایڕون ساید و ئەردەشێر جی ڕیپۆرتر و بەکورتی لەلایەن سیاسەتی بریتانیاوە هاتە سەر حوکم، بەڵام دواتر بە لایەنگریی ئاڵمانیا ویستی جووتە لە هاوپەیمانانی شەڕی دووهەمی جیهانی بوەشێنێ، ئینجا دوای هاتنی هێزی هاوپەیمانان بۆ ئێران، لە ۱۵ی شەهریوەری ۱۳۲۰ (۱۹۴۱)دا لە ترسی ئەوەی بکەوێتە دەست سۆڤیەت، بە هەموو کەسوکارییەوە چوو بۆ باشووری ئێران و لەوێشەوە بە فەرمانی هاوپەیمانان لە ئێران چووە دەرەوەی وڵات و کوڕەکەی کرایە جێگری. هەر ئەم کوڕەش کە ئەوان لە ۱۹۴۱دا هێنایانە سەر حوکم، ئەمریکاییەکان لە ۱۹۷۹دا لە ئێرانیان دەرکرد و خومەینییان بە تەیارەی تایبەتیی «ئەیر فرانس» هێنا و لەجێی ئەویان دانا. ئەوە کورتە مێژووی سیاسەتی سیاسەتمەدارانی ئێرانە لە سەدەی بیستەمدا؛ جا ئەو چەتە و دزانە نیشتمانپەرستن و کوردی هەژار نیشتمانفرۆش!

دەربارەی شا بەتایبەت لە سەردەمی پەهلەویی دووهەمدا ناوەندی عەیاشی و ڕابواردنی خۆی و کەسوکار و دەوروبەرەکەی بووە. شەرحی ڕابواردنی شا و خوشک و براکانی و هەروەها دەستوپێوەندی وەک «عەلەم»، لە بیرەوەرییەکانی عەلەم و فەردووستدا بەباشی دەردەکەوێ. سپەهبود حاجی عەلی کیا سەبارەت بە پەیوەندیی سێکسیی نێوان محەممەدڕەزاشا و ئەرتەشبود فەردووست دەنووسێ: «ڕەزاشا بە سولەیمان بێهبوودی (سەرپەرشتی کاروباری کاخی شا)ی گوت ئەم کوڕە (واتە حوسێن فەردووست) لە کاخ وەدەربنێن، نێوقەدی کوڕەکەمی پساندووە!» (بیرەوەرییەکانی سپەهبود حاجی عەلی کیا، ل ١٥٣). ئەردەشێری زاهیدی (زاوای شا و باڵوێزی ئێران لە ئەمریکا) لقێک لەو دەربارە پیس و پۆخڵەی بردبوو و لە باڵوێزخانەی ئێران لە ئەمریکا دابنابوو! ئەوانەی خوارەوە قسەی کەسێکی نزیک بە محەممەدڕەزاشا و دەربارەی ئەون سەبارەت بە زاوازێرینەی شا: «ئەردەشێری زاهیدی لە ئەمریکا قاچاخچییەتی و کاری پیسی دەکرد... بێئابڕوویی دەکرد، [ژنە] ئارتیستی دەبرد بۆ سەناتۆرە ئەمریکاییەکان، ئەوە خانم بردنە ئیتر! دەورودووکانی تریاک کێشانی لە باڵوێزخانەکەدا کردبۆوە، زۆر پیسە، زۆر زۆر پیسە...» (بیرەوەرییەکانی سپەهبود حاجی عەلی کیا، ل ١٩٢ تا ١٢١).

من لە خوارەوەدا هەندێک ئاماژەی دوور و نزیکی نێو کتێبە بیرەوەرییەکانی ئەو چەند کەسەی سەرەوە بە مەسەلەی کورد و کۆمار و بۆکان (ئەگەر هەبێ)، دەخەمە بەرچاوی خوێنەر، ئەگەریش بابەتی سەبارەت بە ناوچەکەیان تێدا نەبوو هەندێک خاڵی گرنگیان لە پەیوەندیی سیاسەتی گشتیی ئێراندا لێڕادەگوێزم، بەڵام با لەپێشدا ئەم ڕاستییە ڕابگەیەنم کە زۆربەی زۆری ئەو کتێبە بیرەوەرییانەی من خوێندوومنەتەوە لە ئێرانی سەردەمی کۆماری ئیسلامیدا چاپ کراون، بەو بۆنەیەوە جێپەنجەی سانسۆر و چاوەدێریی وەزارەتی ئیتلاعات و ئیرشادیان پێوەدیارە و خوێنەر ناتوانێ بە متمانەوە سەیریان بکا. لە هەندێک شوێندا دەستێوەردانەکە ئەوەندە ئاشکرایە کە لە کەڵەگایی کردن لە خوێنەر دەچێ، بەڵام چارە چییە دەسەڵات بەدەست ئەوانەوەیە و لەوەندە زیاتریش لەو دەسەڵاتە چاوەڕوان ناکرێ.

بیرەوەرییەکانی جەهانگیر تەفەززولی

من ئەم کتێبەم بۆیە خوێندەوە کە بزانم هەواڵی سەفەری مەهاباد و چاوپێکەوتن و وتووێژی خۆی و ۴ ڕۆژنامەنووسە تارانییەکەی دیکەی لەگەڵ پێشەوا قازی محەممەد تێدایە؟ دەزانین تەفەززولی و بوزورگی عەلەوی و سێ ڕۆژنامەنووسی دیکە لە تارانەوە چوون بۆ تەورێز و مەهاباد بۆ ئەوەی ڕاپۆرت لەسەر حکوومەتی میللیی ئازەربایجان و کۆماری کوردستان بنووسن. کورتەیەکی هەواڵی چاوپێکەوتنی ئەو ڕۆژنامەنووسانە و پرسیار و وەڵامەکانیان لەگەڵ پێشەواش لە ژمارە یەکەمی ڕۆژنامەی کوردستان جاپی مەهابادا بڵاوکراوەتەوە.

بەداخەوە دەبێ بڵێم کتێبەکە گەرچی بەکورتی باسی سەفەری ئەو کەسانە بۆ تەورێز و چاوپێکەوتنی پیشەوەری دەکا، بەڵام زۆر یان کەم هیچ هەواڵێکی سەفەری مەهابادی تێدا نییە.[1]

۱. تفضلی، جهانگیر، «خاطرات جهانگیر تفضلی»، بەکوشش یعقوب توکلی، چاپ دفتر ادبیات انقلاب اسلامی، تهران ۱۳۷۶/ ۱۹۹۷، ۲۴۶ صفحه، فارسی.

بیرەوەرییەکانی سپەهبود حاجی عەلی کیا

کیا یەکێک بووە وەک بەشیر موشیری ئێمە، خەیاڵاوی و هەندێکیش دەست بەقەڵەم، بەڵام بەپێچەوانەی ئەو، دز و پارەپەرست و دەوڵەمەند. کتێبێکی نووسیوە کە لە «سیپارەی خۆشبەختی»یەکەی «ئوستاد»، واتە بەشیر موشیر دەچێ و لای وایە وەڵامی هەموو پرسیارێکی سیاسەتی ئێران و جیهان لەو کتێبەدایە! هەروەها ڕێکخراوێکی بەناوی «کوک» دروستکردووە کە تەواو وەک ڕێکخراوی ماسۆنی دەچێ و دەڵێ لەوێدا هەموو ئوستانداڕەکانی ئێران ئەندام بوون و وەک «برا»ی یەکتر وابوون (ل ۶۵). ئەوە هەڵبژاردەیەکی قسەکانی سپەهبود کیایە:

«... دوای کۆدەتای عەبدولکەریم قاسم لە عێراق، محەممەدڕەزاشا گەلێک لە خۆی دەترسا و نیگەرانی ئەوە بوو ئەویش بکوژن (ل ۶۶)... مەلەکەی بریتانیا لەقەبی «سێر»ی خەڵات کردووم [خەڵاتی سپەهبود کیا] (۶۸)... نوێنەری ڕەزمئارا لەو ستوونەدا کە دەچوو بۆ ئازەربایجان گوتی ئەو تەرەسە (مرتیکەیە) هەر ڕۆیشتووە و خەڵکی ڕووتاندۆتەوە (۷۳)... میللەت هێشتا شەووری نییە بزانێ کە دەتوانێ خاوەنی دەنگ بێ (۹۰)... کێنێدی سەرۆککۆماری ئەمریکا گوشاری خستە سەر محەممەدڕەزاشا بۆ ئەوەی دوکتۆر عەلی ئەمینی بکاتە سەرۆکوەزیر (۹۴)... شا، لەسەر داواکاریی ئەمینی مەجلیسی بیستەمی هەڵوەشاندەوە (۹۶)[1]... ڕێکخراوی «کوک» یارمەتیی سەرکەوتنی کۆدەتای ۲۸ی گەلاوێژی ساڵی ۱۳۳۲ی دا (۱۱۷)... سەرۆکەهۆزەکان دوای کۆدەتای ۲۸ی گەلاوێژ دەهاتنە لای شا و سپاسی منیان دەکرد (۱۱۷)... ئێمە [واتە ڕێکخراوی کوک] سازمانی ئەفسەرانی حیزبی تووەمان کەشف کرد. ئێمە زانیاریمان دەدایە حکوومەت نیزامیی تەیموری بەختیار و ڕوکنی ۲ی ئەرتەش (۱۲۴)... من ڕەئیسی کوللی مەرزبانیی ئێران بووم و تەیموری بەختیار

۱. لە مەجلیسی بیستەمدا کە تەنیا چەند مانگ دەوامی کرد، عەبدوڵڵائاغای ئیلخانیزادە نوێنەری بۆکان بوو. ئەگەر هەڵە نەکەم ئەو دەم بۆکان لەگەڵ مەهاباد و سەردەشت تەنیا یەک نوێنەریان هەبوو.

مەرزبانی ماکۆ بوو (١٣٤)... تەرحی دروستکردنی «ساواک» ئەمریکاییەکان دایانڕشت (١٣٥)... کێنێدی گوتبووی من ڕقم لە قیافەی شایە (١٣٦)... بەختیار پیاوکوژ بوو... سپەهبود نیعمەتوڵڵا نەسیری سەرۆکی ساواکی ئێران بێشعوور بوو و پێیان دەگوت «نیعمەتگەچە» یان «کەللەگەچی»؛... ئەرتەشبود ئاریانا شێت و بێعەقڵ بوو[1] (١٤٧).[2]

١. نووسەر بە هەمان شێوە باسی ئەفسەرانی دیکەی سپای ئێرانی کردووە وەک سپەهبود وسووق (وثوق)، ئەرتەشبود هیدایەت و سەرلەشکر زاهیدی.

٢. کیا، سپهبد حاجی علی، «خاطرات سپهبد حاجی علی کیا»، بەکوشش حبیب لاجوردی، طرح تاریخ شفاهی ایران، دانشگاه هاروارد، نشر زیبا، تهران ١٣٨١/ ٢٠٠٢، ١۶٨ صفحه، فارسی.

بیرەوەرییەکانی ئەرتەشبود فەردووست

فەردووست هاوپـۆل و هاوڕێـی سـەردەمی منداڵـی تا پیریـی محەممەدڕەزاشـا و جێگەی متمانەی زۆری دەربار بوو. دواتر گوترا کە فەردووست لە ئێران ماوەتەوە و هاوکاریی کۆماری ئیسـلامی کردووە. کتێبی بیرەوەرییەکانیشـی لەلایەن وەزارەتی ئیتیلاعاتی ئێرانەوە جاپ کراوە و جێگەی متمانە نییە، بەڵام هەندێک هەواڵی سیاسیی ئێرانی تێدایە:

«تەیموورتاش وەزیری دەربارى ڕەزاشا تۆمەتی جاسووسی کردن بۆ یەکیەتیی سـۆڤیەتی لێـدرا. ڕەزاشـا، گرتـی و پاشـان ئیعدامی کـرد (ل ۲۴)... بـاوک و باپیری «قەوامـی شـیرازی» نۆکەری ئینگلیزەکان بوون (هەمـان)... برای عەلی قەوام بوو بە ئوسـتانداری کوردسـتان (۵۲)... دایکی محەممەدڕەزاشا (تووران‌خانم) تورک بوو و بە تورکی قسـەی دەکرد... دایک و دوو خوشـکی محەممەدڕەزاشـا دوای «کەشـفی حیجاب» بە سـەری ڕووت چووبوون بۆ شـاری قوم بۆ زیارەت. مەلاکان لەوێ لە ژوورێکدا زیندانییان کردبوون و نەیانهێشـتبوو بچنە نێو حەرەمی پاکەوە. ڕەزاشـا بە هێزی سـپایی‌یەوە چووە سـەر مەلاکان و ڕزگاری کردن... کوردستان بە دەست ئەمیر ئەحمەدی سەرکوت کرا و ڕەزاشا بەناوی «فاتح غرب» دەرەجەی سپەهبودی پێدا... ڕەزاشا کاری پێی نەدابوو چ سەروەت و سامانێکی لە کوردستانەوە هێناوەتەوە (۶۲).» لاپـەڕە ۷۸ی کتێبەکـە ئـەو هەوڵانـەی تێدایە وا فەردووسـت لە سـەبارەت بە ناوچەی ئازەربایجان و لەشکری کوردستان دەیدا و جێگەی سەرنجن. [۱]

۱. فردوسـت، ارتشـبد حسـین، «ظهور و سـقوط سـلطنت پهلوی، خاطرات ارتشـبد حسـین فردوست»، بخش اول، انتشارات اطلاعات، تهران ۱۳۶۷/ ۱۹۸۸، + ۱۵۲ صفحه فارسی.

وتارەکانی عبدالرحمن فرامرزی

عەبدوڕڕەحمانی فەرامەرزی سەرنووسەری ڕۆژنامەی ڕۆژانەی «کەیهان» بوو کە لە ساڵانێکی زۆری پێش شۆڕشی ۱۳۵۷ی ئێران‌دا لە تاران دەردەچوو. ئەم کتێبە کۆمەڵی هەندێک سەروتار و وتارە کە فەرامەرزی بەناوی خۆی یا بەناوی خوازراوەی «نەوشاد»ەوە سەبارەت بە حکوومەتی میللیی ئازەربایجان و کۆماری کوردستانی نووسیون و ڕێکەوتی بڵاوبوونەوەیان لە ڕۆژنامەکەدا دەگەڕێتەوە بۆ ۱۳۲۴/۵/۲۲ تا ۱۳۲۵/۱۰/۲۶، کە ئەوەش کەمووزۆر دەکاتە ماوەی تەمەنی هەر دوو دەسەڵاتداریی ئازەربایجان و کوردستان لە ساڵی ۱۹۴۶ی زایینی‌دا.

فەرامەرزی ئێرانیچییەکی توندوتیژ و جێگەی متمانەی دەرباری محەممەدڕەزاشا بوو،[1] هەر بۆیەش دەیتوانی لە چوارچێوەیەکی بەربەستکراودا ڕەخنە لە دامودەزگا حکوومەتییەکانی ئێران بگرێ و بەو بۆنەیەوە ڕووناکبیران و دژبەرانی ڕژیم لەچاو ڕۆژنامەی «ئیتلاعات» کە خاوەنەکەی (مەسعودی)یان بە ئاڵقەلەگوێی سیاسەتی ئینگلیز و نۆکەری دەربار دەزانی، بایەخی زیاتریان پێدەدا. فەرامەرزی لەم وتارانەدا هەڵوێستێکی دوژمنانەی بەرانبەر بە هەر دوو حکوومەتی کوردستان و ئازەربایجان هەیە و لە هێرش کردنە سەر پێشەوا و پیشەوەری‌دا هەندێک جار قەڵەمی چەپەڵ و پڕ تەوس و تەنانەت جنێو و سووکایەتی بەکار دەهێنێ؛ ئەو سووکایەتییە جاروبارە باڵ دەکێشێتە سەر گەلی کورد و ئازەربایجانیش، وەک ئەوەی کە دەڵێ: «ئەی خاک بەسەر ئەو فارسەی وا بە ڕادەی فلان کوردی چیایی مەهاباد و بیابانیی سەڵماس و ورمێ واتای دێموکراسی نازانێ» (ل ۳۴۹)! یان ڕێبەرانی هەر دوو بزووتنەوەکە بە «خائن، ماجراجو، عناصر فاسد و حشرات موذی» ناو دەبا (۴۶۱). فەرامەرزی لە باری ئایینییەوە موسوڵمانی سوننیی خەڵکی «لارستان»ی ئوستانی فارس بوو و وا هەیە بەو بۆنەیەوە چەشنێک «عەتف»ی بە نیسبەت کوردەوە بووبێ، بەڵام عەتفێکی

---

۱. لە یادداشتەکانی عەلەم وەزیری دەرباری محەممەدڕەزاشادا ئاماژە بە هاتوچۆی فەرامەرزی بۆ دەربار هەیە. بڕوانە بەرگی ۳، ل ۲۳۹.

وا لە هێرش کردنەکانی سەر ڕێبەرانی کۆماری کوردستانیدا دەرناکەوێ.

فەرامەرزی دەڵێ لەگەڵ «زانایەکی کورد» قسەم کردووە و لە زمان ئەوەوە دەنووسێ: «حیزبی کۆمەڵە کوردی ئێران دروستیان نەکردووە و بەڕواڵەت یەکەم جار لە عێراق دروست بوو و کورتکراوە[ی وشەکەکەشی] ئەوەیە: «ک. ژ. ک» (کومەڵەی ژیانی کورد)، واتە «جمعیت زندگی کرد» (۴۵). لەو هەواڵ و بۆچوونانەی وا لە زمان جەنابی «زانا کورد»ەکەوە دەیگێڕێتەوە بەڕوونی دیارە کابرا دوژمنێکی ڕاست و ڕەوانی کۆماری کوردستان و ڕێبەرەکانی بووە، بەڵام ناوی ڕاناگەیەنێ.

لە وتاری ڕۆژی ۱۳۲۵/۳/۱۳ی کەیهانداا فەرامەرزی ئاماژە بە سەروتارێکی ڕۆژی پێشتری ڕۆژنامەی ئیتلاعات دەکا کە نووسیویەتی ڕادیۆی بەیرووت لە زمان هەواڵنێری هەواڵدەریی فەرانسەوە گوتوویەتی گوایە [پێشەوا] قازی محەممەد بە هەواڵنێرەکەی گوتبێ: «ئەگەر فەرمانی شەڕ بدەم تەنیا لە ماوەی ۳ یان ۴ ڕۆژدا شاری کرماشانیش دەگرم!» ئینجا گاڵتە نەک بە پێشەوا، بەڵکوو بە کورد دەکا و دەڵێ: «ئەو کەسە پێشەوای کام کوردستانە؟ ئەگەر زمانی کوردی بکرێتە زمانی فەرمی دەبێ زمانی کام قەبیلە و کام بەشی کوردستان بکرێتە زمانی فەرمی؟» بەو شێوەیە، زۆر لەسەر مەسەلەکە دەڕوا و چەند جار سەبارەت بە پێشەوا کەڵک لە وشەی ناحەز و نابەجێ وەردەگرێ. لە بەشێکی دیکەی وتارەکەدا دەڵێ: «قازی جاران شانازی بەوە دەکرد کە شا گۆچانێکی پێداوە، بەڵام ئێستا بۆتە پێشەوا... پێشتر پیاوێکی زۆر بەخۆوە هاتبووە تاران نازانم ئەو بوو یان قازییەکی دیکە و «بابەشێخ» و خەڵکانی بەڕێزی دیکەی ناوچەکەشی لەگەڵ هاتبوون ... لە نێوخۆیاندا ڕقەبەرییان هەبوو،[1] بابەشێخ پیاوێکی عالم بوو، بەڵام خوێندەواریی قازی ئەوەندە نەبوو... ئێستا ئەو قازییە بۆتە پێشەوا و دەتوانێ بە ۳ یان ۴ ڕۆژ کرماشان بگرێ...» (۱۸۹ ـ ۱۹۵). لە وتارەکەدا فەرامەرزی ناوی شەهید سەدری قازی زۆر بەباشی

۱. فەرامەرزی هەڵە دەکا. ئەوەی وا لەگەڵ حاجی بابەشێخی سەیادەتدا چووبووە تاران و گۆچانی «مرصع»ی خەڵات کرابوو، دەبێ نەمر سەیفولقوزاتی قازی بووبێ، نەک پێشەوا قازی محەممەد، ئەویش لە سەردەمی حوکمی ڕەزاشا، واتە پێش سەرهەڵدانی شەڕی دووهەمی جیهانی؛ نەمر سەیفولقوزات لە ساڵی ۱۳۲۳دا کۆچیدوایی کردووە.

دەبا و دەڵێ: «یک تکه ماه است» (هەمان).

ناوونیتکه و قسەی ناحەزی فەرامەرزی سەبارەت بە پیشەوری گەلێک زیاترە و تەنانەت لە شوێنێکدا پێی دەڵێ لات،[1] بەڵام چ دەکرێ، قەڵەم بەدەست دوژمنەوە بێ لەوە باشتر نانووسێ.

بایەخێکی گرنگی وتارەکانی فەرامەرزی ئەوەیە هەندێک سەنەد و ڕاگەیاندنی فەرمیی دەوڵەتی ناوەندیی سەبارەت بە کۆماری ئازەربایجان ڕاگەیاندووە کە لە سەرچاوەی دیکەدا یان نەهاتوون یان بەوردی نەنووسراون. یەک لەوانە وتاری ڕۆژانی۱۳۲۵/۳/۲۵ و ۱۳۲۵/۵/۳۱ی کەیهانە، کە لەژێر دوو سەردێڕی «متن موافقت نامه» و «هیأت نمایندگی آذربایجان در تهران»دا نووسراون.

یەکەمیان سەبارەت بە سەفەری بانەمەڕی ساڵی ۱۳۲۵ (ئاوریلی ۱۹۴۶)ی پیشەوەری و هەیئەتی نوێنەرایەتیی ئازەربایجانە بۆ تاران بە بەشداریی حەمەحوسێنخانی سەیفی قازی، کە گەیشتە ئەنجامی ئەوەی قەوامووسسەڵتەنەی سەرۆکوەزیرانی ئێران بەیاننامەیەکی ۷ مادەیی سەبارەت بە ئازەربایجان دەرکرد و تێیدا هەندێک مافی بۆ گەلی ئازەربایجان بە ڕەسمی ناسی. بەیاننامەکە لە ڕاستیدا پێکهاتننامەیەک بوو لە نێوان حکوومەتی میللیی ئازەربایجان و دەوڵەتی ئێران. وتارەکە باسێک لەو بەیاننامە یان پێکهاتننامەیە ناکا، بەڵام ئەو ۱۵ خاڵە ڕادەگەیەنێ کە دوابەدوای بەیاننامەکەی دەوڵەت و وەک «توضیح و مکمل»ێک بۆ ئەو نووسراوە و پیشەوەری سەرۆکی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان و موزەففەری فیروز موعاوینی سیاسیی سەرۆکوەزیرانی ئێران ئیمزایان کردووە. لام وایە ئەو ۱۵ خاڵە کەمتر بینرابێ لەبەروەی سەرچاوە کوردییەکان تەنیا باسی ئەسڵی بەیاننامەکەی سەرۆکوەزیرانیان کردووە.

«مکمل»ەکەش وەک ئەسڵی پێکهاتننامەی نێوان ئازەربایجان و حکوومەتی ناوەندیی ئێران ئاماژەی ڕاستەوخۆی بۆ کوردستان و کۆمارەکەی تێدا نییە[2] و

---

۱. بەواتای ڕووتوقووت، تەنانەت چەقۆکێشە.

۲. لەو دەقە ۳۳ ماددەییەدا کە دەستەی نوێنەرانی ئازەربایجان و یەک لەوان حەمەحوسێنخانی سەیفی قازی لەو سەفەرەدا پێشکەشی دەوڵەتیان کرد چەند جاران ناوی «کوردستانی ئازەربایجان» هاتووە کە دیارە ئاماژەیە بەو بەشەی خاکی کورد وا کەوتۆتە بەر ئوستانی

تەنانەت بەندی ۱۰ی «مکمل» کە دەڵێ «ئەیالەتی ئازەربایجان لە دوو ئوستانی ۳ و ۴ پێکدێ»، دەتوانرێ بە چەشنێ دەم خوارکردنەوە لە کورد بزاندرێ و ئەو ڕاستییەی کـە نـە حکوومەتی ناوەندیی ئێـران و نە کۆماری ئازەربایجـان هیچکامیان بە تەنگ کێشەی ئێمەوە نەبوون، ئەوەش سەرەڕای ئەوەی شەهید حەمەحوسێنخانی سەیفی قازی ئەو دەم بەشێک بوو لەو هەیئەتەی وا چووبوونە تاران (ل ۲۱۵ ـ ۲۱۸).

دووهـەم وتـاری گرنگـی نێـو کتێبەکـە، سـەبارەت بـە سـەفەری میـرزا عەلـی شەبسـتەری، سـەرۆکی ئەنجومەنـی نیشـتمانیی ئازەربایجـان و سـەلامووڵڵا جاوید، ئوسـتانداری ئازەربایجانـە بـۆ تارانـە و تووڕەیـی فەرامەرزی لـە وتـووێژەکان و بەگشـتی لەوەی کە دەڵێ: «من گوتبووم بە شـوێن ئازەربایجاندا کوردسـتان دێ و پاشان خوزستان، ئەوا قسەکانم وەدیهاتن» (۲۶۴).

فەرامەرزی لە زۆر شوێنی دیکەی وتارەکانیشدا باس لە کوردستان دەکا، وەک ئەوەی دەڵێ: «گرفتی کوردسـتانیش هاتە سـەر گرفتی ئازەربایجان» (۱۴۰)؛ یا باسی «جینایەت و کوشتاری حکوومەتی ئازەربایجان و کوردستان» دەکا کە بەشی زۆری بوختان و هەڵبەستراون.

فەرامـەرزی لایکـەم دوو وتاریشـی تایبـەت کـردووە بـە ئیعدامـی پێشـەوا و سـەدر و سـەیفی قازی. لە وتاری ۱۳۲۵/۱۱/۷دا دەنووسـێ «چەند ڕۆژ پێش ئێسـتا هەواڵـی ئـەوەم خوێنـدەوە کـە قازی محەممەد، سـەیفی قـازی و سـەدری قازی لە سـەرۆکانی مەهابـاد مەحکـووم بـە ئیعدام کراون، بـە هەواڵەکە دڵتەنـگ بووم، نەک لەبەروەی بۆچی دەیانەوێ ئەو سـێ کەسـە ئیعدام بکەن، بەڵکوو بۆ ئەوەی تەنانەت لـە ئیعـدام کردنیشدا هـەڵاواردن (تبعیض) هەیە... نامەوێ قـازی محەممەد بێتاوان بناسم... من تاوانی مەهاباد وەک تاوانێکی «تبعی» دەزانم [بە شوێن یان لە ئەنجامی ڕووداوەکانی ئازەربایجاندا هاتووە]... سـەدری قازی بزووتنەوەی خەیانەتبازانەی ئازەربایجانی تەئیید کردووە و لەم بابەتەوە تاوانبارە، بەڵام لە مەجلیسدا وەکیلێکی

چوارەم (ئازەربایجانی ڕۆژاوا) و مەهابادیش دەگرێتە بەر.

زۆر هەبوون کە ئەو بزووتنەوەیەیان تەئیید کرد، ئەی بۆچی ئەوان ناگرن و مەحکوومیان ناکەن؟» (۵۰۷ ـ ۵۰۹).

لە دریژەدا فەرامەرزی ڕاستییەک دەردەخا کە لە سیاسەتی ڕژیمی شا و ئێستاش لە سەردەمی مەلاکاندا بەڕوونی دەبیندرێ ئەویش ئەوەیە کەسایەتییە کوردەکان بۆ هەمان ئەو کار و کردەوەیەی کە فلانە ئازەربایجانی یان مازندەرانی یان ئیسفەهانی دەیکەن، ئیعدام دەکرێن لەحاڵێکدا ئەوانی تر بە زیندان چوونێک ڕزگاریان دەبێ. ئەم سیاسەتە، کە هەر ئێستاش لە ئێراندا ڕەچاو دەکرێ، دەبێ دوو هۆکاری هەبێ: یەکەم چەکدار بوون و مەترسیدار بوونی کورد بۆ ڕژیمەکان و دووهەم بێکەسی و بێخاوەنی کورد لە ئێراندا. لە پەسندی ئەم بۆچوونەی خۆمدا ئەم دێڕانەی فەرامەرزی دەهێنمەوە کە سەبارەت جیاوازیی باردودۆخی کورد و ئازەربایجانی نووسیویەتی:

«لە کۆنەوە دەوڵەت لەچاو ئوستانەکانی دیکەی ئێران بایەخی زیاتری داوە بە ئازەربایجان، هەمیشە وەلیعەهدی ئێران والیی ئازەربایجانیش بووە، کەمتر دەوڵەتێک لە ئێراندا پێکهاتووە کە سەرۆکی دەوڵەت یان هەندێک لە ئەندامەکانی ئازەربایجانی نەبووبێتن، هیچ وەزارەتخانەیەک نییە کە چەند بەڕێوەبەری گشتی و سەرۆکی گەورەی ئازەربایجانی نەبن، پیاوان[ی سیاسیی] ئێمە و ئەفسەرە پلە بەرزەکانمان ئەغڵەب ئازەربایجانین و ئەگەر جوان سەرنج بدەین دەبینین کە لە ڕاستیدا ئازەربایجانی بەسەر هەموو ئێراندا حوکمات دەکا... بەڵام بارودۆخ بۆ کورد وا نەبووە. جگە لە مندالانی حاجی فەخرولملووک[ی ئەردەڵان] کە کەڵکیان لە شازادە بوونی خۆیان وەرگرتووە [واتە دایکیان لە بنەماڵەی شاهانی قاجار بووە]، یەک وەزیری کورد، مودیرکوللی کورد، والیی کورد و سەرلەشکری کورد ناتوانی بدۆزییەوە...» (۵۰۸).[۱]

لە وتاری ڕۆژی ۱۳۲۶/۱/۱۱ی کەیهانی فەرامەرزیش ئەم دێڕانە ڕادەگوێزم:

---

۱. ئەو حیسابەی وا فەرامەرزی باسی دەکا ئەمڕۆش وەک خۆی ماوەتەوە و تەنانەت کەلەبەرەکە لە جاران گەلێک گەورەتریش بۆتەوە.

«ئیعدامی قازییەکان: دوێنێ پێیان ڕاگەیاندم کە قازی محەممەد، سەدری قازی و سەیفی قازی لە مەهاباد ئیعدام کراون... من لەو ڕووداوە دڵتەنگم. نەک لەبەروەی سێ کەس کە ببوونە داردەستی سیاسەتی بێگانە... ئیعدام دەکرێن، بەڵکوو لەبەروەی لە کارەکەدا دووچاوەکی دەبینم» (٥٢٠). لە دریژەدا فەرامەرزی چەند جار دەڵێ ئەو کەسانە دەبووایە ئیعدام بکرایەن، بەڵام بۆچی ئەو کەسانەی دیکەی وەک ئەوان وابوون ئیعدام ناکرێن: «من قازی محەممەد و سەیفی قازیم نەدەناسی، بەڵام سەدری قازیم بینیبوو. ئێستا کە ئەم دێڕانە دەنووسم قیافەی نەجیب و ئەخلاقی شەریفی ئەو لەبەرچاومە... بەڵام ئەگەر خۆشم سەرۆکی دادگاکە بووایەم هەر ئەم سزایەم بەسەردا دەسەپاند... من لەوە ناڕەحەتم کە لەم وڵاتەدا هەڵاواردن و دووچاوەکی بە ڕادەیەک حاکمە کە کەسانێک کە شەریکی یەک تاوانن هەندێکیان بەسەر داری سزادا بەرز دەکرێنەوە، بەڵام هەندێکی دیکە پلە و مەنسەبیان بەرز دەبێتەوە...» (٥٢٠ تا ٥٢٢).

فەرامەرزی هەڵوێستی خۆی بەڕاشکاوی ڕادەگەیەنێ و دەڵێ: دەستتان خۆش بێ ئەو کەسانەتان ئیعدام کرد، بەڵام بۆچی کەسانی دیکە ئیعدام ناکەن! ئیتر بەرپرسایەتی پیشەیی و ئینسانیی خۆی لە بیر دەباتەوە و نائێ باشە بۆچی ئەو سێ کەسەی وا ماوەی پێنج ساڵ ناوچەیەکی بەرینیان بەڕێوەبرد، بێئەوەی خوێن لە لووتی کەسێک بێ، ئەویش بەبێ جیرە و مواجیبی «ایران بزرگ!» و «شاه شاهان!» ناپرسێ باشە لە بارودۆخێکدا کە ئەفسەرەکانی ئەڕشەدی ئەرتەش «بە بڵاوبوونی دوو پەڕ ئاگاهی» لە سەرانسەری ئێران و لە کوردستانیش کلکیان نا نێو گەڵۆزیان و پشتیان کردە خەڵک و سەربازخانەکانیان چۆڵ کرد، چییان لێهات! ئایا لە گەڕانەوەی هێزی دەوڵەتدا دەبووایە میدالیا بەو کەسانە بدرێ کە ناوچەکەیان لە ئاسایشدا ڕاگرت یان بە سەرلەشکرە ترسەنۆکە هەڵاتووەکانی ڕژیم؟ ئەوانە دەبووایە ئیعدام بکرایەن یان تیمسارەکانی نۆکەری سیاسەتی ئینگلیز و ئەمریکا و ڕووس؟

کتێبەکە گەلێک بابەتی دیکەی سەبارەت بە کۆماری کوردستان و حکوومەتی میللیی ئازەربایجان تێدایە و دیارە هەمووی بەو ڕوانگە نەرێنی و دوژمنانەی

سەبارەت بە کوردەوە کە لە سەرەوەتر نموونەیم هێنایەوە.

بـەڵام پێشـتر با ئـەوە بڵێم کە ئەم وتـارە پێش بڵاوبوونـەوە کەوتۆتە بەرچاوی برای بەڕێزم مامۆسـتا حەسـەنی قـازی و هەندێک تێبینی ئەوی تێـدا ڕەچاو کراوە. کاک حەسەن لەگەڵ ئەوەدا نەبوو کە من ناوی حکوومەتی ئازەربایجانم بە «کۆماری ئازەربایجان» هێنابوو و نووسیبووی:

«بزووتنـەوەی ئازەربایجـان لـەو سـەردەمیدا لە هیـچ بەڵگە و نووسـراوەیەکی خـۆیدا عینوانـی خـۆی وەک «کۆمـار/ جمهـووری» نەهێنـاوە. لە هەمـوو جێگەیەک «میللـی حکوومـەت»ی بـەکار هێنـاوە. ئەوان زانیویانـە «جمهووری» لـە چوارچێوەی سیسـتمی پادشـایی‌دا ناگونجێ و هـەر ئەوەش تاوانبار کردنیان بـە «تەجزیەتەڵەب» بەرپەرچ دەداتەوە.»[1]

۱. فرامرزی، عبدالرحمن، «استاد فرامرزی و قضیه آذربایجان جنجالی‌ترین منازعه قلمی در تاریخ مطبوعات»، به‌کوشش حسن فرامرزی، انتشارات دستان، تهران ۱۳۷۹/ ۲۰۰۰، فارسی.

یادداشتەکانی ئەسەدوڵڵا عەلەم

من لەم کتێبەکەدا بەشوێن هەواڵ و بۆچوونی نووسەر و لە ڕێگای ئەوەوە شەخسی محەممەدڕەزاشای پەهلەوی سەبارەت بە شۆڕشی ئەیلوول و نەمر مەلا مستەفای بارزانی گەڕاوم. دیارە بابەتی ڕاستەوخۆی سەبارەت بە بۆکان لەو یادداشتانەدا نییە، بەڵام کەسانێک کە لە دواڕۆژدا مێژووی سیاسیی بۆکان و پەیوەندیی خەڵکی ناوچەکە لەگەڵ شۆڕشی ئەیلوول بنووسن دەتوانن کەمووزۆر کەڵک لەم کتێبەش وەربگرن، بەڵام لەلایەنی هەڵوێستی پەهلەوی دووهەم و دەربار و ساواکەوە و ڕوانینیان بە مەسەلەی کورد، سەرچاوەیەکی باشە.

یادداشتەکانی عەلەم جارێک لە ئەمریکا و لە پێنج بەرگدا بڵاوکرایەوە، جارێکیش بە سەروگوێ شکاوی و لە دوو بەرگدا لە ئێران. چاپەکەی ئەمریکا لەژێر چاوەدێریی د. عەلینەقی عالیخانی دۆستی عەلەمدا چاپ بووە، بەڵام ئەوەی نێوخۆی ئێران چاوەدێریی «عبدالرضا هوشنگ»ی بەسەرەوە بووە و ئاشکرایە دەستی وەزارەتی ئیرشادی گەیشتۆتێ کە بە فەیزی خۆیان ٥ بەرگی یادداشتەکانیان کردووە بە دوو بەرگ! من خۆم کتێبەکانم نین و بۆ خوێندنەوەیان چوومەتە کتێبخانەیەکی گشتی لە لەندەن. بەداخەوە دوای سێ جار سەردان، بەرگی ٢ و ٤ی یادداشتەکان کە ئەندامان بردبوویانە دەرەوە هەر نەگەڕایەوە و منیش چیتر کاتم نەبوو شوێنی بگرم. بەو پێیە، یادداشتەکانی من هی بەرگی ١ و ٣ و ٥ ن، بەڵام بۆ ئەوەی کارەکە زۆر ناتەواو نەبێ کەڵکم لە بەرگی دووهەمی چاپی ئێرانیش وەرگرتووە. چاپەکەی ئێران بەناوی «گفتگوهای من با شاه؛ خاطرات محرمانه اسدالله علم» لەلایەن چاپەمەنی «طرح نو»ەوە بڵاوکراوەتەوە. ئەم نوسخەیەی کتێبەکەی چاپی ئێران کە بەردەستی من کەوتووە چاپی چوارەم و هی ساڵی ١٣٧١ [١٩٩٢]ە. سەیر ئەوەیە یادداشتەکانی عەلەم بە ڕۆژمێری ئێرانی نووسراون و هەرواش چاپ کراون، بەڵام ڕێکەوتەکان لە چاپەکەی تاراندا بە ساڵی زایینی ڕێکخراون!

ئەسەدوڵڵای عەلەم نزیکترین کەس بووە لە محەممەدڕەزاشای پەهلەوی و تەنانەت گەلێک قسەوباسی کە لەگەڵ بنەماڵەکەی خۆی یان دەوڵەتی ژێر حوکمی نەکردووە، لەگەڵ ئەودا کردوویەتی. عەلەم جێگەی ڕاز و نهێنی درکاندنی شا و هاوڕێی سیاسەت و عەیش‌ونۆش و ڕابواردنی بووە لە تاران و لە ماوەی سەفەرەکانی دەرەوەی وڵاتدا. ئەو نزیکایەتییە بە ڕادەیەک بووە کە شەهنازی کچی شا بۆ ئەوەی چاوی بە باوکی بکەوێ چۆتە لای ئەو و مەسڵەحەتی پێکردووە کەی و چۆن بتوانێ باوکی ببینێ! هاوسەری عەبدوڕەزای برای شاش پێی گوتووە خۆ ئێمە کەسمان لە تۆ نزیکتر لەلای شا نییە!

عەلەم لە ساڵی ١٣٤٧هوە تا ١٣٥٦[١٩٦٨ تا ١٩٧٩] بە شێوەیەکی ڕێکوپێکی ڕۆژانە، نزیک بە هەموو ڕۆژێک دوای تەواو بوونی کاروبار، چەند دێڕێکی سەبارەت بە کارەکانی ئەو ڕۆژەی خۆی نووسیوە. بەهۆی ئەو ڕاستییەوە کە لەو ماوەیەدا تازە لەسەر کاری سەرۆکوەزیریی ئێران وەلا نرابوو و ئەرکی «وەزیری دەربار»ی پێ سپێردرا بوو، ئاگاداری گەلێک پەیوەندیی ئاشکرا و نهێنیی نێو حکوومەتی ئێران بووە. کەموزۆر هەموو یادداشتەکانی عەلەم لە پەیوەندیی محەممەدڕەزاشادان، هەر لە کاروباری شەخسی وەک نەخۆشی و دەوا و دەرمان و ڕابواردن لەگەڵ کچان و ژنان هەتا کاروباری بنەماڵەیی، وەک پەیوەندیی شا لەگەڵ فەڕەحی شاژن و منداڵەکانیان و خوشک و برا و زاواکانی شا و کاروباری سیاسی، وەک چاوپێکەوتنی ڕۆژانەی ئەشخاس لەگەڵ شا، کە زۆربەیان دەبووایە لە ڕێگەی ئەوەوە ڕێکبخرایە (هەر لە سەرۆک و باشوەزیر و باڵوێزی وڵاتانەوە تا نوێنەری کۆمپانیاکان و...) سەفەر کردنی شا بۆ دەرەوەی وڵات یان هاتنی میوانی وەک سەرۆککۆمار و شاهانی وڵاتانی دیکە بۆ ئێران و بەگشتی بەشێکی زۆر لە ژیانی ڕۆژانەی شا لەژێر چاوەدێری و بەڕێوەبردنی عەلەمدا بووە مەگەر پەیمانی شا لەگەڵ کۆمپانیا نەوتییەکان، کە تەنانەت دوکتۆر ئیقبالی وەزیری نەفتی ئێرانیش ئاگای لێیان نەدەبوو و وا هەبوو دوو ڕۆژ دوای ئیمزاکرانی پەیمانەکان بە بەشێک لە نێوەرۆکیان بزانێ!

دیارە شا هەموو کاروبارێکی لە ڕێگەی عەلەمەوە ڕێکنەخراوە، بۆ نموونە چاوپێکەوتنی ڕۆژانەی مەئموورانی دەزگا جاسووسییەکانی ڕۆژاوا، پەیوەندیی فەرماندەرانی سپا و سەرۆکوەزیر و وەزیرەکان لەگەڵ ئەو و زۆر شتی دیکەش لە دەرەوەی دەسەڵاتی عەلەمدا بووە، گەرچی عەلەم لووتی لەو کارانەش وەژاندووە و بەتایبەت بەهۆی ڕقەبەری و دژایەتییەک کە لەگەڵ ئەمیر عەباس هوەیدا سەرۆکوەزیری هەموو ئەو سالانەی ئێران بوویەتی، کەڵکی لە هەموو دەرفەتێکی وەرگرتووە بۆ ئەوەی پاشقولی بدا و لەبەرچاوی شای بخا. ئەم هەڵوێستە نەرێنییەی بە نیسبەت فەرەحی شاژنیش هەبووە و خۆی و شا نەیانویستووە دەرەتان بەو و بە «ئالقەی ئەنتلیکتۆئیل»،[1] واتە ڕووناکبیرانی دەوروبەری فەرەح و سەرۆکوەزیر بدەن.

ڕوانگەی ئاشکرا و هەمیشەیی عەلەم بە نیسبەت ژنیشەوە جێگەی سەرنجە. ئەو و شا هەرگیز هیچ باوەڕێکیان بە توانای فکریی ژن نەبووە و تەنیا ژنیان لە جێگەوبانْدا ویستووە. ئەم بێباوەڕییە بە ژن لە شوێنی زۆری ئەو یادداشتانەدا دەردەکەوێ، کاتێ کە بە شێوەیەک لە شێوەکان باسی فەرەح یان ژنێکی دیکەی وەک شاژنی بریتانیا و کەسانی دیکە دەکرێ، بەڵام لەلایەکی تـرەوە هەردووکیان بە بوونی ژن و منداڵەوە، چەندەها هاوڕێی کچی ئێرانی و غەیرە ئێرانییان بووە و لەگەڵ ئەوانْدا ڕۆژانە و بەئاشکرا چوونەتە ئەسپسواری و گەڕان و پیکنیک و ڕابواردن و مانْیان لە تاران و پاریس و سویس و کیش بۆ کڕیون.

با کورتی بکەمەوە و بچمە سەر باسی سەرەکی: یادداشتەکانی عەلەم جێمتمانەترین سەرچاوەی بەردەستن بۆ ناسینی بیروبۆچوون و سیاسەت و هەڵوێست و پەیوەندییەکانی محەممەدڕەزاشای پەهلەوی و وا هەیە بەبێ خوێندنەوەی ئەو یادداشتانە نەکرێ و نەتوانرێ سیستەمی حکوومەتی و ڕۆحییە و

---

١. عەلەم ڕووناکبیرانی دەوروبەری سەرۆکوەزیران و فەرەح بە «عن تلیکتوئیل» ناو دەبا و لە قەولی ڕەسوولْ پەرویزییەوە دەڵێ ئەمانە تەنیا «عەن»ەکەیان ماوە و «تلیکتوئیل» یان فەوتاوە!

فکری پەهلەوی دووهەم و تەنانەت ڕەزاشای باوکی بناسرێ.

بەڵام بابەتی هەڵبژاردەی من لە یادداشتەکانی عەلەمدا:

دوابەدوای کۆدەتای عەبدولکەریم قاسم و کۆتایی هاتن بە سیستەمی شایەتی لە عێراق (١٩٥٨)، کێچ کەوتە کەوڵی محەممەدڕەزاشاوە و بەتەواوەتی لەوە دەترسا خۆشی تووشی چارەنووسێکی هاوچەشنی مەلیک فەیسەڵ بێ. دیارە ئیسرائیل و وڵاتە ڕۆژاواییەکانیش لەدەسچوونی پێگەی گرنگی عێراق و نزیکبوونەوەی قاسم لە یەکییەتیی سۆڤیەتیان نەدەویست و دژی دەوەستان. ئەوەی ئایا سەرەتا ڕۆژاواییەکان شایان لە گیانی قاسم بەردا یان شا ویستی ئەوان بەشوێن خۆیدا بکێشێ و بەگژی قاسمیاندا بکا، وەک پرسی هێلکە و مریشک وایە، بەڵام لە بەشێکی ئەم یادداشتانەدا کاتێ عەلەم باسی کۆدەتای ئەفغانستان و لابرانی محەممەد زاهیرشا دەکا، بە شا دەڵێ: «چۆن توانیمان لە ڕێگەی کوردەکانەوە بەگژ حکوومەتی عێراقدا بچین و پاشان وڵاتە ڕۆژاواییەکانیش مەجبوور بوون تێکەڵاوی کێشەکە بن، لێرەش دەتوانین کارێکی وا بکەین.»

هەر چۆنێک بێ، یادداشتەکانی عەلەم کاتێ دەست پێدەکەن کە شۆڕشی ئەیلوول ٦ ساڵە دەستی پێکردووە و هەر بۆیەش ئەو کارە سەرەتاییانەی تێدا بەدی ناکرێ، بەڵام لە بیرەوەرییەکانی سەرهەنگ پێژمانداا بەڕوونی دەردەکەوێ کە چۆن ساواک چۆتە جڵدی کوردەوە و دوو کەس لە ڕێبەرانی کوردیان بە نهێنی بردۆتە تاران و بەڵێنیی هاوکاری و پشتگیرییان پێداون بۆ ئەوەی کورد شەڕێک دژ بە قاسمی نەیار و ناحەزی شا و ڕۆژاوا هەڵگیرسێنێ، کە هەرواش بوو و شەڕێکی نەخواستە و ناپێویست بەسەر کورد و عێراق بەگشتیدا سەپێنرا کە سوودی تەنیا بۆ شا و ساواک و ئیسرائیل و ڕۆژاواییەکان بوو و دووکەڵێکی ١٤ ساڵەی چووە چاوی کوردەوە و هەزاران شەهید و سەدان هەزار زیندانی و بریندار و ماڵوێرانی و ئابووریەکی نشوستهێناو و بەهێزبوونەوەی دووبارەی سیستەمی عەشیرەیی لێکەوتەوە.

ئەوانەی خوارەوە هەڵبژاردەیەکن لە یادداشتەکانی «اسدالله علم» سەبارەت بە کورد و بارزانی و شۆڕشی ئەیلوول:

بەرگی یەکەم:

گرفت و خەمی سەرەکی شا لەو یەکدوو ساڵەدا ئەوەیە ڕۆژاواییەکان نەوتی کەم لە ئێران دەکڕن و دەوڵەت بودجەی تەواوی نییە.

هەینی، ۱۳۴۷/۱۲/۱۶: مـن بـە نهێنی ئاگادارکرابوومەوە [و بە شـام ڕاگەیاند] کە لەبەروەی کوردان لووڵەی نەوتی مووسڵ بۆ کەرکووکیان بە خۆمپارە تەقاندۆتەوە، شەریکاتی نەوت دەیانەوێ بیکەنە بیانوو و بە عێراقییەکان بڵێن وڵاتەکەتان سەقامگیر نییـە و لە ئەنجامدا ئێمەش ناتوانین سـەرمایەی لێدابنێیـن، ئینجا بەرهەمی [نەوتی] ئەوێ کەم بکەنەوە و بەشی ئێران [لە فرۆشتنی نەوت] زیاتر بکەن (لاپەڕە ۱۳۹).

هەینـی، ۱۳۴۸/۵/۱۸: ڕادیـۆ بەغـدا هێرشـی زۆر دەکاتە سـەر ئێـران و بەتایبەت بنەماڵـەی پادشـایی... بـەڵام ئەگـەر هاوپەیمـان و هاوڕێکانمـان [ڕۆژاواییـەکان] لێبگەڕێـن، بـە خزمەتیـان دەگەیـن! مـن دڵنیـام کـە هـەر هاوپەیمانەکانمـان بـوون نەیانهێشـت لـە مووسـڵ لووڵەی نەوت لـەوە زیاتـر بتەقێندرێتەوە، دەنـا کوردەکان کاری خۆیان کردبوو. بۆ ئەوەش بەڵگەی چاکم بەدەستەوەیە. (۲۳۳)

بەرگی دووهەم: (بەدەستمەوە نییە.)

بەرگی سێهەم:

سێشـەممە ۱۳۵۲/۴/۲۶: دوای نیـوەڕۆ چوومـە خزمـەت شـا... پاشـان مـەلا مسـتەفا بارزانـی ڕێبـەری کـوردان کـە هاتۆتـە ئێـرە، دوو سـەعات شـەرەفی چاوپێکەوتنی [شـای] پێدرا. ئێدیتۆری کتێبەکە (عەلی نەقی عالیخانی) لە پەڕاوێزی لاپەڕەکـەدا ئـەم دێڕانـەی نووسـیوە:«... لـە لاپـەڕە سـێهەمی نامەکـە[ی بارزانی]دا تەئکیـدی ئـەوە کـراوە کـە پەیوەندیـی ئێـران و کوردانـی عێـراق لـە پەیوەندیـی تورکیـا لەگـەڵ تورکانـی قوبـروس قوولتـرە»، بـەڵام بـە سـەرنجدانێکی ئاسـایی لە ڕووی دەقـی نامەکـەوە دەردەکـەوێ کـە ئـەو نووسـینەی عالیخانـی ڕاسـت نییـە لەبـەروەی بارزانـی نووسـیویەتی: «تـۆ [واتـە شـا] گوتووتـە پەیوەندیـی ئێمـە و کـورد قوولتـرە لە پەیوەندیی تورکیا و قوبروس»، کەوابوو ئەوە قسـەی شـایە نەک بارزانی (۱۱۳).

چوارشەممە، ۱۳۵۲/۵/۳۱: عەلەم لێرەدا باسی سەرهەڵدانی خەڵک لە بەلووچستانی پاکستان دەکا و وتوویژی خۆی لەگەڵ شا سەبارەت بە کێشەکە دەنووسێ. شا دەڵێ دەستی ڕووس [یەکیەتیی سۆڤیەتی] لە پشت ڕاپەڕینەکەیە. عەلەم دەڵێ: «باشە، خۆ ڕووس ناتوانێ ڕاستەوخۆ سەرباز بنێرێتە ئەوێ. ئێمەش ناتوانین دەست لەسەر دەست دابنێین و هیچ نەکەین بێن سەرمان ببڕن، دەبێ کارێک بکەین. ئەگەر سەرکەوتنێکی کەمیشمان دەست کەوێ، وەک لە کوردستان دەستمان کەوتووە (مەلا مستەفا بارزانی)، ئەو دەم ئینگلیز و ئەمریکا بیانەوێ و نەیانەوێ بەدوامانداا دێن، وەک لە کوردستانیش هاتن.» شا دەڵێ ڕاستە، بەڵام چی بکەین باشە؟ عەلەم دەڵێ: «سەرەتا ئیجازەم پێ بدە با ڕۆژاوای ئەفغانستان بشێوێنم!» (۱۳۵).[۱]

دووشەممە، ۱۳۵۲/۶/۱۲: دوای نیوەڕۆ دیسان مەلا مستەفا بارزانی شەرەفی چاوپێکەوتنی [شای] وەرگرت، هەڵبەت زۆرزۆر بەنهێنی (۱۵۳).

سێشەممە، ۱۳۵۲/۶/۱۳: بەیانی چوومە خزمەت ئەعلاحەزرەت... عەرزم کرد... ئینگلیزەکان سەبارەت بە کوردستان فێڵمان لێناکەن، فەرمووی منیش لام وا نییە بیکەن لەبەروەی هەر بوونی [شەڕی] کوردستان هۆکارێکی گرنگە بۆ بڕینەوەی نفووزی تەواوی سۆڤیەت لە عێراق...» (۱۵۴).

سێشەممە ۱۳۵۲/۷/۲۴: بە شام گوت دوێنێ باڵوێزی ئەمریکا لەلای من بوو و بابەتێکی سەبارەت بە داواکاریی ئیسرائیل پێگوتم کە دەیانەوێ کوردەکان دەسبەجێ دژ بە عێراق بچنە شەڕەوە، بەڵام بۆچوونی خۆی ئەوە بوو کە ئەم کارە کورد تێدا دەبا لەبەروەی چەکی وایان نییە بتوانن لە دەرەوەی چیا و شوێنی خۆیان شەڕی پێ بکەن. شا فەرمووی ئەو ڕاست دەکا، دەسبەجێ تەلەفۆنی بۆ بکە [بۆ باڵوێزی ئەمریکا] و پێی بڵێ بۆچوونەکەی ڕاستە و ئێمەش نامانەوێ کورد وەک داردەستی ئیسرائیل و ئەمریکا بناسرێن...» (۲۲۲).

شەممە، ۱۳۵۲/۷/۲۸: بەیانی چاوم بە ژمارەیەکی زۆری بەلووچ و کورد و لوڕ و

---

۱. عەلەم خەڵکی «بیرجەند»ی خوراسان و نزیک سنووری ئەفغانستان بوو و دەسەلاتێکی زۆری ئابووری و سیاسیی لە ناوچەکە هەبوو.

تاقمێکیش مفتەخۆری سەگبابی تارانی کەوت (نیازم چڵکاوخۆرانی تارانییە)، (۱۳۲).

چوارشەممە، ۱۳۵۲/۹/۷: عەرازیزی شێخ عوسمانی نەقشبەندیم عەرزی شا کرد کە بەیانی زوو هاتبووە چاوپێکەوتنم (ناوبراو لە کوردستان کەسێکی قسەڕۆیشتووە، هەروەها لە عێراق پەیڕەوی زۆری هەیە)، ویستبووی لە تاران خانەقا دروست بکا، فەرمووی یارمەتیی بدەن (۳۰۳).

چوارشەممە، ۱۳۵۲/۱۲/۱۵: «لە دوێشەوەوە دیسانەکە لەسەر سنووری عێراق پێکدادان[ی سەربازانی ئێران و عێراق]ە. شا فەرمانی تاکتیکی پێدەدان... بە جیا، چاوم بە ژمارەیەکی زۆری کورد لە هۆزی جیاجیا کەوت،[1] کە هاتوونەتە تاران و قسەم لەگەڵ کردن، وەڕیان زۆر بەرز بوو... لە شەڕی نێوان [ئێران و عێراق]دا عێراقییەکان ۵۰ کەسیان کوژراوە... باڵوێزی ئێران لە لەندەن دەیگوت عێراقییەکان بەو شەڕە کڵاویان کردۆتە سەرمان لەبەروەی دەیانەوێ نەتەوە یەکگرتووەکان لە کێشەی شەتولعەرەبدا دەست بخاتە کارەکەوە» (۳۷۲ ـ ۳۶۶).

سەبارەت بە نامەی ڕۆژی ۱۹۷۳/۷/۱۴ی نەمر مەلا مستەفای بارزانی بۆ محەممەدڕەزاشای پەهلەوی (بڕوانینە سەرەوەتر سێشەممە ۱۳۵۲/۴/۲۶) دەبێ بڵێم نامەکە لە ۱۹۷۳/۷/۱۴دا بە ئینشایەکی باشی ئینگلیزی نووسراوە و تێیدا بارزانی نیگەرانیی خۆی لەوە دەردەبڕێ کە خەریکە ماوە بۆ بەڕێوەبردنی پەیمانی ئازاری نێوان شۆڕش و حکوومەتی عێراق تەواو دەبێ و ۱۱ی ئازاری ۱۹۷۴ دەگاتێ بێئەوەی حکوومەتی عێراق بە تەما بێ بەڕێوەی ببات، جا دەڵێ نیگەرانی ئەوەین کە عێراقییەکان لە چەکی ئاسایی و نائاساییش وەک چەکی کیمیایی دژ بە ئێمە کەڵک وەربگرن... هەر بۆیەش پێویستە بزووتنەوەکەمان بەهێز بکرێ و لە دۆخی داکۆکییەوە بگەینە دۆخی هێرش بردن... پاشان داوای یارمەتی لە شا دەکا و دەڵێ لە سەردانەی ئەم نزیکانەی ئەمریکاتدا قسەمان بۆ بکە و خۆت و هەر کەسێکی

---

۱. وا هەیە ئەوەی عەلەم نووسیویەتی «قبیلە جداگانە»، لایەن و حیزبی جیاواز بووبێ. ئێرانی، چ ئەو دەم و چ ئێستا، هەر کورد بە عەشیرەت دەناسن و نایانەوێ دان بە سەرپاکی میللەتێک دابێنن بەناوی کورد.

دیکـەی دەنگـت دەیگاتێ، هەمووتان هـەوڵ بدەن یارمەتی زیاترمـان پێ بگەیەنن بۆ ئەوەی بتوانین لە بەرانبەر هێرشی بەغدادا خۆ بگرین.

بەرگی پێنجەم:

ئەم بەرگە بابەتێکی ئەوتۆی سـەبارەت بە کورد و بارزانی و شۆڕشـی ئەیلوول تێدا نییە هۆکارەکەشی ئەو ڕاستییەیە کە هی ساڵانی دوای ١٩٧٥ە و ئیتر شۆڕشی کورد هەرەسـی هێناوە. تەنیا لە لاپەڕە ٢٥دا دەڵێ کوردان ویسـتوویانە شـا تێرۆر بکەن. لە لاپەڕە ١٧٠ و ٢٤٠ و ٤١٦ شدا سووکە ئاماژەیەک بە کورد کراوە و تەواو.

بەرگی ٢ی چاپی ئێران (وا هەیە هەمان بەرگی دووی چاپی دەرەوە نەبێ).

ئەم بەرگە، یادداشتی ساڵانی پێش و دوای هەرەسەی ١٩٧٥ دەگرێتەبەر.

ساڵی ١٩٧٤:

پێنجشـەممە، ١٨ی میهـر: [لەگـەڵ شـادا] باسـی شکسـتی چریکەکانمـان کرد لە کوردستانی عێراق. شا هیوادارە بارودۆخی کوردان بەهۆی تۆپخانەی دوورئەنگێو و مووشەکی دژی تانگی ئێمەوە باشتر بێ (ل ٦٢٣).

هەینی ١٠ی ئابان: بە فەرمانی شا چاوم بە باڵوێزی ئینگلیس کەوت و سەبارەت بە هەواڵی نابەجێی تۆڕی تەلەفیزیۆنیی سەربەخۆی ئینگلستان سەبارەت بە کوردی بێچارەی عێراقی کەوتمە گلە و گازندە (٦٢٩).

چوارشـەممە، ٢٢ی ئابان: باڵوێزی ئینگلیز ئەمڕۆ دوانیوەڕۆ هاتە چاوپێکەوتنم... وەزارەتـی دەرەوەیـان نیگەرانـی تێکنیسـیەنە ئینگلیزییەکانـە کە بڕیارە مووشـەکی ڕایپێر لە سنوورەکانی ڕۆژاوامان دامەزرێنن. ئەوان نابێ بە هیچ شێوەیەک بچنە نێو سنووری عێراقەوە دەنا وا هەیە کارەکە ببێ بە ڕووداوێکی نێونەتەوەیی... (٦٣٣).

یەکشـەممە ٣ی ئازەر: شـا هێشـتا بیری لەلای سـەفەری مۆسکۆی بوو و گوتی ئەوان گازندەیان لە پشـتگیریی کردنی ئێمە لە چریکە کوردەکان هەبوو. لێم پرسـین چـۆن مـرۆڤ دەتوانـێ لـە نێـوان یارمەتیی ئێران بە کـورد و یارمەتی سـۆڤیەت بە ڤیەتنامـی باکـووری جیاوازی دابنێ. لە کوردسـتان وا خەڵک بەهـۆی وێرانگەرترین چەکی ئەمڕۆیی، واتە فڕۆکە و مووشەکەوە لەنێو دەبرێن... (٦٣٦).

شـەممە، ٩ی ئـازەر: سـەبارەت بـە عێـراق و ڕادەی پشـتگیریی ڕووسـیە لەوان قسەمان کرد. شا گوتی مۆسکۆ جگە لە داکۆکی کردن لە خۆی هیچ ناکا، بەڵام ئێمە دەبێ لـە بەرانبەریـاندا بوەسـتین. ئێمە بە تۆپخانـەی دوورهاوێـژ بەڵایەکی وامان بەسـەر عێراقییەکان هێناوە کە گومانم هەیە بۆ هێرش کردنەوەیەکی نوێ بۆ سـەر کوردان پەلە بکەن. عێراقییەکان بە هەموو مووشـەک و شـتی دیکەیانەوە نەیانتوانی ئـەو تۆپـە بەڕوالّـەت «کوردی»یانە بێدەنگ بکـەن. ڕاهاتن و ڕێکوپێکـی ئەوان زۆر خراپە (٦٣٧).

چوارشـەممە، ١٣ی ئـازەر: شـا فەرمانـی پێـدام بـە سـەرۆکی «سـتاد بـزرگ ارتشتاران» بڵێم ئەگەر چریکە کوردەکان توانای خۆڕاگری لە بەرانبەر دژە هێرشی عێراقییەکانیـان نییـە، ئێمـە دەبـێ تۆپـە دوورهاوێژەکانمان لە هێڵـی یەکەمی بەرەی شەڕ دوور بخەینەوە با نەکەونە دەست دوژمن (٦٣٩).

ساڵی ١٩٧٥:

پێنجشـەممە، ١٥ی ئیسفەند: بومێدیەن سەرۆککۆماری ئەلجەزائیر ڕایگەیاندووە کە کێشەکانی نێوان ئێران و عێراق چارەسەر کراون. شا و سەددام حسێن بەئاشکرا یەکتریان لە باوەش گرت و سپاسی سەرۆککۆماری جەزائیریان کرد (٦٦٣).

هەینی، ١٦ی ئیسفەند: شا سەعات دووی بەیانی گەڕایەوە ئێران... گوتی توانیومە پەیماننامـەی «شـط العـرب» بدرێنم. لێم پرسـی چی بەسـەر چریکە کـوردەکان دێ؟ بەڕوالّـەت فەرمانـی بـە ئەرتەشـبود نەسـیری داوە پێشـنیاری پەنابەرییەتییـان لـە ئێـران پـێ بکا. گوتم ئەی کوردسـتانی خودموختارچ لێدێ؟ شـا گوتی ئەوە هەر لە سـەرەتاوە قسـەی قۆڕ بوو، ئەوان بێنێوبڕ لە بەرانبەر سـەددامدا شکسـتیان هێنا، بەبێ پشـتگیریی ئێمە دە ڕۆژیش لە بەرانبەر عێراقییەکاندا نەیاندەتوانی خۆبگرن... عـەرزم کرد لەگەڵ ئـەوەشدا ئەو داوخوازییەی کوردان وا هەیە ڕۆژێک بەکەڵکمان بێ. گوتی بۆی هەیە وابێ، بەڵام پێم سـەیر نییە ئەگەر پەیمانی ئێمە لەگەڵ سـەددام حسـێن هەمیشـەیی بـێ. زۆر گونجاوە کـە بەغدا بیەوێ پەیوەندیـی نزیکتری لەگەڵ ئێمـە هەبـێ و خـۆی لە گێچەڵی نفـووزی لاوەکی، بەتایبەت ڕووسـەکان ڕزگار بکا.

وەڵامـم دایـەوە، بەڵام سـاڵی پار هیچی وای نەمابوو عێراقییەکان خواسـتی کوردان قبـووڵ بکـەن و بەکـردەوە هاندانـی ئەعلاحـەزرەت بووە هـۆی ئەوەی کـوردەکان پێشـنیارەکەیان دایـە دواوە. ئـەو بەتوندیـی گوتـی هـەردوولا دەیانزانـی کـە عێراق نەیدەویسـت بەڵێنەکانـی جێبەجێ بکا، زیاتر یارییەکی بێتـام بوو تا بەڵێن... (٦٦٣ ـ ٦٦٤)

چوارشەممە ٢١ی ئیسفەند: شا لە حاڵەتێکی ڕۆحی زۆر باشتر لە دوێنێدا بوو، هۆکارەکەشی ساکار بوو. دوێنێ دوانیوەڕۆ لەوە ناڕەحەت بوو کە چاوی بە مستەفا بارزانـی ڕێبـەری کوردەکان کەوتبوو، دیارە لە چاوپێکەوتنی ڕووبەڕوو لەگەڵ ئەو، هەندێـک شـەرمەزارە. گەرچـی ئەگەر پشـتگیریی ئێمـە نەبووایە کـوردان زۆر پێش ئێستا تێدا دەچوون. زیاد لە ١٠٠ چەشنە تۆپخانەی سەحرایی و ژمارەیەکی گەلێک زۆری مووشەکی دژەتانگ و سامی ژێر فەرمانی ئێران لە کوردستان هەن، هەموو ئەمانە دەبێ بەخێرایی تێدا بچن لەبەروەی هیچ شانسێک نییە بکەونەوە دەستمان... کۆمەڵـگای نێونەتەوەیی تاوانبارمان دەکـەن کە خەیانەتمان کردووە، بەڵام بیر لەوە ناکەنـەوە کە ئەگەر پشـتگیریی ئێمە نەبووایە، ئەمڕۆ کـوردان لەکوێ دەبوون؟ هەر چۆنێک بێ، کوردستانی سەربەخۆ هیچ کاتێک سوودی بۆ ئێمە نەبووە (٦٦٥).

پێنجشـەممە، ٢٩ی ئیسـفەند: ڕاپۆرتم دا بە شـادا کە کوردانی عێراق دەرفەتێکی زیاتریـان دەوێ بـۆ ئـەوەی بنەماڵەکانیان لەوپەڕی سـنووردەوە بهێننە نێو ئێرانەوە. بارزانی دڵنیگەرانی هاوڕێیان و خزمانی بەجێماویەتی، لەگەڵ ئەوەشدا شـا پێداگرە لەسـەر ئـەوەی پەنابەرییەتی تەنیا بە چریکـەکان بدرێ، لەبەروەی عێراق زیانێک بە ژن و منـداڵ ناگەیەنـێ. وەڵامـم دایەوە تەنانەت ئەگەر واش بـێ ناتوانین چاوەڕوان بین کوردەکان باوەڕ بەوە بکەن یان بنەماڵەکانیان لەوێ بەجێبهێڵن. شـا پێشـنیاری کرد بیانخەینە ژێر پشـتگیریی خاچی سـووری نێونەتەوەییەوە، لە ڕاستیدا بەڵێنی دا کارەکە جێبەجێ بکا. ئەگەر برِیار بێ ڕێز لە پەیمانمان لەگەڵ عێراق بگرین، ئەو چارەیەکی دیکەی نییە (٦٦٥ ـ ٦٦٦).

هەینـی، ١ی فەروەردیـن (نـەورۆز) تـا ١٤ی فەروەردیـن: باڵوێزمان لـە عەممان

بە نامەیەکی مەلیک حوسێنەوە هات کە تێیدا ناوی هەندێک ناسیۆنالیستی کوردی ئاشکرا کردبوو وا دژ بە گیانی شا پیلانیان دەگێڕا. دەسبەجێ نامەکەم دایە ساواک (۶۶۷).

دیارە ئەم دێڕانەی سەرەوە هەڵبژاردەیەکی کەمی ۵ بەرگ کتێبی پڕ لاپەڕەن. یادداشتەکانی عەلەم بۆ ناسینی کەسایەتیی محەممەدرەزاشای پەهلەوی و بنەماڵەکەی، هەروەها پەیوەندییەکانی ڕژیمی شا لەگەڵ وڵاتانی دەرەوە سەرچاوەیەکی بەسوودە. عەلەم گەلێک لە شا نزیک بووە و زۆر نهێنیی ئەو و دەرباری شای زانیوە کە هەندێکیانی لەم یادداشتانەدا درکاندووە. جیاواز لە کێشەی کورد، لام وایە بەگشتی ناسینی ڕژیمی شا بەبێ ئەم یادداشتانە گەلێک ئەستەمتر دەبێ.[1]

۱. علم، اسدالله، «یادداشت‌های علم»، ویرایش و مقدمه مشروحی درباره شاه و علم از علی‌نقی عالی‌خانی، جلد یکم: ۱۳۴۷ ـ ۱۳۴۸/ ۱۹۶۸ ـ ۱۹۶۹، چاپ نیوورلد لیمیتد، ایالات متحده آمریکا، ۴۱۳ صفحه، فارسی.

بیرەوەرییەکانی سەرتیپ هاشمی

ئەم کتێبە بیرەوەریی سەرتیپ هاشمی جێگری سەرۆکی ساواک و بەڕێوەبەری گشتی ئیدارەی «ضدجاسوسی» ساواکە. هاشمی خەڵکی شاری «خۆی» و وەک زۆرێک لە ئەفسەران و کاربەدەستانی حکوومەتی ئێرانی سەردەمی پەهلەوییەکان، ئازەربایجانییە. بەهۆی ئەو ڕاستییەوە کە پەیوەندەکانی حکوومەتی ئێران لەگەڵ ڕێبەرانی شۆڕشی ئەیلوول لە باشووری کوردستان (۱۹۶۱) لە ڕێگەی ساواکەوە دەگیران و ئەویش یەک لەو چەند ئەفسەر و فەرمانبەرە دەوڵەتییە پلەبەرزانە بوو کە پەیوەندییەکانی دەبەست، جێگەوپێگە و دەوربینینی لە شۆڕشی ئەیلوولدا گرنگایەتیی پەیدا کردبوو. دیارە لە ماوەی چاردە ساڵەی شۆڕشی ئەیلوول کوردانی خۆفرۆشی ڕۆژهەڵاتیش وەک سەرهەنگ پێژمان و سەرهەنگ موددەرریسی لە هاتوچۆی بەردەوامی ناوچەی شۆڕشدا بوون، بەڵام دوای هەرەسی ساڵی ۱۹۷۵ و هاتنی ئاوارەکان بۆ ئێران و نیشتەجێبوونی ڕێبەرانیان لە کەرەج، سەرتیپ هاشمی بە قسەی خۆی، ڕۆژانە سەردانی بارزانی کردووە و دەوری پەیوەندیدانی بارزانی بە شا و حکوومەتی ئێران و ساواکەوە گێڕاوە.

هاشمی پێش هەرەسی ساڵی ۱۹۷۵ بەرپرسی ڕاگەیشتن بە ئیشوکاری «موعاویدین»، واتە ئەو بە ڕەگەز ئێرانییانە بووە کە سەددام حسێن لە عێراق دەریدەکردن و دەیناردنەوە ئێران، دەشزانین زۆریان کورد بوون.

لە فەسڵی «متجاوزین مرزی، معاودین و پناهندگان»ی کتێبەکەدا هاشمی باسی هەڵسووڕاویی خۆی لە ڕاگەیشتن بەو سێ دەستە خەڵکە دەکا و لە دریژە و لەژێر سەردێڕی «ورود ایل بارزان بە ایران»دا (ل ۴۹۴ ـ ۵۰۵) دەچێتە سەر مەسەلەی هەرەسی شۆڕشی ئەیلوول و هاتنی کوردی ئاوارە و پەنابەر بۆ ئێران. لەوێدا لە خزمەت و پێڕاگەیشتنی خۆی و ساواک و دەوڵەتی ئێران بە کوردە ئاوارەکان دەدوێ و دەوڵەت دەکاتە فریشتەی میهرەبان و دڵسۆزی ئەو پەنابەرانە وەک

ئەوەی خەیانەت و پشت تێکردنێک نەبووبێ و کەڵک وەرگرتنی نامرۆڤانەی خۆی و ساواک و شا لە خوێنی ئەو هەموو شەهید و بریندارە کوردە درۆ بووبێ! لەگەڵ ئەوەشدا لە تۆپی ڕستە و هەواڵەکانداا هەندێک ڕاستی دەدرکێنێ کە پێچەوانەی ئەو قسانەی خۆی دەردەخەن. ئێمە هەموومان لە شارەکانی عەجەمستان ئاوارە کوردەکانی باشوورمان دەدیت کە لەوپەڕی بێوازی و ناتەواوی و ڕەزالەتدا دەژیان. هاشمی لەو بابەتەوە دەڵێ ساواک هیچ دەسەڵاتێکی بە بارزانی نەدەدا بتوانێ پێیان ڕابگا. هاشمی دەڵی بارزانی بەردەوام سکاڵای دەکرد و دەیگوت ڕۆژانە ١٥٠ نامەی ئاوارەکانم پێدەگا کە هەموو هاواریانە لە دەست بارودۆخەکە، بەڵام هیچم لە دەست نایە بۆیان بکەم. تەنانەت دەڵێ جارێکیان بارزانی گوتی ئەگەر خۆکوشتن لە ئیسلامدا حەرام نەبووایە خۆم دەکوشت با لەو بارودۆخە ڕزگاریم بێ. هەر لەوێدا دەڵی بارزانی نیسبەت بە ئەمریکاییەکان زۆر ڕەشبین بوو و بە ناپیاو و پەیمانشکێنی ناودەبردن و لە شوێنێکیشدا بارزانی بە پیاوێکی قورس و قایم و ئازا ناودەبا.

هاشمی دواتر باسی نەخۆشکەوتنی بارزانی و ئازاری شێرپەنجەی دەکا و بەڕاشکاوی دەڵێ شا ئیجازەی نەدەدا بۆ عیلاج بچێتە دەرەوەی وڵات. کاتێکیش ئیجازە درا، ئیتر درەنگ ببوو و عیلاج سوودی نەدەبەخشی تا ئەوەی لە ئەنجامدا وەفاتی کرد.

ئەوە داگیرکەرێک کە زیاترین سوودی لە ڕاپەڕینی کورد و ڕژانی خوێنی ڕۆڵەکانی گەلی کورد وەرگرت، ئەویش کیسنجر و سیاسەتی وڵاتە یەکگرتووەکان سەبارەت شۆڕشی کورد، جا وەرە کورد بەو دەرس لەو مێژووە وەرمەگرە! با برادەرانی کوردی باشوور و هەندێک حیزب و ڕێکخراوە کە ئێستاش پشت بە ئێران دەبەستن جارێکی دیکە بەخۆیاندا بچنەوە و ئەو ڕێوییانەی ئێران بناسن.[١]

١. هاشمی، سرتیپ منوچهر، «داوری، ـ سخنی در کارنامه ساواک»، نشر ارس، لندن ١٣٧٣/ ١٩٩۴، ۶۴٣ صفحه، فارسی.

بەشێک لە بیرەوەرییەکانی سەرلەشکر فەزلوڵڵای هومایوونی

وەرگێڕان لە زمانی فارسییەوە: حەسەن قازی

بـرای بەڕێـزم مامۆسـتا حەسـەنی قـازی حەجـی بـۆ هێناومەتـە دێـی لـەج! من کە بێگومـان دەبووایـە لـە درێـژەی ئـەم باسـەدا بچمـە سـۆراغی بیرەوەرییەکانـی سەرلەشـکر هومایوونـی، فەرمانـدەی لەشـکری کوردسـتان و دەوری چەپەڵی ئەو لـە دژایەتیکـردن و بەرانبـەر وەسـتانی کۆمـاری کوردسـتان (١٩٤٦) دەربخەم، بە بڵاوبوونـەوەی ئەم بابەتەی مامۆسـتا حەسـەن لەسـەر وێبلاگی «ڕوانگـە» کارم بۆ هاسان بوویەوە و لێرەدا نێونیشانەکەم دیاری کردووە.

ئەم بەشە هەڵبژاردەیە، ساڵانی ١٣٢٤ ـ ٢٥/ ١٩٤٦، دەگرێتەوە کە تێیاندا کۆماری کوردسـتان بە ڕێبەرایەتیی پێشـەوا قازی محەممەد دامەزرا و بە هێرشی هێزەکانی ئێران بۆ سـەر ناوچەکە هەرەسـی هێنا. هومایوونی، وەک پێشتر لە بیرەوەرییەکانی ڕەزمئارادا ئاماژەم پێکرد، یەک لە نەیار و ناحەزانی کۆمار و گەلەکەمان بوو و بەو بۆنەیـەوە ئاشـکرایە ڕوانگەی بە نیسـبەت کوردەوە لـەم بیرەوەرییانەدا دەبێ چۆن بـێ. کاری کاک حەسـەن، خـۆی گوتەنی، زۆر بـە وردەڕیشـاڵە، لاپەڕەیەکی زۆری کتێبەکەی تێدا تەرجەمە کراوە و لە کۆتاییشدا بەراوردکارییەکی قسەی هومایوونی لەگەڵ نووسـینەکانی نەمر خەلیل فەتاحی قازی کراوە و نامەیەکی شـەهید سـەدری قازیـش خراوەتـە بەرچاو کە دەریدەخا لەو ڕێکەوتەدا لـە تارانەوە چۆتەوە مەهاباد یان براوەتە ئەوێ.

لێرەدا پێویسـتە بڵێم کە ئێرانییەکان سـاڵانێکی زۆرە پڕۆژەی مێژووی زارەکیی ئێـران لەژێـر چاوەدێریـی زانکۆی هاروارد ئەمریکی و بـە بودجەی ئەوان بەڕێوە دەبەن و توانیویانە بیرەوەری گەلێک کاربەدەسـت و فەرماندەی سـپایی سـەردەمی قاجـار و پەهلـەوی بڵاوبکەنـەوە کە وا هەبوو ئەگەر ئەو پڕۆژەیـە نەبووایە، خۆیان نەیانویسـتایە یا نەیانتوانیایە بیرەوەرییەکانیان بنووسنەوە. ئەوە پڕۆژەیەکی گەلێک گرنگ و سەرکەوتووە و جێی خۆی دەبێ ئەگەر کوردیش بە شێوەیەک لە شێوەکان

کارێکی هاوچەشـن بۆ کەسـایەتییە سیاسـییەکانی خۆی بەڕێوە ببات و ئیجازە نەدا قەڵەمـی چەپەڵـی کەسـانی وەک ئەرفەع و پێژمـان و قانعیفەرد مێژووی سیاسـیی گەلەکەمان پەڵەدار بکەن.[1]

1. http://ruwange. blogspot. com/2013/06/blog post_4543. html

بیرەوەرییەکانی لاهروودی و سێ نامەی پێشەوا

ئەمیر عەلی لاهروودی ئەندامی ڕێبەرایەتیی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان لە موهاجەرەتی سۆڤیەت، بیرەوەرییەکانی خۆی لە سەردەمی کۆماری ئازەربایجان (١٩٤٦) و چوونی خۆی بۆ ئازەربایجانی باکووری (سۆڤیەتی) هەتا کۆتاییی‌یەکانی سەدەی بیستەم و چەند ساڵێکیش دوای ئەو نووسیوە و بنکەی چاپەمەنیی فیرقە لە ساڵی ٢٠٠٧دا لە باکۆ بۆی بڵاوکردۆتەوە.

لاهروودی بەهۆی پلەوپایەی حیزبی و هەروەها نزیک بوونی لە ڕێبەرانی کۆماری ئازەربایجان بۆ ماوەیەکی دوورودرێژ خاوەن‌دەسەڵات و بەسەر پەنابەرانی تووەیی و ئێرانیی نێو ئازەربایجانی سۆڤیەت‌دا دەسڕۆییشتوو بووە و بەو بۆنەیەوە دەستی بەسەر گەلێک بەڵگەنامەی حیزبی و دەوڵەتی ڕاگەیشتووە. هەڵوێستی سیاسیی لاهروودی سەرەڕای نزیکایەتیی فیرقە لە حیزبی تووەە، کەمتر کۆمۆنیستی و زیاتر نەتەوەیی ئازەربایجانییە و لەم بوارەدا گەلێک چۆتە پێشەوە، بە شێوەیەک کە دژایەتیی کورد و ئەرمەنی و ئێرانی لە هەموو شوێنێکی یادداشتەکانی‌دا دەبیندرێ.

بە نیسبەت کوردەوە، هەڵوێستی لاهروودی باش نییە و گەرچی هێرشی ڕاستەوخۆ ناکاتە سەر کەسێک، بەڵام کاتێ نێوهێنانی پێشەوا قازی محەممەد و بارزانی و هەروەها ڕێبەرانی بزووتنەوەی چەپی ئێرانی، وەک غەنی بلووریان، سێڕاجی و نەمران عەلی گەلاوێژ و ڕەحیمی سەیفی قازی، هەرگیز ددانی خێریان پێدانانێنێ.

ئەوەی لە یادداشتەکانی لاهروودی‌دا بۆکان و ناوچەکەی بگرێتەوە، ئەو بابەتانەن وا سەبارەت بە نەمر عەلی گەلاوێژ نووسیونی، بەڵام لەبەروەی ناوچەی سەرچۆمی جەغەتوو و چۆمی مەجیدخان پەیوەندیی ڕاستەوخۆیان بە بۆکانەوە هەیە، دەبێ بابەتی پەیوەندیدار بە نەمر د. ڕەحیمی سەیفی قازیش بخەمە چوارچێوەی

کارەکەوە.

لاهـروودی هەروەها سـێ نامەی پێشـەوای لە کتێبەکـەیدا چاپ کردووە. من لە ئەسـڵ بـوون و نەبوونـی نامـەکان دڵنیا نیم، بەڵام بە پێویسـتم زانـی وەک کارێکی لاوەکی ئەوانیش لێرەدا بهێنمەوە و بیانخەمە بەر چاوی خوێنەر. دواتر دەبێ هەواڵی بـەراورد کردنـی نموونەی خەت و ئیمزای پێشـەوا لەگەڵ ئـەم بەڵگەنامەدا بدرێ و بزانـدرێ ئایـا دەسـخەتی ئەون یان نا. بەگوێرەی بۆچوونی رێزدار حەسـەنی قازی نامەکان دەسخەتی پێشەوا نین، بەڵام ئیمزاکەیان هی ئەوە.

ئـەم لاپەڕانـەی کتێبەکە بە شـێوەیەک لە شـێوەکان، بۆکان و کەسـاییەتییەکانی دەگرنەوە:

١٠٤، ١٠٥، ١١٢، ١١٦، ١١٧، ٢٧٤ (بـۆکان)، ٢٧٥ (بـۆکان و عەلیئاغـای عەلیـار)، ٣١٤، ٣٦٥، ٣٦٧، ٤٢٨ (ڕادیـۆ پەیکـی ئێـران، گەرچی باسـی نەمر قزڵجی و گەلاوێژی نەکـردووە)، ٤٣٤، ٤٥٠، ٥٩٦ (ئامـار سـەبارەت بـە کوردسـتان)، ٦٤٣، ٦٦٥ بـەدواوە (ئەکسـەرییەت و حیزبی تووەدەی ئێران)، ٦٨٧، ٦٨٨ (کوردێکی سەقزی).

نامەکانی پێشەوا لە لاپەڕە ٣٣٣ تا ٣٣٨ی بیرەوەرییەکانیدا چاپ کراون. لە بیرمان نەچێ کە سیاسەتی یەکییەتیی سۆڤیەتی لە سەردەمی حکوومەتی میللیی ئازەربایجان و کۆماری کوردستاندا، بەهۆی فەرمانبەران و سپایەکەوە بەڕێوەدەچوو کە زۆربەی هەرە زۆریان خەڵکی ئازەربایجانی سۆڤیەت بوون و حکوومەتی ناوەندی لە مۆسکۆ ڕاسـتەوخۆ دەسـتی لە کارەکان وەرنەدەدا. لە هەر دوو بانگهێشـتنی سەرانی کورد بۆ سۆڤیەتیش‌دا کەسەکان تەنیا چوونە باکۆ و لەگەڵ کاربەدەستانی ئازەربایجان و باقرۆفی سـەرۆککۆماری حکوومەتی ئازەربایجانی سـۆڤیەتی‌دا قسـەیان کرد. بەو پێیە، نامەنووسـینی پێشـەوا بۆ باقرۆفیش کە دەنگ و نوێنەری یەکییەتیی سۆڤیەتی بوو، شـتێکی ئاسـاییە و سـەمەرە نانوێنێ، بـەڵام لاهروودی کە ناسیۆنالیسـتێکی ئازەربایجانـی بـوو، بـە شـێوەیەکی دیکەی پیشـانی خوێنەر دەدا کـە گوایە باقرۆف سـەرۆک و پێشـەوا قازی محەممـەد فەرمانبەرێکی بەردەسـتی بـووە، هەر بۆیەش نامەی بۆ نووسیوە و داوای یارمەتیی لێکردووە.

بـۆ زانیاریـی زیاتـر سـەبارەت بـە دەقـی نامەکانـی پێشـەوا قـازی محەممـەد، یادداشت و وەرگێڕانی نامەکان بە قەڵەمی بەپێزی بەڕێز کاک حەسەن قازی لێرەدا بڵاو دەکەمەوە.[۱]

سێ نامەی پێشەوا قازی محەممەد بۆ میرجەعفەر باقرۆف

ئامادە کردن و وەرگێڕانی : حەسەنی قازی

بەڕێـز ئەمیرعەلـی لاهـروودی سـەدری فیرقەی دێموکراتـی ئازەربایجـان لە کتێبی بیرەوەرییەکانـیدا: «یادماندەهـا و ملاحظەها» (نشـر فرقه دمکرات آذربایجان) کە لە ساڵی ۲۰۰۷دا لە باکۆ بە زمانی فارسی بڵاو بۆتەوە، لە لاپەڕە ۳۳۵ - ۳۳۷دا کۆپیی سێ نامەی پێشەوا قازی محەممەدی بڵاو کردۆتەوە کە بۆ میرجەعفەر باقرۆف نووسراون. ئەم نامانە بە زمانی ترکی ئازەربایجانی و بە دەسـخەتی جیاواز نووسـراون. تەنێ نامـەی یەکەم لەسـەر کاغەزی فۆرمی «وزارەت هیزی کوردوسـتان» نووسـراوە و تاریخی پێوەیە. لە هەرسـێک نامەکانـدا ئیمزای پێشـەوا قازی محەممەد بە بەراورد کردن لەگەڵ سـەرچاوەی دیکەدا بە جوانی دەناسـرێتەوە و چ گومانێک لە ڕەسـەن بوونـیدا نییـە. ئـەم بەڵگانە یەکەم جـارە بڵاو دەکرێنەوە. بەداخـەوە لە کتێبی بەڕێز لاهروودیدا ئەو نامانە بەوردی و بەسەرنجەوە وەرنەگێڕدراونە سەر زمانی فارسی. لە نێوەرۆکی نامەی دوویەمڕا دەردەکەوێ کە لە دوای پاشەکشەی ئەرتەشی سوور لە ئێران (مانگی مای ۱۹۴۶) نووسـراوە، لەو نامەیەدا هێندێک وشـە پەڕێندراوە یان پـاک کراونەتـەوە! مەبەسـت لـە عیسـازادە، کـە دواتر لـە نامەکەدا بەنـاوی یەکەمی «سـەلاحەددین» باسـی لێوەکراوە «سـەلاحەددین کازمۆف»ە، کە ڕاوێژکاری نیزامی کۆمار بوو. سـەلاحەددین کازمۆف لە کوردەکانی سـۆڤیەت بوو و لە لیسـتەیەکدا کە لەلایەن وەزارەتی نێوخۆی کۆماری ئازەربایجانەوە بڵاو کراوەتەوە وەکوو یەک لە «قارەمانانی سـۆڤیەت» ناسـێندراوە. کازمۆف ساڵی ۱۹۷۸ لە ڕووداوێکدا لە باکۆ

۱. امیرعلـی لاهـرودی، یادماندەها و ملاحظەها، نشـر فرقه دمکرات آذربایجان، باکو، ۱۳۸۶/ ۲۰۰۷، ۷۴۸ صفحه، فارسی.

کووژرا.

نامەی سێیەم دەبێ بە ڕێگەی ئەو خوێندکارە کوردانەدا ناردرابێ کە بۆ خوێندن چووبوونە سۆڤیەت. لە کۆتاییی‌یەکانی مانگی ئاوریلی ساڵی ١٩٤٦ نزیکەی ٦٠ لاوی کورد بۆ پەروەردەی نیزامی لەلایەن کۆماری کوردستانەوە ناردرانە ئازەربایجانی سۆڤیەت، بەڵام بەر لەوان بەپێی نووسینی ویلیام ئیگڵتۆن «سێ قوتابی ناوەندی لە مهابادەوە لە زانکۆی باکۆ وەرگیرابوون، لە چوارچێوەی ئەو بوورسانەی‌دا کە ساڵێک پێشتر درابوون بە حکوومەتی ئێران. ئەو خوێندکارانە بریتی بوون لە: ڕەحمانی حەلەوی، خوسرەوی زوڵفەقاری و مستەفای شەڵماشی (کۆماری کوردی لە ساڵی ١٩٤٦، لاپەڕەی ٨٥). لە مانگی ئووتی ساڵی ١٩٤٦ ئەو خوێندکارانە بە سەردان دێنەوە مهاباد. لە نوتقێکی پێشەوا قازی محەممەد کە لە ژمارەی ٧٦ی کوردستان‌دا چاپ کراوە (کوردستان، سێشەمۆ ٢٢ی گەلاوێژی ١٣٢٥ هەتاوی [١٣ی ئووتی ١٩٤٦]) ئاماژە بە هاتنەوەی ئەو خوێنکارانە کراوە و پێشەوا قازی محەممەد لەو بارەیەوە دەڵێ: «... ئەمن لەم سەفەرەدا هێندێ کارم مابوو کە جێبەجێیان بکەم، بەڵام چونکوو بیستم کە سێ نەفەر لە موحەسیلینی ئێمە کە لە باکۆ دەخوێنن بۆ سەردانی وڵات هاتوونەوە تاڵووکەم کرد کە چاوم پێیان بکەوێ و ئینتیزارم هەبوو کە لە وەختی هاتنەوەی ئەوان‌دا پێشوازێکی زۆر چاکیان لێ بکرێ، چونکوو ئەوانە هەوەڵ موحەسیلێکن کە لە کوردان چوون بۆ خاریجە. میللەت دەبێ زۆریان قەدردانی لێ بکا، بەڵام داخەکەم لەم خسووسەوە وەک پێویستە تەوەجوهی لازم و پێشوازیی شایانیان لێ نەکراوە. ئومێدەوارم کە هەموو ساڵێک مووەفەق بین ژمارەیەکی زۆر لە موحەسیلین بنێرین بۆ خاریجە کە بە حەول و قووەتی خودا مووەفەق بین بەهۆی عیلم و زانست کەشتی کوردستان بگەیەنینە ساحیل و خواهیش لەو دانیشجوو خوشەویستانەی خۆمان دەکەین کە لە ماوەی ئیقامەتی خۆیان لە مهاباد موشاهەداتی خۆیان لەوێ بە نووسین و گوتن بۆ خەڵکی بڵێن و بنووسن کە میللەت ئاشنا بێ کە میللەتانی دیکە چلۆن بە قووەتی عیلم و زانست ئەرز و ئاسمان، سەر دەریا و ژێر دەریایان موسەخەر کردووە...»

یەک لەو خوێندکارانە، ڕەحمانی حەلەوی [دانیشجووی کورد له مەدرەسەی تیببی بادکووبه] له ژمارەی ۷۹ی ڕۆژنامەی کوردستانەوە (کوردستان، سێشەمۆ ۲۹ی گەلاوێژی ۱۳۲۵ [۲۲ی ئووتی ۱۹۴۶]) وتارێکی بەناوی «برێک له جوغرافیای شاری باکۆ» بڵاو کردۆتەوە.

بەم پێیە دەردەکەوێ نامەی دووەم له دوای مانگی مای ۱۹۴۶ و نامەی سێیەم له کۆتایی یان سەرەتای سێپتامبری ۱۹۴۶ نووسراوە.

نامەیە یەکەم

ژمارە ۳۳

بروار... ئارمی کۆماری کوردستان

وزارەت هیزی کوردوستان

مهاباد

آذربایجان کومونیست پارتیاسنن باش کاتبی جناب میرجعفر باغراوف

چوق احترامله عرض اولونور سردشت و سقز و بانه رایونلارندا دشمن الندە تانک لار واردر و بیردە سنه شهرندە اولارن لشکرن مرکزندە طیارە وار بونه کویرە سیزدن چوق خواهش ایدرم امر بیورەسنز بیزە اوچ تانک و ایکی ضد طیارە طوپی بیزە ویرسونلار.

محمد قاضی ۲۴/۱۲/۲۹

وەرگێڕانی کوردی:

سکرتێری گشتیی پارتی کۆمۆنیستی ئازەربایجان جەنابی میرجەعفەر باغرۆف

بە ڕێزی زۆرەوە عەرز دەکرێ، لە ناوچەکانی سەردەشت و سەقز و بانه دوژمن تانکی لە دەستدایە و هەروەها لە شاری سنەش له مەرکەزی لەشکر فرۆکەیان هەیە، بۆیە زۆر تکاتان لێدەکەم ئەمر بفەرموون سێ تانک و دوو تۆپی دژەفرۆکەمان بدرێتێ.

محەمەدی قازی ۲۴/۱۲/۲۹ [۲۰ی مارسی ۱۹۴٦]

نامەی دووەم

محترم آذربایجان خلقینین آتاسی و بیوک معلمی اولان جناب میرجعفر باقراوف

اولا شخصا من و بیز کورد خلقی طرفندن سیزه و آذربایجان ملتنه چوق لی سلام لار یترمگه باهم خوش آزاد و خوشبخت بیر خلق کیمی اولدوقجه ازون ایللار بویی یاشاماقزنی اورگدن آرزو ایدیریک. منم بو مکتوبی یازماقده مقصودم اوندان عبارت در که سیز تماما آرخاین اوله سنز که سیزن و قزل اوردونن چکدیگی زحمت لر هدر گیتمیه‌جک و روس قوشونی بیزم فکرمزدان، اورک مزدان چیقمیه‌جاق من هیچ زمان اینانه بیلمرم که روس قوشون لاری ایرانی بوشالده‌رق مظلوم خلق لاردان گوز گوتوروب اوز دوغمه وطن لارنه گیده‌جک لار منه ایله گیلرکه دورت بش ایل سزن گوسترشنزله یاشایان و ینه روس لارن قایتمه‌سنن آرزو ایدن کورد خلقنی یاد دان چقارمیه‌جاق سنز و بیزم حیاتی گونده‌لک مسئله‌لارمزمراق لانه‌جاق سنز. کورد ملتی آذربایجان له باهم اوز ملتی، وطنی و آزادلغی اوغرنده دائما دشمن له ورشوجاقلار آرتق میدان ناموس لی نن دور بیز کورد ملتی سیزن کومک نزله متمدن بیر ملت بولماق له باهم اونی ده یاخشی بیلیریک که آزادلغی سیون بیر ملت بیرلیک و مبارزه‌نی ایتمه‌لیدر آزادلق مبارزه‌سز و قانسز ممکن دگل در بیز کورد ملتی هیچ وقت طهرانه باش ایمه‌رگ لاکن، سیزدن بیر خواهشم وار:

۱ـ کورد ملتنی اوز قایغی یواسنده بسله‌دیکیزکیمی اونلاری اوچونجه یاد دان چیقارمه‌ین و دائما گوز قولاق ویرن سیز بیزه بیر بیز کورد خلقی مقابلنده یوز بورجلی اولماقه حاضرغ

۲ـ بیر خواهشم وار که بیزه گوندردگز یولداش عیسی زاده تیزلیگله گری قایترق منه بو ایش چوق تعجب گیلر بیر انسان که ناموس له ایشله‌یه، زحمت چکه خلق مدافعه قوشونی یارادا سرحدی محکم لندره خلق آراسنده حرمته مالک اولابیر دن ایسه روس لارن گیتمه‌سی و کورد خلقنن دوشمن له مبارزه امتحاننی ویرن زمان یولداشنی گیترمک فکرنی دوشه‌رک بیزی ترک ایتمه‌سی منی معطل قویور

دیەسـن بـو بهانـه ایـدی منه گویـره صلاح‌الدینه بیزم حقمز سـیزنکی قـدر اوله بیلر چونکه او اولا ساویت اوغلی و ایکینجی کورد در بونه گویره سیزدن خواهش ایدرم هیچ اولمەسـا ایشـی باشه چاتدرانه قدر یولداش عیسی زادەنی و یولداشنن تشریفی گیری قایتەرسنز چوق ساغ و خوشبخت اولەسنز سیزی اونتمەیان هم دوست.

محمد قاضی

وەرگێڕانی کوردی

بـاوک و مامۆسـتای گەورەی گەلـی بەڕێـزی ئازەربایجان جەنابـی میرجەعفەر باقرۆف

یەکەم لەلایەن خۆم و گەلی کوردەوە وێڕای ناردنی سڵاوی زۆر بۆ ئێوە و میللەتی ئازەربایجان لە دڵەوە ئارەزوو دەکەین وەکوو گەلێکی ئازاد و خۆشبەخت بۆ سالانی درێژ بژین. مەبەستی من لە نووسینی ئەم نامەیە ئەوەیە کە دڵنیایی تەواوتان بدەمێ ئەو زەحمەتانەی ئێوە و سپای سوور کێشاوتانە بە فێڕۆ ناڕوا و قشوونی ڕووس لە فکر و دڵی ئێمە دەرناچێ. ئەمن قەت باوەڕ ناکەم کە هێزە ڕووسەکان بە چۆلکردنی ئێران و گەڕانەوەیان بۆ وڵاتی خۆیان چاو لە گەلانی مەزلووم هەڵبوێرن. ئەمن وای بۆدەچم کە دوای چوارپێنج ساڵ ژیان لێرە ئێوە و ڕووسەکان بە گەڕانەوەتان گەلی کـورد لـە بیر ناکەن و سـەرنج دەدەنە سـەر مەسـەلە حەیاتییەکانـی ڕۆژانەی ئێمە. میللەتی کورد بەیەکەوە لە گەڵ ئازەربایجان لەپێناو میللەت، نیشتمان و ئازادیی خۆی بەردەوام لە بەرامبەر دوژمنەدا تێدەکۆشـی و ئیدی مەیدان ئی کەسـانی بەناموسە. ئێمەی میللەتی کورد بە یارمەتی ئێوە بۆ سازکرنی میللەتێکی بەشارستانی بەیەکەوە ئەوەش باش دەزانین کە میللەتێکی ئازادی خۆش بوێ، دەبێ خەباتێکی یەکگرتوو بکا. ئـازادی بـێ خەبـات و بێ خوێن مومکین نییە، ئێمە وەکوو میللەتی کورد هیچ کاتێک سەر لەبەر تاران دانانەوێنین، بەڵام تکایەکم لە ئێوە هەیە:

۱ـ هەروەک چۆن لە ڕۆژی تەنگانەدا لەسەر میللەتی کوردتان کردەوە لە بیریان مەکەن و هەمیشە چاو و گوێتان بە سەرییەوە بێ، ئێوە بۆ ئێمە یەک [یەک یا چەند وشە پەڕیوە] ئێمە گەلی کورد لە بەرانبەردا ئامادەین سەد قەرزتان بدەینەوە.

٢ـ تکایەیەکـم هەیـە کـە هـاوڕێ عیسـازادە کـە ناردبووتانە لای ئێمـە بە زوویی بنێرنەوە لامان. بە لای منەوە زۆر سەیرە ئینسانێک کە بە ویژدانەوە کاری کردووە، زەحمەتی کێشاوە، ئەرتەشی پاراستنی گەلی پێکهێناوە، سنووری مەحکەم کردووە و لەنێو کۆمەڵانی گەلدا خاوەن ڕێز و حورمەتە، لەپڕا بە گەڕانەوەی ڕووسەکان لە کاتێکدا گەلی کورد لە خەبات بەدژی دوژمن ئیمتیحانی خۆی دەدا ئێمە بەجێبهێڵی و وەبیـر هینانـی هاوسـەرەکەی بکـەوێ. لەوانەیە ئـەوە بیانوویەک بێ. بـە بۆچوونی مـن ئێمـەش بە قەدەر ئێوە حەقمان بەسـەر سـەلاحەددینەوە هەیـە، چونکوو یەکەم ئەو ڕۆڵەی سـۆڤیەت و دووەم کورەدە، بۆیە تکاتان لێدەکەم هەرنەبێ تا ئەو کاتەی کارەکە تەواو دەبێ هاوڕێ عیسازادە بنێرنەوە. ساخ و خوشبەخت بن .

ئەو دۆستەی لە بیرتان ناکا، محەمەدی قازی

نامەی سێیەم

بیوک اذربایجان معظم رهبری اتا و باش معلممز میرجعفرباقراوف حضرتلری

ایندی که بیزم کیچک تمدن کاراونیمیز اوز مرخصلکی تمام ایدوب ینی دان کسب علـم و کمـال اوز اولکەنـی ایشـیق لاندرمق ایچـون قایدرلار وقتی غنیمـت بیلرم اوز صمیمی سلام لارمی تقدیم ایدوب و تقاضا ایلیم که موکد دستور بیورەسز که سزن مراحـم و بیورکنز کوردلارن بارەسـنده کاملا عملی اولـوب و او جنابن خیرخواەلق لطف لاری جدی راخ تعقیب اولسون.

محمد قاضی

وەرگێڕانی کوردی

ڕێبـەری گەورەی ئازەربایجان باوک و سەرمامۆسـتامان حەزرەتی میرجەعفەر باقرۆف

ئێستا کە کاروانی پچووکی شارستانییەتی ئێمە پشووی خۆیان تەواو کردووە و دیسـان بۆ وەرگرتنی زانسـت و کەماڵ و ڕووندادگێڕانی وڵاتی خۆیان دەگەڕێنەوە، ئـەم کاتـە بە دەرفەت دەزانم سـڵاوی دڵپاکانەی خۆمتان پێشـکێش بکەم و دەمەوێ

داوا بکـەم کـە دەسـتووری پتـەو بدەن کـە گەورەیـی و ڕوحمی ئێوە سـەبارەت بە کـوردەکان بەجـێ بهێنـدرێ و لوتفی خێرخوازانەی جەنابتان بە شـێوەیەکی جیدیتر شوێنگێڕی بکرێ.

محەمەدی قازی

دەقی نامەی یەکەم

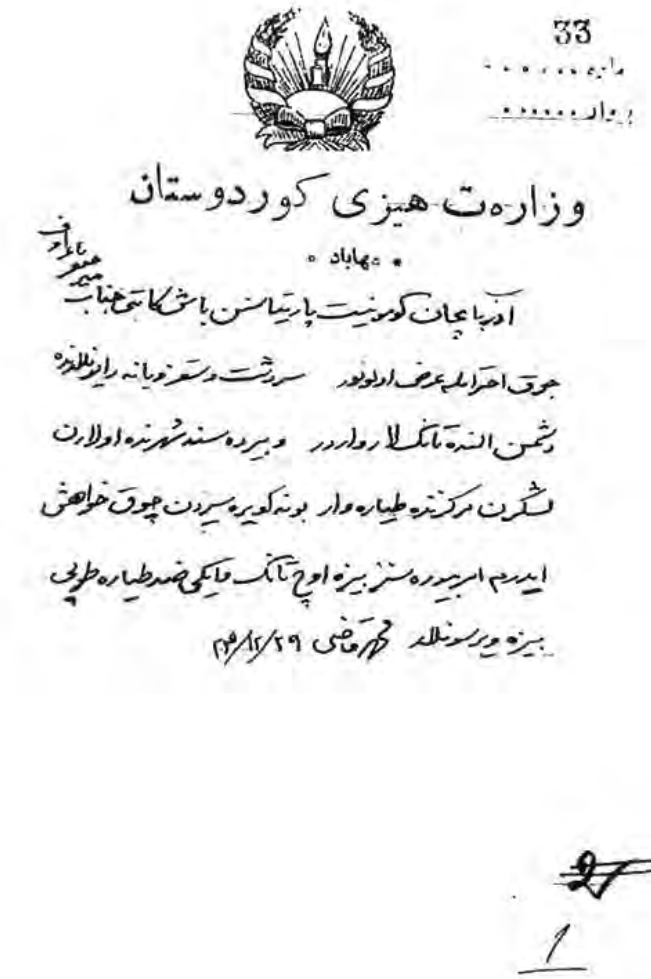

وزارەت هیزی کوردوستان

بهاباد

آذربایجان کومونیست پارتیاسن باشکاتبی جناب میر پاشا آقا

جوق احترامله عرض اولونور سردشت وسعز ویانه رایزللرده

دشمن الندە تانک لار وار در وبیرده سنده شهرنده اولارن

لشکرن مرکزنده طیاره وار بونه کویره سیردن چوق خواهش

ایدرم ایبیرده سز بیزه اوچ تانک وایکی ضدطیاره طوپی

بیزه ویرسونلر محمد قاضی ۱۹/۱۲/۲۹

دەقی نامەی دووهەم

دەقی نامەی سێهەم

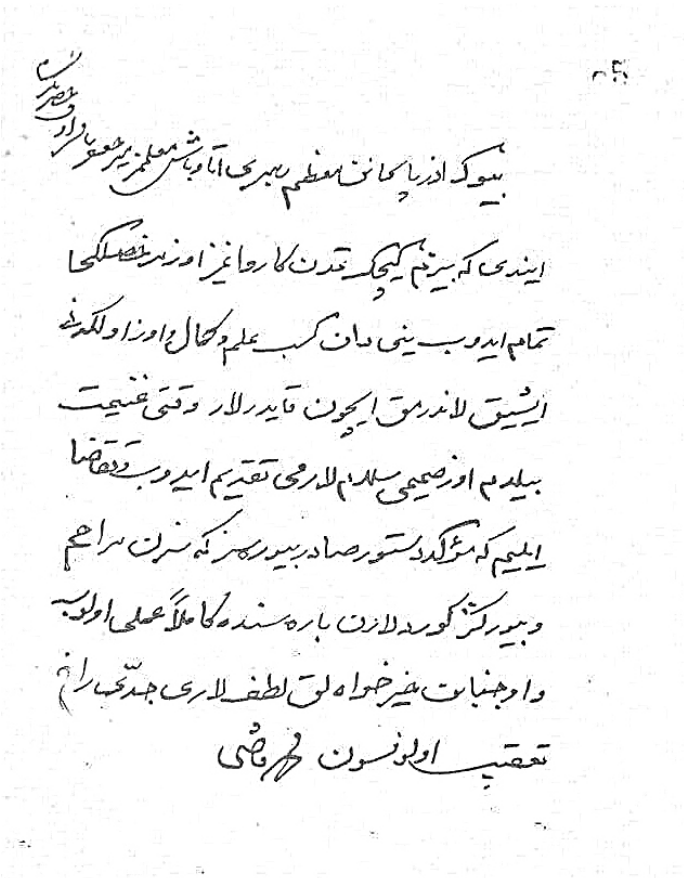

بیرەوەرییەکانی حەمزە فەراهەتی

فەراهەتی کادری ڕێکخراوی چریکە فیدائییەکانی خەڵق و ئەندامی ئەکسەرییەتی ئەو سازمانە پاش دوو پارەبوونی سازمانی فیدائییان، ناوی لەگەڵ چەند ڕووداو گرێ دراوە: یەکەمیان ئەوەی تاقە کەسێک بووە کە لە ساڵی ١٩٦٨ لە کاتی خنکانی سەمەدی بیهرەنگی لە چۆمی ئاراس، وەک یەکێک لە نزیکترین دۆستەکانی لەگەڵی بووە. دووهەم بۆ کێشەی قەتڵی شەهید دوکتۆر شەرەفکەندی و هاوڕێکانی لە ڕێستووڕانی میکۆنووس لەلایەن پۆلیس و دادگای بەرلینەوە وەک زۆر کەسی دیکە لێکۆڵینەوە و پرسیاری لێکرا، بۆ ئەوەی بزانرێ لەو و لە دەیان ئێرانیی دیکەی نێو ئۆپۆزیسیۆنی ئێران، کامیان هەواڵی کۆبوونەوەی میکۆنووسی گەیاندبووە دەزگای ئیتلاعاتی حکوومەتی ئێران. لە بیرەوەرییەکاندا، کە بە زمانێکی گەلێک شیرین نووسراوە، فەراهەتی وەڵامی ئەو تۆمەتانە دەداتەوە و خۆی بە دوور دەزانێ و باسی ڕووداوێکی هاوچەشنی کارەساتی سەمەد دەکا بۆخۆی و شەهید سەعید سوڵتانپوور لە ئیتالیا.

فەراهەتی لە ساڵانی سەرەتای شۆڕشی ١٩٧٩ی ئێراندا لە مەهاباد و بۆکان و نەغەدە و پیرانشار و سەردەشت بووە و وەک هەڵسووڕاوی چریکەکان لەو شارانەدا ئەرک و کاری بەڕێوە بردووە و لەگەڵ هاوڕێیانی کورد و غەیرە کورد، ماوەیەک لە خڕی ناوزەنگ لە باشووری کوردستان ژیاوە.

هەڵوێستی نووسەر بەرانبەر بە کوردستان و شەڕی کۆماری ئیسلامی گەلێک ئیجابی و باشە و لە شەڕی نەغەدەدا مەلا حەسەنی و مراد قەتاری و شەڕخوازانی دیکەی تاوانبار کردووە.

لە باسی بۆکاندا دەڵێ لەوێ، لە ماڵی شەهید مینەی شێرخانی ژیاوە و لە کۆبوونەوەی سێ ڕۆژەی لقی کوردستانی ئەکسەرییەت لە بۆکان بەشداریی

کردووه، که تێیدا بڕیار لەسەر وەستاندنی شەڕی چەکداری درا (ساڵی ۱۹۸۰).[۱]

ئەو لاپەڕانەی وا لە کتێبەکەدا، بۆکان دەگرنەوە بریتین لە:

۳۱۶ تـا ۳۲۲، ۳۲۵، ۳۵۴، ۳۵۶، ۳۵۷ و ۴۰۲، کـە زۆربەیـان لە فەسـڵێکدان بەناوی «کوردسـتان». لـەو بۆکانییانـەی وا لـە کتێبەکـەدا ناویـان هاتووە، ئەنوەر شـەفیعی (۳۱۶) و ئیبراهیم فەڕشـی (۳۶۵) و هەروەها شـەهید مینەی شـێرخانی و براکەیین. نووسـەر سـەبارەت بە فەڕشی دەنووسێ: «یەک لە کادرە گەلێک باشەکانی سازمان بـوو»، بـەڵام نـاوی ئەنوەر شـەفیعی بە هەڵە تۆمـار کـردووە و زۆر وا هەیە نیازی دوکتـۆر جەعفەر شـەفیعی بووبێ، بەڵام لەبەرەوەی دوکتـۆر جەعفەر لەگەڵ کۆمەڵە بوو نەک فیدائییان، دوور نییە نیازی من بووبێتم، کە دۆستایەتیشم لەگەڵی بوو.

کتێبەکە کە بۆ ڕووداوەکانی ئەو سااڵنەی ڕۆژهەاڵتی کوردستان و ئێران نرخێکی زۆری هەیە و وێدەچێ نووسەر بە چاوێکی واقیعبینانەوە سەیری کێشەکانی کردبێ.[۲]

۱. ئەم کۆبوونەوەیە لە ماڵی ئێمە کرا.

۲. حمزه فراهتی، «از آن سـال ها... و سـال‌های دیگر»، ویراسـتار: کیوان ارجمند، چاپ اول، انتشارات فروغ، آلمان، پائیز ۲۰۰۶/۱۳۸۵، ۵۲۵ صفحه، فارسی.

چەند بیرەوەرییەکی خۆم

دەبیرستانی کەشاوەرزی لە بۆکان

وا بزانم بەهاری ساڵی ١٣٣٥ (١٩٥٦) بوو کە قوتابخانەی سەرەتایی «پەهلەوی»م لە بینایەی قەڵای سەرداری بۆکان کۆتایی پێهێنا و لە پاییزی هەمان ساڵدا چوومە «دەبیرستان». دەبیرستانەکەش هەر ناوی پەهلەوی بوو و لە هەمان بینایەی قەڵادا بوو. قوتابخانەی سەرەتایی لە بەشی ڕۆژاوا و قوتابخانە ناوەندییەکەش لە بەشی باشووری حەوشی قەڵادا بوون. دوو لایەنەکەی تر بینایەی لێنەبوو یا ئەگەر بووبێ لە سەردەمی منـدا نەمابوو و ڕووخابوو، تەنیا عەمبارێک لەلای باکوور و تەوالێتەکان و دەروازەی چوونە دەرەوە لە بەشی ڕۆژهەڵاتیدا بوون.

ڕاست لەو ساڵەدا کە من چوومە دەبیرستان، دیاردەیەکی نوێ لە فەرهەنگی بۆکانـدا هاتە ئاراوە کە تا ئەو دەم نە لە بۆکان و نە لە شارەکانی دەوروبەر شتی وا بوونی نەبوو: لە بۆکان «دەبیرستانی کەشاوەرزی» کرایەوە و دوو خاڵۆزای خۆم و ژمارەیەکی بەرچاو لە هاوڕێ و هاوپۆلەکانم چوونە ئەوێ. ئەو دەبیرستانی کەشاوەرزییە چ بوو و بۆچی دانرا و بۆچی داخرا؟ نازانم، بەڵام وا هەیە بەهۆی گرنگایەتیی کشتوکاڵ لە ناوچەی بۆکان و بەرهەمی زۆری گەنم و جۆ و چەوەندەر و تەنانەت برنجی گـردەوە کە تـا ماوەیەک پێش ئەو ساڵانە لە گوندی حەمامیان و ئەو دەوروبەرە بەرهەم دەهێنرا، دەوڵەت ویستبێتی خوێندەوار و لێزانی خۆجێیی بۆ بواری کشتوکاڵ پەروەردە بکا.

هەر چۆنێک بێ، دەبیرستانی کەشاوەرزی کرایەوە و نزیکەی ٢٠ کەس لە هاوتەمەن و هاوڕێکانم چوونە ئەوێ، بەڵام من نەچووم و لە دەبیرستانی ئاسایی‌دا مامەوە. شوێنی دەبیرستانی کەشاوەرزی هەر بە تەنیشت دەبیرستانی پەهلەوییەوە لە نێو قەڵای سەردا بوو. بورجی باشووری ڕۆژهەڵات کە ڕووبەڕووی مزگەوتی جامیع و ماڵی مامۆستا مەلا ئەبووبەکری شەفیعی بوو کرایە دەفتەری دەبیرستانە

تازەکە و چەند ژووری دەوروبەریشی کرانە پۆلی دەرس و ئازمایشگا. دیواریکیان کێشا و بەشێکی کەم لە حەوشی قەڵاشیان بۆ دابڕی و کردیانە حەوشی ئەوان.

مودیری دەبیرستانەکە ئاغای هاشمی وەلیزادە خەڵکی سابڵاغ بوو، مەلا نەجمەددینی سەعیدی و سەید مەجیدی حوسێنی دوو کەس لە مامۆستاکانیان بوون، ناوی ئەوانی دیکەم لە بیر نەماوە. هەروەها هەندێک لە مامۆستاکانی دەبیرستانی ئێمە لەوێش دەرسیان دەگوتەوە.

ئەو دەستە قوتابییە پۆلی حەوتیان تەواو کرد، سااڵێک دواتر پۆلی هەشت و سااڵی دوای ئەو پۆلی نۆشیان بۆ کردنەوە، بەاڵم لەبەر هۆیەکی بۆ من نەزانراو، چیتر درێژەیان پێنەدا، واتە هەر ئەو چەند کەسەی کە سااڵی ۱۳۳۵بۆ پۆلی حەوت وەرگیرابوون، چوونە پۆلی هەشت و نۆ و ئیتر کەسی دیکە لە سااڵی ۱۳۳۶ یا ۱۳۳۷دا وەرنەگیرا. دەردەکەوت کە پڕۆژە و بەرنامەیەکی ڕێکوپێک بۆ کارەکە دانەنرابوو و مامۆستایان بە ڕادەی پێویست نەبوو و وا هەیە هەر دایک و باوکی منداڵانیش سااڵی دواتر نەیانویستبێ منداڵ بنێرنە دەبیرستانی کەشاوەرزی لەبەروەی داهاتوویان ڕوون نەبوو چی دەبێ.

بابەتی دەرسەکانیان جگە لە بیرکاری، فیزیک، شیمی، ئەدەبیات، زمانی ئینگلیسی، عەرەبی، شەرعیات، وەرزش و... بریتی بوو لە باغەوانی و کەشاوەرزی و شتی ئەوتۆ. سەرەڕای ئەوانە، «کاری عەمەلی»شیان هەبوو، کە دەچوونە مەزرا و کاریان دەکرد. مەزرا یا شوێنی کاری عەمەلییان هەمان شوێنی دەبیرستانی کەمالی ئێستا بوو لەلای ئاشی خانم و باغی مامۆستا شێخ حەسەنی کازمی، کە دیواریان لە دەوری کێشابوو و سەوزە و شتی وایان لێدەچەند.

وا بزانم سااڵی ۱۳۴۱ بوو، کە سەرۆکوەزیری ئێران و چەند وەزیری کابینەکەی هاتنە بۆکان. وەزیری فەرهەنگ دوکتۆر «پرویز ناتل خانلری» شاعیر و زمانەوانی ئێرانی و خاوەنی گۆڤاری ئەدەبیی «سوخەن» بوو و هەر ئەویش بوو کە لە شوێنی مەزرای دەبیرستانی کەشاوەرزی قوڵینگی دروستکردنی بینایەی دەبیرستانی پەهلەوی لە زەوی دا و منیش لەوێ بووم.

دواتـر، کاتێ کە درێژە بە کاری دەبیرسـتانی کەشـاوەرزی نـەدرا، قوتابییەکانی بەسـەر دەسـتی ئیـدارەی فەرهەنگـەوە مابوونـەوە و نەیاندەزانـی دەبـێ چییان بۆ بکـەن. قوتابـی و دایـک و بابیشـیان دڵنیگەرانی ئـەوە بوون لەکوێ و چـی بخوێنن لەبەرئـەوەی دەبیرسـتانێکی هاوچەشـن بـۆ پۆلـی دوای ٩، واتـە سـیکلی دووهەمی کەشـاوەرزی لە شـارەکانی دەوروبەریش نەبوو. هەر بەگشـتی سـیکلی دووهەمی دەبیرستان، واتە دوای پۆلی ٩ی ئاساییش لە بۆکان نەبوو و تەنیا لە ساڵی ١٣٣٨دا بوو کە پۆلی ١٠یان بۆ دانابوو، سـاڵێک دواتر منیش ئەو پۆلی ١٠یەم خوێند، بەڵام پۆلی ١١ نەبوو و لەوێ چەق دەبەسـترا. ئەوە وەزعی دەبیرسـتانە ئاساییەکە بوو، ئیتر وەزعی دەبیرستانی کەشاوەرزی چۆن بووبێ، دیارە.

هەر چۆنێک بێ، لە ساڵی ١٣٣٩دا ئیجازەیان دا هەموو قوتابییەکانی دەبیرستانی کەشـاوەرزی بچـن بۆ کۆنکۆری دانیشسـەرای کەشـاوەرزی لە ورمـێ، کە جگە لە دوو کـەس هەموویـان لـەوێ وەرگیـران و دوای دوو سـاڵ هاتنـەوە بـۆکان و لـە سـاڵی ١٣٤١دا بوون بە مامۆسـتای گوندەکانی دەوروبەری شار. لەو دوو کەسەش یەکیان لە پۆست و تێلگرافی بۆکان دامەزرا و ئەویتریان بوو بە گرووبانی ئەرتەش. دەبیرستانی گۆرینیش داخرا و قفڵی لێدرا.

سـەرجەمی تەمەنی دەبیرسـتانی کەشـاوەرزیی بۆکان سێ ساڵ خوێندنی نێوان ساڵی تەحسیلیی ١٣٣٥ ـ ١٣٣٦ و ١٣٣٨ ـ ١٣٣٩ بوو.

دەزانـم ئـەم زانیارییانـەی من گەلێـک ناتەواون و هیوادارم کەسـانی شـارەزای نێوخـۆی وڵات بابەتـی زیاتـری لەسـەر بنووسـن و هەڵەکانـی منیـش ڕاسـت بکەنـەوە، بەتایبـەت کاک ڕەحمانـی محەممەدیان کە خۆی قوتابیی ئەو دەبیرسـتانی کەشاوەرزییەی بۆکان بوو.

ئەوەی خوارەوە نەخشەیەکی دەسکردی خۆمە بۆ پیشاندانی بینایەی دەبستان و دەبیرسـتانی پەهلەوی و دەبیرسـتانی کەشـاوەرزیی نێو قەڵای سـەردار لە ساڵانی ١٣٣٥ تا ١٣٣٩ (١٩٥٦ تا ١٩٦٠)، واتە ئەو سـەردەمەی وا دەبیرسـتانی کەشـاوەرزی لـە بـۆکان هەبوو. دیارە نە پێوانە و ئەندازەکان تەواون و نە شـێوازی کێشـانەوەی

نەخشەکەش ڕێک و تەواوە. من تەنیا ویستوومە شوێنەکان دیاری بکەم، دەنا ئەوە کاری پسپۆڕێکی وەک کاک سولەیمان چووکەڵییە نەخشەیەکی ڕێکوپێکی بۆ بکێشێ. من هەر ئەوەندەم لێزانیوە!

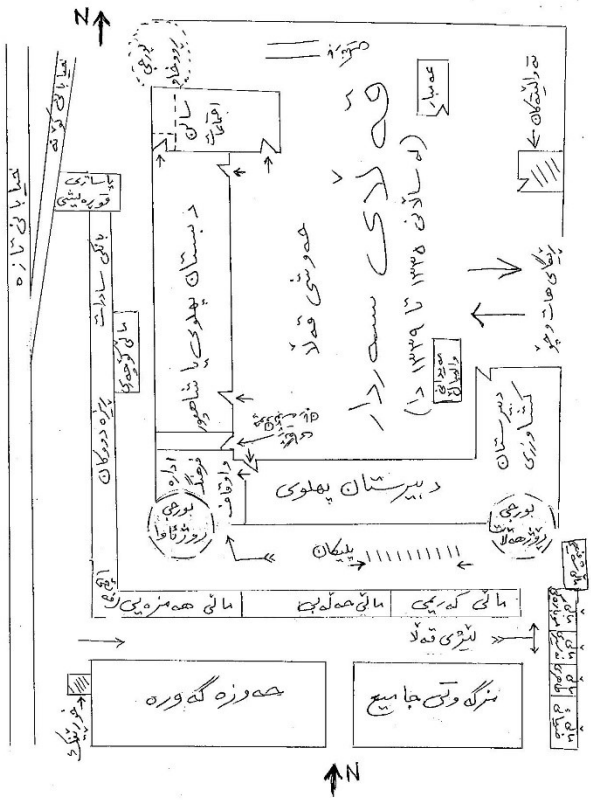

وەرزش لە بۆکان

زنجیرەوتاری ڕێزدار جەعفەر مەردانبەگی[1] و هاوڕێکانی بەناوی «مێژووی وەرزش لە شاری بۆکان»، کە لەسەر مالپەڕی ڕۆژهەڵات/ بۆکان بڵاوکرایەوە، بوو بە هاندەرێک بۆ ئەوەی منیش بەگوێرەی توانا و بەپێی بڕکردنی بیرم، ئەم وردەبابەتە سەبارەت بە وەرزشی سەردەمی مندااڵی و الوییەتیی خۆم لە بۆکان بنووسم.

سەرەتا بڵێم مێژوولکەیەی وا کاک جەعفەر و هەڤاڵانی دەینووسن و ئەو دێڕانەی من ئێستا دەیاننووسم، هەمووی هەر مێژووی وەرزش لە قوتابخانەکانی بۆکانە دوای کرانەوەی قوتابخانەی فەرمی، واتە لە ساڵانی ١٣٠٧ (١٩٢٨) بەدواوە هاتوونەتە ئاراوە. لە کاتێکدا مێژووی گشتیی وەرزشی بۆکان لە دەرەوەی قوتابخانەکان کارێکی دیکەیە و هیوادارم کەسانێکی تر ئەرکی نووسینی بگرنە ئەستۆ. بۆ نموونە، لە شار و گوندەکانی دەوروبەر، چەند چەشنە زۆران یا زۆرەبانی باو بوو، وەک زۆرانیی پشتێنە و مەچەکە؛ یا خود یارییەک بەناوی «قاڕی فەقێیان» هەبوو کە بە هەندێک جیاوازییەوە، هەمان کریکێتی ئینگلیزییەکان بوو. یا تۆپێنیش باو بوو کە پێیان دەگوت «گۆڵێن» یا گۆڵگۆڵێن یا کێبەرکێی ڕاکردن، بازدان، خلیسکێنی سەربەفر، مەلەوانی و بێنکێشانی نێو ئاو لە گۆمی سەرسەکۆ و دەرهێنانی سکەی پووڵ لەژێر ئاوی حەوزەگەورە و شتی دیکەی لەو چەشنە. سەردەمێکی هەندێک پێش ئێمە، تەنانەت ئەم وەرزشانەش هەبووە: ئەسپسواری، ڕمبازی و جلیتێن و... من ئەمانە هەر بۆ نموونە دەهێنمەوە دەنا ڕەنگە بکرێ ناوی دەیان وەرزشی لەو چەشنە ببەین کە پێش ئەوەی لە سەردەمی ڕەزاشای پەهلەوی‌دا هێرشی فەرهەنگی ئێرانی لە ڕێگەی قوتابخانە فەرمییەکانەوە بۆ سەر کوردستان دەست پێ بکا، لە ناوچەکەماندا باو بوون و بەداخەوە ئێستا فەوتاون و ئەگەر مابێتن تەنیا ناوەکانیانە.

1. http://www. bokan. de/laperekan/mejoo/Werzesh/werzesh. htm

هەندێک کایەش هەبوون کە ڕەنگە لە چوارچێوەی چەمکی وەرزشدا جێیان نەبێتەوە، بەڵام یاری و ئەسبابی کات تێپەڕکردن بوون و خەڵک بەتایبەت منداڵ و لاوان پێیانەوە مەشغوڵ دەبوون، لەوانە: هەلووکێن، شەللاقە سووڕاندن، مزرەقبازی، مێشێن، جگێن، گۆرەوێبازی، شووتێبڕکێن و کاڵەکبڕکێنی هاوینان و... کە لە هەموویاندا کێبەرکێ و بردنەوە هەبوو. هیوادارم کەسانێک کە بیرەوەریی باشیان لەو بابەتانە هەیە لەسەر ئەوانیش بنووسن و نەهێڵن لە بیر بچنەوە.

**

بەڵام وەرزشی قوتابخانەیی، مێژووەکەی لە بۆکان دیارە دەبێ بگەڕێتەوە بۆ ساڵانی سەرەتای دامەزرانی قوتابخانە لە بۆکان و مەهاباد، واتە ساڵانی ١٣٠٧[١٩٢٨] بە دواوە. بۆیە دەڵێم مەهاباد، کە ئیدارەی فەرهەنگی بۆکان بەشێک بووە لە ئیدارەی فەرهەنگی مەهاباد و سەرەتا قوتابییانی پۆلی شەشەم بۆ ئیمتیحانی کۆتایی قۆناغی سەرەتایی دەچوونە مەهاباد، وەرزشیش ماددەیەکی دەرسی بوو.

یەکەم قوتابییانی قوتابخانەی دەوڵەتی لە بۆکان بە حیسابی ساڵی کرانەوەی قوتابخانە، دەبێ کەسانێک بووبێتن کە لە دەوروبەری ساڵی ١٣٠٠ی هەتاوی (١٩٢١ی زایینی) لەدایکبووبێتن و لە ٧ ساڵان چووبێتنە قوتابخانە و لە ١٣ ساڵی، واتە دەوروبەری ١٣١٣دا بەشداریی ئیمتیحانی شەشەمی سەرەتاییان کردبێ.

ئایا وەرزشی سەرەتای کار لەو قوتابخانەیەدا چی بووە؟ من نازانم، بەڵام دەبێ هەندێک شتی سووک وەک «نەرمش» یا ژیمناستیک و بارفیکس و پارالێل، واتە یاری کردن لەسەر دوو میلەی هاوتەرتیب، هەروەها گۆڵێن یا والیباڵ و هەڵاتن و ئەو چەشنە شتانە بووبێ.

من خۆم ساڵی ١٣٢٣ لەدایکبووم، واتە ٢٣ ساڵ دوای لەدایکبوونی ئەو یەکەم تاقمەی وا لە بۆکان چوونەتە قوتابخانە و ٦ ساڵ دواتریش چوومەتە قوتابخانە (لە ٦ ساڵیدا چوومە پۆلی «تەهییە»، کە دواتر واتا فارسییەکەیان لەجێی دانا و بوو بە ئامادەگی). لە سەردەمی منیدا تاقە یەک قوتابخانە لە بۆکان هەبوو و ئەویش

لـە قـەڵای سـەردار بـوو. قوتابخانـە سـەرەتاییەکە وا بزانم ناوی شـاپوور بوو و دەبیرستانیش ناوی پەهلەوی (یا ئەویان پەهلەوی و ئەمیان شاپوور).

لـە حەوشـی قـەڵا لە بەشـی لای باکوور، چـوار داریان چەقاندبـوو و دوو داری هاوتەریبان بەسەردا ڕاهێڵ کردبوو «بارفیکس»یان پێدەگوت. کەس ئێمەی فێر نەدەکرد، بەڵام هەندێک لە منداڵەکان یارییان لەسەر دەکرد، کە چەشنە ئاکڕۆباتێک بوو. جگە لەوە مەیدانێکی والیباڵیش دواتر لە حەوشەکەدا دابین کرا کە لە زەنگی وەرزش و هەروەها ئێواران دوای تەواو بوونی دەرس قوتابی و مامۆستا والیباڵیان لێ دەکرد. دیارە ئیسفالّت و شتی وا نەبوو و هەر بەشێک لە حەوشە ئاسایی‌یەکە بوو جاروبارە زیخیان تێدا بڵاو دەکردەوە. درەنگتر لە حەوشی قەڵای سەردار، دار و سەوەتەی باسکیتباڵیان دابین کرد و هەندێک قوتابی پێیەوە مەشغوڵ بوون، بەڵام ناویانم لە بیر نییە.

جگـە لەوانـە، لـە گەڕەکەکانیشدا والیبـاڵ دەکرا، دوو دار و پەتێک لەم سـەر بۆ ئەو سەر، هێڵیش بە گەچ یا شتێکی تر لەسەر زەوییەکە دەکێشرا و مەیدانی والیباڵ هەی مەیدانی والیباڵ! گۆڵێنیش لە هەندێک گۆڕایی و شـوێنی تەختی وەک باخچە و حەوشـی گەورەی ماڵان یا لە دەرەوەی شـار، دەکرا و زۆر باو بوو، بەڵام هیچ لە بیرم نییە کەسێک ئێمەی ڕاهێنابێ.

لـە ڕۆژانـی وەک ٤ی ئابـان و ٢١ی ئـازەردا وا هەبـوو کێبەرکێـی هەڵاتـن و دووچەرخەسـواری بەڕێـوە بچـێ. من خۆم والیبالّم دەکرد، بەڵام سـەرەڕای ئەوەی زۆرم پێخۆش بوو، والیبالّیسـتێکی چاک نەبووم و تەنیا جارێک لە کێبەرکێیەکدا لە حەوشی قەڵا بەشداریم کرد کە دۆڕاندمان!

ئـەو دەمانـە، هاتنی تیمی میوان لە شـارەکانی دراوسـێوە بۆ بـۆکان یا چوون لە بۆکانەوە بۆ ئەو شارانە، هێشتا باو نەبوو و من لە بیرم نییە شتی وا ڕووی دابێ.

بەداخەوە ناوی مامۆسـتاکانی وەرزش یا قوتابیی سـەرکەوتووی وەرزشم باش لـە بیر نییە. دەزانم ئەم مامۆسـتایانە: نەمران هاشـم وەلـیزادە و حەبیبوڵڵا تابانی، هەروەها کاک محەممەد سوڵتانی موکری وەرزشدۆست بوون و لە حەوشی قەڵادا والیبالّیـان لەگـەڵ دەکردیـن. درەنگتـر کاک سـولەیمان کەریمی لە مەهابـادەوە هاتە

بۆکان و بره‌وێکی باشی به وه‌رزشی شاره‌که دا، به هه‌مان شێوه کاک مه‌حموود حیسامی، به‌ڵام ئه‌وه سااڵنێکی دره‌نگتر بوو و ئیتر من له بۆکان نه‌مابووم. له نێو قوتابییه‌کان‌دا، نه‌مر عه‌بدوڵاڵ ته‌ننازی له دووچه‌رخه‌سواری‌دا بۆ ماوه‌یه‌ک تاک بوو و که‌س پێشی نه‌ده‌که‌وت، پێم سه‌یره بۆچی هه‌ر ناوی ئه‌وم له بیره، ڕه‌نگه له‌به‌رئه‌وه بێ که دووچه‌رخه‌سواریم زۆر پێخۆش بوو، به‌ڵام دووچه‌رخه‌م نه‌بوو و سواری دووچه‌رخه‌ی خاڵۆزاکانم ده‌بووم.

دیارده‌یه‌ک که ده‌بێ لێره‌دا ئاماژه‌ی پێبکه‌م ئه‌وه‌یه له سه‌رده‌می ئێمه‌دا وه‌رزش بره‌وی پێنه‌ده‌درا و هه‌موو هه‌وڵی قوتابخانه و مامۆستاکان و دایک و باوک ئه‌وه بوو منداڵ ده‌رس بخوێنێ. وه‌رزشیان وه‌ک به‌رگر و کۆسپی سه‌ر ڕێگای خوێندنی منداڵ سه‌یر ده‌کرد و ته‌نانه‌ت ئه‌گه‌ر بیاندیایه له کۆڵان سواری دووچه‌رخه ده‌بین چ دایک و باوک و چ مامۆستای قوتابخانه لێمان تووڕه ده‌بوون و ته‌نانه‌ت سزایان ده‌داین. جا درۆ نییه ئه‌گه‌ر بڵێم وه‌رزش قاچاغ بوو و وه‌رزشکار وه‌ک قاچاخچی ده‌بووایه له کون و که‌لاوه‌دا دوور له چاوی ماڵ و مه‌دره‌سه، ده‌ستێک له تۆپ بدا هه‌ر بۆیه‌ش هه‌وڵی پەره‌پێدانی نه‌ده‌درا. دیاره دره‌نگتر باش ببوو و قوتابی و مامۆستا پێکه‌وه له حه‌وشی قه‌ڵا والیبااڵیان ده‌کرد.

من له ده‌بیرستان بووم که ئه‌م گۆڕانه له ڕوانگه‌ی مامۆستا و قوتابخانه‌دا به‌رچاو که‌وت. ئیداره‌ی فه‌رهه‌نگ خۆی «باشگایه‌کی وه‌رزشی»ی بۆ قوتابییان کرده‌وه؛ باشگاکه ئه‌گه‌ر هه‌ڵه نه‌که‌م له ساڵی ١٣٣٨دا له دوو دووکانی پاساژی سه‌ید سدیقی قوڕه‌یشی‌دا کرایه‌وه که له خیابانی کۆن به‌ره‌وه قه‌ڵا جیا ده‌بۆوه. دووکانه‌کان به‌سه‌ر یه‌که‌وه بوون، له یه‌کیان‌دا بۆ یه‌که‌م جار له بۆکان مێزی پینگ‌پۆنگ دانرا و له‌وی دیکه‌دا هاڵتێرێکی به‌رزکردنه‌وه‌ی قورسایی (وه‌زنه‌به‌رداری) له‌گه‌ڵ چه‌ند ده‌مبیل دانرا بوو. له بیرم نییه کێ باشگاکه‌ی به‌ڕێوه ده‌برد و ئه‌وه‌نده‌ی بزانم مامۆستایه‌کی ئه‌وتۆش نه‌بوو بابه‌ته‌کان فێری قوتابی بکا یا ئه‌گه‌ر هه‌بوو، ڕۆژانه له‌وێ نه‌بوو. من له‌وێ پینگ‌پۆنگ فێر بووم و زۆرم پێخۆش بوو، وا بزانم له هاوڕێیانی خۆم فێر بووم نه‌ک له مامۆستا و ڕاهێنه‌ر. ئێستاش هه‌ر هۆگری پینگ‌پۆنگم و له ماڵه‌که‌مان

لە لەندەن مێزی پینگ‌پۆنگمان هەیە کە ئەگەر باران لێبگەڕێ لە حەوشەکەدا کایەی لەسەر دەکەین!

یەکەم مێزی پینگ‌پۆنگی بۆکان بە تەختە سێ‌لایەکی ناسک دروستکرابوو و تۆپ لەسەری باش بەرز نەدەبۆوە، دەبووایە بە هێز و قووەتی خۆت لێیدەی تا بچێتە ئەوبەری تۆڕەکە. من کاتێک بەوەم زانی کە لە ساڵی ١٣٣٩دا چووم بۆ مەهاباد و لەوێ لە باشگا ویستم پینگ‌پۆنگ بکەم. برادەرێکی لێبوو «سووڕە»یان پێدەگوت هەر ئەوەندەی یەک و دوو بردیەوە لێم! من بە مێزەکەی بۆکانم عادەت کردبوو و زۆرم پێ سەیر بوو هەر هێواشێک ڕاکێتم لە تۆپ دەدا بازی دەدا ئەوسەری ژوورەکە. مێزی ئەوان وەک هی ئێمە نەبوو و لە تەختەی ئاسایی دروستکرابوو و دواتر زانیم مێزی پینگ‌پۆنگ هەر دەبووایە وابێ نەک وەک ئەوەی بۆکان!

هەر چۆنێک بێ، باشگاکەی بۆکان شوێنێکی باش بوو بۆ وەرزش کردن و کۆبوونەوە و باس‌وخواسی وەرزشی. بە بۆچوونی من دەورێکی ئەرێنیشی بینی لە ئازاد بوونی وەرزش لە بۆکان و هاتنەدەری قوتابی لەژێر ترس و ئەندێشی مامۆستا و دایک و باوکان کە پێشتر هەر چەشنە وەرزشێکیان دژ بە کاری پەروەردە دەزانی.

من لە ساڵی ١٣٣٩ چووم بۆ دانیشسەرای ورمێ و پاشانیش بوومە مامۆستای گوند و ئینجا لە کوردستان تەبعید کرام، بەشوێنی‌دا نۆرەی زیندان هات و کارکردن لە شیرکەتێک لە تەورێز، ئیتر هیچ زانیاری و ئاگادارییەکم لە وەرزشی بۆکانی دوای ساڵی ١٣٣٩ نەما، بەڵام دەزانم دونیای وەرزشی بۆکان لەدوای حەزرەتی شێخ نەک هەر ژێر و ژوور نەبوو، بەڵکوو گەلێکیش خێراتر و زیاتر و چاکتر گەڕا!

دیارە ئەگەر نەمر ئەحمەدی سامبەگی ئێستا مابووایە دەیتوانی سەدان قات لەمن باشتر باسی ئەو ساڵانە و دواتریشی بکا، بەڵام لەوانەی لە بیرم ماوە و لەو سەردەمانەدا هاوپۆل بووین، یەکیان کاک حسێنی عەبدوڵڵاهییە کە دەبێ بیرەوەریی زۆر چاکی ئەو ساڵانەی هەبێ. کاک ڕەحمانی محەممەدیانیش هاوپۆلم بوو و ئێستا خەریکی لێکۆڵینەوە لە مێژووی بۆکانە؛ ئەویش دەبێ زانیاریی باشی ئەو ساڵانەی هەبێ، بەتایبەت کە دواتر لە ئیدارەی ئاموزش و پەروەرش‌دا کاری دەکرد و

ماوەیەکیش ڕاهنومای سپای دانیش بوو و دەبێ زۆر شت له وەرزشی قوتابخانەی گوندەکانی دەوروبەری بۆکان بزانێ. ئەوەش بواریکی گرنگە و دەبێ بزانین له گوندەکان‌دا بارودۆخی وەرزش چۆن بووە. ئەوەندەی من لە بیرمە لە گوندی باغڵووجە و بوغدەکەندی و سەرا کەرەسەیەکی ئەوتۆی وەرزشی لێنەبوو. له باغڵووجە تۆپمان بە پەڕۆ و گۆرەویەکۆن دروست دەکرد و لەگەڵ قوتابییەکان «قاڕی فەقێیان»مان پێدەکرد. تۆپێکیشمان هەبوو جاروبارە لەبەر دەم قوتابخانەکە فوتبالّمان دەکرد. جا ئەوە کێ کڕیبووی، نازانم.

لە هاوڕێیانی سەردەمی منداڵیم کاک حەسەن ئەیووبزادەم له بیرە والیبالّی زۆر چاک دەکرد. لەبەر دەم مالّی حاجی حەمەڕەحیمخانی دادخوا کە ماوەیەکیش پادگان و پاشان مەدرەسە بوو، والیبالّمان دەکرد، یارییەکی زۆر گەرموگوڕ کە خەڵکێکی زۆری هاوتەمەنمان تێیدا بەشدار دەبوون، بەڵام بەداخەوە ناوەکانیانم له بیر نەماوە. مالّی خوالێخۆشبوو حاجی حەمەسالّحی محەممەدیش لەسەر خیابانی سەقز ڕووبەڕووی دوخانیاتی کۆن، زەوییەکیان هەبوو کە دەورەکەی دیوار بوو و دواتر مالّیان تێدا دروستکرد. ئێمە چەند خزم و دۆست و برادەری کاک عەزیز محەممەدی لەسەر ئەو زەوییە بۆ ماوەیەکی زۆر والیبالّمان دەکرد. ماوەیەکیش لەگەڵ کاک زاهید و کاک ڕەئووف زیایی لە حەوشی مالّی کاک ناجی، تۆڕی والیبالّمان هەڵبەستبوو و والیبالّمان دەکرد. من خولیای والیبالّم هەبوو و لێی تێر نەدەبووم. هاوڕێکانی دیکەشم هەر وا بوون و ئێواران تا چاومان تۆپەکەی بدیتبایە دەستمان له یاری کردن هەڵنەدەگرت.

پێویستە ئەوەش بڵێم له سالاّنێکدا کە من قوتابیی قوتابخانە بووم، ڕێزدار عەلی حەبیبزادە دەوریکی گەلێک باشی دەبینی له کار و چالاکیی غەیرەدەرسیی منداڵانی بۆکان‌دا. بەرپرسی «پیشئاهەنگی»ی بۆکان بوو و لەبەروەی کەسێکی ناسراو و جێگەی متمانەی دایک و باوکان بوو، خەڵک ئیجازەیان دەدا منداڵەکانیان لەژێر دەستی ئەو دابن و بۆ ئێرەوئەوێ بچن. وا بزانم له دەوروبەری سالّی ١٣٣٧دا دەستەیەک پیشئاهەنگی بۆکانیی برد بۆ تاران بۆ «جومبووریی نێونەتەوەیی پیشئاهەنگی»، جاریکیش دەستەیەک پیشئاهەنگی مەهابادیی بانگ کرد بۆ بۆکان و میوانداریی کردن.

دووکانێکی پیشئاهەنگیشی لە دووکانەکانی مالّی میرزا عەبدولکەریمی هەمزەیی نزیک موسافیرخانەی نەمر میرزا عەبدوللّا فەتحی، کردەوە کە قوتابییەکان بەڕیوەیان دەبرد و شتیان تیدا دەفرۆشت. منیش پیشئاهەنگ بووم و لە بیرمە گەلێک کاری وەرزشیی پێدەکردین. ئێوارەیەک بردینی بۆ سەر نالّەشکێنە، لەوێ تا نزیک نیوەشەو ماینەوە و لە لووتکەی نالّەشکێنە ئاگرمان کردەوە، سروودێکی «پیشئاهەنگی»ی فارسی هەبوو بە دەوری ئاگرەکەدا دەمانخوێندەوە: «آتش، شعله برکش، شعله دم فرومکش!» وا هەیە هەر ئەویش بەرپرسی دانانی باشگاکەی دووکانی سەید سەدیق بووبێ. کاری وا بوێرانە لە فەرهەنگی بۆکان‌دا تەنیا بەو دەکرا.

وا هەیە کاک ڕەحمان مودەرریسی سەرۆکی ئیدارەی فەرهەنگ و ئەوقافی ئەو سالانەی بۆکان، هەروەها دەبیر و مامۆستایانی ئەو سەردەمانە وەک کاک عوسمان محەممەدی و کاک یاسین حوسێنی و کاک برایم نەزەری سەبارەت بەو سالانەی وەرزش لە بۆکان شتی زۆر بزانن و جێی خۆیەتی پرسیاریان لێبکرێ. تەنانەت وردە شت و زانیاریی پچڕپچڕیش دواتر دەخرێنەوە سەر یەک و دەبن بە مێژووی چڕوپڕ.

لە کۆتایی‌دا بیرەوەرییەک لە کێبەرکێی فوتبالّی بۆکان بگێڕمەوە. من لە تاران دەژیام و خوێندکاری زانکۆی ئەدەب بووم لە زانستگەی تاران. لە خۆپیشاندانەکانی دانیشگا و یەک لەوانە، مانگرتنی شیرکەتی واحیدی ئوتوبووسڕانی تاران‌دا زۆر هەڵسووراو بووم. هاوینان دەگەڕامەوە بۆکان. جارێکیان لە مەیدانی فوتبالّەکەی بۆکان کێبەرکێی بۆکان بوو لەگەڵ شارێکی دیکە، لە بیرم نییە کوێ. بۆکان لە دوابوو و هەندێک ئالّۆزی پەیدا بوو، خەڵکەکە هەراهەرایان کرد و بەردیان فڕێ دا، دووسێ پاسەبانی شارەبانی خەریک بوون بە باتووم لە خەڵک بدەن. من هەلەکەم لەبار زانی و دووسێ بەردم لە پاسەبانەکان ئالّاند! یەکیان چاوی پێم کەوت و باتوومێکی گەیاندمێ. لە نێو خەڵکەکەدا خۆم ون کرد، بەڵام دیار بوو هەر بەشوێنمدا دەگەڕان و ئاخری دۆزیمیانەوە و گرتیانم و بردیانم بۆ شارەبانی، بەڵام دوایی بەریان‌دام.

قوتابخانەی گوندی باغڵووجە

مـن دوای دوو سـاڵ خوێنـدن لـە «دانشسـرای مقدماتـی» شـاری ورمێ، لـە پاییزی سـاڵی ۱۳۴۱ (۱۹۶۲)دا بووم بە مامۆسـتا و لە ئیدارەی فەرهەنگی بۆکان دامەزرام. کێشەی ناسنامە و ڕێکەوتی لەدایکبوونم بوونە هۆی ئەوەی لە دەسپێکی کرانەوەی قوتابخانـەکان، واتـە یەکەمـی مانگی میهـردا وەرنەگیرام و مەجبـوور بووم ۲۵ ڕۆژ دەسـت ڕابگـرم تـا بگەمـە تەمەنی قانوونیی ۱۸ سـاڵان بـۆ مامۆسـتایی. هاوڕێکانی دیکەم لە ڕۆژی یەکەمی میهرەوە هەرکام نێردرابوونە گوندێکی دەوروبەری شـار. سـەرەنجام لـە ۱۳۴۱/۷/۲۵ (۱۹۶۲/۱۰/۱۷)دا حوکمـی مامۆسـتایی منیش دەرچوو و نێردرامـە گونـدی «باغڵووجـە» لـە باشـووری ڕۆژاوای بـۆکان بەرەو لای سـەقز و گەورکایەتی.

ئـەو دەم دوو یاسـا لـە پەیوەندیـی قوتابخانە و مامۆسـتای گونـدەکاندا ڕەچاو دەکرا:

یەکـەم، کرانـەوە و دانرانـی قوتابخانـە تەنیـا بە ئیجـازەی خاوەنملـک و ئاغای گوندەکە گونجاو بوو و حکوومەت بۆ دانانی قوتابخانە لە گوندەکان تکای لە ئاغاوات دەکرد، بەڵام گوشـاری نەدەخسـتە سـەریان، جا ئەوانیش دەستیان ئاوااڵ بوو ڕێگە بدەن یا نەدەن قوتابخانە لە گوندەکەیاندا بکرێتەوە.

دووهەم، ئەو مامۆستایانەی وا تازە دامەزرابوون دەنێردرانە گوندی دوورەشار و مامۆستا کۆنتر و خاوەن پێشینەکان دەهێنرانە گوندی نزیکتری شار.

باوکم لەو ماوەی ۲۵ ڕۆژەی سـەرەتای سـاڵی خوێندندا، هەوڵی دا نەمر حاجی ئەبووبەکرئاغـای موهتەدی ئیجازەی کردنەوەی قوتابخانە لە گوندەکەی خۆی، واتە «کولتەپە»ی نزیک بۆکان ـ کە ئێستا تێکەاڵوی شار بووە، بدا، بەڵام ئەو کە مرۆڤێکی گەلێک باشیش بوو، وەک زۆرێکی تر لە ئاغاوات، نەیکرد گەرچی سـاڵی دواتر، واتە پاییـزی ۱۳۴۲ ئیجازەکـەی دا و ڕێـزدار ڕەحمانـی محەممەدیان بوو بە مامۆسـتای.

بـەو پێیـە، عەلیابـاد لـە سـاڵی ١٣٤١ و کولتەپە لە سـاڵی ١٣٤٢دا بوون بـە خاوەنی قوتابخانەی دەوڵەتی.

بەپێچەوانە، ئاغاواتی ئێلخانیزادە هەر ئەو ساڵە، واتە پاییزی ١٣٤١ ئیجازەیان دا قوتابخانـە لـە گونـدی «عەلیابـاد»ی نزیک بـۆکان بکرێتـەوە. جا لە دەسـپێکی کاری مامۆستاییمدا، منیان نارد گوندی دوورەدەستی «باغڵووجە» لە دێهستانی «تورجان» کـە ملکـی ئەوقاف بـوو و ڕێزدار «جەعفـەری قزڵجی» لەوێ مامۆسـتایەتیی دەکرد؛ دەبووایـە قوتابخانەکـە لـەو تەحویـل وەربگـرم و ئـەو بێتـەوە نزیـک شـار و ببێتە مامۆستای گوندی عەلیاباد.

حوکمـی خـۆم و حوکمی کاک جەعفەرم لە ئیـدارەی فەرهەنگی بۆکان وەرگرت، دەسـتەنوێنێک و هەندێـک خرکەوپرکـەی ماڵم کۆکـردەوە، ماشـێنێکی جیپم بەکرێ گـرت و باغڵووجـە هاتـم! ئـەو دەم ڕێگاوبانـەکان زۆر خـراپ بـوون و بەهەڵکەوت نەبووایە ماشێن ڕێی نەدەکەوتە گوندێکی وەک باغڵووجە. کە گەیشتینە ئاوایی‌یەکە و کاک جەعفەر چاوی بە ماشـێنی جیپ کەوت، خێرایەک کەڵوپەڵی خۆی پێچایەوە و بـە هەمـان ترۆمبیـل ڕۆیشـتەوە بۆ بـۆکان، منیش لـەوێ مامەوە و بـووم بە ئاغای مودیر!

باغڵووجە لە سەردەمێکی کۆنتردا حوجرەی ئاوەدانی فەقێیانی لێببوو و لە زمان نەمر «مامۆستا شێخ حەسەنی کازمی»م بیست کە دەیگوت لەو حوجرەیەدا دەرسی خوێندووە. کاک جەعفەریش لە بیرەوەرییەکانی خۆیداکە پێشتر بڵاوکراونەتەوە، ئاماژە بە دەرس خوێندنی هەندێک ئەندامی بنەماڵەی تورجانیزادە و قزڵجی لە باغڵووجە دەکا و بەم پێیە دەبێ گوندەکە خاوەنی حوجرەیەکی ئاوەدان و مەلا و مامۆستای زانا بووبێ. لـە سـەردەمی مـندا تەنیا یەک یا دوو فەقێی لێبوو کـە نێوانم لەگەڵیان زۆر خۆش بوو، هەروەها لەگەڵ مامۆستاکەیان جەنابی مامۆستا مەلا محەممەد، کە قسەخۆش و ڕووحسووک بوو تا چەند ساڵ دواتریش لە هاموشۆی بۆکاندا سەردانی ماڵمانی دەکرد. بەهەمان شـێوە «فەقێ حسـێن»ی خەڵکی گوندەکە کە گەلێک برادەرم بوو و خۆی و دایکی زەحمەتی زۆریان بۆ دەکێشام، یادی هەموویان بەخێر بێ.

**

بـەڵام هـۆکاری زیندووبوونـەوەی ئـەو بیرەوەرییانـە: ڕێـزدار جەعفـەری قزڵجـی ماوەیـەک لەمەوپێـش کۆڕیـی ئـەو دوو حوکمـەی بۆ نـاردم کە ئیـدارەی فەرهەنگی ئـەو دەمـی بۆکان لە پەیوەندیی قوتابخانـەی باغڵووجەدا بۆ ئەو و منی دەرکردبوو. ئـەو حوکمانـە گەرچـی شەخسـین و بـۆ کاک جەعفـەر و مـن نووسـراون، بـەڵام نێوەرۆکەکەیان هەندێک لایەنی مێژوویی تێدایە کە بۆ نووسەرانی دواڕۆژی مێژووی ئەو سـاڵانەی بۆکان کەڵکیان دەبێ، هەر بەو بۆنەیەوە لێرەدا هەردووکیان دەخەمە بەرچاو و چەند ڕوونکردنەوەیەکیشیان لەسەر دەنووسم.

هەندێک ڕوون کردنەوە:

۱. گوندی باغڵووجە لە ساڵی ۱۳۴۱دا سەر بە بۆکان بوو و ساڵێک دواتر لە بۆکان دابڕا و خرایە سەر شاری سەقز، منیش لەگەڵ بینایەی قوتابخانە و تەختەڕەش و کورسی و مێز و گەسـک و ئەفتاوەی قوتابخانەکەدا، لە بۆکان جیابوومەوە و درام بە ئیدارەی فەرهەنگی سەقز! دوو مامۆستای دیکەی بۆکانیش وەک من کەوتنە سەر سەقز.

۲. ئـەو دەم هێشـتا نـاوی وەزارەتخانەی پـەروەردەی ئێـران «وزارت فرهنگ و اوقاف» بوو و وا بزانم دوو ساڵێک دواتر، بوو بە «وزارت آموزش و پرورش».

۳. ئـەو دەم هێشـتا سیسـتەمی پەروەدەی ئێـران دوو قۆناغی هەبوو: دەبسـتان (کـە ۶ پـۆل بـوو) و دەبیرسـتان (ئەویش شـەش پۆلی هەبـوو، بەڵام دابـەش دەکرا بەسەر دوو «سیکل»دا: سیکلی یەکەم ۳ ساڵ و سیکلی دووهەمیش ۳ ساڵ). دەورەی ڕاهنمایی هێشتا دانەندرابوو.

۴. هێشـتا «سـپاه دانـش» نەهاتبووە ئاراوە؛ سـاڵێک دواتر بەشـوێن ئیسـلاحاتی ئەرزیدا، ئەویش دامەزرا.

۵. بـۆکان لـەو سـەردەمەدا «بخش»ێکـی شارسـتانی مەهابـاد بـوو و ئیـدارەی فەرهەنگی بۆکانیش، وەک پاشـماوەی ئیداراتی شارەکە لەژێر چاوەدێریی مەهابادا بەڕێـوە دەبرا و سـەرۆکانی ئیدارەی فەرهەنگی بۆکان لـە مەهابادەوە دەنێردران و

هـەر هەموویـان مەهابـادی بـوون. ئـەو سـەرۆکانە خەڵکانـی بـاش و خزمەتگوزار بوون و لە ناویانـدا کەسێکی وەک نەمر حەسەنی موددەرریسی هەبوو کە لە ماوەی حکوومەتـی کۆمـاری کوردسـتانـدا سـەرۆکی ئیـدارە بـوو و خوێندنیش بـە زمانی کوردی بوو. لەوانی دواتر تەنیا ناوی ئاغایانی سـیدقی و ڕەحمانی موددەرریسـی و ئەحمەدی قازی و مەجدی و کامیلیم لە بیرماوە.

٦. سـەرۆکی ئـەو سـاڵەی ئیـدارەی فەرهەنگـی بـۆکان ئاغای حەسـەنی مەجدی کوڕی مامۆستا مەلا حوسێنی مەجدی و برا چکۆلەی مامۆستا محەممەدی مەجدی، خەڵکی مەهاباد بوو کە ئێستا بەداخەوە نەماوە.

٧. یاریدەدەر، واتە جێگری سەرۆکی ئیدارەکە، مرۆڤێکی خۆشناو بەناوی ئاغای عەلـی حەبیـبزادە، بـرا گـەورەی دوکتـۆر سـەعیدی حەبیـبزادە خەڵکـی بۆکان و دراوسـێی ماڵمان بوو، کە پێشـتریش لە قوتابخانەی سەرەتایی دەرسی پێگوتبووم. ناوبراو لەو سـاڵانەدا بەرپرسـی بەشی دارایی ئیدارەی فەرهەنگ و سەرۆکی بەشی «پیشآهنگی»ی شارەکەش بوو.

٨. ئیـدارەی فەرهەنگ لەو سـاڵانەدا لـە بینایەیەکی بچووکدا بوو لە دەوروبەری شێروخورشـیدی کـۆن، واتـە ڕووبەڕووی مـاڵـی برایمئاغای ئیلخانـیزادە و نزیکی سینەما سەعدی، کە ئەویش هەر ئەو ساڵە یا ساڵێک دواتر دروستکرا.

٩. قوتابخانـەی گونـدی باغڵووجـە نـاوی «مەولـەوی» بـوو، گەرچـی بـۆی هەیە بەنـاوی مەولـەوی کـوردەوە کرابـێ، بـەڵام ئـەوە ئەگەرێکی لاوازە و لەو سـاڵانەدا جگـە لـە ناوی شـاعیرانی فارس وەک سـەعدی و حافز و خاقانی و شـتی وا، ناوی هیچ کوردێک لەسـەر قوتابخانەکانی ناوچەی ئێمە دانەدەنرا؛ گەرچی لە شـاری سنە قوتابخانەی «مەولەویی کورد» هەبوو.

١٠. هێشتا یاسای ئیسلاحاتی ئەرزی لە ئێران نەهاتبووە گۆڕێ و ئاغاوات لە گوند و لە شار تەواو دەسەڵاتدار بوون.

١١. گوندی باغڵووجە ملکی ئەوقاف بوو و بە ئیجارەدەدرایە ئاغاوات. ئیجارەداری ئەو ساڵانەی باغڵووجە، کاکاغای کەیخوسرەوی خاوەن ملکی گوندی یەنگیجەی نزیک بۆکان و

برا گەورەی کەیخوسرەوخانی کەیخوسرەوی بوو کە کەسایەتییەکی ڕووناکبیر و ئەهلی کتێبخوێندنەوە بوو، ئەوان لە بەری دایکەوە خزمایەتییان لەگەڵ بنەماڵەی قازی و وەرگێڕی ناسراوی ئێران مامۆستا محەممەدی قازی هەبوو.

۱۲. قوتابخانەی باغڵووجە لە بینایەکی بچووکدا بوو کە تایبەت بۆ ئەو کارە دروستکرابوو، هەندێک لە دەرەوەی گوند و نزیک قەڵای کۆنی گوندەکە بەرەو باکوور هەڵکەوتبوو؛ دوو ژووری گەورە، یەک ژووری بچووک لە نێوەڕاستیاندا و بەرهەیوانێکی هەبوو. من لە ژوورە بچووکەکەدا دەژیام و هەموو قوتابییەکانی هەر شەش پۆلەکە لە یەک ژووردا دەرسیان دەخوێند، ژوورەکەی دیکەیان بەتاڵ بوو لەبەروەی لە زستاندا دوو ژوور گەرم نەدەکرا و مامۆستاش بۆ هەموو پۆلەکان هەر یەک کەس بوو؛ سەرجەمی ژمارەی قوتابییەکان ۲۰ کەسێک دەبوون.

۱۳. قەڵای دێیەکە لەو ساڵانەدا لاڕووخاو بوو و کەڵکی لێوەرنەدەگیرا، بەڵام هێشتا لەسەر پێ بوو، ناشزانم لە کەیەوە چۆڵ کرابوو؛ دەروازەکەی ڕوو بە باشوور هەڵکەوتبوو، بەڵام لە سەردەمی مندا دەرگای تێدا نەمابوو.

۱۴. لە گوندەکانی دەوروبەری باغڵووجەدا کەمتر قوتابخانە هەبوو. گوندی «بوغدەکەندی» لە باکووری باغڵووجە ملکی حەمەدئاغای عەباسی، هێشتا قوتابخانەی نەبوو و ساڵێک دواتر لە زستانی ساڵی ۱۳۴۲دا قوتابخانەیەکی بۆ داندرا و مامۆستایەکیان بۆ نارد کە بەداخەوە ناویم لە بیر نەماوە، دوای دووسێ مانگ من جێگۆڕکێم لەگەڵ کرد و لە گوندی سەراوە چوومە ئەوێ و لە چەقەخانەی تاریکوتنۆکی مزگەوتی گوندەکەدا دامەزرام و بەربوومە دەرس گوتنەوە، ئەویش چوو بۆ سەرا. منداڵەکانی قوتابخانە لەسەر حەسیری گرێچنی چەقەخانە دادەنیشتن و یەک کورسی لەقولۆقیشی بۆ مامۆستا هەبوو، ڕووناکایی چەقەخانە تەنیا لە کونێکی سەر میچەوە دابین دەبوو و قوتابیی هەژار دەبووایە کتێبەکە لەو تاریکاییەدا بخوێنن. ساڵێک دواتر خەڵکی گوندەکە لە ڕووبەڕووی کانیاوی دێ و تەنیشت مزگەوتی بوغدەکەندی، بینایەکی باشیان بۆ قوتابخانە دروستکرد. خەڵکەکە بەبێ حەقدەست دیوارەکانیان هەڵچنی و ماڵی ئاغا، واتە عەباسییەکانیش

داری دارەڕایان بۆ دابین کرد؛ ئیدارەی فەرهەنگیش هاتە سەر سفرەی حازروبازر. بەوە دەڵێن حکوومەتی میللیی پەهلەوی و ئێستا سەڵتەنەتخوازەکان بە ئارەزووی گەڕانەوەی ئەو سیستمەوەن!

١٥. گوندی ڕووخاوی «شقۆیف» لە باکووری ڕۆژهەڵاتی باغڵووجە هەڵکەوتبوو. مااڵی تێدا نەمابوو و ئاوەدانیش نەبوو. مامۆستا هەژار لە سەرەتای تەرجەمەی شەڕەفنامەدا دەنووسێ بنەماڵەی نەمر حوسێن حوزنی موکریانی لە بنەڕەتدا خەڵکی ئەو گوندی شقۆیفە بوون و پاشان ماڵیان چووبووە مەهاباد.

١٦. دوانیوەڕوانی پێنجشەممە لە باغڵووجەوە دەچوومەوە بۆکان و ئێوارەی جومعە یان بەیانی شەممە دەگەڕامەوە باغڵووجە. ئەوە کارێکی ئەستەم بوو، تۆمبیل بەهەڵکەوت نەبووایە ڕێگەی نەدەکەوتە دێیەکە، جادەبووایە بەپێیان بچم بۆ بوغدەکەندی و لەوێوە بۆ گوندی «کوچک»ی خوارێ و پاشان لەسەر جادەی سەقز بۆکان چاوەڕێی ماشێنێک بم بمگەیەنێتە شار. ئەوە کاری هەموو مامۆستایەکی گوند بوو. لە بیرمە دوانیوەڕۆی چوارشەممەیەک تراکتۆرێک بە باغڵووجەدا تێپەڕ دەبوو، ئیتر لەسەر پێنجشەممە ڕانەوەستام، بازم دایە سەر تراکتۆر و جادەی سەقز بۆکان بگرەو هاتم!

١٧. لە ماوەیخوێندنمدا لە بۆکان ببووم بە پیشاهەنگ کە بە ئینگلیزی پێی دەڵێن «سکاوت»، ئێستاش نازانم چ بوو و بۆچی ببووم بە مام سکاوت! کە بوومە مامۆستای باغڵووجەش هێشتا ئەو عیشقەم لە سەردا مابوو. چەند تۆپ کووتاڵم (بە پارەی دایک و باوکی منداڵەکان) کڕی، وەستا مەحموودی خەیاتم، کە پێشتر شاگردی باوکم بوو، لە بۆکانەوە هێنایە باغڵووجە، دوو هەفتە لەوێ مایەوە و بەرگی پیش ئاهەنگی بۆ هەموو کوڕەکان دروو! لە کۆاڵنی دێدا مەشقم پێدەکردن و دەرسی پێشاهەنگیم پێدەگوتن، لە گۆڕەپانی بەردەم قوتابخانەکەش فوتبااڵمان دەکرد. جارێکیان کێبەرکێی تۆپێنی قوتابییەکانم لەگەڵ کوڕەلاوی خەڵکی گوندەکە ڕێکخست، بەاڵم خێرایەک کۆتاییم پێهێنا، کاکەلاو لەوانە بوو هەموو الاقوپلی منداڵە قوتابییەکان بشکێنن!

١٨. ئەوەندەی لە بیرم بێ، قوتابخانەی باغڵووجە وەک زۆرێک لە قوتابخانەی

گوندەکانـی ناوچـە، کوڕانە بوو و هیچ کچێک دەرسـی تێدا نەدەخوێند. دڵنیام ئەگەر مـن عاقـڵ بووایـەم و لەگـەڵ خەڵکەکـەدا قسـەم بکردایـە، تاکوتەرایەکیـش بووایە کچانیان دەنارده قوتابخانه، بەڵام بە قوربانی عەقڵ بم، ئێستاش هەر نییە چ بگا بەو سالانەی تەمەن!

١٩. خەڵکـی گوندەکـە گەلێـک لەگەڵـم گولێـک میهرەبـان بوون و قـەت چاکەیانم لـە بیـر ناچێتـەوە، زۆرجار بۆ شـێو بانگیان دەکردمە ماڵی خۆیـان یا دەهاتنە لام و منداڵەکانیش ١٨ماست و پەنیر و هێلکەیان بۆ دەهێنام.

یادی خەڵکەکە و منداڵەکان هەموویان بەخێر بێ.

**

ئـەوە کۆپـی هـەر دوو حوکمەکانـی ئیـدارەی فەرهەنگـی بۆکان بـۆ کاک جەعفەری قزڵجی و من:

وزارت - فرهنگ
اداره فرهنگ شهرستان مهاباد
فرهنگ بوکان

شماره ۳۰۹
تاریخ ۲۵/۷/۲۱
دایره .....
ضمیمه .....

آقای جعفر قزلجی آموزگار مولوی باغلوجه

بپرونماره ۲۵۶۳ ـ ۴۱/۷/۸ لازم است فوراً دائیه وسولیق دبستان را با آقای انورسلطانی تحویل وبه قریه علی آباد عزیمت نسبت بافتتاح دبستان در قریه مزبور ونشر آگهی وثبت نام دانش آموزان اقدام وندیجه را اعلام دارید ـ م

از طرف رئیس اداره فرهنگ بوکان ـ حبیب زاده

وزارت فرهنگ
اداره فرهنگ شهرستان مهاباد
فرهنگ پرکان

شماره .....
تاریخ .....
دایره .....
ضمیمه .....

آقای انور سلطانی

بموجب این ابلاغ بمتصدیر و اموزگار دبستان با غلو جه مطلوب میشوید شا یسته است فورا بمحل جدید خود حرکت کلیه سوابق و اموال دبستان را آقای جعفر قلی تحویل گرفته و ۲ نسخه صورتحساب تحویل وتحول را باین اداره ارسال دارید .

از طرف رئیس اداره فرهنگ پرکان — حبیب زاده

۲۰۱۵
۵/۱۱/۲۵

رونو شت برای اطلاع آقای جعفر قلی ابلاغ مذکور استظا دیه و سوابق دبستان را بآقای انور سلطانی تحویل فرمائید .

از طرف رئیس اداره فرهنگ پرکان — حبیب زاده

چەتەی سەر گوندی بوغدەکەندی

گوندی بوغدەکەندی سەر بە دێهستانی تورجانە و کەوتۆتە لای باشووری شاری بۆکان و باکووری شاری سەقز. بوغدەکەندیش وەک سەرا و سەرچاوە و کوچکی سەرێ و خوارێ و وا بزانم ئەحمەداواش، هەمووی ملکی حەمەدئاغای عەباسی بوو، حەمەدئاغا لە سەردەمی کۆماری کوردستاندا دژ بە کۆمار جوولابۆوە، لە گوندەکەی دەرکرابوو و ماڵەکەی کرابووە بنکەی حیزبی و حەمەڕەشیدخانی بانە و پێشمەرگەی بارزانیی تێدا دەژیان.

دوای هەرەسی کۆمار و هاتنەوەی هێزی دەوڵەت، حەمەدئاغا لە پاداشتی ئەو کارەیدا بۆ ماوەی چەند دەورە کرایە نوێنەری شاری سەقز لە مەجلیسی شووڕای ئێران. لە ساڵی ۱۳۴۲دا دەوڵەت ویستی حەمەدئاغا بکاتە سەناتۆری «ئینتیخابی»ی ئوستانی کوردستان[1] و کردیشی. بۆ ئەم کارە و بۆ ئەوەی دەنگی زیاتری بۆ کۆبکرێتەوە، گوندەکانی سەرجەم دێهستانی تورجانیان، کە گوندەکانی حەمەدئاغا لەوێ هەڵکەوتبوون، لە بۆکان جیاکردەوە و خستیانننە سەر سەقز. منی مامۆستای باغڵووجەش کەوتمە سەر ئیدارەی پەروەردەی شاری سەقز و ساڵی دواتر (۱۳۴۳) نێردرامە گوندی سەرای ملکی هەمان حەمەدئاغای عەباسی.

سەرا گوندێکی گەورەی ئاوەدان و سەرەڕێی هاتوچۆی ترۆمبێل بوو، هەر بۆیەش زۆرم پێخۆش بوو لەوێ دابمەزرێم. جگە لە من مامۆستایەکی دیکەشی لێبوو کە خەڵکی سەقز بوو و هەردوکمان بە دابی سەردەم لە ماڵی ئاغادا دەژیاین، واتە لە دیوەخانی سمایلئاغای کوڕی حەمەداغا ژوورێکیان پێدابووین و خواردن و خەوتنیشمان هەر لەوێ بوو. ماڵی سمایلئاغا گەلێک ئاوەدان و پڕ لە میوان و

---

۱. ئەوەندەی لە بیرم بێ ژمارەی ئەندامانی مەجلیسی سەنای ئێران ۳۰ کەسێک بوون کە نیوەیان لە ڕێگەی بەنێو هەڵبژاردنەوە دەبوونە سەناتۆر و نیوەی تریان شا دەسنیشانی دەکردن. تاقمی یەکەم پێیان دەگوترا سەناتۆری ئینتیخابی و تاقمی دووهەمیش سەناتۆری ئینتیسابی بوون.

نۆکـەر و دەسـتوپێوەند بـوو. دوور لـە ئینسـاف دەبێ ئەگـەر نەڵێم سـمایلئاغا و ئەمیرئاغـای بـرای بـۆ ئێمـە گەلێـک بـاش بـوون و لەچـاو مامۆسـتای گوندەکانـی دیکـە، ژیانێکـی شـاهانە و ئیحتیرامـی زۆرمان هەبـوو، بەڵام دوای یـەکدوو مانگ تێگەیشتم ماڵەکە جێگەی هاتوچۆی زۆڵە کوردێکی ڕەئیسی ساواکی سەقز بەناوی «سـەرهەنگ مونشـی»یە[1] و جگـە لەوەش، یەک لـە نۆکەرەکانیان (کـە نامەوێ ناوی بهێنم)، مەئموورى ڕەسـمیی سـاواکە و دەورەی ڕاهێنانی جاسووسـیی لە ئیسڕائیل بینیوە. جارێک هەر ئەو کەسە، کە دەیزانی سەرم لە سیاسەت دەخورێ و پێشتریش بانـگ کراومەتـە سـاواک، دیارە بە دەسـتووری هەمان سـاواکی سـەقز، شـێعرێکی کوردیـی پێـدام و گوتی تۆ دەنگت بۆ شـێعر خوێندنەوە باشـە بۆمـی بخوێنەوە! کە خوێندمـەوە هەسـتم کرد لێم نزیـک دەبێتەوە و مایکرۆفۆنێکی لەژێـر کەواکەی‌دایە. ئیتر درێژەم بە خوێندنەوە نەدا!

دوای دوو یا سێ مانگ قوتابخانەیان لە گوندی بوغدەکەندی کردەوە کە ئەویش هەر ملکی حەمەدئاغا بوو. گەرچی بوغدەکەندی لە جادە دوور بوو و دەبووایە قوتابخانەکە لـە چەقەخانـەی مزگەوت بکرێتەوە، دیسـان هەر بە باشـم زانی لـە ماڵی حەمەدئاغا دەرچم. خێرایەک لەگەڵ ئەو مامۆستایەی وا بۆ ئەوێ دابین کرابوو، جێگۆڕکێم کرد و «سـەرا»ی گەورەدێی سـەر جـادەم دا بە «بوغدەکەنـدی»ی دووری کەمدەرەتان، کە نەک هەر مامۆستاکە، بەڵکوو دایک و باوکی خۆشم پێیان سەیر بوو!

بەکورتـی بووم بە مامۆسـتای گونـدی بوغدەکەندی و لەوێ دامەزرام. سـەرەتا بۆ چەند مانگ لە ماڵی وەسـتا محەممەدی دارتاش دەژیام، کە دۆسـتی باوکم بوو، بـەڵام بۆ بەهاری سـاڵی ١٣٤٣ ژووریکم بەکـرێ گرت کە هی پیاوێکی هەژار بوو و

---

١. هەر ئەو سـەرهەنگ مونشـییەی کە بوو بە هۆکاری شـاربەدەرکرانی من لە کوردسـتان، کاتـێ کـە مامۆسـتای دەبیرسـتانی ٩ی ئابـان بـووم لە شـەهریەرەی نزیک تـاران، ئەویش بوو بە ڕەئیسـی سـاواکی شـەهریەرەی! گوایە لە هەر پۆلێک کە من دەرسـم تێدا دەگوتەوە قوتابییەکی بانگ کردبووە سـاواک و پێی گوتبوون ئەگەر فلانەکەس باسـی سیاسەتی کرد، بە مودیری دەبیرستانەکە بڵێن. ئێستاش کە هاتوومەتە ئوروپا گوایە جەناب سەرهەنگ بە پەنابەری لە ئاڵمانیا دەژی. دەترسـم جەناب سـەرهەنگ لە قەبریشدا لە کۆڵم نەبێتەوە، جا بۆیە وەسیەتم کردووە دوای مردن بمسووتێنن!

له دەرەوەی گوندەکە دروستی کردبوو.

لەو ساڵەدا گەرچی ژمارەی قوتابییەکان کەم بوو و قوتابخانەکە تازە کرابۆوە، بەڵام ساواک لە کۆڵم نەبۆوە و مامۆستایەکی دیکەیان نارده لام، کە زۆرم پێ سەیر بوو. لە هیچ گوندێکی دەوروبەری بۆکان و سەقز جگە لە سەرا، یەک قوتابخانەش نەبوو کە دوو مامۆستای هەبێ؛ تەنانەت ئەو گوندانەی وا قوتابی هەر شەش پۆلەکەشیان هەبوو، یەک مامۆستا بەڕێوەی دەبردن، بەڵام بوغدەکەندی بە یەک پۆلەوە بۆچی دوو مامۆستا؟ سەرەتا نەمدەزانی و دواتر تێگەیشتم کارەکە ساواک کردبووی و ئەو مامۆستایەش کە ناردبوویان ئاگای لێم بێ، بەڕواڵەت برادەری خۆم بوو و پێکەوە لە ورمێ دەرسمان خوێندبوو، لەبەر هەر هۆیەکیش تەشریفی ببووە ساواکی! سەید ع. ق موسوڵمان گوتەنی، جەددی لە بن دەستی بدا!

ئەو ساڵە قسەوباسی ئیسلاحاتی ئەرزی هەبوو، بەڵام بەلای ملکی حەمەدئاغادا نەهاتبوو. «سپاه دانش»یش تازە دادەنرا. هەرای ئیسلاحاتی ئەرزی کە بەرز بوویەوە، دەنگۆی ئەوە پەیدا بوو کە لە ئوستانی فارس و لە نێو قەشقایی و بەختیاریدا بزووتنەوەی چەکدارانە هەیە و ئەرتەشی شا لەوێدا کوشتارێکی کردووە و سەرهەڵدانەکەی داکووژاندووە. لە کوردستانیش دەگوترا «چەتە» پەیدا بووە، جادەکان ئەمنیەتیان نەمابوو و هەر جارەی هەواڵی شوێنێک دەهات کە چەتە بەسەریاندا داوە و لە شوێنێکیش کابرای سپای دانیشیان بە بارمتە گرتبوو و پاش چەند ڕۆژ بەریاندابوو.

ئێمە هەواڵێکمان لەو شتانە نەبوو و تەنیا لە دەنگۆیەک زیاتر بە هیچمان نەدەزانی. بەیانی ڕۆژێکیان لە بۆکانەوە دەگەڕامەوە بۆ بوغدەکەندی، تووشی خەڵکێکی زۆر هاتم کە لە بوغدەکەندییەوە دەچوون بۆ سەقز. حاڵ و نەقڵ؟ دوێشەو چەتەمان هاتۆتە سەر، تایەیەکیان لێ ئاگر تێبەرداوین و گوتوویانە ئەمشەو دێنەوە یا دەبێ ۱۰ هەزار تمەنیان بدەینێ یا ماڵەکانمان دەسووتێنن! ۱۰ هەزار تمەنی ئەو دەم ئامادەکردن و دانە دەست چەتە، لەکردن نەدەهات.

لەگەڵیان گەڕامەوە سەرجادە و پێکەوە چووین بۆ سەقز. ئەوان چوون بۆ ژاندرمەری و

منیش چووم بۆ ئیدارەی پەروەردە بۆ ئەوەی لە ڕێگەی ئەوانەوە هاواڕێک بکەم. سەرۆکی ئیدارەی فەرهەنگ نەمر ئاغای «فەییازی»، کوردێکی سنەیی بوو.[١] گوتی: «هـا، بۆچە هاتووی؟» گوتم چەتەمان هاتۆتە سەر. گوتی: «وتوویانە ئەتخۆین؟!» ئیتر زانیم لەوێ هیچ ناکرێ و گوێی بیستن نییە، چوومەوە بۆ لای خەڵکەکە. لە ژاندرمەری بەڵێنیان پێدابوون کارێک بکەن.

پێکەوە گەڕاینەوە بۆ بوغدەکەندی، مامۆستاکەی دیکەش لەوێ بوو. شەو لە ماڵەکەی من بووین، نانمان خوارد و نەخوارد، زرمەزرم پەیدا بوو! ئێمە لە دەرەوەی گوندەکە لە بەرزایی و نزیک ئاشی ئاور بووین. هەر کە زرمەی پێیان بە دەوری ماڵەکەدا پەیدا بوو، خۆمان مات کرد و بێدەنگ ماینەوە. لە نێودێ هەستوخوست هەبوو، دەنگی بەرزیشمان دەبیست، بەڵام تێنەدەگەیشتین دەڵێن چی. دوای ماوەیەکی کەم ڕووناکی سەری هەڵدا، تایەیەکی دیکەیان ئاگر تێبەردابوو. کەسێک جنێوی دەدا و بانگی دەکرد «وەرن وەیکووژێنن!» بەو زاراوەیەدا زانیم کەسەکە خەڵکی ناوچەی بۆکان و سەقز نییە و وا هەیە لە گەورکایەتییەوە هاتبێ.

بەیانی چووینە سەردانی شوێنەکە، تایەی ماڵی حاجی کەریم ناوێکیان سووتاندبوو و بە حیسابی ئەوەی شەوی پێشتریش ڕاست چووبوونە سەر ماڵی ئەوان، وێدەچوو کێشەیەکی شەخسیشیان لەگەڵ ئەو بووبێ. گوتبوویان سبەی شەو دووبارە دێنەوە و ئەگەر پارەکەیان بۆ ئامادە نەکرابێ، چی و چی دەکەن.

لای نیوەڕۆ لە پادگانی سەقزەوە هاتن و دەوری گوندەکەیان دا. نەیاندەهێشت کەس بێ و بچێ. سەرتیپێکی عەجەم کە فەرماندەی پادگان بوو هاتە نێو دێ. سەرهەنگ مونشی سەرۆکی ساواکیشی لەگەڵ بوو. من مودیری قوتابخانەکە بووم، بەڵام هیچیان بە لای منەوە نەهاتن و بیلامانێ هینیان بە کڵاوم نەپێوا! سەرهەنگی

---

١. یەکدوو ساڵێک پێش ئێستا لە لەندەن گەیشتمە خزمەت ئاغای فەییازی کە بۆ سەردانی خانمی کچی هاتبوو و زۆرمان باسی ئەو ساڵانە کرد. جارێکیش لە نەخۆشخانەیەکی لەندەن چاوم پێی کەوتەوە، هەردووکمان چووبووینە لای دوکتۆری پسپۆڕی دڵ. بەداخەوە هەواڵی ئەوەم پێگەیشت کە لە ساڵی ٢٠٠٩ یا ٢٠١٠دا کۆچیدوایی کردبێ. یادی بەخێر بێ!

ساواک مامۆستاکەی هاوڕێمی کرده دیلمانج بۆ ئەوەی به فارسی وتار بۆ خەڵکەکه بدا و ئەویش بیکاته کوردی. سەرهەنگ مونشی خۆی کوردی سنه بوو، بەڵام لەوێ فارسی دەتروکاند و برادەرەکەم بۆ خەڵکەکەی تەرجەمە دەکرد. دوای یەکدوو سەعات ئابڵۆقەی گوند کۆتایی هات، فەرماندەی پادگان و سەرۆکی ساواک کەوتنه ڕێ بڕۆن. فەرماندەی پادگان به دەست ئیشارەی به من کرد و گوتی وەرە! چوم بۆ لای. به ڕێگەی ڕۆیشتنەوه لێم تووڕه بوو و گوتی تۆ گوتووته سپا و دەوڵەت هیچیان لە دەست نایە و یاریدەی خەڵکەکەش نادەن؟ گوتم شتی وا نەبووه. گوتی نەخێر، بووه و چاکیش بووه، جا وەپێشم کەوه با بڕۆین! ئای لەبەر ئەو چەرمەسەرییەی تووشی هاتبووم! دووسێ قسەی توندی کرد، بەڵام جنێوی پێنەدام، دەنا ئەو کەللەگەرمەی وا ئەو سالانه بووم لەوانه بوو وەڵامی بدەمەوه و هەر لەوێ بەربنە گیانم و دوای کوتانی حیسابی، بمگرن. که گەیشتینه دەرەوەی دێ، بەتووڕەیی گوتی بڕۆ ون به و جارێکی دیکه لەو قسانەت بە زاریدا نەیە! کاکی مامۆستای هاوڕێم چاکی بۆ تێچەندبووم!

هیچکەس لەلایەن سپاوه لەگەڵ خەڵکەکەدا قسەی نەکردبوو، جا بۆیه دڵنیا بووم کە ئەو قسەیه دەبێ ڕاستەوخۆ به سەرۆکی ساواک گوترابێ. هاوڕێکەم پێش وتاردانی سەرهەنگ مونشی، نزیکەی ٢٠ خولەک بەدەم پیاسه کردنی نێو گوندەکەوه قسەی لەگەڵ دەکرد. گومانی کەمیش نەمابوو که سەیدی برادەرم ڕاپۆرتی لێدابووم ئەوەش زۆر بەلامەوه سەیر بوو، نە دوژمنایەتییەک، نە نێوانناخۆشییەک، نه قسەوباسێکمان لە نێواندا بوو، بۆچی دەبێ ڕاپۆرتی لێدابێتم، ئەویش به درۆ؟ درەنگتر زانیم کە ببوو به هەواڵدەری ساواک و بۆ ئەم کارەی پارەی مانگانەی لێوەردەگرتن. تەنانەت چەند سااڵ دواتر بینایەیەکی گەورەی له پشت مااڵی قزڵجی دروست دەکرد که دەگوترا بۆ ساواکه، بەڵام بەناوی ئەوەوه ئامادە دەکرا. شۆڕشی سااڵی ١٣٥٧ی گەالنی ئێران دەزگای ساواکی ڕووخاند و بینایەی کاکه سەیدیش بەناتەواوی مایەوه، بەڵام دوای چەند ساڵێک لەژێر سایەی مەالکاندا تەواوی کرد و به فەرمی بوو به هی خۆی! دااڵدەی من و خواعالم چەند کەسی دیکەشی شێواند و

مالّی خۆی پێ ئاوەدان کردەوە. چەند مانگ دوای ئەم ڕووداوە لەگەڵ مامۆستایانی دیکەی کوردستان شاربەدەر کرام کە باسەکەی دوورودرێژە، بەڵام هەرگیز دوای ئەم شاربەدەرییە وەک خۆم لێنەهاتەوە لەبەروەی هەر لە ماوەی شاربەدەرییەکەدا گیرام و کەوتمە زیندان، پاشانیش کە ئازاد کرام نەیانهێشت بچمەوە سەر کاری پێشووم، ناچار لە هەندەران کارێکم بۆخۆم دۆزییەوە هەتا شۆڕشی ساڵی ١٣٥٧ کە بۆ ماوەی چوارپێنج مانگ گەڕامەوە سەر ئیشی مامۆستایی، ئینجا لوتفی ئیسلام شامیلی حاڵم بوو و وەک سەدان مامۆستای کوردی دیکە لەسەر کار لابرام و تا ئەمڕۆش جێگەی خۆم نەگرتۆتەوە.

بەڵام درێژەی حیکایەتی چەتە:

شەوی سێهەم، واتە دوای ڕۆیشتنی ئەرتەش، چەند کەیخودایەکی گوندەکە بە ئێمەیان گوت ئێوە شەو بڕۆنەوە بۆ بۆکان و سبەینێ وەرنەوە. هەرچییەکم کرد ڕازی نەبوون و گوتیان چەتەکان ئەمشەویش دێنەوە و بوونی ئێوەش هیچ یارمەتییەکی ئێمە نادا، بڕۆنەوە و ڕۆژی دوایی بگەڕێنەوە. ئێمەش ڕۆیشتین.

ڕۆژی دواتر کە گەڕاینەوە نێو دێ، هەواڵمان بیست پێش ئەوەی چەتەکان بێنەوە سەر گوندەکە، خەڵکی دێ بیدەنگێک چوون سێ چەکیان کڕیوە و لە مالّانەوە ڕایانگرتوون و شەو لە هاتنەوەی چەتەکانەوە دەستیان کردۆتەوە، یەک لە چەتەکانیان بریندار کردووە. بەیانی بەشوێنی خوێنی ڕژاوی لەشی جەنابی چەتەدا زاندرا کە بردبوویانە نێو قۆرغی نزیک مالّان و لەوێوە ڕۆیشتبوون. من ماوەیەک دواتر تەنانەت ناوی چەتەی بریندارێشم بیستەوە و گوتیان دوای یەکدوو ڕۆژ مردووە، بەڵام کاتێ کە چەتەکان زانیبوویان خەڵکەکە چەکیان هەیە و دەست دەکەنەوە، کەسێکیشیان لێ کوژرابوو، چیتر نەهاتنەوە و گوند هێور بوویەوە.

نەهاتنەوەی چەتە باش بوو، بەڵام شتی خراپتری بەدوادا هات! ژاندرمەری سەقز بەناوی پارێزگاری کردنەوە ٧ یا ٨ ژاندرمی کردە سەر گوندەکە و لەوێ لە مالّی خەڵکدا نیشتەجێی کردن. ئێمە ڕۆژانە ژاندرمەکانمان دەدیتن. ژاندرمە لە ترسی خۆیان

به ڕۆژدا نەبووایە لە کون نەدەهاتنە دەر و شەوانەش چەکەکانیان دەدایە کوڕەلاوی گوند کێشکی پێ بدێرن، جەنابی خۆشیان لێی دەخەوتن! خواردنی سێ ژەمەشیان دەبووایە خەڵکەکە بۆ دابین بکەن! حیکایتی ئەوان عەینووبیللا حیکایەتی چیرۆکی «چوب بدست‌های ورزیل»ی غوەڵامحوسێنی ساعیدی بوو، بەرازکوژەکان زیانیان لە بەرازەکان زیاتر بوو! ماوەی ڕەنگە دوومانگیش ئەو مفتەخۆرانە لەسەر زگی خەڵکی هەژاری بوغدەکەندی لەوەڕان و زیانیان گەلێک زیاتر بوو لە زیانی تایە ئاگرتێبەردانەکە. ئەوە داکۆکی کردنی ئەرتەش و ژاندرمی شاهەنشاهی بوو لە خەڵک!

تا کۆتایی خوێندنی ئەو ساڵە ئێمە لە گوندەکەدا ماینەوە و چەتە نەگەڕانەوە. ساڵی دواتریش من شاربەدەر کرام و هەر لە کوردستان نەمام، بەڵام بیستمەوە کە دواتریش چەتە نەهاتبوونەوە سەر گوندەکە. بەگشتی دیاردەی چەتەگەری لەو ساڵانەدا لە کوردستان زۆر بە هێز نەبوو و وا هەیە یەکدوو ڕووداوێکی ئەو چەشنە نەبێ دووپات نەبووبێتەوە. کوردستان ناوچەیەک بوو تێکەڵاوی سیاسەت، لەوێدا چەتە بە واتا گشتییەکەی یا سەری هەڵنەدەدا یا ئەگەر سەریشی هەڵبدایە، گوڵی نەدەکرد. دژایەتی ڕژیم لە کوردستان بەپێچەوانەی شوێنەکانی دیکەی ئێران، شێوازی حیزبی و سیاسیی هەبوو و تەنانەت ئەو ئاغایانەی وا زەوی و گوندیان لێ دابەشکرابوو بەرەو ئەو دیاردەیە نەدەچوون. ئەوان زیاتر خەریکی خەباتی سیاسی و چەکداری بوون، زۆربەیان ڕوویان لە باشووری کوردستان کردبوو و وەک پێشمەرگە چووبوونە نێو ڕیزەکانی شۆڕشی ئەیلوولەوە. هەر لە ئاغاواتی دەوروبەری بۆکان کاک سەعدی موهتەدی، کاک سەلاحوددینی موهتەدی، کاک محەممەد و کاک حەسەنی ئیلخانیزادە، چەند کەس لەو ئاغاواتە بوون کە چووبوونە باشووری کوردستان و کەسانی وەک قاسمئاغا و ئەبووبەکرئاغای موهتەدی و برایمئاغای ئیلخانیزادە و چەند کەسی دیکەشیان گیرابوون و لە زیندانی «فلکالافلاک»ی خوڕەمئاوا زیندانی کرابوون.

نیازم ئەوەیە بڵێم ئەم ڕووداوە تاکوتەرایانە نەیاندەتوانی مۆری خۆیان

لەسەر مێژووی سیاسی و کۆمەڵایەتیی ئەو ساڵانەی کوردستان بدەن و ئەگەر وەک بڵقێک سەریان هەڵبدایە، خێرایەک لەژێر گوشاری سیاسەتی ڕاستەقینە و خەباتی حەقخوازانەدا دەتۆقین و تێدادەچوون، کە هەرواش بوو و ئێمە ماوەی دووسێ ساڵێک دوای ئەم ڕووداوە هەوااڵی هاتنی پێشمەرگەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستان، ڕێبەرایەتی شۆڕشگێڕمان بۆ ناوچەکە بیست. ماوەیەکی کەم دوای ئەو ڕووداوانە، چیای حاجیکیمیی گوندی قەرەگوێزی نە چەندان لە بوغدەکەندی دوور، بوو بە مەکۆی شۆڕەلاوانی شۆڕشگێڕی کوردستان، کە خوێنیشیان هەر لەم ناوچەیەدا پێشکەش بە خاکی نیشتمان کرد.

دوورخرانەوەی من لەگەڵ مامۆستایانی بۆکان و موکریان

هاوینی ساڵی ۱۳۴۴ بوو. مامۆستای گوندی بوغدەکەندی بووم، سەر بە شاری سەقز. ساڵێک پێشتر، دێهستانی تورجان لە بۆکان جیا کرابۆوە و کەوتبووە سەر سەقز، ئێمەش سێ مامۆستای بۆکانیی گوندەکانی دێهستانی تورجان لە بۆکانەوە خرابووینە سەر ئیدارەی پەروەردەی سەقز.

لە کۆتاییی‌یەکانی ئەو هاوینەدا، لە ورمێ خەریکی ئیمتیحانی دیپلۆمی ئەدەبی بە شێوەی داوتەڵەبی بووم و لەگەڵ یەکدوو هاوڕێی خۆم لە موسافیرخانەیەک دەژیاین. هەواڵمان بیست کە ژمارەیەکی زۆر لە مامۆستایانی ناوچەی موکریان، بەتایبەت شاری مەهاباد، تەبعید کراونەتە شارەکانی عەجەمستان. دوای ئیمتیحانەکان کاتێ گەڕامەوە بۆکان، هەر لە ڕۆژی یەکەمدا فەرمانبەرێکی ئیدارەی پەروەردە نامەیەکی وەزارەتی ئاموزش و پەروەرشی دایە دەستم، کە خوێندمەوە بۆم دەرکەوت جەنابیشم یەکێکم لە تەبعیدییەکان! نامەکە مۆر و ئیمزای خانم «فەڕوخڕوو پارسا»، جێگری وەزیری پەروەردەی ئێرانی پێوەبوو و بەو پێیە ئیداراتی ناوچەیی دەسەڵاتێکی ڕاستەوخۆیان لە کارەکەدا نەبوو، گەرچی بڕیارەکەی وەزارەتیش دەبێ لەسەر بنەمای هەواڵ و باس و پێشنیاری «حیفازەت»، واتە بەشی ئاسایشی ئیدارە خۆجێیەکان و پێشنیاری ساواکی شوێنێکی وەک سەقز و مەهاباد درابێ.

ئەو دەم سەرۆکی ئیدارەی پەروەردەی سەقز ئاغای «فەییازی» بوو، کە ۴۷ ساڵ دواتر لە لەندەن چاوم پێی کەوتەوە، مرۆڤێکی بەڕێز و لەبەردڵان کە ساڵی پار کۆچی‌دوایی کرد. سەرۆکی ئیدارەی پەروەردەی بۆکانیش کاک حەسەنی مەجدی بوو، کە ئێستا ئەویش نەماوە و جێگرەکەشی حاجی عەلی حەبیبزادە بوو کە بەختەوەرانە ئێستا ماوە و لە بۆکان دەژی. من دەوروبەری ساڵێک پێشتر (واتە ۱۳۴۲ ـ ۴۳) کە فەرمانبەری پەروەردەی بۆکان بووم و لە گوندی باغڵووجە دەرسم دەگوتەوە، بێعەقڵیم کردبوو و لە وەڵامی نامەیەکی ئیداریی کاک حەسەنی مەجدی‌دا

بـۆم نووسـیبوو «هەتا بژیم لە خزمەتکردنی کوردسـتانی گـەورە دریغی ناکەم» و شـتی لەو چەشـنە. لاوییەتـی و بێئەزموونـی و کەللەگەرمیی ئەو سـاڵانە و دۆخی سیاسـیی کوردسـتان کاری کردبـووە سـەر مێشـکم و گەمژانـە وامزانیبوو دەکرێ هەموو شت بڵێم و بنووسم!

ئیدارەی پەروەردەی بەخشی بۆکان لەژێر چاوەدێریی شارستانی مەهابادا بوو، نامەکەمیان ناردبوو بۆ ئیدارەی پەروەردەی مەهاباد کە سەرۆکەکەی خۆجێیی نەبوو و ناوی «موحسـین» بوو. دیارە ئەوانیش دەبێ ناردبێتیانەتە سـاواکی مەهاباد. ئەوەش بـەو نیشـانەیەدا دەزانم کـە کارەکەم لێ گەورە ببۆوە و بازڕەسـێک لە پەروەردەی مەهابادەوە نێردارایە بۆکان بۆ ئەوەی لە مەسەلەکە بکۆڵێتەوە. بەهەڵکەوت، بازڕەس (کە وا بزانم ناوی ئاغای «گوڵجەبینی» بوو)، بە خزمی مەرحوومی حاجی حەمەسـاڵحی محەممەدی دەرچوو و میوانی ئەوانیش بوو. حاجی حەمەسـاڵە کەڵەپیاوێکی عاقڵ و زانـا و ئامـۆزای دایکـم و باوکم بوو و منیش ڕێزی زۆرم لێدەگرت. مەسـەلەکە بە هیممەتی ئەو و بازڕەسەکە، تەنانەت بەبێ چاوپێکەوتنی من چارەسەرکرا و درێژەی نەکێشا، بەڵام نەمزانی بازرەسەکە چی بۆ ئیدارە نووسیبوو گەرچی دڵنیام لای منی بەرنەدابوو. کاتێ لە بوغدەکەندی گەڕامەوە بۆکان هەندێک لۆمە و سەرکۆنەی باوکم نەبێ هیچ نەمابوو! ئیدارەی پەروەردەی مەهاباد شوێنی مەسەلەکەی نەگرتەوە، بەڵام ساواکم لێوروژا و دوای ڕاگوێزرانم بۆ پەروەردەی سەقز ملۆزمێکیان بەردا گیانم و لە گوندی بوغدەکەندی کردیانە هاوکار و هاومااڵم بۆ ئەوەی لەسەر هاتوچۆ و کار و کـردەوەم ڕاپۆرتـی هەفتانەیـان بداتـێ. هـەر ئەوەش بـوو بە هۆکاری سـەرەکی بۆ تەبعیدکرانـم لـە کوردسـتان، کـە لێرەدا دەمەوێ باسـی بکەم، بەڵام بـا ئەوەش بڵێم من هیچ گلەییەکم لە کاک حەسـەنی مەجدی نییە. نامەیەک وەک ئەو نامەیەی من نووسـیبووم، بۆ هەر ئیدارەیەکی دیکەی دەوڵەتیش بنێردرایە، سـەرۆکەکەی هەمان کاری دەکرد کە ئەو کردی، واتە ناردی بۆ پەروەردەی مەهاباد.

بارودۆخی سیاسـیی ڕۆژ، سـەرەتاکانی شۆڕشـی ئەیلوول لە باشـوور؛ چوونی گەلێـک لاوانـی خەباتـکار لـە موکریان و بەگشـتی لـە ڕۆژهەڵاتی کوردسـتانەوە بۆ

باشوور؛ داندرانی ڕادیۆی کوردیی کرماشان؛ بڵاوبوونەوەی ڕۆژنامەی کوردستان، کـە سـەرەڕای ئـەوەی سـاواک سەرپەرشـتیی دەرچوونـی دەکرد، گەلێک شـێعر و بابەتی نەتەوایەتیی تێدا بڵاودەبۆوە[1] و ئەمانە بەسـەر یەکەوە کەسـێکی وەک منیان بە پێشـینەی سیاسـیی بنەماڵەوە خسـتبووە سەر هەوا و بە شێوەیەکم لێهاتبوو کە لە قۆناغێکدا فەقێ یان مەلایەکی نەناسراو لە گوندی بوغدەکەندی هاتە سەردانم و بەڵێنـی هاوکاریـی لەگـەڵ حیزبـی دێموکراتـی لێوەرگرتـم، ناوێکـی نهێنیشـی بـۆ پەیوەندییەکانـی دواڕۆژمان پێـدام، کە بەهۆی تەبعید و دوورخرانەوەم لە ناوچەکە، دڕێـژەی نەبـوو و ئێسـتا لـە بیرم نییە ئەو کەسـە کێ بوو و لەسـەر چ ئەساسـێک هات بۆلام؟ پێشـتریش کاتێ لە باغلووجە بووم، هەندێک دەفتەر و کاغەز و قەڵەمم بـۆ فەقێکانـی حوجـرەی گوندەکـە کڕیبوو و لەسـەر هەمـوو دەفتـەرەکان ئەم دوو فەردەی حاجی قادری کۆییم نووسیبوو کە دەڵێ: «کتێب و دەفتەر و تاریخ و کاغەز/ بەکوردی گەر بنووسـرایە زەمانی، مەلا و میر و شـێخ و پادشـامان/ هەتا مەحشەر دەما ناوونیشانی».

بگەڕێمەوە سـەر باسـی نامەکەی وەزارەتی پەروەردە و تەبعیدەکەم: پرسـیار، پرسـیار، کێی دیکە تەبعید کراوە؟ تێگەیشـتم لە بۆکان ئێمە سـێ کەس بووین: نەمر محەممـەدی ئەشـعەری، کاک عەبدولواحیـد سـەعیدی و ئیتر تـەواو! کاک محەممەد درابوو بە شـاری مەحەللات (لەوێشـەوە بۆ بەخشـی «دلیجان»ی سەر ڕێگای قوم ـ ئیسفەهان)؛کاک عەبدولواحید درابوو بە شاری قەزوێن و منیش بە شاری ئەراک کە لە قەدیمدا پێی دەگوترا سوڵتاناباد.

لـە سـەقزیش کاک نەسـرووڵڵای تاهیـری (ئاغەنەسـێ)، کـە مرۆڤێکـی گەلێـک بەڕێز و خاوەن شەخسـییەت بوو، نێردرابووە قەزوێن، بەڵام لە مەهاباد سـەرجەم دەبیرانی دەبیرسـتان و چەند مامۆسـتای قوتابخانەی سەرەتاییش تەبعید کرابوون.

---

١. بۆ نموونە، ئەم شـێعرە مەشـهوورەی کامەران موکری لە ڕۆژنامەکەدا بڵاوببۆوە کە من لەبەرم کردبوو:
ئاگر بە تۆزێ ئاو کوژایەوە/ گوڵ بە بای شەماڵ سەری نایەوە
بەڵام ژیلەمووی تێکۆشانی کورد/ پاش هەزاران ئاو هەڵگیرسایەوە

هەموومان ڕاگوێزرابووینە شارەکانی ئوستانی مەرکەزی لە قەزوێنەوە تا ئەراک و مەحەللات و خومەین و تەفریش. سااڵێک پێش ئێمەش دەستەیەک مامۆستای بانەیی کە یەکیان کاک هاشم کەریمی بوو، نێردرابوونە ئوستانی لوڕستان و لە ئێمەوە دوور نەبوون. سااڵێک دواتریش ئەم کارە درێژەی کێشا و خەڵکانێکی دیکە لە کوردستان دوورخرانەوە. بەو پێیە، دەرکەوت کارەکە سیاسەتێکی داڕژاو و بەرنامە بۆ دانراوی سیاسی و ئەمنییەتیی ڕژیمی شا لە کوردستان بوو، نەک هەڵکەوتێکی ساکار.

هۆکاری مەسەلەکە گەرچی بەتەواوەتی ڕوون نەبوو، بەاڵم بەئاشکرا پێوەندیی بە شۆڕشی ئەیلوول لە باشووری کوردستان و سەرهەڵدانی هەستی نەتەوایەتی لەنێو الوان و ڕووناکبیرانی کورد لە ئێران هەبوو. وەزارەتی پەروەردە دەیگوت ئەوە تەبعید نییە و مافی ئەوەشتان نییە پێی بڵێن تەبعید! بە حیسابی ئەوان، کارەکە ڕاگواستنێکی ئاسایی بوو و هیچی تر، دیارە ئەوەش درۆیەکی زەق بوو، دەنا چۆن دەکرێ سەرجەم چل کەس دەبیری دەبیرستانی شارێکی وەک مەهاباد پێکەوە ڕابگوێزرێن و تاقە یەک کەسیان نەمێنێ، لەو ٤٠ کەسەش ٣٩یان کورد بن! ئەی بۆچی لە شارە غەیرە کوردەکانی بنگوێی مەهابادا کاری وایان نەدەکرد؟

وەک گوتم، من کەوتبوومە شاری ئەراک کە شارێکی گەورە بوو، بەاڵم ئەو دەم کەرەسەی هاتوچۆ، کەم بوو و چوون بۆ شوێنێکی وا چەپەک لە بۆکانەوە هاسان نەبوو. ئەو دەم بۆکان تەنانەت ئوتوبووسی ڕاستەوخۆی بۆ تارانیش نەبوو. دەبووایە ڕۆژێک بچمە تەوریز سبەی بچم بۆ تاران و ڕۆژی دوایی بە شاری قومدا بچم بۆ ئەراک. کاکم لەو کاتەدا چووبوو بۆ تاران بۆ کڕینی کەلوپەلی دووکان. بە مەسەلەکەی زانیبوو و هەواڵی ناردبوو بێ بۆ تاران، بزانین چ دەکەین. نامەیەکم لە پوورزایەکی خۆم لە سەقز (کاک محەممەدئەمین هۆشمەند) وەرگرت بۆ سەناتۆر «محەممەدی عەباسی» کە پێشتریش مامۆستای دوو گوندی ئەو (سەرا و بوغدەکەندی) بووم و چووم بۆ تاران. کاکم لەگەڵم نەهات و بەتەنیا چووم بۆ ماڵی حەمەدئاغا، کاک ئەمیری کوڕی حەمەدئاغا زۆری قەدر گرتم. حەمەدئاغاش گوتی

ئەگەر کێشەی سیاسی نەبێ بۆت جێبەجێ دەکەم، بەڵام ئەگەر سیاسی بێ هیچم لە دەست نایە و خۆی لە قەرە نادەم؛ هەندێکیش گلەیی و بناشتی کرد کە لاوەکان بۆچی وا دەکەن و دەست هەڵناگرن؟ دیار بوو کارەکە بەڕاستی لە دەسەڵاتی ئەودا نەبوو و ئەزیەت کردنی ئەو و خۆم بێسوود بوو، ئیتر نەچوومەوە بۆ لای.

کاکم کەسی وای نەدەناسی یارمەتی لێبخوازین. بردمی بۆ لای شاعیری شەهید «سەعید سوڵتانپوور» کە ماڵەکەی لەلای مەیدانی ژاڵە و کۆکاکۆڵا بوو لە تاران. سەعید نامەیەکی پێدام بۆ کەسێک لە وەزارەتی فەرهەنگ کە دۆستی بوو. ئەویش هەمان وەڵامی حەمەدئاغای پێدامەوە: سیاسی نەبێ بۆت جێبەجێ دەکەم، دەنا گلەیی مەکە! واتە ئەویش هیچ.

نامەیەکم نووسی و بردم بۆ وەزارەتی فەرهەنگ ویستم بیدەم بە «فەروخڕووی پارسا». گوتیان ڕاستەوخۆ نابێ و دەبێ بیدەی بە بەرپرسی دەفتەرەکەی. کۆڵم نەدا و بەیانی زووی ڕۆژی دوایی چوومەوە وەزارەت، کە ترۆمبیلی پارسا هات ویستم بچم نامەکەی بدەمێ، پێشیان پێگرتم و نەیانهێشت ببینم نامەکەشیان لە دەست سەندم. لە وەڵامدا گوتیان ئەوە «مەسڵەحەتی ئیداری»یە و هیچ چارێکت نییە جگە لە چوون یا ئیستیعفا! تەواو بوو، زانیم دەبێ بچم. بلیتی ئوتوبووسم وەرگرت و چووم.

پێش ڕۆیشتن، کاکم بردمی بۆ لای «حاجی مەخمەلیان»ناوێک، کە دووکاندار بوو لە خیابانی ناسرخوسرەو. حاجییەک بوو کراسی ماڕکی «مەخمەلیان»ی دروست دەکرد، کاکیشم لە بۆکان دەیفرۆشتن، برەویشی زۆر بوو. کابرا گەلێک دڵبەر و داخ لە دڵی ڕژیمی شا بوو، بەڵام هیچی لە دەست نەدەهات و تەنانەت نەیدەتوانی خۆی زۆر دەربخا. گوتی باش وایە قبوولّی مەسەلەکە بکەی و بچی؛ لەم چەشنە کارانەدا دۆستایەتی و پارتیبازی کەڵکی نییە. نامەیەکی پێدام بۆ دووکاندارێکی ئەراکی گوتی ئەگەر پارە و پووڵت ویست یا لە غەریبیدا پێداویستییەکت هەبوو بچۆ لای

ئەو کەسە کە تەرەف حیسابمانە و لەم بارەیەوە ئاگای لێت دەبێ.[۱] ڕۆیشتم.

لە بۆکان و سەقز مامۆستای گوند بووم و خەمی ئەوەم بوو لە ئەراکیش بمنێرنە گوند، بەڵام باش بوو بەبێ داواکاریی خۆم لە قوتابخانەی «سپەهدار» لە ناوچەیەکی هەژاری شاریدا دایاننام و لەوێ بووم بە مامۆستای پۆلی دووهەم. ئەوانی دیکەشیان هەر لە شارەکاندا ڕاگرتبوو و کەسیان نەناردبووە دێ، دیاربوو کۆنترۆڵ و چاوەدێرییان لە شارەکاندا باشتر بۆ دەکرا. گەڕامەوە بۆکان و هەندێک کەلوپەلی ماڵم پێچایەوە و بە گریانی دایک و خوشک و دڵپڕیی باوک و برا لە ماڵ چوومە دەرێ. چەند دۆستی خۆشەویست تا تەورێز لەگەڵم هاتن، شەو لە تەورێز چووین بۆ باریک بۆ عارەقخواردنەوە و بەیانی من بەرەو تاران و ئەوانیش بەرەو بۆکان وەڕێکەوتین.

چوومە ئەراک. ماڵم لە نزیک مەدرەسەکە بەکرێ گرت. شەهید سادقی شەرەفکەندیش هەر نێردرابووە ئەراک، ئەویش لەو ماڵەدا کە سێ دەستە خانووبەرەی تێدا بوو دەستەیەکی بەکرێ گرتبوو. دەستە خانووەکەی دیکە، هی ژن و مێردێکی ئەراکی بوو هەردووکیان مامۆستای قوتابخانە بوون. هەر سێ ماڵەکان یەک حەوش و یەک تەوالێتیان هەبوو. ژنە مامۆستای دراوسێمان دووگیان بوو؛ خوشکە چکۆلەکەی کە لە دەبیرستان دەرسی دەخوێند، بۆ ئاگاداری کردن لە خوشکی دووگیان ماوەیەک لەگەڵ ئەوان دەژیا. بۆچی عاشقی کچە نەبووم؟ چ عاشقێک! هەر دەرسی قوتابخانە تەواو دەبوو و نەدەبوو بە هەلینگدان دەچوومەوە ماڵێ و بە چوارچاو سەیری دەرگام دەکرد گراوییەکەم لە قوتابخانە بگەڕێتەوە. ئەگەر ڕۆژێک نەمدیبایە شێت دەبووم. بە بیانووی قاپ و کەوچک شتنەوە دەهاتە سەر حەوزی نێوەڕاستی حەوشەکە و منیش وەک ئەستێرەناسی چاک هەمیشە لە «ڕەسەدخانە» دانیشتبووم و چاوەڕوانی هاتنی بووم، پێکەوە دەچووینە ژێرخانی ماڵەکە، بەڵام لە قسە و ماچوموچ بەولاوەتر نەدەچووین.

---

۱. مەخمەلیان و کوڕە گەنجەکەی لە سەرەتای شۆڕشی ساڵی ۱۳۵۷دا ناویان کەوتبووە ناو ناوان، بەڵام دواتر هەواڵیان نەما...

ئێوارەیەکیان کچەکە نەهاتبۆوە ماڵ. پێشتر پێی گوتبووم دوای مەدرەسە دەچێ بۆ حەمام، بەڵام لە بیرم نەبوو. زۆر چاوەڕوان بووم، نەهاتەوە؛ بەربوومە گریان و ڕۆڕۆ. کاک سادق لە ماڵەکەی خۆیەوە گوێی لێببوو و دیتبووی چرام هەڵنەکردووە، لە دەرگای دا، دەرگام نەکردەوە، دەمویست لە پەنجەرەکەوە خۆم بخەمە خوارێ؛ هاواری کرد ئەگەر دەرگا نەکەیەوە دەیشکێنم. دەرگام کردووە و ڕاست لەو کاتەدا کچە جوانکیلەکە بە ساکی حەمامەوە گەڕایەوە ماڵی، ئاو بە ئاوردا کرا و منیش زیندوو مامەوە!

گفتــه بــودم چــو بیایی غــم دل با تــو بگویم
چه بگویم، که غــم از دل برود چون تو بیایی!

(سەعدی)

لەو ماوەیەدا کە لە ئەراک بووم، ئێمەی تەبعیدی زۆرجار لە ڕۆژانی هەینیدا هەر جارەی لە شارێک کۆدەبوونەوە، بەڵام کۆبوونەوەکان بێنێوەرۆک بوون و تەنیا عارەقخواردنەوە و گاڵتەوگەپ بوو هەتا ئێوارە و ئینجا گەڕانەوە بۆ شارەکان. من چەند جارێکیش بەتەنیا چووم بۆ لای کاک محەممەدی ئەشعەری کە لە شارۆچکەی «دلیجان»ی سەر ڕێگای قوم ـ ئیسفەهان دەژیا و لە ئەراکەوە نزیک بوو. بۆ گەڕانەوەی بۆکانیش جاری وابوو دەچوومە «مەلایر» و «هەمەدان»، ئینجا بە «سنە» و «سەقز»دا، دەگەیشتمەوە بۆکان. جاری وابوو دوو شەو لە موسافیرخانەی ئەو شارانەدا دەمامەوە. یەکەم جار کە گەڕامەوە بۆکان، ئەوەندە خەڵکمان پێوەهات کە کاک حەسەنی مەجدی ڕەئیسی پەروەردەی ئەو دەمی بۆکان بە برادەرێکی خۆی گوتبوو: «دەڵێی ئەنوەر لە شەڕی سواستپۆل گەڕاوەتەوە ئەوەندەی بەپیرەوە چوون!» ئەوە هیممەتی خەڵکی شارەکەمان بوو. خەڵکی بۆکان بۆ ئەم کارە گەلێک ئامادە بوون و لەگەڵێ ڕاهاتبوون. پێش ئەو ساڵانەش لە زۆر بۆنەی جیاوازدا پێشوازیی گەرموگوڕیان لە زیندانیی ئازادکراو یا خەڵکانی تەبعیدکراوی ساڵەکانی

زووتـر کردبـوو.[١] دواتر کـە لە زیندانیش هاتمـە دەر، خەڵکەکە هـەروا گەورەیی‌یان نواند، ئەوەش سەرەڕای چاوەدێریی تووندوتیژی ساواک. لە بیرمە کاتێ قاسمئاغای ئێلخانی‌زادە لە زیندان گەڕایەوە بۆکان (وا بزانم سـاڵانی دوای ئیسـلاحاتی ئەرزیی ١٣۴١ و ئـەو دەوروبەرانـە بـوو)، نیـوەی دووکان و بازاڕی شـارەکەی بۆ داخرا و خەڵک بە دەیان ماشـێن (ئەگەر سـەدان نەبووبێ) بەرەوپیری چوون؛ من ئەوەم بە چاوی خۆم بینی. پێشـوازیی من لەچاو هی ئەو هەر هیچ نەبوو، خۆشـم لەچاو ئەو «عەدەد»ێک نەبـووم، بەڵام هەر ئـەو گەورەیی‌یەش کە خەڵکەکە نواندیان لە سـەرم زیاد بوو. دەستیان خۆش بێ و هەروا ئازا بمێننەوە.

من دەزانم ئەو پێشوازییە هی خۆم نەبوو هی ڕێبازەکە بوو، هی دژایەتی‌کردنی ڕژیم بوو، بەڵام لە من‌دا خۆی دەردەخست کە ئاوا لەسەر هیچ و بەبێ تاوان شاربەدەر کرابووم. باوکم دوابەدوای تەبعیدی من نەخۆش کەوت و ئیتر هەڵنەستایەوە، دیدارەو ئاخریشی بووم، یادی بەخێر بێ خۆشیی لە ژیان نەدیت. ماوەی دوو ساڵ بوو لە باری ماڵییەوە هەندێک بەخۆی‌دا هاتبۆوە، من ببوومە مامۆسـتا و حقووقم وەردەگرت و کاکیشـم لـە سـەربازی گەڕابـۆوە و دووکانـی هەبـوو، بەڵام ئـەوە تەنیا دوو سـاڵ بوو و بە شـوێنی‌دا مێردەزمەی تەبعید سـواری ملمان بوو و نە ئەو و نە من و نە هیچ کەسی دیکەی بنەماڵەکەمان خۆشییەکی نەبینی، بەتایبەت کە هێشتا تەبعیدەکەم تەواو نەببوو، زیندانی بەشـوێن‌دا هات! ئەوەش ڕژیمی شـا کە ئێسـتا هەندێک کەس سـینگی بـۆ دەکوتـن و دەڵێـن لەچـاو مەلاکانی ئێسـتا، زۆر باش بوو. ئەوە ڕاسـتە، هەموو دیکتاتۆرێک لە حکوومەتی ئێسـتای ئێران باشـترە، بەڵام بۆ ئەوانەی لە هەر دوو ڕژیم‌دا ژیاون و کاری سیاسـییان کردووە، بەتایبەت بۆ کورد، ئاشـکرایە هەر دوو ڕژیمەکە ملهوڕ و زۆردار و کوردکوژ بوون؛ نە دار بێ، نە پەردوو...

**

١. مامۆسـتا حەمەڕەئووفـی خەیـات (ڕەئووفـی مەلا حەسـەن) لـە بیرەوەرییەکانی خۆی‌دا باسـی پێشـوازی کردنـی خەڵکی بـۆکان دەکا لە خـۆی و زیندانییـە ئازادکراوەکانی دیکەی ساڵی ١٣٣٢.

ئەوەش دوو وێنە لە قوتابییانی گوندی بوغدەکەندی و مەدرەسەی سپەهداری ئەراک کە جەنابم مامۆستایان بوو. شەرحیانم لە پەڕاوێزدا نووسیوە. ئەوی خوارەوە، دەستەچەپیان هی بوغدەکەندییە و دەستەڕاست هی ئەراک. سەیرێکی ڕواڵەتی قوتابییە کوردەکان بکەن لە بەراورد لەگەڵ قوتابییانی ناوچەی هەژارنشینی ئەراک. ئەوە بارودۆخی قوتابی کوردە، کە لە چەقەخانەی مزگەوت و بێ کورسی و مێز لەسەر حەسیری گرێچن دادەنیشتن و ڕووناکایی قوتابخانەکەش، ئەگەر بتوانین پێی بڵێین «ڕووناکایی»، لە تاقە یەک پەنجەرەی بچووکی لای کەوشکەنەکەوە دابین دەبوو و لەلای ژوورەوەتر، چاو چاوی نەدەدیت.

لەگەڵ قوتابییانی کچ و کوڕی پۆلی دووهەمی قوتابخانەی بوغدەکەندی، لە بەردەم چەقەخانەی تاریک و تنۆکی مزگەوتی گوندەکە، کە قوتابخانەی منداڵان و چەقەخانەی هەرزەکاران هەردووکیان بوو! ساڵی خوێندنی ١٣٤٣ ـ ٤٤.

لەگـەڵ قوتابییانـی پۆلـی دووهەمـی قوتابخانـەی «سـپهدار»ی ئـەراک، ڕۆژی ١٣٤٤/١٢/٤.

دیـاردەی سەیروسـەمەرەی وا لـە شـارەکانی ئوسـتانی ناوەندیی ئێـراندا زۆر بوون کە ئێمە لە کوردسـتان نەمانبینیبوو. با دەسنیشـانی یەکدوو نموونە بکەم بۆ ئـەوەی بڵێم ئێمە لە کوردسـتان چەنـدە بێئاگا بووین لە ڕاسـتەقینەی کۆمەڵگاکانی دیکەی ئێران و چۆن ئێرانمان تەنیا لە دەلاقەی کتێب و ڕاگەیاندنی ڕۆژنامە و وتاری حیزبەکانـەوە دەناسـی. بـۆ نموونـە، نەماندەزانـی هێـزی ئایینی و بـڕوای خەڵک بە ڕێبازی شـیعە، تەنانەت ماوەیەکی زۆر پێش دامەزرانی کۆماری ئیسـلامیش، چەندە بەهێـز بـوو و خومەینـی و مـەلاکان و مامۆسـتا ڕۆژاواییەکانیـان چۆن لە سـاڵی ١٣٥٧دا سـواری شـەپۆلێک بـوون کە گەلێک پێشـتر لە ئێـراندا هەڵیکردبوو و ئێمە نەماندەدیت. لە شاری «مەحەللات» و «خومەین»ی پەنای «قوم» تیغی ڕیشتاشین لە دووکاناندا نەدەفڕۆشرا و بە «مکروە» دەزانرا. تەبعیدییەکانی ئەو شارانە دەبوو تیغ لە شارەکانی دیکە بکڕن؛ جا دەبێ لە شاری قوم چ خەبەر بووبێ!

جارێکیان چووبووم بۆ قەزوێن بۆ ماڵی کاک عەبدولواحیدی سەعیدی. قوتابییانی پۆلی یەکەمی قوتابخانەیەکی سـەرەتایی کچان لە ناوچەیەکی هەژارنشـینی شار، بە

ڕیز دەهاتنە دەرەوە بچنەوە ماڵێ. کچەکان تەمەنیان ٧ یا ٨ ساڵان بوو، بەڵام تەنانەت بۆ نموونە یەک تاکەکەسیانم نەبینی دەسماڵ و ڕووسەریی بە سەرەوە نەبێ، هەر هەموویان حیجابیان بە سەرەوە بوو! جا بزانە ئەم وڵاتە چی بووە و ئێمەی هەژاری بە خەیاڵ سیاسی چۆن لەو ڕاستییانەی نێو ئێران بێخەبەر بووین! خۆ بارودۆخی ئێستای ئێران هەر باسیشی نەکەین لەسەر «حیجابی ئیجباری» چاکترە!

کە دەچووم بۆ تاران، ئوتوبووسەکەمان لە نیوەی ڕێگا، دەگەیشتە شاری قوم. سەرەتا پێم سەیر بوو دەمدیت دانیشتووانی ئوتوبووسەکە هەر دەگەیشتینە شوێنێکی تایبەت، بە بەر ڕۆیشتنی ئوتوبووسەوە لەپڕێکدا هەڵدەستانە سەرپێ و ژنانی بێحیجابیش بۆ ماوەیەک دەسماڵێکیان دەدا بە سەریاندا. دواتر زانیم ئەوە بۆ ئەوە بوو شاری قوم و گومبەزی حەزرەتی مەعسوومەیان لێدەردەکەوێ و بە ئیحتیرامی ئەو وایان دەکرد، بەڵام دیارە لەو سالانەدا کەس مەجبووری بەوە نەدەکردن و ئەم خەڵکە هەر بەپێی باوەڕی خۆیان وا دەجوولانەوە، ئەوانەش کە وەک من لە جێگەی خۆیان نەدەبزووتن، کاریان پێیان نەدەبوو و نە ئەولا مۆڕەی لەملا دەکرد و نە ئەمیش پێکەنینی بەو دەهات. هەر دوو هێزەکە لە کۆمەڵگادا هەبوون و کاری خۆیان دەکرد. دیارە بە ژمارە بارستایی ئەوان زیاتر بوو و لە باڵانسی کۆتایی هێزەکاندا دەستی ئەوان باڵاتر بوو، بەڵام ئێمە بەوەمان نەدەزانی و بە بۆچوونی خۆمان هێزێکی مردوو یان نزیک بە مەرگ بوون و حیسابمان بۆ نەدەکردن، بەڵام هەر ئەو مردووە بێناوونیشانە لە ساڵی ١٣٥٧دا لە تابووت هاتەدەرێ و ئەو گۆبەندەی گێڕا کە گێڕای و ئەو بەڵایەی بەسەر ئێران هێنا کە هێنای! جا بریا هەر ئێرانیش بووایە، هەموو ناوچەکە و بەشێک لە دونیای هەژاند و شڵەژاند و لە بیچمی ئەلقاعیدە و ئەنسارولئیسلام و هەزار ڕەنگی دیکەدا دەرکەوت کە خێروبێری بۆ چەکفرۆشە ڕۆژاواییەکان و وێرانی و کوشتن و مردنەکەشی بۆ ئێمە بوو.

دەچمەوە سەر باسەکە: وەزارەتی فەرهەنگ (کە وا بزانم ئەو دەم ببوو بە وەزارەتی ئاموزش و پەروەرش)، ئیجازەی گەڕانەوەی کوردستانی بۆ

دەرس‌گوتنەوە پێنەدەداین، گەرچی ئازاد بووین بۆ سەردان بگەڕێینەوە کوردستان. یەکدوو ساڵی پێچوو تا ئیجازەی ئەوەشیان پێدایین بچین لە شارەکانی نزیکی تاران وەک «کەرەج» و «شەهری‌ڕەی» و «شەهریار» و «وەرامین» دەرس بڵێینەوە. من سەرجەم دوو ساڵی تەواو لە ئەراک بووم و هەر لە مەدرەسەی «سپەهدار»یش دەرسم دەگوتەوە. لەگەڵ دەستەیەک مامۆستای ئەراکی‌دا ببووم بە دۆست کە تا ساڵانێکی زۆر دوای ئەوەش کاتێ لە تاران بووم، هەر هاتوچۆی یەکترمان دەکرد و تەنانەت ئەوان دەهاتن بۆ بۆکان و ببوون بە دۆستی بنەماڵەییمان. خەڵکانێکی زۆر چاک بوون، لەگەڵ ڕژیمدا نەبوون، بەڵام کاری سیاسییان نەدەکرد.

هیچ شتێکی وا نەبوو لە ئەراک خۆمی پێوە خەریک بکەم، کتێبی ئاساییم لە کتێبخانەی گشتی وەردەگرت و دەمخوێندنەوە و ئابوونەی چەند گۆڤاری فارسیش بووم. زۆر دەچوومە سینەما و ڕۆژانی هەینیش لەگەڵ ئەو برادەرە ئەراکییانە «دەورە»مان هەبوو هەر جارەی دەچووینە ماڵی یەکێکمان. زیاتر یاریی «حوکم» دەکرا، بەڵام دواتر پارەی دۆڕاو دەدرایەوە دەست کەسەکە، من ئێستاش هەر فێری ئەو یاریە نەبووم! وا هەبوو والیباڵ و وەرزشی سووکیش بکەین. جاروبارە دەچووم بۆ تاران بۆ دیتنی فیلمێکی تازە یان شانۆیەکی نوێ، لە بیرمە شانۆی «شش شخصیت در جستجوی نویسنده»ی «پییەر ئاندێللۆ»م لە ئەنجومەنی فەرهەنگیی ئێران و ئیتالیا لە تاران بینی و گەڕامەوە ئەراک. بۆ گەلێک بۆنەی وا دەچووم بۆ تاران.

دوای چەند مانگ مانەوە لە ئەراک، باوکم و خاڵم هاتن بۆلام. باوکم شەڵواری عەجەمیی لەپێ کردبوو و لەجیاتی پێچوکلاوە کوردییەکەشی کڵاوێکی عەجەمیی لە سەردا بوو. کاتێ چاوم پێی کەوت هەندێکی لێ خورت بوومەوە، بەو جلوبەرگەوە نەمدیتبوو و ئەویش تێیدا ئاسوودە نەبوو. چەند ڕۆژێک لەلام مایەوە. ئەو فەقیرە لە میاندواو بەولاوەتر چاوی بەعەجەمستانیش نەکەوتبوو و ئێستا گەیشتبووە بنی‌دنیایە! بەڵام ئەراکی ئەو دەمیش شتێکی وا سەیروسەمەرە نەبوو، هەر ئەوەندە بوو کە لە بۆکان گەورەتر بوو. خەڵکەکەی زۆر دەوڵەمەند نەبوون و کاسبی باشیان

هاوینـان بـوو کـه خەڵکی ئەهواز و ئابـادان ماوەی یەکدوو مانـگ دەهاتنە ئەوێ و مااڵیـان بەکـرێ دەگـرت. ئەراک کوێسـتانی و سـارد بوو و بۆ ئـەوان وەک گێاڵن و مازندەران دەچوو، بەاڵم هەرزانتر. دوای هەفتەیەک لەگەاڵ باوکم چووم بۆ تاران و لەوێـوە ئـەوان لەگەاڵ خاڵم چوونـەوە بۆکان، منیش گەڕامەوە بۆ ئەراک. باوکم زۆر نەخۆش و بێواز بوو. ئەوە دواجار بوو بەسـەر پێوەم بینی، پاشان لە جێگەدا کەوت تا ئەوەی بەجێیهێشتین. یادی بەخێر بێ، ژیانێکی پڕ ڕەنج و کاڵڵیی بردەسـەر.

لـە ئـەراک مااڵێکی دیکەم بەکـرێ گرتبوو کە هی پیرێژنێکـی جوولەکە بوو ناوی بیبیجـان یـان خانمجـان بوو. بۆ ماوەیەک هـەر دوو خوشـکەکەم لەگەاڵم هاتن بۆ ئەراک و چەند مانگ لەو مااڵدا لەگەاڵم مانەوە. پیرێژن لە زسـتانـدا کورسـی دادەنا وەک لای خۆمـان. دەیگـوت منداڵەکانـم لـە لانکـەدا گـەورە کـردوون، وەک باسـی دەکـرد عەینووبیلـال لانکـە و دەسـرازە و بلوێری لای ئێمە! زۆر ڕەسـمی کۆنی لای خۆمـان لـە کـۆنـدا لە ناوچـەی ئەراکیش باو ببـوو، بەاڵم بە گەورەبوونەوەی شـار تێداچووبوون. دەوروبەری شـارەکە لوڕ و تورک بوون و فارس کەمتر بوو. لوڕی ئـەو دەوروبەرانـە لـە ئەراکەوە تا شـاری مەاڵیر لـە گوندەکانـدا دەژیـان و گوندی «پـەری» زێـدی کەریمخانـی زەنـد، لەوێـوە دوور نەبـوو و من لە نێـو ئوتوبووسـدا چاوم پێی دەکەوت. کەریمخان خزمی نزیکی ئەردەاڵنییەکان بوو؛ لە شـەڕ و کێشەی زەنـدی و ئەردەاڵنـیدا گەاڵێـک کوردی ناوچەی سـنە ڕاگوێزرابوونـە لای مەاڵیر و زەندییەکانیش ڕاگوێزرابوونە دەوروبەری سـنە؛ ئێستاش زەندییەکان لە کوردستان هـەر هـەن. ئەوە شـەڕی خۆخۆریی کورد نەبـێ هیچی دیکـەی پێناگوترێ! ئەوەی کەریمخان بەسـەر شـاری سـنەی هێنا چەنگیز بەسـەر نیشـابووری نەهێناوە! دوو خشـتی هیـچ دیواڕێکـی بەسـەر یەکترەوە نەهێشـت و هـەر هەمـوو ئاوەدانییەکەی لەنێوبـرد، ئـەوەش کەریمخـان کە بـۆ ئێرانییەکان «عـادڵ» بوو و بـۆ خۆمان بەاڵی ڕۆژگار.

دیسـان لـە بابەتەکـە الم دا، بـا بگەڕێمـەوە: کابرایەکـی قەسـابی جوولەکەکانـی ئەراکیـش لـە هەمـان مااڵی بیبیجانخانـمدا ژووڕێکـی بەکـرێ گرتبـوو، زۆر

پیاوێکی تێگەیشتووی سیاسی بوو و گەلێک جار دەهاتە ژوورەکەی من و پێکەوە قسەمان دەکرد. مامۆستایەکی بەهاییش لە قوتابخانەکەمان بوو، زۆر پێکەوە دۆست بووین، پاشان ئەویش ڕاگوێزرایە تاران و لەوێ یەکترمان دەدیت. دوای شۆڕشی ١٣٥٧ ڕێستوورانێکی چڵەوکەبابی لە تاران کردبۆوە، چەند کوڕەلاوی خەڵکی بۆکان کاریان بۆ دەکرد، ڕێزی زۆری دەگرتن و ئاگای لێیان دەبوو. گەلێک جوامێر بوو و دۆستایەتییەکەمانی لا گرنگ بوو، ئێستا لەهەر کوێیەکە یادی بەخێر بێ.

دوای شەڕی دووهەمی کوردستان و لە ئاوارەییدا جارێک چوومەوە ئەراک بۆ لای ئەو برادەرانەم. شناسنامەیەکی درۆییەنم پێویست بوو بۆ ئەوەی لە تاران و لە شاراوەییدا پێی بژیم؛ ئەوان بۆیان دابین کردم، دەستیان خۆش بێ، دۆستی چاک هەتا زۆر بن هەر کەمە.

دوای دوو ساڵ کار و ژیان لە ئەراک، لەسەر داواکاریی خۆم ڕاگوێزرامە «شەهریڕەی» نزیک تاران. دەمویست بچمە تاران، بەڵام تارانیان پێنەدام و ناردیانمە شەهریڕەی. بە ڕۆژ لە گوندی «دەوڵەتاباد»ی نیوەڕێی تاران و ڕەی دەرسم دەگوتەوە و ماڵیشم لە تاران لەلای مەیدانی فەوزیە (شەهناز) گرتبوو، کە ئێستا بۆتە ئیمام حوسێن. دەوڵەتاباد ئەو دەم گوندێکی وێران بوو، واتە قەڵایەک بوو دەوری بە دیوار گیرابوو و ماڵەکان هەمووی لەنێو قەڵاکەدا بوون. لە دەرەوەی قەڵا دووکانێکی بەقاڵی بوو و قاوەخانەیەک و قوتابخانەکەی ئێمە، ئیتر هیچ. پاشماوەکەی هەموو هەر کوورەخانە بوو و لەبەر بۆگەنی ئەو کوورەخانانە نەفەسکێشان ئەستەم بوو، بیستوومە ئێستا ماڵ و ئاپارتمان و بورجی زۆری لێ دروستکراوە. مودیرێکمان بوو، قەرەچی بوو و زۆریش پیاوێکی چاک و قسەخۆش، بەڵام بێهەڵوێست و وازوازی. لەگەڵ هەموو کەس گاڵتەی دەکرد و نەیدەتوانی جیددی بێ! درەنگتر کە ببووین بە دۆستی یەکتر و هاتوچۆی ماڵی یەکترمان هەبوو، بۆی گێڕامەوە و گوتی کاتێ تۆ هاتییە قوتابخانەکەمان لە بەشی «حیفازەت»ی ئیدارەی پەروەردەی شەهریڕەی بانگیان کردم و گوتیان فلانی، ئەو مامۆستا تازەیەی ناردوومانەتە مەدرەسەکەت،

سیاسییه و دەبێ ئاگات لێی بێ بزانی لەسەر کەلاس چی دەکا و دەڵێ چی و هاتوچۆی کێ دەکا. منیش له وەڵامدا گوتم مەنزوورتان سوڵتانییه؟ گوتیان بەڵێ. گوتم ئەو سوڵتانییەی من دیتوومە ئەگەر هەموو گیانی خەنجێر بێ بە قەدرایی سەری پەنجەم بە ...نمدا ناچێتە خوارێ! ئەوە کێیە له خۆتان گەورە کردۆتەوە و بە منیش دەڵێن ئاگات لێی بێ! کابرای قەرەچی ڕاستی دەکرد!

**

بە بەر کارکردن و دەرسگوتنەوە، ساڵی ۱۳۴۷ له چوار زانکۆ وەرگیرام (زانکۆی ئەدەبیی زانستگەی تاران، زانکۆی تەربیەت دەبیریی تاران، زانکۆی تەورێز، ڕشتەی زمانی ئینگلیزی و زانکۆی ئەدەب له زانستگەی پەهلەویی شیراز) لەوەی شیرازدا ببووم به نەفەری چوارەمی کۆنکۆر، بەڵام کارەکەم له دەوروبەری تاران بوو و مەجبوور بووم لەوێ بخوێنم، هەرواشم کرد. بەیانان دەرسم دەخوێند و پاشنیوەڕۆیان دەرسم دەگوتەوە تا لیسانسی تاریخم وەرگرت. ئینجا چوومە دەبیرستانی ۹ی ئابان له جادەی ئەوبەری شەهریڕەی بۆ لای خانیئاباد.

لە باری سیاسییەوە گەلێک تووندوتیژ بووم و لە هەموو خۆپیشاندانەکانی زانستگەدا له پێشەوە دەڕۆیشتم. لەگەڵ برادەرێکی خۆشەویستی بانەیی‌دا که دواتر بوو بە دوکتۆر، هەمیشە له ڕیزی پێشەوەی هەموو مانگرتن و خۆپیشاندانێکی دانیشجوویی‌دا بووین، سەرمان له گێچەڵ دەخورا. له مانگرتنی شیرکەتی واحیدی ئوتوبووسڕانی تاران‌دا (وا بزانم ساڵی ۱۳۴۸ بوو)، دەممان زۆر لەپێش بوو و تەنانەت دروشمێک که من سازم کردبوو کەوتە سەر زمانی هەمووان و نەک هەر خوێندکاری زانکۆکان بەڵکوو لەو ڕۆژانەدا خەڵکی ئاسایی نێو شاری تارانیش دەیانگوتەوە: «شرکت واحد دزده، مال مردمو می‌دزده!»

له دەبیرستانیش زۆرم قسەی سیاسی دەکرد و تەنانەت له دەرسی مێژوودا نەمدەهێشت قوتابییەکان ناوی «شا» بهێنن، بۆ نموونه دەبووایه لەجیاتی نادرشا بڵێن نادر و لەجیاتی ڕەزاشا بڵین ڕەزا! بەکورتی وەک له فارسی‌دا دەڵێن: «عسس

مرا بگیر!» کارێکم دەکرد کە ئەنجامەکەی جگە لە گیران و زیندان هیچی دیکە نەبوو. لاوییەتی و شێتی (لە هەندێک کەس دا!) جەمسەریان لێکدەگەڕێتەوە.

لەبەر بەدبەختی، سەرۆکی پێشووی ساواکی سەقز کە دەستی لە تەبعیدەکانی ئێمەدا هەبوو، ڕاست لەو ساڵەدا کە من ڕاگوێزرابوومە شەهریەڕەی، ئەویش ببووە سەرۆکی ساواکی شەهریەڕەی! حیکایەتی مار و پنگە! ئەوە تەنانەت بەهەڵکەوتیش بووبێ، هەڵکەوتێکی سەیر بوو. جەنابی سەرهەنگ مونشی بە ناو «کورد»، منی بەباشی دەناسی، جارێک لەسەر خوێندنەوەی ڕۆژنامەی «کوهستان» بانگی کردبوومە ساواکی سەقز و زۆری هەڕەشە لێکردبووم و جارێکیش لە ڕووداوی چەتەی گوندی بوغدەکەندیدا هاتبووە گوندەکەمان. مام سەرهەنگ لە هەرکام لەو پۆلانەی دەبیرستان کە من وانەم تێدا دەگوتنەوە، قوتابییەکی بانگ کردبوو و پرسیاری منی لێکردبوون بۆ ئەوەی بزانێ لە کاتی دەرسگوتنەوەدا چی دەڵێم. پێی گوتبوون ئەگەر شتێکی سیاسیم گوت ئاگاداری مودیری قوتابخانەکە بکەنەوە. کابرای مودیر کەسێکی ئیسفەهانیی بەڕواڵەت دۆست، بەڵام لەبنەوەبڕ بوو.

هەوڵ دەدەم ناوی ئەو کەسانە بنووسم کە لەگەڵ ئێمەدا تەبعید کرابوون، دیارە من خۆم چەند کەسێک نەبێ ناوی کەسم لە بیر نەماوە، بەڵام لە دۆست و برادەر دەپرسم. هیوادارم کەسانی شارەزا سەبارەت بە تەبعیدەکانی دیکەی کوردستانیش بابەت بنووسن. دەزانین لە ساڵی ١٣١٩ و سەردەمی دەسەڵاتی ڕەزاشادا خەڵکێکی زۆر لە مەهابادەوە نێردرانە «شیراز» و ڕێزدار سەید محەممەدی سەمەدی لە کتێبی «نگاهی به تاریخ مهاباد»دا (ل ٩٥) باسیان دەکا و ناوی بەشێکیشیان دەنووسێ. لە ساڵی ١٣٥٨یشدا حکوومەتی مەلاکان بە شێوەیەکی دڵڕەقانە ژمارەیەکی زۆری کوردیان لە موکریانەوە ناردە ناوچەی سمنان و دامغان، ئەوەندەی من بزانم ناوی ئەو کەسانە تۆمار نەکراوە و ئەگەر باسیشیان کرابێ لە ڕاگەیاندنی حیزبە سیاسییەکاندا بووە و هیچی تر. نموونەی ئەم کرداره وەحشییانەیە زۆرە و ئێمە نابێ هەروا بە ساکاری بەلایانداتێپەڕ بین. دوورخرانەوەکەی دووکاندار و فەرمانبەرانی ئیداراتی موکریان لە ساڵی

١٣٣٨دا، ئەویش بەو شێوە نالەبارە، بۆ هەندێک بنەماڵە کارەساتێکی گەورە بوو و شوێنی هەمیشەیی دانایە سەر ژیانیان کە هەرگیز قەرەبوو نابێتەوە. تۆمار کردنی ناو، بیرەوەری، ڕێکەوت و شێوازی دوورخرانەوەی خەڵکەکە ئەرکێکی نیشتمانییە. بەداخەوە لێرە لە دوورەوڵاتیدا ئەم کارە گونجاو نییە و کاری نێوخۆی وڵاتی پێویستە. هیوادارم تا زووە و کەسەکان ماون هیممەتداریک ئەم ئەرکە ڕاپەڕێنن و بیرەوەرییەکانیان تۆمار بکا. ئەوە بەڵگەیەکی چاک دەبێ بۆ سەلماندنی هەڵسوکەوتی چەوتی مەلاکان لەگەڵ گەلەکەمان و دەکرێ لە دواڕۆژدا چ لە کۆڕ و کۆمەڵ و چ تەنانەت دادگادا کەڵکی لێوەربگیرێ.

لەو ماوەیەدا کە لە ئەراک بووم جارێکیان لەگەڵ کاک محەممەدی ئەشعەری و کاک ع. س. چووین بۆ ئیسفەهان بۆ گەڕان. لە «منارجنبان» تووشی برادەرێکی کورد بووین کە گوێی لێببوو ئێمە بە کوردی قسە دەکەین، هات بۆ لامان. کاتێ خۆمان بە یەکتر دەناساند زانیمان کاک تەها اقل الطلاب (حق‌طلب) برا چکۆلەی شەهید قادرشەریف و کاک مەناف. بۆ خزمەتی سەربازی ناردبوویانە ئیسفەهان. ئەو ڕۆژە هەتا ئێوارە بەیەکەوە بووین. چ دەستەگوڵێک و چ ڕۆڵەیەکی دڵسۆزی گەل و نیشتمان! نەجیب، بێدەنگ، کەمقسە، بەڵام تێگەیشتوو و لێزان. بەداخەوە مەلای مرۆڤکوژی کۆماری ئیسلامی چەند ساڵ لە زیندانیدا ڕایانگرت و پاشان ئیعدامیان کرد. کاتێ هەواڵی ئیعدامیم بیست پڕبەدڵ بۆی گریام، یادی بەخێر بێ.

دوای ڕاگوێزرانمان بۆ تاران و دەوروبەری، ئیتر پەیوەندییەکی ئەوتۆ لە نێوان تەبعیدییەکاندا نەما و هەر کەسە بەرەو ژیان و ڕێبازی تایبەتی خۆی چوو، واتە ئاکامێکی دیار و ڕوونی سیاسیی لە بارودۆخی تەبعیدەکە وەرنەگیرا، ڕێکخراوەیەکی سیاسی یان حیزفەییمان دروست نەکرد و ئەوەش شتێکی چاوەڕوانکراو بوو لەبەروەی جەماعەتەکەمان پێکهاتەیەکی یەکدەست و هاوشێوە نەبوو و لە چەپەوە تا ڕاست و لە ناسیۆنالیستەوە تا خەڵکانی غەیری سیاسی هەموو جۆرێکمان لەنێودا بوو. هاتنی جەماعەت بۆ تاران و تێکەڵاوبوون لەگەڵ ژیانی نێو ئەو گەورەشارە، خەڵکەکەی کردە تاکەکەسی کەموزۆر لێکدابڕاو. یەک چوو بۆ زانستگە، ئەویتر زەماوەندی کرد و

خەریکی ژیانی بنەماڵەیی بوو و بەگشتی هەرکام بە ڕێگەی خۆیدا ڕۆیشت، بەڵام تەبعیدەکە سەرجەم دیاردەیەکی ئەرێنی و باش بوو، زۆرێک لەوانەی وا لە تاران حاوانەوە بوونە خەڵکانی باش و خزمەتگوزاری نیشتمانیان و چاک ڕاهاتن.

ئێستا کە ئاوڕ لەو ڕابردووە دەدەمەوە و دەمەوێ لایەنی چاک و خراپی هەڵسەنگێنم، خوێندن و چوونە زانستگەی بەشێک لە تەبعیدییەکان، یەکتر ناسین و تێکەڵاوی و دۆستایەتیی نێوان مامۆستایانی شارەکانی کوردستان وەک سنە و کرماشان؛ دەستڕاگەیشتن بە کتێب و کتێبخانە و کتێبفرۆشی و چاپەمەنی باشی ئەوتۆ کە لە ناوچەی ئێمە هاسان دەست نەدەکەوت؛ ناسیاو بوون لەگەڵ هەندێک کەسایەتیی سیاسی و هونەریی ئێران و ناساندنی کوردستان و کێشەی کورد بەوان، بەشێک بوون لە ئەنجامە باشەکانی ئەو تەبعیدکرانە. هەر لەو تەبعیدییانە، کەسی وا هەبوو کە بوو بە خاوەنی بنکەی چاپ و بڵاوکردنەوەی کتێبی کوردی یان وەرگێڕی کتێبی سەبارەت بە کورد یان مامۆستای زانکۆ.

**

من خۆم، باوەکوو زۆر خۆڕێکخەر و کەسێکی کۆمەڵایەتی نیم و زیاتر لەنێو خۆمدام، دیسانەکە لەگەڵ گەلێک خەڵکی باشی فارس و تورکدا هاوڕێیی و دۆستی و ناسیاوییم پەیدا کرد و پاشانیش چوومە زانستگە و ئینجا زیندان! لە ساڵی ١٣٤٧دا هاتوچۆی دەفتەری گۆڤاری «خوشە»م دەکرد کە ئەحمەدی شاملوو سەرنووسەری بوو. چەند شێعری وەک «هەڵۆ»ی مامۆستا هەژارم لەوێدا چاپ کرد و هەفتەی جارێک دەچوومە دەفتەرەکەی، شێعر و بابەتی دیکەی کوردی کە هەندێک کەس و لەوانە، کاک سوارەی ئێلخانیزادە بۆ گۆڤارەکەی دەنارد، دوای پیتچنین هەڵەبڕیم دەکردن، ئینجا ئەوان جاپیان دەکرد (دیارە من هیچ دەورێکم لە هەڵبژاردنی بابەتەکاندا نەبوو و ئەمانە شاملوو خۆی دەیکرد. من شووڵپاکەر بووم نەک بەرپرسی کارێک جگە لە هەڵەبڕی! بەڵام بابەتی خۆشم پێدەدان و ئەوان چاپیان دەکرد). لەو بەرنامەیەی وا بە «شبشعر خوشە» ناسراوە و ئەوەندەی

لـه بیـرم بێ له سـاڵی ۱۳۴۸دا بەڕێوەچوو و چەند شـەوێکی درێژە کێشـا، له کاری بەڕێوەبـردن و بێنەوبـەرەدا سـووکە هاوکارییەکـی شـاملووم کـرد. لەگەڵ شـەهید سەعیدی سوڵتانپوور و نوسرەتی ڕەحمانی، کە دۆستی کاکم بوون هاتوچۆیەکی کەمـم هەبـوو، جاروبـارە شـێعر و بابەتـم بەنـاوی خۆم یـان بەناوی خـوازراوەوە لێرەولەوێ چاپ دەکرد، لەسەر دەرسی زانایانی وەک دوکتۆر ئاریانپوور، دوکتۆر شـەفیعی کەدکەنی، دوکتۆر خانلەری، دوکتۆر سـەدیقی، دوکتۆر باستانی پاریزی و دوکتۆر بەراهەنی ئامادە دەبووم و لە بەشی «زبانشناسی»ی زانکۆی ئەدەب دەرسی کوردیم لە خزمەت دوکتۆر محەممەدسەدیق موفتیزادە خوێند؛ لە زانکۆ بابەتم لەسەر «مەم و زین» و شێعرەکانی لاهووتیی کرماشانی نووسی، مێژوویەکی ڕۆژنامەگەریی کوردیم کردە فارسی و دامە «نشریە دانشکدە ادبیات»، کە دوای دوو مانگێک پێیاندامەوە و گوتیان ناتوانین چاپی بکەین، هۆکارەکەشی ئاشکرابوو! کتێب و ڕۆژنامە و گۆڤاری باشی ئەو ساڵانەم دەبردەوە بۆکان و لەگەڵ هەندێک کەس پەیوەندیی ئەوەم هەبوو بیاندەمێ بیخوێننەوە.

دەزانم دوای تاقمی ئێمە کە لە هاوینی ساڵی ۱۳۴۴دا تەبعید کراین، ئەو کارەی ساواک و وەزارەتی پەروەردەی ئێران لە کوردستان ماوەی دوو ساڵێکی دیکەش درێژەی کێشا و خەڵکانێکـی زیاتـر لـە کوردسـتان دوورخرانـەوە. بەداخەوە ناوی کەسـەکانم لە بیر نەماوە، بەڵام وا بزانم کەمکەم ڕاگوێزران و چوونە تاران و شارە گەورەکانی ئێران بـوو بـە کارێکـی ئاسـایی و زۆر مامۆسـتای قوتابخانەکانـی کوردسـتان بۆ دەرس خوێنـدن لە زانکۆ، خۆیـان داوای ڕاگوێزرانی تاران و تەورێزیان دەکرد! لە دوایی‌دا کارەکـە وای لێهاتبـوو، کـە جارێکیان لەسـەر پەروەندەی ئیداریی خـۆم لە ئیدارەی پەروەردەی شـەهریڕەی نامەیەکم بینی کە کەسـێک بە زمان منەوە نووسیبووی و داوای کردبـوو لـە بەرانبـەر ناردنەوەی من بۆ کوردسـتان، فلانەکەس (برای خۆی) بنێرن بۆ تاران! من ئەو و براکەیم باش دەناسی و لەگەڵ ئەوەی وا لە تاران دەژیا و نامـەی داواکارییەکـەی بەنـاوی منەوە نووسـیبوو و ئیمـزای منی لێدابوو، سـووکە دۆستایەتییەکیشـم هەبوو، بەڵام بەڕووی هیچکامیانمدا نەدایەوە و ئێسـتاش ناویان

نازڕێنم، گەرچی ئەوە لە دۆستایەتی بە دوور بوو نامە لە زمان منەوە بنووسرێ و بەخـۆم ڕانەگەیەنـدرێ. نیازمە بڵێم چوونە تـاران وای لێهاتبوو هەندێک کەس کاری واشیان لەپێناوی‌دا دەکرد.

ماوەی سـێچوار سـاڵ لە شەهری‌ڕەی مامەوە و پاشان ڕاگوێزرامە ناحیە ۱۳ی ئامووزش و پەروەرشی تاران. یادیان بەخێر بێ کاک حەسەنی دیاکۆ (حەڵەبی) زاوای کاک مینەزیرەک هەروەها کاک محەممەدی فەراقی خەڵکی مەهاباد و خزمی خۆمان لـەو ئیدارەیـەدا کاریـان دەکـرد و زۆریان ئاگا لێم بوو. تا سـاڵی ۱۳۵۲ کە ماوەی ۸ ساڵ بەسەر تەبعیدەکەم‌دا تێپەڕ دەبوو، هەر نەیانهێشت بگەڕێمەوە کوردستان. ئەو دەم لەجیاتی «حەراسەت»ی ئێستا، ئیدارەی «حیفازەت» هەبوو کە لقێکی ساواک بوو لـە ئیداراتـی دەوڵەتی‌دا. من هەموو سـاڵێک داوای گەڕانەوەی کوردسـتانم دەکرد و داواکارییەکـەم دەچووە حیفازەتی وەزارەتی ئامووزش و پەروەرش، ئیتر حیفازەت وەڵامـی نەدەدامەوە. سـاڵی دواتر دیسـان هەڵەسـوونم دێنـاوە و داوای گەڕانەوەم دەکرد. لە هاوینی ساڵی ۱۳۵۲دا کابرای بەرپرسی حیفازەت کە ناوی «جبل عامری» بوو، لە وەڵامی پرسیاری من‌دا کە بڕیاری گەڕانەوەم دراوە یان نا؟ گوتی «آغا برو خـودت را اصـلاح کن!» ئیتـر زانیم بارودۆخ لە جاران خراپترە و گەڕانەوەم مەحاڵە. مانگێک دوای ئەم قسەیە، گرتیانم و کەوتمە زیندان، واتە تەبعیدم لێبوو بە زیندان. ئەمساڵ خۆزگەم بە پار!

سـەبارەت بەو تەبعیـدە و شـێوازی بەڕێوەبردنەکەی دەبێ بڵێـم کەڵەگایی‌یەکی ئاشـکرا لە مامۆسـتاکان و زوڵمێکی زۆر لە قوتابی و خەڵکی ناوچەکە بوو. بەشـی زۆری ئەوانەی وا لە کوردستان دەرکران خەڵکانی دڵسۆز بوون و ڕۆیشتنیان شوێنی دانایە سـەر ڕەوتی خوێندنی قوتابییەکان، بەڵام لە باری سیاسـی و کۆمەڵایەتییەوە بـە قازانجـی کـورد تەواو بوو لەبەروەی زۆرێک لەو تەبعیدییانە چوونە زانسـتگە و دوای تەواوبوونی خوێندن و کۆتایی دەورەی تەبعید، بە مەدرەکی زانسـتگایی‌یەوە گەڕانەوە وڵات.

مـن لە باری شەخسـییەوە زیانی زۆرم لێکەوت. باوکـم دوابەدوای تەبعیدەکەم

نەخـۆش کـەوت و ئیتر هەڵنەسـتایەوە؛ گەرچی زۆری خۆش دەویسـتم نەمتوانی لە سەرەمەرگدا لەلای بم.[١] بە شوێن تەبعیدەکەمدا زیندان هات و ئەوەش بە شێوەیەکی دیکە کاری کردە سەر ژیانی شەخسی و بنەماڵەییم. بریا ئیمانداریکی ئایینی بووایەم و هیوای جەزای ئاخرەتم هەبایە، بەڵام نیم و ئێستاش کاڵە دڕاو و هیچ پێنەبڕاو، بێکەڵک و بێکەڵـپ! لێـرە کەوتوومەتەوە. ئەو «جوامێر»ەی وا ڕاپۆرتـی من و خەڵکانی دیکەی دەدایە ساواک، ئێستا لە بۆکان خانەنشینی ئیدارەی پەروەردەیە و ژیانێکی ئاسایی و خۆشی بنەماڵەیی تێپەڕ دەکا؛ ئەو ڕەئیسی ساواکەش کە دەستی لە تەبعید کردنی من و ئەوانی دیکەدا هەبوو (سەرهەنگ مونشی)، ئێستا زیت و زیندوو لە ئاڵمانیا دەژی و ئەو «بازجوو»ەی وا لە زیندان ئەشکەنجەی دەکردم (ڕەسـوولّی)، ئێسـتا لە پاریس پەنابەرە و زۆریش ماقوولّە و کەس ناتوانێ پێی بڵێ لەل! منیش بە شـەش چەشـنە نەخۆشییەوە لێرە لە لەندەن لێی کەوتووم و مەگەر هەر لە دوورەوە لێیان بقوولێنم! بەڵام ڕق و کینی شەخسیم لە هیچکامیان نییە و مەسەلەکە وەک ئاکامێکی ناگوزیریی کار و کردەوەی خۆم و بارودۆخی سیاسیی کوردستان و ئێران سەیر دەکەم، لێشی پەشیمان نیم، واتە بەگشتی لەوە پەشیمان نیم کە کەوتمە سەر ڕێبازێکی سیاسیی چەپ و پێشـکەوتنخواز. دیارە لە درێژەی ڕێگادا هەڵەیەکی زۆریشـم کرد کە ئەوە کێشـەی شەخسـیی خۆمـە و بـە کەسـایەتی و دۆخـی ژێنێتیـک یـان پـەروەردەی ماڵمانەوە بەسـتراوە. بێگومـان ئەگەر ئەوەی ئێسـتا دەیزانم ئەو دەمانـە بمزانیبایە، وا هەبوو ژیانـم بـە ئاقارێکی دیکەدا بڕۆیشـتایە، ڕەنجـی کەمتری خـۆم و بنەماڵەمی بەرهەم بهێنایـە و لە عەینی کاتدا سـوودێکی زیاتری بـۆ کۆمەڵگاکەم هەبووایە، بەڵام ژیان بۆ هەمووان هەروەهایە، هەڵە کردن بەشێک لە ژیانی ڕۆژانەی مرۆڤە و منیش لەو یاسا گشتییە بەدەر نیم.

ئـەوەی لـە پێوەنـدی کاری تەبعیدەکـەدا دەتوانم بیڵێـم و وەک هەڵسـەنگاندنێک بیخەمە بەرچاو، چەند خاڵێکن:

---

١. لە مردنی کاکم و دایکیشمدا هەر لە دەرەوەی وڵات بووم و دیدارەوئاخریان بووم.

گۆڕانکاریی سیاسی و کۆمەڵایەتی هەندێک جار ئەوەندە گەورەن کە دەسەڵاتی تاکەکەس هیچیان لەگەڵی پێناکرێ. بۆ نموونە، کۆدەتای عەبدولکەریم قاسم لە عێراق و تووڕەیی ڕۆژاوا و ئیسرائیل و شای ئێران لە سیستەمی تازە دامەزراوی کۆماری لە عێراق، ڕووداوێکی ناوچەیی و جیهانی بوو و ئاشکرایە کەسانی وەک ئەو چەندە تەبعیدییە هەژارە دەسەڵاتێکیان بەسەریەوە نەبوو، بەڵام هەر ئەم ڕووداوە و ڕووداوەکانی دواتر و هاندرانی سیاسییەکانی باشووری کوردستان لەلایەن ساواکەوە بۆ چەک بەدەستەوە گرتن دژ بە قاسم، خواستە و نەخواستە شوێنی دانایە سەر تاکی کورد نەک لە باشوور، بەڵکوو تەنانەت لە باکوور و ڕۆژهەڵاتی کوردستانیش. لە ئەنجامدا لاوانێکی زۆر، بەتایبەت لە ناوچەی موکریانەوە ڕوویان کردە باشوور. دەمگۆ و هەواڵی سەر زاری خەڵک کە بە شۆڕشی ١٤ی تەموز شادمان بوون لەلایەک، هەواڵەکانی ڕادیۆی شۆڕشیش لەلایەکی تر، هەروەها ماوەیەک دواتر، بڵاوبوونەوەی ڕۆژنامەی کوردستان لە تاران و بەرزبوونەوەی دەنگی ڕادیۆی کوردیی کرماشان، هەستی نەتەوایەتیی لە گەلێک کەس‌دا بزواند، بۆ نموونە، کەسێکی وەک من کە ئەو ساڵانە تەمەنم لە دەوروبەری ٢٠ بوو و تا ئەو دەم لەژێر کاریگەریی بیری پێشکەوتنخوازیی کاکم‌دا خۆم لە بەرەی چەپ‌دا دیتبۆوە، بەرەو مەسەلەی نەتەوایەتی کشام؛ واتە، من بێئەوەی بمەوێ و بخوازم، کەوتبوومە بەر تەوژمی گژەبایەکی بەهێز کە هەست و بیری نەتەوایەتیی کوردی بێ، بێبەشی و هەژاریی گەل و وێرانیی باری ئابووریی ناوچەکە و نەبوونی ئازادی و دێموکراسی لە ئێران و زەبروزەنگ نواندنی پۆلیس و ژاندرمەری و سپا و زیاد لە هەمووان ساواک، ڕێیان بۆ لاوێکی وەک من لە بنەماڵەیەکی هەژار و کەم‌دەست خۆش دەکرد بۆ ئەوەی بیرم تەنیا لای خۆم نەبێ و چارەنووسی خەڵک و بەرژەوەندییەکانی بخەمە پێش بەرژەوەندیی خۆمەوە. خەڵکیش لە ڕاستی‌دا هەر ئەوانە بوون کە لە دەوروبەرم بوون و مەسەلەشیان بەگشتی مەسەلەی نەتەوایەتی بوو؛ واتە کێشەی نەتەوایەتی لەو ساڵانەدا ببووە بابەتی سەرەکی لە کۆمەڵگادا و بانگەوازی لە هەر چوار لاوە دەگەیشتە گوێ.

هاوینـان کـه دەهاتمـەوه بۆکان، لەگەڵ دۆسـت و برادەری نزیکی خۆمدا باسـی سیاسـەتی ڕۆژمـان دەکـرد و کتێـب و ڕۆژنامـەی ئـەو لایانـەم بـۆ دەهێنانـەوه. هەموومـان جگـه لـه یەک کـەس که دواتر به سـاواکی دەرچـوو، دژی ڕژیم بووین. نەسـلی پێـش ئێمـه ئەوانه بوون کـه له خەباتی سـاڵانی ۱۳۳۱ و ۳۲دا بەشـداریان کردبـوو و لەلایـەن ڕژیـم یـان ئاغاکانـی بۆکانـەوه گیرابـوون و لێدرابـوون و هەڕەشـەیان لێکرابـوو و لـه ئەنجامدا ئیحتیاتکار بوون و خۆیان له کاری سیاسـی کـردن لەگـەڵ ئێمەی دەمڕووت نەدەدا، هەر بۆیەش کەڵکی زۆریان بۆ ئێمه نەبوو و جگـه لـه هەسـتی دژایەتیکـردن لەگـەڵ ڕژیم و ئاغـاوات، هیچـی واشـیان پێنەبوو بیـدەن بـه ئێمـه. به هەمان شـێوه ئێمەش چی وامـان لەباردا نەبوو نـەوەی دواتری پـێ پـەروەردەی سیاسـی بکەیـن، واتـه ئێمـه نەوەیەکـی خۆڕسـت و بێپشـتیوان بووین. مـن بەنـاوی خـوازراوەوه نامـەم بۆ هەندێـک لاوی شـارەکه وەک دوکتۆر شـێخی و چەند کەسـی دیکـه که ناویان نابـێ بهێنم، دەنووسـی و داوام لێدەکردن دوای خوێنـدن و گەڕانـەوه بـۆ بۆکان خزمەتـی هەژاران و زەحمەتکێشـان بکەن و لـه بـەرەی خەڵکدا بن و نەکەونه بـەرەی زۆرداران و ملهوڕانـەوه، بەڵام نامەکانی منیـش وەک نوشـتەی شـێخ جاری وابوو گیرا نەدەبوو و کەسـەکان لـه گەڕانەوەدا ئەوه دەرنەدەچوون که دەبووایه ببن! لەم چەشنه کارانەم زۆر دەکرد.

له تارانیش هێدی و لەسەرخۆ نەبووم و سەرم له گێچەڵی سیاسی و ئیعتیسابی نێو دانیشگا و خۆپیشاندان دەخورا؛ له کارەکان بەپەله بووم، لام وا بوو حکوومەتی شا بەو دوو خۆپیشاندانه دەڕووخێ و نامێنێ. زۆرم هات وچۆی «ئەنجومەنی فەرهەنگیی ئێران و شووڕەوی» دەکرد، چ وتاردان بووایه، چ فیلم و شتی دیکه. له ماوەی ئەو سالانەی تارانـدا بەبـێ درۆ، هیچ شـانۆگەرییەک لـه هیچ تالارێکی تاران پیشـان نەدراوه که من نەمدیتبێ.

لەبیرمـه بـه بۆنـەی چلـەی «غـوەڵامڕەزا تەختی»یـەوه لەگـەڵ چەنـد بـرادەری دیکەی کورد که جگه له «بەهائەددینی ئەدەب» ئەوانی دیکه ئێسـتا ماون، بەشـداریی خۆپیشـاندان و ڕێپێوانێکمان کرد له «ابن بابویه»ی شـەهریڕەیەوه بەرەو تاران. تا

نزیک «مەیدانی شووش»ی باشووری تاران خەڵکێکی زۆر بووین، بەڵام کە گەیشتینە نزیک مەیدانەکە هەواڵیان هێنا و گوتیان پۆلیس لەوێ ڕاوەستاون و چاوەڕوانن هێرشمان بکەنە سەر. زۆربەی هەرە زۆری خەڵکەکە کشانەوە و دەرباز بوون. ئێمە کە زۆرێکیشمان کورد بووین، ملمان پێوەنا و چووینە پێشەوە تاوەکوو کەوتینە نێو ئاڵقەی پۆلیسەوە و لەوێ لەپڕێک بە باتووم کەوتنە گیانمان. بارودۆخ شێوا و هەڵاتەهەڵات دەستی پێکرد، هەر کەس بە لایەکدا دەرچوو و ئەوی دەریشنەچوو گیرا. دووکانەکان دایانخست، من کەوتمە جۆگەی خیابانەکەوە و لەوێوە چووم بۆ گاراژێک کە خەریک بوون دەرگاکەیان دادەداوە. چەند کەسێک بووین بەسەر ئوتوبووسەکان و سەربانی گاراژدا ڕۆیشتین و لە خیابانی پەنادەستەوە خۆمان فڕێدا خوارێ. من لینگێکی کەوشەکەم لێبەجێما، بەڵام خۆم ڕزگار بووم و گەیشتمەوە ماڵێ. چەند ساڵ دوای ئەوەش کە لەسەر مەسەلەیەکی دیکە گیرام، هێشتا گیراوەکانی چلەی تەختی هەر لە زیندانەکان‌دا مابوون، دیار بوو ئێمە چاکمان نەجات ببوو!

پێشتر باسی پەرەسەندنی هەستی نەتەوایەتیی دوای شۆڕشی ئەیلوولی ١٩٦١ی باشووری کوردستانم لە نێو کۆمەڵانی خەڵکی ڕۆژهەڵاتی کوردستان‌دا کرد. لە ماوەی تەبعیدەکەمدا جارێکیان لە تاران چووم بۆ ماڵی نەمر حاجی ڕەحمانئاغای موهتەدی. ئەگەر هەڵە نەکەم، ساڵی ١٣٤٦ یان ٤٧ بوو، لە کاکم بیستبوو کە شاعیر و نووسەر و ڕووناکبیرانی کورد لە تاران هاتوچۆی ماڵی ئەوان دەکەن و شوێنێکە بۆ زاخاوادانی میشک بە هەستی کوردایەتی. منیش کە تازە سەرم لە هێلکە هێنابووە دەرێ و دەمویست سەرم لە نێو سەران‌دا بێ، چووم. وا بزانم یەکەم جار لەگەڵ خاڵم (نەمر حاجی حەمەڕەشید محەممەدیان)دا، چوومە ئەوێ و جاری دوایی هەر خۆم چووم. خاڵم لە بۆکانەوە هاتبوو و وەک ڕێزلێگرتن دەچوو بۆ ماڵی حاجی ڕەحمانئاغا، بە منیشی گوت وەرە. حاجی ڕەحمانئاغا کەسایەتییەکی بەرچاوی ناوچەکە و جێگەی ڕێزی خەڵک بوو. سەرەڕای پلەی کۆمەڵایەتییەک کە هەیبوو، زۆر خاکی و خۆمانە و لەگەڵ خەڵکدا زمانخۆش و میهرەبان بوو. دەرحەق بە

منیش گەورەیی نواند و هەواڵی خۆم و کەسوکارمی پرسی و ئەوەی چی دەکەم و چی دەخوێنم و شتی لەو چەشنە.

کاک سوارەی ئێلخانیزادەش لەوێ بوو. ئەو و کاک سەلاحی کوڕی حاجی ڕەحمانئاغا قسەیان لەگەڵ کردم و کاک سەلاح دوو یان سێ چیرۆکی کوردیی پێدام کە بەدەست نووسرابوونەوە و گوتی دوای خوێندنەوە بۆمیان بهێنەوە. ئەو متمانە پێکردنەم لەلا گەلێک گرنگ هات. ئەوان باوکم و کاکمیان دەناسی و منیشیان بینیبوو، بەڵام لەو ڕادەیەدا نەبووم کاک سەلاح باوەڕی سیاسیم پێ بکا؛ دیارە ئەودەم چەپەڵی و دەستپیسی و خەیانەت، هەروەها خەت و ڕێبازی جیاوازی حیزبی و ڕێکخراوەیی کەمتر لە ئێستا بوو و لاوێکی وەک من کە تەبعیدیش کرابوو نەدەبووایە زۆر جێگەی نیگەرانی کەسانی وەک ئەو بێ کە کاری سیاسییان دەکرد و دەبووایە باوەڕ و بۆچوونیان بەرنە نێو خەڵکەوە. هەر چۆنێک بێ، چیرۆکەکانم بردەوە ماڵێ و هەر شەوی یەکەم هەموویانم خوێندەوە، دوای هەفتەیەکیش بردمەوە بۆ کاک سەلاح. لە بیرمە یەکیان چیرۆکی «نان و فیشەک» بوو، کە دواتر زانیم هەر خۆی نووسیبووی، بەڵام ئەو دەم پێی نەگوتم نووسەرەکەی کێیە و منیش نەمپرسی، دیارە نەشدەبووایە بپرسم. چیرۆکەکان بە کوردی نووسرابوون و لە باسی خەباتی چەکدارانە و پێشمەرگایەتی و کۆمەڵگای کورددا بوون. لە بیرمە چیرۆکی نان و فیشەک بەو دوو ڕستەیە کۆتایی پێدەهات کە خانەخوێی گوندێکی کوردستان بە پێشمەرگەی میوانی خۆی دەگوت «مەترسە نانمان زۆرە!» ئەویش لە وەڵامدا دەیگوت: «مەترسە فیشەکمان زۆرە!» لە فەزای ئەو سااڵنە و بەتایبەت دوای شۆڕشی ئەیلوول، کێشەی نەتەوایەتی و مەسەلەی کورد زەین و فکری زۆرێک لە لاوانی بەخۆیەوە خەریک کردبوو و خەباتی چینایەتیی خستبووە بەر سێبەری خۆی. خەباتی چینایەتی لە کوردستانی ئەوسااڵنەدا بەشێوەیەک ئاوێتەی خەباتە نەتەوایەتییەکە ببوو، کە بە هاسانی لێی جیا نەدەکرایەوە و تەنانەت بۆ زۆر کەسان لەسەر زەمینەی ئەو بوو کە واتای عەینی پەیدا دەکرد. بە بۆچوونی ئەو دەمی خۆم کاک سەلاح زیاتر هەڵوەدای مەسەلەی نەتەوایەتیی کوردستان بوو تا کاک سوارە.

**

دواتر کاک سـوار کتێبی «سـیر تاریخ»ی گۆردن چاپڵدی پێدام که دوکتۆر ئەحمەدی بێهمەنیش تەرجەمەی فارسی کردبوو و گوتی بیخوێنەوە و مەهیڵە بابەتی ئیرتیجاعی مێشکت داگیر بکا. ئەو بەئاشکرانەیدەویست مەسەلەی میللی خەباتی دژبەدەرەبەگایەتی و سـەرمایەداری پەراوێـز بـکا؛ بـەڵام زەمانەکـە ئـەوە نەبـوو کـە ئەو دەیەویسـت و ڕووداوەکانی باشـووری کوردسـتان سـێبەرێکی وەها قورسـیان خسـتبووە سـەر فـەزای سیاسـیی ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان کـە دەرەتانـی نەفەسکێشـانی بـۆ کار و خەباتی چینایەتی تەواو بەرتەنگ و ئەستەم کردبوو.

من ئەودەم هیچ بابەتێکی تیۆریی جیددیم نە لەسـەر ناسـیۆنالیزم و نە لەسـەر سوسیالیزم نەخوێندبۆوە و وەک بڵقێکی سەرئاو سەرم هەڵدابوو، گەرچی بە تەبیعەت خۆ بەزلزان نیم، بەڵام شانازیم بەوە دەکرد کە هەڵگری بیرێکی شۆڕشگێڕانەم؛ ئەو بیـرە «شۆڕشـگێڕانە»یە مەعجوونێکی سـەیر بوو لە ناسـیۆنالیزمی کوردی و بیری چەپـی سـتالینی. کتێبـی «دربارە ناسیونالیسـم»ی سـتالینم لە کتێبخانەی مەجلیسـی شـووڕای میللـی لـە تـاران وەرگرتبـوو و هەندێکـم لێخوێندبـۆوە، هـەر ئەوەندەی وێرابـووم کتێبەکـە وەربگرم و چەنـد لاپەڕەیەکی لێبخوێنمەوە پێم وابوو شـاکارم کردووە و تەواوە، ئیتر شۆڕشگێڕێکم کەس دەسکم لە دوو ناکا! بەڵام درۆ ناکەم و بەڕاشکاوی دەڵێم هیچم لە باردا نەبوو و وەک دەهۆڵ تەنیا دەنگم هەبوو.

سـاڵانی دوای کۆدەتای ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢ سـاڵانێکی ڕەش بوون. ئێمەمانان زۆر ئـازا بووایەین دەمانتوانی گۆڤاری «سـپید و سـیاە» و «تهـران مصور» و «امید ایـران» بخوێنینـەوە کـە هەمووی لەژێـر چاوەدێریی «ڕوکنـی دوو»ی ئەرتەش و بۆ ماوەیەکیش «حکوومەت نیزامی»ی تەیموری بەختیاردا بوون و نەیاندەتوانی بستێک لـە مۆڵەتنامەیـان واوەتر بچن کە ئەوان پییاندا بوون؛ تەنانەت ئەگەریش بیانتوانیایە، ئـەوان لـە ئێمەمانان کۆڵەوارتر بـوون و هیچیان لە باردا نەبوو بتوانن پێمانی بدەن! ئەوەی شتێکی دەزانی یا گیرابوو یان ئیعدام کرابوو یان هەڵاتبووە دەرەوەی وڵات.

بارودۆخ، بەتایبەت دوای ساڵی ١٣٣٥ و دامەزرانی ساواک خراپتر بوو و ئیتر کەڵ بە موو بەند بوو؛ هەر ساڵێک و دوو ساڵ جارێک بۆ چاوەترسێی خەڵکیش بووایە دەستەیەک لاوی بەهەست و خەمخۆری گەلیان دەگرت و لە زیندانیان دەکردن.

ئێمەی پەروەردەی ئەو بارودۆخە لە شارێکی وەک بۆکان کە تەنانەت کتێبخانەیەکی گشتیی تێدا نەبوو و تاقە کتێبفرۆشەکەی کاکم بوو، ئەویش خۆی لەژێر چاوەدێریی توندوتیژی دادگای نیزامیدا هەموو ساڵێک دەبووایە جارێک و دووان بچێتە ورمێ و بە بەرتیل و پارانەوە، ڕاگەیشتن بە دۆسیەی ڕۆژنامەفرۆشییەکەی ساڵی ٣٢ی بۆ چەند مانگێک دوابخا، کە تێیدا تاوانی فرۆشتنی ڕۆژنامەی «شەهباز» و «بسوی آینده»ی حیزبی تووەدەی ئێران لەسەر شانی لاوازی قورسایەتی دەکرد و ئاغاکانی بۆکانیش ئاگری کێشەکەیان لێ خۆش دەکرد. ئێستا ئەو ڕۆژنامەفرۆشە هەژارە بەو پێشینە مەترسیدارەوە لەو بارودۆخە گشتییەی ئێران و لەو هەلومەرجی نالەبارەی بۆکاندا دەیتوانی چ کەرەسەیەکی خوێندنەوە و بیرکردنەوە و تێگەیشتنی سیاسەت و کۆمەڵناسی لە بەردەستی مێرمندان و لاوێکی تازەپێگەیشتووی شارەکە و یەکیان من، دابنێ، خوێنەر دەبێ خۆی بزانێ! باشترین کتێبێک کە ئێمەمانان دەمانتوانی بیخوێنینەوە کتێبەکانی سادقی هیدایەت و چووبەک و بوزورگی عەلەوی بوون و ئەگەر زۆر ئازا بووایەین دەمانتوانی مێژووی ویل دۆرانت و ڕۆمانەکانی تۆلستۆی و داستایۆفسکی و چیخۆف بخوێنینەوە. لە بەرانبەر ئەو چەند کتێبە بەسوودەدا، سەدان کتێبی لاواز و کەمبایەخی نووسەران و وەرگێڕانی مۆڵەت پێدراوی ڕژیم هەبوون کە ڕاست و چەپ دەگەیشتنە دەستی خەڵک.

با نموونەیەک بهێنمەوە. لە پۆلی چوار تا شەشی سەرەتاییدا لە بۆکان، جارێکیان کتێبیان بە خەڵات دەدایە قوتابیانی پلەی یەکەم تا سێهەم. کتێبەکە چی بووبێ باشە؟ کتێبی «زندگانی من» کە حکوومەت نیزامیی شاپووری بەختیار و دەزگا شۆفارییەکانی ڕۆژاوا بەناوی ئەبولقاسمی لاهووتییەوە چاپیان کردبوو و ئێستا دەزانین کە سەرتاپای درۆ و هەڵبەستراوی دەستی ئەوان بوو و نە لاهووتیی هەژار لێی ئاگادار بوو و نە خوێنەری ساویلکەی ئەو دەمانە لە ژینگەی ئێران و کوردستانی

دوای کۆدەتای ٢٨ی گەلاوێژدا ڕاستییەکەی بۆ دەردەکەوت! ئەوە نموونەیەک بوو لە سەرچاوەی زانیاریی ئێمەمانان لە سەردەمی ڕەشی پەهلەوییەکان‌دا.

کار و خەباتی سیاسی و هەوڵدان بۆ گۆڕینی بارودۆخ بەبێ بنەمایەکی زانستی و تیۆریک‌نەگونجاوە وئەگەریش‌گونجاوبێ‌مەترسیی‌هەڵە ولەڕێ‌لادان وهەڵخلیسکانی زۆرە. نەسلی ئێمە نەسلێکی خۆڕست و بێ‌دەرەتان بوو. دیارە گەلێک پێشینەی خەبات و سیاسەت لە ڕابردووی دوور و نزیکی ناوچەکەدا هەبوو کە یارمەتیی دەداین و لەوەش زیاتر، خەڵکەکە بوون کە دژایەتیی ڕژیمیان دەکرد و ڕێزیان لە خەڵکانی دژبەری ڕژیم دەگرت. هەر ئەوە بەتەنیا دەیتوانی هاندەری ئێمە بێ بۆ هەڵبژاردن و درێژەدانی ئەم ڕێگایە. نەبوونی ئازادی و هەڵاواردن و جیاوازی دانان و زوڵم و زۆری مەئموورانی ڕژیم و هەژاری و نەداری و بێکاری و دەیان ناتەواویی نێو کۆمەڵگاکە هەموو پێکەوە، ڕێخۆشکەری ئەو ڕێبازە بوون کە ئێمەی لەسەر بووین، بەڵام لەلایەکی دیکەوە، سەرچاوەی زانیاریمان لەچاو ئەمڕۆ گەلێک کەم بوو. دیارە تەلەفیزیۆن و ئینترنێت لە ئارادا نەبوون، ڕادیۆش ڕادیۆی دەسەڵات بوو و ڕادیۆی ئۆپۆزیسیۆن ئەگەریش هەبووایە تەمەنی کورت و دەست پێڕاگەیشتنی زەحمەت بوو. ڕادیۆی «پەیکی ئێران» شەوانە نیوسەعات یان سەعاتێکی بەرنامەی کوردی هەبوو، ڕادیۆی «دەنگی کوردستان»ی شۆڕشی ئەیلوول بەهۆی ئەو پارازیتەوە کە دەخرایە سەری کەڵکی گوێ بۆ ڕاگرتنی نەمابوو و بۆ نموونە دەبوو دەستت بە کلکی ڕادیۆکەوە بێ و هەر دوو سێ چرکە جارێک شوێنەکەی بگۆڕی و لە دەست پارازیتی «هانی هانی» لەمڵا بۆ ئەوڵا ڕابکەی!

تەنانەت کاتێ چووبووم بۆ تاران و لە زانکۆی ئەدەبیش دەرسم دەخوێند، مەودای فێربوونی کار و شێوازی سیاسی وەها بەرتەنگ بوو کە منی بێ‌دەسەڵات هیچم بۆ نەدەکرا. مامۆستاکان تاکوتەرایەک نەبێ یان مێشکی کۆنیان هەبوو یان هیچیان نەدەزانی. مامۆستای مێژووی هاوچەرخمان کابرایەکی دەبەنگ بوو لە هەموو ئیمتیحانێک‌دا یەک لە پرسیارەکانی ئەوە بوو گرنگترین سەرچاوەی مێژووی هاوچەرخی ئێران کامەیە؟ وەڵام دەبووایە ئەوە بێ: کتێبی «مأموریت برای وطنم»ی

محمدرضـا شـا! دوکتـۆر ئاریان‌پوورێک بوو که شـتی دەزانی، ئەویشـیان ناردبوو لـه دانیشـکەدەی ئیلاهیـات دەرس بڵێتـەوە! دوکتۆر ڕەعدی ئازەرەخشـی هەبوو که جارێکیش لەگەڵ برادەرێکی سنەیی چوومە ماڵیان، بەڵام له هەفتەدا تاقە یەک سەعات دەهاتـه زانکۆی ئەدەبیات. دوکتۆر شـەفیعی کەدکەنی هەندێک جێگەی دڵخۆشـیمان بوو. بابەتێکم لەسەر لاهووتیی کرماشانی بۆ نووسی، پاشان که نووسراوی هەموو خوێندکارەکانـی دایـەوە دەسـتیان، هی منی نەهێنابۆوە. دواتـر دووبەدوو پێی گوتم ئەوەی تۆ نەدەکرا بیهێنمەوە نێو زانکۆ، له تڕۆمبیلەکەمدایە وەرە با بچین بتدەمەوە. چووینە لای تڕۆمبیلەکەی له خیابانی تەختی جەمشـید، لەوێ پێیدامەوە و هیچیشـی لەسەر نەنووسیبوو، تەنیا به قسە هەندێک ناتەواویی کارەکەی پێگوتم.

کتێب و چاپەمەنی دەورەییش لەژێر چاوەدێریی تووندوتیژی حکوومەتدا بوون و تەنیا جاروبارە هەندێک بابەتی باش بڵاو دەکرانەوە، ئەویش هەر ئەوەندەی ساواک بەخەبـەر بهاتایـە، پێشـی پێدەگرتـن. پێوەندگرتـن لەگەڵ باشـووری کوردسـتانیش شتێکی نەگونجاو بوو و نەدەکرا لەوێوە چوار کتێب و ڕۆژنامە بهێنی و بیخوێنیەوە، بشهاتبایە نێوەرۆکی ئوسوولییان نەبوو و ئەوانیش لەژێر چاوەدێرییەکی تووندوتیژی حکوومەتەکانی ئەوێدا دەیاننالاند.

لـه هەڵومەرجێکـی ئەوتـۆدا ئێمـه زیاتـر گیایەکـی خۆڕسـت بووین، که لەسـەر عەرزێکـی ڕەق ڕوابووییـن و گەرچی له ئاووهەوایەکی لەبار کەڵکمان وەردەگرت که ژینگەی سیاسیی کوردستان بێ، بەڵام له ڕاستیدا ڕەگمان بۆ دانەدەکوترا و فارس گوتەنـی «سـطحی» بووین و هەر ئەوەندەش که دەزگا جاسووسـییەکان بیانزانیبایە کەوتووینەتە شـوێن کڵاوی لار و خەریکی سیاسـەتین، به هەموو شێوەیەک دژمان دەوەسـتان، لـه بانـگ کردنی سـاواک و هەڕەشـه لێکردنـەوە تا تەبعیـد و گرتن و ئەشکەنجه و لەسەر ئیشوکار وەلانران و ئازاری کەسوکار، تەنانەت ئیعدامیش.

من که سەیری خۆم دەکەم و ئاوڕ لەو ڕۆژانە دەدەمەوە بەزەییم بەخۆمدا دێ. نەمامێکی بێڕیشـەی ئەوتۆ که به شـنەی هەر بایەک به لایەکدا دەچەمییەوە، چۆن بەرگەی ئەو هەموو گژەبایەی گرت و لەسەر پێ مایەوە! کەرەسەیەکی کاڵوکرچ که له

بارودۆخێکی مرۆڤانە و ئازاددا دەیتوانی کەڵکی بۆ خۆی و بۆ خەڵک هەردووکیان هەبێ، چۆن ئەو شتە سەیروسەمەرەیەی لێ دروست بوو کە ئێستای من بێ و هەتا ویستی خۆی بناسێ هەر لە ٢٠ ساڵی‌دا خۆی لە ئاوارەیی و تەبعید و زیندان و هەڵاتەهەڵات و خۆشاردنەوەدابینی بێئەوەی‌لەڕاستەقینەی‌دیاردەکان‌تێگەیشتبێ ولەڕووی‌زانیاری‌و ئاگایی و وشیارییەوە ڕێبازی بۆخۆی هەڵبژاردبێ. من و بنەماڵەکەمان چۆن بووینە قوربانیی ئەو بارودۆخە؟ منێک کە دەمتوانی لە ڕێگەی خوێندنەوە بگەمە شوێنێک و سوودێکم بۆ خۆم و خەڵک هەبێ، چۆن لەو گێژاوە کەوتم و وەک پەڕەکایەک بەملا و ئەولادا درام! لە تەبعیدەوە بۆ زیندان و لەسەرکار لابران و حیزبایەتی و ژیانی نهێنی و ئاوارەیی و ئێستاش نەخۆش و کەلەلا لە غەریبی و لاوازی‌دا.

دەزانم گەلێک کەس هەبوون دەیان قات لە من خراپتریان بەسەرهات، هیچ نەبێ من درەنگتر خۆم دۆزییەوە و بەگوێرەی توانا ڕێبازێکم بۆ خۆم هەڵبژارد، واتە کورد گوتەنی «پشت لە دۆست و ڕوو لە دوژمن» هەڵاتم و هاتمە ئەم لایانە، بەڵام ئەوانەی وا شەهید بوون چی؟ بنەماڵەی ئەوان چی؟ ئەو دەستەگوڵانەی وا بە دەست شا و خومەینییەوە پەڕپەڕ بوون و ئەوانەی وا ئێستا لە زیندانی زیندانبانە پیاوخۆرەکانی «ئیسلامی عەزیز»دا هەموو ڕۆژێک چاوەڕوانی ئیعدامن، چی؟ ئەوانەی وا ماڵ و دووکانیان سووتێنرا چی؟ هەر لەو بۆکانەی وا منی لێبووم، لە ماوەی کەمتر لە سی ساڵی تەمەنی نگریسی کۆماری ئیسلامی‌دا چەندسەد پێشمەرگەی حیزبی دێموکرات شەهیدی دەستی مەلاکان بوون، ئیتر کۆمەڵە و ڕێکخراوەکانی دیکە هیچ و خەڵکی ئاسایی هیچ و ماڵی وێران‌بوو هیچ و دووکانی سووتاو هیچ و ئابووریی نشوستەهێناوی ناوچەکەش هیچ!

من ئێستا لەوەی کردوومە پەشیمان نیم؛ بەڵام پێم خۆشە بزانم لەکوێ‌دا هەڵەم کردووە و بە لاڕێ‌دا ڕۆیشتووم بۆ ئەوەی دەرسێک بێ بۆ نەوەی داهاتووی وڵاتەکەم. کورەکەم ئێستا تەمەنی ٢٢ ساڵە. هیچ هەوڵم نەداوە بیکەمە سیاسی و حیزبی، بەڵام هەوڵم داوە ڕێگاناس و داودۆزەرەوە و لێزان بێ؛ لەجیاتی «چەباید کرد؟»ی لێنین میژووی فەلسەفەی ڕۆژاوای «بێرتراند ڕاسێل» و کتێبی

«کریستۆفێرهیچنز»م پێناساندووه. دەمەوێ بە عەقڵ و تێگەیشتوویی ڕێبازی دواڕۆژی بدۆزێتەوە نەک بە ئیحساسات، بەڵام ئەم کارەم لێرە و لە نێو سیستەمی سوسیال دێموکراتی ڕۆژاوای ئوروپادا بۆ گونجاو بووە کە تێیدا تاکەکەس تا ڕادەیەک دەتوانێ ئازادیی هەڵبژاردنی ڕێگای هەبێ و گوشاری دەوروبەر ئەوەندە نین کە بە هاسانی چەواشەی بکەن و لە گرێژەنەی بەرن. ئایا ئەوە هەمان ئەو ڕێگەیە بوو کە دەبووایە منیش لەو تەمەنەی ئەودا هەڵمبژاردایە؟ دڵنیا نیم وەڵامی پرسیارەکە ئەرێ بێ. بارودۆخی ٥٠ ساڵ پێش ئێستا لە کۆمەڵگای کوردستاندا جیاوازییەکی ئەوەندە زۆری لەگەڵ ئەمڕۆی ژیانی لەندەن هەیە کە پێویست بە گوتن ناکا. ئایا منی بە بەرپرسایەتی ڕاهاتووی نێو بنەماڵەیەکی سیاسی دەمتوانی لەو بارودۆخە زەمانی و مەکانییەدا شتێکی دیکە بم؟ هەموو پرسیارەکەی منیش ئەوەیە: بە کام هێزەوە دەمتوانی لەو گێژاوە بەتەوژمە سیاسییە لابدەم کە تێیکەوتم؟ چی دەیتوانی بەرگرم بێ لەوەی کە بۆی چووم و بەرەو لایەنێکی دیکەم بەرێ؟ مرۆڤ دەسکردی ژینگە و دەروبەری خۆیەتی و لە حەوزێکی بچووکدا نەهەنگ پەروەردە نابێ. من ئەو ماسییە بچووکە بووم کە بەرەو دەریا دەئاژوام، بەڵام پێش ئەوەی بگەمێ، کاڵەدڕاو و هیچ پێنەبڕاو کەوتمە قوژبنێک و دانیشتم. ئەوە ئەگەر بۆ من کۆتایی ڕێگا بێ، بۆ ڕێبوارانی دوای من وا نییە. ئاواتی بە دەریا گەیشتن ئەمڕۆ لە جاران بەتینترە و ئاسۆی ئەو بە دەریا گەیشتنەش لە جاران نزیکترە. ئەوە بەشێکە لە شێعرێکی خۆم کە ناکرێ هەمووی بڵاوبکەمەوە:

بەڵام کاکە، سەری کووپە سڵامەت
ئەگەر هات و شکابێ ئیستیکانێک
گەلە و ڕەنج و خەبات و ئیستیقامەت
ئەگەرچی ڕێگە ون کا، ڕێنەزانێک

ئەنجامی قسە، ساڵانی تەبعیدی من درێژەیان کێشا و گەیشتە هەشت ساڵ. پێش ئەوەش کە ماوەیان کۆتایی پێ بێ و بگەڕێمەوە کوردستان، گیرام و خرامە

زیندانەوە، لە قوڵکێکەوە کەوتمە چاڵەوە!

پێش ئەوەی کۆتایی بە باسەکە بهێنم، با هەڵەیەک ڕاست بکەمەوە. بۆ ئەوەی ناوی تەبعیدییەکانی ساڵی ۱۳۴۴ی موکریان لێرەدا بنووسم پەیوەندیم بە ڕێزدار «هاشمی کەریمی»یەوە گرت. کاک هاشم بیرەوەرییەکی باشی هەیە و هەندێک مەسەلەی بۆ ڕوونکردمەوە کە دەبێ بە سپاسی زۆرەوە لێرەدا ڕایانبگەیەنم. ئەوە قسەکانی کاک هاشمن:

تەبعیدییەکانی ساڵی ۱۳۴۴ی ناوچەی موکریان سەرجەم ۳۰ کەس بوون. ساڵی پێشتریش ۶ کەس لە بانەوە تەبعیدی شارەکانی لوڕستان کرابوون. ئەو ۶ کەسەی ساڵی ۱۳۴۳ی بانە، بریتی بوون لە: محەممەدئەمین مەجیدیان، محەممەد قادریان، محەممەدساڵح خەندانی، محەممەد ئیقدامی و... ئەحمەدی.

لە تەبعیدییەکانی ساڵی ۱۳۴۴یش چوار کەسیان بانەیی بوون: ڕەئووف تەوەککولی (شەهری‌ڕەی)؛ ساڵح خوسرەوزادە (خومەین)؛ محەممەد ئەحمەدی نەمشیر (وەرامین؟)؛ هاشم کەریمی (تەفریش). لە سەقز یەک کەس: نەسرووڵڵا تاهیری (؟)؛ لە بۆکان سێ کەس محەممەد ئەشعەری (دلیجان)، عەبدولواحید سەعیدی (قەزوێن) و ئەنوەری سوڵتانی (ئەراک، دیارە من ئەو دەم لە پەروەردەی سەقز بووم نەک لە بۆکان)؛ لە سەردەشت دوو برا: مستەفا تەوحیدی (کاشان) و فایق تەوحیدی (تەفریش)؛ لە مەهاباد، ئەوانەی لە بیرم مابێتن، محەممەد ڕەیانی (قەزوێن)، ... فەهمی (قەزوێن)، سەید محەممەد کولیجی (قەزوێن)، سادق شەرەفکەندی (ئەراک)، عەدوول خەڕازی (قەزوێن؟)... هووەیدا (خەڵکی گێڵان، تەفریش)، عەباس بلووریان (خومەین)...

بە وتەی کاک هاشم، ئەو خۆی لەگەڵ دەستەی ساڵی ۱۳۴۴ بووە نەک ساڵی پێشتر. شەش کەسەکەی ساڵی ۱۳۴۳ی بانەش بۆ ماوەی شەش مانگێک چووبوونە باشووری کوردستان و لەگەڵ حیزبی دێموکرات کەوتبوون، ئینجا دوای کێشە و هەرای نێو باڵەکانی حیزب، گەڕابوونەوە ئێران و خۆیان تەحویل دابۆوە، ئیتر ناردبوویانن ناوچەی لوڕستان و لە شاری وەک ئەزنا و... دامەزرابوون.

بیرەوەرییەکانم لە زیندانی شادا

دوورخرانەوەم لە کوردستان (ساڵی ۱۳۴۴)، عاقیبەت بەخێر نەبوو لەبەروەی هێشتا ئیجازەی گەڕانەوەی کوردستانم پێنەدرابوو، ئەمجار لە زیندانیان توند کردم و دوای دوو ساڵ و چەند مانگێک کە بەریاندام، بەگوێرەی قەراری دادگای نیزامی، بەتەواوەتی لەسەر ئیشوکاری مامۆستاییش وەلانرام! چەند سزای قورسی یەک لە دوای یەک بۆ لاوێکی تازەپێگەیشتوو، تەنیا بە تاوانی خوێندنەوەی کتێب و بێ هیچ پەیوەندییەکی رێکخراوەیی یان هەڵسووڕاوییەکی چەکدارانە. بە قەولی نازم حیکمەت: «بو مملکت بیزیم!» ئەوەیە وڵاتەکەمان.

لێرەدا بەکورتی باسی گیران و زیندان و ئەشکەنجە و دادگا و «میللی کێشان»،[1] واتە ماوەی زیادەی زیندانی دوای تەواو بوونی ساڵانی مەحکوومییەت هەتا کاتی ئازادی خۆم دەکەم، ئامانجیشم ئەوە نییە کای کۆن بە با بکەم یا بەو شێوەیەی وا ئێستا لە نێو کورددا بۆتە باو، بە ڕاست و بە درۆ، ئازایەتیی خۆم بسەلمێنم و منمنمنمی پێ بکەم؛ بەڵکوو دەمەوێ خۆم بکوتم، هەڵەکانم دەربخەم و چەوتییەکانم بۆ خەڵک ڕوون بکەمەوە بۆ ئەوەی ڕۆڵەی دواڕۆژی گەلەکەمان بە خۆراکی خۆهەڵکێشان پەروەردە نەبێ و لەوە گرنگتر، لە کار و هەڵسووڕانی سیاسیدا هەوڵ بدا یەکەم خۆی و تواناکانی هەڵسەنگێنێ، دووهەم دوژمن وەک هەیە بناسێ، سێهەم ڕێبازێک کە دەیگرێتە بەر بزانێ بۆ کوێ دەچێ و ئەوەی لە کۆتاییدا دەگاتە دەروازەی سەوزی بەختەوەری و سەروەریی گەلەکەی یا وەکوو دیوارێکە و سەری لێدەدرێ. لە هیچ شوێنێکی قسەکانمدا هیچ شتێک ناڵێم و نانووسم کە وا نەبووبێ، جا بە چاک یان بە خراپ، لە بەرژەوەندیی خۆمدا یان بە زیانی خۆم. ئەوە بەڵێنە و لەسەری دەوەستم. لە گێڕانەوەی ڕووداوەکانیشدا ئەگەر بابەتێکی خۆش یان ناخۆش هەبێ هەردووکیان دەنووسم و نامەوێ ڕواڵەتی قارەمانێکی

---

۱. میللیکێشان، زاراوەیەکی تەنز بوو کە زیندانی سازیان کردبوو، دەنا قۆناخێک بەو ناوە هەر نەبوو.

شـێرکرۆژی مرچومـۆڕ و جیـددی بەخۆمـەوە بگرم و وای پیشـان بـدەم کە فاتحی قزڵقەڵا و ئێڤین بووم! بەکورتی، هەر چۆنێک بووم، وای دەنووسم.

ڕۆژێکـی پاییـزی سـاڵی ١٣٥٢/ ١٩٧٣ بـوو. دەبیـری دەبیرسـتانێک بـووم لـە باشـووری تـاران (ناحیـە ١٣). نـاوی دەبیرسـتانەکەم لـە بیـر نییە، بـەڵام دەزانم لە شـوێنێک بـوو بەنـاوی چواڕڕێـی وەلیعەهد لە جـادەی قەدیمی کـەرەج (جیاوازە لە چواڕڕێـی وەلیعەهـدی خیابانـی شـاهڕەزا و پەهلەویـی نێوەڕاسـتی تـاران). زەنگی پشووی نێوان دوو دەرس لێدرابوو و من وەک دەبیرەکانی دیکە لە ژووری مودیر، کـە ژووریێکـی زەبـەلاح بـوو، دانیشـتبووم و لەگـەڵ دەبیرێکی خەڵکـی خورماوا کە پێکەوە دۆسـت بووین و هاتوچۆی ماڵمان هەبوو، خەریکی قسـەکردن بووم. لەپڕ هەسـتم کـرد ژوورەکە بێدەنـگ بوو و یەک لە هاوکارەکانم بانگی منی کرد. سـەرم هەڵێنا، هەموو مات و بێدەنگ سـەیری دوو کەسـیان دەکرد کە بە جلی ئاسـایییەوە لە بەردەرگا، لەوسەری ژوورەکە وەستابوون. یەکیان بانگی کردم. فیکەی خۆم زوو ناسـییەوە و زانیـم ئـەم ملۆزمانە بۆچی هاتوون! چووم بـۆ لایان. یەکیان گوتی: من ئەفسـەری پۆلیسـم، بۆ وەڵامی چەند پرسـیار لەگەڵمان وەرە دەرەوە. گوتم: باشـە، بـەڵام دەکـرێ خواحافیـزی لـە مودیر بکـەم؟ گوتی: بەڵـێ. گەڕامـەوە دواوە بۆ ئەو سـەری ژوورەکـە و لای مێـزی مودیـر. ژوورەکە زۆر گەورە و درێـژ بوو. بە دەم ڕێگاوە بۆ لای مودیر، سێچوار پەڕە کاغەزی نووسراوم پێبوو شێعر و یادداشتی کوردییـان لەسـەر نووسـرابوو، خێرایـەک دەسـتم برد بە هەسـتێکەوە لـە گیرفانی باغەڵـم دەرمهێنان و هەر گەیشـتمە بـەر دەم مێزی مودیر،[1] هەندێک نوشـتامەوە و بەدەم خواحافیزی کردنەوە کاغەزەکانم خستە ژێر پایەی ئەو پەرچەمی ئێرانەی وا لەسـەر مێزەکە دانرابوو، ئینجا گەڕامەوە دواوە و چوومەوە بۆ لای دەرگا. کابراکان

١. مودیرەکەمـان، کـە بەداخەوە ناویم لە بیـر نەماوە، خەڵکی مازندەران و تا بڵێی مرۆڤێکی بـاش بـوو. برادەرێـک دەیگوت دەیان جار باسـی تـۆی لای من کـردووە و گوتوویەتی پێم خۆشـە کاتێ لە زیندان هاتەدەر ببینم، بەڵام بەداخەوە یەکدوو سـاڵ دوای ئەم ڕووداوەی گیرانی من خانەنشین کرا و ئیتر بۆم نەدۆزرایەوە، چەند ساڵ دوای ئەویش هەواڵی مردنیم ژنەفت. یادی بەخێر بێ، چ مرۆڤێکی باش بوو.

لەوێ وەستابوون و چاوەڕوانم بوون. لام وا نییە هەستیان بە کارەکەی من کرد. لە حەوشـی دەبیرسـتان چووینەدەرێ. ماشـێنێکی پەیکانیان پێبوو. چوار کەس بوون: ئەفسـەرەکە کـە وێدەچـوو بەرپرسـی ئەوانی دیکە بـێ، شـۆفیری پەیکانەکە و دوو کەس کە منیان لە پشـتەوە لە نێوان خۆیان دانا و وەڕێکەوتین. لە ڕێگا قسـەیەکی کەم کرا و تەنیا ئەفسەرەکە لێی پرسیم ماڵت ئا لەم شوێنەیە؟ ئەدرەسی ماڵەکەمیان پێبوو. گوتم نا، لەوێ ڕۆیشتووم و لە فلانە شوێن دەژیم.

مەسەلەی ماڵ ئەوە بوو کە من لەگەڵ دوو برادەری خۆمدا دەژیام، بەڵام هاتوچۆی ماڵی دوو برادەری دیکەشم دەکرد کە ژوورێکی بەتاڵیان هەبوو و من بۆ ماوەی چەند شەوی پێش ئەو ڕۆژە لەگەڵ کاک ئەحمەدی سامبەگی کە لە بۆکانەوە هاتبوو و میوانی من بوو، لەو ماڵەدا دەژیاین، هیچ کلیلی ماڵەکەشم پێنەبوو! ماڵی یەکەم، کتێب و نامیلکە و کاغەزوماغەزی زۆری لێبوو، بەڵام ئەوی دووهەمیان هیچی لێنەبوو! بەو شێوەیە خۆم پەڕاندەوە و نەمهێشـت بمبەن بۆ لای کتێب و کاغەزەکانم، کابرای ئەفسـەریش پرکێشیی نەکرد و تەنیا گوتی لە کەیەوە لەوێ نەماوی؟ گوتم هەفتەیەک دەبێ.

چوویـن بـۆ ماڵـی دووهەم. لـە دەرگامان دا، ژنێک لێی کردینـەوە کە هاتوچۆی یـەک لـەو برادەرانـەی دەکـرد. کابرای ئەفسـەر دەسـبەجێ گوتی «چریـک خانم باز ندیـدە بودیـم!» ئـای گوتم قوڕم بەسـەر، منیان بە چریک دانـاوە. چووینە ژوورەوە. ژوورەکـە گـەڕان هیچـی وای لێنەبـوو جگە لە نوێن و پێخەو. تـا ئەو دەمە گیرفانم نەگەڕابـوون. گوتـم دەتوانم بچـم بۆ توالێت؟ گوتیان بچۆ. دیار بوو زۆر سـەختیان لێنەدەگرتـم. لەوێـش یەکدووکاغـەزم دڕاند و بە ئـاوەدادا و هاتمـەوە لایان. تەنیا کاغەزێکیان لە ژوورەکەدا دییەوە کە شـەوی پێشـتر بۆ کاک ئەحمەدی سـامبەگیم نووسـیبوو. ئەحمـەد یـادی بەخێـر بێ بڕیـار بوو سـەعات ٧ی ئێـوارەی ئەو ڕۆژە بگەڕێتەوە ماڵێ پێکەوە بچین بۆ عارەقخواردنەوە. هەر وەستام و نەهاتەوە، دوای سـەعات نۆی شـەو چووم لە خوارەوە سـاندویچێک بکڕم بیخۆم، ئەو یادداشتەشـم بـە تووڕەییەوە نووسـی و بەجێمهێشـت بۆ ئەحمـەد کە ئەگەر هاتەوە ڕاوەسـتێ تـا دەگەڕێمـەوە. نووسـیبووم: «ئەحمەدئاغـای... گوشـاد، هـەر چـاوەڕوان بـووم و

نەهاتییەوە، ئیتر برسیم بوو، چووم ساندویچێک بخۆم، ڕاوەستە تا دەگەڕێمەوە!» کابرای ئەفسەر کاغەزەکەی خوێندەوە و گوتی ئەو ئەحمەدئاغای... گوشادە کێیە؟ گوتم میوانمە ئێستا چۆتە دەرەوە. ئیتر لەسەری نەڕۆیشت. ماڵپشکنین تەواو بوو و بێئەوەی سەر بە ژووری هیچکام لە برادەرەکانمدا بکەن، لە ماڵ چووینە دەرەوە.

لە ڕێگا بە هەمان شێوەی پێشوو دانیشتینەوە. ئەمجار ئەفسەرەکە گوتی گیرفانی بگەڕێن. گەڕان. چەند لاپەڕە کاغەزی تێدا بوو هەر شێعر و هەڵبژێرراوی کتێب و گۆڤارە فارسییەکان بوون و بایەخێکی سیاسیی ئەوتۆیان نەبوو. سەیرێکی کردن، پاشان دڕاندنی و لە شووشەی ماشێنەکەوە فڕێیدانە دەرەوە. زۆرم پێ سەیر بوو. گەرچی شتێکی گرنگ نەبوون، بەڵام لە کتێب و وتاری کۆمەڵایەتی و سیاسیم دەرهێنابوون بۆ ئەوە دەبوون لێم بپرسرێ ئەم شێعرە یان ئەم ڕستەیە چییە و لەکوێوە هاتووە؟ بەڵام کابرا نەک هەر هیچی نەگوت، فڕێشیدان! باشە ئێستا کە بیر لەو ڕۆژە دەکەمەوە باوەڕ کردنی بۆم زەحمەتە، تەنیا شتێک وەک هۆکاری ئەم کارە بە زەینمدا دێ ئەوەیە کە ئەفسەرەکە کورد بووبێ و ویستبێتی یارمەتییەکم بدا، دەنا عەقڵم پێی ناشکێ بۆچی ئەوەندە سەهلی لێگرتم لە کاتێکدا لەنێو زیندانەکەدا وا نەبوو و دەیانویست موو لە ماست بکێشن و بەسەر هیچ شتێکمەوە نەدەچوون. دەزانم گرتن و بردنە زیندان بەدەست شارەبانی و پۆلیس بوو، بەڵام بازجوویی، واتە لێپرسینەوەی کێشەی سیاسی ئەرکی ساواک بوو.

هەر چۆنێک بێ لە دەوروبەری مەیدانی ۲۴ی ئیسفەند (ئینقلابی ئێستا)وە وەڕێکەوتین و بەرەو ناوەندی تاران، واتە تۆپخانە ڕۆیشتین. شارەبانی کوڵل و «کمیتە ضد خرابکاری» لە باکووری ڕۆژاوای تۆپخانە هەڵکەوتبوو. لە نیوەی ڕێگا بەدواوە گوتیان سەرت دانەوێنە و سەیری دەرەوە مەکە. وام کرد، بەڵام بە هەست دەمزانی بەرەو کوێ دەچن. شەقامەکانی تارانم وەک بەری دەستم دەناسی، بەتایبەت لەو شوێنانەدا.

گەیشتینە کومیتەی زیددی خراپکاری. جلوبەرگیان پێ داکەندم و بەرگی زیندانیان لەبەر کردم، ئەفسەرەکە کاغەزی «ئەحمەدئاغا»شی تەحویلی کومیتە دا،

ئەوانیش خستیانە سەر جلوبەرگەکەم، بەڵام پرسییان ئەو ئەحمەدئاغای... گوشادە کێیە؟ گوتم برادەرمە!

تا ئێرە جێگای خۆشی حیکایەتەکە بوو، بەڵام دواتری وا نەبوو. ڕاست بردیانمە ژوورێکی تاکەکەسییەوە و دوای چەند خولەکێکی کەم، نیگابانێک هاتە شوێنم، چاوی بەستم، وەپێشم کەوت و دەست لەسەر شانی خۆی بردمییە ژووری «بازجوویی»، واتە شوێنی لێپرسینەوە. لەوێ چاویان کردمەوە. بازجووەکەم کە دواتر زانیم ناوی «ئارەش»[1] بوو لە تیمی ڕەسوولّی، کورێکی گەنج کە تازە لە سپای دانیش گەڕابۆوە. کاغەزێکی نایە بەردەمم: «تۆ بۆ ئێمە ناسراوی... سەبارەت بە هەڵسوکەوتی سیاسی و دژی ئینقلابیی خۆت و ئەو نامیلکانەی وا خوێندووتنەوە زانیاریمان بدەیە.» منیش دەستم کرد بە نووسین: مامۆستام، لە زانکۆی ئەدەبیی زانستگەی تاران مێژووم خوێندووە... ئینجا ناوی ئەو نامیلکە دەرسییانەشم نووسی وا لە زانکۆ خوێندبوومن.

دوای ماوەیەک هات، سەیرێکی کرد و لەپڕ زللەیەکی توندی لە پەنا گوێچکەم دا. چوارپێنج جنێوی ناخۆشیشی پێدام و گوتی: منداڵ فریو دەدەی؟ کاری دژی ئەمنییەتی و نامیلکەی قاچاغ دەڵێم نەک ئەو تڕەهاتەی تۆ نووسیوتە، بنووسە با پێستت نەگرووم! ئەوەی گوت و ڕۆیشت. من دووسێ نامیلکەی دیکەم لە هەمان چەشن لێ زیاد کرد و ڕاوەستام. کابرا هاتەوە و سەیرێکی کرد و گوتی هەستە سەر پێ! چەند زللەی لێدام ئینجا گوتی ڕاکشێ و لاقت بەرز بکەوە. بە قامچی بەربووە گیانم. زۆری لێدام و منیش هەر هاوارم دەکرد و دەمگوت: ئاخر نووسیومە، چی دیکە بنووسم؟ سوێندم دەخوارد و دەمگوت: هیچی دیکەم نەخوێندۆتەوە. دوای هەندێک لێدان لەسەرکورسییەکەی دانامەوەو گوتی: عاقڵ دەبی؟ دەنووسی؟ گوتم: ئاخر هیچم نییە بینووسم. بانگی نیگابانی کرد و گوتی: بیبەن بۆ «اطاق تمشیت»، واتە ئەو ژوورەی وا تایبەت بە ئەشکەنجە کردن بوو.

---

۱. دوای شۆڕشی ساڵی ۱۳۵۷ ئارەشیان لەگەڵ «تهرانی»ی سەربازجوو پێکەوە ئیعدام کرد.

دوو کەس هاتن چاویان بەستم و بە شەلەشەل لە ژوورەکە بردیانمە دەرەوە. بۆ ترساندنی زیاتر، کردیانە قوولەقوول و هەراهەرایەک هەر مەپرسە: سەرت دانەوێنە، سەرت دانەوێنە! بە ڕاستدا و بەچەپ دا! تاکوو لە ژوورێک چووینە ژوورەوە و لەسەر کورسییەکی ئاسنیان دانام کە دواتر زانیم پێی دەگوترا «ئاپۆلۆ» ! کورسییەکە دوو دەسکی ئاسنی هەبوو، پەنجەی هەر دوو دەستمیان خستە نێوان شتێکی ئاسن وەک قفڵوبەند، کە لەلای سەرەوە جەڕەبابە دەدرا. ڕادەی توندکردنەکەی بەدەست خۆیان بوو. دەستم توند لەوێ قایم کرا بە چەشنێک کە جوولەی لێبڕا. ئەگەر بمویستایە بیجوولێنم ئازارێکی زۆری دەبوو و لەوانە بوو کون بێ. کورسییەکە بە شێوەیەک دروستکرابوو کە لاق لە سەری شۆڕ نەدەبۆوە، واتە ڕادەکشا. لەسەر هەر دوو لاقیش، لە نێوان قولاپە و کەشکەژنۆدا، هەمان قفڵوبەند دانرابوو، کە لاقیان پێ جەڕەبابە دەدا. ڕادەی توند کردنی ئەویش بەدەست خۆیان بوو. لاقیشم لەو دەزگا ئاسنە توند کرا. کلاوخوودێکی قوولیان لە سەر کردم. لام وابوو بۆ ئەوەیە کاتێ هاوار دەکەی دەنگت زۆر نەچێتە دەرەوە، بەڵام وا نەبوو و هۆکارێکی دیکەی هەبوو کە من نەمدەزانی، کەسیش پێی نەگوتم. چاوم هەروا بەستراببوو و ژوورەکەش وێدەچوو تا ڕادەیەک تاریک بێ لەبەروەی لەژێر چاویشمەوە هیچی وام نەدەدیت. ئێستا جەنابی ئاپۆلۆ ئامادەی وەڕێکەوتنە! موسافیری موحتەرەمیش کە بەندە بم، سوار بووە و تووندوتۆڵ بەستراوەتەوە نەکا بکەوێتە خوارێ و دوور بێ لە گیانی ئازاری پێ بگا. مۆتۆڕی ئاپۆلۆی ساواک لەجیاتی بەنزین بە شەللاق دەکەوتە کار! کابرای شەللاقزەنیش ناوی «حوسێنی» بوو، دواتر جارێک بینیم، یەکی زەلامی مڕچومۆنی بەدڕواڵەتی ناحەز بوو کە دەیان کەسی لەژێر شەللاق و ئەشکەنجەدا کوشتبوو.

یەکەم شەللاق کە لە لاقم درا گوتم: ئەی بابەڕۆ، لاقم لێبۆوە! ئەم شەللاقە جیاواز بوو لەوەی وا ئارەش لە ژووری بازجوویی لێدەدام. شەللاقی ئارەش لەچاو ئەوە وەک سڵاو و ئەحواڵپرسی وابوو. ئەو شەللاقەی سەر ئاپۆلۆ کاتێ لە بنی پێدەدرا، تا تۆقی سەری پێدەکەوتە ژان. ئەوە چی بوو؟ ئاسن بوو؟ ئاور بوو؟

نەمدەزانی. تەنیا دەمزانی خەریکن لەشم تێکدەشکێنن و لەبەر یەکی دەبەن. هاوار بە هیچ کوێیەک نەدەگەییشت. ژمارەی شەللاقەکان بەرز بۆوە و من ئیتر لەوانە بوو لە هۆش بچم. هاوارەکانم هێدی ببوونەوە و زیاتر دەمنالاند. ئارەش هاتە پەنا گوێم و لەگەڵ چەند جنێوی دایک و باب‌دا گوتی: ئەوە هیچ نییە، عاقڵت دەکەم، جوزوەی دەرسیم بۆ دەنووسی؟

دەست و لاقیان کردمەوە و گوتیان بە ڕێگەدا بڕۆ. ڕۆیشتنی چی؟ لەسەر پاژنەش نەدەکرا بڕۆم، بەزۆر بە ڕێگایان‌دا بردم و بردیانمەوە ژووری بازجوویی. قەڵەم و کاغەز هاتەوە مەیدان، بنووسە! جا وەرە بەو دەست و پلە هەڵماسیوە بێتوانایە بنووسە. هەر پیتێکی دەمنووسی بە قەدرایی تۆپێکی پینگ‌پۆنگ دەبوو! ئارەش هاتەوە لای کاغەزەکە، سەیرێکی کرد و چووە ژوورەکەی پەنا دەست. لام وابوو دەمبەنەوە سەر کورسیی ئاپۆلۆ، بەڵام دوای ماوەیەک ڕەسووڵی سەربازجوو و سەرۆکی ئارەش هات، یەکدوو جنێوی پێدام و گوتی: ئەم «باشەرەف»ە[1] ببەنەوە ژوورەکەی، کارم زۆر پێیەتی، ئەوە عاقڵ نابێ!

هەواڵێکی خۆش بوو وەک قەراری ئازادیم بۆ دەرچووبێ! هەڵیانگرتم، بردیانم و خستیانمە ژووریێکی تاکەکەسی بچووکەوە کە جیاواز بوو لە ژووری سەرەتای هاتنم، بەڵام سێ کەسی دیکەشی تێدا بوون. گەرچی ئەوانیش وەک من حاڵیان شپرزە بوو، بەڵام زۆر لەگەڵم میهرەبان بوون و چەند شەو ئاگایان لێم دەبوو. من سیفر کیلۆمیتر بووم و ئەوان زیاتر لەوێ مابوونەوە. دیارە هیچی واشیان لە دەست نەدەهات، بەڵام بۆ ورە پێدان و ئازا کردنەوە و قسە لەگەڵ کردن و جۆک گێڕانەوە و لە بیر بردنەوەی ئازار و ئێش زۆر باش و یارمەتیدەر بوون. لە زیندان بەتایبەت لە کاتی لێپرسینەوە و ئەشکەنجەدا، خەڵکانی دڵ زیندووی ورەبەرز گەلێک یارمەتیدەری هاوبەندییەکانیانن. بەپێچەوانە، خەڵکانی بێڕۆحییە و

---

۱. بازجوو و نیگابان ئەگەر بیانوویستایە کەسێک ئەزیەت بکەن بانگیان دەکرد: «باشەرەف!» دیارە نیازیان پێچەوانەکەی بوو و دەیانویست بە تەوسەوە بڵێن کەسەکە دەیهەوێ شەرەفی خۆی بپارێزێ و ڕاستی لە هاوڕێیانی نەڵێ، بەڵام ئێمە مۆڵەتی ئەوەی پێنادەین!

تێکشکاو، سەرباریکی قورسی سەر هەموو دەردەکانی دیکەی زیندانیی هەژارن. لاقم هەرکامیان بەقەدرایی خەرگەیەکیان لێهاتبوو! دەستیشم ماسیبوو و ئازاری هەبوو. سێچوار ڕۆژێکی پێچوو، هیچ خەبەرێک نەبوو و من لاقم بەرەو باش بوونەوە دەچوو، پاڵم لێدابۆوە و لەگەڵ هاوبەندییەکاندا قسەوباس و نەقڵ و حیکایەت و جۆک و پێکەنینمان هەبوو!

ئیستیراحەت زۆری نەکێشا، ڕۆژێکیان بانگیان کرد محەممەدئەنوەر! زیندانبانەکان زیندانییان بەناوی بچووکەوە بانگ دەکرد نەک بە شۆرەتەوە. نیگابانێک دەهاتە نێو بەند و ناوەکەی بەدەنگی بەرز هاوار دەکرد؛ کەسەکە دەبووایە لە هەر سلوولێکدا بێ بڵێ: «بەڵێ!» بۆ ئەوەی کابرا بزانێ لە کام ژووڕە و بێ لەوێوە بیبا. بردیانمەوە هەمان ژووری ئاڕەش و چاویان کردمەوە. ئاڕەش هەمیسان کاغەزێکی ئامادەی نا بەردەستم «هویت شما محرز است... بنویس!» خوایە چی بنووسم؟ هەر ئەوانەی پێشووم بە هەندێک زیادکراوەوە نووسی، بەڵای هیچ شتێکی سیاسیدا نەچووم. ئاڕەش هاتەوە سەرم و سەیری نووسینەکانمی کرد. کورتی بکەمەوە، دیسانەکە خۆم لەسەر ئاپۆلۆی گۆرین بینییەوە. جەڕەبابە درام، بەڵام ئەمجارە دەدوازدە سیم (وایەر)ی کارەباشیان بە گیرەی ئاسنی بچووک لە لەشم گیراند. دووانیان لە نەرمایی گوێچکەم، ئەوانی دیکە لە لێو و لووت و دەست و لاق و سەر مەمکەکانم، یەکیشیان بیلامانێ لە نێوگەڵانم.

حوسێنی دیسان بەربووە شەللاق لێدان، هەر پێم سەیر بوو بۆچی لاقم لە لەشم جیا نابێتەوە، ئاڕەشیش هەر جنێوی دەدا. لەپڕ هەستم کرد هەڵدەتەکێم، دیار بوو کارەبایان لە لەشم دەدا. وایەری هەر ئەندامێکیان لە کارەبا بدایە، سەرم و لەشم بەرەو ئەولایە دەکشان، بەڵام دەزگاکە نەیدەهێشت زۆر بجووڵێم. جاری وابوو گوێچکە و دەم یان چاو، جاری واش بوو هی سەر مەمک و بەو شێوەیە، شوێنەکانی دیکەیان بە کارەبا وەسڵ دەکرد. جاری واش بوو هەموویان پێکەوە دەخستە کار. ئەگەر دەست و لاقم بە دەزگاکەوە قایم نەکرابووایە، هەر جارەی چەند میتر هەڵدەبەزیمەوە، بەڵام ئاپۆلۆ نەیدەهێشت جووڵە بکەم. زۆر ناخۆش بوو،

هەستێکی ناحەزم تێدا دروست ببوو، شەللاقەکەم لەوە پێ خۆشتر بوو. کێشە ئەوە بوو نەمدەزانی تاکەی لە کارەکەیان بەردەوام دەبن و کەی لە دەستیان ڕزگاریم دێ. هەر ئارەش جنێوی دەدا و دەیگوت: ئەوە سەرەتای کارە، بزانە چیت لێدەکەم، ڕاستم پێناڵێی، واوا لێکراو؟ منیش سوێندم بە خودا و پێغەمبەرێک دەخوارد کە باوەڕم پێیان نەبوو و دەمگوت هیچم نەکردووە. بەکورتی، ببووە ململانێی نێوان ئەو و من، ململانێیەکی نابەرانبەر کە تازە بە سەرمدا سەپا بوو و لەسەری دەڕۆیشتم و دەمگوت هیچم نەکردووە، هیچی خراپم نەخوێندۆتەوە و ئاگام لە هیچ نییە. بە هەمان شێوەی پێشوو دوای ئەوەی شەکەت و ماندوو و بریندار و کەلەلایان کردم هێنایانمە خوارێ، بەڵام ئەمجارە ڕاستەوخۆ بردمیانەوە ژوورەکەم. تۆ کاتێ لە ژووری ئەشکەنجەدای، سلوولەکەت لێدەبێتە بەهەشت و کاخی شاهی، خواخواتە لەکۆڵت ببنەوە و بتبەنەوە نێو ئەو ژووڕە تەنگ و تاریکە، کە لە بەرچاوت وەک مەیدانی فوتبالّ گەورە و خۆش دەنوێنێ!

خوێن لە دەمم هاتبوو، سێ کەسەکە سەیرێکی نێو دەمیان کردم، گوتیان: دیسان بردیانیەوە سەر ئاپۆلۆ؟ گوتم: ئا؟ گوتیان: ئەی بۆچی گازت لەو هەورە نەگرت کە لە نێو کلاوخوودەکەدا بوو؟ گوتم: نەمدەزانی، گوتیان: گازت لە زمانت گرتووە و لە دوولاوە قرتاندووتە، دەبێ وریابی زۆر شتی پێنەخۆی، دەنا لەوانەیە بەتەواوەتی لێببێتەوە و قووتی بدەی! مالّی وێرانم! دەستم لێدا ڕاستیان دەکرد، دووبەش لە سێ بەشی زمانم لە هەر دوو لاوە قرتا بوو و تەنیا نێوەڕاستەکەی پێوەمابوو! لاقیشم ئەمجارە بریندار ببوو و خوێنی لێدەهات، هەم بە شەللاق و هەم لەو شوێنەی وا بە دەزگاکەوە جەڕەبابەیان دابوو، بەڵام من زیاتر لە خەمی زمانمدا بووم نەک لاقە گەورە و جوانەکەم کە وا هەبوو لە ژمارە ٨وە بووبێتە ١٢! مابوومەوە چی بکەم؟ تاقەتم لێبڕابوو، شەکەت بووم، هێزی قسەکردنم تێدا نەبوو، نەمدەزانی ئەگەر ئەمجارە بمبەنەوە سەر ئاپۆلۆ چی بەسەر زمانە قرتاوەکەم دێ و ئایا هەر بەگشتی زیندوو دەمێنمەوە؟ من هێزی خۆڕاگرتن لە بەرانبەر ئەوم هەمووە ئەشکەنجە وەحشییانەیەم نەبوو، لەڕ و لاواز بووم و کەمم سەختی و نارەحەتیی ژیان دیتبوو،

بـە ڕەنـج و ئازاریش ڕانەهاتبووم. گەرچی بیسـتبووم چریکـەکان بۆ ئەوەی خۆیان لەگـەڵ سـەختی و ئـازاری ئەشـکەنجەی نێو زیندان ڕابهێنن شـەللاق لـە بەری پێی خۆیـان دەدەن و منیش دووسـێ جارێک لاسـایی ئەوانم کردبـۆوە، مەولانای ڕۆمی گوتەنـی: «کایـن منـم طاووس علیین شـدە!» پێم وابوو ببوومە ئـەوان! بەڵام ئەوە لە گاڵتەجاڕ بەولاوە زیاتر هیچ نەبوو. شەللاقێکی حوسێنی بە قەدرایی هەزار شەللاقی خۆم ئازاری هەبوو! من بە تەنافی ڕزیوی خەون و خەیاڵاتەوە چووبوومە چاڵەوە!

**

بۆ سبەینێی ئەو ڕۆژە، سێ کەسەکەیان لە سلوولەکەمان بردە دەرێ. یەکدوو ڕۆژ بەتەنیا مابوومەوە. ڕۆژێکیان کوڕێکی لاویان هێنا سـلوولەکەوە و دەرگایان پێوەدا. چۆنێ؟ چکارەی؟ ناوت چییە؟ ناوم فلانە و خەڵکی شـاری سـنەم و وێڵۆنژەنیشم! کوردی؟ بەڵێ کوردم! ئای بەخێر بێیت! لەسەر چی گیراوی؟ ئەی تۆیان بۆ گرتووە؟ کەمکەم سەرەهەودای قسەوباس کرایەوە و کەوتینە باسی ناسیاوانی شارەکانمان. لە نێو قسەکانمدا گوتم لە زانکۆی ئەدەبیی دانیشگای تاران دەرسی مێژووم خوێندووە و هاوڕۆلـی سنەییشـم بـووە، کە فلانەکەس بـێ. ئای گوتی ئەوە ئەویـش لێرەیە! هەی نەبێ! هەر ئەوەی گوت و نەیگوت وەک دەرگای ژوورێکی تاریکیان لێکردبێتمەوە و بردبێتیانمـە بـەر ڕووناکایـی خۆرەتـاو، هەمـوو مەسـەلەکەم بـۆ ڕوون بوویـەوە، هۆکاری گیرانم، ئەشـکەنجە درانم، باسـی نامیلکە لەگەڵ کردنم، هەموویم بەجارێک زانـێ و لە هەموو شـت تێگەیشـتم. باشـە، کێی دیکـەی لەگەڵە؟ فلانەکـەس! تەواوە، ئەویش کوڕێکی ئازەریی هاوڕۆلم بوو و لەگەڵ برادەرە سنەییەکەدا هاوڕێ بوون. ئیتـر هەموو شـتێک ڕوون بـوو، زانیم بۆ گیراوم و دەبووایە لە بازجوویی‌دا باسـی چیـم بکردایـە کـە نەمکردبوو. سـەد بریا ئەو شـتەم زووتـر زانیبایە یـان هەر پێش گیرانـم کەسـێک هەواڵـی گیرانـی ئەوانی پێ بدایەم بۆ ئەوەی ئـەم هەموو لێدانەم لە گیرفـان‌دا مابووایەتـەوە! بـەڵام داری خۆزیـا کەم وا هەیە شـین بـێ. گەرچی لێرەدا بـۆ مـن کەپەنکی پـاش بارانیـش بەکەڵک هات و قسـەی ئەو برادەرە خۆشەویسـتە

گرێپووچکەی کارەکەمی کردەوە.

ڕاستییەکەی ئەوە بوو من لە کۆتایی ساڵی ئاخری زانکۆدا ۷ یا ۸ نامیلکەی ڕێکخراوی «ستاره سرخ»م لە برادەرێکی سنەیی وەرگرتبوو کە هاوپۆلم بوو، بەڵام نامەوێ ناو بێنم. هۆکاری گیرانی من تەنیا ئەو بوو و دواتریش لە پەروەندەی دادگاکەمدا دیتم تەنیا کەسێک کە ئیعتیرافی لەسەر من کردبێ، ئەو بوو، نەک هەر ئیعتیرافی نامیلکەکان، بەڵکوو شتی لێ زیاد کردبوو وەک ئەوەی گوتبووی ئەنوەر لە هەموو خۆپیشاندانەکانی دانیشگادا بەشداری کردووە و لەسەر کەلاسی دەرسیش ئوستادەکانی «ئەزیەت کردووە»، کە نەمزانی مەنزووری چی بوو و لەم چەشنە قسانە. دواتر ئەو برادەرە کە ئێستا شۆرەتی خۆی گۆڕیوە و ناوێکی دیکەی لەسەر خۆی داناوە، بێئەوەی بچێتە دادگا و مەحکووم بێ یاخود ئەشکەنجەیەک بکرێ، لە زیندان هاتە دەرەوە و چووەوە سەر ژیانی ئاسایی خۆی، بوورسییەشی وەرگرت و بۆ خوێندن چوو بۆ دەرەوەی ووڵات، پاشانیش لە ڕادیۆ و تەلەفیزیۆنی ئێران دامەزرا، ئێستاش لە دەروەی وڵاتە و ماوەیەکیش لەگەڵ یەک لەو دوو حیزبە سەرەکییەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان کەوتبوو! منی هەژاریشی تووشی ئەم بەدبەختییانە کرد کە باسیان دەکەم. پێم سەیرە، ئەو دەم لەو کەسانەم بیستەوە کە لەگەڵ ئەو لە سلوولێکدا بوون دەیانگوت تەنیا یەک زلەیان لێداوە و بەس، بەڵام دووسێ ساڵ پێش ئێستا چاوم بە کتێبکی ئینگلیزی[1] کەوت کە کابرایەک سەبارەت بە زیندانەکانی ئێران نووسیبووی و لە فەسڵی یەکەمیدا باسی ئەو «ئەشکەنجە زۆر»انەی کردبوو کە بەسەر هەمان ئەو برادەرە سنەییەی من هاتووە! دونیایەکی سەیرە، دەرەوەی ووڵات وەک بازاڕی مسگەران وایە چەندە دەکۆخی بکۆخە، کەس گوێی لێنابێ! بەڵام ئەی ویژدان؟

هەر چۆنێک بێ، دوای ئەوەی نامیلکەکانم خوێندبۆوە، لە هاوینەدا خستبوومنە نێو قوتووی شیرنیاتەوە و بردبوومنەوە بۆکان. لەوێ دابووم بە کاکم و کاک

۱. من کتێبەکەم بە ئینگلیزی خوێندەوە، بەڵام ئەگەر هەڵە نەکەم ئەسڵەکەی بە فەرەنسی بوو، دڵنیا نیم.

محەممەدی ئەشعەری و چەند کەسی دیکە خوێندبوویانەوە و لە کۆتایی هاوین و کاتی گەڕانەوەی تاراندا، لە ژێرخانی ماڵی کاکم کە ئەو دەم کرێگرتەی ماڵی حەمەحوسێنخانی بەردەزەرد (ئەمیری) بوو، خستبوومنە ژێر زەوییەوە. ئێستاش وا ئەم برادەرە سنەییە، بە قسەی کاکی ویۆلۆنژەن، لە کومیتە گیراوە و دیارە دەبێ منیش بەشوێن ئیعتیرافی ئەودا گیرابێتم. ئەوە هەموو مەسەلەکە بوو. ساواک جاروبارە کاری وای دەکرد، واتە کە دەیدیت کەسێک ڕاستی ناڵێ لەبەروەی زووتر و بە ژانەسەری کەمتر ئیعتیرافی لێوەربگرێ، بە شێوەیەک لە شێوەکان هەواڵێکیان پێدەگەیاند بۆ ئەوەی وشیار بێتەوە و بزانێ ئەوان ئاگاداری مەسەلەکەن. جاری واش بوو فیڵیان لە زیندانیی هەژار دەکرد و زانیاری هەڵەیان دەگەیاندێ، دیارە ئەوە بۆ کەسانی گرنگ و ڕادەی بەرزی چریکی و حیزبی بوو نەک بۆ لاپرەسەنێکی وەک من کە هیچ پەیوەندییەکی حیزبیم نەبوو و تەنانەت نەمدەزانی «ستارە سرخ» چییە، کە ناميلکەکانیانم لەو برادەرەی هاوپۆلم وەرگرتبوو. هێنان و هاوبەند کردنی کاکی ویۆلۆنژەنیش لەگەڵ من لەو پەیوەندییەدا بوو، دەنا ئەو هەژارە نە ئاگای لە مەسەلەکە بوو و نە مرۆڤێکی خراپ بوو و نە هاوکاری ئەوان بوو، دواتریش کە ناویم بیستەوە، مرۆڤێکی خزمەتگوزاری گەلەکەی بوو. ساواک تەنیا لەو ڕاستییە کەڵکی وەرگرت کە دەیزانی ئەویش کوردە و سنەییە و ئەگەر ئەو و من لە ژووریکدا پێکەوە بین دیارە باسی گیرانی ئەو برادەرە سنەییەی هاوپۆلیشم دەکرێ و من تێدەگەم گیرانەکەم لەسەر چییە، جا دەچم سووک و سانا ئیعتیراف دەکەم، کە هەرواش بوو!

هەر چۆنێک بێ، ئەو هەواڵە بۆ من وەک هەواڵی هاتنی فریشتەی نەجات وابوو. نایشارمەوە ئەگەر سەرلەنوێ بیانبردایمەتەوە بازجوویی لەسەر ئەو بابەتی ناميلکانە، ئیتر تاقەتی ئەشکەنجەم نەمابوو وا هەبوو تەنیا جارێک و دووانیتر لە بەرانبەر لێدانەکەیان‌دا تاقەت بهێنم و بەناچاری ئیعتیرافم دەکرد و وا هەبوو خەڵکێکی زۆریش بە گرتن بدەم. هۆیەکەی ئەوە بوو من هیچ پەیوەندییەکی ڕێکخراوەییم نەبوو، بەڵام لە بەرانبەردا پەیوەندییەکی زۆر و بەربڵاوم لەگەڵ خەڵکانی جۆراوجۆر هەبوو، کتێب و

نامیلکەی قاچاغم له بیستسی کەسیش وەرگرتبوو و بابەت و نووسراوەی یاساخم به بیستسی کەسی دیکه دابوو، جا کامیەک لەوانەم دەدرکاند و ناوی کێم دەبرد، نازانم، بەڵام بە دڵنیایی بەرگەی ئەشکەنجەی دیکەم نەدەگرت و چاک و خراپ شتێکم هەر دەگوت و وا هەبوو له ئەنجامدا کەسانێک پێوە بکەم و بەشوێن منـدا بکەونە زیندانەوە. تا ئەو دەمە باش هاتبووم، هیچم نەگوتبوو و ناوی کەسێکم نەدرکاندبوو که له بەردەستیان‌دا بێ و بیگرن، بەڵام دواتر چ دەبوو، زۆر نیگەران بووم. دەترسام کارەساتێک دروست بێ و ناوی خەڵک بهێنم، ئەو دەم دەبووایە تا کۆتایی تەمەن به سەرشۆڕی بژیایەم. با یەکدوو نموونەتان بۆ بهێنمەوە:

ڕاست شەوێک پێش گیرانەکەم، کاتێ کاک ئەحمەدی سامبەگی میوانم بوو، دوای سەعات ۹ هاتەوە ماڵێ و پێکەوە چووین بۆ عارەقخواردنەوە. له ڕێستوورانەکە پێکەوە لەسەر مێزێک دانیشتین، سەیرم کرد لەولاوەتر «سەعیدی سوڵتان‌پوور»، شاعیری گەورەی ئێرانی دانیشتووە و به ناو بانگم دەکا و دەڵێ وەرن بۆ سەر مێزەکەی ئێمە. ئەویش لەگەڵ کەسێکی دیکەدا بوو. چووین بۆ لایان و تا درەنگانێک عارەقمان خواردەوە. پاشان جیابووینەوە و چووینەوە ماڵێ، بەیانیش من چووم بۆ سەرکارەکەم و هەر لەوێ گیرام. دەی من هاتوچۆی سەعیدم زۆر کردبوو و ئەویش کە دۆستی کاکم بوو، هاتبووە بۆکان و میوانمان ببوو. چۆنم بزانیایە گیرانەکەم له پەیوەندیی ئەودا نییە! بەتایبەت کە ئەویش لەو سەروحەدەدا گیرا و لە زیندان بینیمەوە. بەختەوەرانە کێشەکانمان هیچ پەیوەندییەکیان به یەکترەوە نەبوو و نە ئەو و نەمنیش ئاماژەیەکمان به ناسینی یەکتر نەکردبوو، بەڵام تۆ بڵێی له درێژەی ئەشکەنجەدا باسی ئەو کتێب و شێعرانەم نەکردایە کە لەوم وەرگرتبوون؟

نموونەیەکی دیکە: دۆستێکم هەبوو ناوی «ئەفراسیاب» و خەڵکی لوڕستان بوو. لە کومیتە چەند جار گوێم لێدەبوو ئەفراسیابێکیان بانگ دەکرد و دەیانبرد بۆ بازجوویی. له خۆم دەپرسی ئەو ئەفراسیابە کێیە، بڵێی برادەرەکەی من نەبێ؟ بڵێی لەسەر ئەو نەگیرابێتم؟ جا بڵێی باسی ئەوم نەکردایە؟ ئەی نامیلکەکان؟ ئەوانم له بۆکان دابووە چەند کەس بیخوێننەوە، تۆ بڵێی ئەشکەنجەی وەحشییانەی ئەوان

مەجبووری نەکردایەم ناوی ئەو دۆست و برادەرە خۆشەویستانەم بدرکێنم؟

وەک گوتم، من پەیوەندیی حیزبایەتی و ڕێکخراوەییم نەبوو و وەک هەموو مرۆڤێکی ئاسایی دەیان کەسم دەناسی کە کتێب و نامیلکەم لێوەرگرتبوون. ئەو دەم نەخۆشیی کتێبخوێندنەوەم هەبوو، ئێستاش هەروام، تێر نابم، هەرچی هەمە بیدەم بە کتێب پێم کەمە. ئەو کتێبانەش کە بەشوێنیاندا دەگەڕام زۆربەیان قاچاغ بوون و دەبووایە لەم و لەویان وەربگرم و بیاندەمەوە. نەمدەزانی لە پەیوەندیی کامیاندا گیراوم و ئەگەر بمبەنەوە ژێر ئەشکەنجە مەجبوور دەبم باسی کامیان بکەم؟ بەڵام قسە و هەواڵی ئەو برادەرە وێڵۆنژەنە لە هەواڵی ئازاد بوون نەبێ لە هەموو شت خۆشتر بوو، تەکلیفی ڕوونکردمەوە و زانیم چیبەچییە و دەبێ چی بکەم.

دوو ڕۆژ دواتر بردیانمەوە بۆ بازجوویی. کاغەزیان نا بەردەمم بنووسم. ئەمجار کە دڵنیا بووم و دەمزانی کێشەکە چییە، قیت دانیشتم و دەستم کرد بە نووسینی ناوی ئەو نامیلکانەی وا لە برادەرە سنەییەکەم وەر گرتبوون، کەی و لە کێم وەرگرتبوون و لەکوێم شاردبوونەوە، هەموویانم نووسی (ئافەرەم!) بەڵام بە هیچ شێوەیەک ناوی ئەو کەسانەم نەهێنا کە لە تاران و بۆکان پێمدابوون بیخوێننەوە و بەختەوەرانە ئێستا هەموویان جگە لە کاکم و کاک محەممەدی ئەشعەری ماون و دەزانن دەڵێم چی. تەنانەت لە یەکەم چاوپێکەوتنی حزووریی دایکمدا، کە دواتر باسی دەکەم، لەگەڵ ماچ کردنیدا لە بنگوێی گوتم «باسی فلانەکەسم نەکردووە» فلانەکەس خزم و دۆستێکی نزیکم بوو، ئەوەم بە گوێیدا چرپاند، ئەویش تێگەیشت و لە گەڕانەوەی بۆکاندا پێی گوتبوو. ئەوەم دیارە دوای ئازادبوون بیستەوە.

هەستم دەکرد سووک ببووم. لەلایەک ویژدانم ئاسوودە بوو کە سەرەڕای ئەشکەنجەی ئەو چەند ڕۆژانە، ڕاستیم لە هاوڕێیانم نەگوتووە و کەسم پێوەنەکردووە، لەلایەکیشەوە خەیاڵم ئاسوودە ببوو کە ئەوا چارەنووسی نامیلکەکان ڕوون بۆتەوە و ئیتر دەبێ لەکۆڵم ببنەوە و ئەشکەنجەی زیاترم نەکەن، بەڵام لەو قۆناغەدا تەنیا ئاڵقەیەک لە زنجیرەی ڕووداوەکان بۆ ساواک ڕوون ببۆوە، واتە دەیانزانی نامیلکەکان لە ڕێگەی ئەو برادەرە سنەییەوە گەیشتۆتە دەستی من کە ئێستا لە بەردەستی خۆیاندام،

بـەڵام نەیاندەزانـی مـن لـەو ماوەیەدا چیـم لێکـردوون و بەکێـم داون بیخوێننەوە. ئەمجار دەیانویست ئەوانە بزانن. حکوومەتی شا لەو ساڵانەدا بۆ ئەوەی بە ئەمریکا و ڕۆژاوایی‌یەکان بڵێ چەپی ئێران بەهێزە و هەموویان سەر بە یەکیەتیی سۆڤیەتی و چینـن و بـەو نـاوە چەکوچۆڵی زیاتریان لێوەربگرێ، لە ڕێگەی سـاواکەوە هەوڵی دەدا گرووپی درۆیین دروست بکا، واتە ئەگەر کەسێکیان لەسەر کتێبێک دەگرت بە ئەشکەنجەش بووایە تێدەکۆشان کەسەکە ببەستنەوە بە چەند دۆست و هاوڕێیەوە، ئەوانیـش بگـرن و بڵێن گرووپێکی «خەرابکار»ی تازەمان گرتووە. تەنانەت من دوای شۆڕشـی سـاڵی ۱۳۵۷ بیسـتم کە سـاواک خۆی لە پادگانی کرماشـان نامیلکەکانی ڕێکخراوی «ستاره سرخ»ی چاپ دەکردەوە و دەینارد‌نە نێو خەڵک بۆ ئەوەی بزانێ کێ وەریاندەگرێ و کێ چەپە و دژ بە ڕژیمە، ئینجا هەر خۆشیان شوێنیان دەگرت و ئەوانەیان دەخستە زیندانەوە کە وەریانکرتبوون!

دوای ئەو ئیعتیرافە بۆ ماوەی چەند ڕۆژ لەکۆڵم بوونەوە، دیار بوو ناردبوویان بزانـن ڕاسـت دەکـەم و نامیلکەکان لەو شـوێنەن کە گوتوومە یان نـا. تومەز، کاکی هـەژارم کاتـێ بـە هەواڵـی گیرانەکـەم دەزانـێ دەسـبەجێ نامیلکـەکان لەژێر زەوی دەردەهێنێ و دەیانبا لە ماڵی خزمێکی خۆمانیان دادەنێ، نەکا بێن ماڵەکە بگەڕێن و بیدۆزنـەوە و بـە زیانـی من تەواو بێ! کاکم گەلێک دڵسـۆز بـوو و منی زۆر خۆش دەویست، یادی بەخێر بێ. ئەو نەیدەزانی من خۆم ئیعتیراف دەکەم و شوێنەکەشیان پێدەڵێم! تێگەیشتنی خەڵکی ئاسایی تەنانەت سیاسییەکانیش لە ساواک و ئەشکەنجە و تاقـەت و توانای مرۆڤ، تێگەیشـتنێکی عەینی و واقیعـی نەبوو و نەیاندەزانی هێزی شـەیتانیی سـاواک لـەوە زیاتـر بوو کـە نەتوانـێ ئیـرادە و دەسـەڵاتی زیندانییەکی سیاسـیی بەردەسـتیان تێکبشـکێنێ. تەنیـا قارەمانانـی خۆڕاگر توانیویانـە ئەم هێزە شەیتانییە تێکبشکێنن، بەڵام هەموو کەس ئەو خۆڕاگری و ئازایەتییەی نییە، لای‌کەم من نەمبوو یان ئەگەر هەمبوو هەر ئەوەندە بوو. کار بە شوعار پێکنایە!

بگەڕێمەوە سـەر ڕووداوەکان: کاتێ کە لە سـاواکی مەهابادەوە دەچنە بۆکان و ماڵی کاکم، دەبینن زەوی ڕاست لەو شوێنەی وا من نەقشەم کێشابوو هەڵکەندراوە و

نامیلکەکان نەماون، ئیتر کاکم هەڵدەپێچن و دەیانەوێ بزانن چییان بەسەر هاتووە. بۆ ماوەی یەکدوو ڕۆژ کەس خۆی بە خاوەنی نامیلکەکان ناکا و هەر دەڵێن نازانین و ئاگامان لێنییە، بەڵام ساواکی مەهاباد دەسبەردار نابێ و کاتێ کە لە تاران من دەبەنەوە بەر ئەشکەنجە و منیش دەڵێم هەر لەوێیە و لەوێ بووە، ئیتر دەست لەسەر کاکم هەڵناگرن و دەڵێن نامیلکەکانمان لە تۆ دەوێ و دەبێ پێمان بڵێی لەکوێن، دەنا دەتگرین. کاکم کەوتبووە گێرە و کێشەیەکی ناخۆشەوە و نەیدەزانی دەبێ چی بکا؛ نامیلکەکانیان بداتێ وا هەیە بە زیانی من تەواو بێ و لەسەرم بکەوێ، نەشیانداتێ ئەوان دەست هەڵناگرن. ئەملای تات و ئەولای تات!

ئیتر کاکم پرس و مەسلەحەت بە کەسوکار و گەورەی بنەماڵەکەمان دەکا و هەمووان دەگەنە ئەو ئەنجامەی کە دیارە دەبێ ئەنوەر ئیعتیرافی کردبێ دەنا چۆن ڕاست بەبێ پرسوجۆ دەچنە سەر ئەو شوێنە تایبەتە و زەوییەکە هەڵدەکۆڵن. لە ئەنجامدا بە سەڵاح دەزانن نامیلکەکان بدرێنە دەست ساواکی مەهاباد، بۆ ئەوەی لەکۆڵ بنەماڵەکە و بەتایبەت کاکم ببنەوە و نەیگرن. ئیتر کاکم تەلەفۆن بۆ ساواکی مەهاباد دەکا و دەڵێ نامیلکەکان لەلای دایکم بووە، ترساوە و هەڵیگرتوون، ئێستاش داونی بە من و لای منن، وەرن بیانبەن! ئەوانیش دەسبەجێ دێن و دەیانبەن؛ بەڵام وەک لە چەند شوێنی دیکەشدا گوتوومە، ئەم ڕووداوە بوو بەهۆی هاتوچۆکردنی ساواکییەکانی مەهاباد بۆ دووکانەکەی و ئەویش کە لە خۆی دەترسا، نەیدەوێرا ڕێگرییان لێبکا، خەڵکی شارەکەش دیارە ئەم هاتوچۆیەیان پێناخۆش بوو، بەڵام بە حەیسوبەیسەکەشیان نەدەزانی. درەنگتر کاتێ لە زیندان هاتمە دەرەوە، کاکم تاقە گلەییەکی کە لێی کردم ئەوە بوو گوتی ئەگەر ئەو مەسەلەیە نەبووایە ئەو سەگبابانە ئاوا کەڵەگاییان لێنەدەکردم، ئێستاش هیچم لەگەڵیان پێناکرێ، خۆ خەڵکەکەش بەوە نازانن! ڕاستی دەکرد، لەبەروەی ڕۆژی چوارەمی دوای ئازاد بوون و گەڕانەوەم بۆ بۆکان، برادەرێکی خۆشەویست کە ئێستا لەگەڵ حیزبێکی چەپدایە و لە دەرەوەی وڵات دەژی، هاتە چاوپێکەوتنم و ئازایانە و شۆڕشگێڕانە هەندێک زانیاریی بەنرخی لەسەر بارودۆخی شارەکە پێدام کە ئێستاش هەر مەمنوونی کارەکەیم. یەک لە

قسەکانی که بۆی کردم، ناوی ئەو شوێنانه بوو وا ساواکی مەهاباد هاتوچۆیان دەکرد، بە ئیدارەی دەوڵەتی و دووکانی خەڵکەوە، یەکیشیان دووکانی کاکم بوو: «گرگ دهن‌آلوده و یوسف ندریده!»

بێمەوە سەر باسەکە: دوای چەند ڕۆژێک سەرلەنوێ بردمیانەوە بۆ بازجوویی. لام وا بوو تەواو بووە، بەڵام لە جاران زیاتریان لێدام! ئەمجار ئاڕەش ڕووتی کردمەوە، لە ژوورەکەی خۆی بە دەست هەڵیواسیم و بە شەللاق بەربووە گیانم. کامە جنێو پیسە پێیدام، هەرچی دەمگوت بۆ لێم دەدەی خۆ من ئیعتیرافم کردووە، فایدەی نەبوو و خراپتری لێدەدام. بن پیلم خەریک بوو بێتە دەرێ، گیانم هەمووی شین‌وڕەش ببۆوە، بەڵام لە کۆڵم نەدەبۆوە. کەسێکیشیان هێنابوو بۆ بازجوویی و لەوێ دایاننابوو ئەم وەزعە ببینێ و بترسێ و زووتر ئیعتیراف بکا! بازجووەکان لەم کارانەیان زۆر دەکرد، منیش لە کاتی نووسین‌دا چاوم لە ئەشکەنجەی خەڵک دەبوو، ئەوە لە خودی ئەشکەنجەکە ناخۆشتر نەبووایە خۆشتر نەبوو، ڕۆحی بینەر بە دیتنی بارودۆخی کەسی ئەشکەنجەکراو تێکدەشکا. جارێکیان کوڕێکی منداڵیان هێنابوو لێیاندەدا و دەیانگوت بۆچی کتێبی «ماهی سیاه کوچولو»ی سەمەدی بێهڕەنگیت خوێندۆتەوە؟ ئەو هەژارە دەیگوت بابە ئەو کتێبە چاپی «کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان»ە و دەوڵەتییە، بەڵام ئاڕەش دەیگوت کانوون کتێبە، ئادرێسی ئەو سەگبابانەمان بدەیە با بیانگرین و واوایان لێبکەین!

هەر چۆنێک بێ، دوای پارانەوە و سوێند و قورئان کە بێتاوانم و ئیعتیرافم کردووە، دەستیان کردمەوە و هێنامیانە خوارێ و ئاڕەشیش هاتە قسە و گوتی: درۆت پێ گوتووین، نامیلکەکان لەو شوێنە نەبوون کە دەتگوت؛ لەکوێت داناون و ڕاستمان پێ بڵێ داوتن بە کێ؟ ئەمجار ترسی ئەوەم بوو کاکم سووتاندبێتنی، ئەو دەم ئەویشیان دەگرت و باوەڕیشیان بە من نەدەکرد. دیار بوو هیچم لە دەست نەدەهات و دەبووایە بچمەوە ژێر ئەشکەنجە و چاوەڕوانی کرانەوەی ئەو گرێپووچکەیە بم، بەڵام ساواکیش ئێستا جگە لە چاوەڕوان بوونی هەواڵی بۆکان، چارەیەکی دیکەی نەبوو. گوتم: وەڵڵا بیللا لەوێ بوون و خۆم لەوێم داناون، ئیتر هیچ هەواڵێکم لێیان

نەماوە و نازانم! ئەو شـەوە هیچی وایان پێ نەنووسـیم و بە شـەکەتی و ناڕەحەتی بردیانمەوە ژوورەکەم.

دواتـر کـە نامیلکەکانیـان لـە بـۆکان کەوتبـووە دەسـت و بۆیـان نێردرابـووە تـاران، ئەمجـار دەسـتیان کـرد بـە پرسـی ئەوەی بۆچـی لـە تارانـەوە بردوومنەتە کوردسـتان و لـەوێ داومـن بـە چ کەسـانێک؟ لەسـەر ئەوانـەش سـەرلەنوێ لێدانێکـی زۆرم وێکـەوت، بـەڵام نەیانبردمـەوە سـەر کورسـیی ئاپۆلـۆ. سـەرەڕای شـەکەتیی زۆر و درێژەکێشـانی مـاوەی ئەشـکەنجە، هەسـتم دەکرد ئـەو بابەتەیان بەباشـی بـۆ ناچێتە سـەر لەبەروەی کاتێ زانیـم نامیلکـەکان دۆزراونەتەوە ئەمجار ڕۆحییـەم پەیـدا کـرد و زۆر نەدەترسـام. گوتـم لـە مـاوەی پشـووی هاوینـدا لـە تارانـەوە چوومەتـەوە بـۆکان، ماڵەکـەی تارانـم تەحویلـی خاوەنەکـەی داوەتەوە و شـوێنم نەبـووە نامیلکەکانـی لێدابنێـم، ناچـار لەگەڵ کەرەسـەی دیکـەی ماڵەکەمدا بردوومنەتـە بـۆکان، لەوێـش تەنیـا دایکـم دەیزانـی لەکوێـم شـاردوونەتەوە و کاکم و خوشکەکانم ئاگادار نەبوون. خواوڕاستان ئەم قسەیەم لەگەڵ قسەی کاکمدا یەکی گرتبۆوە و کاکمیان نەگرتبوو. بە حیسابێکی مەنتیقی کێشەکەی منیش دەبووایە دوای دۆزرانەوەی نامیلکەکان بهاتایەتە کۆتایی، بەڵام کۆتایی چی و ڕزگاریی چی!

هێشـتا کێشـەی نامیلکەکانی «سـتارە سـرخ» تـەواو نەببوو کێشـەیەکی دیکەیان سـواری کۆڵـی لاوازم کـردا! کاتـێ لـە گونـدی «بوغدەکەنـدی» بـووم و سـاواک مامۆسـتایەکی دووهەمـی ناردبووە گوندەکە ئاگای لـە هەڵسوکەوتم بێ. ڕۆژێکیان کـوڕە ئاغایەکـی ناوچەی فەیزوڵڵابەگی کـە گوندەکەیان لەوێـوە دوور نەبوو، بەبێ هیـچ پێشـینەیەک هاتـە گوندەکە و نێـو قوتابخانەکەمان، تفەنگێکی ڕاویشـی پێبوو. گوتـی بـۆ ڕاوەکەو هاتـووم، ئینجا ئیسـرارێکی زۆری کرد منیش تفەنگێـک بتەقێنم! زۆرم پـێ سـەیر بـوو. نەمدەزانـی بۆچی بـە هاوڕێکەمـی نەدەگوت و هـەر بە منی دەگـوت! بـە منێـک کـە بـە قەدرایـی دنیایەک ڕقم لـە تفەنـگ و ڕاو و ڕاوچـی بوو. نەمدەویسـت بـە قسـەی بکـەم، بەڵام بە سـوێند و قورئـان و پێداگرتنی ئـەو، ناچار تەق لە کەنداڵ، گوللەیەکم هاویشت! هەواڵی ئەم تفەنگ هاویشتنە گەیشتبۆوە گوێی

ساواک و گوتبوویان گوایه من «تەمرینی تیرەندازی و ئەنگێوی»م کردووە! گەرچی دڵنیام هەر خۆیان پیلانەکەیان ڕێکخستبوو و ئەم برادەرەیان ناردبووە لام، دەنا من چی و ئەو کوڕە چی و تفەنگ چی و ڕاو چی!

دوای کێشەی نامیلکەکان ئەمجار بیانووی ئەوەیان پێگرتم تفەنگت هەیە و چووی بۆ تیرەندازی، بۆچی کاری وات کردووە، تفەنگت لەکوێ بووە و چ کەڵکێکت لێوەرگرتووە؟ تفەنگ لەسەر قەبالّەی کورد نووسراوە و پاک نابێتەوە! بەڵام با لەسەر ئەوە زۆر نەڕۆم و بەکورتی بیبڕمەوە. دیسانەکە بەربوونەوە گیانم، پێمان بڵێ تفەنگت لەکوێ بووە؟ نە قسەیان بە گوێدا دەچوو و نە سوێند و قورئانیان باوەڕ دەکرد. لە بیرمە سوێندم دەخوارد دەمگوت بە نووری ئەو چرایە تفەنگم نەبووە! بەڵام ئەوەندەیان لێدام لەبەر ناچاری و بێوازی گوتم: بەڵێ تفەنگم هەبووە! ـ چ تفەنگێک؟ گوتم: بڕنوو بووە! ڕاستتان دەوێ ناوی تفەنگم زۆر نەدەزانی، سەربازیشم نەکردبوو لەوێ چوار شتی وا فێر بم، بڕنووم بەسەر زمانّدا هات، دەنا دەکرا بڵێم کلاّشنیکۆف بووە! ـ دەی بڕنووت لەکوێ بووە؟ خوایە ئەمجار بڵێم چی؟ بەناچار گوتم: لە پێشمەرگەی کوردم کڕیوە. ـلەکوێ؟ ـ لەو دیوی سنوورەوە هاتبوون. لە بیرم نییە ناوی کێم پێدان، بەڵام دەبێ ناوی کەسێکی ناوچەی خۆمان بووبێ کە ئەو دەم لە باشوور دەژیا و لە بەردەستدا نەبوو بیگرن. ـ باشە ئێستا تفەنگەکە لەکوێیە؟ ـ لە بناری کێوێک لە بوغدەکەندی لەژێر زەوی‌دا شاردوومەتەوە!

هەر ئەوەندەی دیتیان «ئیعتیراف»م بە تفەنگ کرد هەڵیانکوتاوە سەرم و لەگەڵ لێدانی تازەدا گوتیان درۆ دەکەی، تاقە یەک تفەنگ نەبووە! ئای لەبەر ئەو بەزمە، خەریکن بمکەنە عەمبارداری چەک! ئیتر کاتێ پێم لە خاوەنایەتیی تفەنگێک نابوو، فەرقی بۆم نەدەکرد تفەنگێک بێ یان دوان، گوتم: ڕاستە دوو دانە بوو، لە هەمان کەسم کڕێ و لە هەمان شوێن شاردمنەوە! ئەمجار زیاتریان هێرش هێنا: ـ واوا لێکراو درۆ دەکەی، دوو دانە نەبوو زیاتر بوو، وەدەزانی ئێمە هەواڵمان نییە؟

بەکورتی، هەڕاج و «مزایدە»ی بازاڕ چۆنە، ئاوا بە هەر چەخسێک لێدان ژمارەی

تفەنگیان پێ بردمە سەرێ و پێیان دەنووسیم تا گەیشتە دە دانەی مۆر! هەمووشی هەر لەو پێشمەرگەیەی ئەوپەڕی سنوور کڕدراوە و لە بوغدەکەندی شاراوەتەوە، پارەی کڕینیشیان لە گیرفانی خۆم دراون وەک ئەوەی لەسەر گەنجی قاڕوون دانیشتبێتم! ئیتر خۆیان لەوێ وەستان، دەنا فەرقی نەدەکرد و ژمارەی تفەنگەکانی نێو عەمبارەکەی بوغدەکەندیم دەگەیاندە ٢٠ و ٥٠ و ١٠٠ دانەش بۆ ئەوەی لەو لێدان و ئێش و ئازارە ڕزگاریم بێ. هیچ تاقەتی لێدرانم نەمابوو، دەمویست حوکمی ئیعدامم بۆ دەرکەن و لەکۆڵم ببنەوە. ئەوە ڕاستە و هیچ درۆی تێدا نییە، لە چەند قۆناغی ئەشکەنجەدا ئەگەر کەرەسەیەکم بۆ خۆکوشتن هەبووایە، چرکەیەک ڕانەدەوەستام و خۆم دەکوشت، بەڵام هیچم دەست نەدەکەوت. باسی سیاسەت و کوردستانیشیان کە دەکرد هەرچی جنێو بوو دەمدا بە حیزبی دێموکراتی کوردستان کە هیچکام لەو پێشمەرگە هەژارانەم نەدەناسی و نەشمدەزانی کامیان لە عێراقن و کامیان لە ئێران. ئەو دەم کۆمەڵە نەبوو دەنا بە دڵنیایی جنێوم بەوانیش دەدا و بە هەموو ڕێکخراوەیەکی سیاسیی دیکەش!

سەمەرە ئەوەیە دواتر هەر ئەو قسە بێبنەمایانەی کردبوومن، ناردبوویان بۆ دادگا و لەوێ خۆم دەمخوێندنەوە، ڕەئیسی دادگای لە ساواک خراپتریش نەیدەگوت ئەو قۆڕیاتە چییە ناردووتانە بۆ من! بۆ ئەوان تاقە یەک شت گرنگ بوو: کەسێک کە کورد، دەبێ تفەنگی هەبێ و لە کوردستان حەشاری دابێ بۆ گیانی مەئموورانی شاهەنشای ئاریامیهر، تەواو! منی هەژاری لاوازی لە نەفەسکەوتووش ئەوەی ئەوان گوتبوویان بۆم لە گەردن دابوون و بە دەسخەتی مبارەکم نووسیبووم: دە دانە تفەنگم کڕیون و هەڵمگرتوون بۆ خەرابکاری لە کوردستان! خۆش ئەوەیە کاتێ کە چووم بۆ دادگا، سەرەتا شتێک هەبوو بەناوی «پروندەخوانی» یا «تفهیم اتهام» و لەوێ ئەوراقی بازجوویی‌یەکەی خۆم هەمووی لە فایلێکدا بوون و درابوونە دەست وەکیلەکەم. ئەو چەند دێڕەی وا ڕاست بەدوای ئەشکەنجە و لێداندا نووسیبووم لەبەروەی دەستم گۆی نەکردبوو هەر پیتێکی بە قەدرایی چاوەگایەک دەبوون و کاتێ بە وەکیلەکەم گوت ئاخر ئەوەتا من لەژێر ئەم ئەشکەنجەیەدا ئەم قسە قۆڕانەم

کـردووه، به ڕەئیسـی دادگا بڵێ هەمووی درۆن، ئـەو له بەرانبەردا گوتی لێبگەڕێ، باوەکـوو درۆش بـێ باشـتر وایـە خۆتیـان لەگـەڵدا نەخەیە کێشـەوە، هـەر بڵێ وا نەبووە و ئیدی باسـی ئەشـکەنجە و مەشـکەنجە مەکە، ئەوەت باشـترە! ئەویش کە ئەفسەرێکی خانەنشین بوو، زیاتر له من له ساواک دەترسا! دواتر دەگەڕێمەوە سەر باسی دادگا.

دوای دوو مانگێـک کـە ئیتـر ئەشـکەنجە خەریـک بـوو کۆتایـی بـێ، بردیانمـە بەنـدی عموومـی کومیتـە. ژووریکـی گەورەتـر بـوو، نزیکەی ٢٠ کەسـی تێدا بوون هـەرکام لـە ڕەنگێک و خەڵکی شـارێک. باوکـی دوکتۆر عەلی شـەریعەتی بەتەنیا له ژووریکـی گـەورە ڕاگیرابوو و دەرگای ژوورەکەشـیان جاروبارە بـۆ دەکردەوە و ڕۆژنامەشـیان دەدایـە. ئێمـە ئەو شـتە لۆکسـانەمان نەبوو! سـێ ژەمـە خواردنمان هەبوو، بەیانانیش پەرداخێک چایی شیرین، هیچی تر. حەوتووی جارێک دەیانبردینە حەمام و بەپەلە دەیانهێنایەوە. تەوالێتیش ڕۆژی سـێ جار بوو، بەڵام جاری وابوو نیگابانـەکان لێمـان تووڕە دەبوون و نەیاندەهێشـت بچین، دەمانگـوت تەوالێتەکەیان خواردیـن! پیاوێکـی سـی و پێنـج سـاڵەمان لەگـەڵ بـوو نـاوی سـەید زیائەددینـی تەباتەبایـی و نـەوەی سـەید زیـای تەباتەبایـی بـوو کـە کۆدەتـای لـە قاجـارەکان کـرد و ڕەزاشـای هێنایـە سـەر حوکـم. سـەید زیـا چـەپ بـوو، بانکێکـی لێدابوو و گرتبوویـان، ئەشـکەنجەی نامرۆڤانـە و خراپیـان کردبـوو خـۆی بـۆ ڕانەدەگیـرا و دەبووایـە زووزوو بچێ بۆ تەوالێت، بەڵام ئەویشـیان ئەزیـەت دەکرد و نەیاندەبرد. کەسێکی لێبوو شێرپەنجەی خوێنی بوو، خواردنی ئاسایی نەدەخوارد و تەنیا دەبوو کشـمیش و گوێز و بـادام بخوا، هەرچی هاواری دەکـرد نەیاندەدایە. بەکورتی، هەر کـەس بۆخـۆی کارەسـاتێک و حیکایەتێک و دونیایەک بوو؛ هەر کـەس کتێبێک بوو لە دەرد و ئازار و ئۆف و ئاخ. ئێستاش ئاغای قانعیفەرد و ثابتی دەڵێن سەردەمی شاهەنشای ئاریامیهر و ئەشکەنجە؟ خوا نەکا!

زیندانیـی قەدیمییـان لـە زیندانـی قەسـرەوە دەهێنـا کومیتە و لەوێ سـەرلەنوێ ئەشکەنجەیان دەکردنەوە. یەکیان «مستەفا جەوان خۆشدل» لە ڕێبەرانی موجاهیدینی

خەڵق بوو. پێکەوە لە ژووریێکدا بووین. نێوانمان زۆر خۆش بوو. دیتبووی من تەنیام و لەگەڵ هیچ گرووهـ و تاقمێک نیم، هەوڵی دەدا بەرەو خۆیانم ڕابکێشێ. بەداخەوە ئەو جەللادانە نزیکەی سااڵێک دوای ئەوە لەگەڵ هەشت کەسی دیکە، کە یەکیان بیژەن جەزەنی بوو، ئیعدامیان کرد و گوتیان ئەو نۆ کەسە ویستوویانە لە زیندان هەڵێن، کە هەمووی درۆ و ساختە بوو. «رضی تابان» و «مصلی‌نژاد» دوو کەسی دیکە لە گیراوەکان بوون و ئەشکەنجەی زۆر کرابوون. رضی باڵابەرز و ڕووخۆش، «عمو مصلی»ش قسەخۆش و حیکایەتچی. برادەرێکی کوردی مەهابادیشمان لەگەڵ بوو ناویم لە بیر نەماوە، بەاڵم لەو ساڵانەدا براکەی لە بۆکان شارەدار بوو. یەک لە نیگابانەکانیش مەهابادی بوو، ئاگایەکی لەو برادەرە دەبوو و وا هەبوو چایی‌یەکی بداتێ، دەنا نیگابانێکی ئاسایی لەو قەسابخانەیە چی لە دەست نەدەهات بیکا.

ئێمە لەو بارودۆخەدا بووین، هەندێک قاچاخچیی تریاک و هێرۆئینیشیان هێنابوو لەگەڵیان خستبووین. ئەو ساڵە بە فەرمانی شا زۆرێک لەو قاچاخچییانە ئیعدام کران و ڕۆژنامەکان هەموو ڕۆژێک ناوی چەند ئیعدامییان باڵاو دەکردەوە. زۆرم بەزەیی بە یەکیان‌دا هات، دەیگوت خۆزگەم بە خۆتان! گوتم بۆچی، خۆ ئێوە لە ئێمە چاکترن، ئەشکەنجەش ناکرێن و کەس کاری پێتان نەداوە. گوتی بریا وا بووایە و هەموو ڕۆژێک دارکارییان بکردایەین، بەاڵم ئیعدام لە ئارادا نەبووایە! جا یەکێک بێ و خۆزگە بە وەزعی ئێمە بخوازێ دەبێ کێ بێ؟ لە ژیان‌دا خراپتر لە خراپیش هەیە و ڕەنگی ڕەشتر لە ڕەشیش پەیدا دەبێ!

شەوێکیان کە شەوی عاشووڕا بوو، ڕەسووڵی سەربازجوو خەڵکی نێو دوو ژووری عموومی لە ژووریێکدا کۆکردەوە و دەستووری دا کتریەک چاییان بۆ هێنایەن، مەالیەک وەک ئێمە زیندانی و ناوی «عەلی‌محەممەد بەشارەتی» بوو و درەنگتر لەم ساڵانەدا بیستم کە تەسلیمی ساواک ببوو. ماوەیەک پێکەوە لە ژووری ئینفرادی‌دا بووین نێوانمان خۆش بوو. ئەو شەوە ڕەسووڵی بە بەشارەتی گوت بە بۆنەی عاشووڕاوە قسەیان بۆ بکە. بەشارەتی قسەی کرد هەم باش بوو، هەم

نەیهێشت ڕەسووڵی پێی هەڵبەزێتەوە! کتری چاییەکەشیان کە هێنا گوتی یەکتان هەستێ بیکاتە پەرداخەکانەوە و بیدا بە ئەوانی دیکە. ئێمە هەرکامە و پەرداخێکی پلاستیکمان بوو، ئەوە هەموو ملک و ماڵەکەمان بوو! برادەرێکی کوردی جوولەکەی سنەیی لەگەڵ ئێمەدا گیرابوو، زۆر کوڕێکی چاک و لەبەردڵان بوو و هەموو کەس خۆشی دەویست. ئەو هەستا سەرپێ و دەستی کرد بە دابەشکردنی چایی. ڕەسووڵی گوتی هۆ جوولەکەی فلان فلانشوودە، تۆچی و عاشووڕا و تاسووعا چی، لێمان بۆیەتە ساقی کەوسەر! ڕەسووڵیش، وەک بازجووەکانی دیکە، هەمیشە جنێوێک لەسەر لێوی مبارەکی بوو، بەڵام کاری سەیروسەمەرەی وەک «نەوحەخوانی» ئەو شەوەشی دەکرد؛ دەیانگوت لوڕە و پێشتر گرووبانی ئەرتەش بووە، هەندێک خەسلەتی لاتیی تێدا بوو.[1]

سەدویەک ڕۆژی ڕەبەق لە کومیتە مامەوە، کە بەشی زۆری بە بازجوویی و ئەشکەنجە تێپەڕ بوو و ئەنجامەکەشی ئەوە بوو بە دەسخەتی خۆم نووسیم و وەئەستۆم گرت ناميلکەکانم لەو برادەر سنەییە وەرگرتووە، بردوومنەتەوە بۆکان، لە ماڵی کاکم شاردوومنەتەوە و خاوەنی دە چەخماخ تفەنگی بڕنووشم، هەر هەموویانم لە بناری کێوێک لە بوغدەکەندی شاردوونەتەوە بۆ کاری خەرابکاریی دواڕۆژ! ئاو بێنە و دەست بشۆ!

ڕاگوێزران

کەم کەم، کاری بازجوویی تەواو بوو و من چاوەڕوان بووم ڕامگوێزن و بمبەنە زیندانی قەسر کە بەدەست شارەبانییەوە بوو و تەلەفیزیۆن و کتێب و ڕۆژنامە و مولاقاتی هەبوو و بەکورتی لەچاو کومیتەی «ضد خرابکاری» وەک «کوەیت» وابوو! ڕۆژێکیان یازدە کەسیان سواری مینیبووسێک کردین و کەلەپچەیان لە دەستمان دا

---

۱. چەند ساڵێک پێش ئێستا لەگەڵ برادەرێکی خۆم بە خیابانی شانزەلیزەی پاریسدا دەڕۆیشتین، لەپڕێک ڕەسووڵی ڕووبەڕوومان هات، خێرایەک ناسیمەوە، یاسای مافی مرۆڤ بازجوو و زیندانیی کردوونە هاوشانی یەکتر، هەردوولامان وەک یەک دەپارێزێ، ڕەنگە ئەوان ماقوولْتریش بن!

بـۆ ئـەوەی ڕامانگوێزن و بمانبەنە زیندانێـک کە نەماندەزانی کوێیە. کە دەڵێم زیندان بۆیەیـە لەو سـاڵانەدا «قەسـر» زیندان بـوو و کومیتەی «ضد خرابـکاری» و ئێڤین و قزڵقەڵاش «بازداشتگاه» بوون. زیندانی قەسر بەدەست پۆلیسەوە بوو و سیانەکەی دیکە بەدەست ساواکەوە بوون.

کەلەپچەیان لێداین و بردیانینە نێو مینیبووسێکەوە، کەلەپچەکان بە ئاڵقەیەکەوە بەسـتران کـە لەژێر کورسـیی ترۆمبیلەکە دابیـن کرابوو. یەک لەو یازدە کەسـەمان «مەشـعووف کەڵانتەری» خوشـکەزای «بیژەن جەزەنی» لە ڕێبەرانی فیدائییان خەڵق بـوو. مەشـعووف مرۆڤێکـی بێدەنگ و کەم قسـە بـوو و تەنیـا جاروبارەیەک بزەی دەهاتێ یان بە قسـەی ئەوانی دیکە دەهاتە پێکەنین. یەکی دیکەمان «مسـتەفا جەوان خۆشـدڵ» لە ڕێبەرانی موجاهیدینی خەڵق بوو. پێشـتر باسی مستەفا جوان خۆشدڵم کـرد کـە ماوەیـەک لە سـلوولێکدا پێکـەوە بووین. بـە قەدرایی سـاڵێک دوای ئەوە، ساواک هەردوو ئەو کەسانەی لەگەڵ جەزەنی و ۶ کەسی دیکەدا (۹ نەفەر) لە گردی پشـت زیندانـی ئێڤیـن زۆر ناجوامێرانـە ئیعدام کـرد. یەکی دیکەمـان عەلیمحەممەد بەشارەتی بوو، کە پێشتر باسم کرد. بەشارەتی مەلایەکی خەڵکی «جەهروم» بوو و دوای شۆڕشی ۱۳۵۷ لە حکوومەتی ڕەفسنجانیدا ماوەیەک بوو بە جێگری وەزیری کاروبـاری دەرەوەی ئێـران و پاشـانیش بوو بـە وەزیری نێوخـۆ. جارێکیان لەگەڵ هەیئەتێـکدا چووبـوو بـۆ کووبـا بۆ لای فیدڵ کاسـترۆ، لـە ڕۆژنامـەدا خوێندمەوە گوتبـووی کێشـەمان ئـەوە بـوو ئەگەر ژنـان بیانەوێ دەسـتمان لەگـەڵ لێبدەنەوە (تەوقە بکەن)، دەبێ چی بکەین؟ فەناتیسـم و دوگماتیسـمی ئیسلامی هەر لە ڕۆژانی یەکەمەوە یەخەی ئەم کۆماری ئیسلامییە ناموبارەکەی گرتبوو!

لەگەڵ بەشارەتیدا ماوەیەک هاوسلوول بووین. مرۆڤێکی قسەخۆش و لەبەردڵان بوو. شێعر و نەقڵ و حیکایەتی زۆری دەزانی و خۆی وەک ئاخوندێکی مێشک پووچەڵ دەرنەدەخست. زۆری جۆک و قسەی خۆش پێبوو. کەسانی قسەخۆش و «وره بەرز» لە زیندان زۆر چاکن لەبەروەی باری سەرشـانت سـووک دەکەن و خەم و خەفەتت لە بیر دەبەنەوە. بەپێچەوانە، کەسانی مرچومۆن و نێوچاوان ترشاو ئازارت دووقات

زیاد دەکەن. قسەی خۆش و جۆک و گۆرانی لە زیندان گەلێک باو بوو، لە دەرەوەش زیاتر. هەندێک قسە لەوێ دەکرا کە لە دەرەوە دوو کەس پێکەوە دابنیشن وا هەیە لە ڕوویان هەڵنەیەت بیکەن. بازداشتگای ساواک بوو و بێکاری و دانیشتن و قسەکردن و بیرەوەری گێڕانەوە، خۆ کتێب و ڕۆژنامەی لێنەبوو پێیانەوە خەریک بین. بابەتی سیاسیش لە بارودۆخی ژێر بازجوویی‌دا یان نەدەکرا یان تەنیا لەگەڵ ناسراو و هاوپەروەندەی خۆیی دەکرا. لەگەڵ بەشارەتی و ئیسلامییەکی دیکە چەند ڕۆژ پێکەوە لە سلوولێکی کومیتەدا بووین. سلوولەکەمان کە لە پەنای تەوالێتەکە هەڵکەوتبوو و دەنگ و سەدای تەوالێت لەگەڵ دەنگ و سەدای دیکەی خەڵکەکە هەموو دەگەیشتە گوێمان! جارێکیان شێعرێکم بۆ خوێندەوە زۆری پێخۆش بوو، لەبەری کردبوو و هەر کاتێ دەنگی بەرزی وامان گوێ لێبووایە دەیگوتەوە و قاقا پێدەکەنی. شێعرەکە بۆ ئەوە نابێ لێرەدا بینووسم، بەڵام شاعیرەکەی گوتبووی لە پشت دیوارەوە گوێم لە دەنگ و سەداتان هەیە!

بەشارەتی لە سەردەمی کۆماری ئیسلامی‌دا یەک لەو پێنج کەسە بووە کە وەزارەتی ئیتلاعاتیان دامەزراندووە، هەر ئەو بەشارەتییە دواتر بە جلوبەرگی ئاخوندییەوە لەگەڵ یەکەم تاقمی ئەو پاسدارانەی وا لە ساڵی ۱۳۵۸دا بۆکانیان گرتەوە، هاتبووە بۆکان و لەلای قوللە لەسەر خیابانەکەی لای ماڵی برایمخانی فەڕوخی، پێشنوێژیی بۆ پاسدارەکان کردبوو. گوایە ئەو دەم لە مامۆستا مەلا ئەبووبەکری شەفیعی پرسیبوو «محەممەدئەنوەر»م لە هەر کوێیەک هەیە بۆ پەیدا بکەن، ئەویش گوتبووی خوا دەزانێ ئێستا لە بن کامە بەردە! دڵنیام ئەگەر بیدیایەم نەیدەگرتم و کاری پێم نەدەبوو، نێوانمان گەلێک لەوە خۆشتر بوو کاری وا بکا.

دواتر کە پەڕەوازەی تاران بووم و لەوێ هەر شەو لە شوێنێک خۆم دەشاردەوە، هاوزیندانییەکی کۆنی نێو «کومیتەی دژی خراپکاری»م دیتەوە کە دارتاشێکی تووەیی بوو؛ گوتی بەشارەتی چەند جار هەواڵی پرسیوی و گوتوویەتی محەممەدئەنوەر لەکوێیە؟ تەلەفۆنێکی بۆ بکە بزانە دەڵێ چی. گوتم جا من لەم وەزعەدا چۆن مەترسیی وا بگرمە خۆم؟ گوتی دڵنیا بە بەشارەتی ئەو کەسە نییە و تۆی زۆر خۆش دەوێ.

ئەو دەم بەشارەتی ببوو بە ئەندامی یەکەم مەجلیسی شووڕای مەلاکان. تەلەفۆنم کرد بۆ مەجلیس. زۆر بە گەرمووگوڕی وەڵامی دامەوە و گوتی «تۆ نالێی لایەنگری موستەزعەفانم؟ دەی وەرە خزمەتی موستەزعەفان بکە!» زانیم دەیهەوێ بەرەو جاشایەتی و هاوکاریکردنی ڕژیمم ببات! چیتر تەلەفۆنم بۆ نەکردەوە.[1]

ئەو دارتاشەش پیاوێکی باش بوو، دوای ئەوەی لە ساڵی ١٣٥٩دا لە کوردستان ڕۆیشتم و لە تاران خۆم شاردبۆوە، زۆرم بە کەڵک هات. کچەکەی حیزبوڵڵاهییەکی توندوتیژ بوو و لە ترسی ئەو نەیدەوێرا من بەرێتەوەماڵی خۆیان، جا لە دووکانێکی مۆبلفرۆشی دایمەزراندم، هەم حەقدەستیان پێدەدام و هەم شەوانەش لەوێ دەخەوتم، ئیتر مەجبوور نەبووم کرێ ماڵ بدەم. کرێ ماڵەکە چش! خۆ نەمدەوێرا خۆم ئاشکرا بکەم و بچم لە بونگا و شوێنی وا ماڵ بەکرێ بگرم! دۆستی چاک بۆ کاتی تەنگانە باشە، خەڵکانێک کە مەترسی لە خۆدەگرن و لە بارودۆخی وڵاتانی وەک ئێران و عێراق و تورکیادا کاری سیاسی دەکەن دەبێ هەوڵ بدەن دۆستی چاک و جێمتمانەیان هەبێ کە لە ڕۆژی تەنگانەدا بە هانایانەوە بێن و فریایان بکەون. ئەم چەشنە پێشبینی و دوارۆژبینییانە پێداویستیی سەرەکین بۆ کاری سیاسی لە بارودۆخی نالەباری ئەو بەقورگیراوانەدا کە کوردی تێدا دەژین...

هەر چۆنێک بێ، ئەو ڕۆژە بە مینیبووس بردیانین بۆ قزڵقەڵا. یەکدوو سەعات لە مینیبووسەکەدا مانەوە و هەرنەیاندەبردینە ژووری، لەئەنجامداگوتیان جێگامان نییە و ڕایاننااگرین! هاتینەوە سەر حوللەمەڕەسێ و گەڕاندیانینەوە جەهەننەمی کومیتە، چاوی ڕەشمان کاڵ بوویەوە!

---

١. کاک «وریا بامداد»، کە وێدەچێ خەڵکی کرماشان یان دەوروبەری بێ، کتێبێکی لەسەر بیرەوەرییەکانی زیندانی خۆی بڵاوکردۆتەوە کە گەلێک شیرین نووسراوە و زانیارییەکانی لەگەڵ ئەو شتانەی وا من لە زیندانەدا دیتم، دەقاودەق ڕاست دێتەوە. وادیارە ئەو نزیکەی ساڵێک پێش گیرانی من گیراوە و لە کومیتە و زیندانی قەسردا ڕایانگرتووە. لە کتێبەکەدا ناوی بەشارەتی دەهێنێ و دەڵێ هاوکاریی ساواکی کردووە. بەشارەتی لەو ماوەیەدا کە لەگەڵ من بوو، خۆی وا دەرنەدەخست. گەرچی هەندێک مرۆڤ وەک پیواز تۆێتوێن و بەهاسانی ناکرێ هەناویان ببیندرێ. زۆر شت لە زیندان و ماوەی بازجوویی‌دا گونجاوە!

مولاقات

دیاربوو لەو ماوەیەدا کاکم هاتبووە تاران و هەوڵی‌دابوو بێتە چاوپێکەوتنم، ئەوانیش ڕۆژێکیان بۆ دیاری کردبوو کە دەکەوتە دوای ئەو ڕاگواستنەمان، بەڵام کاتێ گێڕایانینەوە بۆ کومیتە، چاوپێکەوتنەکەیان لەوێ بەڕێوەبرد. ڕۆژێک بانگیان کردم و بردیانم. وەمزانی دیسان بازجوویی و لێدانە، بەڵام هیچیان نەگوت و بردمیانە دەرەوەی بینایەی کومیتە بۆ نێو ساختمانی شارەبانی کولل، لەوێ «ئاڕەش»ی بازجووەکەم خۆی هات و گوتی مولاقاتت هەیە. بەو جلوبەرگە و بەو سەروقژە ئاڵۆزەوە بردیانمە ژوورێکەوە کاکم و کابرایەکی عەجەم لەوێ دانیشتبوون. کابرا، خاوەنی شیرکەتێک بوو لە تاران، کە کاکم شتومەکی لێدەکڕی و من زۆرجار چووبوومە لای. لە بیرم نەماوە ناوی چی بوو، بەڵام شیرکەتەکەی لە پشت فرۆشگای فیردەوسی بوو. دیار بوو ئەو کەسە پارتیی بەهێزی هەبوو و ئیجازەی چاوپێکەوتنەکەی منیش ئەو بۆ کاکمی وەرگرتبوو. نەیانهێشتبوو هیچ لەگەڵ خۆیان بهێنن. نزیکەی دە دەقیقە دانیشتین بەبێ ئەوەی لێک نزیک ببینەوە یان یەکتری ماچ بکەین. بە فارسی هەوالیان پرسیم، گوتم حاڵم باشە و لەبەر ئاڕەش کە وەک میرغەزەب لەوێ دانیشتبوو هیچم پێنەدەگوترا. پاشان ئاڕەش گوتی ماوەی چاوپێکەوتنتان تەواو بوو. ئەوان ڕۆیشتن و منیشیان بردەوە کومیتە و نێو ژووری گۆرین. چاوپێکەوتنێکی گەلێک ساردوسڕ و فۆرمالیتە بەو سەروڕووە و بەو جلوبەرگەوە؛ دڵنیام دەبێ شوێنی خراپی لەسەر کاکم دانابێ لەجیاتی ئەوەی خۆشحاڵی کردبێ.

زیندانی قزڵقەڵا

دە ڕۆژی دیکە لە کومیتە مامەوە سەرلەنوێ هەمان ١١ کەسیان سواری مینی‌بووسی گۆرین کردین و بردیانینەوە بۆ قزڵقەڵا. ئێمە ئارەزوومان ئەوە بوو بچینە زیندانی قەسر کە بەدەست شارەبانییەوە بوو و دەرەتانی زیاتر و مولاقاتی ئەندامانی بنەماڵەشی هەبوو، بەڵام چ کەردەن، دیار بوو ویستبوویان هەر لەژێر دەستی ساواکدا بمێنینەوە و نەدرێین بە شارەبانی. ئەمجار لە ئیمتیحانی زانکۆی قزڵقەڵا قبووڵ بووین و

بردیانینە ژووریێ! من ماوەیەک لە زیندانی تاکەکەسیدا مامەوە. دیوارەکان پڕ بوون لە نووسراوە و یادداشت و شێعری زیندانییە کۆنەکان. خەڵکانی ناوبەدەرەوەی زۆر لە قزڵقەڵا زیندانی کرابوون. ناوەکانی سەر دیوارم تا ماوەیەکی زۆریش لە بیر مابوو، ئەو شێعرانەشم لە بیر بوو وا نووسیبوویان و لەسەر دیوار هەڵیانکەندبوون، بەڵام ئێستا لە بیرم نەماون. ژووڕەکەم پەنجەرەیەکی بچووکی هەبوو بەسەر حەوشی زیندانی عمووميدا دەیڕوانی، بەڵام تەنیا بۆ ڕووناکی بوو و نەدەکرا کەسیان ببینی. تەنیایی ناخۆش بوو، بەڵام هەر ئەوەندەی ئەشکەنجە نەمابوو، سەر سەکۆی ژووڕە تەنیاییەکە وەک تەختی ئەعلاحەزرەتی هومایوونی وابوو! پاش سێچوار هەفتە بردیانمە بەشی عمووميی. سواڕەی نەمر کە پێشتر لەوێ زیندانی کرابوو، شێعری «سووڕەقەڵا»ی سەبارەت بە «قزڵقەڵا» گوتووە، لە ڕابردوودا زۆرێک لە کەسایەتییە سیاسییەکانی دیکەی کورد وەک نەمر مامەغەنی بلووریانیش لەوێ ڕاگیراون، هەروەها سەرۆکهۆزە کوردەکانیش زۆریان لە سەردەمی ڕەزاشا و کوڕەکەیدا ڕێگەیان کەوتۆتە قزڵقەڵا. قزڵقەڵا کۆنە کاروانسەڕای سەر ڕێگای تاران و شمیران بوو و لە سەردەمی ناسرەددینشادا (١٥٠ ساڵێک پێش ئەو ساڵانە) دروستکرابوو. حەوشێکی مامناوندجی، بە ٣ بەند، واتە ٣ ژووری عمووميیە تێدا بوو، کە هەرکام شوێنی ١٥ تا ٢٠ کەسێک دەبوونەوە. متبەقێک و حەمام و تەوالێتیشی هەبوو. بە دریژایی هەر دوو دیواری حەوشەکەش ژووری تاکەکەسی بوون کە دەرگایان لە پشتەوە بۆ دەکرایەوە و دەهاتە نێو دوو دااڵن. هەر دوو لای دااڵنەکان، ژووری تاکەکەسی بوون.

لە زیندانی عمووميدا دۆست و برادەری چاکم پەیدا کردن. یەک لە زیندانییەکان ناوی زیائەددین تەباتەبایی بوو کە پێشتریش لە کومیتە دیتبووم. سەید زیای نەوە بەپێچەوانەی باوەگەورەی، شۆڕشگێڕ بوو. دیارە کەسانی خۆفڕۆش و خراپیش لە زیندانداا هەبوون. من لە ترسی ئەوەی قسەکان بگەنەوە دەفتەری زیندان لای هەمووان دەمگوت سیاسی نیم و هەر لەخۆڕا گرتوویانم. بۆشم دەچووە سەر لەبەروەی هاوپەروەندەییم نەبوو و شانازیی زۆرم بە خۆم دەکرد کە ئیعتیرافم

لەسەر کەس نەکردبوو و کەسم بەشوێن خۆمدا نەهێنابووە زیندان. جارێکیان لەگەڵ سەید زیا لای یەکتر دانیشتبووین و وێڕای خەڵکەکە نانی نیوەڕۆمان دەخوارد. نانێکی بۆری سەربازییان لەگەڵ خواردنەکەدا پێدەداین کە بەگشتی کەس بەشی سەرەوەی نەبووایە بەشی ژێرەوەی نەدەخوارد. من ئەو ڕۆژە هەروا بە ئاسایی ژێری نانەکانم دەخوارد و لێدەگەڕام بەشی سەرەوەیان ئەو بیخوا. لەپڕێک تەماشای کردم و گوتی حەرامزادە! ئەوە نانخواردنی کەسێکە سیاسی نەبێ؟ هەر دەڵێی سیاسی نیم و ئەوەش نانخواردنتە!

دەرگای هەر سێ بەندە عموومییەکان بەرەو باشوور و بەسەر حەوشێکدا دەکرانەوە. حەوشەکە حەوزێکی بچووک و شۆڕەبییەکی جوانی تێدا بوو هاوینان خەڵکەکە لەبەر سێبەری دادەنیشتن. یەکدوو جاریش وا هەبوو کەسانێک مەلەیان تێدا دەکرد. ڕۆژێکیان هەموومانیان کردە ژوورەوە، بە هەر سێ ژووڕە عموومییەکە، ٤٠ ٥٠ کەسێک دەبووین. دەرگایان لەسەر داخستین. چەند سەرباز بە مشارێکی گەورەوە هاتن، بەربوونە بڕینی شۆڕەبی هەژار و لە بنەوە بڕییانەوە! ئەفسەرێک هات گوتی ئێوە باسی ئەو دارەتان بە شانازییەوە کردووە و شێعرتان پێداهەڵگوتووە بۆیە بڕیمانەوە! دیارە هەمووی درۆ بوو و هەر لەبەروەی دارەکە کاتی خۆی ئەفسەرانی شەهیدی تووەیی سەردەمی کۆدەتای ٢٨ی گەلاوێژ ناشتبوویان، ئەمان ڕقیان لێی بوو و بڕییان کە وەک سیمبولێک نەمێنێ و زیندانییەکانیش سێبەریان نەبێ لەسەر حەوزەکە لەبەری دابنیشن! بەوە دەڵێن مافی مرۆڤی شاهەنشاهی، ئەوە بارودۆخی ژیانە لەو سیستمە گڵاوانەی ڕۆژهەڵاتی نێوەڕاستدا دەنا حەوشێکی گەورەی بێدارودرەخت، تاقەدارێکی تێدا بێ بە کام مەنتیق ڕەوایە ببڕدرێ و فلانە ئەفسەر یان ڕەئیسی زیندان چۆن دەبێ ئاوا دوور بێ لە وێژدان کە ئەم دڵخۆشییەش لە زیندانیی بێدەسەڵاتی بەردەستی خۆی دریغ بکا؟ ئەوە تەنیا بە کولتووری دواکەوتووی ناوچەکەی ئێمە تەفسیر دەکرێ دەنا شتی وا لە ڕۆژاوا ئەستەمە ببیسترێ و ببیندرێ.

چەند کەس کە بە «گروه نهاوندی» دەناسران لە زیندانی قزڵقەڵادا زیندانی

بوون، یەکیان «سیرووس نەهاوەندی» خۆی بوو. ئەو نەهاوەندییە کوڕە دەوڵەمەندێک بوو، خۆی و گرووپەکەی بۆ یەکەم جار لە ئێران ویستبوویان بانک ببڕن و باڵوێزی ئەمریکا بڕفێنن، لە یەکەمیاندا بڕە پارەیەکی کەمیان دەست کەوتبوو، بەڵام لە دووهەمیاندا سەرنەکەوتبوون. پاشان گیرابوون و پەشیمان ببوونەوە و ڕووخابوون. بەپێچەوانەی زیندانییەکان کە خۆیان تێهەڵنەدەقوتاندن، زیندانەوانەکان زۆریان خاتر دەگرتن. گرووبانێک بوو کە ناویم لە بیر نەماوە، بەڵام زۆر قەدیمی بوو و لە بیرەوەریی زیندانیانی دوای ساڵی ١٣٣٢دا هەمیشە ناوی هەیە و گوایە لەو ساڵانەدا زۆریش جەللاد و بێبەزەیی بووە، بەڵام لە سەردەمی ئێمەدا کەڵپی ڕزیبوو و حەپەحەپی پێنەدەکرا. ئەو کابرایە جاری وابوو دەهاتە نێو زیندان، ئەگەر کەسێک هەر لەوانەی نەهاوەندی لەبەری هەڵبستایە دەیگوت تۆ سەری ئاغای نەهاوەندی هەڵمەستە! لای وابوو هەموو کەس نەهاوەندیی وەک ئەو خۆش دەوێ.

ماڵی نەهاوەندی زۆر دەوڵەمەند بوون و کاک کەریم خامچی خەڵکی سابڵاغ، دوای هاتنەدەر لە زیندان کاری بۆ کۆمپانیایەکی ئەوان دەکرد و ببووە مەئموورێ خەریدیان. نەهاوەندی لەگەڵ دوو سێ کەسی هاوگرووپی خۆی نەبووایە لەگەڵ ئێمەمانان زۆری قسە نەدەکرد، بەڵام دەیزانی من کوردم و پرسیاری کاک کەریمی لێدەکردم، زۆریش بە ڕێزەوە ناوی دەهێنا.

ئەم نەهاوەندییە، گەلێک بێدەنگ و هەستوخوست و هەڵسوکەوتی لەسەر خۆ بوو، کە ئەگەر ئەو پەشیمانبوونەوەیە نەبووایە خەڵکەکە زۆریان خۆش دەویست. ناوبراو هیچ نەبێ خێرێکی بۆ داینەوە. ئەویش ئەوە بوو هاوینی ئەو ساڵە، کێبەرکێی وەرزشی ئاسیایی لە تاران بەڕێوە دەچوو. ئیجازەیان دابوو بنەماڵەی نەهاوەندی تەلەفیزیۆنێکی بۆ بهێنن، جا ئێمەش بە بۆنەی ئەوەوە، دەمانتوانی سەیری موسابەقەکان بکەین، بەڵام حەقمان نەبوو جگە لە موسابەقە، بەرنامەی خەبەر و شتی وا ببینین. بەگشتی لە بێهەوالّیدا ڕاگیرابووین و نە ڕادیۆ و نە ڕۆژنامە و نە تەلەفیزیۆن، هیچکامیمان نەبوو.

لەو ماوەیەدا کە لە قزڵقەڵا بووم دەنگوباسی موحاکەمەی «خسرو گلسرخی» و هاوڕێکانی بڵاوببۆوە، بەڵام ئێمە هیچمان لێ نەدەبیست، تەنیا جارێک نەبێ کە هەندێک لەتوکوتی ڕۆژنامەیان لە تابلۆیەک دابوو و بە نایلۆن سەریان داپۆشیبوو و هێنابوویان لـە دالانەکـە لای متبەق بە دیوارەوە هەڵیانواسـیبوو. باسـی موحاکەمەکان و داوای لێبووردنی چەند کەسی ئەوانی تێدا بوو، بەڵام هەواڵی دیفاعی ئازایانەی گوڵی‌سورخی و ئەوانـی دیکـەی تێدا نەبوو! دەچووین بەدزییەوە نایلۆنەکەمان هەڵدەداوە و سـەیری لای پشتەوەی ڕۆژنامەکانمان دەکرد، هەموو هەر تینووی هەواڵ بووین!

لەوانـی دیکـەی وا لـە قزڵقـەڵا بـوون، «مەهـدی سـامیع»م لـە بیـرە. سـامیع ئیسفەهانییەک بوو لە پەیوەندیی فیدائییان‌دا، بەڵام دوای شۆڕشی ۵۷ زۆری بازدا و لـەم ڕێکخـراوەوە چووە نێو ڕێکخراوەیەکی دیکە. لە سـاڵی ۱۳۵۸دا، پێش هاتنەوەی پاسدار، کابرایەک لە بۆکان لە کتێبفرۆشییەک دانیشتبوو، دواتر گوتیان ئەوە مەهدی سـامیع بـووە. وا بزانم ماوەیەک لەگەڵ ئەقەلییەتی فیدائییـان کەوت، دواتر لەوانیش جیابۆوە و لەگەڵ موجاهیدین کەوت. ماوەیەکیش خۆی بە «یەزدانپەنا»کانی بۆکانەوە هەڵواسیبوو.

کەسێکی دیکە لە بیرم مابێ، ئازەربایجانییەک بوو «قزڵئەیاغ» ناو، گەلێک کوڕێکی پاک و لەبەردڵان بوو؛ دوای شۆڕشی ۵۷ ئەویش بەدەست مەلاکانی ئێران کوژرا. لەو زیندانییانەی وا زۆرم خۆش دەویستن، یەکیان «محەممەد دێهقانی» برای بێهرووز و ئەشـرەف دێهقانی بوو. لە سـلوولێکی ئینفرادی‌دا بوو و پاشـان لە بەندی عموومی دیتمەوە (دڵنیا نیم هەر لە قزڵقەڵا یان لە ئێڤین). زۆر ئەشکەنجە کرا بوو.[1]

---

۱. دوای ئـازادی و کاتـێ لـە تەوڕێـز کارم دەکـرد، جارێـک لـە سـاڵی ۱۳۵۷دا لـە تارانەوە بـە ئوتوبـووس دەچوومـەوە بۆ تەوڕێز، لە گاراج تووشـی محەممەد دێهقانـی بووم، لەگەڵ زیندانییانـی سیاسـیی دیکـە ئازاد کرابوو. ڕژیم کەوتبووە شل‌وشـەوێقی. بلیتەکەم یەکدوو سـەعات دواخسـت و لەگـەڵ ئەودا پێکەوە بە ئوتوبووسـی «شـەوڕەو» چووینـەوە تەوڕێز. لـە ڕێگا زۆری باسـی زیندان دوای ئازاد بوونی من کرد. کاتێ گەیشـتینە تەوڕێز سـەعات دەوروبـەری ۳ - ۴ی بەیانـی بـوو. مالیـان لە تێرمینالی ئوتوبووسـەکانی ئەو دەم لای باغی گوڵستانەوە دوور نەبوو. پێکەوە چووینەوە مالیان. یەکدوو جاری لە دەرگا دا، دایکی هاتە پشـت دەرگاکـە، بـە تورکی گوتی «آنـا منم، ممد!» ئـەو دەقیقەیەم هەرگیز لە بیـر ناچێتەوە،

لەو ساڵانەدا زیندانییەکی زۆری خەڵکی برووجێردمان لەگەڵ بوو. دوای «دوکتۆر ئەعزەمی» و «هومایوون کەتیرایی» بزووتنەوەی چەپ و چریکی لە برووجێرد گەلێک نەشەی کردبوو.[١] هەموو کەسوکاری نێرینەی دوکتۆر ئەعزەمییان گرتبوو و لە ئێڤین ڕایانگرتبوون، دواتر کە بردیانمە ئێڤین لەوێ دیتمن. خەڵکی مەزلوومی، بێئازاری، بێقسە، کە تەنانەت هی وایان تێدابوو هەشتا و چەند ساڵی تەمەن بوو، چەند کەسیان تریاکی بوون، دەیانگوت لە زیندان‌دا تریاکیشیان پێدەدەن.[٢]

هێشتا هەر لە قزڵقەڵا بووم کە شەوێکیان خەڵکی هەر سێ بەندە عمووميیەکەمانیان خستە یەک بەندەوە و دەرگایان داخست و زیندانیی تازەیان هێنا. هەموویان مەلا و فەقێ بوون و لە قوم گرتبوویانن. چاک و خراپ هەموو جۆرە کەسێکیان تێدابوو. یەک ڕووداویش ڕووی دا با بیگێڕمەوە: بە عادەت زیندانییەکان بە هەویری نەبرژیوی نێو ئەو نانەی وا بۆ خواردن پێیان دەداین مۆرەی شەترەنج و تەختەنەردیان دروست دەکرد[٣] و لەسەر پەتووش بە سابوون خانەکانیان دەکێشایەوە و بە ڕۆژ بۆ

دایکی جگەرسووتاوی کوڕێک لەژێر ئەشکەنجەدا شەهیدکراو و کچێک لە زیندانەهەلاتووی لێرەولەوێ خۆڕشارەوە، ئێستا کوڕێکی دیکەی لە زیندان ئازاد بووە و دەیگرێتە باوەش. باوەڕی نەدەکرد، ماچی دەکرد و دەیلستەوە. خوایە چی بڵێم، نازانم؟ ئەوان چوونە ژووری و منیش چوومەوە مااڵی خۆم. ئێوارەی ئەو ڕۆژە و ڕۆژانی دیکەش دەچوومە ماڵیان خەڵکێکی زۆر پێیانەوە دەهاتن. درەنگتر سەفەرخانی قەهرەمانیش ئازاد کرا. من لەگەڵ ئەودا هاوبەند نەببووم، بەڵام بە ناسیاویی هاوڕێیەکم لە تەورێز چوومە ئەو ماڵەی وا لەوێ دابەزیبوو، کە گوتیان کوردە، لای خۆی دایانم و وێنە و فیلمیان لێگرتین، دواتریش لەگەڵ برادەرەکەمدا چووینە ئەو گوندەی وا خەڵکی ئەوێ بوو لە دەوروبەری عەجەب شێر، میوانی دیکەشیان هەبوو نەیانهێشت شەوێ بگەڕێینەوە و میوانداریان کردین.

١. بە گاڵتە دەیانگێڕاوە گوایە شا هوەیدای سەرۆکوەزیری هەڵقورینجاندووە و پێی گوتووە پیاو نی و هیچت پێناکرێ! ئەویش هەر گوتوویەتی وا مەڵێ با نەیڵێم، وا مەڵێ با منیش نەیڵێم. شا گوتوویەتی بیڵێ ئەویش گوتوویەتی «برووجێرد!» شا ڕقی هەستاوە و جنێوی پێداوە و هەڵیبڕیوە، واتە برووجێردییەکان کەڵەگایی‌یان لە ڕژیمی شا دەکرد و ڕژیم دەرەقەتیان نەدەهات، جەنابی شاش بەوە قەڵس بوو!

٢. لە لوڕستان تریاککێشان ئاسایی‌یە و لە مەجلیس و میوانی‌دا کە دادەنیشن، تریاک دەکێشن. دەڵێن دوای تریاککێشانەکە بانگ دەکەن و دەڵێن «چایی بێنن بۆ پیاوەکان»، ئەوەی تریاکی نەکێشابێ چایی بۆ دانانێن، واتە پیاو نییە! ژنان کەمتر وا هەیە تریاک بکێشن، بەڵام قلیان (نیرگەلە) زۆر دەکێشن.

٣. وەستای دروستکردنی مۆرەی شەترەنج کوڕێکی برووجێردی بوو ناوی «کوردی» بوو. کوردی بەبێ کەرەسە، مۆرەی وای دروست دەکرد مرۆڤ سەری سوڕ دەما. ڕوخ یان

کات تێپەڕکردن دوو کەس دادەنیشتن یارییان دەکرد و ئەوانی دیکە ئەگەر پێیان خۆش بووایە لە دەوریان کۆدەبوونەوە و هەر کەس لای یەکیانی دەگرت و پێی دەگوت چی بکا و چی نەکا. بەوەیان دەگوت «کۆنسە»، هی وا هەبوو دەیگوت «کۆنسە» مەدەن، پێم خۆش نییە، هی وابوو پێی تووڕە دەبوو، تووڕە بوون و هەڵچوونیش لە زیندانیدا زۆر ئاسایییە، خەڵکەکە بەگشتی تووڕەن و لەسەر شتێکی بچووک بەگژ یەکتردا دەچن، بە چەشنێک ئەگەر باوەڕی سیاسی و بەرپرسایەتی بەرگر نەبێ، ڕۆژانە شەڕ و پێکدادان دەقەومێ.

ڕۆژێکیان دوو کەس شەترەنجیان دەکرد، یەکیان لەو فەقێیانەی قوم بوو کە تازە هاتبوون. دیار بوو سیفر کیلۆمیتر بوو و بە یاساکانی زیندانی نەدەزانی. من شتێکم بە لایەنەکەی دیکە گوت بیکا، واتە «کۆنسە»م دایە، جووچکەمەلا پێی ناخۆش بوو، لەپڕ جنێوێکی پیسی پێدام، زۆرم پێ سەیر بوو و پێی تێکچووم، شتی وام نەبیستبوو ڕووبدا، هەر ڕاستبوومەوە و یەک زللەی تەڕم لە بناگوێی دا، شەقەی تا ئەوپەڕی حەوشە چوو! مەلا هەستا سەرپێ لێم بداتەوە، دەستیان گرت و هەر چۆنێک بوو شەڕ داکووژا. ئەوە یەکەم و دواییین شەڕ بوو لە زیندان کردم، دەنا بەگشتی بێدەنگ و بێئازار بووم.

لەو ماوەیەدا کە لە قزڵقەڵا بووم، کابرایەکی سەرهەنگ هەر سێ مانگ جارێک بێدەنگ و بێهەستوخوست دەهات، بە پێوە ڕادەوەستا و هەواڵی دەپرسین، کەس ئەوی بە جیددی وەرنەدەگرت و وەڵامی سەرسەری نەبووایە پێیان نەدەداوە. دەیانگوت هیچی لە دەست نایە و هەر دێ قسەی بێتام و بێکەڵک دەکا و دەڕوا. دەبێ بازڕەس و شتێکی وا بووبێ کە کەس تووی بە کڵاو نەدەپێوا. لە نێو قسەکانیدا هەمیشە دەیپرسی باشە «کۆتلێت» تان دەدەنێ؟ ئێمەش دەمانگوت بەڵێ! دەیگوت باشە، کەوابوو ئیتر موشکیلێکتان نییە! ناومان نابوو سەرهەنگ کۆتلێت!

قەڵای کە دروست دەکرد حەوش و حەسار و کۆنگرە و دەرگا و پەنجەرە و نیگابانیشی لێدادەنا، دەبوو بێیە سەیری و بزانی ئەسپ و فیلی چۆن دەخوڵقاند، هەر ئەوەندە بوو نەیدەتوانی ڕۆحیان بەبەردا بکا.

کابرای حۆل پێی وابوو زیندانی تاقە گرفتی ئەوەیە کۆتلێتی نادەنێ. وێدەچوو پێشتر کەسێک ئەوەی پێ گوتبێ و ئەویش داوای لە زیندان کردبێ هەفتەی جارێک کۆتلێت بدەن بە زیندانییەکان، جا ئەم شاکارەی خۆی لە بیر نەدەچۆوە و هەرجارەی دەهات بە ڕووی خەڵکەکەیدا دەداوە.

دادگا

لە قزڵقەڵاوە بردیانم بۆ دادگای نیزامی. دادگای نیزامی لەلای زیندانی قەسر هەڵکەوتبوو. بە چەند نیگابانەوە زیندانییان چەند جار دەبردە ئەوێ. جاری یەکەم ناوی «پروندەخوانی» یان «تفهیم اتهام»، واتە پێداچوونەوەی فایلی ئەو تۆمەتانە بوو کە ساواک لە کەسەکەی دابوون و بەگوێرەی ئەوان داوای سزادانی کەسەکەی کردبوو. دادگای نیزامی سەربەخۆییەکی نەبوو و لەژێر کارتێکەریی سیاسەتی دەوڵەت و خواستی ساواکدا خەڵکی مەحکووم دەکرد. پەروەندەخوانی هاوکات بوو لەگەڵ پاریزەر گرتن. پاریزەرەکانیش هەموو «تەسخیری»، واتە داسەپاوی ساواک خۆی بوون دەنا زیندانی نەیدەناسین و هەڵینەدەبژاردن؛ هەر هەموشیان ئەفسەرانی خانەنشینی ئەرتەش بوون و کەم تا زۆر هیچیان لە دەست نەدەهات، جگە لەوەی ڕواڵەتی دادگایەکی شێوە ئوروپایی بپاریزن. لە قۆناغی دواتردا دادگا دەبەسترا و پاریزەر هەندێک لە سەرۆکی دادگاکە دەپارایەوە، بەڵکوو سەرنج بداتە لایەنی ئەرێنیی کەسایەتیی زیندانی و قەراری قورسی بۆ دەرنەکا و شتی لەم چەشنە. پاشان قەرار دەردەچوو. لە قۆناغێک دواتردا، دادگای پێداچوونەوە، واتە «تجدیدنظر» هەبوو، ئەویش کەمزۆر بە هەمان شێوە بەڕێوە دەچوو و بڕیارەکان لە پێشەوە پێش‌بینی دەکران، هەر ئەوە و ئیتر تەواو.

من کە چووم بۆ خوێندنەوەی پەروەندەکەم، جگە لە قسە و ئیعتیرافاتی خۆم، دووسێ لاپەڕە قسە و بۆچوونی ئەو برادەرە سنەییەیش لەسەر پەروەندەکەم بوو، واتە من هیچ هاوپەروەندەیەکم جگە لەو کەسە، نەبوو. ئیعتیرافاتی من دوو دەستە

بوون یەکەمیان سەبارەت بە وەرگرتنی نامیلکەکان و بردنەوە و شاردنەوەیان لە بۆکان بوو بە لیستەی ناوی نامیلکەکانەوە، جا لە بیرم نییە ئایا عەینی نامیلکەکانیش نێردرابوونە دادگا یان نا؛ دووهەمیان سەبارەت بە ڕاپۆرتێک بوو کە لێیاندابووم و گوتبوویان گوایە تفەنگم پێبووە و گوللەم هاویشتووە. تەنیا دوو کەس دەیانتوانی ڕاپۆرتی گوللەهاویشتنیان لێدابێتم: هەمان ئەو کوڕە ئاغایەی وا باسم کرد یا مامۆستاکەی هاوکاری خۆم.

لە دادگادا پرسیارێکی ئەوتۆیان لە خۆم نەکرد و زیاتر پارێزەرەکەم قسەی بۆ کردم. پارێزەرەکەم پیاوێکی گەلێک باش بوو. ژمارە تەلەفۆنی مالّی خۆمانم پێدابوو، پەیوەندیی پێوە کردبوون و خالّی خۆشەویستم حاجی حەمەڕەشیدی محەممەدیان هاتبووە تاران چاوی پێی کەوتبوو، بەدزییەوە پارەیەکیشی دابوویە. کابرا لە دادگادا زۆرم بۆ پاڕایەوە و هەوڵی دا دڵی حاکم نەرم بکا، بەڵام لە ئەنجامدا هەر زیندانێکی دوو ساڵەیان بەسەردا بڕیم.

داوای پێداچوونەوەی بڕیارەکەم کرد. دادگای «تجدیدنظر» پێکهات، «سەرهەنگ خواجەنووری»ی جەللاد، سەرۆکی دادگای پێداچوونەوەم بوو. کاتێ ئەوەم بیست، ئەژنۆم شکا و دڵنیا بووم دوو ساڵم لێدەکاتە دە ساڵ! بەڵام بەپێچەوانە، قەراری دادگای پێشووی شکاند و کردی بە ساڵ و نیوێک! شتی وا کەم ڕووی دابوو، خواجەنووری قەراری دادگای بەرایی کەم بکاتەوە! بەڵام کردی. بە بۆچوونی خۆم پارێزەرەکەم لەم کارەدا دەوری بینی. لە بیرمە ڕۆژی دادگایی کردنی دووهەم، کاتێ هەستابووە سەر پێ و دیفاعی لێدەکردم، ئەو هەژارە، لاقی وەک شەقشەقە دەلەرزی، ناچار من کە لەلای دانیشتبووم، لاقم نابوو بە لاقییەوە بۆ ئەوەی تەکان و شەکانی نەبێ! خواجەنووری لای ئەوان هەیبەتی زۆر بوو. هەر چۆنێک بێ، قەراری کۆتایی دادگای پێداچوونەوەم بۆ ساڵ و نیوێک زیندان دەرچوو، کە شەش مانگێکیم کێشابوو. گەڕاندیانمەوە قزڵقەڵای موبارەک!

ئەوەی خوارەوە نەخشەی زیندانی قزڵقەڵایە کە خۆم کێشاومەتەوە. من لە ژووری عموومی ژمارە ٢دا بووم. ئەو ژووڕە و ژووری ئینفرادییەکەی خۆشم

لەسەر نەخشەکە بە ئەستێرە دیاری کردووە:

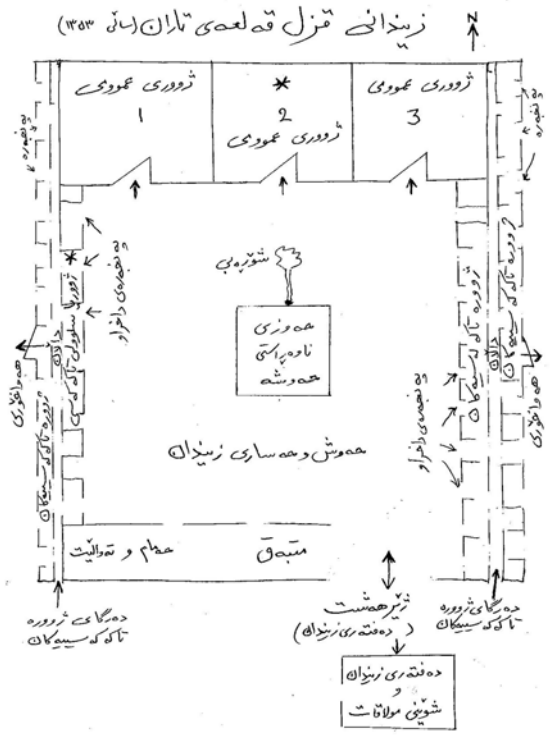

مولاقات لە قزڵقەڵا

ڕۆژێکیان لە قزڵقەڵا بانگیان کردم بۆ مولاقات. کە چووم پێم سەیر بوو، دایکم هاتبوو لەگەڵ نەمر کاک قادری سالمی. کاک قادر خزممان بوو لەگەڵ کاکم و دایکم پێکەوە هاتبوون. کاکم مولاقاتەکەی بۆ خۆی و دایکم وەرگرتبوو، بەڵام لەو کاتەدا کە لە بازاڕەوە وەڕێکەوتبوو بێ بۆ قزڵقەڵا، درەنگ کەوتبوو و نەگەیشتبوویە، قادر گیانیش ئەو مەترسییە گەورەیەی وەئەستۆ گرتبوو و خۆی لەجیاتی کاکم

لـه قەڵەمدابـوو و ئیجازەنامەکەی تەحویلی پاسـەوانی بـەردەرگا دابوو، ئەوانیش له مەسـەلەکەیان نەکۆڵیبۆوە و گوتبوویان برۆنە ژووریێ. چاوپێکەوتنەکە حزووری و لـه دەفتـەری زیندان بوو. هەر چوومە ژووریێ، ڕاسـتەوخۆ چووم دایکم ماچ کرد و لەجیاتـی ئـەوەی بڵێم چۆنی چاکی، له بنگوێیدا گوتم: «باسـی ڕەحمانم نەکردووە!» نەمـر ڕەحمانـی محەممەدیـان یـەک لـەو کەسـانە بـوو کـه نامیلکەکانـم پێدابـوو بیخوێنێتەوە. دایکم هەر له زووەوە لەگەڵ سیاسـەت و زیندانـدا ناسـیاوی هەبوو و لـه سـەردەمی کۆمـار و سـاڵانی ۱۳۳۱ ـ ۳۲ و گیرانی کاکمەوە بەباشـی شـارەزای کاری نهێنی کردن و کتێبشـاردنەوە بوو و لەو شـتانە باش تێدەگەیی. ئیدی دوای ئەم قسەیە و کاتێ زانیم مەئموورەکان له مەسەلەکە نەگەیشتوون، خەیاڵم ئاسوودە بوو لەبەروەی له زیندان هەر نیگەران بووم نەکا ئەم خزمەشـمان بە ئاگری منەوە بسووتێ و بیگرن.

دواتر ماوەیەک قسـەمان کرد، بە کوردی و فارسـی و مەئموورەکانیش زۆریان پرکێشی نەدەکرد. من حوکم درابووم و کارم تەواو ببوو. بەیێکی باش دانیشتین و قسـەمان کرد، دایکم هەوڵی دەدا نەگری، له کۆتایی‌دا گوتیان کات تەواوە و دیسـان مـاچ کردنـی هەردووکیان و ڕۆیشـتنیان. یادی دایکیشـم و قادر گیانیـش بەخێر بێ که ئەو ڕیسـکەی کردبوو و نەترسـابوو بێتە چاوپێکەوتنم. قادر دەسـتەگوڵێک بوو نموونەی نابێتەوە، پاسـدار و بەسـیجی میاندواو دوو سـاڵێک دوای شۆڕشی ۱۳۵۷ ئەو دەسـتەگوڵەیان پەڕپەڕ کرد. وەختێک هەواڵەکەم بیسـت گێژ بووم، نەمدەویست باوەڕ بکەم. نە مردنی باوکم و نە هی کاکم هێندەی کوژرانی ئەو شـوێنیان لەسـەر دانەنام.

بەهەرحـاڵ، چەنـد مانگێک له قزڵقەڵا بووم، که دەمگـۆ بڵاوببۆوە گوایە قزڵقەڵا چۆڵ دەکەن و دەیڕووخێنن و ئێمەش دەبەنە زیندانی ئێڤینی تازە.

ئێڤینی تازە

ڕۆژێکیـان ئێمـەی هـەر سـێ بەنـدە عموومییەکـەی زیندانـی قزڵقەڵایـان سـواری

ئوتوبووسێک کرد و ئەوانی ئینفرادیشیان بە مینی‌بووس هێنا و بردیانین بۆ زیندانی ئیڤین. وا بزانم کۆتاییی‌یەکانی هاوین یان سەرەتاکانی پاییزی ساڵی ١٣٥٣ بوو، هەوا هەر گەرم بوو و ئوتوبووسەکە مەنفەزی نەبوو، زۆریش درەنگ وەڕێکەوت، تا وەڕێکەوت چەند کەس بوورانەوە. ئیتر دەرگای جەهەننەمی قزڵقەڵا داخرا و دواتر ڕووخێندرا. لە قزڵقەڵا چها نەکرابوو و چ ئارەزووهایەک بۆ ئازادی و عەدالەت و بەرانبەری لەوێ بەربا نەچووبوو، چ جینایەت و ئەشکەنجە و ئازارێک تووشی ئازادیخوازان نەهاتبوو؟ هەموو ئەم کارانە لەو هاوینەی ساڵی ١٣٥٣دا بوون بە مێژوو و ئیتر دیاردەیەکی چەپەڵ بەناوی زیندانی قزڵقەڵا لەسەر ڕووی زەوی پاک بووەوە، بەڵام ڕووی ڕەشی ئەشکەنجەچییەکانی ڕژیمی پەهلەوی هەرگیز پاک نابێتەوە. دوای ئازاد بوونی من شوێنی قزڵقەڵا بوو بە مەیدانی میوە و تەرەبار، من چووم و ویستم بە حیسابی کۆڵانەکانی دەوروبەر شوێنی دەقیقی بەندە عمووومی و ئینفیرادییەکان بدۆزمەوە. تازە هەموو شت تەواو ببوو و ئەو خەڵکەی دەهاتنە شوێنەکە هەمووی لە بیری ئەوەدا بوون سێو و پرتەقاڵەکەیان تمەنێک هەرزانتر بکڕن، کێ بوو دەنگی شەللاق و هاواری ئەشکەنجەکراوان ببیسێ و پەڕەی گوڵی ئاواتەکانی ئەم هەموو لاوە بێتاوانە کۆبکاتەوە کە بە درێژایی دەیان ساڵ بەدەست زیندانبانەکانی شاهی شاهانەوە هەڵوەریبوونە سەر خشتەسوورەکانی زەویی «سوورەقەڵا»؟ ژیان تا بووە هەروا بووە. دەڵێن ئەو زیندانی «باستیل»ەی وا لە شۆڕشی مەزنی فەرەنسەدا دەرگای کرایەوە و ئەم هەموو ناوەی دەرکردووە، تەنیا حەوت زیندانیی تێدا بووە و ئەوانیش دز و قاچاخچی بوون! بەڵام قزڵقەڵای ئاریامیهر تەنیا شوێنی زیندانیانی سیاسی بوو، زۆرێک لەو دەستەگوڵانە لەژێر ئەشکەنجەی حکوومەت نیزامیی بەختیار و ساواکی شادا گیانی پیرۆزیان لە دەست دابوو.

ئەوە چارەنووسی ئێمەیە بەدەست ئەو ڕژیمانەی ناوچەکە کە ئەگەر زیندانێکیان داخست یەکی گەورەتر بکەنەوە! هەر چۆنێک بێ، ئێمەیان لە قزڵقەڵاوە بردە ساختمانی تازەی زیندانی ئیڤین، واتە دەستەی ئێمە ئاخرین زیندانییانی قزڵقەڵا و

یەکەمین زیندانییانی ئەم ئێڤینە بووین کە ئێستا هەیە. دیارە لاقمان بە بەرەکەت بوو! لەبەروەی دواتر لە سەردەمی مەلاکانداا ئێڤین چەند قات گەورە کرایەوە! نەک هەر ئێڤینیش بەڵکوو لە هەموو شار و شارۆچکەیەک لە قزڵقەڵا خراپترێکیان کردەوە، هەر ئەوەندەی ماوە لە گوندەکانیش لەجیاتی قوتابخانە زیندان بکەنەوە!

هەر چۆنێک بێ، قزڵقەڵا زۆر خۆش بوو، ئازاد بووین و دەهاتینە حەوشەکە دەگەڕاین، بەڵام لە ئێڤین کردیانینە کونەوە و تەنیا ڕۆژێ سەعاتێک دەیانبردینە شوێنێک کە هەر بەنێو حەوش بوو، دەنا دیواری بڵیندبڵیند و ئاسمانی بەرز و زەوی سەختی کۆنکرێتی نەبێ هیچ نەبوو. سەرەتا باش بوو خەڵک کەم بوون، بەڵام ژمارەی زیندانییەکان بەرەبەرە زیادی کرد و ژوورەکان پڕ بوون. زیندانەوانەکانیش فەرقیان کرد. لە قزڵقەڵا زیندانەوان هەر نەدەهاتنە نێو زیندان مەگەر بۆ کارێکی تایبەت نەبووایە، دوای چەند خولەکیش دەڕۆیشتن و هەر خۆمان دەماینەوە، زۆریش نێوچاوان ترشاو نەبوون، بەڵام ئەوانەی ئێڤین مرچومۆڕ بوون و دوژمنانەتر لەگەڵمان دەجوولانەوە، هەموو دەم و سەعاتێکیش لووتیان بە لووتمانەوە بوو. دەرگاکان دادەخران و دەبوو بێن بیکەنەوە. من لەگەڵ هاوبەندانی پێشووم لە سلوولی عموومی بووین و ئەوە باشتر بوو لە ئینفرادی. چەند مانگێک لەوێ مامەوە بێئەوەی مولاقاتم هەبێ. پاشان بردیانم بۆ زیندانی قەسر. لە ڕاستیدا دوای کومیتە دەبووایە بمنێرن بۆ قەسر، بەڵام ئەو ماوەیەی قزڵقەڵا و ئێڤین وەک تەمێ کردن و سزادان وابوو، دەنا من حوکم درابووم و نەدەبووایە لە «بازداشتگا»ی بێ مولاقات و بێئیمکاناتدا ڕامبگرن، بەڵام کوێی کارەکانی ساواک ڕاست بوو تا ئەوەیان چەوت بێ!

زیندانی قەسر

لە ئێڤین هیچ مولاقاتێکیان پێنەدام. دواتر کاکم باسی ئەوەی کرد چەندیان هەوڵ دابوو، بەڵام نەیانتوانیبوو ئیجازەی مولاقات وەربگرن. ساواک ئەزیەتی دەکردم و دوای دادگا و مەحکووم‌بوونیش لە کۆڵم نەدەبوونەوە. سەرەنجام دوای تێپەڕبوونی ساڵێک بەسەر

گیرانەکەمدا بردیانم بۆ قەسر. با لە بیرم نەچێ، لە هەر زیندانێکەوە دەیانبردم بۆ یەکی دیکە، جلوبەرگی خۆمیان پێدەدامەوە و لە بەرمدەکردن، بەڵام کە دەگەیشتینە زیندانە تازەکە دیسان لێیان دەستاندمەوە و بەرگی تایبەت بە ئەوێیان لە بەر دەکردم، ئەوراق و شتومەکی نێو گیرفانیشم لەگەڵ پەروەندەکەمدا بەدەست مەئموورەکانەوە دەبرا و دەدرا بە زیندانە تازەکە. هەموو جارێک لێیان دەپرسیم ئەو کاغەزی «ئەحمەدئاغا»یە چییە و ئەو کەسە کێیە؟ ئەوە بەتەواوەتی وەڕەزی کردبووم و نەشیاندەداوە دەستم بیدڕێنم لە کۆڵ خۆمی بکەمەوە. دەمگوت هەر دەستم پێی بگا دەیدڕێنم و خۆم لەو پرسیارانە ڕزگار دەکەم، بەڵام ئەوەم بۆ نەلوا تاوەکوو چووم بۆ قەسر. قەسر زیندانی شارەبانی بوو و دەکرا کەرەسە و شتومەکی نێو گیرفانی خۆت پێ بێ. هەر ئەوەندەی کاغەزەکەم گەیشتەوە دەست، خێرایەک درانەدم و فڕێمدا. ئەوانەشم دواتر، یادی بەخێر بێ بۆ کاک ئەحمەدی سامبەگی دەگێڕاوە و دەمگوت ئەگەر ئەو شەوە زوو بهاتبایەتەوە ئەو یادداشتەم نەدەنووسی، ئەو کاغەزەش چوار زیندانی تاران نەدەگەڕا و تۆش لای زیندانبانەکان وا مەشهوور نەدەبووی!

لە قەسر، سەرەتا بردیانین بۆ بەشی «قرنطینه». بەشی «قرنطینه» دنیایەکی سەیر بوو. دالانێکی ڕەش و پیس و پۆخڵ، هەمووی زیندانییانی عادی. ئێمەش سێچوار کەس زیندانیی سیاسی بووین لە ئێڤینەوە چووبووین و چوارپێنج کەسیش لە کومیتەوە هاتبوون، هەموومان لەلایەک لە دەوری یەکتر کۆ ببووینەوە و لە ئینساف نەگوزەرێین ئەوانی دیکە ئازارێکیان بۆمان نەبوو، بەڵام شەڕ و هەرایان لەگەڵ یەکتر هەبوو، جارێکیان شەڕیان دەکرد، یەکیان لینگە کەوشێکی لەوی دیکە گرت، ڕاست هات و درا لە سەری هاوڕێیەکی ئێمە! بەڵام ئەم شتانە زۆر نەبوون. دووسێ ڕۆژ لەوێ ماینەوە تا ڕایانگواستین بۆ بەندی سیاسییەکان.

ئەوانەی لە کومیتەوە هاتبوون یەکیان کاک عەبدوڵڵای موهتەدی بوو، کە دەمناسی. کاک عەبدوڵڵا ئاماژەی بە دوو کەس لە سیاسییەکان کرد کە پێکەوە لەگەڵ ئەو لە کومیتەوە هاتبوونە ئەوێ و گوتی ئەو دوو کەسە بران و دەڵێن

باوکیان له بۆکان بووه، ناویان «شەیبانی»یە، تۆ نایانناسی؟ گوتم هەی نەبێ! ئەوانە کوڕی حاجی شەیبانین، یەکەم مودیری مەدرەسە لە بۆکانی ساڵی ۱۳۰۷. من بەهۆی خاڵمەوە، لە تاران هاتوچۆی ماڵی شەیبانیم دەکرد لە کۆڵانێکی پشتەوەی مەیدانی شەهناز (ئیمام حوسێنی ئێستا)؛ هەر شەیبانیش یەکەم ماڵی لە تاران بۆ بەکرێ گرتم. چووم بۆ لایان و هەواڵی باوک و دایکیانم پرسی. دواتریش کە لە زیندان هاتمە دەرێ چوومە ماڵیان و هەواڵی منداڵەکانیانم بە دایک و باوکیان ڕاگەیاند، لە مردنی حاجی شەیبانیشدا لەگەڵ خاڵم چووم بۆ سەرەخۆشیی کەسوکارەکەی. لەم ساڵانەدا کاک عەبدوڵڵای موهتەدیم بینی و باسی زیندانم لێ پرسی، بەڵام لە بیری نەمابوو کە لەو ساڵەدا لە زیندان پێکەوە بووبێتین.

هەر چۆنێک بێ، دوای دووسێ ڕۆژ بردیانین بۆ بەندی سیاسی. وەبزانم بەندی ۲ و ۷ بوو. بەندی سیاسی سەرجەم ۶ بەند بوو و یەکی تازەشیان لێ زیاد کردبوو کە حەوشەکەی لەگەڵ بەندی ۲دا هاوبەش بوو. بەندی ۲ و ۷ شوێنی زیندانییانێک بوو کە زیندانەکەیان قورس نەبوو، واتە تا دووسێ ساڵ بوو. قەسر لەچاو ئێڤین و قزڵقەڵا زۆر خۆش بوو، کتێبی لێبوو و تەلەفیزیۆن و ڕۆژنامە؛ مولاقاتیش کەموزۆر هەبوو.

کاتێ گەیشتمە بەندی ۲ جگە لە کەسانێک کە لە کومیتە بینیبوومن، کەسم نەدەناسی، هاوپەروەندەشم نەبوو، ئەو برادەرە سنەییەیش وا بە گرتنی دابووم ماوەیەک لەوێ ببوو و پاشان بەبێ چوونە دادگا و مەحکووم بوون و زیندان بۆ بڕینەوە، ئازاد کرابوو. تاقە شتێک کە جێگەی بەتاڵی ئەو تەنیاییەی بۆ پڕ کردمەوە، وجوودی چەند زیندانیی کورد و یەکیان شەهید سولەیمانی تیکانتەپە بوو. سولەیمان لە من کەمتەمەنتر، بەڵام تێگەیشتوو و میهرەبان و دڵسۆز بوو. هەر لە ڕۆژی یەکەمدا گەلێک لە پەیوەندییەکان و یاساکانی زیندانی بۆ ڕوونکردمەوە. من سولەیمانم بە دۆستێکی باش و جێگەی متمانەی خۆم دەزانی و هەرواش بوو. کاتێ لە شەڕی ساڵی ۱۳۵۸ی سنەدا شەهید کرا زۆرم خەفەت خوارد و چوومە ڕێوڕەسمی ناشتنەکەی. یادی بەخێر بێ. کاک «طیب سیادت»یش لەوێ بوو. تەیب لە بنەماڵەی حاجی بابەشێخی تورجان و

مرۆڤێکی ساغ و بێفێڵ و قسەخۆش و جێگەی ڕێز بوو. قسە کردن لەگەڵ ئەو، باری زۆری لێ سووک دەکردم. هەروەها کاک «زاگرۆس خوسرەوی» خەڵکی سابڵاغ لەوێ بوو، ئەویش وەک کاک سولەیمان و کاک تەیب مرۆڤێکی باش بوو، بەڵام دوای چەند ڕۆژێک ڕۆیشت، لە بیرم نییە بردیانە کامە بەند، لەبەروەی دواتر هیچ نەمبینییەوە. کاک عەبدوڵڵای موهتەدیش لەگەڵ دوو کرێکاری تورکی ئازەربایجانی لەوێ بوون و هاوپەروەندەی یەکتر بوون. نازانم کاک عەبدوڵڵا حوکمی چەند ساڵ زیندانی وەرگرتبوو، بەڵام دەزانم من زووتر لەو ئازاد بووم و دوای گەڕانەوەی بۆکانم، لەگەڵ کاک سەلاحوددینی موهتەدی جارێک چوومە خزمەت دایکیان لە ماڵی خۆیان و هەواڵی سەلامەتیی کاک عەبدوڵڵام پێدا.

لە زیندانِدا کێشە و گرفت زۆر بوو. ئاشکرایە سەرەکیترین کێشە، کێشەی نێوان زیندانی و زیندانەوان بوو. لە ڕابردوودا زیندان بەگشتی لەژێر هێژمۆنیی زیندانییە چەپەکانِدا بوو، کە بەتایبەت دوای ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢ لە تووندەیی‌یەکانِدا خۆلاسە دەبۆوە. دیارە بە تەنیشت ئەوانەوە ناسیۆنالیستە کورد و ئازەرییەکان و هەندێک سەرۆک‌عەشیرەی کورد و لوڕیش لایەنێکی دیکەی زیندان بوون. بە هاتنی ئیسلامییە خومەینی‌چییەکان لە دەیەی چل و سەرهەڵدانی بزاڤی چریکی لە ساڵی ١٣٥٠ هاوسەنگییەکان تێکچووبوون و چەپڕەوی ڕووی لە هەڵکشان بوو. ڕژیمیش زیاتری سەخت لێدەگرتن و ماوەبەماوە، یەک لەو ئیمتیاز و ئەو سەربەخۆیی‌یانەی لێدەسەندنەوە کە پێشتر هەیانبوو و پۆلیس و ساواک لووتی زیاتریان دەوەژاندە کاروباری زیندانییانەوە. هەر کام لە بەندەکانی زیندانی سیاسیی قەسر لە ڕێگەی «کۆمۆن»ێکەوە بەڕێوە دەبرا کە زیندانییەکان پێکیاندەهێنا و بەرپرسانی زیندانیان مەجبوور دەکرد بە قبوڵ کردنی. کۆمۆن هەموو هەفتەیەک چەند کەسی دادەنا بۆ کار و خزمەت و خاوێنکردنەوە و ڕاگەیشتن بە خواردنی خەڵکی نێو بەندەکە و پاکوخاوێنیی بەند.

لە سەردەمی چوونی من بۆ قەسردا هەوڵی زیندان ئەوە بوو کۆمۆنەکان تێکبشکێنن و نەیانهێڵن، کەس لەگەڵ کەس‌دا خواردن نەخوا و هەر کەسەی بەرپرسی

خـۆی بـێ. زیندانییـەکان ئەوەیـان قبـوولْ نەدەکـرد و لـە بەرانبەریدا دەوەسـتان. ڕۆژێکیـان ڕایانگەیانـد کـەس حەقـی نییـە لەگـەڵ کەسدا نانـی نیوەڕۆ بخـوا، بەڵام «کۆمۆن» گوێی نەدایە قسەیان و خواردنەکان دوو بە دوو دانران. من ئەو ڕۆژە لە دالانەکە لەسـەر سفرە دووردریژەکە دانیشتبووم و لەگەڵ کەسێکی دیکەدا پێکەوە خواردنمـان دەخـوارد. ئەفسـەرێک هاتـە ژووریێ و ناوی چەند کەسـێکی یادداشـت کـرد کـە یەکیـان بەهەڵکەوت مـن بووم. پاشـان بڵێندگۆ ئـەو ناوانـەی خوێندەوە و داوای لێکـردن بچـن بـۆ ژێـر هەشـت (واتـە بـۆ دەفتـەری زینـدان). وا بزانـم ٨ تا دە کـەس دەبووێـن. چووێـن. بە ڕیز ڕایانگرتین. ئەفسـەرێکی زۆر تووڕە و تۆسـن هـات و بەربووە هەڕەشەوگوڕەشـە، چیتـان لێدەکەین و دەتانێرینـەوە کومیتە بۆ ئەشـکەنجە و لەبـەر خۆشـانسـی منیش نەفەری یەکەمی ڕیزەکـە بووم! هەر هاتە پێشەوە، بە هەموو هێز و قووەتی خۆی زلـلەیەکی لێدام کە تا ئەو کاتە زلـلەی وام لێنەدرابوو. بۆ ماوەیەک گێژ بووم، دەستم بە دیوارەوە گرت و نەمهێشت بکەوم. وا بزانم کابرای ئەفسەر خۆی تێگەیشت زیادەڕۆیی کردووە و نەدەبووایە ئاوا لە منی بەلەباریکی لاواز بدا، ئیتر لە کەسـی دیکەی نەدا و تەنیا هەندێک هەڕەشـەی دیکەی لێکردیـن و گوتـی جـارێ بڕۆنەوە ژووریێ با بزانم. چووینەوە، بەڵام ئەو شـەوە و ڕۆژانـی دواتریـش هـەر پێکـەوە نانمان خواردا! بۆیـان نەچووە سـەر، خەڵکەکە لەو پەیوەندییەدا یەکگرتوو بوون، هەر بۆیەش زیندانەوان هیچیان بۆ نەدەکرا.

باسـی یەکگرتووییـم کـرد، کێشـەیەکی دیکەی نێـو زیندان کێشـەی ئیدیۆلۆژیک بوو. ئیسـلامییەکان سـەفی خۆیان جیاواز بوو و جگە لە هەندێک کاری هاوبەش و گشـتی، حەشرونەشـریان لەگـەڵ یەکتر بـوو و تاکوتەرایەکیان نەبـێ لەگەڵ ئێمەدا نەدەجۆشـان، هـەر خەریکی نوێـژ و ڕۆژووی خۆیان بوون. جگە لـەوان، عالەمەکە بەگشتی نوێژی نەدەکرد و ڕۆژووی نەدەگرت. زۆرێک لە ڕێبەرانی ئێستای کۆماری ئیسـلامی ئـەو دەم لەوێ بـوون لەبەروەی هیچکامیان زیندانیـی زۆریان پێنەدرابوو ببرێنە بەندەکانی سـەرەوەتر. ئیسـلامییەکان مەلایەکی دەبەنگی گاڵتەجاڕیان لەنێودا بوو ناوی «شجوونی» بوو کە دوای شۆڕش کرایە نوێنەری مەجلیس و دەڵێن ئێستا

نیوەی کەرەجی کردۆتە هی خۆی. شجوونی ئەو دەم دەیگوت ١٣ جار گیراوم، هەر جار لە زیندان ئازاد دەبم، نرخی «نوحەخوانی»م یەک تمەن دەبەمە سەرەوە! دیارە ئێستا یەک تمەنەکان بۆی بوونەتە یەک میلیارد تمەن! کابرا جگە لە پوولّ و پارە باوەڕی بە هیچ شتێک نەبوو. لە بەرانبەردا کەسانی جێگەی ڕێزی زۆریشمان لەگەڵ بوو بۆ نموونە فەرەیدوون تۆنێکابۆنی، نووسەری تووەیی و چەند کەسی سەر بە ڕێکخراوی چریکی فیدایی و موجاهیدینی خەڵق.

کێشەیەکی دیکەی زیندان ئەوە بوو خەتی فکریی چەپەکانیش یەک نەبوو، چریک لەلایەک و تووەیی لەلایەکی دیکە، موجاهیدینی خەڵقیش سەفی خۆیان هەبوو. خەڵکانی سەربەخۆی وەک منیش هەبوون، بەڵام کەم بوون و کەس هیچمانی بە جیددی وەرنەدەگرت. ئەم جیاوازییانە زۆر دەرنەدەکەوتن و لە کاروباری گشتیدا چەشنە پێکهاتن و یەکگرتنێک هەبوو، بۆ نموونە لە وەرزشی بەیانان و ئێواران یان لە کاری خاوێنکردنەوە و ئامادەکردنی خواردندا...

لەو ماوەیەدا کە لە قەسر بووم، چەند جار، مان لە خواردن گیرا بۆ ناڕەزایی دەربڕین سەبارەت بە کارێک یان ڕووداوێک. یەکیان ئەو ڕۆژە بوو وا ساواک بیژەن جەزەنی و ٨ کەسەکەی دیکەی فیدایی و موجاهیدی ئیعدام کرد، بەڵام لە ڕۆژنامە و ڕادیۆ و تەلەفیزیۆندا وای دەرخست کە گوایە ویستبێتیان هەڵێن و ئەوانیش تەقەیان لێکردبێتن! ڕۆژنامەی کەیهانی ئەو ڕۆژەیان کە هێنا، عالەم هەموو مات بوون و حەپەسان، خواردن نەخورا و بەو بۆنەیەوە ماوەیەکی زۆر بێدەنگی کرا و پاشانیش وەرزش بەڕێوەچوو کە ئەوەندەی بزانم هەمووان تێیدا بەشدار بوون. هەندێک لە جوولّە وەرزشییەکان بەناوی قارەمانانی زیندانەوە کرابوون و وەرزش و «نەرمش» بەواتای بەربەرەکانی و دژایەتیکردنی ڕژیم و تەسلیم نەبوونی ئەوان بوو؛ زیندانیش بەوەی دەزانی.

بەندی ٢ هەندێک کتێبیشی لێڕاگیرابوو کە کەسێک لەلایەن زیندانییەکانەوە دەبووە بەرپرسی ڕاگرتنی لیستی ناوی ئەو کەسانەی وا ڕزێرویان دەکردن و لە کەسێکیان وەردەگرتەوە و دەیاندایە کەسێکی دیکە. من ماوەیەک بەرپرسی ئەو کارە

بـووم، بـەڵام بەگشـتی، زیاتر لەنێو خـۆمدا بووم و کەمتر لەگەڵ خەڵک دەجۆشـام، هەموو ماوەی تەمەنم هەروا بووم و ئێستاش هەروام.

لـە بەنـدی سیاسـیدا هەمـوو زیندانییـەکان سیاسـی نەبوون و هەندێک کەسـی دیکـەش کـە کاریـان کەوتبـووە دادگای نیزامـی، تێکـەڵاوی سیاسـییەکان بـوون. لە بەندی ٢دا کابرایەکی کورتەباڵای چوارشانەی فارس هەبوو، دووکانداری بەند بوو. ئـەو کابرایـە سیاسـی نەبـوو و بە ڕۆژ دەچـووە دەرەوەی بەند نازانـم چی دەکرد، بـەڵام پەیوەندیـی بـە دەفتـەری زیندانەوە هەبـوو. کە دەڵێـم دووکانـدار، ڕەنگە بیر لـەوە بکرێتـەوە چ سـوپرمارکێتێکی گەورەی لێبووە، ئـەوەی پێی دەگوترا دووکان، قوژبنێکی بچووک بوو هەر جێگەی کابرا خۆی دەبۆوە، بۆ ناوی سوێندەکە تەنانەت یەک بنێشـت یان نوقڵیشـی تێدا نەبوو. کابرا تەنیا ڕۆژانی چوارشـەممە لیستی چەند کیلۆ ماسـت و هەندێک سـیری پێدەدرا ڕۆژی دواتر بیهێنێ و پووڵەکەی وەربگرێ، ئـەوەش بـۆ ئـەوە بوو لـە ڕۆژانی هەینیدا سـیر و ماسـت دەخورا کـە دەگوترا بۆ سەلامەتی باشە.

کابـرای دووکانـدار حیکایەتێکـی خۆشـی هەبـوو دەیگێڕایەوە و قاقـا پێدەکەنی. گوایە لەگەڵ دوو کەسـی دیکەدا دەچن لە گوندێکی دەوروبەری «وەرامین» چلچرای ئیمامزادەیـەک بـدزن و بیفرۆشـن! شـەودرەنگان پەیـژە دەبەن و دەچنە سـەری و چلچـرا لـە گوڵمێخی میچەکە جیـا دەکەنەوە، ئیمامزادەش لەو ژێـرەوە وەدەنگ نایە هیممـەت و بەرەکەتـی بخاتـە کار و نەهێڵـێ چـرای ماڵەکـەی بدزرێ! کاتـێ چلچرا بـەرز دەکەنـەوە، لەبەر قورسـی ناتوانن ڕایبگرن و لە ئەنجـامدا جەنابی چلچرا لەو سەرەوە زرم دەکەوێتە خوارێ ئەو هەموو گڵۆپەی کە پێوەی بووە هاوکات پێکەوە دەشـکێن و وەک بۆمبا دەنگ دەدەنەوە! خەڵک پێدەزانن و دەڕژێن بە سـەریاندا و دەیانگـرن، لەبـەروەی یەکیـان دەمانچەیەکی پێدەبێ، دەیاندەن بـە دادگای نیزامی و لە ئەنجامدا سـەر لە بەندی ئێمە دەردەهێنن! کابرا زۆر ڕازیتر بوو بدرێ بە بەندی عادی، بەڵام نەیاندەدا لەبەروەی کاریان پێی بوو و هەواڵی نێو بەندی بۆ دەبردن.

مولاقات لە زیندانی قەسر

لـە مـاوەی مانـەوەم لە زیندانی قەسـردا دوو جـار چاوپێکەوتنی بنەماڵـەی خۆمانم هەبـوو. یەکـەم جـار دایکـم و کاکـم هاتـن بـۆلام، گوایە خاڵیشـم، یـادی بەخێر بێ، لەگەڵیـان بـوو، بـەڵام ئیجازەیـان نەدابـوو بێتـە ژووریێ. مولاقاتەکان لە پشـت دوو محەججەرییـەوە بوو، مولاقاتییەکان محەججەریی خۆیـان هەبوو و زیندانییەکانیش هـی خۆیـان، لـە نێوانیشدا پاسـەبان هاتوچـۆی دەکرد و گوێی ڕادەگـرت. ئێمە بە کـوردی قسـەمان دەکـرد، بـەڵام مەئموورەکە کە جلوبەرگی دایکمـی دەدیت دەنگی نەدەکرد، دیارە ئەو نەیدەتوانی بە فارسی قسە بکا.

جاری دووهەم تەنیا کاکم هاتبوو. دوای ئازاد بوونم گوتی کاتێ هاتم بۆ مولاقات، کاک سەلاحوددینی موهتەدی کە هاتبوو چاوی بە کاک عەبدوڵڵا بکەوێ، پێشنیاری کـرد هـاوڕێ لەگـەڵ یەکتر بچینـە ژووریێ بۆ ئەوەی لای یەکتر ڕابوەسـتین و کاک عەبدوڵـڵا و ئەنوەریـش کە هاتن چاومان بە هەردووکیان بکەوێ. هەرواش بوو، من کە چووم بۆ مولاقات و کاک عەبدوڵڵاش هات، لای یەکتر ڕاوەستا بووین. لە بیرمە کاک عەبدوڵـڵا لە کاک سـەلاحی پرسـی: «حـال **ئەزبەنی** چطوراسـت؟» نیازی ئەوە بـوو بارودۆخـی شۆڕشـی ئەیلـوول و بارزانی چۆنە؟ بـەڵام ئەوەی بە شـێوازێکی تاکەکەسـی دەگـوت وەک ئـەوەی کەسـێک بێ و نەخۆش بێ بۆ ئـەوەی مەئموری گوێڕاگر لێی تێنەگا. کاک سـەلاح کە قسـەکەی دەناسـییەوە، گوتی زۆر نەخۆشـە، هەرچـی دەرمانـی دەدەنـێ فایدەی نییە لەوانەیە نەژی! من ئەم شـێوە قسـە کردنەم پێخۆش بوو، ئەوان هەردووکیان لە من و کاکم سیاسـیتر بوون و دەیانزانی چۆن قسـە بکەن. من تەنیا پرسـیاری بنەماڵە و کەسوکارم لە کاکم دەکرد و هەوڵم دەدا بزانم دوای گیرانی من کەس نەگیرابێ یان بانگ نەکرابێتە ساواک، بەڵام ئەوان باسی مەسەلەی گشتیتری سیاسییان دەکرد.

ئازادی بە شێوازی ساواک!

ماوەی مانەوەم لە زیندانی قەسـر دەوروبەری شـەش مانگ بوو و ماوەی حوکمی زیندانەکەشـم لـە تـەواو بوون بـوو. ڕۆژانە کەسـانێک کە مـاوەی مەحکوومییەتیان

تەواو دەبوو، ئازاد دەکران و شــەوی پێشــتر مالاّوایی‌یان له خەڵکەکه دەکرد. هەروا دوو ســێ هەفتەیەک پێش ڕۆژی ئازاد بوونم هەواڵ هات که ئەو کەســانەی وا لەم ماوەیــەی دوایی‌دا له قەســر ڕۆیشــتوون و به خەیاڵ ئازادیان کــردوون، هیچکامیان بەکردەوه ئازاد نەکراون و ڕوون نییه چییان لێ بەسەر هاتووه. ئەم هەواڵه هەموو لایەکــی نیگــەران کرد. ســەرەتا باوەڕ به هەواڵەکه نەدەکرا، چــۆن دەبێ دوای تەواو بوونــی ئــەو مەحکوومییەتەی وا خۆیان بڕیوپانەتەوه، کەســەکه ئــازاد نەکەن! بەڵام شــتەکه دوای ماوەیەک پشتڕاســت کرایەوه و دەرکەوت که ساواک دوور له هەموو یاســایەک ئازادبــووەکان ئازاد نــاکا! خۆ ئەو دەم ڕێکخراوەکانــی داکۆکیکەری مافی مرۆڤیش یان نەبوون یان له بەرانبەر شا و نەوت و ئۆپێکدا قڕوقەپیان کردبوو. کەس نەیدەزانــی بۆچــی وایه و دەیانــەوێ چی بکەن. درەنگتر له ڕێــگای مولاقاتییەکانەوه هەواڵ هات که هەموو ئەوانەی وا له قەســرەوه ئازاد کراون، نەچوونەته دەرەوه و ڕاســتەوخۆ براونەته ئێڤین. ئێڤین گیان، شــەش مانگ بوو لێت دوور کەوتبوومەوه، وا دەمهێننەوه خزمەتت!

ڕۆژی ئازادیی منیش گەیشت! جلوبەرگ کۆ کرایەوه، بڵێندگۆ ناوی ئازادبووانی ئــەو ڕۆژەی خوێنــدەوه، منیش لەگەڵ بووم. چــووم بۆ دەفتەری زیندان و دەفتەر و دەستەک هێنرا و ئیمزا وەرگیرا، وەک ئەوەی له زیندانی قەسرەوه ئازاد کرابێتم! بەڵام هەر ئەوەندەی کارەکان تەواو بوون گوتیان بچۆ ئەو ژوورەی پەناوه و لەوێ دانیشه. چووم وکاتێ ئەوانی دیکەش هەموو کۆبوونەوه. بانگیان کردین، سواری ماشێن بووین و ئێڤین خۆ بگره هاتین!

حوللەمەرەسێ

جارێکی دیکه زیندانی ئێڤین! بردیانینه نێو بەندێک له بەندەکانی ئێڤین و له ژووڕێکی گەورەیان داناین که پێش ئێمه لای‌کەم ٢٠ ـ ٣٠ کەسی تێدا بوو و نزیک به هەموویان هەمان ئەو کەسانه بوون که پێشتر پێکەوه له زیندانی قەسر بووین: «سەلاموعەلێکم حەمــه، میوانــی تــۆم ئــەم ژەمــه!» کــەس نەیدەزانــی بــۆ لەوێیــن و دوای ماوەیــەک

زیندانوانـەکان درکاندیـان کە ماوەی زیندان «نامحدود»ە و بەدەسـت دادگاومادگاوە نییە، سـاواکە بڕیار دەدا، بیلامانێ گونڕەشیشـە و دەتوانێ هەرچی پێیخۆشە بیکا! بەڕاشـکاوی گوتیـان ئازادییـەک لـە ئـارادا نەمـاوە، مولاقاتیش نییە، دەبێ سـەرینی خاترجەمی بنێنە ژێر سەرتان و لێی دابنیشن! سادقی هیدایت ئەم شێعرە فارسییەی بۆ گازندە لە ڕەزاشـا هەندێک گۆڕیبوو و وا ئێسـتا لە سـەردەمی ئاغازادەکەشـیدا کـە بـارودۆخ هەمانە، بەکەڵکـی خوێندنەوە دێ. دەکرێ لەو وڵاتانـەی ئێمەدا زەمان بوەسـتێنرێ هیچ، تەنانەت بگەڕێندرێتە دواوەش، وەک مەلاکان ماوەی سەدەیەکیان گەڕاندە دواوە. ئەوە شێعرەکەیە کە هیدایەت هەندێک گۆڕیویەتی:

در کف خرس خر، ک...ن پارەای
غیر تسـلیم و رضا، کو چارەای؟

لەبیرم نییە چەند، بەڵام بە دڵنیایی زیاد لە شەش مانگ لە ئێڤین مامەوە و وەک باقی خەڵکەکە «میللی کێشی»م کرد. مولاقات زۆر کەم بوو، هەواخۆریش یان نەبوو یان کەم بوو، میوەیان نەدەداینێ و بەگشتی بارودۆخێکی خراپ هاتبووە ئاراوە. کەس نەیدەزانـی چ دەقەومـێ، حکوومەتی شـا دوای بەرزبوونەوەی نرخی نەوت بەهێزتر ببـوو، چەکوچۆڵـی زیاتـری کڕیبوو، هەر لـەو ماوەیەدا کە من لـە زیندان بووم، بە قیمەتی خەیانەت بە شۆڕشی کورد، کێشەی «شط العرب»ی لەگەڵ عێراق چارەسەر کردبـوو، وڵاتەکە بە سیسـتەمی یەک حیزبی بەڕێـوە دەچوو، کە ئەو یەک حیزبەش تەنیا «شـووڵپاکەر»ی شـا و ساواک بوو و دەسـەڵاتی لە دەسـەڵاتی ئێمەی زیندانی زیاتر نەبوو![1] زەمین و زەمان دەبووایە گوێ بۆ شای شاهان و ئەرتەش و ساواک شل بکەن و بەرەو «تمدن بزرگ» بئاژوێن کە هیچ نەبوو جگە لە جبەخانە و تەیارە و بۆمبای بە دۆلاری نەوت کڕدراو بۆ هەڕەشە کردن لە هاوسێ و بەراوسێ. وڵاتانی ڕۆژاوا گیرۆدەی قەیرانی نەوت بوون و نەیاندەویسـت شـا لە خۆیان بڕەنجێنن کە

۱. بڕوانە بەرگی چواری یادداشتەکانی عەلەم بۆ ڕادەی بێدەسەڵاتیی حیزبە دەسکردەکانی شا.

له ڕێکخراوی «ئۆپێک»دا قسەی بەرەوی هەبوو، بانگ و هەرای مافی مرۆڤ و گەلێک ئەسڵ و بنەمای وەک داکۆکی کردن لە زیندانیانی عەقیدەتی پشتگوێ خرابوو و بەگشتی بارودۆخێک ڕەخسا بوو کە تێیدا شا و ساواک هەستیان دەکرد دەتوانن ملهوڕی لە هەموو خەڵکی ئێران بکەن و دەشیانکرد، جا زیندانیی هەژاری لە قەڵای پۆڵاییەنی ئێڤین‌دا ڕاگیراو چی لە دەست دەهات، ئێوە بڵێن!؟

مولاقات له ئێڤین

لە ئێڤین نە کتێب هەبوو، نە ڕۆژنامە و ڕادیۆ و تەلەفیزیۆن. خەڵکەکە ڕۆژ و شەو هەر دادەنیشتن و پاڵیان بە کاتەوە دەنا بەڵکوو زوو تێپەڕ بێ، ئەویش نەدەجوولایەوە! مولاقات کەم بوو، بەڵام هەبوو. دوای پێنج مانگێک سەرەتای ئازادیش پەیدا ببوو و چەند کەسێکمانیان ئازاد کرد و هەر ئەوەش دڵی خۆش کردبووین واتە لەوسەری تۆنێلەکە، ڕووناکییەک با کەمیش بێ، دەرکەوتبوو.

ڕۆژێکیان بانگیان کردم بۆ مولاقات. بردیانمە ژێر چادرێک لە حەوشی ئێڤین، وادیار بوو شوێنی مولاقاتەکەیان تەعمیر دەکرد و ئەو شوێنە کاتییەیان بۆ مولاقات دانابوو. سەیرم کرد دایکم و کاکم لەوێ دانیشتوون. گوتیان زۆرمان هەوڵ داوە تا ئەو مولاقاتەمان وەرگرتووە، بەزەییم پێیان‌دا هات، کاکم دووکان و کاسبییەکەی بەجێهێشتبوو و کەوتبووە شوێن مولاقات وەرگرتن بۆ من، دایکی هەژاریشم بەو لاقە نەخۆشەیەوە داخودا لە چەند دەرکەی دابوو و لە چەند نامرۆڤ پارابۆوە تاکوو بتوانێ چارەگە سەعاتێک چاوی بە کوڕەکەی بکەوێ. گوتیان میوەی زۆرمان هێنابوو نەیانهێشت لە کیلۆیەک زیاتر بهێنینە ژووری، سەد تەمەنیشمان بۆ خەرج و مەخارێج بۆ بەجێهێشتووی گوتوویانە لەوە زیاتر نابێ. دڵم نەهات نارەحەتیان بکەم و بڵێم پووڵ چی لێدەکەم و لەکوێ خەرجی دەکەم؟ دوای هەندێک ئەحوالپرسیی کەسوکار، بەگریانەوە لە یەکتر جیابووینەوە. کاکم و من هەوڵمان دەدا خۆڕاگر بین، بەڵام دایکی هەژار ئەوەی لە دەستی دەهات هەڵوەراندنی دڵۆپی فرمێسک بوو و بەرگریشی لێنەدەکردن، لەگەڵ ئەوەش‌دا گەلێک قورس و قایم بوو و نە

لەو ملۆزمە دەپاڕاوە کە لەوێ دانیشتبوو، نە گوشاری دەخستە سەر من. دەزانم دونیایەکی دیکە نییە، بەڵام ئەگەر هەبێ بۆ ئەو ڕەنج و ئازارەی تووشی دایکم و کاکم کردووە دەبێ بکەومە قوواڵایی جەهەننەمەوە. هیچم لە دەست نەدەهات، ئاهی ئەم دوو مەزلوومە هەژارەش نەدەگەیشتە هیچ بارەگایەک، تۆ دەبێ بەهێز بی و نەیەڵی زوڵمت لێبچێ دەنا ئاهـ و نااڵە کەڵکی بۆ کەس نەبووە لە دواڕۆژیشدا نایبێ.

دوای ئەوەی لە زیندان هاتمە دەرێ دایکم و کاکم بۆیان گێڕامەوە ئەو ڕۆژە دوای مووڵاقات چۆن گەڕاونەتەوە نێو تاران. گوتیان لە بەردەرکی ئێڤین تاکسی نەبوو، ماوەیەک چاوەڕوان ماینەوە ئینجا بەناچاری بەپێیان وەڕێکەوتین بچین بۆ سەر ئوتووبانەکە بەڵکوو لەوێ تاکسییەک بگرین. بە قەراغ جادەکەدا دەڕۆیشتین کە زیخی پێدا بڵاوکرابۆوە. دایکم لەسەر ئەو زیخ و چەوە لاقی وەردەگەڕێ و دەکەوێ بە زەوی‌دا. کاکم دەچێ تاکسی بهێنێ و دایکم سوار بکا، ڕاست لەو کاتەدا ماشێنێک بەوێدا تێپەڕ دەبێ، کاتێ دایکم دەبینێ لە قەراغ جادەکە کەوتووە، دەوەستێ. ماشێن کێ لێی دەخورێ؟ «ڕەسووڵی»، واتە هەمان ئەو بازجووەی وا سەعاتێک پێشتر ئیجازەی مووڵاقاتەکەی منی پێی‌دابوون! دەپرسێ چی بووە؟ دایکم هەر بەسەر زەوییەوە دەگری و بە کوردی و نیوە فارسییەک دەڵێ لە من گەڕێ، کوڕەکەم بۆ ئازاد بکە! ڕەسووڵی بەزەیی پێیدا دێ و دەڵێ «چشم مادر، چشم!» ئیتر لێدەدا و دەڕوا. کاکیشم لەسەر ئوتووبانەکە تاکسییەک دەهێنێ، لەگەڵ دایکم دەڕۆنەوە بۆ هوتێلەکەیان لەنێو شار.

من دوای مووڵاقات بە کیلۆیەک میوەوە گەڕامەوە نێو بەند، دوو دانە سێو و هەرمێ و شتی وا. باشە چلپەنجا کەس چ دەتوانن لەو چوارپێنج میوەیە بکەن؟ هێنایان بە بنی لیوان لە نێو کاسەیەکدا هەڵیانشێڵان و وەک مەعجوونیان لێکرد، ئینجا مقەببایەکی وەک کەوچکی چاییان تێخست و بە خەڵکەکەدا گێڕایان گوتیان هەر کەس نیوە کەوچکێک بخوا، منیش نیوە کەوچکی خۆم لێخوارد. تامی ئەو نیوە کەوچکە لە هەموو ئەو میوە ئاڵ و والایەی ئێستا لێرە هەیە و دەیخۆم، خۆشتر بوو!

ئازادی

کورتـی بکەمـەوە. هـەروا مانگێک و دووانی دیکەی پێچـوو، بانگیان کردم و گوتیان ئازاد بووی! جا نازانم هەر ئازادییەکەم لە بەرنامەیانـدا بوو یان بارودۆخی کەوتنی دایکـم و بەڵێنـی ڕەسـووڵیش دەوری تێـدا بینـی. چوومە دەفتەری زینـدان و لەگەڵ هاوبەندییەکی دیکەمدا پێکەوە ئازادیان کردین. هاوبەندییەکەی دیکەم لاوێکی ڕیش و سمێڵ زەردی ئیسلامیی خەڵکی دەوروبەری ئیسفەهان بوو. لە کاتی ڕۆیشتنـدا ئەو سـەد تمەنەیان دامەوە وا کاکم لە مولاقاتەکەدا بۆی بەجێهێشـتبووم، بەڵام کابرای ئیسـفەهانی پووڵـی پێنەبـوو، داوای پووڵی ڕێگای لێکـردن، دە تمەنیان دایە، زۆری هاوار کرد چۆن بە دە تمەن دەگەمەوە ئیسفەهان؟ فایدەی نەبوو، گوتیان یاسا لە دە تمەن زیاتر ئیجازە نادا. گوتم خەمت نەبێ من پووڵم پێیە دەتدەمێ و وەڕێکەوتین. کە لە زیندان هاتینە دەرێ تاکسـییەکمان لەسـەر ئوتووبانەکە گرت، لە تاکسـییەکەدا هەموو سـەد تمەنەکەم دا بە کابرای ئیسـفەهانی و گوتم دە تمەن کرێ تاکسییەکەی لێبـدە و ئـەوی دیکەی هەڵگرە بۆخۆت، هـەر کارێکی کرد و گوتی بابە پازدە تمەنم بەسـە، گوتـم نابـێ، من لە تاران خەڵکم هەیـە و بۆ پووڵ دانامێنم، تۆ بیدە بە دیاری بۆ کەسوکارەکەت. ئیتر من لە مەیدانی ۲۴ی ئیسفەند (ئینقلاب) دابەزیم و ئەویش بە هەمان تاکسی چوو بۆ «شمس العماره»ی ناسر خوسرەو لەوێ سواری ئوتوبووسی ئیسفەهان بێت.[1]

---

۱. ئەو قسـەیەم بۆیە گێڕایەوە بڵێم چاکە و خزمەتکردنی خەڵک هەمیشـە کارێکی باشـە و چاکە دێتەوە ڕێی کەسـەکە. دوای ئەم ڕووداوە، کاتێ کە لە سـەردەمی کۆماری ئیسلامیدا (ساڵی ۱۳۶۰) جارێکی دیکە لە تاران گیرامەوە و برامە ئێڤین، گەرچی بازجووەکان نیقابێکی سـپییان بە ڕووی موبارەکیاندا دەدا و خۆیان دەشـاردەوە و من دەمووچاوی بازجووەکەی خۆم بەڕوونی نەدەدیت، بەڵام دوای بیرکردنەوەی زۆر و بە حیسـابی شـێوە و شـێواز و هەروەهـا بەهـۆی ئەو پرسـیارانەوە کە لێی دەکردم، هەسـتم کـرد بازجووەکەم هەمان ئەو پیاوەیـە وا لـە سـەردەمی شـادا پێکەوە لە ئێڤین ئازاد کراین و سـەد تمەنەکـەم دایە! زۆرم لەگەڵ میهرەبان بوو، لێی نەدەدام، هەر دەیپرسـی باشـە لەکوێ زیندانی بووی؟ لەگەڵ کێ؟ چـۆن ئـازاد کـرای؟ لەگەڵ کێ؟ ناوی هاوبەندییەکانت لە بیر ماوە؟ گەرچی سەداسـەد دڵنیا نیم، بەڵام تا ڕادەیەکی زۆر لام وایە کابرا هەمان ئەو شەخسە بوو، لە ماوەی دە ڕۆژیشدا لە زیندان ئازادی کردم، نامەشی پێدام کە منیان بە هەڵە گرتووە و دەتوانم بگەڕێمەوە سەر ئیشوکاری خـۆم! دوای ئازادبـوون نامەکـەم دا بـە برادەرانی ئەکسـەرییەت. لام وا نەبوو

کاتێ لە زیندان هاتمە دەر و بەگوێرەی ئەو هەواڵانەی وا لە دۆست و برادەرم بیست، بارودۆخی ئابووریی ئێران لەچاو ئەو ساڵەی وا تێیدا گیرام (دوو ساڵ و چەند مانگ پێشتر)، گەلێک گۆڕابوو. هۆکارەکەشی گران بوونی نرخی نەوت بوو کە ببووە هۆی ئەوەی پوول و پارەیەکی زۆر کەوتبووە دەستی وڵاتانی بەرهەمهێنی نەوت. دیارە بودجەی ئەسڵی سەرفی کرینی چەکوچۆڵ و هەروەها دزیوفزیی کاربەدەستان دەبوو، بەڵام وردەوپردەیەکیشی هاتبووە دەستی خەڵکەوە و بەچاو دەمدیت وەزعی خەڵک لە جاران باشتر بوو. من کە گیرام، دواییین حقووقی مانگانەی مامۆستاییم وەک دەبیری لیسانسیە لە تاران، ١٣٠٠ تمەن بوو. کە لە زیندان هاتمەدەرێ برادەرە هاوکارەکانم چوارپێنج هەزار تمەنیان وەردەگرت! دیارە نرخی شتومەکیش چووبووە سەرێ، بەڵام بەگشتی وەزعی ئابووریی تۆڕی مامناوەنجی لە جاران باشتر بوو. لە بەرانبەردا، بارودۆخی سیاسی هەتا بڵێی خراپ بوو. ساواک گەلێک لە جاران زیاتر دەسەڵاتی سەندبوو و ئازادییە کۆمەڵایەتییەکان لەوپەڕی کەمی و کەساسییدا بوون، زۆر کەس لە خۆیان دەترسان لەبەروەی بە کەمترین بیانوو دەگیران و دەخرانە زیندانەوە. دواتر دیتم ئەم هەڵومەرجە لە کوردستان گەلێک لە شوێنەکانی دیکە خراپتر بوو و بێئەوەی ڕەونەقی ئابووری لەوێ وەک تاران بەرچاو بێ گوشاری ساواک و دەزگا داپڵۆسێنەرەکانی ڕژیم زیاتر لە جاران زەق و ئاشکرا بوو.

هاتنەوە بۆ بۆکان

لە تاران چوومە ماڵی برادەرێکی خۆشەویستم لە هەمان ئەو شوێنەی وا لێی گیرابووم و لەوێوە بردبوویانمە «کمیتە ضد خرابکاری». بە دیتنی ئەو و ئەو دۆست و برادەرانەی ماڵەکە و کەسانی دیکەش کە هاتنە سەردانم، گەشامەوە. لەگەڵ برادەرەکەمدا هەمان ڕۆژ چووین بۆ تێلگرافخانە و لەوێوە تەلەفۆنم بۆ بۆکان کرد کە بڵێم ئازاد کراوم.

لە ڕۆژنامەی «کار»دا بڵاوی دەکەنەوە، بەڵام لەپڕ دیتم بڵاوکرایەوە. ئیتر نازانم زیانی بە کاروباری ئەو کەسە گەیاند یان نا، بەڵام من پێمخۆش نەبوو و بە شوێنیدا لە ڕێکخراوەکە ئیستیعفام دا و هاتمە دەرێ، تا ئەمڕۆش ئیتر نەچوومەتە هیچ ڕێکخراوەیەکی سیاسییەوە.

گوتیـان خاڵـت لـه تارانـه و بچۆ بـۆ لای ئـەو. چووم. خاڵـم، حاجی حەمەڕەشـیدی محەممەدیان، کەسـێکی تێگەیشـتوو و کارجوان بوو. جووتێک کەوشـی بۆ کڕیم و گوتی پێش هەموو شـت دەبێ بچین بۆ شـیرکەتی ئەو کابرایەی وا تەڕەف حیسـابی کاکتە و لەو ماوەیەدا زۆری زەحمەت کێشـاوە بۆ مولاقات وەرگرتنەکانت. چووین. هەمـان ئـەو شەخسـە بوو کـە لە یەکـەم مولاقاتدا لـە کومیتە پێکـەوە لەگەڵ کاکم دانیشتبوو. چایەکمان خواردەوە و زۆرم سپاس کرد. بەداخەوە ناویم لە بیر نەماوە، بەڵام کابرایەکی بەهایی زۆر جێگەی ڕێز بوو. بۆ هەمیشە مەمنوونیم.

ئەو شەوە، مامۆستا محەممەدی نووری (شاعیر) کە ئەو دەم نوێنەری بۆکان لە مەجلیـس بـوو، هاتە چاوپێکەوتنی خاڵم. دەیزانی منیـش ئازاد کراوم و لەگەڵ ئەوم، دیـارە بـۆ لای ئـەو هاتبوو نەک من، بـەڵام هەر ئەوەندەش کە هـات و لەلای منیش دانیشـت بـۆ بارودۆخـی ئەو سـەردەمەی کەسـێکی وەک ئـەو ئازایەتی بـوو، یادی بەخێر بێ.

ڕۆژی دوایی سەرەتا چووم بۆ مالّی حاجی مەهدی شەیبانی کە وەک گوتم دوو کوڕی لە زیندان بوون و باسی ئەوانم بۆ کردن. پاشان بلیتی ئوتوبووسم وەرگرت و چووم بۆ تەورێز. لەوێ میوانی دوو دۆستی خۆشەویستم بووم. بە تەلەفۆن لەگەڵ بۆکان قسـەم کرد، وامان بە سـەڵاح زانی کە بە ئوتوبووسـی «شـەوانە»ی کرماشان بچمەوە، بەڵام بۆ ئەوەی خزم و دۆسـت و برادەر نەیەن بۆ پێشـوازی و بە دەسـت ساواکەوە تووشی کێشە نەبن، بڕیارمان دا کاکم بێ بۆ میاندواو و منیش لە میاندواو بێدەنگێـک دابـەزم ئینجـا پێکەوە بچینەوە بۆ بۆکان، بەڵام کاتـێ لە میاندواو دابەزیم دیتـم کاکـم و دەدوازدە کەسـی دیکـە لە دۆسـت و خزمان زەحمەتیان کێشـابوو و هاتبـوون. لـە بـاوەش گرتـن و ماچوموـووچ، ئینجـا وەڕێکەوتن بۆ بۆکان و ڕاسـت چوونەوە مالّێ لای دایک و خوشـکەکانم کە گیرانی من تووشـی ئازار و زەحمەتی زۆری کردبـوون و تەنانەت هەندێـک بەرنامەی بنەماڵەکەمانی لێ تێکدابوون. باوکم لەمێژ بوو نەمابوو.

بەیانـی تـازە لە خەو هەسـتا بووین میوان دەسـتی کرد بە هاتن. زۆری لەسـەر

نـاڕۆم هـەر لـە بەیانییـەوە هەتا نیوەشـەو خەڵک بـوو دەستەدەسـتە دەهاتن، ژنان بەجوێ و پیاوان بەجوێ. ماوەی سێ ڕۆژ لەبەر میواندارییەتی و چێشتلێنان هەموو لـە دەسـتوپیل کەوتبـوون و خوشـکم نەخۆش کەوتبـوو، نەماندەزانی لـە بەرانبەر ئەو هەموو گەورەییەی خەڵکدا چی بکەین، غافڵگیر ببووین. خەڵک لە شـارەکانی دیکەشـەوە دەهاتـن و ببوو بـە وەزعێک کە لە تاقەت و توانـای هەمووان چووبووە دەرێ و نیگەرانـی ئـەوە بووبـن لای سـاواکیش ڕەنگدانەوەی هەبێ. شـەوانە دوای نانخواردن دووکانداڕەکانی شـاری دەهاتـن. دەزانم زۆربەیان لەبەر خاتری خاڵم و کاکـم دەهاتـن، بـەڵام هەر ئەوەنـدەی مەترسـییەکەیان دەبینی و شـلوێ نەدەبوون، جێگـەی ڕێـز بوو. ماڵی یەک لە تاجرەکانی بۆکان، بـرا گەورەیان وەفاتی کردبوو و سەرەخۆشییان هەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا هەردوو برای مەرحوومەکە هەموو شەوێک دوای نانخواردن دەهاتنە ماڵمان و دادەنیشتن، من لە خەجاڵەتییان دەبووم بە ئاو و هیچیشم پێنەدەکرا.

ڕۆژی سـێهەم کە تەواو بوو بە سـەڵاح و مەسـڵەحەتی هەموو لایەک وا بەباش زانـرا کاکـم دووکان بکاتـەوە، منیـش لـە ماڵەوە دانەنیشـم و لەگـەڵ برادەرێکدا بە ڕاسـتە شـەقامەکەی بـۆکاندا تـا لای گاراج پیاسـەیەک بکـەم و بگەڕێمـەوە، ئینجـا لـە دووکانـی کاکـم دابنیشـم بـا خەڵکەکـە ببینـن کـە ئیتـر لـە ماڵـەوە نیـم و چیتـر زەحمەتـی هاتن نەکێشـن. پلانەکە بێسـوود نەبـوو و ئەو لافاوەی وەسـتاند، بەڵام هـەر سـەعاتێ دواتـر لـە ماڵـەوە تەلەفۆنیان کـرد و گوتیـان میوانت هەیـە وەرەوە ماڵـێ! کـە چـووم، زۆرم پێخـۆش بوو، لاوێکی سیاسـیی خەڵکی بـۆکان بوو کە من ڕێـزی زۆرم لێدەگـرت و دوایـی چـووە نێـو کۆمەڵـەوە و وا بزانـم ئێسـتا لەگـەڵ حیکمەتیسـتەکانە. گەلێـک ڕێنومایـی کـردم و بارودۆخـی بۆکانـی لـەو سـاڵانەدا کـە لـە زینـدان بـووم، بـۆ شـیکردمەوە. گوتـی سـاواکییەکانی مەهابـاد ڕۆژانـی چوارشـەممە دێن بۆ بۆکان و سـەردانی هەندێک شـوێن دەکەن و ناوی شوێنەکانی پێ گوتم.

بـۆ ماوەیـەک لە بۆکان مامەوە، کارم نەبوو و لە دووکاندا یارمەتیی کاکم دەدا.

نەمدەزانـی دەبـێ چـی بکەم و کار لەکوێ بدۆزمەوە. لەبـەروەی بە حوکمی دادگای نیزامی مەحکووم کرابووم، ئیتر مافی گەڕانەوە سەر ئیشوکاری دەوڵەتیم نەبوو و تەنیا دەمتوانی لە کەرتی تایبەتدا کار بکەم، کەرتی تایبەتیش لە بۆکان چی دەکرد! تەنیا دەکرا دووکانداری بکەم و تەواو.

خواوڕاسـتان، ڕۆژێکیـان کاک حەسـەنی ئەیـووبزادە لە تارانـەوە تەلەفۆنی بۆ دووکانـی کاکـم کردبـوو و گوتبـووی کاک جەلیلـی گادانی دەڵێ کارێکـم بۆ ئەنوەر دۆزیوەتەوە ئەگەر پێی خۆشە با بێ بۆ لام لە تاران قسەیەکی لێبکەین. دەسبەجێ چـووم. کاک جەلیـل ڕەئیسـی کارگوزینیـی شـیرکەتی «انبارهـای عمومـی ایـران» کۆنتراتچیی ئیدارەی گوومرگ، بوو. شیرکەتەکە لە تاران و خوڕەمشەهر و تەورێز و جولفـا و چەنـد شـوێنی دیکەی ئێران لقـی هەبوو. کاک جەلیل لە ئیـدارەی ناوەندیی شـیرکەتەکە زۆر دەسڕۆیشـتوو و جێگەی ڕێز بوو و سەرپەرشتیی لقی شارەکانی دیکەشـی دەکـرد. زۆر بـە میهرەبانییـەوە گوتـی کام شـارت پێ خۆشـە هەڵبژێرە، دەتنێرمـە ئـەوێ. مـن شـتی وام بـە خەونیش نـەدەدی بمکەنە سەرپشـک بۆ کار و شـوێنی کار! تەورێـزم هەڵبـژارد و ئەویش حوکمی بۆ نووسـیم. ئـەو گەورەییەی کاک جەلیلم هەرگیز لە بیر نەچۆتەوە و ناچێتەوە.

لە تەورێز ماوەی چەند سـاڵێک کارم کرد، منیش بووم بە مودیری ئیداریی لقی تەورێز و ئاغای مودیر کەری نێر نەیدەکێشـا. گوومرگ بە شـێوەی نەریتی شـوێنی بەرتیـل و دزی کـردن بوو. من ئەو فێڵانەم لەگەڵ نەبـوو و مودیر عامیلیش ئەوەی دەزانـی، منیـان دەناسـی و متمانەیـان پێدەکردم، دیـارە لـەوەدا کاک جەلیل دەوری گرنگی هەبوو. ئەو خۆی مرۆڤێکی پاک بوو و سوێندیان بە سەری دەخوارد، منیش کە جێگەی بڕوای ئەو بووم، بە هەمان چاو سەیر دەکرام و دواتریش ئەوەم پیشان دا. هـەر بەگشـتی مودیرانی شـیرکەتەکە خەڵکانی دەسـپاک و بەشـێکی بەرچاویان سیاسـی و تووەدەیـی یـان لـە تەیفی تووەدەیی بـوون. لە هەموو ئـەو ماوەیەدا کە لە تەورێـز کارم کـرد، تاقە تمەنێکم جگە لە حقووقی مانگانـەم نەچووە گیرفانەوە و لە حقووقەکەشم بەشێکیم بە قەرز دەدا بەکرێکارەکان و دەفەوتا و دەخورا. زۆر دژی

دزی‌وفزی بووم، هەر کەسێ ئەو کارانەی بکردایە دەرمدەکرد. سێ ساڵێکی لێمامەوە. جێگەی دەردی‌دڵ و چارەسەری کێشەی هەموان بووم. تەنیا دز و بەرتیلخۆر خۆشیان نەدەویستم، ئەوانیش لەبەر فەزای گشتیی نێو کرێکاران نەیاندەویرا فزە بکەن و هەڵوێستێک دژ بە من دەربڕن. شیرکەتی تەعاونیی کرێکارانم دامەزراند و تا من لەوێ بووم لە هەڵبژاردنی مودیری شیرکەت تەعاونی‌دا کەس خۆی کاندید نەدەکرد لەبەروەی بە بوونی من کەس دوو دەنگیشی نەدەهێنایەوە. پێم خۆش نییە ئەوانە بڵێم، بەڵام وەک ئەزموونێک باسی دەکەم کە دەکرێ لە شوێنێکی وەک گوومرگیش‌دا کار بکەی و پاک بی. من وا بووم، بەڵام هێشتا نەدەگەیشتمە پاکی و بێخەوشیی کاک جەلیل و هەندێکی دیکە لە هاوکارە تووەیی‌یەکانم کە گوڵخەنی گوومرگیان کردبووە گوڵشەن. دوای شۆڕشی ١٣٥٧ جارێکیان لە شەقامێکی تاران تووشی مودیرەکەی پێشوومان بووم. لەپێش‌دا ڕاوەستا و ماوەیەک بە واقووڕی سەیری کردم، ئینجا گوتی ئێوە نەسلی دایناسۆڕ بوون، فەوتان و نەمان، ئێستا برۆ بزانە لەوێ چ خەبەرە!

لە سەرەتای کار و ژیانم لە تەورێز، هێشتا ترسی ساواکم هەر لە دڵدا بوو، زۆر بەپارێزەوە هاتوچۆی خەڵکم دەکرد و زیاتر بە کارەکەمەوە خەریک بووم. تەنانەت برادەرێکی کوردم کە پێشتر لە تاران پێکەوە بووین و زۆرمان بەشداریی خۆپیشاندانەکانی زانستگە کردبوو، بانگی کردمە ماڵی خۆی و گوتی کەسی لێ نییە، هەر خۆمم، بەڵام هەر نەمدەویرا بچم و دەترسام کەسێکی ناپاک بە هەواڵەکە بزانێ و ساواک ئاگادار بکاتەوە و بگەڕێمەوە بەردەم ئاڕەش و ڕەسووڵی و ئاپۆلۆ! ئەو ترسەم هەبوو و پێی لێدەنێم. حەق بووم یان نا، نازانم، بەڵام ئاوا بووم. ساواک هەر لەو ماوە کەمەدا وا لە بۆکان دەژیام، چاوترسێنی کردبووم. جارێکیان پوورم نەخۆش بوو و جگە لە دوکتۆر قادری شێخی کەسی پێ دوکتۆر نەبوو، چووم بۆ ماڵی دوکتۆر شێخی بیبەمە سەر نەخۆشەکە، هەر لە دەرگام دا، گوتیان لە ماڵ نییە و منیش گەڕامەوە دواوە. چەند ڕۆژ دواتر بانگیان کردمە ساواکی مەهاباد و پرسیاری پەیوەندیی خۆم و دوکتۆر شێخییان لێکردم. دەیانویست بڵێن ئاگاداری

هەموو شتێک هەین، گەرچی کەموزۆر دەمزانی کێ لەو نزیک مااڵی دوکتۆر شێخییە چاوی پێم کەوت و دەبێ هەر ئەویش ڕاپۆرتی لێدابێتم. دوای یەکدوو ساڵ، وردەوردە هێزم هاتەوەبەر و وردەی کار و قسەکردنم زیاتر بوو، بەتایبەت لەگەڵ چەند هاوکاری خۆم کە لە پلەیەکی بەرزی ڕێکخراوەیی دوو ڕێکخراوی چەپی ئێراندا بوون و ڕۆژانە پێکەوە کارمان دەکرد و شەوانەش دەچووینە مااڵی یەکتر.

ڕاپەڕینی ساڵی ۱۳۵۷

دوای ماوەی سێ ساڵێک مانەوەم لە تەورێز، نیشانەکانی شۆڕشی گەل سەریان هەڵدا و بارودۆخ گۆڕا. ڕۆژی ۲۹ی بەهمەنی ۱۳۵۶ لە نێو شاری تەورێز بووم کە خۆپیشاندانە گەورەکەی چلەی شاری قوم بەڕێوەچوو و کۆژرانی خەڵک و سووتانی دووکانانم بە چاوی خۆم بینی. ڕاستەوخۆ بەشداریی خۆپیشاندانی ئەو ڕۆژەم نەکرد، بەاڵم خۆپیشاندەرانم دەدیت و چەند کۆژراویشم بینی کە لەسەر جادە و کۆاڵنەکان کەوتبوون، بریندارییشم بینی کە خەڵک دەرگایان لێدەکردنەوە و دەیانبردنە ژووری بۆ ئەوەی نەکەونە دەست ئەرتەش و پۆلیس و ساواک. درەنگتر دەشچوومە سەفی خۆ پیشاندەرانەوە و تەنانەت شەوانە دەچوومە مزگەوتێک کە دەگوترا مەالکەی دژ بە ڕژیم قسە دەکا.

لە کۆتاییەکانی تەمەنی ساواکدا، جارێک لە ساواکی تەورێزەوە بانگیان کردم. سەقز و سابااڵغ کەم بوو، ئێستا نۆبەی ساواکی تەورێزیش هاتبوو! پرسیاری سەرکارگەڕێکیان لێکردم کە دیار بوو مەئموری خۆیان بوو و دەیانپرسی بۆچی دەرکراوە. گوتم دز و بەرتیلوەرگر و ملهوڕە و مانەوەی لە بەرژەوەندیی شیرکەتدا نییە. نەیاندەویست ڕاستەوخۆ بڵێن نابێ دەری بکەن، دەیانگوت فەقیرە و قەرزدارە و باش وایە ئاگایەکتان لێی بێ! گوتم دەچم و دەپرسم بزانم چیم بۆ دەکرێ، بەاڵم هەر نەمگێڕایەوە سەر کار، ئەوانیش دوای ماوەیەک گۆڕبەگۆڕ بوون و دامودەزگایان پێچرایەوە. شۆڕش تۆماری ساواکی پێچایەوە و ساواکی تەورێز کەوتە بەر هێرشی خەڵک و گیرا. برادەرێکی گەنجم کە لە هێرش کردنە سەر ساواکدا بەشداریی کردبوو و

دەمانچەیەکیشی هێنابووە دەرێ. دەمانچەکەی دا بە مەن، منیش دواتر بردمەوە بۆکان و دام بە «کومیتەی شۆڕش»ی شارەکە.

دوو ڕۆژ پێش سەرکەوتنی شۆڕش، چریکە فیدائییەکانی خەڵق لە تەورێز «هفتە همبستگی با خلق کرد»یان لە زانستگەی تەورێز بەڕێوەبرد کە لە فەزای ناسیۆنالیستیی تورکیی ئازەربایجان و شاری تەورێزدا هەنگاوێکی باش بوو. لەو کارەدا ڕاستەوخۆ بەشداریم کرد، هەم چوومە تاران و داوام لە چەند کەسی کورد کرد بێن و لە سالۆنەکەدا قسە بکەن، هەم خۆم قسەم کرد.

ڕۆژی سەرکەوتنی شۆڕش، واتە ۲۲ی بەهمەنی ۱۳۵۷یش ژمارەی ۲۰ کەسێک لە لایەنگرانی فیدائییان لە بۆکانەوە هاتبوونە تەورێز هەتا بەشداری ڕێوڕەسمەکە بن، یەکیان شەهید مینەی شێرخانی بوو. دوای تەواو بوونی بەرنامەکە هەموویان پێکەوە هاتنە ماڵەکەی من. لەوێ دانیشتبووین کە تەلەفیزیۆن سەرکەوتنی شۆڕشی گەلی ڕاگەیاند و هەموو پێکەوە سروودێکمان گوتەوە کە لە تەلەفیزیۆنەوە بڵاو دەبۆوە. ڕۆژێکی خۆش بوو، کێ پێی وابوو مەلای لابەلا شۆڕشەکە دەقۆزنەوە و دەیکەن بەهی خۆیان، بەڵام با ئەوە بڵێم من ماوەیەک پێشتر و لە ڕۆژی تاسووعای سالّی ۱۳۵۷دا لە تاران بووم. لەو ڕۆژەدا خۆپیشاندانێکی گەورە دژ بە ڕژیمی شا لە تاران بەڕێوە چوو. منیش بەشداریم تێدا کرد و لە گەڕانەوەمدا بۆ تەورێز کاتێ دەمگوت لە تاران مەلا و ئیسلامییەکان سەرەپەتی هەموو کارەکانیان بەدەستە، هاوڕێ چەپەکانم باوەڕیان پێنەدەکردم. ئێمە لە خەون و خەیاڵدا بووین و ئەوان هاتن بەروبووی زەحمەتی ساڵانی خەڵک و ئێمەیان دزی و کردیان بە هی خۆیان، ڕۆژاوایی‌یەکانیش لە ترسی تەیاری چەپ یارمەتیی ئەوانیان دا و خومەینییان لە نەجەفەوە بردە کوەیت و پاریس و لەوێوە بە فڕۆکەی تایبەتی ئەیرفرانس هێنایانەوە ئێران، ئێستا ئەوانیش وەک ئێمە بەدەست مەلا و قاعیدەوماعیدەوە گیریان خواردووە و بۆیان قەمتەر ناکرێن.

هەر چۆنێک بێ، بە سەرکەوتنی شۆڕش و ڕووخانی ڕژیمی شایەتی، منیش وەک زۆرێک لە زیندانیانی سیاسیی ڕژیمی شا، گەڕامەوە سەر ئیشوکاری مامۆستاییم و داوام کرد لە تارانەوە بمنێرنەوە بۆ بۆکان. چوومەوە بۆکان،

سەرەتا وەک ئەندامێکی کومیتەی شۆڕشی شار لە کومیتەدا بووم، ئینجا بووم بە مامۆستای دەبیرستانی شەهید کەمال و کەمۆزۆر هاوکات لەگەڵ ئەوانە، لەگەڵ جەرەیانی فیدائییانیش کەوتم. ئیتر بەشوێنیدا هەڵبژاردنەکان و کاندیداتۆریی من و شەڕی کوردستان و گۆڕانی خەتی فکریی ئەکسەرییەت و ڕۆیشتن بۆ تاران و خۆشاردنەوە و گیرانی دووبارە و پاشانیش، پشت لە دۆست و ڕوو لە دوژمن! هەڵاتن بۆ ئوروپا و حاوانەوە لە بریتانیا. ئەو قۆناغانە دەبنە کتێبێکی پڕ لاپەڕە و دیارە شوێنیان ئێرە نییە، بەڵام لە داهاتوودا حیکایەتی گیران و ۱۰ ڕۆژ زیندانی بوونم لە ئێڤینی سەردەمی خومەینیش دەنووسم.

شرح این هجران و این خون جگر
ایــن زمان بگــذار تا وقــت دگر

ئەنجام

من لە هەڵسەنگاندنی کاری زیندان و گیران و ئازاد بوونمدا هەندێک بۆچوونم هەیە کە لێرەدا بەکورتی ڕایاندەگەیەنم. وا هەیە ئەنجام وەرگرتنەکانم بۆ هەندێک کەس ڕاست و بۆ هەندێکی دیکە چەوت بنوێنن، بەڵام ڕاست یان چەوت، بۆخۆم جێگەی قبوولّن:

یەکەم، من لە هەڵبژاردنی ڕێبازی سیاسیدا دەورێکی ئەوتۆم نەبوو. کورد بووم، لە بنەماڵەیەکی هەژاردا گەورە ببووم، باوکم پێشتر ئەندامی «ژ. ک» ببوو و کاکم لە ڕووداوەکانی ساڵی ۱۳۳۱ ـ ۳۲ی ئێراندا وەک ڕۆژنامەفرۆشێکی چەپ بەشداریی کردبوو و بەهۆی ئەوەوە کەوتبووە زیندانەوە. بارودۆخی سیاسیی کوردستان و بۆکانی ئەو ساڵانە و زوڵم و زۆری ئاغاوات و گوشاری حکوومەت و ساواک، کتێب و ڕۆژنامە خوێندنەوە، گوێدانە ڕادیۆی وەک پەیکی ئێران، سەرهەڵدانی شۆڕشی ئەیلوول و دەرچوونی ڕۆژنامەی کوردستان و کرانەوەی ڕادیۆی کوردی لە کرماشان هەمووی بەسەریەکەوە شوێنیان لەسەر دانابووم و بەرەو بیری سیاسیی چەپ و لە عەینی کاتدا بەرەو ناسیۆنالیسمی کوردییان بردبووم و مەعجوونێکی سەیریان لێ

دروست کردبووم که نەمدەزانی کێم و چیم دەوێ، هەر ئەوەندەم دەزانی که دەبێ دژ بەو سیستمە دامەزراوە سیاسییە بوەستم که لە ئێرانـدا سەقامی گرتبوو. ئەوەش بە پێوانەی ساواک کردبوومیە کەسێکی سیاسی، گەرچی واش نەبوو و من نە تێگەیشتن و نە زانستی سیاسی هیچکامیانم نەبوو.

دووهـەم، تەبعیـد کـران و دوورخرانەوەی بەناحەقم لە کوردسـتان نەک هەر لە سیاسـەت دووری نەخسـتمەوە بەڵکـوو هانـی زیاتـری دام ڕژیمـم ناخـۆش بوێ و دوژمنـی بـم. باوکـم دوابـەدوای تەبعیـدی مـن نەخـۆش کـەوت و لـە دڕێـژەیدا کۆچیدوایی کرد. من ڕژیمی شـام بە هۆکاری ئەو مردنە ناوەختەی باوکم دەزانی، ئەو تەنیا ۵۳ ساڵ ژیا.

سـێهەم، چوونـی دانیشـگا و نەفەسکێشـان لـە فـەزای نیـوە ئـازادی ئـەوێدا دەرەتانـی زیاتـری بیرکردنـەوە و خوێندنـەوەی پێـدام و لە هەڵوێسـتگرتنی دژ بە ڕژیمدا قایمتری کردم. بەشدار بوون لە هەموو خۆپیشاندانێکی زانستگە و دەرەوەی زانسـتگە وەک ئیعتیسـاباتی ناسـراو بە شـیرکەتی واحیدی ئوتوبووسڕانی تاران و چلـەی کوژرانـی غوەڵامڕەزا تەختـی و هاتوچۆی ئەنجومەنـی فەرهەنگیی ئێران و شـووڕەوی و سووکە هاوکاری کردنێکی گۆڤاری «خووشە»ی ئەحمەدی شاملوو و نووسـین و تەرجەمەی هەندێک بابەت لە فارسـی و تورکییەوە بۆ سـەر کوردی و بڵاوکردنەوەیان بەناوی خۆم یان ناوی خوازراوە لە هەندێک گۆڤاری فارسـیی ئەو سـەردەمەی تـاراندا، بەرهەمی ئـەو تەبعیدە بوون و لام وایە ئەگەر لە کوردسـتان دوور نەخرابایمەتـەوە و لـە گوندەکانـی دەوروبـەری سـەقز و بۆکان مامۆسـتاییم بکردایە وا هەبوو زۆرێک لەوانە ڕوو نەدەن.

چـوارەم، هەندێـک کەسـی وەک کاکم و کاک سـواڕەی ئێلخانـیزادە و دڕەنگتر، دۆست و برادەری چەپ لە تاران، بەتایبەت لە زانستگە، زیاتریان بەرەو بیری چەپ بردم. لەو کتێبانەی کە شـوێنی زۆریان لەسـەر دانام «سیر تاریخ»ی «گۆردن چایلْد» بـوو وەرگێڕانـی فارسـیی «احمد بهمنش» کە کاک سـوارە پێیـدام و گوتی خۆت لەو چوارچێوە بەرتەنگە فکرییە بهێنە دەرەوە کە ئێستا تێیدای.

پێنجەم، لە هەموو ئەو ماوەیەدا هیچ کارێکم جگە لە کتێبخوێندنەوە نەکرد. ئەگەر ساواک و بەگشتی ڕژیمی ئێران ئەو بەند و بەستەیان لەسەر چاپەمەنی دانەنایە و ئازادییەک هەبووایە کتێبم بخوێندایەتەوە و جاسووسیان لەسەر دانەنایەم و بۆ خوێندنەوەی ڕۆژنامەیەکی ئاسایی وەک «کوهستان» بانگی ساواکیان نەکردایەم و هەڕەشەیان لێنەکردایەم، بەو شێوە زەقە خۆم لە بەرانبەر ئەواندا نەدەدیت و وا هەبوو نەبوومایەتە ناحەز و دژبەری ئاشتەوەنەبوویان. بەگشتی بڵێم، من بارودۆخ کردمییە سیاسی و هەر دوو تەبعید و زیندانی کرانم دوور لە دادپەروەری بوو، کەسوکاریشم هەرکام بە شێوەیەک دووکەڵی ئەم ئاگرەیان بە چاودا چوو.

شەشەم، بەڵام ئەوەی خۆم بگرێتەوە، منیش لەم ڕەوتەدا بێهەڵە نەبووم. هەڵەیەکم ئەوە بوو خۆم و توانا و تاقەت و هێزی خۆم نەناسیبوو و بە گەنجییەتی ملم پێوەنابوو و لام وابوو بە خۆم و چوار کەسی دیکەی وەک خۆمەوە کە بەدەوری یەکترەوە بووین، دەتوانین ئەمپریالیزمی جیهانی تێکومەکان بدەین. شەڕی ڤیەتنام و گۆڕانی سیستمی سیاسی لە کووبا و کامبۆج و لائۆس و بەهێز بوونی بزووتنەوەی چەپ و دێموکرات لە ئوروپای ڕۆژاواش لەم باوەڕ بەخۆبوونەدا هاندەرم بوون.

حەوتەم، وەک خۆمم باش نەدەناسی، دوژمنیشم باش نەدەناسی و هەر ئەوەندەی دەمدیت خەڵکانێک دەگیرێن و بە ماوەیەکی کەم لە زیندان دێنە دەرێ، ئامادەیی ئەوەم لە خۆمدا دەدیت منیش بۆ خزمەت بە باوەڕەکەم ماوەیەکی تەمەنم بەختی زیندان چوون بکەم، بەڵام دڵڕەقی و بێبەزەبوونی دوژمنم نەهێنابووە حیسابەکانمەوە و نەمدەزانی وەرە و توانای من دەتوانن تێکبشکێنن و تەنانەت لە ژیانم بێزار بکەن. بە دڵنیایی ئەگەر زانیارییەکانی ئەو برادەرە ویۆڵۆنژەنە نەبووایە لە قۆناغی دواتری ئەشکەنجە و لێدانەدا ناوی چەند دۆست و هاوڕێیەکی خۆم دەبرد و ساواکیش ڕانەدەوەستا لە گرتنیان، واتە دەبوومە باعیسی ئازار و ئەشکەنجە و زیندانی خەڵکانێک کە هەموویان دۆست و خزمی چاکی خۆم بوون. تەنیا بەخت یارمەتیدام وام لێنەقەومێ دەنا من قارەمان و شێرکرۆژ نەبووم.

هەشتەم، پەیوەندییەکی ڕێکخراوەییم نەبوو و بۆ ئەو ڕۆژە ڕەشانە ئامادە

نەکرابووم. کەسێکی خۆڕست بووم و بە تاکەکەسیش هەودای ئاڵۆزی ئەو هەموو کێشانەم بۆ نەدەکرایەوە. کەسانێک کە لە بارودۆخی وڵاتانی ئێمەدا مەترسیی بەرەنگاربوونەوەی ڕژیمێکی داپڵۆسێنەر دەگرنە ئەستۆ وا هەیە سەرکەوتووتر یان پارێزراوتر بن ئەگەر پەیوەندییەکی ڕێکخراوەییان لە پشت بێ، گەرچی هەر ئەوەش وا هەیە ببێتە هۆی ناسرانەوە و گیرانیان.

نۆهەم، کەسێکی دڵساف و بێخەوش بووم و خەڵکی دیکەشم وەک خۆم دەدیت، لە کاتێکدا یەک لە نزیکترین هاوڕێیانی خۆم مەئموری ساواک بوو و مانگی دوو جار ڕاپۆرتی لێدەدام کە درەنگتر ئەسڵی نامەکانی کەوتنە دەستم. لە ماوەی مامۆستایی گوندی «سەرا»دا یەک لە نۆکەرانی مالّی سمایلئاغای عەباسی کە جاسووسێکی بەئەزموونی ساواک بوو و بۆ دەورە دیتن برابووە ئیسرائیلیش، هەمیشە بەدەورمەوە بوو و تەنانەت بە مایکرۆفۆنی ژێر کەواکەی دەنگی تۆمار دەکردم و من لەبەر خاوی و بێئەزموونی ئەوانەم نەدەزانی لە کاتێکدا ئەو ڕێگایەی گرتبوومە بەر پێویستی بەوە بوو بیانزانم و ڕەنگدانەوەم لە بەرانبەریاندا هەبێ و بە ساویلکەیی تێنەکەوم. تەنیا ڕەنگدانەوەی ئەو کاتم ئەوە بوو گوندی سەرای سەرجادە و ئاسوودەیی ئەوێم گۆڕییەوە و چوومە بوغدەکەندی، بەڵام درەنگ ببوو و ساواک ئیتر دەستی لە سەرم نەکردەوە و ئەو هاوڕێ فریوخواردووەی خۆمی کردە ملّۆزم و ناردییە گوندەکە ئاگای لێم بێ، لە کاتێکدا قوتابخانەی بوغدەکەندی تازە دامەزرابوو و تەنیا دوو پۆلی یەک و دووی هەبوو، قوتابخانەی گوندەکانی دیکە بە شەش پۆلیشەوە دوو مامۆستایان نەبوو و هەر بەگشتی تا ئەو دەمە لە گوندەکانی دەوروبەری بۆکان قوتابخانەی هیچ ئاوایییەک نەبوو دوو مامۆستای هەبێ!

دەهەم، لە ماوەی خوێندنی زانکۆشدا دۆست و برادەری وام گرتبوون کە جێگەی متمانە نەبوون و یەک لەوان هەر ئەو برادەرە سنەییە بوو. من نەدەبووایە نامیلکەی «ستاره سرخ» وەربگرم لەبەروەی ساواک بە ڕەگ و ڕیشەی ڕیکخراوەکەدا چووبووە خوارێ. وەریشمدەگرت دەبووایە لە کەسێکی بە متمانەی وەربگرم کە بە

تاقە یەک زللەی ساواک ئەوی بوو و نەبوو سەبارەت بە من و کەسانی دیکە نەیڵێ و بە ئیستیراحەت پاڵی لێنەداتەوە، واتە دەبووایە لایەنە سیاسییەکانم کەسانی جێگەی بڕوا و خۆڕاگر و سادق بن، ئەوەش نەگونجاو نەبوو، بەڵام عەقڵ و تێگەیشتن و هەڵسەنگاندنی بارودۆخی دەویست کە من نەمبوو.

یازدەهەم، ئەگەر جارێکی دیکە بگەڕێمەوە سەر ئەو تەمەنە و ئەو ژیانە، گومانم نییە هەمان ڕێگا هەڵدەبژێرمەوە. نااڵێم شیرکرۆژ دەبم و چی دەکەم. ئێستاش وا نیم! ئەو دەم کتێبم دەخوێندەوە و ئەمجاریش هەر ئەوە دەکەم. باوەڕم بە ڕێبازەکەم هەیە، خوازیاری دادپەروەریی کۆمەڵایەتی و بەرابەری و یەکسانیم و دژی خورافات و ئاییم و لەپێناو ئەو ئامانجانەدا سەرلەنوێ خەبات دەکەمەوە، بەڵام بە تەنافی باریک و پواوی ئەو چەشنە کەسانە ناچمە چاڵەوە. نە نامیلکە لە خەڵکی هیچوپووچە وەردەگرم و نە لەبەروەی دڵی فڵانەکەسم لێنەئێشێ دەچم تفەنگی ڕاو بتەقێنم و ئیجازە بدەم ڕاپۆرتم لەسەر بنووسن.

هەر چۆنێک بێ، ژیان بەتایبەت لە سااڵنی لاوێدا بەبێ هەڵە نابێ و هەموو هەڵەیەکیش ئاکامی نیگاتیڤی خۆی هەیە. من هەڵەکانم کرد و سزایانم کێشا. بە هیوای ئەوەی نەوەی دواڕۆژی گەلەکەمان ئەو هەڵانە دووپات نەکەنەوە و ڕێبازی خەبات و خزمەت بە خەڵک بە هەڵەی کەمتەرەوە ببڕن. کورد گەلێکی زوڵم لێکراوە و باری کەوتووە، ئەو هەوڵانەی وا دەبووایە سەدەیەک دووان پێش ئێستا بیدا و بە ئەگەری زۆر لە دامەزراندنی دەوڵەتی نەتەوییدا سەرکەوتوو بێ، ئێستا دەیدا کە کارەکان گەلێک ئااڵۆز و ئەستەمترن و لێزانیی زۆری دەوێ بە شەلەشەل لەو زەلە بێینە دەرەوە. من بەو دواڕۆژە ڕوونە گەش بینم و دڵنیام خەباتی گەل بەروبووی لەوە زیاتری دەبێ کە ئێستا هەمانە و هەر ئێستاش سەرەتاکانی لە باشوور و ڕۆژاوای کوردستان دیارن؛ باکووریش ئەگەر دەست لە پەرەستنی تاکەکەس هەڵبگرن کارەکانیان تا ئێستا باش بردۆتە پێشەوە.

دەمێنێتەوە ڕۆژهەاڵت. ئێمە شپرزە و بەربڵاوین. ئێستا ۳۰ سااڵێکە حیزب و ڕێکخراوەکانمان پەیوەندیی ڕاستەوخۆیان لەگەڵ کۆمەاڵنی خەڵک نییە و لە

دوورەوڵاتی، خۆیان دەبڕن و هەر خۆشیان دەیدروون. ئەوە کارێکی مەترسیدارە و بۆشایی نێوان خەڵک و حیزبەکان وێدەچێ گەلێک گەورە بێ. ئێمە ئەم مەسەلەیەمان پێشتر ئەزموون کرد کاتێ کە ڕێبەرایەتیی حیزبی تووەدەی ئێران دوای ۳۵ ساڵ گەڕایەوە ئێران و نەیتوانی هەلومەرجی وڵاتەکە بەباشی بناسێ، لە ئەنجامدا دروشمی «کیانووری»ی هەڵگرت کە دەیگوت «ئێمە پەیڕەوی خەتی ئیمامین»، واتە پێی وابوو ئەگەر بچێتە ژێر عابای خومەینییەوە دەتوانێ وردەوردە بیگۆڕێ یان لەنێوی بەرێ و سیاسەت و بەرنامەی خۆی زاڵ بکا. ڕێکخراوە کوردییەکان لە چوونەوەی نێو وڵاتدا دەبێ وریا بن و نەهێڵن بەسەر هەڵەی هاوچەشنەدا بکەون، بەتایبەت کە بەداخەوە هەموویان چەکدارن و ئێمە ئەزموونی تاڵی شەڕی کۆمەڵە و دێموکراتیشمان لە پشتە. خەباتکارانی نێوخۆی وڵات شارەزاتری بارودۆخەکەن تا ئێمەی لە دوورەوڵاتی قەتیس ماو.

ئەوە کورتەیەک بوو لە بەسەرهاتی دوو ساڵ و چەند مانگ زیندانم لە ئێرانی سەردەمی پەهلەوی‌دا. بە هیوای مسۆگەربوونی دادپەروەریی کۆمەڵایەتی و مافی دیاری‌کردنی چارەنووس بۆ گەلی کورد.

هەڵبژاردنەکانی سەرەتای شۆڕشی ۱۳۵۷/ ۱۹۷۹ی ئێران له ناوچەی بۆکان

له زنجیرەیەک وتاری سێ بەشیدا که مانگی نۆی ۲۰۱۱ لەسەر مالپەڕی ڕۆژهەڵات/ بۆکان بلاوبۆوە، ڕێزدار تاهیر عەلیار هەندێک بیرەوەریی خۆی سەبارەت به ڕووداوەکانی بۆکان و هەڵسووڕانی خۆی و حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێرانی له سەردەمی پێش سەرکەوتنی شۆڕشی ساڵی ۱۳۵۷ی گەلانی ئێران و ماوەیەک دوای ئەوی لە بۆکان و ناوچەی دەوروبەری گێڕاوەتەوە، که له باری زەمانییەوە ماوەی بۆشایی نێوان لەق بوونی چوارچێوەی حکوومەتی شا و سەقامگیر بوونی حوکمی مەلاکان له ئێران و شەڕ پێ فرۆشتنی کۆماری ئیسلامی بە گەلی کورد دەگرێتەوە.

له بیرەوەرییەکانداً، گێڕانەوەی ڕووداوەکان زۆر ڕاست و سادقانە نووسراون و ئەوەش به چەند نیشانەیەک دەردەکەوێ: یەکەم، کاتێ باسی چوونی یەک له هاوڕێیانی فیدایی بۆ نێو ڕیزەکانی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران له ماوەی شەڕی یەکەمی کوردستان دەکا، من که ئاگاداری مەسەلەکەم، دەزانم ڕاستە و ئەم شتە ڕووی داوە و کەسەکەش دەناسم. دووهەم، له باسی کۆبوونەوەکانی کۆمەڵانی خەڵکی بۆکان له شار و دێ له ماوەی چەند مانگی پێش هەرەسی حکوومەتی شا، هەروەها کۆبوونەوە حیزبییەکان و بڕیارەکانداً، نووسەر ناوی هەندێک بەرپرسی حیزب دەبا، که هەموویان ماون و بەشێکی زۆریشیان له دەرەوەی وڵاتن، ئەگەر حیسابەکان هەڵە بووایەن یەک لەو کەسانە وەجواب دەهات و نامەیەک، وتارێک، شتێکی دەنووسی و بۆ مالپەڕێکی دەنارد، که تا ئێستا شتی وا ڕووی نەداوە. سێهەم، لە ڕاگەیاندنی هەواڵی هەڵبژاردنەکانی ساڵی ۱۳۵۸ له بۆکانداً، ئەوەی گوتوویەتی ڕاستە و من کە ئەو دەم کاندیدایەکی ئەو هەڵبژاردنانە بووم، شتێکی خیلافیان تێدا نابینم. جیا لەو سێ خاڵە، هەر کەسایەتی نووسەر خۆی بۆ کەسانێک که دەیناسن جێگەی متمانەیە و قەڵەمەکەشی پاکە. لەسەر بنەمای ئەم ڕاستییە، بیرەوەرییەکانی کاک

تاهیر دەبێ بایەخی پێ بدرێ و بۆ نووسینی مێژووی ئەو سااڵنەی ناوچەکە، کەڵکی لێوەربگیرێ، بەتایبەت کە نووسینەکانی دوورن لە سووکایەتی و هێرش بۆ سەر خەڵکانی تر و ئەوەش بۆ بازاڕی شێواوی قەڵەم و بیرەوەری گێڕانەوەی ئێستای کوردستان نیعمەتێکە!

لە بەشی سێهەمی بیرەوەرییەکاندا کاک تاهیر باسی یەکەم هەڵبژاردنی نوێنەرانی پەرلەمانی ئێران لە بۆکان دەکا. من کە یەک لە کاندیدەکانی ئەو هەڵبژاردنە بووم بە باشم زانی تا ماوم ئەم زانیارییانەی وا لەو ڕووداوەم هەیە بنووسم وبیهێڵمەوە، گەرچی وا هەیە زۆرێک لەو دۆست و برادەر و هاوڕییانەی وا لە کاری تەبلیغات و هاتوچۆی گوندەکاندا بوون یا چاوەدێریی سندووقی دەنگەکانیان دەکرد، گەلێک لایەنی نەبیسراوی مەسەلەکە لە من باشتر بزانن، بەاڵم هەر چۆنێک بێ منیش بەشبەحاڵی خۆم بەشێک لە ڕووداوەکانم بینیوە و وا هەیە زانیارییەکانم بێکەڵک نەبن.

**

دوابەدوای سەرکەوتنی شۆڕشی گەلانی ئێران لە ساڵی ۱۳۵۷دا، دوو هەڵبژاردنی گرنگی سەراسەری لە ئێران بەڕێوەچوون، کە کوردستانیشیان گرتبووەبەر:

- هەڵبژاردنی نوێنەرانی مەجلیسی خیبرەگان (بۆ دانانی یاسای بنەڕەتی نوێی ئێران)؛
- هەڵبژاردنی نوێنەرانی یەکەم مەجلیس یا پەرلەمانی ئێران کە ناوی کرابوو بە «مەجلیسی شووڕای ئیسلامی».

یەکەم هەڵبژاردن، واتە هەڵبژاردنی مەجلیسی خیبرەگان لە بەهاری ساڵی ۱۳۵۸دا بەڕێوەبرا. هەڵبژاردنەکان لەسەر بنەمای ئوستانی بوون و خەڵکی بۆکان کە شارەکەیان بەشێک بوو لە ئازەربایجانی ڕۆژاوا، دەبووایە دەنگ بە کاندیدەکانی ئوستانی ئازەربایجانی ڕۆژاوا بدەن. کاندیدەکان بریتی بوون لە چەند کەسایەتیی ناوداری کورد و ئازەری وەک: نەمران دوکتۆر عەبدوڕەحمانی قاسملوو، مامەغەنی

بلووریان و هەروەها ئیمام جومعەی دژی کوردی ورمی مەلا حەسەنی.

ڕێکخراوی فیدائییانی خەڵق بڕیاری دابوو لە هەڵبژاردنەکەدا بەشداری بکا و بەو بۆنەیەوە دەیانویست لەلایەن خۆیانەوە کاندیدێک بۆ ئوستانی ئازەربایجانی ڕۆژاوا دەستنیشان بکەن. ستادی سازمان لە مەهاباد بانگیان کردم بچمە ئەوێ. نەمدەزانی بۆچی، بەڵام چووم. چاوم بە هاوڕێ محەممەد (بێهزاد کەریمی) کەوت. گوتی بڕیارمان داوە تۆ بکەینە کاندیدی سازمان بۆ هەڵبژاردنی مەجلیسی خیبرەگان. باوەڕم نەدەکرد. هەوڵێکی زۆرم دا بڕیارەکە هەڵوەشێننەوە. گوتم من کێم لە بەرانبەر ئەو کەسانەدا بوەستم؟ کێ من دەناسێ؟ کێ ئامادە دەبێ دەنگ بەو کەسانە نەدا و بە منی بدا؟ هەوڵەکانم بێئاکام مانەوە و هەر چیم کرد سوودی نەبوو. ئەو دەم لە ڕێکخراوەکانی ئوستانی ئازەربایجانی ڕۆژاوادا کەسانی لێزان و لێهاتووی وا هەبوون کە من دەرکەوانیی ئەوانیشم پێ ڕەوا نەبوو، بەڵام هەر چۆنێک بێ، بڕیار درابوو و وێدەچوو گەڕانەوەی نەبێ؛ حوکمی حاکم و مەرگی موفاجا ! بووم بە کاندیدی ڕێکخراوی فیدائییانی خەڵک لە ئوستانی ئازەربایجانی ڕۆژاوا و لە ڕۆژنامەی «کار» و ئەوراقی سەر دیوارەکاندا تەبلیغاتێکی زۆرم بۆکرا.

پەیوەندیی کورد و حکوومەتی ناوەندی دوابەدوای شەڕی نێو شاری سنە گەلێک ئاڵۆز و هەردوولا لە یەکتر دڕدۆنگ بوون، ڕژیمی مەلاکان خۆی لە ڕێبەرانی بزووتنەوەی گەلی کورد وەک قاسملوو و بلووریان ملاس دابوو و دەیویست بە بیانووی هەڵبژاردنەوە بیانکێشێتە تاران و لەوێ دەسبەسەریان بکا. لەلایەکی دیکەوە، لەو دەمەدا هێزی ئەوتۆیان نەبوو کە بتوانێ بەربەرەکانیی گەلی ڕاپەڕیوی هەموو شار و گوندەکانی کوردستان بکا، بەناچار لێگەڕابوون هەڵبژاردن لە ناوچەکە بە شێوەی ئاسایی بەڕێوە بچێ و وەک پاشماوەی ئێران نوێنەر هەڵبژێردرێ. ئەنجامی هەڵبژاردنەکان و ژمارەی دەنگەکانیش لە ڕۆژنامەکانی تاران و ڕادیۆ و تەلەفیزیۆنەوە ڕاگەیەندرا.

ئاکامی کارەکە، هەڵبژاردنێکی ڕاستەقینەی بێفرۆفێڵ بوو لە کوردستان کە لە مێژووی سیاسیی ئێراندا دەچووە پاڵ هەڵبژاردنی یەکەم پەرلەمانی دوای

مەشرووتییەتی ئێران لە ۱۹۰۶ و ئیتر لە دەورەکانی دواتردا دەستێوەردانی دەسەڵات و سەپاندنی مۆرەکانی خۆیان، هەڵبژاردنەکانی لە گرێژەنە برد. لە ناوچە کوردنشینەکان حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران و ڕێکخراوی فیدائییانی خەڵق کاندیدیان دەسنیشان کردبوو، بەڵام کۆمەڵە کەسی نەکردبووە کاندید و دڵنیاش نیم دەنگیان بە کام لایەن دابێ. جگە لە حیزبە سیاسییەکان، لە مەهاباد کاک ئەنوەر ئێران‌زادە کوڕی نەمر عەبدوڵڵا ئێرانیش وەک کاندیدی سەربەخۆ بەشداریی هەڵبژاردنەکانی کردبوو. ئاگاداری ژمارەی دەنگەکانی نیم، بەڵام ئەوە پیشاندەری دێموکراسی و ڕاست و بێفێڵ بوونی هەڵبژاردنەکە لە کوردستانێک بوو کە حیزبە سیاسییە کوردییەکان بەڕێوەیان دەبرد و لەگەڵ بەشەکانی دیکەی ئێران‌دا جیاوازییەکی زۆری هەبوو. لە کوردستان هەموو کەس دەیتوانی خۆی کاندید بکا بێئەوەی دەسەڵاتی حیزبە سیاسییەکان بەرگریی کارەکەیان لێبکا.

نەمر دوکتۆر قاسملوو لە هەموو ئوستانی ئازەربایجانی ڕۆژاوادا یەکەم دەنگی هێنایەوە، کە لە هی مەلا حەسەنی ئیمام جومعەی ورمێش زیاتر بوو. ئەوە مستێک بوو لە دەمی ڕژیمی مەلاکان. حەسەنی دووهەم و مامەغەنی سێهەم کەس هاتبوونەوە. دەنگی قاسملوو ئەگەر هەڵەم نەکردبێ گەیشتبووە ۳۰۰ هەزار و زیاتریش. من ئەوەندەی لە بیرم بێ ۳۶ هەزار دەنگم پێدرابوو. دیارە هەندێک کەس لە ناوچەی بۆکان منیان ناسیوە و دەنگیان بە خۆم داوە، بەڵام پاشماوەی دەنگەکان بەبێ هیچ گومانێک هی ڕێکخراوی فیدائییانی خەڵک بوو، واتە ئەوان هەر کەسێکیان بکردایەتە کاندید، ئەم ڕادە دەنگەی هەر دەهێنایەوە. بۆ نموونە، درەنگتر چاوم بە مامۆستایەکی ئازەریی خەڵکی شاری ماکۆ کەوت کە باسی هەڵسووڕانی خۆی و هاوڕێکانی لە ماوەی هەڵبژاردنەکەدا دەکرد بۆ کۆکردنەوەی دەنگ بۆ من، دیارە ئەو لەلایەن ڕێکخراوەکەوە ڕاسپێردرابوو بۆ کارەکە، دەنا من چی و دەنگی سەڵماس و خۆی و ماکۆ چی!

هەڵبژاردنی دووهەم. ئەم هەڵبژاردنە لە کۆتاییەکانی بەهار و سەرەتای هاوینی هەمان ساڵ، واتە ۱۳۵۸دا بەڕێوە چوو، ئەویش هەڵبژاردن بۆ یەکەم مەجلیسی

شـووڕا، واتـه پەرلەمانی ئێـران بوو. سـەرلەنوێ کرامەوە کاندیـدی ڕێکخراوەکە و سـەرلەنوێ کـەس گوێـی نەدایـە هاتوهـاوارم. ببوو بـە نەقڵی مەلای کتێب سـوور کـە خوێندەواریـی نەبوو، بـەڵام پێیان دەگوت «مـەلای و مەلای چاکیشـی!» ئەمجار هەڵبژاردنەکان ئوسـتانی نەبوو و لەسـەر بنەمای شـار بوو. من کاندیدی فیدائییانی خەڵق لە بۆکان بووم. وەک لە وتارەکەی کاک تاهیردا گوتراوە، بۆکان چوار کاندیدی هەبوو:

ـ نەمر مامۆستا حەسەن قزڵجی، لەلایەن حیزبی تووەدەی ئێرانەوە؛

ـ نەمـر سـەید ئەبووبەکـری هیدایەتـی، لەلایـەن حیزبـی دێموکراتی کوردسـتانی ئێرانەوە؛

ـ نەمر دوکتۆر جەعفەری شەفیعی لەلایەن کۆمەڵەی زەحمەتکێشانی کوردستانەوە؛

ـ ئەنوەر سوڵتانی لەلایەن ڕێکخراوی فیدائییانی خەڵکەوە.

حزبـی تـووەدەی ئێـران کاری تەبلیغاتیی ئەوتۆی نەکردبـوو و من کە وەک مەلا کوێرەی کاتی خەرمان، گوندەکانم دەتەقاند و داوای دەنگم لە خەڵک دەکرد، هەموو جارێـک نـاوی هەر سـێ کاندیدەکانی دیکەم دەهێنا و دەمگـوت ئەوانیش کاندیدن و دەتوانـن دەنـگ بـە یەک لە ئێمە بـدەن. خەڵکی گوندەکانی دەوروبـەری بۆکان ناوی سـێ کەسـیان بیسـتبوو، بـەڵام ئـاگاداری مامۆسـتا مەلا حەسـەن نەبـوون؛ حیزبی تـووەدەی ئێران چەکدار نەبوو و خەڵکی زۆریشـی بـەدەورەوە نەبوون هەر بۆیەش بانگـەوازی کاندیدکرانی مامۆسـتا زۆر بڵاونەببۆوە، دەنا کەسـایەتیی خۆی جێگەی ڕێزی هەمووان بوو. وەک بیسـتوومە، مامۆسـتا خۆی بەو مەسـەلەی کاندیدکرانەی ڕازی نەبوو، بەڵام حیزب مەجبووری کردبوو.

بە هەڵسەنگاندنی ئێمەی فیدائی، کاندیدی ئێمە یا کۆمەڵە هەڵبژاردنەکەی بۆکانی دەبردەوە. جارێک بە هەڵکەوت لە مەهاباد چاوم بە نەمر دوکتۆر شەفیعی کەوت و باسـی مەسـەلەکەمان کـرد، گوتـی بـە بۆچوونـی ئێمـە، لەنێـو شـاری بـۆکان‌دا تۆ دەیبەیەوە، بەڵام لە سـەرجەمی دەنگەکان‌دا ئێمە دەیبەینەوە. دیار بوو حیسـابەکانی ئەوان لە هی ئێمە وردتر بوو، لەبەروەی کاتێ دەنگەکان ڕاگەیەندران من لە شاری‌دا وەپێش ئەو کەوتبووم، بەڵام لە سـەرجەمی دەنگەکان‌دا ئەو هەزار دەنگیشـی لە من

زیاتر بوو.

بەڵام ئەوی لە حیسابەکانی ئێمە و کۆمەڵەدا نەهاتبوو، حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بوو. بە بۆچوونی هەردوولامان کاندیدی حیزب نەدەگەیشتە تۆزی ئێمەش، بەڵام ڕاستەقینە وا نەبوو و ئێمە ئاگاداری خۆشەویستیی حیزب لە نێو کۆمەڵانی خەڵکی شار و گوندی ناوچەکە نەبووین. دیاردەیەکی دیکە کە حیسابەکانی ئێمەی تێکدا، ئەوە بوو نەمر دوکتۆر قاسملوو بۆ پشتیوانی کردنی شەهید سەید ئەبووبەکری هیدایەتی سەفەرێکی بۆکانی کرد و لە ستادیۆمی وەرزشی وتاری بۆ خەڵک دا و داوای لێکردن دەنگ بە کاک ئەبووبەکر بدەن. ئەمانە بوون بەهۆی پێشکەوتی بەرچاوی کاندیدی حیزب و هێشتا هەڵبژاردنەکە تەواو نەببوو، پێشمەرگەیەکی حیزب بە هاوڕێیەکی ئێمەی گوتبوو بە تێسکەی تفەنگیش ناگەنەوە ئێمە. قسەکەی ڕاست بوو!

نەمر سەید ئەبووبەکر زیاد لە ۶ هەزار، نەمر دوکتۆر جەعفەر زیاد لە ۴ هەزار و من زیاد لە ۳ هەزار دەنگم هێنابۆوە، بەداخەوە دەنگ بۆ مامۆستای خۆشەویست مەلا حەسەنی قزڵجی گەلێک کەم بوو. ئەو خۆی خوازیاری کارەکە نەبوو و هەوڵێکی بۆ نەدەدا، هێڵە فکرییەکەی حیزبی تووەی ئێرانیش لەو بارودۆخەی ئەو دەمی ئێراندا لایەنگری نەبوو.

هەڵبژاردنەکە بەوپەڕی هێمنی و بێدەنگییەوە بەڕێوەبرا، نوێنەرانی هەر چوار حیزب و ڕێکخراوەکان لەسەر سندووقەکانی دەنگ بوون، جگە لە وردەگلەیی کە چۆنییەتیی بەڕێوەچوونی کارەکانی دەگرتەوە، کەس سکاڵای لە فێڵبازی و نادروستیی کارەکان نەکرد و لە ڕاستیشدا ئەوەندەی لە بیرم بێ بە هەموو نوێنەرەکانی ڕێکخراوی فیدایی گوترابوو نە فێڵێک لە کارەکاندا بکەن و نە مۆڵەتیش بدەن کەسی تر بیکا. دڵنیام لایەنەکانی دیکەش هەر ئەم هەڵوێستەیان هەبوو و ئەوەش بە ئەنجامی کارەکەدا دەرکەوت. بەڕێوەبردنی ئەم هەڵبژاردنە بێفێڵە شانازییەک بوو بۆ دەسەڵاتی کوردی، کە بەبێ حزووری پۆلیس و ژاندرمە و پاسدار و مەئمووری حکوومی وا بە ڕێکوپێکی ئەم کارە مەزنەیان بەڕێوەبرد و حکوومەتی ناوەندییان بێهیوا کرد. ئەوان بە تەمای ئاڵوزی و کێشە و شەڕ و هەرای لایەنەکان لەگەڵ

یەکتر و له قاودانیان بوون. له هەموو شارەکانی کوردستان بارودۆخ هەر ئەوە بوو که ئێمە له بۆکان دیتمان. چاوی ڕەشی ئەوان کاڵ بووەوە و گەلی کورد سەرکەوت.

دوای هەر دوو هەڵبژاردنەکە، نوێنەر و پاڵێوراوی کوردی لە کامیاران و هەورامانەوە تا ماکۆ، هیچکامیان نەچوون بۆ تاران و کورسییەکانیان بەتاڵ مایەوە. ڕژیم زۆر بەتەمای ئەوە بوو کەسانی وەک دوکتۆر قاسملوو و مامەغەنی بکەونە شوێن کلاوی لار و بەناوی مەجلیس و کورسی و پلەوپایەوە بچنە بەردەستیان. دواتر خومەینی جەللاد له وتارێکدا که ئێستا لەسەر یووتیووب هەیە گوتی ئێمە چاوەڕوان بووین بێن و بیانگرین!

دیارە لەو قۆناغەدا نەیانتوانی بیانگرن، بەڵام دواتر بە پیلانی تازەتر تۆڵەی خۆیان لە هەندێک هەر لەو نوێنەر و کاندیدانە کردەوە. هەموومان بە چۆنییەتیی شەهید کرانی دوکتۆر قاسملوو لە ڤیەن دەزانین، بەڵام لەو چوار کەسەی هەڵبژاردنی پەرلەمان له بۆکان، مامۆستای نەمر حەسەنی قزڵجی ماوەیەک دواتر لەگەڵ ڕێبەرانی دیکەی حیزبی توودەی ئێراندا دەست بەسەر و له زیندانی ئیڤینی تاران پاش ئازار و ئێشاندنێکی زۆر گیانی بەختی ئازادی کرد و کەسیش بە شوێنی گۆڕی نەزانی. «عطوفت اسلامی» لەسەر نەمر ئەبووبەکری هیدایەتیش بەڕێوە چوو، کۆماری ئیسلامی بۆمبایەکی نامەی بۆ ناردە ماڵیان له سوید، که له دەستیدا تەقییەوە و زیانی زۆر بە ئەندامانی لەشی گەیشت، دوای ماوەیەکیش هەر بەو برینانە شەهید بوو. دوکتۆر جەعفەری شەفیعیش لە ڕووداوێکی ترۆمبیلدا له باشووری کوردستان گیانی ئەسپارد. یادی هەرسێکیان بەخێر بێ. ئێستا لەو چوار کەسە هەر من ماوم، نازانم له نەخۆشی و بۆمبای کۆماری ئیسلامی کامیان زووتر زەفەرم پێدەبەن و کەی!

ئەوە حیکایەتی دێموکراسی و پەرلەمان و هەڵبژاردن و یاسا بوو له شارێکی کوردستانی بندەستی کۆماری ئیسلامی؛ ئەوانەش وا بە هیوای حکوومەتی ئیسلامی له عێراق و باشووری کوردستانن، با خۆیان بۆ دێموکراسییەتی ئیسلامی ئامادە بکەن!

دەستەی نوێنەراتیی گەلی کورد

پێشکەش بەیادی نەمران:
شێخ عیزەددینی حوسێنی، دوکتۆر عەبدورڕەحمانی قاسملوو، مامەغەنی بلووریان، بێهرووز سوڵەیمانی، دوکتۆر جەعفەری شەفیعی، مینەی شێرخانی و سەدیقی کەمانگەر ئەندامانی گیانبەختکردوو و کۆچکردووی هەیئەت.

لە هاوین و پاییزی ساڵی ۱۳۵۸ و دوابەدوای شەڕی داسەپاوی دەسەڵاتدارانی تاران و قوم بەسەر گەلی کورددا، هەندێک لە ئەندامانی «دەوڵەتی موەققەت»ی موهەندیس بازرگان گەیشتبوونە ئەم ئاکامەی کە پرسی کورد لە ئێران لە ڕێگەی نیزامییەوە چارەسەر ناکرێ و بە سەڵاحیان زانیبوو وتووێژێک لەگەڵ نوێنەرانی کورد بەڕێوەببرێ. کەمترین سوودی ئەم کارە ئەوە دەبوو کە لایەنی شەڕەنگێزی حکوومەت دەرفەت و دەرەتانی بەخۆداهاتنەوە و ئامادەکاری بۆ شەڕەکانی دواتری بۆ دەڕەخسا. ئەوەندەی ئێستا ڕوون بۆتەوە، خومەینی و مەلاکان و تەنانەت بەشێک لە ئەندامانی دەوڵەتی بازرگانیش لە کاری وتووێژ لەگەڵ کورددا جیددی نەبوون و باوەڕیان بە هیچ شتێک جگە لە لێدان و سەرکوت و کوشتوبڕ نەبوو.

بەگشتی، خومەینی خۆی و زۆربەی مەلا دەسەڵاتدارەکان لەگەڵ بیرۆکەی وتووێژ نەبوون و کاتێکیش کە «داریووشی فرووهەر» هاتە ناوچەی سەردەشت و لە گوندی بنووخەڵەف چاوی بە مامۆستا شێخ عیزەددین و مام جەلال و بەرپرسانی چەند حیزب و ڕێکخراوی سیاسیی کوردی ڕۆژهەڵات کەوت، خومەینی بە کارەکەیان ڕازی نەبوو و بەگوێرەی وتارێک کە ئێستا لەسەر یووتیووب داندراوە، پێی گوتبوون ئەگەر وتووێژیشیان لەگەڵ دەکەن لەپێشدا بە هێزی سپایی دەوریان بگرن و گوشاریان بخەنە سەر، جا قسەیان لەگەڵ بکەن.

هەر چۆنێک بێ، هێڵی فکریی نێو دەوڵەتی کاتی لەمەڕ وتووێژ لەگەڵ نوێنەرانی گەلی کورد، بۆ ماوەیەک سەرکەوت و دوای هاتنی فرووهەر بۆ کوردستان و

گەڕانەوەی بۆ تاران، تاقمێک له نوێنەرانی دەوڵەت که خۆیان به «هەیئەتی چارەسەری کێشەی کورد» ناساندبوو و ئەوەندەی له بیرم بێ لەو سەردەمەدا بەناوی «هیأت حسن نیت دولت» ناودێر و بۆ وتووێژ لەگەڵ نوێنەرانی کورد دیاری کرابوون. ئەندامانی ئەو تاقمە بریتی بوون له داریووشی فرووهەر که ئەو دەم وەزیری ڕاوێژکاری دەوڵەت بوو، دوکتۆر سەحابی و موهەندیس سەببا‌غیان دوو وەزیری دیکەی کابینەی بازرگان، هاوڕێ لەگەڵ ئایەتوڵلا ئیشراقی زاوای خومەینی و نوێنەر و دەمڕاستی ئەو و چەند فەرماندەیەکی سپای تاران و ئازەربایجان.

هەیئەتەکە داوای دەکرد چەند کەسێکیش وەک نوێنەرانی کورد دەسنیشان بکرێن بۆ ئەوەی هەردوو لایەن پێکەوە دابنیشن و باسی کێشەکان بکەن. ئەوەی ڕوانگەی سەقەت و ناتەواوی دەوڵەت و مەلاکان بوو بریتی بوو لەوەی هەندێک مەلا و ڕیشسپیی شارەکانی کوردستان سەعاتێک دوو سەعات لەگەڵیان دابنیشن و به شێوەی ڕیشچەرمگی بارودۆخە کرژەکە خاو بکەنەوە و تەنانەت بەرگری له کاری چەکدارانەی حیزبە سیاسییەکانیش بکەن. ئینجا لایەنی حکوومەتیش هەندێک بەڵێن وەک کشاندنەوەی هێزی سپایی دەوڵەت و چاکسازیی ئابووری بدەن و له ماوەی دانیشتنێک و دووانداا به خەیاڵی خۆیان کێشەی نێوان کورد و دەوڵەت چارەسەر بکەن، ئیتر مافی سیاسی بۆ گەلی کورد و خودموختاری و شتی لەم چەشنە هەر له بەرنامەیاندا نەبوو و ئامادەی قسە لەسەر کردنیشی نەبوون.

بەهۆی ئەم ڕوانگە هەڵەیەوە، دەوڵەت بەوە ڕازی نەبوو که ڕێکخراوە سیاسییەکان نوێنەرایەتیی گەلی کورد بکەن و داواکارییەکانی کورد ڕەنگی سیاسی و نەتەوایەتییان پێ بدرێ، هەر بۆیەش ئامادە نەدەبوون لەگەڵ نوێنەرانی حیزب و ڕێکخراوە سیاسییەکان دابنیشن. داواکاریی ئەوان ئەوە بوو هیچ کەسێک بەناوی هیچ ڕێکخراوەیەکەوە بەشداری وتووێژەکان نەبێ و لایەنی بەرانبەریان تەنیا «نوێنەرانی کورد» بن بەبێ پەیوەندیی ڕێکخراوەیی و ئەوەش گرفتی سەرەکیی مەسەلەی وتووێژی دەوڵەت و کورد بوو لەو بڕگە تایبەتەدا.

لایەنی کورد لەو کاتانە و لەو بارودۆخەی کوردستاندا ئەوەی پێ وەرنەدەگیرا و

لە ڕاستیش‌دا پێشنیارەکە لەوپەڕی نەگونجاوی‌دا بوو کە حیزبی دێموکرات و کۆمەڵە و فیدایی خۆیان لە کارەکە بکێشنە دواوە و چارەنووس بخەنە دەستی چەند مەلا و دووکانداری ناسیاسییەوە. تەنانەت کاتێک کە ئیسرائیل لەگەڵ فەلەستینییەکان وتوووێژی دەست پێکرد، نەیتوانی بەسەریان‌دا بسەپێنێ «فەتح» خۆی لە کارەکە بدزێتەوە و چەند کەسی نابەرپرس ڕێبەرایەتیی وتوووێژەکان بکەن، دانیشتنە نافەرمییەکانی ئوسلۆش لەلایەن کەسانێکەوە دەکرا کە لە پەیوەندیی نزیکی فەتح‌دا بوون، هەر ئەوەندە بوو، کە وەک عەرەفات و ڕێبەرانی فەتح ناسراو نەبوون. کە دەڵێم ئەم کارە گونجاو نەبوو، دیارە لەو بارودۆخەدا نەدەکرا، دەنا ئەگەر بەرەیەکی یەکگرتووی کورد هەبووایە و جیاوازیی خەت و بۆچوون لە نێوان ڕێکخراوەکان‌دا کەمتر بووایە، وا هەبوو چەند کەسی خۆشناوی وەک مامۆستا شێخ عیزەددین و مامۆستا مەلا کەریمی شاریکەندی و خەڵکانی سیاسی بخرایەنەتە پێشەوە و حیزب و ڕێکخراوە سیاسییەکان لە پشت پەردەوە ڕێبەرایەتیی کارەکانیان بکردایەن.

هەر چۆنێک بێ، ئەوەی ئێمە درەنگتر لە خومەینی و خەڵخاڵی و ڕەفسەنجانی و ئەوانی دیکەمان بینی، ئەوە دەسەلمێنێ کە تەنانەت ئەگەر ئەو مەرجەش جێبەجێ بکرایە و دەوڵەتی بازرگانیش بۆ کارەکە ڕازی بکرابا، باڵی شەڕخوازی خومەینی و چەمران و زەهیرنەژاد و پاسدار و کومیتەچیی مەلا حەسەنی هەر ڕازی نەدەبوون و بەشێوەیەک لەشێوەکان شەڕیان بەسەرکورددادەسەپاند وکوشتاری‌نەغەدە وقارنێ‌و قەڵاتان و کەلبەڕەزاخانیان هەر بەڕێوە دەبرد؛ نموونەکەشی ڕێزدار موفتی‌زادە بوو کە زۆریش بەدڵوداو لەگەڵ مەلاکان‌دا هاوکاریی کرد و ڕووبەڕووی هێزە سیاسییە کوردەکان وێستا، بەڵام نەک هەر حیسابێکیان بۆ نەکرد و گرێیەکی پرسی کوردیان بە دەستی ئەو نەکردەوە بەڵکوو بەپێچەوانە لە زیندان‌دا ڕزاندیان و لەژێر ئەشکەنجەی بەردەوام‌دا شکاندیان. نموونەیەکی تر ئەم ڕاستییە زەقەیە کە ئێستا، کە ڕێکخراوە چەکدارەکانی کورد چل ساڵێکە لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان چوونەتە دەرەوە و خەباتی چەکداریان بەکردەوە وەلا ناوە، بەڵام زنجیرەی ئیعدامی ڕۆڵەکانی کورد

ناپسێتەوە و هەر ئەمڕۆ، کە ئەم وتارە دەنووسم، شەهید «فەرهاد تاروم» لایەنگری حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران لە زیندانی ورمێ ئیعدام کراوە. یادی بەخێر بێ. ئیتر حوسێنی خزری و فەرزادی کەمانگەر و شیرینی عەلەمهوولی و سەدان لاوی خوێنگەرمی تریشمان لە بیر ناچێتەوە کە هەر لەم چەند مانگەی دواییدا کەوتنە بەر «عطوفت اسلامی»ی مەلاکانی حاکم.

**

کاتێ کە ئەو وتووێژانە لە ناوچەی سەردەشت دەستیان پێکرد من لە تاران بووم، شەڕیش کە وەستێندرا و ولّات ئەمین بوویەوە، گەڕامەوە بۆکان، ئافەرەم! ماوەیەک لە بۆکان لە دەفتەری ڕێکخراوی فیدائییانی ئەکسەرییەت کارم دەکرد؛ ڕۆژێکیان لە «ستاد»ی سازمانی فیدائییانەوە بانگ کرام بچم بۆ مەهاباد؛ چووم. پێشتر کاتێ کە پێیان گوتبووم ببم بە کاندیدی مەجلیسی خیبرەگان و پەرلەمان، شەڕی زۆرم لەگەڵ کردبوون کە براڵە من ئەو کەسە نیم و بۆ ئەوە نابم، بەڵام گوێیان نەدابوومێ! ئیتر ئەمجارە هیچم نەگوت. چاوم بە بەرپرسانی «ستاد» کەوت و پاشان کاک «مینەی شێرخانی»م بینی کە مەسەلەکەی بۆ شیکردمەوە و یەکدوو ڕۆژ دواتریش کاک «بێهروزی سولەیمانی» لە سنەوە گەیشتە مەهاباد. ئەم سێ کەسەمان وەک نوێنەرانی ڕێکخراوی فیدائییانی خەڵق بۆ وتووێژ لەگەڵ نوێنەرانی هەیئەتی دەولّەت دیاری کرابووین.

هەمان ڕۆژ و پێش هاتنی بێهروز، بەپێی قەراری دانراو لەگەڵ کاک مینەدا لە بەندەوی مەهاباد چووینە دیداری داریووشی فروهەر. من ناوی فروهەرم لە ساڵانی پێش ۲۸ی گەلاوێژ و سەردەمی حکوومەتی دوکتۆر موسەددیقەوە بیستبوو و شارەزای کار و کردەوەی ئەو ساڵانەی بووم، هەڵوێستی سیاسی و دژایەتیی ئەوم لەگەڵ بیری چەپ و پێشکەوتنخوازیش دەزانی، پێم سەیر بوو چۆن لەگەڵ ئیمەی بە کۆمۆنیست ناسراو دادەنیشت و قسەی لەگەڵدا دەکردین، بەڵام ژیانە و سیاسەت و بارودۆخ وا هەیە دەیان گۆڕان بەسەر مرۆڤدا بهێنێ، کە ئەوە

یەکیان بوو!

لە دانیشتنەکەدا فرووهەر خۆی وەک مرۆڤێکی ناوبژیکەر پیشان دەدا کە دەیهەوێ کێشەی نێوان دوولایەن چارەسەر بکا، دوو لایەنێک کە خۆی لایەنگری هیچکامیان نییە، تەنانەت لە هێنانی ناوی خومەینیدا تەنیا دەیگوت خومەینی و یەک جاریش «ئیمام خومەینی» پێنەگوت. هەوڵی دەدا پێمان بڵێ کە ئەم دەرفەتە لە دەست نەدەین، لە وتوویژەکاندا زۆر ڕادیکاڵ نەبین و پرکێشیی ئەوتۆ نەکەین کە ببینە هۆی شکستهێنانی مەئموورییەتەکەی ئەو و بەکورتی یەکپارچەیی ئێرانە خۆشەویستەکەی ئەو تێکنەچێ.

من فرووهەرم تا ئەم حاندە، لەو هەڵوێستەیدا بە کەسێکی سادق و ڕاست هاتە پێش چاو، بەڵام لەنێو قسەکاندا لێم پرسی گەلۆ دەیهەوێ گرووپی «کراس قاوەییەکان» زیندوو بکاتەوە؟ گوتی نا. هەستم کرد پرسیارەکەی پێخۆش نەبوو، دواتریش کە هاتینە دەرەوە کاک مینە گوتی نەدەبووایە ئەوەی بەچاودا بدەیتەوە. لە ڕاستیدا فرووهەر ئەو دەم دەوری ڕیشچەرمگی نێوان دووبەرەی شەڕکەری دەبینی و پێی وا نەبوو ئێمە شارەزای ڕابردووەکەی هەین. فرووهەر لە ساڵانی ۱۳۳۱ ـ ۳۲ی حکوومەتی موسەددیقدا تاقمێکی لە خەڵکانی لاپرەسەن پێکهێنابوو کە کراسی قاوەییان لە بەر دەکرد و لە هەر کوێیەک کۆبوونەوە و خۆپیشاندانی حیزبی تووەی ئێران و بەگشتی خەڵکانی چەپ و پێشکەوتنخواز هەبووایە، هێرشیان دەکردە سەریان و بە گۆپاڵ و دار سەروگوێلاکیان دەشکاندن، بەوانەیان دەگوت «پیراهن قهوهای‌ها».

ئەم چاوپێکەوتنە سەرەتایەک بوو بۆ ناسینی یەکتر. دوای ڕۆژێک و دووان، کاتێ کە نەمر بێهرووزی سولەیمانیش لە سنەوە گەیشتە جێ. چەند کۆبوونەوەیەکمان لەگەڵ ئەندامانی دیکەی «هەیئەتی نمایەندەگیی خەڵقی کورد»، واتە جەنابی مامۆستا شێخ عیززەددین و نەمر دوکتۆر قاسملوو و کاک عەبدوڵڵای موهتەدی و بەگشتی لایەنەکانی دیکەی هەیئەت، واتە حیزبی دێموکرات و کۆمەڵە پێکهێنا. ئامادەییەکی باش بۆ پێشکەش کردنی خواستەکانی گەلی کورد هەبوو، بەڵام هەموو هەر

چاوەڕوان بووین بزانین دەوڵەت و نوێنەرەکانی چییان لە پرێسکەدایە و دەڵێن چی.

فرووهـەر گەڕایـەوە تـاران و دوای ماوەیەک خۆی و موهەندیس سـەبباغیان و دوکتۆر سەحابی کە هەرسێکیان وەزیری دەوڵەتی بازرگان بوون، هاتن بۆ مەهاباد. ئێمە ئەو ڕۆژە لە مالّی مامۆستا شێخ عیزەددین کۆبوونەوەمان هەبوو. کۆبوونەوەکانمان گیروگرفتی زۆری تێدا نەبوو و سەرەڕای جیاوازیی حیزبی و ڕوانگەی تایبەتمەندی ڕێکخراوەیی، هەموو لایەک دەمانزانی چیمان دەوێ و دەڵێین چی. لە ڕاستیدا نەک هەر ئێمە ئەو چەند کەسە، بەڵکوو زۆربەی گەلی کوردی ڕۆژهەڵات دوای ئەو شەڕ و پێکدادان و ئیعدامانەی خەڵخاڵی دەیانزانی چییان لە دەوڵەت دەوێ. دیارە کۆمەڵە و دێموکرات هەرکام هەڵوێستی قورس و قایمی خۆیان هەبوو کە هەندێک جار لەگەڵ هەڵوێسـتی ئەویتر یەکی نەدەگرتەوە و ئێمەش دروشـمی حکوومەتی شـووڕاییمان هەڵگرتبـوو. ئـەم جیاوازییانە بەڵام لـە ڕادەیەکی «مەعقوول» نەدەچووە دەرێ و لەو قۆناغەدا زیاتر «تەبایی» بالّی بەسـەر پەیوەندییەکانماندا کێشـابوو و جیاوازییەکان گەرچی هەندێک جاریش خۆیان دەنواند، بەگشتی شاردرابوونەوە.

ئێمەی فیدائی، وەک هێزێکی سیاسیی سەرتاسەری، قورسایی خۆمان هەبوو، بەڵام لە ڕاسـتیدا جەماوەرێکی ئەوتۆمان لە کوردسـتان نەبوو و ئەوەی ئێمەی کردبووە بەشێک لە دەستەی وتوویژ و لە ژوورەکەدا لە بەرانبەر نوێنەرانی دەوڵەتی دانابووین تەنیا بالاّنسی هێز لە نێوان حیزب و ڕێکخراوە سیاسییەکانی کوردستان و ئێران بوو. کۆمەڵە ئێمەی دەویست بۆ ئەوەی بەرەی چەپ لە وتوویژ لەگەڵ دەوڵەتدا بەهێز بکا و بەیارمەتـی ئێمـە و مامۆسـتا، تای تەرازووی خۆی لە بەرانبـەر حیزبی دێموکراتدا قورسـایی زیاتر پێ بدا. هەڵسەنگاندنەکەشـیان زۆر هەڵە نەبوو. لە دانیشـتنێکی هەر چوار لایەنەکەی خۆمان کە شەوێکیان لە مالّی موهەندیس ئاریا لە دەرەوەی شاری مەهاباد پێکهات، کاک بێهرووزی سـولەیمانی بە شـێوەیەک لەگەڵ نوێنەرانی حیزبی دێموکرات تێکەوت و دەنگیان لێک بەرز بۆوە کە ئەو شـەوە نوێنەرانی کۆمەڵە کەم تا زۆر هیچیان نەگوت، واتە قسەکانی ئەوانیش بێهرووز کردی!

پەیوەندیی نێوان نوێنەرانی دەوڵەت و ئێمە وەک نوێنەرانی گەلی کورد لە ڕێگەی

ئاغـای باباتاهیـری فەرمانداری مەهابـادەوە دەدرا. هەر ئەویش پێـی ڕاگەیاندین کە ئێوارەی هەمان ڕۆژی هاتنی نوێنەرانی دەوڵەت، لە فەرمانداریی مەهاباد کۆبوونەوەی فەرمـی لـە نێـوان هەردوو لادا دەسـت پێدەکا و پرسـی ئـەوەی کرد ئایـا ئێمە بۆی ئامادەیـن؟ دیـارە ئێمـە هەموو لایەکمان لەمێـژ بوو ئامادە بووین و دەمانزانی چی دەڵێین و چی دەخوازین.

دوای نیـوەڕۆی درەنگـی ئـەو ڕۆژە، هەمووماـن چووینـە هۆڵـی دانیشـتنەکە لە فەرمانداریـی مەهابـاد و لـە بەرێکـی مێزێکی درێژ دانیشـتین کـە فەرمانداریی بۆی دیـاری کردبووین. چەنـد ئەفسـەری ئێرانـی ڕووبەڕوومـان دانیشـتبوون، بـەڵام هێشـتا وەزیـرەکان نەهاتبـوون. لەپـڕ هەواڵیـان هێنـا کـە بـەردەرگای فەرمانـداری چەکدارێکـی فیدایـی لێیە و وەزیـرەکان ئامادە نین بەبەردەم چەکـداری کورددا بێنە نێو فەرمانداریـیەوە. من چوومە خوارەوە و تکام لە برادەرەکەمان کرد لەوێ بڕوا و کێشەکە لە ماوەی چەند خولەکدا چارەسەر کرا.

وەزیرەکان هاتن و ڕووبەڕووی ئێمە دانیشتن. ژمارەی ئەندامانی هەیئەتی کورد دوو کەسێکی زیاد کردبوو و لە بەری ئێمە بەباشی جێگەی دانیشتن نەبوو. من کە لە خوارەوەی هەمووان دانیشتبووم، ناچار کورسییەکەم بردە بەری پانتایی مێزەکە و لەوێ دانیشتم. تەرتیبی دانیشتنەکە بەو شێوەیە بوو: مامۆستا مەلا شێخ عیززەددین و دوو یان سێ کەس لە ئەندامانی دەفتەرەکەی، دوکتۆر قاسملوو و ئەندامانی حیزبی دێموکرات کە کاک ئەحمەدی قازیشیان لەگەڵ کەوتبوو، کاک عەبدوڵڵای موهتەدی و ئەندامانی کۆمەڵە کە یەک کەسیان لێ زیاد کرابوو و کاک بێهرووزی سولەیمانی و کاک مینەی شێرخانی و من وەک فیدائییانی خەڵق.

سەرەتا، داریووشی فرووهەر قسەی کرد و پێخۆشیی خۆی لە پێکەوە دانیشتنی دوو لایەن دەربڕی. قسەکان فەرمی و کەمنێوەرۆک بوون. پاشان مامۆستا هەستایە سەرپێ و دوای بەخێرهێنانی نوێنەرانی دەوڵەت، ئەندامانی وەفدی کوردی یەکیەک بە ناو ڕاگەیاند و پەیوەندیی حیزبایەتیشیانی ناساند و گوتی ئێستا دوکتۆر قاسملوو وەک وتەبێژی هەیئەتـی کـورد قسـە دەکا. ئەندامانـی هەیئەتـی دەوڵـەت شـێوازی

ناساندنەکانیان پێخۆش نەبوو و بەگوێرەی بڕیاری لەپێش‌دادراوی خۆیان یا بەپێی ئەو ڕیسایەی وا لە تاران بۆیان دیاری کرابوو، نەیاندەویست بکەونە دۆخێکی واوە کـە ڕووبەڕووەکەیـان بەرپرسـانی حیزب و کۆمەڵە و فیدایی بن. ئەم هەڵوێسـتە لە هەمان دانیشتن‌دا دەرکەوت.

دوای ئـەم ناسـاندنە، نەمـر دوکتۆر قاسـملوو وەک مرۆڤێکی خـاوەن ئەزموونی سیاسـی دەسـتی بە قسـە کرد، نوێنەرانی دەوڵەتی بەخێر هێنا و پێخۆشیی خۆی لە بەڕێوەچوونـی وتوویـژەکان دەربڕی. ئینجا پرسـی کوردی هێنایـە ئاراوە و دوای کورتەباسـێک لەمەڕ مێژووی کورد، گەلێک پسـپۆڕانە لە پێداویسـتیی چارەسـەری پرسـی کـورد دوا و خۆشـحاڵیی خـۆی و نوێنەرانـی گەلی کوردی بە چارەسـەری ئاشـتییانەی مەسـەلەکە دەربڕی. من لـەو کاتەدا کە فروەهەر وتـاری دا و درەنگتر دوکتـۆر قاسـملوو قسـەی هەڵبـژاردەی خـۆی پێشـکەش کـرد، قاسـملووم وەک مامۆستای قوتابخانەیەک دەدیت و هەیئەتی دەوڵەت لە بەرچاوم وەک خوێندکارانی کەمئەزموونی پۆلێکی قوتابخانەکە بوون کە مامۆستا دەرسیان دادەدا! لە ڕاستیش‌دا ڕادەی بەرز و نێوەرۆکی قسـەکانی قاسـملوو لەچاو لایەنەکەی تر دەبێ هەسـتێکی وای بە هەموو ئەو کەسانە دابێ کە لە ژووڕەکەدا دانیشتبوون.

هەر چۆنێک بێ، دوابەدوای قسەکانی نوێنەری کوردان، هەر فروەهەر یا کەسێکی دیکە لە ئەندامانی هەیئەتی دەوڵەت (لە بیرم نییە کامیان)، هەستایە سەرپێ و بێئەوەی ئاماژەیەک بە قسەکانی دوکتۆر قاسملوو و خواستەکانی گەلی کورد بکا و ئا و نایەک بڵێ، ناڕەزایی خۆی لەوە دەربڕی کە نوێنەرانی کورد سەر بە حیزبە سیاسییەکانن و گوتی ئێمە ئامادە نین لەگەڵ حیزبی سیاسی و خەڵکانی ناسراو بە پەیوەندیی حیزبی و ڕێکخراوەییـەوە وتوویـژ بکەین و ئەوەندەی لە بیرمە، بۆ نموونە ناوی دووسـێ کەسی هێنا کە یەکیان کاک یۆسفی کەمانگەر و ئەویتریان منی هیچکارە بووم! ئەوەش بەڕواڵەت لەبەر ئەو هۆیە بوو کە ئێمە هەردووکمان وەک کاندیدی ڕێکخراوی کۆمەڵە و فیدایـی بـۆ هەڵبژاردنـی پەرلەمان دیاری کرابووین و ناومان لـە ڕۆژنامە و ڕادیۆدا ڕاگەیەندرابوو. ئیتر هەر ئەو کەسـە دوای قسـەیەکی دووسـێ خولەکی، «پشـوو»ی

ڕاگەیاند و هەمووان لە ژوورەکە چووینە دەرەوە. وا ئەم پشووە چل ساڵێکە درێژەی هەیە و حکوومەتی ئێران بە تانگ و تۆپ و تەیارە و پەتی سێدارە نەبێ وتوویژی لەگەڵ گەلی کورد نەکردووە. هەڵوێست گرتنی نوێنەرانی دەوڵەت شتێکی کوتوپڕ نەبوو و لەپێشەوە بڕیاریان لەسەر دابوو.

هەر چۆنێک بێ، ئەوە بیانوو بووبێ یان هۆکار، دەوڵەت کە پێشتریش ناڕەزایی لەمەڕ مەسەلەی وتوویژی ڕاستەوخۆ لەگەڵ حیزبە سیاسییەکان دەربڕیبوو، خۆی لە وتوویژەکان کێشایەوە و زۆری پێنەچوو دەوڵەتی بازرگانیش لەژێر نەعلەینی مەلاکاندا پلێشایەوە و خرایە لایەوە. گەلێک لایەنی تاریک و نادیاری مەسەلەکە، دواتر ڕوون بۆوە و زانرا کە لایەنی شەڕخواز و لەپێش هەموویاندا خومەینی، بەهیچ چەشنە ڕێککەوتنێک کە تەسلیم و توانەوەی کورد و چوونە ژێر عابای ویلایەتی فەقیهی تێدا نەبووایە ڕازی نەدەبوون و پێکهاتنی بەرەیەکی بەهێزی یەکگرتووی سیاسیی کورد بە خواستی دیاریکراوی سیاسییەوە نە لە بەرژەوەندیی ئەواندا بوو و نە دەرەقەتی دەهاتن و نە زەرفییەتی قبوولێ تەنانەت بەشێک لە خواستەکانی گەلی کوردیان هەبوو. ئیتر وەک بڕیارێکی لەپێشەوە دراو، خۆیان بەهیچەوە ماندوو نەکرد و کشانەوە دواوە، تاران بگرە هاتمەوە! ئێمە لە عەینی بێباوەڕی بە ئیرادە و خواستی دەوڵەت بۆ چارەسەریی پرسی کوردیش، هێشتا چاوەڕوانی هەڵوێستێکی وا تووندوتیژ و پاشەکشەی وا کوتوپڕمان نەدەکرد، بەڵام دیتمان.

هەمان شەو هەر سێ وەزیرەکە بە جیاجیا لەگەڵ مامۆستا شێخ عیززەددین، نوێنەرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان و کۆمەڵە دانیشتنێکی نافەرمییان کرد و ماوەیەک لەگەڵ هەرکامیان دوان ـ دوانێکی دۆستانە و غەیرەڕەسمی. بە ئێمەش وەک نوێنەرانی فیدائییانی خەڵق ڕاگەیەندرابوو کە دەیانهەوێ چاوپێکەوتنمان بکەن. ئەوە یەکەم هەوڵی هەیئەتەکە بوو بۆ جیاوازی خستن و تاکخستنەوەی ئەندامانی هەیئەتی کورد لە یەکتر و تێکشکاندنی بەرەی یەکگرتوویان، بەڵام بە شیوازێکی دۆستانە! دواتریش ئەو هەڵوێستە دووپات بووەوە و نوێنەرانی دەوڵەت هەرگیز لەگەڵ کۆمەڵی یەکگرتووی هەر چوار لایەنی هەیئەتی نمایەندەگی گەلی کورد

دانیشتنیان نەکرد. بەرەی ئێمەش کە گرفتی نێوخۆمان کەم نەبوو، ملمان بۆ دابردن و قەبوولّمـان کـرد کـە هـەرکام بـە تەنیایـی لەگەلّیان دابنیشـین. ئەوە دەسـکەوتێک بـوو بـۆ حکوومـەت و شکسـتێک بوو بۆ ئێمـە. من دڵنیـام ئەم کارەیـان بەگوێرەی بەرنامەیەک کرد، بەڵام دڵنیا نیم ئایا فروووهەر ئاگاداری پلانەکە بوو یان نا؟!

کاتـێ کـە نوێنەرانـی دەوڵەت هەمان شـەو لـە فەرمانداریـی مەهاباد بـە جیاجیا لەگەڵ سـێ لایەنەکەی دیکە دانیشـتن، نۆرەی ئێمەش هات. فروووهەر و سـەحابی و سـەببـاغیان لـە ژووریێکی بچـووکدا لەگەڵ نەمران بێهرووزی سـولەیمانی و مینەی شـێرخانی و مـن ـ وەک نوێنەرانـی ڕێکخـراوی فیدائییانی گەڵ ـ دانیشـتن. ئێمە هەر شـەش کەسمان لە سـەردەمی شادا کەوتبووینە زیندان و سەحابی و کاک بێهرووز لـە بەندێکـی زیندانی قەسـردا پێکـەوە بوون، منیش لەو سـاڵانەدا لە زیندانی قەسـر بووم، بەڵام بەندەکەم لە هی ئەوان جیاواز بوو. هەندێک باسـی ئەو سـاڵانەیان کرد و پرسیار و قسەی دۆستانەی لەو چەشنە.

قسەکانمان بەگشتی نافەرمی و تا ڕادەیەکیش دۆستانە بوو. شتێکی سەرنجڕاکێش کە لە قسـەکانیان لەبیرم مابێ ئەوەیە هەوڵیان دەدا پێمان بڵێن لایەنیان نەرمتر بێ، لەبەر ئەوەی هەندێک لایەنی ناحەزی وتوویژەکان لە تاران گەلێک بەدەسـەڵاتن و ئەو وتوویژانەیان ناوێ کە ئێمە دەیکەین؛ ئێوەش نابێ بیانوو بدەنە دەستیان. دیارە ئەوان نەیاندەگوت ئەوانە لایەنی شەڕخوازن و تەنیا بە «خەڵکانی تر» ناویان دەبردن.

سـەببـاغیان گوتـی ئەگـەر ئێمـە وەک دەوڵەت بتوانین جارێـک چاومان بە ئیمام [واتە خومەینی] بکەوێ، کەسانی وا هەن کە دە جار دەچنە لای. ئەو دەم لایەنەکانی نێو دەسەڵاتی تاران بۆ ئێمە وەک ئەمڕۆ ڕوون نەبوو، بەڵام ئیستا دەزانین دەوڵەتی بازرگان دژبەر و ناحەزی لەنێو مەلاکانـدا زۆر بوو و کەسانی وەک ڕەفسەنجانی و خامنەیـی و شـەلاتی وەک هـادی غەففـاری و شـەڕخوازی وەک چەمـران لـەلای خومەینـی دەمیـان زۆر لەپێشـتر بوو و دواتر بۆ هەمـووان دەرکەوت ئەوانە کێن و چیـن. تەنانـەت شـێتۆکەیەکی وەک خەڵخاڵـی لـە دیوەخانـی خومەینـیدا گەلێـک لە بازرگان خۆشەویستتر بوو، چ بگا بە کەسێکی وەک فروووهەر! قسەکانمان کەمتر لە

سەعاتێکی خایاند و دوای نیوەشەو بوو ئەوان گەڕانەوە شوێنی حاوانەوەی خۆیان لە بەنداوی مەهاباد و ئێمەش گەڕاینەوە ماڵێ. نوێنەرانی دەوڵەت هەر بەیانیی ئەو شەوە بە هەلیکۆپتێر چوونەوە بۆ ورمێ و لەوێوە بۆ تاران.

دوای ئەم دیدارە، ئیتر دانیشتنێکی فەرمی لە نێوان دوو لایەنەکە پێکنەهات، گەرچی مەئموورییەتی هەیئەتەکەی تاران تەوا نەببوو و هەندێک لە ئەندامانی هەیئەت چەند جارێکی تر سەردانی مەهابادیان کرد، بەڵام لەسەر ڕێبازەکەی خۆیان ڕۆیشتن کە بریتی بوو لە وتووێژی نافەرمی لەگەڵ لایەنەکان بە جیاجیا، نەک وەک گشت.

لە بیرمە سەفەری دوایی کە نوێنەری حکوومەت هاتە مەهاباد، ئایەتوڵڵا ئیشراقی زاوای خومەینی بەتەنیا بوو و دواتر زانرا ئەویش وەک خومەینی، لایەنێکی گەلێک تووندوتیژ و دژبەری وتووێژەکان بووە. مەلا هاتبووە بەنداوی مەهاباد. لە کۆبوونەوەی هەیئەتەکەی خۆماندا لەسەر پێشنیاری شەهید قاسملوو و موافەقەی هەموومان بڕیار درا لەبەروەی کابرا مەلایە و زاوای خومەینیشە، جەنابی مامۆستا شێخ عیززەددین وەک کەسایەتییەکی ئایینی بچێتە چاوپێکەوتن و بەخێرهێنانی لە شوێنی نیشتەجێبوونی، کە بەنداوی مەهاباد بوو. ئەم کارە کرا و دواتر یا لەسەر داواکاریی ئەو یا خود سەڵاحی حیزبی دێموکرات، نوێنەرانی حیزبیش چوونە چاوپێکەوتنی، ئێمە ئاگاداری چۆنییەتیی کارەکە نەبووین.

کۆمەڵەش بۆ ئەوەی لە کارەکە دوانەکەوێ، چوو و چاوپێکەوتنی لەگەڵ کرد. ئێمە تا ئاوڕمان داوە هەموان چووبوونە خزمەت جەنابی ئایەتوڵڵا و هەر ئێمە مابووین! جا ئیتر بەپەلە پەیاممان نارد و گوتمان دێین بۆ دیداری موبارەکی؛ کارێکی بەئاشکرا هەڵە.

دەوروبەری سەعات ۱۱ی بەیانیی ڕۆژێک بوو چووینە بەنداوی مەهاباد، ماوەیەک دانیشتین کەس پرسیاری لێنەکردین! لەپڕ دیتمان مەلا هاتەدەرێ و دەیویست سواری ترۆمبیل بێ بڕوا. چووین بۆ لای. لەگەڵمان زۆر بە ئیحتیرام جوولایەوە، بەڵام گوتی من ئاگاداری مەوعیدی دانیشتنەکە نەبووم و داوای

لێبووردنیشی کرد، ئینجا سوار بوو و تێقووچاند. وەک ڕۆژ لێمان ڕوون بوو درۆی دەکرد، زانیبووی، بەڵام چاوپێکەوتنمانی بە پێویست نەزانیبوو! ئەوان بە نەغدی خۆیان گەیشتبوون و ئێمەیان چەند پارچە کردبوو، ئیتر هێزێکی بچووکی وەک فیدایی بایەخی بۆیان نەبوو!

بەکورتی، سیاسەتی ئەوان بۆ بێبایەخ کردنی هەیئەتی نوێنەرایەتیی گەلی کورد درێژەی هەبوو و نەیاندەویست بە هەندمان وەربگرن، هەر بۆیەش خوازیاری دانیشتنی دوو لایەنەی خۆیان و هەرکام لە چوار لایەنەکەی ئێمە بوون، لەوەش‌دا سەرکەوتن. هۆکاری سەرەکیی سەرکەوتنەکەیان دوو شت بوو: یەکەم، مەئموورییەتەکەیان جگە لەو شێوازە بۆ هیچ شێوازێکی دیکە دانەتاشرابوو و فرووهەر بەخۆڕایی خۆی ماندوو دەکرد، واتە ئەگەر وا نەبووایە دەگەڕانەوە تاران و تەواو! دووهەم، ناکۆکیی نێوخۆی ئێمە وەک نوێنەرانی کورد دەرەتانی سەرکەوتنی بەو سیاسەتەی ئەوان دەدا.

دوو لایەنی سەرەکیی حیزبی دێموکرات و کۆمەڵە ڕوانگەیان لەمەڕ وتووێژ تا ڕادەیەکی زۆر لە یەکتر جیاواز بوو و ئەوەندەی حیزب بەرەو چارەسەری کێشەکە و پێکهاتن لەگەڵ حکوومەت دەڕۆیشت، ئەوەندەش سیاسەتەکانی کۆمەڵە ڕادیکاڵتر دەبوو و لایەنی نەرمی حیزبی بە «سازشکار» دادەنا. ئێمەی فیداییش هێڵی فکریمان لانیکەم لەو خاڵە تایبەتەدا هاوتەریبی کۆمەڵە بوو. مامۆستا شێخ عیزەددینیش، من شایەدی دەدەم هەوڵی زۆری بۆ تەبایی نێوان خۆمان دەدا و لە چەند مەجالدا بۆ نموونە هەڕەشەی لە ئێمەی نوێنەری فیدائییان کرد کە ئەگەر یەک نەگرین و سیاسەتمان لە ئەندامانی دیکەی هەیئەت (مەنزووری حیزبی دێموکرات بوو)، نزیک نەکەینەوە، پشتیوانیی خۆیمان لێ دڕێغ دەکا. ئەوە ئەو شتە بوو کە من دەمدیت، بەڵام دەگوترا کە مامۆستا دۆستایەتیی قایمی لەگەڵ کاک سەلاحی موهتەدی هەیە و لە هێڵی فکری و ڕیبازی کۆمەڵە نزیکترە.

من نە دۆستایەتیی شەخسی و نە نزیکایەتیی هێڵی فکریی ئەوم لە کۆمەڵە، پێ شتێکی سەمەرە نییە، مامۆستا وەک تاکەکەس دەیتوانی و مافی خۆی بوو

لـەم یـا لـەو هێڵـی فکـری نزیکتـر یـا دوورتـر بـێ. ئـەوە دیاردەیەکی ئاسـایییە و هـەرکام لـە ئێمـەی نوێنـەری ڕێکخراوەکانیـش دیـارە هەڵوێسـت و بۆچوونـی تاکەکەسـیمان هەبـووە و ناتوانـێ جگـە لـەوە بـێ، بـەڵام کاتـێ باسـی هەڵوێسـتی سیاسـی یـا سـەرۆکایەتیی هەیئەتەکـە دەکرێ دەبـێ بڵێم مامۆسـتام نەدیت لە هیچ دانیشـتنێکدا لە بەرانبەر حیزبی دێموکرات و نوێنەرەکانیدا بوەسـتێ یا دژایەتییان بـکا، لەسـەر تەلەفـۆن و لـە وتاردانیـشدا بـاوەڕ ناکـەم شـتی ئەوتـۆی لێبینرابێ. ئیتـر نازانـم ئـەم شـێوە ناسـاندنەی ئەندامانی هەیئەتی کـورد بە هەیئەتـی دەوڵەت لـە یەکـەم دانیشـتنەوە، کە بـوو بەهۆی ناڕەزایـی لایەنی دەوڵەت، هـەر خۆی کردی یـا خواسـتی کۆمەڵـە و فیدایـی بوو. من لـە بیرم نییە پرسـێکی ئەوتۆ لەنێـو ئێمەدا هاتبێتـە ئـاراوە، بـەڵام نایشـارمەوە ئـەوەی لـە هەڵوێسـت گرتنی ئـەو دەمی خۆمم لە بیرە، ئەگەر کەسـێک پرسـی پێکردبێتم، بە دڵنیایی مۆری پەسـندم لەسـەر کارەکە داناوە و پێم کارێکی بەجێ بووە!

هـەر چۆنێـک بێ نیازم ئەوەیە بڵێم ئەگەر مامۆسـتا وەک هێزێکی بێلایەن لەنێو هەیئەتی کورددا بگرینە بەرچاو، هێشتا حیزبی دێموکرات دوو لایەنی دژبەری هەبوو و کۆمەڵە کە خەڵکێکی زۆری بەری باشـوور و ناوچەی سـنە و مەریوان و هەروەها ژمارەیەکی زۆری ڕووناکبیری کورد و غەیرەکوردی لەگەڵ بوو بەهاسانی دەیتوانی خەتی ڕادیکاڵی خۆی لەنێو هەیئەتەکەدا بەرەو پێش بەرێ و ئێمەش وەک فیدائییان لە زۆر سیاسـەتدا، بۆ نموونە هەڵوێسـتی تووندوتیژ بەرانبەر بە تاران، پشتگیریمان دەکردن.

ڕاسـتییەکەی ئەوەیـە خۆکشـاندنەوەی تاران لە وتوویژی جیـددی، لە ئەنجامی ئەو دووبەرەکییەی نێو ئێمەدا نەبوو، مەلاکان شـەڕیان دەویسـت و کاتیان دەکڕی خۆیانـی تێدا بەهێـز بکـەن و پادگانـەکان بـە چەکوچـۆڵ بئاخنـن. ئەوان نـە لەنێو هەیئەتی نوێنەرانی گەلی کورد و نە کاتێکیش کە مامۆسـتا شـێخ عیزەددین یا چەند کەس لە ڕێبەرانی حیزبی دێموکراتی کوردسـتان بە سـەرۆکایەتیی نەمر قاسـملوو، لە قوم چوون بۆ چاوپێکەوتنی خومەینی، ڕوویەکی خۆشـیان پیشـان کورد نەدا، کە

ئێستا بڵێین ئەگەر ئەو دەم خواستەکانی کۆمەڵە و ئێمە ڕادیکاڵ نەبووایە، پێکهاتنێک لە ئاسۆدا دەردەکەوت، بەڵام ئاشکرایە سیاسەتی یەکگرتووی هەیئەت دەیتوانی ئەو دەم و دواتریش کە شــەڕ هەڵگیرســایەوە، دەورێکی کاریگەرتر ببینێ و هەڵوێســتی کورد لە بەرانبەر شەڕخوازانی تاران و قومدا بەهێزتر بکا.

**

ماوەیــەک دواتــر، نوێنەرانــی تــاران هاتنــەوە مەهابــاد، بــەڵام کۆبوونەوەیــان لەگەڵ ئێمــە نەکــرد و تەنیــا دەقی نووســراوی هەندێک پێشــنیاریان دایە یەک لــە ڕێبەرانی حیزبــی دێموکــرات کــە تێیدا باس لــە «خودگەردانــی» کرابوو نــەک «خودموختاری» وەک سیســتەمێکی سیاســی کە خواســتی گەلی کورد لەو قۆناغە مێژوویی‌یەدا بوو. دەیانگوت پێ لەسەر ناوەکەی دامەگرن و چاو لە نێوەرۆکی بکەن.

دەقەکــە دەســخەت بــوو و تەنانــەت تایپیــش نەکرابــوو. وا قــاو بــوو کــە حیزبی تووده‌ی ئێران نووســیبووی و دابوویە دەوڵەت. نوســخەی دەقەکە فۆتۆکۆپی کرا و لەنێــو هــەر چــوار لایەنی هەیئەتــی نوێنەرایەتیی گەلی کورددا دابەشکــرا. بڕیار درا هەموو لایەنەکان سەرنجی نێوەرۆکەکەی بدەن بۆ ئەوەی دواتر لە زمان سەرجەمی هەیئەتەکەوە وەڵامی پێویستی بۆ ئامادە بکرێ. ئەم گەڵاڵەیە نەبووە هۆی ناکۆکی و دووبەرەکییــەک لەنێــو نوێنەرانی کورددا لەبــەروەی نێوەرۆکێکی بەتاڵ و پووچەڵی هەبوو و نە هەر نێوەرۆک بەڵکوو شــێوازی نووســرانی بە دەســخەت و پێشــکەش کرانــی ناتــەواوی بــە ئێمــە وای دەگەیاند کــە دەوڵەت کەم تا زۆر پرســی کوردی بە هەند وەرنەگرتووە و لە بیری چارەسەری هێمنانەی مەسەلەکەدا نییە. وەڵامی تۆ بۆ گەڵاڵەیەکی وا ئیفلیج چ دەبێ جگە لەوەی بەداخەوە بی بۆ گوێنەبیستیی لایەنەکەت و بێئەنجام مانەوەی هەوڵەکانت لەپێناو چارەسەری هێمنانەی ناکۆکییەکان.

با لێرەدا باس لە گەڵاڵەیەک بکەم کە وەک پێشنیارەکانی هەیئەتی نوێنەرایەتیی گەلی کورد پێشکەش بە دەوڵەت کرا. ئەو گەڵاڵەیە لە ٨ بەند پێکهاتبوو و بەندی هەشتەمی گەڵاڵەکە ئێستا جێگەی مشتومڕی لایەن و حیزبە کوردییەکانە. گەڵاڵەکە لە ڕاستی‌دا

دوای کۆبوونەوەیەکی چـوار لایەنەی هەیئەتـی نوێنەرایەتیی گەلی کورد لە مەهاباد بڕیـاری نووسـران و ئامادەکرانـی درا، بۆ ئەوەی دواتر بدرێتـە نوێنەرانی دەوڵەت. بە شوێنیدا من لەگەڵ کاک مینەی شێرخانی چوومەوە بۆکان. ئەوەندەی لە بیرم بێ یـەک لـە ئەندامانی غەیرە بۆکانیی کۆمەڵە لەگەڵ کاک عەبدوڵڵای موهتەدی و ئەگەر هەڵە نەکەم، نەمر دوکتۆر جەعفەری شەفیعی بە تڕۆمبیلی خۆیان هەمان ڕۆژ هاتن بۆ بۆکان و چوون بۆ ماڵی کاک عەبدوڵڵا.

گەڵاڵەکە بەگوێرەی زانیاریی من لەو سەفەرەدا لە بۆکان نووسرا، کەس بیروڕای منی نەپرسـی و ئەوەندەی ئاگادار بم کاک مینەش بەشـداری مەسـەلەکە نەبوو. کێ نووسـی نازانـم؟ دەوری کاک سـەلاحی موهتـەدی لە کارەکەدا چەندە بـوو؟ نازانم. چەنـدە لـە بەرژەوەندیی کوردی ڕۆژهـەڵات و هەیئەتی نوێنەرایەتیـی کورددا بوو؟ گومانـم هەیـە بووبـێ. لەبـەروەی بوو بـە هۆکارێکـی ناتەبایی و نێوانناخۆشـی و گـەرای دووبەرەکیـی نـەک لەنێو هەیئەتەکەی ئێمـە، بەڵکوو لەنێـو خەڵکیشدا چاند، کە چاوەڕوانیان دەکرد گەڵاڵەی پێشـنیارەکانی ئێمە داخوازییە بنەڕەتییە سیاسـی و ئابووری و فەرهەنگییەکانی کورد بخاتە بەردەمی دەوڵەت، نەک خواستێکی سیاسیی ئەوتۆ کە تەنیا لایەنێکی سیاسییی باشووری کوردستانی خۆشحاڵ دەکرد. من دڵنیام ئـەو دەم ناڕەزامەندیـم لە بەرانبەر ئەو مادەیەدا نەنواندووە، بەڵام ئێسـتا دەزانم کە ئـەو دەم باوەکـوو کەسـێکی ئەوتۆ نەبووم پرسـم پێ بکرێ، بـەڵام وەک ئەندامێکی ئەو هەیئەتە، هەڵەم کردووە ئەگەر کەم تا زۆر پەسندی نووسران و پێشکەشکرانی ئەو مادە هەشـتەم کردبێ و بۆ ئەو هەڵەیەم داوای لێبووردن لە گەلی کورد دەکەم. ئیتر ئەوانەی ڕاسـتەوخۆ ئەم کارەیان کرد چەندە پێ لە هەڵەی خۆیان دەنێن، ئەوە کاری ئەوانـە نـەک مـن. ئێمـە بڕیار بوو چارەسـەری کێشـەیەکی مێژوویی کوردی ڕۆژهـەڵات لە سیسـتەمی تازەدامـەزراوی ئێران بخوازین، کێشـەیەک کە ئەوەندەی سیاسـی بوو، ئەوەندەش ئابووری، سـپایی و فەرهەنگی بـوو. ئیتر داواکاری لەمەڕ دەرکردنی قیادەی موەققەتەی پارتی دێموکرات شـتێک بوو کە لایەنێکی سیاسـی لە باشووری کوردستان خوازیاری بوو و ئێمە نەدەبووایە کێشەی ئەوانمان تێکەڵاوی

خواستە سەرەکییەکانی گەلی کورد لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان بکردایە، ئەویش بەو شێوازە نائوسوولییە و بە دەرکرانی لایەنێکی پەناهێناو بۆ ئێران کە دواتر دیتمان چۆن تەقییەوە و قیادەی موەققەتەی چۆن خستە بەرەی دەوڵەتی ئێران و ئەو خەسار و زیانە گەورەیەی تووشی پێشمەرگەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان کرد کە کردی. ئەوانەی وا لەژێر ناوی یەکگرتوویی بەشەکانی کوردستان و «کوردستانی گەورە»دا پەسندی کارێکی نابەجێی وەک ئەو کارەی ئێمە دەکەن یا لە سیاسەت ناگەن یا بە نیازێکی پاکەوە بۆ مەسەلەکە ناچن.

ئێستا باشووری کوردستان بەکردەوە دادەڵە و پەناگەی هەموو ئەو کوردانەیە کە لە بەشەکانی دیکەی کوردستان ئاوارە بوون و ڕێگەی گەڕانەوەیان لێبڕاوە، هەر لە حیزبە سیاسییەکانەوە بگرە تا ڕووناکبیری تاکەکەس، بەڵام گەلۆ کەس دەتوانێ چاوەڕوان بێ حکوومەتی هەرێم لە وتووێژ لەگەڵ حکوومەتی ناوەندیی عێراقدا مادەی ٨ بخاتە نێو گەڵاڵەی پێشنیارەکانییەوە و بۆ نموونە داوای دەرکرانی کۆمەڵە یا حیزبی دێموکرات لە حکوومەتی عێراق بکا؟ خۆ ئەوانیش لەنێو خۆیاندا گرفت و ناکۆکی و نێوان‌ناخۆشییان کەم نییە و هەرکامیان لە لایەنێکی نێو دەسەڵاتی کوردی نزیکترن تا ئەویتر. من دووپاتی دەکەمەوە، گەرچی ناحەزی هەڵوێستەکانی قیادەی موەققەتە بەرانبەر پرسی کوردی ڕۆژهەڵات بووم، بەڵام ڕاستەوخۆ دەستم لە ئامادەکردنی ئەم گەڵاڵەیەدا نەبووە، بۆ هەر ئەم دەورە ناڕاستەوخۆیەشم وەک ئەندامێکی هەیئەتەکە، پێ لە هەڵەی خۆم دەنێم.

سەرەڕای‌ئەوڕاستییەی‌کەکوردستان‌یەک‌وڵاتە وخواستی‌گەلی‌کوردیەکپارچەیی‌و یەکگرتنەوەی بەشەکانییەتی، بەڵام دابڕانی چەند سەد ساڵە لە یەکتر و کەوتنە بەر حوکمی چەند حکوومەتی جیاواز کە لەباری ڕادەی پێشکەوتی ئابووری و فەرهەنگییەوە گەلێک لە یەکتر جیاوازن، کێشە و ئەرکە سیاسییەکانی هەر پارچەیەکی لە پارچەکانی تر جیاواز کردووە و تێکەڵ کردنی بەزۆرەملێ و میکانیکیی خواست و داواکارییەکانیان جگە لە ئاڵۆزتر کردنی کار، هیچ سوودێک بە خەباتی ئەمڕۆ و دواڕۆژی گەلی کورد ناگەیەنێ. هەرکات کێشەی لایەنێک و پارچەیەکی کوردستان

ڕاگوێزراوەتە نێو لایەنەکەی تر، کێشەکە گەورەتر بۆتەوە و دەسکەوت کەمتر.

سەیرێکی دەستێوەردانی ڕێبەران و ئەندامانی حیزبی دێموکراتی سەردەمی کۆنگرەی دووهەم لە کار و سیاسەتەکانی دوولایەنی ناکۆکی پارتی و مەکتەبی سیاسی بکەین؛ هەروەها دەوری پارتی دێموکراتی کوردستا ن لە سەردەمی قیادەی موەققەتە و شەڕیان لەگەڵ هێزەکانی حیزبی دێموکرات بگرینە بەرچاو و ئەنجامە نەرێنییەکانیان ببینین. ئینجا بڕوانینە تێکەڵاو کردنی کێشەی کوردی باکوور لەگەڵ سیاسەتەکانی ڕۆژهەڵات دوای گیرانی بەڕێز عەبدوڵڵا ئوجەلان کە ئەنجامی ئەوەی لێکەوتەوە بەشێکی بەرچاو لە ئازەرییەکانیش سیاسەتی ڕەگەزپەرستانەی تورکیا بۆ دژایەتیکردنی پژاک ڕەچاو بکەن و لەوەش بچنە پێشەوەتر و ناحەزیی خۆیان لە بەرانبەر پژاک بکەنە سیاسەتی دوژمنایەتی لەگەڵ گەلی کورد بەگشتی. من تەنانەت دژ بە دۆخی حیزبە سیاسییەکانی ڕۆژهەڵات لە باشوور دەوەستم، کە ماوەی چەند ساڵە چوونەتە ژێر چەتری دوو حیزبی دەسەڵاتداری باشوور و هەرکام چارەنووسی خۆیان بە یەکێک لەو دووحزبەوە گرێداوە.

بەندی هەشتەمی داخوازییەکانی گەلی کورد لە حکوومەتی ناوەندیی ئێرانیش شتێک بوو لەو بابەتانە. لە ڕاستیدا، داخوازە مێژوویی‌یەکانی کورد بۆ ئاوەدانیی ئابووری و مافی سیاسی و فەرهەنگی پەیوەندییەکی بە دەرکردنی قیادە و بارزانییەکان لە ئێران نەبوو و ئەم کارە بەداخەوە بە هاندانی یەکییەتیی نیشتمانی کرا. ئەوەندەی بزانم حیزب لەگەڵ ئەم خاڵی هەشتەدا نەبوو، دەزانم کۆمەڵە و هەروەها ئێمە وەک فیدائییان لەگەڵی بووین. با هەموومان ئازایەتیی ئەوەمان هەبێ پێ لە خەتای خۆمان بنێین، خەتایەک کە لە درێژەی خۆی‌دا دوژمنایەتی و دووبەرەکی و شەڕی کورد و کوردی لێکەوتەوە و قیادەی موەققەتەی کردە هاوسەنگەری پاسداری ئێرانی و گەلێک دەسکەوتی سیاسیی کوردی ڕۆژهەڵاتی پێ پووچەڵکرایەوە. ئەوە دەرسێکی گرنگە و ئەو حیزب و ڕێکخراو و تاکەکەسانەی ڕۆژهەڵات وا ئێستا لە باشوورن دەبێ بەوردی لێی بڕوانن.

هەر چۆنێک بێ، حکوومەت کە وردەوردە جێپێی خۆی لە پادگانەکانی کوردستان‌دا

قایم کردبوو و جاش و خۆفرۆشی زۆریشی له خۆی کۆکردبۆوه، به لاوازیی ڕیزی کورد و کێشەی نێوان هێزەکانیشی دەزانی، خۆی بۆ شەڕی کورد ئامادە دەکرد و ئیتر له سیاسەتی خومەینی و تونددڕەوەکانی نێو حکوومەتدا شوێنێک بۆ ئاشتی و تەبایی یا تەنانەت وتووێژی ڕواڵەتیش نەمابوو، ئیتر مەسەلەی وتووێژ بەتەواوەتی خرایە لاوە و هێرش بۆ سەر شارەکانی کوردستان له چەند لاوە دەستی پێکرد.

ئەنجام

ئێستا کە زیاد له ۴۰ ساڵ بەسەر ئەو ئەزموونەدا ڕادەبڕێ، هەڵسەنگاندنی من له هەیئەتی نمایەندەگیی گەلی کورد بەو چەشنەی خوارەوەیە:

ئەزموونێکی باشی تەبایی و یەکگرتوویی هێزە سیاسییەکانی گەلی کورد بوو و له هەلومەرجی ڕووخانی حکوومەتی شاهی و هێشتا جێگیر نەبوونی حکوومەتی مەلاکان‌دا هاتە گونجان. سەرەڕای جیاوازیی هەڵوێست و بۆچوون، کە سروشتی قۆناغێکی ئەوتۆی ڕاپەڕینی خەڵکە، دەسکەوتی باشیشی هەبوو و حکوومەتی ناچار کرد مل بۆ وتووێژ دابەڕێ.

فیدائییان وەک هێزێکی سەرانسەریی ئێران و ڕێکخراوەیەک کە سیاسەتەکانی له تاران دادەڕژا، سیاسەتی سەرانسەرییان له ئێران و هەڵوێست لقی کوردستانیان هەر له سەرەتاوە لەگەڵ یەکتردا جیاواز و ناتەبا بوو و دوای جیابوونەوەی «چریکەای فدائی خلق» و بەتایبەت دوای دابەش بوونی بەسەر ئەکسەرییەت و ئەقەلییەت‌دا، سەرلێشێواوییەک لەنێو ئەندامانی لقی کوردستان‌دا پێکهاتبوو.

ڕێکخراوی فیدائییان له کوردستان لەوە کەمتەمەنتر و کەمئەزموونتر بوو ئەرکێکی گەورە و گرانی وەک بەرنامەدانان بۆ چارەنووسی سیاسیی کوردی پێ بسپێردرێ، ئەندامەکانیشی هەموو گەنج بوون و سەرچاوەیەکی فکریی ئەوتۆیان له بەردەستدا نەبوو کەڵکی لێوەربگرن. وەک دیارە سیاسەت و بەرنامەیان لەمەڕ کوردستان لە سەرچاوەیەکی وەک کتێبی کەم نێوەرۆکی «پرسی نەتەوایەتی»ی ستالین وەردەگرت، کە نەک هەر لە کوردستان و ئێران، بەڵکوو له ڕووسیای

سۆڤیەتیش بەڕێوەبردنی نەگونجاو بوو. ستالین نە نووسەر بوو، نە تیۆریسیەن و ئەم کتێبە تەنیا لە بارودۆخی دیکتاتۆرییەتی سۆڤیەتی ئەو دەمدا «کتێب» بوو، ئیتر ڕەوتی کێشەی لەمێژینەی کورد لە ڕۆژهەڵات بە ڕێبازی ئەوتۆدا بردن دەبێ لە کەمبەختیی گەلی کورد و ناشارەزایی لاوانی سەرەپەت بەدەست بپرسرێ!

بە بۆچوونی من، ڕێکخراوەیەکی ئەوتۆ، دەکرا دەوری ڕاوێژکار و هاوهەنگاوی لەگەڵ وتوێژکەرانی کورد ببینێ، بەڵام نەدەبووایە وەک لایەنێکی وتوێژەکان بهێنرێتە نێو هەیئەتەکەوە، کە دواتر بەرەو سیاسەتێکی وا بڕوا ڕژیمی خومەینی بە دژی ئەمپریالیست بناسێ و کورد بە «ضدانقلاب»! سیاسەتێک کە بێگومان هیچ لایەنگرێکی لەنێو ئەندامانی کوردی ڕێکخراوەکەدا نەبوو و لە بیرمە نەمر بێهرووزی سولەیمانی هاواری دەکرد و دەیگوت هەر ئێستا پاسدارەکان پێشمەرگەی ئێمە بە تانگ و تۆپ دەکوژن، من چۆن بە لایەنگرەکانمان بڵێم ئەوانەی دەتانکوژن دژی ئەمپریالیست و دۆستی گەلن! بەڵام سیاسەتی ڕێکخراوەکە لە تاران و لەژێر گەلێ فاکتەری وەک نفووزی حیزبی توودەی ئێران دادەڕژا و لقی کوردستان نەیدەتوانی بۆ هەمیشە دژی سیاسەتە گشتییەکانی ناوەند بوەستێ، کە نەوەستا و لە ئەنجامیدا تووشی هەرەس و بەدناوی هات و خوێنی ئەم هەمووە شەهیدەشمان بەبا چوو.

مامۆستای بەڕێز شێخ عیززەددین بە ڕوانگەی ڕوونی لەمەڕ داخوازییەکانی گەلی کوردەوە، بەحەق دەبووایە ئەندامی هەیئەتی وتوێژ لەگەڵ دەوڵەت بێ، بەڵام کارێکی باش نەبوو دەفتەری مامۆستا بکرێتە ڕێکخراوەیەکی سیاسی و دەفتەرەکەی بەشداریی هەیئەتێکی نوێنەرایەتی پێکهاتوو لە حیزبە سیاسییەکان بکا و لەوەش خراپتر، ڕێباز و بەرنامەی کارەکانی کۆمەڵە هەڵیسووڕێنێ. مامۆستا درەنگتر و بە ماوەیەکی کەم پێش کۆچیدوایی‌یەکەی بەو هەڵەیەی زانیبوو و لە وتوێژێکدا ئەوەی ڕاگەیاند. بە بۆچوونی من دەوری مامۆستا ئەگەر وەک دەوری ئایەتوڵڵا سیستانی لە عێراق بمایە سوودی زیاتری بۆ خەباتی گەلی کورد دەبوو و دەیتوانی جێگەی پرسیار و پەنای هەموو ڕێکخراوەکان بێ. هەر چەندە ماوەیەک پاش ئەم ڕووداوانە، کورد ئەم ڕێگایەشی تاقی کردەوە و نەمر مامۆستا مەلا کەریمی شاریکەندی پێش تیرۆرە

ناجوانمێرانەکەی ویستی وەها دەورێک بگێڕێ و سەرنەکەوت. بەئاشکرا حکوومەت ئامادە نەبوو سەر بۆ خواستەکانی گەلی کورد دابنەوێنێ و هیچ نییەتێکی پاکی بۆ چارەسەری پرسی کوردی نەبوو و بەکردەوەش هەنگاوێکی بۆ ئەم لایەنە هەڵنەهێناوە. سەرەڕای ئەم ڕاستییەش، ئێستا هەندێک لایەن هەن کە گەلی کورد تۆمەتبار دەکەن بەوەی شەڕخواز بووبێ و ڕێگەی چارەسەری ئاشتییانەی کێشەکەی بەستبێ. زمان ماسوولکەیە، بە هەر لایەکدا بتەوێ دەگەڕێ، بەتایبەت زمانی سیاسەت کە تێکەڵاوی بەرژەوەندییە و وا هەیە کەم جار بە لایەنی ڕاستدا بگەڕێ!

کۆمەڵە گەرچی بە ژمارەی لایەنگر لە حیزب بچووکتر بوو، بەڵام هێزێکی بەرچاوی ڕووناکبیرانی لەگەڵ بوو، کە دەیتوانی لەجیاتی هەوڵ لەپێناو بەهێزتر کردنی باری سپایی خۆی و خۆگەیاندنە ڕیزی حیزبی چەکداری دێموکرات، وەک هێزێکی سیاسی دەوری بەرچاو لە وتووێژەکاندا ببینی و نەک هەر یاریدەدەری حیزب، بەڵکوو ڕاستکەرەوەی هەڵەی کارەکانی ئەوانیش بێ. چەقبەستنی زۆری ئەوان لەسەر هێزی چەکدار و ناردنی ئەندام و لایەنگرانی ڕووناکبیری شار بۆ گوندەکان و دوورخستنەوەیان لە ژینگەی ڕووناکبیری، گەرچی لەگەڵ سیاسەتی حیزب و ڕێکخراوە مائۆئیستییەکاندا یەکی دەگرتەوە و کارێکی قانوونمەندی ئەو بیروباوەڕە بوو، بەڵام لەگەڵ هەڵومەرجی ئەو دەمی کوردستان بەگشتی و سیاسەتی هاوکاری کردنی نێو هەیئەتی نوێنەرایەتیدا یەکی نەدەگرتەوە. هەوڵ لەپێناو بەدەستەوەگرتنی «هێژێمۆنی» و بوون بە هێزی یەکەمی خاوەندەسەڵات لە کوردستان، کێشەی یەکییەتی و پارتیی هێنایە نێو سیاسەتی ڕۆژهەڵاتی کوردستان و لەلایەکی تردەوە ئەوانی لە بەرانبەر حیزبی دێموکرات دانا. وەک دیتمان، ڕووبەڕووبوونەوەکان درەنگتر تەقینەوە و ئاکامی چەپەڵی وەک شەڕی براکوژییان لێکەوتەوە. سیاسەتی پشتگیری لە فیدائییان و هاوردنیان بۆ نێو هەیئەتی نوێنەرایەتی، هەروەها دەورگێڕانیان لە «دەفتەری مامۆستا»شدا هەر لەسەر ئەم پێوشوێنە بوو و بەداخەوە هیچکام لەم هەنگاوانە لەم قۆناغە تایبەتەدا خزمەتی

سەرکەوتنی وتوویژەکانیان نەکرد.

حیزبی دێموکرات بە حیسابی ژمارەی زۆری لایەنگر و مێژووی ڕابردووی خەباتیان لە کوردستان، لە هەڵسەنگاندنی هێزی کۆمەڵە وەک ڕێکخراوەیەکی پەرەئەستێن تووشی هەڵە هات. ئەوان سیاسەتی حیزبیان وەک سیاسەتی سەردەمی کۆماری کوردستان دەبینی، کە تاقە هێزی ناوچەکە بوون و ئەم ڕاستییەیان لە بەرچاو نەگرت کە لە دەرەوەی موکریانیش کورد هەن و دەتوانن بڕیاردەر بن. ئەو کۆپی کردنە لەلایەک لە ناوچەکانی باشوورتری غافڵ کردن و کرماشان و ئیلام و تا ڕادەیەکیش شاری سنەیان لە دەستچوو، لەلایەکیش حیسابیان بۆ هێزی گەورەی کۆمەڵە نەکرد کە لە دەرەوەی موکریان و تەنانەت لە موکریانیش بەشێکی بەرچاوی خەڵک و بەتایبەت لاوانی خوێندەواریان لەگەڵ کەوتبوون. ئەگەر حیزب و کۆماری کوردستان کاتی خۆی نەیانتوانی لە گوندی سەرای نێوان سەقز و بۆکان بەرەو باشوور بڕۆن، هۆکارەکە بوونی سپای سۆڤیەت و پەیمانی ڕووس و ئینگلیزی ساڵی ١٩٠٧ و ١٩١٥ بوو. لە ساڵی ١٩٧٩دا گەلێک شت گۆڕابوو کە بەداخەوە لانیکەم بەشێکیان لە بەرچاوی ڕێبەرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان ون بوون. هەر ئەوەش بوو بەهۆی ڕوبەڕووبوونەوەیان لەگەڵ ڕاستییەک کە بریتی بوو لە چوونە نێو هەیئەتی نوێنەرایەتی وەک هاوپەیمانییەکی چوار لایەنە، کە سێ لایەنی لەگەڵ سیاسەتەکانی ئەودا کۆک نەبوون (مامۆستا وەک تاکەکەس نەک وەک دەفتەرەکەی لەو حیسابە دەردەهاوێژم). حیزبی دێموکرات زیاد لە هەموو هێزە سیاسییەکانی دیکەی ڕۆژهەڵاتی کوردستان هەوڵی چارەسەری ئاشتییانەی کێشەکانی لەگەڵ حکوومەتی ناوەندی دا، بەڵام لە نێوخۆی کوردستان و لە بەرانبەر هێزی ڕێکخراوە چەپەکان، بەتایبەت کۆمەڵەدا ئەو سەرکەوتنەی نەبوو کە بتوانێ وەک نوێنەری زۆرینەی جەماوەر دەوری سەرەکی لە سیاسەتەکانیشدا بگێڕێ و لە ئەنجامدا حکوومەتی ناوەندی مەجبوور بە دانی مافەکانی گەلی کورد بکا.

سەرەڕای هەموو ئەم لاوازی و هەڵەوپەڵانە، پێکهاتنی «هیأت نمایندگی خلق کرد» و کارپێکەوە کردنی چەند لایەنی سەرەکی خەباتی سیاسی ئەو ڕۆژانەی

ڕۆژهەڵاتی کوردستان، دەسکەوتێکی مەزن بوو و ئەزموونی پێکهاتنی دەتوانێ ببێتە چرایەکی ڕوونکەرەوەی ڕێگا بۆ خەباتی دواڕۆژی گەلی کورد.

لە کۆتاییدا دەبێ ئاماژە بە چەند خاڵێک بکەم:

ئا. ئەم یادداشتانە تەنیا بە یارمەتیی بیرەوەریی ئەو سااڵنە نووسراون و دڵنیام دەبێ هەڵەیان تێکەوتبێ، بەاڵم با خوێنەر لە یەک خاڵ دڵنیا بێ: من بە دەستەقەسد هەوڵی گۆڕانی هیچ ڕاستییەکم نەداوە، لایەنم نەگرتووە و بۆ الی خۆمم دانەتاشیوە، لە سااڵێک دوای ئەم ڕووداوانەوە، واتە لە چل سااڵ بەرلە ئێستاوە لە ڕێکخراوی فیدائییانی ئەکسەرییەت هاتوومەتە دەرەوە و چیتر ئەندامی هیچ ڕێکخراوەیەکی سیاسی نیم؛ دژایەتی و دوژمنایەتیشم نە لەگەڵ حیزبی دێموکرات هەیە نە لەگەڵ کۆمەڵە و نە لەگەڵ فیدایی، بەپێچەوانە لەگەڵ گەلێک ئەندامی الیەنەکان دۆستم؛ کەوابوو ئەگەر بەشێک لە بیرەوەرییەکانم ڕاست و تەواو نەبن تەنیا لەبەر ئەوە بووە کە لە بیرم نەماوە یا لەوە زیاترم لێنەزانیوە. با خەڵکانی دیکە هەڵەکانم ڕاست بکەنەوە. هەر بۆچوونێکیش لەم بارەیەوە هەبێ و بگاتە ماڵپەڕی ڕۆژهەاڵت/ بۆکان بە پێخۆشییەوە بەبێ دەستێوەردان باڵو دەکرێتەوە. لە کۆتایی کاردا، ئامانج لە نووسینی ئەم چەشنە یادداشتانە زانیاری بەخشینە بە کۆمەڵگا و بەتایبەت نەوەکانی داهاتوو، نەک ڕقەبەرایەتی و یەکتر پووچاندنەوە. جا ئەگەر وا بێ کە ئامانجی منە، من بینووسم یا کەس و کەسانی تر، بە مەرجێک شێواندن و سووکایەتیی بە الیەنە سیاسییەکانی تێدا نەبێ، یارمەتیدەری خەباتی گەلە و حەق وایە پێشوازیی لێ بکرێ.

ب. دوای دابەشبوونی ڕێکخراوی فیدائییانی خەڵق بەسەر دوو باڵی ئەکسەرییەت و ئەقەلییەتدا، من لەگەڵ ئەکسەرییەت مامەوە. لە نووسینی بابەتەکانی سەرەوەدا هەندێک جار وا هەیە ڕووداوەکان لە سەردەمی دوای ئەو دابەش بوونەدا ڕوویان دابێ و کەسایەتییەکان سەر بە ئەم یا ئەو تەیار بووبێتن، بەاڵم من بەباشی مێژووی ڕووداوەکانم لە بیر نەماوە و هەر ئەوەندە دەتوانم بڵێم کە من خۆم سەر بە ئەکسەرییەت بووم و ئەقەلییەت لە دابینکردنی سیاسەتەکانی ئێمە لە کوردستاندا دەوریان نەبوو، تەنانەت ناحەزی و نێوانناخۆشیش لە نێواندا بوو کە درەنگتر تا

ڕادەی دژ بە یەکتروەستانیش چووە پێشەوە.

پ. هۆکاری دامەزراندنی ئەم باسە لێرەدا بەشدار بوونی چوار کەسی خەڵکی بۆکان لەنێو هەیئەتەکە و دەوری بۆکان لە وتووێژەکان و هەروەها نووسرانی گەڵالەی پێشنیارەکان بەتایبەت مادەی هەشتەمی بوو. ئەندامانی بۆکانیی هەیئەتی نمایەندەگیی کورد بریتی بوون لە:

- نەمر مینەی شێرخانی، کە لەلایەن فیدائییانی خەڵقەوە ئەندامی هەیئەتەکە بوو؛
- نەمر دوکتۆر جەعفەری شەفیعی، کە لەلایەن کۆمەڵەوە ئەندامی هەیئەتەکە بوو؛
- ڕێزدار عەبدوڵڵای موهتەدی، کە لەلایەن کۆمەڵەوە ئەندامی هەیئەتەکە بوو؛
- مەن ئەنوەری سوڵتانیش، کە لەلایەن فیدائییانی خەڵقەوە ئەندامی هەیئەتەکە بووم.

تێبینی: ئەم وتارە لە ماوەیەکدا نووسراوە کە نەمر مامۆستا شێخ عیزەددین لە نەخۆشخانەیەکی وڵاتی سوید کەوتبوو و دواتر لەوێ کۆچیدوایی کرد و لە گردی سەیوانی سلێمانی ئەسپاردەی خاک کرا. یادی بەخێر بێ.

پاشکۆکان:

١. ئیمەیلی کاک برایم فەرشی:

دوای نووسرانی ئەم بابەتە و پێش بڵاوبوونەوەی، بەختی ئەوەم هەبوو کە چەند دۆست و برادەری شارەزا بۆچوون و زانیاریی خۆیان سەبارەت بە ڕووداوەکانی ئەو سالانەیان بنووسن و بۆمی بنێرن کە لێرەدا سپاسیان دەکەم. بەشی زۆری بۆچوون و زانیارییەکانم ئامێتەی وتارەکە کردووە، بەڵام بە باشم زانی ئەم یادداشتەی خوارەوە بە شێوەی سەربەخۆ بڵاو بکەمەوە. یادداشتەکە ڕێزدار برایمی فەرشی، ڕێکەوتی ٢٠١١/٢/٢١، لە کۆڵنەوە نووسیویەتی، کە لێرەدا سپاسی دەکەم:

«لەبەرەوەی من لە جەریانی شەڕی سێ مانگە (ساڵی ١٣٥٨)، لە شاخ بەرپرسی ئینتشاراتی شاخە[ی کوردستانیی سازمانی فیدائییانی خەڵق] بووم، ئاگاداری هێندێک ڕووداو هەم کە ڕاستەوخۆ پێوەندیی بە هەیئەتی نوێنەرایەتیی خەڵکی

کوردەوە هەیە...

دوای ئەوەی خومەینی لە پاییزی ساڵی ۱۳۵۸ وەک فەرماندەی هێزەکانی نیزامیی ئێران پەیامی ئاشتبوونەوە لەگەڵ کورد و ڕاگرتنی شەڕ لە کوردستانی ڕاگەیاند و باس لە وتووێژ لەگەڵ کورد هاتە کایەوە، پرسیارێکی جیددی لە نێوان چریک و کۆمەڵە هاتبووە ئاراوە، ئەویش نەبوونی تەرح و بەرنامەی خودموختاری لەلایەن ئەم دوو سازمانەوە بوو. ئەوان دەیانزانی کە حیزبی دێموکرات گەڵاڵەی ئامادە کراوی هەیە و کۆمەڵە و فیدایی لە دانیشتن لەگەڵ حیزبدا ئەگەر گەڵاڵەی خۆیان نەبێ، دەکەونە ژێر هێژمۆنیی سیاسی و بەرنامەیی حیزبی دێموکراتەوە... ئەم دوو سازمانە کە خۆیان بە نوێنەری زەحمەتکێشان دەزانی، کەوتنە خۆ بۆ گەڵاڵە کردنی بەرنامەی سیاسیی خۆیان بۆ کوردستان بە مەبەستی وتووێژ لەگەڵ حیزبی دێموکرات و حکوومەت. هەر بۆیە هەر دوو لا لەسەر ئەوە پێکهاتبوون کە هەتا هاتنی مەوعیدی کۆبوونەوە لەگەڵ حیزبی دێموکرات گەڵاڵەی خۆیان بۆ خودموختاری ئامادە بکەن.

ئەو سەردەمە ڕێبەرایەتیی چریکی فیدایی و کۆمەڵە و مامۆستا شێخ عیزەددین لە گوندی شێنێ بوون کە گوندێکی کاولکراوی باشووری کوردستان بوو. لە مەقەری سەرکردایەتیی چریک فیدایی سێ کەس دیاری کران بۆ نووسینی گەڵاڵەی خودموختاری فیدایی: جەواد، مینەی شێرخانی و کەسێکی دیکە کە لەبەر هۆکاری ئاسایش ناوی ناهێنم. تەنیا سەرچاوە کە لە بەردەستدا بوو کتێبی «ئیستالین و مەسەلەی میللی» بوو. ئەو سێ کەسە هەرکام دوو ڕۆژ کاتیان هەبوو کتێبەکە بخوێننەوە و گەڵاڵەی خۆیان ئامادە بکەن. دوای خوێندنەوەی کتێبەکە هەر سێکیان دانیشتن و لەسەر گەڵاڵەکە قسەیان کرد و کۆبەندی بیروڕای هەرسێکیان بوو بە گەڵاڵەی «خودموختاری بەدست شوراها».

ئەم گەڵاڵەیە بە دەستی من لە چەند نوسخەدا تایپ کرا، پاش تەواوبوونی گەڵاڵەکە بەپێی بڕیاری پێشوو دەبوو نوسخەیەک بەرم بۆ سەرکردایەتیی کۆمەڵە. من چووم بۆ مەقەری سەرکردایەتیی کۆمەڵە کە زۆر لە ئێمەوە دوور نەبوو، کاتێک

گەیشتمە شوێنەکە کاک عەبدوڵڵا موهتەدی، کاک سەلاح موهتەدی و کەسانی دیکە لەبەر مەقەرەکە پیاسەیان دەکرد، من نوسخەی دووهەمی گەڵاڵەکەم دایە دەست کاک عەبدوڵڵا موهتەدی. سەرکردایەتیی کۆمەڵە هەر ئەو شەوە چەند گۆڕانکارییەکی سووکیان تێدا کرد و ڕۆژی دواتر هەر دوو سازمانی چریکی فیدایی و کۆمەڵەی زەحمەتکێشان بوون بە خاوەنی گەڵاڵەی خودموختاری. دواتر هەر دوو سازمان گەڵاڵەی خۆیان بە زمانی کوردی و فارسی لە کوردستان بڵاوکردەوە. ئەوەی ئەم گەڵاڵەیە چەندە سێ لایەنی حیزب و کۆمەڵە و چریکی لە یەک نزیک یان دوور خستەوە و یان لە وتوویژەکاندا چەندە شوێنی لەسەر گەڵاڵەی گشتیی خودموختاریی هەیئەتی نوێنەرایەتیی کورد دانا، دەبێ ئێوە بزانن. ئەم گەڵاڵەیە جیاوازە لە گەڵاڵەی ٢۶ مادەیی و ٨ مادەیی و ۶ مادەیی کە دواتر لەلایەن حیزبە سیاسییەکانی کوردستانەوە ئاڕاستەی دەوڵەتی ئێران کران.»[1]

هەروەک باسم کرد لە کۆبوونەوەکانی لایەنەکان لەگەڵ یەکتر لە شاخ، باسی نێوەرۆکی داخوازی هەر لایەنێک بەپێی بەرنامەی حیزبی و سازمانییان کرابوو، بەڵام ئەگەر هەڵەم نەکردبێ هیچکام لە بەرنامەکانی حیزبەکان نەبووە بنەما و پایە بۆ داوای خودموختاری، لە ڕاستیدا کۆمەڵە و فیدایی ئامانجیان ئەوە بوو، نەچنە ژێر قبوولی بەرنامەی کلاسیکی حیزب، کە پێم وایە مەبەست لە نووسینی گەڵاڵەکەش هەر ئەوە بوو، بەو ئامانجەش گەیشتن. گەڵاڵەی ٨ مادەش کە دواتر ئامادە کرا ڕەنگدانەوەی زەقی بەرنامەی لایەنێک نەبوو.

٢. وتوویژ لەگەڵ هاشم سەبباغیان

ئەم وتوویژە، «لوتفوڵڵای مەیسەمی» ئەندامی جیابۆوەی ڕێکخراوی موجاهیدینی خەڵق و خاوەن ئیمتیازی گۆڤاری «چشمانداز ایران» لەگەڵ «هاشم سەبباغیان» وەزیری نێوخۆی کابینەی بازرگان و ئەندامی هەیئەتی دەوڵەت لە وتوویژ لەگەڵ

---

١. ئەم ڕووداوە دواتر بوو بە مایەی فکری، بۆ نووسینی شانۆنامەی «خودموختاری یانی چی؟» کە دواتر لەلایەن تیپی شانۆی لاوی بۆکانەوە لە پیرانشار، مەهاباد، بۆکان، سەقز و سنە پێشکەش کرا.

کورده و له ماڵپەڕی «مەیسەمی دات. کام»دا بڵاوبۆتەوە، ئینجا کاک قەرەنی قادری وەیگێڕاوەتە سەر کوردی و له ماڵپەڕی خۆی (کوردستان پرێس، ٢٠٠٣/٧/١١)دا بڵاوی کردۆتەوە. سپاسی زۆر بۆ کاک قەرەنی و هەروەها بۆ مامۆستا گۆرانی خۆشەویست که بۆی ناردم.

سەبباغیان لێرەدا هەندێک ڕاستیی سەبارەت به هەڵوێستی دەوڵەتی شا بەرانبەر بە گەلی کورد دەخاتە ڕوو، که له سەردەمی دەسەڵاتی خۆی و دەوڵەتی کاتیی بازرگانیشدا وەک خۆیان مانەوە و له ئێستای ئێراندا به زەقی و ئاشکرایی‌یەکی زیاترەوە پەیڕەو دەکرێن، ئەویش پەڕاوێزکردنی کوردستان و مۆڵەت نەدانە به گەشەی ئابووری و بەرگری‌کردن لە دامەزرانی کارخانە و کارگە بۆ ئەوەی کرێکاری ناپسپۆڕی کورد بەهەموو ئێراندا بڵاو بکەنەوە و هیچ شوێنێکی کوردستان ئاوەدانی و کۆبوونەوەی سەد کرێکار بەخۆیەوە نەبینێ. ئەم سیاسەتە پەیڕەوکراوە ئەگەر لە چوارچێوەی بەرنامە گشتییەکانی حکوومەتی ناوەندی‌دا سەیر بکرێ دەزانرێ له سەردەمی وتوویژەکانی هەیئەتی دەوڵەتیش‌دا سیاسەتێکی جیددی بۆ لابردنی ئەو بێعەدالەتییانە له ئارادا نەبووە و کورد نە به گەلاڵەی ۶ مادەیی و نە به ٨ و نە به ٢۶ نەیدەتوانی لەگەڵ حکوومەتێکی ئەوتۆ بگاتە ئەنجامی چارەسەرێکی ئاشتیخوازانەی کێشەکانی که هەم سیاسی بوون و هەم ئابووری و هەم فەرهەنگی و ئێستاش هەر هەن!

هاشمی سەبباغیان جێگری سەرۆکوەزیران و وەزیری نێوخۆی دەوڵەتی کاتیی بوو کە به «دەوڵەتی مەهدی بازەرگان»یش ناوی دەرکردبوو، هەروەها چەند پلەی تری حکوومەتیی هەبوو.

ئەوەش دەقی بەشێک له وتوویژەکە:

بەشێک لە بیرەوەرییەکانی هاشم سەباغیان سەبارەت بە کوردستان

پ: ڕووداوی پـاوە کـە ڕووی دا، ئایەتوڵـڵا خومەینـی ئەمـری کـرد کە دەبـێ تا ٢٤ کاتژمێری تر ئەو ڕووداوە کۆتایی پێ بێ. دوای ڕووداوی پاوە، ئەمریان کرد کە هێزە نیزامییەکان بەرەو سـنە بکەونە ڕێ. لە حاڵێکدا پارێـزگاری هەڵبژێردراوی ئێوە لە وتووێژ لەگەڵ ڕۆژنامەکانی نێوخۆ و دەرەوەدا بە سەرسوڕمانەوە ڕایگەیاند: لە سنە شتێک نەقەوماوە، شەڕ نەبووە، ئەم جارکێشانەی شەڕ بۆچی بوو؟

و: گوتـم کـە دەنگوباسـی هەڵەیان دەنارد. خوالێخۆشـبوو خومەینـی بڕیارێکی دابـوو کـە زۆر گونجـاو نەبـوو. دوایـی کـە گوتیان لە سـنە خەبەرێک نییـە، بەریان پێگـرت. بەهەرحـاڵ، کاتی هەڵبژاردنـی هەیئەتی نییەتپاکی نزیک بـۆوە، ئێمە کۆمەڵە پێشنیارێکمان هێنایە گۆڕێ و لەوانە بوو کە مەترسی هەڕەشەمان لێبکا. بەهەرحاڵ ئـەو پێشـنیارانەی کـە لـەو سـەردەمەدا بـە زەینمـان دەگەیشـتن هێنامانـە گۆڕێ و پایەبەرزترین بەڕێوەبەرانیش تەئیدیان کرد.

یەکـەم: هەیئەتـی نییەتپاکـی لە دەوڵـەتدا هەڵبژێردرا و وامان بـە باش زانی کە بەهـۆی ڕووداوی پـاوەوە، دکتۆر چەمران لەگەڵمان نەبێ. سـەرەتا هەیئەتەکە سـێ کەس بوون، پەسـندکراوەکەی هەیئەتی دەوڵەت ئەوە بوو کە دەسـەڵات بەو هەیئەتە بدرێ بەهۆی ئەوەی کە ئەنجومەنی شـۆڕش لەو بڕگە زەمانییەدا ڕۆڵی مەجلیسـی دەگێڕا، ئەم پەسندکراوەی هەیئەتی دەوڵەتی پەسند کرد و ئیمامیش دەسەڵاتی خۆی بە ئایەتوڵڵا ئیشـراقی دا، لەبەر ئەوە ئەو هەیئەتە لەلایەن گشـت لایەنەکانەوە تەئید کرا و دەسـەڵاتی هەبوو، واتە قسـەیەک کە لەوێ کردبامان لایەنی قانوونیی هەبوو. وای لەبەر چاو بگرە، دەمانویست بۆ کارمەندانی فەرهەنگی ئیمکانات ئامادە بکەین، هـەر لەوێ کە پەسـندمان دەکـرد، بەڕێوە دەچوو. هەر بوودجەیەک کە ویسـتبامان لەبەر دەستمان بوو، چونکە نوێنەری بەرنامە و بوودجەش لەگەڵ ئێمە بوو.

ناوی ڕاستەقینەی هەیئەتەکە «هەیئەتی تایبەتیی چارەسـەری کێشەی کوردستان» بـوو، بـەڵام کوردەکان نـاوی «هەیئەتـی نییەتپاکی»یان لێ نابوو. ئێمـەش دەمانگوت نییەتێکی خراپ لە گۆڕێدا نییە کە ئێمە هەیئەتی نییەتپاکیی بین، بەڵام ئەوان سوور

بوون لەسەر ئەوە و ئێمەش لە وتووێژەکانماندا بەردەوام دەمانگوت کە هەیئەتی تایبەتیی چارەسەری کێشەی کوردستان و ئەوانیش دەیانگوت هەیئەتی نییەتپاکی. پێش ئەوەی کارەکانی ئێمە دەست پێبکا، ئیعدامە ناڕەواکانی ئایەتوڵڵا خەڵخاڵی ئاگری نابۆوە. بە بۆچوونی خۆی دەیویست بیانترسێنێ، بۆ نموونە برایەک لەبری برایەکی تر ئیعدام کرابوو. ئەو سەردەم کۆمۆنیستەکان وێنەی ئەویان لە ڕۆژنامەکانی ئەو سەردەمدا چاپ کردبوو. بۆ شۆڕش کارێکی گەلێک ناڕەبار بوو. ئەم کەسە سەقەت بوو و ئەویان بە دارەمەیت هێنابوو و ئیعدامیان کردبوو. ژنەکەی بۆ شکایەت هاتبووە لای هەیئەت، چونکە گوتبوومان هەر کەسێک کە دەخوازێ دەتوانێ بێ بۆ لای هەیئەتەکە. هەندێک لە بنەماڵەی ئیعدامییەکانیش دەهاتن، دیمەنێکی غەمناک بوو.

ئەو عەبای ئایەتوڵڵای ئیشراقی گرتبوو و دەیگوت: بۆچی ئابڕووی کۆماری ئیسلامیتان برد، مێردەکەی من سەقەت بوو و لەوانە بوو دوو مانگی تر بۆ خۆی بمرێ. وا وێدەچوو لە ئاغاواتەکانی وێ بووبێ. ئێوە بە ئیعدامی مێردەکەی من بەهانەتان دایە دەست دوژمنانی ئێمەوە، چ وەڵامێکتان بۆ خوا هەیە؟ ئایەتوڵڵا ئیشراقی گەلێک غەمگین بوو و داوای لێکرد سەبوور بێ.

هەیئەتەکە کە چووبووە وێ، یەکەمین کاری کە کردی ئەوە بوو، لێکیداوە کە کێشەی کوردستان چییە و ڕێگاچارەکانی دەتوانن کامانە بن. ئەگەر کەمێک بۆ دواوە بگەڕێینەوە لە سەردەمی پاشایەتیش‌دا کێشەی کوردستان هەبووە. کوردستانیش لە بارى هێزى ئینسانییەوە توانایەکی بەهێزی کرێکاریی هەبوو. یانی هێزی کورد لە تەواوی ناوچەکانی ئێران‌دا وەکوو باشترین کرێکار و زەحمەتکێش کاریان دەکرد و خاوەنی وزەیەکی زۆر بوون. بۆ نموونە کاتێک کە دەبووە زستان، لە تاران کار دەست نەدەکەوت، کوردەکان بەرەو بەندەرعەببباس کۆچیان دەکرد، بەداخەوە لە کوردستان کە تا ئەم ڕادەیە هیزی خاوەن‌توانای کاری هەبوو، دووکەڵی شەریکەیەکت لێ نەدەدەیت. لە چڕبوونەوەی کوردەکان لە کوردستان دەترسان. لە بواری ئاساییشەوە، گەلاڵەی کوردستانێکی چڕ لە سەردەمی شا لە گۆرێدا بوو.

لە تەواوی ناوچەکەدا کارێکی بەرهەمهێنەر نەبوو کە کەڵک لەم هێزە وەربگرێ،

تەنانەت کوورەخانەی خشتبڕین کە پێویستی بە ژمارەیەکی کەمی کرێکار هەبوو لەوێ نەبوو و لە شوێنی تردە وەکوو کرماشان خشتیان بۆ دێنا.

واتە کارناسەکانی سەردەمی «شا»ش پلانیان ئەوە بوو کە هێزی کورد لە کوردستان کۆ نەبێتەوە. کوردەکان لە بواری خوێندندا خەڵکێکی بەرزن، لەلایەنی ئامارییەوە لە بواری جۆراوجۆردا پسپۆریان هەیە و لە سەرتاسەری ئێراندا بڵاو بوونەتەوە، بەڵام لە خودی سنە و ناوەندەکانی کوردستان نەبوون. لە هەیئەتدا بەو فکرە گەیشتین کە دەبێ لە کوردستان بە ئاراستەی ئاوەدانکردنەوەدا هەنگاو بنێین. دەبێ لەوێ کار بخولقێنین و بۆ ئەم کارەش دەبێ هێزی کوردی ڕابکێشین. بەو بۆنەیەوە داهاتی ڕۆژێک نەوت خرایە ژێر دەستی هەیئەتەکەوە کە گیروگرفتی ماڵیی نەبێ. ڕاستییەکەی کیشەمان نەبوو، کاتێک کە ئێمە چووینە وێ، دنە لەلایەن هێزە چەپەکانەوە دەستی پێکرد. تەنانەت جاری وا هەبوو دووسێ ڕۆژیش گەمارۆ دەدرایین، بە دنەدان لەلایەن کۆمەڵەوە، هاتنە دەوروبەری پارێزگای سنە و مانیان گرت. لێرەدا ئێمە چاوەڕوان بووین کە ئاغای موفتیزادە لە دەرەوە کارێک بکا، بەڵام ئەو هاوکارییەکی وای نەکرد، لەوانەیە چاوەڕوانی ئەوە بووبێ کە هەیئەتەکە بچێتە سەردانی. زۆرتر فرووهەر پەیوەندیی لەگەڵ هەبوو و بیروبۆچوونەکانی ئەوی بە ئێمە ڕادەگەیاند. بەهەرحاڵ گیروگرفتمان زۆر بوو. یەکەمین کاری کە کردمان، گوتمان بە تەمای خوا، زۆر بە ئاسانی دەچینە نێو شار. ئەو کارەشمان کرد، شەوانە دەچووینە نێو شار، لە چایخانە دادەنیشتین و هەر کام لە ئەندامانی هەیئەتەکە لەگەڵ چەند کەسی تر دەڕۆیشتن. بۆچوونی ئێمە ئەوە بوو کە خەڵکی کوردستان متمانەیان بە دەوڵەتی ناوەندی، واتە دەوڵەتی کاتی نییە. ئێمەش دەمانگوت، کە دەبێ ئەو درزە نەهێڵینەوە، ئەوان دەیانگوت کە قسە زۆر بووە و کردەوە نییە، ڕاستیان دەکرد، بەڵام ئێمە دەمانویست کە کردەوە بنوێنین.

یەکەمین کاری کە کردمان، گرووپی ئایەتوڵڵا خەڵخاڵیمان بەڕێکردەوە و هەرگیز ئیزنی ئەوەمان پێنەدا بگەڕێتەوە وێ، تەنانەت چووبوو بۆ لای ئیمام خومەینی و شکایەتی کردبوو کە دەبێ بە تووندوتیژی لەگەڵ کوردەکان ڕەفتار بکرێ، ئیمام

خومەینییش نەچووە ژێر باریيەوە.

پ: لە نێوان قوم و سنەش لە هاتووچۆدا بوون؟

و: بەڵێ، هەر جارێک کە دەهاتین، سەرەتا دەچووینە لای ئیمام و ڕاپۆرتی کار و کردەوەکانی خۆمان پێدەدا، ڕاپۆرتەکان بە نووسراوە نەبوون، ڕاپۆرتمان بە هەیئەتی دەوڵەت و ئەنجومەنی شۆڕشیش دەدا.

پ: لە مامەڵە لەگەڵ پارتەکانداا بە چ ئاکامێک گەیشتن؟

و: ڕاوێژمان لەگەڵ ئیمام دەکرد و ئیزنی وتووێژمان لەگەڵ حیزبەکان لێ وەردەگرت. لە پێکهاتەی ئەوانداا، کۆمەڵە، شێخ عیزەددینی قوت کردبۆوە، دیموکراتیش هەروەها، ئاغای محەممەدعەلی عەموویی لەلایەن حیزبی تووەوە پردی پەیوەندیی نێوان ئیمە و

حیزبی جۆراوجۆر وەکوو ڕزگاری، پەیکار، چریکە فیدایییەکان، کۆمەڵە و دیموکرات؛ هەروەها موجاهیدینیش هەبوون. تا ئەو جێگەیەی کە مەسعوود ڕەجەوییان وەکوو پاڵێوراوی سەرۆککۆماری ڕاگەیاندبوو (کۆتایی ساڵی ۱۳۵۸ بوو).

ئیمە یەکبەیەک چووینە شارە جۆراوجۆرەکانی کوردستان، وردەوردە سنە کەوتە ژێر دەستمانەوە، ئاسایشمان هەبوو، بەڵام شەوانە نەمانبوو، لەلایەن گرووپەکانەوە بە شێوازی جۆراوجۆر تەقە لە شوێنی ئیمە دەکرا. خەڵکی سنە متمانەیان بە ئیمە کردبوو، ئیمە دەچووینە شارەکانی تر تا کاتێک ڕووداوی مەهاباد و کوژرانی سەرۆکی شارەوانیی دیاریکراو لەلایەن ئیمەوە، شەو دەچنە ماڵەکەی و سەری دەبڕن کە ئەوەیان بۆ ئیمە گرفتی نایەوە و لەسەرمان گران تەواو بوو.

پ: هەڵوێستی گرووپەکان سەبارەت بە هەیئەتەکە یەکدەست نەبوو؟

و: لە هەمووان نزیکتر لە ئیمە حیزبی دێموکرات بوو بە ڕێبەرایەتیی قاسملوو؛ کۆمۆنیستەکان عیزەددینی حوسێنییان کردبوو بە ڕێبەری خۆیان، کە تەنیا ئاڵایەک بوو لە بەرانبەر ئیمەدا بەرزیان کردبۆوە و تەواو بەدەست کۆمەڵەوە بوو. حیزبی دێموکراتیش دانی بەمەدا دێنا، بەڵام عیزەددینی حوسێنی ئەوەی قبوول نەبوو.

گیان‌به‌خت کردووان

پێشەکی

خوێنەری بەڕێز!

دەزانم زۆڵم و زۆری داگیرکەران و سەندنی ڕۆڵە هەڵکەوتووەکانی کورد لە گەلەکەمان بۆ کورد دیاردەیەکی نەناسراو نین. دەشزانم کەسانێک کە چوونەتە گۆڕەپانی خەباتی سیاسییەوە چاویان لەوە نەبووە و نییە کەسێکی وەک من شینیان بۆ بگێڕێ و بە شان و باڵیاندا هەڵبڵێ. ئەوە هەستێکە ئێمەی زیندووی سەر خاک هەمانە و دەشبێ بمانبێ کە لە بەرانبەر ئەو بەخشندەییە گەورەیەی گیان‌بەختکردووەکانی گەلەکەماندا سەری ڕێز دابنەوێنین و دووراودووریش بێ دەستەگوڵی خۆشەویستی پێشکەش بە کێڵی گۆڕە پیرۆزەکەیان بکەین.

لەم بەشەدا باس لە دیاردەی شەهیدبوون لە ڕێگای کوردستان دەکرێ و ئێمە دەبینە دەنگی ئەو ڕۆڵانەی گەل کە دوژمن بە خەیاڵی خۆی بێدەنگی کردن، بەڵام زایەڵەی هاواریان ئێستاش و لە داهاتووشدا لە گوێماندا دەزرینگێتەوە.

بەشێک لەو گیان‌بەختکردووانە هی ڕێکخراوی فیدائییانی خەڵق لە بۆکان و دەوروبەرین. ئەو کەسانە هاوشان و هاوڕێ لەگەڵ پێشمەرگەی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران و کۆمەڵە، چوونەتە سەنگەری خەباتەوە و هەر لە سەنگەریشدا کۆژراون‌یان‌گیراون ودواترئیعدامیان‌کردوون.گۆڕانی‌دواتری‌سیاسەتی‌ڕێکخراوەکەو چوونەدەری لە کوردستان، نابێ ببێتە هۆکار بۆ ئەوەی ناوی ئەم خۆشەویستانە لە بیر بکرێ. ئەوان بە هەمان باوەڕەوە خەباتیان کرد و گیانیان بەخشی، کە پێشمەرگەی حیزبەکانی دیکەش بوویان، زۆڵمێکی گەورە دەبێ ئەگەر گۆڕانی سیاسەتی ڕێکخراوەکە لە تاران ببێتە هۆکار بۆ ئینکاری خەباتی ئەوان و فەرامۆش کردنی یادی عەزیزیان.

شەهیدە خۆشەویستەکانمان، یادتان بەخێر بێ!

چۆنییەتیی گیان‌بەخت‌کردنی نەمر دوکتۆر قاسملوو

مەسەلەی وتوویژی نەمر عەبدوڕەحمانی قاسملوو لەگەڵ مەئموورانی نێردراوی ئێرانی لە نەمسا (ئوتریش) و شەهید بوونی خۆی و هاوڕێیانی بەدەست تیرۆریستەکانی کۆماری مەلاکان کارەساتێکە هەرگیز لە بیری کورد ناچێتەوە و هیوای تۆڵە و حەق‌سەندنەوەیان لە دڵی هەموو کوردێکدا بۆ هەمیشە دەمێنێ.

بەداخەوە حیزبی دێموکراتی کوردستان (هەردوو باڵی)، بۆ ئەم کێشەیە و هەروەها تیرۆری میکۆنووس تووشی کەمکاری و بێ‌عەمەلی هات و بە شێوەی پێویست شوێنی مەسەلەکانی نەگرت و یەکییەتیی نیشتمانیش کە دەوری ڕێخۆشکەری بەناو وتوویژەکەی بینیبوو، ڕەنگدانەوەیەکی لە بەرانبەر کارەساتەکە نەنواند.

جگە لە ڕاپۆرت و هەواڵ و وتاری بەربڵاوی ئێرەوئەوێ، تا ئێستاش تاقە کتێبێک کە سەبارەت بە ڕووداوەکە نووسرابێ کتێبی نوێنەرێکی پەرلەمانی ئوتریشە بەناوی «پیتر پیلچ» لە حیزبی سەوز، کە لە ساڵی ۱۹۹۷دا نووسراوە و بەگوێرەی بەڵگەنامەکانی پۆلیس و وەزارەتی دەرەوە و دادپەروەریی ئوتریش، چۆنییەتیی تیرۆرەکە، هەڵاتن و گیران و دیزە بە دەرخۆنەکران و ناردنەوەی تیرۆریستەکانی بۆ ئێران لەلایەن دەوڵەتی ئوتریشەوە بەوردی و ڕۆژبەڕۆژ و سەعاتبەسەعاتی تێدا ئاشکرا کراوە.

برای بەڕێزم کاک حەسەن ئەیووبزادە کتێبەکەی وەرگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی و بەم کارەی قەرەبووی بەشێک لە تەمبەڵی و تەوەزەلیی ڕێبەرانی حیزبی دێموکراتی کردۆتەوە کە دەیانتوانی دەیان کتێبی ئەوتۆی لەسەر بنووسن و بە کوردی و فارسی و زمانانی دیکە بڵاوی بکەنەوە. گەلۆ حیزب وەڵامی مێژوو چ دەداتەوە؟ نەک هەر حیزبی دێموکرات، بەڵکوو هەموو ڕێکخراوە سیاسییەکان و کەسایەتییە قەڵەم بەدەستەکانیش.

پیتر پیلچ، «ئیسکۆرت بەرەو تاران؛ د. قاسملوو چۆن بەرەو مەرگ ڕاکێشکرا؟»، وەرگێڕانی لە ئاڵمانییەوە: حەسەن ئەیووبزادە، ساڵ (؟)، شوێن (؟)، ۳۱۱ لاپەڕە، کوردی.

هەندێک زانیاری سەبارەت بە گیران و گیان بەختکردنی مامۆستایان حەسەن قزڵجی و عەلی گەلاوێژ

ماڵپەڕی «بی. بی. سی فارسی» لە مانگی یەکەمی ساڵی ۲۰۱۲ بە دواوە هەندێک وتار و لێکۆڵینەوەی سەبارەت بە مێژووی ۶۰ ساڵەی حیزبی توودەی ئێران بڵاوکردۆتەوە.[۱]

نووسەری وتارەکان خەڵکانی جیاوازن و سەرەڕای ئەوەی حیزب بۆچوونەکانیان بە هەڵە دادەنێ، بەڵام بەشێکی بەرچاویان بابەتی قورس و پڕ لە زانیارین. دیارە کەسێک کە ئەم هەڵسەنگاندانە دەخوێنێتەوە، ناکرێ سیاسەتی گشتیی بنکەی ڕاگەیاندنی بی. بی. سی و حکوومەتی بریتانیا و هەڵوێستیان بەرانبەر ڕێکخراوە چەپەکانیش وەبەرچاو نەگرێ.

خۆزگە کارێکی هاوچەشن سەبارەت بە مێژووی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێرانیش بەڕێوە دەبرا و شارەزایان لەسەر سیاسەت و کردەوەکانی حیزب لە ماوەی نزیک بە هەمان ئەو ساڵانەی حیزبی تووەدەی ئێران، بابەتیان دەنووسی. تەمەنی حیزبی دێموکرات و حیزبی تووده زۆر لە یەکتر جیاواز نین.

هەر چۆنێک بێ، لە وتارەکانداً ئەوەی کورد و بۆکان بگرێتەوە، هەندێک زانیارین کە لە وتاری «ئیرەج موسەددیقی»دا ڕەنگی داوەتەوە. وتارەکە لەژێر ئەم سەردێڕەدا بڵاوبۆتەوە: «هەوراز و نشێوی حیزبی تووەدەی ئێران لە دەیەی ۶۰دا: لە کامەرانییەوە تا ئیعدام».[۲]

نووسەر خۆی، بەگوێرەی هەندێک شوێنی وتارەکە، دوور نییە تووەدەیی یان کۆنە تووەدەیی بێ و زانیارییەکی وردی سەبارەت بە ناوی کەسەکان و مێژووی ڕووداوەکان هەیە، کە بۆ من گەلێک جێگەی سەرنجن. ئەوانەی خوارەوە بەشێکن لەو زانیارییانە سەبارەت بە گیران و کوژرانی نەمران حەسەن قزڵجی و عەلی گەلاوێژ لە زیندانی کۆماری ئیسلامیدا.

1.http://www. bbc. co. uk/persian/iran/2012/02/120222_l10_mesdaghi_toudeh_party. shtml

۲. دەیەی ۱۳۶۰ی ئێران کەموزۆر بەرانبەرە لەگەڵ هەشتاکانی سەدەی بیستەمی زایینی.

۱. سەبارەت بە مامۆستا حەسەن قزڵجی

«... لە ۱۳۶۱/۱۱/۱۷ی هەتاوی [۱۹۸۳/۲/۶] زیاد لە ۵۰ کەس لە ئەندامانی ڕێبەرایەتی و کادری چالاکی حیزب بە تۆمەتی جاسووسی گیران و لە زیندانی کومیتەی هاوبەش (تەوحید)[۱] کەوتنە ژێر ئەشکەنجە... لە ناویانْدا نووردین کیانووری، مەریەم فیروز... و مەلا حەسەن قزڵجی[۲] و... بوون...»

کە وابوو، بەگوێرەی قسەی نووسەر، مامۆستا مەلا حەسەن دەبێ لە ڕۆژی ۱۳۶۱/۱۱/۱۷ (۱۹۸۳/۲/۷)دا گیرابێ. دیارە ئەو دەم مامۆستا لە تاران دەژیا و شوێنی گیرانیشی هەر تاران بووە.

۲. سەبارەت بە مامۆستا عەلی گەلاوێژ:

«... ۱۳۶۲/۲/۷ی هەتاوی [۱۹۸۳/۴/۲۷] لە تۆپی عەمەلیاتێک لەژێر ناوی ڕەمزی «حەزرەتی عەلی»دا ۱۷۰ کادری حیزب لە تاران و ۵۰۰ کەسیش لە شارەکانی تر [ی ئێران] بەناوی بەرگری لە کۆدەتای سپایی گیران، کە لە ناویانْدا ئیحسان تەبەری، فەرەجوڵڵا میزانی، ... عەلی گەلاوێژ...یش بوون...»

واتە مامۆستا عەلی گەلاوێژ لە ۱۳۶۲/۲/۷ (۱۹۸۳/۴/۲۷)دا گیراوە. ئەویش ئەو دەم لە تاران دەژیا و هەر لەوێش گیراوە.

«... ۱۳۶۲/۲/۱۰ی هەتاوی [۱۹۸۳/۴/۳۰]ئیعتیرافاتی تەلەفیزیۆنیی ئاغای کیانووری و ئاغای بێهـ ئازین کە لەژێر ئەشکەنجە لێیان وەرگیرابوو، بڵاوکرایەوە... لە مانگی شەهریوەری ۱۳۶۳دا[۳] نووردین کیانووری، ... عەلی گەلاوێژ بەرپرسی کوردستان [ی حیزب] و... لەژێر تووندوتیژترین ئەشکەنجەدا مەجبوور کران لە مێزگردێکی تەلەفیزیۆنیدا بەشداری بکەن کە بەڕێوەبردنی لە ئەستۆی ئاغای عەموویی بەرپرسی پەیوەندییە گشتییەکانی حیزبدا بوو.»

---

۱. ئەگەر ئەم کومیتەیە هەمان «کمیته ضد خرابکاری»ی سەردەمی پەهلەوی بێ، لە حەوشی شارەبانی کوللی ئێران لە نزیک مەیدانی تۆپخانەی تارانە و من لە ساڵی ۱۹۷۴دا ماوەی ۱۰۱ ڕۆژ لەوێ گیرا بووم. زیندانی کومیتە، شوێنی سەرەکیی ئەشکەنجەی زیندانیان بوو.
۲. لە دەقەکەدا «قزلچی» نووسراوە.
۳. ۱۹۸۴/۸/۲۳ تا ۱۹۸۴/۹/۲۲.

نووسەر، ڕۆژی ئەو مێزی‌گردەی دەسنیشان نەکردووە وا گەلاوێژ تێیدا بەشدار بووە و تەنیا گوتوویەتی لە مانگی ۶ی ساڵی ١٣۶٢دا بووە، کە دەکاتە ١٠ ڕۆژ لە مانگی ٨ و ٢٠ ڕۆژ لە مانگی ٩ی ساڵی ١٩٨۴ی زایینی.

«... لە مانگی ئابانی ساڵی ۶۶دا[١] لەسەر پێشنیاری بەشێک لە ئەندامانی ڕێبەرایەتی حیزبی تووده، مێزگردێک بە بەشداریی ڕێبەرانی گرووپە چەپەکان لە «حوسێنییەی ئێڤین» پێکهات کە ٢٧ دانیشتنی ٣ سەعاتە بوو؛ ١۶ دانیشتنیان تایبەت بە حیزبی تووده و ١١یان تایبەت بە گرووپە چەپەکانی دیکە بوو... تەبەری و... گەلاوێژ[٢]... تێیان‌دا بەشدار بوون.»

٣. ئەنجام:

«... حەسەن قزڵجی [لە مانگی] میهری ۶٣دا[٣] و... عەلی گەلاوێژ لە ساڵی ۶۶[٤]... لە ئەنجامی نەخۆشی و گوشاری زیندان و ئەشکەنجەدا، وەفاتیان کرد.»

نووسەر هەروەها دەنووسێ:

«... لە بەڵگەنامەکانی حیزبی تووده‌دا هاتووە کە عەلی گەلاوێژ لە ساڵی ١٣۶۴ لەژێر ئەشکەنجەدا کوژراوە لە کاتێک‌دا کە تا نیوەی دووهەمی ساڵی ١٣۶۶ لە زیندانی ئێڤین بووە و لە مێزگردی ڕێبەرانی پەشیمانی گرووپە چەپەکان لە حوسێنییەی جەماران بەشداریی کردووە...»

کورتەی قسە، بەگوێرەی قسەی نووسەر، مامۆستا مەلا حەسەن لە مانگی میهری ١٣۶٣ و مامۆستا گەلاوێژ لە ساڵی ١٣۶۶دا لە زیندانی ئێڤین و لەژێر گوشار و ئەشکەنجەدا گیانیان لە دەست داوە. ئەگەر حیساباتی نووسەری وتارەکە ڕاست بێ، مامۆستا قزڵجی تەنیا ساڵێک و هەشت مانگ لە زیندان‌دا ماوەتەوە و پاشان شەهید

---

١. = ١٩٨٧/١٠/٢٣ تا ١٩٨٧/١١/٢١ی زایینی.
٢. ناوەکە وەک «گەلاویژە» نووسراوە.
٣. مانگی میهری ساڵی ١٣۶٣ی هەتاوی بەرانبەرە لەگەڵ ١٩٨۴/٠٩/٢٣ تا ١٩٨۴/١٠/٢٢ی زایینی.
٤. ساڵی ١٣۶۶ کەموزۆر بەرانبەرە لەگەڵ ٩ مانگی ساڵی ١٩٨٧ و ٣ مانگی ساڵی ١٩٨٨ی زایینی.

بووه. ماوەی مانەوەی مامۆستا گەلاوێژیش له زیندان‌دا، دەوروبەری چوار ساڵ و نیو بووه و پاشان ئیعدام کراوه. یادیان بەخێر بێ!

تێبینی: نووسەری ئەم وتاره پێشتر وتارێکی دیکەشی نووسیوه کە هەر له مالپەڕی «بی. بی. سی فارسی»دا بڵاوکراوەتەوه. وتارەکه له ڕاستی‌دا لیستەیەکه له ناوی ۱۰۳ ئیعدامکراوی حیزبی تووده‌ی ئێران له هاوینی ساڵی ۱۳۶۷/ ۱۹۸۸دا.[1]

1.http://www. bbc. co. uk/persian/iran/2012/02/120222_l10_mesdaghi_toudeh_party_table. shtml

گیان‌بەخت‌کردووانی حیزبی دێموکرات لە بۆکان

ماڵپەڕی «شەهید»[1] ماڵپەڕێکە لە پەیوەندی شەهیدان‌دا؛ لە خوێندنەوەی‌دا دەردەکەوێ کە ماڵپەڕەکە بۆ ناساندنی شەهیدان و سەرلەپێناوانی ڕێکخراوەکانی حیزبی دێموکرات بەڕێوە دەچێ. ئەم ماڵپەڕە سەرچاوەیەکی باشە بۆ کاری توێژینەوە لە ڕووداوە سیاسی ـ نیزامییەکانی حیزب و بەگشتی ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە سەرەتای دامەزرانی حیزبەوە تا ئەمڕۆ و لە ڕاستی‌دا دریژەی کارێکە کە پێشتر نەمر کەریمی حیسامی بە دەرکردنی کتێبێک لەمەڕ شەهیدانی حیزب سەرەتای دامەزراندبوو. هەر بەو بۆنەیەشەوە، من عینوانی ئەم وتارەم بە ناتەواویی نووسی بۆ ئەوەی سەرم لە خوێنەر نەشێواندبێ. هەر چۆنێک بێ، لیستەکە شەهیدانی هەر دوو ڕێکخراوی حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران و حیزبی دێموکراتی کوردستانی گرتۆتە خۆ.

لیستەکە بەگوێرەی شار و ناوچە ڕێکخراوە، وەک کرماشان، ئیلام، سنە، هەوشار مەهاباد، ورمێ، ماکۆ و... لە باسی هەرکام لە شارەکانیش‌دا ناو و وێنەی ٣٠ کەس لە یەک لاپەڕەدا ڕاگەیەندراوە و کاتێ کە لەسەر ناوی کەسێک کلیک بکرێ، ئەم تایبەتمەندییانە سەبارەت بە شەهیدەکە دەردەکەون: ناو، خەڵکی کوێ بووە، لەکوێ لەدایکبووە، لەکوێ شەهید کراوە، ڕێکەوتی شەهید بوونی، چۆنییەتیی شەهید بوونی، گۆڕی لەکوێیە و سەر بەکام ڕێکخراوی حیزب بووە.

شەهیدەکان هەموو بە یەک شێوە سەیر کراون و یەک چەشنە زانیارییان لەسەر ڕاگەیەندراوە، واتە پلەوپایەی ڕێکخراوەیی تێدا نەگیراوەتە بەرچاو و بە شان و باڵی کەسێکدا زیاد لەویتر هەڵنەگوتراوە، ئەوە خۆی‌لەخۆی‌دا کارێکی گەلێک باشە لەبەرەوی هەموو ئەو کەسانە، لە هەر پلەوپایەیەکدا بووبێتن، بەنرختترین دیاری، واتە گیانی خۆیان پێشکەش بە باوەڕەکەیان کردووە و لەوەدا کەس لەویتر کەمتر

1. http://shehid. com/bokan. php

نییـه، بـەڵام لەبـەروەی هەندێـک لـەو ناوانە بە نەخۆشـی کۆچیدوایی‌یـان کردووە، واتە نە ئیعدام کراون و نە لە شـەڕدا شـەهید بوون، دەکرا لە کۆتایی ئەم زانیارییە گشـتییانەدا هەندێک زانیاری تایبەتمەند بۆ هەرکام لەو کەسـانە گردوکۆ بکرێ و لە سـەرچاوەکانی دیکە وەربگیرێ بۆ ئەوەی خوێنەرانی دواڕۆژ باشـتر ئەو کەسـانە بناسـن. ئـەم کارە، بـۆ نموونـە بۆ نەمـر ئیبراهیم جیهاندیـدە (فەقێ برایـم) کراوە و زۆریش لە شوێنی خۆی‌دایە.

شار و ناوچەی بۆکانیش لە لیستەکەدا شوێنی تایبەتی خۆی هەیە. لە ۵ لاپەڕەی تایبەت بە بۆکان‌دا ناو و وێنەی ۱۴۸ کەس ڕاگەیەندراوە کە جگە لە چەند کەسێکیان کـە بـە نەخۆشـی بەجێیان‌هێشـتووین، ئەوانـی تـر هەمـوو هـەر بەدەسـت ڕژیمـی پەهلـەوی و زۆربەیـان بەدەسـت کۆماری ئیسـلامی شـەهید بـوون، واتە یـا ئیعدام کراون یا لە شـەڕدا شـەهید بوون یا کەوتوونەتە بەر تۆپبارانی دەسـەڵاتی زاڵ یا لە هەموویان جێی‌داختر، لە شەڕی کۆمەڵە و حیزبدا کوژراون.

هـۆکاری شـەهیدبوونی هەندێـک کەسـیش وەک «ڕووداو» نووسـراوە کـە دەرناکەوێ چییە. گەلۆ ئەوە ڕووداوی تڕۆمبیل و شـتی هاوچەشـنە یا شـەهیدەکە یەک لەو ۷۰۰ پێشـمەرگە بێتاوانەی حیزبی دێموکرات و کۆمەڵەیە کە لە هەشـتا و نـەوەدەکان‌دا لە باشـووری کوردسـتان بەدەسـت جـاش و بەکرێگیراوانـی ئێران یا ڕاسـتەوخۆ بە دەسـت پاسـدار و بەسـیجیی دزەکردووی نێو کوردستان کوژران و حیزبە کوردییەکانی باشـووری کوردسـتان دیزە بە دەرخۆنەیان بە مەسەلەکە کرد. بەداخەوە من نەمتوانی قوربانییانی ئەم بابەتەی دوایی لەنێو لیسـتەکەدا بدۆزمەوە. هیوادارم ئەوە کەمتەرخەمی من بووبێ کە هەموو ناوەکانم یەک بە یەک نەپشکنیوە، دەنا ناتەواوییەکی بەرچاو دەبێ ئەگەر ئەم تاوانە گەورەیە و ئەم ڕاسـتییە زەقە لە خەڵک بشاردرێتەوە.

خەڵکینە! نزیک بە ۷۰۰ کەس لە ڕۆڵەکانی ئێوە، کە لە ڕیزی پێشمەرگەی حیزبە سیاسییەکانی ڕۆژهەڵاتی کوردستان‌دا بوون، لە باشووری کوردستان بەدەست پاسدار و بەسـیجیی مەلاکانـی ئێران یـا بەکرێگیراوی خۆجێیی ئەوان بێسەروشـوێن کراون.

تەنانەت هەندێکیان لەلایەن بەرپرسانی چەند حیزبی باشووری کوردستانەوە ڕادەستی ڕژیمی ئێران کراونەتەوە و لە ڕاستیدا پێیان فرۆشراون! ئەنجامی کارەکەش ئیعدامی ئەو هەژارانە بووە.

ئەوە ڕاستییەکی مێژوویی‌یە و دەبێ کۆمەڵانی خەڵک لێی ئاگادار بن. هیوادارم بەڕێوەبەرانی ماڵپەڕی شەهید کە زەحمەتێکی زۆریان بۆ ئامادەکردنی زانیاری لەسەر ئەم هەمووشەهیدە کێشاوە، ئەگەر تا ئێستا لەبەر هەندێک «مولاحەزە» ناوی ئەو شەهیدانەیان کە بەو شێوە ناجوانمێرانەیە شەهید کراون، نەخستبێتە توێی ماڵپەڕەکەیانەوە، ئێستا بیخەن؛ ئەگەریش ناوەکان ڕاگەیەندراون، ئەوا ئاماژەی ڕاستەوخۆ بەو ڕاستییە تاڵانە بکەن کە هەموومان پێیان دەزانین و ئەگەر نەیکەن، ئەوا پەردەپۆشی جینایەتەکانی سپای پاسداران و جاشی خۆجێیی‌یان کردووە، ئەوەش لە خەڵکانی خەباتکار ناوەشێتەوە.

هیوایە کارێکی هاوچەشن لەلایەن برادەرانی کۆمەڵە و حیزبە سیاسییەکانی دیکەی ڕۆژهەڵاتیشەوە بکرێ و ئەم بێدەنگییە سەرسامهێنە سەبارەت بە جینایەتێکی وا مەزن بشکێنن.

نامیلکەی گیان‌بەخت‌کردووانی کوردستان

نامیلکـەی شـەهیدانی کوردسـتان[1] نامیلکەیەکە، ڕێـزدار «ڕەحمان نەقشـی» ئامادەی کردووە و کۆمەڵێکە لە زانیاری سـەبارەت بە ژمارەیەکی زۆر لە شـەهیدانی حیزبی دێموکرات، کە لە سەرچاوە کوردییەکان (کتێب و ڕۆژنامە و گۆڤار) وەرگیراون.

بابەتـی سـەرەکیی کاری نووسـەر، ڕێبـەران و فەرماندەرانـی هێـز و جێگرانـی ئـەوان و بەرپرسـی کومیتەکانـی حیزبی دێموکراتە، کە بە شـێوەیەک لە شـێوەکان، بەگشـتی لـە شـەڕی ڕژیمـی پەهلـەوی و بەتایبـەت کۆمـاری ئیسـلامی‌دا شـەهید بـوون یـا ئیعدام و تیـرۆر کراون؛ واتە گەرچی نامیلکەکە تایبـەت بە ١٠ی خاکەلێوە بڵاوکراوەتەوە، بەڵام شـەهیدانی سـەرکردەی حیزب لە سـاڵانی پێشتر و دواتریشی گرتۆتەبەر.

هەندێک لەو کەسانەی وا لە نامیلکەکەدا ناویان هاتووە، کەسانێکن کە بە نەخۆشی یا لە دووڕەوڵاتی کۆچی‌دوایی‌یان کردووە و هێنانی ناوی ئەوان لە نامیلکەکەدا دەبێ تەنیا لە هەسـتی خۆشەویسـتیی نووسـەرەوە بەرانبەر بە ڕێبەرانی لەدەسـتچووی حیـزب سـەری هەڵدابێ دەنا لەگـەڵ عینوانی نامیلکەکەدا یـەک ناگرێتەوە کە بریتییە لە «لیسـتەی شـەهیدان...» نموونەی مەسـەلەکە، هێنانی ناوی ئەم نەمرانەیە لەوێدا: حاجی بابەشـێخی سـەیادەت (لـە مالّی خـۆی) و مامەقالەی دەبباغی (لـە لەندەن) و سەید سەلام عەزیزی (لە بەغدا)، بە مەرگی ئاسایی کۆچی‌دوایی‌یان کردووە و زۆر کەسی دیکەی لەم چەشنەش.

ئەوەی بۆ من سەرنجڕاکێش بێ دەسنیشان‌کرانی ڕۆژی ١٣٢٥/١٢/٢٥ (١٩٤٧/٣/١٤) وەک ڕۆژی لە سێدارەدرانی یازدە شەهیدەکەی شاری سەقزە. ئەو ڕێکەوتە هەندێک جێگەی مشـتومڕە و بەتەواوەتی ڕوون نییە، جا نازانم سـەرچاوەی زانیاریی کاک ڕەحمان لەو بارەیەوە چی بووە، گەرچی زۆریش وێدەچێ وابێ.

1. http://www. giareng. com/babet2012/3/pdf/10y_xakeliwe. pdf

کارێکی گەلێک باشی نووسەر هێنانی ناوی چوار ئەفسەرە شەهیدەکەی باشووری کوردستانە لە لیستەکەدا دیارە ئەو کەسانە لەلایەن حکوومەتی عێراقەوە و بە تاوانی ڕاپەڕین دژ بە حکوومەتی عێراق ئیعدام کران، بەڵام هەر چۆنێک بێ، ئەم ڕووداوە دوای خزمەت کردنیان بە کۆماری کوردستان ڕووی دا و کارێکی بەجێیە ناویان لە لیستەی شەهیدانی کۆمار هەڵنەبوێردرێ و یادیان ئاوێتەی بیرەوەریی کۆمار بکرێ. ڕێکەوتی ئیعدامی چوار ئەفسەرەکە ٢٩ی جۆزەردانی١٣٢۶ ڕاگەیەندراوە و بەرانبەرە زایینیەکەشی بە ١٩ی مارسی ١٩۴٧ نووسراوە لە کاتێکدا ئەو ٢٩ی جۆزەردانە دەکاتە ١٩ی مانگی ژوئەن، واتە ٣ مانگ دواتر. دەبێ هەڵەیەک لە ڕێکەوتەکە یا بەراوردکارییەکەیدا ڕووی دابێ.

بەڵام لە پەیوەندی بۆکانەوە:

نووسەر ناوی نەمر عەلیبەگی یەکشەوەی لەگەڵ ١١ شەهیدەکەی شاری سەقز خستووە و لیستەی ناوەکانی کردۆتە ١٢ گەرچی لە ڕوونکردنەوەدا گوتوویەتی عەلیبەگ «لە تەنیشت حەوزەگەورەی بۆکان» لە سێدارە دراوە. ڕۆژی ئیعدامی عەلیبەگیشی وەک ١٣٢۵/١١/٢۵ (١٩۴٧/٢/١۵) نووسیوە کە لەگەڵ نووسراوەی سەر کێلی شەهیددا، یەک دەگرێتەوە.

ژمارە ١٢ی لیستەی ناوبراو باسی نەمر ئەحمەدخانی فارووقی (سالار سەدر)ە کە دەنووسێ موعاوینی هێزی بۆکان و ناوچە [لە کۆماری کوردستانەوە] بووە و لەگەڵ ١٠ کەسەکەی تر لە ڕۆژی ٢۵ی ڕەشەمە (ئیسفەندی) ١٣٢۵ (١٩۴٧/٣/١۴) لە سەقز ئیعدام کراوە.

ئەوەش ناوی چەند کەس لە شەهیدانی دیکەی ناوچەی بۆکان لە نامیلکەکەدا:

شەهید سەرگورد کەریم عەلیار لە ١٠ی پووشپەڕی ساڵی ١٩٨۵ شەهید کراوە. سەروان عەبدوڵڵا ئەفشین فەرماندەی هێزی بەیان لە ١٣٨٠/٧/۴ لە نزیک گوندی شیناوێ لە شەڕ لەگەڵ ڕژیمی ئێراندا شەهید بووە.

لە لیستەکەدا ناوی شەهیدان «عوسمان دادخا» و «محەممەد زولفەقادری»ش هاتووە کە وێدەچێ خەڵکی ناوچەی بۆکان بن و من زولفەقادری بە زولفەقاری

دەزانم، بەڵام له بۆچوونەکەشم دڵنیا نیم.

سەبارەت به نەمر سەید سەلام عەزیزی نووسەراوە: له ساڵی ۱۹۶۶ له ئاوایی «دونگوز»ی بۆکان لەدایکبووە و له ۱۵ لەسەر ۱۶ی مانگی حەوتی ساڵی ۱۹۹۹ له بەغدا کۆچی‌دوایی کردووە. یادی هەموویان بەخێر بێ!

کتێبی ئەستێرە گەشەکانی ڕێی خەبات[1]

ئەوە کتێبێکی تازە چاپە و نوسخەیم لە ڕێگەی دۆستێکی خۆشەویستەوە دەست کەتووە کە لێرەدا سپاسی دەکەم.

ئەستێرە گەشەکانی ڕێی خەبات کتێبێکی ۴۲۶ لاپەڕەیە لە ژیاننامەی ۲۲۷ شەهیدی هەر دوو «حزبی دێموکراتی کوردستان» و «حزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران» لە ناوچەی بۆکان پێکهاتووە. بەگوێرەی نووسینی نووسەر لە سەرەتای کتێبەکەدا، ئەوە بەرگی دووهەمی کتێبەکەیە و پێشتر بەرگی یەکەمی سەبارەت بە ژیانی ۱۳۰ شەهید نووسراوە و لە ساڵی ۱۳۸۴/ ۲۰۰۵دا بڵاوکراتەوە (لاپەڕە ۵). نووسەر دەڵێ نەیتوانیوە ژیاننامەی ۱۰ کەسێکی دیکەش لە شەهیدانی حیزب لە بۆکان بنووسێ بەهۆی ئەو ڕاستییەوە کە «لە هێزەکانی دیکەدا [جگە لە هێزی بەیان] خزمەتیان کردووە.» (هەمان لاپەڕە).

بەگوێرەی ئەو ژمارە و ڕەقەمانەی سەرەوە، حکوومەتی نگریسی کۆماری ئیسلامی لە ماوەی دەسەڵاتداریییەتی خۆیدا ۳۶۷ لایەنگر و ئەندامانی حیزبی دێموکراتی شەهید کردوون کە تەنیا خەڵکی ناوچەی بۆکان بوون، ئیتر خەڵکی ئاسایی و ئەندام و لایەنگرانی ڕێکخراوە سیاسییەکانی دیکەی کورد هیچ. هەموو ئەم کارەساتەش لە ناوچەیەکی بچووکی وەک بۆکان لە ماوەی خەباتی چەکدارانەی حیزبی دێموکراتدا، کە وا هەیە بتوانین بڵێین لە نێوان ساڵانی ۱۳۵۷ تا ئەو دەمە بێ کە سەرکردایەتیی حیزب لە کۆیە نیشتەجێ بوو و بەپێی پەیمانێک کە یەک لە حیزبە سیاسییەکانی باشووری کوردستان لەگەڵ سپای پاسداران و ئیتلاعاتی ئێرانی بەست، ئیتر کاری چەکداریی ئەندام و لایەنگرانی حیزبی دێموکرات لە نێوخۆی ئێران وەستێندرا.

من لە خوێندنەوەی کتێبەکەدا بەداخەوە نەمتوانی سەرنج بدەمە ڕێکەوتی شەهید

---

۱. برایم چووکەڵی، «ئەستێرەگەشەکانی ڕێی خەبات (ژیاننامەی شەهیدان)»، بنکەی بڵاوکەرەوە (؟)، ۱۳۹۱/ ۲۰۱۲، ۴۲۶ لاپەڕە، کوردی.

بوونـی هەمـوو ئەو کەسـانە بۆ ئـەوەی بزانم گەلـۆ دوای مۆرکرانی ئـەم پەیمانەی یەک لە حیزبە سیاسـییەکانی باشـووری کوردستان، دیسـانەکە عەمەلیاتێک لەلایەن حیزبـەوە دژ بـە کۆمـاری ئیسـلامی کـراوە یان نـا، بەڵام لـە ڕێگـەی هەواڵەکانەوە دەزانم کاری وا ئەگەر کرابێ، دەگمەن بووە و حیسابی بۆ ناکرێ، بەڵام بەپێچەوانە، پاسـدار و بەسـیجی و جاشـی کۆماری ئیسـلامی لە هەموو ئەو ماوەیەدا بەشـوێن خەباتکارانـی حیزبـەوە بوون و لە باشـووری کوردسـتان، ژمارەیەکـی زۆریانی لە ماڵـی خۆیـان یـا لە هاتوچـۆ و تەنانەت لە سـتادیۆمی فوتباڵ کاتی یـاری کردنیش شەهید کردوون. بەمە دەڵێن پەیمانی ئیسلامی!

دیارە ئەگەر ئەوەی لە کتێبەکەدا گوتراوە بارودۆخی حیزبێک بووبێ لە ناوچەیەکی بچووکـی وەک بـۆکان، ئیـدی لەژێـر سـێبەری قورسـی حکوومەتـی جینایەتـکاری کۆماری ئیسـلامیدا چی بەسـەر هەموو ئەو کوردسـتانە هاتووە و چەندەها هەزار کەس بە بۆمباردمان و ئیعدام و شەڕی ڕاستەوخۆ و کەمین نانەوە و جاش ناردنە سـەر، گیانیـان بەختکـردووە، وا هەیـە هەرگیز بەڕوونی نەزانـدرێ، بەڵام ژمارەی دەبێ بگاتە سـەدهەزار و زیاتریش. ئەوە ئەنفالێکی بێدەنگ و هەڵەبجەیەکی شـاراوە نەبێ هیچی تر نییە!

کتێبەکـە، کاک برایـم چووکەڵـی نووسـیویەتی کـە خـۆی پێشـمەرگەی حیزبـی دێموکراتی کوردسـتانە و ژیاننامەی شـەهیدەکانیش هەر ئەو پێکیهێناون، مامۆسـتا مەلا عەبدوڵڵا حەسـەنزادەش سەرەتای بۆ کتێبەکە نووسیوە. بەگوێرەی سەرەتای مامۆستا، نووسەر، «پێشمەرگەیەکی لەمێژینەیە و زۆر بیرەوەریی بەنرخی لە ژیان و خەباتـی شـەهیدەکان لـە ناوچەی خـۆی، واتە بۆکان هەیە، لەگـەڵ هێندێکیان منداڵی گەڕەک بووە، هاوپۆل و هاوقوتابخانەی بەشێکیان بووە، بۆ زۆرێکیان هاودەورە و هاوسـەنگەر و هـاوڕێ و هاوڕاز و تەنانەت بـۆ هێندێکیان هەمووی ئەوانەش بووە. کەم نین ئەو شەهیدانەی لە پەنای خۆی شەهید بوون یان لە ڕێی نەخۆشخانە و لە باوەشی خۆیدا گیانیان سپاردووە» (ل ٨).

کتێبەکە بە ژیاننامەی شەهیدان سەید سەلامی عەزیزی ئەندامی دەفتەری سیاسی

حیـزب (ل ۱۱ تا ۱۳) و سـەرگورد کەریم عەلیـار ئەندامی کومیتەی ناوەندیی حیزب (ل ۱۵ تـا ۱۷) دەسـت پێـدەکا، ئینجـا دەگاتـە پێشـمەرگەی ئاسـایی کـە بەگوێـرەی پیتـی ئەلف‌وبێـی ناوی یەکەمی شـەهیدەکان، بە خوێنەریان دەناسـێنێ. بە شـێوەی مامناوەنجی، نووسەر باسی هەر شەهیدی لە لاپەڕە و نیوێکدا کردووە و وێنەیەکی زۆربەی زۆریانی داناوە. ئینجا لە کۆتایی کتێبەکەدا کۆمەڵەی وێنەی هەموویانی وەک ئاڵبۆمێک لە ۷ لاپەڕەدا چاپ کردووە و پێرستێکی لە ناوی شەهیدەکان پێکهێناوە.

وردبوونەوەیەکـی کـەم لـە ژیاننامەی شـەهیدەکانی بۆکانی حیزب ئەم ڕاسـتییە دەردەخا کە زۆربەی هەرە زۆریان خەڵکی گوندەکانی دەوروبەری شار بوون و هەر هەموویان لە یەک دیاردەدا هاوبەش بوون: هەژاری! لە لاپەڕە ۱۸ی کتێبەکە بە دواوە (دوای دوو شـەهیدی ناوبراوی سـەرەوە) بۆ هەرکام لە شەهیدەکان ئەم عیبارەتانە نووسـراون: «لـە بنەماڵەیەکی دەسـکورت و نـەدار»، «لـە بنەماڵەیەکی دەسـکورت»، «لە بنەماڵەیەکی بەتەواوی مانا هەژاری کوردەواری»، «لە بنەماڵەیەکی زەحمەتکێش»، «لە بنەمالەیەکی فەقیر»، «لەوپەڕی بێبەشی و دەسکورت»، «لە هەژارترین بنەماڵەی ئاوایی»، «لە بنەماڵەیەکی وەرزێر»، «بنەماڵەیەکی دەسکورت» و... (ل ۱۸ تا ۳۲).

ئەم ڕەوتە، کەمووزۆر بە هەمان شێوە تا دوایین لاپەڕەی کتێبەکە درێژە دەکێشێ و خوێنەر تێدەگا کە پێگەی چینایەتیی پێشـمەرگەی کورد بەگشـتی، چینی خوارەوەی کۆمەڵگایە و ئەندامانی ئەم چینە چەوساوەیەن کە بێعەدالەتیی چینایەتی ڕێخۆشکەر و ئامادەسـازیانە بـۆ خەبـات دژ بە سیسـتەم و حکوومەتی چەوسـێنەر، حکوومەتێک کـە بەنـاوی ئەڵـڵا نوێنەرایەتیی چەوسـێنەران و زاڵمـان و زۆرداران دەکا. هەر ئەم هەسـتە و ئەم بیرەش دەیانباتە سـەنگەری خەباتی نیشـتمانی و نەتەوەییەوە و لە ڕاستیدا هەر دوو ئەرکی نەتەوایەتی و چینایەتی پێکەوە بەڕێوە دەبەن.

نووسـەر سـەرکەتووانە نـاو و تایبەتمەندیـی بنەماڵەیی، ڕێکەوتـی لەدایکبوون، ڕادەی خوێندەواری، ڕێکەوت و چۆنییەتی و تەنانەت هۆکاری چوونە نێو ڕیزەکانی پێشمەرگەی حیزب و ڕادەی بەجەرگی و ئازایەتی، ناوی ئەو شەڕانەی کە شەهیدان بەشداریان تێدا کردووە و دواییـن شـەڕ و پێکدادانێک کە تێیدا شەهید بوون، شوێنی

شـەڕەکە و نـاوی هاوڕێیانیان لەو دواییـن شـەڕەدا ڕووبەڕووکردۆتەوە و بە خوێنەری ناساندووە.

قەڵەمی نووسەر ڕەوان و شیرین و پڕ لە ڕێز و خۆشەویستی بۆ شەهیدەکان و هاوسەنگەرەکانی خۆیەتی و لە ڕاستیدا کتێبەکە، فەرهەنگێکی زانیارییە لەسەر ئەم بابەتە تایبەتە، واتە شەڕی پێشمەرگەی کورد لەگەڵ کۆماری ئیسلامی.

نووسـەر هەندێک ناوچەی دەوروبەری بۆکانی بە ناوێک ناسـاندوون کە بۆ من تـازە دەنوێنـن، وەک «ناوچـەی ئەحمـەدی کـۆر»، «ناوچەی فەرهادتـاش»، «ناوچەی پیرمحەممەد»، «ناوچەی ئاڵەشین» و... وێدەچێ ئەم ناوانە لەلایەن پێشمەرگەی حیزب یان هەر نووسـەری کتێبەکەوە لەسـەر شـوێنەکان دانرابێتن کە زۆریش بەڕێوجێ دەنوێنن. من بەتایبەت پێم خۆش بوو چاوم بەناوی «گوندی قالوێ موعینی» کەوت. لە ناوچەی گەورکایەتی نێوان بۆکان و سـەقز و سەردەشـت و مەهاباد سـێ گوند بەنـاوی «قالـوێ»وە هـەن کـە ئەوەنـدەی مـن بزانم بەو شـێوەیە دەناسـرێن: قالوێ زەندان، قالوێ شـێخان و قالوێ ڕەسـووڵئاغا، بەڵام دیارە بۆ یادکردنەوەی شەهید بوونـی کاک عەبدوڵـڵای موعینی لە قالوێ لە سـاڵی ۱۳۴۸دا ئـەم ناوەیان لە یەک لە قالوێـکان نـاوە[1] و هەر چۆنێک بێ، بەڵای منەوە گەلێک پڕ بەپێسـت دەنوێنێ. ئەگەر کـورد سـەروەری و دەسـەڵاتی وڵاتی خـۆی هەبێ، ئـەم کارە بەڕێوجێیانەش کەم نابن.

خوێنەر بە خوێندنەوەی کتێبەکە هەست دەکا نووسەر بەشێکی جیانەکراوە بووە لەو شەڕ و ئازایەتی و خەبات و پێشمەرگایەتییەی وا شەهیدەکان کردوویانە و هەر بۆیەش لە ڕاگەیاندنی هەواڵەکاندا گەلێک سـەرکەوتووە. بەهیوای ئەوەی نووسـەر، هەروەها نووسـەرانی دیکەی نێو حیزبە کوردییەکان کارێکی هاوچەشـن بۆ هەموو ناوچەکانـی ڕۆژهەڵاتـی کوردسـتان بەڕێوەبـەرن بۆ ئـەوەی لەلایەکـەوە یادی ئەو خزمەتـکارە دڵسـۆزانەی نیشـتمانی کورد زینـدوو ڕابگیرێ و لەلایەکی دیکەشـەوە

۱. نەمزانی کامە قالوێیە؟ یەکدوو سـەرچاوەش گەڕام بۆ ئەوەی بزانم شـەهید عەبدوڵڵای موعینی لە کامیەک لەو قالوێیانە شەهید بووە، بەڵام بۆم ساغ نەبۆوە.

وەک بەڵگە بۆ جینایاتی ڕژیمی کۆماری ئیسلامی لە کۆڕ و کۆمەڵە جیهانییەکان‌دا کەڵکیان لێوەربگیرێ. سەد بریا ئەم چەشنە کتێبە بەڵگەنامەییانە لە قۆناغێک‌دا وەربگەڕێنرایەنە سەر یەک‌دوو زمانی نێونەتەوەیی وەک ئینگلیزی و فەرەنسی بۆ ئەوەی لە دواڕۆژدا بدرێنە ڕێکخراوە نێونەتەوەییەکانیش.[۱]

۱. قالوێکان لە ناوچەی گەورکایەتیی مەهاباد، کەوتوونە هەل و هەڵکەوتێکی سێگۆشە و وەکوو سێکۆچکەیەک خۆ دەنوێنن و بریتین لە: قالوێ زەندان (قالوێ بایزاغای)؛ قالوێ باسەودەلان (قالوێ ڕەسواغای) و قالوێ شێخان (قالوێ عەولاغای). وەکوو دیارە بەپێی ملکایەتیی ئاغاکانیان ناوی دووهەمیان بەسەردا بڕاوە.
کاک عەبدوللای موعینی و مینەشەم لە داوێنی شاخی «هێلوێ» و لە «دۆڵی میرەبەگ» و لە موچەی «ئەحمەدی کەوازەرد» شەهید بوون. ئەم موچە و مەزرایە ملکی قالوێ زەندانە و هەر بەو بۆنەیەوە لە ئەدەبیاتی سیاسی‌دا قالوێ زەندان بە «قالوێ موعینی»ش ناودێر کراوە.

ئەفسەرانی کورد و هەڵوێستیان له جەنگەی هێرشی هەمەلایەنە[ی ساڵی ۱۳۵۸]ی حکوومەتی ئێران بۆ سەر خەڵکی کوردستان

من لە جەنگەی خوێندنەوەی کتێبی بیرەوەریی ئەفسەران و کاربەدەستانی سەردەمی پەهلەوی‌دا بووم کە وتارێکی ڕێزدار سدیق بابایيم لە ماڵپەڕی «هەڵوێست»دا خوێندەوە.[1] کاک سدیق کارێکی گەلێک بەڕێزوجێی کردووە کە ناو و یادی ئەفسەرانی شەهید و سەرفرازی گەلەکەمانی زیندوو ڕاگرتووە و ژیاننامەی بۆ پێکهێناون. ئەو شەهیدانە و بنەماڵەکانیان شایانی ڕێزلێگرتنی زۆرن، ئەوان دەیانتوانی ڕێبازی خەباتی نەتەوایەتی نەگرنەبەر، وەک زۆرێکی تر، سووک و سانا خەیانەت بە گەلەکەیان بکەن و ڕێز و قەدر و پووڵ و پارەی دوژمنی کورد و تەمەنی درێژتریشیان هەبێ، بەڵام ژیانی هەڵوێرانەیان هەڵبژارد و چینەیان لە سەرانگوێلکی قەلی ڕووڕەش نەکرد. ڕێز و خۆشەویستیی ڕۆڵەکانی گەل بۆ یادی پیرۆزیان بێ!

خوێندنەوەی ئەم بیرەوەرییانە لە تەنیشت بیرەوەریی مرۆڤکوژان و قەسابانی سەردەمی پەهلەوییەکان کاتێ تەکمیل دەبێ کە بیرەوەریی مەلا و پاسدارە شەلاتەکانی ڕژیمی خومەینی وەک خەڵخاڵی و حوسێن بروجێردیشیان لەگەڵ بێ. با ئەوانیش باس لە «شاکارەکان»ی خۆیان بکەن و سەربوردەی مرۆڤکوژیی خۆیان لە کوردستان بگێڕنەوە و کۆمەڵانی گەل ئەو جینایەتانەی ئەوان لەگەڵ خزمەت و لەخۆبوردوویی ڕۆڵە شەهیدەکانی خۆیان بەراورد بکەن و بزانن ئێمە لەکوێین و داگیرکەرانی خاکمان لەکوێی ئەم جیهانە دوور لە عەدالەتە وەستاون.

لە خوێندنەوەی ژیاننامەی شەهیدەکان‌دا خوێنەر دەگاتە چەند ئاکامێکی سەرنجڕاکێش:

زۆرێک لە ئەفسەر و دەرەجەدار و سەربازانی کوردی نێو سپای ئێران، هەر ئەوەندەی سپایەکی نەتەوەیی پێکهاتووە، دەستیان لە خزمەتکردنی حکوومەتی

1.http://www. helwist. com/Nuseran/Babay%20. S/2013/6%20%205%20%20Efseran%20Kurd. pdf

ناوەندی شۆردۆتەوە و چوونەتە ڕیزی شۆڕشەوە. ئەم دیاردەیە پێشتر لە شۆڕشی ئەیلوولی باشووری کوردستانیشدا بینیمان و ئێستا لە کوردستانی سووریاش بەچاو دەیبینین.

پێگەی چینایەتی و کۆمەڵایەتیی ئەو ئەفسەرە شەهیدانە هەمەچەشنەیە. لە ڕەعیەتەوە تا ئاغا و لە کاسبکاری وردەوە تا تاجر و دەوڵەمەندی شارە کوردنشینەکان. ئەوەش پیشاندەری ڕاستییەکی گرنگی سیاسییە: بزاڤی ڕزگاریخوازیی گەلی کورد بزاڤێکی نەتەوەیی و سەرانسەرییە، واتە هەموو چین و توێژەکانی گەلی گرتۆتەبەر؛ تەنانەت هەندێک لەو ئەفسەر و دەرەجەدارانەش کە کورد نەبوون، بەڵام لە پەیوەندیی کوردانداا بوون و بە ڕادەی مەزڵوومییەتی گەلی کورد و حەقانییەتی داواکارییەکانیان زانیبوو، چوونە ڕیزی شۆڕشەوە.

وتارەکە سەرەتایەکی باشە بۆ نووسینی کتێبی ژیاننامەی ئەو شەهیدانە و کەسانێکی دیکەی کە وا هەیە کاک سدیق لە کاتی نووسینەکەیدا بە هەواڵیانی نەزانیبێ. هیوادارم نووسەر درێژە بەو کارە گرنگە بدا و زانیارییەکانی سەبارەت بە هەرکام لەو شەهیدە پیرۆزانەمان زیاتر بکا بە شێوەیەک کە لە دواڕۆژدا کتێبێکی پڕلاپەڕەی لێ بەرهەم بێ و زیاتر شیاوی خزمەت و لەخۆبوردوویی ئەم خۆشەویستانەی گەلەکەمان بێ، هەروەها وەک بەشێک لە مێژووی سیاسیی گەلی کورد لە دواڕۆژدا کەڵکی لێکۆڵینەوەی لێوەربگیرێ.

شەهیدانی ڕێکخراوی فیدائییانی خەڵق (پاشان ئەکسەرییەت) لە بۆکان

لە ماوەی ساڵانی ڕەشی دەسەڵاتی کۆماری ئیسلامی لە ئێران‌دا، کوردستان و بەگشتی گەلی کورد زیاترین زیانی گیانی و ماڵیی لێکەوت و ناوچەکە لە باری ئابووریيەوە تووشی نشوستی و دواکەوتنێک هات کە بەو زووانە قەرەبوو ناکرێتەوە.

سیاسەتی ناپیرۆزی مەلاکان ئەوەندەی حیزبە سیاسییە کوردییەکانی گرتەوە چەند قاتی ئەوەش ئاوقای خەڵکی ئاسایی بوویەوە. شەڕ و بۆمباردمان و تیرۆر و ئیعدام و زیندان و شاربەدەری و ماڵوێرانی و ئاوارەیی، تاقە مانگێک دوای دەسەڵاتسەندنی مەلاکان لە سنەوە دەستی پێکرد و وردەوردە هەموو شار و گوندەکانی کوردستانی تەنییەوە. لە پاوە و مەریوان و کامیاران و سنە و بانە و سەقزەوە تا بۆکان و گوندی قەرەگۆل و کەلبەڕەزاخان و سەوزی و سەرچناری سەر چۆمی‌مەجیدخان، ئینجا مەهاباد و سەردەشت و خانێ و نەغەدە و قارنێ و قەڵاتان و لەوێوە تا ورمێ و سەڵماس و خۆی و ماکۆی نێو عەشیرەتی جەلالی، کە شەهیدێکی وەک شیرین عەلەمهوولی و چەندەها بێتاوانی دیکەی لێکەوتەوە. شاری سنە ۲۴ ڕۆژ بۆمباردمان کرا، تەنیا لە گوندی «نیەر»ی سنە ۵۷ کەس بوونەتە قوربانیی سیاسەتی چەپەڵی ڕژیم و بە شەوێک ۵۹ شەنگەلاوی بێتاوانی مەهابادی بێسەروشوێن کران.

حیزبە سیاسییە کوردییەکان هەرکام لیستەیەکی دووردرێژیان لە ناوی شەهیدانی خۆیان بە دەست کۆماری ئیسلامییەوە پێکهێناوە و تەنانەت ئەو لیستەیە بۆ حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بۆتە کتێبێکی پڕلاپەڕە، بەڵام جگە لە دوو حیزبی سەرەکیی دێموکرات و کۆمەڵە، ڕێکخراوی فیدائییانی خەڵقیش لە سەرەتای شۆڕشەوە تا هاوینی ۱۳۵۹ و سەرەتای وەرچەرخانی سیاسەتەکەی، هاوهەنگاو و هاوخەباتی گەلی کورد بوو و لە هەر دوو بواری سیاسی و سپایی‌دا خەباتێکی بەرفراوانی کرد، لەپێناو ئەم خەباتەش‌دا گەلێک شەهیدی پێشکەش بە گەلی کورد کرد.

پێگەی فیدائییانی خەڵق لە سەرەتای ساڵی ۱۳۵۸ی هەتاوی (۱۹۷۹ی زایینی) لە بۆکان کرایەوە. چەند هەفتە پێشتر «ستادی فیدائییانی خەڵق» لە مەهاباد کرابۆوە. لە سنە، شەهید بێهرووز سولەیمانی کادری ڕێکخراوەکە، کە تازە لە زیندان هاتبووە دەرێ «دەفتەر»ی سازمانی فیدائییانی بەڕێوە دەبرد، بەڵام لە ناوچەی موکریان کەسێکی خۆجێیی ئەوتۆ نەبوو کە لە کۆنەوە لەگەڵیان بووبێ و لە سەردەمی کورتماوەی ئازادیی نێوان ڕووخانی ڕژیمی شا و خۆ قایم کردنی مەلاکانەدا کاری ڕێکخراوەیی ناوچەکە بەدەستەوە بگرێ، دیارە شەهید مینەی شێرخانی و چەند کەسی دیکەی وەک ئەو هەبوون کە پێش داندرانی «دەفتەر»ەکانی فیدائییان لە کوردستان پەیوەندییان لەگەڵیاندا هەبوو، بەڵام بەشێک لە کاری بەڕێوەبردنی دەفتەرەکان لە موکریان، لە ئەستۆی هاوڕێیانی ئازەربایجانی بوو، گەرچی تاکوتەرایەک بەرپرسی فارسیش لە ناوچەکە هەبوون. ئەوان زیاتر لە مەهاباد و بۆکان بوون.

هۆکاری بەرپرس بوونی هاوڕێیانی ئازەربایجانی، جگە لە نزیکیی مەودای موکریان و ئازەربایجان دوو شتی دیکەش بوو: یەکەم، لقی ئازەربایجان و بەگشتی ئەندامان و کادرانی ئازەربایجانی لە ڕێکخراوی «چریکەهای فدائی خلق» و پاشان «فدائیان خلق»دا، خاوەنی جێگەوپێگەی سەرەکی بوون و بەشێکی زۆر لە هەڵسووڕاوانی ڕێکخراوەکە لە ئێراندا هەر لە ڕۆژی یەکەمی دامەزرانییەوە ئازەربایجانی بوون. دووهەم، هەندێک خوێندەوار و ڕووناکبیری ناوچەی موکریان لە شارەکانی ئازەربایجان دەیانخوێند یا کاریان دەکرد و ئەوەش ببووە هۆی بەستنی پەیوەندی لەگەڵ ڕێکخراوەکە.

ئەو دەم، واتە لە سەرەتای شۆڕشی ساڵی ۱۳۵۷دا، کاتێ کە هێشتا پێگەی فیدائییان لە بۆکان نەکرابۆوە، ڕێکخراوی فیدائییان لە دانیشگای تەورێز زنجیرەیەک کۆبوونەوە و سیمیناری بەناوی «هفتە همبستگی با خلق کرد» بەڕێوەبرد. ئەو دەم من لە تەورێز لە «شرکت انبارهای عمومی ایران» کارم دەکرد و لە ڕێگەی هاوڕێیەکەوە هەواڵی بەڕێوەچوونی ئەو کۆبوونەوانەم پێگەیشت و هاوکاریم

کردن، چوومه تاران و کاک جەلیلی گادانیم بانگهێشتن کرد بێ لەوێ وتار بدا، مەلا غەفووری دەببا‌غی له مەهابادەوه هات و شێعری خوێندەوه، خۆشم له دەسپێکی سیمینارەکەدا وتارێکم لەژێر ناوی «هفته همبستگی با خلق کرد چرا؟» پێشکەش کرد.

لەو سەردەمەدا من هێشتا پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆم لەگەڵ ڕێکخراوەکە نەبەستبوو، بەڵام دەستەیەکی ٢٠ ـ ٣٠ کەسی لە لاوان و ڕووناکبیرانی بۆکانی لایەنگری فیدائییان، کە هاتبوون بەشداریی کۆبوونەوەکە بکەن، لە نێوەڕاستی بەرنامەکان‌دا، واتە ڕاست لە ڕۆژی ٢٢ی بەهمەنی ١٣٥٧ گەیشتنە تەوریز و هەمان ڕۆژ لە تاران شۆڕش سەرکەوت و پادگانەکان کەوتنە دەست خەڵک، ئەوان هەموو لە ماڵەکەی من بوون کە تەلەفیزیۆن سەرکەوتنی شۆڕش و ڕووخانی ڕژیمی شای ڕاگەیاند، ئیتر نەک هەر میوانداریی من، بەڵکوو کۆبوونەوەکەی فیدائییانیش لە زانستگە تێکچوو و میوانە بۆکانییەکانیش بەپەلە گەڕانەوە بۆکان. تا ئەو ڕۆژە جگە لە سنە لە هیچ شارێکی کوردستان لقی ڕێکخراوی فیدائییان نەکرابۆوە.

هەر چۆنێک بێ، لە ماوەی دوو مانگ دوای سەرکەوتنی شۆڕش‌دا، لە مەهاباد و بۆکان و سەقز و سەردەشت و بانە و نەغەدە و شنۆ لقی ڕێکخراوەکە کرایەوە و ژمارەیەکی بەرچاو لە خوێندکار و مامۆستا و ڕووناکبیرانی ناوچەکە و بەشێکیش کرێکاری شار و وەرزێر و ڕەشایی گوندەکان لە دەوری کۆبوونەوە و هەڵسووڕان دەستی پێکرد.

بەداخەوە هەر لەو ماوە کورتە و لە سەروحەدی کرانەوەی دەفتەری سازمان لە بۆکان‌دا، شەڕی یەکەمی شاری سنە سەری هەڵدا و تووی ناکۆکیی نێوان کورد و ڕژیمی تازەی کۆماری ئیسلامی چەکەرەی کرد، کە درەنگتر شەڕی پاوە و شەڕی دووهەمی سنەی لێکەوتەوە و وردەوردە پاشماوەی شار و ناوچەکانی کوردستانیشی گرتەوە؛ واتە یەکەم هەنگاوەکانی هەڵسووڕانی سیاسیی فیدائییان لە کوردستان، لە فەزایەکی پڕ شەڕ و کێشە و هەرا و دژایەتیی خەڵک و ڕژیمی تازەدامەزراوی ئێران‌دا هەڵهێندرایەوە و نە ئەندام و کادری لە شارەکانی تردەوە هاتوو و نە لایەنگرانی خۆجێیی، دەرەتانی بەخۆداهاتن و پێوەندیی سیاسیی لەگەڵ

کۆمەڵانی خەڵک و ڕاگەیشتن بە بارودۆخی سیاسی و کۆمەڵایەتیی کوردستان و ناسینی حیزب و ڕێکخراوە سیاسییەکان و کەسایەتییە کۆمەڵایەتییەکانی ناوچەیان بۆ نەڕەخسا. هەموو شت بە چەک و گوللە و شەڕ و پێکدادان دەستی پێکرد و وەک دەزانین هەر بەو دیاردانەش دریژەی کێشا، دۆخێکی نائاسایی کە شوێنی تەواوی لەسەر هەموو هەڵسووڕانێکی دواڕۆژی ڕێکخراوەکە لە کوردستان دانا؛ بەکورتی، کاری چەکداری وەک دووانەیەک لەگەڵ کرانەوەی دەفتەرەکانی ڕێکخراوی فیدائییان لە کوردستان، لەدایکبوو و تا دواییین ڕۆژەکانی بوونی دەفتەر و ستادی سازمان لە کوردستان لەگەڵیدا ژیا و بەجێینەهێشت.

هۆکاری زۆر ئاشکرای ئەم هەڵوێستەش یەکەم، ڕۆحی شەڕەنگێزانەی سیستەمی تازەدامەزراوی ئێران و بەتایبەت خومەینی؛ دووهەم، بارودۆخی کوردستان دوای گیرانی پادگانی مەهاباد و هەوڵی کۆمەڵە بۆ دەست بەسەرداگرتنی پادگانی سنە و سەرهەڵدانی شەڕی نۆ ڕۆژەی سنە بوو، کە درەنگتر بەهۆی جینایەتەکانی خەڵخاڵی و زنجیرەی ئیعدامەکانەوە دەرفەتی ئاشتی و پێکەوەژیانی نێوان گەلی کورد و مەلایانی تاران و قومی بەتەواوەتی تێدا برد؛ سێهەمیش چەکخۆشەویستیی ئەندامان و بەڕێوەبەرانی ڕێکخراوەکە بوو. لە هەموو ماوەی سالانی ۱۳۵۰ ـ ۱۳۵۷ و چەند مانگێک پێش کرانەوەی بنکەکانی کوردستان، ڕێبازی چریکی و چەکداری سەرەکیترین کار و هەڵسووڕانی چریکەکان بوو و لە ئەنجامیدا ژمارەیەک لە کاربەدەستانی ڕژیمی شا بەدەست ئەوان کوژرابوون و خۆشیان شەهید و زیندانییەکی گەلێک زۆریان لەو پێناوەدا دابوو. لایەنگرانی ڕێکخراوەکە لە کوردستانیش بە شێوەیەکی سروشتی لەو ڕۆژانەدا بەرەو ئەم هەڵوێستە و ئەو سیاسەتە کشابوون. تووی ئەو بیروبۆچوونە لەسەر زەمینەی کۆمەڵایەتیی ناوچەکە، واتە چەکخۆشەویستیی مێژوویی کورد، باشتری چەکەرە کرد و سەری هەڵدا، ئیتر دۆم بێ و کڵاش بۆخۆی بکا! کورد بێ و بچێتە نێو ڕێکخراوەیەکی چەکداریی چریکییەوە کە تا ئەو دەم ناو و ئیعتیباریکی زۆری لەنێو کۆمەڵانی خەڵکدا هەبوو!

لەژێر کارتێکەریی گۆڕانکارییە سیاسییەکانی ئێران و هەروەها نزیکبوونەوەی بەشێک لە ئەندامانی دەفتەری سیاسیی ڕێکخراوەکە لە حیزبی تووەدەی ئێران، لە مەودای ساڵانی ۱۳۵۸- ۱۳۶۰دا چەند «ئینشیعاب» لەنێو ڕێکخراوەکەدا ڕووی دا و لە ئەنجامدا، نەک هەر ناوی ڕێکخراوەکە، بەڵکوو هەڵوێست و سیاسەتەکانیشی گۆڕانی زۆریان بەسەردا هات. ئەو لقەی وا منی لەگەڵ کەوتبووم «ڕێکخراوی فیدائییانی خەڵق - ئەکسەرییەت» بوو و ئەم یادداشتانەش لە ڕاستیدا یادی شەهیدانی ڕێکخراوەکەیە لە بۆکان، گەرچی وا هەیە بیرەوەرییەکانم تەواو نەبن و سەردەمی پێش و دوای هەرکام لەو دووفاقە بوونانەم کەمتاکورتێک لێ تێکەڵاو بووبێ. ئەگەر ناوەکان یا مێژووی ڕووداوەکانیش دەقاودەق لەگەڵ ڕاستەقینەی سیاسی و ڕێکخراوەیی ئەو دەمدا یەک نەگرنەوە بە قەسد و نییەتێک نییە و تەنیا ناشارەزایی و ناتەواویی بیرەوەرییەکانمە.

**

لەو شەڕانەی وا دوای شۆڕشی ۱۳۵۷ و کرانەوەی دەفتەرەکانی سازمان لە سنە و سەقز و دەرەنگتر لە مەهاباد و بەگشتی کوردستاندا ڕوویان دا، ئەندامان و لایەنگران و چەکدارانی فیدایی شانبەشانی پێشمەرگەی دێموکرات و کۆمەڵە لە شار و گوند لەگەڵ پاسداری شەڕخوازی مەلاکان جەنگین و دوای گیرانەوەی شارەکان لەلایەن ئەرتەش و پاسدارانەوە، ئاوای دیوی باشووری کوردستان بوون و لە هەر دوو لا، خوێنیان ڕژایە سەر خاکی کوردستان. تا وەرچەرخانەکەی ساڵی ۱۳۵۹ کە لە ئەنجامیدا هەموو بنکە و «دەفتەر»ەکانی فیدائییان لە شارەکانی کوردستان کۆکرانەوە و دواییین دەفتەریش کە دەفتەری بۆکان بوو و تا ماوەیەک بە کراوەیی مابۆوە، دوای دووجار خۆپیشاندانی خەڵک دژ بە سیاسەتە نوێیەکەی، بەیەکجاری پێچرایەوە.

دوای داخرانی دەفتەری بۆکان، مالّی ئێمە، لە ڕاستیدا مالّی دایکم، بۆ ماوەی چەند مانگ بوو بە شوێنی حاوانەوەی ئەندامانی غەیرە بۆکانی و بەڕێوەچوونی

کارەکان و تەنانەت کۆنفرانسی سێ ڕۆژەی ناوچەیی فیدائییان لە کوردستان لە پاییزی ۱۳۵۹دا لە ژێرخانی ماڵی ئێمە بەڕێوەبرا. لە ئەنجامی ئەو کۆنفرانسەدا بڕیاری وەستاندنی یەکجاریی کاری چەکدارانە دژ بە ڕژیمی ئێران، کۆکردنەوەی چەک و شاردنەوەیان دەرچوو و سێ کەس بە نوێنەرایەتیی ڕێکخراوەکە نێردرانە شاری سەقز کە ئەو دەم کەوتبووە دەست پاسدارەکانی خومەینی، بۆ ئەوەی سیاسەتی وەستانی کاری چەکدارانەی ڕێکخراوەکە بە سپای پاسداران ڕابگەیەنن. ئەوە دواین بزمار بوو کە لە تابووتی خەباتی چەکدارانەی فیدائییانی ئەکسەرییەت لە کوردستان درا و بە شۆێنیدا ئیتر مانەوەمان لە کوردستان کارێکی نەگونجاو بوو و زۆربەی زۆری ئێمە پەڕیوەی شارەکانی ئێران، بەتایبەت تاران بووین و ئەوانەش وا لە ناوچەکەدا مانەوە، کەوتنە بەر ڕق و بوغز و هێرشی ئەندامانی ڕێکخراوە سیاسییەکانی دیکەی ناوچە و خەڵکیش کە لەژێر هێرش و پەلاماری ڕۆژانەی پاسدار و بەسیجیی کۆماری ئیسلامیدا بوون، ئەم سیاسەتە نوێیەیان بۆ هەزم نەدەکرا و دژمان دەوەستان.

من هەر لێرەدا ڕاستییەک بۆ مێژوو دەدرکێنم: هیچکام لە ئەندامان و بەڕێوەبەران و کاربەدەستانی خۆجێیی کورد، لە وەرچەرخان و ڕەچاوکرانی ئەم سیاسەتەدا دەستیان نەبوو و تا ئەمڕۆش هەموویان پەسندی سیاسەتەکەیان نەکردووە. لە بیرمە کاتێ کە ڕۆژنامەی «کار»ی ئەکسەرییەت بە تیتری گەورە ئەو سیاسەتە نوێیەی ڕاگەیاند، نەمر بێهرووزی سولەیمانی لە بۆکان بوو و دەینەڕاند و دەیگوت وا پێشمەرگەکانمان لەژێر بۆمباردمانی پاسداردا لە سنە دەکووژرێن، من چۆن بچمەوە و پێیان بڵێم ئەم ڕژیمە «ئینقلابی»یە؟ بێهرووز تاقەکەس نەبوو و زۆرێک لە ئەندامان و لایەنگرانی فیدائییان لە کوردستان وەک ئەویان بیر دەکردەوە، بەڵام ڕێکخراوەیەکی سیاسیی سەرانسەریی وەک فیدائییانی ئەکسەرییەت، بڕیارەکانی لە تاران دەدرا و دەنگی لقی کوردستان و کەیفییەتی ئەندامەکانی بەداخەوە ئەوەندە بەرز نەبوو کە بتوانێ بەسەر ئەواندا زاڵ بێ. دیارە «ئینشیعاب»ێکی تازە لەو سیاسەتە کەوتەوە و بەشێک لە کادر و ئەندامان و

لایەنگران لەگەڵ «عەلی کشتگەر» کەوتن و لە ئەکسەرییەت جیا بوونەوە، کە یەکیان کاک بێهرووز بوو

بەڵام سیاسەتی ئەکسەرییەت نەگۆڕ مایەوە و لقی کوردستانیی ڕێکخراوەکە لە ئەنجامی ئەو سیاسەتە، تێداچوو و تەنانەت کار و خەبات و گیان‌بەختکردنی ئەندامان و لایەنگرانەکانی بە ئاگری هەمان سیاسەت سووتا، بە شێوەیەک کە ئەمڕۆ، لە باسی ڕێکخراوی فیدائییانی خەڵق (ئەکسەرییەت)دا هەموو کەس تەنیا باس لە برگەی دوای وەرچەرخانەکە دەکا و خەباتی چەکدارانە و شەهیدبوونی دەیان ڕۆڵەی قارەمانی گەل کە لە ڕیزی فیدائییانی ئەکسەرییەت‌دا گیانی خۆیان پێشکەش بە خاکی کوردستان کرد، لە بیر دەبرێتەوە.

من کە ئەم قسانە دەکەم نامەوێ دیزە بەدەرخۆنەم کردبێ و ڕاستەقینەی زەقی نێو ڕێکخراوەکە بشارمەوە و بەرگی درۆیین لە بەر ڕاستییەکان بکەم. لەنێو ئێمەدا کەم نەبوون ئەوانەی وا بیرۆکەی تووده‌یی‌یان بوو و عالمانە وەشوێن سیاسەتی نوێی ڕێکخراوەکە کەوتبوون، بەڵام هیچ ئاماژێکم بەدەستەوە نییە بزانم لە ڕێکخراوی کام شاری کوردستان و یەک لەوان بۆکان‌دا چەند کەس لەسەر کام بۆچوون و کام هێڵی فکری بوون. دەزانم لەگەڵ هەرکام لە ئینشیعابەکان‌دا کۆمەڵێک لە هاوڕێیان دەڕۆیشتن و جیا دەبوونەوە، ئەوەش بەواتای ناڕەزایی لە بەرانبەر سیاسەتەکان‌دا بوو، بەڵام ئەوانەی وا مابوونەوە بەگشتی ئەو کەسانە بوون کە ئەو خەتە فکرییەیان پەسند دەکرد.

من خۆم هەرگیز لەگەڵ کاری چەکداریی‌دا نەبووم و ئێستاش هەر نیم، کەوابوو بەبێ ئەوەی پاکانە بۆ خۆم بکەم و پاساوی ڕاستییەک بدەم، دەڵێم من لەگەڵ ئەو هێڵە فکرییە نوێیەدا بووم کە بەسەر ڕێکخراوەکەدا زاڵ ببوو و خۆی لە کاری چەکدارانە لە کوردستان و لە ئێران دەکێشایەوە. لەگەڵ ئەوەش‌دا، دەزانم گەلێک کەسان هەبوون کە لە عەینی وەفاداری بە ڕێکخراوەکە، ئەم سیاسەتەیان نەدەسەلماند و بەشێکیان لەسەر ئەم دووڕێیانە وەستان و گیانی خۆشیان بەخت کرد.

بەداخەوە هیچ ئاماژێک بەدەستەوە نییە دەربیخا ڕژیمی مەلاکان چەند کەسی

لـە پەیوەندیـی ڕێکخـراوی فیدائییـانـدا لە کوردسـتان ئیعدام کـردووە، یاخود چەند کەسـیان لە شـەڕ لەگەڵ ڕژیمدا کوژراون. ژیانی دووڕەوڵاتیش دەرەتانی ئەوە نادا لە نزیکەوە هەوڵی گردوکۆی زانیاریی ئەوتۆ بدرێ.

ئەم بابەتەی لێرەدا دەینووسـم، لە درێژەی نووسـینی مێژووی بۆکانـدایە و بەو پێیە، بە شێوەیەکی ئاسایی بۆ زیندوو ڕاگرتنی ناوی ئەو کادر و ئەندام و لایەنگرانەی فیدائییانی ئەکسـەرییەتە، کە تەنیا لە ناوچەی بۆکان بەدەسـتی ڕژیمی جینایەتکاری خومەینی شەهید کراون. من زانیاریم لەسەر بارودۆخی شارەکانی دیکەی کوردستان نییە کە بتوانم لایکەم لیستەیەک لە ناوی شەهیدانی فیدایی بۆ نموونە لە سنە و سەقز و مەهاباد و شـارەکانی دیکەی کوردسـتان پێکبێنم، بەڵام گەلێک هیوادارم کە خەڵکانی شـارەزا لە شـارەکانی دیکەی کوردستانیش کارێکی هاوچەشن بکەن و لە ئەنجامدا دەربکەوێ خوێنی چەند خەباتکاری سەرلەپێناو ڕیزەکانی فیدایی پێشکەش بە خاکی کوردسـتان کـراوە و تەنانـەت دوای وەرچەرخانـی نابەجێی سیاسـەتی فیدائییان و پشـتکردنە کوردستانیشـیان، چەند کەسـیان لەلایەن ڕژیمەوە گیران و لە تاران و شارەکانی دیکەی ئێران ئیعدام کران.

**

دەبێ ئەم ڕاستییە لە بیر نەکرێ کە پێش کرانەوەی دەفتەرەکان ژمارەیەکی بەرچاو لـە ڕووناکبیرانـی کـورد پەیوەندییـان بـە ڕێکخـراوی «چریکەهـای فدائـی خلق»ەوە هەبـوو و بـە کرانەوەی دەفتەرەکان، ئەوانیش هاوکاریـی خۆیان لەگەڵ دەفتەرەکان دەسـت پێکـرد. مـن لـە بڕگـەی پێشـوودا ئـەم ڕاسـتییەم نەگرتبـووە بەرچـاو و قورسـایی زیاتـرم بـە هاوڕێیانـی ئازەربایجانـی دابـوو، کـە بۆچوونێکـە لەجێی خـۆیدا نییـە لەبـەروەی ژمـارەی ئـەو کوردانـەی وا لـە پەیوەندیـی ڕێکخراوەکەدا بـوون یـا لـەو پەیوەنـدەدا گیرابوون، کـەم نەبوو و هـەر ئەوانیش بوونـە کۆڵەکەی دروسـت بوونـی دەفتـەر و بنکـەکان لـە کوردسـتان، واتـە بەبـێ هاتنـی هاوڕێیانی ئازەربایجانیـش دەفتـەرەکان لـە کوردسـتان هـەر دەکرانـەوە. لـە بیرمـە ماوەیەک

پێش سەرکەوتنی شۆڕشی ۱۳۵۷ لە تەورێز چوومە زانستگە و لەوێ چاوم بە هاوڕێیەکی ڕێکخراوی فیدائییان کەوت کە ئێستا لە ئوروپا دەژی و داوام لێکرد یارمەتیی کرانەوەی دەفتەری ڕێکخراوەکە لە کوردستان بدەن، بەڵام لەبەروەی لە کوردستان نەدەژیام ئاگام لە کاروبار و هەڵسووڕاوییەکانی ئەوێ نەبوو و هەر ئەوەش بۆتە هۆی ئەوەی زیاتر سەبارەت بە هاوڕێیانی ئازەربایجانی بدوێم.

حیکایەتی من لەگەڵ فیدائییان

مەن، کە دوای زیندانی ساڵەکانی ۱۳۵۱ تا ۱۳۵۳، لەسەر ئیشوکاری دەوڵەتی دەرکرابووم، دوابەدوای شۆڕش، واتە لە سەرەتای ساڵی ۱۳۵۸ەوە گەڕامەوە سەر ئیشوکاری پێشووم کە مامۆستایی بوو لە دەبیرستانەکانی تاران، بەڵام تەنیا ڕۆژێکم کار کرد و داوام کرد بمنێرنەوە بۆکان کە لەوێ وەک ئەندامی «شووڕای ئینقلاب»ی شارەکە هەڵبژێردرابووم. لە بارودۆخی ئەو ڕۆژانەی کوردستان‌دا، کە داروبەردیش سیاسی بوو و هەموو کەس لایەنگری لە حیزبێک و ڕێکخراوەیەک دەکرد، دیارە منیش، بە شێوەی سروشتی، بەرەو لایەنێک دەکشام.

وەک هێڵی فکری، لە مائۆئیسم دوور بووم و بۆ لایەنگریی کۆمەڵە نەدەبووم، بیری چەپ و هەندێکیش چەپڕەویی خۆم نەیدەهێشت لەنێو حیزبی دێموکرات‌دا جێگەم بێتەوە. جا دوای گەڕانەوەی بۆکان، هەر بە یەکەم داخوازی و بانگهێشتن، بەرەو ڕێکخراوەی چریکە فیدائییەکان چووم کە تازە دەفتەریان لە بۆکان کردبۆوە. سەرەتا لایەنگریان بووم و پاشان بووم بە ئەندام و هەندێک بەرپرسایەتیشم وەرگرت؛ واتە لە بەهار و هاوینی ساڵی ۱۳۵۹دا ماوەیەک بەرپرسی دەفتەری بۆکان بووم و دوای داخرانی دەفتەرەکانی سازمان لە شارەکانی کوردستان و گۆڕانی ڕێبازی چەکداریی، بۆ ماوەی دووسێ مانگێک لە تاران بوومە بەرپرسی شاخەی کوردستانیی ڕێکخراوەکە، کارێک کە لە سەرم زیاد بوو و توانایم نەبوو، ئیتر گەلێک زوو خۆم کێشایە دواوە. لە کۆتایی پاییزی هەمان ساڵ و سەرەتاکانی زستانیش‌دا بە نامە «ئیستیعفا»م دا و بەتەواوەتی لە ڕێکخراوەکە هاتمە دەرەوە، واتە سەرجەم،

ماوەی دەوروبەری ساڵ و نیو یان دوو ساڵ لەگەڵ ڕێکخراوی فیدائییان بووم.

دوای چوونە تارانم لەگەڵ دوو خزمی خۆم و برادەرێکی ئەواندا بە ترۆمبیل بە شەقامێکی تاراندا دەڕۆیشتین کە پاسدار بەناوی «مونافیق»، واتە موجاهیدی خەڵقەوە گرتیانین و بردیانینە زیندانی ئیڤین. ئەوانی تر گرفتی ئەوتۆیان نەبوو، بەڵام من دەستم لە خۆم شۆردبوو و لام وا نەبوو ئیتر چاوم بە دەرێ بکەوێتەوە، بەڵام ئەو دەم پەیوەندیی ئەکسەرییەت لەگەڵ ڕژیمی ئێران زۆر خراپ نەبوو و گەرچی جاروبارە ئیعدامیان دەکردین، بەڵام بەگشتی لەچاو ڕێکخراوە سیاسییە چەپەکانی تر لەگەڵمان باشتر دەجوولانەوە. نامەنووسینی بەرپرسانی ڕێکخراوەکە کاری خۆی کرد و دوای ١٠ ڕۆژ لەگەڵ سێ کەسەکەی تردا ئازاد کرام، بەڵام منیان بە ئەسپاردنی قەبالەی ماڵ ئازاد کرد.

**

هەر چۆنێک بێ، با لەوە زیاتر لە باسەکە لانەدەم و بگەڕێمەوە سەر ئەسڵی مەتڵەب. لەو ماوەیەدا کە ڕێکخراوی چریکە فیدائییەکان و پاشان فیدائییانی گەل (ئەکسەرییەت) لە بۆکان هەڵسووڕانیان دەنواند من گەلێک هاوڕێ و هەڤاڵ و برادەری چاکم بوون کە ئێستاش شانازی بە هاوڕێیەتی و ناسینیان دەکەم. ئەو ئازایەتی و لەخۆبووردوویی و خزمەتگوزارییەی وا لەو هاوڕێیانەم دیت ئەگەر بیهێنمە سەر کاغەز چەند بەرگ کتێبی دەوێ.

ئەو قسانەم بەواتای ئەوە نییە کە هەر کەسێک هاتبووە نێو ڕێکخراوەکەوە مەعسووم و فریشتە بوو. دەزانم لە نێومانداخەڵکانی کەمباوەڕ و هەلپەرست و تەنانەت قاچاخچی و فێڵبازیش هەبوون. ئەو کەسانە بەهۆی پۆپۆلیست بوونی هەندێک لە ئێمە و ڕێزگرتنمان لە کۆمەڵانی زەحمەتکێشی خەڵکەوە، خۆیان خزاندبووە نێو ڕێکخراوەکە و هەندێکیان تا پلەی سەرەوەی بەرپرسایەتیی ناوچەییش هاتبوون. لە بیرمە لە دواییین مانگی داخرانی دەفتەری بۆکاندا من دەفتەرم بەجێهێشت و گوتم تا فلانەکەس ـ کە بەرپرسی دارایی ڕێکخراوەکەمان بوو ـ لەو دەفتەرەدا بێ

من سەری پێدا ناکەم و هەرواشم کرد، بەڵام ماوەی تۆرانەکەی من درێژەی نەکێشا لەبەروەی دەفتەر کۆکرایەوە و ئەو و من هەرکام بە ڕێبازی خۆماندا ڕۆیشتین!

من ئەم بابەتە بۆیە نانووسم هێرشم کردبێتە سەر کەسێک و کەسانێک؛ دەزانم من لە هەموویان ناتەواوتر بووم، بەڵام قسەیەکیشم بۆ دز کردبێ، نە خائین بووم و نە هەلپەرست. بەپێچەوانە، بۆیە دەنووسم کە یادێکم کردبێ لە پێشمەرگە و لایەنگر و ئەندامانی پاک و بێگەردی ڕێکخراوەکە، ئەوانەی وا لەو ساڵانە و ماوەیەک دواتردا گیانی خۆیان پێشکەش بە کوردستان کرد و بوون بە شەهیدی ڕێگای سوسیالیزم لە کوردستان. دیارە ڕێبازی فکریی ئەو ساڵانەی ڕێکخراوی فیدائییان، بەتایبەت لە کوردستان دیاردەیەکی ئاڵۆز بوو و لە نێوان سوسیالیزم و ناسیۆنالیزمی کوردیدا قەتیس مابوو. ڕووناکبیرانی ئەندامی ڕێکخراوەکە بەگشتی هەڵگری بیری چەپ بوون و هەر بەو ئامانجەش لە دەوری ڕێکخراوەکە کۆببوونەوە، بەڵام لە بارودۆخی ئەو دەمی کوردستان و زەقبوونەوەی پرسی نەتەوایەتیی کورد، بەتایبەت بەهۆی شەڕی بەسەرداسەپاوی ڕژیمی کۆنەپەرستی کۆماری ئیسلامییەوە، کێشەی نەتەوایەتیی گەلی کورد ببووە سیاسەتی پەیڕەوکراوی ڕۆژانە و لە ڕاستیدا جیاوازییەکی بەکردەوە لە نێوان پێشمەرگەی چەکداری ئێمە و پێشمەرگەی کۆمەڵە و دێموکراتدا نەبوو و هەر سێ ڕێکخراوەکە، هەرکام بە ڕادەی توانا و ژمارەی ئەندام و لایەنگر، بەشداریی شەڕ و بەربەرەکانیی پاسدار و ئەرتەشی کۆماری مەلاکانیان دەکرد. هەتا ئەو ڕۆژانەش کە سیاسەتی ڕێکخراوەکە تووشی گۆڕان هات و خۆی لە شەڕی چەکدارانە کێشایە دواوە، بۆ خەڵکی ئاسایی کورد لە ناوچەکە، جیاوازییەکی ئەوتۆ لە نێوان پێشمەرگەی ئێمە و دوو ڕێکخراوەکەی دیکەدا نەبوو، بەڵام هەر ئەوەندەی خۆمان لە بەربەرەکانی و خەباتی چەکداری کێشایەوە، حیسابەکان گۆڕان و خەڵک بە چاوی دوژمن و تەنانەت جاشی ڕژیم سەیریان دەکردین.

ئەوە هەڵەیەک بوو بەسەریدا کەوتین و زیانی زۆریشمان لە پایدا بینی، بەڵام چ کەردەن؟ ڕێکخراوەیەکی سەرانسەری کە بڕیاردەران و سیاسەتدانەرانی لە دەرەوەی کوردستان بوون و بەشێکیان کەوتبوونە ژێر کارتێکەریی حیزبی تووەی

ئێرانەوە و ڕوانینی نابەجێی ئەوان لەمەڕ سیستەمی سیاسیی ئێران و باوەڕیان بە دژی ئەمپریالیست بوونی کۆماری ئیسلامی لەلایەک و لاوازیی فکری و تیئۆریکیی لقی کوردستان و بەرز نەبوونی دەنگی سەربەخۆی بەرانبەر ئەو سیاسەتە لەلایەکی تر، گەیشتە ئەو کەتنەی وا پێمان کرا و خوێنی ڕژاوی لاوەکانمان لەبەرچاوی کۆمەڵانی خەڵک بە فیڕۆ چوو.

هەر چۆنێک بێ، پێش ئەم وەرچەرخانە و تەنانەت لە ماوەی وەرچەرخانەکە و دوای ئەویش‌دا، ژمارەیەکی زۆر لە ڕۆڵە قارەمانەکانی ڕیزەکانی فیدایی دژ بە پاسدار و سپای کۆماری ئیسلامی جەنگین و خوێنیان بەختی ئەو ڕێبازە کرد. ژمارەیەکی زیاتریش خۆیان و بنەماڵەیان بریندار بوون یا تووشی گیران و ئەشکەنجە و شاربەدەری هاتن یا بازرەی ولاتان بوون یا ماڵیان ڕووخا و سووتا و داگیرکرا یا ئیشوکاریان لە دەستچوو، کە ئەم شتانە و تەنانەت ئەو کەسانە لە هیچ سەرچاوەیەک و لە هیچ حیسابێکدا دیار نین. ئەومانە سەربازانی ونی شۆڕش و گەل بوون.

دیارە تۆڕینەوە لەو هەموو کارەسات و کوشتوبڕ و ماڵوێرانییانە لە تاقەتی ئەم بابەتە کورتەدا نییە و من لێرە تەنیا باسی هاوڕێیانی شەهیدی ڕێکخراوەکە دەکەم ئەویش لە بۆکان. بەداخەوە هێشتا ناوی ئەو شەهیدانە بە شێوەیەکی ڕێکوپێک گردوکۆ و تۆمار نەکراوە و کۆمەڵانی خەڵک ئاگاداری ڕادەی بەرزی ئەو فیداکارییانەی هاوڕێیانی فیدایی نین. ئەم تۆمارکردنە ئەرکێکی گەلێک پێویستە و دەبێ درەنگ یا زوو بەڕێوە بچێ؛ کۆمەڵانی خەڵک دەبێ بزانن کە شەهید و قوربانییانی ڕێکخراوی فیدائییان لە کوردستان لە بەراورد لەگەڵ شەهیدانی حیزبی دێموکرات و کۆمەڵەدا نەک کەم نەبووە، بەڵکوو ئەگەر ڕادەی لایەنگران و ئەندامانی ڕێکخراوەکان بگیرێتە بەرچاو، ژمارەی شەهید و ئیعدامییەکانی ئەو سەردەمەی فیدائییان لە کوردستان وا هەیە لەوانی دیکە زیاتریش بووبێ.

من لێرەدا هەوڵ دەدەم لیستەیەک لە ناوی شەهیدانی فیدایی لە بۆکان و دەوروبەری پێکبێنم و ڕێزی خۆم پێشکەش بە یادی پیرۆزی ئەوان و پێشگای

کەس‌وکاری ئازیەتباریان بکەم، بە هیوای ئەوەی کارێکی هاوچەشن بۆ شەهیدانی شارەکانی دیکەی کوردستان لە ئیلامەوە تا ماکۆ بەڕێوە بچێ و لای‌کەم ناوی عەزیزی ئەو گیان‌بەختکردووانە لە لاپەڕەکانی مێژووی خەباتی گەلەکەمان‌دا بمێنێ. دیارە زانیاری و بیرەوەریی من لە دووڕەولاتی و دوای ئەم هەمووە سالانە، ناتەواون و زۆر وا هەیە بەشێک لە ناوەکانم لە بیر نەمابن. خۆ ئەگەر یارمەتیی هەندێک هاوڕێی خۆشەویست نەبووایە تا ئەم ڕادەیەی ئێستاش نەمدەتوانی بچمە پێشەوە، دەستیان خۆش بێ.

تکا لە خوێنەری ئەم بابەتە دەکەم ئەگەر ناو یا ژیاننامەی کەسانێک دەزانن، کە لە قەڵەمی من کەوتوون یا بابەتی وا هەبێ کە لە نووسینەکەی من‌دا ڕەنگی نەدابێتەوە یا بە هەڵە ڕەنگی دابێتەوە، با ئاگادارم بکەنەوە؛ ئەوە ئەرکی هەموو لایەکە، چ ئەوانەی لایەنگری ڕێکخراوەکە بوون و چ کەسانی تر. ئەم شەهیدانە گیانیان لە ڕێگای خەڵکدا بەخت کرد، حەق وایە خەڵکیش لە بیریان نەکەن. وەرچەرخانی سیاسەتی دواتری ڕێکخراوەکە هیچ پەیوەندییەکی بە کەسایەتیی لەخۆبوردوو و خزمەتگوزاری ئەو شەهیدانەوە نییە و حەق وا نییە ئەم دوو مەسەلەیە تێکەڵ یەک بکرێن.

ئەوەی لەم باسەدا دێ ناوی بەشێک لە شەهیدانی «سازمان چریکهای فدائی خلق» و دواتر، «سازمان فدائیان خلق ـ اکثریت» لە ناوچەی بۆکانە. بەشێک لەو شەهیدانە، وا هەیە لە دابەشبوونی ڕێکخراوەکە بەسەر «اکثریت» و «اقلیت»دا، سەر بە «اقلیت» بووبێتن، بەڵام من خۆم لەگەڵ ئەکسەرییەت بووم و ئاگادارییەکی ئەوتۆم لە کاری ئەقەلییەت نییە، ئامانجیشم ئەوە نییە شەهیدی یەکیان بدزم و بیبەم بۆ لایەکەی تر! زانیارییەکەم هەر ئەوەندە بڕ دەکا.

یادی ئەوان و هەموو گیان‌بەختکردووانی ڕێگای ڕزگاریی زەحمەتکێشان لە کوردستان بەخێر بێ!

پێش دەسپێکی ناوەکان دەمەوێ بەشێک لە شێعرێکی خۆم بنووسمەوە، کە ساڵی ۱۹۸۷، کاتێ لە نەخۆشخانەیەکی لەندەن کەوتبووم گوتوومە. لەم شێعرەدا

یادم کردووە لە چەند کەس لە گیان‌بەختکردووانی فیدایی و هەڵسووڕاوان و هەروەها بەشێک لە کاری کۆمەڵایەتی و سیاسیی هاوڕێیانی فیدایی لە سەروحەدی شۆڕشی ١٩٧٩ی گەلانی ئێران‌دا لە بۆکان. شێعرەکە دوورودرێژە و لە هەندێک شوێن‌دا تەنزێکی نەرمیشی ئاوێتە کراوە. من ڕووی شێعرەکەم لە هاوڕێیەکی پێشووی ڕێکخراوەکەیە، بەڵام ناویم نەهێناوە و بەناوی خوازراوەی «عەباس»ەوە ناویم بردووە کردووە. لەبەر هۆکاری ئاسایش و هاتنی ناوی خەڵکانی زۆر، هێشتا سەرجەمی شێعرەکە بڵاونەکراوەتەوە و ئەوە یەکەم جارە کە بەشێکی بڵاو دەکەمەوە:

چلۆنە کەیفەکەت عەباسە پیرە؟
هەرا و بێنەوبەرەی دوێنێت لە بیرە؟
لەبیرتە «سەرخوڕێنک» و «حەوزەگەورە»؟
لەبیرتە چۆن لە یەک کۆبووین بەدەورە؟
لەبیرتە بارودۆخی ئەو زەمانە؟
هەرا و بێنەوبەرەی ئەو سەردەمانە؟
لەبیرتە ڕۆژ لە شار و شەو لە دێ بووین؟
لە هەرکوێ گۆڵمەزێک بووایە لەوێ بووین
لەبیرت ماوە بەزمووڕەزمی شاری؟
سوخەنڕانی لەسەر یەک دانە گاری!
وەبیرت دێنەوە «شووڕای مەحەللات»؟
چلۆن ڕێکتدەخستن کات و بێ‌کات!
«خیابانی سەقز»، لای «حەوزەگەورە»
«قەڵا» و «قوللە» و «کەمەربەندی» بەدەورە
لە «پشت خەندەک» هەتا «پردی میراوا»
لە «بەربەردان»ەوە تا «کۆپیناوا»
پەنا و دااڵدەی هەموو لایەک بوو «شووڕا»

هەموو کاری خەڵک بەو هەڵدەسووڕا...
زراویان چووبوو زومرەی تاجری شار
لە شووڕای خاوەنی ئەو چەشنە ئەفکار
بەڵام جوملەی فەقیران و هەژاران
هەموو ڕووتوڕەجاڵ و دەردەداران
بە سەربەرزی لە ڕیزی ڕادەوەستان
چ وەستانێ، بڵێ یەکپارچە هەستان!
گوشاری زۆر خرا سەرشانی شووڕا
بەڵام شووڕەی خەڵک بوو دانەشووڕا!
لەبیرتە ئیعتیسابی کووڕەخانە؟
کرێکارانی چەند قەنناديخانە؟
کرێکاری حەمام و شیرکەتی نەوت
چلۆن مافی ڕەوای خۆیان وەدەست کەوت
تەنانەت بۆ کرێکارانی بێکار
«حەقی بێکاری» دانرا بۆ یەکەم جار...
ئەوانە هیممەتی تاقە کەسێک نین
وەیا خود حیکمەتی فریادڕەسێک نین
بەروبووی ڕەنجی چینێکی هەژارن
نەتیجەی دەردی خەڵکی دەردەدارن
چهـا عارەق لە ڕێیاندا ڕژاوە!
چ خوێنهایەک لەپێناویان دراوە!
«ڕەشید» و «یۆسف» و «وەستاعومەر»مان
لەڕێی چیدا کرانە قۆچی‌قوربان؟
وەیاخوێنی «تەها» و «یەعقووب» و «مینە»
لەسەرچی سووری کرد ئەم سەرزەمینە؟

دەبا کوێر بم! ئەمن زیندووی لەسەر خاک
ئەوانیش دەستەچیلەی گڵ بەسەرپاک...

لە درێژەی بابەتەکەدا، بە یارمەتیی ئەو زانیارییانەی وا لە چەند دۆست و برادەری دڵسۆزم وەرگرتوون، کورتەیەک لە ژیانی شەهیدانی ڕێکخراوی فیدائییانی خەڵق لە بۆکان و ناوچەی دەوروبەری دەنووسم و سپاسی هەموو لایەکیان دەکەم. دەشزانم بەبێ یارمەتیی ئەوان نە بیرەوەری من ئەوەندەی بڕ دەکرد و نە بەگشتی ئەو زانیارییانەم هەبوو کە باسەکەی پێ بڕازێنمەوە. نووسراوەی هاوڕییانم لە نێو دوو کەوانۆ کە»دا دانراوە بۆ ئەوەی لە قسە و بۆچوونەکانی من جیاواز بن و سەربەخۆیی بیروڕای هاوڕییان پارێزراو بێ.

سپاسی زۆرم ئاڕاستەی کەسوکاری شەهیدان بەتایبەت ئەم زاتانەی خوارەوە دەکەم کە بە دەنگمەوە هاتن و سەرەڕای تاڵ و سوێریی وەبیرهێنانەوەی ڕووداوی دڵتەزێنی ئیعدامی برا و کەسوکار، زانیاریی زۆریان سەبارەت بە شەهیدەکان بۆ ناردم:

- خاتوو گەوهەر فەیزی، خوشکی نەمر سەیفوڵڵا فەیزی
- ڕێزدار ئەمیر شێرخانی، برای نەمر مینەی شێرخانی
- ڕێزدار جەعفەر مەردانبەگی، برای نەمر عەزیز مەردانبەگی
- ڕێزدار نادر فەتحی، پوورزای نەمر عەزیز مەردانبەگی

هەروەها سپاسی خۆم ئاڕاستەی ئەم بەڕێزانە دەکەم کە لە ڕاستیدا ئەم باسانە لەسەر بنەمای زانیاریی ئەوان گەڵاڵە و ئامادە کراون: برایانی خۆشەویستم ڕەحیم بەهرامزادە، جەعفەر ڕۆستەمی، عومەر حەمیدی، محەممەد حەمیدی، د. کامران ئەمینئاوە و چەند هاوڕێیەکی دیکە.

بۆ ڕوون بوونەوەی هەندێک لایەنی کارەکان بەتایبەت گیرانی هاوڕێیان مینەی شێرخانی، جەواد و سەعید، بە چاوپێکەوتنی ڕاستەوخۆ یا بە تەلەفۆن زانیاریم لە هەشت کەس لە بەرپرسانی ئەو دەمی ڕێکخراوی ئەکسەرییەت لە کوردستان و

تاران وەرگرت، کە بە پێویستی دەزانم بێئەوەی ناویان ڕابگەیەنم لێرەدا سپاسی زۆری خۆمیان ئاڕاستە بکەم. من سەرەتا کارەکەم گەلێک سووک و هاسان گرتبوو، بەڵام دواتر لقوپۆپی زۆری لێبڕوە و هەندێک پرسیارم وروژاند کە وەڵامدانەوەی تەواویان لێرەدا گونجاو نابێ، بەڵام دڵنیام دواتر شوێنیان دەگیرێ و لە بێدەنگیدا گوم نابن.

من بەو یادداشتانە نەمویستووە قارەمانپەروەری و قارەمانسازی بکەم، ئەگەر لە نووسراوەکەدا کەڵک لە هەندێک وشە و سیفەتی قاڵبی وەرگیرابێ، لە بنەمای ڕێز و ئیحتیراممەوە بۆ ئەو گیانبەختکردووانەی ڕێگای بەختەوەریی زەحمەتکێشان سەری هەڵداوە و یاریم بە وشەی قابغی و بێنێوەرۆک نەکردووە. من لە قوواڵایی دڵمەوە ئەم کەسانە بە سەربازانی ونی شۆڕشی چینایەتی و خەباتی گەلی کورد لەپێناو سەروەری، یەکسانی و دادپەروەریی کۆمەڵایەتی دەزانم، ڕێزلێگرتنیشیان لەو بنەمایە سەرهەڵدەدا. یادی ئەو قارەمانانە وەک لە دڵی منەدا زیندووە لەسەر ڕووپەڕی مێژووش زیندوو بێ! پێویست بە گوتنە کە هەندێک لەو شەهیدانەی وا لە خوارەوە ناویان دێ، پێش ئینشیعاب و دووفاقە بوونی ڕێکخراوەکە شەهید بوون و وا هەیە بۆ نموونە، ئەقەلییەت یا لقەکانی دیکەی سەر بە بزووتنەوەی فیداییش ناویان لە بڵاوکراوەی خۆیاندا بهێنن. من ئەوە بە کارێکی ڕەوا دەزانم و لام وایە ئەوان ڕۆڵەی گەلن نەک ملک و ماڵی کەسێک و لق و فەرعێک! هەموو ڕێکخراوەکانی نێو بزووتنەوەی فیدائییان و نەک هەر ئەوان، هەموو کۆمەڵانی گەل دەتوانن شانازییان پێوەبکەن.

۱. هاوڕێ یۆسف کیشیزادە (ڕەفیق حەسەن)

یەکەم بەرپرسی ڕێکخراوی چریکە فیدائییەکانی گەل لە بۆکان و یەک لە یەکەم شەهیدەکانمان بوو. سااڵنێکی زۆر لە زیندانی شادا مابۆوە. سەری لە نێو کتێبدا بوو و شارەزایی تیۆریکی زۆر بوو. لە ماوەی بەرپرسایەتیی ڕێکخراوەکە لە بۆکان هەندێک کۆرسی تیۆریکی بۆ لایەنگران و خەڵکی دیکە دانا و بەوە زۆر دڵڕەنج بوو کە کەسانێکی زۆر ئامادە نەبوون؛ من وەک گوێگر و قوتابی بەشداریی کۆرسەکانم

دەکرد. لە کاری ڕێکخراوەییدا گەلێک جیددی و ورد بوو و لە سەقامگیربوونی دەفتەری بۆکاندا دەوری گرنگی بینی، هەر لە سەردەمی ئەو و کاک مینەی شێرخانیدا کومیتەی جیاجیا بۆ بەڕێوەبردنی ئەرکەکان پێکهاتن، لایەنگران هان دەدران کتێب بخوێننەوە، هەوڵی پەیوەندی گرتن لەگەڵ ڕێکخراوە سیاسییەکانی دیکە دەدرا و هاوڕێ حەسەن لە هیدایەتی ئەو کارانەدا دەوری سەرەکیی دەبینی. نەزم و ڕێکوپێکیی کاروباری ڕێکخراوەیی و ئەوەی پێی دەگوترا «انضباط تشکیلاتی» لای ئەو گەلێک گرنگ بوو. بەداخەوە بەرپرسایەتییەکەی لە دەفتەری بۆکان گەلێک کەم ماوە بوو و دوای چەند مانگێک، بە ئەنجامێکی تراژیک کۆتایی پێهات.

لە هێرشی یەکەمی پاسداران بۆ سەر شاری سەقز لە مانگی خەرمانانی ۱۳۵۸دا، هاوڕێ لەگەڵ تیمێکی فیدائییان کە پێکهاتبوو لە هاوڕێیان یەعقووب تەقدیری (ڕەفیق ئەمیر)، عەزیزی مەردانبەگی، ڕەشید ئاهەنگەری، عەبدوڵڵا فەیزوڵڵابەگی و هاوڕێیەکی دیکە، چوونە یارمەتیدانی خەڵکی سەقز بۆ بەرگریکردن لە هێرشی پاسدار بۆ سەر شارەکە، هەر لەوێش لەگەڵ چەند کەسی دیکەی وەک شەهید ئەبووبەکری حەمیدیدا، لە بەربەرەکانی لەگەڵ پاسدارەکان شەهید کران یا گیران و خەڵخاڵیی جەللاد ئیعدامی کردن. تەرمی ئەویش وەک زۆربەی ئەو کەسانە، هێنرایەوە بۆکان و لە قەبرستانی شارەکە نێژرا. خەڵخاڵی لەو سەفەرەی سەقزیدا، ۲۰ یا ۲۲ کەسی ئیعدام کرد کە هاوڕێ حەسەن یەک لەوان بوو. شەلاتێکی پاسدار بەناوی حوسێن بروجێردی کە لەو سەفەرەدا لەگەڵ خەڵخاڵی بووە لە باسی جینایەتەکانی خەڵخاڵیدا ئاماژە بەو ئیعدامانەش دەکا.

هاوڕێ حەسەن بە ئەسڵ خەڵکی شاری «مشکینشەهر»ی ئازەربایجان بوو، دایک و باوکی دواتر دەهاتنە بۆکان و سەری گلکۆکەیان دەدا. هاوڕێیانی بۆکانی لەگەڵیان دەچوونە سەرقەبران و منیش جارێک لە خزمەتیاندا بووم.

«هاوڕێ حەسەن»ی خەڵکی شاری مشکینشەهری ئازەربایجان، قوتابخانەی سەرەتایی و ناوەندیی هەر لەو شارە تەواو کردبوو و دوای وەرگرتنی دیپلۆم لە زانستگای تاران لە «دانشکده فنی ـ رشته راه و ساختمان» بە خوێندکار وەرگیرابوو.

له سەرەتای پەنجاکان‌دا لەگەڵ فیدائییەکان کەوتبوو. هەر لەسەر ئەو بیروباوەڕەش خرابووە بەندیخانە. لە زیندانی «ئیڤین» مەسئوولی «بەند»ی سیاسی بوو. هەر لەو زیندانە ناسناوی «یۆسف ئاپۆلۆ» پێبەخشرابوو. «ئاپۆلۆ» ناوی نەوعێک دەزگای ئەشکەنجەیە کە بازجووەکانی ساواکی شا لە دژی بەندکراوە سیاسییەکان بە کاریان دەهینا بۆ ئەوەی ئیقراریان پی بکەن. گوایە، کەم کەس توانیویەتی بەسەر ئەم ئەشکەنجەیەدا زاڵ بێ و هاوڕێ حەسەن یەکێ لەوانە بووە. زور لە ڕۆژە قارەمان و بەنرخەکانی گەلەکەمان لە زیندان و لە دەرەوەی زیندان لە نزیکەوە ئەم هاوڕێیەیان دەناسی و یەک لەوانە، هاوڕێی نەمر و ڕۆژەی گەورەی گەلەکەمان دوکتۆر جەعفەری شەفیعی بوو کە دواییش لە بۆکان دۆستایەتییان لەگەڵ یەکتر زور گەرم بوو.»

۲. هاوڕێ یەعقووب تەقدیری قزڵجەمەیدان (ڕەفیق ئەمیر)

ڕەفیق ئەمیر خەڵکی تەوریز و لە هاوڕێیانی فیدایی بوو کە لە فەلەستین دەورەی ڕاهاتنی بینیبوو. ئەویش لەگەڵ ڕەفیق حەسەن هەر لە سەرەتای دامەزرانی ڕێکخراوەکەدا هاتبووە بۆکان و لەوێ بەرپرسی کاروباری سپایی بوو. هەڵسوکەوت و ئینزیباتی ڕێکخراوەیی ئەمیر بۆ ئێمە جێگەی دەرس‌وەرگرتن بوو. بەداخەوە ماوەی مانەوە و کارکردنی ئەمیر لە دەفتەری بۆکان کەمخایەن بوو و گەیشتە هەمان ئەنجامی تراژیک کە لە باسی هاوڕێ حەسەن‌دا گوترا.

لە مانگی شەهریوری ۱۳۵۸ لەگەڵ تیمی یارمەتیدەرانی فیدایی پێکهاتوو لە خۆی و هاوڕێیان یۆسف کیشی‌زادە، عەزیز مەردانبەگی، ڕەشید ئاهەنگەری، عەبدوڵڵا فەیزوڵڵابەگی و هاوڕێیەکی دیکە، چوون بۆ یارمەتی‌دانی خەڵکی سەقز دژ بە هێرشی پاسداران و لەوێ کەوتنە بۆسەی پاسدارانی خومەینییەوە و شەهیدکران یا چەند ڕۆژ دواتر بە حوکمی خەڵخاڵیی جەللاد تیرەباران کران. یەعقووب لە یەکەم هەنگاوەکانی چوونە نێو شاری سەقزدا لە دەروازەی بۆکان کەوتە بۆسەی پاسدارانی خومەینییەوە و بە گوللەی ئەوان شەهید کرا.

باوکی ڕەفیق یەعقووب مرۆڤێکی مەزن و دۆستی کورد بوو. لە کۆبوونەوەیەکی

جەماوەریی فیدائییان لە تەورێز، یادی شەهیدانی کوردستانی کردەوە و وەک شەهیدێکی شاری بۆکانی ناوی هێنا.

۳. هاوڕێ ڕەشید ئاهەنگەری

من خۆم زانیاریەکی ئەوتۆم لە ژیانی هاوڕێی کۆچکردوو نییە. تەنیا ئەوەندەم لە بیرە کە ماوەیەک دوای شەهید بوونی هاوڕێکەمان لەگەڵ دوو کەسی دیکە لە بەرپرسانی دەفتەری بۆکان بۆ سەرەخۆشی لە بنەماڵەی بەڕێزیان چووین بۆ گوندی قەرەگوێز، شەوێک لە ماڵی باوکی شەهید ڕەشید میوان بووین و قورسایی باری لە دەسچوونی ڕۆڵەیەکی وا هەڵکەوتوومان لەنێو کەسوکاری شەهیددا بەباشی هەست پێکرد.

ڕەشید لەو گوندەدا گەورە ببوو کە «مام حەبیب قەرەگوێزی» لەژێر کەپر و ساباتەکەی چیای «حاجیکیمی» میوانداریی شۆڕشگێڕانی وەک شەریفزادە و مەلا ئاوارە و موعینییەکانی کردبوو، هەر بۆیەش، پەیوەست بوونی ئەو بە بزووتنەوەی فیدایی نە سەمەرە بوو و نە بەهەڵکەوت ڕووی دابوو. چ کەردەن کە ماوەی خەباتی کەمخایەن بوو، هەر زوو شەهید کرا و نەگەیشتە قۆناغی لەدایکبوونی ئەستێرەیەکی دیکە لە ئاسمانی شۆڕشی گەلی چەوساوەی کورد، دەنا ڕەشید پاڵەوانی ئەم گۆڕەپانە بوو.

«هاوڕێ شەهید ڕەشیدی ئاهەنگەری خەڵکی گوندی قەرەگوێز لە بنەمالەیەکی جووتێری زەحمەتکێش هاتبووە دنیا. کاتێ خومەینی فتوای جیهادی بۆ سەر کوردستان ئیعلام کرد و ئەرتەش و سپای حکوومەتی ئیسلامی هێرشیان هێنایە سەر کوردستان، ئەم هاوڕێیە لەگەڵ چەند هاوڕێیەکی دیکە[ی فیدایی]، بۆ بەرگری لە شاری سەقز ڕەوانەی ئەو شارە کرا، هاوڕێکانمان بریتی بوون لە: یەعقووبی تەقدیری (ئەمیر)، یوسف کیشیزادە (حەسەن)، ڕەشیدی ئاهەنگەری، عەزیزی مەردانبەگی و هاوڕێیەکی دیکە. هاوڕێیان ڕەشید ئاهەنگەری و ئەمیر لە شەڕ و پێکدادانا شەهید کرابوون. هێشتا بوومەلێڵ بوو کە پێشمەرگەی کۆمەڵە گەڕابوونەوە بۆکان و ئەو هەواڵە دڵتەزێنەیان بۆ هێناین. ئەو دەم مەقەڕی کۆمەڵە

له پەنا دەفتەری ئێمە بوو.»

۴. هاوڕێ عومەری سااڵحی (وەستا عومەری بەننا)

«هـاوڕێ وەسـتا عومـەری بەننا لـە بنەماڵەیەکـی زەحمەتکێش لە شـاری بۆکان هاتبـووە دونیـا. باوکـی وەسـتا عومـەر، واتـە کاک عـەوڵا زەحمەتکێشـێکی زۆر تەنگدەست و بێئەنوا بوو و لە قەپانی قاسمئاغا کۆڵکێشیی دەکرد. ئەگەرچی ژیانێکی زۆر تاڵ و نالەباری هەبوو، بەاڵم سەرەڕای ئەوەش، پیاوێکی زۆر ڕووخۆش بوو و لەنێـو هاوقەتارەکانیشـیدا جێـگای متمانە و بـڕوا بـوو و زۆر حورمەتیان دەگرت. هـاوڕێ وەسـتا عومـەر هاوڕێیەکـی زۆر نزیکـی من بـوو و لە هەڕەتـی منداڵییەوە لـە قوتابخانـە لە پۆلێکدا بووین. بەداخەوە دەسـتەنگی و گوزەرانی ناخۆشـی ماڵی ئـەوان ئیجـازەی پێنـەدا لـە قوتابخانە دەوام بـکا و بەناچار بۆ پەیـدا کردنی نان و یارمەتیدانـی باوکـی هـەژاری، هەر لـە سـەرەتای منداڵییەوە ڕووی کـردە مەیدانی کار و زەحمەت. لای وەستا محەممەدی میعماری بوو بە شاگرد بەننا و دوای چەند سـاڵێ بەهـۆی زیرەکـی و توانایـی زەینییـەوە، زۆر زوو توانـی ببێ بـە بەننا و لەم بوارەدا شارەزاییەکی زۆری پەیدا کردبوو.

دۆستایەتی ئێمە لە سەرەتای شۆڕش و بەتایبەت دوای شۆڕشی ساڵی ۵۷ هەتا دەهـات پتەوتـر دەبـوو. شـەهید عومەر یەک لەو کەسـانە بوو، کە تێبینیی سیاسـیی تـەواوی هەبـوو و چـون بۆخۆی لـە ئـۆردووگای کار و زەحمـەتدا پێگەیشـتبوو، دەیزانـی چـی دەڵـێ و لەکـوێ قسـە دەکا. دوای شۆڕشـی سـاڵی ۵۷ کـە لـە بۆکان دەفتەری ڕێکخراوی فیدایی کرایەوە، سەردانی دەفتەری دەکرد و زۆریشی پێخوش بوو چەک هەڵبگرێ، بەاڵم ئێمە پێمان گوت چاترە لەسەر کاروباری خۆی بەردەوام بێ و لە جێگای سروشتیی خۆیدا بمێنێتەوە.

لە کۆتایی هاوینی سـاڵی ۵۸دا کە پێشـمەرگەکانی فیدایی لەگەڵ پێشـمەرگەکانی حدکا و کۆمەڵە بۆ ئازادکردنەوەی شاری بۆکان هێرشیان هینایە سەر شاری، وەستا عومەریش وەک چالاکێکـی نێو شـار هات بەفریای پێشـمەرگەی فیدایییەوە و هەر لەسەر پردی میراواوە تا گەڕەکی سامبەگی و لەوێوە کە بەرەو حەمامەکەی حاجی

ئەحمەدەشاخە داکشاین، عومەر وەکوو چاوساخێکی باش ڕێی پێ نیشان دەداین و دیواربەدیوار و قوژبنبەقوژبن لەگەڵمان بوو تا مزگەوتەکەی حاجی عەبدولکەریم. بڕیار وابوو لەوێوە بە «گەڕەکی ئازارشی»دا بەرەو گەڕەکی سەرجۆگە و دواییش بەسەر ماڵە کۆنەکانی نەمر حاجی قاسمی کەریمی و حەمامی کۆنەدا بچینە سەر حەوزی بۆکان، کە لەناکاو وەستا عومەر ڕەنگی بە ڕووە نەما. لێم پرسی ئەوە چییە، عومەر بۆ وا بێتاقەتی؟ جوابی پێنەدرایەوە. گوللەی نامرۆڤێکی جاش دڵی گەرمی وەستا عومەری لە لێدان خست.

بە هەر جۆریک بوو، بردمانە نێو ژووری حەوزەکەی پەنای مزگەوت و زۆری پێنەچوو، بەهۆی قورسی برینەکەی، مااڵوایی لێکردین. یادی زیندوو و ڕۆحی شاد بێ. خەڵکی کۆاڵنەکە پۆلپۆل لێمان کۆدەبوونەوە و ورەیان بەرز دەکردینەوە، پێمان ڕاگەیاندن ئەوە شەهیدی خۆتانە، حەق وایە بە ڕێز و ئیحترامی تایبەتەوە بە خاکی بسپێرن... دوای ئەوەی شار کەوتەوە دەست پێشمەرگە، چووینە خزمەت بنەماڵەکەیان.»

۵. هاوڕێ عەبدوڵاڵا فەیزوڵاڵابەگی

هاوڕێی نەمر کاک عەبدوڵاڵا فەیزوڵاڵابەگیش یەک لەو کەسانە بوو کە هاوینی ساڵی ١٣٥٨/ ١٩٧٩، لە شەڕی سەقز شەهید کرا. ئەم چەند دێڕەی خوارەوە کە برادەرێکم سەبارەت بە شەهید عەبدوڵاڵا نووسیویەتی هەموو ئەو زانیارییانەن وا لێرە لە دووڕەوڵاتی دەستم کەوتووە: «کوڕی ساڵەخان بوو؛ باوکی زۆر هەژار بوو. لە بۆکان تابڵۆی سادەی دەکێشاوە و بە خەڵکی دەفرۆشت، هەتا بڵێی ئینسانێکی بەفەرهەنگ و بەئەدەب بوو.»

۶. هاوڕێ عەزیز مەردانبەگی

هاوڕێ عەزیز لە بۆکان مامۆستای قوتابخانە و لایەنگری فیدائییان بوو. لەگەڵ تیمی یاریدەدەری فیدائییان چوو بۆ شاری سەقز. لە دەروازەی شار ڕووبەڕووی پاسداری ئێرانی بوونەوە و دەست و شانی بە گوللە بریندار کران؛ دوای ئەم ڕووداوە ماوەی چەند ساڵێک زیاتر نەژیا و لە ئەنجامدا بوو بە شەهیدی گیانبەختی

گەلەکەی.

«هاوڕێی نەمر عەزیزی مەردانبەگی لەم شەڕەدا [شەڕی سەقز، هاوینی ساڵی ۱۳۵۸/ ۱۹۷۹] باسکی بە گوللەی شەستیر بریندار دەبێ، بەڵام بەدەست دوژمن ناکەوێ و بە بریندارى دەیهێننەوە شاری بۆکان و دواتریش بۆ موعالیجە لەلایەن ڕێکخراوی فیدائییەوە دەینێرنە شارەکانی تر و ولاتێکی ئوروپاییش. ناوبراو هەر لەسەر ئەم برینە قورسە کە ناتەبایی خستبووە سەر جەستەی، واتە نالەباریی هاتوچۆی خوێن لە نێوان دڵ و دەستیدا پێکهاتبوو، سەری نایەوە و بەجێیهێشتین.»

ئەوەش کورتەیەک لە ژیان و کارەساتی بریندار بوون و کۆچیدوایی کردنی کاک عەزیزی نەمر لە زمان کاک جەعفەر مەردانبەگی بڕای و کاک نادر فەتحی پوورزایەوە:

«بە دەست پێکردنی شەڕی سێ مانگە لەسەر فتوای جیهاد لەلایەن خومەینییەوە بۆ سەر کوردستان، سازمانی چریکە فیدائییەکانی خەڵکی ئێران بوو بە هاوبەشی شەڕەکە. لە هاوینی ساڵی ۱۳۵۸دا شەڕ بەگەرمی لەنێو شاری سەقز لە گەڕاندا بوو. لە یەکێک لەو شەڕانەدا، کە بەداخەوە لەسەر زەینم نییە چ ڕۆژێک بوو، بەڵام لە دەوروبەری سەعات ۱۲ی شەو تیمێکی سازمان کە بریتی بوون لە ڕەفیق حەسەن [یۆسف کیشیزادە]، ڕەفیق ئەمیر [یەعقووب تەقدیری]، کاک ڕەشیدی ئاهەنگەری و هاوڕێیەکی تر، لەسەر ئەرکی سازمان بە ماشێنی ڕەوانشاد کاک عەزیز بەرەو شاری سەقز وەڕێکەوتن.

هاتوچۆیەکی زۆر لە بەینی بۆکان و سەقزدا هەبوو، هەر لەو هاتوچۆیانەدا خەبەرەکان ئاڵوگۆڕ دەکران. ماوەی دوو سەعاتێکی پێچووبوو، کە خەبەر هات تیمەکەی سازمان لە دەروازەی شاری سەقز کەوتۆتە ناو کەمینی کوتوپڕی پاسدارەکانی خومەینییەوە و هەر پێنج کەسەکەیان کوژراون. ئەم هەواڵە وەک هەموو هەواڵەکانی تری ئەوکات لەنێو شاردا بڵاوبۆوە و خەڵکێکی زۆر لە بەردەم مەقەڕی سازمان کۆبوونەوە.

من و براکانیشم کە هەر لە شەوێوە و دوای ڕۆیشتنی کاک عەزیز لەگەڵ تیمەکە، لە دەوروبەری مەقەڕی سازمان لە هاتوچۆدا بووین، ئەو خەبەرەمان پێگەیشت و

بۆ ئاگاداری زیاتر و خەبەری ڕاستی ئەو ڕووداوە چووین بۆ نێو مەقەڕی سازمان؛ لەوێ ڕووبەڕووی ڕەوانشاد کاک حەمەدەمین شێرخانی بووینەوە. کاک مینە گوتی خەبەرەکە یەقین نییە، ئێوە برۆنەوە مااڵێ و ئاگاداری تەلەفۆن بن و خۆتان جواب بدەنەوە با حاجی کەریم و «کووپە»، تا یەقین بوونی خەبەرەکە بە هیچ نەزانن کاک مینەش هەر لە زمانی کاک عەزیزەوە بە دایکمی دەگوت «کووپە».

شەو درەنگ ببوو، چومەوە مااڵێ و تەلەفۆنەکەم لەلای خوم دانا، درەنگی شەو و ماندوویەتی لە خەوی کردم، لە تاریکوڕوونی بەیانیدا بە هاتوهاواری دایکم و خوشکەکانم وەخەبەر هاتم و یەقینم کرد کە خەبەرەکە دەبێ ڕاست بێ. هەموومان لە حەوشە خڕبووینەوە، دایکم هاواری ئەنوەر[ی برام] دەکرد کە ماشێنەکە بێنە دەبێ بچین بۆ بیمارستان، عەزیز لە سەقز بریندار بووە، لەوێیە.

سوکنایی‌یەک بە دڵەدا هات و لەگەڵ براکان چاوێکمان لێک کرد، بەڵام ئێمە تەواو یەقین نەبووین لە ڕاستیی خەبەرەکە، هاوکات لەگەڵ چوونی ئێمە بۆ نێو بیمارستان، کاک عەزیزمان دیت کە لە دیوی عەمەل هێنایانە دەرێ و ئەوانەی ئاگادارییان لێدەکرد گوتیان کە جێی مەترسی نییە و گوللە لە دەستی دراوە.

کاتێک کاک عەزیز هاتەوە سەرخۆ، چۆنییەتیی ڕووداوەکەی گێڕاوە.

ئەوان بە گەیشتنە دەروازەی شاری سەقز دەکەونە نێو کەمینی دەستەیەک لە پاسداران و تەقە دەست پێدەکا. هەر لە یەکەم دەسڕێژی کالیبر پەنجای پاسدارەکان کاک عەزیز بریندار دەبێ و گوللە لە نێوەڕاستی قۆڵی ڕاستی دەدرێ، بە شێوەیەک کە ئانیشکی لەگەڵ گوللەکە دەڕوا و قۆڵی بە پارچە ماهیچەیەکەوە خۆ ڕادەگرێ. لە تیمەکە، سێ کەسیان دەکوژرێن [هاوڕێیان عەبدوڵڵا، ئەمیر و ڕەشید] و یەکێکی دیکەشیان دەگیرێ [هاوڕێ حەسەن]. کاک عەزیز لەنێو جۆگەلەیەکدا خۆ حەشار دەدا تا ماوەیەکی پێدەچێ و بە ئەهوەن‌بوونەوەی وەزعەکە خۆ دەگەیەنێتە سەر جادە و خەڵک دەیبینن و دەیهێننەوە بۆکان.

لە دوو لاوە هێرش بۆ سەر بۆکان کرا و کاکە عەزیزمان بۆ مەهاباد ڕاگوێست، چوار ڕۆژێک لە مەهاباد ماینەوە؛ خەبەر هات بۆ بیمارستان کە نەخۆشەکان دەبێ

ڕاگوێزرێن. به یارمەتیی سازمان به ئامبوڵانسێک بەرەو سەردەشت وەڕێکەوتین. ماوەیەک به دەردەسەری له سەردەشت و دەوروبەری گوزەرانێکی سەختمان کرد، تابمان نەهێنا، بەرەو خزموکەس لەلای گەورکایەتی بۆ گوندی قوڵقوڵە وەڕێکەوتین. زوری پێنەچوو بۆکان گیراوە، واتە کەوتەوە دەست پێشمەرگە.

هێمنی کەوتە نێو چەند شارێکی کوردستان و بۆکان. بەپێچەوانەی ئەم وەزعە ئێش و ئازار له لەشی کاکە عەزیزدا هەر دەهات و خۆی بڵاوتر دەکردەوە و عاجزتری دەکرد. سازمان بڕیاری دا چارەیەکی وەزعی کاکە عەزیز بکا؛ چووین بۆ مەهاباد له دەفتەری سازمان چاومان به کاک مینە کەوت که بەرپرسی دەفتەری مەهاباد بوو. به نامەی کاک مینەوە بەرەو تاران و بۆ دەفتەری مەرکەزیی سازمان چووین. چاومان به کاک ئەنوەر سوڵتانی کەوت و ئەویش لەلایەن سازمانەوە شوێنی مانەوەی بۆ دیاری کردین له خیابانی کاخ. دوو حەوتوویەکی پێچوو هەتا کاروباری کاکە عەزیز و هاوڕێیەکی دیکە کە ئەویش هەر بۆکانی بوو، بۆ سەفەری ئەلمان سازکرا و کاک عەزیز و هاوڕێکەی بەرەو ئەلمان بۆ موداوا وەڕێکەوتن.

چل ڕۆژی پێنەچوو کاکە عەزیز هاتەوە بۆکان و ئەوەش بەلای ئێمەوە جێی سەرنج بوو که سەفەرەکەی کاکە عەزیز زۆر بەزوویی کۆتایی پێهاتووە. له ئەلمان گوتبوویان بڕینەکە تەڕە و دەبێ چەند مانگێک پشووی دەینێ تاکوو ئیشک بێتەوە، ئەو کات دەتوانین نەشتەرگەریی لەسەر بکەین. کاک عەزیز دەیتوانی ئەو ماوەیە له ئەلمان بمێنێتەوە، بەڵام یەکەم دووری ماڵومنداڵ و دووهەم بە هیوای ئەوەی که هەلومەرجی سیاسی له ئێراندا بەرەو باشی دەچێ و هەر کات پێی خۆش بێ دەتوانێ سەفەر بکا و بۆ موداوای خۆی بچێ بۆ ئەلمان، بەرەو ئێران هاتبۆوە.

وتوویژی هەیئەتی نمایەندەگیی حکوومەت و کوردستان به ئەنجام نەگەیشت و شەڕ هاتەوە بۆ نێو کوردستان. سەرلەنوێ هەڵوەدای گوند و دێهاتی وڵات بووینەوە؛ دیسان بەرەو قوڵقوڵە و ماڵی خاڵە سواری بەهیممەت و کوردپەروەر و قارەمان، خاڵی باوکمان وەڕێکەوتین.

پاییز و بەهاری سالّی شەستمان له قوڵقوڵە بەسەربرد؛ بڕینی کاکە عەزیز هەر

تـەڕ بـوو و ئێشـی هەر دەهـات و عاجزتـری دەکرد. ناچـار بە قاچاخـی خۆمان بە مەهابادا کرد، لەسـەر یارمەتی کردنی گەلێک خزم و ناسـیاو و خەڵکی بەشـەرەفی مەهاباد، چەند چاوپێکەوتنێک لەگەڵ دوکتۆرەکان سـازکرا و ئەوان هاتنە سـەر ئەم بـاوەڕە کـە بریندەکە لـە زووترین کاتدا دەبـێ دەرمان بکرێ، لەبەروەی مەترسـیی بڕینـەوەی دەسـتی هەیـە. دوای ئەم هەمووە دەربەدەرییە ئـەم خەبەرە لە دەروونی هەمووماـنـدا کاری کـرد. حاڵ و وەزعەکەم بە تەلەفۆن بە باوکم ڕاگەیاند و ئەویش دوای دوو ڕۆژ هاتە مەهاباد بۆ تەگبیروڕا کردن لەسەر وەزعەکە.

بەپێی ئاڵوگۆڕێک کە لە سیاسـەتی تەشـکیلاتیی سـازمانی چریکە فیدائییەکانـدا پێکهاتبـوو، ئیتـر هیـچ ئومێدێک بەو سـازمانە نەمابـوو. بڕیار هاتە سـەر ئەوەی کە یارمەتی لە حیزبی دێموکرات وەربگرین.

نامەیەکمان لەلایەن حاجی حسێنی فاتحییەوە پێبوو بۆ کاک جەلیلی گادانی. خزم و ناسـیاوی تریـش هەبوون کە هەر کام لەوان بـە نۆبەی خۆیان ئەوپەڕی یارمەتییان سەبارەت بە خۆناساندنمان بە حیزبی دێموکرات پێدابن.

دەبـوو بـە زووتریـن کات لە شـاری مەهابـاد هاتباینە دەرێ، هەر لـەو ڕۆژانەدا پێشمەرگە هاتبوونەوە نێو شار و بەهۆی تەقە و پێکدادنی نێو شار هەموو کەلێن و قوژبنـەکان گیرابـوون، ڕێی دەرچوونی قاچاخیش نەبوو. کەسـانێکی زۆر بەوپەڕی لەخۆبوردوویی و ئینسـانییەتەوە یارمەتییان داین کە بەداخەوە ناتوانم نێویان بێنم، هـەر چەنـد، چەنـد کەسـێکیان لـە حەیاتدا نیـن، ڕوحیان شـاد بێ، لەلایـەن هەموو بنەماڵەی مەردانبەگییەوە ڕێز و حورمەتی خۆمیان پێشکەش دەکەم.

لەسـەر بڕیـاری هەمـوو لایـەک هاتینـە سـەر ئـەم بـاوەڕە کـە هـەر لـە ڕێـی سەردەشـتەوە بـە شـێوەیەکی ئاسـایی دەرکەوین و ئەگـەر بەریانپێگرتین بڵێین دەچینە سـەر شـایی لە سـیاقۆڵ. من و کاکە عەزیز و هاوڕێی هەموو کاتێکم (کاک مەنسـوور فەڕڕوخـی) سـواری مینیبـووس بووین بەرەو سەردەشـت. گەیشـتینە بازڕەسـیی دەروازەی ڕێـی سەردەشـت، بەریـان بـە مینیبـووس گـرت و خورپـە کەوتـە دڵی هەموومان، جاشـێک هاتە نێو مینیبووسـەکە و بـە نێوچاوانگرژییەکی

تونـدەوە گوتـی هەمووتـان وەرنـە خـوارەوە، نەمانزانـی چـۆن هاتینە خـواریّ، نیّو مینیبووسـەکەیان پشـکنی و جەماعەتەکەیـان بـە سـەف کـرد. دوای پشـکنینی ژوورەوە چوونـە سـوراغی جەعبـەی مینیبووسـەکە و داوایـان کـرد کـە سـاحیب بـارەکان هـەر کەسـەی بیّ بۆ لای باری خۆی. پاسـداریّک چەنـد قەدەمیّک دوورتر بـە تفەنگـەوە ڕاوەسـتابوو چاوی لە وەزعەکە دەکرد. بە ئیشـارەتی دەسـت گوتیان ئەوانـەی باریـان نییە بـەملاوە. لەو کاتەدا کاکە عەزیز لە نیّـوان جەماعەتی بیّبار و باردارەدا مابۆوە، من خۆم ئاگام لیّنەبوو، بەڵام مەنسوور ئاوای دەگێڕێتەوە:

ئەو کاتەی کە ببووین بە دوو دەسـتەی باردار و بیّبار، کاکە عەزیز بەنیّو هەر دوو دەستەدا پێشاوبڕی مینیبووسەکەی داوە و بە بەر مینیبووسەکەدا لە دەرگای شۆفێرەوە خۆی بەنیّو مینیبووسەکەدا کرد، کە هاتینەوە نیّو مینیبووسەکە دیتمان کاکـە عەزیـز لە جێی خوی دانیشـتووە و منداڵێکی لە باوەشدایە، چەند کەسـێک کە مابوون، هاتنەوە سەریّ و مینیبووس وەڕێکەوت.

چارەگە سەعاتێکی پێچوو هیچمان قسەمان نەدەکرد، کاکە عەزیز منداڵەکەی هەر لە باوەشی خۆیدا ڕاگرتبوو تاکوو دایکەکەی داوای منداڵەکەی کرد و گوتی بمدەوە بابم با لەوە زیاتر عەزیەتت نەکا! شوکور نەجاتمان بوو و لەو کاتەوە قسە دەستیپێکردەوە و کاکە عەزیز گێڕایەوە کە چەندە ترسـابوو و لە ترسـان سەری داخستبوو بیّئەوەی چـاو لـە کەس بـکا لەلای شـۆفیرەوە خـۆی بەنیّو مینیبووسـەکەدا کردبـۆوە. هەتا گونـدی کیتکە هاتین و مینیبووسـەکە لـەوە زیاتر نەدەڕۆیی. بـە لەندرۆوێرێک، کە ئەویش هەتا قۆزلوێ دەچوو، ڕۆیشتین و لەوێ خۆمان بە قاوەخانەکەدا کرد.

حـاڵ و هـەوای ئـازادی لەگەڵ هەموو جـۆرە بۆنێک لە خـۆش و ناخۆش تێکەڵ ببوو. نەفەسمان بە گەرمی قوت دەدا، سەروچاومان گەش ببۆوە، هاتوچۆی ماشێن لەو ڕێیەدا کە هەر بەدەست پێشمەرگەوە بوو، کەم بوو یان ئەگەریش ببووایە هەر ماشـێنێک دەهـات پڕ بوو. لای ئێـوارە تراکتۆرێک هات، گوتی کە هەتا قاوەخانەکەی زمزیران دەچێ، بە تەقەوشـەقەی تراکتۆر گەیشـتینە زمزیران. کاک عەلی پێشکاری فرووجاوێکـی بەلەزەتـی دایـنێ و دوای کێشـانی سـیگارێک بەزوویـی هەمومـان

خەومان لێکەوت؛ دەمێک بوو کە ئا بەو شێوەیە خەومان لێنەکەوتبوو!

بە گەرموگوڕی لە میوانخانەی حیزب وەریانگرتین. داوای چاوپێکەوتنمان لەگەڵ کاک جەلیلی گادانی کرد. خەبەریان بۆ هێناین کە کاک جەلیل بەزوویی بۆ دێتنمان دێ. دوای دوو ڕۆژ کاک جەلیل هات بۆ میوانخانە، ئەو نامانەی کە پێمانبوو دامانێ و ڕاسپاردەکانیشمان پێگوت، جوابی دایەوە کە دوای بیروڕا گۆڕینەوە لەگەڵ هاوڕێیانی دەفتەری سیاسی وەڵاممان دەداتەوە، لە هەمان کاتیشدا گوتی کە بە سەربەستی لە میوانخانە بمێنینەوە، خۆ عاجز نەکەین و ئەویش لە حەولی بە ئەنجام گەیاندنی داواکەماندا دەبێ.

دوای دوو حەوتوو بەیانییەک کاک جەلیل بە خەبەری خۆشەوە هاتەوە، داوای کرد کە کاک عەزیز بەپەلە خۆ سازکا، دەوروبەری نیوەڕۆ دەچێ بۆ بەغدا. پەلە و خۆشی تێکەڵ ببوو، سەعات دووی دوای نیوەڕۆ هاتن لەدوای و بەپەلە سەروچاوی یەکترمان ماچ کرد و خواحافیز، خواحافیز!

من و مەنسوور داگەڕاینەوە خوارێ بۆ لای مەنتەقەی مەهاباد کە مەقەڕی یەکییەتی لاوانی حیزبی دێموکرات لەوێ بوو، دەستمان کردەوە بە تەمریناتی خومان.

هەروا مانگێکی پێنەچووبوو کە خەبەر هات کاکە عەزیز گەڕاوەتەوە، ئەوە لە شارۆچکەی «واوان» لە ماڵی کاک حوسێن سەردەشتییە، کە لە خزمەکانی خۆمان بوو. پەرۆشی دیسان دەروونی داگرتین.

چووین بۆ دێتنی کاکە عەزیز لە واوان. بە بڕوای کاکە عەزیز هەموو شتێک ئامادە بوو بۆ ڕۆیشتنەکەی؛ دەفتەری سیاسی حیزب بڕیاری خۆی دابوو بۆ بەڕێکردنی، هەر بۆیەش ناردبوویان بۆ بەغدا، بەڵام وا دیار بوو ئەو کەسەی بەرپرسی پێوندییەکانی دەرەوە لە بەغدا بوو، کەیفی بە کاکە عەزیز نەهاتووە و چەتی خستۆتە کارەکەیەوە و گوتبووی کە ئێمە بە ژمارەیەکی دیاریکراو دەتوانین کەس بۆ دەرەوە بنێرین و ئێستاش سەرە ناکەوێتە ئێوە، دەفتەری سیاسی خەبەری لەو قەولوقەرارانە نییە.

کاک عەزیز هۆی بەڕێنەکرانەکەی لەوەدا نەدەدی و پێی وابوو لەبەروەی کە ئەو لەنێو چریکە فیدائییەکاندا بریندار بووە، بۆتە هۆی بەڕێنەکردنی لەلایەن ئەو

بەرپرسەوە کە ئەو کات لە بەغدا دەسڕۆیشتوو بوو.

ناهومێدی دەروونی داگرتبوو، نەیدەزانی چی بکا، بۆ کوێ بچێ، ماندوو ببوو، ئێشی برینەکەی لە سەرمای زستاندا گەلێک ئازاری دەدا. زەوقی نەمابوو، زۆری قسە نەدەکرد، ئەگەر شتێکیشی دەگوت زیاتر باسی مااڵومندااڵی دەکرد. خەبەرمان نارد دایکم و حاجی هاتن، ڕاوتەگبیر هاتە سەر ئەوە کاکە عەزیز بۆ لای بۆکان بەرنەوە و لەوێ چارەیەکی برینەکەی بکەن.

کاکە عەزیز ئەمجار بەرەو بۆکان وەڕێکەوت. ئەوە ئاخر جار بوو کە کاکە عەزیزمان دیت. خەبەرات دەهات کە خەریکی هاتوچۆی دوکتۆرەکانە و لە حەولی چارەیەکدایە بۆ ساڕێژ کردنی برینەکەی. دوای ماوەیەک دەبێ بە مامۆستای بەشی هونەریی قوتابخانەکان لە بۆکان.

برینی کاکە عەزیز قەت ساڕێژ نەبۆوە، سەروبنی دەستی بە ئااڵقەڕێز و دوولایی‌یەک پێکەوە گرێدرابوون؛ ئێشی ئەم برینە هەر ئێشی ئازار نەبوو، ئێشی ئەو برینە لە دەروونی کاکە عەزیزدا بوو هەتا ئاخرین کاتەکانی ژیانی ئازاری دا؛ برینێک بوو کە هیچ کاتێک ساڕێژ نەبۆوە.

کاکە عەزیز لە زستانی ساڵی ۱۹۹۲ [۱۳۷۰/۱۱/۲۵]دا بەهۆی گرفتی «ترومبۆزە»، کە لە برینەکەیەوە پێکهاتبوو، فەوتی کرد.

...کاک عەزیز لە ڕۆژی ۱۳۳۱/۶/۲۶ی هەتاوی [۱۳۵۲/۹/۱۷ی ز] لە بۆکان لەدایکبووە، خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی هەر لە بۆکان تەواو کردووە، بۆ ماوەی دوو ساڵ لە گوندی «ورچان»ی مەریوان «سوپای دانیش» بووە، پاشان بۆتە مامۆستای قوتابخانەکانی بۆکان. ساڵی ۱۳۶۵ی هەتاوی بۆتە مامۆستای هونەریی «کانوونی پەروەریشی فکری منداڵان و مێرمنداڵان»ی بۆکان لە بەشی شانۆ و موزیکدا. ساڵی ۱۳۵۶دا زەماوەندی کردووە، سێ کوڕ و کچێکی بووە، کچەکەی چەند مانگێک پێش ئێستا مێردی کردووە و کوڕەکانیشی هاوسەریان گرتووە. بەداخەوە یەک لە کوڕەکانی بە کارەساتی کارەبا گیانی لە دەست داوە.»

«کاک عەزیز و ڕەفیق ئەمیر و دوو کەسی تر کە ناوەکانیانم لە بیر نەماوە بە

ئوتۆمۆبیلێکی شەخسی بۆ بەشداری کردن لە شەڕی سەقز لە بۆکانەوە وەڕێدەکەون. پێش گەیشتنە سەقز تووشی چەند کەسێکی ئاشنا دەبن و ئەرخەیانیان دەکەن کە شار بەدەست پێشمەرگەوەیە و جێی هیچ مەترسییەک بۆ ئەوان نییە. ئەوانیش بە تێرادیوییەوە بەرەو ناوەندی شارەکە لێدەخورن و لەناکاو دەکەونە کەمینی پاسدارەکانەوە و بە تیربار دەستڕێژیان لێدەکرێ. ڕەفیق ئەمیر و ئەوانی تر شەهید دەبن و کاک عەزیز کە تەنیا قۆڵی بریندار دەبێ، خۆی لە جۆگەلەی پەنا شەقامەکەدا دەشارێتەوە و دوای ئارام بوونەوەی بارودۆخ لەلایەن خەڵکەوە یارمەتی دەدرێ و دەهێنرێتەوە بۆکان.

تیربارەکە ئێسقانی ئانیشکی وا لەتوکوت کردبوو کە نەیدەتوانی دەستی بەرز بکاتەوە. دوای ماوەیەک لەلایەن سازمانی چریکە فیدائییەکانەوە دەنێردرێ بۆ وڵاتی ئاڵمان و لەوێ دوکتۆرەکان پێی دەڵێن چونکە برینەکەی زۆر تازەیە، ناکرێ دەستەوجێ ئانیشکی مەسنووعی بۆ ساز کەن و دەبێ ماوەی سێ مانگێک ڕاوەستێ. ئەویش بەو هیوایەی کە دوای سێ مانگی تر دەتوانێ بێتەوە بۆ ئاڵمان، دەگەڕێتەوە بۆ ئێران و دوای ئاڵوگۆڕییەکانی بارودۆخی سیاسی ئێران، بەداخەوە ئەو هەلەی بۆ هەڵنەکەوتەوە.

۷. هاوڕێ ڕەزا پیرانی

شەهید ڕەزا پیرانی خەڵکی مەهاباد و ئەندامی بەشی تەبلیغاتی ڕێکخراوی فیدائییان بوو. دوای داخرانی ستادی سازمان لە مەهاباد. لە مەقەڕێکی ڕێکخراوەکە لە گەورکایەتی کاری دەکرد. لە مانگی میهری ساڵی ۵۹دا بەدەست کەسێکی سەر بە حیزبی دێموکرات شەهید کرا. هاوڕێ بە بریندارى، لەنێو جیبێکی سازمانداا هێنرایەوە بۆکان، بەڵام بەداخەوە پێش ئەوەی بیگەیەننە نەخۆشخانە، بۆ هەمیشە چاوی لەسەر یەک دانا. برادەرێک کە هێنابوویەوە شاری، دەیگوت تا گەیشتینە سەر جادەی ئیسفاڵتیش هەر زیندوو بوو و بەداخەوە بەرگەی بریندی گوللە و خوێن لە بەر ڕۆیشتنەکەی نەگرت و گیانی ئەسپارد. ڕێوڕەسمی بەڕێکردنی تەرمەکەی لە بۆکان بەڕێوە چوو و تەرمی شەهید بە هاوبەشیی هەندێک ئەندامی بنەماڵەکەیان و

بـه سـروود خوێندنـەوەی لاوان بەڕێکرا. دوای ناشـتنی تەرمەکـەی هەندێک کەس وتاریان دا، کە یەکیان کاک عومەری حەمیدی و یەکی تریان من بووم، ئەگەر هەڵە نەکـەم کەسـێکیش لەلایـەن حیزبی دێموکراتـەوە وتاری دا، بـەڵام کارەکە کرابوو و زیانێکـی گـەورە لە سـامانی هەڤاڵانـی فیدایی کەوتبوو، کە بە وتار و قسـە قەرەبوو نەدەکرایەوە.

کاک ڕەزا، لاوێکـی هەڵسـووڕاو و بێفیـز و زەحمەتکێـش بـوو. ئـەرک و کاری بەشـی «تەبلیغـات»ی ڕێکخراوەکـەی بـە ڕێکوپێکـی بەڕێوەدەبـرد و لـە کارەکـەی خـۆیدا گەلێک شـارەزا و جیـددی بوو. ئەندامانی بنەماڵەکەشـی کە بۆ بەڕێکردنی تەرمـی ڕەزا هاتبوونـە بـۆکان، خەڵکانێکـی خودانڕێـز و ڕێکوپێک بـوون. جێگەی خۆیەتـی هاوڕێیانی سـتادی فیدائییـان لە مەهاباد و ئەوانەی وا لـە نزیکەوە کاریان لەگەڵ کردبوو، سەبارەت بە کەسایەتی و چالاکییەکانی بابەتی تێروتەسـەل بنووسن. بەداخەوە زانیاریی من لەسـەر هاوڕێ ڕەزا هەر ئەوەندەیە.

ڕێزدار بێهزاد کەریمی لە وەڵامنامەیەکدا کە بۆ ڕەخنەگرێکی لقی کوردسـتانیی ڕێکخراوی فیدائییانی نووسـیوە و لە ١٨ی مانگی یەکەمی سـاڵی ١٣٨٧ لە ماڵپەڕی فارسـی «اخبـار روز»دا بڵاوبۆتـەوە، باسـی ئەو ڕەنجانـە دەکا کە دوای بەسـترانی بنکەکانی ئەکسەرییەت لە کوردستان و ئاوارەبوونی هاوڕێیان لە شارەکانی تاران و تەورێـز تووشـی هاتن. لەوێدا ئاماژەیەکیشـی بە هاوڕێ ڕەزا کـردووە، کە بوو بە قوربانیی ئەو سیاسەتە نوێیە و نووسیویەتی:

«... ئـەم هاوڕێیانـە لە کوردسـتان نـەک هەر کەوتبوونە ژێر گوللـەبارانی چەکی ڕەخنـە، بەڵکـوو لێرەولـەوێ ڕووبـەڕووی ڕەخنـەی چەکیش دەبوونـەوە و جارێک گەیشتە ئەو شوێنەی کە هاوڕێی لەگیانبوردوو ڕەزا پیرانی تێدا کوژرا...»

٨. هاوڕێ سمکۆ یەزدانپەنا

شۆڕەلاوێکی باڵابەرزی بەجەرگ و ئازا، لە فەیزوڵڵابەگییەکانی ڕۆژهەڵاتی بۆکان بوو. کاتێ لە دەبیرستانی کەمالی بۆکان دەرسم دەگوتەوە، بۆ ماوەی چەند مانگێک شـاگردم بوو. لایەنگری ڕێکخـراوی فیدائییان بوو و لە دابەشبوونی ڕێکخراوەکەدا

لەگـەڵ ئەقەلییـەت کەوت. دەگوترێ لە کاتی گیرانەوەی شـاری بـۆکان و هاتنەوەی پاسدار و ئەرتەشدا ئازایەتیی زۆری نواندبێ، بەڵام لەو سەردەمەدا لەگەڵ ئەقەلییەت کەوتبوو و دەبێ ئەوان زانیاریی زیاتریان لە هەڵسوکەوت و چالاکییەکانی هەبێ.

بەداخـەوە مـن گەلێـک کـەم لە ژیـان و بەسـەرهاتی کاک سـمکۆ دەزانـم، بەڵام بەختەوەرانـە بنەماڵەی بەڕێزی ڕێگای شـۆڕش و خەباتیـان بەرنەداوە و یادی ئەو زیندوو ڕادەگرن.

٩. هاوڕێ سەیفوڵڵا فەیزی

لاوێکـی ڕێکخـراوی لاوانـی پێشـگام بـوو، ڕوحسـووک و ئـازا و لەبـەردڵان. لە یارمەتیدانی خەڵکی شاری سەقزدا گیرا و خەڵخاڵی جەللاد ئیعدامی کرد.

بـۆ ئـاگاداری لە ژیان و کارەسـاتی کوژرانەکـەی پەیوەندیم بـە خاتوو گەوهەر فەیزی خوشـکی شـەهید سـەیفوڵڵاوە گرت و تکای زانیاریم لێکرد. بە پێخۆشییەوە گەوهەرخانم بەرەوپیری پێشنیارەکەم هات و ڕەشنووسی یادداشتێکی بۆ ناردم کە بە زمانی ئینگلیزی بۆ ڕێکخراوەیەکی مافی مرۆڤی ئامادە کردبوو. ئەوەی لە خوارەوە دێ وەرگێڕاوی هەڵبژاردەیەکـی ئـەو یادداشـتەن. سپاسـی زۆری گەوهەرخانمیش دەکەم:

«... شـەڕی نێوان پێشـمەرگە و کۆماری ئیسـلامی لە مانگی ئۆگوسـتی ١٩٧٩دا لە شـاری سـەقز سـەری هەڵدا و لە ئەنجامدا خەڵکانێکی زۆر گیران و ئیعدام کران. براکەم «سـەیفوڵڵا» لەو کەسـانەدا بوو کە بە لایەنگری کردنی ئۆپۆزیسیۆن تاوانبار کـرا. سـەیفوڵڵا، کـە لـە سـاڵی ١٩٦٤ لەدایـک ببوو، تەمەنـی تەنیا ١٦ سـاڵان بوو کە خواردەمەنـی و دەرمانی بۆ پێشـمەرگە کۆدەکردەوە و بۆی دەبردنە بەرەی شـەڕ. لە ماوەی ئەو هەڵسووڕانە و لە کاتێکدا خواردەمەنی دەبرد بۆ پێشمەرگە، لەلایەن پاسـدار و بەسـیجییەکانەوە گەمارۆ دەدرێ. بە هێزی زەوینی و هەوایی تەقە لەو و لە هاوڕێکانی دەکەن. گوللە وە باسکی دەکەوێ، پاشان بێبەزەییانە ماوەی چەند مایلێـک بەسـەر خاکوخۆڵـی دەوروبەری شـاری سـەقزدا ڕایدەکێشـن تـا دەیبەنە ناوەندێکی سپایی لە نێوەڕاستی شاری سەقز. لە ئەنجامدا باسکی دەشکێ و هەموو

ئەندامی لەشی بریندار دەبن و شین دەبنەوە.

لەو سەردەمەدا «خەڵخاڵی» لەلایەن خومەینییەوە کرایە حاکم[ی شەرع] لە سەقز و براکەمیان بە لەشی بریندار و دەستی شکاوەوە بردە بەر دەمی. ڕەوتی دادگایەکی فەرمی بەڕێوە نەبرا و کەس گوێی نەدایە چۆنییەتیی گیرانەکەی و تەندروستیی ئەندامی و دەروونیی براکەم. لەجیاتی ئەوانە لێی دەپرسن چیت کردووە؟ لە وەڵامدا دەڵێ من پشتگیریی گەلەکەم دەکرد و خواردن و دەرمانم دەبرد بۆ پێشمەرگە. لێیان پرسی ڕێبەری گەلەکەت کێیە؟ گوتی دوکتۆر قاسملوو. ئینجا خەڵخاڵی بە داریکی باریک دەسنیشانی لایەنێکی کرد و بە سەیفوڵڵای گوت بچێتە ئەو لایە و لەوێ بوەستێ. ئەوە هەموو ئەو پرسیارانە بوو کە لێی کرا.

ڕۆژێک لە جەژنی ڕەمەزانی ئەو ساڵە تێپەڕیبوو و ئێمە هەر چاوەڕوانی سەیفوڵڵا بووین تا بۆ جەژن بگەڕێتەوە لامان، بەڵام هەواڵمان پێگەیشت کە سەیفوڵڵا گیراوە. لە ماوەی گیرانیدا تەنیا خوشکەکەم چوو بۆ چاوپێکەوتنی لەبەروەی بۆ پیاوەکانی بنەماڵە جێگەی مەترسی بوو بچنە مولاقاتی، ئیتر نەمانهێشت باوکم و براکانی دیکەمان بچن بۆ سەقز.

خوشکم دوای گەڕانەوە لە سەقز داستانی چۆنییەتیی گیرانی سەیفوڵڵای بۆ بنەماڵەکەمان گێڕایەوە. دڵنیا نیم ڕۆژێک یا چەند ڕۆژ لە گیرانی براکەم تێپەڕیبوو کە هەواڵمان بۆ هات گوایە سەیفوڵڵا ئازاد دەکرێ. لەبەروەی سەرەتای جەژنی ڕەمەزان بوو. خوشکە گەورەکەم دەسبەجێ خواردنی دڵخوازی ئەوی ئامادەکرد و جلوبەرگی تازەیمان هەڵگرت و [لە بۆکانەوە] بەرەو سەقز وەڕێکەوتین. ئوتوبووسەکە پڕ بوو لە بنەماڵەی ئەو کەسانەی وا لە سەقز گیرابوون. پەردەیەکی خەمهێن لە بێدەنگی بەسەر شاری سەقزدا کشابوو، ژنان بە چارشێوی ڕەشەوە بە قەراغ جادەکاندا دەڕۆیشتن، ئەستەم پیاوێک دەبینرا. سەقز بەلامەوە وەک شاری ئەڕواح دەچوو.

خوشکم پەنجەرەی ئوتوبووسەکەی کردەوە و هەواڵی تازەی لە خەڵک پرسی. یەکیان گوتی دوێشەو ٢٠ کەسیان ئیعدام کردووە. بۆ ماوەیەک بێدەنگیی

سەرسووڕهێن بەسەر هەموومانـدا کشـا... دڵنیـا نەبووین ئایا سـەیفوڵڵاش لەنێو ئیعدامییەکان‌دایە یان نا؟... بەرەو پادگانی شـارەکە ڕۆیشـتین... هێشـتا لە شـوێنەکە نزیک نەببووینەوە بارانی گوللەمان بەسەردا باری. بە بڵێندگۆ گوتیان ئەگەر نزیکتر ببنـەوە تەقەتـان لێدەکـرێ، ئەگـەر دەتانـەوێ کوڕەکانتان ببینن بچن بـۆ مزگەوتی گـەورە لە نێوەڕاسـتی شـار. کاتێ گەیشـتینە مزگەوتەکـە بەردەرگاکـەی پڕ بوو لە خەڵک، بە ناڕەحەتییەوە باسی ئەو ٢٠ کەسەیان دەکرد کە شەوی پێشتر گوللەباران کرابوون.

دەسـبەجێ لە ئوتوبووسـەکە پەڕیمە دەرەوە و بەرەو مزگەوت هەڵاتم. خۆم بە نێـو خەڵکەکـەدا کرد. خەڵک لە قوژبنێکی حەوشـەی مزگەوتەکـە کۆببوونەوە. چاوم گێڕا، جەنازەی مردووەکانم بینی کە سـەهۆڵیان بەسـەردا کرابوو. بەوردی سـەیری تەرمەکانـم کـرد، ناسـینەوەیان ئەسـتەم بوو ئەویش بۆ یەکـی وەک من کە ئەو دەم دەوروبەری ١٥ ساڵم تەمەن بوو.

... بێئەوەی کۆنترۆڵی خۆم لە دەستم دابێ، لە تەرمەکان چوومە پێشەوە. گەلێک ترسـابووم... لـە ئەنجـامدا تەرمی براکەی خۆم دۆزییەوە. مـن زۆر لە براکەم نزیک بووم، زۆر جار دەهاتە شـوێنم و لە قوتابخانەوە دەیبردمەوە ماڵێ؛ لە ڕێگا دەسـتی دەکردە ملم. دەسـتوپەنجەکانی زۆر لەبۆم ئاشـنا بوو... هەر ئەوەندەی دەستەکانیم لەنێو کۆمای جەنازەکان‌دا بینی دەسـبەجێ ناسـیمەوە. دەسـتیم ماچ کرد... سـینگی کۆنکون کرابوو، وێدەچوو ١٠ ـ ١٢ گوللـەیان پێوەنابێ. هەروەها نیشانەی پەتیش بە سەرملییەوە دیار بوو. باسکی هێشتا لە گەچ گیرابوو. هاوارم کرد: ئەوە براکەی منـە! خۆشـکەکانم لـە دەرەوەی مزگـەوت گوێیـان لـە دەنگی قیژەی مـن ببوو و بە ئازیەتباری لە سینگی خۆیان دەدا... کارەساتەکە ڕووی دابوو.

... سـەیفوڵڵا خوێنگـەرم و خۆشەویسـت بـوو، کەسـێکی عاقـڵ و تێگەیشـتوو بـوو. گەلێـک بنەماڵەکەی خۆش دەویسـت. ئەو خۆشەویسـتییە بۆ گەل و نیشـتمان چەنـد بەرابـەر بوو. سـەرەڕای تەمەنـی کەم، گەلێک وریا و هۆشـیار بوو... لە کاتی ئیعدامکران‌دا، ١٦ ساڵی تەمەن و قوتابی دەبیرستان بوو. تەرمی ئەو شەنگەلاوەمان

هێنایەوە بۆکان و لە گۆڕستانی شارەکە ناشتمان...»

خاتوو گەوهەر کارێکی گەورەشی کردووە بەوەی ناوی ١٩ کەسی دیکە لەو خەڵکانەی بۆ ناردووم کە لەگەڵ نەمر سەیفوڵڵای برای لە سەقز ئیعدام کران. ئەوانەی خوارەوە ناوەکانن کە هەموویان خەڵکی شاری سەقز یا بۆکان و دەوروبەریانن:

ئەحمەد سەیدی، ئەبووبەکر حەمیدی، قادر بەهار، محەممەد بابامیری، ڕەسوول ئەمینی، ناجی خورشیدی، کەریم ڕەزایی، ئەنوەر ئەردەڵان، عەلی فەخری، عەبدوڵڵا بەهرامی، سەید حەسەن ئەحمەدی، محەممەد دەرویش نوقرەیی، کەریم شیرینی، ئەحمەد موقەددەم، جەلیل جەماڵزادە، یوسف کیشیزادە، محەممەد غەفووری، تاهیر کاتبی و ناسر حەدادی. خۆزیا ژیاننامەیەک بۆ هەموو ئەم شەهیدانە پێکدەهات.

١٠. هاوڕێ حەسەن حەسەنزادە

قوتابییەکی لاوی خەڵکی بۆکان و ئەندامی ڕێکخراوی لاوانی «پێشگام» و ماڵیان لە گەڕەکی قوڵڵە بوو. لە تەقینەوەی ناو میتینگێکی سازمان لە شاری مەهاباد لە مانگی پووشپەڕی ١٣٥٨دا شەهید بوو. جاشەکانی کۆماری ئیسلامی بۆمباکەیان تەقاندبۆوە. لە بۆکان سەرەخۆشیمان بۆ دانا و خەڵکێکی زۆر بەشداریان تێدا کرد. بەرپرسی ئەو دەمی ڕێکخراوی حیزبی دێموکرات لە بۆکانیش ئامادەی سەرەخۆشییەکە بوو.

باوکی شەهید حەسەن مرۆڤێکی بەڕێز و بەجەرگ و لەبەردڵان بوو، لە بیرمە سەرەڕای دەرد و داخی مردنی جگەرگۆشەکەی، لەو مەجلیسی پرسەیەدا سەرەخۆشیی لە ئێمە دەکرد.

١١. هاوڕێ قاسم مەعرووفی

ئەوەندەی بزانم ئەم هاوڕێیە دواتر لەگەڵ فیدائییانی ئەقەلییەت کەوت. لە بیرمە چوو بۆ شەڕی پاسدارانی ئێرانی لە جادەی بانە ـ سەردەشت و لەوێ شەهید کرا. تەرمەکەیان دوای ماوەیەک هێناوە بۆکان و لەوێ ئەسپەردەیان کرد. من تەنیا یەکدوو جارم بینیبوو و ئەوەندەم لە بیرە لاوێکی بالابەرزی قسەخۆش بوو و جارێکیان دووبەدوو پێکەوە لە دەفتەری ڕێکخراوەکە دانیشتبووین کە باسی

بەرنامەکانی دواڕۆژی ژیانی خۆی بۆ کردم. بەداخەوە گوللەی پاسداری مەلاکان دەرەتانی وەدیهێنانی ئاواتەکانی پێنەدا.

١٢. هاوڕێ عومەر عەزیزنەژاد

لاوێکی بۆکانی و لایەنگری فیدائییان بوو. هەر لە سەرەتاکانی سەرکەوتنی شۆڕشدا چووبووە شاری سنە و لەوێ لە بنکەی ڕێکخراوەکە لە دانیشتنێکدا کە زۆر کەسی دیکەشی تێدا بەشدار بوون، کەسێک گوللەی لە دەست دەرچووبوو و پێی کوژرا.

١٣. هاوڕێ محەممەد حەیدەری موقەددەم (ڕەفیق سەلیم)

لە ماڵپەڕی فارسی «اخبار روز» وتارێکی کاک «سیامەک بۆکان»ی کە ناوێکی خوازراوە و هاوکارێکی پێشووی ڕێکخراوی فیدائییان لە بۆکانە بەناوی «یادی محەممەد حەیدەری موقەددەم (ڕەفیق سەلیم) بە ڕێز بێ!» بڵاوبۆتەوە.[1] وتارەکە بە حەماسەتێکی شۆڕشگێڕانەوە سەبارەت بە هاوڕێیەک نووسراوە کە لەو سەردەمانەی وا ئێمە لە ڕێکخراوی فیدائییان لە بۆکان کارمان دەکرد، لە تارانەوە هاتبووە ئەوێ و بەناوی «سەلیم»ەوە وەک پێشمەرگەیەک چەکی هەڵگرتبوو.

من ئەو هاوڕێیەم باش لە بیر نییە، بەڵام بوونی کەسێکی فارس‌زمان بەناوی «ئارتاک» یا «سەلیم» لە ڕێکخراوی بۆکان‌دا پشتڕاست دەکەمەوە، زۆریش ئاگاداری پلەوپایەی ڕێکخراوەیی نیم، ئەم وتوویژەشم وەبیر نایەتەوە کە بەگوێرەی وتارەکە دەبێ لەگەڵ بەرپرسی لقی بۆکانی ڕێکخراوی فیدائییانی کردبێ، کە زۆر وا هەیە من بووبێتم، بەڵام وێدەچێ ڕاست بێ، لەبەروەی بەباشی لە بیرمە ئێمە ئەم هاوڕێیەمان چاک نەدەناسی و نەماندەزانی چۆن و بۆچی لە تارانەوە هاتۆتە بۆکان؟ بەگشتی، چەشنە ئیحتیاتێک دەکرا و ئەوەش بێڕێزی بە هاوڕێ سەلیم نەبوو، بەڵکوو پێداویستییەکی سەرەکیی خەباتی چەکدارانە بوو و نەدەبووایە دەرەتان بە هەموو کەس بدرێ بێتە نێو ڕێکخراوەکە و چەک هەڵبگرێ. لە برگەی چەکدانانیش‌دا، چەک لە هەموو کەس وەردەگیرایەوە و

1. http://www. iran chabar. de/article. jsp?essayId=40654

لام وایـه ئـەم هاوڕێیه ڕاسـت دەکا لەبەروەی ئاشـکرایه دەبـێ داوای چەکدانان له هاوڕێ سەلیمیش، وەک پێشمەرگەکانی تر، کرابێ.

بیرەوەرییەکیشـم لـه هاوڕێ سـیامەکی نووسـەری وتارەکه هەیـه: ماوەی دوو سـاڵێک دوای داخرانـی دەفتـەری بـۆکان و ڕۆیشـتنمان بۆ تـاران و تەنانەت دوای ئەوەی له ئەندامییەتی ڕێکخراوەکه ئیسـتیعفام دابوو، هاوڕێ سـیامەک له شـوێنێک چـاوی بـه هاوڕێیەکـی پێشـووی دەفتەری بـۆکان کەوتبـوو، دوو دانه کەپسـوولی سـیانووری پێدابـوو و گوتبـووی یەکیـان بـۆ خـۆت و ئەوی دیکـه بده بـه ئەنوەر، ئەویـش هاتـه ماڵمـان و کەپسـوولەکەی پێدام. مـن سـیانووەرەکەم پـێ دیاریـیەکـی بەنرخ بوو لەبەروەی خۆم به کەسێکی وا نەدەزانی بتوانم له بەرانبەر ئەشکەنجەی وەحشـییانەی دەزگای ئیتلاعـاتدا بـۆ ماوەیەکی زۆر ڕابوەسـتم و هیـچ نەدرکێنم. جـا بـه هەمـوو وجوودمەوە ئامادە بـووم ئەگەر بێن و بمگرن خۆم بەو کەپسـوولە لـه چنگ ئەشـکەنجه و ئیعتیراف و خۆدۆڕاندن و خەڵـک پێوەکردن و ئابڕووچوون ڕزگار بکەم، بەڵام کێشـەکەم ئەوە بوو له ماڵی تیمی و چریکیدا نەدەژیام و لەگەڵ دایکـم و یەک له خوشـکەکانم ماڵێکمان بەنـاوی دایکمەوە بەکرێ گرتبوو و ژیانێکی ئاسـایی نێو خێزان و خزم و کەسوکارم هەبوو، حەبی سـیانووریش له ماڵێکی وادا ئەسـتەم ڕادەگیـرا و مەترسـیی ئەوەی هەبـوو بکەوێته دەسـت منداڵەکانی کاکم که هەمیشـه له ماڵماندا بوون یا تێکەڵ دەوا و دەرمانی ماڵی بێ و کەسـێکی بێتاوانی پێ بکوژرێ.

مـاوەی دوو مانگێـک بەدزیی خەڵکی ماڵەوە لەم گیرفان و لەو گیرفاندا ڕامگرت هەتا ئەوەی له ئەنجامی هەڵە و بێئیحتیاتی خۆمدا له گیرفانی کراسێکدا مابۆوە و خرابووە نێو دەزگای جلشۆرەوە و تا پێ بزانم، شۆرابوو و ئاسەواری نەمابوو!

لـه وتارەکـەی کاک سـیامەکدا ئامـاژە بـه نـاوی هـاوڕێ «ابراهیـم طالبـیزاده (سعید)» کراوە. ئەوەندەی بزانم ناوی ئەو هاوڕێیەمان «ابراهیم لطفاللەزاده»یە نەک «طالبیزاده».

١٤. هاوڕێ تەها پارسا

کاک تەها نموونەیەک بوو لە پاکی و مرۆڤایەتی. دەبێ ئەم چەرخە چەوتە چەندە بسووڕێ تا دایکی نیشتمان کەسێکی دیکە وەک تەها پەروەردە بکا؟ خەڵکی قەڵای ڕەسوولّەسیتی سەر چۆمی‌مەجیدخان بوو. لیسانسی زمانی ئینگلیزی لە زانکۆی تەورێز وەرگرتبوو و لە پۆلی دووهەمی قوتابخانەکانی بۆکان دەرسی زمانی ئینگلیزیی دەگوتەوە. هەرکات دەهاتە دەفتەری ڕێکخراوەکە بەبێ فیزی دەچوو لە بەردەرگا پاسەوانیی دەدا. لە میهرەبانی و خۆش‌زمانی‌دا نموونەی هەر خۆی بوو و پێشمەرگە و ئەندام و لایەنگر هەموو ئەوپەڕی خۆشەویستی و ئیحتیرامیان بۆی هەبوو.

لە کاتی داخرانی دەفتەری ئەکسەرییەت لە بۆکان و ڕۆیشتنی بەرپرسان بۆ دەرەوەی کوردستان، ئەو لە بۆکان مایەوە، پاشان ماڵی بردە مەهاباد و وەک بەرپرسی ڕێکخراوی بۆکانی ئەکسەرییەت، لەوێ دەژیا، هەتا دەستێکی چەپەڵ بەداخەوە کوردێک، لە شاری مەهاباد بە دەمانچە هێرشی کردە سەری و ئەو دڵەی وا بە خزمەتکردنی گەل گەرم بوو سارد کردەوە. جەهل و دەمارگیری و حیزبحیزبێن زیانی زۆری لە گەلەکەمان و یەکپارچەیی ڕیزەکانی دا، ئەوەش زیانێک و خەساریک و بڕینێکی خۆشەوەنەبووی دیکە.

لەمەڕ پەیوەندیی سیاسیی بکوژی کاک تەها سێ ڕیوایەتم بیستووە لەبەروەی لێرە لە دووروەوڵاتی و بێهەواڵی‌دا ناتوانم هیچکامیان بە دڵنیایی ساغ بکەمەوە، لێیان بێدەنگ دەبم، بەڵام هەر سێ ڕیوایەتەکە باس لە پەیوەندیی بکوژ لەگەڵ ڕێکخراوەکانی ئوپۆزیسیۆنی ڕژیم لە کوردستان دەکەن و ئەوەش جێگەی داخە. تەها پەپوولەیەکی مەعسووم بوو، نە دەوری لە دانانی سیاسەتی ئەکسەرییەت‌دا هەبوو و نە لایەنگری وەرچەرخانی سیاسەتەکانی بوو، هەر بۆیەش دەردی شەهید بوونی گەلێک گرانە و من هەرچی دەکەم ناتوانم بزانم بۆچی ڕێکخراوەیەکی سیاسی لە کوردستان دەبێ ئەندام یا لایەنگرێکی خۆی ناردبێ جینایەتێکی وا گەورە بکا. هەر لە سەردەمی کوژرانی تەهادا، زۆرێک لە ئەندامان و لایەنگرانی ئەکسەرییەت

له کوردستان دژ به سیاسەتی داسەپاوی کومیتەی ناوەندی و دەفتەری سیاسی ڕێکخراوەکە وەستابوون، بەڵام چ دەکرا و به کوژرانی تەهای مەعسووم چ دەگۆڕا؟

من لەسەر ئەم خاڵە ئیستێک دەگرم: ڕێگای خەباتی گەلی کورد له ڕۆژهەڵاتی خاکەکەمان گەلێک دوورودرێژە و ئاسۆی ڕوونـاک زۆر نزیک نییە. ڕێکخراوە سیاسییەکانی کورد کە هەموو یا زۆربەیان لە دەرەوەی وڵاتن، ناکۆکی زۆریان لەنێودایە و ئەم ناکۆکییانە هەندێک جار گەیشتۆتە قۆناغی تووندوتیژی دژ بە یەکتریش. دوژمن واتە ڕژیمی گەندەڵی ئیسلامی و ئیتلاعاتی سپاش ئاگری ئەو دوژمنایەتی و دووبەرەکییە خۆش دەکا و له ڕێگەی هەندێک جاش و خۆفرۆشی وەک قانعیفەردەوە یەکگرتوویی ڕیزەکانی گەل لاواز دەکا و هەوڵی سووکایەتی کردن به لایەنێک و هاندانی لایەنەکەی تر دژ بەو دەدا بۆ ئەوەی بیانگەیەنێته ئاکامی پێکدادان و شەڕی براکوژی. ئەگەر ڕێبەرانی سیاسیی کورد وریا و وشیار نەبن و ئەم ڕۆحە چەپەڵ و غەیرە شۆڕشگێڕانەیە بەردەوام بمێنێ، له دواڕۆژی گەڕانەوەی هێزەکان بۆ نێوخۆی وڵات، دوژمن و داگیرکەر له بیر دەچنەوە و شەڕی کورد و کورد دەست پێدەکا.

چارەی سەرەکی بۆ بەرگری لەو ڕۆژە ڕەشە ئەوەیە هەموو لایەنە سیاسییەکان بۆ پەیوەندیگرتن لەگەڵ لایەنی تر هێڵی سووریان هەبێ و کەس نەتوانێ ئەو هێڵە تێپەڕ بکا، هێڵی سووریش دەبێ شەڕی کورد لەگەڵ کورد و کوژرانی کورد بەدەستی کورد بێ. بەبێ ڕوانگەیەکی ئەوتۆ، له بارودۆخی بەربڵاویی ڕیزەکانی گەلی کورددا، ئاکاری چەپەڵی وەک تیرۆری کاک تەها و کاک ڕەزا پیرانی دووپات دەبێتەوە و گەل له ڕێبازی ڕاستیی خەبات چەواشە دەکرێ، ئەوەش هیچ ناوێکی لەسەر داناندرێ جگە له خەیانەت به ئامانجەکانی گەلی کورد، جا هەر کەس و هەر لایەنێک بیکا.

برادەرێکم سەبارەت به هاوڕێ تەها دەنووسێ:

«کوشتنی کاک تەها، کوشتنی موحەببەت و ئینسانییەت بوو.»

د. کامران ئەمینئاوە له پەڕاوێزی وتارێکدا کە ساڵی ٢٠١٠ به زمانی فارسی

لـە مالّپـەڕی «اخبار روز»دا بلّاوکراوەتەوە، سـەبارەت بە تەهـای نەمر ئەم دێڕانەی نووسیوە، کە من کردوومەتە کوردی:

«نەمـر تەهـا پارسـا یـەک لـە کادرە خاوەنئەزموونەکانی بزووتنـەوەی چەپ و ڕێکخراوی فیدائییانی خەڵق ـ ئەکسـەرییەت بوو، کە دوابەدوای گۆڕانی هەڵوێسـتی ڕێکخراوەکـە لـە ڕۆژی چوارەمـی مانگـی جۆزەردانـی ١٣۶١دا لـە شـاری مەهابـاد بەدەسـت کەسـانێکی نەناسـراو تیرۆر کرا. لە بنەمالّەیەکی وەرزێر لە گوندی قەڵای ڕەسوولّەسـیتی ئەختاچی، لە ۴۵ کیلۆمیتریی باکووری بۆکان هاتە جیهان. خوێندنی سـەرەتایی لـە گوندەکـەی و ناوەندی لە شـاری میانـدواو کۆتایی پێهێنا. لە سـاڵی ١٣۵٠ زمـان و ئەدەبـی ئینگلیزیـی لە زانسـتگەی تەورێز خوێند و لە سـاڵی ١٣۵٣دا بەهۆی هاوکاری کردنی گرووپی سیاسیی «آرمان خلق» گیرا و لە مانگی ڕەشەمەی سـاڵی ١٣۵۵دا ئـازاد کـرا، ئینجـا گەڕایـەوە بـۆکان. کاک تەها هەتا شۆڕشـی سـاڵی ١٣۵٧ی گەلانـی ئێـران لە «مەدرەسـەی ڕاهنمایی خاقانی» خەریکی کار و گوتنەوەی دەرسـی زمانی ئینگلیزی بوو. لە شۆڕشـی سـاڵی ١٣۵٧دا چالاکانە بەشداری کرد و دوای سـەرکەوتنی شـۆڕش چـووە نێـو ڕیزەکانی ڕێکخـراوی چریکـە فیدائییەکانی خەڵقی ئێران. تا کاتی تیرۆری ناجوامێرانەی لە مەهاباد، واتە تا ڕۆژێک دوای فەتحی خوڕڕەمشـەهر، یـەک لـە کادرانی چـالاک و خۆشەویسـتی ڕێکخـراوی فیدائییان و خەڵکی بۆکان بوو.»

یادی تەهای خۆشەویستی هەموو لایەکمان بەخێر بێ!

١۵. هاوڕێ ئیبراهیم لوتفوڵّلّازادە (ڕەفیق سەعید)

هاوڕێیەکـی ئازەربایجانیی خەڵکی شـاری خۆی، لـە هاوڕێیانی کۆنی ڕێکخراوی چریکە فیدائییەکان بوو، کە لە فەلەسـتین ڕاهێنانی سـپایی پێکرابوو. ماوەیەک دوای شەهید بوونی هاوڕێ یەعقووب تەقدیری (ئەمیر)، نێردرایە بۆکان و کرایە بەرپرسی سپایی دەفتەری فیدائییان لە شارەکە.

لـە مـاوەی ژیانی بۆکان و دەفتـەری ڕێکخراوەکەماندا، هاوڕێ سـەعید جێگەی ڕێـز و خۆشەویسـتیی هەموومان بوو و بە هێدی و هێمنـی و بێدەنگی و قەناعەت،

بەڵام سووربوون لەسەر باوەڕ و ڕێبازی سیاسی ناوی دەرکردبوو. تا کۆتایی کاری دەفتەری بۆکان ئەرکی خۆی بەباشی بەڕێوەبرد و دوای ئاشبەتاڵ و ڕۆیشتنی کادر و ئەندام بۆ شارەکانی دیکەی ئێران، هاوڕێ سەعیدیش چوو بۆ تاران.

خەسڵەتە ئینسانییەکانی سەعید بەسەر گەلێک کێشە و جیاوازیدا زاڵ ببوو کە بە نەبوونی ئەو خەسڵەتانە دەیانتوانی کێشە و گرفت بخوڵقێنن. سەعید مامۆستای خووخدەی مرۆڤانە بوو و داخ و حەسرەت کە ڕژیمی دژی خەڵکیی مەلاکان ئەم دەستەگوڵەی لێسەندین.

هاوڕێ سەعید لە ساڵی ١٣٦١دا لەگەڵ شەهیدان مینەی شێرخانی و جەواد لە دەرەوەی شاری ورمێ گیرا و دوای مانگێک و دووان لە زیندانی ورمێوە نێردرایە زیندانەکانی تاران و لە زیندانی ئیڤین بەدەستی مرۆڤکوژانی وەک لاجوەردی ئیعدام کرا. هاوڕێ سەعید لە زیندانیدا ڕووسوور مایەوە و نهێنییەکانی خەڵکی بە دژی خەڵک نەگوت.

١٦. هاوڕێ سەعید یەزدانپەنا

پێشتر چەند دێڕێکم سەبارەت بە نەمر ڕەشید یەزدانپەنا (سمکۆ) نووسی و حەسرەتی ئەوەم خوارد کە زانیارییەکی ئەوتۆم سەبارەت بە ژیانی نییە. دیارە دەزانم هاوڕێ سمکۆ لەگەڵ باڵی ئەقەلییەت بوو و هەر چالاکییەکی پاش دووفاقە بوونی ڕێکخراوەکەی کردبێ، دەبێ لە چوارچێوەی سیاسەت و کاری ئەواندا سەیر بکرێ، ئەم یادداشتانەش بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەو ڕاستییە نین، بەڵکوو بۆ یادکردنەوەیەکن لەو وەک خەباتکارێک کە لە پەیوەندیی فیدائییاندا بووە.

لێرەدا دەمەوێ ئاماژەیەکی هاوچەشن بە نەمر سەعید یەزدان پەنا بکەم کە برا چکۆلەی کاک ڕەشید و درێژەدەری ڕێگای خەباتی ئەو بوو. کاک سەعیدیش لەگەڵ ئەکسەرییەت نەبوو و لەگەڵ باڵێکی ڕێکخراوی فیدائییان کەوتبوو کە ناوی «پیروان هویت» بوو و لەلایەن «مەهدی سامیع»ی خەڵکی ئیسفەهانەوە ڕێبەرایەتی دەکرا.

ئەوەندەی بزانم کاک سەعید کەسایەتیی دووهەمی ڕێکخراوەکە بوو و دواتر ڕێبازی خۆی لەوان جیا کردەوە و بەرەو کوردایەتی کشا و لە ئەنجامدا بە یارمەتیی

چەند هاوڕێیەکی کوردپەروەر «یەکییەتیی شۆڕشگێڕانی کوردستان»ی بنیات نا کە ئێستاش هەر هەیە، بەڵام بەداخەوە بۆتە قوربانیی هەندێک کێشە و لە ئەنجامدا دووفاقە بووە، هەر دوو لقەکانیش لەلایەن دوو برای کاک سەعیدەوە ڕێبەرایەتی دەکرێن.

بەداخەوە کاک سەعیدی شۆڕشگێڕ دوای دامەزراندنی «یەکییەتیی شۆڕشگێڕانی کوردستان» و هەڵوێست گرتن دژ بە کۆماری ئیسلامی، بەدەست بەکرێگیراوێکی ڕژیمی مەلاکان لە شاری سلێمانی تیرۆر کرا.

١٧. هاوڕێ مینەی شێرخانی

هەموومان لە ماوەی تەمەنماندا خەڵکانێکمان بە کەسایەتیی قورس و قایمەوە بینیوە یا بیستووومانە کە سەریان لە ڕێی باوەڕی خۆیاندا دانابێ؛ ئەوە بۆ گەلێکی وەک کورد نە دیاردەیەکی دەگمەنە و نە سەمەرە، بەڵام کاک مینەی شێرخانی بە پێوانەی ژیانی سیاسیی گەلی کوردیش هەڵکەوتێکی دەگمەنە. ئەوەی مینەی لە ژوور زۆر کەسەوە دادەنا، باوەڕی قورس و قایمی بوو بەو ڕێبازەی گرتبوویە بەر و ئامادەیی بۆ گیانفیدایی لە ڕێگەیدا.

لە باری کەسایەتییەوە مینە کەسێکی مەند و هێمن و لە عەینی کاتدا جیددی و بە کار و ئەرکییەوە بەسترابۆوە. تایبەتمەندیی کەسایەتییەکەی مەجبووری دەکردی هەم خۆشت بوێ، هەم ڕێزی لێبگری و هەم فەرمانی بەڕێوەبەری. بەکورتی بڵێم، کەم کەس دەیتوانی مینە بێ!

خوێندکاری زانستگەی ورمێ بوو و ماوەیەک لە زیندانی شادا مابۆوە و لە سەرەتای شۆڕشی ١٣٥٧دا ئازاد کرابوو. هەروەها لە یەکەم لایەنگرانی ڕێبازی فیدایی لە بۆکان بوو و پەیوەندی لەگەڵ ڕێکخراوەکە هەر لە سەردەمی خوێندن لە زانستگەی ورمێوە دەستی پێکردبوو و لە یەکەم کەسان و لە ڕاستیدا کۆڵەکەی سەرەکیی دامەزرانی دەفتەری فیدائییان بوو لە بۆکان. من پێشتر لە بۆکان نەبووم و بەختی ناسینی مینەم نەبوو، کاتێکیش کە گەڕامەوە بۆکان، دەفتەری ڕێکخراوەکە کرابۆوە و مینە، هێمن و بێدەنگ، کەموزۆر لە پشت بەڕێوەبردنی هەموو کارەکانی

ئەوێدا بوو.

تەنانەت ئەگەر مەزلوومییەتی زیندان و شەهادەتی ژێر ئەشکەنجەشی نەبووایە، مینە وەک کەسایەتییەکی سیاسی کوردستان دەناسرا، بەڵام ئازایەتیی نێو زیندان و وەفاداریی بە خەڵکی چەوساوە و داهاتووی خەباتی گەل، هەروەها دژایەتیی بێداد و نابەرانبەریی چینایەتیی کە خۆی لە خۆڕاگرییەکی دوور لە باوەڕ لە بەرانبەر ئەشکەنجەی وەحشییانەی زیندانەوانانی کۆماری ئیسلامیدا دەنواند، مینەی کردە ئوستووریەک لە ڕیزی کەسایەتییە مەزنەکانی کورد و گەلانی دیکەی جیهان.

من مینەم گەلێک جار بینیبوو، کارم لەگەڵ کردبوو و شانازیم بەوە کردبوو کە بەرپرسی ڕێکخراوەیی و حیزبیم بێ. مینە ئەهلی خۆ دەرخستن و نمایش نەبوو و زیاتر لە پشت کارەکانەوە دەوەستا و هیدایەتی دەکردن. کاتێ کە ڕێکخراوەکە منی کردە کاندیدی خۆی بۆ مەجلیسی خیبرەگان و مەجلیسی شووڕا، زۆرم پێ سەیر بوو و نەمدەزانی بۆچی ئەرکەکەیان نەخستبووە سەر شانی مینە کە دەیان قات بۆ ئەو کارە لە من باشتر بوو؟ لام وایە دەبێ پێشتر قسەیان لەگەڵ ئەو کردبێ و نەیانتوانیبێ ڕازی بکەن کارەکە بگرێتە ئەستۆ. ئەم بۆچوونەم بە بەڵگەیەک پشتئەستوورە: تەلەفیزیۆنی مەهاباد بەرنامەیەکی دانابوو بۆ تەبلیغاتی ئینتیخاباتی مەجلیسی شووڕا یا خیبرەگان، کە ئەوەندەی لە بیرم بێ نەمران دوکتۆر قاسملوو و مامەغەنی بلووریانیش تێیدا بەشدار بوون. من چەند ڕۆژێک بوو بۆ کاری ڕێکخراوەیی چووبوومە مەهاباد و لەو ماڵەدا دەژیام کە بۆ مینە و بێهرووز بەکرێگیرابوو. بڕیار بوو مینە لەلایەن فیدائییانەوە بەشداری بەرنامەکە بێ و شەویش باسی مەسەلەکەمان زۆر کرد، بەڵام بەیانی کە هەرسێکمان پێکەوە لە ماڵ چووینە دەرەوە، هەر لە ئیزگەی تەلەفیزیۆن نزیک بووینەوە، مینە خوداحافیزی کرد و گوتی تۆ بچۆ! هەر چەندم هەوڵ دا براڵە، بڕیار بووە تۆ بەشدار بی و من ئامادەییم نییە، گوێی نەدامێ و گوتی هەر ئەوانە بڵێ کە دوێشەو باسمان کرد. بەکورتی، مینە خۆپیشاندەر نەبوو، گەرچی منیش وا نەبووم، بەڵام وام لێهات!

سێ کەسەکە بریتی بوون لە بێهرووز سولەیمانی، مینەی شێرخانی و من. بێهرووز

لە سنە بوو و هێشتا نەهاتبوو. مینە لە مەهاباد بوو و کاری لێژنە سێ کەسییەکەی ئێمە بەگشتی لەژێر دەستی ئەودا بوو، هەر ئەویش چاوپێکەوتنێکی ڕێکخستبوو لەگەڵ «داریووش فروهەر» نوێنەری دەوڵەتی بازرگان بۆ وتووێژەکان کە هەردووکمان پێکەوە چووین و لە بینایەی بەندیخانەی مەهاباد چاومان پێی کەوت. مینە لە قسەکردن لەگەڵ فروهەردا گەلێک زانایانە و سیاسییانە جووڵایەوە. هەروەها لە ماوەی چەند مانگی دانیشتن لەگەڵ لقەکانی دیکەی هەیئەتی کورد و لە سێ چاوپێکەوتنی دیکەی نوێنەرانی دەوڵەت و کۆبوونەوەکانی سێ کەسیی نێوخۆماندا شارەزای کەسایەتیی قورس و قایم و خاوەن پڕەنسیبی ئەو بووم و گەلێک شتی لێ فێربووم. ئەم پەیوەندییانە دواتریش درێژەیان کێشا.

لە تاران برادەرێکی خۆشەویست ئاپارتمانێکی بچووکی بۆ دابین کردبووم. من ئاپارتمانەکەم بەجێهێشت و مینە لەگەڵ هاوڕێ و هاوسەری خۆیدا ماوەیەکی کەم لەوێدا ژیان، کاتێکیش کە لە کاری ڕێکخراوەکە کشامە دواوە و خانەنشین بووم چەند جار سەردانی ماڵمانی کرد و دڵنەوایی گەڕانەوەی دامەوە، بەڵام من لە بڕیارەکەم پاشگەز نەبوومەوە.

کاتێک کە مینە لە کۆتاییەکانی بەهاری ساڵی ١٣٦١دا لەگەڵ هاوڕێیان عەلیڕەزا شاندیز (جەواد) و ئیبراهیم لوتفوڵڵازادە (سەعید) لە نزیک ورمێ گیرا و کەوتە ژێر ئەشکەنجەی وەحشییانەی پاسدار و ئیتلاعاتییەوە، ئەدرەسی گەلێک کەسان و یەک لەوان، منی بەباشی دەزانی و هەموو زانیارییەکی سەبارەت بە من هەبوو. من بۆ پارێزراو مانەوە و گیرنەکەوتنم، منەتباری ئەوم و درێژەی ژیانم لەو ڕۆژانەوە تا ئەمڕۆ بە بەرهەمی خۆڕاگری و باوەڕی قایمی ئەو دەزانم و سپاسی دەکەم.

دیارە من کەسێکی ئەوتۆ نەبووم، هاوڕێیان و بەرپرسانی سەرەوەی ڕێکخراوەکەش لە ئەنجامی خۆڕاگریی مینەدا پارێزراو مانەوە. مینە کادر و بەرپرسێکی گرنگی ڕێکخراوەکە بوو و خۆ بەدەستەوەدانی دەیتوانی کارەسات بخوڵقێنێ. سڵاوی لێ بێ کە نەیهێشت ئەم گەردە چەپەڵە لە کەسایەتییە بێگەردەکەی بنیشێ و گورگەکانی ئیتلاعاتی خومەینی وەربەنە گیانی خەڵکانێکی زۆر و بنەماڵەیان

ئازیەتبار بکەن.

بە بۆچوونی من دەکرێ و دەبێ دەیان شـێعر و چیرۆکی حەماسـی سـەبارەت بـە خووخـدەی مرۆڤانـە و وەفاداری بـە بـاوەڕی شۆڕشـگێڕانە و خۆڕاگریی مینە لەژێر ئەشـکەنجەی وەحشـییانەی زیندانـدا بنووسـرێ و بەسـەرهاتی ببێتە هەوێنی ڕۆمانێکی گەورە بەنێوەرۆکی باوەڕ بە خەڵکی چەوساوە و بەربەرەکانی لە بەرانبەر ئەشکەنجەی جینایەتکارانی کۆماری ئیسلامیدا.

ئەوەی گوتم، تەنیا چەند دێڕێک بوو لە کتێبێکی پڕ لاپەڕەی ئازایەتی و گەورەیی مینـەی شـێرخانی. دایکـی وەتـەن دەبێ تووشـی چ ئازارێـک هاتبێ کاتـێ ئەم ڕۆلە نازەنینەی لە دەستچوو؟

برادەرێکم سەبارەت بە هاوڕێ مینە دەنووسێ:

«بە بۆچوونی من قەتڵی کاکە مینە یەکێک لە گەورەترین زەربەکان بۆ بزووتنەوەی کوردی بوو. کاکە مینە ئینسـانێکی زۆر بەئیسـتیعداد لە بابەت سیاسەتەوە، دەقیق و قاتیع بوو و ئەگەر مابایە دەیتوانی زۆر کۆمەک نە فەقەت بۆ هەوادارەکانی سازمان، بەڵکوو بۆ بزووتنەوەی کوردی بێ.»

تکام لە ڕێزدار جەعفەری شێرخانی برای بەڕێزی کاک مینە کرد سەبارەت بە کاکی زانیاریم بداتێ. سپاسی زۆری دەکەم کە تکاکارییەکەمی قبووڵ کرد، گەرچی دەزانم ئەوە بۆ ئەو زیندووبوونەوەی داخ و کوڵ و حەسرەتی لە دەسچوونی برا و مامۆستا و هاوڕێیەکـی خۆشەویسـت بـوو. ئەوانەی خـوارەوە کورتەی ئـەو زانیارییانەن وا لە دوو ئیمەیلی مانگی شەشـی سـاڵی ٢٠١١ی کاک جەعفەر سـەبارەت بە کاک مینەی برای هەڵگیراون:

١. «لە ساڵی ١٣٣١ لە ناوچەی بۆکان لەدایکبوو. خوێندنی سەرەتایی و ناوەندی لـە بـۆکان تـەواو کـرد. کۆتایـی خوێندنەکـەی هـاوکات بـووە لەگـەڵ بزووتنـەوەی چەکدارانـەی سـاڵانی ١٣۴٧ ـ ١٣۴٨ و ئـەوەش شـوێنی زۆری لەسـەر بیـروڕا و بۆچوونی کۆمەڵایەتی ـ سیاسیی ئەو دانا. ساڵی ١٣۵٠ لە زانکۆی کشتوکاڵی ورمی وەرگیرا. سـاڵانی ١٣۵١ ـ ١٣۵٢ سـەردەمی گەشەسەندنی بزووتنەوەی خوێندکاریی

ئێران بوو و مینە کە ستەمی نەتەوایەتی و چینایەتیی سەر گەلی کورد و بەگشتی زەحمەتکێشانی ولاتەکەی ناسیبوو، بە هەموو تواناوە لەو بزووتنەوەیەدا بەشداریی کرد و گەلێک زوو بوو بە یەک لە ڕێبەرانی بزووتنەوەی خوێندکاریی زانستگەی ورمێ.

ساڵی ١٣٥٢ ساواک مینەی لەگەڵ هەندێک هاوڕێی خوێندکاری دادەست بەسەر کرد و خستییە ژێر لێپرسینەوە و ئەشکەنجەی تووندوتیژەوە، بەڵام جەللادەکانی ساواک نەیانتوانی هیچی پێ بدرکێنن، هەر بۆیەش ناردیانە ئەشکەنجەخانەی ئێڤین لە تاران. لەوێ بۆ ماوەی چەند مانگ لەژێر ئەشکەنجەدا ڕایانگرت، بەڵام نەیانتوانی سەبارەت بە هەڵسووڕانی سیاسی هیچی لێ ببیسن، لە ئەنجامدا پاش دوو ساڵ زیندان، ئازادیان کرد.

بۆ جاری دووهەم لە ساڵی ١٣٥٦دا گیرا، بەڵام بە سەرهەڵدانی ڕاپەڕینی کۆمەڵانی گەل و شکانی دەرگای زیندانەکان، ئەویش وەک هەزاران زیندانیی دیکە ئازاد کرا.

مینە دوای شۆڕشی ساڵی ١٣٥٧ی گەلانی ئێرانیش بۆ چرکەیەک لە خەباتی ڕێگای ڕزگاریی زەحمەتکێشان و لابردنی ستەمی نەتەوایەتی کۆڵی نەدا و نەوەستا. دوای شەڕی یەکەمی کوردستان لە ساڵی ١٣٥٨دا بوو بە بەرپرسی دەفتەری ڕێکخراوی فیدائییانی ئەکسەرییەت لە بۆکان و ئەندامی کومیتەی بەڕێوەبەرایەتیی لقی کوردستانی ڕێکخراوەکە لە مەهاباد و لە ماوەی وتووێژی نوێنەرانی دەوڵەتی بازرگان لەگەڵ گەلی کورددا، وەک ئەندامی دەستەی نوێنەرایەتیی فیدائییانی ئەکسەرییەت لە «هیأت نمایندگی خلق کورد»دا بەشدار بوو.

مینە و دوو کەس لە هاوڕێکانی لە کاتی بەجێهێشتنی ولات لە کۆتاییەکانی بەهاری ١٣٦١دا، لە ڕێگای چوون بۆ سەر سنووری تورکیا گیران. جەللادانی ڕژیم مینەیان ماوەیەک لە زیندانی ورمێ و تەورێزدا هێشتەوە، ئینجا ناردیانە تاران و لەوێ لە بەندی تووش و ئەستەمی ٣٠٠٠دا ڕایانگرت. وەک خەباتکارێکی کۆڵنەدەر و کوردێکی شۆڕشگێڕ، مینە لەژێر ئەشکەنجەی وەحشییانە و تۆڵەئەستێنەرانەی زیندانەوانەکاندا ڕاوەستا و هیچ چەشنە ئەشکەنجەیەک نەیتوانی ئیرادەی پۆلاییینی

تێکشکێنێ و نهێنییەکانی خەڵک لای جەللادانی کۆماری ئیسلامی بدرکێنێ. لەو پەیامانەدا وا بۆ دەرەوەی زیندانی دەنارد، جەختی لەسەر ئەوە دەکرد کە «من هەر ئەو مینەیەی پێشوو ماوم» بەواتای ئەوەی هەمان خەباتکاری ماندوویی‌نەناسە کە بوو، لەسەر ئارمانجە مرۆڤانەکەی خۆی ماوە و خۆی نەدۆڕاندووە.»

٢. مینە لە تەمەنی مێرمنداڵییەوە عەلاقەیەکی زۆری بە سینەما و شانۆ هەبوو، هەر ئەوەش هانیدا لە گرووپێکی تیئاتریدا بەشدار بێ. لە ساڵانی ١٣٥١ ـ ١٣٥٢دا لە ساڵۆنی سینەما سەعدی بۆکان شانۆیەک پیشان درا بەناوی «ئارەشی کەمانگیر»؛ لەو شانۆیەدا مینە دەورێکی بەرچاوی هەبوو و شێعرێکی دیکلەمە کرد کە بینەران گەلێکیان پێخۆش بوو و چەند خولەکێک چەپڵەیان بۆ لێدا و تەشویقیان کرد.

هاوڕێیانی مینە لە دەورەی دەبیرستان بریتی بوون لە نەمر عەزیز مەردانبەگی، حسێن سەرکار، عەزیز ئەبازەری، عومەر حەددادی، مستەفا سۆفی‌زادە و... لەگەڵ هەموویان، بەتایبەت عەزیز مەردانبەگی‌دا نێوانی خۆش بوو.

مینە زۆر ئەهلی موتالەعە بوو و زیاتر ڕۆمان و کتێبی سادقی هیدایەت، دەوڵەت‌ئابادی، شاملوو، سەمەدی بێهڕەنگی و عەزیز نەسینی دەخوێندەوە. قەڵەمێکی گەلێک جوانی بۆ نووسین هەبوو و شێعری زۆری دەزانی، خەتیشی خۆش بوو. یەک لە نووسەرانی ڕۆژنامەی دیواریی دەورەی دەبیرستانی خۆی بوو.

مینە پێوەندیێکی باش و بە ئیحتیرامی لەگەڵ دایک و بابیدا هەبوو و نێوانی لەگەڵ منیش ئاسایی و باش بوو، ئامۆژگاریی زۆری دەکردم و زۆریشی هان دەدام کتێب بخوێنمەوە. بەداخەوە لەبەر هۆکاری ئاسایش هیچکام لە ئەندامانی بنەماڵەی ئێمە و ئەوەندەی بزانم بنەماڵەی نادرەخانمی هاوسەری لە ڕێوڕەسمی ئیزدیواجەکەیدا بەشدار نەبوون.

چەند ڕۆژێک لە گیرانی مینە تێپەڕ ببوو، کە هەواڵی گیرانەکەی بە بنەماڵەی ئێمە ڕاگەیەندرا. من چووم بۆ ورمێ و لەوێ چاوم بە هاوڕێیەکی سەردەمی زانکۆی کەوت و چۆنییەتیی گیرانی ئەو و جەوادی بۆ باس کردم.

لە ئەنجامدا و کاتێ کە مینەی خۆڕاگر هیچ نهێنییەکی ڕێکخراوەیی لای جەللادانی

ڕژیمـی خومەینـی نەدرکاند، لە دواییـن ڕۆژەکانی مانگـی خەرمانانی ١٣٦٤دا هاوڕێ لەگەڵ چەند کەسی دیکە لە هاوخەباتەکانی ئیعدام کرا.»

پرسی گیرانی مینە، جەواد و سەعید

سـەبارەت بـە هەندێک لایەنی کێشـەی گیرانـی هاوڕێیان مینە، جەواد و سـەعید، لە مـاوەی دووسـێ مانگی ڕابـردوودا لەگەڵ کاک جەعفەری شـێرخانی، برای بەڕێزی کاک مینـە و ئەندامێکـی بەڕێـزی بنەماڵـەی هـاوڕێ جـەوادا قسـەم کـرد، زانیاریم وەرگرت و بۆچوونم گۆڕییەوە. بە شـوێن ئەواندا بە تەلەفۆن یا ڕووبەڕوو قسـەم لەگەڵ ئەم کەسانە کرد:

- ئەندامێکی هەیئەتی سیاسیی ئەو دەمی فیدائییانی ئەکسەرییەت؛
- دوو ئەندامی کوردی لقی کوردستانیی ڕێکخراوەکە؛
- ئەندامێکی غەیرە خۆجێیی لقی کوردستان؛
- ئـەو هاوڕێیـەی وا لە کاتی گیرانی سـێ کەسـەکەدا لەگەڵیان بـوو؛ هەروەها لە ڕێگـەی تەلەفـۆن و ئیمەیلـەوە لەگەڵ هەشـت کەسـی دیکـە لە هاوڕێیانی پێشـووی ڕێکخراوەکە لە مەهاباد و بۆکان پەیوەندیم گرت.

کاک جەعفەری بەڕێزیش ڕاستەوخۆ پەیوەندی لەگەڵ ئەم کەسانە گرت:

- دوو کەس لە بنەماڵەی بەڕێزی خۆی و کاک مینە؛
- بەرپرسێکی پێشووی ستادی ڕێکخراوەکە لە مەهاباد؛
- بەرپرسی لقێکی ڕێکخراوەکە لە ورمێ.

لە ئەنجامی پەیوەندییەکانیشدا ئاگاداری چۆنییەتیی بۆچوونەکانی ئەوانی کردم.

واتە، سەرجەم بۆ پێکهێنان و ئامادە کردنی ئەم یادداشتانە، پرسیار لە ١٩ کەس کراوە. بەداخەوەم کە دەڵێم دوای هەموو ئەو پرس‌وجۆیانە نەمتوانیوە سەرەهەودای کەڵافی ئاڵۆزی ئەم گیرانە بدۆزمەوە. وێدەچێ کە هاوڕێ شەهیدەکانمان لە زیندانیش دەراوێکی ڕوونیان لە مەسەلەکە نەبووبێ یا ئەگەریش بووبێتیان تا ئێستا نەزاندراوە لای کەس درکاندبێتیان.

لەو پرس‌وجۆیانەدا کە من کردوومە بۆم دەرکەوتووە کە هەندێک لایەن مەسەلەکە بە شێوەیەکی شەخسی و تاکەکەسی سەیر دەکەن و خەیانەتی کەسێکی تایبەت بە هۆکاری گیرانەکە دەزانن، لە کاتێکدا بەرپرسانی سەرەوەی ڕێکخراوەکە ئەم کێشەیە لە چوارچێوەیەکی گەورەتری سیاسەتەکانی ئەکسەرییەت و پەیوەندییەکانی ئەو سەردەمەیان لەگەڵ کۆماری ئیسلامی‌دا دەبینن و زۆر لەگەڵ ئەمەدا نین کە تاکەکەسێک بە هۆکار بناسن، بەڵام هیچکام لەو دوو لایەنە لە بۆچوونی خۆیان دڵنیا نین و کێشەی «هەڵکەوت» و «ڕووداوی چاوەڕوانەکراو» و «هەڵەی بچووکی هاوڕێیان کە بووبێتە سەبەبی ئەم خەسارە گەورەیە»ش نادەنە دواوە.

بەگوێرەی ئەم زانیارییانەی وا کەوتوونەتە دەست من، بڕیار بووە سەعات ۱ی دوای نیوەڕۆی ڕۆژێکی پێنجشەممە[1] بە تڕۆمبیلێک کە بەرپرسێکی قیادەی موەققەتەی پارتی دێموکراتی کوردستانی باشوور بۆیان دابین بکا، لە ورمێوە بچن بۆ گوندی ڕاژان و لەوێوە بەرەو ئوروپا بڕۆن، بەڵام تڕۆمبیلەکە درەنگ کەوتووە و لە کاتی خۆی‌دا نەهاتۆتە شوێنەکە. ئەوانیش لە فەلەکەی موددەرریس لە شاری ورمێ جیپێکی کرێکێشیی ئاسایی‌یان بەکرێگرتووە و وەڕێکەوتوون. ئەو جیپە لە نێوان ڕاژان و ورمێدا کرێکێشی کردووە و لێخوڕەکەی مۆڵەتی ئەم هاتوچۆیەی هەبووە.

لەسەر جادەی «بەند» و زۆر نزیک لە شار، بازگەیەکی پشکنینی پاسداران ڕایگرتوون. ئەو بازگەیە «کاتی» بووە و پێشتر لەو شوێنەدا نەبووە، کە ئەوە خۆی پرسیار دەخوڵقێنێ. لێخوڕی جیپەکەش بارزانی بووە و دەمانچەیەکی پێ‌بووە کە گوایە لەو سەردەمەدا مۆڵەتی هەڵگرتنی بە هەندێک لە ئەندامانی قیادە دراوە. ئەو پاسدارەی وا ڕایگرتوون، داوای کاغەز و ئەوراقی ئیجازەی دەمانچەکەی لە لێخوڕی تڕۆمبیلەکە کردووە ئەویش پێی نەبووە. گوتوویەتی دەمانچەکەت ڕادەگرین و بڕۆ و ئەوراقەکەت بهێنە تا بتدەینەوە، بەڵام ئەو قبوولّی نەکردووە. لە حەیس‌وبەیسی

۱. بەداخەوە ڕێکەوتی ڕۆژی گیرانەکە ڕوون نییە، بەڵام بەدڵنیایی لە کۆتایی‌یەکانی بەهار تا نیوەڕاستی هاوینی ساڵی ۱۳۶۰ی هەتاوی‌دا بووە.

ئـەم قسـانەدا، بـاس لە پـوولّ و پارە کراوە و جـەواد بە فارسـی گوتوویەتی «بهش بگـو پولشـو مـن میدم». ئیتر کابرای پاسـدار بە فارسـی قسـەکردنی ئـەودا گومانی لێکـردوون و خسـتوونییەتە بەر پرسـیار و پشـکنین. لـە پشـکنینەکەدا کیفێکیان بە دەسـت جـەوادەوە دیـوە کـە پارەیەکـی تێـدا بـووە و ئـەوەش پاسـدارەکەی زیاتر گوماناوی کردووە. ئەنجامی ئەم پرسـیار و پشکنینە گەیشتۆتە گرتن و ناردنیان بۆ زیندانی ورمێ و قەومانی کارەساتەکە.

لەم ڕووداوەدا سـێ کەسـەکە گیراون، بەڵام ئەو هاوڕێ کوردەی وا ڕێنومایان بـووە و بڕیـار بـووە بیانگەیەنێتـە ڕاژان، لـە پێشـەوەی تۆمبیلەکـە دانیشـتووە و حیسـابی خۆی لەوان جیا کردۆتەوە، لە پرسـیار و وەڵامدا گوتوویەتی دەچێتە مااڵی خۆشکی خۆی لە ڕاژان، ئەوەش بۆتە هۆکاری بەربوون و ڕۆیشتنی.[١]

لەم ڕووداوەدا چەند پرسێک سەرهەڵدەدەن:

گەلۆ کەسـێک ڕاپۆرتی ڕۆیشـتنی ئەوانی بە ئیتلاعاتی سـپای پاسـداران داوە و ئەوانیش لەو شوێنە بۆسەیان بۆ ناونەتەوە؟ ئەگەر بووە، کێ بووە؟ هەر لە بەرپرسی ئەو دەمی ڕێکخراوی ئەکسەرییەت لە ورمێوە تا کەسانێکی دیکەی وا ئاگاداری ئەو سـەفەرە بـوون، تا هاوڕێی ڕێنومایان، تا کەسـانی دەوروبـەری پارتی دێموکرات و تەنانەت تا لێخوڕی تۆمبیلەکە... بەڵام کێ و کامیان و بۆچی؟

گەلۆ ڕێکخستنی سەفەرێکی ئەوتۆ بەو شێوەیە، بە تۆمبیلی کرێ و بەو ڕێگایەدا بۆ کەسانێکی وا پلەبەرزی ڕێکخراوەکە، لەجێی خۆیدا بووە؟

گەلۆ پشکنینی پاسدارەکان بەهەڵکەوت بووە و هاوڕێکانی ئێمە بوون کە خۆیان بۆ پرسیار و وەڵامەکان ئامادە نەکردبوو؟

گەلۆ کیفی پوولّ و فارسی قسەکردنی جەواد بۆتە هۆکاری گومان لێکرانیان؟

وەڵامێکی ڕوون بۆ هیچکام لەو پرسـیارانە نییە. ئەوەی ئاشـکرایە و لە قسـەی بەرپرسانی سەرەوەی ڕێکخراوەکە دەردەکەوێ، ئەوەیە کە:

---

١. ئەم زانیارییانەم لە هەمان ئەو هاوڕێیە وەرگرتووە کە لە تۆمبیلەکەدا گەڵیان بووە.

ئـا. بڕیاری سـەفەری جـەواد بۆ ئوروپـا لەلایەن هەیئەتی سیاسـیی ڕێکخراوی ئەکسـەرییەتەوە دراوە، کـە جـەواد خۆی یەک لە ئەندامەکانـی بووە و لە کاتی بڕیاردانیش، لە دانیشتنەکەدا ئامادە بووە.

ب. چۆنییەتیـی ڕۆیشـتنەکە و ڕێگای کوردسـتانیش جەواد خـۆی هەڵیبژاردووە؛ ڕێگای ڕۆیشتنە دەر لە ورمێشەوە پێشتر چەند جار تاقی کراوەتەوە.[١]

پ. هەڵبژاردنی هاوڕێیان مینە و سەعید وەک بەرپرسانی سەرەکیی ڕێکخراوەکە لە کوردستان، یەکەم بۆ یارمەتیدانی جەواد و دووهەمیش بۆ دوورخستنەوەیان لە مەترسیی گیران لە نێوخۆی ئێران بووە.

لە ماوەی ئەم پرسوجۆیانەدا ئاگادار کرامەوە کە:

کەسـێک بەناوی عەلی، بەرپرسـی ئەو دەمی ڕێکخراوی ئەکسـەرییەت لە ورمێ، کـە خوێندکارێکـی زانکۆی کشـتوکاڵی ورمـێ و خەڵکی باکووری ئێـران بوو، دوو جار لەلایەن ئیتلاعاتی سـپای پاسـدارانەوە گیرابوو و خێرایەک بەردرابوو؛ تەنانەت یـەک لـەو گیرانانەی خۆی بە ڕێکخراوەکە ڕانەگەیاندبوو! ئەو کەسـە، بەیانی ڕۆژی گیرانی هاوڕێیان لەگەڵیان بووە و دەسبەجێ بە ماوەی سەعاتێک دوای گیرانیان بە هاوڕێیەکی ڕێکخراوەکەی گوتووە[٢] «هەرسـێکیان گیران»! گوایە ئەو شەخسـە، واتە «عەلی» ئێستا جێگری وەزیرێکی کابینەی ئەحمەدی‌نەژادە لە تاران![٣]

برایەکی ئەو هاوڕێیەی وا لە کاتی گیرانی سێ کەسەکەدا لەگەڵیان بووە، پاسدار یـا کەسـێکی نزیک بـە دامودەزگای دەوڵەت بووە لە ورمێ، بەڵام ئەگەر ئەو کەسـە دەستی لە کارەکەدا بووبێ، چۆنی بە هەواڵی ئەم ڕۆیشتنە زانیوە؟

وەک ئەگەرێـک، دوور لـە عەقـڵ نابـێ ئەگـەر بیر لـەوە بکرێتەوە ئایا کەسـانێک لـە پلـەی خوارەوەتـری ئاڵقەی قیادەدا، کە ئاگاداری مەسـەلەکە بـوون، هەواڵیان بە ئیتلاعات دابێ!

---

١. ئەمەم لە کەسێکی نزیکی بنەماڵەی جەواد بیست.
٢. ئەم هاوڕێیە ئێستا لە دەرەوەی وڵات دەژی.
٣. لەو هەواڵە دڵنیا نیم، بەڵام لە چەند سەرچاوەم بیستەوە.

دوای هەموو ئەوانەش، بەرپرسانی سەرەوەی ئەکسەرییەت لایان وایە کە بەهۆی پەیوەندیی نزیکی سیاسەتەکانی ئەکسەرییەت لە کۆماری ئیسلامییەوە، لەو ساڵانەدا ئەگەر ئیتلاعات بیویستایە جەواد بگرێ، دەیتوانی و پێویستی بەو شانۆگەرییانە نەدەکرد.

مەسەلەیەک کە جێگەی بیر لێکردنەوەیە ئەوەیە جەواد ماوەی چوارپێنج ساڵ دوای گیرانەکەی لە زیندانەدا مایەوە و لەو ماوەیەدا ئەندامانی بنەماڵەکەی خۆی گەلێک جار چاویان پێی کەوت. هەواڵی دوو یا سێ چاوپێکەوتنی ئەندامانی بنەماڵەی کاک مینەش هەر هەیە. نە مینە و نە جەواد لەو چاوپێکەوتنانەدا دوور یا نزیک ئاماژەیەکیان بە هۆکاری گیرانی خۆیان نەکردووە. بەداخەوە نەمتوانی پەیوەندییەک لەگەڵ بنەماڵەی هاوڕێ سەعید ببەستم و پرسیارەکەیان ئاڕاستە بکەم، بەڵام وێناچێ ئەوانیش زانیارییەکی ئەوتۆیان بووبێ، دەنا بە شێوەیەک لە شێوەکان، شەخسی یا ڕێکخراوەیی، دەگەیشتەوە کەسێک لەو ١٩ کەسەی وا بۆ نووسینی ئەم یادداشتانە پەیوەندییان پێوەکراوە.

ئەوانە ڕیوایەتی چەند کەسێک لە بەرپرسانی ڕێکخراوی فیدائییانی ئەکسەرییەت و ئەوانەن وا لە سەردەمی گیرانی ئەو سێ کەسەدا سیاسەتگێڕ یا لایەکەم ئاگاداری سیاسەتەکانی ئەکسەرییەت بوون. هیچکام لەو کەسانەی وا من قسەم لەگەڵ کردوون یا زانیاریم لێوەرگرتوون بەڕاشکاوی و بێگومانییەوە نەیانتوانیوە هۆکاری گیرانی هاوڕێیان ڕابگەیەنێ، ئەوەش خەسلەتی ئەو چەشنە ڕووداوانەیە کە بەداخەوە هاسان نییە «هۆکاری بێگومان»یان بۆ بدۆزرێتەوە.

بەگوێرەی ئەزموونی من لە ماوەی ئەو پرسوجۆیانەدا، کەسانێک کە شارەزایی کەمتریان لە مەسەلەکە هەیە، لەنێو هەموو ئەگەر و ئایا و ئیحتیمالەکاندا زووتر و هاسانتر یەکێکیان هەڵبژاردووە و بۆ نموونە تاکێکیان بە تاوانبار زانیوە، بەڵام کەسانێک کە بەرپرسایەتیی سیاسەتدانانی ڕێکخراوەکەیان بە دەست بووە و ئاگاداری سیاسەتی ڕۆژ و ڕەوتی گشتیی کارەکان و پەیوەندیی ڕێکخراوەکە لەگەڵ کۆماری ئیسلامی بوون، وا بە تێڕادیوی و ڕاشکاوی بڕیار نادەن و

کەمتر لەگەڵ ئەم بۆچوونە یەکلایەنانەدان. ئەوان مەسەلەکە بە هەڵکەوتێک یا هەڵەیەکی حیسابەکانی هاوڕێ جەواد دەزانن و دەڵێن دەیان کەس لە بەرپرسانی ڕێکخراوەیی ئێمە لەو سالانەدا گیران و بەردران؛ پەیوەندیی کەمۆزۆریشمان لەگەڵ دەزگای حکوومەتی هەبوو؛ ئیتر ئەگەر بیانوویستایە بمانگرن پێویستی نەدەکرد لەسەر ڕێگەی بەندی ورمێ لەسەرمان ڕاوەستن، لە تاران و زۆر شاری دیکەش بە شوێنی هەندێک لە بەرپرسانی ئێمەیان دەزانی و ئەگەر بیانوویستایە دەیانگرتین، وەک دوای سالّی ١٣٦٥ و گۆڕانی سیاسەت و هەڵگرتنی دروشمی ڕووخاندنی ڕژیم، گرتیانین و ئیعدامیشیان کردین.

دیارە ئەم بۆچوونە، هەندێک ڕاستیی تێدایە، بەڵام زۆریش تەواو نییە لەبەروەی لە ماوەی سالانی ١٣٦٢ ـ ١٣٦٥یشدا ژمارەی ئیعدامییەکانی فیدائییان کەم نەبووە و ڕۆژنامە و بڵاوکراوەکانی ئەکسەرییەت لە ماوەی نێوان سالانی ١٣٦٠ ـ ١٣٦٥دا هەواڵی چەندەها شەهیدی ئەکسەرییەتییان ڕاگەیاندووە کە لە زیندانی کۆماری ئیسلامیدا ئیعدام کراون؛ بەتایبەت کاتێ مەسەلەکە پەیوەندیی بە هاوڕێیانی کوردستانەوە پەیدا دەکا، هەندێک زیاتر لە ڕاستی دوور دەکەوێتەوە.

لام وایە بکرێ نموونە بۆ هەر دوو بۆچوونەکە بهێندرێتەوە:

ـ لایەنێک دەتوانێ بڵێ ئەی بۆچێ هاوڕێیەکی وەک «رضی تابان» و زۆرێکی دیکەمان هەر لەو سالانەدا ئیعدام کران؟

ـ لایەنەکەی دیکەش دەتوانێ نموونە لە گیران و ئازادکرانی چەند کەس لە بەرپرسانی سەرەوەی ڕێکخراوەکە یا تەنانەت هاوڕێیانی کوردستانیش بهێنێتەوە، کە یەکیان من خۆم بووم و لە کۆتاییەکانی سالّی ١٣٦٠دا بۆ ماوەی ١٠ ڕۆژ لە تاران گیرام و بە هەوڵی ڕێکخراوەکە بەردرام. دیارە من لە پلە و ڕوتبەی ڕێکخراوەییدا ئەندامێکی ساکار زیاتر نەبووم، بەڵام هەر بە حیسابی بەرپرسایەتیم لە کوردستان دەیانتوانی ڕامبگرن و ئیعدامیشم بکەن، کە نەیانکرد. خەڵکانی گەلێک گرنگتریش هەبوون کە گیران و ئیعدام نەکران، ئازادیش کران.

بەڵام یەک خاڵ هەیە کە دوور نییە لەم پەیوەندییەدا کارتێکەریی هەبووبێ

ئەویش ئەوەی کە ئەو سێ هاوڕێیە دەچوونە دەرەوەی وڵات. بۆی هەیە ئیتلاعاتی سپای پاسداران تا کاتێک کە بەرپرسانی ئەکسەرییەت لە نێوخۆی وڵات و لە بەردەستی خۆیاندا بوون، کاریان بەسەریانەوە نەدابووبێ و لێیانگەڕابێتن، بەڵام کاتێ کە زانیبێتیان وا هەیە باڵندەکان لە قەفەز دەرچن، گرتوویانن و نەیانهێشتووە بڕۆنە دەرەوە.

خاڵی لاوازی ئەم بۆچوونەش دەکرێ ئەوە بێ کە بڵێین باشە ئەوان چۆنیان دەزانی کە ئەو سێ کەسە بۆ کارێکی ڕێکخراوەیی ناچنە ڕاژان و بەپێچەوانە، وڵات بەجێدەهێڵن؟ واتە ئەم زانیارییە هەرگیز نەدەکەوتە دەست پاسداری ورمێ ئەگەر هاوکارێکیان لەنێو ڕێکخراوەکەدا نەبووایە، کە ئەوەش دەمانگەڕێنێتەوە نێو بازنەی یەکەمی ئەگەرەکان و خەیانەتی نێوخۆیی تاکەکەس لە ڕێکخراوەکەدا.

ئەوە زنجیرێکی درێژە لە ئاڵقەی زۆری بۆچوون و ئەگەر و ئەمما. بەداخەوە پەیجۆیی من لەوە زیاتر نەچووە پێشێ و سەرەڕای هەوڵی زۆری خۆم و هاوکاری کردنی کاک جەعفەر و ژمارەیەکی زۆر لە دۆست و برادەر و هاوڕێ و بەرپرسی ڕێکخراوەکە، نەمتوانی ئاڵقەی سەرەکیی ئەم زنجیرە بدۆزمەوە یا بۆچوونێکی ڕوون لەسەر مەسەلەکە دەربېرم و بەڕاشکاوی کارەکە بە لایەکدا بخەم.

لە کۆتاییدا، ئەگەر مافی دەربڕینی بۆچوونی شەخسیم هەبێ، ڕووداوەکە وەک دەرەنجامی هەڵەی هەر سێ هاوڕێکە، بەتایبەت هاوڕێ جەواد و پەلەکردن و بێئیحتیاتی خۆیان دەبینم. من پێشتر خەسڵەتی پەلە و هەڵەشەییم لە کەسایەتیی هاوڕێ جەوادا بینیبوو و دەمزانی ڕۆحێکی جەسوور و ئازا و خۆپێدادەر و کەمئیحتیاتی هەیە. وەک نموونەیەک بۆ پەسندی بۆچوونەکەشم ئاماژە بە ڕۆژی ڕۆیشتنی هاوڕێ جەواد لە بۆکان دەکەم؛ یەکدوو ساڵ پێش گیرانیان، واتە لە کاتێ داخرانی دەفتەری بۆکاندا.

ئەو دەم جەواد لە بۆکان لە ماڵی مینە دەژیا و کاتێک کە دەفتەری بۆکان داخرا بۆ هەندێک کاروباری ڕێکخراوەیی کەڵک لە ماڵی ئێمە وەردەگیرا، جەوادیش زۆربەی ڕۆژەکان لەوێ بوو. کاتێ ئیتر هاوڕێیان لە کوردستان دەستیان کرد بە

ڕۆیشتن، نۆبەی جەواد هات. جەواد لە ڕۆژی ڕۆیشتندا دەمانچەیەکی لەگەڵ خۆی برد و هەر کارێکمان کرد خۆ لەو مەترسییە نەدا، بە قسەی نەکردین.

من دڵنیا بووم دەمانچەکەی ئەگەر بەشێک بۆ داکۆکی کردن لەگەڵ خۆی دەبرد، بەشێکی زیاتر بۆ ئەوەی بوو لە ڕووبەڕووبوونەوەی پاسدار و مەترسی دەست بەسەربوون‌دا خۆی پێ بکوژێ. جەواد کەسێکی بەجەرگ و ئازا و لەخۆبوردوو بوو و دوور نییە هەر ئەم ئازایەتییەش بووبێتە هۆکاری بێئیحتیاتی و گیرخواردنیان. لە عەینی کات‌دا کە ئەو قسانە دەکەم، ئەگەری خەیانەتی «عەلی» بەرپرسی ڕێکخراوی ئەکسەرییەت لە ورمێش ناتوانم لە بەرچاوم ون بکەم. هەڵە یان ڕاست، ئەوە بۆچوونی منە و بەڵگەشم بۆ سەلماندنی نییە!

هیوادارم پەیجوێیەکانی دواتری بنەماڵەی بەڕێزی هەر سێ شەهیدەکە لەلایەک و هەوڵی بەرپرسانی ڕێکخراوەکەش لەلایەکی ترەوە بێئەنجام نەمێننەوە و لە دواڕۆژدا تیشکی زیاتر بکەوێتە سەر مەسەلەی گیرانی ئەو سێ خەباتکارە مەزنە و بزووتنەوەی نەتەوایەتیی کوردیش بۆ خەباتی دواڕۆژی خۆی لەو کارەساتە دڵتەزێنە دەرس وەربگرێ.[١]

**

لێرەدا یادێک دەکەم لە هەندێک هاوڕێی بەئەمەگی ڕێکخراوی فیدائییان کە لەپێناو باوەڕیان‌دا شەهید بوون. هەندێک لەو هاوڕێیانە خەڵکی شارەکانی دیکەی کوردستان یا خود ئێران بوون، بەڵام ڕاستەوخۆ یا ناڕاستەوخۆ پەیوەندییان لەگەڵ دەفتەری فیدائییان لە بۆکان هەبوو و من بە شێوەیەک لە شێوەکان کارم لەگەڵ کردوون و ناسیومن. دیارە تایتڵی باسەکەم نەگۆڕیوە دەنا زۆربەی ئەو کەسانە بۆکانی نەبوون و

---

١. بەختەوەرانە خاتوو «ڕوقیە دانشگەری» هاوسەری بەوەفای هاوڕێ جەواد مانگی مارسی ٢٠٢١ کتێبێکی سەبارەت بە ژیانی هاوسەرەکەی نووسیوە و لە ئاڵمانیا بڵاوی کردۆتەوە، کە پرسی گیرانی جەواد و دوو کەسەکەی دیکە بەشی هەرە زۆری کتێبەکەیان پێکهێناوە، بەڵام لەوێش‌دا هۆکاری سەرەکیی گیرانەکەیان ڕوون نەبۆتەوە. بڕ: رقیه دانشگری (فران)، «به یاد آن پرواز زندگی و مرگ علیرضا اکبری شاندیز»، کتاب آیدا، بوخوم، آلمان، بهمن ١٣٩٩/ فوریه ٢٠٢١. ISBN: 978-3-947753-72-7

لـە بۆکانیش شـەهید نەکـراون، بەڵام لە پەیوەندیی بۆکان‌دا بـوون و یادکردنەوەیان بـۆ مـن بەڕێوەبردنـی کەمتریـن ئەرکە بەرانبەر بـەوان و کەسـایەتیی خەباتکاریان. هەندێـک لـەو شـەهیدانە کەسـانێک بوون کە پێشـتر هاتوچۆی دەفتـەری بۆکانیان کـردووە و مـن لـە کۆبوونـەوەی ڕێکخراوەیـی‌دا لەگەڵیـان بووم، ڕێـزم گرتوون و خۆشـم ویستوون و ئێستاش بە پێویسـتی دەزانم بەش‌بەحاڵی خۆم ناویان و یادی خۆشەویستیان زیندوو ڕابگرم.

١. هاوڕێ بێهروووز سولەیمانی

هاوڕێ بێهروووز لە یەکەم کەسـانێک بووە کە لە کوردسـتان لەگەڵ بزووتنەوەی فیدائییان کەوتووە، هەر لەو پەیوەندییەش‌دا گیراوە و لە زیندان‌دا هاودەمی ڕێبەرانی سـەرەکیی بزووتنەوەکە وەک جەزەنی و پوویان بووە. لە هاتنە دەرێی زیندانیش‌دا بێهـروووز لەسـەر ڕێبـازی خـۆی ماوەتـەوە و یەکەم دەفتـەر و بنکـەی فیدائییان لە کوردستان، پێش کرانەوەی ستادی سازمان لە مەهاباد، بەدەستی ئەو و هاوڕێکانی لە شاری سنە کراوەتەوە.

بێهـروووز کەسـایەتییەکی جیـددی و خاوەن بڕوا و لەخۆبـوردوو بوو. من چەند جـار لە بـۆکان و مەهاباد بینیومە، لە کۆبوونـەوەی ڕێکخراوەیی‌دا لەگەڵی بووم، لە بـۆکان هاتۆتـە مااڵمـان، لە مەهاباد کاتێ لەگەڵ هاوڕێ مینەی شـێرخانی لە ماڵێکدا دەژیـان چەنـد ڕۆژ لەلایـان ماومەتـەوە و دوای داخرانی دەفتەرەکانـی فیدائییان لە کوردستانیش کاتێ کە هەردووکمان لە تاران بووین، هاتوچۆی ماڵمی کردووە.

لەو بیرەوەرییانەی وا لەسەر بێهروووزم هەیە ئاماژە بە چەند خاڵێکیان دەکەم:

شاری سنە کەوتبووە دەست پاسداری خومەینی و بێهروووز لە بنکەکانی دەوروبەری شاری سنە دەژیا. جارێک بۆ ئەرکی ڕێکخراوەیی هاتبووە مەهاباد و بۆکان. هاوسەر و کوڕە بچووکەکەشی لە سنەوە هاتبوونە دیتنی. هەردوو لایان ئەو ڕۆژە گەیشتبوونە بۆکان و لە ماڵی ئێمە بوون. ئەو شەوە کۆبوونەوەیەک لە ماڵی یەک لە هاوڕێکانمان پێکدەهات و هەر بۆیەش دوای نانخواردن چووینە ئەوێ. کۆبوونەوەکە درێژەی کێشا، من دوای نیوەشـەو گەڕامەوە ماڵێ، بەاڵم بێهروووز لەوێ مایەوە و نزیکەی هەموو

شەوەکەی لە کۆبوونەوەیەکی دیکەدا تێپەڕ بوو، کە پێویست نەبوو من تێیدا بەشدار بم، هەر بۆیەش چوومەوە ماڵێ، دایکم و هاوسەری کاک بێهرووز بە خەبەر بوون و چاوەڕوان مابوونەوە. دایکم زۆری پێناخۆش بوو کە بێهرووز نەگەڕابۆوە لای ژن و منداڵەکەی، دەیگوت لەسەر هەر عەقیدەیەکن کەیفی خۆتانە، بەڵام ئەو ژن و منداڵە چ گوناهێکیان کردووە؟ با سەعاتێک لە لایان دابنیشتایە. بەیانی زوو بێهرووز بە شوێن کارێکی خێرای ڕێکخراوەییدا ڕۆیشت بۆ لای گەورکایەتی و بۆ چەند خولەک نەبێ چاوی بە هاوسەر و منداڵەکەی نەکەوتەوە، ئەوانیش دواتر گەڕانەوە بۆ سنە. بێهرووز هیچ کەس و هیچ پەیوەندییەکی نەدەخستە پێش باوەڕەکەی و ئەرک و کاری ڕێکخراوەیی خۆی.

کاتێ چووبووینە تاران، بێهرووز لەگەڵ ئەکسەرییەت نەمابوو و ئەندامی دەفتەری سیاسیی ڕێکخراوی کێشتگەرییەکان بوو، بەڵام بە حوکمی دۆستی دەهاتە ماڵەکەی منیش. کلیلێکی ماڵەکەم پێ دابوو کە هەر کات ویستی بێتە ژوورەوە. برادەرێکی ڕێکخراوەیی سەر بە ئەکسەرییەت کە ئێستا لە ئاڵمانیا دەژی بە ژن و منداڵەوە لە تاران بوو، لە باری دارایییەوە دۆخی لە ئێمەش خراپتر بوو. کەس نەبوو تمەنێکمان بۆ خەرجی ڕۆژانە بداتێ، جا ئەویش بە ژن و منداڵەوە دەردی لە ئێمە گرانتر بوو. باسی مەسەلەکەم بۆ بێهرووز کرد. دەستی برد و بڕێک پارەی دەرهێنا و دایمێ بیدەمە برادەرەکەم، منیش دامێ. پێم سەیر بوو، ئەو لە ڕێکخراوەکەدا نەمابوو و لەباری سیاسیشەوە لەگەڵمان ناکۆک بوو، وەکی دیکە چاوی لەو هەژاری و ناتەواوییەی هاوڕێکەمان ـ کە دەیناسی ـ نەقووچاند و مەسەلەکەی نەخستە پشتگوێ. بۆ بێهرووز دیواری بەینی ڕێکخراوەکەی ئێمە و خۆیان دیواڕێکی شووشەیی بوو و لەودیوێوە بێدەرەتانی و هەژاریی هاوڕێکەمانی دەبینی. ئەو دیوارە بۆ زۆر کەسی دیکە دیواڕێکی کۆنکرێت و پۆڵایین بوو کە تەیری باڵشکاوی بیریان پێیدا ئاودیو نەدەبوو!

٢. هاوڕێ عەلیڕەزا ئەکبەری شاندیز (ڕەفیق جەواد)

چەند مانگێک دوای کرانەوەی ستادی سازمان لە مەهاباد و زەقبوونەوەی

هەندێک ناتەبایی ئایدیۆلۆژیک لای ئەندام و لایەنگرانی ڕێکخراوەکە لە کوردستان کە لە زەلی نێوان ئینترناسیۆنالیزمی سوسیالیستی و ناسیۆنالیزمی کوردی چەقیبوون و نەیاندەتوانی خۆی لێ ڕزگار بکەن، کومیتەی ناوەندیی فیدائییان بۆ بەهێز کردنی ڕێکخراوەکە لەباری تیۆریک و دەرکردنی بڵاوەی تیۆرییەکی وەک «ڕێگای گەل»، ئەندامێکی هەیئەتی سیاسیی خۆی نارد کوردستان.

ئەو کەسە، هاوڕێ عەلی‌ڕەزا ئەکبەری شاندیز، خەڵکی مەشهەد بوو کە بە «ڕەفیق جەواد» دەناسرا. لە ماوەی مانەوەی جەواد لە مەهاباد من پەیوەندییەکی ئەوتۆم لەگەڵی نەبوو و تەنیا چەند جارێکم بینیبوو، بەڵام کاتێ کە پاسدار مەهابادیان گرتەوە و ستادی سازمان لە مەهاباد داخرا، جەواد هاتە بۆکان و لەماڵی کاک مینەی شێرخانی دەژیا. دوای داخرانی دەفتەری فیدائییان لە بۆکانیش، ماڵی ئێمە کەمتاکورتێک وەک ئۆفیس و ئیدارەی ڕێکخراوەکەی لێ‌هاتبوو و بەشێک لە کارەکان لەوێ بەڕێوە دەبران، هاوڕێ جەوادیش زۆر جاران بە ڕۆژا دەهاتە ئەوێ. لە کۆتاییدا، کاتێ ئێمە هەموو وردەوردە خەریکی بڵاوەکردن بووین و دەچووین بۆ تاران و شارەکانی تر، جەوادیش لە دواییەن کەسەکان بوو کە کوردستانی بەجێ‌هێشت. ئەو ڕۆژەی کە لە بۆکانەوە بەرەو تاران دەڕۆیشت، یەکدوو هاوڕێی دیکەشمانی لەگەڵ بوو. دەمانچەیەکی لەگەڵ خۆی برد، هەر کارێکمان کرد ملی‌دانەبرد دەمانچەکە لەگەڵ خۆی نەبا. ڕێگا پڕ مەترسی بوو، بەڵام جەواد مرۆڤێکی بەجەرگ بوو، دڵنیام چەکەکەی بۆ کوشتنی کەس لەگەڵ خۆی نەدەبرد و بۆیەی بوو ئەگەر تووشی مەترسییەکی جیددی وەک گیران بەدەستی پاسدار و جاش بێ، کۆتایی بە ژیانی خۆی بهێنێ.

سەرەڕای ئەم ئازایەتی و بەجەرگییە، دەگوترێ کە لە زیندان و لەژێر ئەشکەنجەدا شکابێ و خۆی دۆڕاندبێ. من هەواڵی نزیکم سەبارەت بەو مەسەلەیە نییە، بەڵام بە درۆشی نازانم لەبەروەی لە زۆر سەرچاوەم بیستووە. برادەرێکی خۆشەویستم لەم پەیوەندییەدا بۆی نووسیوم:

«یەکێ لە کوڕەکانی ورمێ[ی ڕێکخراوی فیدائییانی ئەکسەرییەت] کە لە زیندان

بەردرا بوو گوتبووی جەواد هەموو شتێکی گوتووە. ئەوەندەی من بیسبێتم شەهید مینەش دەبێ ئەوەی بە کەسێک گوتبێ.»

من خۆم لەسەر ئەم قسانە ئیستێک دەگرم. جەواد سەرەڕای هەموو ئەو قسە و ناوونیتکانە، گەلێک نهێنیی پاراست کە ناکرێ لێرەدا باسیان بکرێ، بەڵام یەک خاڵ لە پەیوەندیی خۆمدا هەیە کە دەتوانم دەسنیشانی بکەم. جەواد ئادرەسی ماڵەکەی منی لە تاران دەزانی و هاتوچۆی کردبوو، منیش کە لە ڕێکخراوەکە جیابببوومەوە تا درەنگانێکی زۆر بە هەواڵی گیرانیم نەزانیبوو. ئەگەر ئەو بیویستایە بەڕاستی خراپ بێ و بەتەواوەتی لایەنی درندەکانی کۆماری ئیسلامی بگرێ، سووک و هاسان دەیتوانی هەم ئادرەسی منیان بداتێ، هەم لەگەڵیان بێ و ماڵەکەیان پیشان بدا، بەڵام ئەوەی نەکرد و منی پاراست و بۆ هەمیشە منەتباری خۆی کرد. دەزانم لەم پەیوەندەدا کەسانێکی زیاتر و گەلێک لە من گرنگتر هەبوون کە جەواد ئەوانیشی پاراست.

بـا ئـەوەش بڵێـم کاتێ کە سیسـتەمی سیاسـی لـە کۆمەڵگایـەکدا ئەهریمەنی و نامرۆڤانە بوو، گونجاو دەبێ بتوانێ لە فریشتە شەیتان دروست بکا. دیارە تاقەت و خۆڕاگریی خەڵکانیش هەموو لە یەک ڕادەدا نییە. برادەرێکی خۆشەویست سەبارەت بە کۆتایی کاری جەواد لە زیندان ئەم دێڕانەی بۆنووسیوم:

«تاوانی ئەو مرۆڤشـکاندنە دەکەویتە ئەسـتۆی درندەکانی کۆماری ئیسلامی کە هەرگیز حورمەتیان بۆ مرۆڤ دانەناوە.»

دیارە بۆچوونی برادەرەکەم و پاکانە کردنی من باری سەرشـانی جەواد و هیچ کەسـێکی دیکە سـووک ناکەن و هیچ پەڵەیەک بۆ کەس ناشـۆنەوە. ڕێبازی خەبات پڕ لە مەترسییە و ڕێبوار دەبێ یا خۆی لێ لابدا یا بۆ بەرز و نزمییەکانی ئامادە بێ.

لە کۆتاییدا با ئەوەش بڵێم کە هاوڕێ جەواد دوای ڕۆیشتنمان لە کوردستان و چوونمان بۆ تاران، لەگەڵ هاوڕێ «ڕوقیە دانیشگەری»، یەک لە ژنە چریکە ناودارەکانی سـەردەمی خەباتـی چەکدارانـەی «چریکـە فیدائییەکانـی گەل» پەیمانـی ژنومێردیی بەسـت و بێهەستوخوسـت شـایی‌یەکی بچووکیان لە تاران ڕێکخسـت، کە منیش بەختـی ئـەوەم هەبوو تێیدا بەشـدار بم. بەداخەوە دوای شـایی‌یەکە زۆری پێنەچوو

جـەواد گیـرا و هـەر ئـەو گیرانە بـوو کە ئازادیـی بە شـوێندا نەهـات و جەللادانی خومەینی ئەویشیان لە زیندانی ئیڤین ئیعدام کرد.

٣. هاوڕێ عومەر بەرایی

هـاوڕێ عومـەر بەرایـی (مـام عەلـی) لـە بنەماڵەیەکـی زەحمەتکێـش لـە سـەقز لەدایـک ببـوو. مامۆسـتای بیـرکاری بـوو لە شـاری سـەقز. کەوتبـووە پەیوەندەوە لەگـەڵ دەفتـەری بۆکانـی ڕێکخراوەکـەش. ئـەوەی سـەبارەت بەو هـاوڕێ لێزان و زانایـە لـە بیـرم بـێ سـەردەمێکە کـە لەگـەڵ هاوڕێیانـی تر لـە چیاکانی باشـووری کوردسـتان دەژیایـن و ئـەو یـەک لـەو کەسـانە بـوو کـە بـە ڕووخۆشـی و قسەخۆشـی و گۆرانـی خـۆش گوتنـەوە، بـاری ژیانـی سـەختەت و ئەسـتەم و پـڕ لـە مەترسـیی ئەوێـی لێ سـووک دەکردین. سـەرەڕای ئەسـتەم بوونـی بارودۆخی ژیـان، مـن هیـچ کات نەمدیت بزە لەسـەر لێوی عومەر بتۆرێ، هـەر ئەوەش ورە و هێزی دەدایە زۆر کەس و یەک لەوان من. بە دیتنی هاوڕێ عومەر و هەڵسووڕاوی و ورەبـەرزی و پێکەنینەکانـی، تـۆ شـەرمت دەکـرد نەک هـەر لـە تەنگوچەڵەمەکانت بدوێـی، تەنانـەت لای خۆشـت بیریـان لێبکەیتەوە. سـەرچاوەی ئەو خەسـلەتانە و ئـەم ورەبەرزییـە، بنەمای پتەوی بـاوەڕ، هیوا بە دواڕۆژی چەوسـاوانی وڵاتەکەی، ملدانەواندن بۆ ئەرک و کاری ڕێکخراوەیی و تا ڕادەیەکی زۆریش پێگەی چینایەتیی هاوڕێ عومەر بوو.

هـەر ئـەو بـاوەڕە بەهێـزە کارێکی کـرد کە کاتـێ زۆربەی هاوڕێیان باشـووری کوردسـتانیان بەجێهێشـت و گەڕانـەوە وڵات یـا چوونـە وڵاتانـی دەرەوە، ئـەو لە کوردستان و لای یەک لە هێزە سیاسییەکانی باشوور مایەوە و وەک پێشمەرگەیەکی گیانفیدا خزمەتی گەلی هەژاری کوردی کرد تا ئەوەی بۆمباردمانی هێزەکانی سەددام لەگەڵ هاوڕێیەکی نزیکی خۆی (عارف خەلیفەزادە)دا شەهیدی کردن.

٤.٥. هاوڕێیان عارف خەلیفەزادە (مام خدر) و ڕەزا خەلیفەزادە

هـاوڕێ عارف خەڵکی سـەقز بـوو. پەیوەندیی بە بۆکانـەوە دەگەڕایەوە ڕۆژانی کـۆچ و ڕەوی خەڵکـی سـەقز دوای هاتنـەوەی پاسـداری دژی خەڵـک بۆ شـارەکە.

ئـەو دەم بەشـێکی زۆر لـە بنەماڵە سـەقزییەکان لە ماڵی خەڵکی بـۆکان حاوانەوە و بەشێکیشـیان لە سـتادیۆمی وەرزشـیی شـار لەژێر چادردا دەژیان. بنەماڵەی کاک عـارف لـە ماڵـی کاکـم بوون و هـەر لەوێـوە هـەودای ناسـیاوی و دۆسـتایەتیمان سـەری هەڵدابوو. بەداخەوە هەر لەو ماوە کورتەدا برا گەورەی کاک عارف بەهۆی پێکدادرانی ترۆمبیلەوە لە جادەی سەقز و بۆکان گیانی خۆی لە دەست دا. ئەوەندەی بزانم ناوی ڕەزا بوو و لایەنگری فیدائییانیش بوو. وا هەیە کاک عارفی برا چکۆلەش لەژێر کارتێکەریی ئەودا بەرەو ڕێکخراوی فیدائییان کشابێ.

من هاوڕێ عارفم لە چیاکانی برادۆست لە باشووری کوردستان ناسی. ئەویش و منیش و زۆر کەسـانی دیکە بۆ ماوەیەک لەوێ گیرسـابوویناەوە. عارف ناوی خۆی نابوو «مام خدر». لاوێکی خوێنگەرم و هەڵسـووڕاو کە سـەرەڕای کەمتەمەنییەکەی، هەمـوو لایـەک ڕێزیـان دەگرت و خۆشـیان دەویسـت. لەگـەڵ کاک عومـەر بەرایی کەپرێکیـان لەژێر داربەڕوویەکی کۆنەسـاڵ دروسـتکردبوو و تێیـدا دەژیان. دوای ڕۆیشتنی من و زۆرێکی دیکە لە هاوڕێیان، هاوڕێ عارف لەگەڵ کاک عومەر لەوێ مانەوە و بەداخی زۆرەوە کەوتنە بەر بۆمباردمانی سەددام و شەهید بوون.

ئـەو دەم مـن گەڕابوومـەوە تاران و لەگەڵ دایک و خوشـکمدا پێکـەوە دەژیاین. دایکـی دڵشـکاو و ڕۆڵەکوژراوی کاک عارف هاتە ماڵمان و گەلێک گریا. دەیویسـت کوڕەکـەی بگەڕێتـەوە و دەیگـوت لـە تـاران دەتوانـم بیشـارمەوە و بیحاوێنمـەوە. بەداخـەوە مـن پەیوەندییەکم لەگەڵ ڕێکخراوەکـە نەمابوو و بە ماوەیەکی کەم دوای ئەم چاوپێکەوتنە هەواڵی شەهیدبوونی عارفم پێگەیشت و هیچ نەکرا بۆ گەڕانەوەی. دایکـی عـارف پیش مردنی کـوڕی دووهەمی گەلێک پەشـێو و نارەحەت بوو، داخوا دەبێ بە بیستنی هەواڵی مەرگی کوڕی دووهەم چی لێ بەسەرهاتبێ. کێ بەو هەموو ئـازار و دەردە دەزانـێ کە گەلەکەمـان و بنەماڵەیەکی مەزلوومـی وەک خەلیفەزادە تووشی هاتن؟ ئەگەر خوایەک هەبێ دەبێ هەڵینەگرێ.

۶. هاوڕێ عەبدوڵڵا کەریمی

کوڕەلاوێکـی خوێنـدەواری خەڵکـی سـەقز و لایەنگـری ئەکسـەرییەت بـوو. لـە

بنکەیەکی ڕێکخراوەکە لە دەوروبەری شنۆ و نەغەدە بوو. هاوڕێیەکی خۆی تفەنگی یووزیی پاک کردبۆوە گوللەی لە دەست دەرچووبوو، بەداخەوە گوللە وەبەر ئەویش کەوتبوو و نەخواستە کوژرابوو.

ستادی سازمان لە مەهاباد هەواڵی کارەساتەکەی بە تەلەفۆن بە من لە دەفتەری بۆکان ڕاگەیاند و جەنازەکەشیان ناردەوە بۆکان. هەواڵمان دا بە کەسوکاری هاوڕێی لە دەسچوو؛ دایک و خاڵی کاک عەبدوڵڵا ئەو دەم یا لە بۆکان بوون یا لە سەقزەوە هاتن، جەنازەکەیان وەرگرت و ئەوەندەی لە بیرم بێ لە بۆکان ئەسپاردەیان کرد. کارەکە بوو بەهۆی خەم و کەسەرێکی زۆر بۆمان، لەبەروەی شۆڕەلاوێکی ڕێکخراوەکەمان بەدەست هەڤاڵێکی خۆمان گیانی لە دەست دابوو، بەڵام چ کەردەن؟ خەسارەکە بەهەڵکەوت ڕووی دابوو و نەدەگەڕایەوە.

دایکی شەهید بە ڕوونکردنەوەکانی ئێمە ڕازی نەبوو و ڕاگەیاندنێکی نووسی و بە دیوارەوەی دا و تێیدا هێرشی کردە سەر ئێمە. هەر چۆنێک بێ دایکێکی ڕۆڵەکوژراوی دڵ بریندار مافی خۆی بوو لەسەر ڕووداوێکی وا دڵتەزێن ڕەخنەی زۆر لەوە توندتریش لە ڕێکخراوەکە بگرێ، لەبەروەی کارەکە هیچ مەنتیقێکی تێدا نەبوو و نەدەبووایە ڕوو بدا.

٧. هاوڕێ ئەبووبەکر حەمیدی

هاوڕێ ئەبووبەکر کوڕی هەمزاغای حەمیدی و برای بچووکی کاک عومەری حەمیدی بوو. لایەنگری فیدائییان نەبوو، لەگەڵ کۆمەڵەش نەکەوتبوو و حاڵەتێکی سەربەخۆ لە ڕێکخراوەکانی پاراستبوو، بەڵام وەک بیر و هەڵوێست، چەپ بوو. گوایە بە تەمای دامەزراندنی ڕێکخراوەیەک لە کوردستان بوو، بەڵام گوللەی خەڵخاڵی جەللاد دەرەتانی پێنەدا.

هۆکاری هێنانی کاک ئەبووبەکر لێرەدا یەکەم ڕێزلێگرتنی شەخسی منە لە کەسایەتییەکی پێشکەوتنخواز کە جێگەی ڕێزم بوو، دووهەم ئەو ڕاستییەی کە ئەو لەگەڵ پێنج کەس لە ئەندام و لایەنگرانی فیدائییان لە هاوینی ساڵی ١٣٥٨دا پێکەوە بۆ یارمەتیدانی خەڵکی شاری سەقز لە بۆکانەوە چوونە ئەوێ، بەڵام هەر

له دەروازەی شاری سەقزدا کەوتنە بۆسەی پاسدارانی خومەینییەوە، دوو کەسیان لەجێدا شەهید کران (یەعقووب تەقدیری و ڕەشید ئاهەنگەری)، یەکیان بە بریندارى گەڕایەوە بۆکان (عەزیز مەردانبەگی) و یەکیان (یۆسف کیشیزادە) لەگەڵ هاوڕێ ئەبووبەکردا گیران و لەگەڵ ١٨ کەسی دیکەدا بە حوکمی خەڵخاڵی مرۆڤکوژ لە سەقز ئیعدام کران.

هاوڕێ ئەبووبەکر پێشینەیەکی ڕوونی سیاسیی هەبوو، لە سەردەمی حوکمی پەهلەوی‌دا چەند ساڵ کەوتبووە زیندانەوە و بە ڕووسووری هاتبووە دەرێ. کۆمۆنیستێکی خاوەن بڕوا، لایەنگری زەحمەتکێشان و چەوساوان و دۆستی هەموو پێشکەوتنخوازانی شارەکە بوو. وەک کەسایەتیش مرۆڤێکی خوێنگەرم و لەبەردڵان بوو.

باشم لە بیرە هەر لە سەرەتای شۆڕشی ساڵی ١٣٥٧ی گەلانی ئێران‌دا کێژۆڵە تاقانەکەی لە جادەی کەمەربەندیی بۆکان کەوتە بەر تانکرێکی نەوتکێش و گیانی لە دەست دا، بەڵام هەر ئەوەندەی لێخوڕی کرماشانی لۆرییەکە داوای لێبووردنی لێکرد، بە دڵفراوانییەکی دوور لە باوەڕەوە چاوی لەو تاوانە گەورەیە پۆشی و نەیهێشت کابرا بکەوێتە زیندانەوە. دڵی ئەبووبەکر دڵ نەبوو، دەریا بوو.

هەموو ئەندامانی بنەماڵەی بەڕێزی کاک ئەبووبەکر بە ژن و پیاوەوە خەباتکار و شۆڕشگێڕ بوون.

**

بەیانی ڕۆژی شەممە ٢٠١١/١٠/٢٩ ڕاپۆرتێکی بەڵگەنامەیی (مرکز اسناد حقوق بشر ایران) کە ڕێکخراوەیەکی مافی مرۆڤی ئێرانی لە دەرەوەی وڵاتە، لە بیچمی کتێبێکی ئەلەکترۆنی بەناوی بیرەوەرییە سەرسامهێنەکان: ئیعدامی ساڵی ١٩٧٩ی کوردان لەلایەن کۆماری ئیسلامییەوە و بە زمانی ئینگلیزی لە ماڵپەڕی ڕێکخراوەکەدا بڵاوببۆوە.[1] ڕاپۆرتەکە پەسند و پشتڕاستکردنەوەی ئەو جینایەتانەی کۆماری مەلاکانە کە بەشێکی کەمی

1. Haunted Memories: The Islamic Republic»s Executions of Kurds in 1979.

لە نووسینەکانی منیش‌دا هاتووە و بە شێوەیەک پەیوەندیی بەو نووسینانەوە هەیە.

کتێبەکە سەرچاوەیەکی بەڵگەمەند و حاشاهەڵنەگرە سەبارەت بە کوردکوژییەکانی کۆماری ئیسلامی ئێران لە ڕۆژهەڵاتی کوردستان لە ماوەی ساڵی یەکەمی دامەزرانی‌دا.

لاپەڕە ٢٧ تا ٣١ی کتێبەکە باسی ئیعدامەکانی سەقزە و تێیدا کەڵکی زۆر لە هەمان ئەو ڕاپۆرتەی گەوهەرخانمی فەیزی، خۆشکی نەمر سەیفوڵڵا فەیزی وەرگیراوە کە من باسم کردووە. گەوهەرخانم لە وەڵامی داواکاریی من‌دا لوتفی کردبوو و پێش بەڕێکردنی ڕاپۆرتەکەی بۆ ئەو ڕێکخراوە ئێرانییە، نوسخە ڕەشنووسەکەی بۆ من ناردبوو.

ڕاپۆرتی گەوهەرخانم لەگەڵ ڕاپۆرتی کاک ڕەئووف کەعبی سەبارەت بە ئیعدامی دوو خوشکی پەرستاری خۆی واتە نەمران شەهلا و نەسرین کەعبی، بەشی سەرەکی بابەتی سەبارەت بە شاری سەقزیان لەو کتێبەدا پێکهێناوە. کتێبەکە ناوی ٩ ئەفسەر و ١١ کەسی سیڤیلی ڕاگەیاندووە کە خەڵخاڵی لە ٢٨ی مانگی گەلاوێژی ١٣٥٨ (ئاگۆستی ١٩٧٩) لە شاری سەقز ئیعدامی کردن.

لیستەی ناوەکان، جگە لە سەیفوڵڵا فەیزی، کاک ئەبووبەکری حەمیدیشی گرتۆتەبەر گەڕچی لەجیاتی حەمیدی بە «سەمەدی» ناوبراوە، بەڵام ناوی هاوڕێ حەسەن (یۆسف کیشی‌زادە)ی تێدا نەهاتووە و بە بۆچوونی من هۆکارەکەی ئەوە بووە کە هاوڕێ حەسەن کورد نەبوو لە کاتێکدا ڕستەی پەیوەندیدار بەو ١١ ئیعدامییە لە کتێبەکەدا باس لە «ئیعدامی ١١ کورد» دەکا.

ماڵپەڕی ڕێکخراوی «مرکز اسناد حقوق بشر ایران» بە دوو زمانی ئینگلیزی و فارسی وتار بڵاو دەکاتەوە، بەڵام ڕاپۆرتی جێگەی باسی ئێمە تەنیا بە زمانی ئینگلیزی لەسەر ماڵپەڕەکەیان دەبیندرێ کە جێگەی خۆیەتی بکرێتە کوردی و فارسیش.

لاپەڕە ٢٧ تا ٣١ی کتێبەکە لە پەیوەندیی ئیعدامەکانی شاری سەقزدایە و ناوی ئیعدامییەکانی سەقزیشی تێدا ڕاگەیەندراوە.

لـه ڕاپۆرتەکـەدا ناوی «ئازەرکەشـب دارایی» کوڕێکی مێرمنداڵـی بۆکانیش وەک یـەک لە ئیعدامکراوەکانی دەسـتی خەڵخاڵی لە شـاری سـەقز ڕاگەیەنـدراوە (لاپەڕە ٢٨). مـن کـە چـاوم بـە هەواڵەکـە کەوت هەسـتم کـرد دەبـێ هەڵەیەک لـە ناوەکەدا ڕووی دابـێ و بـە حیسـابی وێچوویـی ناوەکـە بیـرم بـۆ «ئازەرگوشەسـب» چـوو، کـە نـاوی بنەماڵەیەکـی بەڕێزی بۆکانییە. یارمەتیم لە دۆسـت و برادەر خواسـت و لـە ئەنجـامدا توانیـم بـە تەلەفـۆن قسـە لەگـەڵ ڕێـزدار ڕەحمـان ئازەرگوشەسـب بکـەم کـە ئێسـتا لـە کانـادا دەژی. بەختەوەرانـە کاک ڕەحمـان دڵنیـای کـردم کـە هیـچ کـەس لـە بنەماڵـەی ئـەوان تووشـی کارەسـاتی ئیعـدام نەهاتـووە، بـەڵام ڕوونکردنەوەیەکـی سـەبارەت بـەو نـاوە پێـدام کـە لێـرەدا بـۆ سـاغکردنەوە و ڕوونـاکی خستنە سەر ڕاگەیەندراوەی کتێبی «مرکز اسناد حقوقی ایران» دەینووسم. کاک ڕەحمان گوتی:

«ئەو ڕۆژەی وا تەرمی شەهیدە ئیعدامکراوەکانی سەقزیان هێنایەوە بۆکان، نەمر دوکتۆر جەعفەر شـەفیعی لەسـەر بڵیندگۆی شـارەداریی بۆکان ناوی شـەهیدەکانی خوێنـدەوە و داوای لـە کەسوکارەکانیـان کـرد بـۆ ناسـینەوەی جەنـازەکان بچـن بـۆ مزگەوتـی حاجـی عەبدولکەریـم. لـە نێـو ئـەو ناوانەدا کـە دوکتـۆر خوێندییەوە یەکیشـیان «ئازەرگوشەسـب» بوو. ئێمە بەپەلە و دڵەتەپـێ چووین بۆ مزگەوتەکە و تەماشای جەنازەکانمان کرد. کەسی ئێمەی تێدا نەبوو و وا بزانم ناوەکەمان بەهۆی هاوشێوەبوونی یەک لە ئیعدامییەکان لەگەڵ برایەک لە براکانی ئێمە، ڕاگەیەنرابوو.»

بەگوێـرەی ئـەم ڕوونکردنەوەیـەی کاک ڕەحمـان دەبـێ نـاوی «ئازەرکەشـب دارائـی» بـە هەڵـە نووسـرابێ و کەوتبێتە نێو ناوی شـەهیدەکانەوە، بـەڵام ئەم ناوە جێگـری چ ناوێکـی دیکە کـراوە ڕوون نییە. ژمارەی ئیعـدام کراوەکانی ڕۆژی ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٥٨ی سەقز ئەوەندەی زانرابێ، ٢٠ کەس بووە و سەرچاوەکانیش هەر وایان ڕاگەیاندووە. لە لیسـتەی «مرکز اسـناد...»یش‌دا ناوی نەمر یۆسـف کیشی‌زادە (ڕفیق حەسـەن) ڕانەگەیەندراوە، بەڵام ناوی «ئازەرکەشـب دارائی» لێ زیاد کراوە و ئەگەرێـک ئەوەیـە ئـەم نـاوە لە ڕاسـتی‌دا هەمان «کیشـی‌زادە» بێ. هـەر چۆنێک بێ

ژمارەی ٢٠ شــەهیدەکەی شــاری ســەقز لە ڕاپۆرتەکەشدا وەک خۆی ماوەتەوە و هەمان ٢٠ کەسە.

١١. نەمر عەبدوڵڵا فەیزی

برا گەورەی هاوڕێ سەیفوڵڵا فەیزی (ژمارە٩ی ئەم لیستەیە)یە، کە بە برینداری گیراوە و ئەشکەنجە کراوە و بەداخەوە پاشــانیش کەوتۆتە بەر «عطوفت اســلامی» خومەینی و خەڵخاڵی ئیعدامی کردووە.

ڕاپۆرتەکە سەبارەت بە شەهید عەبدوڵڵا دەنووسێ:

عەبدوڵــڵای بــرای ســەیفوڵڵاش لە ســاڵی ١٩٨٠دا ئیعــدام کرا. گەوهــەری فەیزی [خوشــکی عەبدوڵڵا]، هەڵسوکەوتی پڕ سووکایەتیی [پاسدارەکان] لەگەڵ براکەی و کوژرانی بێبەزەییانەی ئەوی لە بیرە:

«بەبــێ لێپرســینەوە یــا دادگایــی کــران، پاســدارەکان پــلاکاردی «ضدانقــلاب» و «ملحد»یان نووسی و بە ملی زیندانییان‌دا هەڵیانواسی، ئینجا بەسەر شەقامەکانیان‌دا هێنان. خەڵکی ڕاوەستاوی قەراغ شەقامیان مەجبوور دەکرد تەماتە و هێلکەی پیس، بــەرد و دار و شــتی تــر بە براکــەم و هاوڕێکانی‌دا بــدەن. بەو شــێوەیە، حکوومەت کەڵکی نابەجێی لە خەڵکی بێتاوان وەردەگرت و برایان دەکردە دوژمنی برا.

دوای ئــەوەی براکــەم و ئەوانی تر ئەم هەڵسوکەوتە پڕســووکایەتییەیان لەگەڵ کــرا، ئیتــر هەواڵــم نییە و نازانم چۆن کــوژران، بەڵام کاتێ کە تەرمــەکان هێنرانەوە بــۆکان، گەردنــی براکــەم بەتەواوەتــی هەڵبڕابــوو و نــاوەوەی لەشــی دەرکەوتبوو. دیمەنەکە ئەوەندە ترسناک بوو، کە من هەر لەوێ بوورامەوە.»

ئەوە بەسەرهاتی کورتی شەهیدی دووهەمی بنەماڵەی فەیزی و یەک لە هەزاران شەهیدی دەستی کۆماری جینایەتکاری ئیسلامییە.

١٢-١٣. نەمران سەرۆک و جێگری سەرۆکی بەنداوی بۆکان

لە ســاڵانی ســەرەتای شەڕی کوردســتان‌دا، کۆماری ئیســلامی کەڵکی لە گەلێک شێوازی نامرۆڤانە دژ بە گەلی کورد و ڕۆڵەکانی وەرگرت کە تا ئێستاش لەسەری بەردەوامــە. هەر لە بۆمباردمانی شــاری ســنەوە تا تــۆپ و خۆمپارەبارانی مەهاباد،

قەتڵی‌عامی قارنێ و قەڵاتان و کەلبەڕەزاخان، گرتن و ئیعدام و شاربەدەرکردنی بنەماڵەکان و ماڵ و دووکان سووتاندن و کوشتنی دژبەرانی سیاسی و وەئەستۆی پێشمەرگە خستنی کارەکە و... بەگشتی هەر شێوەیەکی نائینسانی کە شۆڤینیست و ڕەگەزپەرستانی وڵاتانی تر پێش ئەوان کەڵکیان لێوەرگرتبوون.

یەک لەو شێوازە ناجوامێرانەیە ئاوااڵەکردنی دەستی شەلات و چەقۆکێش و مرۆڤکوژی شارەکانی دەوروبەری کوردستان بوو بۆ تاڵانوبڕۆ و چەپاو و گرتن و کوشتنی نەک هەر چالاکانی سیاسی، بەڵکوو خەڵکانی ئاسایی و خزمەتگوزار و زەحمەتکێش و تۆمەتبار کردنی «ضدانقلاب!» بەو تاوانانە. لەم بوارەدا پاسدار و بەسیجیی هەندێک شار بە هاندانی سپای پاسداران و بەرنامەدانانی ئەوان، چەند نموونەیەکی چەپەڵی جینایەتیان خستە ڕوو، کە مرۆڤ تەنانەت قێزی لە باس‌کردنیشیان دەبێتەوە.

یەک لەو جینایەتانەی کە لەسەر جادەی میاندواو بۆ بۆکان کرا، ڕاگرتنی ترۆمبیلی سەرۆک و جێگری سەرۆکی بەندەاوی بۆکان و پاشان کوشتنی هەردووکیان و بەجێهێشتنی تەرمەکانیان لە قەراغ جادە بوو. ئەم دوو کەسە ڕۆژانە بە ترۆمبیل لە بۆکانەوە هاتوچۆی ئۆفیسی بەندەاوەکەیان لە میاندواو دەکرد، هەر لەو هاتوچۆیانەشدا بوو، کە دەستێکی چەپەڵ شەهیدی کردن. جینایەتکارەکان سەرۆکی بەندەاویان هێنایە خوارەوە و داوایان لە جێگرەکەی کرد بڕوات، بەڵام جێگری جوامێر قبووڵی نەکرد و گوتی تا هاوڕێکەم نەدەنەوە دەست ناڕۆم. جینایەتکارەکان، کە بەرنامەی داڕژاویان بۆ تیرۆرەکە هەبوو، هەر لەوێ هەردووکیان کوشتن و لە هەمان شوێنیش بەجێیانهێشتن. ئەم دوو قوربانییە بێتاوانە نە ئەندامی حیزبێک بوون و نە کارێکیان دژ بە کۆماری ئیسلامی کردبوو. ئەوەی لێیان وەشابۆوە خزمەت بوو و بەڕێوەبردنی ڕێکوپێکی کاروباری ئیداری لە بەندەاوی بۆکان ئەویش لە سەردەمی ئاڵۆزی و بشێوی و شەڕ و پێکدادانی پێشمەرگە و هێزی دەوڵەت لە ناوچەکەدا.

من لەمێژە تامەزرۆی نووسینی بابەتێکی تێروتەسەل سەبارەت بەو تراژێدییە

دڵتەزێنەم، بەڵام جارێ دەست ڕادەگرم و تەنیا کارێک کە ئێستا دەیکەم ئەوەیە ڕێز و حورمەتی خۆم پێشکەش بە گیانی پیرۆزی ئەو دوو بێتاوانە مەزلوومە و جوامێرییەکەی کاک قادری خۆشەویست بکەم.

شەهیدانی تر

بەداخەوە زانیاریی من لەسەر ئەم جینایەتانەی ڕژیم، گەلێک کەمە و ناتوانم بەوردی باسی کارەساتە خوڵقاوەکانی دەستی پاسدار و بەسیجی بکەم. دەزانم بێگوناهانێکی زۆری دیکە هەن کە «عطوفت اسلامی» ئەوانیشی گرتۆتەوە و بە دەست ڕژیمی مەلاکان ئیعدام کراون، بەڵام جگە لە هەندێک زانیاریی سەرپێیی هیچم بەدەستەوە نییە و بەناچار بێدەنگەیان لێدەکەم.

دۆست و برادەر باسی دوو هاوڕێی ڕێکخراوی ئەکسەرییەت لە تیکانتەپەی هەوشار (تیکاب) یان بۆ کردووم کە ناوی یەکیان «ناسر...» بووە هەروەها مەنسوور خوسرەوی خەڵکی مەهاباد و متەللیب چابوک و کێوکێ... تەنیا کارێکیش کە لە دەستم دێ ئەوەیە ڕێزی خۆم پێشکەش بە گیانی پاکی ئەوان و دڵی بریندار بنەماڵەکەیان بکەم، کە دەیکەم.

پاش هێرشی سپای ئێران بۆ سەر سەقز لە گەلاوێژی ١٣٥٨، لاوێکی ١٥ ساڵەش بەناوی ئەحمەد جۆڵایئەقدەم کە لایەنگری حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران بوو و لەگەڵ چەند کەسێک لە بۆکانەوە نان و خواردەمەنیی بۆ خەڵکی سەقز بردبوو، پاش گیرانی بە ئەمری خەڵخاڵی ئیعدام کرا.

باسی دوو شەهیدە لاوەکەی خۆپیشاندانی سەرەتای شۆڕشی ساڵی ١٩٧٩ی بۆکان بەدەست مەئموورانی ڕژیمی شا (نەمران کەمال حەمیدی و محەممەد بەهرامی) دەرفەت و دەرەتانێکی دیکەی دەوێ، بەڵام کوژرانی کاک ئەنوەر، برا گەورەی کەمالی شەهید لە ڕێگەی «آذرشهر» درەنگتر لە سەردەمی دەسەڵاتی کۆماری ئیسلامیدا قەوما. بەداخەوە ئەوەم وەک بیرەوەرییەکی لێڵ لە میشکدا ماوە و دەبێ کەسانی دیکە لەسەری بنووسن.

شـەهیدی دیکـەش لەم شـارە ئازیەتبـارە زۆرن و گەلێک هیـوادارم له دواڕۆژدا بتوانم یادێک له شـەهیدانی هەموو ڕێکخراوە سیاسـییەکان بکەم. له ڕاسـتیدا کاتێ دەسـتم بەو کارە کرد ڕادەی بەربڵاوی جینایەتەکانی ڕژیمم نەدەزانی و دەمویسـت سووک و سانا یادێک له چەند کەس هاوڕێ و هاوڕێکخراوەیی پێشووی خۆم بکەم، بـەڵام ئێسـتا و دوای پرسوجـۆ و پشـکنینی سـەرچاوە، ڕادەی مەزلوومییەتی ئەو خەڵکـەم بـۆ دەرکەوتووە، بەهیوام دواتر دەسـت بدەمە کارێکـی گەورەتر و بەڵگەی جینایەتکارییەکانـی ڕژیـم و ڕادەی ئازیەتباریـی بنەماڵەکان له بۆکان و کوردسـتان بەگشتی بێنمە سەر کاغەز. دیارە ئەوە کاری زیاتر و دەرفەتی فراوانتری دەوێ.

یـادی هەمـوو گیانبەختکراوانـی گەلەکەمان بەدەسـت سیسـتەمی نامرۆڤانەی کۆماری ئیسلامییەوە بەخێر بێ!

**

مـن ئـەم بابەتانـەم لـە چوارچێـوەی ئامـادەکاری بـۆ نووسـینی مێـژووی شـار و ناوچـەی بـۆکاندا نووسـیوە و بەو بۆنەیـەوە دەبووایـە لێکۆڵینەوەکانم لـەو مەودا بەرتەسـکەی بۆکاندا قەتیس بهێڵمەوە، کە هەرواشـم کرد، بەڵام هیوادارم کەسـانی تـر هەنگاوێکـی لـەوە ڕێکوپێکتـر بـۆ سـەرجەم شـەهیدانی فیدایـی لـە ڕۆژهەڵاتی کوردسـتان هەڵێننـەوە و نەهێڵـن نـاوی ئـەو شـەهیدە گیانبەختکردوانـەی گەلەکەمـان لـە مێـژوودا ون بـن. زۆربـەی ئـەوان لـە سـەردەمێکدا شـەهید کـران کـە هێشـتا سیاسـەتی ڕێکخراوەکـە لـە بەرانبەر کۆمـاری ئیسـلامیدا نەگۆڕابوو و ئەوانیـش وەک پاشـماوەی هاوڕێکانیـان بـە باوەڕی قوواڵـی خەباتـەوە بەرانبەر بە ڕژیمـی خومەینـی وەسـتان و گیانیـان بەخـت کـرد. هـەر بۆیـەش پێویسـتە ناویان لـە تەنیشـت شـەهیدانی ڕێکخراوە سیاسـییەکانی دیکـە دابندرێ و وەک شـەهیدانی جووڵانـەوەی گشـتگری کۆمۆنیسـتی له کوردسـتان سـەیر بکرێـن. ئەرکێکی ئەوتۆ لـە دریـژەی خـۆیدا ئاسـۆیەکی بەرفراوانتـری دەبـێ و تەنیـا ڕێکخراوەیـەک و دووان ناگرێتـە بـەر، واتـە دەبێتـە مێـژووی خەباتی شـارێک و گەلێـک. منیش لێرە

بـەدواوە قۆڵـی لێهەڵدەمالّم و بەڵگە بۆ نووسـینی بابەتێکـی هەمەلایەنی تری ئەوتۆ کۆدەکەمەوە.

بەداخەوە زانیاریی من تا ئێستا لەوە زیاتر بڕی نەکردووە و ژیانی دووڕەوڵاتیش دەرفەتی بەڕەوپێش بردنی زیاتری کارەکەم پێ نادا. لێرەدا جارێکی دیکە ڕێزی خۆم بـۆ یەکیەکـی ئەو شـەهیدانە و بنەماڵەی بەڕێزیان دووپـات دەکەمەوە و لە کۆتایی کارەکـەمدا بـە یارمەتیـی چەنـد کەس لـە دۆسـت و برادەرانی خۆشەویسـتم چەند وتارێک دەهێنمەوە کە خەڵکانی دیکە سـەبارەت بەو کەسانەیان نووسیون و زووتر لـە سـەرچاوەی جیـاوازدا بڵاوکراونەتـەوە. هـەر لێرەدا بڵێـم کە ئـاگاداری هەندێک بابەتـی چاپکـراوی دیکەش هەم کە دوو کەس لە هاوڕێیانی پێشـووی ڕێکخراوەکە نووسیویانن و لە ڕۆژنامە یا ماڵپەڕەکانـدا بڵاویان کردوونەتەوە، بەڵام بەهۆی ئەو ڕاستییەوە کە ئیجازەی دووبارە بڵاوکردنەوەیانم نییە چاویان لێدەپۆشم.

هەروەها لەو ماوەیەدا هەوڵم داوە بەڵکوو بتوانم وێنەی شەهیدەکانیش کۆبکەمەوە و لێـرەدا بیانهێنـم. بەداخـەوە ئـەو هەوڵەم زۆر سـەرکەوتوو نەبوو و جگـە لە وێنەی شـەهید بێهرووز سـولەیمانی کە دۆستی خۆشەویسـتم کاک ئەمیر لوتفوڵڵانەژادیان بـۆی ناردووم، تەنیا وێنەیەکی شـەهید مینەی شـێرخانیم لە ڕۆژنامەیەکدا دەسـت کەوتووە و هیچی تر.

وا لێـرە، لـە دوو بـەشدا وێنـە یا وتاری سـەبارەت بە شـەهیدان مینـە، ئیبراهیم لوتفوڵـڵازادە، عومـەر بەرایی و عـارف خەلیفەزادە دەهێنمەوە کە لـە چەند ژمارەی ڕۆژنامـەی هەفتانەی «اکثریـت» ئۆرگانی ڕێکخراوی فیدائییانی ئەکسـەرییەتدا بلاو کراونەتەوە.

ئـەوەش وێنـە و بابەتـی سـەبارەت بـە نەمـران مینـەی شـێرخانی، ئیبراهیـم لوتفوڵڵازادە، عومەر بەرایی و عارف خەلیفەزادە:

ویـنـه‌ی شـه‌هید مینه‌ی شـێرخانی؛ وه‌رگیراو له ڕۆژنامـه‌ی «اکثریت»، ژماره ۹۱، ۱۳۶۴/۱۰/۳۰ی هه‌تاوی، ل ۶

۶ اکثریت نشریه سازمان فدائیان خلق ایران (اکثریت) درخارج از کشور شماره ۹۱ ۲۰ دی ۱۳۶۴

چهلمین سالگرد تشکیل جمهوری خودمختار کردستان گرامی باد!

این شعله همواره گرم و سوزنده خواهد ماند

بقیه ازصفحه اول بخشی از روند سرکوب جنبش ملی ـ دمکراتیک در ایران بود. کتاب جنبش ملی کردستان بسته نگردید و تنها فصل دیگری از آن آغاز شد. فصل آتش در زیر خاکستر. این آتش بارها زبانه کشید و با شعله‌هایی هیچون شریف‌زاده و معینی فروزندگی و سوزندگی خود را عیان ساخت. بالاخره شعله‌ها این کشور دشت و بعد از انقلاب ۵۷ سرتاسر کردستان را در برگرفتند.

ارتجاع مجسم در قالب رژیم جمهوری اسلامی بسیار کوشیده است جنبش ملی در کردستان را سرکوب سازد. این رژیم ماکیته ای حیوانی به خلق کرد حمله ور می‌شود. دیده ایم که چگونه بر شهرها دوب و خمپاره می‌ریزد و روستاها را به موشک می‌بندد. اکنون بیش از شش سال است که کردستان سرکوب می‌شود اما از پا نمی افتد. ارتجاع در این زمینه نیز تاریخا کودتر از آن است که دریابد این جنبش با وحشیانه‌ترین نوع سرکوب نیز از پا درآمدنی نیست. افتخار موقتی جنبش ملی خلق کرد چه در ایران و چه در ترکیه و عراق بارها از سوی مرتجعین شوونیست به عنوان پایانی عمر این نهضت جشن گرفته شده است اما هر بار خلق‌های پیروزی دشمنان را ارجعیتری دوباره خویش خلق به آمر افسوس تبدیل کرده است.

در برابر سرکوبگران جمهوری اسلامی که با بیکار کیری همه اشکال فریب و سرکوب (به خیالی باطل) می‌خواهند جنبش ملی کردستان ایران را منزوی و ریشه‌کن سازند، خلق کرد نشان می‌دهد که در راه دستیابی به خودمختاری از بذل هیچگونه فداکاری، دریغ نمی‌ورزد و با بهره‌گیری از تمامی اشکال ممکن مبارزه هیجان قابلیم و مصمم می‌رزمد. بیجوشه میان جنبش ملی کردستان و جنبش سراسری علیه رژیم جمهوری اسلامی با تحکیم مناسبات میان کلیه نیروهای ملی و دمکراتیک ایران مستحکمتر خواهد شد. با پیروزی جبهه نیروهای ملی و دمکراتیک و برانداختن رژیم جمهوری اسلامی، راه خلق کرد برای دستیابی به آرزوی تاریخی‌اش هموار می‌شود تا این خلق بتواند "۳"ین ریشه‌ها ن"ر"ا در کردستانی خودمختار جشن بگیرد.

رێبەندان و شاعیر

رێبەندان ! دیسان خاتیرەو سەرمان
بەفرستانی هەڵپێی زەمان لەسەرمان
بەسۆزەی ژیان پیاوی دەکەی مێر
بەگیرۆدە و باکوت ئازادی دەکەی فێر
ڕۆژەوان دەبەستی بە بەختر هەموو
لەیەر پەیکان هەڵدەڕژی ڕۆژو
بەرەوتنە و سڕ و گەمبیلەکەت
تەپ و تۆزان و هەوا پیسەکەت
بێبەوە خەزان ئاتار و ئەمرۆ
کۆچە ئۆتەرێغی ئاشوریف دێنێ
دڵسی گەڵی کورد دادەخوڕێنێ
ماقین و ڕێگای نیشانی بە
بەوبارە و سۆڵە جەلاجی چیە
بە هەچەجی کەڕێ چۆن بیاری
لانێی کوردی دەگەنە شاری ؟

ڕێبەندان و شاعیر

ڕێبەندان ! دیسان خاتیرەو سەرمان
بەفرستانی هەڵپێی زەمان لەسەرمان
بەسۆزەی ژیان پیاوی دەکەی مێر
بەگیرۆدە و باکوت ئازادی دەکەی فێر
ڕۆژەوان دەبەستی بە بەختر هەموو
لەیەر پەیکان هەڵدەڕژی ڕۆژو
بەرەوتنە و سڕ و گەمبیلەکەت
تەپ و تۆزان و هەوا پیسەکەت
بێبەوە خەزان ئاتار و ئەمرۆ
کۆچە ئۆتەرێغی ئاشوریف دێنێ
دڵسی گەڵی کورد دادەخوڕێنێ
ماقین و ڕێگای نیشانی بە
بەوبارە و سۆڵە جەلاجی چیە
بە هەچەجی کەڕێ چۆن بیاری
لانێی کوردی دەگەنە شاری ؟

برقراری حکومت خودمختار در کردستان چهل سال است که یکی از مفاخر الهام شاعران و هنرمندان آن کرده به شمار می‌رود. ما به مناسبت فرا رسیدن ۲ بهمن، چهلمین سالگرد تشکیل جمهوری مهاباد، شعری را که "حمین" شاعر برجسته خلق کرد در زمان استقرار این جمهوری در ستایش از آن سروده است، در اینجا درج می‌کنیم. این شعر کلکتوری شاعر است نه ماه بهمن که برای خلق کرد سمبل جمهوری است و اینک هم سمبل جمهوری خودمختار است. رهم انقلاب سرشاری.

در پاورقی که از زبان ترجمه آزاد شعر "حمین" در گرامی داشت ۲ ی ریبه‌ندان درج شده است.

در چهلمین سالگرد "ی ریبه ندان"

یادفرزند دلیرخلق کرد، فدایی خلق محمد امین شیرخانی گرامی باد!

بیستی ئاوری بوتە هیدی وەتتی خوەوم و کڕین
ئامرن کە واتە ڕلە دڵی میللەتە ئاشە ژین

بر خیزید ای دلیران سیه‌چرده
چرا که آنان نمرده‌اند و در قلب ملت زنده‌اند

بهمن‌ماه و شاعر

شاعر:

دوباره بازگشتی ای بهمن‌ماه!
با آن همه سوز سرمایت
سرمایت کرختمان می‌کند
ببور آن برکولاکتان می توشه مان می سازد
راه‌ها را سد می کنی
و درد امته‌ها، بهمن‌ما را به غلتش در می‌آوری
دوباره بازگشتی با ریزش نامرزونت، مه و کولاکت
باد سوزنده، توفان و هرای آتلخه است
تُفت بیمار است
با توتب است و لرزیدن و جاشیدن
آتشگاه که سرمی رسی
دل هرکردی از هراس می لرزد
در اینجا نه ماشتی ه اریم، نه جاده آسفالته ای
دستمان در برابر سرمایسته است
با اسب و قاطر، روستایی ما

هرگز به شهر نخواهد رسید
مقصد به گاین بی توشه و آذوقه می ماندند
و زیر بار فقر کمرشان می شکند
بدو آن وشو بارگان به بستر بیماری می افتند
بی پرستار و دارو و درمان
قد ومت به شکون است ای ماه کولاک و مه
که تلهاوه آوردنته دره و اندوه است

بهمن‌ماه:

شاعر، چرا به خانه خر ابیان و رازه گان می‌مانی؟
نمیخانه ای، خراب آلوده ای، چشم بر جهان بسته ای؟
مگر نمی‌بینی که در جهان چه می گذرد؟
مگر نشنیده ای که چه بیش آمده است؟
چرا علیه می‌زبانی به طمطه می‌گشایی
مگر نمی دانی ای بی شیر که سی اسال،
همراه باد جنوبی بر ایتانی آزادی آوردم
و همراه باد شمالی، شادی؟
نسیم من که وزیدن گرفت

باد فقر و ستم را فرو نشاند
طوفان به پا کردم، اما همراه این باد و کولاک
آوزی همیشگی کرده و اشیز بر آوردم
در روزی از روزهای من
خلق کرد پا بر تلاشی، بپرچم جمهوری را بر افراشت
اکنون دیگر روزگار کردهاست
کرد رنگ آسودگی را به چشم می‌بیند

شاعر:

جهان من فدای تو باد ای بهمن ماه
که چنین خجسته باز آمدی!
لقدمت مبارک باشد.
و شوروزده قدمت
روزهای تو، روزهای جشن بزرگ ماست
نام تو، درمان همه دردهای ماست
شاد باشم که امسال، بهار ما در زمستان سر برآورده است
مرگ بر دشمنان کرد و کردستان!

وتار سەبارەت بەشەهید بوونی هاوڕێیان مینەی شێرخانی، ئیبراهیم لوتفوللازادە (سەعید) و محەممەدی شیرووودی؛ ڕۆژنامەی «اکثریت»، ژمارە ٨٥، ١٣٦٤/٩/١١ (١٩٨٥/١٢/٢)، ل ١.

اکثریت

نشریه سازمان فدائیان خلق ایران (اکثریت) در خارج از کشور

دوشنبه ۱۱ آذر ۱۳۶۴ برابر ۲ دسامبر ۱۹۸۵
بها ۵۰ ریال سال دوم ـ شماره ۸۵

سه تن دیگر از مسئولین و اعضای سازمان فدائیان خلق ایران (اکثریت) تیرباران شدند

فدایی خلق محمدامین شیرخانی، فرزند دلاور خلق کرد به شهادت رسید

در موج کنونی که رژیم تبهکار خمینی برپا کرده است، سه تن دیگر از فدائیان خلق به جوخه اعدام سپرده شدند. بنابه گزارشات واصله در این سوء قصد رفیق محمد امین شیرخانی (رفیق مجید) کادر برجسته سازمان ما و عضو هیات نمایندگی خلق کرد در ستاد کنفرانس با دولت در سال ۵۴، رفیق ابراهیم لطف الله زاده (رفیق سعید) کادر پرسابقه سازمان و مبارز دلیر در راه آرمان خلق کرد و رفیق محمد تیموری مسئول تشکلات سازمان در غرب مرسوم کردستان توسط جلادان رژیم جمهوری اسلامی تیرباران گردیدند.

رفقا شیرخانی، لطف الله زاده و تیموری از جمله کسانی بودند که در صفوف سازمان ما در راه خودمختاری خلق کرد سال‌های دراز پیکار کردند. هر سه آنان از چند سال قبل در سیاحیالهای رژیم جمهوری اسلامی مورد تهدید و مشاهده بن بست‌های جلادان خمینی تسلیم شده و به آرمان‌های والای طبقه کارگر وفادار مانده بود.

رفیق میثم، انقلابی پرسابقه‌ای است که مبارزاتش را در دهه ۵۰ علیه رژیم شاه آغاز کرده بود. او که تودستهای را که دستگیر و زندانی شده بود با ارتجاعی انقلاب از زندان آزاد شده و بلافاصله مبارزه را در صفوف تشکیلات سازمان در کردستان از سر گرفت. او به پای تابستگی های انقلابی و سرانجام مبارزاتی اش از سوی مردم کردستان به عضویت در ترکیب «مقومت شبانه‌گی خلق کرد» برگزیده شده بود. دستگیری او تودستهای در بهار سال ۶۱ صورت گرفت.

رفیق مجید عضو قدیمی سازمان ما بود که سالهای چندی در قلمرو تحت «سرپرستی» و «سیوپتیسم» می‌چشانید. با پیروزی انقلاب، امیر قد اشی دلیر مرحله تازه مبارزه را در صفوف سازمان در کردستان آغاز کرد. او در سال ۶۰ توسط یاران خمینی دستگیر شد و از آن زمان تاکنون زندانی بود.

رفقا شیرخانی، لطف الله زاده و تیموری همراه با رفقا فرهاد اشی و فتاپان اعضای رهبری سازمان ما و نیز رفیق بهمنجاجی، از کادرهای قدائیان هستند که اخیرا رژیم منحوس خمینی در انتقام کبری، از جنبش اوج گیرنده خلق ثبیرباران کرده است. اما بیگمان رژیم خمینی از این جنایات طرفی نخواهد بست. مبارزه کنونی بیشتری خواهد یافت تا رژیم ضد مردمی جمهوری اسلامی بر افتد اخته شود.

در صفحه آخر

شهادت فدایی پاک‌باخته و دلیر رفیق محمدرضا شیرانی عضو مشاور هیات سیاسی کمیته مرکزی سازمان

خمینی جانشین خود را برگزید

در روز گذشته فقیه گلادته در مطبوعات دولتی تهران اعلام کرد که مجلس خبرگان آیت الله صیغطی مشکینی را رسما به عنوان جانشین خمینی و ولی فقیه پس از مرگ خمینی برگزیده است.

در عمای سال ۶۱ که انتخابات برای کابینه اعضای مجلس خبرگان آغاز شده بود، همه می‌دانستند که اصلی ترین، مقدم ترین و در عین حال دشوارترین رقابت این مجلس، دستیم گیری پیرامون امر جانشینی خمینی است. در عمای زمان نیز شاخه اصلی ولایت فقیه خمینی، حسینعلی منتظری بشمار می‌آید. اما برای کابینه او مخالفت های جدی نیز وجود داشت. بر زمینه درگیری‌های عیای مختلف رقیب در حکومت و پیرامون آن، آشکار بود که منتظری به آسانی نخواهد توانست عیای ولایت فقیه خمینی را بر دوش اکثر، حضور گلپایگانی و «آیات عظام» دیگر به مثابه رقیب از جمله موانع کابینه منتظری شمرده می‌شدند. این مانع از آن رو اهمیت می‌یافت که این افراد در سلسله مراتب دستگاه روحانیت جای بالاتری داشتند. عده‌ای از خبرگان و گروهی از حکومتگران از طرح «تئوری رهبری» دفاع می‌کردند و خواستار بودند که منتظری تنها به عنوان عضوی از این شورا برگزیده شود. اما منتظری نیز پشتیبانان زبردستی داشت. در میان این پشتیبانان علاوه بر شخص خمینی که مصلحت اندیشانه هیچگاه دل خود را

بقیه در صفحه ۱۲

در روستاهای کشور چه می‌گذرد؟

مشت نمونه خروار

مضمون اکثر قریب به اتفاق نامه‌های دهقانی بدین است: زمین داران بزرگ با اتکا به سپاه قدیم ارگانهای حکومتی رژیم باز می‌گردند. مقاومت دهقانان با گلوله و سر نیزه روبرو می‌شود و زمین‌های مصادره شده در جریان انقلاب مجددا در اختیار بهره‌کشانی قرار می‌گیرد که انقلاب آنها را گریزانده بود و اکنون نائب و نازلتر، در روستاها یکی دیگر از نمادهای مالکیت

ادامه در صفحه ۱۰

تقریبا هیچ شماره نشریه "اکثریت" بدون یک یا چند خبر دهقانی یا با این مضمون نیست. در زیر نمونه‌هایی را از چندین روستای کرده و کفار کشور درج می‌کنیم که بر این روند رو به تکمیل دلالت دارند. این خبرها حتی هستند نمونه خروار، نمونه‌هایی هستند از مبارزه طویل خلقهایی رژیم ضد انقلابی جمهوری اسلامی.

بقیه در صفحه ۱۰

مصاحبه "اکثریت" با رفیق فرید احمد مزدک دبیر اول سازمان دموکراتیک جوانان افغانستان

جوانان افغان، در پیکار برای تحکیم دستاوردهای انقلاب شکوهمند ثور

کشور افغانستان با انقلاب شکوهمند ثور، جوان شده است. مردم این کشور، تحت رهبری حزب دمکراتیک خلق، می‌روند تا تمام قیود کهن بازمانده از قرون و اعصار را بروبند و مزدایند و افغانستانی نوین، افغانستانی آباد و آزاد را بپا برپا کنند.

در پیکار سترگی که مردم افغانستان علیه اشرار، این پاسداران بلندپایه ما و پشتیبانی‌ها، انجام می‌دهند، جوانان نقش شایان انکارپذیر ایفا می‌کنند. جوانان پیشرو در سازمان دمکراتیک جوانان افغانستان متشکل گردیده‌اند. آنان نور انقلابی را با دانش مبارزاتی و والاترین خصائل مهین دوستانه عجین کرده و به نیروئی چنان رزم آور تبدیل شده‌اند که بانهادهای ضد انقلابی از آن در وحشت فرو رفته‌اند. جوانان افغانستان این موقعیت گرانقدر را به قیمت قربانی‌ها، بسیار به دست آورده‌اند. تاکنون هزاران عضو، دختر و پسر، به دست ضد انقلاب به خاک و خون کشیده شده‌اند. اما به اعتراف دوست و دشمن، سازمان دمکراتیک جوانان اینک از عمیقه نیرومندتر است و در نبرد با اشرار ضد انقلابی و در تلاش برای نوسازی جامعه از هر زمان دیگری مصمم‌تر است.

به منظور آشنائی با تلاش و موفقیت کنونی جوانان افغانستان، از رفیق فرید احمد مزدک دبیر اول سازمان دمکراتیک جوانان افغانستان تقاضا کردیم به پرسش‌های ما در این زمینه پاسخ گوید. اینان در گفتگو با خبرنگار ما به سؤالاتی پیرامون چگونگی تأسیس این سازمان و برنامه

بقیه در صفحه ۱۲

در این شماره:

* اخبار دیار رزم
ایستگاه میدان گارباچف
در صفحه ۱۷
* ۲۱ آذر و راه روز؛ مبارز تطبیه رژیم جمهوری اسلامی تبدیل کنیم!
در صفحه ۱۱

شهید

عنتری از رضا مقصدی
در صفحه ۱

جاودان باد خاطرهٔ شهیدان به‌خون خفتهٔ خلق!

وتار سەبارەت به شەهیدان عومەر بەرایی (مام عەلی) و عارف خەلیفەزادە (مام خدر)؛ ڕۆژنامەی «اکثریت»، ژمارە ۲۲۹، ۱۳۶۷/۷/۲۵ (۱۹۸۸/۱۰/۷۱).

اکثریت

نشریه سازمان فدائیان خلق ایران (اقلیت) در خارج از کشور

دوشنبه ۲۵ مهر ۱۳۶۷ برابر ۱۷ اکتبر ۱۹۸۸
بها ۵ ریال سال پنجم شماره ۲۲۹

شـــهادت دو فـــدائی کرد

پێناوی بوهەمیدی وەتەن هیون وگرین
تامەرن ئەوانە واڵە دڵی میللـــەتانەدڕین

شهیدان وطن را نمیتوان به زاری وشیون نیست
زیرا که آنان در دل ملت جاودانه زنده‌اند.

سازمان ما در روزهای گذشته دو تن از مبارزین فداکار و قهرمان خویش را از دست داد. رفیق فداکار و قهرمان "عمر برایی" (مام علی) و فدایی خلق "عارف خلیفه‌زاده" (هاوری خدر) در منطقه کردستان، در جریان حملات رژیم جنایتکار صدام حسین به شهادت رسیدند. از دست دادن این دو فدایی رزمنده برای سازمان ما و جنبش کمونیستی کشور ما زیان جبران ناپذیری است. ما اندوه فقدان این رفقای دلیر را با تمامیه نیرد با عرکویگران خلقها می‌سازیم و خاطره آنان را جاودانه عزیز می‌داریم.

عمر برایی
گوهری والا

درباره وطن ما کردستان، منبع زخمهای سالها دیکتاتوری شاهان التیام نیافته بود که در اولین جار آزادی، تهاجم از زمین و هوا، تانک و توپ و خمپاره و راکت آغاز شد. عمر برایها، روستاها و انسانها در خاک وخون غلتیدند، وحشیگری ارتشی و پاسدار و بسیجی و حکامانی چون خلخالی به اوج خود رسید، مردم گروه گروه قتل عام شدند. جوانان دسته دسته به پای جوخه‌های اعدام روانه گشتند و چنین بود که فجایع تازه، تهلکان و خونین مانند شکل گرفته و جوانان گرمانشاه، سنندج و مهاباد دسته‌جمعی اعدام شدند. در میان شهیدان مردم، عزیزترین رفقای ما هم بخون غلطیدند، گرمی پیانی، خلیقی، نقدپری، گشن‌زاده، شیرخانی، احمدزاده، پیرانی، پارسا، شیدایی، بهروز پیام، نامیدها وخلیفه‌زاده‌ها دهها و دهها فدایی دیگر.

شبی است وحشتناک، صدای توپ از طرف پادگان شهر یک آن قطع نمی‌شود. در این شب تاریک زیر نور منورها هر حرکتی پیدا است، عرش

بقیه در صفحه ۶

اطلاعیه دبیرخانه کمیته مرکزی سازمان فدائیان خلق ایران (اکثریت)
درباره برگزاری پلنوم شهریور ماه ۶۷

پلنوم کمیته مرکزی سازمان فدائیان خلق ایران (اکثریت) در نیمه دوم شهریور ماه سال جاری تشکیل گردید و با درود بر خاطره رفیق کبیر انوشیروان لطفی و رفقا فرامرز صوفی، عمر برایی و عارف خلیفه زاده و با درود بر دیگر شهدای قهرمان سازمان و جنبش، کار خود را آغاز کرد. دستور کار پلنوم شهریور ۶۷ به قرار زیر بود:

- بررسی گزارش هیات سیاسی به پلنوم کمیته مرکزی درباره اوضاع سیاسی کشور و مواضع ما.
- اتخاذ تصمیمات ضرور در رابطه با تدارک برگزاری نخستین کنگره سازمان.

پلنوم پس از بحث روی گزارش هیات سیاسی "پیرامون اوضاع سیاسی کشور و جهان" آن را با اصلاحاتی مورد تصویب قرار داده و قرار انتشار آن را صادر کرد. در این گزارش تحولات اخیر در اوضاع کشور و سمت آن مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته و از نیروهایی که می‌توانند یک جبهه وسیع با هدف سرنگونی رژیم، تامین دمکراسی و تضمین صلح مبارزه کنند، صریحا نام برده شده است.

پلنوم همچنین فعالیت هیات سیاسی در فاصله دو پلنوم را مورد نقد و بررسی قرار داد و با صدور تظفنامه‌هایی درباره برخی از مهمترین مسایل ورخدادهای زندگی درون سازمانی طی یک سال اخیر اظهار نظر کرد.

مهمترین عرصه کار پلنوم اتخاذ تصمیمات در زمینه تدارک نخستین کنگره سازمان بود. پیرو تصمیمات پلنوم‌های مهر ۶۳ و فروردین ۶۵، مهر ۶۶ اکنون در پلنوم شهریور ماه ۶۷ گام بلند

بقیه در صفحه ۲

پیام کمیته مرکزی سازمان
به اعضا و هواداران سازمان در خارج از کشور

در صفحه ۲

پیام پلنوم به کمیته مرکزی حزب کمونیست عراق
وجبهه نیروهای ملی ومترقی کردستان عراق
کشتار جمعی خلق کرد عراق را محکوم می‌کنیم

در صفحه ۲

کاهش بهای نفت و بحران اضافه تولید

درآمد ارزی ناشی از تولید و صادرات نفت در کنار "اعتبارات خارجی" ازمهمترین عوامل تاثیرگذار در روند بازسازی اقتصادی و عمرانی جمهوری اسلامی به حساب می‌آیند. جمهوری اسلامی در تبلیغات دائمی خود و با هیاهو به راه انداختن حول درآمد ارزی نفت می‌کوشد تا نقش "اعتبارات خارجی" را مسکوت بگذارد. پی گرفتن مسائل اقتصادی مربوط به بازسازی اقتصادی و عمرانی و ازآن جمله دنبال کردن لحظه به لحظه وضعیت تولید و صدور نفت در بازارهای جهانی از نهایت درجه اهمیت برخوردار است. در پاسخگویی به این ضرورت حتمی، مقاله حاضر می‌کوشد تا تصویری از وضعیت فعلی حاکم بر بازار جهانی نفت، بحران اضافه تولید اوپک ومشکلات اصلی اوپک در اجلاس آتی آنرا ارائه دهد.

بهای نفت در بازارهای جهانی این کالا، در لحظه فعلی، در مقام مقایسه با آغاز سال میلادی حاضر، بیش از ۳۰٪ در تعدادی افتاده است، با در نظر گرفتن نرخ تورم در سنجش بهای نفت، باید گفت که بهای نفت اینک به کمتر از بهای ۱۵ سال قبل رسیده است. اضافه تولید نفت کشورهای عضو سازمان کشورهای عادر کننده نفت (اوپک) که اخیرا در پی تصمیم جدید عربستان سعودی، بازهم

بقیه در صفحه ۳

شیلی: مبارزه با پینوشه ادامه دارد

پینوشه، دیکتاتور شیلی، در شرایطی که در تاریخ شاید بی سابقه باشد، ناچار شد شکست خود را در رفراندومی بپذیرد که خود ترتیب داده بود تا از مردم برای ادامه حکومت تنکین اش رای بگیرد. شکست دیکتاتوری فاشیستی شیلی در رفراندوم، آن هم در شرایطی که همه امکانات تبلیغاتی و سرکوبگرانه اهرمهای پیروزی بسیج کرده بود، پیروزی بزرگ دمکراسی نه تنها در شیلی، که در مقیاس بین المللی است. مردم شیلی، این بانگ رسای بشریت را فریاد کردند: عصر دیکتاتور به سر رسیده است!

جهان هم، دستخوش تحولات دوران سازی است. تقدیر چنین خواست که این طریق و شیوه بدیع در فروپاشی یک دیکتاتوری، از کشوری آغاز شود که در آن، متزوی‌ترین و منفورترین دیکتاتور در سطح جهان، حکومت میکند.

پیروزی اپوزیسیون شیلی در مهم‌پرسی ریاست جمهوری، بزرگترین شکستی است که پینوشه، دیکتاتور این کشور از هنگام کودتای خونین خود در ۱۵ سال پیش، متحمل شده است. رفراندومی که قرار بود به رژیم که در عرصه بین المللی متزوی است، "مشروعیت دمکراتیک" ببخشید و ضربه هرگباری به اپوزیسیون وارد آورد، به خود رژیم ضربه‌ای کاری وارد کرد. بقیه در صفحه ۹

پێشڕەوانی کاروکاسبی لە بۆکان

ڕووداوەکانی ئەمڕۆی ژیان، بۆ سبەینێ دەبنە مێژوو. کەسێک کە خۆی بە مێژوونووسینی کوردستانەوە خەریک دەکا، ئەرکی تەنیا ئەوە نابێ کە بگەڕێتەوە بۆ ماد و زەردەشت. هەر ئەم شار و گوندانەی کە ئێستا تێیاندا دەژین خۆیان خاوەنی ڕابردوویەکی ئەرک و کار و خەباتی کۆمەڵایەتی، ئابووری، سیاسی و فەرهەنگین کە دڵسۆزانی نیشتمان هەرکام لە هەر شوێنێکەوە دەتوانن و دەبێ هەوڵی تۆمارکردنی ڕووداوەکانیان بدەن و بۆ نەوەی دواڕۆژیان بەجێبهێڵن. مێژووی هەمەلایەنەی جێگەی باوەڕی کوردستان لە دواڕۆژدا کاتێ دەنووسرێ کە سەرجەم ئەم زانیارییە بچووکانە کۆ ببنەوە و جەمسەرەکانیان بدرێنە دەم یەک.

لێرەدا هەوڵ دراوە ناوی خاوەن کەسبوکارانی ١٢٢ پیشەی جیاجیای بۆکان و هەندێک گوندی دەوروبەری بپارێزرێ و بە داهاتووانمان ڕابگەیەنرێ. ئەم ناوانە بەگشتی هی سەدەی بیستەمن و هاوکارانی بەڕێزی من لە نووسینی یادداشتەکانیاندا تەنیا توانیویانە بگەڕێنەوە بۆ ئەو ساڵانە کە خۆیان کەسەکانیان بینیبێ یان لە کەسوکاری خۆیانیان بیستبێ. ئەم کەسانە هەموویان یان لە تەمەنی مندان یا لە من کەمتەمەنترن و لە ئەنجامدا تاکوتەرا نەبێ وا هەیە نەتوانرابێ ئاوڕ لە ڕابردووی پێش سەدەی بیستەم بدرێتەوە. دەزانم ئێمە لە دەرەوەی وڵات ئەوەندە زیاترمان لە دەست نەدەهات، بەڵام هیوادارم خەڵکانی نێوخۆی کوردستان بە یارمەتیی باوک و باپیریان ئەم سنوورە زەمانییە بکێشنە دواترەوە و بیبەنەوە سەر ساڵانێکی زووتریش.

پێشەکی

ناسین و ناساندنی پێشڕەوانی کار و پیشە و سەنعەت لە بۆکان لە پەیوەندیی مێژووی ئابووریی ناوچەکە و بەگشتی ئابووریی کوردستانـدا گرنگایەتیی زۆری هەیە. سەرهەڵدانی پیشەسازی دەوری سەرەکی بینیوە لە جیابوونەوەی ژیانی کۆنباوی سەردەمی فێئۆدالّی و گەیشتن بە شارستانییەت و دیاردەی نوێی سەرمایەداری. باش وایە هەر بیرەوەرییەک لەو بابەتەوە هەبێ، لەلایەن هەر کەسێکەوە بێ، زووتر تۆمار بکرێن و بنووسرێنەوە دەنا هەر ڕۆژێک زیاتریان بەسەردا تێپەڕێ وا هەیە بەشێک لە زانیاریی و بیرەوەرییەکان لە بیر بچنەوە و بفەوتێن.

بەداخەوە لە دووڕەوڵاتی دەرەتانی ئەوە نییە پرسوجۆی پێویست لەسەر بابەتەکە بکرێ و ئەوانەش وا لە دەرەوەی وڵاتن زۆربەیان گەنج و لاون و ئەو ڕابردووە دوورانەیان لە بیر نییە. هیوا زیاتر بەو کەسانەیە وا لە نێوخۆی وڵات دەژین و زەوق و خواستی ئەم چەشنە لێکۆڵینەوانەیان هەیە؛ گەرچی ئەستەم بوونی ژیان لەلایەک و گوشاری زۆری سیاسی و ئەمنیەتیی ڕژیمی مەلاکان لەسەر خەڵک، ئەم دەرەتانەیان بۆ هەمووان بەرتەنگ کردۆتەوە.

دیارە دەسنیشان کردنی هەندێک لەو پێشڕەوانە ئەستەمە و وا هەیە ئیتر لە گونجان نەیە. بۆ نموونە یەکەم ئاشەوان کێ بووە؟[1] یەکەم دارتاش یا بەرگدروو

---

۱. مامۆستا محەممەدعەلی قەرەداغی لە بەرگی نۆهەمی کتێبی «بووژاندنەوەی مێژووی زانایانی کورد لە ڕێگەی دەستخەتەکانیانەوە»دا دەنووسێ: پیشەی ئاشەوانی یەکەم پیشەسازیی کوردستان بووە.

یا بەقاڵ و کووتاڵفرۆشـی بۆکان کێ بوون؟ ئەمانە ئەسـتەمە بزانرێن، بەڵام یەکەم فیتـەر، واتـە میکانیکـی ترۆمبیل یـا یەکەم کتێبفـرۆش و یەکـەم کەمپیوتەرفرۆش و تەلەفۆنفرۆش و... بەو ڕادەیە لە تاریکیدا نین.

مـن بەشبەحاڵـی خۆم لەم بـوارەدا هەوڵێـک دەدەم، بەڵام کارە سـەرەکییەکەی دەمێنێتـەوە بـۆ خوێنەرانـی بابەتەکـە ئەگـەر بیانـەوێ بـە ناردنـی زانیاریـی وردتر دەوڵەمەنـدی بکـەن، دەنـا دەبـێ کارەکە بۆ نووسـەرانی دواڕۆژی مێـژووی بۆکان دابنێین.

١. ئاش و ئاشەوانی

ئاشی ئاو: دەگوترێ یەکەم پیشەسازی لە کوردستان‌دا ئاشەوانی بووە. دوور نییە ئەم پیشەیە لە بۆکانیش کەوتبێتە پێش هەموو پیشەیەکی دیکەوە، بەڵام کەی و چۆن و کێ، نازانم.

لە بۆکان بە بیرەوەریی من دوو ئاشی ئاو هەبوون کە هەردووکیان لە سەردەمی لاوییەتی من‌دا، وەستان و چی دی کاریان نەدەکرد: «ئاشی خانم» و «ئاشی باشی». ئەو ناوانە لەکوێوە هاتبوون؟ خانم کێ بوو؟ ئاشی باشی یانی چی؟ ئەوەش نازانم. تەنیا دەزانم هەر دوو ئاشەکە پێشتر بە ئاوی حەوزەگەورە گەڕاون. ئاشی خانم لە باکووری شار و لە خوار تەقتەقە بەردەکانی لای دوخانیات هەڵکەوتبوو و ئەو جۆگەلە ئاوەی حەوزەگەورە کە بە نێو شاردا دەهات و بەرەو عەلیاباد دەچوو، ئاشەکەشی پێدەگەڕا. ئاشی باشی لە خوار باغی مامۆستا شێخ حەسەنی کازمی، واتە لە پشت دەبیرستانی کەمال لە قوواڵاییەکدا هەڵکەوتبوو کە دواتر بوو بە بێستانی کاک متەللیب و ئەو جۆگەیەی بەسەردا سوار بوو کە لە حەوزەگەورەوە بە نێو ماڵی فەڕنیا و قزڵجی‌دا دەهاتە خوارێ و بە کۆڵانەکەدا، بەرەو چۆمی دەکشا.

ناوی هیچکام لە ئاشەوانەکان نازانم و ناشزانم وەک ملک، ملکی کێ بوون گەرچی دوور نییە وەک پاشماوەی ملک و ماڵەکان هی سەردارەکان و پاشان هی پەناهی و ئینجا هی ئاغاواتی ئێلخانی‌زادە بووبێتن. زانیارییەکی دیکەم لەسەر بابەتەکە نییە و گەلێک بە پێویستی دەزانم کەسانی دیکە لە نێوخۆی وڵات شوێنی بگرن و پرس‌وجۆی خەڵکانی بەسالاچووی بۆ بکەن. چۆنییەتیی کارکردنی ئاش، بیراز، سەعاتی کار، حەقدەستی ئاشەوان، ناوی ئاشەوان و کرێکارانی و گەلێک بابەتی دیکە هەن کە دەبێ ڕوون بکرێنەوە.

ئاشی ئاور: لە سەردەمی منداڵیی من‌دا ئاشێک لە بۆکان دامەزرا کە بە ماتۆڕی میکانیکی کاری دەکرد و پێی دەگوترا ئاشی ئاور. یەکەم ئاشی ئاور لە خوار

دەرمانگای کۆن و نزیک مالّی حاجی حەمەڕەحیمخانی دادخوا دانرا و وا بزانم هەر هی ئەویش بوو. درەنگتر ئاشی ڕەحمانی سالمی دانرا، کە لە نێوان مالّی برایمئاغای ئیلخانیزادە و دوخانیات، واتە کەمتاکورتێک ڕووبەڕووی نەخۆشخانەی کۆنی بۆکان هەلّکەوتبوو. دەزانم دواتر ئاشی گەورەتر وەک ئاشی کاک ڕەشیدی سالمی لە بۆکان دانراون، بەلّام زانیارییەکم لەسەریان نییە.

کاک جەعفەری مەردانبەگی بۆی نووسیوم:

«هەوەلّین ئاشەوان کە لە ئاشی باشی و ئاشی خانم ئاشەوانی دەکرد، بە بیرەوەری دایکم، کاک شەنگەی مورادی ناسراو بە شەنگەی ئاشەوان بوو. ئاشی عەلی کەشاوەرزی و ئاشی حاجی حەسەنی عەلیزادە لە خیابانی میراوا، ئاشی حاجی کەریمی لەیلیپوور لە جادەی میاندواو، ئاشی سەید محێدین حوسێنی لە جادەی سەقزیش هەر ئاشی ئاور بوون.»

٢. دارتاشی

دارتاشی یا نەجارِی، پیشەسازییەکی کۆن و لەمێژینەیە کە بێگومان وەک ئاشەوانی و بەرگدروویی و ئاسنگەری، گەلێک زوو لە بۆکان پەیدا بووە و تەنانەت لە هەندێک گوندی دەوروبەری شاریشدا دارتاش هەبوون. هۆکارەکەی دەبێ ئەو پەیوەندە بێ کە دارتاشی بە کەرەسەی کشتوکاڵەوە هەیەتی و جووتێر بۆ کاری جووت و گا پێویستیان بە نیروئاموور و کەڵەوە و شتی هاوچەشن هەیە. گەرچی دەرگای هەندێک مالّە هەژار چەپەر بووە و پێویستی بە دارتاش نەبووە، بەلّام مالّە دەوڵەمەندترەکان، بەتایبەت لە شاریدا، دەرگا و پەنجەرەیان ویستووە و هەر بۆیەش دارتاشی دەبێ یەک لە پیشەسازییەکانی سەرەتا بووبێ لە شار و ناوچەکە.

بە بیرەوەریی من، ئەم وەستا دارتاشانە ناوی زۆریان هەبوو: وەستا عەولای قەرەگوێز، سەید شوکرە، وەستا تەها، وەستا ڕەسوولْ و وەستا بیلال. ماوەیەکیش «مسروب»ناوێکی ئەرمەنی دووکانێکی هەبوو کە لەوێدا کاری دەکرد و دەیانگوت

گەلێک وەستایە و لەبەر گران بوونی دەسکردەکانی، تەنیا ئاغاوات دەیانتوانی بیانکڕن. دواتر گەلێک نەجارِی دیکەش سەریان هەڵدا، بەهایی‌یەکی خەڵکی میاندواویش کە لە دەست ڕاونانی عەجەم لە میاندواو هەڵاتبوو، لە بۆکان گیرسایەوە و ماوەیەک دارتاشی کرد، پاشان بوو بە وێنەگر.

کاک جەعفەر مەردانبەگی سەبارەت بە دارتاشەکانی بۆکانیش ئەم دێڕانەی نووسیوە:

«وەستا بایزی ئیسماعیل‌پوور ماڵەکەی لە کووچەی بەربەردان، ڕوبەڕووی باغچەکەی حەمەڕەسوڵی گڵێنە بوو، هەوەڵ دووکانی نەجارِی وەستا بایز لە یەکیک لە هۆدەکانی ماڵی عەلی میرەبەگدا بوو پاشان کە کاروباری باشتر بوو لە تەنیشت ماڵی باپیرم ئاغا برایم، لە مەیدانی کافرۆشەکان، کە پاشان بۆ بە ماڵی عەولای بارام‌ئاغا، گیرساوە. زۆر وەستای دارتاشی شاری بۆکان حاسلی ڕەنجی ئەون، وەک وەستا سمایلی ئیسماعیل‌پوور، وەستا قادری کەریزە، مەشهوور بە دەرویش قادر و وەستا فەتاحەسوور. حاجی مستەفا نەجارِیش زۆر دارتاشێکی لێوەشاوە بوو.»

کاک ڕەحیمی بەهرامزادە، کە ناوی بەشێک لەو دارتاشانەی سەرەوە ئەو بۆی نووسیوم، باوکی خۆی دارتاش بوو و لەم چەند دێڕەی خوارەوەدا باسێکی کورتی وەستا سەعیدی باوکی و وەستا ڕەسوولێکمان لە بۆکان بۆ دەکا. کاک ڕەحیم بە حیسابی قسەی سەر زاری خەڵک، مسروبی ئەرمەنی بە مەسروف ناو دەبات:

«باوکم وەستا سەعید، خەڵکی ئاوایی کرکرەی فەیزوڵڵابەگی، نەجارِیی لە خزمێکی خۆمان بەناوی «وەستا ڕەسوول کوڕی شامحەممەد» فێر ببوو، کە بە ئەسڵ خەڵکی گوندی باخچەی فەیزوڵڵابەگی بوو و لە بۆکان نەجارِی دەکرد. وەستا ڕەسوول هەرچەندە نەخوێندەوار بوو شتی زۆر هونەرمەندانەی ساز دەکرد و ئەو بێشکە و مێزەی ئەو دروستی دەکرد بۆ ئەوە دەبوو لە مووزە بپارێزرێن. وەستا ڕەسوول سەرەڕای وەستایەتی خۆی سەری لە کاری وەستا مەسروفی ئەرمەنی دانیشتووی بۆکان کە دووکانی لە پەنای حەمامی کاکاغا بوو، سوڕ دەما. وەستا

مەسـرووف لەوئاخرییانـەدا پیـر ببوو و تاقەتی کاری قورسـی نەمابـوو و جارجار تەختەنەردێکی سـاز دەکرد. وەسـتا ڕەسوڵ بەهۆی کاری سیاسییەوە ماوەیەک لە زیندانی تەوریز بوو. نازانم ئەوە چ ساڵێک بوو، بەڵام باوکم دەیگوت لەگەڵ حسێنی فاتحی گیرابوو.»[1]

کاک ڕەحیم هەروەها ئاماژەی بە هاتنی «هەجیجییەکان»ی هەورامان بۆ ناوچەی بـۆکان کردووە، کە بەگوێرەی پیشـەیانەوە دەکرێ لێـرەدا ناویان ببەین باوەکوو لە ناوچەیەکـی دیکـەی کوردسـتانەوە دەهاتنە ئەوێ و بەرهەمی دارینـی ئامادەکراوی خۆیان دەفرۆشـت. ئەوەش یادداشـتەکەیەتی سەبارەت بە هەجیجییەکانی هەورامان لە ناوچەی بۆکان، بە سپاسی زۆرەوە بۆ یارمەتی و زانیارییەکانی:

«لە هەورامانەوە ئینسانی زەحمەتکێش و زۆر بەئەدەب دەهاتنە گوندەکانی بۆکان و ئاردەتوویان دەفرۆشت. زۆرجار ئەو هەورامییانە کەوچک، تەشی، شانەی دار بۆ قژ شانەکردن، شانەی خوری و شتی تری لە دار دروستکرایان بۆ فرۆش لەگەڵ خۆیان دێنا. بەو هەورامییانەیان دەگوت هەجیجی. خەڵکی پوڵیان نەبوو، بۆیە ئەم کاڵایانەیان لەگـەڵ شـتی تـر دەگۆڕییەوە. بە زۆری، هەجیجییەکان شـتەکانیان بـە کۆڵ دەگێڕا. کاتـێ ئاردەتوویان دەفرۆشـت هاواریان دەکـرد: «ئاردەتوو، وە خوری، وە موو، وە ڕۆحـە شـکاو»؛ لـەو سـاڵانەی دوایـیدا تەنانـەت کەوشـی جیریشـیان وەردەگـرت. هەجیجی یان ئەو شتانەی خۆیان هاوردبوویان بەسەر شانیانەوە بوو یان ئەوانەی وەریاندەگـرت. کە وابوو بەردەوام شـان و پیلیان لەژێر بـاری گرانـدا دەینالاند. من قەتم نەبیسـتووە ئەوانە کێشـەیان ساز کردبێ یان فێڵیان لە خەڵک کردبێ. خەڵکیش زۆریان ڕێز لێدەگرتن.»

---

۱. دیارە دەبێ ساڵانی دوای کۆدەتای ۲۸ی گەلاوێژی ساڵی ۱۳۳۲ بووبێ. گەرچی دواتریش چەنـد شـەپۆلی گرتنـی خەڵکـی کـورد بەتایبـەت ئەنـدام و لایەنگرانـی حیزبـی دێموکراتـی کوردسـتانی ئێران لە سـاڵانی ۱۳۳۸ و ۱۳۴۲دا گەیشتنە ناوچەکە. نەمر کاک حسێنی فاتحی ماوەیەک بەرپرسی لقی حیزب لە بۆکان بوو.

٣. ئاسنگەری

ئاسنگەریش لەو پیشەسازییە کۆنانەیە کە دەبێ لە زووەوە لە شاردا هەبووبێ و ئاسنگەرانی خۆجێیی کەرەسەی کشتوکاڵیان دروستکردبێ و بە خەڵکیان فرۆشتبێ. بۆ نموونە، داس و مەڵەغان و چەقۆ و چەکوش و شتی لەو چەشنە. «داسی نەزەر» لە نێو خەڵکدا گەلێک مەشهوور بوو و دەبێ لە پەیوەندیی بنەماڵەی نەزەردا بووبێ کە دواتر ناسناوی «نەزەری»یان پێدرا بوو. من باسی داسی نەزەرم لە بەیتە کوردییەکانیشدا بیستووە.

لە تەمەنی منـدا، ئاسنگەرەکان ڕیزە دووکانێکیان لە خوار قەپانی حەمەدەمینئاغاوە بەرەو لای چۆمی، هەبوو کە ژمارەیان لە پێنج و شەش کارگە زیاتر بوو. یەکیان وەستا... ؟ کاوەیی و ئەوێتریان وەستا سەعیدی نەزەری بوو، بەداخەوە ناوی ئەوانی دیکەم لە بیر نییە. ئاسنگەرێکیش لە خیابانی کۆن ڕووبەڕووی دووکانی بەقاڵیی ماڵی محەممەدی و فاتحی هەبوو.

وا بزانم کەرەسەی کارخانەیی عەجەمستان، کاری ئەوانیشی لەقوڵۆق و کەمبەرەو کردبوو، داس و مەڵەغانێک کە تاجرەکان لە عەجەمستانەوە دەیانهێنا و دەیانفرۆشت، هەرزانتر بوون و هەر بۆیەش برەویان سەند و کەڵکی ئەوانی خۆماڵییان بڕی.

کاک نادری فەتحی ئەم چەند دێڕەی خوارەوەی لە پەیوەندیی ئاسنگەرێکی دیکەی بۆکانیدا بۆ نووسیوم:

«باوکی ئەمجەدی ئەمینزادە، کە بەداخەوە ناوەکەیم لە بیر نەماوە، دەبێتە مامی ئاغای ئەمینزادەی مامۆستای قوتابخانە، ئاسنگەرێکی زۆر کۆنی بۆکان بوو.»

کاک جەعفەر مەردانبەگیش ئەم دێڕانەی نووسیون:

«وەستا حەسەنی بەسری، باوکی کاک عەلی بەسری؛ وەستا حسێنی پایدار باوکی کاک عەبووی پایدار لە تەنیشت دووکانی ماماغا سەعیدی نەزەری دووکانیان بوو. هەروەها وەستا عەولای ئاسنگەر لە گوزەری کۆن دووکانی بوو.»

٤. تەنەکەسازی

حەڵەبی‌ساز لە بۆکان هەندێک کەرەسەی وەک سەتڵ و ئەفتاوە و ئاوپاش و شتی لەو چەشنەیان دروست دەکرد یا بنیان لە ئەفتاوە دەگرتەوە یا قۆری و تەنانەت کاسە و دەوریی و ژێرپیاڵەی شکاویان هەڵدەبەستەوە. ماڵی حەڵەبییەکان (وەستا ڕەشید و وەستا...) و هەروەها سەید تەها و درەنگتریش سەید محێدینی تەنەکەساز، ناویان هەبوو.

کاک جەعفەر مەردانبەگی دەنووسێ:

«تەنەکەسازەکانی کۆنی بۆکان دوای مامە ڕەشیدی حەڵەبی، بریتی بوون لە: وەستا عەولا وەیسی مەشهوور بە عەبەتەنەکە و وەستا ڕۆستەمی تەنەکەساز و وەستا سەعیدی قاسمزادە مەشهوور بە سەعیدتەنەکە، زاوای کاک ئەسعەدی حەقیقەت، وەستا محەممەدەشەل مەشهوور بە ئاغاسی (گۆرانیبێژ)یش هەر تەنەکەساز بوو.»

کاک برایم فەڕشی بۆی نووسیوم:

«ڕۆستەمی تەنەکەساز کە مرۆڤێکی سەنعەتکار و هونەرمەند بوو، کەشتی بە چکۆلەیی ١٥ هەتا ٢٠ سانتیمیتر دروست دەکرد، فتیلەی بۆ دادەنا و بە نەوت کاری دەکرد، کە فتیلەکەت هەڵدەکرد کەشتیەکە بەرەو پێشەوە دەچوو.»

٥. حەمامچییەتی

نازانم چ سااڵێک یەکەم گەرماو یا حەمامی عموومی لە بۆکان کراوەتەوە، بەاڵم بە بیرەوەریی منداڵیم، تاقە یەک حەمام لە شارەکەدا هەبوو کە پێیان دەگوت «حەمامی قاسمئاغا» و دواتر ناوی «حەمامی کۆن»ی لێنرا. شوێنەکەی کەموزۆر ڕووبەڕووی حەوزەگەورە و دەرگاکەی لە کۆاڵنی گەڕەکی مامۆستا شێخ حەسەنی کازمی و حاجی قاسمی کەریمیدا بوو.

حەمامەکە بە شێوەی سەردەم خەزێنە بوو؛ بە ملک، ملکی ماڵی ئاغاکانی

بـۆکان (وا هەیـە ملّکی قاسـمئاغای موهتەدی بووبێ) کە بـە ئیجارە دەدرا بە خەڵک. حەمامەکـە، «تووتچی» هەبوو. ئاوی خەزێنە، کە لە جۆگەیەکی حەوزەگەورەوە بۆی دەچوو، لەو تووتەدا گەرم دەکرا. تووتچیش بۆ ئەو مەبەستە، کای ڕزیوی دەڕژاندە نێو تووتەکەوە.

بەیانـان زوو هـی پیـاوان بـوو، پاشـان دەبووە هـی ژنان، ئینجا دوای عەسـر و دەمـەو ئێوارە دیسـان دەبۆوە هـی پیاوان. هەندێک جار حەمام «قـۆرغ» دەکرا، واتە تایبـەت بـە مالّێـک یا کەسـانێک دەکـرا، کە دیـارە دەبـێ دەوڵەمەند بووبێتـن. قۆرغ کردن زیاتر بۆ ڕێوڕەسـمی وەک شـایی و هێنانی بووک بۆ حەمام بوو و بەو پێیە بەگشتی حەمام بۆ ژنان قۆرغ دەکرا.

دوو یـا سـێ دەلاک لەنێـو حەمامەکـەدا کاریـان دەکـرد و خەڵکیـان دەشـۆرد. کەسـێکیش فۆتـەی بـۆ خەڵـک دەهێنـا. بەداخەوە ناوی ئەو کەسـانەم لـە بیر نییە و پێویستە هەر لە ئیجارەدارەکانەوە تا تووتچی و کرێکار و بەرپرس و دەلاکی ژن و دەلاکی پیاو هەموویان ناویان تۆمار بکرێ. ئای بۆ هیممەتداڕێک!

بە تەنیشت ئەم حەمامەوە حەمامێکی بچووکتر هەبوو بە خەزێنەیەکی بچووکەوە. ئـەوە حەمامـی جوولەکەکان بوو و دوای ڕۆیشـتنیان لە بۆکان (١٣٢٩)، ئەویشـیان دایە دەم حەمامەکەی دیکە و گەورەیان کردەوە.

وا بزانم لە دەوروبەری ساڵی ١٣٣٥دا بوو، کە حەمامێکی نمرە لەلای حەوزەگەورە و نزیک مزگەوتی جامیع کرایەوە کە هی حەمەدەمینئاغای ئێلخانیزادە بوو و بەناوی کوڕەکـەی خۆیـەوە نـاوی «نـادر»ی لەسـەر دانـا بـوو. ئەمـە، یەکەم حەمامـی نمرە (خسووسـی) لـە بـۆکان بـوو و وا بزانـم ٥ نمرەی هەبـوو و خەڵک زۆریان پەسـند دەکرد، تەنانەت حەسـەن زیرەک لە چەند گۆرانی سـەردەمی ڕادیۆ بەغدادا، باسـی حەمامەکە و ڕەشیدی ڕۆستەم پاڵەوانی کردووە کە بەسەریدا ڕادەگەیشت.

دوای ئـەو، لـە دەوروبـەری سـاڵی ١٣٤١دا، حەمامـی کەیخوسـرەوی و پاشـان حەمامی محەممەدیان و ئینجا حەمامی حاجی شاخە کرانەوە.

کاک جەعفەر مەردانبەگی لەم بارەیەوە بۆی نووسیوم:

«هەوەڵێن کەسانێک کە [بە بیری ئەو] لە حەمام کاریان دەکرد، بریتی بوون لە: عەلی حەمامچی باوکی کاک حەمەسالّە و کاک عەولای مەشهوور بە باوکمردوو (خۆشنوود)، کاک حەمەحسێن جانالی مەشهوور بە حەمەحسێنی دەڵاڵ، عەبووی فەقێ بۆکانی مەشهوور بە عەبووی نەنێ، کاک حەمەسالەی بۆکانی، وەستا محەممەدی ئەلیاسوەند و حەیدەرە عەجەم.

ژنانی حەمامچیش وەک دادە زارا فەتعەلیزادە، دادە زولەیخا جەعفەری و دادە مریەمەکۆڵە.»

من خۆشم «کاک عەلی و کاک محەممەدی ناوە»م لە بیرە، کە دەلاک بوون و لە حەمامی نادر و حەمامی کاکاغای کەیخوسرەوی کاریان دەکرد.

۶. بەننایی

گەلێک باڵەخانەی بازرگان و دەوڵەمەندی قەدیمی بۆکان وەستا و بەننای ئازەربایجانی دروستیان کردوون کە لە تەوریز و زەنجانەوە دەیانهێنان، بەڵام بۆکانیش بەننای ناوبەدەرەوەی هەبوون. بە بیرەوەریی من، سەیدی بەننا، واتە سەید عەبدولقادری قوڕەیشی، برای سەید سدیق و حاجی سەید حەمەسالّحی قوڕەیشی، یەک لەوانە بوو؛ کابرایەکی کورتەباڵا و جێگەی ڕێزی خەڵک، کە دوو کچ و کوڕێکی بوون. سەید محەممەد (سەی حەمکە)ی کوڕی لە تیرتاش لە باکووری ئێران لە کارخانەی جگەرە کاری دەکرد.

بەننایەکی دیکە هەبوو کە ناوی وەستا قەفار (غەففار) بوو و میردی دادە عیسمەتی خزمی ئێمەش بوو. من دادە عیسمەتم باش لە بیرە، مااڵی لە پشت مااڵی کاک عەلی بەسری و نزیک مااڵی سەید حەکیمی تووتنچی بوو، بەڵام ئەو دەمەی من وەبیرم دێ، وەستا قەفار نەمابوو.

درەنگتر وەستا حەمەسالّە، وەستا محەممەد میعماری، وەستا قادر میعماری، وەستا شێخئاغایی، وەستا جەعفەر لەیلەکورد، وەستا ڕەحمان عەسکەری و وەستا

ڕەحیم شەوەکی ناویان هەبوو. دیارە ئەمانە هەموو ناوەکان نین و دەبێ زۆریان لە قەڵەمکەوتبێتن.

ئەم کەسانەش وەک گەچکار ناویان هەبوو: وەستا محەممەد، وەستا قادر، وەستا عادڵ شەهسواری، وەستا ئەحمەد ئەحمەدیان، وەستا قادر کوڕی ڕەسووڵ دمەک و وەستا عومەر سەقزی.

٧. پێڵاودروون

لە گوزەرێکی باریک و کورتی نێوان خیابانی کۆن و تازەدا پێنج شەش دووکان هەبوون؛ ئەو گوزەرە پێشتر پەیوەست ببوو بە گوزەری خەیاتەکانەوە، بەڵام خیابانی تازە لێکی دابڕیبوون و ئەمیان لێ تەریک کەتبۆوە. دووکانداری ئەو گوزەرە پێڵاوی پیاوانەیان دروست دەکرد و دەیانفرۆشت (دڵنیا نیم پێڵاوی ژنانەشیان دروستکردبێ یان نا؟). پێڵاوەکان گەلێک قورس و قایم بوون، ژێریان لاستیکی چەرخی ترۆمبیل و سەریان چەرمێکی سووری قایمی گا بوو، گوللە بە عاستەم دەیبڕی! لە شاریدا، پێیان دەگوت کەوشی دێهاتی و مندااڵنی شاریش وەک گەورەکان پێیان خۆش نەبوو لە پێی بکەن. سااڵێکیان باوکم جووتێکی بۆ کڕیم، بەڵام زۆری پێ قەڵس بووم و نەمدەویست لە پێی بکەم، مندااڵنی هاوتەمەن گاڵتەیان پێدەکردم.

کەوشدروەکان بەگشتی ماڵی «کەفشدووزی» بوون، واتە کاک یۆسف و میرزا حەمەڕەسووڵ و میرزا حەمەڕەشید. کەسێک یا دووانی دیکەش لە هەمان گوزەردا ئەم کارەیان دەکرد کە ناویانم لە بیر نییە، دەڵێی یەکیان میرزا غوەڵام بوو.

ئەم کارە خۆماڵییە لە بەرانبەر کەوشی ڕێکوپێکتر و ڕازاوەتری تەوریز و تاراندا ڕقەبەرایەتیی بۆ نەدەکرا، بەتایبەت کاتێ کە کەوشی ماشێنی (کفش ملی!) هات، کە هەم جوانتر و هەم تا ڕادەیەکیش هەرزان بوو، ئیتر وردەوردە ئەوانیش کاریان لە کەمیی دا و یەکیان بوو بە کەوشفرۆش و لە تاران و تەوریزەوە کەوشی

دێنا و بەداخەوە لە ئەنجامدا دووکانی کەوشدروون لە بۆکان پێچرایەوە.

هەمان بەڵا بەسەر خەیات، واتە بەرگدرووی شاریشدا هات، کە بەهۆی گرنگایەتیی کاری ئەوانەوە بە جیا باسی دەکەم، بەڵام سەمەرە ئەوەیە قاڵی دەسچن، واتە فەڕش لە بەرانبەر فەڕشی ماشێنیدا خۆی گرت و لە ڕەونەق نەکەوت. ڕەنگە ئەوە بەهۆی پشتیوانیی دەرەوەی وڵات و مشتەریی فەڕشی ئێران لە ئوروپا و ئەمریکا بووبێ.

هەروەها ئەم کەسانەش بۆ کەوشدرووپی ناویان هەبوو: وەستا حەبیبوڵڵا ساڵحی، وەستا قادر ساڵحی، مەلا ناسح شافعی، وەستا حەمەساڵحی حەقپوور، وەستا شەریف باوکی ئاغای ڕامش، وەستا حەمەڕەشید، وسوو (یۆسف) و خاڵەکاکەی عەزیزنەژاد.

ئەم کەسانەش کەوشفرۆش بوون، واتە پێڵاوی ئامادەیان لە تەوریز و درەنگتر لە تارانەوە دەهێنا و لە بۆکان دەیانفرۆشت: مامە خەسرەو مرادبەگی، حاجی حەسەن یۆسفی، کاک حەمەڕەسوول سالمی، محەممەد عەزیزنەژاد.

کار و ئەرکێکی دیکەش هەبوو کە دیارە ئێستاش هەر هەیە ئەویش پینەچییەتییە، واتە چاککردنەوە و دروونەوە و ژێر تێکردنەوەی کەوشی خراپ بوو. من بەداخەوە ناوی پینەچییەکانم لە بیر نییە. کاک جەعفەر مەردانبەگی دەڵێ تەحسین و باوکی دووکانی پینەچییەتییان هەبوو، کە لەسەر خورێنک جیران دووکانی عەلی حەڵەبی بوو.

٨. فەڕش و تەون و خومگەری

لە بۆکانی سەردەمی منداڵی من، هونەری بەڕەچنین لە دەوروبەری بۆکان هەبوو، بەڵام کاری تەونی فەڕش و مافووڕە یا نەبوو یا کەم بوو و ناوی کەسێک یا ماڵێکی تایبەتم لە بیر نییە مافووڕەیان چنیبێ، بەڵام فەڕشی هەوشار لە بنگوێی بۆکان، ناوبانگی گەلێک زۆری هەبوو. لە ڕێگەی کاک برایمی فەڕشییەوە دەزانم کە

میرزا محەممەدی باپیری، واتە باوکی حاجی عەلی فەڕشی، سەرەتا لە حەمامیان و دیوەخانی ئاغاواتی ئێلخانیزادە و پاشان لە بۆکان داری تەونی بووە و وا هەیە یەکەم کەس بووبێ کە فەڕشی گەورەی ٢ میتر لە ٣ میتر و سێ لە چواری لە بۆکان چنیبێ. میرزا محەممەد وا بزانم خەڵکی تەورێز بوو و ناسناوی «فەڕشی»ی بنەماڵەکەیانیش هەر لەو کار و پیشەیانەوە هاتووە.

کاک برایم فەڕشی زانیارییەکی زۆری لەسەر میرزا محەممەد بۆ ناردووم کە لێرەدا بە سپاسی زۆرەوە ڕایاندەگوێزم:

«لەسەر باپیرم:

بە میرزا محەممەدی تەورێزی مەشهوور بوو، هەر بەو ناوە فەڕشەکانی ئیمزا کردووە و لە کتێبی میژووی فەڕشی ئێراندا ناوی هاتووە.

فەڕشەکانی ئەو لە باری نەخشە و ڕەنگ و پەرداخت و لایەنی هونەری مەشهوور بوون، یەک لە فەڕشەکانی بەپێی وتەی کاک تاهیر ئێلخانیزادە لە ڕێگای مەحموودئاغاوە ناردراوە بۆ شێخێکی نەقشبەندی لە هەورامان و ئەویش خەڵاتی پاشای موسڵمانانی کردووە (کە دەبێ سوڵتانی عوسمانی یا خود پادشای سعوودی بووبێ).

بنەچەکی بنەماڵەکەیان تەونگەر و تەونچی بوون و هەر ئێستاش فەڕشی ئەو بنەماڵەیە لە تەورێز لەژێر ناوی «اصمعی»دا بەناوبانگە.

ناوی تەواوی باپیرم میرزا محەممەد فەڕشچی بووە کە دواتر کراوەتە فەڕشی.

باپیرم لە ساباڵاخ هەروەها لە بەشی فەیزوڵڵابەگی و حەمامیان فەڕشی چنیوە، بەڵام کاتێ کە هاتوونە بۆکان وازی لەو کارە هێناوە.

باوکم [حاجی عەلی فەڕشی] تا تەمەنی ٢٠ ساڵی لەگەڵ باپیرمدا هەم فەڕشی چنیوە و هەم نەخشەی کێشاوتەوە، دواتر ئەویش وازی هێناوە؛ چەند فەردە فەڕشی دیواریی دەستچنی باوکم، کە زۆرتر وەک تابڵۆ دەچن، ئێستاش لای کاکم ماون.

میرزا محەممەد هەم خۆی نەخشەی کێشاوە، هەم پیادەی کردووە و هەمیش لە دروستکردنی ڕەنگ و بەن ڕەنگکردندا بەشداریی کردووە. لە بیرمە باوکم

زۆربـەی هـەرە زۆری گیا و ڕەنگ و دەرمانی ناوچەی کوردسـتانی دەناسـی، هەم ئـەو بەشـەی کـە وەک دەرمـان بـەکار دەهێنـدرا و هـەم ئەوانـەش کـە پێوندیی بە دروستکردنی ڕەنگەوە هەبوو.

باپیرم و بابم کە هاتوونە بۆکان وازیان لە پیشەی فەڕش هێناوە.

کەرەسەکانی دروستکردنی فەڕش هی باوکم و باپیرم مابوو، ئەگەر نەفەوتابن، من خۆم بینیبووم، تەنانەت داوام لە باوکم دەکرد فێرم کات، هەرچەند قبوولّی کرد، بەڵام نەکرا، دواتر چووم لەلای مامی باوکم لە تەوریز فێری تەونگەری بووم، بەڵام قەت بەکارم نەهێنا.»

جیا لەو کەسە دەگمەنانە، بەگشتی هەتا سەروحەدی شۆڕشی ۱۳۵۷ و کاتێ کە خەڵکی گوندەکانی هەوشار هاتنە بۆکانەوە، کاری فەڕشچنین لە بۆکان باو نەبوو.[۱]

هەر لەو پەیوەندییەدا دەبێ بڵێم بە دڵنیایی کەسانێک کاری تەون و مافوورەچنینیان کـردووە و مـن نایانناسـم. ئـەوەش بەو نیشـانەیەدا دەڵێم کە لە بۆکانی سـەردەمی مندااڵیی منیش دووکانی خومگەریی «حاجی خمگەر»ی باوکی کاک غەفوور و حسێنی ئاشـناگەر هەبـوو و حاجـی خمگەر کە بەداخـەوە ناوی بچووکیم لە بیـر نییە، بەنی فەڕشـی لە دووکانەکەیدا ڕەنگ دەکرد و لە دەرەوە هەڵیدەخسـتن وێشـک ببنەوە. دیارە ئەو هەموو سـاڵە خومگەری کردنە، بۆ کەسـانێک بووە کە لە ماڵاندا تەونیان کردووە و دڵنیام دەبێ خەڵکێکی زۆر هەبن کە ئەو کەسانە بناسن.

ئێسـتا ۳۲ سـاڵێک دوای کۆچی ئەو خەڵکەی هەوشـار بۆ بۆکان، فەڕشی بۆکان ناوبانگی دەرکردووە و تەنانەت هەناردەی دەرەوەی ئێران دەکرێ. حەق وایە ناوی پێشـڕەوانی کارەکـە و ئەوانـەی وا لـە هەوشـارەوە هاتنـە بۆکان، بۆ مێـژوو تۆمار

---

۱. فەڕشـی هەوشـار نەقشـە و تەرحـی ناسـراوی خـۆی هەیە و لـە بیرمە سـاڵی ۱۳۴۲ کە تەبعیـد کرابـووم بۆ ئەراک، قاڵیچەیەکم هەبوو وا بزانم ماڵی خاڵم پێیاندابووم. لەوێ لەبەر بێپووڵـی فرۆشـتم! کابرای کڕیار فەڕشفرۆشـێک بوو هاتە ماڵێ و هـەر ئەوەندەی چاوی پێی کەوت گوتی ئەوە فەڕشـی هەوشـارە ئەگەر جووتەکەیت هەبێ بەوەندە و ئەوەندە لێت دەکڕم، بەڵام لینگەکە بەتەنیا هیچ ناهێنێ و بەو فێڵە بە ۲۰۰ تمەن لە چنگی دەرهێنام! زۆرم پێ سەیر بوو لە ئەراک باسی فەڕشی هەوشاریان دەکرد.

بکەیـن، بـەڵام بەداخـەوە من لە دووڕەوڵاتی هیچم لە دەسـت نایـە و دەبێ خەڵکانی دیکە هیممەت بکەن.

دوای حاجی خمگەر، وەستا سمایل باوەمین (کەریمی)، سەیزادە خاتوون خمگەر، وەسـتا ڕەشـید چوارچـاۆ (کاروانسـەرادار) و دادە ئامیـن خمگەر (هاوسـەری کاک ڕەحمان سنجوو).

لە پەڕاوێزی باسـەکەدا بڵێم کاکم، وەفا، بۆ یەکەم جار فەڕشـی ماشـێنیی هێنایە بۆکان و لە دووکانەکەیدا دەیفرۆشت. وا بزانم ئەوە ساڵانی ۱۳۴۸ ـ ۴۹ بوو.

۹. ددانسازی

یەکەم ددانسـازی بۆکان لە سـەردەمی منداڵی منـدا کاک عەبدوڕڕەحمانی ددانسـاز (ڕۆستەمی) بوو، کە دیارە دەبێ بە کەرەسەی زۆر سەرەتایی ئەو سەردەمە کارەکەی لـە ماڵـی خۆیانـدا بەڕێوەبردبێ. بۆ پرسـیاری ئەوەی پێش وەسـتا عەبدوڕڕەحمان، باوکی یا چ کەسێکی دیکە لە بۆکان ددانسازیی کردووە، وەڵامم نییە، بەڵام وا هەیە خەڵکانێکی زۆر هەبن ئەوە بزانن بۆ نموونە، کاک عەبدوڵڵا ڕۆستەمی کوڕی وەستا عەبدوڕڕەحمان.

دواتـر «میکائیـل»ی ئەرمەنـی و کابرایەکـی بەڕێـزی ئاسـۆری، کە ناویـم لە بیر نەمـاوە، دووکانـی ددانسـازییان کـردەوە. پاشـان چەنـد کەسـی خەڵکـی بـۆکان و برادەرێکی مەهابادیش هەر کاری ددانسـازییان دەکرد. من خۆم چوومەتە لای دوو کەسیان، بەڵام بەداخەوە ناویانم لە بیر نەماوە.

باش وایە وەڵامی پرسـیار سـەبارەت بە چۆنییەتیی عیلاج و دەرمان و کێشان و پڕکردنـەوە و کەرەسـەی کارەکـە و ڕادەی حەقدەسـت و شـتی لـەو چەشـنەش وەربگیرێتەوە و بزاندرێ کێ، کەی و چۆن کاری ددانسازیی لە بۆکان و گوندەکانی دەوروبەری کردووە.

درەنگتر، ئەم کەسانەش دووکان یا دیدەنگەی ددانسازییان هەبوو: مەلا مەحمەد بانەیی، کاک مەحموود بانەیی، ... ئەیووبی خەڵکی سـابڵاغ، وەسـتا حەبیب زاهیدی،

محەممەد عەبدولقادری، ... زولفەقاری، سەلاح مەردانبەگی و شوعله زاهیدی (هاوسەری کاک سەلاح).

کاک ڕەحیم بەهرامزادە لە باسی گوندی «کڕکڕە»ی بەشی فەیزوڵڵابەگی‌دا ئەم چەند دێڕەی بۆ نووسیوم کە وەک هەمیشە تەنزێکی شیرین لە نووسینەکەی‌دایە:

«پیاوێکی کرماشانی سالّی جارێک دەهات، ددانی خەڵکی خراپ دەکرد و ڕووکێشی زێڕی بەسەردا دەکێشا. دوای ئەوەی کارەکەی تەواو دەبوو، بە ددان زێڕی دەگوت چکێ بکەنە! ئەوسا خۆی دەیگوت: «فره قەشەنگە!»

١٠. چەرچییەتی

چەرچییەتی لەو کارانەیە کە میژووی دەگەڕێتەوە بۆ گەلێک زوو. نەبوونی دووکان و بازاڕ لە گوندەکان و بوونی پێداویستیی خەڵک بۆ کڕینی هەندێک شت، بەتایبەت ژنان، کە کەمتر ڕێگایان کەوتۆتە نێو شار، ئەو ئیشوکارەی خوڵقاندووە. چەرچی وشەیەکی کوردی نییە و وا بزانم تورکی بێ. لە ئازەربایجانیش چەرچییەتی هەبووە و شەهریار لە حەیدەربابادا باسی بنێشت و نەباتی سپی چەرچییەکان لە گوندەکەی خۆیان دەکا. چەرچی بەگشتی شتومەکی سووکی خۆیان لەسەر خوانچەیەک دادەنا و بە شریتێک لە ملی خۆیان دەکرد ئینجا بە کۆڵانان‌دا دەگەڕان و هەرای بنێشت و نوقڵ و شتی وایان دەکرد.

لە بۆکان چەرچییەکی زۆری جوولەکە هەبوون کە بە گوندەکان‌دا گەڕاون. دواتر ئەم کارە موسوڵمان کردوویانەتە پیشە و لەوانە یەکیان «سەیدی خەڕازی» (سەید حەسەنی بەدەوی) بوو کە بە کۆڵانەکانی نێو شاردا دەگەڕا و بنێشت و نوقڵ و موورووو و زەنگیانە و بازنە و شتی لەو چەشنەی دەفرۆشت، جا نازانم سەری گوندەکانیشی دەدا یان نا؟ سەیدی خەڕازی لەجیاتی خوانچە، چەرخێکی وەک کالیسکەی منداڵانی هەبوو، کە شتومەکەکەی لەسەر ئەو دادەنا و دەیگێڕان. چەرچییەکی دیکەی خاوەن ناو لە بۆکان سەیدەچکۆل بوو، کە پاشان لەبەر دووکانی حاجی حەمەڕەشید محەممەدیان بۆتکەیەکی دانا و عەتر و مورووی دەفرۆشت.

کاک ڕەحیم بەهرامزادە بۆی نووسیوم:

«وردەوالّەفرۆش بۆ فرۆشتنی شانە، ئاوێنە، دەرزی، دەرزیلە، سابوون، بنێشتی ئەمریکایی و... دەهاتن بۆ کڕەکڕە. لە هەموان ناسراوتر «حسەین چەرچی» بوو کە خۆی مالّی لە تیکانتەپە بوو. حسەین چەرچی زۆر ئینسانێکی گالّتەچی بوو.

بۆ کووتالّفرۆشتنیش پیاوێکی کورتە بالّا، کە ناوی «حەمەپخی» بوو دەهات بۆ کڕکڕە. لە بیرم نەماوە ئەو کاک محەممەدە خەلّکی کوێ بوو.»

١١. زینەدروون، کورتانەدروون و نالّبەندی

ئەم پیشانەهی سەردەمێک بوون کە خەلّک و بەتایبەت ئاغاواتی دەوروبەری شار ئەسپ و چارەوێیان هەبوو. ئەمانە هەموو، بە پەیدابوونی ترۆمبیل و تراکتۆر، وردەوردە لە مۆد کەوتن.[١]

ئەوەی لە بیرەوەریی منەدا بێ، تاقە یەک دووکانی زینەدروون لە بۆکان هەبوو کە کاک عەزیز سەڕاج (تەحریریان) بەڕێوەی دەبرد. کاک عەزیز، هەروەها دوو برای، کە مامۆستای قوتابخانەکانی بۆکان بوون، لە مەهابادەوە هاتبوونە بۆکان و لەوێ نیشتەجێ ببوون. دووکانی کاک عەزیز لەسەر خیابانی تازە لە نێوان بانکی سادرات و میللی ئێستا، لە شوێنێکدا بوو کە دواتر بوو بە دووکانی «خشکشویی وفا». وا هەیە پێش تەمەنی من، دووکانێکی زیاتری زینەدروون لە بۆکان هەبووبێ.

دیارە زین بۆ ئەسپ و ماین دروست دەکرێ و گوێدرێژ و ئێستر کورتانیان لێدەنرێ. کورتانەدرووەکانی بۆکانیش هاوڕێ لەگەڵ نالّبەندەکان، لە مەیدانێکدا کۆببوونەوە کە پێی دەگوترا مەیدانی کا یا مەیدانی کافرۆشەکان. شوێنی مەیدانەکە جێگایەک بوو کە لە قەپانی قاسمئاغاوە بەرەو ڕۆژهەلّات دەڕۆیشتی و ڕاست پێش گەیشتن بە خیابانی سەقز، گۆڕایی‌یەک هەبوو کە بە دەوروبیەوە دووکان

---

١. سەیرە لێرە لە ئوروپای ماشێنی‌دا، بەپێچەوانە، ئەسپ هەم زۆرە و هەم ماقوولّە. بە لەندەن دەلّێن پێتەختی ئەسپی دنیا! لە هەموو گوند و شارێکی بریتانیا ئەسپ بەخێوکردن و ئەسپسواری لەوپەڕی بڕەوی خۆی‌دایە. دیارە بەشێکیش بۆ کێبەرکێ کەلّکیان لێوەردەگیرێ و دراوی زۆریان پێ پەیدا دەکرێ.

بـوو. دووکانەکان زۆریان هی نالّبەند و کورتان‌دروو و کافرۆش بوون، دووکانێکی بەقالّیشی لێبوو، کە هی باوکی کاک کەریمی سالمی بوو.

نالّبەندەکان هەر لە نێو ئەو مەیدانەدا ولّاخیشیان نالّ دەکرد. لە نالّبەندەکان تەنیا میرزا حەمەحەسەنی نەعلبەندیم لە بیرە.

تێبینی: زۆربەی زۆری ناوی ئەو خاوەن پیشانەی وا لەم بەشەدا ناویان هاتووە، ڕێزدار جەعفەر مەردانبەگی بۆی ناردووم.

١٢. لێفەدروون

لـە لێفـەدرووی سـەردەمی خۆم تەنیـا ئەحمەدخـان، کاک حەمەسـالّەی کوڕی کاک قـادر (قالە سێسـەر)، هەروەها دەرویّش سـەدیقی جەعفەریم لـە بیرن. ئەحمەدخان بەرگـدروو بوو، بەلّام لێفەدروویشـی دەکرد، بـەلّام جگە لە بیرەوەری من، هەندێک وەسـتای لێفەدرووی دیکەش هەبوون، کە ئەوە ناوەکانیانە: وەسـتا عەولّا غەوسـی (عەبەخەمە)، وەسـتا عەولّای لێفەدروو (دووکانەکەی لە مەیدانی ئارد بوو)، وەسـتا ئەحمەدی لێفەدروو لە خیابانی سەقز.

بـە شـێوازی نەریتـی، لێفـە لە ژووریّکـی گەورە یـان دووکان یان لـە دەرەوەی دووکان لـە گۆڕایی‌یـەک ڕادەخـرا، نێوئاخنـی لۆکـە (پەمـۆ)ی تێدەخرا و بە دەسـت تەقەلّی لێدەدرا. ئەو دەم هێشتا لێفەی کارخانەیی لە عەجەمستان و چین و تورکیاوە نەگەیشتبووە ولّات و ئەم کاسبییەش وەک زۆر کاسبیی دیکە بە برەو بوو، بەلّام لە بەرانبەر هێرشی بەرهەمی هاوردەی لاوەکی‌دا خۆی بۆ نەگیرا و لە کەمی و لاوازیی دا. نازانم ئێستا پاشماوەیەکی ماوە یان نا؟

١٣. هەللاجی

بۆ کاری لێفەدروون و هەروەها بۆ دروونی کەوای پیاوان و کلّۆنجەی ژنان پێویست بە لۆکەی شـی‌کراوە هەبوو. نەمبیسـتووە لۆکە لە بۆکان بەرهەم هاتبێ و هەمیشـە

هەر لە تاران و تەورێزەوە هاوردە کراوە. لۆکە لە بیچمی ئاسایی خۆیدا بۆ لیٚفە و کەوادروون نەدەبوو و دەبووایە کەسێک شیی بکاتەوە.

شـیکردنەوەی لۆکـە کاری هەلـاج بـوو. مـن تاقـە یـەک هەللاجـم لـە بیـرە لـە مالٚەکەی خۆیدا هەللاجی دەکرد و بە منداڵی لۆکەی دووکانی بابم بۆ دەبرد، ئینجا یەکدوو ڕۆژێک دواتر دەچووم شـیکراوەکەیم دەهێناوە. کارگەی کاری وەسـتای هەلـاج ژێرخانێکـی تاریکوتنـۆک، بەڵام گـەورە بوو، کە کاری ئامـادەی هەرکام لە مشتەرییەکانی لەلایەکی ژێرخانەکەدا دەنا. کاتێک کە دەچووم لۆکەی دووکانی باوکم بهێنمەوە، بە دەست ئاماژەی بە کۆمایەک دەکرد و دەیگوت هۆوە هی میرزا عەبڵایە! بەداخەوە ناوی هەللاجەکەم لە بیر نەماوە، بەڵام مالٚیانم لە بیرە لە سـەرووی مالٚی کاک برایمـی تورکـی کوڕی «وەلیەترک»ەوە بوو، لە نزیک مالٚی حاجی حەمەسـاڵحی محەممەدی.

کاک جەعفەر مەردانبەگی ئەم دێڕانەی خوارەوەی بۆ نووسیوم:

ـ «وەستا حەمەدەمین ناسراو بە مینەهەللاج باوکی کاک عەبوو و کاک عوسمان هەللاجی، یەک لە هەللاجەکانی بۆکان بوو. دەرویٚش سەدیق جەعفەری هەم هەللاج و هەم لیٚفەدروو بوو. وەستا برایم شوکروڵڵاهی، باپیرم (واتە باوکی دایکم)، ناسراو بە ئاغا برایم، دووکانەکەی لە تەنیشت دووکانی میرزا حسێن مەجیدی یەک لە کۆنترێن هەللاجەکانـی بـۆکان بوو، جاروبار لەگەڵ کاک نادر فەتحی کوڕی پوورم و براکانم دەچووین بـۆ دووکانـی بابەگـەورە، ئاهەنگـی دار هەللاجییەکەمـان زۆر پێخـۆش بـوو و ئـەم چەند خەت شـێعرەمان لەگەڵ دەگوتەوە: «پمپـم هەللاجی، چوومە مالٚی مام حاجی، مام حاجی لە مالٚ نەبوو، هێلکەوڕوونیان لێنابوو، بەشی ئێمە نەمابوو!»

١٤. جۆلّایی

دەزانـم کاری جـۆلّا، تەنینـی بووزوو و چنینـی جاجم و بەرمالٚ و پۆپەشـمین بوو. وا هەیـە ئێسـتاش هـەر وابێ. ئەوە سـەنعەتێکە لە پێش شۆڕشـی پیشەسـازیدا لە

ئوروپاش باو بووه، بەڵام ئەوان بە شوێنیدا دەزگای بەرهەمهێنانی پێشکەوتوویان دروستکرد و جۆڵایییان لە کۆمەڵگای خۆیاندا کردە مێژوو؛ لە کاتێکدا ئێمەی هەژار لەژێر دەستی داگیرکەردا ئەمڕۆش هەر تاقە سەنعەتی کووتاڵمان جۆڵاییە!

من ناوی جۆڵاکانی بۆکانم لە بیر نییە، بەڵام سەدان دەست بووزووی دەسکردی ئەوانم بینیوە ڕێگەیان کەوتۆتە دووکانی بەرگدروویی باوکم کە ڕانک و چۆغەی بۆ خەڵک لێ دروستکردوون. لە بۆکانیش وێڕای گوندەکانی دەوروبەر جۆڵایی دەکرا.

کاری جۆڵایی بە «مەرەز» دەکرێ. مەرەز، موو یا کوڵکی چەشنە بزنێکە، کە جیاوازە لە خوری، بەڵام وا هەیە لە زمانی فارسیدا لەگەڵ خوری جیاواز دانەنرێ وەک ئەو، هەر «پەشم»ی پێ بگوترێ. کاک ڕەحیم بەهرامزادە بۆی نووسیوم: «لە جۆڵاییدا، ئەوەندەی لە بیرم بێ، تەنیا بۆ پۆپەشمین و بووزوو کوڵکیان بەکاردەهێنا. بزن چەشنێکیان مووی هەیە و چەشنێکیان کوڵک. بەوانەی کوڵکیان هەیە دەڵێن بزەنە مەرەز.»

کاک جەعفەر مەردانبەگیش ناوی ئەم جۆڵایانەی بۆکانی بۆ ناردووم: «سەید ئەحمەد قوڕەیشی ناسراو بە سەیدی جۆڵا باوکی سەید عەلی قوڕەیشی؛ سەید حەمەسالحی هاشمی باوکی سەید ئەسعەدی هاشمی و وەستا بایزی جۆڵا (ئیسماعیلپوور) کە نەجارێشی دەکرد.»

۱۵. خوری: (شتنەوە، لە شانەدان و ڕستن)؛ بادانی دەسرە و پێچ، گوڵدۆزی، چنینی گۆرەوی و کڵاو، سەرکڵاوەچنین، تاسکڵاوی ژنان

خوریڕستن، کاری تایبەتی ژنان بووە و ژنی هەژار کە لە ماوەی مانەوەی نێوماڵدا دەیان ئەرک و خزمەت و کاری لەسەر شان بوو، لە کاتی بە ڕێگادا ڕۆیشتنیش یا تەشیڕستووە یا دەسرە و پێچ و مێزەری پیاوانی باداوە! ئەم گۆرانییەی ماملێ باس لەو دیاردە تاڵە دەکا: «... بە دەسرە بادانێ دەچنەوە ماڵێ!»

کاک جەعفەر مەردانبەگی ئەم دێڕانەی خوارەوەی لە پەیوەندیی خوریڕستن و

ڕیشۆڵ بادانی پێچ و مێزەری پیاوان لە بۆکان بۆ نووسیوم و ئەم ناوانەی دەسنیشان کردوون:

«نەنە نەخشین محەممەدی، خێزانی ئاغا ڕەزا مەراغەیی باوکی مامە ڕەشید و مامە سالّح (سالّەڕەش)؛ سەیزادە هاجەر، خێزانی سەید حەمەسالّحی قەساب؛ هەروەها مالّی حاجی محەممەدی کارەش لەگەڵ کاک عەولای برای، کە حەوشە و حەساریّکی گەورەیان بوو و دایم ژن و کچەکانی خەریکی خوریشتنەوە و لە شانەدان و ڕستن بوون، دووکانەکەشیان جیرانی کاک عەلی خاتوون و میرزای نەجەف بوو؛ نەنە شیرین حسێنی خەسووی حاجی سەید قادری عەللاف و نەنکی خێزانم لە کاری تەشیڕستندا زۆر بەناوبانگ بوو.

خات گوڵەندامی خێزانی ئاغا برایم، مەهارەتیکی باشی لە پێچی پیاوان دروستکردن و پێچ بادان بوو و ناوبانگی بە شێوەیەک لەنێو خەڵکی بۆکان درچووبوو کە زۆرێک لەو کەسانەی وا لەگەڵ کۆت و پانتۆڵ پێچیان دەبەست، لای خاتوو گوڵەندام سفارشیان دەدا. هەروەها دەسرەی بچووکی لە ڕەنگی جۆراوجور دروست دەکرد کە پیاوان لە پەنا پیشتێن قایمیان دەکرد یا بۆ وێشککردنەوەی دەستوچاو بەکاریان دەهێنان. زستانان کە کاری هەللاجی کەم بوو، باپیرم بە نێو چایخانەکاندا دەگەڕا و دەسکردەکانی ئەوی دەفرۆشت.

خات بووکێ (مریەم مەردانبەگی) خێزانی کاک عەولای سەلیمبەگ، لە دروستکردن و ڕیشۆڵبادانی مێزەر، هەروەها لە گوڵدۆزیدا گەلێک وەستا بوو. قەدیم کە لە مالّان قەدری زۆر لە ڕادیو دەگیرا، داوایان لە خات بووکێ دەکرد گوڵدۆزییەکی جۆان بۆ سەر ڕادیو و هەندێک جاریش بۆ سەر تاقە یا بۆ سەر یەغدان یان بۆ پەردەی پەنجەرەکەیان دروست بکا.»

١٦. حەسیرچنین، باوەشێنی حەسیر

هەر کاک جەعفەر بۆی نووسیوم:
«حاجی زولەیخا، ماڵەکەی له پشت مەزگەوتی بچووک و جیرانی ماڵی حەمەکەریم سەرایی بوو. حاجی زولەیخا له چەشنێک گیای ویشک، که له گەڵای دارخورما دەچوو، باوەشێنی بۆ کەبابخانه دروست دەکرد که دەسکەکەی له داری قامیش بوو. باوەشێنەکان زۆر سووک و خۆشدەست بوون و ئێمه، که دووکانی کەبابیمان بوو،[1] کەڵکمان لەو باوەشێنانه وەردەگرت.

حاجی زولەیخا، لە پەنا ئەم کارەدا، ڕەژی، واته زوخاڵیشی دەفرۆشت هەر چەلەنگەی به ١٢ قڕان.»

١٧. تەقیله و کڵاوی پیاوان؛ دەسکێش و سەرکڵاو و گۆرەوی مەڕەز؛ تاسکڵاوی ژنان

ئەوه ئەرکێکی هەمەگیر بوو و هەموو ژنێک له ماڵێدا تەقیلەی پیاوان و گۆرەوی و دەسکێش و سەرکڵاو و پووزەوانەی ئەوانی دەچنی، جا مێرد بووایه یا برا یا دەسگیران. هەندێک کەسیش وەک کاری بازاڕی دروستیان دەکردن و دەیانفرۆشتن. دووکانی تایبەت بەو چەشنه بەرهەمانه نەبوو و بەگشتی، کچان و ژنان دەسکردەکانی خۆیان یا له دووکانی خزم و دۆست و ناسیاو دادەنا بۆیان بفرۆشن یان دووکاندار بەنرخێکی کەم لێی دەکڕین و دایدەنان بۆ فرۆشتن. ئەم کارانه پیاوان نەیاندەکرد یا من نەمبیست بیکەن.

بەڵام کارێک که ژن و پیاو هەردووک دەیانکرد، دروستکردنی کڵاوی ژنان بوو. ئەوەیان پێویستی به چنین و شتی وا نەدەکرد و ساکارتر بوو. له بۆکان حاجی عەلی کڵاودروو (ڕۆستەمی) خۆی و هاوسەر و کچەکانی کڵاویان دەدووری. کاک ڕەحیم خزری، کاک حسێن محەممەدیان و دایکی منیش، له ماڵی خۆیان کڵاوی

---

١. کاک جەعفەر کوڕی حاجی کەریم مەردانبەگییه که خۆی و پێش ئەویش باوکی، له بۆکان هەم قەساب بوون و هەم کەبابچی.

ژنانیان دروست دەکرد و لە دووکانان دایاندەنا بۆ فرۆشتن.

کلاوی ژنان لە قالبێکی مقەببا پێکدەهات کە ئاستەڕەکەی چیت بوو و ڕووەکەی مەخمەری سوور، ئینجا بە پوولەکە و زەنگیانە و «ئیغراج» دەیانڕازاندەوە، ژنە دەوڵەمەندیش خۆیان زێڕیان لێدەنا یان پێیاندا هەڵدەواسی. ئیغراج یا ئیخراج نازانم چ وشەیەکە، بەڵام دەیان چەشنی هەبوو و لە تەورێز و تارانەوە دەیانهێنا بۆکان و بە تۆپ و بە میتر دەیانفرۆشت. دووکانی حاجی قادری نەزەری مەرکەزی فرۆشتنی ئەم شتانە بوو و دوای کۆچیدوایی حاجی قادر، ڕابیعەخانمی خێزانی دووکانەکەی بەڕێوە دەبرد.

لە دروستکردنی کلاوی ژنانەدا، کاکم و من و خوشکەکانم یارمەتیی دایکمان دەدا؛ هەر بۆیەش کەمۆزۆرێک دەزانم چۆنی دروست بکەم. ڕەنگە هەر ئەوەش بووبێتە هۆکار بۆ ئەوەی دوای خۆشاردنەوە و ڕۆیشتنمان لە کوردستان، کاتێ لە تاران دەژیاین، لەگەڵ دایکم و خوشکم بووکەپەڕۆ (عەرووسەک)مان دروست دەکرد و دەمانفرۆشت؛ ژیانی چەند سالمان لە تاران بەو کارە بەڕێوەبرا. من کارەکە لە کاک عومەری حەمیدی فێر بووم کە ئەویش لە تاران بوو و ماوەیەک هەر ئەم کارەی دەکرد.

١٨. سرکە و ترشیات و مرەببا

دانانی سرکە و ترشیات، هەروەها دروستکردنی مرەببایش هەر ئەرکی ژنان بوو. هەندێک کار وەک خاوێن کردنەوە و پێگەیاندنی «مووسڵی»، گەلێک زەحمەت بوو. لە هەندێک ماڵ هەرمێ بەترش و کاڵەک بەترشیشیان دادەنا. نەمبیستووە ئەو دەم مرەببایان فرۆشتبێ، بەڵام ماڵی مام نەسرووڵڵا هەبوون کە پاییزان سرکەی ئامادەیان بە ماڵان دەفرۆشت بۆ ئەوەی بتوانن ترشیاتی پێ دابنێن. هەر ئەوان ترشیاتیشیان دەفرۆشت.

کاک جەعفەر مەردانبەگی دەڵێ: «خات بووکێ (کە باسم کرد)، لە پەنا کاری

گوڵدۆزی و شـتی وادا، پاییزان له ماڵی خۆی سرکەشـی دادەنا و پاشـان دەیکردنە بۆتڵەوە و دەیفرۆشتن.»

١٩. ماستفرۆشی

ئـەوەش یـەک لـە ئـەرک و کارەکانی ژنـان و کچـان، بەتایبەت ژن و کچـی خەڵکی گونـدە نزیکەکانـی دەوروبـەری بۆکان بـوو، گەلێکیش زەحمەت و ناخـۆش. بەیانی پێش تاوکەوتن، کیتەڵە و جام و قابڵەمەی ماسـت لەسـەر سـەر یا بە دەسـتەوە، لە ئاوایییەکانـەوە وەڕێدەکەوتـن و دەهاتنە بۆکان. ماسـتەکانیان لـە خیابانی کۆن لە ڕووبەڕووی گوزەری کەوشدرووەکان دادەنا و بە دیارییەوە ڕادەوەستان.

کڕیار، کە هەموویان پیاو بوون، دوای چەنەلێدان و کڕین، پێیان عەیب بوو کیتەڵە ماسـتەکە هەڵبگرن و بیبەنەوە ماڵی خۆیان. جا ژنە دێهاتیی هەژار دەبووایە دیسـان ماسـتی گۆریـن هەڵبگرێ و بکەوێتە شـوێن جەنابی کڕیار، کـۆڵان بە کۆڵان بڕوا تا بیگەیەنێتـە ماڵـی کابرای کڕیـار. ئینجا لەوێ ماسـتیان بەتاڵ دەکـرد و زەرفەکەیان دەدایـەوە دەسـتی. هەندێـک جاریش ماسـت دەسـبەجێ بەتـاڵ نەدەکـرا و زەرفەکە ڕۆژی دوایـی لـە شـوێنێکی وەک دووکانـی کابـرای کڕیـار یا دووکانی ناسـیاوێکی هەردوو لا دادەنرا بۆ ئەوەی فرۆشیار ڕۆژی دوایی لەوێ هەڵیبگرێ.

ئەوە شـێوازێکی کۆنی کڕین و فرۆشـتن بوو، بەڵام کۆمەڵگای ئەو دەمی بۆکان هەرئەوەی لێهەڵدەسـووڕا. لایەنی باشـی کارەکە ئەوە بوو کە خەڵکەکە دەسـت و دڵپـاک و داوێنپـاک بـوون. من هەرگیز نەمبیسـتەوە لـەو هاتوچۆیانـەدا کچێک و ژنێکی گوندی ئەزیەت کرابێ یا قاپ و قاچاغی لێ زەوت کرابێ و شتی لەم چەشنە.

٢٠. نان کردن

نـان کـردن بەعـام، کاری ژنـان بـوو. لە سـەردەمی مندااڵیـی منـدا نزیک بـە هەموو کەسـی خەڵکـی بۆکان لە ماڵی خۆیدا تەندووری هەبـوو و نانی ماڵی خۆی دەکرد.

هەندێک ژنی زەحمەتکێش هەبوون کە دەچوونە ماڵان و نانەکەیان بۆ دەکردن، لە بەرانبەردا «دەستەوارەیەک» نان و پارەیەکی کەم وەربگرن. ئەوە کارێکی ئەستەم بوو و دەبووایە شەوی پێشتر بچن و هەویر بشێلن، ئینجا بەیانیی گەلێک زووی ڕۆژی دوایی پێش تاوکەوتن بچن سەری هەویر بدەن، تەندوور بکەنەوە و پاشان گونتکگرتن و نان پێوەدان و...

لە هەندێک ماڵیشدا نان بۆ فرۆشتن دەکرا. فرۆشتنەکەشی هەر کاری کچان و ژنان بوو. ئەوان «دەستەوارەیەک»ی گەورەی نانیان دەنا سەر سەلە یان تەختەیەکی درێژ و بە سەرما یان گەرما، دەهاتن لەسەر خیابانی کۆن، ڕووبەڕووی گوزەری کەوشفرۆشەکان، هاوڕێ لەگەڵ ماستفرۆشەکان، بەڕیز ڕادەوەستان و نانەکەشیان لە بەردەمی خۆیان دادەنا. کڕیار، کە زۆربەیان کارمەندی غەیرە خۆجێیی یا ماڵە هەژاری بێدەرەتان و بێ تەندوور بوون، لێیان دەکڕین و دەیانبردەوە. ئەگەر زۆریان لێبکڕیایەن هەر فرۆشیار دەبووایە بۆیانی هەڵبگرێ و بیباتەوە ماڵیان.

زۆربەی زۆری ئەم زانیارییانەی سەرەوەم سەبارەت بە کەسەکان، لە بەڕێزان ڕەحیم بەهرامزادە و جەعفەر مەردانبەگی وەرگرتووە.

٢١. نانەوایی

لە سەردەمی منداڵی و لاوییەتیی من‌دا، لە بۆکان نانەوایی نەبوو. هۆکارەکەی وا هەیە ئەو ڕاستییە بێ کە خەڵک بەگشتی لە ماڵی خۆیان‌دا تەندووریان هەبوو و نانیان دەکرد، نانکڕینیش نەک هەر باو نەبوو، بەڵکوو کارێک بوو لای خەڵک هەندێک سووکیشی دەنواند. تەنانەت ئەگەر نان لە ماڵێ‌دا نەبووایە لە دەروجیران قەرز دەکرا و ڕۆژێک دواتر کە نان دەکرا، قەرزی ماڵە جیران بە زیادەوە بە نانی گەرم دەدرایەوە. هۆکارێکی دیکەشی ئەوە بوو کە ئەو دەم جگە لەو نانی «لەواش»ە، کە لە باشووری کوردستان پێی دەڵێن نانی هەورامی و خەڵکەکە پێی ڕاهاتبوون، نە لە شار و نە لە گوندەکانی دەوروبەری بۆکان‌دا هیچ نانێکی دیکە نەدەخورا.

وا بزانم له سەرەتای ساڵانی چل(ی ئێران)دا بوو نانەوایی‌یەکی نانی «سەنگەک» لـە دووکانەکانی پاسـاژی قوڕەیشـی‌دا کرایەوە، بـەڵام تەمەنێکی درێژی نەبوو و بە ماوەیەکی کەم، لەبەر پێشوازی نەکردنی خەڵک، داخرا.

لە سالّی شۆڕشی ١٣٥٧ بەدواوە، بارودۆخ گۆڕا و وردەوردە تەندوور لە ماڵان هەڵگیرا و ڕوو کرایە نان کڕین. ئیتر هەر نانەواخانە بوو دەکرایەوە و دڵنیام ئێسـتا چەند جۆر نان لە بۆکان بەرهەم دێ. لە بیرمە کاکم لە دوایین سەفەری‌دا بۆ لەندەن بەتەمـا بـوو کاتـێ گەڕایەوە کارگای «نانی فانتێزی» لە بـۆکان بکاتەوە، کە من گوتم کارێکی زەحمەتە و زۆرت ماندوو دەکا. ئیتر کەوتە بیری ئەوەی ڕێستووڕانی پیتزا بکاتەوە، کردیشییەوە، بەڵام کاری بۆ نەکرد و ناچار گۆڕی و کردی بە چڵەوکەبابی.

ئەوانەی خوارەوە ناوی هەندێک نانپەز، نانفرۆش و نانەواخانەدارن لە بۆکان:

ماڵـی خاڵەکاکـە؛ دادە هاجـەر لـە گـوزەری کـۆن نانی دەفرۆشـت؛ خـات توحفە جێرانی کاک نادر فەتحی بوو؛ خات مەنیج لە گوزەری کۆنە بوو؛ نانەواخانەی حاجی سـەید قـادری عەلـلاف لـە خیابانی ئامـووزش و پـەروەرش؛ حاجی عەبـڵای نانەوا (عەزیزئامـان)؛ کاک سـەعدوون؛ مـام سـەیدە لـە خیابانی سـەقز و دەرویش قادری فەرامەرزی لە کووچەی مەردانبەگی.

٢٢. بەفرەچاڵ و بەفرفرۆشی

لـە چلەی زسـتان و سەرماوسـۆڵدا لە داوێنی خوارەوەی نالّەشـکێنە و سـەرووی خانووبـەرەی فەرهەنگیـان و سـتادیۆمی فوتبالّـی ئێسـتا، هەندێـک کـەس بەفریـان کۆدەکردەوە و دەیانکردە چاڵێکی بەتایبەت هەڵکەنراو بۆ ئەم کارەوە و سەریان بە کا دادەپۆشی، ئینجا خاک و خۆڵیشیان بەسەردا دەکرد.

دوای گـەرم بوونـی هەوا، خاوەنی بەفرەچاڵەکان دەچوون بە مشـار بەفرەکەیان دەبـڕی، بـاری گوێدرێژیان دەکرد و دەیانهێنا نێوشـار بۆ ئەوەی ئێواران بە خەڵکی بفرۆشـن. کڕیـار دەبـوو دەسـرەی خۆی پـێ بێ و ئەو بەشـە بەفـرەی وا دەیکڕێ

بیخاتە دەسماڵەوە و بەپەلە بیگەیەنێتەوە ماڵێ بۆ ئەوەی زوو نەتوێتەوە.

لە ماڵەوە بەفر دەخرا نێو ئاو یان دۆوە، بەڵام زۆر جار بەفرەکە خاوێن و سپی نەبوو و دەبوو بیشۆیەوە کە بەو کارە نیوەی دەبوو بە ئاو و دەڕۆیشت! ئەو بەفرە بۆ دروستکردنی بەستەنی لە دووکانی بەستەنیفرۆشیش کەڵکی لێوەردەگیرا.

شێوازێکی دیکەش بۆ سارد کردنی دۆ هەبوو. ئەوانەی ماڵیان لەسەر جۆگەئاوێک بوو، لە شوێنی تەنکایی جۆگەکە کیتەڵەیەکی دۆیان دەنا چەقی ئاوەکەوە و لێی دەگەڕان هەتا ئێوارە. ئەو دەم دەچوون دەیانهێناوە و دەیانخواردەوە. بەو کارە، دۆیەکە تەواو سارد نەدەبوو، بەڵام لە هیچ باشتر بوو. ئەم کارانە بەگشتی، ژنان دەیانکرد. کێشەیەک کە ئەم کارە هەیبوو ئەوە بوو کە سەری کیتەڵەکانیان بە کووتاڵێک دەپێچاوە کە بە هاسانی ئاویشی تێوە دەچوو. ئەو دەم پلاستیک وەک ئێستا باو نەبوو.

بۆ ماوەی چەند ساڵ، ئەو دەمەی وا ماڵمان لە گەڕەکی ماڵی ئیسماعیلزادە و حەبیبزادە لە سەرووی حەوزەگەورە و مزگەوتی جامیع بوو، دایکم کیتەڵە دۆی لە ئاوی ئەو جۆگەیە دەخست کە لە حەوزەگەورەوە بەرەو ڕۆژهەڵات و باشووری شار دەڕۆیشت و دوای تێپەڕبوون بە ماڵی حەبیبزادە و حەبیب سەقزی (سوهرابی)دا، لە کۆڵانی بەردەرگای ماڵی میرزا عەلی کامەلایی سەری دەردێنا. ئێمە ڕاست لەو بەردەرگایەی ماڵی کامەلایی کیتەڵە دۆمان لە ئاو دەخست؛ خەڵکانی دیکەش هەمان کاریان دەکرد و جاری وا هەبوو حەوتهەشت کیتەڵە دۆ لە ئاوەکەدا بوو. نەمبیستەوە کەسێک دەست لە کیتەڵەی ماڵی خەڵکی دیکە بدا یا لێی بخواتەوە. دۆ نرخێکی وای نەبوو و خەڵکیش وەک ئێستا چاوچنۆک نەبوون!

درەنگتر، لە ساڵانی چلی ئێرانیدا، کارخانەی سەهۆڵ لە نزیک گۆلی مەردانبەگ دانرا و ئیتر ئیدارەی بێهداشت بەرگری لە کاری بەفرەچاڵ کرد و وەستاندی. سەهۆڵی کارخانەکە گەلێک خاوێنتر بوو لە بەفری بەفرەچاڵ.

لە شارە گەورەکانی ئێران و بۆ نموونە لە شوێنی وەک تاران کە بەفر کەم بوو، ئاویان لە ژێرخانێکی نسێر و دووڕەهەتاو دەکرد و لێی دەگەڕان لە سەرمای

زستان‌دا به‌ته‌واوه‌تی بیبه‌ستێ و جه‌ڕه‌بابه بدرێ، ئینجا له هه‌واخۆشی‌دا ده‌یانبڕی و ده‌یانفرۆشت. من له ته‌وریز چاوم به شوێنێکی وا که‌وتووه له نزیک ئه‌و مزگه‌وته‌ی وا له کۆن‌دا، ئه‌حمه‌دی که‌سره‌وی پێش‌نوێژی ببوو.

ئه‌وه‌ش ناوی هه‌ندێک به‌فرفرۆشی بۆکان:

ئه‌حمه‌دی مامۆستا هاوینان له‌به‌ر چایخانه‌ی عه‌ولای خات خاوه‌ر به‌فری ده‌فرۆشت؛ ئه‌حمه‌د عه‌ده هه‌ر له‌به‌ر دووکانه‌که‌ی خۆی؛ کاک عه‌زیزی لاتان جیرانی عه‌لی مێر (چابوک) له‌به‌ر دووکانه‌که‌ی مامۆستا مه‌لا هادی به‌فری ده‌فرۆشت؛ پووره فاتم مه‌حموودنه‌ژاد دایکی مینه سه‌قزی له‌به‌ر حه‌وزه‌گه‌وره به‌فری ده‌فرۆشت، هه‌روه‌ها کاک مه‌جیدی به‌ستنی‌فرۆش (مه‌جید ئه‌ندازه) به داشقه‌که‌ی به نێو کۆلان‌دا ده‌گه‌ڕا و هاواری ده‌کرد: وه‌رن به‌رن به‌فری چالان، سپی وه‌ک سینگی کیژان، له‌زه‌ت به‌رن له دۆی پڕ له قه‌زوان!

٢٣. قه‌ننادی

له بۆکان یه‌کدوو «قه‌ننادیخانه» یا «کارگه‌ی قه‌ندڕێزی» هه‌بوو که قه‌ندی کڵۆیان دروست ده‌کرد. نه‌مر حاجی قاسمی که‌ریمیش کارگه‌یه‌کی «قه‌ندڕێزی»ی له‌سه‌ر حه‌وزه‌گه‌وره و ڕووبه‌ڕووی خورێنک هه‌بوو که چه‌ند ڕۆژ دوای کۆده‌تای ٢٨ی گه‌لاوێژی ١٣٣٢ کاتێ که باب‌نۆکه‌ری ئاغاکان مالی ئه‌و و عه‌لی میره‌به‌گیان ئاگر تێبه‌ردا، قه‌ننادیخانه‌که‌شیان لێ سووتاند و له‌کار خست. کارگه‌که‌ی حاجی قاسم، ئاژیر یا سووتێکی هه‌بوو که نیوه‌ڕۆ و ئێواره له کاتی ته‌واو بوونی کاردا، لێ‌ده‌درا و کرێکار به شوێنی‌دا ده‌ستیان له کار ده‌کێشایه‌وه. ئاگام له ژماره‌ی کرێکاره‌کانیان نییه.

قه‌ننادیخانه‌یه‌کی دیکه‌ش له نزیک گاراژ بوو که وا بزانم هی مالی ڕه‌زایی‌یه‌کان (حاجی ئه‌حمه‌دی کاخان) بوو. دواتر یه‌کدوو کارگه‌ی دیکه‌ش له بۆکان کرایه‌وه وا بزانم یه‌کیان هی مالی ئه‌مینی بوو.

یەک شتی دیکەشم لە بیرە. لە ساڵانی منداڵی منـدا دایکم لە ماڵی خۆمان و بۆ مەسرەفی ناوماڵ، بە شەکر (یا خاکەقەند؟)، قەندی کەلەی لە قاڵب دەدا و پاشان دایدەنا ویشک بێتەوە. دیارە دەبێ ئەم کاری قەند دروستکردنە لە ماڵانی دیکەی بۆکان و شاری دیکەی ناوچەکەشدا کرابێ، بەڵام لە کەسی دیکەم نەبیستووە. هەر بەگشتی لە سەردەمی کۆماری کوردستاندا یەک لە گرفتە کۆمەڵایەتی ـ ئابووریییەکانی ناوچەکە، نەبوونی قەند و شەکر بوو بە شێوەیەک کە کاتێ ڕێبەرانی کورد لە سەفەری دووهەمی باکۆ گەڕانەوە، هەرکام تایەک قەندیان بە خەڵات پێدابوون.

بـا لە کۆتاییدا، شتێکی خۆش سەبارەت بە قەنادیخانەی لای گاراجی بۆکان بگێڕمەوە:

مـن منـداڵ بـووم دوو جارم دیـت تاقمێکی هونەریی ئازەربایجانـی هاتنە بۆکان، بەرنامەی گۆرانی و ڕەقسیان هەبوو و خەڵک دەیانگوت «خانم دەتیری» هاتووە، واتە خانمی دە سالان! خانم دەتیریش چ خانم دەتیری، ڕەنگە منداڵەکەشی لە دەسالان زیاتر بووبێ! ئەو دەم سالۆن و شوێنی نمایش لە بۆکان نەبوو. ئاگادارم کە لایکەم دووجار هـەر لـەو قەنادیخانەیەی لای گاراج بەرنامەیان بەڕێوەبرد. جارێکیش دەستەیەکی هونەریـی ئازەربایجانی هاتبـوون و لە قاوەخانەی نەمر کەریمی خات زینەت، کە لە پشت چواررێی ئەسکەندەری هەڵکەوتبوو، نمایشیان دەدا و خەڵک بە پووڵ دەچوونە ژووریێ سەیریان دەکرد. ژنیان لەگەڵ نەبوو، یەک لە پیاوەکان خۆی کردبوو بەژن و بەرنامـەی ئیجـرا دەکـرد. من هیچکام لەوانەم بەچاو نەبینـی لەبەروەی منداڵ بووم، بـەڵام دەمبیسـتەوە و خانـم دەتیریشـم دەدیـت کـە هیـچ نەبووایە، جارێک بەسـەر شـەقامدا دەهـات و خـۆی دەنواند، لەشـکرێکی منداڵە بۆکانیش بە شـوێنیەوە! ئەوە چەشنە تەبلیغات کردنێک بوو بۆ بەرنامەکەیان.

سـالۆنی دەبیرسـتانی بۆکان درەنگتر، وا بزانم دەوروبەری سـالی ١٣٣٦ ـ ٣٧ لە سـەرقەڵا لەلای باکووری ڕۆژاوای حەوشـەکە دروسـتکرا، کە دواتریش ڕووخا و نەمـا، ئینجـا سـالۆنی دەبیرسـتانی کەمال بوو بە شـوێنی کۆبوونـەوە و وتاردان و

بەڕێوەبردنی شانۆگەری و شتی وا.

ئەوەش ناوی چەند کەسی دیکە لەوانەی وا لە کاری قەننادیخانەدا بوون:

ڕەحیم ئەسـلانی باوکی شـەهید جەعفەر ئەسـلانی، کاتێک کە وەرشکسـت بوو کاک جەلیـل ئەمینـی لەجیاتی قەرز دووکانەکەی هەڵگرتەوە؛ کاک موشـیر قەندسـاز (موشیرەکەچەل) لە مەیدانی کافرۆشان؛ ڕەشید عەبدوڵڵاهی لە شەهرەکی سەنعەتی؛ میرزا عەبدوڵڵا فەتحی؛ مینە سـەقزی لە شـەهرەکی سەنعەتی؛ کاک محەممەد کوڕی کاک حەمەشـەریف (خەیاتـی نەوین) لـە گوندی قوڵقوڵـەی گەورکایەتی کارگایەکی قەندی دامەزراندبوو و دانیشتووانی گوندەکانی دەوروبەر پێویست نەبوو بۆ قەند و شەکر هاتوچۆی شار بکەن.

٢٤. تۆشە و شیرینیپەزی

شـیرنیات و غوڕابـی لـە تەوڕێـزەوە دەهاتـە بۆکان و دەفرۆشـرا. چەنـد کەس ئەم کارەیـان کـردووە کـە بەداخـەوە من لە بیـرم نییە کێ بوون. کاکم لە سـاڵی ١٣٣٧ ـ ٣٨دا دووکانـی بەسـتەنی و پاڵـوودە و شـیرنیاتی دانابوو و لە «قەننـادی ڕێکس»ی تەوڕێزەوە شێرنیاتی دەهێنا و دەیفرۆشت، جارێکیش من لەگەڵی چووم بۆ تەوڕێز و بە چەند سـندووق شـیرنیاتەوە گەڕاینەوە! یەکەم کەسـانێک کە لە بۆکان شیرینی و تۆشەیان دروستکردبێ، «برادەران» و کاک قادری برای حەمە سەقزی بوون:

برادەران، دوو برای تورکی ئازەری بوون، دووکانێکیان لە بۆکان کردبۆوە و قەند و شـیرنیات و ئەو چەشـنە شـتانەیان تێدا دەفرۆشـت و خۆشیان بەشـێکیان دروست دەکرد. دووکانەکەیان لەسـەر شـەقامی تازە لە نێوان قەپانی قاسـمئاغا و چوارڕێی ئەسـکەندەریدا بـوو. دووکانـی کاک قـادری بـرای محەممەد سـەقزیش لە شـوێنی دواتـری بانکـی میللـی، واتـە دووکانەکانـی ئیسـماعیلیدا بـوو. درەنگتـر، واتە چەند سـاڵێک دوای ئـەوان، سـەید سـمایلی کەریمی کـە پێیان دەگوت سـەیدی قەنناادی و خەڵکـی سـنە بـوو، لە دووکانەکانـی ماڵی کۆچەری، نزیک بانکی سـادراتی ئێسـتادا

دووکانێکی گەورەی شیرنیاتپەزیی دانا؛ ناوی دووکانەکەی «گلسرخ» بوو.

هەرسێکی ئەو کەسانە لە شارەکانی دەوروبەرەوە هاتبوون و خۆجێیی نەبوون. لە سەردەمی منداڵیی مندا خات فاتم، دایکی برایانی قادرزادە لە ماڵەکەی خۆیدا شیرنیاتێکی سپی دروست دەکرد کە پێیان دەگوت کەشکی نقوڵ. ژنێکی میهرەبان لەگەڵ منداڵان، کە شیرنیاتەکەی لەسەر کەشفێک دادەنا و کورەکانی بە کۆڵانەدا دەیانگێڕا. هەندێک جار ئێمە دەچووین لە ماڵەوە لێمان دەکڕی.

ئەوەش ناوی هەندێکی دیکە لەو کەسانەی وا لە کاری شیرنیپەزیدا بوون:

محێدین کەریمی جەوان، دووکانەکەیان لەسەر کووچەی حەوزێ بوو؛ مەرحوومی، کاک فەتاح و کاک عەلی ئیبراهیمیان (کورەکانی خەلیفە)؛ خالید خوسرەوی کوڕی نەمر کاک عوسمان خوسرەوی (عوسمانەکوێر)، کە لەگەڵ عوسمان بوداقیدا شەریک بوون و دووکانەکەیان لە فەلەکەی سەقز لە ژێرزەمینێکدا، زۆر پاکوخاوێن و مینگەی ئێوارەی لاوانی بۆکان بوو؛ دوای مردنی سەید سمایل کەریمی (سەیدی قەننادی)، کورەکانی واتە سەید موختار و سەید بەهمەن کارەکەیان درێژە پێدەدا؛ مەحموود سوڵتانزادە (سوولی)؛ عەلیدارماڵ و محەممەدی بۆ دووکانەکەیان لە تەنیشت شارەبانی بوو؛ هەروەها شیرینیپەزیی برادەران (برایانی قادرزادە) کە دووکانەکەیان تەنیشت سەلمانیی حەمەگێڵگێڵە بوو. ئەو برادەرانە جیاوازە لە برادەرانی ئازەربایجانی کە لە سەرەوەتر باسم کرد.

٢٥. دەرمانفرۆشی و شکستەبەندی

لە کۆندا جوولەکەکان دەرمانفرۆشی و عەتاری و شکستەبەندییان کردووە. لە سەردەمی مندا جەراح و شکستەبەند هەبوون و عەتاریش هەر هەبوون و خەڵک بۆ داودەرمان دەچوونە لایان. میرزا حەمەکەریم کەریمی باوکی کاک هاشم و کاک عەبدوڵڵا و کاک عومەر و کاک جەعفەری کەریمی ناودارترینیان بوو. پوورە شەرافەتی هاوسەری میرزا حەمەکەریمیش هەمان کاری بۆ ژنان دەکرد.

شکستەبەندیش هەبوون و یەکیان لەلای قەپانی حەمەدەمینئاغا دووکانی هەبوو، بە بەر کارەکەیەوە شکستەبەندیشی دەکرد. من لاقم لەجێ چووبوو ئەو هێنایەوە جێ؛ وا بزانم ناوی حاجی مەلا حەمەدەمین مەلاجامی بوو. هەروەها حاجی دەرویشی ئەمجەدی و خاتوو جەمین خێزانی حەبیب عەجەم لە خیابانی سەقزیش کاری شکستەبەندییان دەکرد.

نازانم لە سەردەمی جوولەکەکاندا جگە لە عەتاری ئایا شتێک بەناوی دەرمانخانە یا دەوافرۆشی هەبووە یان نا. ئەگەر نەبووبێ، ئەوا، یەکەم دووکانی دەرمانفرۆشی کاک برایمی مورادی کوڕی وەلەدبەگ داینا، کە ناویشی «داروخانە مرادی» بوو. دووکانەکەی کاک برایم، سەرەتا لە نزیک دووکانی پارچەفرۆشیی حاجی ئەحمەدی ڕۆستەمی و خەڕازی کاک سەعید کەڵەکانی و ڕووبەڕووی دووکانی بەرگدرووییی باوکم بوو، پاشان چووە ڕووبەڕووی خوڕێنک و حەوزەگەورە.

درەنگتر، کاک ئەحمەدی وەیسی (ئەحمەدی دەرمانگا)، دەواخانەیەکی لە کۆڵانی لای موسافیرخانەی کاک کەریمی خات زینەت دانا.

دوای ئەوان شێخەی دوافرۆش ڕووبەڕووی بانکی سادرات و دووکانی کاکم، «داروخانە»یەکی کردەوە و بۆ ماوەی چەند ساڵ لە بۆکان هەر ئەو کەسانە دەوا و دەرمانیان دەفرۆشت.

ئینجا کاتێ کە دوکتۆر محەممەدی کەریمی کوڕی میرزا حەسەنی برای حاجی بابەخان، خوێندنی تەواو کرد و گەڕایەوە بۆکان و دەواخانەیەکی لە ڕووبەڕووی گوزەری خەیاتەکان کردەوە، ئیتر بە حوکمی دەوڵەت دەواخانەکانی دیکەیان داخست؛ میرزا برایم بوو بە تاجری نۆک، شێخەی دەوافرۆش بوو بە کتێبفرۆش و کاک ئەحمەدی دەرمانگاش پێشتر کۆچیدوایی کردبوو.

دەواخانەی دوکتۆر موحسین وەحیدی کوڕی ئیمام جومعەش ڕووبەڕووی بیمارستان بوو.

٢٦. کوورەخانە

لە بۆکان کوورەخانەی خشتی سوور (ئاجور)، نەبوو و خشتی سووریان لە شارەکانی دەوروبەرەوە دەهێنا. یەکەم کوورەخانە وا بزانم هی مالّی زیایی‌یەکان بوو، کە لە سالّانی پەنجادا لە گوندی «قازلّیان»ی نزیک بۆکان، دانرا. دواتر، خەلّکانی تر کوورەخانەی دیکەشیان دانا.

کاری کوورەخانە زەحمەتی زۆر بوو و خەلّکێکی زۆر لە گوندەکان و تەنانەت لەنێو شاری بۆکانەوە لەبەر بێکاری و نەبوونی ئیشوکار لە کوردستان، سالّانە دەچوونە شارەکانی عەجەمستان و لەوێ زولّمی زۆریان لێدەکرا. وا بزانم ئێستاش هەروەها بێ.

٢٧. بلووکی سمیت

ئەم کارە گەلێک درەنگ لە بۆکان سەری هەلّدا. بلوکی سیمانی لە کارگەیەکی بچووکدا دروست دەکرا و دیواری پێ دادەنرا. نازانم یەکەم کارگەی بلووکی سمیت لە بۆکان کێ داینا، بەلّام دەزانم لە سالّی ١٣٥٢ ـ ٥٣دا، کاکم کارگەیەکی ئامادەی بلووکی لە کەسێک کڕی کە دوور نییە مامی ئایەتوللّا مەهدی کەڕووبی بووبێ کە دوای سالّی ١٣٥٧ بوو بە سەرۆکی پەرلەمانی ئێران و ئەو دەم لە بۆکان تەبعید بوو. کاکم چەند سالّ خاوەنایەتیی کرد و برادەرێکی کوردی لەسەر دانابوو کە هەلّیدەسووڕاند. کارگەکە لەلای ئاشی ئاوری حاجی حەمەڕەحیمخانی دادخوا بوو، کە پاشان فرۆشرا بە کەسێکی دیکە.

عەلی حەسەن عەسکەر (عەسکەری) هەم موزائیک و هەم بلووکساز بوو و کارگاکەی لەسەر حەوزێ هەلّکەوتبوو؛ قادری باوەمین بلووکسازییەکەی ڕووبەڕووی مالّی قادری بارامئاغا و حەمامی محەممەدیان بوو.

هەموو ئەم ناوانەی وا لە کۆتایی هەرکام لەو ئیشوکارانەی سەرەوەدا هاتوون، کاک جەعفەر مەردانبەگی بۆی نووسیوم. کاک جەعفەر هەروەها لە باسی مامی

مەهدی کەڕووبی‌دا دەنووسێ:

«کاتێ کە لە سەردەمی شادا تەبعید کرابوو بۆ بۆکان، مامەکەی کارگەی موزائیک و بلووک‌سازی لە ئاشە کۆنەکەی داخواه دانابوو و دوای سەرکەوتنی شۆڕشی گەلانی ئێران هەموویان چوونەوە تاران. ئەو مامەی کوڕێکی بوو بە ناوی ئەسغەر کە برادەرم بوو و بەداخەوە پازدە ساڵ لەوە پێش لە تاران خۆی کوشت.»

۲۸. مەیخانە و مەشرووب‌فرۆشی

مەشرووب‌فرۆشی یا عارەق‌فرۆشی و مەیخانەچییەتی لە بۆکان، سەربوورەی وەک مەشرووبەکە خۆی، خۆشە! بەشێک لە مەشرووب‌فرۆشەکانی بۆکان لە سەرەتادا مەلا و فەقێ و سەید بوون! ئەگەر باوەڕ ناکەن گوێ بدەنێ:

ئەوەندەی بیرەوەریی چەند دەیەی پێش ئێستا ئیجازەمان پێ بدا، دەزانین کە یەکەم عارەق‌فرۆشەکانی بۆکان جوولەکە بوون، ئەوان هەر خۆیان لە ماڵێدا شەڕابیان ناوەتەوە و عارەقیان دروستکردووە، هەر لە ماڵەوەش فرۆشتوویانە. نەمبیستووە جوولەکە لە بۆکان مەیخانەیان بووبێ مەگەر خەڵکانی بەتەمەنتر لە من ئەوەیان بینیبێ، دەنا هەرچی بووە هەر لە ماڵەوە بووە.

دوای کۆچکردنی جوولەکەکان بۆ ئیسرائیل (ساڵانی ۱۳۲۸ ـ ۱۳۲۹)، من لە ساڵی ۱۳۳۲دا مەیخانەیەکم لەلای قەپانی حەمەدەمینئاغا و نزیک دووکانی حاجی عەلی فەرشی دەدیت کە خەڵک دەچوون و لەوێ هەم خواردنیان دەخوارد و هەم مەشرووبیان دەخواردەوە. نازانم خاوەنی مەیخانەکە کێ بوو، بەڵام نابێ دۆزینەوە و زانینی زەحمەت بێ. خەڵکانی بەتەمەنی شارەکە دەبێ ئەوە باش بزانن.

لە دەوروبەری ساڵانی ۱۳۳۵دا «مەلا ئەحمەدی حیسامەددینی» پیاڵەفرۆشییەکی لە دووکانەکانی ماڵی حاجی ساڵحی حەریری لە نزیک گاراج کردەوە، کە چەند ساڵێک کاری کرد. کاک ساڵەی کوڕی مەلا ئەحمەد لە قوتابخانەی بۆکان هاوپۆلی ئێمە بوو. (گەلێک درەنگتر، لە ساڵانی دەوروبەری ۱۳۵۰، کاک ساڵەش لە دەوروبەری ئاشی

حەمەڕەحیمخان مەیخانەیەکی بچووکی کردەوە و من جارێکیان لەگەڵ خزمێکی خۆمان‌دا چوومە ئەوێ).

دوای مەلا ئەحمەد، کاک عەبدوڵڵا فەتحی، کە لە کاری شارەبانی‌دا نەمابوو، لەگەڵ کاک حەسەنی برای مەیخانەیەکی بچووک و کەبابییان لە دووکانەکانی ماڵی حەبیب‌زادە لە پەنای شارەبانی‌دا کردەوە، وا بزانم سەرەتا قەسابی بوو و پاشان بوو بە کەبابی و مەیخانە. ئینجا دووسێ ساڵێک دواتر ڕایانگواستە بینایەی میرزا عەبدولکەریمی هەمزەیی لەسەر حەوزەگەورە، شوێنێکی گەورە، کە هەم موسافیرخانە و هەم مەیخانە بوو. حەوشێکی خۆشی هەبوو و جۆگەیەکی پڕ لە ئاوی حەوزەگەورە دوای تێپەڕبوون بە ماڵی میرزا حەمەکەریمی کەریمی و عەلی حەڵەبی‌دا، دەگەیشتە ئەوێ و پاشان لە شەقامی سەرەکی سەری دەردێنا و بەرەو ئەوسەری شار، لای دوخانیاتی تازە و ئاشی خانم دەڕۆیشت. کاک عەبدوڵڵای خاوەنی مەیخانەکە، کەسێکی ڕێزلێگیراو و قسەخۆش بوو.

کاتێ ساختمانی ڕووبەڕووی حەوزەگەورە لەسەر خیابانی سەرەکی سازکرایەوە و بوو بە دەرمانخانەی میرزا برایمی مرادی و ڕادیۆفرۆشیی عەلی حەڵەبی، لە ژێرزەمینەکەی‌دا کە دەرگای دەکەوتە کۆڵانی ماڵی کەفشدووزییەوە، «سەید حەمەدەمینی کەریمی» مەیخانەی دانا. شوێنێکی خۆش بە جۆگەلەئاوێکی خوڕەوە کە وا بزانم لقێکی خۆڕێنک بوو. هاوینان فێنک و خۆش و بابەتی عارەقخواردنەوە! سەید حەمەدەمین مرۆڤێکی ڕێزلێگیراوی شارەکە و سەری لەنێو سەران‌دا دیار بوو. کاک نادر فەتحی دەنووسێ:

«زۆر جار لەگەڵ باوکم دەچوومە ژێرزمینەکەی سەید حەمەدەمینی کەریمی و ئەوەی زۆرم بۆ سەرنجڕاکێش بوو، جیا لە فێنکیی ژێرزەمینەکە، حەوزێکی چکوولەی لێبوو کە نەقە (باقۆ) و ماسیی جۆراوجۆری تێدا بوو.»

مینە زیرەک بۆ حەسەن زیرەکی هونەرمەندیش، لە دووکانەکانی حاجی حەمەڕەحیمخانی دادخوادا کە ئەو دەمانە دەکەوتنە دواییین بەشی شەقامی سەرەکی لەلای باشوور، واتە بەرەو سەقز، ڕاست لە شوێنی پێش مەیدانی لای

نەخۆشخانەی شێروخورشید، موسافیرخانە و مەیخانەیەکی دانا، کە نازانم ناوی چی بوو، بەڵام سااڵنێکی زۆر بەڕێوەی برد. شاگردی کاکە مینەش فەقێی پێشووی حوجرەی مزگەوت بوو، کەسێکی قسەخۆش و خوێنگەرم، کە وا بزانم دەرسی دوازدە عیلمەکەشی تەواو کردبوو، بەڵام مەلایەتی نەدەکرد. مشتەری مەیخانە، ئەو برادەرەیان هەر بە فەقێ بانگ دەکرد: «دا فەقێ گیان نیوقاپمان عارەقی مەراغە بۆ بێنە!»

ئینجا قاوەخانە و مەیخانەی عەبەسااڵر (میناپوور) بوو، کە وا بزانم لە سینەماوە دوور نەبوو. عەبەسااڵر دووکانەکەی بە کرێ دابوو بە حوسێنی حەمەشەل (کەبابچی ناوداری مەهابادی)، ئەویش کردبووی بە مەیخانە.

لە بەشی باکووری شەقامی سەرەکیی شار بەرەو عەلیاباد و ڕاست ڕووبەڕووی بەنزینخانەی حەبیبزادە، «نەغدالی» عەجەم مەیخانەیەکی کردەوە کە تەمەنی کورت بوو لەبەروەی شۆڕشی سااڵی ۱۳۵۷ گەیشتێ و بە هاتنەوەی ئەرتەش و سپای مەلاکان، مەشرووبخواردنەوە لە دووکان و مەیخانەوە ڕاگوێزرایە نێو ماڵان؛ حافز گوتەنی: «پنهان خورید باده که تعزیر می‌کنند!».[1]

درەنگتر، ئەم مەیخانانەش کرانەوە:

لە سەرەوەی بیمارستان، ڕەحمانی دادخوا مەشرووبفرۆشی و بە قەولی ئەمڕۆیی ڕێستوورانێکی زۆر خاوێن و شیک و باشی سازکردبوو بە ناوی کۆنتینانتاڵ.

لە دەرەوەی شار، لە خوارەوەی پردی میراوا لەبەر باغی هەمزەییش مەیخانەیەکی خنجێاڵنە ساز کرابوو کە محەممەد میراوایی و ڕەسووڵ باینجان کاریان لەسەر

۱. دوای شۆڕش، مەلاکانی ئێران دەسەاڵتیان سەند ئیتر هەر ئەوەندە بوو، ترێ خواردنیان قەدەغە نەکرد! دەنا ئادار بەسەر پاداری مەیخانەوە نەما و ئیتلاعاتی سپای پاسداران، بەگوێرەی سیاسەتی داڕژاوی مامۆستاکانی قوم و تاران، حەشیش و تریاک و هێرۆئینیان لەجیاتییان ڕژاندە کوردستانەوە. بۆکانیش لە ئەنجامی ئەو سیاسەتەدا تێوە تلا و گەلێک لاوی هەژار بە تەپکەی مەلای عەجەمەوە بوون و کەوتنە کۆاڵنان. مامۆستاکان خواردنەوەی ئابجۆیان پێ حەرام بوو، بەڵام هێرۆئین و شیشە و تریاک لەلایان عەینی «ئیسااڵمی نابی محەممەدی» بوو لەبەروەی نەیارەکانیان، واتە گەلی کوردی پێ گیرۆدە دەکرا.

دەکـرد، ناوی مەیخانەکە ئاوابوو: «ئەمشـەو بخۆوە و بەیانـی پووڵ بدە!» لە ئاکامدا کەسەکان وەرشکەست بوون و مەیخانەش داخرا!

دوای سـاڵی ١٣٥٧ و ئەو ماوەیەی وا شـاری بۆکان لە دەست پێشمەرگەدا بوو، لە دەرەوەی شار چەند مەشرووبفرۆشییەکی دیکەش کرابوونەوە:

لـە ڕووبـەڕووی کولتەپـە، شـوێنێک بەناوی سەنگشـکەن کە «محەممەدسـەعید کەڵەوان» و «خالید خەلی و بەلی» ئیدارەیان دەکرد.

لە بن پردی میراوا مەیخانەیەک بوو سەید کامیل نیزامی و عەبوو مەسعوودیان بەڕێوەیان دەبرد.

لـە پاسـاژی پەنـا بانکـی سـادرات کـە دووکانـی بەرگدرووییـی کاک محەممەدی نەوین و قاوەخانەی کاک ڕەحمانی لێبوو ئەکبەرئاغای عیبادیان، کە پێشتر ئاشپەزی مسـافرخانەی پارس (مسـافرخانەکەی کاک عەبڵا فەتحی) بوو، دووکانێکی بچووکی کردەوە کە هەم ساندویجی بوو و هەم مەشرووبیشی تێدا دەفرۆشت.

سـەرنجڕاکێش لـەو مێژووە کورتەی مەشرووبفرۆشـییەی بـۆکاندا ئەوەیە کە مەشرووبفرۆشەکانی سەرەتای کار لە بۆکان، کەسانی جێگەی ڕێزی خەڵک بوون و خاوەنملکەکانیـش کـە دووکانیـان پـێ بـە ئیجـارە دەدان، تاجـری ماقوولّی شـار و حاجی و خاوەن ئیمانی وەک حاجی ساڵەی حەریری و حاجی برایمی حەبیبزادە و میـرزا عەبدولکەریمـی هەمزەیی بوون. بەکورتی، مەشـرووب کـە لەباری ئایینییەوە حەرام بوو، لەباری کۆمەڵایەتییەوە قێزوبێزی لێنەدەکرا و ئەوە گەلێک جیاوازە لەو عەقڵییەتەی وا بەسەر شارەکانی دیکەی دەرەوەی کوردستاندا زاڵ بوو. بۆ نموونە، لە شـارێکی گەورەی وەک تەورێز، کاری مەشرووبفرۆشـی بەگشـتی یا بەدەسـت ئەرمەنییەکانـەوە بـوو یـان موهاجیر، واتـە ئەوانەی وا لـە ئازەربایجانی باکوورەوە هاتبوون یا گەڕابوونەوە. لە هەندێک شوێنی دیکەی وەک قوم و مەشهەد ناوهێنانی مەشـرووبیش باسیسـەر بوو. ئەوە یەک لەو تایبەتمەندییانەیە، کە کوردسـتانی پێ پێناسە دەکرێ، واتە تەحەممول کردن و ڕێزگرتن لە کەسانێک کە وا هەیە تۆ لەگەڵ بـاوەڕ و ڕێبازیـاندا نەبی، بەڵام کاریشـت بـە کاریان نـەداوە و ڕقەبەرییان ناکەی.

مـەلاکان لـە مـاوەی ٣٢ سـاڵی ڕابـردوودا، بەتایبـەت لە کوردسـتان سیاسـەتێکیان پەیـڕەو کـردووە کـە ئەو تەحەممول و ڕێـز لە ناحەزگرتنە نەمێنـێ و جێگەی خۆی بداتە دژبەری و ڕق و کینە و نەفرەت لە ناحەزی بیروباوەڕ، بە شێوەیەک کە دوای ئەم سیستەمە نگریسە چەپەڵەش، وا هەیە زۆری پێ بچێ تا دەرگا بکەوێتەوە سەر گرێژەنـەی جـاران. دوژمنایەتی و دژبەری سـازدان لە نێـوان کۆمەڵانی خەڵکدا بە هەر ناوێک و بۆ هەر ئامانجێک بێ، جینایەتە دژی مرۆڤایەتی.

٢٩. شەربەتی مێوژ

پێش هێرشـی بەرهەمی عەجەمسـتان بۆ سـەر ناوچەکە، سـێ چەشن خواردنەوەی سارد لە بۆکان و دەوروبەریدا هەبوو:

ئـاو، کـە خواردنەوەی ئاسـایی هەموو شـوێن و وڵاتێکە و لە هاوێـندا بە بەفر سارد دەکرا (بەفراو)...

«دۆ» کە لە زۆربەی ماڵانی شـار و دێدا بەرهەم دەهات و ئەگەریش کەسـێک نەیبووایـە، بەخۆڕایـی لە ماڵی دەروجیـران و خزم و کـەسوکاری وەردەگرت. لەم سـاڵانەی دوایـیدا، کەسـیک کـە دۆی بەتـام و لەزەتـی دەفرۆشـت، کاک عـەوڵای خوسـرەوی ناسـراو بە عەبەی دۆ برای کاک عوسمان و کاک ڕەحمانی خوسرەوی بـوو. بیسـاتەکەی لە نێـوان دووکانی مەلا محەممـەد (مەلاسـەبیلە) و «چڵەوکەبابیی مەمی»دا بوو و جاروبارە بە خیابانیشدا دەیگێڕا...

شـەربەتی مێوژەڕەشـکە، کـە لـە مێـوژی سەردەشـت دەگیـرا، بـە بەفر سـارد دەکـرا و بـە خیابـانـدا دەیانگێڕا و دەیانفرۆشـت. پێم وایە لە سـەردەمی پێش منـدا وەسـتا ڕەحیمی نەزەر (نەزەری) فرۆشـتوویەتی و کاکم لە پەخشانە شێعری «بیری ڕابردوو»دا باسی دەکا. پاشان کاک ئەحمەد عەدە لە کووپەیەکی شێرەداری دەکرد و دەیگێڕا. ئینجا ئەحمەدی مامۆستا هەمان کاری دەکرد.

ئـەوە دیارە کاری هەواخۆشـیی هاوین و بەهار بـوو. لە وەرزەکانی دیکەدا کاک

ئەحمەدی مامۆستا یەرەڵماسی دەکوڵاند و دیفرۆشت. کاک ئەحمەد عەدەش گەنمەشامی دەبرژاند و لەگەڵ گوڵقەند دەیفرۆشت. گوڵقەند تۆپەڵەیەک بوو بەقەدرایی چنگی مرۆڤ، لە گەنمەشامی و شەکراوێکی خەستی سوور دروست دەکرا، واتە گەنمەشامییەکەی پێ شیرین دەبوو و دەنکەکانیشی پێکەوە دەنووساندن. ئێستا لە ئوروپاش گەنمەشامی شیرن دەکرێ و دەفرۆشرێ، بەتایبەت لە سینەماکان‌دا، بەڵام تۆپەڵکەی لێ دروست ناکەن. ئەوەی کە تۆپەڵکە بێ و من دیبێتم، شتێکی ئیتالیایی‌یە عەینووبیللا گوڵقەندی ئێمە، بەڵام ئەمیان شتی دیکەی جگە لە گەنمەشامیشی تێکەڵاوە، وەکوو گوڵەبەڕۆژە و تووکوولەکە و کشمیش و شتی وا.

٣٠. پیپسی کۆلا

گوایە بۆ یەکەم جار کاک قادری نەزەری (قالەکوێر) سندووقێکی پیپسی کۆلای بۆ فرۆشتن هێناوەتە بۆکان، جا چاک نەفرۆشراوە، چی؟ ئیتر شوێنی نەگرتووە. ئەودەم دووکانی پاڵوودە و بەستەنی‌فرۆشیی کاکم لە پەنای دووکانی کاک قادر بوو. پاڵوودەمان لە ماڵەوە دروست دەکرد، واتە دایکم و من و خوشکم دروستمان دەکرد، ئینجا من دەمبرد بۆ دووکانی کاکم و ئەویش دەیفرۆشت، بەڵام بەستەنی دروستکردن، بەفری دەویست و کاکم لە ماڵی کاک عەبدوڵڵایەک دروستی دەکرد و دەیهێنا بۆ فرۆشتن کە وا بزانم بەفرفرۆشیش بوو؛ ئەو کاک عەبدوڵڵایە پێی دەگوترا عەبەزیقاوە. پێش کاکم، کاک سەعید و کاک محەممەد کەڵەکانی بەستەنییان دروست دەکرد. ئەوان منداڵی خات خاتوونە کورد بوون و لە هەوشار و ئەولایانەوە هاتبوونە بۆکان. ئێوارانی هاوین بەستەنییان دێنا لای حەوزەگەورە و دەیانفرۆشت. لە بیرمە کاک محەممەد بەستەنییەکەی هەڵدێنا و کێشی پێدەدا و دەیگوت «کێشی ئێ تا بەغا!» دواتر کاک قادر برای محەممەد سەقزی بەستەنی‌فرۆشیی کردەوە، ئینجا سەید سوولی و زۆر خەڵکی دیکە.

کاکم لە دووکانی خۆی‌دا، شیرنیات و لیمۆناد، هەروەها خواردنەوەیەکی لە

تەورێزەوە دەهێنا و دەیفرۆشت کە پێیان دەگوت «قۆڵکان»؛ هێشتا پیپسی جگە لەو یەک سندووقەی کاک قادری نەزەری، نەهاتبووە بازاڕی بۆکانەوە. کاکم پیپسی کردە باو و هەموو جارێ دەیان سندووقی ٢٤ دانەیی پیپسیی لە تەورێزەوە دەهێنا و دوای فرۆشتن، شووشەکانی بۆ دەبردنەوە. دوای ماوەیەک کۆکاکۆلا و کانادادڕای سەریان هەڵدا و وا بزانم کەسێکی دیکەی وەک مەلا ئەحمەدی حیسامەددینی یا یەکێکی تر لەلای گاراج و دووکانی بەستەنیفرۆشیی سەید سوولی دەیفرۆشتن. ئەو دەم بەرهەمی کارخانەی کانادادڕای بە پێنج شەش ڕەنگ و تام هەبوو، یەکیان پێیان دەگوت «جینجڕ ئەیل» کە ئێستاش لە ئوروپا هەیە و تامی زەنجەفیلی دەدا.

بازاڕی بۆکانیش وەک پاشماوەی شارەکانی تر بەتاڵ بوو و جگە لە شەربەتی مێوژەڕەشکە هیچی دیکەی لێ دەست نەدەکەوت، هەر بۆیەش، بەداخەوە ئەم بەرهەمە ئەمریکاییانە لەوێش وەک زۆر شوێنی دیکەی جیهان، زۆر زوو جێگای خۆیان کردەوە و فرۆشران، شتە خۆماڵی و خۆجێییەیە سروشتییەکانیش خۆیان لە خەڵک شاردەوە.

٣١. فیشەکەشێتە و نارنجەک

باسی حاجی قادری نەزەریم کرد دیتم بێئینسافییە لە دەسپێشخەریی ئەو مرۆڤە لە کاری دووکانداریدا نەدوێم. کاک قادر وردەواڵەی وای دەفرۆشت کە کەسی دیکە لە بۆکان نەیبوون. ئێمە منداڵ بووین و بۆ شەوی نەورۆز «زەڕنیخ و کلووریات»مان لێدەکڕی، تێکەڵاومان دەکرد و لەگەڵ چەند دانە ورکەبەردی سپی، کووتاڵێکمان تێدەئاڵاند و بە دەزوو دەمانبەست. ئەوە نارنجەک بوو و کاتێ لە زەویمان دەدا، دەتەقی. حاجی قادر کە ئەو دەم حاجی نەبوو و کاک قادریان پێدەگوت، ئەو شتانەی لەگەڵ فیشەکەشێتە دەفرۆشت. فیشەکەشێتەی لە تەورێزەوە دێنا یا خۆی لە ماڵەوە دروستی دەکردن، نازانم، بەڵام نارنجەک هەر لە ماڵەوە لە بۆکان دروست دەکرا. دوای فەوتی حاجی قادر، دووکانەکە خانمی هاوسەری دەیگێڕا و وا بزانم کوڕەکانی

کاری نارنجەک و فیشەکەشێتەیان درێژە پێدا.

تێبینی: زۆر ناو و تەفسیلاتی ئەو کەسانەی وا لە سەرەوەدا ناویان هاتووە، برایان نادر فەتحی، ڕەحیم بەهرامزادە و جەعفەر مەردانبەگی بۆیان نووسیوم، دەستیان خۆش بێ.

٣٢. دووچەرخە

لە باشووری کوردستان بە دووچەرخە دەڵێن «پاسکیل» کە شێوازێکە لە وشەی «بایسیکل»ی ئینگلیزی بەواتای خاوەنی دوو دانە چەرخ یا تایە. لە بۆکانی قەدیم و وا بزانم بەگشتی لە موکریانیش لە سەرەتای پەیدابوونی دووچەرخەدا، «کەر ماشێن»یان پێگوتووە.

بێگومان یەکەم کەرماشێن کە گەیشتبێتە بۆکان هی عەلیخانی سەرداری موکری بووە. عەلیخان لە تفلیسی پێتەختی گورجستانی سەر بە ڕووسیای تزاری دەرسی دەخوێند، کاتی لە سەرەتاکانی شەڕی یەکەمی جیهانی، واتە لە ساڵی ١٩١٤دا حەمەحوسێنخانی باوکی بەدەست فەرماندەی سپای عوسمانی لە مەراغە ئیعدام کرا. عەلیخان گەڕایەوە بۆکان و مەهاباد و بوو بە جێگری باوکی، واتە کرایە «سەرداری موکری». لە گەڕانەوەی ڕووسیادا، عەلیخان دووچەرخەیەک و کامێرایەکی وێنەگریی لەگەڵ خۆی هێنابوو و بەو پێیە بۆ یەکەم جار لە ساڵی ١٩١٤، دووچەرخە گەیشتۆتە بۆکان.

تا ئێرەی کارەکە هاسان بوو. گرنگ ئەوەیە بزاندرێ دوای عەلیخان کێ و کەی دووچەرخەی هەبووە و سواری بووە؟ هەروەها کێ یەکەم دووکانی فرۆشتن یا چاککردنەوەی دووچەرخەی لە بۆکاندا کردۆتەوە. من لە سەردەمی منداڵیی خۆمدا، قادر و عەبدوڵڵای دەببا‌غی، کوڕانی وەستا کەریم، هەروەها ڕەحمانی خزری و کابرایەکی ئازەربایجانیم لە بیرە، بەڵام پێش ئەوان کێ بووە؟ ئەوە دەبێ شوێنی بگیرێ و ڕوون بکرێتەوە.

کاک ڕەحیم بەهرامزادە بۆی نووسیوم:

«کاک قادری دەببا‌غی لە سەردەمی ئێمەدا دووکانی دووچەرخە فرۆشیی هەبوو و خۆشی تەعمیری دەکردن. لەگەڵ فرۆش و تەعمیر، دووچەرخەی بەکرێش دەدا. دووکانەی لە پەنای حەوزی مزگەوتی بازاڕ بوو.»

کاک جەعفەر مەردانبەگیش دەنووسێ:

«شاگردەکانی وەستا کەریم، واتە خالم «عەولای ئاغا برایم» و ڕەحمانی خزری و محەممەدی ئەحمەدی شوێنی کارەکەیان گرت، کە دوو کەسەکەی دوایی ئێستا لە بۆکان دووکانی دووچەرخەفرۆشییان هەیە، بەڵام کاک عەولای خاڵم بوو بە خەیات و بەرگی ژنانی دەدروو. هەروەها حاجی حەمەسالّەی ڕەحمانی ناسراۆ بە ڕەحمان دووچەرخە دووکانەکەی ڕووبەڕووی کارخانەی بەرقی قەدیم و وەستا مەحموودی دووچەرخەساز (ڕەحمانی)ش دووکانی لە خیابانی دادگا بوو.»

٣٣. وێنەگری (عەکاسی)

گوایە عەلیخانی سەردار لە گەڕانەوەی تفلیس‌دا، کامێرایەکیشی لەگەڵ خۆی هێناوە. من خۆم پێم وابوو نەمر سمایلخانی فەڕڕوخی کە خزمایەتیی لەگەڵ مالّی سەردار هەبوو، هونەری وێنەگری لەو فێر بووە، بەڵام کاک مەنسوور فەڕووخی کوڕی سمایلخان دەڵێ وا نەبووە و لە تەورێز لە ئەرمەنییەک فێری وێنەگرتن بووە. دیارە زانیاریی ئەو تەواوترە و دەبێ بڕوا بەو بکەین.

هەر چۆنێک بێ، بێگومان مێژووی عەکاسی لە بۆکان بە سمایلخانەوە بەستراوە. سمایلخان لە سەردەمی کۆماری کوردستان‌دا مالّی لە تەورێز بووە و هەر لەوێ عەکاسیی کردووە. وێنەیەکی زۆری کەسایەتییە کوردەکانی ئەو سەردەمە، کە ئێستا لێرەولەوێ چاپ دەبن، ئەو هەڵیگرتوون.

سمایلخان درەنگتر لە بۆکان دووکانی وێنەگریی کردەوە و پاشان برایمخانی کوڕی بۆ ماوەی سالانێکی زۆر تاقە وێنەگری بۆکان بوو. دووکانەکەی لە نزیک

گاراج ڕووبەڕووی مزگەوتی بازاڕ بوو. من چەند وێنەی کۆنی سەردەمی قوتابی بوونم هەن کە برایمخان هەڵیگرتوون. برایمخان لەلای هاجەرەخاتوونی خێزانی یەکەمییەوە خزمایەتیی لەگەڵ ئێمە هەبوو.

لە ساڵانی دواتردا چەند دووکانی وێنەگری لە بۆکان کرایەوە کە بەداخەوە ناوی هیچیانم جگە لە «قوربانزادە» لە بیر نییە. ئەو قوربانزادەیە، دارتاشێکی عەجەمی میاندواو بوو و دوای ئەوەی لە میاندواو ڕاوەدووی بەهایییەکانیان نا، چەند کەسێکیان ڕوویان کردە کوردستان و لە مەهاباد و سەقز و بۆکان دامەزران. لە کوردستان کەس کاری بە بەهایی نەدابوو و ئازار نەدەدران. دووکانی قوربانزادە لە دووکانەکانی مزگەوتی جامیعدا، لای حەمامی نادر بوو. خەڵک نەک هەر بەهاییان نەدەبوغزاند، بەڵکوو دووکانی مزگەوتیشیان پێ بە ئیجارە دەدان! ئەوە جیاوازیی گەورەی کۆمەڵگای کوردە لەگەڵ کۆمەڵگای گەلانی دراوسێ.

قوربانزادە دوای ماوەیەک لەپڕ، بوو بە وێنەگر و لە هەمان دووکانی مزگەوتدا دەستی بە عەکاسی کرد. دەڵێن کاک عوسمانی حەمیدی لێی پرسیوە «ئای قوربانزادە، چۆن بوو لە دارتاشییەوە بازت دا بۆ عەکاسی؟» ئەویش بە کوردیی زاراوەی تورکی وەڵامی داوەتەوە: «بەشەر گابیل تەرەگگییە... !»[1]

کاک ڕەحیم بەهرامزادە سەبارەت بە وێنەکێشەکانی بۆکان دەنووسێ:

«لە دووکانەکانی کاکاغای کەیخوسرەی لە نزیک دووکانی نەجاڕی مسروبی ئەرمەنی دوو بڕای ئەرمەنی دووکانێکی عەکاسییان هەبوو. ناوی دووکانەکە «عکاسی برادران ثانی» بوو. ئەم دوو برایە زۆر جوانچاک بوون و ویترینی دووکانەکەشیان بە عەکسی خۆیان ڕازاندبووە. دوو براکە زۆر لەیەک دەچوون و دوور نییە لفەودووانە بووبێتن. ئەم دووکانە دوای یەکدوو ساڵ نەما.»

لەم ساڵانەدا وێنەگری باش لە بۆکان پەیدا ببوو. ئەوە ناوی بەشێکیانە کە کاک

---

١. کاک جەعفەر مەردانبەگی نووسیویەتی: «قوربانزادە، نێوی «نوراللە قوربانزادەی میاندواوی»یە، لە ١٣١٣/٧/٣ لە میاندواو لەدایکبووە، ناوی باوکی حاجی حوسێنی بانەیی، بە ڕەگەز کوردە، بەڵام دایکی خەڵکی میاندواوە، زۆربەی خزمەکانی لە بانە دەژین.»

جەعفەر بۆی ناردووم: «مەرحوومی تەها ئیرەمی، زاوای کاک حەسەن فەتحی (عەکاسیی هۆلیوود)؛ ڕەسوولّ دەبباغی، سەلاح خوسرەوی، عومەر باپیری، کەسێکی گەنجێش بوو، کە بەداخەوە ناوەکەیم لە بیر نەماوە لە وەرمێوە هاتبوو لە دووکانەکانی کاکاغا کەیخوسرەوی‌دا عەکاسی دەکرد.»

٣۴. کتێب و ڕۆژنامە و کەرەسەی نووسین

ئەوەی وا بە فارسی «نوشت‌افزار» و بە عەرەبی «قرطاسیه»ی پێدەگوترێ. لە کۆن‌دا جووەکانی بۆکان خەریکی فرۆشتنی بوون، بەڵام دووکانی تایبەتمەند بەو بابەتە نەبوو، بەڵکوو ئەو شتانە لەگەڵ کەرەسەی خەڕازی دەفرۆشران. دوای ڕۆیشتنی ئەوان و بە بیرەوەریی من، میرزا حەمەڕەسوولّی ئیسماعیل‌زادە و کاک عەبدوللّای برای، لە دووکانێکی نێو قەیسەری کۆن‌دا ئەم شتانەیان دەفرۆشت و من بەباشی شوێنی دووکانەکەشیانم لە زارکی مەیدانی خەیاتەکان لە بیرە. دواتر کە خیابانی تازە لێدرا، دووکانی مالّی ئیسماعیل‌زادە هاتە پای قەپانی قاسمئاغا و وا بزانم ئێستاش هەر لەوێن. لە هەمان دووکان‌دا، ڕۆژنامە و کتێبیشیان دەفرۆشت. دیارە کتیب کەمتر دەفرۆشرا مەگەر کتێبی دەرسی. ئەوەی وا زیاتر هەیانبوو، کەرەسەی نووسین، واتە قەڵەم و کاغەز و دەفتەر بوو لەگەڵ ڕۆژنامەکانی تاران.

درەنگتر لە سەروحەدی سالّانی ١٣٣٠دا کاکم عومەر سولّتانی (وەفا)، دووکانێکی ڕۆژنامەفرۆشیی کردەوە کە لە پەنای دووکانی باوکم لە نێوان بانکی سادراتی ئێستا و قەپانی قاسمئاغا لەسەر خیابانی تازە. ئەوە یەکەم دووکانی ڕۆژنامەفرۆشی بوو لە بۆکان. دوای کۆدەتای ٢٨ی گەلاوێژی ١٣٣٢ کاکم هەر لەسەر فرۆشتنی ڕۆژنامە گیرا و دوای ئازادبوونیش نەیوێرا بەرەو ڕۆژنامەفرۆشی بچێتەوە لەبەروەی بە کەفالەت ئازادیان کردبوو و بۆ ماوەی زیاد لە ١٠ ـ ١٢ سالّ، هەر سالّەی جارێک و دووان دەیانبردە دادگای نیزامی لە ورمێ.

دوای ماوەیەک کاکم دووکانێکی کتێب و «نوشت‌افزار»فرۆشیی لە دووکانەکانی

مالّی حاجی حەمەسالّحی محەممەدی لە نێوان بانکی میللی و سادراتی ئێستادا کردەوە و دوای چەند سالّێک لەگەڵ کاک کەریم سالمی خزممانْدا بوو بە شەریک. ئینجا چوو بۆ سەربازی و دووکانەکە بوو بە هی کاک کەریم.

دواتر، وا بزانم چەند سالّێک پێش شۆڕشی سالّی ١٣٥٧ی گەلانی ئێران، مەلا محەممەدی تاهیرئازەر (مەلاسەبیلە) و مەلا ... کتێبفرۆشییان کردەوە، ئیجا شێخەی دەوافرۆش دووکانی دەرمانفرۆشییەکەی خۆی کردە کتێبفرۆشی و دوای ئەو کاک کەریم سالمی دووکانی کتێبفرۆشییەکەی خۆی بۆ سولەیمانی کوڕی بەجێهێشت و لە نزیک ستادیۆمی فوتبالّ دووکانێکی دیکەی کردەوە. من ئەمانەم بەچاو نەبینیوە لەبەرەوەی دوای ڕۆیشتنم لە بۆکان، واتە سالّی ١٣٥٩ بوون و تەنیا لە خەلّکم بیستوون. دەبێ ئەمڕۆ دووکانی دیکەی لەو چەشنە لە بۆکانْدا زۆر بێ، بۆ نموونە من ناوی کتێبفرۆشی میرزا بەنگین سالّحیم بیستووە.

سەبارەت بە میرزا بەنگین، کاک ڕەحیم بەهرامزادە دەنووسێ:

«میرزا بەنگین خەلّکی گوندەکانی فەیزوللّابەگی بوو. ئەو پێشتر لەگەڵ مەلا کەریمێک بە شەریکی کتێبفرۆشییان لەلای مالّی حاجی شەهاب کردەوە. وا بزانم دووکانەکەشیان هەر لە حاجی شەهاب بە کرێگرتبوو. مەلا کەریم مەلای مزگەوتی گوندی باخچەی فەیزوللّابەگی بوو، بەلّام وازی لە مەلایەتی هێنا و لە بۆکان بوو بە کتێبفرۆش. ئەگەر باشم لە بیر بێ میرزا بەنگین خزمایەتیی لەگەڵ مەلا کەریم هەبوو. پاش ماوەیەک مەلا کەریم وازی لە کتێبفرۆشیش هاورد، دووکانەکە بوو بە هی میرزا بەنگین و هاتە پەنای شارەبانی. میرزا بەنگین کتێبی تازەی دەفرۆشت و کتێبی کۆنی خەلّکیشی دەکڕی و دەیفرۆشتەوە. جگە لەوە کتێبی بەکرێش دەدا و من زۆر ڕۆمانی جینایی فارسیم لەو بەکرێگرتووە و خوێندوومەتەوە. میرزا بەنگین بەرلە شۆڕشی ئیسلامی ماوەیەک گیرا و نازانم ئەو گرتنە لەسەر چی بوو. یەکێک لە هاوپەروەندەکانی کوێخا ئەحمەدی حەسار بوو.»

۳۵. بانک

یەکەم بانکێک لە بۆکان کرابێتەوە «بانک صادرات و معادن ایران» بوو، کە لەسەر جێگای ئێستای لقی سەرەکی بانکەکە هەڵکەوتبوو، واتە لەژێر قەڵای سەردار و لە دووکانەکانی حاجی سمایلئاغای ئیلخانیزادەدا. سااڵەکەیم لە بیر نییە، بەڵام وا هەیە ۱۳۴۱ ـ ۴۲ بێ. بە ماوەیەکی کەم دوای ئەو، «بانک ملی ایران» لە دووکانەکانی ئیسماعیلیدا کرایەوە و بە شوێن ئەودا «بانک سپە» لە فەلەکەی گاراژ و دووکانەکانی حەریریدا، ئینجا «بانک کشاورزی» لە مەیدانی کافرۆشەکان. من هیچی ترم لە بیر نییە، بەڵام وا بزانم بانکی تیجارەت لە ڕووبەڕووی بانکی سادراتی ئێستا و بانکی مەسکەن لە فەلەکەی میاندواو، دراوسێی قاوەخانەی ڕەحمانی قادری و هەروەها یەکدوو بانکی کەرتی تایبەتیش لە بۆکان کرابێتنەوە، کە من ناوەکانیان نازانم.

۳۶. بیمە (دڵنیایی)

بیمەکردنی ماڵ و دووکان لە بۆکان باو نەبوو، بەڵام ترۆمبیل بە حوکمی یاسا دەبووایە بیمە بکرێ و زۆربەی خەڵکیش دەیانکرد. نازانم بیمەی ترۆمبیل لەکوێ دەکرا، دەبێ لە شارەکانی دەوروبەر کرابێ. ناشزانم لە بۆکان کێ بۆ یەکەم جار ماڵ و دووکانی خەڵکی بیمە کردووە، بەڵام ئاگادارم کە کاکم لە سەرەتای سااڵنی ۱۳۵۰دا نوێنەرایەتیی شیرکەتێکی بیمەی هەبوو و تاکوتەرایەک خەڵکیش ماڵ و دووکانیان لەلا بیمە دەکرد. سەیر ئەوە بوو خۆی بیمەی دووکانەکەی خۆی تازە نەکردبۆوە، کاتێ کە کەپسوولێکی گاز ئاگری گرت و هەموو شتی نێو دووکانەکەی سووتا، هیچیشی لە بیمەوە پێنەبڕا!

۳۷. ڕادیۆفرۆشی و کەرەسەی دیکەی نێوماڵ

بە بیری من یەکەم ڕادیۆفرۆشی بۆکان کاک عەلی حەڵەبی بوو. سەرەتا دووکانەکەی لە خیابانی کۆنە، نزیک گوزەری کەوشدروەکان و ڕووبەڕووی دووکانی ماڵی

محەممەدی بوو. ئەو دەم ڕادیۆ لەمێژ نەبوو گەیشتبووە ناوچەکە و بە باتری کاریان دەکرد. چەشنە ڕادیۆیەک هەبوو کە میرزا عەلی دەیفرۆشت، نازانم کاری کوێ بوو، بەڵام لەجیاتی باتری، بە نەوت کاری دەکرد؛ چرایەکی نەوتیشی پێ هەڵدەبوو کە لەنێو هۆدەکەدا هەڵیاندەواسی! کاک عەلی کەرەسەی دیکەی وەک یەخچاڵی نەوتی ماڕکی «بوش» و چراتۆڕ و شتی لەو چەشنەشی دەفرۆشت. هەندێک لەو کەرەسانە بە باتری ترۆمبیل کاریان دەکرد و باتریپەکەشیان بە تراکتۆر شاڕژ دەکرانەوە!

دواتر دووکانی کاک عەلی چووە سەر حەوزەگەورە، پەنای دەواخانەی مرادی و ڕووبەڕووی خورێنک. کاک محەممەدی برای کاک عەلیش، دووکانی چاککردنەوەی ئەو کەرەسانەی هەبوو. هاوکات یا بە ماوەیەکی کەم دوای ئەو، کاک عەلی کامەلایی ڕادیۆی دەفرۆشت و چاکیشی دەکردەوە. کاک حەسەنی کوڕی کاک عەلیش کە هاوپۆلی قوتابخانەی من بوو، دوای باوکی دووکانەکەی هەڵدەسووڕاند.

درەنگتر و لە دەوروبەری ساڵانی ١٣٤٢دا کاکیشم دووکانی فرۆشتنی ئەو کەرەسانەی کردەوە، دوای ئەویش کاک غەفوور ئاشناگەر. دواتر، کاک خەلیل عابید ڕادیۆفرۆشی و ڕادیۆسازیی دەکرد و کاک عەولا و کاک عەبووی مام عەبدوڵڵاش ڕادیۆفرۆش و ڕادیۆساز بوون.

ڕادیۆفرۆشی گەڕۆکیش هەبوو. یەکیان عەلی کۆچەری (عەلییەسوور) بوو، کە ڕادیۆکانی لە باوەش دەگرت و بەسەر شەقامەکاندا دەگەڕا و دەیفرۆشتن.

٣٨. تەلەفیزیۆن

پێش ئەوەی بۆکان بکەوێتە ژێر پۆششی تەلەفیزیۆنی دەوڵەتییەوە، کاکم بەهۆی ئانتێنێکی بەرزەوە لە ماڵی خۆیدا دەنگ و هەندێک ڕەنگی لێڵی سەر تەلەفیزیۆنی وەردەگرت و جارێک سەرۆکی شارەبانی و چەند بەرپرسی دیکە، بەناو بۆ تەماشای تەلەفیزیۆن، بەڵام لە ڕاستیدا بۆ کۆنترۆڵی مەسەلەکە، چووبوونە ماڵێ بزانن چ کانالێک و هی چ دەوڵەتێک دەگرێ! وا بزانم ئەوە ساڵی ١٣٥٠ بوو، گەرچی دڵنیاش نیم وا

بووبێ. هەر چۆنێک بێ هەر ئەویش یەکەم فرۆشیاری تەلەفیزیۆن لە بۆکان بوو، کاک عەلی حەڵەبی و کاک غەفووری ئاشناگەریش بە شوێن ئەودا تەلەفیزیۆنیان هێنا.

بۆ عەلی حەڵەبی، عەبدوڵڵای حەڵەبی، هەم تەلەفیزیۆنی دەفرۆشت و هەم تەعمیری دەکردن. بۆیەکی دیکەیان، واتە محەممەدیش هەر کاری چاککردنەوەی ڕادیۆ و تەلەفیزیۆنی دەکرد، بەڵام کەرەسەی کارەباشی دەفرۆشت. دوای ساڵی ١٣٥٠ دوو کەس بەناوی محەممەد لەتیفی و عوسمان جەبەلیئەقدەم، کە یەکەمین ئیستگای ڕادیۆی بۆکانیش هەر ئەو داینا، بە دووقۆڵی دووکانێکی تەعمیری ڕادیۆ و تەلەفیزیۆنیان دانا.

٣٩. دەزگای فۆتۆکۆپی

ئەوەش لە ساڵی ١٣٤٠ و ئەو کاتانەدا، کاکم هێنای بە بۆکان‌دا. بۆ ماوەی چەند ساڵ کەسی دیکە ئەو کارەی نەدەکرد و ڕەنێنی باشی هەبوو. بەتایبەت کە هەر بە ساڵێک و دووان دوای ئەوە، ئیسلاحاتی ئەرزی کرا و خەڵکی گوندەکان کۆپی ناسنامە و عەریزە و شتی وایان زۆر بوو و دەهاتن بۆ کۆپیکردنیان. دەزگاکە ئەگەر تێکبچوایە، دەبوو تەلەفۆن بکا کەسێک لە تەورێزەوە بێ چاکی بکاتەوە. درەنگتر برادەرێکی میاندواویش تەعمیری دەکرد و وا بزانم عەلییەشەلی سینەماش هەر چاکی دەکردەوە.

دوای چەند ساڵ، نەمر مەلا هادی ئەفخەمزادە لە دووکانی پەنای ماڵەکەی خۆی‌دا دەزگایەکی فۆتۆکۆپی دانا و پاشان میرزا عەلی... (عەریزەنووس) و خەڵکانی دیکەش هەمان کاریان کرد، بەڵام ناوی کەسی دیکەیانم لە بیر نییە.

برایان جەعفەری مەردانبەگی، ڕەحیم بەهرامزادە، نادر فەتحی و کامران ئەمینئاوە نەک هەر بەشێکی زۆر لە ناوی ئەو کاسبکارانەی سەرەوەیان بۆ ناردووم، بەڵکوو هەندێک لەو بیرەوەرییانەش کە لێرەدا ڕەنگیان داوەتەوە، هەر هی ئەوانە.

٤٠. کەرەسەی کارەبا (بەرق)

یەکەم ماتۆڕی بەرق وا بزانم لە ساڵی ١٣٣٧ یا ٣٨ (١٩٥٨ ـ ١٣٥٩)دا هاتە بۆکان. کابرایەکی فارس کارخانەکەی دامەزراند کە بە «ئاغای موهەندیس» بانگیان دەکرد و تەنیا چەند مانگێک لە بۆکان مایەوە تا خەڵک گوتەنی «کارخانەی بەرق»ی وەڕێخست. بینایەکی بچووکیان بۆ ماتۆڕەکە دروستکرد کە لە نێوان دەرمانگای پێشوو و حەمامی کەیخوسرەوی، لەسەر شەقامی سەرەکیی شار و بەردەم ماڵی حاجی حسێنی قوڕەیشی هەڵکەوتبوو.

سەرەتا بەرقی سەر شەقامیان کێشا، ئینجا خەڵکیش دەیانکڕی و بەو شێوەیە بەرق هاتە ماڵانیشەوە. کابرای موهەندیسی بەرق لەگەڵ کاکم ببوو بە دۆست و هاتوچۆی دووکانەکەی ئەوی دەکرد، لە بیرمە پێی گوت بۆچی لە دووکانەکەتدا کەرەسەی بەرقیش نافرۆشی، ئەوە برەوی زۆری دەبێ، ئینجا لیستەیەکی بۆگرت و ئەویش چوو لە تەوریز هێنانی (ئەو دەم دووکانی کتێب و ڕۆژنامەی هەبوو). هەر لەو مانگانەدا و پێش کاکم، کاک عەلی کامەلایی و کاک محەممەدی حەڵەبی و ئەگەر هەڵە نەکەم کاک عەلی حەڵەبیش هەر ئەم کەرەسانە، واتە سیم و پریز و کلیل و تەقسیمی بەرقیان هێنا و فرۆشتیان.

دوای ڕۆیشتنی کابرای موهەندیس، تیکنیسیەنێک هات بۆ چاوەدێریی ماتۆڕەکە، کە بە فارسی قسەی دەکرد، نازانم فارس بوو یان تورک، بەڵام خەڵک هەر پێیان دەگوت موهەندیس، ناوی فیرووزی بوو و تا ساڵی شۆڕشی ١٣٥٧یش هەر لەوێ مابوو، ئیتر نازانم دوای ئەو چی لێهات.

یەکەم بۆکانییەک کە خەریکی کاری بەرق بوو و ببوو بە «سیمبان» و بەسەر دارچرابەرقەکاندا هەڵدەگەڕا، کاک حسێنی ئاشناگەر (حسێنی حاجی خمگەر، برای بچووکی غەفووری ئاشناگەر) و کاک سادقی کامەلایی بوون. کاک حسێن بەداخەوە لەسەر دارچرابەرقێک بەرق گرتی و کوشتی. کاک سادق هاوپۆلی قوتابخانەی من بوو و دەپازدە ساڵێک پێش ئێستا کۆچیدوایی کرد. ئەمانە خزمەتکاری خەڵک و

بەڕێوەبـەری کارێـک بـوون که ئـەو دەم گرنگایەتییەکەی هەسـت پێنەدەکـرا، بەڵام ئێستا دەزانرێ چییە.

دواتر ئەم کەسـانەش کاری سیمکەشـی و سـیمبانییان دەکرد: ڕەسـوڵ بەپەلە، ڕەحمانی حاجینەژاد، برایم ڕەزایی، ڕەسوڵ ڕەسوڵنەژاد، عەولای سەناعەتی و یەحیا ئەحمەدی.

۴۱. قەوان و شریتفرۆشی

قەوان یا سـەفحە لەگەڵ گرامافۆن گەلێک زوو گەیشـتۆتە بۆکان و لە قاوەخانەکان دانراون. سەفحەی مەلا کەریم و کاوێسئاغا و سەید عەلیئەسغەری کوردستانی و ئایشـێخان و... بۆ نموونە، لە قاوەخانەی حەمەحسـێنی خات سـافیە (ڕەوشـەنفکر) لەسـەر حەوزەگەورە و ڕووبەڕووی خوڕێنک، سـەفحەیان لێداوە. گوایە نەمر سەید عەلیئەسـغەری کوردسـتانیش لەسـەر ڕێـگای چـوون بۆ مەهاباد لـە بۆکانیش لای داوە و لـەو قاوەخانەیـەدا گۆرانیی گوتووە. ئەوەی باسـی دەکەم هی سـاڵانی دوای شـەهریوەری ۱۳۲۰ و سـەردەمی کۆمـاری کوردسـتانە، بـەڵام نەمبیسـتووە لـەو سـاڵانەدا کەس یا کەسـانێک سـەفحەیان لە بۆکان فرۆشـتبێ. دیارە هەرچییەک من نەمبیستبێ بەواتای ئەوە نییە کە هەر نەبووە!

شریت و زەبتی سەوت (موسەجەلە)، ئەگەر هەڵە نەکەم، لە دەوروبەری ساڵانی ۱۳۳۸ ـ ۱۳۳۹دا لە بۆکان پەیدا بوون. ئەوانەی وا سەرەتا ئەو دەزگایانەیان دەفرۆشت، عەلـی حەڵەبـی و میـرزا عەلـی کامەلایـی بـوون. دواتـر کاکـم (وەفـا) و غەفـووری ئاشناگەریش هاتنە ئەم گۆڕەپانەوە.[۱] یەکەم سەفحە و شریتیش وا بزانم حاجی عەلی

۱. یادداشـتێکی کاک جەعفـەر مەردانبەگـی: «بیرەوەریی من لە گڕام و سـەفحەی ۳۳ دەور: لـە ئەسـڵدا باوکـم هەر قەسـاب بوو، بـەڵام درەنگتـر کەبابفرۆشتنیشـی لـە دووکانەکەی زیـاد کـرد، مێز و سـەندەڵی تـازەی لێدانا و تەنیا گڕامافونی کەم بوو. ڕۆژێکیان شـاعیری هەمیشە زیندوو، عومەر سوڵتانی (وەفا) بە بەر دووکاندا هات، باوکم گوتی عومەر! گوتی: بەڵـێ کاکـە! باوکـم گوتی: کوڕەکان داوای گرام دەکەن. کاک عومـەر گوتی: «جافە» بنێرە با دانەیەکتان بۆ بنێرم (کاک عومەر لە زمان دادە عاتیەی خێزانییەوە بە جافە بانگی دەکردم).

فەڕشی و عەلی حەڵەبی فرۆشتوویانە، بەڵام لە بیرمە کاکیشم لە ساڵانی ١٣٤١ ـ ٤٢دا سەفحەی دەفرۆشت. کاک محەممەدی حەڵەبیش کە کاری چاککردنەوەی ڕادیۆ و زەبت و تەلەفیزیۆنی دەکرد، سەفحە و شریتی دەفرۆشت. درەنگتر، ئەحمەد سەرایی و ئینجا عەبەچکۆلی هونەرمەندیش دووکانی شریتفرۆشییان دانا و بەگشتی خەڵکێکی زۆر بەو کارەوە خەریک بوون.

وا بزانم سی. دی درەنگتر و بە ئەگەری زۆر، لە شەستەکان (هەشتاکانی زایینی)دا، لە بۆکان پەیدا بوو.

کاک برایم فەڕشی لەم بارەیەوە بۆی نووسیوم:

ـ «باوکم زۆرتر لە تەورێزەوە سەفحەی کوردی و فارسی و ترکی دەهێنا، ئەوە پێش ئەوە بوو کە من بچمە مەدرەسە، هەروەها هەر ئەو دەم زەبتیشی هەبوو کە یەکەم جار کڕیبووی لە موسافیرخانەی هومایوون لەگەڵ حاجی کەریمی مەردانبەگی لەو موسافرخانەیە شریتێکیان پڕکردبووە کە جەفەنگیاتی نێوان خۆیان بوو. دواتر هەر ئەو زەبتە بوو بەهۆی ئەوەی حسێنی نەورۆز (شاعیر)، عەلی کەردار (بەیتبێژ)، حاجی کەریم مەردانبەگی (دەنگخۆش)، خاڵم، محەممەد پیرۆتی (حیکایەتخوان)، حاجی ئەحمەدی کەیخوسرەوبەگ (قسەخۆش) و کەسانی دیکە، شەوانە هەتا نیوەشەو کۆدەبوونەوە و ئیتر شێعرخوێندنەوە و گۆرانی و حیکایەت و قسەی خۆش بوو دەگوترا، هەر هەموشیان زەبت دەکران. ئەو شەوانە بۆ من فێستیڤاڵی هونەر و فەرهەنگی کوردی بوو.»

لە خۆشییان، لە پیش کاک عومەردا خۆم گەیاندە دووکانەکەی، بەڵام ئەحمەد زبیل ڕێگای نەدام بچمە نێو دووکان! کاک عومەر لە پیشدا چووبووە بانکی سادرات و نزیکەی چارەگە سەعاتێکی پێچوو تا هاتەوە، بەڵام ئەو چارەگە سەعاتە لای من چەند کاتژمێر بوو! کاک عومەر لەگەڵ گرامەکە سەفحەیەکی تازەی حەسەن زیرەک بە ناوی «نەمام نەمام»یشی بەخۆرایی پێدام، گرامەکە مارکی «تێیاز» بوو و زۆریشی کار کرد. لەبیرمە کەلاسی هەشت یان نۆ بووم، ئەو گرامە هەر مابوو، ئێواران لەگەڵ هاوڕێم کاک برایم فەڕشی لە مااڵی ئێمە یان لە مااڵی کاک برایم گوێمان لە شێعرەکانی شاملوو لەنێو گۆرانییەکان بە دەنگی فەرهاد و داریووش دەگرت.»

۴۲. شۆفیری

زۆر وا هەیە یەکەم لێخۆڕی ترۆمبیل لە بۆکان ئەرمەنی یا ئازەربایجانی بووبێتن. یەکەم ترۆمبیلێکیش گەیشتبێتە بۆکان، دەبێ بارهەڵگر و تانکێری نەوت بووبێ و پاشان جیپ، ئینجا سەواری و درەنگتر تراکتۆر و کۆمباین.

هەندێک ئاغای وەک قاسمئاغای موهتەدی و ئاغاواتی گوندەکانی دەوروبەری بۆکان یەکەم کەسانێک بوون کە ترۆمبیل (بەگشتی جیپ)یان کڕیوە و شۆفیریان بۆ گرتوون. مانگی سەیدی زەنبیلیش جیپیان هەبوو و ماوەیەک شۆفیرێکی عەجەم بۆی لێدەخوڕین. بەشێک لەو ئازەربایجانییانەی ئێستا نیشتەجێی بۆکانن لە پەیوەندیی ترۆمبیل لێخوڕین و چاککردنەوەیدا هاتوونەتە ئەوێ و گیرساونەتەوە. گرنگە ناوی یەکەم شۆفیرەکان بزاندرێ و تۆمار بکرێ. دەگوترێ کە «ئەکبەر ئاسۆری»ی ئازەربایجانی زاوای نەمر حەسەن زیرەک، هەوەڵ کەس بووە کە لە بۆکان ماشێنی باریی لێخوڕیبێ.

کاک ڕەحیم بەهرامزادە بۆی نووسیوم:

«میرزا عەلی عەبدوڵڵازادە شۆفیری قاسمئاغای موهتەدی بوو. گوایە میرزا عەلی لە ساڵانی ١٣٤۶ ـ ۴٧ لە پێوەند لەگەڵ شەڕی چەکداریی کورددا گیراوە. میرزا عەلی دواتر لە بەنداوەکەی بۆکان کاری دەکرد و شۆفیری ئیدارەی «آب و برق» بوو.»

من خۆشم کاک عەلیم لە سەردەمی شۆفیری کردن بۆ قاسمئاغا و دواتریشدا بەباشی لە بیرە، مرۆڤێکی هێدی و هێمن و بێئازار بوو.

۴۳. تەعمیرکاری (فیتەری)ی ترۆمبیل

ئەوەندەی بزانم ئەم کارەش سەرەتا بەدەست ئازەربایجانی و ئەرمەنییەکانەوە بووە، بەڵام ناوی کەسیان نازانم. تەنیا «نیعمەت»م لە بیرە کە دووکانی تەعمیراتی هەبوو لە نزیک گاراج. گرنگە بزاندرێ کام بۆکانی بۆ یەکەم جار چۆتە ئەم بوارەوە و دووکانی کردۆتەوە و لە کام شوێن و کەی؟

لەم دواییانەدا، وەستا خالید بەهاری، وەستا سمایلی نیکفاڵ (ئازەری)، ئەحمەد

ئیسلامی و حەمە فابریک وەستای تەعمیرکاری ماشێن بوون لە بۆکان. فرۆشتنی کەرەسەی ترۆمبیلیش خۆی بواریکی جیاوازە و لە پەیوەندیی کاری سەرەوەدایە. کێ یەکەم دووکانی «قەتعە»فرۆشیی ماشێنی لە بۆکان کردەوە؟ من تەنیا عەبدوڵڵا دەبباغیم لە بیرە کە لە نزیک گاراج دووکانی هەبوو، هەروەها کاک عەوڵای ئاسەف لە دووکانەکانی دادخوادا قەتعەی ماشێنی دەفرۆشت، بەڵام پێش ئەوان و دوای ئەوان کێ بوون؟ نازانم.

بە هەمان شێوە، ئاگاداری کاری پەنچەرگیری و ڕۆنگۆڕینی ماشێنیش نیم. دەزانم کوڕێکی نابینای عەجەم لە بۆکان دووکانی گۆڕینی ڕۆنی ماشێنی بوو، بەڵام چۆن کاری دەکرد و چۆنی ڕۆن دەگۆڕی، نازانم.

۴۴. گاراجداری

گاراج یا گاراجی سەرەکیی بۆکان هی حەمەدەمینئاغای ئیلخانیزادە بوو، وا بزانم دواتر قاسمئاغای موهتەدیش گاراجی کردەوە. یەک لە یەکەمین گاراجدارەکانی بۆکان میرزا مەحموودی غەوسی باوکی کاک عەبدولخالق و کاک محەممەدی غەوسی بوو[1] و پاشان میرزا عەلی بەهرامپوور بوون، واتە من ئەوانەم لە بیرە. کێی دیکە پێش ئەوان و دوای ئەوانن؟ نازانم. تاجر و دووکانداری بۆکان کە باریان بۆ دەهات چەند بارهەڵگرێکی هەژار هەبوون کە عەمبالّی گاراجیان پێدەگوتن. ئەوان بارەکانیان لە کۆڵیان دەدا و دەیانبرد بۆ خاوەنەکەی. درەنگتر، واتە ۷ ـ ۸ ساڵێک پێش شۆڕشی ۱۳۵۷ چەرخیان دروستکرد کە بارەکەیان پێی دەبردە شوێنی خاوەنەکەی، ئەوە هەندێک باشتر بوو و ئەو زەحمەتەی نەبوو کە بە شان هەڵیانبگرتایە.

گاراجی بۆکان هەر ئەوە بوو کە لەلای ڕۆژاوای مەیدانی گاراج هەڵکەوتبوو!

---

۱. میرزا مەحموود مرۆڤێکی خوێندەواری باڵابەرز و لەسەرخۆ بوو. لە وەرزی زستاندا بە میوانی بانگ دەکرایە ماڵان و لەوێ کتێبی وەک شانامە و ئەسکەندەرنامە و شتی وای دەخوێندەوە. من چەند جارم لە ماڵی خۆمان بینیبوو. خزمایەتییەکی دووریشمان لەگەڵ یەکتردا هەبوو.

ئوتوبووسـی تەوریز و شارەکانی دیکەش لەوێ ڕادەوەستان، ماشێنی بارهەڵگریش هەر لەوێ باریان لێدادەگیرا. دەفتەری فرۆشتنی بلیتیش هەر لەوێ بوو. سەید عەلی قوڕەیشی بلیتی دەفرۆشت و دەهاتە نێو ئوتوبووسەکان و موسافیری دادەمەزراند. کەسـێکی دیکـەی کـە لـە کاری گاراجدا بـوو، ... مەلا مەحموودی بوو کـە بەداخەوە ناوی تەواویم لە بیر نییە.

نـاوی عەمبالّەکانـی گاراجیشـم هـەر لـە بیـر نییـە و سـەد بریـا کەسـانی دیکـە ناوەکانیـان تۆمـار بکردایـەن یـا بە منیـان ڕابگەیاندایە بـا دواتر لـە بابەتەکەی زیاد بکەم. لەم دوایی‌یانەدا چەند گاراجی تازەش کرابوونەوە:

گاراجی محەممەد پالّەوانی، گاراجی حاجی عەلی ڕەزایی، گاراجی حەسەنئاغای قادری لە ڕیگای سەقز و گاراجی ڕەحمان حسێنزادە.

۴۵. قەپاندارى

لـە بـۆکان دوو قەپـان هەبوو کە کاروبارێـان بڕەوی زۆر بوو و لە ڕاسـتیدا وەک دڵی ئابووریی شارەکە سەیر دەکران: قەپانی قاسمئاغا لە بەری ڕۆژهەڵاتی شەقامی سـەرەکیی و قەپانـی حەمەدەمینئاغـا لـە بـەری ڕۆژاوای شـەقامەکە، ڕووبەڕووی یەکتر. کاری سـەرەکی قەپانەکان کێشـانی دانەوێڵە و بەگشـتی گەنم و جۆ و نۆک بـوو بـۆ عەللافەکان. خەڵکـی گوندەکان گەنـم و دانەوێڵەیان دەهێنا و بـە عەللافیان دەفرۆشـتن و لەسـەر ئەو دوو قەپانە دەیانکێشان. قەپاندار هەبوون کە قەپانەکەیان بە قۆنتەرات هەڵدەگرت و لەو کاری کێشانی دانەوێڵەیەدا حەقدەستێکیان بۆ خۆیان هەڵدەگرت. بیستوومە نەمر عەبدوڵڵا ئێرانی لە قۆناغێکی ژیانیدا لە بۆکان، قەپانی بە قۆنتەرات هەڵگرتووە، بەڵام ناوی کەسـی دیکە نازانم. «بەرقەپان»، واتە دەوروبەری شـوێنەکە هەمیشـە قەرەباڵغ و پڕ هەرا و گرمە بوو. ماشـێن لەولاوەتر ڕادەوەسـتا، بەڵام داشقە و بارهەڵگر و فرۆشیار و کڕیار و قەپاندار هەرا و زەڵازەڵایەکیان بوو کە لە هیچ شوێنێکی دیکەی بازاڕدا، وێنەی نەبوو.

دواتـر، ئـەم کەسـانەش قەپانەکانیان بەڕێـوە دەبرد: میرزا برایـم مەجیدی، کاک حەمەڕەسـوواڵ داباشـی (وەفادار)، حاجی تورکە (محەممەد کازمی) و حەسەنخانی تاهیری.

٤٦. عەللافی

بـۆکان لـە باری کشـتوکاڵەوە ناوچەیەکـی بەپیـزە و بەتایبەت گەنـم و جۆ و نۆکی زۆرە. عەللاف کەسـانێکن کە گەنم لە گوندییەکان دەکڕن و دەینێرن بۆ شـارەکانی تر و لەوێ دەیفرۆشن. بۆکان عەللافێکی زۆری هەبوون، بەڵام بەداخەوە ناویانم لە بیر نییە. دەبێ ئەو ناتەواوییەی کارەکەی من کەسانی دیکە پڕی بکەنەوە.

مامۆسـتا هەژار لە چێشـتی مجێوردا کاتێ لە سـەردەمی ژیانی خۆی لە بۆکان دەدوێ، باسـی شـەریکایەتیی خـۆی لەگـەڵ حسـێنی فاتحـی و عەبدولکەریمی خات شـەوکەت (هەمزەیـی) دەکا و دەڵێ پێکـەوە گەنمیان کڕیوە و فرۆشـتوویانەتەوە و خێریان کردووە. بەو حیسـابە مامۆسـتا هەژار لە سـەردەمی لاوییەتیدا لە بۆکان، عەللاف بووە.

عەللافەکان لە هاوین و سەرەتاکانی پاییزدا، گەنم و جۆیان لە گۆڕەپانێکی گەورەی پشـت قەپانەکان ڕۆدەکرد و شـەقڵیان لێدەدا. کۆگای دانەوێڵە لە گۆڕەپانەکەدا زۆر بـوون و نەمبیسـتەوە کەس دەسـت لە کـۆگای خەڵکی دیکە بدا. کامیۆن یا ماشـێنی بارهەڵگـر ڕۆژانـە دەهاتن و عەمبارِ گەنم و جۆیان بە گۆنی (تەلیس) لە کۆڵ دەدا و لە کامیۆنەکانیان وەسەردەخست.

کاک نادر فەتحی دەنووسـێ: «باپیرم ئەحمەد فەتحی و براکەی برایم فەتحی کە شەریکیش بوون، عەلافی کۆنی بۆکان بوون.»

ئەوەش ناوی چەند عەللافی دیکەی بۆکان کە کاک جەعفەری مەردانبەگی بۆی نووسیوم: حاجی سەید قادری عەللاف (حسێنی)، حەمەچکۆل (دێهبەندی)، حەسەنی بایزئاغا (ڕەحمانی)، مەلا ڕەحمان ماجیدی، سەید حسێن تووتنچی، عەبە کێڵەکەوەیی

(کەریمی)، عومەر شێخی و حاجی فەتحوڵڵا موقتەدیری و برایم مورادی.

ئـەم کەسـانەی خـوارەوەش لە بـۆکان ئاردفرۆشـییان دەکرد، کـە ئیشوکارێکە بـە تەنیشـت عەللافییەوە: حاجی قادری حسـێنی، مەلا حەمەدەمیـن عەزیزی، حاجی کەریم لەیلیپوور، سـەید برایم بەرزنجی، کاک سـەعدوون مام سـەیدە، تۆراپخانی فەیزوڵڵابەگی، حاجی مستەفا ئیسماعیلزادە و حاجی عەولا عەزیزئامان.

٤٧. بەقاڵی

گومـان نییـە ئـەو یەکـەم دووکانانـەی وا لە گوندێـک بەنـاوی بـۆکاندا کرابێتنەوە، دەبـێ خواردەمەنییـان فرۆشـتبێ، بـەڵام کـەی و کـێ؟ ئەسـتەمە بزانـدرێ. یەکـەم هەنـگاوەکان دەبـێ بـە فرۆشـتنی دانەوێڵـە و ڕۆن و شـیرەمەنی دەسـتی پێکردبێ. کاک «ڕەشـیدی سـپێهری» نـاوی سـێ کەسـی پـێ گوتـووم کـە بەگوێرەی قسـەی ئـەو، واتـە لـە سـەردەمی منداڵیـی ئـەودا دووکانـی بەقاڵییـان هەبـووە: «مـام نەسـروڵڵای فەرەجـی (مامـە نەشـێ باوکـی کاک عەبدوڵـڵا فەرەجـی)، مـام هەباس گـەدۆڵ و مـام سـوڵتان (یـا دەرویـش سـوڵتان). کاک ڕەشـید دەڵـێ دووکانـی هەرسـێکیان لـەو گـوزەرەدا بـوو کـە دواتـر قاوەخانـەی کەریمـی خـات زینـەت و دەواخانـەی ئەحمـەدی دەرمانـگا و دووکانی سـدیقی خـات نازدار لـەوێ کرانەوە.» درەنگتر، دەرویـش سـوڵتان دووکانەکەی ڕاگواسـت و هاتە سـەر خیابانی تازە لەو شوێنەی کە هێشتا حاجی سمایلئاغای ئێلخانیزادە ئەو دووکانانەی دروست نەکردبوو وا بوو بە بانکی سادرات و دووکانی کاکم. دەرویش سوڵتان دراوسێی ماڵی ئێمە بوو و مـن بـە منداڵی هاتوچۆی ماڵیانم زۆر کردووە. یادی بەخێر بێ خات خاتوونی ژنی یەکەمی وەک دایک وابوو بۆم. دەرویـش سـوڵتان دەرویشـی قادری بوو و هاوینان لە سەربانی ماڵەکەی دەفەی لێدەدا و زیکری دەکرد. هەروەها باخ یا باخچەیەکیشی هەبوو لە دوای دەرمانگای ئاشی حەمەڕەحیمخان.

لـە سـەردەمی ئێمـەدا ئەم کەسـانە بەقاڵی عومـدەی بۆکان بوون، دیـارە گەلێک

کەسی دیکەش بە کارەکەوە خەریک بوون، بەڵام نە من لە بیرمە و نە ڕەنگە هاسانیش بێ ناوی هەموویان لێرەدا بنووسرێ:

حاجی سەید برایمی قوڕەیشی، حاجی حەسەنی محەممەدی، کاک حوسێن و کاک عەلی محەممەدیان، مالّی ئیسماعیلی، مەلا محەممەدی شێخی، کاک حەمەکەریم دەورانی و...

٤٨. ویشکەفرۆشی

ئەم پیشەیە لە ڕاستیدا هەر بەقاڵییە، بەڵام بابەتی کەمتری تێدا دەفرۆشرێ وەک نۆک و لەپە و برنج و توو و شتی لەو چەشنە، هەر بۆیەش سەرمایەیەکی کەمتری دەوێ. زۆرێک لە کاسب و دووکاندارە بچووکەکانی بۆکان بەو کەسبەوە خەریک بوون، بۆ نموونە مەرحوومی میرزا ئەسەدوڵڵا غوەڵامعەلی لەلای قەپانی قاسمئاغا دووکانێکی وای هەبوو. ناوبراو خوێندەوار و مەلا و زانا و شاعیر بوو، بەڵام لەبەروەی مەلایەتیی نەدەکرد بۆ بەڕێوەبردنی ژیان دووکانێکی لەو چەشنەی دانابوو و لەبەر بێفێڵی و ڕاستگۆیی دوای ماوەیەک وەرشکست بوو. دەڵێن گوایە مشتەری کە هاتۆتە بەر دووکانەکەی و پرسیویەتی ئەرێ مام میرزا ئەو لەپەیە زوو دەکوڵێ یان درەنگ؟ گوتوویەتی بەخوای باوکم هەر لە بەیانییەوە تا نیوەڕۆ لەسەر ئاگری دانێی، هەر ناکوڵێ! دیارە مشتەریش ئەوە ببیستێ دەڕوا و ڕوو دەکاتە دووکانێک کە بە درۆش بێ هەر لەپەی خۆشکوڵی بدەنێ.

کاک مەولوود، کاک قادر و کاک عەلی عەبدولقادری کە دووکانیان ڕووبەڕووی حەوزەگەورە بوو؛ کاک کەریم حوسێنپوور، کە ئەویش دراوسێی دووکانی کاک مەولوود بوو؛ کاک ئەرکان لە خیابانی کۆنە؛ قازی عەلی ئیبراهیمی هەر لە خیابانی کۆنە؛ میرزای سوڵتانی لە نزیک حەوزەگەورە و نزیک موسافیرخانەی میرزا عەبدوڵڵای فەتحی و زۆر کەسی دیکەش دووکانی ویشکەفرۆشییان هەبوو.

٤٩. کووتاڵفرۆشی

کووتاڵفرۆش یا پارچەفرۆشەکان، بازرگانانی سەرەکی و دەوڵەمەندانی دەسڕۆیشتووی شارەکە بوون. لە کۆندا، کووتاڵیان لە هەمەدان و زەنجان و دواتر لە تەورێز و تاران دەکڕی و لە بۆکان بە خەڵکی شار و گوندیان دەفرۆشتنەوە. کڕیاریان نەک هەر ژن و پیاوی تاکەکەس بوو، بەڵکوو بەرگدروەکانی بۆکانیش کووتاڵیان بە قەرز لێوەردەگرتن بۆ ئەوەی لە ماوەی بەهار و هاوینەدا جلوبەرگی کوردی پێ بدروون و بە ئامادەیی لە دووکانەکانیان دایبنێن بۆ ئەوەی لە کاتی حاسڵی پاییزدا گوندنشینەکان بێن و لێیان بکڕن. هەروەها زۆرێک لە کۆتاڵفرۆشەکان جنسیان بە سەلەم دەدایە گوندنشینەکان؛ سەلەم کردن، واتە فرۆشتنی کاڵا بە قەرز و بە نرخی زیاد لە ڕادەی ئاسایی؛ واتە وەرزێری فلانە گوند کاڵای لە دووکاندارە بۆکانییەکە دەکڕی و لەبری پارە، کاغەزێکی بۆ مۆر دەکرد کە لەکاتی حاسڵدا ئەوەندە تەغار گەنمی بداتێ؛ نرخی گەنمەکە کەمتر لەوە دەقەبڵا کە ئەو ڕۆژە لە بازاڕدا دەفرۆشرا. ئەوەش لە ڕاستیدا چەشنێک سوود و بەهرە وەرگرتن بوو بە کڵاوی شەرعییەوە، ئەو چەشنە مامەڵەیە دەبێ ئێستاش هەر هەبێ.

کووتاڵفرۆشەکانی بۆکان بە بیری من لەنێو قەیسەرییەکەدا دووکانیان بوو و دوای لێدرانی خیابانی تازە و ڕووخانی قەیسەری هاتنە سەر خیابانی تازە و زۆربەیان جگە لە سێ یا چوار کەس، ئەوانی تر بەگشتی لە بەری ڕۆژاوای خیابانەدا، کە ملکی قاسمئاغا بوو، دووکانیان کردەوە. دووکانی سێچوار کەسێکیشیان کەوتە بەری ڕۆژهەڵاتی شەقامەکە واتە بەشی ماڵی حاجی سمایلئاغا و حەمەدەمینئاغا. وەبیرم نایە کەسیان دووکانی لەسەر خیابانی کۆن بووبێ مەگەر پێش بیرەوەریی من.

دووکان کردنەوەی بەیانی و داخستنی ئێوارانی بۆکان، بەپێی سەعات و کات نەبوو. هەر لە شەبەقی بەیانییەوە هەتا ڕۆژاوا و تاریکان، دووکان دەکرایەوە. جا بە زستان ماوەیەکی کەم و بە هاوینان ماوەیەکی زیاتر. کاتی نیوەڕۆ زۆربەی خەڵک

یا دووکانیان دادەخست یاخود کۆڕی گەنجیان لەوێ دادەنا و خۆیان دەچوونەوە بۆ ماڵ. ئەوەندەی لە بیرم بێ دوانیوەڕۆیانی جومعە دووکان دادەخران.

ژنان، جگە لە ژنانی دێهات نەک هەر دووکاندار نەبوون، بەڵکوو بۆ کڕینی شتومەکیش نەدەهاتنە بازاڕ. درەنگتر ئەم شێوازە گۆڕا و وردەوردە لە کۆتاییەکانی ڕژیمی شایەتییەوە ژنانیش دەهاتنە بازاڕ بۆ کڕینی شتومەک و هەروەها دووکانداری ژنیش پەیدا بوون. ڕەوتەکە بەتایبەت دوای شۆڕشی ١٣٥٧ بەتەواوەتی گۆڕا و ژنان دەوڕێکی بەرچاوتریان لە ئابووریی شار و گەڕانی بازاڕدا بینی چ بە کڕینی کاڵا و چ وەک دووکاندار و بازرگان.

ئەوە ناوی بەشێک لە کووتاڵفرۆشەکانی بۆکانە:

حاجی سەید حەمەسالّەی قوڕەیشی، حاجی سەعید، حاجی محەممەدڕەشید، میرزا محەممەد و کاک برایم محەممەدیان، حاجی حەمەسالّە، حاجی قادر و حاجی سمایلی محەممەدی، حاجی ئەحمەد و حاجی عەلی ڕەزایی، حاجی حەسەنبەگ و میرزا عەبدوڵڵا سامبەگی، حاجی ئەحمەد، میرزا عەلی و میرزا محەممەد ڕۆستەمی، حاجی بایز و حاجی عەبدوڵڵا ئیسماعیلی، حاجی سەید سمایل و سەید محێدین حسێنی، حاجی حەمەڕەشید و میرزا حەسەنی عەلیزادە، حاجی بابەخان و میرزا حەمەسالّح کەریمی، حاجی بابا، میرزا محەممەد، میرزا ناجی و میرزا ڕەحیم زیایی، حاجی برایم و حاجی مستەفا حەبیبزادە، سۆفی محەممەد، میرزا عوسمان و کاک سادق حەبیبزادە، میرزا عەبدولخالقی کەفاشی، حاجی سالّح ڕەشیدبەگی، میرزا ڕەسوول ئەسلّانی، میرزا جەلیل ئەمینی، میرزا محەممەد خالّندی، حاجی محەممەد ڕۆستەمزادە و...

٥٠. خەڕازی و عەتاری

لە ڕاستیدا من نازانم جیاوازیی خەڕازی لەگەڵ عەتاری چییە و کامیان چی دەفرۆشن کە لە دووکانی ئەوی دیکەیاندا نییە؟ دەزانم هەندێک لە جوولەکەکان

پێش ئەوەی وڵات بەجێبهێڵن، دووکانی خەڕازی یا عەتاری (جەمالیات)یان بووە، بەڵام پێشتر چی؟ کێ یەکەم بووە و کەی؟ چییان فرۆشتووە؟ بۆی هەیە عەتر و دەرزی بەرۆک و مووروو و زەنگیانەی کچان بەشێک بووبن لە بابەتەکان، بەڵام بەشێکی تریان بە دڵنیایی کەرەسەی بچووکی ماڵ وەک کاسە و دەوری و ئیستیکان و نالّبەکی و سەماوەر و چرای گرسۆز و چرا تۆڕی و شووشە چرا و ئەم شتانە بووە. هەروەها عەتار گیاوگژ و دەرمانی نەخۆشییان فرۆشتووە. لە کوردستان و ئەوەندەی بزانم لە ئێرانیش‌دا عەتارەکان، چازان و پزیشکیش بوون و دەرمانی نەخۆشیان کردووە. لە بۆکانی سەردەمی من‌دا سەعید و محەممەد کەڵەکانی، حەمەدەمینەسوور، عەبدوڵڵا مسگەری و گەلێک کەسانی دیکە خەڕازی‌فرۆشییان هەبوو، بەڵام داودەرمانیان نەدەفرۆشت.

ئەوەی زیاتر بە کاری دەرمان کردن و دەرمان‌فرۆشتنەوە خەریک بوو، حاجی عەبدوڵڵای کەریمی و دوای ئەو میرزا حەمەکەریمی کوڕی بوو. مام میرزا گەلێک خۆش‌مەحزەر و قسەخۆش و لەبەردڵان بوو، گەلێک تەجروبەی ژیانی هەبوو و زۆری کتێب و ئەفسانە و حیکایەتی کۆن خوێندبۆوە و زەینێکی هونەرئافەرینی هەبوو و وەک داستان و ڕووداوی نێو کتێبەکانی دەگوتەوە، خۆیشی بابەتی دەئافراند و لێی زیاد دەکرد. مام میرزا و شەرافەتخانمی هاوسەری، واتە پووره شەرافەت هەردووکیان دەرمانی نەخۆشیان دەکرد، مام میرزا لە دووکان و بۆ پیاوان، پووره‌شەرافەتیش لە ماڵەوە بۆ ژنان. وا هەبوو ژنانی گوندنشین بچنە دووکانی مام میرزا و دەرمان لەویش وەربگرن. دووکانی میرزا حەمەکەریم لە بەری حەمەدەمین‌ئاغا لەسەر شەقامی تازە بوو، لە نێوان دووکانی محەممەدی و دووکانی قوڕەیشی لەسەر گوزەری کەبابی برایمی نەوبەختی.

کەسێکی دیکەی بە کاری فرۆشتنی گژوگیا و دەرمانی نەخۆشەوە خەریک بووبێ، حاجی عەلی فەڕشی بوو. حاجی عەلی لە کاروکاسبی‌دا بە تەواوی مانا کەسێکی پێشەنگ بوو. گەلێک کاری هاوکات بەیەکەوە دەکرد و دووکانەکەی لە ڕاستی‌دا سەری ماروميڕووی تێدا بوو، واتە ئەگەر بچوایەی بۆ هیچ شتێک پەکت

نەدەکـەوت! لـە پەیوەندیـی فرۆشـتنی گژوگیـا و داودەرمـانـدا کاک برایـم فەرشـی سەبارەت بە باوکی ئاوای بۆ نووسیوم:

«لە بیرمە باوکم زۆربەی هەرە زۆری گیاوگژی ناوچەی کوردستانی دەناسی کە بۆ ڕەنگ کردنی بەن و دەرمانی نەخۆش بەکار دەهاتن؛ هەم ئەو بەشـەی کە وەک دەرمـان بـەکار دەهێنـرا و هەم ئەوانەش کـە پێوندییان بە دروسـتکردنی ڕەنگەوە هەبوو. وا هەیە یەکەم کەس لە بۆکان ئەو بووبێ کە گیاوگژی دەرمانی و خۆماڵیی سـوننەتیی هەبووبێ. باش باشـم لە بیرە خەڵک دەهاتن و باسی ژانی سەر و زگ و گرفتـی دیکەیـان دەکرد، ئەویش لەو گیایانەی دەدانێ و پێشـی دەگوتن چۆنی بەکار بێنن. قەت نەمبینی کەسێک گلەیی هەبێ لەو کارەی ئەو. بە دەگمەن خۆشی دەرمانی پزیشکی دەخوارد.»

کاک ڕەشـید سـپێهریش نـاوی عەتـارە قەدیمییەکانـی بۆکانـی بـەو شـێوەیە بۆ نووسیوم:

«سەعید و محەممەد کەڵەکانی، سەید حەسەنی بدەوی ناسراو بە سەید حەسەنی خـەڕازی؛ سـەید ڕەحمانەچکـۆل لـە کۆڵانی خەیاتـەکان؛ مینە حەتـەم (حەمەدەمینی مەردانبەگـی)، ڕەحیـم و کەریمـی بەهرامی مەشـهوور بە شـەمێ؛ عەولا قورمیشـی ناسـراو بە عەولا دایەمان، حەمەسـاڵەی مامەحمەد، عەزیزی میعماری کوڕی وەستا ئەحمـەد، عەبـە مـەلا خەڵکـی کانـی عەلییەگـردە، میـرزا ڕەحیمـی یەنگیکەنـدی، کە باوکـی چووبـوو بۆ سـلێمانی؛ کوڕانی ڕەشـید ناسـکێ (ڕەحمـان و ڕەحیم)، حاجی حەمەڕەسوولّی کەریمی ناسراو بە پەپوولە.»

کاک جەعفەر مەردانبەگیش دەنووسێ:

«حاجی مینەی مەردانبەگی مامم لە پیشدا دووکانی خەڕازی بوو، پاشان هەمان دووکان بوو بە سەرتاشـخانە و شوێنەکەشـی ڕووبەڕووی دووکانی کاک عومەری وەفا بوو.»

۵۱. بەرگدرووون (خەباتی)

مەسەلەی بەرگدرووەکانی بۆکان دووردرێژە و لە عەینی کاتدا گەلێک گرنگیشە. ژمارەی بەرگدرووەکانی شار، چەند قات لە بەرگدرووی مەهاباد و سەقز و شارەکانی دراوسێ زیاتر بوو. ئەم ژمارە زۆرە، دەورێکی گەورەی کۆمەڵایەتیی بە خەبات و شاگرد خەبات دابوو، کە لە ژوور هەموو خاوەن پیشەکانی دیکەوە بوو. بۆ نموونە، دارتاش و ئاسنگەر ئەم جێگە و پێگە کۆمەڵایەتییەیان نەبوو کە ئەوان بوویان، پێگەیەک کە لە برگەی ساڵی ۱۳۳۲دا بوو بە هێزێکی سیاسی و لە ڕاپەڕینی خەڵکی بۆکان دژ بە ئاغاکاندا دەوری پێشەنگی و ڕێبەرایەتیی بینی. ڕێبەرانی ئەسڵیی بزووتنەوەی ساڵی ۱۳۳۲ی بۆکان زۆرێکیان خەبات بوون: حاجی قاسم کەریمی، میرزا حەمەڕەئووفی حافزەلقورئان، حسێنی تەهایی، حسێنی مەجیدی و...

بۆچی وابوو؟ بەرگدرووی بۆکان لە چی ناڕازی بوون و دژ بە کێ دەوەستان؟ بە بۆچوونی من بۆ وەڵامدانەوەی پرسیارەکان دەبێ بگەڕێینەوە بۆ بنەماکانی باوەڕی سیاسیی کەسایەتییە بەرچاوە بەرگدرووەکان و هۆکاری هەڵوێست گرتنیان. سەرەتای خەباتیان لەکوێوە دەستی پێکرد و بۆچی؟

من مەسەلەکە لە سیاسەتی ڕەزاشایی بەرانبەر بە گەلانی نیشتەجێی ئێران و کەمایەتییە نەتەوایەتییەکان‌دا دەبینم، سیاسەتێک کە عەینووبیللا کۆپیکراوی سیاسەتەکانی ئاتاتورک بوو لە تورکیا. جیاوازیی دوو کەسەکە لەمەدا بوو کە ئەو، سەروەری و گەورەیی بە تورک دەدا و ئەم بە فارس؛ بەڵام شێوازی کار و بەڕێوەبردنی سیاسەتەکانیان یەک بوو و جیاوازییان ئەگەر هەبووایە، بچووک بوو.

بەشێک لە سیاسەتەکانی ڕەزاشا لەپێناو دەستەبەر کردنی هێزێکی زاڵی مەرکەزی‌دا، تواندنەوەی کەمایەتییە نەتەوایەتییەکانی ئێران و یەک لەوان، کورد بوو لەنێو فارسەکان‌دا. زمانی کوردی تەنانەت قسە پێکردنیشی لە قوتابخانە و ئیدارەکان‌دا یاساخ کرابوو؛ مێژوونووسی فریوخواردوو یا بەکرێگیراو، مێژووی کوردیان دەگۆڕی و بە کلکی فارسەکانیانەوە دەبەست؛ جلوبەرگی کوردی بە

ڕادەی زمانەکـەی قاچـاخ بوو،؛ ژاندرمەی عەجەم نێفەکـی پانتۆڵی پیاوانیان دەبڕی، پێـچ و کڵاویان لەســەر لادەبردن و پشـتێنیان لە پشـتی ژنان دەکـردەوە. هەمووان دەبووایە کڵاوی پەهلەوی و دوولینگەی لە تارانەوە هاتوو بکەنە جێگری جلوبەرگی ئابا و ئەجدادیان.

لـە بارودۆخێکـی نالەبـاری ئەوتـۆدا، بەرگدرووی کـورد زیاتریـن زیانی تووش دەهات. ئەوان نە دەیانزانی و نە دەیانەویست جلوبەرگی عەجەمی بدروون. تەنانەت تـا تەمەنـی لاوییەتـی منیش کـە برادەرێکی خەیاتـی مەهابادی لە بۆکان دەسـتی بە دروونی کۆت و شەڵوار عەجەمی کرد، لە بۆکانـدا کەسێک نەبوو ئەو بەرگە بدروێ. خەیاتەکان، کە بە شێوەی سروشتی زیاترین زیانیان لەو سیاسەتەی ڕەزاشا دەبینی، لە ڕیزی پێشەوەی نەیاران و ناحەزانی سیاسەتەکەش وەستا بوون.

نەریتـی دژایەتیکردنـی حکوومەتـی ناوەنـدی کـە لەنێـو کـوردا دیاردەیەکـی گشـتییە، بۆ بەرگدرووەکانی کوردسـتان ببوو بە کێشــەیەکی پیشەیی و ئابووریش. سیاســەتەکە هەمووپانـی کەلـەلا دەکـرد و مشـتەرییەکانیانی لە دەسـت دەســەندن. ئـەوە بەتەنیایـی بـەس بـوو بـۆ بەرگـدرووی بـۆکان کـە بەبـێ ئـەوەش وەک بەشـێک لـە کۆمەڵـگای کـوردی، دژبـەری حکوومەتـی ناوەنـدی بوون. ئـەم نەریتە سیاسـییەی بەرگـدرووی بـۆکان بـۆ دژایەتیکردنـی حکوومەتـی ناوەنـدی، بنەمای ئابـووری هەبـوو و مـن ئـەم بنەمـا ئابوورییە بـە ماتـۆڕی جووڵانەوەیـەک دەبینم کـە لـە سـاڵی ۱۳۳۲ لە نێو خەیات و شـاگرد خەیاتی بۆکانـدا سـەری هەڵـدا. دیارە ژمـارەی زۆری خەیـات و شـاگردخەیاتەکان لێـرەدا دەوریکـی گرنگـی دەبینـی و هێزێکی زیاتری پێدەدان. بەبێ ئەوەش، شاگرد خەیاتەکانی بۆکان گەلێک یەکگرتوو بـوون و لە ماوەی شـەش مانگی سـاڵدا هەفتەی ڕۆژێک لـە باغەکانی دەوروبەر و سـەر چۆمـی شـارەکە کۆدەبوونـەوە، سـەیران و «زیافەت»یـان ڕێکدەخسـت و بـە تەبایی و خۆشی لەگەڵ یەکتر ڕایاندەبوارد، هەر ئەوەش ڕیزەکانیانی پتەوتر دەکرد.

بەبیرەوەریی من، ئەم کەسانەی خوارەوە لە بۆکان بەرگدروو بوون:

میرزا حەمەڕەئووف (حەمەڕەئووف مەلا حەســەن)، میرزا حسێن تەهایی، باوکم

(میرزا عەبدوڵڵا سـوڵتانی)، مام غەنی پیران، میرزا حەمەحەسـەن...، میرزا حسێن و میرزا سـمایل مەجیدی، وەسـتا ڕەحمان بابامیری (عەلی زەردان)، وەسـتا عەبدوڵڵا قەرەگوێـز، حاجـی محەممـەد شـاقولی (محەممـەدزادە) و براکـەی، حەمەسـاڵەی شـاوێردی، عومەری خونچە (سـەلیمی)، حەمەڕەسـوولّی کاکەڵڵا، وەسـتا عیززەت، وەسـتا عەزیز دۆینە (مورادی)، وەسـتا ئەحمەد...، وەستا مەحموود برای ڕەسوولّی سـولەیمان، ڕەحمان سـوفیزادە (شاعیر) لەگەڵ برِاکەی، وەسـتا عەبوو شەوبەخێر و...

ئەم کەسانەش کۆتوشەڵواریان دەدروو:

میـرزا مارف حەسـەنیانی (خەیاتیی لۆکس)؛ میرزا محەممەدی کا حەمەشـەریف (خەیاتیی نوین)؛ حسـێن کوردپوور؛ تاهیر ئاسـەف و عەلی نەورۆز (خەیاتیی مۆدی ئامریک).

٥٢. ماشێنفرۆشی

دوای ئەوەی ترۆمبیل و تراکتۆر بوون بە بەشێک لە ژیانی ڕۆژانەی خەڵک، وردەوردە دانیشـتووانی شـار و ئاغاواتـی دەوروبـەری بۆکانیـش بـۆ هاتوچـۆ و کاروباری کشتوکاڵ، ماشێن و تراکتۆر و کۆمباینیان کڕی و درەنگتریش هەندێک کەس لە شار و دێ بوون بە خاوەنی مینیبووس و ئوتوبووس و ماشێنی باری. سەرەتا تەنیا ماشێنی جیپ و لەندرۆوێر دەکڕدرا، بەڵام هەندێک لە ئاغاواتی نێو شـار وا هەبوو ماشـێنی سەواریشیان هەبێ.

خەڵک بۆ کڕینی ماشێن دەچوونە شارەکانی دەوروبەر و بەگشتی تەورێز، بەڵام دواتر هەندێک کەس لە بۆکانیش نوێنەرایەتیی فرۆشـی ماشـێنیان وەرگرت. حاجی عەلی فەڕشی یەک لەو کەسانە بوو، پاشان سێ تاجری بۆکانی (حاجی حەمەڕەشید محەممەدیـان، حاجـی عەلی ڕەزایـی و عەلی کەشـاوەرزی) نوێنەرایەتیی کۆمپانیای جیپیـان وەرگـرت؛ دوای ئەوان ئیتر خەڵکانی دیکەش هاتنـە کارەکەوە و تەنانەت لە

بیرمە کاکم لە ساڵی ۱۳۵۷ ڕاست پێش شۆڕشی گەلانی ئێران دووکانی کەرەستەی ماڵی پێچایەوە و سەوارییەکی وەک ڕێنۆ یا شتێکی لەو چەشنەی دەفرۆشت. دەزانم زۆر کەسی دیکەش لە کاری فرۆشتنی ماشێندا بوون، بەڵام بەداخەوە ناویان نازانم، بەڵکوو ئەوانەی دەزانن ئەم ئەرکە ڕابپەڕێنن.

کاک برایمی فەرشی لەم بارەیەوە بۆی نووسیوم:

- «بۆکان عەمباری دانەوێڵەی ئازەربایجان بوو، بەشێکی زۆر لە گەنم و جۆی ئەم ئوستانە لە بۆکان بەرهەم دەهات، گواستنەوەی سەدان و بگرە هەزاران تۆن گەنم و جۆ و گەنمەشامی و چەوەندەر و... لە دێهاتەوە بۆ بازاڕی گەنمی بۆکان و پاشان ڕاگواستنیان بۆ شارەکانی دیکەی ئێران، نیازی جیددی بە ماشێنی بارکێشی لە بۆکان و ناوچەکە دەردەخست، ئەم کارە تا ئەو ڕۆژەی ماشێنی گاز هێنرایە بۆکان بە کەڵوعەرابە، ولاغ و تریێلی تراکتۆر جێبەجێ دەکرا. باوکم لە ساڵانی پێش ۱۳۵۰ سێ ماشێنی گازی ڕووسی و تراکتۆرێکی ڕۆمانی هێنایە بۆکان، دواتر لەسەر پێشنیاری نوێنەرایەتیی تەورێزی ماشێنگەلی ڕووسی، حاجی عەلی فەرشی نوێنەرایەتیی ماشێنی گاز و ماز و واز و ماشێنی سەواریی ماسکۆیچ و ماتۆرسیکلێتی ئیژی ڕووسیی هێنایە بۆکان. گالێریی ماشێنی ماسکۆیچ و ماتۆرسیکلێت لە دووکانێکدا بوو لە خیابانی نزیک حەوز و مزگەوتی بازاڕ کە ڕاست ڕووبەڕووی دووچەرخەسازییەکەی قادر دەبباغی بوو. گاز و واز و ماز لە دووکانەکانی سەر خیابانی سەقز تەنیشت ماڵی خۆمان ڕادەگیرا کە پێشتر کارگای دۆشاو دروستکردن بوو. دوای حاجی عەلی کۆمەڵێک لە حاجییەکانی دیکەی بۆکان ماشێنی گازیان کرێ و دەیاندا بە کرێ بۆ ڕاگوێستنی گەنم و جۆ یان بۆ خیز و بەرد و قسڵ کێشان و کەرەستەی دیکەی ماڵدروستکردن و کەلوپەلی دیکە. لەو سەردەمەدا کاری شۆفیری باوی خۆش بوو. ئەو ماشێنانە تەنانەت بۆ گواستنەوەی گەنم دەچوونە ناوچەی هەوشاریش.»[1]

---

۱. حاجی عەلی فەرشی کە دەچوو بۆ سەفەر هەمیشە بە شتێکی تازەوە دەهاتەوە، ڕادیۆ، گرامافون، زەبتی سەوت، تەلەویزیۆن، بادبزەن، دووچەرخە، کەرەستەی نێومااڵ و زۆر شت کە

کاک ڕەحیم بەهرامزادە سەبارەت بە تراکتۆر و هاتنی بۆ ناوچەکە ئەم دێڕانەی خوارەوەی نووسیوە. لەبەرووەی لە یادداشتەکەدا باس لە «کەڵک وەرگرتنی تراکتۆر» کراوە نەک فرۆشتنەکەی کە بابەتی ئەم بەشەیە، بە باشم زانی لە پەڕاوێزدا بیهێنم:[1]

ئێمە لە بۆکان نەماندیتبوون. لە یەکێک لەو سەفەرانەدا بە دوو مینی‌بووسی (قابتی قاشدی) و دوو شۆفیری ئازەری و کرماشانی گەڕایەوە بۆکان. کابرای کرماشانیی بە ژن و منداڵەوە هێنابووە بۆکان کە دواتر وەک دۆستی بنەماڵەیی ئێمەیان لێهات. لەو دەورەیەدا کاک حەسەنی برام لەگەڵ کابرای کرماشانی یەک لە مینی‌بووسەکانیان بەدەستەوە بوو و سەفەری هەموو شوێنێکیان دەکرد، کاک حەسەنم دەیگێڕاوە، ڕۆژێکیان نەمر حەسەن زیرەک لە بۆکان سواری مینی‌بووسەکەی ببوو، هەر چەند داوای کرێی لێ نەکرابوو، بەڵام گوتبووی «حەسەن گیان لەجیاتی پووڵ گۆرانیتان بۆ دەڵێم.» هەر ئەو دەمە یەکسەر گۆرانی «یاڵڵا شۆفیر»ی بۆ گوتبوون، جا نازانم ئەوە یەکەم جار بووە یان پێشتریش گوتبووی.

۱.«لە کاتێکدا تەنیا کەرەسەیەکی نوێی کار کردن کە جووتیاران بە کاریان دەهێنا «فەرغوون» بوو کە جێگای سەوەتە و ساقۆڕی بۆ ڕشتنی خۆڵەمێش و پەین‌وپاڵ گرتبۆوە، ئاغاکانی ناوچە تراکتۆریان بۆ کاری کشتوکاڵ بەکاردەهێنا. ئەوەندەی من بیستوومە عەزیزخانی کرمانج (عەزیزبەگی یاسیکەند) یەکەم کەس بووە کە لە ناوچەی بۆکان تراکتۆری کڕیوە. نازانم ئەم قسەیە چەندە ڕاستە، بەڵام ئەحمەدخانی «ترکاشە» بەرلە ئاغاکانی «کڕکڕە» تراکتۆری هەبوو. ئەم تراکتۆرە بە فارسی لەسەری نووسرابوو: «تراکتر اشتاهیر ساخت اطریش». سەید عەلی شۆفیری ئەو تراکتۆرە بوو. دەیانگوت ئەم تراکتۆرە ۶۸ ئەسپە. زۆر جار ئەم تراکتۆرە بە کڕکڕەدا دەڕۆیی و ئەگەر تریلی بەدواوە بووایە لە دواوە خۆمان بە تریلییەکەدا هەڵدەواسی. پاشان لە «تیکانتەپە»وە تراکتۆری مامڵی حەمەخانیان بۆ کاری مامڵی حاجی عەبدوڵڵاخان دەهاورد بۆ کڕکڕە. شۆفیری ئەو تراکتۆرە حەمەڕەشیدی کوڕی حەمەخان (برای سەیفوڵڵا) بوو. پاشان کوڕە ئاغاکانی کڕکڕەش تراکتۆریان لێدەخوڕی. ئەم تراکتۆرەش هەر بەرهەمی ئوتریش بوو. ئەم تراکتۆرە گاسن و دیسکی بۆ جووتکردن و دیسک بۆ گێرە کردن و تریلیشی بۆ بارکێشان هەبوو. زۆر جار خەڵک بەو تراکتۆرە دەچوون بۆ بۆکان. زستانان هەڵکردنی تراکتۆر زۆر زەحمەت بوو و خەڵکی پاڵیان پێودەنا و جاری وابوو هەتا نیوەی ڕێگای ساروقامیش بە پاڵپێوەنان دەیانبرد و هەڵنەدەبوو. ماوەیەک پیاوێکی «چەرداوڕوو» شۆفیری ئەو تراکتۆرە بوو و عەبەشۆفیریان پێدەگوت. وا بزانم مامڵی حاجی عەبدوڵڵاخان پاشان نیوەی تراکتۆرەکەیان کڕیبوو. سالانی دواتر بۆ دروێنەوەی گەنم «کۆمباین» دەهات بۆ کڕکڕە. نازانم ئەو کۆمباینە هی کێ بوو و لەکوێوە دەهات. یەکەم جار کە هات کوتە زەوییەکی مامڵی حاجی عەبدوڵڵاخانی دوورییەوە کە لەسەر ڕێگای باخچە بوو. تەواوی خەڵکی بە ژن و منداڵەوە هاتبوون بۆ سەیری ئەو کۆمباینە. کۆمباین دەڕۆیی و تەلیسی گەنمی دووردراو بە شوێنێکدا، کە وەک جێگای خلیسکێن وابوو دەهاتە خوارەوە. لەو سالانەدا خەڵکی دیکە هەر بە شێوەی نەریتی کاری وەرزێریی خۆیان دەکرد و زۆربەی زەوییەکانی ئەوانیش لە شوێنی ئاستەم بوو و هەر تراکتۆر و کۆمباینی تێنەدەکەوت. کاتێ تەگەری تراکتۆر پەنچەر دەبوو شۆفیر خۆیان پەنچەرگیرییان دەکرد. ئەم تراکتۆرە دەسگایەکی پۆمپی هەبوو کە بە پاش تراکتۆرەوە وەسڵ دەکرا و تیووبی تەگەرەکانیان پێ بادەکرد.»

کاک جەعفەر مەردانبەگیش ئەم ناوانەی خوارەوەی بۆ ناردووم کە سالانێکی درەنگتر لە بۆکان بونگای ماشێنفرۆشییان کردۆتەوە: «حەسەنئاغای شەهامەت (بونگای شەهامەت)؛ سولەیمان بێباک، حەسەن شەبدیز و عەلی موقتەدیری.»

۵۳. فەڕشفرۆشی

لە بۆکان و دەوروبەری بەڕە و لاکێش بەرهەم دەهات و بەو هۆیەوە دەبێ سات‌وسەودای ئەم دوو بەرهەمەش لە بازاڕدا باو بووبێ. مافووردەفرۆشی ئەو سەردەمانە کێ بووە؟ نازانم. درەنگتر، فەڕش، واتە قاڵی گەورە وەک سێ‌لەچوار و دوولەسێ میتریش لە شارەکانی دیکەوە دەهێنرایە بۆکان و لەوێ دەفرۆشران.

من بەداخەوە ناوی فەڕشفرۆشەکانی بۆکانم لە بیر نییە، بەڵام دەزانم کاک فەتحوڵڵا (فەحە سنەیی) و مەشەدی نەقی عەجەم دوو لەو کەسانەن کە دووکانی فەڕشفرۆشییان هەبوو. ئەگەر هەڵە نەکەم کاک حسێنی ئازەری (حسێنەکۆڵ)یش دووکانی فەڕشفرۆشیی هەبوو. هەروەها کاک حسێنی غوەڵامعەلیش دوای خانەنشین بوون لە ئیدارەی پەروەردە و چەند ساڵ پێش کۆچی‌دوایی‌یەکەی، دووکانێکی بچووکی فەڕشفرۆشیی بەڕێوە دەبرد.

ئەوەش ناوی چەند فەڕشفرۆشی دیکەی بۆکان کە کاک جەعفەر مەردانبەگی

دیارە ئەوانەی کاک ڕەحیم نووسیونی بەشی ڕۆژهەڵاتی بۆکان و ناوچەی فەیزوڵڵابەگی دەگرنەوە. لە وەڵامی پرسیاری من‌دا سەبارەت بە ڕێکەوتی هاتنی تراکتۆر بۆ ناوچەی فەیزوڵڵابەگی، کاک ڕەحیم گوتی کە دەبێ دوای ئیسلاحاتی ئەرزی ۱۳۴۱ و سەردەمێک بووبێ کە ئیتر بێگاری لەسەر گوندنشینەکان هەڵگیرابوو و ئاغاوات پێویستیان بە هێزێکی نوێی کار هەبوو بیکەنە جێگری هێزی کاری بێگاری. من خۆشم لە ساڵانی دەوروبەری ۱۳۳۵دا لە بیرمە کابرایەکی ئەمریکایی لەگەڵ کۆمباین و تراکتۆرێک هاتبووە بۆکان و دەیویست چۆنییەتیی کاری کۆمباین پیشانی خەڵک و ئاغاوات بدا بە هیوای ئەوەی بیانکڕن. لە مەزرایەکی گەنمی خوار دەرمانگای ئەوکات گەنم و وێنجە، بە کۆمباینەکە درووپانەوە و وێنجەکەیان کردە باقە و لەوێ دایاننان؛ قاسمئاغای موهتەدیش لەوێ وەستا بوو و وێدەچوو کارەکە لەسەر بانگهێشتن یا لای‌کەم بە ئاگاداریی ئەو کرابێ. لە بیرم نییە کەی و کام بۆکانی بۆ یەکەم جار کۆمباینی کڕی، بەڵام ئەگەر هەڵە نەکەم کاک ڕەحمانی سالمی بوو. کاک ڕەحمان لەو کارانەدا پێشەنگ بوو.

نووسیونی:

«کاک حەسەن ناسراو بە «حەسەنەدووگە» لە تەنیشت قاوەخانەی عەولای خات خاوەر؛ کاک حامید ئەفخەمی؛ پاشان باوکم (حاجی کەریم مەردانبەگی) کە دوای قەسابی، دووکانی فەرشفرۆشی دانا؛ کاک برایم تورکی، کاک قادر مەردانی و عەولای شوکروللاهی.»

۵۴. قاوەخانە

قاوەخانە لە کوردستان و ولاتانی دەوروبەریدا شوێنێکی گرنگی کۆبوونەوە و سازبوونی پەیوەندیی کۆمەلایەتییە و دەوری «پاب» و «بار» لە ڕۆژاوا دەبینێ. جگە لە دانیشتن و چایی‌خواردنەوە، قاوەخانە شوێنی هەندێک یاریی وەک نەردێن (تاولە) و دۆمینەیە و لە شەوانی مانگی ڕەمەزاندا هەندێکیان تا درەنگوەخت و کاتی پارشێو ئاوالێن. کارێکی دیکەی قاوەخانەدار ئەوە بوو چایی‌یان بۆ دووکانی دووکاندارەکانی دیکە دەبرد، واتە هەر کەس میوانێکی بهاتبایەتە دووکان بانگی چایی‌یان بۆ دەکرد.

ئەوەندەی بیستبێتم پێش ئەوەی خیابانی تازە لێبدرێ، قاوەخانەی حەمەحسێنی خات سافیە ڕووبەڕووی حەوزەگەورە بووە و لەنێو بازاڕیشدا قاوەخانەی کاک حەمەڕەسوولی... (کە حەمەسووریان پێدەگوت)، دوو دەرکی هەبوو کە یەکیان لە خیابانی تازە و ئەویتر لە خیابانی کۆنە دەکرایەوە. کوڕی ئەو کا حەمەڕەسوولەش (وا بزانم ناوی متەللیب بوو) ماوەیەک بۆ کارکردن چووبوو بۆ گەرمیان (واتە کوردستانی باشوور) و لە گەڕانەوەدا قاوەخانەیەکی دیکەی لەسەر خیابانی تازە کردەوە، کە چەند چەشنە چایی دەفرۆشت وەک چایی ترش، ئەوە کارێکی نوێخوازانە بوو، بەڵام بۆی نەگرت و بەماوەیەکی کەم داخرا. قاوەخانەی «کاک مستەفا و کاک حەمەسالێی میقرازی»ش لەلای قاوەخانەکەی کاک حەمەڕەسوول بوو. هەر لەو نزیکە قاوەخانەیەکی بچووکی دیکە هەبوو، کە بەداخەوە ناوی خاوەنەکەیم

لە بیر نەماوە.

کاک مەحموودی ئازەری کە قسەخۆش بوو. قاوەخانەکەی لەلای ئاشی حاجی حەمەڕەحیمخان، مینگەی لاوان بوو. گەلێک قاوەخانەی دیکە لە شوێنی جیاجیای شارەکە هەبوون کە من لە بیرم نەماوە و لەوانە قاوەخانەی مەلا عوبەیدیللا کانی سیرانی و عەبەسالار بوون.

کاک ڕەشید سپێهری ئەم یادداشتەی خوارەوەی بۆ ناردووم:

قاوەچییەکانی بۆکان:

۱. کاک قادر زاوای مەلا عەولای بابی ڕەشید و فەتاحی شێخلەر و باوکی خالیدی وەحیدی، لەنێو قەیسەری جووەکان[۱] قاوەخانەی بوو.

۲. کاک حەمەسووری باوکی متەللیب و یۆنسەکەڕە و وەهاب، کە برای حاجی بایزی ئیسماعیلی بوو، قاوەخانەکەی لە بەینی دووکانی میرزا عەولای سوڵتانی و حاجی کەریمی مەردانبەگیدا بوو. متەللیبی کوڕی کاک حەمە ساڵی ۱۳۳۱ هەڵات بۆ باشووری کوردستان. قاوەخانەکە دوو دەرکی بوو، دەرکی نێو خیابانی کۆن بەرهەیوانی بوو و مشتەری لێدادەنیشتن

۳. قاوەخانەی کاک فەتحوڵڵای مەرزینگی بە خۆی و کاک حسێن و حەسەنی برای هەڵدەسووڕا.

۴. لە بەینی دووکانی ماڵی ڕەسوولی کەریمی و حاجی کەریمی قەساب‌دا قاوەخانەیەکی دیکە هەبوو هی کاک مستەفا و کاک حەمەساڵەی میقرازی بوو.

۵. لە خیابانی کۆن لە سەر کۆڵانی ماڵی عەزیزی سالمی و عەبڵای سالمی و حسێنی سالمی، قاوەخانەی مەلا ڕەحمانی وەحیدی[۲] بوو؛ دوایی کاک حەمەسوڵتان موشاندەریی لێی کڕی کە ئەویش فرۆشتی بە کاک حەمەڕەسوولی سوولی‌فرۆش.

۶. ڕووبەڕووی حەوزەگەورە و خورێنک، قاوەخانەی کاک حەمەحسێنی ڕەوشەنفکر

---

۱. ئەوە یەکەم جارە دەبیسم کە قەیسەرییەکەی بۆکان بە قەیسەری جووەکان ناوببرێ. دەبێ پرسیاری زیاتری ئەو مەسەلەیە بکرێ.

۲. مەلا ڕەحمان پاشان بوو بە بانگبێژی مزگەوت.

مەشهوور به حەمەحسێنی خات سافیه هەڵکەوتبوو. ئێواران خەڵک لەوێ دادەنیشتن و کەسانی وەک عەرەبعەلی قەساب گۆرانییان دەگوت، بەتایبەت جحێڵەکان لەوێ کۆدەبوونەوە. ژنانیش پاش تەواو بوونی کاریماڵ، دەهاتن بۆ سەر خورێنک به جەڕە و گۆزە ئاویان دەبردەوە ماڵێ.

٧. لە کۆتایی خیابانی کۆن، قاوەخانەی کەریمی خات زینەت بوو. ئەوێ وەک موسافیرخانە وابوو، شۆفیر و غەوارە لەوێ دەخەوتن.

٨. قاوەخانەی مام بەها، کە لەسەر قاوەخانەکەی مەلا محەممەدی شێخی هەڵکەوتبوو.

٩. قاوەخانەی کاک مەحموود حەساری لە تەنیشت دووکانی کاک قادری نەزەری.

١٠. عەوڵای «مام ڕەحیم هەله» دووکانەکەی لە پەنا دووکانی دەرویش عەوڵای نەزەری و قازی عەلیدا بوو. ئەو عەوڵای مام ڕەحیمە لەگەڵ «محەممەدی مەلا عەوروس»[1] هاتوچۆی شاری سلێمانییان دەکرد. پاش چەند ساڵێک گەڕانەوە بۆکان و عەوڵای مام ڕەحیم ڕووبەڕووی قاوەخانەی مام بەها، چڵەوکەبابییە کی دانا، بەڵام بۆی هەڵنەسووڕا و فرۆشتی به ساڵەی حەقپوور.

ئەم عەوڵایە و محەممەدی مەلا عوروس و حسێنی مەرزینگی و سەید حەسەنی هاشمی کوڕی سەید متەللیب[2] و سەید محەممەدی کوڕی سەید تەهای تەنەکەساز دەچوون بۆ سلێمانی. عەوڵا لەوێ ببوو به شاگرد قاوەچی.

ئەوەش ناوی چەند قاوەخانە و قاوەچی کە کاک جەعفەر مەردانبەگی بۆی ناردووم:

«قاوەخانەی کاک عەلی مەردانبەگی ناسراو به عەلی دۆشاو پێکەوە لەگەڵ مام بەها لە دووکانەکانی مزگەوتی بازاڕدا؛ قاوەخانەی مەلا عوبەیدیللا جیرانی حاجی قادری محەممەدی؛ قاوەخانەی مەلا حەمەدەمین لە قەپانی قاسمئاغا؛ قاوەخانەی

---

١. مەلا ڕەئیس (؟).

٢. حسێنی مەرزینگی و سەید حەسەن کوڕی سەید متەللیب پاشان بوون به گرووبانی ئەرتەش و سەید حەسەن درەنگتر سەری لە ساواکی مەهاباد دەرهێنا.

حاجی برایمی عەبدوڵڵاپوور لە قەپانی حەمەدەمینئاغا؛ قاوەخانەی حاجی فەتحوڵڵا مەردانی لە قەپانی قاسمئاغا؛ قاوەخانەی میرزا عەلی ئەسراری و مام عەوڵا نزیک شارەبانی؛ قاوەخانەی کاک ڕەحمان تووتنچی لە پاساژی بانکی میللی.»

٥٥. کەبابخانە

لە کۆندا، لە بۆکان شتێک بەناوی ڕێستووران هەر نەبوو و خواردەمەنیی ئامادەی بازاڕ بریتی بوو لە کەباب و کەلانە و یەرەڵماسی یا پەتاتەی کوڵاو. کەلانەیان بە نێو بازاڕدا دەگێڕا. ئەمانە هەمووی بۆ نەهار، واتە بۆ خواردنی نیوەڕۆ بوو. دوای سەعات ٢ ـ ٣ی دوانیوەڕۆ ئیتر دووکانی کەبابیش دادەخرا. بەشی بەرچاوی مشتەریی کەبابچییەکانیش خەڵکی گوندەکان بوون کە بەیانان بۆ شتومەک کڕین دەهاتنە بۆکان و ئێواران دەگەڕانەوە. دیارە خەڵکی شاریش هەر کڕیاری کەباب بوون، بەڵام زیاتر پیاوان کەبابیان دەخوارد، لەبەروەی ڕەسم نەبوو ژنان لە ماڵ بێنەدەر و لە دووکانێک دابنیشن خواردن بخۆن. ژنانی خەڵکی گوند کە دەهاتنە شار، بەپێچەوانە، دەچوونە قاوەخانە و کەبابخانەش. ئەوان خەڵکانێکی حەیا بەخۆ بوون کە بە جلوبەرگی کوردی و بەبێ چارشێو دەهاتنە شار، جا نازانم ئێستاش ئەم ئازادییەیان ماوە یا مەلای لابەلا ئەوانیشی بردۆتە ژێر کفنی ڕەشەوە.

پێش ئەوەی کارەبا بگاتە بۆکان و ماوەیەکی باش دوای ئەویش، کەبابچییەکان یەخچاڵیان نەبوو و هەر بۆیەش کەبابەکانیان هی هەمان ئەو ڕۆژە بوو کە دەیانفرۆشت.

من خۆم کەبابخانەی برایمی نەوبەختی و حاجی کەریمی مەردانبەگی و ئەحمەدی جیهان و «دەرویش مازوو»م لە بیرە. کاک جەعفەر مەردانبەگیش ئەم ناوانەی بۆ ناردووم: «هەوەڵ کەبابخانەی بۆکان دوای باوکم (حاجی کەریمی مەردانبەگی)، کاک حەمەدەمین فەرامەرزی بوو، پاشان برایم نەوبەخت و ئەحمەدی جیهان کە پێکەوە شەریک بوون.»

۵۶. سوولی یا جەرگ‌ودڵفرۆشی

فرۆشتنی جەرگ و دڵ و گورچیلەی برژاویش هەر لە کۆنەوە لە بۆکان باو بووە. خەڵکی بۆکان بە سەرجەمی ئەو شتانە، واتە جەرگ و دڵ و گورچیلەی برژاو دەڵێن «سوولی» کە نازانم چ وشەیەکە.[1] سوولی‌فرۆشتن یا لە دووکان‌دا دەکرا یا لەبەر دووکانی کەسێکی دیکە وەک دەسفرۆشی.

ئەوەی لە بۆکان باو بوو و لە شارەکانی دیکەی دەوروبەر نەدەبینرا ئەوە بوو کە «زمان»ی مەڕ و بزنیشیان بە شیشەوە دەکرد و وەک جەرگ و دڵەکە دەیانبرژاند. ئەم کارە لە عەجەمستان نەدەکرا، لەبەروەی ئەوان زمانیان دەکوڵاند و وەک بەشێک لە سەروپێ دەیانفرۆشت، واتە نەیاندەبرژاند.

من لە سوولی‌فرۆشەکانی بۆکان کاک ڕەحمان چاوشینم لە بیرە. «دەرویش مازوو»ش سوولی‌فرۆشیی دەکرد. کاک ڕەشید سپێهری ناوی کاک ڕەسوولی میرزا (حەسەن‌زادە) و کاک مینەی ئەلیاس (مەرزینگی) و کوڕەکانی، واتە دەرویش مازوو و قادر هەروەها برایمی نەوبەختیشی پێ گوتووم. کاک حەمەسالّەیەکیش شاگردی برایمی نەوبەخت و قەدیم بۆکانی بوو.

۵۷. ڕێستووران و چڵەوکەبابی

ئەوە لە بۆکان دیاردەیەکی گەلێک تازەیە. ڕێستووران لە بۆکانیش وەک عەجەمستان لە چڵەوکەباب و چڵەوخۆرشت‌دا خۆلاسە دەبۆوە و نەمبیستووە خواردەمەنیی کوردییان تێدا فرۆشتبێ. یەکەم چڵەوکەبابییەکان لە دەوروبەری گاراج و لە پەیوەندیی موسافیر و هاتوچۆکەردا سەریان هەڵدا. ڕاستییەکەی ئەوەیە من نازانم یەکەم چڵەوکەبابی کێ لە بۆکان داینا، بەڵام ئەوەی لە بیرەوەریی من‌دا بێ، چڵەوکەبابی مەمی بۆ ئەنگە لە نزیک مزگەوتی بازاڕ، شوێنێک بوو کە

---

۱. کاک ڕەشید سپێهری دەڵێ وا هەیە وشەی «سوولی» لە زمانی جووەکانی بۆکانەوە بۆ ئێمە ماوێتەوە.

ئوتوبووس و ماشـێنی دیکەش لەبەر دەمی دەوەسـتان و موسـافیر و شۆفیر لەوێ خواردنیان دەخوارد. خەڵکی گوندەکانی دەوروبەریش هەر دەچوونە ئەوێ، گەرچی وا هەیە زیاتر هەر کەبابیان خواردبێ.

دواتـر چڵەوکەبابـی هومایوون لەنێو مەیدانی گاراج و چڵەوکەبابی حەمەسـاڵەی شـافیعیش کرانەوە. چڵەوکەبابییەکیش لە تەنیشـت دووکانی کاک برایمی فەڕۆخی هەبـوو. لـەم سـاڵانەی دواییشدا کـە کاکم لە تارانەوە مااڵی هاتبۆوە بۆکان سـەرەتا یەکـەم دووکانی پیتزافرۆشـی دانا، بەاڵم خەڵک پێشـوازییان لێنەکـرد، ئیتر ئەویش کردی بە چڵەوکەبابی.

۵۸. سەروپێ

لە سەردەمی منداڵیی منـدا بۆکان دووکانی سەروپێ یا کەللەپاچەفرۆشتنی لێنەبوو و خەڵک لە ماڵان دروستیان دەکرد و دەیانخوارد. خۆشکردن و پاککردنی سەروپێ کارێکی ئەسـتەم بوو و هەموو کارەکانی جگە لە خواردنی لەسـەر شـانی ژنان بوو! سەروپێش وەک ئاوگۆشت و چێشتی دیکە، لە قەدیمدا شەوانە دەخورا، هۆیەکەشی ئاشکرا بوو: دەبووایە کابانی ماڵ لە بەیانییەوە خەریکی ئامادەکردن و کوڵاندنی بێ هەتاکوو ئێوارە.

بەاڵم لە عەجەمسـتان سـەروپێیان بەیانان دەخوارد و ئەم نەریتە وا بزانم ئێستا گەیشـتبێتە بۆکانیـش. یەکـەم دووکانی سـەروپێی کـوڵاو لە بۆکان، لـە دەوروبەری سااڵنی۱۳۴۵دا لە پاساژە بچووکەکەی میرزا عەبدوڵاڵی شەرەفکەندی لە ڕووبەڕووی گاراج کرایەوە. وا بزانم خاوەنەکەی ئازەربایجانی بوو. ئێستا دەبێ ژمارەی دووکانی سەروپێ زۆر بێ و یەک لەوان کاک «ئەبووبەکر جەبەلی ئەقدەم»ە لە خیابانی سەقز.

٥٩. ساندویچی

تا ئەو دەمەی من لە بۆکان بووم، واتە تا ساڵی شۆڕشی گەلانی ئێران (١٣٥٧) لە بۆکان ساندویچفرۆشی نەبوو یا ئەگەر بووبێ من لێی ئاگادار نەبووم. دیاردەی ساندویچ و خواردنی خێرا، لە پەیوەندیی کاروباری ئیداری و موسافیر و چوونی سینەما و شتی ئەوتۆدایە، واتە کاتێک کە خەڵک سەرقاڵی ئیشوکارن و ناپەرژێنە ئەوەی بچنەوە ماڵێ یا بۆیان ناکرێ لە ڕێستووران دابنیشن و بە ئیستیراحەت خواردن بخۆن؛ ئەوەش لە بۆکان هاوڕێ لەگەڵ گەورەبوونەوەی شار، وردەوورده سەری هەڵدا.

دەبێ یەکەم ساندویچفرۆشیی بۆکان هەر لە پەیوندیی ئەم دیاردانەدا کرابێتەوە. کاک برایمی فەرشی ئەم چەند دێڕەی لە پەیوەندیی یەکەم دووکانی ساندویچیی بۆکان بۆ نووسیوم:

«داداش و بنەماڵەکەیان لە بۆکان سەوزیخانە و سەوزیفرۆشییان هەبوو، زۆرجار لە دووکانەکەی، کە نزیک قەپانی قاسمئاغا بوو، قسەمان دەکرد و ڕۆژێکیان باس لە ساندویچی کرا و نییەتێکی وای باس کرد کە من زوو بەڵێنیی هاوکاریم پێدا. ئەو بوو کە یەکەم ساندویچی بۆکانی[ساڵی ٥٤ ـ ٥٥] لە پەنا دووکانی براکانی سەی سوولی دامەزراند، من زۆرجار بەخۆڕایی کارم بۆ دەکرد و ئەم کارەم بە پێشکەوتن دەزانی. نانی ساندویچ لە بۆکان نەبوو، جاروبار لە میاندواوەوە دەهێنرا، لە بۆکان هەر نانی لەواش بەکار دەهێنراو و هەر دەبووە بابۆڵەکەی خۆمان. خۆراکی ساندویچ کەمتر سۆسیس و کالباس و زۆرتر جەرگ و مێشک و کۆتلێت و شامیکەباب، سالاد ئۆلویە و... بوو. دووکانەکە ببوو بە شوێنی کۆبوونەوەی لاوان. پێمواید خێری زۆری نەبوو و دواید کۆکرایەوە، کەی؟ لە بیرم نییە و ڕەنگە ئەو دەم من لە بۆکان نەبووبێتم.»

دیارە دواتر ساندویچییەکی زۆر لە شاردا کراونەوە کە بەداخەوە من ناوی هیچ دووکان و خاوەنێکی نازانم، بەڵام کاک جەعفەر مەردانبەگی ئەم ناوانەی بۆ

نووسـیوم: «وەسـتا ئەکبەر لە پاسـاژی ئیسـماعیلی، حەسـان عەباس‌زادە و حسێن سالمی.»

۶۰. پیتزایی

کاکم لە دواییـن سـەفەری لەندەنی‌دا، کاتێ کە هێشتا هەر مالّی لە تاران بوو و دووسێ سـالّێک پێـش کۆچی‌دوایی‌یەکەی، کەوتە بیری ئەوەی لە بـۆکان دووکانێکی پیتزایی بکاتەوە. پێکەوە چووینە دووکانی برادەرێکی پیتزاییم لە ناوچەی هامرسمیث لە لەندەن و وەسـتای کارەکە بۆ ماوەیەک چۆنییەتیی دروسـتکردنی پیتزای پیشانی کاکم دا. لە گەڕانەوەدا، کارەکەی وەڕێخست و بەو شێوەیە بۆکان بوو بە خاوەنی یەکەم پیتزایی. دوای یەکدوو مانگ بە تەلەفۆن پێی گوتم کە کارەکە نەیگرتووە و ئیتر شوێنەکەی کرد بە چێشتخانە و چلّەوکەبابی؛ ئەوە وا بزانم سالّی ۲۰۰۵ بوو. خالّی گرنگ لە پەیوەندیی کارە تازەکەی کاکمدا ئەوە بوو کە خواردەمەنیی کوردیشـی دەفرۆشـت، بۆ نموونە من ڕێکلامێکی دووکانەکەیم لە ڕۆژنامەیەکی کوردیی چاپی سنەدا بینی کە تەبلیغاتی بۆ «سەنگەسیر» کردبوو. ئەم کارە بەگشتی خەلّکی دیکە نایکەن و وردەوردە خەریکە خواردنـی کـوردی بەتەواوەتی لە بیر دەچێتەوە یان لای‌کـەم ڕووی بازاڕی نامێنێ، لـە کاتێـک‌دا خواردەمەنی تورک و هیندی و مێکزیکیـش وەک هامبرگری ئەمریکایی ڕێیان لە کوردستان کەوتووە.

گوایـە دواتـر گەلێـک دووکانـی پیتزایـی کراونەتـەوە، بـەلّام بەداخـەوە نـاوی خاوەنەکانیان نازانم.

۶۱. تەلار

تەلار یان تالار یان سالّۆن، بریتییە لە هۆلّی گەورە بۆ بەڕێوەبردنی میوانی و جەژن بەتایبەت شـایی و مارەیی. قەدیم کە ژمارەی دانیشـتووانی شـار و گوندەکان کەم بوون، شـایی لە مەیدان یا گۆڕایی‌یەکی نێو دێ گیراوە و هەموو خەلّکی گوند تێیدا

بەشداریيان کردووە، واتە پێویست بە بانگهێشتن و لێگێڕانەوە نەبووە. لە بۆکانی کۆنیش شایی لە دەوروبەری حەوزەگەورە یان لە باخچەیەکی نزیک شار گیراوە. لە سەردەمی ئێمەدا شایی لەنێو حەوش و حەساری ماڵی بووک و بەتایبەت زاوا دەگیرا و شایەر و گۆرانیبێژ داوەتەکەیان دەگێڕا.

تەلار و جەژن و میوانیی تەلار تایبەت بە شارە گەورەکان بوو و لە شوێنی وەک بۆکان شتی وا نەبوو. بە هاتنی مەلا بۆ سەر حوکم و سەپاندنی سیاسەتی نامرۆڤانەیان بەسەر خەڵکی هەژاری کوردستاندا، گەلێک نەریتی باش فەوتان و نەمان. ئیتر لە ترسی هێرش و ئەزیەت کردن و گرتنی پاسداری عەجەم خەڵکەکە شایی‌یان لە ماڵی خۆیاندا نەدەگرت و دەبووایە بچنە شوێنی وەک تەلار، کە گوایە یەک بە شوێن یەکدا لە بۆکان کراونەتەوە.

هۆکارێکی دیکەی پەرەسەندنی ئەم دیاردەیە، وا هەیە ئەوە بێ کە بارودۆخی ئابووریی خەڵک باشتر بووە و داب‌ونەریتی عەجەم خزاوەتە نێو کۆمەڵگاکەمانەوە و ئیتر ئەو شایی و جەژنە نەریتییە کە دوور بوو لە ئیفادەفرۆشی و نمایش، شوێنی خۆی داوە بە تەشریفاتی ناپێویست و لە ئەنجامدا بە قەرزوقۆڵەش بێ دەبێ جەژنی گەورە لە تەلار بگیرێ و میوانان لەوێ بەڕێ بکرێن. دیارە ئەم دیاردەیە ئەگەر لە هەندێک ڕوانگەوە خراپیش بووبێ، لەو لایەنەوە باش بوو کە ژنان لە خزمەت کردن و زەحمەتی چێشتلێنان و میوان بەڕێکردن دەکەوتن، ئەوەش هەنگاوێکی گەلێک باشە بۆ پێشەوە.

برایان برایم فەرشی، ڕەشید سپێهری، ڕەحیم بەهرامزادە و جەعفەر مەردانبەگی هاوکارم بوون لەم بەشەدا.

٦٢. ماست و پەنیرفرۆشی

هەندێک دووکانی بەقاڵی و ویشکەفرۆشیی بچووک هەبوون کە ماست و پەنیریان لە خەڵکی گوندەکان دەکڕی و بە کڕیاری خەڵکی شاریان دەفرۆشتەوە. ماستەکان هەر

بـە جامـی ئەوانەوە بە کڕیار دەفرۆشـران، ئینجا کڕیار جامە ماسـتەکەی دەبردەوە مالّـێ، لـەوێ بەتالّیان دەکـرد و دەیهێناوە بۆ دووکاندارەکە، کـە ئەویش بیداتەوە بە خاوەنەکەی، بەڵام پەنیر بەگشتی دوو جۆر بوو: پەنیری سەلک، کە تازە بوو و تەنیا خوێـی لـێ دەدرا و دەخـورا و پەنیـری کووپە، کـە دوای ئـەوەی ورد و تێرخوێیان دەکرد، لە کووپەیەکدا دەیانشـێلا و سـەری کووپەکەیان ڕۆن و چەوری لێدەدا بۆ ئەوەی هەوای تێوەنەچێ و خراپ نەبێ، ئینجا دەیانخسـتە چاڵێکەوە و هەڵیاندەگرت لـە زسـتانـدا دەریـێنـن و بیخـۆن. دووکانـدار بە عـادەت کووپەیەکیان دەشـکاند و وردەوردە بە خەڵکیان دەفرۆشت. من خۆم پەنیرم لە کووپە کردووە و شێلاومە. لە بەهاردا «لۆرک»یش هەبوو جاروبارە دەفرۆشرا، بەڵام نەمدی کەس «فرۆ» بفرۆشێ.

لە ماسـت و پەنیرفرۆشـەکانی بۆکان تەنیا دەرۆیش سـوڵتان و سـەید حسـێنی عارفم لە بیرە، بەڵام کاک ڕەشید سپێهری لیستەی چەند ناوی دیکەشی بۆ ناردووم. ئەو گەلێک لە من شارەزاتری ئەم بوارانەیە:

«ماسـت و پەنیرفرۆشـە زۆر قەدیمییەکانـی بـۆکان: دەرۆیـش سـوڵتان و مـام نەسـرووڵڵای فەرەجی (مامە نەشـێ) و هەباس گەدۆل. درەنگتریش ئەم کەسانە: مام ئەحمـەد ناسـراو بـە ئەحمـەد کولێرە؛ میرزا عەزیـزی حەقیقەت؛ مـام برایمی فاتحی ڕووبەڕووی دووکانی حاجی حەمەسالّەی محەممەدی لە خیابانی کۆنە؛ قازی عەلی ڕووبـەڕووی دووکانـی موبارەکی؛ سـۆفی حەمـە ڕووبەڕووی دووکانـی برادەران؛ سـۆفی ڕەحمانـی کارەش لـە پەنـای دووکانـی حاجـی محەممەدی دۆشـاو؛ سـۆفی حەسـەن ڕووبەڕووی دووکانی عەبەقەڵەوە؛ حەمەکەڵەوان لەلای مزگەوتی بازاڕ و عەلییەکەچەڵ ژنبرای عەبدوڵڵا کێلەکەوەیی.»[1]

---

١. هـەر لـەم پەیوەندییەدا کاک ڕەحیم بەهرامزادە نووسـیویەتی: «پەنیری پێسـتەش هەبوو، بەڵام لە بۆکان و دەوروبەری باو نەبوو. ڕەنگە ئەوە بەرهەمی ناوچەی کوێسـتانیتر [وەک مەنگوڕایەتـی] بووبـێ. پەنیـری پێسـتە دەبـوو لـە جیـگای فێنـک ڕابگیرایە. لەبـەر نەبوونی کارەبا و یەخچاڵ پەنیریان لە ئەشـکەوتی فێنکدا ڕادەگرت. هەموو خەڵکی گوند و تەنانەت چەند گوند پەنیریان دەبردە ئەو شـوێنە و کەسـێکیش ئاگای لێی دەبوو. بە شوێنی ڕاگرتنی پەنیریان دەگوت «کونەپێسـتە» [کولێن]. ئەو کەسـەی ئاگای لە پەنیری پێستە دەبوو ناوێکی هەبوو، کە بەداخەوە لە بیرم نەماوە (پێستەوان؟).

٦٣. خوێفرۆشی

پێش ئەوەی خوێ و ئەدویە (بەهارات)ی نێو پاکەت و قوتوو بێتە بازاڕی بۆکانەوە، بەگشتی خوێیان بە ماشێنی باری (لۆری) لە گۆلی ورمێوە دەهێنا، لەنێو دووکانێک هەڵیاندەڕشت و خەڵکی شار و گوندیش دەچوون بە «پووت» یا «سیە» (کە چەند گرەمێک لە ٢ کیلۆ زیاتر بوو)، دەیانکڕی و بە سەتڵ یا بە چارەکە و جەواڵ دەیانبردەوە ماڵێ. خوێیەکە لە دەریا دەگیرا و زۆریش سپی و خاوێن و جوان نەبوو، دەنکەکانیشی درشت بوو، ژنان لە ماڵەوە دەیانهاڕی.

لە دەوروبەری ساڵی ١٣۴۵دا بوو کە شیرکەتی «صدف»ی تاران نوێنەرایەتیی بەرهەمەکانی خۆی دایە کاکم و ئێتر وردەوردە ئەو چەشنە شتانەی (وەک خوێ و ئاڵەت (ئیسیوەت) وزەردەچێوە و...ی قوتوو و پاکەت بوو بە باو و شوێنی شێوازی سوننەتیی کارەکەیان گرتەوە، کە پێشتر بە تەلیس لە دووکانی بەقاڵی دادەنران و لەوێ دەکرانە کاغەزی ڕۆژنامە و شتی واوە و دەبرانەوە ماڵان.

من دووکانی حاجی ئەحمەدی ئاسنگەرم لە بیرە، کە لە خیابانی کۆن بوو و خوێفرۆشیی دەکرد، بەڵام کاک ڕەشید سپێهری ئەم ناوانەشی بۆ نووسیوم:

«مام ئەحمەدی خەلیلی باوکی سمایل و محەممەدی داشقەچی؛ محەممەدی حاجی ڕەشیدە کیورە لە مەیدانی ئاسنگەران. مام ڕەسوڵ شیلاناوی لە خیابانی کۆنە؛ ڕەحمانی ڕەحمەت لە دووکانەکانی کەفاشیدا و کاک سەعید لە پەنا ماڵی مامەنەشێ.»

کاک برایم فەڕشی لەم بارەیەوە نووسیویەتی:

«لە کۆڵانەکەی دووکانی ئەحمەدی دەرمانگادا دوو برا هەبوو خوێیان دەفرۆشت، ڕەنگە ئەوانە کۆنترین خوێفرۆشی بۆکان بووبێتن، ناوەکانیانم لە بیر نەماوە.»

کاک ڕەحیم بەهرامزادەش دەنووسێ:

«خوێی زبر دواتریش هەر دەفرۆشرا و بۆ هەویر شێلان بە کاریان دەهێنا یا بە ئاژەڵیان دەدا. حاجی حەبیبوڵڵای کوڕی ڕەشیدەسوور لە خیابانی سەقز لە پەنای

کارێـژ و قاوەخانەکەیـانـدا دووکانـی خوێفرۆشـی هەبوو و زۆربـەی کڕیارەکانی خەڵکی گوندەکان یا نانەواکانی بۆکان بوون.»

۶۴. مریشک و قەڵفرۆشی

مریشـکی ماشـێنی لـە سـەردەمی منداڵیـی مـنـدا وردەوردە پەیدا بوو. پێشـتر تەنیا مریشکی ئۆرگانیک و هێلکەی ئۆرگانیک هەبوو کە پییان دەگوترا مریشکی کوردی و هێلکەی کوردی. مریشکفرۆش کەسانێک بوون کە دانەیەک و دووان مریشکیان لە قەفەزێکی بچووکدا دادەنا یا لاقیان دەبەستنەوە و لەسەر زەوی لە قەراغ شەقام زیاتر لە دەوروبەری قەپان دەیانفرۆشتن. هەر لەوێش لە جۆگەی سەر شەقامەکە سەریان دەبڕین و دەیاندا دەست مشتەری. ئەوە کەسبێکی بچووک بوو کە تا ئێستاش هەر ماوە و خەڵکانی کەمداهات پێیەوە خەریک دەبن.

قەل یا قەلەموونەش باڵندەیەکی خۆماڵییە و لە هەوای سـارد و شـوێنی سارد و کوێستانیدا گەشە دەکا. لە ڕابردوودا قەلیش بە زیندوویی دەهێنرایە سەر شەقام و دەفرۆشرا؛ ئەوە هی وەرزی پاییز و زستان بوو، دەنا لە گەرمای هاوینـدا، کە قەل لاواز و کەنەفتە، ساتوسەودای پێنەدەکرا و نەشدەخورا. لەبەروەی قەل گرانتر لە مریشکە و گەورەتریشـە، هەمـوو کـەس بودجەی کڕینی قەلی نەبوو، جا لە سـەردەمی منداڵیی مـنـدا هەندێـک کەس قەلیان دەکوشـتەوە و دەیانکردە چەند بەشـەوە هەر بەشـەی نیـو سـیە (هەندێـک لـە کیلۆ زیاتر) یـا ۷ درەم (هەندێـک لە نیو کیلۆ زیاتر)، لەسـەر کەشەفێکیان دادەنا و بە قەیسەری یا شەقامدا دەیانگێڕا، خەڵکیش لێیان دەکڕین.

بەداخەوە جگە لە کاکم کە لە سەردەمی پێش ڕۆژنامەفرۆشیدا چەند مانگێک لەسەر سینی قەلی دەفرۆشت، ناوی کەسم لە بیر نییە لەم کەسبەدا بووبێ، بەڵام دەزانم و دیتبووم خەڵکانی دیکەش هەبوون ئەم کارەیان دەکرد. کاک ڕەشید سپێهریش ناوی ئەم کەسانەی خوارەوەی وەک مریشکفرۆش بۆ ناردووم: «محەممەدی عەولا ئێرانی، بایزی جووچکفرۆش، حەمەشەریفی جووچکفرۆش، سەیفە عەجەم، قاسم نەعلبەندی و

محەممەدی شاریکەندی زاوای عیسمەتی زەنبیل.»

۶۵. کارگەی دروستکردنی دۆشاو

دۆشاو شیلەی کشمیش یان خورمایە و لەو شوێنانەدا بەرهەم دێ کە ترێ و خورمای زۆر بێ. بۆکان بە بیرەوەری من ترێ و کشمیشی وای نەبوو بکرێنە دۆشاو، خورماش هەر هیچ. هەندێک لە تاجرەکان دەچوون خورمای نێو حەسیریان لە ئابادان و شارەکانی دیکە دەکڕی و بە کامیۆن لە ڕێگای کرماشانەوە دەیانهێنا بۆکان. دیارە ئەمانە خورمای تازە نەبوون کە تا بگەنە بۆکان بترشێن، بەڵکوو خورمای هەندێک وشک (یابس) بوون. لە بیرمە من ئەو ساڵانەی وا تەبعیدی ئەراک کرابووم (۱۳۴۲ ـ ۳) جارێکیان حاجی حەسەنی محەممەدیان دوای کڕینی خورما، لەسەر ڕێگای گەڕانەوەی ئابادان هاتە ئەراک و لەوێ سەردانی منی کرد. دیارە خورما لە تاران و تەوریزیش هەر دەکڕدرا.

کاک ڕەشیدی سپێهری ئەم ناوانەی خوارەوەی وەک کەسانێک بۆ ناردووم کە لە بۆکان دۆشاویان گرتووە یان فرۆشتوویانە:

«حاجی عەلی فەڕشی کە کارگای دۆشاوی خورمای هەبوو؛ حاجی شنۆیی لە خیابانی میراوا دۆشاوی لە چەوەندەر دەگرت و حاجی مینەی عەلیبەگ کە دۆشاوی کوولەکە و ترێی دەفرۆشت و زۆریش خۆش بوون.»

حاجی عەلی فەڕشی بەگوێرەی قسەی کاک برایمی فەڕشی یەکەم کەس بووە کە خاوەنایەتیی کارگایەکی دروستکردنی دۆشاوی لە بۆکان کردبێ: «باوکم لە بۆکان یەکەم کارگای دروستکردنی دۆشاوی خورمای دامەزراند لە تەنیشت ماڵی خۆمان لە خیابانی سەقز کە نزیک قوللە بوو. من خۆم ئەو کارخانەیەم و شێوەی دروستکردنی دۆشاوم لەو کارگایە بینیبوو. حاجی ئەحمەدی مەرزینگی کرابووە بەرپرسی شوێنەکە. خورما لە تەوریز یان لە قەسری‌شیرین یان یەکسەر لە خوزستانەوە بە ماشێنی گەورە دەهێنرایە بۆکان. پێمواید دۆشاوی ناوچەی

بۆکان و شارەکانی دیکەش لەو کارگایەوە بەرهەم دەهات، دەنکە خورماکان دوایە خەڵک دەهاتن دەیانبرد و تەسبێحی دەنکەخورمایان لێ دروست دەکردن. ئەگەر هەڵەم نەکردبێ دوای بۆکان لە شاری «بناو»ی ئازەربایجانیش کارگایەکی وا هەبوو، نازانم لەبەر چ هۆیەک ئەو کارگایەی بۆکان داخرا. دەبێ ئەوە ساڵانی بەرلە ۱۳۴۰ بێ کە ئەڵبەت زۆریش ئەرخەیان نیم، ئەوەندە دەزانم من زۆر منداڵ بووم و دەچووم سەیری کارگاکەم دەکرد. کەلوپەلی کارگاکە تا ماوەیەکیش دواتر هەر مابوو، بەڵام دوایە نازانم چییان لێبەسەرهات.»

کاک برایم هەندێک زانیاریی سەبارەت بە شێوازی دروستکردنی دۆشاویش لە کارگاکەی بۆکان بۆ ناردووم کە بە سپاسەوە لە پەڕاوێزدا دەیانهێنم.[۱]

۶۶. گیاوگژی کوێستان

لە وەرزی بەهاردا هەندێک گیاوگژی سروشتی لە چیاکانەوە دەهێنرایە بۆکان و دەفرۆشران. یەکەم شتی بەهار کە دەبینرا و هەندێک جاریش دەفرۆشرا، گوڵەگەزیزە بوو کە لەژێر بەفری ناڵەشکێنە و چیاکانی دەوروبەری شار سەری دەردەهێنا. دیارە ئەوە زۆر کەم بوو، بەڵام هەشبوو. ئەوەی بە شوێن گەزیزەدا

---

۱. «دروستکردنی دۆشاو بەو شێوەیە بوو: لە پێشدا دانە بە دانە ناوک (پێشە)ی خورما بە دەست لە گۆشتەکەی جیا دەکرایەوە. هەموو ئەو خورمایە دەکرایە ناو حەوزێکی سیمانیی چوارگۆشە، کە قەوارەکەی دوو میتر لە سێ میترێک دەبوو، پاشان بە چەشنێک پێمەڕەی تایبەت کە دەم تەسک و درێژ بوو، خورما ورد دەکرا، دواتر یەکدوو کەس چەکمە لەپێ کە تایبەت بەو کارە بوون، خورماکەیان بە لاق هەڵدەشێلا، دوای ئەوەی خورما بە چاکی هەڵدەشێلرا، سەرجەم خۆرماکە دەڕژایە نێو تیانەیەکی خڕ بە گەورەیی ژووریێکی سێ لە چوار میتر، لەژێر ئەو تیانەیەدا ئاور دەکرایەوە، نازانم ژێر تیانەکە تەندوور بوو یان بە ئاوری گاز گەرم دەکرا؟ ئەو خورمایە کە بە نیسبەتێکی تایبەت ئاوی تێدەکرا، هێندە دەکولا تا وەستاکار کە زۆربەیان عەجەم بوون لێی ڕازی دەبوو، دوای ئەوە دۆشاو لەو تیانە گەورەوە لە ڕێگای شێرەوە دەڕژایە نێو تیخەڵە یان کووپەی زۆر گەورە بە گەورەیی بالای کەسێک و تەنگەی چەند کەسێک بە یەکەوە. دۆشاو لەو زەرفانەدا کە لە گڵەسوورە لە دەرەوی کوردستان دروستکرابوون، دەمانەوە و سارد دەبوونەوە، دوایە ئەو دۆشاوە دەڕژایە نێو تەنەکەی تایبەت و زەرفی دیکەوە بۆ فرۆشتن. پێموایە دۆشاو دروستکردن لە هەموو فەسڵێکدا نەبوو.

دەهات «شـنگ» بوو و گێلاخە و قازیاخە و کەنگر و کارگ و ڕێواس. هەندێک گیای دیکـەی کوێسـتانیش هەبـوون کە لە بۆکان دەسـت نەدەکەوتن و لە کوێسـتانەکانی مەنگوڕایەتی و گەورکایەتییەوە دەهێنرانە بۆکان وەک بیزا و مەندێ و...

ئەوانـە بەگشـتی گوندییـەکان دەیانهێنانـە بـۆکان و هـەر بـە چارەکـە و جەواڵ دەفرۆشـران یـا دەدرانـە دووکانـدار و ئـەوان بە خەڵکیـان دەفرۆشـتەوە. من ناوی کەسێکی تایبەتم لەم پەیوەندییەدا لە بیر نییە.

کاک ڕەشـید سـپێهری دەنووسـێ: «لە وەرزی بەهاردا ئەم گیایانەیان لە دێهاتی دەوروبەری شارەوە دەهێنایە بۆکان: گێلاخە، کەنگر، قازیاخە، شنگ، ترشۆکە، پنگە، بزنەڕیشە، سیرەمێرگە، کووزەڵە، گێلەبەرباغی، پرپرە، قۆقمیشسەلمکە و ئەسپەناغ. ئەو گیایە کێویانە لە چیاکانی کانی شـوقاقان و قەرەموویسـالیان و قارنجە و قەڵا و حاجیاوا و سریلاوا و ساروقامیش زۆر شین دەبوون.

ئـەم گیـا کوێستانیانەشـیان لـە گونـدی گەنمـان و مووسـێ و برایمخەسـار و ساردەکۆستانەوە دەهێنا بۆکان: کارگی کەما، هەڵز، بیزا، کوڕادە، مەندێ، قوونسوور، لووشـە، سیرەخاسـە، سـیرەکوڵکە، ڕێواس و قەزوان. قەزوان و بیزا و مەندێ زۆر خۆشن بۆ ترشیات.»

۶۷. دەڵاڵ (دەسفرۆشی لیباس)

جلوبەرگـی ئامـادە بریتـی بـوون لـەو جلوبەرگـە عەجەمییـە کۆنانـەی وا لـە عەجەمسـتانەوە دەهێنرانـە بـۆکان و لەوێ بە خەڵکانی کەمداهات دەفرۆشـران. ئەم کارە دەورێکـی زۆری بینی لە چەسـپاندنی جلوبەرگـی عەجەمی و جێگیرکردنی لە شـوێنی جلوبەرگی کوردی. ئەوانەی دەهێنرانە بۆکان زیاتر کۆت (چاکەت) و باڵتە بـوون، شـەڵوار یـا دوولینگە کەمتر دەهـات و خەڵک جگە لە قوتابـی و فەرمانبەری ئیـدارات، خۆیـان لەوە دەپاراسـت کە دوولینگـە لە پێ بکەن. تەنانـەت تاجرەکان کە دەچوون بۆ تاران یا تەورێز تا کاتێک کە بەرەو گاراج وەڕێدەکەوتن بچن سواری

ماشێن بن و بڕۆن، هەر جلوبەرگە کوردییەکەیان لە بەردا بوو. گۆڕانکارییەکان لە کۆت (چاکەت)ەوە دەستی پێکرد و ماوەیەک ببووە دیاردەیەکی ئاسایی کە پانتۆڵی کوردی و کۆتی عەجەمی لەبەر خەڵکدا ببینی. دواتر پانتۆڵیش بوو بە شەڵوار و لە کۆتایی‌یەکانی ڕژیمی شادا ئیتر بۆکانیش وەک شارەکانی دیکەی کوردستان کۆت‌وشەڵوار لەپێی زۆر تێدا دەبینرا و ژمارەی زۆری بەرگدرووی کۆت‌وشەڵواری لە ساڵانی پێش شۆڕشی ۱۳۵۷دا ئەم ڕاستییە بەباشی دەردەخەن. پێشتر لە بۆکان تاقە یەک بەرگدرووی کۆت‌وشەڵواری هەبوو (خیاطی لوکس) و دواتر بوو بە دوان (خیاطی مد آمریک)، بەڵام درەنگتر لای‌کەم سێ یان چواری دیکەشی لێ زیاد بوو.

جلوبەرگی ئامادە بە عادەت دەسفرۆش دەیانفرۆشت. دەسفرۆش بەسەر شەقامدا دەهات و هاواری کاڵاکەی خۆی دەکرد، بەڵام لای‌کەم یەک دووکانم لە بیرە کە کاک کەریم (دوایی حاجی کەریم)ێک لە تەنیشت دووکانی باوکم لەسەر شەقامی تازە کردبوویەوە و تێیدا جلوبەرگی کۆنی دەفرۆشت. کاک حەسەنێکیش کە بە «حەسەنەدووگە» ناسرابوو دەسفرۆشی جلوبەرگی کۆن بوو.

وەک بیستوومە، لە قەدیمدا جووەکانی بۆکان کاری دەسفرۆشیی جلوبەرگیان کردووە، بەڵام نازانم لەو سەردەمەشدا هەر جلوبەرگی عەجەمییان فرۆشتووە یان هی کوردی، بە ئەگەری زۆری هەر کوردی بووە، دەنا ئەو دەم عەجەم ئاوا نەخزابووە نێو ژیانی ڕۆژانەی خەڵکەوە. درەنگتر و دوای شۆڕشی ۱۳۵۷ بۆکان بوو بە ناوەندێکی گرنگی کڕین و فرۆشتنی جلوبەرگی دەستی دوو (کە بە تاناکۆڕا ناودەبرا) و ئەوەندەی بزانم ئەم ڕەوتە تا ئەمڕۆش درێژەی هەیە. بەداخەوە ناوی کەس یا کەسانێک کە لەم کارەدان، نازانم.

۶۸. جلوبەرگی ئامادە

نیاز لەم بەشە، جلوبەرگی کۆن نییە، بەڵکوو کۆت‌وشەڵوار و مانتۆ و کراس و تیشێرت و بلووز و شتی وایە، کە لە تاران و تەورێزەوە دەهێنرانە بۆکان و بەخەڵک

(زیاتر بە گەنج و لاو و قوتابی) دەفرۆشران. ئەم کارە تا سەردەمی شۆڕشی ۱۳۵۷ بەرەوی ئەوتۆی نەبوو و بۆ نموونە، لە بیرمە کاکم لە دووکانەکەیدا بە تەنیشت بابەتی دیکەوە تاکوتەرایەک دەیفرۆشتن؛ گەرچی یەک لەوانە، کراسی «مەخملیان» بوو کە بە ڕادەیەکی دوور لە باوەڕ دەفرۆشرا. وا بزانم کاک غەفووری ئاشناگەریش هەر ئەو شتانەی دەفرۆشتن. دواتر و لە ساڵانی دوای شۆڕشدا ئەم کارە بەرەوی تەواوی پەیدا کردووە و بەتەواوەتی شوێنی داناوەتە سەر کاری بەرگدرووی کورد کە توانای کێبەرکێی لەگەڵ کارخانەی گەورەی تاران و تەورێز و لەم دواییانەشدا، چین و هۆنگکۆنگ نییە. لە باری کۆمەڵایەتیشەوە ئەم کارە بۆتە هۆی ئەوەی جلوبەرگی کوردی لە نێو لاوەکانماندا پاشەکشێ بکا. دیارە ئەوە جەبری زەمانە و خەتای کەس نییە، کەسیش ناتوانێ لەو بارودۆخەدا کە وڵاتەکەمانی تێدایە بەرگری لێبکا. من لەنێو کەسانێکدا کە ئێستا بەو کەسبەوە خەریکن تەنیا ناوی برایانی محەممەدی (کاک محەممەد و کاک یۆنس) دەزانم.

بریا خاوەنی ئەو کەسبوکارانە بە تەنیشت شتومەکی لاوەکی و خاریجییەوە هەندێک دەسکردی خۆماڵیشیان بفرۆشتایە، وەک سەرکڵاو و گۆرەوی و دەسکێشی پیاوان و کراس و کڵاوی ژنانی کورد و نەیانهێشتایە نەریتی چنینی ئەو بەرهەمانە لە وڵاتەکەماندا بفەوتێ.

۶۹. دەسفرۆشی دیکە: تەسبێح‌فرۆش و...

گەلێک خەڵکانی بێئیشوکار کە توانای کاری فەعلەییان نەبوو یا خود لە وەرزی زستاندا کە کاری بینا و ساختمان دەوەستا، لە پای قەپان یا شوێنی دیکەی سەر شەقامەکان وردەواڵە و سەعات و تەسبێح و شتی وایان دەفرۆشت. ئەوە هی بارودۆخی خراپی ئابووری و نەبوونی کار و کاسبیی ڕێکوپێکە و تا ئەمڕۆش نەک هەر دریژەی هەیە بەڵکوو بە چەند قات زیادیشی کردووە، بەداخەوە ناوێکی تایبەت بۆ بواری ئەم کاسبییە نازانم.

۷۰. گۆرەوی و سەرکڵاو و بەرهەمی دەسچنی دیکە

لە ڕابردوودا، گۆرەوی و پووزەوانە و دەسکێش و سەرکڵاوی پیاوان لە موو یان مەڕەز دەچنرا و ژنان بۆ کەسوکاری خۆیانیان دەچنین، وا هەبوو چەند دانەیەکی زیادیشیان بچنیایە و بیانفرۆشتایەن. لە هەندێک دووکان ئەو بابەتانە دەست دەکەوتن، بەڵام دواتر بەرهەمی کارخانەکانی ئیسفەهان و یەزد و تاران هەمووی لە بڕەو خستن و ئێستا ئەگەر مابێتیشن لە گیانەڵڵادان. کێشەی کوردستان و بۆکانیش وەک بەشێک لەو، ئەوە بوو کە خۆی لەگەڵ بارودۆخە تازەکە نەدەتوانی ڕێکبخا، لەبەروەی نە سەرمایەی وا گەورەی تێدا بوو، نە سەرمایەداری بیرتیژ کە بتوانێ ڕەوتی دواڕۆژی بازاڕ بناسێ، نە دەرەتانی دابەشکردن و ناردنی بەرهەم بۆ دەرەوەی کوردستانیان هەبوو. لە ئەنجامدا، ئەم بەرهەمە خۆمالّییانە خێرایەک لە بەرانبەر بەرهەمی عەجەمستان و دەرەوەی ولّاتدا چۆکیان دادا و فەوتان.

کاک ڕەشید سپێهری لەم بارەیەوە بۆی نووسیوم:

«بەشی زۆری ئەم بەرهەمانە، قەدیم لە حەوتەبازاڕی ڕۆژانی شەممە و یەکشەممەدا دەفرۆشران. فرۆشیاریان کچان و کوڕانی تەمەن ۱۰ تا ۱۲ ساڵ بوون. دواتر حاجی وەستا عەلی کڵاودروو لە دووکانی خۆی، سەرکڵاو، کڵاوی پێچ، دەسرەی گوڵدۆزی، تاسکڵاوی ژنان، دەسرازەی منداڵان، بەرماڵ، پۆپەشمین، جاجم، گۆرەوی و زەنگاڵی دەفرۆشت.»

۷۱. سەلمانیی پیاوان

سەرتاش، دەللاک یا سەلمانی ئەو کەسانە بوون کە سەر و ڕدێنی پیاوان و کوڕانیان دەتاشی یا فارس گوتەنی «ئیسلاح»یان دەکرد. دواتر دووکانی ئەم کەسانە ناوی «ئارایشگا»یان لێنرا، کە وشەیەکی فارسییە. لام وایە زووتر و پێش سەردەمی ئێمەمانان ئەو کەسانە لە حەمام سەر و ڕیشی خەڵکیان تاشیوە و هەر ئەوانیش کیسەکێشییان کردووە بۆیەش پێیان گوتوون دەللاک.

هـەر چۆنێـک بـێ، لـە سـەردەمی منداڵیی مـنـدا دووکانـی سـەلمانی هەبوون و پیاوان و کوڕان بۆ «ئیسلاح»ی سەر، دەچوونە ئەوێ. سەلمانیی ئەو دەمانە شێواز و مـۆدی جیاوازیـان یا نەدەزانی یا خەڵک لێی نەدەخواسـتن، لەبەروەی سەروسـمێڵی هەمـوو کەسـیان وەک یـەک ڕێکدەکـرد! دووکانی سـەلمانی، تەنیا شـوێنی ئاوێنەکە نەبـێ، دەورانـدەور بە وێنـەی ڕەنگیی ڕووبەرگی گۆڤاری فارسـی، وەک تەڕەقی و ئاسیای جەوان و ئیتلاعاتی هەفتەگی دادەپۆشرا.

ئێمـە کـە منـداڵ بووین و لە قوتابخانە دەمانخوێند نەیاندەهێشـت قژی سـەرمان دریـژ بـێ و دەبـوو بیکەینـە «مەخمەری» کە وا بزانم نمرە ۳ی ماشـێنی سەرتاشـی بـوو. باوکـم منـی دەنـاردە دووکانـی کاک حەمەگێڵگێڵـە لەسـەر خیابانـی تـازە، ڕووبەڕووی دووکانی کاکم و کتێبفرۆشییەکەی کاک کەریمی سالمی. وام لە بیرە کە حەقدەسـتی ئیسـلاحی سـەر ۵ قڕان بوو. درەنگتر کە گەورە ببووم و لە دەبیرستان دەرسـم دەخوێنـد، کابرایەکـی عەجەم لـە دووکانەکانـی حاجی بایزی ئیسـماعیلیدا «ئارایشـگا»یەکی کردەوە کە گەنج و لاو دەچوونە ئەوێ و منیش دەچووم، وا بزانم نرخـی ئـەو گرانتـر و کارەکـەی هەندێـک «ئەمڕۆیی»تر بـوو، واتە لەوێ سیاسـەتی «مەخمەری» حکوومەتی نەدەکرد!

کاک ڕەشـیدی سـپێهری لەژێـر سـەردێڕی «سـەلمانییە قەدیمییەکانـی بۆکان»دا ئـەم ناوانـەی بـۆ ناردووم: «حەسـەن سـەلمانی خەڵکـی سـاینقەڵا، دووکانەکەی لە پەنـا دووکانـی عەبڵای مام ئەحمەد بوو و سەرتاشـی و خەتەنـەی منداڵانی دەکرد، جاروبـارەش لەنێـو بـازاڕدا دەسـووڕاوە و هەرای سەرتاشـینی دەکرد؛ مەسـعوود سـەلمانی لە جێگا دووکانی محەممەدی نەوێندا بوو و پاشـان چووە دووکانەکانی لای فەلەکـەی قـازی؛ عەلـی فەهەندیـژ سـەلمانییەکی خەڵکـی تەوریـز و کرێنشـینی ماڵـی سـەید حەمەدەمینـی قەسـاب بوو؛ مینەپشـی دوو کوڕ و کچێکی بـوو بەناوی هووشەنگ و مەسعوود دووکانەکەشی لە پەنا ڕەشیدی ئاغاڕەزا بوو دوایی فرۆشتی بە سـەید عەلی پارسـا؛ عوسـمان و ئەبووبەکری کوڕانی مینە حەتەم؛ مینە سەلمانی باوکی یۆنس؛ عەلی کوڕی محەممەدی کیسەکێش (کاکەڵڵا)؛ مەشەدی ئەکبەر باوکی

غوەڵامــەلاڵ لە پەنــا قەنناددییەکەی برایمی ڕەزایــی؛ محەممەدەکەڕە (کەریمی) کوڕی عەبەشین و مستەفا میعماری کە ئێستا لە فینلاند دەژی.»

کاک جەعفەر مەردانبەگیش ئەم ناوانەی نووسیوە: «مەرحوومان کاک عوسمان و کاک ئەبووبەکر مەردانبەگی، مینە سەلمانی، کاک عەلی ئەفشین.»

ئەوەش هەواڵی سەلمانییەک لە بۆکان کە کاک برایم فەڕشی بۆی نووسیوم:

«لە تەنیشــت دووکانی باوکم دووکانێکی ســەلمانی هەبوو، کابرا ئەرمەنی بوو و کوردیشــی دەزانــی، ئەو هەر لــە دووکانەکەیدا دەژیــا دووکانەکەی دوو بەش بوو، کە بە پەردە جیا دەکراوە و خۆی لە پشت پەردەکە دەژیا، ... میسیۆ دوو سەری بە پێنج قڕان دەتاشی. دوو سەری من و زیندەیاد کاک حەسەنم وەبەر ماشێنی میسیۆ دەکەوت. میسیۆ کەسێکی ڕووخۆش و بەتەمەن بوو. نازانم چی بەسەر هات. دوای ئەو سەید عەلی پارسا دووکانەکەی کردە پارچەفرۆشی، دوای ئەو میرزا غەفووری ئاشناگەر جێی گرتەوە.»

۷۲. ئارایشگای ژنان

ئەوەش دیاردەیەکی نوێیە. پێشتر، ڕازاندنەوە و ئارایشی ژنان لە سوراووسپیاوێکدا خۆلاسە دەبۆوە کە یا ژنانی خزم و دۆست و هاوڕێ بۆ کەسەکەیان بەڕێوە دەبرد یان هەر ژنانی کرێکاری حەمام دەچوونە ماڵان و ئاراشیان دەکردن.

لــە بیــرم نییە یەکەم ئارایشــگای ژنان کەی لە بــۆکان کرابێتەوە، بەڵام بە دڵنیایی دەزانم لە دەوروبەری ســاڵی ۱۳۴۰ و لەنێو ماڵی کەســەکەدا بوو نەک لە دووکان و شــوێنی وا گشــتی. هێشــتا ژنانــی بــۆکان ئــەم ســەربەخۆییەیان نەبــوو بچــن بــۆ دووکانێکــی ئارایــش کردن. لە کۆتاییەکانی ڕژیمی شــا و پێش شۆڕشــی ۱۳۵۷دا، وردەوردە بارودۆخەکــە باشــتر ببــوو و تابڵــۆی ئارایشــگای ژنان بەســەر دەرگای هەندێک ماڵەوە دەبینرا، گەرچی هێشــتا ئارایشــگای ســەربەخۆ لە دووکان و شوێنی گشــتیدا نەبوو. درەنگتر مەســەلەکە گۆڕا و ئێســتا زۆر ئارایشــگای ژنان لە بۆکان

هەن.

کاک جەعفەر مەردانبەگی ئەم کەسانەی وەک خاوەنی ئارایشگای ژنان دەسنیشان کـردووە: «ئارایشـگای مەنیـژە خۆشـنوود؛ ئارایشـگای تـارا (زەمانـە مەردانبەگی)، ئارایشـگای شـەهلا عابیـد.» هەروەهـا کاک جەعفـەر ئـەم خاڵـە گرنگەشـی وەبیـر هێناوینەتـەوە: «لـە کـۆن‌دا، دەموچاوهەڵگرتنی ژنان باو بوو. ئەم کەسـانە دەچوونە مـاڵان بـۆ دەموچاوهەڵگرتن: دادە ئایشـێ حەمامچـی و دادە زارا.» ئەوانەی هەنیەی ژنانیان هەڵدەگرت پێیان دەگوتن: هەنێکەر.

۷۳. مامانەکانی بۆکان

لـە ڕابـردوودا مامـان (قابیلـە)ی دەرس‌خوێندوو و خاوەن‌مـەدرەک لـە بـۆکان یـا گوندەکانی دەوروبەری‌دا نەبوو. وا بزانم یەکەم قابیلەی نوێباو لە دوای ساڵی ۱۳۴۱ ـ ۴۲ لـە بـۆکان پەیـدا بـوو کە خانمێکی تێگەیشـتووی خـاوەن شەخسـیەتی خەڵکی مەهاباد بوو، هەر لە بۆکانیش مێردی کرد و لەوێ گیرسایەوە.

پێشـتر، ئـەم ئەرکە هەندێک لە ژنانی خاوەن ئەزمـوون بەڕێوەیان دەبرد و یەک لـەوان یـادی بەخێر بـێ، «نەنێ» دایکی کاک کەریمی خەیـات و نەنکی کاک عەبووی فەقێ کەریمی بوو، کە لە گەڕەکی ئێمە دەژیا. نەنێ لە سەردەمێک‌دا کە من دیتبێتم، ژنێکـی بەتەمەنی خۆش‌قسـە بوو و خەڵکی شـار ڕێزی زۆریـان دەگرت. من گەلێک جار بە میوانی لە ماڵی خۆمان بینیبووم و من لەسەر دەستی ئەو لەدایک ببووم. من جگە لەو، کەسی دیکە ناناسم.

بـەڵام کاک ڕەشـیدی سـپێهری ئـەم ناوانـەی بۆ نـاردووم: «پوورە نەنـێ دایکی کەریمی خەیات کە ماڵیان لە پشـت ماڵی میرزا عەلی کامەلایی بوو؛ پوورە ئامینەی ژنی دەرویش سـەیاد لە گەڕەکی کێڵەشـین؛ دادە ئایشـێ دایکی عومەری خەیات لە گەڕەکی تاڵوار؛ ئەشرەفی هاوسەری ئەحمەد مەلەوان لە گەڕەکی بەربەردان؛ پوورە زولەیخا لە گەڕەکی قەبران؛ دادە خاتوون هاوسـەری مسـتەفای دالاندار لە گەڕەکی

زاخەکان و پووره حەلیمەی خوداکەرەمی لە گەڕەکی خانەقا.»

۷۴. کیسەکێش و کرێکاری حەمام

لـە حەمامـی پیاوانـدا لە بـۆکان، جگە لە حەمامچی و تووتچی، دوو چەشـنە کرێکار هەبـوون: ئەوانـەی وا خزمەتی خەڵکیان دەکرد و فۆتەیان بۆ دەهێنان و ئەوانەی وا کیسـەی خەڵکیان دەکێشـا. کاک جەعفەر مەردانبەگی ئەم ناوانەی لەو پەیوەندییەدا بۆ ناردووم کە دیارە هی سـەرەتاکانی کار نین و هی ماوەی تەمەنی خۆیین کە لە من گەلێک کەمتەمەنترە:

«کاک عەلی و کاک محەممەدی ناوە، عەلی حەمامچی باوکی کاک حەمەسالّە و کاک عەولای مەشهوور بە باوکمردوو (خۆشنوود)، کاک حەمەحسێن جانالی ناسراو بە حەمەحسێنی دەڵاڵ، عەبووی فەقێ کەریمی مەشهوور بە عەبووی نەنێ (کە کۆنە هاوڕێ و هاوگەڕەکی و هاوپۆلی قوتابخانەی منیش بوو)،[1] کاک حەمەسـالّەی بۆکانی، وەسـتا محەممەدی ئەلیاسوەند، حەیدەرە عەجەم و حەسـەنەکەڕ، (کە خەتەنەی کوڕانیشـی دەکرد.»

هەروەها کاک ڕەشـیدی سـپێهری ئەم ناوانەی بۆ نووسـیوم کە وا هەیە لە یەک شـوێندا لەگـەڵ لیسـتەی کاک جەعفەر تەواو یەک نەگرنـەوە، «کاک قادری ئەلیاس، محەممەدی کاکەڵڵا، کاک ڕەسوول یەنگیجەیی، حەمەسالّە برای حەمەحسێنی دەڵاڵ، عەلی خالّەناوە و حەیدەر عەجەم.»

---

۱. کاک برایم فەڕشی ئەم بیرەوەرییەی سەبارەت بە کاک عەبووی فەقێ بۆ نووسیوم: «کاک عەبـوو قسـەخۆش و جەفەنگی بوو، بەیانییەکی زوو لەگەڵ کاکـم چووین بۆ حەمام، دانیشتبووین بۆ نۆبەی کیسە. ع. ق. مامۆستایەکی قوتابخانە، هات و چاوەڕوان بوو نۆبەی بێ، کاک عەبوو ڕووی تێکرد و گوتی پرسیارێکت لێدەکەم ئەگەر جوابی دروست بدەیەوە ئەوە نۆبەبڕیت بۆ دەکەم، مامۆسـتاکە قبووڵی کرد، کاک عەبوو پرسـی: «باوکی کوڕەکانی حەزرەتـی عەلـی نێـوی چـی بـوو؟» کابرا هێندێـک بیری کـردەوە و کوتـی وەڵا عەبوو ئەو دەرسـەمان قـەت نەخوێندووە! دەوروبـەر لە قاقـای پێکەنینان دا، کاک عەبوو کوتی باشـە ئەوەت نەزانی پرسیارێکی هاسانترت لێدەکەم: باوکی کوڕەکانی حاجی عەلی فەڕشی ناوی چی بوو؟ مامۆستای گۆرین چاوێکی لە کاکم کرد و کوتی ئەوە دەزانم، حاجی عەلی!»

کاک ڕەشید ئەم ناوانەشی وەک «فۆتەگیر»ی حەمام بۆ ناردووم: «محێدینی برای محەممەد ناسراو به هەیاس و محەممەدێک که شۆرەتی نازانم و عەبدوڵڵا کەریمی.»

۷۵. کەرەسەی وەرزش

ئەمە، کار و کاسبییەکی تازەیە و بە بیرەوەریی من شتی وا له بۆکان نەبوو. وا بزانم کاک عەبدوڵڵا مسگەری لەم دواییانەدا هەندێک شتی وەرزشیی دەفرۆشت. ڕەنگە ئێستا له دووکانی فرۆشتنی جلوبەرگی ئامادەدا له بۆکان، هەندێ کەرەسەی وەرزش وەک جلوبەرگی وەرزشیش بفرۆشرێ، بەڵام ئاگادار نیم دووکانی سەربەخۆی شتومەکی وەرزشی هەیە یان نا؟

کاک جەعفەر مەردانبەگی ئەم دوو ناوەی وەک فرۆشیاری کەرەسەی وەرزش له بۆکان بۆ نووسیوم: «برایم مەردانبەگی وعوسمان تووتنچی.»

۷۶. شووشەبڕی و شووشەفرۆشی

کاک جەعفەر مەردانبەگی لە پەیوەندیی باسەکەدا خاڵێکی گرنگی دەسنیشان کردووە، کاتێ دەنووسێ: «ئەو کات هەر نەجارەکان شووشەیان دەفرۆشت.» ئینجا ئەم ناوانەشی نووسیوە: «وەستا عومەری شووشەبڕ، وەستا قادر، وەستا سمایلی مەحموودی و وەستا ڕەحمانی شووشەبڕ.»

کاک ڕەشید سپێهریش ئەم ناوانەی بۆ نووسیوم: «وەستا مستەفای نەجار، وەستا تەهای نەجار، وەستا ڕەحمانی نەجار، وەستا سوورە و وەستا ڕەحمانی شووشەبڕ.

من خۆم، له شووشەبڕی بۆکان تەنیا حاجی مستەفای نەجارێم له بیرە.»

۷۷. گەچ و ئاهەک و سمیت و خشت و ئاسن و داری ساختمان

لەبیرمە جاران کەسێک که ماڵی دروست دەکرد یا سنەیی گوتەنی ماڵی دەناوە، ئێواران کاتی دووکان داخران، دووکانداری دۆست و ناسیاو سەردانی شوێنەکەیان دەکرد و

هـەر کـەس پێشـنیارێک و ڕەخنەیەکی دەردەبڕی. مالّی خەڵک بەگشـتی لە دوو قات تێنەدەپـەڕی. یەکـەم بینای سـێ قات کە دروسـتکرا وا بزانم لە سـاڵانی ۱۳۵۰دا لە ڕووبـەڕووی نەخۆشـخانەی شێروخورشـید، هـی کاک مینـە زیرەکی بـرا گەورەی حەسەن زیرەک بوو. ئێستا وا بزانم بینای وا لە بۆکان زۆرن.

کەرەسـەی سـاختمان بەگشـتی لـەلاوە دەهێنـرا، بـەڵام وا بزانـم ئاهەکیـان لـە بۆکانیش دروسـت دەکرد. هەروەها چەند سـاڵێک پێش شۆڕشـی ۱۳۵۷ مالّی زیایی کووڕەخانەیەکـی خشـتی سـووریان لـە قازڵیـان دانـا. کاریتـە و تیرەگـی دارەڕای مالّیـش هـەر لە دارسـتانەکانی بۆکان و دەوروبەری بەرهەم دەهات. سـاڵانی ۱۳۳۰ ـ ۱۳۴۰ کابرایەکـی ئەرمەنـی و یەکی ئازەری داری قۆرغ و دارسـتانەکانی بۆکان و دەوروبەریان دەکڕی و بە ماشێن دەیانبردن بۆ عەجەمستان.

لە بۆکان چەند دووکان هەبوون کە بەشێک لە کەرەسەی بیناسازییان دەفرۆشت، لەوانە یەکیان نەمر مەلا عەبدوڵڵای حەسار بوو کە دووکانەکەی لە سەرەتای کۆڵانی جـووەکان ڕووبـەڕووی دووکانـی کاکـم بوو.[1] یەکی دیکەشـیان حاجـی فەتحوڵڵای موقتەدیـری بـوو. دەزانم کاک عەلی ئیسـماعیلپووریش دوای خانەنشـینی لە کاری مامۆستایی، ئاسنفرۆشیی دەکرد.

کاک جەعفەر مەردانبەگی ئەم ناوانەی وەک فرۆشیاری «مصالح ساختمانی» بۆ ناردووم: «کاک قادر کەریمی، کاک قادر باوەمین، میرزا حسێن فاتحی، کاک فەتحولا فاتحـی، میـرزا عـەولای فەتحـی، حاجـی مسـتەفا مەعـرووف بە حاجی سـووتاو و ڕەسوولْ نەجارِی.»

۱. مەلا عەبدوڵڵای حەسـار لە سـەردەمی کۆماری کوردسـتاندا هاوڕێی خەبات و دۆسـتی مامۆستا هەژار بوو، لە بەرەو موکریاندا هەژار دەڵێ: «ئەمجەد و قازی، مەلا ڕیشی حەسار/ کێ بەداخ و کوڵە بۆ ڕەنجی خەسـار؟» کە مەلا ڕیشـی حەسـار هەر ئەم مەلا عەبدوڵڵایەیە، ئەمجەد مەلا ئەمجەدی عوسمانی و قازیش قازی کاکەحەمەی قزڵجییە.

۷۸. بەردتاشی

ئەو بەردانەی وا لە بۆکان دیبێتم بە زۆری، بەردی ئاهەکین. وا هەیە لە گوندەکانی دەوروبەر بەردی دیکەش دەست بکەون، بەڵام بەردتاش لە بۆکان بەگشتی لەسەر بەردی ئاهەکی کە بەردی سپی پێدەگوترا کاریان دەکرد چ بۆ پایەی دیواری ساختمان و چ بۆ دروستکردنی حەوز و لێواری جۆگە و کێڵی قەبر بێ.

وەک بەردتاش لە بۆکان، من تەنیا کاک عەلی عەسکەریم لە بیرە، بەڵام کاک ڕەشید سپێهری ئەم زانیارییانەی لە پەیوەندیی مەسەلەکەدا بۆ ناردووم. دوو کەسی یەکەمیان برای کاک عەلی عەسکەری، واتە کوڕانی حەسەن عەسکەرن: «سەعید عەسکەری، ڕەحمان عەسکەری (زۆرجار دەچوونە شارە فارس و تورکنشینەکان دەنا لە بەر مالّی ساحێبکارەکە بەردیان دەتاشی. لەم دوایییانەشدا لە پەنا حەمامی مەڕمەڕ کارگەیەکی بەردتاشی و خشتی سمێتیان دانابوو)؛ عەبدوڵڵا باپیری، عوسمانی وەستا محێدین (ڕووبەڕووی زیندانە گەورەکەی ئێستا بەردی دەتاشی) و محەممەدی باپیری کە لە بەر مالّی خۆیان ڕووبەڕووی مالّی کاک حەمەی نستانیپوور کاری دەکرد.»

کاک جەعفەر مەردانبەگیش ئەم دوو ناوەی بۆ نووسیوم: «وەستا خالیدی عەسکەری و وەستا محەممەد فەرهەنگ، کە لە پشت حەمامی کۆن کاریان دەکرد.»[1]

۷۹. مۆدنە و سەبیلە

من نازانم تووتن و جگەرە لە کەیەوە ڕێگەیان کەوتۆتە ناوچەی ئێمە، بەڵام لایکەم دەبێ ۲۰۰ ساڵێک بێ کە تووتن لە ناوچەکەمان بەرهەم دێ. مۆدنە و سەبیلە و قەندە (قەننە) لە پەیوەندیی تووتن و جگەرەکێشاندان. سەبیلە شتێکە وەک پیپ. قەندە دریژە و تەنانەت هەندێک جار کابرای قەندەکێش خۆی دەستی پێناگا هەڵیبکا

۱. وەک دەبیندرێ لێرەدا ناوی چوار کەس، واتە عەلی، سەعید، ڕەحمان و قادرخالیدی عەسکەری وەک کوڕانی حەسەن عەسکەر و بەردتاشی بۆکانی هاتوون. هیوادارم هەڵە لە ناوەکان نەکەوتبێ.

هـەر بۆیەش لە ڕابردوودا ئاغاواتی دەسڕۆیشـتوو کەسـێکیان بەنـاوی قەندەچی یا قەندەدار هەبووە کە ئەم ئەرکەیان بۆ ڕاپەڕێنێ!

لـە بـۆکان هـەر لـە کۆنـەوە کەسـانێک هەبـوون کـە مۆدنەیـان لـە دار یـان گڵ دروسـتکردووە و فرۆشـتوویانە. لە سـەردەمی منـدا حاجی عەبدوڵڵای نەزەری و هەروەهـا مـەلا محەممـەدی تاهیرئـازەر کە بـە «مەلاسـەبیلە» ناودەبرا، لە تەنیشـت مزگەوتـی بـازاڕ دووکانێکـی بچووکـی هەبـوو تێیـدا هـەم کتێبـی دەفرۆشـت، هەم دەرسـی قورئانی بە منداڵان دەگوتەوە و هەم سـەبیلە و مۆدنەی دروست دەکرد و دەیفرۆشتن.

سـەبارەت بەو دوو کەسـە و کەسـانێکی دیکەی بەو کارەوە خەریک بوون کاک ڕەشید سپێهری ئەم دێڕانەی بۆ نووسیوم:

«حاجـی عەبدوڵـڵای نەزەری لە هەموویـان کارجوانتر بـوو. چەقۆ و خەنجەر و مۆدنـەی دارکەوتـی دروسـت دەکرد و دەسـتی چاککردنـەوەی چەکی گەرمیشـی هەبـوو. ناوبـراو سـەرەتا لـە خیابانـی کۆن و لـە شـوێنێکی نزیـک دووکانی حاجی حەسـەنی محەممـەدی کـە دواتر بوو بە هـی کاک غوەڵام، دووکانی هەبوو، پاشـان چـووە دووکانێکـی بچووکـی نێوان شـەقامی کۆن و تازە. مامۆسـتا مـەلا محەممەد تەنیا سەبیلەی دروست دەکرد؛ حەمەدەمینی سەیزادە لە پەنا مااڵی حەسەنی نەورۆز سـەبیلەی دروسـت دەکـرد و عەبەچەقـۆش مۆدنـە و سـەبیلە و چەقـۆی دروسـت دەکرد.»

کاک برایم فەرشی کە ماوەیەک قوتابیی مامۆستا مەلا محەممەد بووە، لە کتێبی ئەلێکترۆنیکیـی «سـەفەری خەیاڵـی بۆ بـۆکان» (سـاڵی ١٣٦۴)دا بابەتێکی هونەری و ڕازاوەی سـەبارەت بـە دووکانەکـەی مامۆسـتا، کەسـایەتیی خـۆی و سـەبیلە دروستکردنەکەی نووسیوە کە من بە سپاسەوە لە پەڕاوێزدا دەیهێنم:[1]

١. «تووندبیەتـی زۆری بـۆ هێنابـووم، لە بەردەرکی مزگەوتە چکۆلە ڕاوەسـتابووم، چاوم بە کتێبـەکان‌دا دەخشـاند، دەمنـەی جوراجور بە شـکلی کەڵەباب و تاوس و شـتی دی بەرچاو دەکەوت، ئێرە دووکانی بانگبێژە دەنگخۆشەکەی بۆکانە. پێش بوومەلێلی بەیانی ئەو کاتەی کـە هەمـوو کـەس لە خـەودان، دەنگی مەلا محەممەد بـەرز دەبێتەوە، موناجاتـی بەردەبەیان

بەسپاسی زۆرەوە بۆ برایان برایم فەرشی، ڕەشید سپێهری، جەعفەر مەردانبەگی و

سۆفی و سەید و حاجی و نوێژکەر بەرەو مزگەوت بانگ دەکا، شێعرە جوانەکانی لەگەڵ دەنگی خۆش، خەوی مندالّەکان شیرینتر دەکا. دەگێڕنەوە باوکی مەلا محەممەد یەکەم بانگبێژی دەنگخۆشی ناوچە بووە، کاتێک لە حەمامیان بانگی دەدا لە بۆکان خەڵک بەرەو مزگەوت ئاوا دەبوون.

چوومە پێش و سڵاوم کرد، زۆر بەڕووخۆشی وەڵامی دامەوە، دەستی لە نێو جامێک دابوو، قورپەکەی خۆش دەکرد، هێندێکی لە بەری دەستی دادەنا، تۆزێک کایەی پێدەکرد، ئەوجا وەک پەیکەرسازێکی ماهیر، شکلی پێدەدا، بە داریکی زەریف وەک نەققاش خەریکی گڵەکە دەبوو، ئەوی دادەنا داریکی پانتری هەڵئەگرت دیسان خەریک دەبوو، هێندی پێنەدەچوو، مراوییەک، کەڵەبابێک، تاوسێک زیندوو زیندوو لەنێو دەستی دەهاتەدەر، دوای ئەوە دەمنە (مۆدنە)کە تەواو دەبوو، دایدەنا وشک بێتەوە، پاشان ڕەنگی دەکرد.

مامۆستا کتێبی کوردیت هەیە؟ سەیرێکی کرد، بەبێ مەیلییەوە کوتی: «تەماشاکە بزانە هەیە!» چاوم گێڕا وتم: مامۆستا هیچ نابینم. وتی: «دەی کاکە کاتێک نابینی یانی چی؟» وەبیر خۆم و کورە لاوەکەی لای سینەما کەوتمەوە، کوتم: نازانم یانی چی! تۆزێک شڵەژا، نێوچاوانی تێکنا، بە تووڕەییەوە کوتی: «یانی نییە کاکە» مۆدنەیەکی کەڵەبابی هەڵگرت دەستی کرد بە ڕەنگ کردنی، زۆر بە سەلیقە ڕەنگی دەکرد. ڕاوەستابووم. سەیرم دەکرد. متەق لە داروبەرد بێ، لە منەوە نەدەهات، وەبیر زەمانی مندالّی کەوتمەوە، کاتێک کە باوکم لێم تووڕە دەبوو. خەریکی کاری خۆی بوو، جارجارە بە دزییەوە تەماشایەکی دەکردم، نێوچاوانی وردەوردە گەش بووە، هەروا کە ئیشی دەکرد وتی: «خەڵکی کوێی؟»

بەپەلە کوتم: سەری خۆت مامۆستا بفەرموو نێوچاوانی من چی لێنووسراوە؟ بزەیەکی هاتە سەر لێوو: «کاکە خۆ من فاڵگیر و ڕەممااڵ نیم!» بۆم گێڕاوە کە لە بەیانییەوە چەند کەڕەتیان لێپرسیووم، باسی کابرای ڕانک و چۆغە لەبەر، باسی قالەمەڕە، باسی لاوەکەی لای سینەما. نێوچاوانی تەواو گەش ببووە. وتی: «کاکە شارەکە خنجیلانەیە هەموو کەس یەکتر دەناسن، جا ئەوەیە کابرای میوان بەرچاوە.» باشە مامۆستا لە کوردەواریدا ڕێز لە میوان دەگرن ئەتۆ ...نەیهێشت قسەکەم تەواو کەم کوتی: «لە کوردەواریدا میوان خۆشەویستە، پێی لەسەر چاوانە، بەڵام ڕووی پیاوی خراپ ڕەش بێ، چەند ڕۆژ لەوە پێش لەسەر کتێبێک بەناوی فڕیفڕی قەل فڕی لە سابڵاخ پەندێکیان پێدام کە بۆم ناگێڕدرێتەوە، دوای لە زیندان کردن و چەرمەسەری بەرەڵایان کردم، پێیان کوتم نابێ کتێبی کوردی بفرۆشی.»

بەگاڵتە کوتم: «مامۆستا پێت وایە ئەم قەلەڕەشە بفرێ؟ بزەیەک هاتە سەر لێوی. چەند کتێبم لێوەرگرت و خواحافیزیم کرد. لەسەر یەک لە کتێبەکان ناوی شەفیعیم بەرچاو کەوت مامۆستا مەلا عیسامەددین شەفیعی شاعیری کورد، شێعری بە فارسی و کوردی و عەرەبی هۆندۆتەوە.

مەولەوی فارس دەڵێ:

بشنو از نی چون حکایت می‌کند　　وز جدائی‌ها شکایت می‌کند

مامۆستا مەلا عیسامەددین شەفیعیش دەڵێ:

مشنو از نی، نالەاش ازبیدلی است　　بیدلان را عاقبت بی‌حاصلی است

ڕەحیم بەهرامزادە کە لەم بەشەدا هاوکارییان کردم.

۸۰. مسگەری

لە ڕاستیدا نازانم گەلۆ کاری مسگەر لە بۆکان دروستکردنی کەرەسەی مسی بوو یا هەر سپیکردنەوە و چاککردنەوەیان. بە بیرەوەریی من، عەجەمی زەنجان هاتوچۆی بۆکان و گوندەکانی دەوروبەریان دەکرد و مەنجەڵ و ئاوگەردان و مەجۆعمە و کەوگیر و ئەفتاوە و لەگەن و شتی ئەو چەشنەیان دەفرۆشت. نازانم مسگەرەکانی بۆکانیش خۆیان هەمان ئەو کەرەسانەیان دروست دەکرد یان نا؟ بەڵام دەزانم ئەوانەیان سپیدەکردەوە. ناوی مسگەرەکانیشم لە بیر نییە جگە لە حاجی ئەحمەدی مسگەری. وەستا ڕەحیمی مسگەریش ناوی زۆری هەبوو و عەبدوڵڵای مسگەریی کوڕی ئەو، دووکانی عەتاری هەبوو، واتە مسگەریی نەدەکرد، جا نازانم محەممەدی کوڕی مسگەر بوو یان نا؟

کاک ڕەحیم بەهرامزادە ئەم دێڕانەی خوارەوەی لە باسی کاری مسگەری لە دەوروبەری بۆکاندا بۆ نووسیوم:

لە سەردەمی منداڵیی منـدا یەک یا دوو دووکانی مسگەری لە خیابانی کۆن هەبوون. یەکیان هی حاجی ئەحمەدی مسگەری بوو. مسگەر لە بۆکان بەگشتی قاپ و قاچاغی مااڵنی سپیدەکردەوە یا ئەفتاوەی کون و شتی ئەوتۆی چاک دەکردەوە. نەمزانیوە لە بۆکان کەرەسەی مسی دروستکرابێ، ئەگەریش بووبێ من ئاگام لێی نییە. کەرەسەی مسی عەجەمی زەنگان (زەنجانی ئێستا) دەیانهێنا و لە شار و گوند بە خەڵکیان دەفرۆشت.[1] هەموو ساڵێک کاتی بەهار، مسگەر بۆ سپیکردنەوەی قاپ و کەوچک و مەنجەڵی مس ڕوویان لە گوندەکان دەکرد. مسگەر پێش سپیکردنەوە،

بشنو از من شور عشقم در سر است نالە عاشق نوائی دیگر است

۱. زەنگانی تەنانەت لە جەنگەی شەڕەکانی شۆڕشی ئەیلوولی باشووری کوردستانیش دا لە گوندەکانی باشووری کوردستان بوون و شتومەکیان دەفرۆشت! پێشمەرگەیەک کە لە مەهابادەوە چووبووە یارمەتیدانی شۆڕش لە باشوور، ئەوەی بۆ گێڕامەوە.

قاپ و کەوچکی بە زیخ دەساوی و ژەنگی لێدەکردەوە و پاشان ئەگەر باشم لە بیر بێ بە «قەڵایی» ڕووکێشیان دەکرد. بۆ خاوێنکردنەوەی مەنجەڵ هەندێ خیزیان لە بن مەنجەڵەکە ڕۆدەکرد و کوتەچەرمێکیان لەسەر خیزەکە دادەنا. شاگرد مسگەر دەچووە نێو مەنجەڵەوە و دەستی بە دیوارەوە دەگرت لەسەر چەرمەکە بە چپ و ڕاستدا خۆی با دەدا. بۆیە کورد دەڵێ: «ئەوە سەوەتەیە و سەنعەت، مسگەری نییە و قوون بادان!» هەروەها: «لە زەنگانەوە هەموو سااڵێ چەند کەس بۆ مەنجەڵ و قاپ و کەوچکی مسفرۆشتن، دەهاتن بۆ گوندی «کڕکڕە». ئەوان شتەکانیان بە قەرز دەفرۆشت و پاییزان بۆ قەرز کۆکردنەوە دەهاتنەوە. هەر کەس بیگووتایە نیمە و ناتوانم قەرز بدەمەوە، دەچوون لە ماڵی دایاندەکوتا. کابرای قەرزدار هەر جۆرێک بووایە قەرزەکەی دەدانەوە و ئەو سێچوار کەسەی لە مل خۆی دەکردەوە. بۆیە ئەگەر کەسێک بۆ سەندنەوەی قەرز زۆری بۆ قەرزدار دەهێنا دەیانگوت کاکە واز بێرە خۆ تۆ زەنگانی نیت! ئەو زەنگانیانە لە یادداشتەکانی خۆیاندا ژمارەیان بە حیسابی ڕۆمی [ڕقومی؟] دەنووسی. هەر چەندە ئێمە قەرزدار نەبووین باوکم ڕۆژێک بۆ نانی نیوەڕۆ یەکێک لەوانەی هێناوە بۆ ماڵێ و وتی ئەو ژمارانە فێری کوڕەکەم بکە. من ئەو کات ژمارەی ڕۆمی لە یەکەوە تا دە فێر بووم.»

کاک ڕەشید سپێهری ناوی سێ کەس لە مسگەرە قەدیمییەکانی بۆکانی بەو شێوەیە نووسیوە و بۆی ناردووم:

«وەستا ڕەحیمی مسگەری، زڕباوکی سەید محێدینی تەنەکەساز، لە سەرووی قەسابییەکەی ڕەحمان چاوشین دووکانی هەبوو و مەنجەڵ و تەشت و ئەفتاوە و لەگەنی سپی دەکردەوە و سەتڵ و ئەفتاوەی تەنەکەشی دروست دەکرد. ئەویش لە دوای هەرەسی ڕاپەڕینی سااڵی ۱۳۳۲ی خەڵکی بۆکان هەڵات بۆ باشووری کوردستان و پاش چەند ساڵ گەڕایەوە و لەگەڵ ئەسعەدی کوڕی بەهۆی نەخۆشی و نەداریییەوە گیانی لە دەست دا. یادی بەخێر بێ. وەستا محەممەدی مسگەری، لە سەرووی دووکانی پینەچییەتیی خلە سەدتمەنیدا مسگەریی دەکرد. ئەویش لەگەڵ عەبڵای برای، قاپ و مەنجەڵ و کەرەسەی مسی دیکەی سپی دەکردەوە. دواتر ئەم دوو برایە

دووکانەکەیان فرۆشت بە وەستا سمایلی تورک کە کتری و سەماوەری تەنەکەی دروست دەکرد. وەستا محەممەد دووکانێکی دیکەی لەپەنا شیرینیفرۆشییەکەی برادەران کڕی. ئەو کات دنیای نایلۆن نەبوو، هەر مەنجەڵ و تاوە و کەوگیرێکی مس بەرگەی زیاد لە بیست ساڵی دەگرت، تەنیا دەبوو سپی بکرێنەوە.»

٨١. جۆشکاری

ئەوە سەنعەتێکی تازەیە و لەمێژ نییە لە بۆکان سەری هەڵداوە (وا هەیە ٥٠ ساڵێک ببێ). جۆشکاری بەگشتی پەیوەندیی بە ئاسن و کاروباری خانووبەرەوە هەیە.

کاک برایم فەرشی لەم پەیوەندییەدا بۆی نووسیوم:

«ئەوەی بە بیری من بێ مەشەدییەکی ئازەری کە ناویم لە بیر نەماوە لە دەوری فەلەکەی خوارێ [فەلەکەی گاراج]، دووکانی جۆشکاری هەبوو و پاشان هێدێهێدێ بەشێک لە نەجارەکان وەک حاجی مستەفای نەجاڕی بەرەو دروستکردنی درگا و پەنجەرەی ئاسن چوون و جۆشکاریش بوو بە بەشێک لە کاری ئەوان. هەر حاجی مستەفا چەند شاگردی هەبوو کە یەکیان تارانی بوو، کوڕی خاڵی منیش «عەبدوڵڵا پیرۆتی» و چەند کەسی دیکە کاریان لا دەکرد و دوایە هەر کام لەو کەسانە دووکانی خۆیان کردەوە. بەرلە مەشەدی و دوای ساڵی ١٣٥٧ ئاگاداری کارەکە نیم.»

کاک ڕەشید سپێهری دەنووسێ:

ـ «وەستا سمایلی تورک کە تەنەکەسازیی دەکرد، دووکانی جۆشکاریشی دانا، بەڵام ئەو وەستا ئازەرییانە کاتێ کە شۆڕشی ساڵی ١٣٥٧ دەستی پێکرد هەموویان گەڕانەوە شارەکانی خۆیان.»

٨٢. پەنچەرگیری

ئەوە پیشەیەکە وا بزانم لە سااڵنی ١٣٣٠دا لە بۆکان سەری هەڵدا. سەرەتا کاتێ ئیشوکار کەم بوون، تەعمیرکارەکان کاری پەنچەرگیریشیان بەڕێوە دەبرد، بەڵام

دواتـر دووکانـی تایبەتـی بۆ کرایـەوە و خەڵکانێک پێیەوە خەریک بـوون. بەداخەوە ناوی پەنجەرگیرەکانی بۆکان نازانم.

٨٣. نالّبەندی

نالّبەنـدی پیشـەیەکی کۆنـە و بـە دڵنیایـی لە خەڵکی ئێسـتای بۆکان کـەس لە بیری نییـە و نازانـێ یەکـەم نالّبەندەکانـی بـۆکان کێ بوون. شـوێنی پیشـەی نالّبەندی لە بۆکان لە مەیدانی کافرۆشەکان لە نێوان خیابانی کۆن و خیابانی سەقزدا بوو، بەڵام وا بزانم نالّبەند لە گوزەری ئاسـنگەرەکانیش هەبوون. کاتێ ئەسـپ و ماین و ئێستر لـە بـۆکان و دەوروبـەری لـە کەمییاندا، ئیتـر دووکانـی نالّبەندەکانیـش وردەوردە داخران و نەمان. لە نالّبەندەکانی سەردەمی منداڵیم تەنیا ناوی میرزا حەمەحەسەنی نەعلبەندیم لە بیرە.

کاک برایم فەڕشی ئاماژەی بەو دێڕەی سەرەوەی من کردووە کە نووسیومە: «وا بزانـم نالّبەنـد لە گوزەری ئاسـنگەرەکانیش هەبـوون.» هەروەها گوتوویەتی: «تەنیـا شـوێنی نالّبەنـدەکان مەیدانی کافرۆشـەکان بوو. لەو مەیدانـە چەند نالّبەندی لێبـوو، نـاڵ لـە تەورێزەوە دەهات و دەزانم باوکم نالّی بـۆ دەهێنان، لە بیرمە چەند جار من خۆم لەگەڵی بووم لە گوزەری نالّفرۆشەکانی بازاڕی تەورێز، فرۆشیارانی نـاڵ لـەو گـوزەرە، بـە زاراوەیەکـی جیـاوازی ئـازەرەی قسـەیان دەکـرد. من خۆم زۆرجـار لـە مەیدانی کافرۆشـان ڕاسـپاردەی باوکم دەگەیاندە ئـەو چەند نالّبەندەی بۆکان، زۆرجاریش نالّم دەبرد بۆ ئەو نالّبەندانە، ئەڵبەت بە چەرخی تایبەت. زۆرجار ڕادەوەسـتام و سـەیری ئـەو نالّبەندانـەم دەکـرد کـە زۆر لێزانانـە نالّـی ئەسـپ و گوێدرێژ و ئێستریان دەکرد، بەداخەوە ناوی ئەو دوو نالّبەندە قسەخۆش و بۆکانی گوتەنی خوێنشیرینانەم لە بیر نەماوە.»

۸۴. کاروانسەرادارى

بۆکان شـوێنێکی نێوڕێیانه و هاتوچۆی زۆری بەسـەرەوەیە. هاتوچۆی خەڵکانی نێوخۆی ئێران و خەڵکی سەرسنوور یان ئەوپەڕی سنوور لە باشووری کوردستان، هەروەها هاتوچۆی نێوان کرماشـان و سـنه و سـەقز لەگەڵ ئازەربایجان بەگشتی لـە ڕێگـەی بۆکانەوە بەڕێـوە دەچێ. ئەوە لەلایەک و هاتوچـۆی خەڵکی گوندەکانی دەوروبـەر بـۆ بۆکانیـش لەلایەکی دیکە، هەر لە کۆنەوە بۆتە هۆی دروسـت بوونی هەندێک کاروانسەرا و «خان» کە میوانیان تێدا حاواوەتەوە.

لە بۆکانی قەدیم و سـەردەمی پێش کرانەوەی هوتێل و موسـافیرخانە، هەندێک مـاڵ هەبـوون کـە میوانداریی موسـافیر و ڕێبوار و چۆداریان دەکرد. ئەو شـوێنانە دەبووایـە جێگـەی تایبەت بۆ مرۆڤ و ئەسـپ و مەڕومااڵتی موسـافیریان هەبێ کە وا هەبـوو لـە گوندەکانی دەوروبەر و تەنانەت شـارەکانی دیکەوە دەیانهێنا «بازاڕی حەیـوان» لە بـۆکان یا بە بۆکانـدا تێپەڕ دەبوون و دەیانبردە بازاڕی قەباغکەندی لە نزیک میاندواو.

کۆنترین بیرەوەری لەسـەر کاروانسـەراکانی بۆکان وا هەیە لەو سەفەرنامەیەدا هاتبێ کە نەمر مسـتەفا تەیموورزادە بازرگانی سـەقزی سـەبارەت بە ساڵانی نێوان ۱۲۹۳ تا ۱۳۰۴ی هەتاوی نووسیویەتی و تێیدا باسی سەفەرێکی خۆی لە سەقزەوە بـۆ تەورێـز دەکا و دەڵێ: «لەگەڵ کاروانی سـەرداری بۆکان لە سـەقزەوە چووم بۆ بۆکان و شـەو لە کاروانسـەرای سـەردار مامەوە...» هەر لەوێدا دەڵێ بۆکانی ئەو دەم «تەنیـا یـەک قاوەخانـە، یـەک قەسـابخانە و یـەک کەبابخانەی هەبـوو» (بڕوانە کتێبی «وحشت در سقز»، نشر شیرازه، تهران ۱۳۸۰/ ۲۰۰۱، لاپەڕە ۱۹ ـ ۲۰.

دیارە من ئەو سەردەمانەم لە بیر نییە و هەر بۆیەش دەبێ ئەم کارەی من دەیکەم لاوەکانمـان لـە بـۆکان بیکـەن و بچنە لای خەڵکانـی بەسـاڵاچوو و بیرەوەرییەکانی ئەوان تۆمار بکەن دەنا من لێرەوە جگە لە بیرەوەریی خۆم چیترم پێناکرێ.

من ماڵی ڕەشیدەسـوورم لەسـەر خیابانی سـەقز ڕووبـەڕووی دوخانیاتی کۆن بەباشی لە بیرە و تەنانەت جارێکیش لەگەڵ باوکم یان کاکم لەوێ چووینە سەردانی

عەلی‌شای زەمبیل. هەروەها مالّی کاک قادر (قالەسێسەر)ی کۆنە دراوسێی ئێمەش شوێنێک بوو کە هەندێک لە ئاغاواتی بەگزادە دەهاتن و لەوێ دەمانەوە.

کاک ڕەشید سپێهری ئەم زانیارییانەی لە پەیوەندی بابەتەکەدا بۆ ناردووم:

«لە بۆکان لەجیاتی موسافیرخانە، کاروانسەرا هەبوو؛ کاروانسەراکانیش شێوازی چینایەتییان بوو؛ بۆ نموونە، مالّی مام ڕەشیدەسوور (ڕووبەڕووی دوخانیاتی کۆن لەسەر خیابانی سەقز)؛ مالّی فاتمەخانم (لە کۆلانی مالّی پالّەوانی) و مالّی باوەمین (لەسەر خیابانی سەقز) جێگای ئاغاوات و دەولّەمەندان بوون. ئەم کاروانسەرایانەی خوارەوەش فەقیرنشین بوون:

ئاغای قالەچاوشین (لە کۆلانی مالّی سەیدی بەننا)؛ سۆفی ڕەحمان (لە کۆلانی مالّی حاجی بایزی ئیسماعیلی)؛ محەممەد بەردەزەردی (لە کۆلانی مالّی ڕەزایی‌یەکان)؛ حەسەنبەگی مێردی خات ڕێحان (لەلای مالّی حاجی زولەیخا)؛ ڕەشیدی یۆسفی (لە خیابانی میراوا ڕووبەڕووی مالّی کاک کەریم جۆلّا باوکی کاک حەمەعەلی)؛ ڕەحمان سنجوو (لە کۆلانی مالّی حەقیقی)؛ ڕەشید چوارچاو (لەلای مالّی کاک فەتحوللّای قاوەچی)؛ خلە گەورک (لای مالّی مەحموودی حەیدەری)؛ خلە سەدتمەنی (لە کۆلانی مالّی ئەسکەندەری)؛ ڕەشید باوکمردوو (لای مالّی ڕەسوولّ گلّێنە)؛ ئەحمەد ڕەشەگۆشت (ڕووبەڕووی پشت خەندەک)؛ مام عەلییەکوێرە لە کۆلانی سەیدەشەلە؛ ئەحەدعەجەم لە کۆلانی مالّی فاتم بێوەژن (ڕووبەڕووی مالّی خەجێ کلّاوڕەش)؛ مام ڕەشیدی باوکی عەبەکەچەڵ (لە کۆلانی مالّی فاتحی)؛ مەلا دووژنە (لە کۆلانی مالّی سامبەگی) و کاک حەمەکەریم لە گەڕەکی قەبران.»

کاک برایم فەڕشیش بۆی نووسیوم: «دیوار بە دیواری مالّی ئێمە، واتە لە پشت مالّان، کاروانسەرایەک هەبوو بەناوی کاروانسەرای «کەیکاوس» کە دەرگاکەی لەسەر خیابانی سەقز نەبوو و لە پشت مالّان بوو، مالّەکەی ئێمە دەرگایەکی دەکەوتە سەر خیابانی سەقز و دەرگای دووهەمی دەکەوتە سەر ئەو کۆلانەی پشت مالّان. کاروانسەرای کەیکاوس شوێنێکی تایبەت بوو، جگە لە کاروانچی و خەڵکی گوندەکانی دەوروبەر، زۆربەی ئەو کەسانەی وا ورچ و مەیموونیان هەڵدەپەڕاند و

کاری سەیروسەمەرەیان دەکرد دەهاتنە ئەوێ و هەر لە حەوشی کاروانسەرا ورچ و مەیموونیان هەڵدەپەراند. ڕۆژی بەرنامەکە بە دەهۆڵ خەڵک ئاگادار دەکرا و ئەو ڕۆژە حەوشەکە پڕ دەبوو لە خەڵک. ئێمە و زۆر منداڵی دیکە دەچووینە سەر سەربانی ماڵی خۆمان و ماڵەکانی دەوروبەر و سەیری بەرنامەکەمان دەکرد.

کاروانسەرای دووهەم دەکەوتە کۆڵانی ماڵی برایانی ئەسکەندەری، ئەو کاروانسەرایە ناوی کاروانسەرای «خلە سەدتمەنی» بوو، شتێکی تایبەتی ئەو کاروانسەرایە ئەوە بوو کە وشتریشی ڕادەگرت، لە بیرمە جارێک هەر لەو کاروانسەرایە وشترێکی نەخۆش یان بریندارییان سەر بڕی و گۆشتەکەیان دابەشکرد، دەگوترا گۆشتی وشتر شیرینە. هەم کەیکاوس و هەم خلە سەتمەنی دوو مرۆڤی بەڕێز بوون و هەرکیان لە بیرەوەرییەکانی منـدا جێگای خۆیان هەیە.»

٨٥. کا و وێنجەفرۆشی

ئەم کەسبە پەیوەندیی هەیە بە مەڕومااڵت و چۆداریـیەوە. لە بۆکان هەندێک دووکان لە مەیدانی کافرۆشان هەبوون کا و وێنجەیان بەو موسافیرانە دەفرۆشت وا تفاقی حەیوانیان لێدەبڕا. لە گوندەکانەوە کا و وێنجەیان بە گیشە دەهێنا مەیدانی کافرۆشان، لە دووکانەکەدا هەڵیاندەڕشت و دووکانداریش دەیفرۆشتن.

خەڵکی نێوشار هەروەها بۆ قوڕەکاری و گرتنەوەی گڵەسووڕە بۆ سواغی سەربان و دیوار، پێویستیان بە کا دەبوو و هەندێک کەس دەچوون لەو شوێنە دەیانکڕی.

من بەداخەوە ناوی هیچ کەسم لە بیر نییە کە بەو پیشەیەوە خەریک بووبێ.

٨٦. بازاڕی حەیوان

بازاڕ شوێنێکی گەورەی بازرگانی و کڕین و فرۆشتن بوو لە بۆکان. لە کەیەوە بۆکان ببووە خاوەنی ئەم بازاڕە؟ نازانم، بەاڵم بەهۆی سروشتی بۆکان و هەل و هەڵکەوتی دەبێ پیشەیەکی چەند هەزار ساڵەی ناوچەکە بووبێ. لە سەردەمی منداڵیی

منەوە تا کاتێ کە لە بۆکان ڕۆیشتووم، تەنانەت لە ماوەی شەڕ و ئاڵۆزیشدا بازاڕی هەفتانەی حەیوان لە بەشی ڕۆژهەڵاتی بۆکان، واتە ناوچەی «پشت خەندەک» (نێوان زاخەکان و قەبرانی کۆن) هەر کراوە بوو.

ئەوەندەی بزانم خاوەنی ئەو بازاڕە حەمەدەمینئاغای ئێلخانیزادە بوو،[1] کە پیاو یا نوێنەرەکانی، لە کڕین و فرۆشتنی هەر سەرێک حەیوان باجێکی دیاریکراویان لە خەڵکەکە (وا بزانم فرۆشیار) وەردەگرت. هەندێک جار بازاڕەکە بە قۆنتەرات دەدرا بە کەسانێک و ئەوانیش داهاتەکەیان بۆخۆیان هەڵدەگرت.

بازاڕی حەیوانی بۆکان لە سەردەمی منداڵی و لاوییەتیی منـدا ڕۆژانی چوارشەممە لە گۆڕایی‌یەکی بەرینی پشت خیابانی سەقز لەو شوێنەی وا پێشتر ئاماژەم پێکرد، بەڕێوە دەچوو. ئەو مەئموورانەی ئاغاکان کە بە کاروباری بازاڕەکە ڕادەگەیشتن و کومیسیۆنیان لە فرۆشیاری حەیوانەکان وەردەگرت، یەکیان ڕەشیدی ڕۆستەم پاڵەوان و کوڕەکەی (کاک محەممەدی پاڵەوانی) و میرزا حەمەدەمینی ڕەشید ناسکێ بوون. دێهاتی هەمیشە بەدەست مەئموورەی ئاغاکانەوە زاڵەیان بوو و تەنانەت ئەگەر لە ڕێگا و پێش گەیشتنە نێو بۆکانیش مەڕومااڵتیان بفرۆشتایە مەئموورەکان دەگەیشتنە سەریان و ئەو سەدا چەندەیان لێدەسەندن کە لەنێو بازاڕەکە لە خەڵک دەسەندرا.

کاک ڕەشێد سپێهری لەم پەیوەندییەدا بۆی نووسیوم:

«بازاڕی حەیوان هەتا لە دەست حەمەدەمینئاغا دابوو پیاوەکانی ئەو باجەیان وەردەگرت، کە بریتی بوون لە: مینەی ڕەشید ناسکێ، مامەندی میراوا [مامەندی ئەحمەد گەرمێنی]، مینەچاوشین و عەزەی ڕابە. ئەوانە زۆرجار لە خەڵکیان دەدا. کاتێ بازاڕەکە بە ئیجارە درا، لەجیاتی چوارشەممە، ڕۆژی یەکشەممەیان کرد بە ڕۆژی بازاڕ. ئیجارەدار ڕەشیدی ڕۆستەم پاڵەوان بوو لەگەڵ محەممەد و عەلی

---

۱. بەگوێرەی هەواڵی کاک ڕەشید سپێهری، قاسمئاغای موهتەدیش بۆ ماوەیەک بازاڕێکی دیکەی بۆ کڕین و فرۆشتنی حەیوان داناوە، بەاڵم کەمخایەن بووە و دوای ماوەیەک وەستێندراوە.

کـوڕی. هەتـا ماوەیـەک مینەی مام ڕەشیدیشـیان لەگـەڵ بوو، لە دوایـە چەند لاوی بۆکانییان بەکرێ گرت لەگەڵ محەممەد و عەلی باجەکەیان کۆ دەکردەوە. پاشان کە بازاڕەکە گەشەی کرد شەممەشی هاتە سەر.

باجـی ئاژەڵـەکان جیاوازیی هەبـوو، کەڵ پێنج تمەن، گا و جوانەگا سـێ تمەن و کاوڕ و گیسـکیش سـەری پێنـج قـڕان بـوو. جگە لە سات‌وسـەودای حەیـوان، لەنێو بازاڕەکـەدا هەمـوو کەل‌وپەلێکـی پێویسـتی خەڵکی گوندەکان وەک لیباسـی حازری خەیاتەکان دەفرۆشرا. لانکە و دەسرازە و دەسرەی گوڵدۆزی و پێچووکڵاو، کە ژنان لە ماڵێ ڕیشوویان بۆ هەڵدەبەستن یا دەیانچنین، هەروەها گەلێک جۆری خۆراک و ساردەمەنیشیان دەفرۆشت، زۆرێک لەوانە منداڵی دەدوازدە ساڵە دەیانفرۆشت. هەر لـەوێ مەشـەدییەکی عەجـەم داری دەفرۆشـت بانگی دەکرد: ئـەم دارە خۆش دارە، هەمەدان دارە! بەڵام دارەپەڵکی میاندواو بوو!»

۸۷. چۆداری

چـۆدار بە کەسـێک دەگوتـرێ کە مەڕومااڵت بکڕێ و بفرۆشـێ. بەحیسـابی بوونی بـازاڕی هەفتانـەی حەیـوان لـە بـۆکان و هەروەها بازاڕێکـی دیکەی هاوچەشـن لە گوندی قەباغکەندی میاندواو، ئەو کەسبە لە بۆکان و دەوروبەری بڕەوی هەبووە و چـۆدار لە شـارەکانی دیکەشـەوە هاتوونەتە بـۆکان. تەنانەت کاروانـی مەڕ و مانگا لە بازاڕی حەیوانی شـاری بۆکانەوە بۆ شـارەکانی عەجەمسـتانیش، وەک تاران و تەورێز، هەمیشـە بەڕێوە بووە. لە بیرەوەری منداڵیی منـدا تاقە چۆدار کاک حەبیب سـەقزی (سـوهرابی)یە کە دراوسـێ ماڵمان بوو و لەگەڵ کاک عەبدوڵڵای کوڕیدا هاوپۆل و هاوڕێ بووین.

کاک ڕەشید سپێهری بۆی نووسیوم:

«لەهەرچوار لای بۆکانەوە دەهاتن بۆ بازاڕەکە و حەیوانیان دەکڕی و ڕایاندەگواستن. کاک حەبیب سەقزی بەرەو سەقز و کرماشانی دەبردن، تورک و فارس بەرەو تەورێز و

تارانیان دەبردن. چەند تورکێکی میاندواویش هەر چۆدار بوون و حەیوانیان دەکڕی، بەڵام کوردە چۆدارەکان بریتی بوون لە مچەی قەباغکەندی، کا حەمەکەریم و کاک حەبیب. ئەوان دوای کڕینی مااڵت، بە لەوەڕ، بەرەو شوێنی خۆیانیان دەبردن. ماشێنی لۆریش تاکوتەرایەک دەهاتە بۆکان، حەیوانیان لێدەدا و دەیانبرد.»

٨٨. دەبباغی یا پێستەخۆشکردن

دەبباغی بە خۆشکردن، واتە خاوێنکردنەوەی پێستەی حەیوان (بەگشتی کەڵ و گاوگوێل و مەڕ) دەگوترێ. کارێکی ناخۆشە و شوێنی کارەکە پڕە لە بۆنی ناخۆش. من لە دەرەوەی تاران و لە نزیک قوتابخانەیەک کە دەرسم تێدا دەگوتەوە کارگەی دەبباغیم بینیوە و نەمدەزانی لە بۆکانیش کاری دەبباغی کرابێ تا ئەوەی کاک برایم فەڕشی ئەم یادداشتەی بۆ ناردم:

«پیشەیەکی دیکە کە لە بۆکان بوو، پێستە خۆشکردن و پێستەفرۆشتن بوو، هەموو ئەو کەسانەی حەیوانیان دەکوشتەوە، پێستەکەیان دەفرۆشت بەو کەسانەی کە پێستەیان خۆش دەکرد، پێستە بە تاڵ و قشقە و خوێ خۆش دەکرا و لەبەر خۆرەتاو دادەنرا بۆ ئەوەی بۆن نەگرێ، دواتر لە تەوڕێز و هەمەدان و شارەکانی دیکەوە دەهاتن و باری ماشێنیان دەکرد و دەیانبرد، یەکێک لەو کەسانەی کە ئەم کارەی دەکرد مرۆڤێکی ئاشنای باوکم بوو کە ناوەکەیم لە بیر نەماوە، شوێنی ئەو کارە ماڵێک بوو کە بە ملکایەتی هی باوکم بوو. شوێنەکەی خیابانی کۆنە، دیوار بە دیواری دووکانی عەوڵای ئیسماعیلپوور و ڕووبەڕووی خوشکشوویی حەمەساڵەی شاوێردی بوو. من زۆرجار کاری خۆشکردنی پێستەم لەو ماڵە کە وەک عەمباریش کەڵکی لێوەردەگیرا بینیبوو. ئەم ماڵە عەمباری خورما، پیواز، پەتاتە (یەرەڵماسی)، شووشەی چرا لامپا و لەنتەر و گڕسۆز و چراتۆڕ و چرای ئەمریکایی بوو. جەنابم هاوینان ئەگەر لە بۆکان بووایەم، دەبوومە کارگەری دووکانی باوکم و لەو عەمبارەوە ئەو شتانەم دەگوێستەوە بۆ دووکان و زۆرجاریش شتومەکی

مشتەرییەکانی باوکم دەبرد بۆ کاروانسەراکان و گاراجەکان، بۆ ئەو کارەش چەرخی تایبەت هەبوو کە کارەکەی هاسان دەکردەوە.»[١]

برایان ڕەشید سپێهری، برایم فەڕشی و ڕەحیم بەهرامزادە هاوکارانی ئەم بەشەی بابەتەکە بوون.

٨٩. زێڕینگەری

یەکەم زێڕینگەرەکانی بۆکان کێ بوون؟ جووەکان؟ کێ؟ کەی؟ ئەوانە هاسان نین بزاندرێ. بەگوێرەی زانیاریی من ٣ کەس لە ٧٢ دووکانداری جوولەکەی بۆکان پێش ساڵی ١٣٢٨ (ساڵی کۆچ کردنیان بۆ ئیسرائیل)، زێڕینگەر بوون، بەڵام ناوەکانیان چی بووە، نازانم. دوای ڕۆیشتنی ئەوان کێ ئەو کارەی کردووە؟ زێڕینگەرەکانی ئێستای بۆکان کێن؟

کاک ڕەشید سپێهری، کە سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندی زانیاریی لەسەر بۆکان، ئەم لیستە دوورودرێژەی زێڕینگەرانی بۆکانی لە کۆنەوە تا ئێستا بۆ ناردووم: «لە جوولەکەکان: یۆسف لەنێو قەیسەری، هەم پارچەفرۆش و هەم زێڕفرۆش بوو؛ دینێ جووش بە هەمان شێوە کووتاڵفرۆش و زێڕفرۆش بوو. موشێ نەسیمی کووتاڵفرۆشیش بە هەمان شێوە.

بەڵام کوردە زێڕفرۆشەکان:

حاجی حەمەڕەشیدی عەلیزادە، میرزا حەسەنی عەلیزادە، حاجی عەلی ڕەزایی، مەحموود جەعفەری مەشهوور بە خولە، کەریم تورک، عومەر عەبدولقادری، سەید حەسەن بەرزنجی (خەڵکی چاوان [عەلیاباد])، ڕەحمان قوولەری، فەتاح ئیبراهیمی، عەلی ئیبراهیمی، حوسێن تازەکار، کەیهان بەهایی، عەلی براخاس، حەسەن ئازەری و عەبدوڵڵا ئازەری.

---

١. حاجی عەلی بەخوڕایی کاری پێنەدەکردم و پووڵی ئەو کارانەی دەدامێ، هاوینان لەو ڕێگایەوە پووڵیکی چاکم دەست دەکەوت. باوەڕ ناکەم کەسێکی دیکە لە بۆکان پارەی کاری بە منداڵەکانی خۆی دابێ. گەرچی ڕەنگە بووبێتیش، بەڵام من نە دیتم و نە بیستم.

لەو زێڕینگەرانە، سێ کەسیان کاری زێڕینگەری، واتە دروستکردنی گوارە و بازنە و گەردنبەندیان دەکرد: کەریمە تورک، مەحموودی جەعفەری و عومەر عەبدولقادری.»

کاک جەعفەر مەردانبەگیش کە هەمیشە بە لیستەیەکی دوورودرێژ لە نزیکەی هەموو بابەتەکان‌دا هاوکاریی کردووم، ناوی ئەم زێڕینگەرانەی نووسیوە: «کەریم بەهرام‌بەگی، کەریم‌ئاغای خەڵکی تەورێز، ڕەحیم بەهرامی، حاجی محەممەد ئامانی کەرێزکەن، کەریم کەریمی (کەریمەسوور)، محەممەدئەمینی بۆ حاجی جەلیل ئەمینی، حاجی برایم ئازەری و عەبدوڵڵا ئازەری.»

۹۰. قەسابی

سەبارەت بە مێژوولکەی قەسابی و قەسابەکانی بۆکان من هیچم لەو دێڕانە باشتر پێ شک نایە کە کاک جەعفەر مەردانبەگی نووسیویەتی و بۆی ناردووم. کاک جەعفەر خۆی کوڕە قەسابە:

«ئەو جۆرەی کە مامم [حاجی عەبدوڵڵا مەردانبەگی] بۆی باس کردم، باپیرەم خەسرەوبەگ هەوڵین قەسابی بۆکان بووە. لە بەر قەپانی قاسم‌ئاغا کووچەیەک بوو کە دەچووە سەر خیابانی میرئاوا، لەنێو ئەو کووچەیەدا، کاسبکاران بە دروستکردنی کەپر و دانانی شتومەک کاسبییان دەکرد. با وجوودی ئەوەی کە ساحێبی ملکی بۆکان بووین ئەو کەپرەمان پێ بڕابوو،[1] دۆوای ماوەیەک کاک ڕەحمان چاوشین و کاک ڕەحمان هەنگوین لە پەنا باپیرم کەپری قەسابی دەکەنەوە، دوای فەوتی باپیرم، باوکم کارەکەی باوکی خۆی درێژە دەدا.

ئەو کات بۆکان گەورە نەبوو، ڕۆژی دوو حەیوان سەردەبڕا، پاشان کە پادگان و ژاندرمەری هاتە نێو بۆکان و بیمارستان سازکرا داواش زۆر بوو، ڕۆژانە دە سەر مەڕ یان بزن سەردەبڕا. ئەو کات سەللاخخانە نەبوو، هەر کەس لە حەوشی

۱. گوندی بۆکان پێش سەردار عەزیزخان ملکی تایفەی «خەڵکی» و «مەردانبەگی»یەکان بووە.

مالّی خۆی کوشتاری دەکرد و ئیمەش لە حەوشەی پشتەوە کە دەکەوتە بەر مالّی مەرحوومی عەلی میرەبەگ کوشتارمان دەکرد. پاشان بە هیممەتی بەخشداری بۆکان ئاغای سالاری لە سالّی ١٣٣٧ هەتاوی سەللاخخانە لەلای بەربەردان دروستکرا، کە تەنیا هۆدەیەکی بوو. وردەوردە قەسابی زۆر بوو و هۆدیەکی دیکەیان دروستکرد، هۆدەی هەوەڵ تەنیا بۆ مەڕ و کاوڕ و بزن و هۆدەی دووهەم بۆ گا و کەڵ و گوێلک.

قەسابەکانی بۆکان بریتی بوون لە: حاجی کەریم مەردانبەگی، کاک حەمەڕەسوولّ عەتری، حاجی عەبدوڵڵا مەردانبەگی، کاک حەمەدەمینی ئەلیاس (فەرامەرزی)، کاک ڕەحمان چاوشین و کاک ڕەحمان هەنگوین، کە حەیوانی بچووک، واتە مەڕ و بزنیان دەفرۆشت. قەسابەکانی حەیوانی گەورەش بریتی بوون لە: حاج مستەفا سۆفی، کاک محێدین سۆفی و حاجی یۆسف محەممەدی.

ئەم کەسانەش وەک شاگرد یارمەتیی باوکمیان دەدا: مەرحوومان کاک حەسەنەکوێری گۆرانیبێژ و دمبەگژەن، کاک عەولّا چکۆلی دمبەگژەن، کاک عەبە دەڕژێی گۆرانیبێژ، کاک عەلی ئەکبەرپوور مەشهوور بە عەرەبالی، سەید حەمەدەمینی شکستەبەند، کە جیرانی خۆمان بوو و کاک ڕەسوولّ باینجان. لەو چەند کەسە، سێیان بوون بە هۆنەرمەندی گۆرانیبێژ و مۆسیقار.»

کاک برایم فەڕشی ناوی عەرەبالی قەسابی وەبیر هێناومەتەوە و سەبارەت بەو سەید حەمەدەمینەی وا کاک جەعفەر باسی دەکا یادداشتێکی نووسیوە کە دەبێ لە بەشی دواتردا باسی بکەم، ئەویش باسی شکستەبەندەکانی بۆکانە.

٩١. شکستەبەندی

کاک برایمی فەڕشی نووسیویەتی:

«سەید حەمەدەمین ناوێک هەبوو کە لە قەپانی قاسمئاغا دووکانی هەبوو، کاری شکەستەبەندیشی دەکرد. من مشتەریی شکەستەبەندەکانی بۆکان بووم، وەک حاجی

دەرویش، سەید حەمەدەمین و کەسانی دیکە لە دێهاتەکان وەک حاجی مەحموودی قوولەر... پیشەی شکەستەبەندی گرنگ بوو، حاجی شێخ گوڵ و پیرمحەممەدی بوغدەداغیش کە «چاک» بوون و خەڵک دەچوونە زیارەتیان، ئەرکی چاککردنەوەی شکستەشیان لە گەردن بوو!»

۹۲. سەللاخخانە (کوشتارگا)

کاک جەعفەر مەردانبەگی باسی سەللاخخانەی بۆکانی کردووە، کە دەزگایەکی سەر بە شارەداریی بۆکان بوو و وا بزانم لە دەیەی ۱۳۳۷دا لە پشت دوخانیاتی تازە (بەربەردان) دروست بوو. کاک جەعفەر بەهۆی کاری قەسابی باوکییەوە ڕاستەوخۆ ئاگاداری کاری سەللاخخانەی بۆکانیش بووە:

«لە سەللاخخانە کەسانێک کوشتاریان بۆ قەسابەکان دەکرد بەبێ پووڵ. لەجیاتی پووڵ مابەقی کوشتارەکە وەک تەڕافی گۆشتەکە کە مەخسووسی کەباب بوو یان سەروپێ یان جەرگ و دڵ و گورچیلەیان هەڵدەگرت. ئەو کەسانە بڕێتی بوون لە: کاک ڕەسووڵ حەسەنزادە (سووڵی)، کەریمی ڕەحمان چاوشین، کاک برایمی نەوبەخت، کاک سالّح نەوبەخت و دەرویش حەسەن ئەلیاس.

ئەو کەسەش کە ئەرکی ئاگالێبوونی سەللاخخانە و پاکوخاوێنیی شوێنەکەی لە ئەستۆ بوو، ناوی کاک حسێن کۆچەری برای کاک عەلییەسوور بوو. کاتیک کە گۆشتەکە دەهاتە بەر دووکانی قەسابەکان و پێش فرۆشتن، کاک حسێن لەلایەن شارەداریییەوە دەهات مۆرێکی لێدەدا و تەنیکی وەردەگرت. پاشان ئەم کارە لە خودی کۆشتارگا دەکرا و لە لەیەن شارەداریییەوە کاک محەممەد فاتحی کوڕی میرزا حسێن فاتحی (مێردی پوورم) بۆ ئەم کارە دامەزرا.»

۹۳. پێست و ڕیخۆڵەفرۆشی

پێشتر باسمان لە پێستەخۆشکردن، واتە دەبباغی کردووە، بەڵام پێستە و

ڕیخۆڵەفرۆشتن کارێکی سەربەخۆی جیاوازە، واتە بازرگانی کردن و کڕین و فرۆشتنی پێستە و ڕیخۆڵەیە. کاک جەعفەر مەردانبەگی ئەم ناوانەی لە پەیوەندیی کارەکەدا بۆ ناردووم: «کاک مستەفا نەوبەخت، کاک قادر باوەمین، کاک عەلی پیتی (حەدادی)، کاک حەمەڕەسوواڵ ئادەمی، کاک حەمەسەرڕووت و حەمەڕەسوواڵ عەزیزبەگی.»

کاک ڕەشید سپێهریش ناوی ئەم کەسانەی وا پێستە و ڕیخۆڵەیان دەکڕی و بەڕێیان دەکرد بۆ تەوریز و تاران، بەو شێوەیە بۆ نووسیوم: «مستەفا نەوبەخت، کەریم و ڕەسوواڵ کوڕانی فاتم بێوەژن، یۆسفی حەسەن سەرشین، ڕەحمانی ڕەشید هاجەر، عەلی چاوشین (ڕیحانی)، ڕەحمانەکەچەڵ (بەنگی)، کەریمەشین، حەمەی عەبەزلە بۆ عەلییەکوێر، محەممەد زیندەباد، ڕەسوواڵەچکۆڵ و حاجی ڕەحیم سووتاو، کە پێستە و ڕیخۆڵە و خورییان دەکڕی.»

۹۴. تەڕەبارفرۆشی

بارفرۆش یا تەڕەبارفرۆش بە عومدەفرۆشی میوە و سەوزە دەگوترێ. لە بۆکان بارفرۆشەکان لەو خیابانەدا بوون کە لە چواڕێی ئەسکەندەرییەوە بەرەو میراوا دەڕۆیشت.

بەگوێرەی نووسینی کاک جەعفەر مەردانبەگی، تەڕەبارفرۆشەکانی بۆکان بریتی بوون لەم چەند کەسە: «میرزا ڕەحمان بەهرامی، ئەحمەدی سەید سوولی، عەلی بووغلی، سەید جەلال حسێنی (سەیدە)، سەید حەمەدەمین حسێنی (مینەپشی).

۹۵. میوەفرۆشی

لە ڕابردووی بۆکاندا میوە زیاتر لە بەهار و هاوینەدا دەهاتە بازاڕەوە، بەڵام هەندێک میوەی وەک ترێ دەکرایە مێلاق و لە پاییزی درەنگیشدا دەخورا.[۱] هۆکاری

۱. ترێیان لە ژێرخان و شوێنی نە زۆر ساردا بە میچەوە هەڵدەواسی و بۆ زستانیان

مەسەلەکە ئەوە بوو کە ئەو دەم یەخچاڵ بۆ ڕاگرتنی میوە نەبوو و هەروەها ڕێگای شارە دوورەدەستەکانیش ئەوەندە کراوە نەبوو کە شتی وەک پرتەقاڵ و لیمۆیان لێوە بهێنن. لە ماڵانەدا بە شەوی زستان زیاتر کشمیش و گوێز و بادام و تووگوڵەبەڕۆژە دەخورا. لە سەردەمی منداڵیی منەدا کاڵەک و شووتی بۆ شەوی زستان هەڵنەدەگیرا، ڕەسمێک کە لە هەندێک شوێنی عەجەمستان باوە.

درەنگتر، هەندێک کەس لە هاتوچۆی تەورێز و شارەکانی دیکەدا میوەیان دەهێنا و دەیانفرۆشت، بۆ نموونە کاکم هەنار و پرتەقاڵی لەوێوە دەهێنا و لە دووکانی شیرینیفرۆشییەکەیدا دەیفرۆشتن؛ برادەرانی عەجەمیش هەر میوەی وایان دەفرۆشت. دواتر دووکانی سەربەخۆی میوەفرۆشیش کراوە کە من تەنیا کاک سدیقی ئەسکەندەریم لە بیرە.

کاک جەعفەر مەردانبەگی، بەڵام ناوی خەڵکانێکی زیاتری بۆ ناردووم: «کاک سەدیق ئەسکەندەری، کاک عەڵی خاتوون، حاجی عەینی ئازەری و کاک محەممەدی حاجی شنۆیی.»

هەروەها کاک برایم فەرشی ئەم ناوەی لە ناوەکان زیاد کردووە و نووسیویە: «حاجی حەمەکەڵەوانیش لەسەر خیابانی سەرەکی، لە چوارڕێی ئەسکەندەری لە شانی دووکانەکەی کاک سەدیق ئەسکەندەری، بەڵام لەوبەری خیابانی مزگەوت، میوە و سەوزەی دەفرۆشت.»

٩٦. ئاجیلفرۆشی

ئاجیل واتە پستە و بادام و فندق و تووکوولەکە و... لە کۆندا بەو شێوەیە لە بۆکان نەبوو. گوێز و بادام و تووکوولەکە و تووگوڵەبەڕۆژە و کشمیش و شتی وا بەتەنیا

هەڵدەگرت، بەوەیان دەگوت مێلاق کە وا بزانم وشەیەکی تورکییە (لە بانە پێی دەڵێن «ترێ تۆپیو». بیستوومە لە هەندێک شوێنی کوردستان وەک هەورامان ترێیان بە شێوەیەکی تایبەت هەر بەسەر لقەوە لەژێر خاکدا شاردۆتەوە و بۆ زستانیان هەڵگرتووە. ئەو شێوازەم نەبیستووە لە بۆکان لە کار کرابێ.

لە دووکانی ویشکەفرۆشیدا دەفرۆشران و خەڵکانی دەوڵەمەند وەک شەوچەلەی شەوانی زستان دەیانخوارد، بەڵام ئاجیلیان پێنەدەگوترا. ئەوەی شێوازی ئێستای ئاجیلی ئێرانی هەبێ درەنگتر، واتە دوای ساڵی سییەکانی ئێران سەری هەڵدا و لە شیرینیفرۆشی و قەنناریدا دەفرۆشرا. لە شاری گەورەتری وەک تەورێز دووکانی تایبەت بە ئاجیلفرۆشی هەبوو، بەڵام لە بۆکان نەبوو. نازانم ئێستا لە بۆکان ئاجیلفرۆش هەن یان نا؟

کاک جەعفەر مەردانبەگی سەبارەت بە ئاجیل و ئاجیلفرۆش لە بۆکان ئەم دێڕانەی نووسین:

«زەمانێک لە بۆکان جگە لە تووفرۆشی و سەرداریفرۆشی شتی دیکە نەبوو. من وەبیرم دێ کاتێک لەگەڵ باوکم دەچووین بۆ سینەما، لە بەر فەلەکەی میاندواو کاک قادری پەرهێز، ئامۆزای باوکم، کە پاشان بوو بە ڕەئیسی ئیدارەی سەبتی ئەسنادی بۆکان، شەوانە تووکوولەکەی دەفرۆشت، زۆریش بەتام بوو. پاشان هەر لەو شوێنە، لە پەنا قاوەخانەی حەمەسوڵتان ڕەحیمی، کاک خدر وەلیزادە ناسراو بە «خلە سەدتمەنی» بۆتکەیەکی بچووکی دانابوو کە تێیدا ئاجیل و پستە و تووکوولەکە و سیغاری دەفرۆشت. دوای ماوەیەک بۆتکەکەی دا بە خزمێکی خۆی بە نێوی کاک عوسمان و ئەویش تا ماوەیەک لە کارەکەدا بەردەوام بوو. لە تەنیشت سینەماش کاک غوەڵام خەڵکی ورمێ یان میانداو، دووکانی پستە و ئاجیلی بوو.[1] پاشان لەسەر قوژبنی خیابانی دادگا، لە دووکانەکانی کەیخوسرەوی‌دا، کاک عەزیز میعماری برای وەستا محەممەدی میعمار، دووکانێکی خاوێنی ئاجیلفرۆشیی دانابوو.»

١. کە سینەما داخرا، ئەویش ئیتر دیار نەما. کاتیک بوو موسابەقەی فوتبالّ لە ورمێ بووین بەهەڵکەوت لە بۆتکەیەکی چووکەدا دیتم کە بلیتی ئوتوبووسی دەفرۆشت. زور خوشحاڵ بوو و هەواڵی تەوای دۆستانی خوی و خەڵکی بۆکانی پرسی.

٩٧. بێستانچییەتی

بێستانی سەوزە و خەیار و شووتی و کاڵەک و گرکەش لە بۆکان و گوندەکانی دەوروبەری کەم نەبوو و لە ڕابردوودا ڕادەیان ئەوەندە بووە کە وەڵامدەرەوەی پێداویستییەکانی ناوچەکە بێ و پێویست نەکا سەوزە لە عەجەمستان و شووتی لە ئەهواز و کاڵەک لە ئیسفەهانەوە بێنن. گرکە و فاتەبۆری گوندی مەحموودئاوا هەر زۆر بەناوبانگ بوو.

بێستانچییە ناسراوەکان بەگوێرەی نووسینی کاک جەعفەر مەردانبەگی، بریتی بوون لە: «کاک مامەندی میراوا [مامەندی ئەحمەدی گەرمێنی]، کاک حەمەڕەسووڵ وەفادار (داباشی) لە باشووری پردی میراوا، عومەر ئەسلانی لە باکووری پردی میراوا، مەشەدی محەممەد و حاجی عەینی شەریفزادە، مەشەدی سەیفالی، مەشەدی ڕەحیمئاغا و مەلا ڕەحمانی هەمزەپوور لە میراوا.»

٩٨. گوڵفرۆشی

تا ساڵی ١٣٥٩ کە لە بۆکان بووم دووکانی گوڵفرۆشی نەبوو و وا بزانم ئێستا هەیە. کێ بوو یەکەم دووکانی گوڵفرۆشی لە بۆکان کردەوە؟ ئێستا کێ بەو کارەوە خەریکە؟ بەڵکوو کەسانی دیکە یارمەتیی نووسینی ناویان بدەن.

کاک جەعفەر مەردانبەگی لەم پەیوەندییەدا ئەم دێڕانەی نووسیوە:

«زەمانی ئێمە بۆکان گوڵفرۆشی لێنەبوو، کاتێک کە گەنج بووین و دەمانویست گوڵێک بە کچێک بدەین دەچووینە لای مەرحوومی کاک جەعفەر قزڵجی یان بە خواهیش یان بەدزی چەپکێکمان وەردەگرت! بەڵام لە شەستەکاندا، لە نزیک بیمارستان کاک مەحموود ئیبراهیمی کوڕی یەکێک لە ئاغاکانی گەورک دووکانی گوڵفرۆشی دانابوو. دوابەدوای ئەو، لە خیابانی دادگا، لە دووکانەکانی کاک مینەی حیسامیشدا، سەید ڕەحیم بەدەوی کە کارمەندی ئاموزش و پەروەرش بوو، دووکانی گوڵفرۆشیی هەبوو.»

هاوکارانی ئەم بەشانە، کاک ڕەشید سپێهری، کاک جەعفەر مەردانبەگی و کاک برایم فەڕشی بوون.

۹۹. باغەوانی

شاری بۆکان لە ڕابردوودا دەوری بە باغی زۆر تەنرابوو و تا سەردەمی منداڵیی منیش ڕاست بەرەوە باشووری حەوزەگەورە لەو سەری شار و باکووری گاراج لەم سەر، هەروەها بەرەو ڕۆژاوا و سەر چۆمی و تەنانەت هەندێکیش بەرەو ڕۆژهەڵات هەمووی هەر باغی میوە و قۆرغ و دارستان بوو. من لە شوێنی ئێستای شارەداری، واتە دوای ماڵی میرزا عەبدوڵڵای بارامئاغا کە باغی ماڵی وەلەدبەگ بوو، گەلێک جار لەگەڵ منداڵانی خاڵم سەیران (زیافەت)م کردووە. باغی قازی تا ئەم دواییانەش جێگەی سەیرانی خەڵکی شار بوو؛ باغی مەلا عەلی (قزڵجی) تا دوای ساڵێ شۆڕشی ١٣٥٧یش هەر باغەوانی هەبوو و میوەی لێ بەرهەم دەهات. باغەکانی بەڵاڵووکی میراواش چوونەتە نێو شێعری شاعیران و گۆرانی گۆرانیبێژانەوە.

ئەم هەموو باغ و میوەیە دیارە پێویستی بە خەوانی لێزان و شارەزا هەبووە. ئەمانە کێ بوون؟ کارێکی زۆر هەڵە دەبێ ئەگەر بهێڵین ناویان بفەوتێ. من لەم ساڵانەی دواییدا تەنیا کاک جەعفەری قزڵجیم لە بیرە کە زۆر بە شارەزایی و لە عەینی کاتدا دڵسۆزانە و بێچاوەڕوانیی ماددی سەردانی ماڵانی دەکرد و بە گوڵ و دار و درەخت و باغەکانیان ڕادەگەیشت؛ یادی بەخێر بێ! لە سەردەمی منداڵیشمدا پیاوێکی مەهابادی هەبوو لە دەچووە ماڵان و «تەکمیش»ی ڕەز، واتە دارمێوی دەکرد یا خزمەتی دیکەی باغی دەکرد، بەڵام لام وا نییە ئەویش پارەی لە کەس وەرگرتبێ. دیارە جگە لەوانە، باغەوانی پرۆفیشناڵ (پیشەیی)ش هەبوون کە من ناویان نازانم.

کاک جەعفەر مەردانبەگی ناوی ئەم باغەوانانەی بۆکانی بۆ ناردووم: «کاک متەللیبی باغەوان، وەستا مالیکی ئازەری، مەلا محەممەدی باغی میراوا، کاک

ڕەسوولْ میراوایی که ئاگای له باغی مالّی هەمزەیی دەبوو؛ له «کولتەپە»ش باغێکی خۆشی لێبوو که خاوەنەکەی حاجی عەلییەخڕەیان پێدەگوت.»

لام وایە پێویست بکا ناوی «مەشـەدی ڕەحیمئاغای باسـمنجی»ش لەو لیسـتەیە زیـاد بکەیـن. ناوبـراو تورکـی ئازەربایجـان بوو و وا بزانـم قاسـمئاغای موهتەدی هێنابوویە بۆکان باغەوانی و ئاگاداریی دارستانی بۆ بکا. یەکەم جار که هاتە بۆکان خـۆی و ژن و منداڵەکـەی یـەک ژووری مالّی کاک حەبیب سـەقزی (سـوهرابی)یان بەکرێ گرتبوو که دراوسـێ مالّی ئێمە بوون. کوڕێکی هاوتەمەنی ئێمەی هەبوو که ببـوو بە دۆسـت و هاوڕێی من و کاک عەبدوڵـلاّی کوڕی کاک حەبیب، بەڵام دواتر دەوڵەمەنـد ببـوو و خاوەنـی ملّک و مالّێکی باش بوو له بۆکان. مامۆسـتا عەباسـی حەقیقی بە «نثر مسجع» و بە لاسایی کردنەوەی سەعدیی شیرازی له بابی سێهەمی گوڵستانـدا، بابەتێکی شیرینی لەسـەر مەشهەدی ڕەحیم نووسیوە.

۱۰۰. کەمپێوتێر و کەرەسەی کەمپێوتێر

دیـارە ئـەوە بابەتێکـی گەلێـک نوێیـە. نازانم کـێ یەکـەم دووکانی ئەم کەرەسـانەی کردەوە و کەی؟ ئێستا کێ بە کارەکەوە خەریکە و لە کام شەقام و کامە گوزەر؟

ئەگەر من هەوالّی مەسەلەکەم نییە، برای بەڕێزم کاک جەعفەر مەردانبەگی بۆی قەرەبوو کردووەتەوە و لیستەی ئەم ناوانەی خوارەوەی لە پەیوەندیی مەسەلەکەدا بۆ ناردووم:

«شیرکەتی کەمپێوتێری سەهل سیستم، خاوەن: حەسەن ئەندیشە
شیرکەتی کەمپێوتێری ڕۆژتەک، خاوەن: فاروق فروومەند
کەمپێوتێری ئاریا سیستم، خاوەن: کەریم پوورموستەفەوی
شیرکەتی کەمپێوتێری ئۆستا، خاوەن: ئاغای مەکاری
فرۆشگای ڕایانەی دانا، خاوەن: موحسین حاجی باپیری
شیرکەتی پوویش ڕایانە، خاوەن: شێربەگی

شیرکەتی ماد سیستم، خاوەن: ڕەئووف شامورادی
خەدەماتی ڕایانەی وەفادار: خاوەن کەریم وەفادار.»

۱۰۱. تەلەفۆن، تەلەفۆنی موبایل

ئەوەش هەر بابەتێکی نوێیە. کاتێ من لە بۆکان بووم دووکانی وای تێدا نەبوو. دەزانم درەنگتر، هێرشی کوردی کاکم دووکانی ئەو بابەتانەی هەبوو، بەڵام کێ یەکەم کەس بوو و کەی دووکانی ئەوتۆ کراوە و ئێستا کێ لەسەر ئەم ڕێچکەیە دەڕوا؟
ئەم ناوانەی خوارەوە کاک جەعفەری مەردانبەگی بۆی ناردووم:
«میلان موبایل، خاوەن: ئاکۆ مەردانبەگی
کاج موبایل، خاوەن: دیاکۆ قادری
موبایل ئەپل، خاوەن: سۆران ڕەحیمی
موبایل ۱۰۰۱، خاوەن: محەممەد قازی
موبایل ڕێبوار، خاوەن: ڕیبوار فەیزوڵڵابەگی
بایل پاناتیل، خاوەن: ئەمیر ئەمینی
ئاوا موبایل، خاوەن: شۆڕش ئەمینیئازەر
پارس موبایل، خاوەن: سیاوەش دێهبوکری
سروش موبایل، خاوەن: عەزیم کەدخودا محەممەدی.»

۱۰۲. تەعمیری یەخچاڵ و کەرەسەی کارەبایی

ئەم کارە ئەوەندەی بزانم لە زووەوە لە بۆکان هەبووە. کەسانێک وەک کاک عەلی کامەلایی، حەسەنی کامەلایی، عەلی و محەممەد و عەبدوڵڵا حەڵەبی ڕادیۆ و گرامافون و زەبتی سەوتیان تەعمیر دەکرد. درەنگتر کە یەخچاڵ و تەلەفیزیۆن و ماشێنی لیباسشۆری لە بۆکان پەیدا بوون (وا بزانم لە سەرەتای ۱۳۴۰ەکان و کۆتایی سییەکانەوە) کەسانی دیکەش دووکانی تەعمیراتیان کردەوە کە من ناویانم

له بیر نییه، بەڵام دەزانم یەکیان فاتحی سوڵتانی برازامە کە دووکانی چاککردنەوەی ئەو دەزگایانەی هەیە.

کاک جەعفەر مەردانبەگی لیستەیەک لە ناوی ئەو کەسانەی بۆ ناردووم کە ئێستا لە بۆکان کاری چاککردنەوەی یەخچاڵ و کەرەسەی کارەبایی دەکەن:

«تەعمیرگای خوسرەوی، خاوەن: عەلی خوسرەوی
تەعمیرگای یەخچاڵ، خاوەن: عەلی مام باپیر
خەدەماتی فەننی، خاوەن: حەسەن سەناعەتی
خەدەماتی یەخچاڵ، خاوەن: برایم شێرزاد
خەدەماتی فەننی، خاوەن: سەلاح کەریمی
خەدەماتی فەننی سروش، خاوەن: ڕەزا قاسمزادە
خەدەماتی فەننی سەیوان، خاوەن: ئەحمەد زەمزەم
تەعمیرگای دارخاڵ، خاوەن: حیسام دارخاڵ.»

۱۰۳. پۆستەی تایبەت، خزمەتگوزاریی پۆستە

کاری ناردنی نامە و شتی تر لە ڕێگای پۆستەی تایبەت، واتە غەیرە دەوڵەتییەوە لەمێژە لە ئێران هەیە و من پێش شۆڕشی ۱۳۵۷ لە تەورێز کەڵکم لێوەرگرتووە، بەڵام لە بۆکان کەی و کێ بۆ یەکەم جار دەستیان دایە ئەم کارە؟ ئێستا کێ دەیکا؟

کاک جەعفەر مەردانبەگی دەسنیشانی ئەم ناوانەی کردووە کە لە بۆکان دەفتەری خزمەتگوزاریی پۆستەیان هەیە:

«دەفتەری خەدەماتی پۆستی حەبیبی، خاوەن: ئەمیر حەبیبی
دەفتەری پێشخوانی دەوڵەت، خاوەن: داوود جان
دەفتەری خەدەماتی پۆستی ئەحمەدزادە، خاوەن: محەممەد ئەحمەدزادە.»

١٠٤. بلیتی تەیارەفرۆشی

ئەوەش هەر کارێکی نوێیە. کۆماری ئیسلامی لە شارە کوردنشینەکان بۆ نموونە لە موکریان فڕۆکەخانە ناکاتەوە. فڕۆکەخانەی شاری سنەش گەورە ناکەنەوە کە هیچ نەبێ تەیارەی شیرکەتی هومای خۆشیان بتوانێ لێی بنیشێ! خەڵکی ناوچەی موکریان، بە بۆکانەوە، دەبێ بچنە سنە و ورمێ و تەورێز بۆ ئەوەی بە فڕۆکە بچن بۆ ئەملا و ئەولا. بیستوومە لە بۆکان چەند شوێنێک بۆ فرۆشتنی بلیتی تەیارە کراونەوەوە.

کاک جەعفەر مەردانبەگی ناوی ئەم دوو شوێنەی لە پەیوەندیی فرۆشتنی بلیتی فڕۆکە لە بۆکانـدا بۆ ناردووم: ئاژانسی سیروان و ئاژانسی پەرواز.

ئەگەر هەڵە نەکەم دەبێ «ئاژانسی ئالان»یش هەبێ کە هێرشی برازام خاوەنییەتی و بەناوی ئالانی کوڕمی کردووە.

١٠٥. تابڵۆنووسین

ئەوە کارێکی هونەری و هی کەسانی خەتخۆشە. لە ڕابردوودا تابڵۆ بەگشتی بۆ دووکانان و ئیدارات دەنووسرا و کارەکە لەسەر وەرەقێکی ئاسنی ڕەنگکراو بەڕێوە دەبرا، واتە هێشتا تابڵۆی نیئۆن و چرادار باو نەبوو و ئەوانەش کە هەبوون لە تارانەوە هاتبوون. کاکم زۆر خەتخۆش بوو و گەرچی تابڵۆنووسینی وەک ئەرک و کار نەدەکرد، بەڵام تابڵۆی سەر دووکانی هەندێک کەسی نووسیبوو. لەوانەش کە وەک پیشە، بەو کارەوە خەریک بووبێتن تەنیا کاک غەفووری ئاشناگەر دەناسم.

ئەوەش ناوی چەند تابڵۆنووسی بۆکان بەپێی نووسینی کاک جەعفەر مەردانبەگی: قادر مەعرووفی، کەریم نەجاڕی، موحسین حەسەنیانی و جەعفەر مەلامەحموودی.

١٠٦. ڕەنگکردنی دیوار و دەرک و پەنجەرە

لە قەدیمدا دیواری ماڵان سپیکاری دەکرا و لە ماڵی خەڵکی هەژار هەروەها لە

گوندەکانیش دۆغاوێکی سپی دەگیرایەوە و بە دیوارەکان‌دا دەکرا. ڕەنگکردنی دیوار بە ڕەنگی غەیرە سپی، دیاردەیەکی نوێیە کە هاوڕێ لەگەڵ دروستکرانی ساختمانی تازە و ئاپارتمان سەری هەڵداوە.

کاک جەعفەر مەردانبەگی لەم پەیوەندییەدا ئەم یادداشتە کورتەی نووسیوە و ئەم ناوانەی ڕاگەیاندووە: «عومەر سەقزی (لە حەساری ئێمەدا بوو)؛ سەلاح عابد، سدیق فورقانی، جەعفەری عەزیزئامان و وەستا عومەری ڕەنگڕێز.»

۱۰۷. سافکاری و ڕەنگکردنەوەی ترۆمبیل

ئەوە ئاشکرایە پیشەیەکی نوێیە کە ئەوەندەی بزانم لە سالانی چل و پەنجای هەتاوی‌دا سەری هەڵدا. یەکەم سافکار کێ بوو؟ یەکەم ڕەنگڕێز کێ بوو؟

۱۰۸. فایتوون و تاکسی

فایتوون بریتییە لە عارەبانەیەکی بچووک کە لەسەر دوو تەگەر دەگەڕێ، جێگای بۆ دانیشتنی چوار کەسێک هەیە و چەترێکی تایبەتیشی بۆ پاراستن لە بەفر و باران بە سەرەوەیە ئینجا ئەسپ یا ماینێک ڕایدەکێشێ. لە ئوروپا فایتوونی دووقاتیش هەبووە کە دوو ئەسپ ڕایانکێشاوە و موسافیرێکی زیاتری سوار بوون. هەر ئەو فایتوونە دووتەبەقەیە دواتر بوو بە ئوتوبووسی دوو تەبەقە.

ئەو سالانەی وا فایتوون لە شارەکان‌دا دەگەڕا و موسافیری ڕادەگواست، بۆکان فایتوونی نەبوو. درەنگ وا بزانم سالی ۱۳۴۲ و ئەو دەوروبەرە بوو، فایتوونێک لە بۆکان کەوتە ڕێ، بەڵام نازانم هی کێ بوو. بە ماوەیەکی کەمتر لە سال، تاکسی سەری هەڵدا و یەک بە دوای یەکدا کەوتنە شەقامەکانی بۆکانەوە ئیتر فایتوون فەوتا و نەما.

کاک برایم فەرشی نووسیویەتی:

«خاوەنی ئەو فایتوونە، کابرایەکی عەجەم بوو و زۆرجار من و دایکم هەر بەو

فایتوونە دەچووین بۆ حەمامیان کە مااڵی خاڵم و باپیرم لەوێ بوو.»

یەکەم تاکسی هی کێ بوو؟ دوای ئەو کێ؟ چ سااڵێک بوو تاکسی لە بۆکان دەستی بەکار کرد؟ ئەوە نازانم، بەاڵم کاک جەعفەر مەردانبەگی سەبارەت بە لێخوڕانی تاکسی لە بۆکان ئەم چەند دێڕەی نووسیوە:

«قەدیمییەکان بڕیتی بوون لە: عەزیز فەرامەرزی، ڕەحمان عەباسی، حەسەن مەعرووفی، تاهیر فازلی، مەرحوومی ڕەزا بابامیری، ئەسعەد کەفاشی و سەید حەسەن کازمی برای سەید ڕەحیم. ئیستاش ئاژانسی تاکسی شەوانە و ڕۆژانە زۆرن.»

۱۰۹. داشقەچییەتی

داشقە یان گاری، وەک فایتوون، بریتییە لە عارەبانەیەکی بچووک کە لەسەر دوو تەگەر دەڕوا و ئەسپ یان ماینێک ڕایدەکێشێ، بەاڵم ئەمیان شوێنی دانیشتنی موسافیری نییە و تەنیا بۆ بارکێشانە. سەرەڕای ئەوەش، لە بۆکانی قەدیمدا، داشقە وەک تاکسی کەاڵکی بۆ ڕاگواستنی خەاڵکیش لێوەرگیراوە. من خۆم چەند جاران لەگەاڵ حەوتەهەشت کەسی خزم و کەسوکار بە داشقە چووین بۆ سەر چاکی بوغدەداغی و حاجی شێخ گواڵ. دەزانم ئەستەمە بزاندرێ یەکەم داشقەچی بۆکان کێ بووە، ئەوە کارێکە بە هەزاران سااڵ لە ناوچەکەدا هەبووە و پێشینەی دەبێ بگەڕێتەوە بۆ ئاشوور و سوومێر و... بەاڵم لە سەردەمی نوێ، واتە سەدەی ۱۹ ـ ۲۰ بۆکانـدا کێ داشقەچییەتی کردووە؟

کاک ڕەشید سپێهری لەم بارەیەوە بۆی نووسیوم: «قەدیم داشقە و ئەسپ کەم بوو و لای ئێمە زۆرتر بە «خەرەکی» و «تێڕ» باریان دەکێشا. بۆ نموونە، لە نااڵشکێنەوە بە خەرەکی بەردیان دەکێشا بۆ نێو شار. بۆ دروستکردنی خەرەکی ۶دار لە ۴دار هەاڵدەکشا و بە بەندروو یا گوریس دەیانپێچا بۆ ئەوەی دارەکان لە بەریەک باڵونەبن. درەنگتر، کەاڵوعەرابە و داشقە سەریان هەاڵدا کە تێکنیک بەرەو کوردستان هات، ماشێنی لۆری و

کۆمپرێسی جێگای بە فەقیر لێژ کرد. ئێستا بەدە گمەن ئەم کەرەسانە دەست دەکەون مەگەر لەنێو باغ و مەزرادا. ئەوەش ناوی ۲۵ کەس لە داشقەچییەکانی قەدیمی بۆکان:

«ڕەحیمەلاڵی داشقەچی،[1] کۆڕانی سەید ساڵەی داشقەچی جیرانی ساڵەی ئاغارەزا بوون، سەید عەولای...، سەید سەلام...، سەید سەمەد...، سەید ڕەزا...، کۆڕانی کوردەی داشقەچی، جەلال...، ڕەسوڵ...، شەمسە،[2] فارس...، عەزیزی مام هەباس برای سەعید و قادر؛ کوڕانی مام ئەحمەدی خەلیلی، سەعید...، سمایل...، محەممەد...، عومەری کوڕی مەحموودەسوور، عەزیز کوڕی خاڵەکانەبی، فەتاحی داشقەچی، ماڵیان لای قسنی شێخ مەحموود بوو؛ ڕەزا ئەکبەری و ئیبراهیم ئەکبەری کە کوڕی فەڕشچنێکی تەوریزی بوون بەناوی غوەڵامحوسێن و ماڵیان لە گەڕەکی قەبران بوو لای گومبەزی سەردار، بەڵام دایکیان کورد بوو و ماڵیان لە گەڕەکی قەبران بوو؛ کوڕانی خاڵە باوەمین، عەبدوڵڵای مام سوڵتان (تەسلیم) کە لەپێشدا لە شارەداری کاری دەکرد؛ کاک ساڵحی عەلیارە، محەممەدی مامە حەمە، محەممەدی قالەڕەش لە گەڕەکی زاخەکان و سەید حەسەنی برای سەید حەمەدەمین.»

کاک جەعفەر مەردانبەگیش ئەم ناوانەی بۆ ناردووم: «کاک عەزیز داشقەچی؛ سەید سەمەدی داشقەچی زاوای ڕەشید شارەزووری و جەلاله کوردی داشقەچێ.»

۱۱۰. کەڵوعەرابە

ئەوەش شێوازێکی دیکەی ڕاگواستنی کەلوپەل و بەرهەمی کشتوکاڵە. کەڵ و گامێش لە کوێستانان نین و هی ناوچەی دەشتایین. کەڵ هەر ئەوەیە وا بە ئینگلیزی «بۆڵ»ی پێدەگوترێ و لە فیلمی وێستێرن و شتی وادا دەبیندرێ. کەڵ نێرە و گامێش

---

۱. ئەم ڕەحیمەلاڵە، بادەوەیەکی دروستکرد، وە حەوای خست. لای خەڵکی شار شتێکی سەیر بوو هەتا دوو ڕۆژ خەڵک هەر تماشایان دەکرد. دوایە بە پوولێکی باش فرۆشتی بە بەچکە ئاغایەک مالّی لە گەڕەکی میراوا بوو.

۲. ئەم کۆڕە بە داشقە و ئەسپ و گەنمەوە لە چۆمی شاریکەند نەیزانیبوو بوار نادا، خنکا.

مـێ. لـە بـۆکان و گوندەکانی کەڵوعەرابە زۆر بوو. ئەرابە یـا عارەبانەیەک کە دوو کـەڵ ڕایاندەکێشـا گەلێـک گەورەتـر بـوو و بە کاری ڕاگواسـتنی وێنجە و شـتی وا دەهـات. کـەڵ و گامێـش زۆر گران بوون و هەر بۆیەش حەقدەسـتی کەڵ و عەرابە زۆر بوو. بە عادەت ئەو کەسـەی وا کەڵوعەرابەی لێدەخورێ بە پاوە دەوەسـتا و خەرەزەنێکی بەدەستەوە بوو. خەرەزەن لە قایش یان چەرمی قایم دروست دەکرا و کەڵەکانیان پێ دەنگ دەدا.

لـە بۆکان ماڵە دەوڵەمەندەکان و ئاغـاکان کەڵیان هەبوو و دەبێ کەڵوعەرابەش هی کەسانی سەر بەوان بووبێ. هەندێک جار ئەو کەڵانەیان دەخستە گیانی یەکتر و «شـەڕەکەڵ»یان پێدەکـردن، کـە گەلێک وەحشـییانە بـوو. من چەند جار شـەڕەکەڵم بینیوە.

هەر چۆنێک بێ من ناوی کەڵەوان یان خاوەن کەڵوعەرابەی تایبەت نازانم، تەنیا ئەوەم لە بیرە کە لەگەڵ منداڵانی دیکە لە دواوە خۆم بە عەرابەکەدا هەڵاوەسـیوە و جارێکیش بە خەرەزەن داویانە لە سەرم!

مێژووی ڕاگرتنی کەڵ لە ماڵانی ناوچەکەدا دەبێ بگەڕێتەوە بۆ چەند هەزار ساڵ پێش ئێستا و بەیتی «کەڵ و شێر» نیشانەیەکی ئەو لەمێژینەبوونەیە. هەروەها کەڵ و گا، شوێنی تایبەتیان بووە لە ئایینی کۆنی میترایی‌دا و زۆرێک لە وێنە و پەیکەرانەی لە شەڕی میترا لەگەڵ گا و سەربڕینەکەی بەجێماون، لە ڕاستی‌دا کەڵن نەک گا.

١١١. گوێدرێژ بۆ گەیاندن و گواستنەوە

جگە لە داشقە و کەڵوعەرابە، شێوازێکی دیکەی ڕاگواستنی کەلوپەل هەبوو ئەویش بـە گوێدرێـژ دەکرا. بەرد و خشـت و کڵۆ و شـووڵی تەڕ بـۆ دارەڕا و هەندێک جار چەلەنگی نەوت و ئاویان لە پشتی گوێدرێژ دەدا و ڕایاندەگواست. من لە بۆکان تەنیا «کوڕانـی مـەلا حەبیـب»م لە بیرە، بـەڵام خەڵکێکی زۆری دیکەش پێـش پەیدا بوونی سێتەگەری و ماشێنی باری، ئەم کارەیان دەکرد.

۱۱۲. بارکێشیی نێوان گوند و شارەکان

بـاری گونـدەکان بهاتبایەتە شـاری، دیارە گەنم و جۆ و نـۆک و وێنجە و بەرهەمی دیکـەی کشـتوکاڵ بـووە یـان مـەڕ و بزن و خـوری و بەرهەمـی ئاژەڵـداری. ئەو بەرهەمانـە لـە گوندەکانـەوە دەهێنرانە بۆکان و بەشـێکیان لە شـاری دەفرۆشـران، بەشـێکی دیکەشـیان دەبرانە شـارەکانی عەجەمسـتان. وا بزانم ئێسـتاش هەر وابێ. پەیوەندیی شـار و گوندەکانی دەوروبەر بەشـێکی بە ماشێنی جیپ و بەشی زیاتری بـە ماشـێنی بـاری (وەک گاز و مـاز و...) بوو. ئەو چەشـنە ماشـێنانە بەگشـتی هی دووکانـدار و دەوڵەمەنـدی شـار بـوون و هەندێک جاریش هی ئاغـا و دەوڵەمەندی گوندەکان.

۱۱۳. سێتەگەری

ئێسـتا لـە بـۆکان «سـێتەگەری» هەرزانترین ئامرازی ڕاگواسـتنی شـتومەکە و لە ڕاستیدا ماتۆڕسیکلێتێکە سێتەگەری بۆ داندراوە. لە سااڵنی دەوروبەری شۆڕشی ۱۳۵۷دا سێتەگەری لە بۆکان زۆر بوو و تەنانەت بە گۆرانی باسیان دەکرد.[۱] یەکەم جـار کـێ سـێتەگەری بە بۆکاندا هێنـا؟ کێ لێیدەخوڕی؟ کێ دەیفرۆشـت؟ ماڕکی چی بوو؟ نرخی چەندە بوو؟

ئـەوەش نـاوی چەند لێخوڕی سـێتەگەری کە کاک جەعفـەری مەردانبەگی بۆی نووسـیوم: «کاک حەمەسـاڵەی ئاختەتەر، کاک ڕەشید ئاغجەیوانی، کاک حەمەکەریم ئاڵبااڵغی و قادر میراوایی.»

۱۱۴. سەد یا بەنداوی بۆکان

بەنداوێک کە لە کۆتاییەکانی دەیەی چل و سەرەتای پەنجاکانی هەتاوی لەسەر چۆمی

---

۱. «بێرۆ، بێرۆ، بێرۆ/ بێرۆ گیانم بێرۆ/ بۆکان بۆتە شارستان، سێتەگەری نەتکا بە ژێرۆ!» بەشێک لە گۆرانی گۆرانیبێژێکی کورد کە بەداخەوە ناوەکەیم لە بیر نییە.

جەغەتوو لە ڕۆژهەڵاتی بۆکان لێدرا، لە ڕاستیدا هیچ سوودێکی ڕاستەوخۆی بۆ بۆکان و سەقز و تیکانتەپەی هەوشار و ساینقەڵا نەبوو، بەنداوەکە لە ڕۆژهەڵاتی بۆکان هەڵبەستراوە، بەڵام زەوییەکانی میاندواو و مەڵکەندی و بناو ئاودێری دەکا.

هەر چۆنێک بێ، بەستنی بەنداو لە بۆکان ڕووداوێکی گرنگی ئابووری و کۆمەڵایەتی بوو. خەڵکێکی زۆر بەتایبەت لاوانی بۆکان لە ماوەی دروستکردنی بەنداوەکە و دوای ئەویش لەوێ دامەزران، کاریان کرد و پارەی مانگانەیان وەرگرت؛ بەهۆی ئەوەی پەیمانکار یا قۆنتەراتچی کارەکان ئوروپاییەکان بوون و موهەندیسەکانیش ئوتریشی، ئاڵمانی یا ئەمریکایی بوون، شێوازی کارکردنەکە بۆ ئەو سەردەمەی بۆکان گەلێک مۆدێرن بوو؛ بەشێک لە لاوانی بۆکان لەوێ فێری زمانی ئینگلیزی و ئاڵمانی بوون؛ گەلێک لە کەرەسەی ژیانی ڕۆژانەی کارمەند و کرێکاری بەنداوەکە لە دووکانەکانی بۆکان دەکڕدران و بەشێک لە شتومەکی نێو فرۆشگای بەنداویش هەر لە بۆکانەوە دەبرا، ئەوەش جوواڵەیەکی باشی بە بازاڕی بۆکان دا.

کارکردن لە بەنداوی بۆکان تەنیا بۆ ماوەی دروستکردنی بەنداوەکە نەبوو و دواتریش خەڵکانێکی زۆر لەوێ مانەوە و درێژەیان بە کارکردن دا، تەنانەت نەمران ئەحمەدی بەهرامی و قادری سالمی دوای شۆڕشی ١٣٥٧یش وەک سەرۆک و جێگری سەرۆکی بەنداوەکە کاریان دەکرد تا ئەوەی دەستی چەپەڵی پاسداری میاندواوی لە ساڵی ١٣٦٠دا لەسەر جادەی میاندواو بۆکان شەهیدی کردن. من بەنداوی بۆکان لە باری ئابوورییەوە وەک شێوازێکی مۆدێرنی کاری کارگایی سەیر دەکەم و هەر بۆیەش لێرەدا دەیهینم.

کاک ڕەحیم بەهرامزادە، کە خۆی ماوەیەک لە سەد کاری کردووە، ئەم دێڕانەی خوارەوەی بۆ نووسیوم:

«سەرەتای ساڵانی دەیەی حەفتا لەسەر چۆمی جەخەتوو لە ڕۆژهەڵاتی بۆکان و نزیک ئاوایی «قەڵەندەر»، دەوڵەتی ئێران دەستی بە سازکردنی بەنداوێک کرد. ئەو بەنداوە کە ناوی فەرمیی «سد کورش کبیر» بوو و دوای شۆڕشی ١٣٥٧ بوو بە «سد

شهید کازمی»، له نێو خەڵکی ناوچەکەدا بەناوی «سەدی بۆکان» ناوبانگی دەرکرد. ئەم سەدە کۆمپانییەکی ئوتریشی بەناوی «ئاپۆر» لەژێر چاوەدێری کۆمپانییەکی ئەمریکی سازی کرد. زۆر لە دانیشتووانی گوندەکانی دەوروبەر بۆ کار کردن چوون بۆ سەد. ئەوەندەی لە بیرم بێ هیچ «کرکرە»یی‌یەک لەوێ کاری نەدەکرد، بەڵام چەند کەسی خەڵکی ساروقامیش لەوێ کاریان دەکرد. لە ڕێگای ئەوانەوە چەند وشەی ئینگلیسی لە کرکرە بوو بە باو. دوو وشەم لە بیرە: فنیش و دابڵ. ئەگەر کەسێک دەردەکرا دەیانگوت فلان کەس فنیش کراوە. ئەگەر کەسێکیش ڕۆژی پشوودانی ڕەسمیی ئێران کاری بکردایە، کرێی ڕۆژانەی دووقات بوو و دەیانگوت دابڵ وەردەگرێ. من باشم لە بیرە خەڵک مشتومڕیان دەکرد و دەیانگوت بەری ئەو چۆمە بەرینە چۆن دەگیرێ. زۆر جار خەڵکی کرکرەش بۆ مریشک و هێلکەفرۆشتن دەچوون بۆ سەد. ئەم ئاگادارییانەش هی ئەو کاتەن کە خۆم لە سەد کارم دەکرد، واتە ساڵی ١٩٧٦.

نزیکەی ٧٠ کەس لە سەدی بۆکان کاریان دەکرد. سەدی بۆکان ئەو کات نە کارەبای بەرهەم دەهێنا و نە بۆ شتی تر کەڵکی لێوەردەگیرا. لە ڕاستیدا ئەوی لەوێ کاریان دەکرد تەنیا ئەرکیان پاراستنی سەدەکە بوو. سەد ئیستگایەکی هەواشناسیشی لێبوو. پێوەندیی سەد لەگەڵ دەرەوە بەهۆی دەستگایەکی بێسیمەوە دەکرا و لەگەڵ تاران، تەوریز، میاندواو، سەدی ئەرەس و موغان پەیوەندی دەگیرا. لە نێوخۆی سەدیشدا ناوەندێکی تەلەفۆنی ٢٥ ژمارەیی هەبوو کە بەرهەمی کۆمپانیای زیمێنس بوو. دەزگا بێسیمەکە مۆتۆرۆللا و ئەمیش هەر ئاڵمانی بوو.»

١١٥. دووکان له گونده‌کان

ئەوە بابەتێکی گەلێک گرنگە و پێویست دەکا کاری زۆری لەسەر بکرێ. بەداخەوە من زانیارییەکی ئەوتۆم لەسەر ئەوە نییە کامە گوند خاوەنی دووکان بووە و چی تێدا فرۆشراوە. ئەو گوندانەش کە تێیاندا ژیاوم و کارم کردووە (باغلووجە و بوغدەکەندی) هیچکامیان دووکانیان تێدا نەبووە. لە گوندی سەرا قاوەخانەیەک

لەسەر جادەی نێوان بۆکان و سەقز دروستکرا بوو و من زۆرجار لە ماوەی مامۆستایی ساڵی ١٣٤٢م‌دا هاتوچۆیم کردووە. قاوەخانەکە جگە لە چایی‌فرۆشتن شوێنی حاوانەوەی موسافیری بەجێماویش بوو و هەندێک شتومەکیشی لێ سات‌وسەودا دەکرا.

کاک ڕەشید سپێهری کە شارەزایی‌یەکی گەلێک زیاتر لە منی هەیە، لەم بارەیەوە دەنووسێ: «میراوای ئێستا بەشێک لە بۆکان، ئەو دەم ڕێزە دووکانێکی هەبوو، شتومەکی قاچاخ لە باشووری کوردستان (گەرمێن)ەوە دەگەیشتە ئەوێ و بەشەودا دەبرایە نێو بۆکان.

بە هەمان شێوە، ڕیزە دووکانێک لە گوندی گلۆڵانی گەورکان هەبوو کە کووتاڵ و شتومەکی دیکە لە گەرمێنەوە دەهاتە ئەوێ و لەوێوە دەبرایە سەقز و بۆکان یا مەهابـاد. ئەوەی وا حەسەن زیرەک لە گۆرانی «حەریرە»دا دەڵێ: «ئای حەریرە و ئاگربارانە/ کارخانەکەی لە گلۆڵانە»، ئاماژەیە بەو دەورەی وا گوندەکە لە ڕاگواستنی کووتاڵ و کاڵای دیکەدا دەیبینی.

بازاڕی قەباغکەندی بازاڕی حەیوان بوو و شتومەکیشی لێدەفرۆشرا. کورد و تورک پێکەوە لەوێ شتیان دەفرۆشت.

قەڵای ڕەسوولّەسیت ڕیزە دووکانێک و قاوەخانەیەکی بوو، گوندەکانی دەوروبەر تا سەهۆڵان و وەتەمیش بۆ کڕینی هەندێک شتومەک دەهاتنە ئەوێ.»

١١٦. ئیشوکاری خەڵکانی غەیرە خۆجێیی

لێرەدا باسی هەندێک ئیشوکار دەکەم کە بە شێوەی وەرزی و بەگشتی لەلایەن خەڵکانی دەرەوەی ناوچەکەوە بەڕێوە دەبرا وەک کەتیرەبڕی، ئاردەتووفرۆشی و خەیار و شووتی‌فرۆشی و...

۱۱۷. کەتیرەبڕی

هاوینان هەندێک خەڵکی هەژار و بێداهاتی ناوچەی کرماشان و لوڕستان دەهاتنە بۆکان و لەوێوە بە گوندەکانی دەوروبەردا بڵاوەیان دەکرد بۆ کەتیرەبڕی. کەتیرەبڕی لە گوێنی دڕکاوی کارێکی ناخۆش بوو، بەڵام ئەوان دەیانکرد و بۆ ئەم کارە ئەستەمەش دەبووایە باج بە دەوڵەتی شاهەنشاهی بدەن.

کاک ڕەحیم بەهرامزادە لەم بارەیەوە دەنووسێ: «هەموو ساڵێک لە دەوروبەری کرماشانەوە چەند کوردێک بۆ کەتیرە بڕێن دەهاتنە ناوچەی فەیزوڵڵابەگی. کەتیرە بەو مادەیە دەگوترێ کە لە گەوەن (گوێنی) دەگیرێ. گوێنی گیایەکی دڕکاوییە و لە زۆربەی شوێنەکانی کوردستان هەیە. بەو کەسانەیان دەگوت کەتیرەبڕ. ئەمانە دەبوو پارەیەک بە ئیدارەی جەنگەڵبانی بدەن ئەگینا بۆیان نەبوو کەتیرە ببڕن. کەتیرە بەو شێوەیە دەبڕدرا. بنی گەوەنیان بە پاچ هەندێ هەڵدەکۆڵی. پاشان بە چەقۆیەکی تیژ خەتێکیان بە گوێنیدا دەهێنا. مادەیەکی وەک جیوە کە سپی بوو دەهاتە دەرەوە. ڕۆژی دواتر کەتیرە خۆی دەگرت و کۆیان دەکردەوە و لە تەلیسیان دەکرد. کاتێ پاییز نزیک دەبۆوە دەڕۆیشتنەوە بۆ وڵاتی خۆیان. گوێا کەتیرەیان لە دروستکردنی دەرمانی خۆجوانکردندا بە کار دەهێنا. خەڵکی سەرەڕای فەقیریی خۆیان یارمەتیی کەتیرەبڕیان دەدا. من زۆر گوڕانیم بە زاراوەی کرماشانی لە کەتیرەبڕ ژنەفتووە.»

کاک برایم فەڕشیش لەم پەیوەندییەدا ئاماژە بە خاڵێکی گرنگ دەکا کە بریتی بێ لەوەی خەڵکانی خۆجێیی بۆکانیش بە کاری کەتیرەبڕین یا کڕین و فرۆشتنییەوە خەریک بوون:

«کەتیرەبڕ زۆرتر دەهاتنە دووکانی باوکم. هەم خەڵکی خۆجێیی بوون هەم عەجەم و کوردی شوێنی دیکە، باوکم خۆی کەتیرەناسی باش بوو، هەموو نەوعەکانی دەناسی و لێکی جیا دەکردنەوە، ڕەنگە ئەویش لە باوکییەوە فێربووبێ یان لە خەڵکانی تەورێزی کە زۆربەی کەتیرەی ناوچەی بۆکانیان دەکڕێ.»[1]

---

۱. کاک برایم فەڕشی دەنووسێ: «وەک چۆن پێستەی بۆکان بەشێکی زۆری لەلایەن ئەوان یان هەمەدانییەکانەوە دەکڕدرا، ئەوان مشتەری پەنیر و ڕۆنی بۆکانیش بوون، ئەڵبەت

۱۱۸. ئاردەتووفرۆشی

تـووی شـیرین و ئاردەتـووی ناوچـەی ئێمـە پەیوەندیـی بـە هەورامانـەوە هەیە و بەگشـتی هەورامییـەکان بـوون و هـەن، کە لـە وەرزی پاییـزدا شـوێنەکانی دیکەی کوردسـتان بەسـەر دەکەنەوە و لە شـار و گوندەکانـدا تووی وێشـک یا ئاردەتوو دەفرۆشن. ئاردەتوو بە عادەت یا بەرانبەر بە پووڵ و پارە دەفرۆشرێ یا بە گەنم و جۆ و بەرهەمی کشتوکاڵی.

۱۱۹. ورچ و مەیموون هەڵپەڕاندن

دەبێ لە ڕابردوودا دارستان و جەنگەڵەکانی کوردستان حەیوانی درندەی زۆری تێدا بووبێ لەبەروەی هەندێک کەس لە هەندێک شوێنی وەک بیجار و ساینقەڵاوە بە بۆکان و گوندەکانی دەوروبەردا دەگەڕان و لە بەردەمی دووکان یا ماڵی خەڵک نمایشیان دەدا و پووڵیـان لـە خەڵک دەسـەند. لە بیرمە بە گاڵتە لە خەڵکی ئەو شـوێنانەیان دەپرسـی ئـەرێ چەنـد زنجیر ورچتان هەس؟ ئەوانـەی وا مەیموونیان هەڵدەپەڕاند «لۆتی»یان پێدەگوترا. هەندێک حەرەکەیان فێری مەیموونەکان کردبوو و ئەوانیش بە دەنگدانی لۆتییـەکان ئـەو حەرەکانەیـان دەکـرد. ئەگەر خـاوەن دووکان یا خـاوەن ماڵ پێیان ڕابگەیشـتایەن و پووڵـی باشـیان بدایەتنێ لـە مەیموونەکەیـان دەپرسـی جێگـەی فلانەکەس لەکوێیە ئەویش ئاماژەی بەسـەر سـەری خۆی دەکرد. ئەگەریش پووڵیان نەداینەتێ دەچوونە ماڵێک ئەولاتر و لە مەیموونەکەیان دەپرسـی جێگەی فلانەکەس لەکوێیـە ئەویش دەسـتی بۆ شـوێنی خراپـی خۆی دەبرد! دیارە هەمـوو ئەوانە کۆد بوون و درابوونە مەیموونی هەژار و ئەویش دووپاتی دەکردنەوە.

دواجارێـک کـە من لۆتیی بیجارِیم بینیبێ سـاڵی ۱۳۴۱ لـە گوندی باغڵووجە بوو، دوو کـەس بـە مەیموونێکـەوە هاتنە بـەر قوتابخانەکە، منیـش مندااڵەکانم بانگ کردە

بەرلەوەی دەغەڵکاری بکەوێتە نێو فرۆشـتنی ڕۆنی زەنگەوە... کەسـانێک لە بۆکان بەو فێڵە هەم دەوڵەمەند بوون و هەمیش بازاڕی ڕۆنی زەنگی بۆکانیان تێکدا.»

دەرەوە سەیری مەیموون هەڵپەڕاندن بکەن و پووڵێکی واشم پێدان کە لە مااڵی دواتردا جنێوم پێنەدەن!

۱۲۰. خەیار و شووتیی عەجەمستان

جگە لە خەیار و کالیار و شووتی و کاڵەک و گڕکە و فاتەبۆری خۆمااڵی، لە هاوینـدا هەندێک کاسبکاری عەجەمی میاندواوی و بناوی ماشێنێکی باریان پڕ دەکرد لە خەیار یا شووتی و کاڵەک و دەیانهێنا لە شوێنێکی قەرەباڵغی بۆکان وەک قەپان یا خیابانی کۆن هەڵیاندەڕشت و دەیانفرۆشت. ئێستا دەبێ ئەو ڕەسمە نەمابێ لەبەروەی ڕێگای شوێنەکانی دیکەی ئێران کراوەیە و دەکرێ بەرهەمەکانیان بخەنە ناو سندووق و کارتۆنەوە و لە تاران یا شوێنی دیکە بیانفرۆشن، بەاڵم ئەو دەم لە هاوینـدا زۆر جار شتی وا دەبینرا.[۱]

۱۲۱. عەتر و سابوون و کتێب!

ئازەربایجانییەکان کە لە شاری گەورەتر دەژیان و لەوێدا کەسبوکار ڕەونەقی زیاتری هەبوو، باشتر لە خەاڵکی ناوچەی ئێمە بۆنی پووڵ و داهاتیان دەکرد و دەیانزانی قازانج لەکوێ و لە چیدایە. ڕۆژانی جەژنی قوربان و ڕەمەزان کە لە عەجەمستان ڕێوڕەسمێکی ئەوتۆیان بۆی نەبوو و لە کوردستان دوو ڕۆژ و سێ ڕۆژ دووکانی بۆ تەختە دەکرا و مندااڵ جەژنانەی وەردەگرت، هەندێک جار عەجەم دەهاتن و لەسەر خیابانی تازە و دەوروبەری قەپان لە بەردەم دووکانی داخراوی خەاڵک شتومەکیان باڵو دەکردەوە. لەو شتانەی کە دەیانفرۆشت یەکیان عەتر بوو، بانگیان دەکرد: «عطر گل یاسمن، شش تا ببر یک تومن!» واتە شەش شووشەی عەتری یاسەمەن، بیکڕە بە یەک تمەن! یا خود کتێبی هەرزانی کەم لاپەڕەی فارسییان دەهێنا کە من ناوی یەکیانم لە بیرە خۆم لێم کڕیبوون: «زرد پری، سرخ پری».

---

۱. ئەو دەمانە «شووتی بڕکێن»یش زۆر دەکرا.

**

کاڵەم درا و لەو هەموو کاروکاسبی و قەیسەری و دووکانە هیچم پێنەبڕا! لە درێژەدا، بابەتێک سەبارەت بە یەکەم ناوەندەکانی کاسبی لە بۆکان دەنووسم و کۆتایی بەو زنجیرە ١٢٢ بەشییە دەهێنم.

با هەر لێرەدا سپاسی زۆری دۆست و برادەرانی خۆم بکەم کە یارمەتیی کارەکەیان دام و بەبێ ئەو یارمەتییانە لە ڕاستیدا من هیچم بۆ نەدەکرا. برایان: برایم فەڕشی، ڕەشید سپێهری، نادر فەتحی، ڕەحیم بەهرامزادە، جەعفەر مەردانبەگی و د. کامران ئەمینئاوە. هەروەها سپاسی ئەو دۆست و برادەرانە دەکەم کە دوای بڵاوبوونەوەی بابەتەکان بە تەلەفۆن یان ئیمەیل هەڵەیان بۆ ڕاست کردوومەتەوە و منیش بە یارمەتیی کاک نادر هەڵەبڕیی هەموو ئەو بەشانەم کردووە کە لێیان ئاگادار کراومەتەوە. لە دواڕۆژیشدا هەر هەڵەیەکمان پێ ڕابگەیەندرێ بە سپاسەوە ساغی دەکەینەوە. دەستی هەموو لایەکتان خۆش!

فەرمانبەران و کاسبکارانی ئازەربایجانی لە بۆکان

لە سەردەمی قاجارەکان و پێش ئەوانیشدا کە سیستەمی دابەشکرانی شارەکانی ئێران لەسەر بنەمای ئەیالەت و ویلایەت داندرابوو، موکریان «ویلایەت»ێک بوو سەر بە ئەیالەتی ئازەربایجان. وەلیعەهد، واتە جێگری دواڕۆژی شا، لە تەورێزەوە حاکمی بۆ ویلایەتی موکریان دیاری دەکرد. ناوەندی ویلایەتەکە، «ساباڵاغ» بوو کە لە نووسینداوەک «ساوجبڵاغ» دەنووسرا و بۆ ئەوەی لەگەڵ گوند یا شارۆچکەی ساوجبڵاغی نزیک تاران نەشێوێ، بەمیان دەگوت «ساوجبڵاغی موکری»، واتە ناوی ویلایەتی موکری لەسەر شارەکە مابۆوە.

لەئێرانی سەردەمی ڕەزاشای پەهلەوی داسیستەمی ئوستانی دامەزرا و ئازەربایجان بوو بە ئوستانی چوارەم، کوردستان و کرماشان و ئیلام و هەمەدانیش بوونە ئوستانی پێنجەم. دواتر ئوستانەکان نەک بە ژمارە بەڵکوو بە ناو، ناونران و ئوستانی پێنجەم بوو بە ئوستانی کرماشان کە پێکدەهات لە یەک «ئوستان» و سێ «فەرمانداریی کوڵل». ئوستانەکە کرماشان بوو و سێ «فەرمانداریی کوڵلەکەش بریتی بوون لە کوردستان و ئیلام و هەمەدان. دەرنگتر فەرمانداریی کوڵل نەمان و هەموویان بوون بە ئوستان.

هەموو ناوچە کوردنشینەکان لە ماکۆوە تا بۆکان بە ویلایەتی موکرییەوە، کەوتبوونە سەر ئوستانی ئازەربایجان، سەردەشتیشیان لە ئوستانی کوردستان جیاکردەوە و خستیانە سەر ئازەربایجان. کاتێکیش ئازەربایجانیان کرد بە دوو ئوستانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژاوا، ئەم ناوچە کوردنشینانە هەموویان کەوتنە سەر ئازەربایجانی ڕۆژاوا.

هەر لە سااڵنی حوکمی ڕەزاشادا، ناوی ساوجبڵاغی موکریش گۆڕا و بوو بە مەهاباد، ئیتر نیشانەیەک لە موکری و ویلایەتی موکری لە دابەشکردنی ئوستانیی ئێراندا نەما. بۆکان و سەردەشت دوو «بەخش»ی شارستانی مەهاباد بوون و بۆ سااڵنێکی زۆر بە هەرسێ شارەکە یەک نوێنەریان لە پەرلەمانی ئێراندا هەبوو. پاشان سەردەشت بوو بە شار و لە مەهاباد جیابۆوە، ئینجا لەم سااڵنەی دواییشدا بۆکان.

لە سەردەمی ڕەزاشادا دامودەزگای ئیداری پەرەی سەند و ئیداراتی زۆری وەک فەرمانداری، بەخشداری، پۆلیس، ژاندرمەری، مالییە، سەبتی ئەحوالّ، سەبتی ئەسناد، بێهداری و فەرهەنگ لە شارەکانداکرانەوە و ژمارەی فەرمانبەرانی دەوڵەت چەند قاتی جاران هەوراز چوون. بەشی زۆری فەرمانبەرەکان بەتایبەت پۆلیس و ژاندرمە خۆجێیی نەبوون و لە ئازەربایجانەوە دەهاتن، واتە بەپێچەوانەی سەردەمی قاجار کە سەرداری موکری خۆی کورد و خەڵکی ناوچەکە بوو و دەستوپێوەندیشی هەموو یا زۆربەیان کورد و خەڵکی ناوچەکە بوون، بەڕێوەبەرایەتیی کارەکان سەرجەم کەوتە دەست ئازەرییەکان.

هۆکارێکی مەسەلەکە ئەوە بوو کە لە سیستەمی حکوومەتی قاجاردا، واتە پێش پەهلەوی دامودەزگای حکوومی ئەوەندە بەربڵاو نەبوو و لە حاکمێک و دیوەخانەکەی و چەند نۆکەر و گزیر و باجبگیر تێپەڕ نەدەبوو لە کاتێکدا سەردەمی پەهلەوی سەردەمی پەرەسەندنی سپا و کرانەوەی پادگان و دامەزرانی پۆلیس و ژاندرمە و دێهداری، بەخشداری، فەرمانداری و هەروەها ئیداراتی هەمەچەشنەی وەک دارایی و سەبتی ئەحوالّ و سەبتی ئەسناد و بێهداری و فەرهەنگ و... بوو.

کرانەوەی ئەوانەش هاوکات بوو لەگەڵ فەوتانی ویلایەتی موکری و ئیتر شارەکان بۆ نموونە مەهاباد یا شنۆ یا سەردەشت یا بۆکان هەرکام بەناوی شار یا بەخشێک بە ورمێوە بەستران، واتە ئوستانێک بەناوی موکریان بنیات نەنرا. جا هەر لە یەکەم ڕۆژەکانی دامەزرانی ئەو ئیداراتە لە ناوچەی بۆکان و بەگشتی موکریان، مەئموورانی ئازەربایجانی لە تەوریز و ورمێ و مەراغە و میاندواوەوە ڕژانە موکریان و کارەکانیان بەدەست خۆیانەوە گرت. ناوەندی بڕیاردەر لەسەر چارەنووسی شارەکان، ورمێ بوو و سەرۆکی هەموو یا زۆربەی ئیدارەکانیش ئازەری بوون. بۆ نموونە، یەکەم سەرۆکی ئیدارەی فەرهەنگ لە بۆکان، نەمر حاجی مەهدی شەیبانی، تورکی ئازەری بوو و ئەوەندەی بزانم لە ساڵی ١٣١٥ (١٩٣٦)دا یەکەم حاکم (شتێکی وەک بەخشدار)ی بۆکان مەجد بوو، کە هەر ئازەری بوو. ئەم ڕەوتە تا کۆتایی سیستەمی شاهی لە ئێران درێژەی کێشا و لە کۆماری مەلایانیشدا بەهۆی دەسەڵاتی زۆری سپا و

هاتنـی پاسـداری بێهەژمـار بـۆ ناوچەکـە و دووڕخرانـەوەی خەڵکـی خۆجێیـی لە ئـەرک و کار و بڕیـار و بەڕێوەبەرایەتـی، ژمـارەی مەئموورانی بێگانـە لە ناوچەکە چەند قات زیادی کرد.

بەڵام جگە لە فەرمانبەر و کاربەدەستانی حکوومی کە بەگوێرەی فەرمانی دەوڵەت هاتبوونە بۆکان، هەندێک کاسب و میکانیک و شۆفیر و سەنعەتکاری وەک دارتاش و میعمـار یـا دووکاندار و بازرگانیش ڕوویان کردە بۆکان و بە شـێوەی دایمی لەوێ مانـەوە. لـە سـەردەمی قوتابخانەی مندا ڕەنگە پێنج یا شـەش کەسـێک لە منداڵانی هـەر ئـەو ئازەربایجانییانە لە قوتابخانەکاندا هەبوون کە لەگەڵیان دۆسـت بووین و هاتوچـۆی ماڵـی یەکترمان دەکرد. من لە بیرم نییە هەسـتم بـە جیاوازییەک لەگەڵ ئـەوان کردبـێ یـا کەس بەنـاوی عەجەم و شـیعەوە بوغزاندبێتنی. ئەم شـتانە لەنێو خەڵکانـی گەورەشدا نەبوو و خەڵک بەگشـتی ڕێزیان لێدەگرتـن؛ تەنانەت کاتێ کە بەهایییەکان لە سـەرەمی پەهلەویی دووهەمدا لە میاندواو ڕاونران، چەند کەسـیان هاتنە بۆکان و لەوێ گیرسـانەوە و نە دراوسـێ ماڵ و نە جیران دووکان دژایەتیی نەکردن هیچ، یارمەتیشیان دان و لە مەترسی پاراستیانن. تەنانەت یەکیان دووکانێک لـە دووکانەکانـی مزگەوتی جامیع لەسـەر حەوزەگەورەی بە ئیجـارە پێدرا کە تێیدا دارتاشی و دواتریش وێنەگریی دەکرد.

بەگشتی، لەم بوارەدا فەزایەکی سالم و بێکێشە یا کەم کێشە لە بۆکان هەبوو و ئازەرییەکان بە «غەیرە» و «ناخۆیی» دانەدەنران. کاتێ لە گوندی بوغدەکەندی بوومە مامۆستا، لە بیرمە مجێوری مزگەوتەکە کابرایەکی کورتەبالای کەمقسە و پیاوچاک بوو کە پێیان دەگوت عەلی عەجەم و هێشتا کوردی قسەکردنەکەی شەقڵێکی تەواوی ئازەربایجانی بەسەرەوە بوو، خەڵکیش هەموو خۆشیان دەویست. لە یەکدوو گوندی دیکەش مجێوری مزگەوت هەر عەجەم بوون. دیارە ئەگەر ئازەرییە شیعەکان کاری وەک مجێورایەتیی مزگەوتیان پێ سپێردرابێ، خەڵکەکە لە هیچ شتێکی دیکەی ئەوان سڵیان نەکردۆتەوە و بۆ نموونە ئەگەر چەرچی بووبێتن شتیان لێکڕیون یان ئەگەر دارتـاش بووبێتـن کاریـان پـێ سـپاردوون و ئەگەر میوەفـرۆش بووبێتـن میوەیان

لێکڕیـون. ئـەوەش گەلێـک جیاوازە بۆ نموونـە لەو «هەڵاواردن»ەی کە تا ئێسـتاش دووکانداری نێو بازاڕی تەورێز «سـفتاح»، واتە یەکەم پارەی شـت کڕین لە کوردی سوننی وەرناگرن!

هـۆکاری نووسـینی ئەم بابەتە بڵاوبوونەوەی نووسـراوەیەکی ڕێـزدار جەعفەر مەردانبەگییـە لـە ماڵپـەڕی ڕۆژهەڵات/ بۆکان‌دا بەنـاوی «ئازەرییەکانـی بۆکان»، کە بیرەوەرییەکانی خۆیەتی لە هەندێک کەسایەتی و بنەماڵەی ئازەربایجانیی نیشتەجێی بـۆکان. بابەتەکـە، بەڵگەیەکی مێژوویی بۆ نووسـەرانی دواڕۆژی مێژووی بۆکان و ئـەو کەسـانە پێکدێنێ کە بیانەوێ لـە پەیوەندە کۆمەڵایەتییەکانی ئەو سـەردەمانەی بۆکان بکۆڵنەوە.

گرنگترین ناوەندەکانی کەسبوکار لە بۆکانی قەدیم

بەشی «پێشڕەوانی کەسبوکار لە بۆکان» لێرەدا کۆتایی پێدێ. لە دەسپێکی کارەکەدا هەوڵـی مـن ئەوە بـوو نـاوی پێشـڕەوان و یەکەمینەکانی کەسـبوکار لـە بۆکان و دەوروبـەری بدۆزمـەوە و تۆماریـان بکـەم، بـەڵام بەکـردەوە ئەم کارەم بـۆ نەکرا. یەکـەم، لەبـەرەوەی بیرەوەرییەکانـی من زۆری بڕ بکردایە دەگەڕایـەوە بۆ ٥٠ یا ٦٠ سـاڵ پێش ئێسـتا و ئەوەش بۆ مێژووی شـار و ناوچەیەک گەلێک کەم و ناتەواوە؛ دووهـەم لەبـەر ئەو ڕاسـتییەی کە ژیانی دووڕەوڵاتی دەڕەتانـی پێنەدەدام کەڵک لە زانیاریی خەڵکانی بەتەمەن و شـارەزای شار و ناوچە وەربگرم؛ سێهەم و ڕەنگە لە هەمووان گرنگتر لەبەر نەبوونی سەرچاوەی نووسراو.

لـە ئەنجـامدا پەنـام بـردە بەر ئەو دۆسـت و برادەرانـەم کە هـاوکاری ماڵپەڕی «ڕۆژهـەڵات/ بـۆکان»ن؛ دیـارە ئەگـەر یارمەتی و هاوکاریـی ئەو کەسـانە نەبووایە پڕۆژەکـەی مـن هـەر لـە یەکـەم هەنـگاوەکان‌دا تووشـی نشوسـت دەهـات و ئـەوەش کـە تا ئێسـتا کـراوە، نەدەکرا، بـەڵام ئـەم هاوکارییانە کێشـەیەکی تازەیان دروسـتکرد ئەویـش ئـەوە بـوو کـە هەمـوو ئەو کەسـانە، لـە مـن کەمتەمەنترن و

ئـەوەی دەیزانـن هـەر ئەوانـەن کـە لە مـاوەی ژیانی خۆیـاندا دیتوویانـە، کەوابوو ئامانجـی سـەرەتایی مـن کـە پشـکنینی مێـژووی پێـش تەمەنی نەسـلی ئێسـتا بوو، نەپێکـرا و وەک دەبینـدرێ، کارەکـە بەگشـتی بۆتە مێژووی کەسـبوکار لە بۆکانی نیـوەی دووهەمـی سـەدەی بیسـتەم و ئـەم ١٠ ـ ١٢ سـاڵەی سـەدەی بیسـت و یەک، واتە سـەرجەم هی ٦٠ سـاڵی ڕابردووە، گەرچی لە هەندێک شـوێندا کەڵک لە بیرەوەریی ١٠ ـ ١٥ ساڵ پێشتریش وەرگیراوە.

بەگشتی حیساباتی ئەم زنجیرەوتارە لە خۆشبینانەترین بۆچوونداً، دەگەڕێنەوە بـۆ ٧٠ ـ ٨٠ سـاڵ پێـش ئێسـتا، کە ئەوەش بـۆ ناوچەیەکی مێژوویـی و کۆنی وەک بـۆکان و موکریـان گەلێـک کەمە. هـەر چۆنێک بـێ، کار و زەحمەتـی چەند مانگەی هاوڕێکانم و تا ڕادەیەکی کەمیش من، سـەرەڕای ئەم ناتەواوییانە، لایکەم بەشـێک لـە مێـژووی ئابووریـی ناوچەکـە و هەندێک ناوی کەسـانی تۆمار و لە فەرامۆشـی ڕزگار کرد، کە لە دواڕۆژدا دەتوانێ ببێتە کەرەسـەیەکی باش بۆ نووسینی مێژووی کاملّـی بـۆکان و موکریـان. لێرەدا وێڕای سپاسـی زۆری هاوکارانی خۆشەویسـتم، داوای لێبووردن دەکەم بۆ لە بیرچوونی هەندێک کاروکاسـبی یاخود ناوی هەندێک کەس کە پێشڕەوانی کاروکاسبی بۆکان و ناوچەکەی بوون و بەداخەوە وا هەیە لە بیرمـان چووبێتـن. هیوادارم ئەم کەلەبەرانە لەلایەن نووسـەرانی دواڕۆژی مێژووی بۆکاندا قەرەبوو بکرێنەوە.

**

ئێسـتا، لە دوابەشـی وتـارەکاندا، مێژوولکەیەکی کورتی ئابووریـی بۆکان بە کەڵک وەرگرتن لە زانیارییەکانی بەردەستم دەنووسم و کارەکەم دەهێنمە کۆتایی. ئامانجی ئەم بەشە ڕوانینێکی گشتییە بە باری ئابووریی بۆکاندا و ئاماژەکردن بەو شوێن و ناوەندانەی کەسبوکار، وا «گوندی بۆکان»ی سەد ساڵێک پێش ئێستایان کردە شارەدێ و پاشـان شـار و شارسـتان. واتە ئـەو ناوەنـدە بازرگانییانـەی کە لە سـەرەتاکانەوە لـە بـۆکان دامـەزران و یارمەتیی گەورەبوونەوەی شـار و ئاوەدانـی و زیاد بوونی

ئاپۆرەی خەڵکیان دا. ئەوەش چەشنە وەڵامێکە بۆ ئەو پرسیارەی کە بۆچی بۆکان لە گوندێکەوە بوو بە شار، بەڵام «سەرا»، «گڵۆڵان»، «میراوا»، «عەلیاباد»،» تیکانتەپەی فەیزوڵڵابەگی»، «داشبەند» یا گوندێکی دیکەی هاوچەشن گۆڕانکاریی وایان بەسەردا نەهات؟ بەڵام با پێشتر ئەوە بڵێم بۆکان و ناوچەکەی گەلێک لەمێژین و کۆنن و ژیانی مرۆڤ لەسەر گردی نێوەڕاستی شار دەبێ بگەڕێتەوە بۆ زیاتر لە ١٠ تا ١٢ هەزار ساڵ پێش ئێستا. ئاوڕدانەوە لەو مێژووە کۆنە کاری من نییە و پێویستی بە توێژینەوەی کەونارانا‌سان هەیە. باسەکەی من سەردەمێکی نوێی دووسەد تا سێسەد ساڵەی ئەم دواییە دەگرێتە بەر ئەویش بە زەحمەت، لەبەروەی سەرچاوەی زۆر بۆ بابەتەکە لە بەردەستا نییە.

دیارە دوابەدوای نیشتەجێ بوونی مرۆڤ لە ناوچەکە و ئاوەدان بوونەوەی گوندێک بەناوی بۆکان، بازرگانی و سەنعەتیش کەمووزۆر هاوکات لەگەڵ کشتوکاڵ لە چەند شوێنی تایبەتی شارەکەدا دەستی پێکردووە و گرنگە بزاندرێ هەرکام لەو شوێنانە لە چ ساڵێک و سەردەمێکەوە بوونەتە ناوەندی کەسبوکار و بازرگانی. ئەوە بۆ کەسێکی وەک من لە دووڕەوڵاتیدا ئەستەمە و هیوادارم لە نێوخۆی وڵات هەوڵی لەپێناو بدرێ و شوێنی بگیرێ.

پرسیارەکە خۆیلەخۆیدا مەسەلەیەکی سەرەکی، واتە کێشەی خاوەنایەتیی بۆکان دێنێتە گۆڕێ و ئەم پرسیارەی کە یەکەم خاوەنەکانی بۆکان، پێش سەردارەکان، کێ بوون؟ قسەی سەر زاری خەڵک ئەوەیە کە بنەماڵەی مەردانبەگی و خاکی (یا «خەڵکی»)؛ پێش سەردارەکان خاوەنی گوندی بۆکان بووبێتن، بەڵام گەلۆ جگە لە قسە، بەڵگەیەکیش بەدەستەوەیە؟ دیارە ئەم باسە هی بۆکانی سەدەی نۆزدەهەم و بیستەمە و سەردەمەکانی پێشتر (واتە پێش حوکمی قاجار و پەهلەوی) ناگرێتەبەر. ئەی بۆکان لە سەدەکانی پێشوودا بەدەست کێوە بووە؟ لە دەسەڵاتداریەتیی زەند و ئەفشار و سەفەوی و سەردەمی موغولەکانیدا کێ خاوەنایەتیی بۆکانی کردووە؟ زووتر، لە دوای هێرشی عەرەب یا تەنانەت پێش ئەوان لە سەردەمی ساسانی و ئەشکانی و هەخامەنشی و ماد و ماننادا چ حاڵەتێکی هەبووە؟ وەڵامی ئەم پرسیارانە

هاسان نییه و دڵنیام که له سەردەمی ئێستادا و بەپێی ئەو زانیاری و زانستەی که ئێستا هەیە هەندێک بەشی نەبێ، وەڵامی بۆ نادۆزرێتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا هەوڵ دەدەم هەندێک زانیاری لەسەر ئەو سەردەمانە ڕوون بکەمەوە.

بەکورتی، نێوەرۆکی ئەم بەشە، ناوەندە بازرگانییە سەرەکییەکانی بۆکانی ئێستایە واتە هی نیوەی دووهەمی سەدەی نۆزدە و سەرەتاکانی سەدەی بیستەمی زایینی کە گوندی بۆکان دەستی بە پەرەسەندن کرد و بەرەبەرە بوو بە شاری بۆکانی ئێستا.

ئەوانەی خوارەوە ئەم ناوەندانەن:

۱. قەپان و مەیدانی گەنم

بە بۆچوونی من بۆکان لە پەیوەندیی بازرگانی و ساتوسەودای دانەوێڵەی گوندەکانی دەوروبەریدا گەورە بۆتەوە و بیچمی شاری بەخۆیەوە گرتووە. ئەوەی بۆچی بۆکان بۆتە شار و فلانە گوندی دەوروبەری نەبووە، پرسیارێکە سەبارەت بە هەموو شارێکی دیکەش دەتوانرێ بکرێ. دەزانین زۆربەی هەرە زۆری شارەکانی جیهان لە لێوار ڕووبارێک دامەزراون. بۆکان لە سەرەتای کاردا تا ڕادەیەک لە ڕووباری تەتەهوو دوور بووە (تۆ بگرە کیلۆمیترێک)، بەڵام ڕووبارەکە دەوری خۆی لە ئاوەدانبوونەوە و بڕەوی کشتوکاڵ و باغەوانی و بێستانچییەتیی شار و بە هەمان شێوە کشتوکاڵی برنج لە حەمامیان و هەندێک گوندی دیکەی نزیک شار و گەنم و جۆ و نۆک و چەوەندەر و تووتن، لە گوندەکانی دیکە، بینیوە. دیاردەی گرنگ لەو پەیوەندییەدا وا هەیە «حەوزەگەورە» بێ کە شوێنی بەتاڵی چۆمی چەقی شاری پڕ کردۆتەوە. ئاوی حەوزەگەورە بە بیرەوەریی ئێمە و نەوەی پێش ئێمەش، بە سێ لایەنی جیاوازی شاردا خوشیوە و مەزرا و باغ و بێستانی ئاودێر کردووە، لای‌کەم لەنێو شاردا دوو ئاشی پێگەڕاوە. لە ڕاستیدا بۆکان بەبێ حەوزەگەورە یا نەدەبوو یا ئەگەر ببووایە لە گوندێکی بچووک واوەتر نەدەچوو.

سەرەڕێ بوونی باشوور و باکوور و بە یەکەوەبەستنی چەند پارێزگای وەک کرماشان، کوردستان و ئازەربایجان لەلایەک و نزیک بوونی لە سنووری دوو ناوچەی گرنگ و بەپێزی «بین‌النهرین» و «ئاسیای بچووک» لەلایەکی تر؛ هەروەها دەشتایی و تەخت و گۆڕ بوونی خاکەکەی و لە ژوور ئەوانەوەش هەوڵ و تێکۆشانی دانیشتووەکانی، دەبێ هۆکار بووبێتن بۆ سەرهەڵدان و گەورەبوونەوەی شارەکە. دیارە سەرەڕێ بوونی بۆکان بۆ هاتوچۆی نێوان تیسفوون و ئاورگەی گرنگی ئازەرگوشنەسب (شیز) لە تەختی سولەیمانی ڕۆژهەڵاتی شار، هەروەها، بوونی «ئیزیزتوو»ی پێتەختی حکوومەتی ماننا لە «قەڵایچی»ی بن‌گوێی شارەکە دەتوانن دوو فاکتەری دیکە بن بۆ ئاوەدان بوونی بۆکان هەر لە سەدەکانی زووەوە، تەنانەت سەردەمی پێش مێژووی عیسایی.

ئەگەر ئەم بۆچوونەی من بەشێکیشی ڕاست بێ، ئەوا دەبێ بگەڕێین و بزانین سەرەتا کام شوێن و گەڕەک لە بۆکان‌دا ئاوەدان بۆتەوە و خەڵکی لێکۆبوونەتەوە. لە باری کۆمەڵایەتییەوە دەوروبەری حەوزەگەورە بە قەڵای تەنیشتییەوە دەبێ یەکەم شوێنی نیشتەجێ بوونی خەڵک بووبێ و بوونی ئاسەواری «دەخمە»یەکی مادی لە گەورەماڵێکی سەر گۆلی مەردان‌بەگ ئەم ڕاستییە دەسەلمێنێ، بەڵام لە باری ئابووریەوە دەوروبەری قەپان دەبێ یەکەم شوێنی بازرگانیی بۆکان بووبێ کە خەڵکی گوندەکان گەنم و دانەوێڵەی خۆیان هێنابێتە ئەوێ و فرۆشتبێتیان یا لەگەڵ کاڵای دیکەدا ئاڵوگۆڕیان پێکردبێ. دواتر بە بۆنەی هاتوچۆی ئەو کڕیار و فرۆشیارانەوە لە دەوروبەری قەپان دووکانی وەک چایخانە و فرۆشتنی خواردەمەنی، ئینجا بەقاڵی و شتی ئەوتۆ لەو دەوروبەرە کرابێتنەوە و لە قۆناغەکانی دواتردا سەنعەتکاری وەک ئاسنگەر و بەرگدروو و دارتاش...یش سەریان هەڵدابێ و بەو پێیە، هەم ژمارەی دانیشتووان لە زیادیی دابێ، هەم گەڕەک و ناوچەکانی شار پەرەیان سەندبێ.

٢. خیابانی کۆن

نازانم ئەو خیابانە، کەی لێدراوە، بەڵام دووری نازانم هاوڕێ لەگەڵ گەورەبوونەوەی شار و برەوی کاروکاسبیدا وردەوردە دووکان لە دەوروبەری قەپانەوە بۆ ئەملایە پەرەیان سەندبێ. گومان لەمەدا نییە کە خیابانەکە دەبێ بەگوێرەی نەخشە و دارشتنێک لێدرابێ. ئەوەی وا تەختی زەوی، واتە پانتایی شەقامەکە بەردچن بووە، دەرخەری ئەم نەخشە و پلانەیە. وا هەیە کاری دروستکردنی شەقامەکە لە ماوەی حوکمی سەردارەکان و بە ئەگەری زۆریشەوە لە سەردەمی سەیفەددینخان کرابێ، بەڵام ئەگەر قەڵای شارەکە مێژووی بگەڕێتەوە بۆ سەردەمێکی کۆنتر، گونجاو نابێ لە سەردەمە کۆنەکان و لە ماوەی دەسەڵاتداریەتیی موغول و تەنانەت پێش ئەوانیش لە سەردەمی ماد و ماننا و هەخامەنشی و ئەشکانی و ساسانی و دەسەڵاتی ڕۆم لە ناوچەکەدا، شەقامێک بە دەوری قەڵاوە نەبووبێ بۆ ئەوەی دانیشتووانی قەڵا بۆ کاروبار و ژیانی ئاسایی خۆیان کەڵکی لێوەربگرن. ڕوانینێک بە قەڵای مێژوویی سەقز و بازاڕی پەنایدا، هەروەها قەڵای هەولێر و کەرکووک و شەقامی بازنەیی دەوروبەریاندا ئەوەمان بۆ دەردەخا کە قەڵاکان پێویستیان بە ناوەندی بازرگانی هەبووە کە کاروانی شتومەک هاتوچۆیان بکا و کەرەسەی ژیان بۆ دانیشتووەکانی دابین بکا. ئەم ڕاستییە سەبارەت بە شەقامی کۆنی بۆکانیش دەتوانێ ڕاست بێ و مێژووی بگەڕێنێتەوە بۆ دوو یا سێ هەزار ساڵ پێش ئێستا.

٣. قەیسەری

قەیسەریی بۆکان کاری سەردەمی سەیفەددینخانی بابامیری بووە. دەزانین کە سەیفەددینخان لە نیوەی دووهەمی سەدەی نۆزدەهەمی زایینیدا ژیاوە و بەو پێیە، قەیسەری و بینای قەڵا و نۆژەنکردنەوەی حەوزەگەورە هەمووی کاری نیوەی دووهەمی سەدەی نۆزدەی زایینین. قەیسەری تا ئەو ساڵەی کە خیابانی تازە

(پەهلەوی) لێدراوە، واتە دەوروبەری ساڵی ۱۳۲۰ی هەتاوی و ۱۹۴۰ی زایینی، هەر بووە و کاری بازرگانیی تێدا کراوە. شـوێن و باری جوغرافیایی قەیسـەرییەکە بەو چەشنە بووە:

لە ڕۆژهەڵاتەوە بەرەو ڕۆژاوا کشاوە. سەرەتاکەی لە خیابانی کۆن ڕووبەڕووی مـاڵ و دووکانـی نەمـر حاجی حەمەسـاڵحی محەممـەدی و کۆتایییەکەشـی، دوای زاوییەیەک، بەرەو باکوور و گوزەری بەرگدرووەکانی ئێستا سووڕاوەتەوە. سەرجەم درێژاییەکەی لە ۱۰۰ میترێک زیاتر نەبووە. قەیسـەری سـەری داپۆشـراو بووە و زۆربـەی کووتاڵفرۆشـییەکانی بـۆکان و هەندێـک کاروکاسـبی دیکەشـی وەخـۆی گرتـووە. نازانم بە خشـتی سـوور دروسـتکراوە یا بەخشـتی کاڵ؟ بـەڵام ئەگەری زۆر ئەوەیە خشتی کاڵ بووبێ، جگە لە سەردەرگانە و شوێنی هاوچەشن. هەروەها نازانم بەناکەی کێ بووە؟ ناوی هیچ بەنناییەکی خۆجێییم نەبیسـتووە کە ئەرکەکەی ڕاپەڕاندبـێ. دەزانیـن درەنگتـر «سـەیدی بەننا» (سـەید عەبدولقادری قوڕەیشـی) لە دەزگای سەردار عەلیخان زۆر نزیک بووە و دەوری باوەڕپێکراو و نوێنەری ئەوی بینیوە، بەڵام قەیسـەری لە سـەردەمی پێش عەلیخاندا دروسـتکراوە و ئەو دەمە، سـەیدی بەننا وا هەیە لە دایکیش نەبووبێ. ئەگەرێک دەتوانێ ئەوە بێ کە سـەردار بەننـای لە شـارەکانی دیکەوە بـۆ هێنابێ. ئەگەری گرنگتر ئەوەیە کە قەیسـەرییەکی کۆنتر لە شـوێن یا دەوروبەری ئەو قەیسـەرییە بووبێ کە لە سـەدەکانی پێشـتردا بازرگانیی تێدا کرابێ و ئەو قەیسـەرییەی سـەردار سـەیفەددینخان کرابێتە جێگری ئەو، بەڵام من هیچ بەڵگە و نیشانەیەکم بۆ ئەوە نییە.

بـە بیرەوەریـی خـۆم، لـە نێو قەیسـەری سـەیفەددینخاندا هەندێـک دووکان یا حوجـرەم بینیـوە و لەوانـە کووتاڵفرۆشـیی مامۆی خاڵـم. تەنانەت بەباشـی لە بیرمە کـە حوجـرەی کووتاڵفرۆشـیی حاجی قـادری محەممەدی کەوتبووە ئـەو قوژبنەی وا دووکانەکان بە دەستەڕاسـتدا وەردەسـووڕانەوە و بـەرەو گوزەری خەیاتەکان دەکشـان. هەروەها دووکانی خەڕازی و کەرەسـەی نووسـین (نوشـتافزار)ی مامۆی ئیسـماعیلزادەم لە بیرە کە وا بزانم دواییـن دووکانی نێو قەیسـەری بوو و پاشـان

دەگەیشتییە گوزەری خەیاتەکان، ئەو گوزەرەی وا سەری دانەپۆشرابوو. حوجرە یا دووکانەکانی نێو قەیسەری هەندێک لە زەوی بەرزتر بوون و تا سەرەوەی ئەژنۆی مشتەری دەهاتن. دووکاندار لەوێ چوارمەشقی دادەنیشت، واتە کورسییەک نەبوو لە سەری دابنیشن. تەنیا دەزگا یا مێزێک هەبوو کە کاری لەسەر دەکرا، بۆ نموونە کووتاڵفرۆش کووتاڵەکەی لەسەر گەز دەکرد و دەیبڕی یا بەرگدروو ئیشوکاری لەسەر ڕادەپەڕاند. مشتەریش لە دەرەوەی دووکان، واتە لەنێو ڕاڕەوی قەیسەری ڕادەوەستا و لەگەڵ خاوەن دووکاندا قسەی دەکرد.

ڕۆژانی جەژنی مەولوود دووکاندارەکان بەردووکانی خۆیان دەڕازاندەوە و چراخانیان دەکرد.

ئیش کردن، واتە کردنەوە و داخستنی دووکان بەگوێرەی سەعات نەبوو. لە چوار وەرزی ساڵدا بەیانی دوای تاوکەوتن و نانی بەیانی خواردن دووکان دەکرایەوە و ئێوارانیش پێش تاریکان دادەخرا. هەندێک کەس زووتر لەوانی دیکە دووکانیان دەکردەوە.

درەنگتر، کاتێ کە خیابانی تازە لێدرا، ڕاست بە نێوەڕاستی قەیسەریدا تێدەپەڕی، ئیتر قەیسەریش خەڵک گوتەنی، «وەبەر خیابان کەوت» و ڕووخێنرا و نەما.

ئەم نەخشەیەی خوارەوەم هەر بۆ زانیاریی سەرەتایی ئەو کەسانەی وا قەیسەرییان نەبینیوە ئامادە کردووە، دەزانم نە شێواز و ئوسلووبی نەخشەکێشانی تێدا ڕەچاو کراوە، نە ئەندازەکانم بۆ دیاری کراون و نە سەرجەم دیقەتێکی عیلمی هەیە؛ هەر ئەوەندەیە لە هیچ باشترە! بریا پسپۆڕێکی وەک کاک سولەیمان چووکەڵی نەقشەیەکی ڕێکوپێکی بۆ بکێشایەتەوە.

ئەوەش نەقشەکەی قەیسەری:

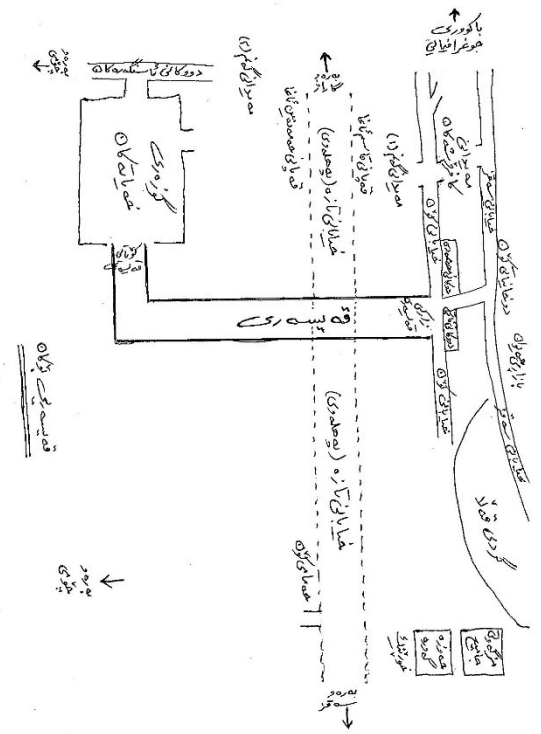

۴. گوزەری خەیاتەکان

گـوزەر یـا مەیدانـی خەیاتـەکان لـە ڕاسـتیدا درێـژەی قەیسـەری بوو. بـە دەوری گۆڕایییەکـی گـەورەوە دووکانـی بەرگـدروودەکان هەڵکەوتبـوو. ژمـارەی دووکانی بەرگـدروودی بـۆکان لەچاو ئیشوکارەکانی دیکە، زۆر بوو و بۆ ئەوە دەبوو ڕاسـتە دووکان یـا گـوزەری تایبـەت بەخۆیان هەبێ. شـارەکانی دەوروبەری بۆکان نە ئەو ژمـارە بەرگدروویەیـان هەبـوو، نـە تێیـاندا گوزەرێـک تایبـەت بە بەرگـدروودەکان کرابوو. دوای تێکچوونی قەیسەری دوو یا سێ دووکانی خەیاتی هاتنە سەر خیابان. وا بزانـم ئەمانـە کەسـانێک بوون کە دووکانیـان لە دەرەوەی گـوزەری خەیاتەکان،

واته لەنێو خودی قەیسەرییەکەدا هەڵکەوتبوو. دووکانی حەسەن و حسێنی تەهایی لە خیابانی کۆنە، دووکانی محەممەدی شاقولی لە نێوان خیابانی تازە و خیابانی کۆن، دووکانی باوکیشم لەسەر خیابانی تازە لە نزیک زارکی پێشووی قەیسەری بوو. دەبێ ئەم قسەیە ڕاست بێ لەبەروەی لە بیرمە دووکانی باوکم پێشتر لە نێو قەیسەریدا بوو و من بە منداڵی هاتوچۆم دەکرد.

خەیاتەکان جلوبەرگی کوردییان دەدروو و دایاندەنان بۆ پاییز کە خەڵکی گوندەکان گەنم و جۆ و نۆکیان دەهێنایە شاری، دەیانفرۆشت و جلوبەرگی تازەیان بۆ خۆیان و کەسوکاریان دەکڕی. بەو کارە دەگوترا «جلوبەرگی بازاڕی دروون». خەیاتەکان کە توانای دارایییان کەم بوو، بە عادەت کووتاڵیان بە قەرز لە کووتاڵفرۆشەکان وەردەگرت، کاری «بازاڕی»یان پێدەکرد و لە پاییزدا دوای فرۆشتنی جلوبەرگەکان قەرزەکەیان دەدانەوە. ئەو جلوبەرگەی وا دەدروا و ئامادە دەکرا بەگشتی کەواوپانتۆڵ و کراسی پیاوان و کڵۆنجەی ژنان بوو. بەرگدروو بەگوێرەی ڕادەی کار و دارایی خۆی یەک یا دوو «شاگرد»ی هەبوو. شاگرد ئەو کەسانە بوون کە لە بەردەستی وەستادا کاریان دەکرد و فێری خەیاتی دەبوون، لە بەرانبەردا ساڵانە حەقدەستێکیان وەردەگرت. شاگرد خەیات ساڵانە پەیمان یا قۆنتەراتێکی لەگەڵ وەستای خەیات ئیمزا دەکرد کە ساڵێک کاری بۆ بکا و لەو ساڵەدا سێ مانگیش «شەوکار» بکا. شەوکار بریتی بوو لەوەی وەستا و شاگرد لە مانگی کۆتایی بەهار و دوو مانگی هاوینەدا دوای شێوی شەو و نوێژی خەوتنان، دەهاتنەوە دووکان و تا نیوەشەو کاریان دەکرد بۆ ئەوەی جلوبەرگی «بازاڕی» بۆ پاییز ئامادە بکەن.

هەندێک خەیات کاری بازاڕییان نەدەکرد و تەنیا بە «سفارش»ی خەڵک جلوبەرگیان بۆ دەدروون. مشتەریی ئەو چەشنە خەیاتانە بەگشتی دەوڵەمەندی شار و ئاغاواتی گوندەکان بوون. بەو کارەیان دەگوت کاری «خۆمالّی» لە بەرانبەر کاری «بازاڕی»دا کە پێشتر ئاماژەم پێکرد. باوکم تەنیا کاری خۆمالّی دەکرد و جلوبەرگی ئاغاکانی

بـۆکان و دەوروبـەری دەدروو.[۱] سـاڵێکیان دیتـم باوکم کاری «بـازاڕی» کرد، بەڵام لەگەڵ تەبیعەتیدا نەدەگونجا و خێری لێنەدەکرد، ئیتر نەیکردەوە.

۵. مەیدانی کافرۆشەکان

مەیدانەکـە گۆڕاییـەک بـوو لە ڕۆژهەڵاتی قەپانی قاسـمئاغا، لە نێـوان خیابانی کۆنە و خیابانی سەقز. هەردوو لای باشوور و باکووری گۆڕاییەکە، دووکان بوو و پشـت دووکانەکانیش ماڵی خەڵک. ناڵبەندەکان لەوێدا دووکانیان بوو و ولاخیان لە بەردەم دووکانەکەیان ناڵ دەکرد. چەند دووکانی کا و وێنجەفرۆشیشی لێبوو. یەک دووکانی بەقاڵیشـم لە بیرە کە لەوێ هەڵکەوتبوو و هی کاک حەمەسـاڵەی سـالمی، باوکـی کاک کەریـم و شـەهید قـادری سـالمی بوو. لە سـەردەمی برەوی ئەسـپ و چـارەوێدا، ئـەو مەیدانـە دەوری «تەعمیـرگا»ی ماشـێنی ئێسـتای دەبینـی و زۆر قەرەباڵغ بوو. درەنگتر هەندێک لە دووکانەکان، دیارە بەهۆی بێبرەویی ئەو چەشنە کەسـبوکارانەوە، چـۆڵ ببـوون و لـە دووکانیکیاندا ژنێکـی بێپەنا (خونچەشـێت) دەژیا.[۲]

۶. ڕاستەی ئاسنگەرەکان

لە قەپانی حەمەدەمینئاغاوە بەرەوخوار، واتە بەرەو لای چۆمی، کۆڵانێکی پان یاخود شـەقامێک هەبوو کە زۆربەی دووکانەکانی ئاسـنگەری بوون. دووکانی ئاسـنگەریی

---

۱. باوکم هەموو شەوی جەژنێکی قوربان و ڕەمەزان کەواوپانتۆڵی بۆ قاسمئاغای موهتەدی دەدروو و بەیانی زووی جەژن دەیدا بە من بیبەم بۆ «دێی قاسمئاغا» لە پەنای شار. لەوێ لە دیوەخان کەواوپانتۆڵەکەم دەدایە دەست نۆکەر و دەستوپێوەند، ئەوانیش دەیانبردە ژوورێ و «شـاگردانە»یان بۆ دەهێنام. ئەم کارەم زۆر پێخۆش بوو لەبەروەی شـاگردانەی قاسـمئاغا لەچاو ئاغاکانی دیکە، گەلێک زۆر بوو!

۲. من لە دەبیرستان دەرسم دەخوێند و «پێشاهەنگ» بووم. لە بیرمە مامۆستایەکمان (کاک عەزیز موقتەدیری) ڕۆژێک وەک «کاری چاکی پێشاهەنگی» بردینی و شوێنی ژیانی خونچەی هەژارمـان بـۆ خاوێن کردەوە، بەڵام هەر ئەوەندەی هاتـەوە ماڵێ، بەربووە جنێوپێدانمان و لە ترسان هەموومان هەڵاتین!

مالّی «کاوەیی» و «نەزەری»ش لەوێ هەڵکەوتبوون. ئاسنگەرەکان کەرەسەی کشتوکاڵ وەک داس و نیروئاموورییان دروست دەکرد. کووڕە و دەزگا و سندانیان هەبوو و ڕۆژ تا ئێوارە شاگردێک کووڕەی دەدەماند و وەستا ئامرازی دەسکردی خۆیانی دەکوتایەوە. لای ڕۆژهەڵاتی ئەو گوزەرە، قەپانی حەمەدەمینئاغا و لای ڕۆژاوای مالّی خەڵک بوو کە دەگەیشتەوە سەر خیابانی میراوا. بەری باشووری گوزەری ئاسنگەران، گوزەری خەیاتەکان و بەری باکووری، مەیدانی گەنم بوو.

۷. مەیدانی حەیوان

ئەوە دیاردەیەکی تایبەت بە بۆکان بوو و لە هەموو ناوچەکەدا ئەوەندەی بزانم بازاڕی حەیوان تەنیا لە بۆکان و لە گوندی قەباغکەندیی نزیک میاندواو هەبوو. بازاڕی حەیوان لە بۆکان هەفتەبازاڕێک بوو بۆ کڕین و فرۆشتنی مەڕ و مانگا و ئەسپ و گوێدرێژ و بەگشتی ئاژەڵ و پاتاڵ. وا بزانم ڕۆژی بازاڕ چوارشەممان بوو و دواتر کرا بە یەکشەممان.

فرۆشیار لە گوندەکانەوە حەیوانیان دێنایە ئەوێ و دەیانفرۆشت، کڕیاریش، چ خۆجێیی و چ ئەوانەی وا لە شارەکانی دیکەوە دەهاتن، حەیوانیان دەکڕی و دەیانبردن بۆ شوێنەکانی دیکەی کوردستان یا عەجەمستان. دڵنیا نیم ئایا «عەواریز» تەنیا لە فرۆشیار وەردەگیرا یان لە کڕیاریش. لە سەردەمێکدا کە وە بیری من دێ، کاری وەرگرتنی ئەو عەواریزە بە ڕەشیدی ڕۆستەم پاڵەوان و کوڕەکەی، واتە محەممەدی پاڵەوانی درابوو. کەس نەیدەتوانی بەبێ ئەوەی مالّیات یا عەواریز بدا هیچ بفرۆشێ، تەنانەت ئەگەر پێش هاتنە نێوشاری بۆکان، لە ڕێگاش بیانفرۆشتایە دەبووایە عەواریزەکە بدەن دەنا تووشی شەڕ دەبوون و لێیان دەدرا. ئەو مەڕ و مانگایانەی وا دەفرۆشران، قەساب و هەروەها چۆدارەکان دەیانکڕی و دەیانبردن بۆ تاران و تەوریز لەوێ دەیانفرۆشتن. خەڵکی ئاساییش بۆ قوربانی کردن و «گاوگەردوون» حەیوانیان لەوێ دەکڕی. بازاڕی حەیوان ناوەندێکی گەلێک گرنگ

بـوو بـۆ ئابووریـی بـۆکان و ناوچەکـە لەبـەروەی بـە تەنیشـت کڕین و فرۆشـتنی ئاژەڵـەوە گەلێـک بابەتـی دیکە هـەر لە جلوبەرگەوە تـا خواردەمەنیش دەفرۆشـرا. دووکاندارەکانی بۆکان لەو ڕۆژەدا شتـومەکی خۆیان دەهێنا و لەسـەر زەوی پانیان دەکردنەوە و خەڵکەکە لێیان دەکڕین.

٨. گاراج

گاراج یا گاراج دیاردەیەکی تازەترە و بەو شـوێنە دەگوترێ کە دوای سـەرهەڵدانی ترۆمبیـل و کرانـەوەی ڕێـگای هاتوچـۆی ترۆمبیـل بـۆ شـارەکانی دیکـەی وەک تەورێـز و مەهابـاد و ورمـێ و میاندواو و بناو و سـەقز، گرنگایەتیـی پەیدا کرد و بـوو بـە ناوەندێکـی سـەرەکیی ئابـووری بۆ هەنـاردە و هـاوردەی و بـردە کردنی شـتـومەک. یەکـەم گاراج لە شـوێنێک کرایەوە کە دەکەوتە خـوار باغی ماڵی حاجی سـاڵەی حەریـری و شـانی باکـووری ڕۆژاوای مزگەوتـی بـازاڕ. دواتر لـە بەردەم گاراجەکە مەیدانێکیش لێدرا و چەند دووکانیشی تێدا کرایەوە. ماشێنی باری لەوێوە بـەرەو شـارەکانی دیکـە بـەڕێ دەکرا و گەنم و جـۆ و نۆک و خـوری و بەرهەمی دیکـەی کشـتوکاڵی و حەیوانیـی بۆ شـارەکانی دیکـە دەبرد و لەوانـەوە، بەتایبەت لە تەورێزیشـەوە شـتـومەک دەگەیشـتە ئەوێ، لـەوێ بەتاڵ دەکـرا و دەبرا بۆ بەر دووکانی خاوەنەکانیان.

ئەوەی لەم بەشـە و بەشـەکانی پێشـوودا سـەبارەت بە ئابووریی بۆکان تۆمار کـرا، زانیارییەکـی گەلێـک کـەم بوون. هیوادارم ئەم هەشـتە لە مشـتە بۆ نووسـینی دواڕۆژی مێـژووی بـۆکان و موکریـان وەک بەشـێک لـە کوردسـتان، کەڵکی خۆی هەبـێ و هاندەرێـک بێ بـۆ توێژەرانی دواڕۆژ کە کاری شـێلگیرانە و وردبینانەتری لەسـەر بکەن.

زنجیرە چاپکراوەکانی بنکەی ڕۆشنگەری

١. کۆڕیادی ١٠١مین ساڵڕۆژی لەدایکبوونی مامۆستا حەسەن قزڵجی، نوامبری ٢٠١٦
٢. شیلانی شەڕگە، (کۆمەڵە شێعر) نووسینی قادر وریا
٣. مچەی کچەی(بەسەرهات)، نووسینی قادر وریا
٤. تێرۆریزمی دەوڵەتی لەدژی ڕۆژهەڵاتی کوردستان، نووسینی قادر وریا
٥. ڕۆژانی پێشمەرگایەتیم، نووسینی عەبدوڵڵا فەتاحی بەرگی ١ و ٢
٦. برگەیەك لە ژیان و خەباتم، نووسینی حەسەن ڕەستگار، بەرگی یەك، بەشی ١و٢
٧. وەردانەوەی ژیان، نووسینی محەمەد بۆکانی(بێکەس)
٨. چەپکێك ڕوانگە و ڕەخنە، کۆمەڵە وتار لەبارەی پرسی کورد، نووسینی کامران ئەمین ئاوە
٩. ئێستاش لە بەرلین دادوەر هەیە، تیرۆر و دادگای بەرلین، مێهران پایەندە، عەبباس خوداقولّی، حەمید نەوزەڕی، وەرگێڕ: سامان ڕەحیمزادە
١٠. بازاندیشی در برخی از مفاهیم کلیدی فلسفەی سیاسی، مجموعه ترجمه از پژوهشگران خارجی، ناصر ایرانپور، جلد ١ و ٢
١١. خندەی گدا(مجموعه داستان) حسن قزلجی
١٢. جستارهایی پیرامون جنبش ملی کرد(مجموعه مقالات سیاسی – اجتماعی)، کامران امین آوه
١٣. چپ سنتی و جنبش ملی کرد در ایران، کامران امین آوه
١٤. کردستان معاصر، لازاریف، محوی و دیگران. مترجم کامران امین آوه
١٥. سالم زیستن آموختنی است! (مجموعه مقالات پزشکی – اجتماعی)، دکتر کامران امین آوه
١٦. افعال و مبانی دستور زبان آلمانی، چارلز جی. جیمس، مترجم کامران امین آوه

BOKAN
IN THE COURSE OF HISTORY
BY ANWAR SOLTANI

Vol. III

A collection of 481 essays detailing history, literature and life accounts of people of Bokan (Bukan), a Kurdish town in north-west Iran, from the earliest written record to present. The accounts of historic sites around the town give details of continuous story of three thousand years of civilizations in the region, including the time of Mannaean, Medes, Urartian, Scythians, Parthians, Sassanids, Greeks, Romans and Arabs who governed the region at different points in time. Readers will embark on the journey through the historic sites of Zewiyeh, Izirito, Takht-e Soleiman (Shiz) and Faqreqa, the tomb of a Median king in neighbouring towns of Saqiz and Mehabad, while meeting past and present religions such as Mithraism, Zoroastrian and Islam.

Bokan is also a land of great Kurdish poets and authors; important contributions to Kurdish literature are documented in the book through the life and fortunes of H. Qizilji, A.Haqiqi, K. I. Awat, S. Ilkhanizadeh, E. Afkhami, O.S. Wefa and many others. Two further sections of the book will account for development of economy in Bokan during the time, along with the exciting political memoirs of the author in both prisons of the previous and current Iranian regimes.

Readers can also find detailed history of the region through the time, from Assyrian invasions (first millennium BC) to the first and second world wars, Republic of Kurdistan (1946), Peasants Uprising (1952-3) and Kurds defending harsh aggression of the Islamic republic of Iran in 1979.

BOKAN
IN THE COURSE OF HISTORY

BY ANWAR SOLTANI